ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 15

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Δ΄

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1980

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Δ΄

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΜΑΓΕΙΑ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΝΕΩΤΕΡΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ*

(ἀποσπάσματα)

Ὠμοπλατοσκοπία

Ὅταν εἰς συμπόσιον παρατεθῇ ὁλόκληρον ἐψημένον ἀρνίον, πρώτιστον μέλημα τοῦ οἰκοδεσπότου εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τὸ ὀστοῦν τῆς ὠμοπλάτης, ὅπως ἐξαγάγῃ προγνωστικὰ τοῦ μέλλοντος, ἰδίως μὲν τῆς οἰκογενείας του, γενικῶς δὲ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους[1]. Τὰ δὲ ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐξαχθέντα προγνωστικὰ θεωροῦνται ἀλάνθαστα[2]. «Ἀπίστευτα πράγματα διηγοῦνται περὶ τῆς ἐπαληθεύσεως τοῦ εἴδους τούτου τῆς μαντείας, λέγει ὁ κ. Καραγιάννης ἐν τῷ περὶ δεισιδαιμονίας δοκιμίῳ αὐτοῦ· διὰ τῆς πλάτης θησαυροὶ κατορωρυγμένοι ἀνεκαλύφθησαν, θάνατοι μελῶν τινων τῆς οἰκογενείας προερέθησαν καὶ νῖκαι κατὰ τῶν πολεμίων προεσημάνθησαν, ἀλλὰ καὶ ἥτται πολλαὶ προελήφθησαν»[3].

Ἡ πεποίθησις εἰς τὴν τοιαύτην μαντείαν, ἀλάνθαστον θεωρουμένην, οὐχὶ σμικρὰν ἐπήρειαν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὃν δεισιδαιμο-

---

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Παρθενὼν Β' (1872-73), σ. 1093-1105.

1. Βλ. Λευκία, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 24: «ὅτε οἱ ἰδιῶται Ἕλληνες ἀμνὸν ἢ κριὸν ὅλον ὀπτῶντες ἐσθίουσι, τὰς ὠμοπλάτας αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς κρατοῦντες σκοποῦσι, καί ἔκ τινων αὐτοῖς ἐγνωσμένων σημείων ἀγαθόν τι ἢ κακὸν ξυμβάσειν αὐτοῖς προφοιβάζουσιν».

2. Πρβλ. Κ. Ράμφου, Ἀπροσδόκητος συνάντησις, ἐν Πανδώρᾳ, τ. XI καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ, σ. 27: «ὁσάκις παρετήρησα τὴν πλάτην, λέγει γέρων τις Ἠπειρώτης, ποτὲ δὲν ἐμάντευσε ψεύματα· ἡ πλάτη εἶναι ἀσφαλτη». Βλ. καὶ Bybilakis, Neugriechisches Leben, σ. 49-50: "Die Πλάτη eines jungen Lammes ist in dieser Beziehung für den Krieg ein wahrhaft Sibyllinisches Buch, aus dessen Beschaffenheit man den Erfolg einer wichtigen Schlacht, die bedeutenden Opfer, welche auf beiden Seiten fallen werden, die Stärke des Feindes, die zu erwartenden Hülfstruppen, ja sogar den Augenblick der herannahenden Gefahr, im Voraus zu bestimmen im Stande ist. So erzählt man von einem Capetanos in Thessalien, der eben durch die Weissagung allein, welche ihm aus der Πλάτη zu Theil geworden, im Stande war, sich und seine Soldaten von einer grossen Gefahr zu erretten. Als der Capetanos nämlich in seinem λιμέρι sitzend im Begriffe war aus der abgezogenen Πλάτη eines ebengeschlachteten Lammes die Zukunft zu erforschen, sprang er plötzlich mit den Worten auf: Hunde, die Türken haben uns lebendig gefangen (Σκύλοι! οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἔπιασαν ζωντανούς), und mit gezogenem Degen, von seinen Palikaren gefolgt, stürzte er hervor und in der That hatten sie kaum noch Zeit, einer Schaar Türken, von denen sie bereits umzingelt waren, zu entkommen". Firmenich, Τραγούδια Ρωμαϊκά, 1867, τ. II, σ. 57.

3. Α. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον, ἐν Σμύρνῃ 1872, τ. I, σ. 128.

νέστατον πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς ἀποκαλεῖ ὁ Γερμανὸς Sanders[4]. Ὡς οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸ πάσης σπουδαίας αὐτῶν πράξεως ἐξήταζον τῶν ἱερείων τὰ σπλάγχνα, καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν διερρύθμιζον κατὰ τὰς συμβουλὰς τῶν ἱεροσκόπων, ὁμοίως καὶ οἱ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ πρὸ τῶν συμπλοκῶν αὐτῶν μὲ τουρκικὰ ἀποσπάσματα τὴν ὠμοπλάτην συνεβουλεύοντο, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀρυομένη μαντεία συνηθέστατα ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ὅπλων των. «Πολλάκις ὠφέλησεν ἡ πρόληψις αὕτη χωρὶς ἐλπίδα, πολλάκις ἔβλαψε χωρὶς λόγον, λέγει ὁ κ. Φιλήμων. Στρατὸς ὀλίγος καὶ διακινδυνεύων ἐμψυχώθη αἰφνιδίως διὰ τῆς αἰσίας ἐξηγήσεως τῶν σημείων της καὶ ἐκέρδισε νίκην ἀβέβαιον· καὶ ἐξ ἐναντίας στρατὸς πολυάριθμος καὶ ἔχων ὑγιὲς τὸ ἠθικόν του ἐδειλίασε διὰ τὴν ἀποφράδα πρόγνωσίν των καὶ ἐνικήθη στερηθεὶς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν τόλμην του. Ὑπήρξαμεν ἐκ περιστάσεως αὐτόπται ὅλων τούτων. Ἐντεῦθεν ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἔκβασις μιᾶς μάχης ἐκρέματο ἐνίοτε ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν μάντευσιν τῆς πλάτης, καὶ μάλιστα ἂν ἤθελε τύχῃ γέρων ὁ τοιοῦτος μάντις. Αἱ συμπτώσεις, ἡνωμέναι μὲ τὰς κινδυνώδεις προλήψεις τῆς ἀμαθείας, ἔμελλον νὰ δώσωσι καὶ εἰς τὰ κόκκαλα τοῦ ζώου ἐπήρειαν θείαν. Ἐνθυμούμεθα ὁποίαν ἄφησε τῷ 1826 ἱστορικὴν ἐποχὴν εἰς τὸ Ναύπλιον μία φερομένη ἀπὸ τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν πλάτη. Αἱ περὶ τῶν τοιούτων ἀποδοκιμασίαι τῆς θρησκείας μας δὲν ἴσχυσαν οὐδ' εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν ἱερῶν Γραφῶν γέροντος. Τὸ φύσει μᾶλλον ἄκακον ζῶον τῆς γῆς καθίσταται παραδόξως, καὶ ἄπνουν μάλιστα, τὸ ὑποκείμενον ἀπεχθείας καὶ λύπης εἰς τὴν ζώνην τῆς τοιαύτης διαγνωστικῆς»[5].

Ὁ κύριος Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης δι' ἐκτενῶν περιέγραψε[6] τὰς περὶ ὠμοπλατοσκοπίας ἰδέας τοῦ λαοῦ, καὶ τὴν περιγραφήν του ταύτην ὡς καὶ τὰς ἐν ταῖς σημειώσεσι πληροφορίας, ἃς περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῆς μαντικῆς δίδει, παραθέτομεν ἐνταῦθα καθ' ὅτι περιέχουσι πᾶν ὅ,τι περὶ αὐτοῦ εἶναι γνωστόν.

Ἐστρώθηκαν στὴ χλωρωσὰ τριγύρω στὸ Διαμάντη
ὁ Λάμπρος κ' οἱ συντρόφοι του. Ἅπλωσε ὁ γέρο κλέφτης
κ' ἐπῆρε ἀπὸ τὴ ζῶστρά του τὸ φοβερὸ τὸ χτένι,
τὸ πέρασε δυὸ τρεῖς φορὲς ἀπῶνα χέρι σ' ἄλλο,
μὲ φόβο τὸ ψηλάφησε, τὸ κύτταξε στὸν ἥλιο,
κ' ὕστερα σὰν νὰ εὑρέθηκε μὲ μιᾶς σὲ ξένον κόσμο
σὰν νὰ λησμόνησε μὲ μιᾶς σκοντάμματα καὶ πάθη,
ἕνα πρὸς ἕνα ἐδιάβαζε τὰ μυστικὰ σημάδια
καὶ τὰ παιδιὰ ἀκουρμένονται. Τοὺς ἔδειξε μιὰ φλέβα
μέσ' στὴ διχάλα κόκκινη?... Δεξιά, ζερβιά, μαυρίλες
σὰν κυπαρίσια νεκρικά, κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ λειψάδες

4. Sanders, Das Volksleben der Neugriechen, σ. 215.

5. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορ. περὶ Φιλικῆς Ἑταιρίας, 1834, σ. 218.

6. Ἀριστ. Βαλαωρίτου, Ἀθανάσιος Διάκος, 1867, σ. 94-95. Περιγραφὴν ὠμοπλατοσκοπίας ἐποίησεν καὶ ὁ Στ. Ξένος ἐν Ἡρωΐδι Ἕλλην. ἐπαναστάσεως, τ. ΙΙ.

7. Ὁ κύριος Βαλαωρίτης σημειοῖ τὰ ἀκόλουθα: «Σημεῖον αἱματοχυσίας, καθὼς αἱ σκιαί,

καὶ σκοτεινὰ κοιλώματα. Τοὺς ἔδειξε μιὰ σκληθρα
καὶ εἶπε πῶς ἦτανε κεντρί... Κι ὅταν ὁ γέρο μάντης
ἐξάνοιξε στὴν ἀγκωνὴ μελαχρινὴ λουρίδα,
ποῦ πρόβαινε σὰ σερπετό, τοῦ θόλωσαν τὰ μάτια,
τοῦ πιάστηκ' ἡ ἀναπνοή, τοῦ ἀχνίσανε τὰ χείλη,
βαρειά, βαρειὰ ἀναστέναξε κ' ἐκόπηκε ἡ φωνή του...
— Διαμάντη, τί σ' ἐξάφνισε;... — Ὀχιὰ μὲ τὸν ὀσκρό της.
Ἀρχίζει πάλ' ὁ γέροντας τὸ πρῶτο διάβασμά του,
καὶ μέσ' ἀπῶνα σύγνεφο τοὺς ἔκραξε νὰ ἰδοῦνε
ὁποῦ ξεφύτρωνε πουλὶ ποὖχε διπλὸ κεφάλι...
Πλατειὰ φτερούγια ὁλάνοιχτα. Στὴν μιὰ τὴν ἀπαλάμη
βαστοῦσε δίστομο σπαθὶ καὶ μὲ τὴν ἄλλη σφίγγει
στεφανωμένονε σταυρό. Ὁλόγυρά του ἀχτίδες
καὶ ξημερώματα γλυκά, καὶ ξαστεριὰ καὶ λάμψη...

«Ὅτε ἀπεφάσισα, σημειοῖ ὁ ποιητὴς τοῦ Διάκου, μετ' ἀκριβείας νὰ μάθω τὰ περὶ τῆς οἰωνοσκοπίας ταύτης θρυλλούμενα, ἐπορεύθην πρός τινα ὑπερεκατοντούτην βλαχοποιμένα... Ἤκουσα παρ' αὐτοῦ ἀληθῶς τεράστια· ὁμολογῶ δὲ ὅτι ἡ πεποίθησις μεθ' ἧς ἐξεφράζετο ὁ οἰωνοσκόπος, κατελάμβανε βαθμηδὸν καὶ ἐμέ, ὥστε μοὶ μετέδωκε τὴν πίστιν καὶ τὰς δοξασίας του.

Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος ὁ γέρων εἰς γενικὰς παρατηρήσεις καὶ εἰς τὸ κῦρος τῆς μακροχρονίου αὐτοῦ πείρας, ἔβαλε τὴν χεῖρα εἰς τὴν ζώνην καὶ ἐξήγαγε δύο ἢ τρία πεπαλαιωμένα ὀστᾶ, ἐφ' ὧν μοι ἐδίδαξε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν σημείων ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐκ τῆς διδασκαλίας ἐκείνης ἐπορίσθην τὰ ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ τοῦ στιχουργήματός μου καταχωρισθέντα.

Ὁ ἀμνὸς τοῦ Πάσχα καὶ ὁ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου θυόμενος περιέχει σχεδὸν πάντοτε ἀλανθάστους προφητείας. Κατὰ δὲ τὸ ἁρματωλικὸν ἔθιμον ὁσάκις παρετίθετο κριὸς ἢ ἀμνὸς *(λειάνωμα)* καὶ κατεκερματίζετο, ἡ ὠμοπλάτη ἀνῆκε δικαιωματικῶς εἰς τὸν ἀρχηγόν, ὅστις καὶ δὲν παρέλειπεν ἀκριβῶς νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐν αὐτῇ σημεῖα»[8].

Ἡ ὠμοπλατοσκοπία ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Οὔνοις[9] καὶ τοῖς Καλμούκοις[10]. Ὅμοια δὲ εἶναι τῶν Γερμανῶν ἡ sculterrenblat (Schulterblatt)[11] καὶ τῶν Σκώτων ἡ steinauachd[12].

Ὡς ὁ Dodwell παρατηρεῖ[13], ἡ ὠμοπλατοσκοπία εἶναι λείψανον τῆς ἱεροσκοπίας τῶν ἀρχαίων· καὶ τὴν ἰδέαν ταύτην τοῦ Dodwell κρατύνει νομίζομεν ἡ παρὰ πολλοῖς σωζομένη νῦν συνήθεια τοῦ παρατηρεῖν ἐκτὸς τῆς ὠμοπλά-

---

αἱτινες παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ ὀστοῦ (ὅπερ ἰδίως καλεῖται *χτένι*) προμηνύουσι πένθος· αἱ *λειψάδες* καὶ τὰ *κοιλώματα* εἰκονίζουσι μνήματα ἀνεωγμένα».

8. Αὐτ., σ. 121-122.

9. Jornandes, cap. 37: "Attila diffidens suis copiis, metuens inire conflictum, statuit per aruspices futura inquirere. Qui more solito nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrasis ossibus intuentes Hunnis infausta denuntiant".

10. Benj. Berggmann, Nomad. streit fereien, τ. III, σ. 184.

11. Wintler, Altdeutsche bibliothek, τ. I, σ. 365.

12. Pennant, Tour in Scotland, 1769, σ. 179.

13. Dodwell, Tour through Greece, τ. I, σ. 399.

της τὸ ἦπαρ, τὸν σπλῆνα καὶ τὰ ἔγκατα τοῦ θύματος. Ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατὰ τὸν Bartholdy[14], ἔσφαζον εἰς ὡρισμένας ἡμέρας ἀμνὸν ἢ ἐρίφιον, ὅπως ἐκ τῶν σπλάγχνων καὶ τῶν ὀστῶν του, πρὸ πάντων δὲ ἐκ τοῦ ὀστοῦ τῆς ὠμοπλάτης, ἐξάξωσι προφητείας· ἀλλὰ δὲν εἶναι εὔκολον νὰ συλλεχθῶσιν πληροφορίαι περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῆς μαντικῆς, ἐπειδὴ δυστυχῶς, ὡς καὶ ὁ κ. Βαλαωρίτης ἀναφέρει[15], οἱ δημοτικοὶ μάντεις φείδονται τῶν ἐξηγήσεων καί, ἀποποιούμενοι πολλάκις ἁδρὰς ἀμοιβάς, ἀρνοῦνται ν' ἀποκαλύπτωσι τὰ μυστήρια τῆς προπατορικῆς ἐπιστήμης.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γίνεται μνεία τῆς ὠμοπλατοσκοπίας· ἀλλὰ δὲν εἶναι, νομίζομεν, τοῦτο ἐπαρκὲς διδόμενον ὅπως μὴ παραδεχθῶμεν τὴν ἀρχαιότητα τῆς συνηθείας ταύτης· ἡ παρὰ Βυζαντινοῖς μάλιστα γνῶσις αὐτῆς ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον. Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς ἔγραψεν ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ ὠμοπλατοσκοπίας, ἐν ᾗ σαφῶς καταφαίνεται ἡ ταυτότης τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς ἀρχαίοις περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δοξασιῶν. Τὴν πραγματείαν ταύτην, εὑρισκομένην ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ τῆς Βιέννης βιβλιοθήκῃ, ἐκδίδομεν ἐνταῦθα εὐτυχήσαντες νὰ προμηθευθῶμεν ἀκριβὲς αὐτῆς ἀντίγραφον. Ὁ ἐπιστείλας ἡμῖν τὸ ἀντίγραφον πολυμαθὴς κύριος Κ. Ν. Σάθας σημειοῖ τὸ ἑξῆς: «Τὸ συνταγμάτιον Μιχαὴλ Ψελλοῦ τοῦ νεωτέρου, τοῦ καὶ πολυγραφωτάτου, περιλαμβάνεται ἐν κώδικι περιέχοντι συγγράμματα Πρόκλου τοῦ διαδόχου, Νικηφόρου τοῦ Βλεμμύδου, Χωνιάτου καὶ λοιπῶν, καὶ περιγραφομένου ὑπὸ Λαμπεκίου (VII, σελ. 222. Kollar, VII, σ. 471) καὶ Νεσσέλου (IV, σ. 11, cod. XIV) κατέχει δὲ δύο φύλλα τοῦ προειρημένου κώδικος (11-12)». Ἡ πραγματεία αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ R. Hercher ἐν τῷ φιλολογικῷ περιοδικῷ συγγράμματι Φιλολόγῳ[16] καὶ ἐκ τούτου προσλαμβάνομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα διορθώσεις τινὰς τοῦ κειμένου.

ΨΕΛΛΟΥ

Περὶ ὠμοπλατοσκοπίας καὶ οἰωνοσκοπίας.

Ὁ Σωκράτης ἐκεῖνος ὁ Σωφρονίσκου τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχὼν διαλόγοις, οὗτος μέν φησιν[17] ὁ νεανίας, περὶ Πλάτωνος λέγων, ἄγει ἔνθα καὶ βούλεται. Τοῦτο δὴ κἀγὼ περὶ σοῦ προσηκόντως ἐρῶ, ἄγεις γὰρ ἔνθα βούλει ταῖς ἐρωτήσεσι, καὶ ὅταν ὑψοῦ ἀναγάγῃς ἀθρόον καταβιβάζεις εἰς τὴν γῆν. Ἐρωτᾷς γὰρ τί ποτέ ἐστι τὸ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας χρηστήριον καὶ τίνα τὴν δύναμιν ἔχει; ὡς δὲ φυσικὰ αἴτια καὶ ἀπόρρητα προλαβεῖν σε τῶν ἐσομένων[18] ζητεῖς· τὸ μὲν οὖν δεύτερον, παρεξετάσοι ἄν τις ταῖς ὑψηλοτέραις πεύσεσι· τὸ

---

14. Bartholdy, Bruchstuecke zur naehern Kenntniss des heutigen Griechenlands, 1805, σ. 353.
15. Βαλαωρίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 123.
16. Philologus, τ. VIII, σ. 166-168 (1853).
17. Οὗτος μὲ Ph.
18. Παραλαβεῖν τ. ἐσ. Ph.

δὲ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας, βάρβαρον μὲν καὶ ἀλλόκοτον, ἔχει δὲ ὅμως, ὡς τοῖς χρωμένοις δοκεῖ, μελλόντων προαναφώνησιν· οἱ γὰρ ἐντεῦθεν χρηστηριάζοντες πρόβατον ἢ ἄρνα τῆς ἀγέλης ἀπολεξάμενοι, πρῶτον μὲν κατὰ νοῦν τιθέασιν ἢ καὶ τῇ γλώσσῃ προφέρουσι περὶ οὗ ἂν μαθεῖν βούλοιντο· εἶτα καταθύσαντες τὸν ὠμοπλάτην τοῦ παντὸς ἀφαιροῦσι σώματος, ὡς μαντεύματος ὄργανον, καὶ τοῦτον ἄνθραξι διοπτήσαντες καὶ ἀπογυμνώσαντες τῶν σαρκῶν, ἐντεῦθεν τὰς σημειώσεις τῆς τῶν ἐρωτημάτων ἐκβάσεως ἔχουσιν· ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν ἄλλοις μέρεσι προμαντεύονται· ζωῆς μὲν ὡς[19] καὶ θανάτου κρίσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ τῆς ῥάχεως ἔχουσι· καὶ εἰ μὲν αὕτη ἑκατέρωθεν ἐστὶ λεπτὴ[20] καὶ καθαρὰ ζωῆς ἐντεῦθεν λαμβάνουσι σύμβολα· εἰ δὲ συγκεχυμένη[21] θανάτου τεκμέρια· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ μέρει τοῦ ὠμοπλάτου, τῶν περὶ τὸν ἀέρα παθῶν τὰς κρίσεις τίθενται· εἰ μὲν γὰρ ἐν (γρ. οἱ) μεταξὺ[22] τοῦ ὠμοπλάτου δύο ὑμένες ἐξ ἀμφοτέρων μερῶν τῆς ῥάχεως λευκοὶ καὶ καθαροὶ φαίνοιντο, εἰρηναίαν τῷ ἀέρι κατάστασιν προσημαίνουσιν· εἰ δὲ κατάστικτοι τὰ ἐναντία προλέγουσιν· εἰ δὲ περὶ πολέμου τις ἐρωτῷη, εἰ μὲν ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ ὠμοπλάτου ἐρυθρὸν φανείη νεφέλιον, ἢ ἐν θατέρῳ μέρει γραμμὴ ἐπιμήκης καὶ μέλαινα, ἄνελε ὅτι μέγας ἔσεται[23] πόλεμος· εἰ δὲ ἄμφω τὰ μέρη κατὰ φύσιν ἴδοις λευκά, εἰρήνην μέλλουσαν χρηστηρίαζε· καὶ καθάπαξ ἐν πάσαις ταῖς ἐρωτήσεσι τὰ μὲν ἐρυθρότερα[24] καὶ μελάντερα καὶ συγκεχυμένα, τῆς χείρονος συστοιχίας εἰσί· τὰ δ' ἐναντία τούτων, τῆς κρείττονος.

Ἄρχομαι[25] δέ σοι καὶ τῆς ἀφ' ἑτέρων περὶ τῶν ἐσομένων σημειώσεων· καὶ πρότερόν γε ἀπὸ τῆς[26] τῶν κοράκων καὶ κορωνῶν διαιρέσεως[27], ὧν[28] ἡ διαφορὰ ἐν τετράσι τούτοις, ἐν πτήσει, φωνῇ, καθέδρᾳ καὶ ἐνεργείᾳ· ἀνισταμένοις οὖν ἐκ κοίτης ἡμῖν ἢ κατακειμένοις, ἐὰν κορώνη φθέγξηται δίς, ἔργων ἀγαθῶν καὶ ἡδέων δηλοῖ μετάληψιν, εἰ δὲ ἅπαξ, ἢ τρὶς ἢ πεντάκις, τὰ ἐναντία σοι προσημαίνει· εἰ δὲ χρήσεται φωναῖς ἀναμὶξ ἀρτίαις καὶ περιττοῖς, ἀσπούδαστα καταγγέλλει πράγματα· καὶ ὅλως τὰς μὲν ἀρτίους φωνὰς τῶν κορωνῶν πρὸς καλοῦ τίθει, τὰς δὲ περιττὰς πρὸς κακοῦ· παρεξιοῦσι δὲ ἡμῖν τὴν αὔριον· κόραξ ὄπισθεν[29] καὶ κορώνη ἔμπροσθεν βοήσαντες, ἀθυμίαν τινὰ καὶ δυσχέρειαν ἐν πράγμασι προσημαίνουσι· περὶ δὲ τὰ λαιὰ κορώνη διιπταμένη καὶ ἀνακράζουσα, καὶ κόραξ ὁμοίως ἐκ θατέρου μέρους παραφθεγξάμενος, θαρρεῖν σοι παρακελεύεται· εὐχομένοις δὲ κορώνη ὄπισθεν κράζουσα, τυχεῖν τῆς εὐχῆς μαντεύεται· εὐώνυμος δὲ διελθοῦσα φόβον ἐμβάλλει καὶ ταραχὴν τῇ ψυ-

19. Οὖν Ph.
20. Λευκὴ Ph.
21. συγκεχομένη (κῶδιξ)
22. Γὰρ εἰ μεταξὺ (κῶδιξ)· ἐν μὲν γὰρ μεταξὺ Ph.
23. Ἔσοιτε (κῶδιξ) Ph.
24. Ἐρυθρότατα (κῶδιξ)
25. Ἀπάρξομαι Ph.
26. Τῆς ἀπὸ Ph.
27. Σημειώσεως Ph.
28. Ἧς Ph.
29. Ὄπισθεν μτ. παρ. Ph.

χῇ. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀπὸ κοράκων καὶ κορωνῶν σημειώσεων[30] ἀρκεῖ σοι[31] ταῦτα ἀντὶ πολλῶν, οὐ γὰρ τὰ κατὰ μέρος διασαφῆσαί σοι προειλόμεθα, ἀλλ' οἷον ἀφορμὰς παρασχεῖν τῆς ἐντεῦθεν μαντείας.

Ἀπολλώνιος δὲ ὁ Λακεδαιμόνιος ἐπὶ πάσης πράξεως πάντα τὰ τῶν πτηνῶν περιειργάσατο προλαβών[32], καὶ φωνὴν καὶ πνεῦμα, καὶ ἀριθμὸν καὶ κλῆρον, καὶ μέτρον καὶ μερισμόν, καὶ περίοδον τελείαν καὶ ἡμιτελῆ, καὶ ἦχον τροχαλόν, μογερόν, εὔηχον, δύσηχον, δυσήκοον, σύμφωνον, ἀντίφωνον, ἐξ ὧν τὰ διάφορα τῶν ἀποτελεσμάτων εὑρίσκεται. Μαντεύονται δέ σοι τὸ μέλλον καὶ γλαὺξ καὶ δρυοκολάπτης, καὶ βασιλίσκος καὶ ἐρωδίος· καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ πτηνῶν. Ἄνεμον δέ σοι σημανοῦσιν, ἠχοῦντες ἐπὶ πλεῖστον αἰγιαλοί, καὶ ἀθρόον ἀνοιδαίνουσα θάλασσα, καὶ οἷον βομβοῦσαι αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρῶν· νέφη δὲ ἐμφανιζόμενα τῷ ἀέρι ὁποῖα πόκοι ἐρίων, καὶ ἄνεμον καὶ ὑετὸν προμαντεύονται· καὶ περὶ τὰς ... ξεις[33] δὲ τῶν λύχνων ἐὰν συναθροίζωνται μύκητες χειμῶνα σημαίνουσιν, εἰ δὲ νεφέλη τις ἀερώδης περὶ τὰς ὑπωρείας γένηται, αἱ δὲ ἀκρώρειαι καθαραὶ μένωσι, σημεῖον τοῦτο εὐδίας ἐστίν· ὅταν δὲ κατὰ τὴν ἀγέλην σκιρτῶσιν οἱ μὲν ἄρνες τοῖς τέσσαροιν ἐναλλόμενοι ποσί, τὰ δὲ πρόβατα τοῖς δυσί, χειμῶνα σαφῶς προμηνύουσι· καὶ βόες δὲ ὅταν τὰς χηλὰς τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν περιλιχμῶνται, καὶ ἐπὶ τὰ δεξιὰ πλευρὰ κατακλίνωνται κοιμώμενοι, καὶ ὅταν εἰς τὴν ἔπαυλιν ἐπανιόντες μυκῶνται ὑπὸ τὴν ἑσπέραν, χειμῶνα δηλοῦσι καὶ λύκοι δὲ ὠρυόμενοι καὶ χοῖροι ἁπλήστως τῷ βορβόρῳ ἐγκαλινδούμενοι, καὶ αἶγες τὸν ἀπὸ τῆς πρίνου[34] ἐσθίουσαι συντονώτερον, καὶ μῦες μᾶλλον ἀλλήλοις ἐπισκιρτῶντες, ὡς[35] δὲ καὶ κύνες, χειμῶνα προλέγουσι· σφῆκες δὲ μετοπώρῳ[36] φαινόμεναι, ὑγρὸν ἔσεσθαι τὸν ἀέρα μαντεύονται· καὶ χῆνες δὲ μετὰ βοῆς ἐπὶ τροφὴν χωροῦσαι, καὶ κολοιοὶ τῆς ὥρας ὀψὲ κεκραγότες, καὶ εἰς χηραμοὺς καταδυόμενοι, καὶ μέλιτται πλησίον τῶν μελιττείων ποιούμεναι τὴν νομήν, χειμῶνα αὐτίκα ἐσόμενον προμηνύουσι· καὶ ὁ τῆς πρίνου δὲ καρπὸς σύμμετρος ὤν, χειμῶνα δηλοῖ, ὡς[37] δὲ καὶ ὁ τῆς σχίνου. Ἵνα δέ σοι μὴ πάντα ἀναίτια φθέγγωμαι, φυσικὴν[38] τῆς ἀπὸ τῶν δένδρων σημειώσεως σοὶ χαρίσομαι· αὐχμηρά εἰσι τὰ τοιαῦτα φυτά, τὸν σχῖνον καὶ τὸν πρῖνον φημί, καὶ τὴν κρᾶσιν ξηρά, ὅθεν οὐδὲ φέρει καρπὸν πολύν, εἰμὴ κατὰ βάθος ὑγρότητα δέξηται· ὅταν οὖν πλείονα καρπὸν τοῦ συνήθους ἀποβλαστήσῃ, οἱ περὶ τὰς φυσικὰς αἰτίας πραγματευόμενοι, χειμῶνα ἐντεῦθεν καταμαντεύονται».

---

30. Σημειώσεως Ph.
31. Ἀρκέσει Ph.
32. Περιλαβών? Ph.
33. Τὰς μύξας Ph.
34. Π. καρπὸν Ph.
35. Ὡς Ph.
36. Μετοπώρου Ph.
37. Ὡς Ph.
38. Φυσ. αἰτίαν Ph.

Οἰωνοσκοπική

Ἐν τῷ ἀνωτέρω τοῦ Ψελλοῦ συνταγματίῳ λεπτομερῶς περιγράφονται αἱ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς πτήσεως τῶν πτηνῶν ἰδέαι, αἵτινες μέγιστον μέρος ἀπετέλουν τῆς ἀρχαίας μαντικῆς. Μέχρι τοῦ νῦν περιεσώθησαν πολλαὶ τοιαῦται προλήψεις, ἂν καὶ κατ' αὐτῶν ἀντεστρατεύοντο οἱ φιλόσοφοι[39] καὶ ἡ Ἐκκλησία[40]. Ὁ τῆς κορώνης κρωγμός, ὁ τοῦ κόρακος καὶ τοῦ νυκτικόρακος[41] καὶ τῶν περιστερῶν τὸ *γουργούρισμα* νομίζονται θανάτου ἢ ἄλλου τινὸς μεγάλου δυστυχήματος προαγγέλματα. Ὁ ἱερεὺς Χαρίσιος Μεγδάνος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα πολλὰς περιέργους ἠρύσθημεν πληροφορίας, ἀπαριθμεῖ ἐν τοῖς ἑξῆς τὰς τοιαύτας δεισιδαιμονίας: «Καὶ ἂν ἔμβῃ νυκτερίς, ἢ εὕρῃ ὀφίδιον εἰς τὴν κατοικίαν του· ἢ ὄρνιθα λαλήσῃ ὡς ὁ πετεινός[42], ἢ ᾠὸν γεννήσῃ μικρὸν ἢ ἀτελές· ἢ γλαὺξ λαλήσῃ εἰς τὴν στέγην του· ἢ τὸ πρωτότοκον ἀρνίον γεννηθῇ μαῦρον εἰς τὴν ποίμνην του, γίνεται ὁ δεισιδαίμων ὅλος ἔμφοβος μήπως ἀποθάνῃ τις τῆς οἰκογενείας του... Καὶ ὅταν τρυπήσῃ ποντικὸς τὰ στρώματα, ἢ τὸ ἀλευροσάκκιον, παραμονεύει τοὺς οἰκείους του, καὶ παρατηρεῖ τὰ πράγματά του νὰ ἀνακαλύψῃ τί κλεψία γίνεται εἰς τὸν οἶκόν του[43]. Ἐξετάζει καὶ τὸ λάλημα τῆς κορώνης[44]...». Ἐν Ἀντιπάρῳ, νησιδίῳ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, παρετηρεῖτο ἡ στάσις ἣν ἐλάμβανε κορώνη ἐπὶ φοίνικος· «οὐ μακρὰν τοῦ χωρίου τῆς Ἀντιπάρου, λέγει ὁ κύριος Βάλληνδας[45], εἶναι πεφυτευμένος φοίνιξ, ἐφ' οὗ ἐκάθητο τῶν κουρουνῶν τις, προφητικὸν χάρισμα ἔχουσα. Ἠρώτων λοιπὸν τὸν ἐκεῖθεν προερχόμενον οἱ χωρικοὶ ἀνησύχως: — Τί; — Κουρούνα εἰς τὴν βαγιάν. — Βλέπει νοτινὰ ἢ βορεινά; — Νοτινά. — Κουρσάροι εἰς τὸ κανάλι. — Ἀλλὰ βορεινά. — Δὲν ἔχομεν φόβον». Καὶ τῆς γλαυκὸς ἡ φωνὴ ἀπαίσια προοιωνίζεται. «Ἡ συνήθεια, λέγει ὁ Πιττάκης[46], ὡς

---

39. Ἐπίκουρ., Ἐγχειρίδ., § 18.

40. Βλ. Βαλσαμῶνα, ἐν Συλλογῇ Ράλλη καὶ Ποτλῆ, τ. II, σ. 459: «Γένοιτο δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τῶν κορωνῶν, καὶ τῶν κοράκων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀγρίων ζώων οἰωνοσκοπίας καταργηθῆναι· ὡσαύτως καὶ τὰς φλυαρίας τῶν κριτριῶν καὶ τῶν ἑτέρων λαοπλάνων».

41. Πρωτόδικος, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, σ. 18: «Ὁ κρωγμὸς τοῦ κόρακος ἐπὶ τῆς οἰκίας τοῦ βαρέως ἀσθενοῦντος νομίζεται ὡς προμήνυμα ἀπαίσιον πρὸς τὸν ἀσθενοῦντα, δυσάντητον δὲ καὶ τοῦ νυκτικόρακος, ὅστις καὶ λέγεται κοινῶς *χαροποῦλι*. Πρὸς δὲ καὶ ἡ ἀσυνήθης τῶν κυνῶν ὑλακὴ καὶ ὠρυγὴ ἐν καιρῷ νυκτός, ταῦτα πάντα θεωροῦνται οἰωνοὶ κάκιστοι· τὰ δὲ ἀλλόκοτα καὶ τρομακτικὰ ἐνύπνια ὡς πρὸς τὸν ἀσθενῆ θεωροῦνται ὡς προφητεύοντα ταχεῖαν ἀνάρρωσιν». Ὁ Wachsmuth (Das alte Griechenland im neuen, σ. 106) κακῶς μεταφράσας Freudenvogel (πουλίον τῆς χαρᾶς) ἀντὶ das Vogel des Charo νομίζει τὴν ὀνομασίαν κατ' εὐφημισμὸν τεθεῖσαν. Βλ. καὶ Γ. Αἰνιᾶνα ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1859, ἔτος Ζ', σ. 1019 (ἐκ τῆς Φιλολογικῆς Ἀθηνᾶς τοῦ 1831): «Χαροποῦλι ὀνομάζουσιν εἶδος νυκτοκόρακος, τοῦ ὁποίου τὴν γοερὰν φωνὴν νομίζουσιν ἀπαίσιον οἰωνὸν διὰ τοὺς κατοικοῦντας τὰς οἰκίας, εἰς τὰς ὁποίας ἤθελε λαλήσει».

42. Βλ. καὶ Πανδώρα, τ. XI, σ. 472 (Δεισιδαιμονίαι Φιλιππουπόλεως).

43. Πρβλ. Θεοφράστ., Χαρακτῆρας 16: «Καὶ ἐὰν μῦς θύλακον ἀλφίτων διαφάγῃ, πρὸς τὸν ἐξηγητὴν ἐλθὼν ἐρωτᾷν, τί χρὴ ποιεῖν».

44. Χ. Μεγδάνου, Λύχνος Διογένους ἢ Ἠθικοὶ χαρακτῆρες, 1818, σ. 274-275.

45. Ἐν Πανδώρᾳ, τ. VII, σ. 300.

46. Ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1860, σ. 1218-1219.

κακὸν οἰωνὸν ἔχει τὴν γλαῦκα, ὅθεν ὅταν ἐπὶ τοῦ οἴκου φωνάζῃ τὴν νύκτα λέγουσι θὰ ἐρημωθῇ ὁ οἶκος, καὶ μάλιστα ὅταν κουκοβαΐζῃ τῇ λέγουσι, τὸ κακὸν ἐπ' αὐτῆς, τὴν κεφαλήν της νὰ φάγῃ». Ἐρήμωσιν οἴκου καὶ τοῦ κόκκυγος προμηνύει ὁ κοκκυσμός, δι' ὃ καὶ *πληθερὸν* ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους καλοῦσι τὸν κόκκυγα, ὅπως τὸ ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενον μὴ ἐρημοῖ, ἀλλὰ πληθύνῃ τοὺς οἴκους[47]. Ἡ δὲ τῆς γλαυκὸς παρουσία καὶ παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις προοιωνίζεται τὴν καταστροφὴν τοῦ μέρους, ἐφ' οὗ ἐκάθησε[48].

Περίεργος εἶναι καὶ ἑτέρα δεισιδαιμονία, περὶ ἧς τὰ ἑπόμενα λέγει ὁ Γ. Αἰνιάν: «Τὴν ἄνοιξιν, ὅταν ἀρχινοῦν νὰ λαλήσουν οἱ κοῦκκοι, αἱ τρυγόνες καὶ τὰ ἀηδόνια, λαμβάνουν φροντίδα αἱ γυναῖκες νὰ τρώγουν ἀπὸ μίαν βοῦκαν ψωμὶ τὸ πρωί, διὰ νὰ μὴ ἀκούσουν τὸ λάλημα ὅλως διόλου νηστικαί, ἐπειδὴ τότε λέγουν, ὅτι ταῖς ἐκόμπωσεν ἡ τρυγόνα ἢ ὁ κοῦκκος, τὸ ὁποῖον ἔχουν κακὸν οἰωνὸν διὰ τὸ ἀρχόμενον ἔτος· δι' ὃ καὶ ἡ παροιμία *Τρυγονίτσας κόμπωμα τρίων χρόνων σκόνταμα*[49]».

Ὅταν ἀλογόμυια ἐπικαθήσῃ ἐπὶ τοῦ προσώπου τινὸς εἶναι προγνωστικὸν ἀφίξεως συγγενοῦς ἢ γνωρίμου. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπάρχει ἡ ἑξῆς παροιμία, ἥτις ἔχει, νομίζω, σχέσιν πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην: *Σειρὴν μὲν φίλον ἀγγέλλει, ξεῖνον δὲ μέλισσα*[50]· καὶ ἡ παροιμία αὕτη, ὡς τινες οὐχὶ ἀπιθάνως ὑπετόπασαν[51], ἀναφέρεται ἴσως εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην διὰ μελισσῶν μαντικήν.

Ἔν τινι παραμυθίῳ[52], ἐν ᾧ βασιλόπαις τις ἠσθένει καὶ οἱ ἰατροὶ εἶχον ἀπελπισθῇ δι' αὐτόν, ἡ ἐρωμένη του ἤκουσε καθ' ὁδὸν περιστερὰν πρὸς ἰκτῖνον διαλεγομένην. Ἡ περιστερὰ ἔλεγεν ὅτι λυπεῖται πολὺ διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ βασιλόπαιδος, ὃν τινα οἱ ἰατροὶ δὲν δύνανται νὰ θεραπεύσωσιν. «Οἱ ἰατροὶ δὲν γνωρίζουσι τὸ ἰατρικόν του, ἀπεκρίνατο ὁ ἰκτῖνος, διὰ τοῦτο δὲν γνωρίζουσι νὰ τὸν θεραπεύσωσι. — Καὶ πῶς δύναται νὰ θεραπευθῇ; ἐρωτᾷ ἡ περιστερά. Ἐκεῖνος τῆς λέγει: Ἐὰν μᾶς σφάξωσι καὶ μὲ τὸ κρέας μας καὶ τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς ἐκείνης κάμωσιν ἓν ἔμπλαστρον, τὸ ὁποῖον νὰ θέσωσιν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀσθενοῦς, ἐκεῖνος τότε θεραπεύεται». Ἡ νεᾶνις ἀκούσασα ταῦτα συλλαμβάνει καὶ σφάζει τὰ πτηνά, κάμνει τὸ ἔμπλαστρον καὶ θεραπεύει δι' αὐτοῦ τὸν βασιλόπαιδα. Τὸ παραμύθιον τοῦτο ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Μελάμποδος, δι' ὁμοίου τρόπου θεραπεύσαντος τὸν Ἰφικλον[53].

---

47. Βάλληνδας, ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1862, σ. 1839 (ἐν Κύθνῳ).

48. Guys, Voyage en Syrie, 1855, σ. 335.

49. Φιλολογικαὶ σημειώσεις ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, ἔτος Ζ', 1859, σ. 993. (Ἐκ τῆς φιλολογικῆς Ἀθηνᾶς τοῦ 1831).

50. Ζηνοβ., Ε 99. Ἀποστολ., ΙΖ 31. Φώτιος, Σουΐδας, λ. Σειρήν: «Σειρὴν δέ ἐστι ζῶον ὑπόπτερον μελίσσῃ ἐοικός». (Ζηνοβ., αὐτ. Ἀριστοτέλ., Ζώων Ἱστ. Θ 27).

51. Maury, Histoire des religions de la Grèce antique, τ. II, σ. 486 ἐν παραβολῇ πρὸς Ὅμηρ. Ὕμν. εἰς Ἑρμῆν 558 κἑ.

52. Hahn, Griechische und albanesische Märchen, τ. I, σ. 100.

53. Ἀπολλοδώρ., Α XII 5.6. — Ὁ Μελάμπους λέγεται ὅτι πρῶτος εἰσήγαγε τὴν μαντικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα (Plin., XXV, I. Ἀπολλοδώρ., Β β' 3· πρβλ. Ἡροδότ., Β 49. Παυσαν., Η ιη' 3) ὅπερ ἐνισχύει τὴν γνώμην μας περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς οἰωνοσκοπίας.

ὡς δὲ νομίζομεν ἡ οἰωνοσκοπικὴ προῆλθε τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι οἱ μάντεις ἐγίνωσκον τὴν τῶν πτηνῶν γλῶσσαν, καὶ πράγματι οἱ παλαιοὶ μάντεις ἐνομίζοντο κατέχοντες τὸ προτέρημα τοῦτο[54]· τὰ δὲ πτηνὰ ἐνομίζοντο ὡς προγνωρίζοντα τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἕνεκα ἴσως τῆς ἐν τῷ ἀέρι διαμονῆς των[55].

Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως[56] διηγεῖται περὶ τοῦ Κολοκοτρώνη τὰ ἑξῆς, ἅτινα δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν εἰς τὴν διὰ περιστερῶν καὶ ἀετῶν οἰωνοσκοπίαν. Ὅταν ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ μάχη κατὰ τοῦ Δράμαλη, ὁ Κολοκοτρώνης εἶπε περιχαρὴς πρὸς τοὺς στρατιώτας του: Ἡμεῖς θὰ νικήσωμεν! διότι ὑπῆγα νὰ ἐρωτήσω μίαν μάγισσαν, καὶ δὲν τὴν εὗρον, ἀλλ' εἶδον ἓν περιστέρι τὸ ὁποῖον ἤρχετο κατ' ἐπάνω μου, τὸ ἐτουφέκισα καὶ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας μου· παρετήρησα καλὰ αὐτὸ καὶ ἀπὸ μερικὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα εἶδα εἰς τὰ κόκκαλά του, συμπεραίνω ὅτι θὰ νικήσωμεν. Καταβαίνοντας ἀπὸ μίαν ράχιν ἀπήντησα τὴν γραῖαν μάγισσαν· ἀμέσως αὐτὴ μὲ ἀνεγνώρισε. — Γέρο-Κολοκοτρώνη, μοῦ εἶπεν, εἶναι τώρα κάμποσες ἡμέρες ποῦ βλέπω ἀετοὺς νὰ τριγυρίζουν τὴν καλύβην μου καὶ νὰ ζητοῦν αἷμα. Πήγαινε ὅπου σὲ φωτίσει ὁ Θεός· καὶ οἱ ἄπιστοι θὰ καταστραφοῦν.

Οἰωνοί

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὁ λαὸς ἐξάγει προγνωστικὰ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἀντικειμένων[57], ὧν τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν, ὅπως παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς συμβαίνει, τὰ ἔκτακτα φυσικὰ φαινόμενα.

Πολλαχοῦ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων τὰ μεγάλα δυστυχήματα, τοὺς θανάτους ἀνδρείων κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν ἐπισήμων, προμηνύουσιν ὁ θρηνώδης γογγυσμὸς τῶν πευκῶν εἰς τὰ προσφιλῆ λημέρια των, καὶ ἀσυνήθης χειμὼν κατὰ τὸ θέρος:

Ποτὲ δὲν ἐθυμώμουνα τὸν Μάη νὰ χιονίζῃ,
τὸ Μάη καὶ τὸ θεριστὴ κι' ὅλον τὸν ἀλωνάρη...[58]

---

54. Ὡς ὁ Μελάμπους, ὁ Τειρεσίας, ὁ Πολύιδος κλπ.

55. Ἐν τοῖς παραμυθίοις τὰ πτηνὰ προλέγουσι διάφορα συμβεβηκότα (Hahn, τ. I, σ. 57. 121. 138 καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεκδότοις) ἢ ἀναγγέλλουσι συναγόμενα ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ των πολλὰ ἄγνωστα τοῖς ἀνθρώποις (Hahn, τ. I, σ. 185· τ. II, σ. 284 κλπ.). Ἄνθρωποι πολλαχοῦ ἀναφέρονται γνωρίζοντες τὴν γλῶσσαν τῶν πτηνῶν (Hahn, τ. I, σ. 218. 236) ὅπως εἰς τὰ ἀραβικὰ καὶ πολλὰ σλαυικὰ παραμύθια (Chodzko, Contes Slaves, σ. 78 σημ.). Ἀνώνυμός τις Κωνσταντινουπολίτης τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἐν ποιηματίῳ περὶ ζώων ἰδιότητος λέγει ὅτι «οἱ Ἰνδοὶ ἐσθίοντες τὴν τῶν δρακόντων καρδίαν, ἢ τὸ ἦπαρ νοοῦσι τί τὰ ἄλογα ζῶα φθέγγονται» (Ἐν Mathiae, Varia Graeca, Mosc. 1800, σ. 27).

56. Al. Soutzo, Hist. de la révolution Grecque, σ. 226.

57. Guys, Voyage littéraire en Grèce, τ. I, σ. 148: "Les Grecs tirent encore des présages de mille choses que le hasard produit» καὶ ἐκ τούτου H. Mathieu, La Turquie et ses différents peuples, τ. II, σ. 109.

58. Marcellus, Chants du peuple en Grèce, τ. I, σ. 104. Passow, Carm. popul., σ. 179.

καὶ ἐν ἑτέρῳ ᾄσματι:

Μᾶς πῆρ' ἡ μέρα κ' ἡ αὐγή, μᾶς πῆρε μεσημέρι
καὶ ποῦ νὰ λημεριάσωμε, νὰ κάνωμε λημέρι;
Πέρα σ' ἐκεῖνο τὸ βουνὸ καὶ στὴ ψηλὴ ραχοῦλα,
πῶχει τὰ πεῦκα τὰ ψηλὰ καὶ τὰ νερὰ τὰ κρύα.
Τὸ λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸ λόγο δὲν ἀπόειπε
ἀκούει τὰ πεῦκα ποῦ βογγοῦν καὶ τὶς ὀξειὲς ποῦ τρίζουν...[59]

κακὸν σημεῖον, διότι τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐφονεύθη· καὶ

Σηκώνομαι μιὰ χαραυγὴ ὁ μαῦρος ἀπ' τὸν ὕπνο,
πέρνω νερὸ καὶ νίβομαι, μαντῆλι καὶ σφουγγιῶμαι.
Ἀκῶ τὰ δένδρα καὶ βροντοῦν καὶ τὶς ὀξειὲς καὶ τρίζουν,
καὶ τὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν καὶ βαρυναστενάζουν.
Ἑκατσα καὶ τὶς ρώτησα γλυκὰ σὰν τὴν μητέρα.
— Τ' ἔχετ' ὀξειές, ποῦ χλίβεστε, λημέρια ποῦ βογγᾶτε;
Κ' ἐκεῖνα μ' ἀπεκρίθηκαν βαρυναστεναγμένα:
— Ἐχάσαμε τὴν κλεφτουργιά, τὸν Κώστα τὸ λεβέντη....[60]

Ἄλλοτε ἡ σελήνη ἢ τὰ ἄστρα ἀνατέλλουσι πορφυρᾶ, ὡς ἐν αἵματι ἐμβεβαπτισμένα, μεγίστας συμφορᾶς, φόνους καὶ αἵματα εἰς τὰ ἔθνη προαναγγέλλοντα[61]. Ὁ ἥλιος, λέγει δημοτικόν τι ᾄσμα[62],

ὁ ἥλιος ἐσκοτείνιασε καὶ τὸ φεγγάρι ἐχάθη,
καὶ ὁ καθαρὸς αὐγερινὸς[63] *ἐβγῆκ' αἱματωμένος.*

Τὸ αἷμα ἢ τὸ χρῶμα αὐτοῦ ἐπὶ γνωστῶν ἀντικειμένων φαινόμενον, ἐπίσης εἶναι προμήνυμα μεγάλων δυστυχημάτων· τὴν ἰδέαν ταύτην εὑρίσκομεν παρ' Ὁμήρῳ[64] καὶ παρὰ τῷ Ὀσσιανῷ. «Βάρδοι, λέγει οὗτος ἐν τῷ ποιήματί του

59. Ζαμπελ., Ἄσματ., δημοτ. τῆς Ἑλλάδος, σ. 637. Passow, σ. 100.
60. Passow, σ. 126.
61. Πρβλ. Ἀριστ. Βαλαωρίτου, Ἡ Κυρὰ Φροσύνη, σ. 2-3 (ἔκδ. Κερκύρας 1859) ἢ 32-33 (ἔκδ. Π. Λάμπρου 1868).

ΤΑΧΙΡ. Ἐπρόβαλεν... (τὸ φεγγάρι)· εἶναι θολὸ καὶ κόκκινο σὰν αἷμα.
Σύγνεφα μαῦρα καὶ βαρειὰ ἀναιβοκαταιβαίνουν
καὶ φεύγουν σὰ φαντάσματα. Ὁ ἄνεμος τὰ σπρώχνει
καὶ τὰ σωρεύει ἀπάνω του μὲ λύσσα, μὲ μανία·
ὡσὰν ἀέρια κύματα, τὸ δέρνουν, τὸ χτυποῦνε,
καὶ λὲς πῶς θὰ τὸ πνίξουνε καὶ λὲς πῶς θὰ τὸ σβύσουν.
Πυκνὴ θολοῦρ' ἀπ' τὰ βουνά, Βιζήρη μου, τοῦ Πίνδου
ἁπλόνεται στὸν οὐρανό, κ' ἐσκέπασε τ' ἀστέρια.
Τί σάβανο κατάμαυρο! τί νύχτα! τί τρομάρα!
ΑΛΗΣ. Σὲ σκιάζουνε τὰ σύγνεφα, σὲ σκιάζει τὸ φεγγάρι,
γιατὶ τὸ βλέπεις κόκκινο, τὸ βλέπεις ματωμένο; κλπ.

62. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημ. ᾀσμάτων, σ. 105. Οἱ δύο στίχοι οὗτοι εὑρηνται παρηλλαγμένοι ἐπὶ ἄλλης σημασίας καὶ ἐν ἑτέρῳ ᾄσματι (Passow, σ. 31).
63. Ἑωσφόρος, Lucifer.
64. Παρ' Ὁμήρῳ μνημονεύεται βροχὴ ἐξ αἵματος ὡς ἀπαίσιος οἰωνὸς (Ἰλιάδ. Λ 52-55. Π 459) ἡ δὲ δοξασία αὕτη ἁπανταχοῦ καὶ παρ' Ἰνδοῖς (Βαλαβαράτα, βιβλ. VI, κεφ. β' § 17 καὶ σημείωσιν Γαλανοῦ αὐτόθι).

Κομλὰθ καὶ Κονθόνα[65], Βάρδοι τῶν ἐπελευσομένων αἰώνων χύνετε πάντοτε δάκρυα, ἀναμιμνησκόμενοι τοῦ Κομλάθ. Προώρως κατέβη εἰς τὸν τάφον, καὶ ἡ θλῖψις ἐπεχύθη ἐπὶ τῆς Μόρας. Ἡ μήτηρ του παρετήρησε τὴν εἰς τὸν τοῖχον ἀσπίδα αὐτοῦ, καὶ τὴν εἶδεν αἱματόφυρτον· ἐννόησε τότε ὅτι τὸ τέκνον της δὲν ὑπῆρχε πλέον, καὶ ἡ Μόρα ἀντήχησεν ἐκ τῶν ὀδυνηρῶν αὐτῆς κραυγῶν».

Προσέτι ἀπαίσιοι οἰωνοὶ θεωροῦνται οἱ τῶν δοκῶν τῆς οἰκίας τριγμοί, ἢ ἡ φθορὰ μέρους τινὸς αὐτῆς. Οὕτως ἐν δημοτικῷ τινι μοιρολογίῳ Μάνης χήρα τις λέγει ὅτι ἐκ τοιούτων συμβάντων προεμάντευσε τὸν τοῦ συζύγου της θάνατον.

Ἀρφάνη Ρήγα καὶ Πασχιά,
ἀναταράχτηκι ὁ ὀντᾶς
καὶ πέσασι τὰ γυαλικά![66]

Ὅμοια καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπιστεύοντο, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν ἑξῆς παλαιοῦ τινος συναξαρίου: «Καὶ γνωστικῶν κληδονισμοὺς καὶ φωνὴν τρισμοῦ παντὸς ξύλου, καὶ λίθου καὶ νεκρῶν ἐν τάφοις καὶ θυρῶν ψόφους καὶ παλμοὺς μελῶν»[67].

Τὰ ζῶα, ἅτινα θεωροῦνται ὡς ἔχοντα τὸ πλεονέκτημα τοῦ προγιγνώσκειν τὰ μέλλοντα, κλαίουσιν ἐνίοτε, κατὰ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, καὶ λυποῦνται δι' ἐπικειμένας τοῖς κυρίοις των συμφοράς.

Ὅνταν ἐκαβαλλίκευε ἔκλαιε τ' ἄλογό του
καὶ τότες τὸ ἐγνώρισε πῶς εἶν' ὁ θάνατός του[68]

λέγει περί τινος κλέφτου δημοτικόν τι ᾆσμα, ἀνακαλοῦν ἡμῖν τοὺς ἑπομένους τοῦ Ὁμήρου στίχους:

ὣς μένον (ἵπποι) ἀσφαλέως περικαλλέα δίφρον ἔχοντες,
οὐδει ἐνισκύμψαντε καρήατα· δάκρυα δέ σφιν
θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέε μυρομένοισιν ἠνιόχοιο πόθῳ.[69]

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς Ἄραψι, οἱ ἵπποι εἰσὶν ἀχώριστοι ἀπὸ τῶν ἡρώων ἐπιβατῶν των, διὰ τοῦτο καὶ δάκρυα θαλερὰ χέουσιν, ὅταν τὸν θάνατον τοῦ κυρίου των προμαντεύωσιν ἐπικείμενον[70]. Καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ μυθολογίᾳ οἱ ἵπποι συμμερίζονται τὰ αἰσθήματα τῶν ἱππευόντων αὐτούς, χαίροντες μὲν ἐπὶ τοῖς εὐτυχήμασι, κλαίοντες δὲ ἐν ταῖς ἀτυ-

---

65. Ossian, Traduction Christian., Paris 1868, σ. 96.
66. Ν. Γ. Πολίτης ἐν Πανδώρᾳ, τ. XX, σ. 343.
67. Bolland. Acta sanctorum, Septemb., τ. VII, σ. 222.
68. Pashley, Travels in Crete, τ. II, σ. 144.
69. Ἰλιάδ. Ρ 436. Πρβλ. Vergil., Aen. XI 90. Propert. III 34. 37. Sueton., Cas., 81. Isidor., Origin. I β' 1. 43.
70. Ad. Schlieben, Die Pferde des Alterthums, 1867, σ. 13. Ritter, Erdkunde, τ. V, σ. 898.

χίαις[71]. Ἄλλοτε οἱ ἵπποι χρεμετίζουσιν, ἡ σπάθη ραγίζει, ὁ δὲ ἥρως τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος, ἐκ τούτων εἰδοποιούμενος, τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν του, ἔνθα ἐπρόκειτο οἰκογενειακὴ νὰ τῷ συμβῇ δυστυχία[72].

Εἰς τὰς ἰδέας ταύτας ἀναφερόμενος καὶ ὁ Κρὴς ποιητὴς τῆς ΙΣΤ΄ ἢ ΙΖ΄ ἑκατονταετηρίδος Νικόλαος Δριμυτικὸς ποιεῖ ἐν τῇ *Εὔμορφη βοσκοπούλα* τὸν βοσκὸν λέγοντα:

Μόν' ἔπεσα καὶ ράγη τὸ σπαθί μου,
καὶ γιάγυρα εἰς τὴν ἀποστροφήν μου.
Κ' ἔσυρε τρεῖς φωνές, καὶ ξύπασέ με,
ὅταν γλυκὰ κοιμούμουν ξύπνησέ με.
Κ' ἦρθαν κακὰ σκυλιὰ ὡσὰν πνιγάροι,
νὰ φάγουσι τ' ἀρνί μου τὸ πουλιάρη.
Ἐγροίκουν ἀπ' τὰ δάση της νὰ κλαίγῃ,
ἡ καθαρένια βρύσι νὰ μοῦ λέγῃ
Τὸ πῶς ἡ ἀρρωστιά, κ' ἡ ἄργητά μου,
κάρβουνα θὲ νὰ βάλουν στὴ καρδιά μου[73].

Καὶ πράγματι, λέγει ὁ ποιητής, ὅ,τι ἐφοβεῖτο, εἶχε συμβῆ· ἡ βοσκοποῦλα ἀπέθανεν.

Ἐκτὸς τούτων ἐξάγουσι προοιωνίσματα καὶ ἐκ τῶν ἀκουσίων κινήσεων τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις συνειθίζετο[74]. Οὕ-

---

71. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 365. 621. Schlieben, l.c., σ. 68. Encyclopädie d. Kunst. u. Wesen, 7 XX, σ. 364.

72. Πρβλ. Fauriel, τ. II, σ. 140. Ζαμπελ., σ. 724. Passow, σ. 318:

Καθούμουν κ' ἔτρωγα ψωμὶ μ' ἀρχόντους καὶ μὲ πρώτους
κι' ὁ μαῦρός μου χλημίντρισε, ράισε τὸ σπαθί μου.
Κ' ἐγ' ἀπονοῦς μου τῶνοιωσα, παντρεύουν τὴν καλή μου,
μὲ κάποιον ἄλλον τὴν βλογοῦν, μ' ἄλλον τὴν στεφανώνουν,
παντρευαρραβωνιάζουν την κ' ἐμένα μ' ἀστοχοῦνε.

Ἐπίσης θεωροῦνται ἀπαίσιοι αἱ κλαυθμηραὶ ὑλακαὶ τῶν κυνῶν, οἵτινες ταράττονται καὶ ἀνησυχοῦσιν ὁσάκις ὑλακτοῦσιν οἱ κύνες τὴν νύκτα ἄνευ λόγου, ἢ μᾶλλον ἀπαντῶντες εἰς τοὺς στεναγμοὺς τοῦ κυρίου αὐτῶν κινδυνεύοντος κατά τινα κρίσιμον μάχην· οὐ μόνον παρ' Ἕλλησιν, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἀλβανοῖς (Dora d' Istria, Les femmes en Orient, livr. IV, ép. 4)· ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις, οἵτινες θεωροῦσι τὰς κλαυθμηρὰς τῶν κυνῶν ὑλακὰς ὡς θανάτου προμηνύματα (Guys, Voyage en Syrie, 1855, σ. 335).

73. Ν. Δριμυτικοῦ, Ἡ εὔμορφη βοσκοπούλα, σ. 18-19 (ἔκδ. Legrand ἐν Collection des monuments pour servir à l' étude de la langue Néo-hellénique, Paris 1869, n° 1).

74. H. Wishermann, De variis oraculorum generibus apud Graecos, Marburg. 1835, σ. 15. Βλ. καὶ Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου, Περὶ ὀνειράτων ἐν Boissonade, Anecdota Graeca, τ. VI, σ. 246: «Ἀλλὰ καὶ τὸ φθονερόν τε καὶ πονηρότατον πνεῦμα πολλὰ πολλάκις τῶν ἐσομένων ἐσήμανεν οὐ μόνον ἐν ἐνυπνίοις, ἀλλὰ καὶ οἰωνοῖς τισι καὶ τοῖς τῶν μελῶν ἀπροαιρέτοις κινήμασι καὶ παλμοῖς». — Διὰ τοὺς Εὐρωπαίους τοῦ μεσαίωνος βλ. P. Lacroix (Le bibliophile Jacob), Curiosités des sciences occultes, σ. 263 κέ.

τως ὁ παλμὸς τοῦ ὄμματος δεικνύει τὴν προσεχῆ συνάντησιν ἀγαπωμένου προσώπου[75], ὅπως τοῦτο ἐνομίζετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι[76], Ρωμαίοις[77], Ἰνδοῖς[78] καὶ Γερμανοῖς[79]. Ὁ δὲ τῶν ὠτίων βόμβος δεικνύει ὅτι ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ ἀκούοντος ἄνθρωποι μακρὰν εὑρισκόμενοι[80], ὡς ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι[81] καὶ Ρωμαίοις[82] καὶ τοῖς Γερμανοῖς[83] ἐπιστεύετο· φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Πυθαγόρου «ὡς καὶ ὁ πολλάκις ἐμπίπτων τοῖς ὠσὶν ἦχος, φωνὴ τῶν κρειττόνων»[84] (δαιμόνων), μὲ τὴν ὁποίαν συμφωνεῖ καὶ ἡ ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου ἐν προηγουμένῃ σημειώσει[85] ἀναφερομένη πρόληψις. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ παντὸς ἐνδεχομένου κακοῦ κροταλίζουσι τοὺς δακτύλους παρὰ τὰ βομβοῦντα ὦτα· παραπλήσιον δέ τι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου (Nat. Hist. XXVIII, 2) ἐποίουν καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Καὶ ὁ πταρμὸς δὲ αἴσια, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι[86] καὶ τοῖς Γερμανοῖς[87], προοιωνίζεται[88].

---

75. Χ. Μεγδάνος, ἐνθ' ἀν., σ. 275. Λευκίας, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 22: «τὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἅλμα καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι, ὁτὲ μὲν τοῦτο, ὁτὲ δ' ἐκεῖνο σημαίνειν ἔνιοι νομίζουσιν». Ὁ Βυβιλάκης (Neugriechisches Leben, σ. 24)) ἀναφέρει καὶ ᾄσμάτιον

τὸ μάτι μου ξεπετᾷ
κἄποιον θὰ ἰδῶ ποῦ μ' ἀγαπᾷ

ὅπου κακῶς παρὰ Passow (Carm. popularia, σ. 580) φέρεται ξενετᾷ.

76. Θεοκρίτ., III 35-36: «Ἄλλεται ὀφθαλμός μου ὁ δεξιός· ἆρά γ' ἰδησῶ αὐτάν;»· βλ. καὶ Ernesti, Ad Callim. Hymn. in Cerer., v. 89. Ὁ Ποσειδώνιος, κατὰ τὸν Σουΐδαν, ἔγραψε βιβλίον περὶ παλμικοῦ οἰωνίσματος.

77. Plaut., Pseudol., I ii, 105: "Nisi, quia futurum est, ita supercilium falit" καὶ Scaliger, αὐτ. Dempster., Antiquit. Roman. III 9. Πρβλ. προσέτι καὶ Juvenal., VI 578.

78. Hirzel, Sacuntala, σ. 65. Βλ. καὶ Βαλαβαράταν, βιβλ. I, κεφ. θ' § 91: «Ἐρωμένη τις πεπεισμένη ἐκ τοῦ παλμοῦ τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ, ὡς ἐλεύσεται ὁ ἐραστὴς κλπ».

79. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1071.

80. Λευκία, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 22: «Ὁ κοινὸς τῶν νῦν Ἑλλήνων ὄχλος, ὅτε τὰ ὠτία βομβεῖ σημεῖον τοῦτο εἶναι ὑπολαμβάνουσιν, ὡς αὐτῶν ἀπόντες τινὲς μέμνηνται». Πρβλ. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον, τ. I, σ. 133: «Ὅταν τὰ ὠτά μας βομβῶσι, πιστεύομεν ὅτι θ' ἀκούσωμέν τι λόγου ἄξιον».

81. Λουκιαν., Ἑταιρ. Διάλογοι IX 2: «Ἦ που, ὦ Παρμενίων, ἐβόμβει τὰ ὦτα ὑμῖν; ἀεὶ γὰρ ἐμέμνητο ἡ κεκτημένη μετὰ δακρύων».

82. Plin., Hist. Nat. XXVIII 2. Fronton., καὶ Marc. Aurel. Epistol., ἐd. Mai, lib. II V.

83. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1071.

84. Αἰλιαν., Ποικίλ. Ἱστορ. IV 17.

85. Βλ. σ. 1101, σημ. 2.

86. Ὀδυσσ. ρ 541. Θεοκρίτ., Γ 96 ιη' 16. Ξενοφῶντος, Κύρ. Ἀνάβ. III β' 9. Ἀριστοτέλ., Προβλημ. ΛΓ 7. Πρβλ. ΙΕ 33. Propert., II el, 2v, 33 sq. Cf. G. Leopardi, Saggio sopra gli errori popolari degli antichi, 1848, σ. 73-84, κεφ. VI.

87. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1070.

88. Λευκία, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 22: «Τὸν πταρμὸν καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικοὶ Ἕλληνες, ὡς καὶ οἱ πάλαι, σημεῖον διάφορα φοιβάζον ὑπάρχειν οἴονται· ἢν γάρ, διηγήσεως περί τινος πράγματος γιγνομένης, πτάρῃ τις, τοῦτο κύρωσιν τῶν λεγομένων, ὅτι ἀληθῆ εἰσιν, ὑπάρχειν δοξάζουσιν».

Ἐπίσης ἐξάγουσι μαντεύματα ἐκ τῶν κατὰ τύχην προφερομένων λόγων, πρὸ πάντων ὑπὸ παιδίων[89], διότι ὡς ἀθῶα ἕνεκα τῆς ἡλικίας των ἀγαπῶνται πλειότερον παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ συνήθεια αὕτη φαίνεται παραμείνασα ἐξ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς[90]. Συγγενὴς ταύτῃ εἶναι καὶ ἡ πρόληψις, καθ' ἣν κακοὶ λόγοι ἀποφέρουσι δυστυχήματα. *Κακομελέτα κ' ἔρχεται* λέγει μία κοινὴ παροιμία· καὶ εἰς αὐτὴν νομίζομεν τὴν ἰδέαν ἀναφέρεται χωρίον τι τοῦ Αἰσχύλου[91].

Οἱ ἐρῶντες θέλοντες νὰ μάθωσιν, ἐὰν ἀνταγαπῶνται, συσφίγγουσιν εἰς σχῆμα γρόνθου τὴν χεῖρα, σχηματίζοντες κύκλον διὰ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ ἀντίχειρος, ἐφ' οὗ θέτουσι φύλλον ρόδου ἢ μήκωνος, ὅπερ διὰ τῆς παλάμης τῆς ἑτέρας χειρὸς κτυπῶσι· καὶ ἂν μὲν τὸ φύλλον μετὰ κρότου διαρραγῇ, τοῦτο θεωρεῖται ὡς σημεῖον ὅτι ἔρως ἑκατέρωθεν ὑπάρχει· ἂν δὲ ἀψοφητεί, εἶναι σημεῖον ὅτι ὁ χρηστηριαζόμενος δὲν ἀνταγαπᾶται[92]. Ὁμοία συνήθεια ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Γνωστοὶ οἱ τοῦ Θεοκρίτου στίχοι:

> Ἔγνων πρᾶν, ὅκα μοι μεμναμένῳ, εἰ φιλέεις με,
> οὐδὲ τὸ τηλέφιλον ποτεμάξατο τὸ πλατάγημα,
> ἀλλ' αὖτως ὁμαλῶ ποτὶ πάχεος ἐξεμαράνθη[93].

---

89. Βλ. καὶ Guys, Voyage littéraire en Grèce, τ. I, σ. 149.

90. Βλ. Ὀδυσσ. υ 100-120. Πρβλ. Παυσαν., IX ια' 5: «μαντικὴ καθέστηκεν αὐτόθι ἀπὸ κληδόνων». Ἡροδότ., Ε 72. Θ 90. Ξενοφῶντ., Κύρ. Ἀνάβ., Α η' 16. Cicer., De Divinat. I 45. Βλ. καὶ Μιχ. Γλυκᾶ, Χρονικόν, σ. 364 Bekker.

91. Αἰσχύλ., Ἀγαμέμν. 685.

92. Πρβλ. Guys, αὐτ., τ. I, σ. 228: "On plie aussi les feuilles de rose, et des pavots en forme de petites vessies pour les faire claquer sur le front, et par le bruit qu' elles font, un amoureux juge qu' il est payé de retour". Γ. Παλιουρίτου, Ἀρχαιολογία Ἑλληνική, 1815, τ. II, σ. 192: «Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ τὴν σήμερον ὑπὸ τῶν παιδίων μὲ τὰ φύλλα τῆς παπαρούνας, ὅμως ἐπ' αἰσχρῷ ἐννοεῖται ἡ τοῦ παιγνιδίου πρᾶξις. Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ἡ θλῖψις τῶν κοκκάλων τῶν ὀπωρικῶν, οἷον κεράσων, δαμασκήνων, καὶ ἄλλων, ἐν οἷς οἱ παῖδες τρώγοντες τοὺς καρποὺς θλίβουσι τὰ κόκκαλα μεταξὺ τῶν δύο πρώτων δακτύλων τῆς δεξιᾶς, ὥστε ὑπερπηδῶσι μακράν». Βλ. καὶ Bybilakis, Neugriechisches Leben, σ. 22. Λευκία, Ἀνατροπή, σ. 20. Ν. Γ. Πολίτης ἐν Πανδώρᾳ, τ. XVIII (1867-68), σ. 158. Dora d' Istria, Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, βιβλ. V, ἐπιστ. 6, τ. I, σ. 332: «Ποσάκις εἶδον Ἑλληνίδας καὶ Δακίδας σοβαρῶς κτυπώσας φύλλον τι ρόδου ἐπὶ τῆς παλάμης καὶ χαιρούσας ὅτε ἐπλατάγει, διότι τοῦτο ἐδήλου εἰλικρίνειαν τῶν ἐρωμένων».

93. Θεοκρίτ., III 28. Ἀνθολογ. Ἑλλην. V 296: «Ἐξ ὅτε τηλεφίλου πλαταγήματος ἠχέτα βόμβος γαστέρα μαντῴου μάξατο κισσυβίου, ἔγνων ὡς φιλέεις με...» Πολυδεύκ., θ' 127: «Τὰ τοῦ τηλεφίλου καλουμένου φύλλα ἐπὶ τοὺς πρώτους δύο τῆς λαιᾶς δακτύλους εἰς κύκλον συμβληθέντας ἐπιθέντες, τῷ κοίλῳ τῆς ἑτέρας χειρὸς ἐπικρούσαντες, εἰ κτύπον ποιήσειεν εὔκροτον ὑποσχισθὲν τῇ πληγῇ τὸ φύλλον, μεμνῆσθαι τοὺς ἐρωμένους αὐτῶν ὑπελάμβανον». Σουΐδ., λ. Πλαταγώνιον. Ἡσύχ., λ. Τηλέφιλον. Σχολιαστὴς Θεοκρίτ. Γ 28: «Ἀναλαμβάνεται παρὰ τῶν ἐρώντων τὸ τηλέφιλον, καὶ πληττόμενον εἰ ψόφον ἀπετέλει, ἐδίδου αὐτοῖς σημειοῦσθαι, ὅτι ἀντερῶνται ὑπὸ τῶν ἐρωμένων· εἰ δ' οὐκ ἀπετέλει ὅτι μισοῦνται... οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τὰς χεῖρας τὸ τηλέφιλον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν ὦμον τιθέντες, ἢ τὸν καρπόν, ἐπικρούουσι· καὶ ἐὰν μὲν ἐρυθρὸν γένηται, καλοῦντες αὐτὸ ῥόδιον, νομίζουσιν ἀγαπᾶσθαι ὑπὸ τῶν ἐρωμένων· τοῦ χρωτὸς δ' ἐμπρησθέντος, ἢ ἑλκωθέντος μισεῖσθαι, (ἐσθ' ὅτε καὶ ἐπὶ τὸν πῆχυν ἀπεπειρῶντο τοῦ ψόφου... τινὲς τῶν ἐρωτικῶν τὸ τηλέφιλον ἐπὶ τὸν ὦμον τιθέντες)». Βλ. καὶ Σχόλ. εἰς Θεόκρ. ΙΑ 56-57. Βλ. καὶ Potter., Archaeol. libr. II, τ. 1, σ. 765. Harles, Ad Theocrit., II 29, Lipsiae 1780, σ. 62.

Ἡ δὲ χαρίεσσα εὐρωπαϊκὴ συνήθεια τοῦ ἀποφυλλίζειν τὸ ἄνθος μαργαρίταν, καὶ θεωρεῖν τοῦτο ἔρωτος μαντεῖον, ἐπικρατεῖ καὶ παρ' ἡμῖν· οἱ ἐρῶντες ἀποφυλλίζουσι μολόχης ἄνθη συνήθως, ἐν δὲ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους τὸ ἄνθος τὸ καλούμενον διὰ τοῦτο *μάγισσα*· ἐρωτῶσι δὲ ἀνὰ πᾶν ἐκκοπτόμενον πέταλον τοῦ ἄνθους *μ' ἀγαπᾷ, δὲν μ' ἀγαπᾷ*, καὶ θεωροῦσιν ὡς ἀπόκρισιν τοῦ μαντείου τὴν λέξιν, ἣν προφέρουσι τὸ ὕστατον τοῦ ἄνθους πέταλον ἐκκόπτοντες.

Παρατηροῦνται ὡσαύτως τὰ ἀπαντῶντα πρόσωπα κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας ἔξοδον, ὡς καὶ τοῦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγίνετο[94]· ἂν ἐκεῖνος ὃν ἀπήντησαν εἶναι *σημειωμένος*, ἤτοι μὴ ἀρτιμελής, κακὴν τὴν τῆς ἡμέρας ἔκβασιν προοιωνίζονται[95]· πρὸ πάντων δὲ παρατηροῦνται ταῦτα κατὰ τὴν πρώτην ἑκάστου μηνὸς ἢ τοῦ ἔτους, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ποιοῦσι κατὰ τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου[96], ὅτε τὸ ἔτος των ἄρχεται, οἱ Τοῦρκοι τὴν πρώτην ἑκάστου μηνὸς καὶ εὐθὺς ὡς ἴδωσι τὴν νέαν σελήνην[97], οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι[98] καὶ οἱ Βλάχοι[99]. Τῆς δοξασίας ταύτης ἴχνη ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν Βυζαντινῶν. «Εἴθιστο οὖν, λέγει ὁ Βαλσαμών[100], Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησιν ἑορτάζειν τηνικαῦτα (κατὰ

---

94. Ξενοφῶντ., Ἀπομνημ., Α α΄. Ἀριστοφ., Βάτραχ. 195: «Οἴμοι κακοδαίμων, τῷ ξυνέτυχον ἐξιών;» καὶ Σχόλ. εἰς Ἀριστοφάν., Ὄρνιθ. 721. Πρβλ. Θεοφράστ., Χαρακτ. 16: «μαινόμενόν τε ἰδὼν ἢ ἐπίληπτον φρίξας εἰς κόλπον πτύσαι».

95. Ἐκ τούτου καὶ αἱ παροιμίαι:

Ξανθοῦ ποτέ σου μὴν πουλῇς μήτε καὶ ν' ἀγοράζῃς
κι' ἂν ἔλθῃ καὶ στὸ σπίτι σου μὲ μιᾶς νὰ τὸν ἐβγάλῃς.

(Βενιζέλ., Παροιμ., σ. 173) καί:

Ἀπ' ἀστραπὴ κι' ἀπὸ βροντή, ἀπὸ βροχὴ καὶ χιόνι
ἀπὸ καμπούρη καὶ σπανὸ ὁ Θεὸς νὰ σὲ γλυτώνῃ.

(Αὐτ., σ. 22) καί:

Ἀπὸ σπανὸν ἄνδρα καὶ μαλλιαρὴ γυναῖκα μακρυὰ τὰ ροῦχά σου.

(Αὐτ., σ. 26). Ἐν τινι παραμυθίῳ ἡ μήτηρ παραγγέλλει εἰς τὸ τέκνον της μέλλον νὰ ἀποδημήσῃ, ὅπως ἐπιστρέψῃ, ἂν καθ' ὁδὸν συναντήσῃ σπανόν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν ἐτήρησε τὴν παραγγελίαν ταύτην τῆς μητρός του πολλὰ ὑπὸ τοῦ σπανοῦ πάσχει (Νεοελλην. Ἀνάλεκτα Ι, σ. 46).

96. Hahn, Albanesische Studien, τ. Ι, σ. 154. Διὰ τοὺς Ἕλληνας πρβλ. Ricaut, Histoire de l' église grecque, 1710, σ. 145: "Les Grecs commencent leur année, le premier jour de Septembre, qu' ils consacrent à leur divertissement, se figurant que toute l' année sera heureuse, si on a de la gayté dans ces commencements. Ils festent donc le premier jour de Septembre, bien qu' il n' est dédié á aucun Saint».

97. Voutier, Mémoires sur la guerre actuelle de la Grèce, 1823, σ. 10: «Si la première personne qu' ils rencontrent est un borgne, un boiteux, un fou etc, ils rentrent chez eux, et ne sortent plus, à moins que le sort, de nouveau consulté, ne leur ait promis d' autre part un bon succès". Guys, Voyage en Syrie, σ. 334-335.

98. Sueton., August. 92.

99. Schott, Walachische Märchen, σ. 301.

100. Βαλσαμών, εἰς ξε΄ κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου, ἐν Συντάγματι Ράλλη καὶ Ποτλῆ, τ. ΙΙ, σ. 458. Βλ. καὶ Ματθ. Βλάσταριν, αὐτ., τ. VI, σ. 244. Τὴν συνήθειαν ταύτην ἀντικατέστησεν, ὡς ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Βαλσαμῶνος βλέπομεν, ὁ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὰς ἀρχιμηνίας τελούμενος εἰς τὰς οἰκίας ἁγιασμός.

τὰς πρώτας τῶν μηνῶν ἡμέρας) καὶ γονυκλιτεῖν, ὡς ἂν τὸ μηνιαῖον διάστημα εὐτυχῶς διέλθωσιν.... ἡ μὲν τῆς νουμηνίας ἑορτὴ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐσχόλασε, καὶ ἀντὶ ταύτης, Θεοῦ χάριτι, ἱλαστήριοι εὐχαὶ πρὸς Θεὸν καὶ ἁγιασμοὶ ἐπ' ἐκκλησίας παρὰ τοῦ πιστοῦ λαοῦ γίνονται καθ' ἑκάστην ἀρχιμηνίαν, καὶ ὕδασιν εὐλογίας οὐκ ἀντιλογίας χριόμεθα». Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἐώρταζον οἱ Βυζαντινοὶ τὰς Καλάνδας, διότι ἐνόμιζον «μετ' εὐθυμίας τὸν ὅλον διελθεῖν αὐτοὺς ἐνιαυτόν, ἐὰν ἐν τῇ καταρχῇ αὐτοῦ πανηγυρίσωσιν»[101].

Εἰς τοὺς εἰς πόλεμον ἀπερχομένους ἡ συνάντησις λαγωοῦ θεωρεῖται ἀπαίσιος οἰωνός[102], ὡς ἐνομίζετο καὶ παρὰ Γερμανοῖς καὶ τοῖς Ἕλλησι, οἵτινες καὶ παροιμίαν ἐκ τούτου ἐποίησαν: *φανεὶς ὁ λαγὼς δυστυχεῖς ποιεῖ τρίβους*[103].

Κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ συνάντησις ἱερέως ἢ παρθένου κακὰ προεμήνυε[104]. παρ' ἡμῖν ἐκτὸς τούτου ὅταν ἐν τῷ αὐτῷ πλοίῳ ἐπιβαίνῃ καὶ ἱερεὺς οἱ λοιποὶ ἄφευκτον θεωροῦσι τὴν τρικυμίαν[105]· διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ οἱ Γάλλοι ναῦται τοὺς συμπλέοντας ἱερεῖς figures de vent debout καλοῦσι[106].

Προσέτι θεωρεῖται κακὸς οἰωνός, ἂν χυθῇ οἶνος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν ᾧ τοὐναντίον εἶναι σημεῖον ἀφθονίας ἡ χύσις ἐλαίου. Ὅμοια ἐπίστευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Γάλλοι. Κατὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Αὐγούστου (1181 μ.Χ.) συνέβη, ὡς διηγεῖται χρονογράφος τις ὁ Rigord, νὰ θραυσθῶσι τρεῖς ἐπικρεμάμεναι κανδῆλαι, καὶ τὸ περιεχόμενον ἐν αὐταῖς ἔλαιον νὰ χυθῇ ἐπὶ τῶν μετώπων τῶν βασιλέων «ὡς σημεῖον τῆς ἀφθονίας τῶν δώρων, ἅτινα τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐπεδαψίλευσεν αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν οὐρανῶν»[107].

Τελευτῶντες τὸν περὶ οἰωνῶν λόγον παραθέτομεν ἀνέκδοτόν τι μοιρολόγιον Μάνης, ἐν ᾧ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Καλοπόθαρου διηγεῖται τὰ προμηνύματα, ἅτινα τὸν θάνατον αὐτοῦ τῇ ἀνήγγελλον.

Μιὰ σκόλη καὶ μιὰ Κεργιακὴ
καὶ τὴν ἅγια τὴ Λαμπρή,
ἔρριχνα τὴ τυρόπιττες,

---

101. Βάλσαμών, αὐτ., σ. 450.

102. Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, σ. 133-134.

103. Σουΐδας. — Ἀστραμψύχου, Ὀνειροκριτικὸν ἐν τῇ ἐκδόσει Ἀρτεμιδώρου ὑπὸ Rigaltii, 1603, σ. 9 δίς.

104. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1077-1078. Thiers, Traitè des superstitions selon l' Ecriture sainte, τ. I, σ. 208 κέ (Paris 1692).

105. Πρβλ. καὶ Κομποθέκρα, Ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, 1866, σ. 27: «Τινὲς τὴν σήμερον ἂν ἀπαντήσωσιν ἱερέα δυσαρεστοῦνται ἢ πράττουσιν αἰσχρά τινα, ἵνα μὴ τοὺς βλάψῃ τὸ ἀπάντημα». Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, 1834, σ. 219: «Τί δύναται νὰ στοχασθῇ τις, ὅταν ἐνθυμηθῇ τὸν Ὀδυσσέα Ἀνδροῦτσον καὶ πολλοὺς ὁπλαρχηγοὺς πιστεύοντας (καὶ ἐκδικουμένους ἐνίοτε) ὡς κάκιστον οἰωνὸν τὴν καθ' ὁδὸν συνάντησίν των μὲ παππᾶν (ἱερέα), ὅτε διευθύνοντο εἴς τι μέρος, καὶ μάλιστα ὅτε ἐξεστράτευον».

106. Pavie ἐν Revue des deux Mondes, 1851, τ. IX σ. 1130.

107. Vie de Philippe Auguste ἐν Collection Guizot, τ. XI, σ. 20.

κι' ὅλο κομμάϊτα βγαίνασι·
ἐμίληζα τ' ἀφέντη μου,
καὶ τοῦ χρυσοῦ μου πεθεροῦ.
— Γιὰ δὲ μὲ λές, ἀφέντη μου,
ποῦ ρίχνω τὴ τυρόπιττες,
κι' ὅλο κομμάϊτα βγαίνουσι;
— Νύφη μου, κάτι θὰ μᾶς βρῇ.
Βάνω κουλούϊρα στὴ ποϊδά,
κόκκιν' αὐγὰ στὴ ζουναϊριὰ
καὶ πάου ἀπάνω τοὺ Σκαϊργιού,[108]
καὶ πάου στὸν Καλοπόθο μου.
Καὶ μὲ φουμπίξαν[109] *τὰ σκυλιά.*
— Σῶτε[110]*, σκυλάκια μου καλά,*
τ' ἔμε κ' ἐγὼ νοικοκυρὰ
τοῦ Καλοπόθου γι' ἡ ἀδρεφή.
Κι' ἀπάντησα τοὺ σμίχται του
— Σμίχται, κι' ἀμπὼν' ὁ σμίχτη ζας.
— Στὴ στάνη ἔν' καὶ τυροκομᾷ
καὶ διαγουμίζει τὰ σφακτά.
Σηκώνουμαι κ' ἐπάου κοντὰ
τὸν εὕρεκα ξαπλωταϊρά.

108. Οἱ Σκαριοὶ χωρίον Μάνης.
109. Ἐφώρμησαν κατ' ἐμοῦ.
110. Σιωπᾶτε!

Βλ. σ. 12, σημ. 74.

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ᾌΣΜΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ*

(W. Wollner, Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie ἐν Archiv für slavische Philologie, Berlin 1882, τ. VI, σ. 239-269. Jean Psichari, La Ballade de Lénore en Grèce. Extrait de la Revue de l' histoire des religions, Paris 1884, E. Leroux, 8ον, σ. 40).

Κοινότατον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ γνωστότατον εἶναι τὸ δημῶδες ᾆσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, τοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν ὑποσχέσεως ἐπανάγοντος εἰς τὴν μητέρα ἐκ τῆς ξένης τὴν ἀδελφήν. Τὴν μεγάλην τούτου διάδοσιν μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ ἡμῖν δεκαεπτὰ παραλλαγαὶ αὐτοῦ, αἱ ἐν τέλει δημοσιευόμεναι[1]. Προέρχονται δ' αἱ παραλλαγαὶ αὗται ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῆς Στερεᾶς, ἐκ τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἐκ τῶν Κυκλάδων, ἐκ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐκ τῆς Βάρνης, ἐκ τῆς Κρήτης καὶ ἐκ τῆς Τραπεζοῦντος· ὅθεν ἐκ τούτου κρίνων, ἴσως δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι οὐδαμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γῆς εἶναι ἄγνωστον τὸ ᾆσμα.

Περὶ τοῦ ᾄσματος τούτου πολλὰ ἐγράφησαν ὑπὸ ἀλλοδαπῶν μάλιστα λογίων. Διὰ τὰς ποιητικὰς καλλονάς, διὰ τὸ πλαστικὸν τῶν εἰκόνων, τὴν γοργότητα καὶ τὸ σθένος τοῦ διαλόγου, τὴν ἀπέριττον διήγησιν, ὁμαλῶς καὶ βαθμιαίως διαγείρουσαν καὶ ἀποκορυφοῦσαν ἐν τέλει τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ ᾆσμα τοῦτο ἀποδείκνυται ἀναντιρρήτως ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς δημώδους φιλολογίας, οὐ μόνον τῆς ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν. Καὶ εἰσὶ μέν τινες οἱ εἰκάσαντες ὅτι εἶναι παρείσακτον ἐν τῇ ἐθνικῇ ἡμῶν ποιήσει, ὀθνείας φαντασίας γέννημα, πειθόμενοι περὶ τούτου ἐκ τῆς πενθίμου ἐμπνεύσεως τοῦ ᾄσματος, τῶν ζοφερῶν παραστάσεων καὶ τῆς τραγικῆς ὑποθέσεως. Ἀλλ' ἐν τῇ δημώδει ποιήσει τοῦ ἡμετέρου ἔθνους τοσοῦτον εἶναι συνήθη τᾄσματα, τὰ ἀποπνέοντα συναίσθημα βαθείας μελαγχολίας καὶ ὀδύνης, καὶ ἐπαλγῶς διατιθέντα τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος, ὥστε γνώστης ἄριστος καὶ ἐμβριθέστατος τῆς ἐθνικῆς φιλολογίας, εἰ καὶ οὐχὶ ἄνευ ὑπερβολῆς τινος, αὐτὸ δὴ τοῦτο ὑπέ-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Β' (1885-89), σ. 193-261. 552-554.

1. Τούτων ἑπτὰ μὲν εἰσιν ἀνέκδοτοι, τῶν δὲ λοιπῶν αἱ πλεῖσται κατεχωρίσθησαν ἐν συλλογαῖς δυσευρέτοις καὶ δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ᾄσματος. Ὁ κ. Ψιχάρης (σ. 36) ποιεῖται μνείαν καὶ ἑτέρας ἀνεκδότου παραλλαγῆς ἐκ τῆς νήσου Κῶ, ἣν σκοπεῖ νὰ δημοσιεύσῃ βραδύτερον. Οὐχὶ ἄσχετος τῷ ᾄσματι εἶναι καὶ τις δημώδης παράδοσις τῆς Λεβαδείας, καθ' ἣν βρυκόλακας προσκαλεῖ τὴν νύκτα μαΐαν, καὶ φέρει ταύτην ἔφιππος εἰς τὴν κατοικίαν του, διὰ νὰ παραστῇ εἰς τὸν τοκετὸν τῆς συζύγου του.

λαβεν ὡς τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς ποιήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ[2]. Πλὴν τῶν μοιρολογίων, τῶν ᾀσμάτων τοῦ Χάρου, τῶν τῆς ξενιτειᾶς, ὧν αὐτὸ τὸ θέμα προκαλεῖ τοὺς θλιβεροὺς λογισμούς, ὁ χαρακτὴρ οὗτος κατισχύει καὶ ἐν πολλοῖς διηγηματικοῖς ᾄσμασι, τοῦ ἀκριτικοῦ μάλιστα κύκλου. Ὅθεν τὸ ἐπιχείρημα περὶ τῆς ἀσυμφωνίας καὶ τῆς ἀναρμοστίας τῶν ἐν τῷ ᾄσματι ἰδεῶν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι παντελῶς ἀσύστατον καὶ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἐπιρρωνύει τὴν εἰκασίαν περὶ τῆς ξενικῆς προελεύσεως τοῦ ᾄσματος. Ἐξ ἐναντίας ὅμως ἄξιοι πολλῆς προσοχῆς καὶ αὐστηρᾶς βασάνου εἰσὶν οἱ ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐρεύνης τῶν ᾀσμάτων διαφόρων λαῶν ἀπορρέοντες λόγοι, οὓς φέρουσί τινες πρὸς ἀπόδειξιν τῆς αὐτῆς γνώμης, καὶ τῶν λόγων τούτων τὸ βάσιμον ἢ μὴ προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

Ὁ Φωριέλ, ὁ πρῶτος ἑλληνικῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἐκδότης, δημοσιεύσας, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἡ νυκτερινὴ περπατησιά*, παραλλαγὴν ἀτελῆ καὶ κολοβὴν τοῦ ᾄσματος, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς παρενόησε τοῦτο, ὡς ἐκ τῆς μεταφράσεώς του ἐμφαίνεται, ἐξῆρε μὲν τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν ποιητικὴν δύναμιν αὐτοῦ, κατέδειξε δὲ καὶ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν γνωστὸν αἶνον (Ballade) τοῦ γερμανοῦ Βύργερ, τὴν Λενώραν[3]. Ὁ δὲ τῆς συλλογῆς τοῦ Φωριὲλ Γερμανὸς μεταφραστής, ὁ ὀνομαστὸς Βίλελμ Μύλλερος ἐν ἰδίᾳ μὲν πραγματείᾳ, δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ ἐφημερίδι Morgenblatt τῷ 1825, διέλαβε περὶ τῆς σχέσεως τῆς προλήψεως, ἐφ' ἧς στηρίζεται τὸ ἑλληνικὸν ᾆσμα, πρὸς γερμανικούς, ἀγγλικοὺς καὶ σκωτικοὺς μύθους καὶ ᾄσματα καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν Βυργέρειον Λενώραν[4]· ἐν δὲ ταῖς σημειώσεσι τῆς μεταφράσεως ἐμνημόνευσε καὶ τῆς καταπληκτικῆς ὁμοιότητος τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ σερβικοῦ δημώδους ᾄσματος τῆς Γελίτσας καὶ τῶν ἀδελφῶν της, τοῦ ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Talvj δεδημοσιευμένου[5]. Ὁ φιλέλλην Ἐνετὸς Τωμασαῖος, συγκρίνων τὸ δημῶδες ἑλληνικὸν ᾆσμα τῷ τεχνικῷ ἔργῳ τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ, θεωρεῖ τὴν Λενώραν πολλῷ ὑποδεεστέραν ἐκείνου. "Al paragone, λέγει, di questa Arete, l' Eleonora del Bürger è amplificazione rettorica, celia profana"[6]. Μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπίσης ἀποφαίνεται ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος καὶ ἕτερος Ἰταλός, πρὸ τοῦ Τωμασαίου γράψας[7].

Καὶ ταῦτα μὲν οὗτοι περιοριζόμενοι εἰς ἁπλῆν κατάδειξιν τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο ᾀσμάτων καὶ συγκρίνοντες τὴν ποιητικὴν ἑκατέρου ἀξίαν. Ὁ δ' ἐξετάζων τὸν λόγον τῆς ὁμοιότητος τούτων, πείθεται ἀδιστάκτως ὅτι δὲν εἶναι

---

2. Σ. Ζαμπελίου, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ, ἐν Ἀθήναις 1858, σ. 43-48.

3. Fauriel, Chants populaires, 1825, τ. II, σ. 405.

4. Τὴν πραγματείαν ταύτην γινώσκω ἀτυχῶς μόνον ἐξ ὅσων μνημονεύει αὐτὸς ὁ Müller ἐν Fauriel, Neugriech. Volkslieder, Leipz. 1825, τ. II, σ. 96.

5. Αὐτ.

6. N. Tommaseo, Canti popolari, Venez. 1842, τ. III, σ. 341.

7. Bagnolo, Romanze popolari dei Greci moderni, 1839, σ. 129. Διὰ βραχέων συγκρίνει τὴν Λενώραν τῷ ἑλληνικῷ ᾄσματι καὶ ὁ κ. Ἄγγ. Βλάχος ἐν Χρυσαλλίδι, 1863, τ. Α', σ. 277.

αὐτη τυχαία. Ὁ Βύργερ ποιῶν τὴν Λενώραν τῷ 1773, δὲν ἐγίνωσκε βεβαίως τὸ μετὰ πεντηκονταετίαν περίπου δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν ᾄσμα, ὡς ὑπέθεσεν ἀπιθάνως ὁ ἡμέτερος ποιητὴς Ζαλοκώστας[8]· ἐνεπνεύσθη ὅμως ἐκ δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ μύθων τῆς πατρίδος του, ἴσως οὐχὶ ἀσχέτων τῷ ἑλληνικῷ, ἀφηγουμένων δὲ πῶς νεκρὸς ἐραστὴς ἢ μνηστήρ, οὗ τὸν αἰώνιον ὕπνον ἐτάραττον οἱ θρῆνοι τῆς φίλης του, ἐγείρεται τοῦ τάφου, πορεύεται πρὸς αὐτὴν ἀγνοοῦσαν τὸν θάνατόν του, τὴν πείθει νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ καὶ ἐν νυκτερινῷ δρόμῳ ἄγει αὐτὴν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, θνήσκουσαν διότι δὲν ἐσεβάσθη τὴν γαλήνην τῶν τεθνεώτων[9].

Ὁμοίας τοῖς γερμανικοῖς ᾄσμασι παραδόσεις ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἄλλοις συγγενέσι λαοῖς. Εἶναι γνωστὴ ἡ παράδοσις αὕτη τοῖς Ἰσλανδοῖς[10]· πολλὰ σουηδικὰ[11] καὶ δανικὰ ᾄσματα[12] ἔχουσι τοιαύτην ὑπόθεσιν· καὶ παλαιός τις σκωτικὸς αἶνος τοσοῦτον ὁμοιάζει τῷ τῆς Λενώρας, ὥστε Ἄγγλοι τινὲς ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἐκ ταύτης ἐνεπνεύσθη ὁ Βύργερ[13].

Ὁ πρῶτος τούτων τύπος εὑρηται, νομίζομεν, ἐν τῷ μύθῳ τῆς Σιγροὺν καὶ τοῦ Ἔλγι, ὅστις, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἱερᾷ βίβλῳ τῶν γερμανικῶν λαῶν Ἔδδᾳ, συσχετίζεται τῇ δοξασίᾳ, καθ' ἣν τὰ δάκρυα τῶν οἰκείων ἐνοχλοῦσι τὸν νεκρὸν ἐν τῷ τάφῳ[14]. Οἱ θρῆνοι τῆς Σιγροὺν κατάγουσι τὸν σύζυγον ἐκ τῆς Βαλάλας. «Ἕνεκα σοῦ, ὑποτίθεται λέγων ὁ Ἔλγι, ἕνεκα σοῦ, ὦ Σιγροὺν ἐκ τοῦ ὄρους τῶν Ἡδονῶν (Sevafiöll), ὁ Ἔλγι ἐστὶ κατάρρυτος αἵματι· προτοῦ νὰ κατακλιθῇς, χρυσῆ ἡλιόμορφε γύναι, χέεις σκληρὰ δάκρυα· αἱματηρὰ κατασταλάζουσι ταῦτα ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ στήθους τοῦ βασιλέως... Καίπερ ἀπολέσαντες ζωὴν καὶ κτήματα, δυνάμεθα ὅμως νὰ πίνωμεν ἔτι ἡδέα πότα· ὅθεν

---

8. Ἐν Εὐτέρπῃ, τ. Ζ'.

9. Βλ. W. Wackernagel, Zur Erklärung und Beurtheilung von Bürgers Lenore, Basel 1835 καὶ ἐν M. Haupt's, Altdeutschen Blätter, Lpz. 1836, τ. I, σ. 174-202 ἰδίως σ. 193 κἑ. Wollner, σ. 239-243. Πλὴν τῶν ὑπὸ τούτων ἀναφερομένων συγγραφέων βλ. προσέτι καὶ Hocker, Deutscher Volksglaube, 1863, σ. 127. Simrock, Deutsche Volksbücher VIII, σ. 596, ἀρ. 13. Theod. Bernaleken, Mythen u. Bräuche des Volkes in Oesterreich, Wien 1859, σ. 75-81. J. M. Wagner ἐν Deutsch. Museum, 1862, σ. 802 κἑ.

10. C. Maurer, Isländische Sagen, σ. 73 κἑ.

11. Hoffmann ἐν Haupt's, Altdeutschen Blätter I, σ. 202-203.

12. Τοῦ ἱππότου Aage καὶ τῆς Ἔλσης· τὸ πρωτότυπον ἐν Udvalgte danske Viser af Nyerup. I, σ. 210-217. Γερμ. μετάφρ. Wilhelm Grimm, Altdän. Heldenlieder, σ. 73. 74. Wackernagel, ἔνθ' ἀν., σ. 188-189. Ἐλευθέραν ἑλληνικὴν μετάφρασιν βλ. ἐν Παράσχου, Ποιήματα 1881, τ. Α', σ. 311-314.

13. Wackernagel, ἐνθ' ἀν., σ. 189 κἑ. Wollner, σ. 240-241.

14. Βλ. περὶ τῆς δοξασίας ταύτης Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch, Berlin 1867, τ. I, σ. 207-208. Ἡ αὐτὴ δοξασία ἐπεκράτει καὶ ἐν Ἰνδικῇ. Βλ. Ραγγουβάνσαν, μετάφρ. Γαλανοῦ Η' 86, σ. 112: «τὰ γὰρ πολλὰ δάκρυα καταθλίβει τὸν νεκρόν, ὡς φασιν οἱ σοφοὶ ἄνδρες». Ὁ πολυμαθέστατος λαογράφος F. Liebrecht (Zur Volkskunde, 1879, σ. 197) εἰκάζει, ὅτι τὸ θέμα τοῦ μύθου τῆς Λενώρας προῆλθεν ἐκ τῆς συνηθείας τοῦ συνθάπτειν ζῶσαν τὴν σύζυγον τῷ νεκρῷ τοῦ συζύγου· ἐπομένως ὁσάκις τοῦτο δὲν συνέβαινεν ὑπετίθετο, ὅτι ὁ σύζυγος ἁρπάζων αὐτὴν τὴν ὠδήγει εἰς τὸν τάφον του.

οὐδεὶς πρέπει νὰ ψάλλῃ θρῆνον καὶ ἂν πολύτρητον ἐκ πληγῶν βλέπῃ τὸ στῆθος». Ὁ νεκρὸς Ἔλγι ἀπέρχεται ἔφιππος, διότι πρὶν ὁ ψάλτης τῆς Βαλάλας (ὁ ἀλέκτωρ Salgofnir) φωνήσῃ ἐγείρων τὸν τροπαιοῦχον λαὸν ὀφείλει νὰ εὑρεθῇ πέραν τῆς γεφύρας Ἀνεμοκόρυθος (Vindhialmr, τοῦ Γαλαξίου)· ἡ δὲ Σιγρούν θνήσκει μετ' ὀλίγον[15].

Πλὴν τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ οἱ σλαβικοὶ ἐν ποικίλαις παραλλαγαῖς, ἐν παραμυθίοις καὶ δημοτικοῖς ᾄσμασιν, ἔχουσι τὸν αὐτὸν μῦθον. Προστίθεται δὲ ἐν ταῖς πλείσταις σλαβικαῖς παραλλαγαῖς καὶ ἕτερον ἐπεισόδιον. Καθ' ἣν στιγμὴν φθάνουσιν εἰς τὸν τάφον, ἡ κόρη ἀποδιδράσκουσα καταφεύγει εἰς μίαν οἰκίαν, καὶ κλείει διὰ μοχλοῦ τὴν θύραν. Ἡ οἰκία δμως, παρὰ τὸ νεκροταφεῖον κειμένη, εἶναι ἐκείνη ἐν ᾗ ἀποθέτουσι τοὺς νεκροὺς πρὸ τῆς ταφῆς, εὑρίσκεται δ' ἐν αὐτῇ ἓν πτῶμα (ἢ τρία κατά τινα παραλλαγήν). Ὁ διώκτης ζητεῖ ἀπὸ τὸν νεκρὸν τὴν παράδοσιν τῆς μνηστῆς του. Ἐν ταῖς πλείσταις παραλλαγαῖς ὁ ἐν τῇ οἰκίᾳ νεκρὸς σπεύδει προθύμως νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν αἴτησιν, πρὶν δμως κατορθώσῃ νὰνοίξῃ φωνεῖ ὁ ἀλέκτωρ καὶ ἡ κόρη σῴζεται. (Ἐν ἑνὶ τῶν παραμυθίων τούτων κατορθοῦσιν ἀμφότεροι οἱ νεκροὶ νὰ συλλάβωσι τὴν κόρην, ἣν καὶ διαμελίζουσιν, ἐν ἑτέρῳ δὲ ὁ διώκτης ἀποπέμπεται ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ νεκροῦ). Ὁ Wollner παρατίθησιν ἐν περιλήψει τέσσαρα παραμύθια τῆς Μικρᾶς Ρωσσίας, ἓν πολωνικόν, ἓν τσεχικόν, ἓν μοραβικόν, ἓν σερβικὸν καὶ ἓν κροατικόν[16].

Τὰ δημώδη ᾄσματα τῶν νοτίων Σλάβων παρουσιάζουσι τὸν μῦθον ὑπὸ τύπον διάφορον, καὶ δὴ ὁμοιότατον τῷ ἑλληνικῷ καὶ τῷ ἀλβανικῷ ᾄσματι. Τὸν νεκρὸν ἐραστὴν ἢ μνηστῆρα ἀντικαθίστησιν ὁ ἀδελφός, ὅστις κατάγει νύκτωρ ἐκ τῆς ξένης τὴν ἀδελφήν[17]. Ἡ τοιαύτη ὁμοιότης παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν W. Wollner ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ, ἧς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγράφομεν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης, νὰ ἐξετάσῃ ἐπιμελῶς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν ᾀσμάτων τούτων· κατέληξε δ' εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ μὲν ἀλβανικὸν ᾆσμα ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ ἀρχικὸς τοῦ ᾄσματος τύπος εἶναι σλαβικός, καὶ δὴ σερβικός. Τὴν τελευταίαν δμως εἰκασίαν του ἐξήνεγκεν ὁ Βόλλνερ μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως, τοῦτο μόνον θεωρῶν βέβαιον, ὅτι τὸ σερβικὸν δὲν ἐποιήθη κατὰ μίμησιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ὁμολογῶν ἅμα, ὅτι δὲν δύναται νὰποφανθῇ, ἂν τὸ ἑλληνικὸν ἐλήφθη ἐκ τοῦ σερβικοῦ ἢ ἂν ἑκάτερον ἰδίᾳ ἀνεπτύχθη. Κατηγορηματικώτερον δμως ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ᾆσμα εἶναι δάνειον ἐν τῇ Περὶ τοῦ αἴνου τῆς Λενώρας ἐν Ἑλλάδι πραγματείᾳ του ὁ

---

15. Edda. Helgakvidha Hundingsbana II.

16. Wollner, σ. 243 κέ. Τοῖς ὑπὸ τούτου μνημονευομένοις παραμυθίοις προστεθείσθω καὶ ἓν παραπλήσιον ρωσσικὸν παρὰ Ralston, Contes populaires de la Russie, σ. 288 (trad. Bureyre).

17. Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι τῆς γαλλικῆς Βρετανίας, ὅπερ δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν περὶ τοῦ προκειμένου μύθου γραψάντων, ὁ νεκρὸς μνηστὴρ τῆς Gwennola, ὁ ταύτην ἔφιππος ἀγαγὼν νύκτωρ εἰς τὴν κατοικίαν τῶν νεκρῶν, εἶναι καὶ ὁμογάλακτος αὐτῆς ἀδελφός. (La Villemarqué, Barza Breiz., 1846, τ. I, σ. 271 κέ).

κ. Ψιχάρης, ἐνισχύων μὲν καὶ ἀναπτύσσων τὰ τοῦ Βόλλνερ ἐπιχειρήματα καὶ νέα ἴδια προσάγων. Ὁ κ. Ψιχάρης, ὃν εὐφροσύνως βλέπομεν ἐπιδοθέντα εἰς τὴν μελέτην τῆς δημώδους ἡμῶν φιλολογίας καὶ τῆς γλώσσης, ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν σλαβικῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων συνάγει πορίσματα πολλῷ τῶν τοῦ Βόλλνερ τολμηρότερα. Κατ' αὐτόν, τὸ σερβικὸν ᾆσμα εἶναι τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ βουλγαρικόν· ἐκ τῶν Βουλγάρων τὸ παρέλαβον οἱ Ἀλβανοί, καὶ τελευταῖοι ἐκ τούτων οἱ Ἕλληνες.

Πρὸ τοῦ Βόλλνερ καὶ τοῦ Ψιχάρη, ἐν ἐκτάσει πραγματευθέντων περὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ ἄλλοι ἐγνωμάτευσαν ὑπὲρ τῆς σλαβικῆς ἀρχῆς τοῦ ᾄσματος, εἰ καὶ ἀνεγνώριζον τὴν ποιητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ[18]. Ὁ μὲν Β. Μύλλερ καὶ ὁ Θ. Κίνδ περιωρίσθησαν νὰ ὑποδείξωσι τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ τῷ σερβικῷ τῆς Γελίτσας καὶ τῶν ἀδελφῶν της[19]· ἀλλ' ὁ Σάνδερς εἰκάζει ὅτι τὸ ἀρχικὸν ᾆσμα εἶναι τὸ σλαβικόν, διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀδελφῶν ἐννέα, ἰδιάζει τοῖς σερβικοῖς μάλιστα ᾄσμασι[20]· ὁ Dozon, οὐδένα ἐπάγων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του λόγον, ἀποφαίνεται ὅτι τὴν πρώτην ἔμπνευσιν αὐτοῦ ἔσχον οἱ Σέρβοι[21]. Οὐδεὶς δὲ ἰσχυρίσθη, καθ' ὅσον γινώσκομεν, τὸ ἀντίθετον, πλὴν τῶν ἐκδοτῶν τοῦ ἔπους τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, τῶν κ.κ. Κ.Ν. Σάθα καὶ Αἰμ. Λεγράν, οἵτινες ἔν τινι σημειώσει καλοῦσι τὴν βουλγαρικὴν παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος μίμησιν πολλῷ ὑπολειπομένην τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου[22].

Περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως τῶν ᾀσμάτων, περὶ ὧν ὁ προκείμενος λόγος, ἔχομεν γνώμην ἐναντιουμένην ἄντικρυς τῇ τοῦ κ. Ψιχάρη, πειθόμενοι ἐκ παμπόλλων τεκμηρίων, ὅτι τὸ μὲν ἑλληνικὸν ᾆσμα εἶναι τὸ πρωτότυπον, κατὰ μίμησιν δὲ τούτου ἐποιήθησαν, ἰδίᾳ καὶ ἀσχέτως ἀλλήλαις διαπλασθεῖσαι, ἡ ἀλβανικὴ παραλλαγὴ καὶ ἡ βουλγαρική, ἥτις πάλιν εἶναι ἡ πηγὴ τῆς τε σερβικῆς καὶ τῶν λοιπῶν σλαβικῶν μύθων καὶ ᾀσμάτων. Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν ὁμοίων ᾀσμάτων καὶ παραδόσεων τῶν γερμανικῶν λαῶν, ἀπέχομεν νὰ διαλάβωμεν, ἀποστέργοντες εἰκασίας, ἀμοιρούσας ἀσφαλοῦς βάσεως.

Προτοῦ νὰ προβῶμεν εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν κρίσεων καὶ τῶν συμπερασμάτων τῶν κ.κ. Βόλλνερ καὶ Ψιχάρη, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν προηγουμένως τὸ κείμενον τῶν ὁμοίων ᾀσμάτων, ἢ περίληψιν τούτων. Ἀρχόμεθα δὲ ἀπὸ τοῦ σερβικοῦ, ὅπερ διὰ τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ σπουδαιό-

---

18. Μόνος ὁ Wollner (σ. 267) κρίνει τὸ σερβικὸν ὑπέρτερον τοῦ ἑλληνικοῦ.

19. Fauriel-Müller, τ. II, σ. 96. Th. Kind, Anthologie neugriech. Volkslieder, Lpz. 1861, σ. 208.

20. D. H. Sanders, Das Volksleben d. Neugriechen, 1845, σ. 314.

21. A. Dozon, Chansons populaires Bulgares, Paris 1875, σ. XXIV.

22. Les exploits de Digénis Akritas, épopée publiée par Sathas et Legrand, P. 1875, σ. 276. Ὁ Wollner σαρκαστικῶς ἀναφέρει τὴν παρατήρησιν ταύτην, κατακρίνει δὲ καὶ τὰ περὶ μιμήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς μὴ στηριζόμενα εἰς λόγον τινά. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ βουλγαρικὸν ᾆσμα εἶναι ὑποδεέστερον τοῦ ἑλληνικοῦ, προστίθησι δὲ μόνον ὅτι τὸ σερβικὸν εἶναι ἀνώτερον ἀμφοτέρων.

τητα μεταφράζομεν κατὰ λέξιν καὶ ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ πρωτοτύπου ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς Talvj[23].

Τοῦ Γιοβὰν καὶ τῆς Γελίτσας

Μιὰ φορὰ ἀνθοῦσαν μίας μάννας
πολυαγαπημένα ἐννιὰ ἀγόρια
κ' ὕστερη, μονάκριβη ἡ Γελίτσα.
Τοὺς ἀνάστησ' ὅλους, καὶ οἱ γιοί της
ἔφθασαν σὲ γάμου ἡλικία,
κ' ἦρθε καὶ ἡ κόρη στὸν καιρό της,
καὶ πολλοὶ γαμπροὶ τήνε γυρεῦαν.
Ἕνας ἦταν Μπᾶνος καὶ ἀφέντης,
ἕνας ἄλλος ἦταν καπετάνιος,
καὶ ὁ τρίτος ἦταν χωριανός των.
Ἤθελεν ἡ μάννα τὸ χωριάτη,
μὰ τὸν Μπᾶνο οἱ γιοί της προτιμοῦσαν,
ποῦ μακριὰ ἀπὸ ξένη ἦρθε χώρα.
— «Σῦρε, λένε τῆς καλαδερφῆς των,
σῦρε μὲ τὸν Μπᾶνο, ἀδερφοῦλα,
πέρα εἰς τὸν ξένον τόπο σῦρε.
Θἄρχωνται τἀδέρφια νὰ σὲ βλέπουν,
θἄρχωνται στὸ χρόνο ἕνα φεγγάρι,
καὶ μιὰ ἑβδομάδα στὸ φεγγάρι».
Τἄκουσεν αὐτὰ ἡ ἀδερφή των,
πέρα μὲ τὸν Μπᾶνο πάει στὰ ξένα.
Μὰ μεγάλο θαῦμα γίνη τότες.
Ἦρθε μαύρη τοῦ θεοῦ πανοῦκλα,
τὰ ἐννιὰ τἀδέρφια τὰ θερίζει,
κ' ἔρημη, μονάχη μένει ἡ μάννα.
Ἔτσι ἐπεράσαν τρία χρόνια,
θλιβερὰ ἐστέναζ' ἡ Γελίτσα.
— «Οὐρανέ μου, τί μεγάλο θᾶμμα!
Τί κακὸ στ' ἀδέρφια μ' ἔχω κάμῃ,
ποῦ ποτὲ δὲν ἦρθαν νὰ μὲ ἰδοῦνε».
Καὶ οἱ συννυφάδες τὴ μαλλῶναν.
— «Ἄκληρη! δὲ θέλουν νὰ σὲ ξέρουν,
καὶ γι' αὐτὸ νὰ σέ ἰδουν δὲν κινᾶνε».
Θλιβερὰ στενάζει ἡ Γελίτσα,

23. Talvj (Th. A. Louis v. Jacob), Volkslieder der Serben, 2ας ἐκδ. 1835, τ. I, σ. 160-164. Vuk, II, 9, σ. 38. Γαλλ. μετάφρ. παρὰ Dozon, ἔνθ' ἀν., σ. 321-324.

θλιβερὰ στενάζει μέρα νύχτα,
ὡς π' ὁ θιὸς ψηλὰ τὴν ἐλυπήθη
καὶ σὲ δυὸ ἀγγέλους του φωνάζει.
— «Σῦρτε, ἄγγελοί μου, σῦρτε κάτω,
εἰς τὸ ἄσπρο μνῆμα τοῦ Γιαννάκη,
τοῦ Γιαννάκη τοῦ μικροῦ ἀδερφοῦ της.
Βάλτε του ψυχὴ ἀπ' τὴν ψυχή σας,
φτειάστε του ἄλογο τὴν ἄσπρη πλάκα,
καὶ χαρίσματα τὸ σάβανό του,
γιὰ νὰ πάῃ νά ἰδῃ τὴ Γελίτσα».
Τρέξαν οἱ ἀγγέλοι τοῦ Κυρίου,
εἰς τὸ ἄσπρο μνῆμα τοῦ Γιαννάκη.
Ἀπ' τὴ πλάκα φτειάνουν τἄλογό του,
βάνουν καὶ ψυχὴ στὸ παλληκάρι·
ἀπ' τῆς γῆς τὸ χῶμα ἄρτους πλάθουν,
κι ἀπ' τὸ σάβανό του τὰ κανίσκια,
γιὰ νὰ πάῃ νά ἰδῃ τὴ Γελίτσα.
Τρέχει γλήγορα τὸ παλληκάρι,
κι ὡς τὸ σπίτι εἶδε, ἀγναντεύει
ἀπὸ μακριὰ τὴν ἀδερφή του·
πρὶν νὰ φθάσῃ, ἐχύθη ἡ Γελίτσα
γιὰ νὰ τὸν δεχτῇ τὸν ἀδερφό της·
τὸν σφιχταγκαλιάζει καὶ στενάζει,
καὶ μὲ πόνο κλαίει καὶ τοῦ λέει.
— «Γιάννη μου, τὸ λόγο δὲν θυμᾶσαι,
ποῦ μοῦ δίνατ' ὅταν ἤμουν κόρη,
ποῦ μοῦ δίνατ' ὅλα μου τἀδέρφια,
πῶς συχνὰ θἀρχόστε στὴ Γελίτσα,
θἄρχεστε στὸ χρόνο ἕνα φεγγάρι,
καὶ κάθ' ἑβδομάδα στὸ φεγγάρι;
Τώρα ἐπεράσαν τρία χρόνια
καὶ κάνεὶς δὲν ἦρθε γιὰ νὰ μέ ἰδῃ».
Καὶ τοῦ λέει πάλι ἡ Γελίτσα.
— «Πές μου, πῶς ἐγίνης τόσο μαῦρος,
σὰν νὰ βγῆκες μέσα 'πὸ τὸ μνῆμα;»
Τὸ παιδὶ ὁ Γιάννης λέει τότε.
— «Μὴ μοῦ λές, Γελίτσα, τέτοια λόγια,
τὶ κακὸ μεγάλο μὲ εὑρῆκε.
Οἱ ὀχτὼ ἀδερφοί μας παντρευτῆκαν,
καὶ ὀχτὼ νυφάδες συγυριοῦσα,
κ' ἐννιὰ ἄσπρα σπίτια χτίσαμ' ὅλοι,
καὶ γι' αὐτὸ μὲ βλέπεις τόσο μαῦρο».
Τρεῖς ἡμέρες ἄσπρες ἐπεράσαν,

γιὰ ταξίδ' ἡ κόρη ἑτοιμαζόταν·
πλούσια χαρίσματα ἑτοιμάζει
γιὰ τοὺς ἀδερφοὺς καὶ τὶς νυφάδες·
γιὰ τοὺς ἀκριβοὺς τοὺς ἀδερφούς της,
φορεσιὲς 'τοιμάζει ἀπὸ μετάξι,
βέρες, δαχτυλίδια γιὰ τὶς νύφες.
Τὴν ἐμπόδιζ' ὅμως ὁ Γιαννάκης.
— «Μὴν ἐρθῇς μαζί μου, ἀδερφοῦλα,
μεῖνε καὶ λιγάκι ἀνάμεινέ μας,
νἄρθουν οἱ ἀδερφοί μας νὰ σὲ ἰδοῦνε».
Δὲν τὸν ἄκουσ' ὅμως ἡ Γελίτσα,
τὰ χαρίσματά της ἔφτειασ' ὅλα.
Τὸ λοιπὸν ὁ Γιάννης ξεκινάει
καὶ μ' αὐτὸν ἡ δόλια ἡ Γελίτσα.
Πρὶν κοντοζυγώσουν εἰς τὸ σπίτι,
φτάνουν μπρὸς σ' ἓν' ἄσπρο ρημοκκλήσι.
Στέκεται ὁ Γιάννης καὶ τῆς λέει.
— «Μιὰ στιγμὴ καρτέρει, ἀδερφοῦλα,
ὡς νὰ πάου στἀσπρο ρημοκκλήσι,
τὸ χρυσὸ δαχτύλι ναὔρω μέσα,
τὸ χρυσὸ δαχτύλι, ποῦ μοῦ χάθη
στἀδερφοῦ τοὺς γάμους τοῦ μεσαίου».
Καὶ στὸ μνῆμα πάει ὁ Γιαννάκης,
καὶ καιρὸ στεκόταν ἡ Γελίτσα,
καὶ τὸν ἀδερφό της καρτεροῦσε.
Καρτεροῦσε κ' ὕστερα μονάχη,
τὸ παιδὶ τὸ Γιάννη πάει ναὔρῃ.
Μπρὸς στὴν ἐκκλησία βλέπει τάφους,
ἔγκαιρα σκαμμένους ἕνα πλῆθος,
καὶ στὸν τάφ' ἀπάνω τἀδερφοῦ της,
πόνος κοφτερὸς τήνε θερίζει.
Πάει στἀσπρο σπίτι της τρεχάτη
καὶ νὰ κράζῃ κοῦκκος μέσ' ἀκούει·
κεῖνο λάλημα δὲν ἦταν κούκκου,
μόν' τῆς μάννας ἦταν μοιρολόγι.
Ἔσυρ' ἀπ' τὸν ἄσπρο τὸ λαιμό της,
ἔσυρε στριγγὴ φωνὴν ἡ κόρη.
— «Ἄνοιξε τὴ θύρα, δόλια μάννα».
Κι ἀποκρίθ' ἡ μάννα ἀπὸ μέσα.
— «Πήγαινε, Πανοῦκλα τοῦ Κυρίου!
Ὅλοι κ' οἱ ἐννιά μου γιοὶ πεθάναν,
ἦρθες καὶ τὴ γριὰ νὰ πάρῃς μάννα;»
Καὶ τῆς ἀποκρίνετ' ἡ Γελίτσα.

— «Ἄνοιξε τὴ θύρα, δόλια μάννα,
δὲν εἶν' ἡ Πανοῦκλα τοῦ Κυρίου,
μόν' ἡ ἀκριβή σου εἶναι κόρη».
Τρέχει καὶ τὴ θύρ' ἀνοίγ' ἡ μάννα,
δέρνεται, στενάζει σὰν τὸν κοῦκκο,
σφιχτοαγκαλιάζονται κ' οἱ δύο,
καὶ νεκρὲς κ' οἱ δύο πέφτουν χάμω.

Τὸ ᾄσμα τοῦτο, κατὰ τὴν παρατήρησιν τῆς Talvj[24], εἶναι μοναδικὸν ἐν τῇ δημώδει σερβικῇ ποιήσει, οὐδ' ἀπαντᾷ ἐν αὐτῇ ἄλλο παράδειγμα τοιαύτης ἐπανόδου νεκροῦ. Καὶ ἐν ταῖς μετέπειτα δὲ γενομέναις συλλογαῖς δημοτικῶν ᾀσμάτων τῶν Σέρβων, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοὐλάχιστον ἠξεύρομεν, δὲν ἐδημοσιεύθη ἑτέρα παραλλαγὴ τούτου.

Ἐν δὲ τῇ δημοτικῇ ποιήσει τῶν Βουλγάρων εὑρίσκομεν τέσσαρας παραλλαγάς, παρουσιαζούσας ἐνίας διαφορὰς ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀπὸ τῆς σερβικῆς, περιέργους καὶ ἀξίας μελέτης. Ἡ πρώτη τούτων ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Μιλαδίνωφ καὶ ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ὑπὸ τοῦ Ρόζεν[25]. Ἔχει δὲ οὕτω: «Ἀλλοί, Δόικα, Ἔλιν Δόικα! Ἡ Δόικα προξενιέται μακριά, πέρα ἀπὸ τὴ Ρούμελη. Νὰν τὴ δώσῃ δὲ θέλει ἡ μάννα, δμως τἀπεφάσισαν οἱ ἀδελφοί της, καὶ τῆς ὑποσχέθηκαν, ὅταν θελήσῃ νὰ ἔλθῃ κατόπιν εἰς τὰ *περβίτια*[26], πῶς θὰ τὴν φέρουν μὲ τἄλογά των, πῶς θὰ ρίχνουν τουφέκια καὶ τσιρίτι θὲ νὰ τρέξουν. Ἀλλ' ἡ μάννα καταριέται. — «Ἀλλοίμονο παιδιά μου ἀγαπημένα! Νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς ὅταν τὴ συντροφεύετε, νὰ γυρίσετε μὲ τὴν πανοῦκλα, τὴ μαύρη καὶ ἄπονη, καὶ ἡ πανοῦκλα νὰ σᾶς πάρῃ καὶ τοὺς ἐννιὰ ἀδελφοὺς καὶ ὅλα τὰ παιδιά σας!» Καὶ ὅπως καταράστηκεν ἡ μάννα, ἔτσι καὶ συνέβη στοὺς ἀδελφούς. Σὰν ἐγύρισαν ὀπίσω ἀπὸ τὴν συνοδείαν, ἔφεραν μαζί τους τὴν πανοῦκλα, τὴ μαύρη καὶ ἄπονη, καὶ ἡ πανοῦκλα ἐπῆρε καὶ τοὺς ἐννιὰ ἀδελφοὺς καὶ ὅλα τὰ παιδιά τους καὶ ἀφῆκε μοναχὴ τὴ μάννα, καὶ ἡ μάννα ἐγίνη μαῦρος κοῦκκος, καὶ ἐγύριζε μέρα νύχτα καὶ ἔκραζε θλιβερά.

Ἡ Δόικα περίμενε, περίμενε τρία χρόνια, νἄρθουν οἱ ἐννιὰ ἀδελφοὶ νὰ τὴν πάρουν γιὰ τὰ *περβίτια*· καὶ ἔκλαιγε θλιβερά, καὶ ἔλεγε παραπονεμένα. —«Θεέ μου, θεέ ἀγαπημένε! Δὲν ἔλεγαν τἀδέρφια μου, ποῦ μ' ἐπάντρεψαν τόσο μακριὰ πῶς θὰ μὲ πάρουν γιὰ τὰ *περβίτια;* Κανεὶς δὲν ἔρχεται νὰ μὲ προσκαλέσῃ. Καὶ ὁ Κωσταντής, ὁ μικρότερος ἀπ' οὐλά μου τ' ἀδέρφια, καὶ ἐκεῖνος θὰ μ' ἐλησμόνησε, καὶ ἂς ὡρκίζετο εἰς τῶνομα τῆς ἀδελφῆς του, καὶ ἂς ὡρκίζετο πάντα στὴ ζωὴ τῆς Δόικας».

Ἐλυπήθη ὁ Θιὸς τὴ Δόικα, κ' ἕναν ἄγγελό του στέλνει· ἕναν ἄγγελον

---

24. Talvj, Uebersichtliches Handbuch einer Geschichte der slavischen Sprachen u. Literatur. Nebst einer Skizze ihrer Volkspoesie. Deutsch von Brühl., 1852, σ. 256 κἑ.

25. Miladinow, Bylgarski narodni Pjesni, Agram 1861, ἀρ. 200. Rosen, Bulgarische Volksdichtungen, Lpz. 1879, ἀρ. 103.

26. Τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τῆς νύμφης εἰς τοὺς γονεῖς, πανηγυριζομένην μετὰ πομπῆς.

Κυρίου, νὰ ξυπνήσῃ τὸν Κωσταντή. Ἕνα πέταλο τοῦ κάνει ὁ ἄγγελος πίττα, καὶ τὴν πλάκα του τσίτσα καὶ λέει στὸν Κωσταντή. — «Σήκω, τί πρέπει νὰ ταξιδέψῃς, νὰ πᾷς στὴν ἀδελφή σου, καὶ νὰν τὴ φέρῃς γιὰ τὰ *περβίτια*». Τρέχει ὁ Κωσταντὴς στὴν ἀδελφή του, καὶ καθὼς τὸν βλέπει ἡ Δόικα, πέφτει ἀμέσως στὸ λαιμό του. — «Ἄχ! ἀδερφέ μου, ἀγαπημένε μου ἀδερφέ! Ἀλλὰ γιατὶ εἶσαι τόσο κίτρινος; Σὺ ἦσουν μιὰ φορὰ ὁ ἐμμορφότερος ἀπὸ τοὺς ἐννιὰ ἀδερφούς». Λέει ὁ Κωσταντὴς στὴν ἀδελφή του. — «Ἀδελφή μου, ἀγαπημένη μου ἀδελφή! Πῶς ἠμποροῦσα νὰ εἶμ' ὄμμορφος ἀδελφή; Εἶναι τώρα τρία χρόνια ποῦ κοίτομαι ἄρρωστος στὸ κρεβάτι. Ἂς τα δμως τώρα, πάρε αὐτὰ τὰ χαρίσματα, πάρε καὶ τὸ παιδί σου, ἀδελφή, γιατὶ θέλω νὰ σὲ πάω στὸ σπίτι γιὰ τὰ *περβίτια*». Ἡ Ἔλιν Δόικα πῆρε τὸ παιδί της, καβαλλικεύουν γρήγορα τἄλογο καὶ κινοῦν. Ἔτσι ἐπήγαιναν τὸ δρόμο τους, δσο ποῦ ἔφθασαν στὴν ἐκκλησιά. Τότες τοὺς κελαδεῖ ἕνα πουλί, ἀπὸ τὸ δέντρο ἕνα πουλάκι. — «Ἀλλοίμονο Δόικα, καϊμένη Δόικα! Ξέρεις μὲ ποιὸν ταξιδεύεις; Μὲ τὸν Κωσταντὴ τὸν πεθαμένο!» Παραξενεύεται ἡ Ἔλιν Δόικα, καὶ μὲ τὸ πουλὶ καὶ μὲ τὸ λάλημά του· δμως λέει μὲ τὸ νοῦ της: Ἴσως τὸ πουλὶ μὲ περιπαίζει, γιατὶ ἄρρωστος εἶν' ὁ ἀδερφός μου, κ' εἶν' ἡ ὄψις του χαλασμένη. Ἅμα φτάσανε στὴν ἐκκλησιὰ ἐχάθη ὁ ἀγαπημένος ἀδερφὸς ἀπὸ μπροστά της, κ' ἔμεινε μοναχὴ ἡ Δόικα, χωρὶς νὰ ξέρῃ τί νὰ κάμῃ. Ἔτσι ἐτράβηξε γιὰ τὸ σπίτι της, ἀλλὰ μέγα θαῦμα εἶδε ἐκεῖ. Μανταλωμένες ἦσαν οἱ πόρτες, ἀψηφιὰ ἦταν στὴν αὐλὴ φυτρωμένη, καὶ μέσα ἐκαθότανε ἡ μάννα, ποῦ νύχτα μέρα ἐστέναζε καὶ σὰ μαῦρος κοῦκκος ἐμοιρολόγα. Καθὼς ἔτρεξεν ἡ Δόικα στὴν ἀγκαλιὰ τῆς γριᾶς μάννας, καὶ ἡ μάννα τὴν ἀγκάλιασε, τόσο σφιχτὰ ἀγκαλιαστῆκαν, ποῦ παρ' ὀλίγον νὰ πνιγοῦν ἀπὸ τὰ κλάιματα καὶ τὰ μοιρολόγια, καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν πάτησαν καὶ σκότωσαν τὸ παιδί. Καὶ τέτοιο τέλος ἔλαβεν ἡ κακὴ κατάρα».

Ἡ δευτέρα παραλλαγὴ ἐδημοσιεύθη ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν μεταφράσει ὑπὸ τοῦ Δοζών[27]. Παρατίθεμεν ταύτην ὁλόκληρον ἐνταῦθα.

«Μιὰ μάννα εἶχε, εἶχε ἐννιὰ υἱοὺς καὶ μία κόρη, τὴ Βέκιγια. Ἡ Βέκιγια μεγάλωσε, ἔγινε μεγάλη, ἤρθαν γιὰ τὴ Βέκιγια προξενῆτρες, πέρα ἀπὸ ἐννιὰ πράσινα δάση, πέρα ἀπὸ ἐννιὰ χωριὰ στὸ δέκατο. Ἡ μάννα της δὲν τὴν ἔδινε, μὰ ὁ ἀδελφός της Δημητὰρ θέλει νὰ τὴν δώσῃ, καὶ ἔλεγε στὴ μάννα τους. —«Ἔλα, ἂς δώσωμε τὴ Βέκιγια, πέρα ἀπὸ ἐννιὰ πράσινα δάση, πέρα ἀπὸ ἐννιὰ χωριὰ στὸ δέκατο, γιατὶ εἴμαστε πολλὰ ἀδέλφια, καὶ μιὰ φορὰ τὸ χρόνο θὰ πηγαίνωμε νὰ μένωμε λίγον καιρὸ στῆς ἀδελφῆς μας. Ἔδωκαν τὴ Βέκιγια, τὴν ἔδωκαν καὶ τὴν πάντρεψαν, πέρα ἀπὸ ἐννιὰ πράσινα δάση, πέρα ἀπὸ ἐννιὰ χωριὰ στὸ δέκατο. Μαῦρο σύγνεφο ἔπεσε ἀπάνω στὸ σπίτι τοῦ Δημητάρ, καὶ πέθαναν οἱ ἐννιὰ ἀδελφοί, καὶ οἱ ἐννιὰ νυφάδες μαζί, κ' ἔμεινε καταμόναχη ἡ μάννα, γιὰ νὰ κουνάῃ ἐννιὰ κούνιες καὶ σὲ ἐννιὰ τάφους κεριὰ νὰνάφτῃ.

---

27. Dozon, Chansons populaires bulgares inédites, Paris 1875, σ. 130-133. 319-321. Τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν βλ. καὶ παρὰ Sathas-Legrand, ἔνθ' ἀν., σ. 276-277.

Ἄναβε τὰ κεριὰ καὶ μὲ κρασὶ ἔβρεχε τοὺς τάφους· δὲν ἐπήγαινε στὸν τάφο τοῦ Δημητάρ, καὶ δὲν τὸν ἔβρεχε μὲ κρασί, ἀλλὰ τὸν καταριότανε μὲ φοβερὲς κατάρες. — «Δημητάρ, τάφο νὰ μὴν ἔχῃς, ποῦ μοῦ πάντρεψες μακριὰ τὴ Βέκιγια».

Ἐλυπήθη ὁ Θεός, καὶ ὁ Δημητὰρ ἐβγῆκε ἀπὸ τὸν τάφο καὶ πῆγε στὴ Βέκιγια. Ἅμα τὸν εἶδε ἡ Βέκιγια τοῦ ἐφίλησε τὸ χέρι, καὶ εἶπε στὸ Δημητάρ. —«Ἀδελφέ μου, ὦ ἀδελφέ μου Δημητάρ, γιατί τὸ χέρι σου μυρίζει σὰν κουφοξυλιὰ καϊμένη καὶ σὰν κόκκινο χῶμα;» Λέει ὁ Δημητὰρ τῆς Βέκιγιας. —«Ἐκτίσαμε ἐννιὰ σπίτια, καὶ γι' αὐτὸ τὸ χέρι μου μυρίζει σὰν κουφοξυλιὰ καϊμένη καὶ σὰν κόκκινο χῶμα. Ἔλα, Βέκιγια ἀδελφή μου, νὰ σὲ πάω νὰ ἰδῇς τοὺς συγγενεῖς μας». Ἐξεκίνησε ἡ Βέκιγια μὲ τὸν ἀδελφό της τὸ Δημητὰρ γιὰ νὰ πάῃ νὰ ἰδῇ τοὺς συγγενεῖς της. Πᾶνε, πᾶνε, πᾶνε, πέρασαν ἀπό 'να μεγάλο κάμπο, ἔφτασαν στὸ πράσινο τὸ δάσος. Μέσ' στὸ δάσος ἦταν ἕνα μεγάλο δένδρο, καὶ στὸ δένδρο ἀπάνω ἕνα πουλάκι ἐσφύριζε, ἐσφύριζε καὶ ἔλεγε. —«Ποιὸς ἄκουσε ποτὲ καὶ ποιὸς εἶδε νὰ περπατῇ ζωντανὸς μὲ πεθαμένο καθὼς ὁ Δημητὰρ μὲ τὴ Βέκιγια!» Λέει ἡ Βέκιγια στὸ Δημητάρ. — «Ἀδελφέ μου, ὦ ἀδελφέ μου Δημητάρ, τί λέει τὸ πουλάκι;» Λέει ὁ Δημητὰρ στὴ Βέκιγια. —«Βέκιγια, ἀδελφή μου Βέκιγια, ὦ διαλεμμένη κόρη, ψεύτικο εἶναι τὸ πουλάκι». Σὰν ἐκοντοζύγωσαν στὸ σπίτι, λέει ὁ Δημητὰρ στὴ Βέκιγια. — «Βέκιγια, ἀδελφή μου Βέκιγια, πήγαινε μπροστὰ στὸ σπίτι καὶ ἐγὼ θὰ μείνω πίσω νὰ ποτίσω τἄλογό μου κ' ὕστερα σὲ φτάνω». Στάθη ὁ Δημητάρ, ἡ Βέκιγια τράβηξε τὸ δρόμο της, ὁ Δημητὰρ ἐμπῆκε στὸν τάφο, ἡ Βέκιγια ἔφθασε στὸ σπίτι, ἐκτύπησε τὴν πόρτα καὶ λέει στὴ μάννα της. — «Ἔβγα, μάννα, νά μὲ δεχτῇς». Ἅμα βγῆκε ἡ μάννα καὶ εἶδε τὴ Βέκιγια, λέει στὴ Βέκιγια. — «Βέκιγια, παιδί μου Βέκιγια, ποιὸς σ' ἔφερε ὡς ἐδῶ;» Λέει ἡ Βέκιγια τῆς μάννας της. — «Μάννα, γριὰ μάννα, μ' ἔφερε ὁ ἀδελφός μου ὁ Δημητάρ». Ζωντανὲς ἀγκαλιαστῆκαν, πεθαμένες ἐχώρισαν».

Ἐν ἑτέρῳ βουλγαρικῷ ᾄσματι τῆς συλλογῆς τῶν Miladinow[28] φέρεται παρηλλαγμένος ὁ πρῶτος τύπος.

Ἡ Γιάννα κάθηται ἔξω τῆς οἰκίας της, κεντᾷ τὸ φόρεμά της καὶ καταριέται τὴν μάνναν της, ὁποῦ τὴν ὑπάνδρευσε πολὺ μακριά, πέρα ἀπὸ τὰ ἐννιὰ ὄρη, ὅπου πρόβατο δὲ βελάζει καὶ πετεινὸς δὲν κράζει, μὲ ἄνδρα φονέα, σκληρὸν καὶ φοβερὸν ληστήν· μὲ ἄνδρα ὅπου τελευταῖον τῆς ἔφερε δισάκκι, καὶ ἠὗρε μέσα διπλωμένα τὸ κεφάλι καὶ τὸ χέρι τοῦ ἀδελφοῦ της, τοῦ λεβέντη Γιώργη. Μόλις ἐτελείωσε τοὺς λόγους καὶ ἀκούει νὰ τὴν κράζῃ ὁ μικρότερος ἀδελφός της:

— «Τρέξε, Γιάννα, τρέξε, τρέξε νὰ προφτάσῃς,
στὶς χαρὲς τῶν δύο ἀδελφιῶν μας, τρέξε.
— Ἀδερφέ μου στάσου, ἄνθη νὰ μαζέψω,
ἄνθη νὰ στολίσω μιὰ καλὴ λαμπάδα.

28. Miladinow, ἔνθ' ἀν., ἀρ. 229. Rosen, ἀρ. 32.

— Τρέξε, Γιάννα, τρέξε, τί τὰ θὲς τὰ ἄνθη;
— Ἀδερφέ μου, στάσου πίττες νὰ φουρνίσω,
πίττες γιὰ τὸ γάμο καὶ κρασὶ νὰ φέρω.
— Τρέξε, Γιάννα, τρέξε, τὸ κρασὶ τί θέλεις;
— Ἀδερφέ μου, θέλω χάρισμα νὰ φέρω.
Ἀδερφέ μου, στάσου γιὰ νὰ σὲ ρωτήσω
γιὰ νὰ σὲ ρωτήσω τί θελὰ φορέσω.
Νὰ φορέσω μαῦρα ἢ τριανταφυλλένια;»
Ἐσηκώθ' ἡ Γιάννα καὶ τὸν ἀκλουθάει,
καὶ μαζὶ περνοῦνε τὰ ἐννιὰ τὰ ὄρη,
καὶ ἐννιὰ τραγούδια τραγουδάει ἡ Γιάννα·
πρὶν στὰ δέκα φτάσῃ, λιβανιὲς μυρίστη.
— «Ἀδερφέ μου, στάσου, λιβανιὲς μυρίζουν.
— Τρέξε, Γιάννα, τρέξε, κι ἄρχισεν ὁ γάμος».
Τότ' ἀκούει τὴ μάννα νὰ μοιρολογάῃ κτλ.

Ὁ ἀδελφὸς καὶ πάλιν προφασίζεται, φθάνουν εἰς τὸ σπίτι καὶ βλέπει τὸ λείψανο τοῦ ἀδελφοῦ της καὶ ἀπὸ τὴ λύπη πεθαίνει καὶ αὐτή.

Ἐν ἑτέρῳ δὲ ᾄσματι, ἀποσπάσματι μᾶλλον τοῦ ἀνωτέρω, καταρᾶται κόρη τὴν μητέρα, ὅτι τὴν ὑπάνδρευσε μὲ λῃστήν· τὸ πρωῒ τῆς ἔφερε τὸ χέρι ἑνὸς νέου· ἀπὸ τὸ δακτυλίδι ἐγνώρισε πῶς ἦτον τὸ χέρι τοῦ ἀδελφοῦ της Κωσταντῆ[29].

Τὸ ἀλβανικὸν τέλος ᾄσμα τοῦ Κωσταντῆ καὶ τῆς Γαρεντίνας εἶναι σχεδὸν ἀπαράλλακτον τῷ ἑλληνικῷ, ὀλιγίστας καὶ ταύτας ἀσημάντους παρουσιάζον διαφοράς. Μάννα μὲ τοὺς ἐννιὰ ὑγιοὺς καὶ μὲ μίαν κόρην, τὴ Γαρεντίνα· ἡ μάννα καὶ οἱ ὀκτὼ ἀδελφοὶ δὲν θέλουν νὰ τὴν ὑπανδρεύσουν εἰς τὰ ξένα, ὁ Κωσταντὴς θέλει. Ὑπεσχέθη εἰς τὴν μάννα του, ἂν τύχῃ πίκρα ἢ χαρὰ αὐτὸς νὰ πάγῃ νὰ τὴν φέρῃ. Τὴν ὑπάνδρευσαν, ἦλθε χρόνος δύστυχος, οἱ ἐννιὰ ἀδελφοὶ ἐσκοτώθησαν εἰς τὸν πόλεμον. Τὸ ψυχοσάββατο ἡ μάννα ἀνάβει ἀπὸ ἕνα κερὶ στοὺς ἄλλους τάφους καὶ λέει ἀπὸ ἕνα μοιρολόγι, στοῦ Κωσταντῆ τὸν τάφο ἀνάβει δύο κεριὰ καὶ λέγει δύο μοιρολόγια, καὶ τοῦ ἐνθυμίζει τὴν ὑπόσχεσίν του. Ὅταν ἔκλεισε ἡ ἐκκλησία σηκώνεται ὁ Κωσταντής. Γίνεται ἡ πλάκα ἄλογο, τὸ κρικέλι τῆς πλάκας ἀσημένιο χαλινάρι. Εὑρίσκει τὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς του ποῦ ἐκυνηγοῦσαν χελιδόνια· τὰ ἐρωτᾷ ποῦ εἶναι ἡ μάννα τους· λέγουν εἰς τὸ χορό· στὸν πρῶτο γῦρο τοῦ χοροῦ δὲν τὴν εὑρίσκει· τὴν εὑρίσκει στὸ δεύτερο· ἐρωτᾷ ἐκείνη τί φορέματα νὰ βάλῃ· ἔλα κατὰ πῶς εἶσαι, τῆς ἀποκρίνεται. Εἰς τὸν δρόμον ἡ Γαρεντίνα τὸν ἐρωτᾷ διατί οἱ ὦμοι του εἶναι μουχλιασμένοι. — Ἐμούχλιασαν ἀπὸ τὸν καπνὸ τῶν τουφεκιῶν. — Γιατί ἔπεσαν τὰ μαλλιά σου; — Ἀπὸ τὸν κουρνιαχτὸ τοῦ δρόμου δὲν βλέπουν καλὰ τὰ μάτια σου. — Γιατί δὲν ἔρχονται νὰ μᾶς ἀπαντήσουν οἱ ἀδελφοί μας καὶ τὰ ξαδέλφια μας; — Θὰ εἶναι παραπέρα, καὶ θὰ ρίχνουν τὸ λιθάρι. — Γιατί τὰ

29. Miladinow, ἀρ. 218. Rosen, ἀρ. 65.

παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ μας εἶναι κλεισμένα καὶ χορταριασμένα; — Τὰ ἔκλεισαν γιὰ νὰ μὴ μπαίνῃ ὁ ἄνεμος». Ἔφθασαν ἐμπρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐμπῆκε ὁ Κωσταντὴς γιὰ νὰ προσκυνήσῃ, ἡ Γαρεντίνα ἐπῆγε στὴ μάννα της. — «Ἄνοιξε τὴ θύρα, μάννα. — Ποῖος εἶναι; — Ἐγὼ εἶμαι, μάννα, ἡ Γαρεντίνα. —Πήγαινε τὸ δρόμο σου, σκύλε θάνατε, μοῦ πῆρες τοὺς ἐννιὰ ὑγιούς, καὶ ἔρχεσαι τώρα νὰ μὲ πλανέσῃς μὲ τὴ φωνὴ τῆς κόρης μου γιὰ νὰ μὲ πάρῃς κ' ἐμένα». Ἀνοίγει τέλος τὴν θύραν, μανθάνει ὅτι τὴν ἔφερεν ὁ Κωσταντής, ἀγκαλιάζονται καὶ στὸ ἀγκάλιασμα ἀπάνω μάννα καὶ κόρη ἐξεψύχησαν[30].

Ὅτι τὸ ᾄσμα τοῦτο ἐποιήθη κατὰ μίμησιν ἑλληνικῶν εἶναι πρόδηλον, ὡς καὶ ὁ Δοζὼν καὶ Βόλλνερ παραδέχονται. Ἀλλ' ὁ κ. Ψιχάρης εἰκάζει ὅτι διὰ τῶν Ἀλβανῶν, παραλαβόντων ἐκ τῶν Σλάβων, ἐγνώσθη ὁ μῦθος τοῖς Ἕλλησι, διότι ἡ ἀλβανικὴ παραλλαγὴ περιέχει λεπτομερείας, ὧν τινὲς μέν εἰσιν εἰλημμέναι ἐκ τῶν σλαβικῶν, τινὲς δ' ἐπαναλαμβάνονται ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς[31]. Λαμβανομένων ὅμως ὑπ' ὄψιν πασῶν τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν, καταφαίνεται ὅτι οὐδεμίαν ἀξίαν λόγου διαφορὰν παρουσιάζει ἡ ἀλβανικὴ ἀπὸ τούτων πλὴν ἴσως τῆς λεπτομερείας, περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου ἀναπτομένων δύο ἀνθ' ἑνὸς κηρίων, λεπτομερείας ἀγνώστου τοῖς σλαβικοῖς ᾄσμασιν. Ἄλλως δὲ τοσαῦτα εἶναι τὰ τεκμήρια τὰ ἐλέγχοντα τὴν ἑλληνικὴν ἀρχὴν τοῦ ᾄσματος, ὥστε ἄσκοπον κρίνομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν διὰ μακρῶν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Τὰ ὀνόματα εἶναι ἑλληνικά, μικρὸν παραφθαρέντος μόνον τοῦ τῆς Ἀρετῆς[32]. Εὕρηται δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κωσταντῆ καὶ ἐν ἄλλοις ἀλβανικοῖς ᾄσμασι, τὰ δὲ ᾄσματα ταῦτα ἐλήφθησαν ἐξ ἑλληνικῶν τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου[33]. Καὶ οὐ μόνον ὀνόματα ὅμοια ἀπαντῶσιν, ἀλλὰ καὶ λέξεις ἑλληνικαὶ παρεντίθενται ἐν τοῖς τοιούτοις ᾄσμασιν ἄνευ ἀνάγκης, διότι ὑπάρχουσι ταὐτόσημοι τούτων ἀλβανικαί[34]. Ἔδει δὲ νομίζομεν ὁ κ. Ψιχάρης νὰ ἐπιστήσῃ καὶ εἰς τοῦτο τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, ὅτι τὸ ᾄσμα τοῦ Κωσταντῆ καὶ τῆς Γαρεντίνας δὲν ψάλλεται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς βορείου Ἀλβανίας, οἵτινες ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς Βουλγάρους γειτνιάσεως καὶ κοινωνίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ

30. Rada, Rapsodie d' un poema albanese, Firenze 1866, ἀρ. 17, σ. 29-33, μετ' ἰταλικῆς μεταφράσεως. Γαλλικὴ μετάφρασις παρὰ Dozon, σ. 327-331. Ἑτέρα ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἄλλης παραλλαγῆς, ὑπὸ Dora d' Istria ἐν Revue des deux Mondes, 15 Μαΐου 1866. Ἐν τῷ περιοδικῷ L' adolescenza (Corigliano Calabro 1884 II, σ. 65 κἑ) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Cadicamo πραγματεία περὶ τοῦ ᾄσματος τούτου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν La leggenda di Garentina. Μὴ ἔχων ταύτην πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀγνοῶ ἂν προστίθησί τι εἰς ὅσα περὶ τοῦ ᾄσματος γιγνώσκομεν.

31. Psichari, σ. 26 κἑ.

32. Αὕτη εἶναι καὶ τοῦ Dozon ἡ γνώμη (ἔνθ' ἀν., σ. 327), ἣν ἀσπάζεται ὁ Wollner (σ. 267).

33. Ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Rada τοιαῦτα ᾄσματά εἰσι τὰ ἑπόμενα: ὁ γιὸς τῆς χήρας (σ. 28-29)· ἡ ἁρπαγὴ (σ. 61-64)· ὁ Γιάννης καὶ ὁ δράκος (σ. 46)· ὁ κόντες καὶ ἡ κλυσέδρα (σ. 71-72)· ἡ κακὴ γυναῖκα (σ. 73-74)· ἡ κακὴ πεθερὰ (σ. 81-82).

34. Ὡς proxenit (Rada, πολλαχοῦ), calhike (καλίκια, ὑποδήματα, ὅπερ μὴ ἐννοήσας ὁ ἐκδότης προσφεύγει εἰς γελοίαν ἐτυμολογίαν), χρυσωνένη (σ. 50), στολισνέι (στολισμένη, σ. 50) κ.λ.π.

τὸ παραλάβωσιν ἐκ τούτων καὶ νὰ τὸ μεταφράσωσι, κατὰ τὴν εἰκασίαν του· ἀλλὰ ψάλλεται ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἀλβανῶν, τῶν ἐκ Πελοποννήσου μεταστάντων, οἵτινες, ὡς γινώσκει ὁ κ. Ψιχάρης, τηροῦντες ζωηρὰν τὴν μνήμην τῆς παλαιᾶς πατρίδος, ἀνήρχοντο κατὰ τὴν ἄνοιξιν μέχρις ἐσχάτων εἰς τὰ ὄρη, καὶ μετὰ πόθου στρεφόμενοι πρὸς τὸ μέρος τῆς Πελοποννήσου ἔψαλλον:

Μώρι ἐ μπούκκουρα Μώρεε κτλ.

«Μωριᾶ, ὡραῖέ μου Μωριᾶ, δὲν θὰ σὲ ἴδω πλέον.
Ἐκεῖ ἔχω τὴν μάννα μου, ἐκεῖ τὸν ἀδελφό μου,
ἐκεῖ καὶ τὸν πατέρα μου στὴ μαύρη γῆ κρυμμένον»[35].

Πλὴν τῶν ὀστῶν τῶν πατέρων των, ἡ Πελοπόννησος οὐδὲν ἴχνος διεφύλαξε τῆς βραχυχρονίου διόδου τῶν Ἀλβανῶν μεταναστῶν· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οὐδεμίαν ἔσχε ροπὴν ἡ δημώδης φιλολογία καὶ τὰ ἤθη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὸ πνεῦμα ἐκείνων, οἵτινες τοσοῦτον προσφιλῆ διέσωσαν τὴν μνήμην τῆς θετῆς πατρίδος αὐτῶν, «τοῦ ὡραίου Μωρέως»;

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀλβανικῆς δῆθεν ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι πειστικώτεροι καὶ οἱ προσαγόμενοι λόγοι πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης περὶ μιμήσεως σλαβικῶν πρωτοτύπων. Οἱ λόγοι οὗτοί εἰσιν διττοί· οἱ μὲν στηρίζονται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα φράσεών τινων πρὸς σλαβικάς, οἱ δὲ εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ μύθου καὶ τὰς ἐν τῷ ᾄσματι ἀναπτυσσομένας ἐννοίας.

Ἐξετάσωμεν πρῶτον τοὺς στηριζομένους εἰς τὴν ὁμοιότητα φράσεων.

Δύο τοιαῦται ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Βόλλνερ καὶ τοῦ Ψιχάρη· ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐννέα ἀδελφῶν καὶ ἡ ἐπιφώνησις: *«Θέ μου μεγαλοδύναμε μεγάλο θᾶμμα κάνεις.* Ὁ μὲν κ. Βόλλνερ φέρει ἁπλῶς καὶ ἐν παρόδῳ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὑπὲρ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ σερβικοῦ ᾄσματος, ὁμολογῶν ὅτι ἐνδεχόμενον ἡ ὁμοιότης νὰ εἶναι τυχαία[36]· ἀλλ' ὁ κ. Ψιχάρης ἀποδίδωσι μεγάλην σημασίαν εἰς τοῦτο, μάλιστα ἐλέγχει πως τὸν Βόλλνερ, διότι δὲν ἐποίησε τὸ αὐτό[37]. Ἄπορον ἀληθῶς φαίνεται ἡμῖν πῶς ἐπείσθησαν νὰ προσφύγωσιν εἰς τοιαύτην συκίνην ἐπικουρίαν· βεβαίως οὐδὲ λόγου θὰ ἠξιοῦμεν τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα, ἂν μὴ προσήγοντο ὑπὸ σπουδαίων ἀνδρῶν πρὸς ἐνίσχυσιν παρακεκινδυνευμένης εἰκασίας.

Πρὸ τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἐτῶν ὑπεστήριξεν ὁ Σάνδερς, ὅτι τὸ ᾆσμα τοῦ Κωσταντῆ καὶ τῆς Ἀρετῆς ἐλήφθη ἐκ σλαβικῶν, διότι «οὐδαμοῦ τῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων βλέπομεν ἀποδιδομένην ἰδιάζουσαν ἔννοιαν εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐννέα, ἐνῷ τοὐναντίον παρατηρεῖται ἐν τοῖς σερβικοῖς»· καὶ ἔφερεν ἐκ σερβι-

35. Rada, σ. 91. Μέχρι σήμερον παρέμεινεν ἡ συνήθεια μόνον ἐν Casal-nuovo ἐν Basilicata.

36. Wollner, σ. 267.

37. Psichari, σ. 23 κέ.

κῶν ᾀσμάτων τὰ ἑπόμενα παραδείγματα: *ἐννιὰ χρόνια· ἡ Γελίτσα καὶ οἱ ἐννιὰ ἀδελφοί της· ἐννιὰ θυγατέρες· ἕνας γιὸς καὶ ἐννιὰ κόρες.* Ὁ Βόλλνερ ὁμολογῶν ἴσως, ὅτι δὲν εἶναι ἄγνωστος ὁ ἀριθμὸς ἐννέα καὶ τοῖς Ἕλλησι ἀναφέρει δύο χωρία τῆς συλλογῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ ἀλβανικῶν παραμυθίων τοῦ Hahn[38]. Ἀλλ' ὁ κ. Ψιχάρης παρατηρεῖ, ὅτι δὲν ἔχουσι τὸν τόπο των ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια, ἐν οἷς ἀληθῶς ἀναφέρεται κάποτε ὁ ἀριθμὸς ἐννέα· διότι τὰ παραμύθια δὲν τηροῦσιν ὅσον τὰ δημώδη ᾄσματα ἀκριβῶς καὶ πιστῶς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα· ἐν δὲ τοῖς ἑλληνικοῖς ᾄσμασι σπανιώτατα γίνεται μνεία τοῦ ἀριθμοῦ ἐννέα, ἐνῷ τοὐναντίον ἐν τοῖς σερβικοῖς συχνότατα ἀπαντῶμεν αὐτὸν καὶ δὴ ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον, τῶν ἐννέα ἀδελφῶν. Φέρει δὲ καὶ τὰ ἑπόμενα παραδείγματα ἐκ τῆς συλλογῆς σερβικῶν ᾀσμάτων τοῦ Δοζών: *ἐννιὰ χρόνια· ἐννιὰ πλεξίδες· ἐννιὰ θυγατέρες· ἐννιὰ νέοι ἀδελφοί· ἐννιὰ γυναικαδέλφια· ἐννιὰ ἀδελφοί.*

Ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἐννέα, εἴτε ὡς σύμβολον, εἴτε ἁπλῶς, ἀναφέρεται ἐν μύθοις καὶ ᾄσμασιν πολλῶν λαῶν, καὶ δὴ καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἶναι πάσης ἀμφιβολίας ἀνεπίδεκτον. Ἀρκούμεθα δὲ μόνον νὰ παραπέμψωμεν εἰς εἰδικῶς περὶ τούτου πραγματευθέντας[39]. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ποιήσει τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ἀπαντᾷ συχνότατα ὁ ἀριθμὸς οὗτος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἑπόμενα παραδείγματα, ὀλίγα ἐκ παμπόλλων, ἐκ τοῦ προχείρου ἐσταχυολογημένα:

Ἐννιὰ ἀδελφοὶ ἐν διαφόροις ᾄσμασι τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου· *ἐννιὰ ἀδελφοὶ τῆς Εὐγενούλας*[40] ἢ *τῆς Ἀρετῆς*[41]· προσέτι ἐννιὰ ἀδελφοὶ ἀναφέρονται ἐν ᾄσματι τῆς Χάλκης[42], τῆς Καρπάθου[43], τῆς Κερκύρας[44], τῆς Ἠπείρου[45]· ὁμοίως καὶ ἐν ἄλλοις ᾄσμασι τῆς Μονεμβασίας[46], τῆς Κρήτης[47], τῆς Καρπάθου[48], ἐννιὰ ἀδελφοὶ ἀντιτιθέμενοι πρὸς ἕνα[49]. Προστεθείσθω δὲ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θεωρεῖ εὐτυχῆ μητέρα, μητέρα «ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένην» κατὰ τὸ ρητὸν τοῦ Ψαλμῳδοῦ[50], τὴν ἔχουσαν ἐννέα υἱοὺς καὶ μίαν κόρην. Τούτου ἕνε-

---

38. Hahn, Griech, u. alb. Märchen, τ. I, ἀρ. 4, σ. 186· τ. II, ἀρ. 100, σ. 124.

39. Nork, Etymologisch - mythologisches Wörterbuch, ἐν ἄρθρ. neun. J. Blochwitz, Kulturgeschichtliche Studien, Lpz. 1882, σ. 246-256 (neun). Stark, Niobe, σ. 28.

40. Passow, ἀρ. 413.414.415.417.

41. Εὔξεινος Πόντος, Τραπεζοῦς 1880, σ. 143.

42. Passow, ἀρ. 523.

43. Αὐτ., ἀρ. 525.

44. Ν. Δοσίου, Χαρτοφυλάκιον, Κέρκυρα 1880, σ. 51.

45. Ὁ ἐν ΚΠ. ἑλλην. φιλ. σύλλογος, τ. ΙΔ΄ σ. 269.

46. Deffner's, Archiv f. Mittel-u. Neugr. Phil., σ. 88.

47. Ε. Δ. Φραντζεσκάκη, Ἡ Ἀριάδνη, Ἀθ. 1883, σ. 58.

48. Wescher, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μετάφρ. Μανωλακάκη, ἐν Ἀθήναις 1878, σ. 81.

49. Ἰατρίδης, σ. 81.

50. Τὸ ρητὸν τοῦτο ἀναφέρει εἰς τὴν μάμμην τοῦ Διγενῆ ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους (στ. 166 κἑ., ἔκδ. Σάθα καὶ Λεγράνδ).

κα συνήθης ἡ εὐχὴ εἰς νεογάμους *ἐννιὰ γιοὺς καὶ μιὰ μηλιά*, ἥτις καὶ ἐν γαμηλίῳ μεσσηνιακῷ ᾄσματι ἐκφέρεται οὕτω:

Νὰ κάμῃς τοὺς ἐννιὰ ὑγιοὺς καὶ μιὰ γλυκομηλίτσα[51].

Πλὴν τῶν ἀδελφῶν καὶ ἄλλα πράγματα εὑρίσκομεν κατ' ἐννεάδας ἀναφερόμενα ἐν δημοτικοῖς ᾄσμασι τῶν Ἑλλήνων. Ἐν ᾄσμασι τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ἔχομεν: *ἐννιὰ δράκους*[52], *ἐννέα ἡμεροβράδια-ἐννεὰ χιλιάδες*[53], *ἐννιὰ τσοπάν', ἐννιὰ κοπάδι' ἀρνία* (Τραπεζοῦντος)[54], *ἐννιὰ θηριὰ* (Ἴμβρου)[55], *ἐννιὰ λογιῶν πυργάρι*[56], *ἐννιὰ μηλιές*[57], *ἐννιὰ καρυές*[58], *ἐννιὰ πύργους ἀσήμι*[59] κ.λ.π. Ἐν ἄλλοις δ' ᾄσμασι: *ἐννιὰ χιλιάες ἄσπρα*[60], *ἐννιὰ μόδια λουάρι* (Καρπάθου)[61], *ἐννέα πύρκους λοβάριν* (Κύπρου)[62], *ἐκάλεσε ἐννιὰ χιλιάδες κόσμο* (Ἴμβρου)[63], *ἐννιὰ χωριὰ-δέκα βιλαέτια* (Εὐβοίας)[64] κ.τ.λ. Ἂν τὰ παραδείγματα ταῦτα, ἀντιτασσόμενα τοῖς ὑπὸ Σάνδερς καὶ Ψιχάρη παρατεθειμένοις σερβικοῖς, δὲν ἐπαρκοῦσι οὐχὶ νὰποδείξωσι τὰ σερβικὰ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν εἰλημμένα, ἀλλὰ νὰ πείσωσιν, ὅτι οὐδὲν μαρτυρεῖ ἡ χρῆσις ἐν τοῖς ᾄσμασι τοῦ ἀριθμοῦ ἐννέα, τότε ὁ ἔχων ὑπομονὴν καὶ δρεξιν ἂς ἐπιχειρήσῃ ἀκριβῆ καὶ πλήρη ἀπαρίθμησιν τῶν σχετικῶν χωρίων, καὶ θὰ ταχθῶμεν προθύμως ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τοῦ μνημονεύοντος συχνότερον ἐν τοῖς ᾄσμασί του τὸν ἀριθμὸν ἐννέα.

Οὐδ' ἡ ἐκ ἐπιφωνήσεως *Θέ μου μεγαλοδύναμε, μεγάλο θᾶμμα κάνεις* εἰλημμένη ἀπόδειξις εἶναι προσφυεστέρα. Ἡ σημειουμένη ὡς ἀντίστοιχος σερβικὴ Mili Boje! tchouda velikoga! σημαίνει Εὔσπλαχνε Θεέ! ὢ τοῦ μεγάλου θαύματος! Εἶναι δὲ καθ' ἡμᾶς περίεργος οὐχὶ ἡ ὁμοιότης, ἀλλ' ἡ μικρὰ διαφορὰ τῆς σερβικῆς ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ῥήσεως. Διότι βεβαίως φράσεις, ἐπαναλαμβανόμεναι συχνότατα ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις, τοῖς βίοις τῶν ἁγίων καὶ τοῖς διαφόροις ἄλλοις ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις, ἅτινα πάντα εἰσὶν ἔκπαλαι μεταπεφρασμένα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὰς σλαβικὰς γλώσσας, ἄπορον εἶναι πῶς οἰκειότηται γενόμεναι τῷ λαῷ δὲν διετηρήθησαν ἀπαράλλακτοι καὶ ἀναλλοίωτοι.

Ἕτερος ἐξωτερικὸς λόγος, ὃν φέρει ὁ κ. Ψιχάρης ὑπὲρ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ σερβικοῦ ᾄσματος, εἶναι ἡ μνεία τῆς πανούκλας ἐν τῷ ἑλληνικῷ, μαρτυ-

---

51. Ὁ ἐν ΚΠ. ἑλλ. φιλ. σύλλογος, τ. Η', σ. 505.
52. Φιλολογ. συνέκδημος, σ. 431.
53. Εὔξεινος Πόντος, 1880, σ. 126.
54. Passow, ἀρ. 505.
55. Ὁ ἐν ΚΠ. ἑλλην. φιλ. σύλλογος, τ. Η', σ. 538.
56. Νεοελλ. ἀνάλεκτα Α', σ. 79.
57. Αὐτ., σ. 85.
58. Αὐτ., σ. 87.
59. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτικῶν ᾀσμάτων, σ. 142.
60. Wescher, ἔνθ' ἀν., σ. 74.
61. Αὐτ., σ. 78.
62. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Γ', σ. 85.
63. Ὁ ἐν ΚΠ. ἑλλην. φιλ. σύλλογος, τ. Θ', σ. 345.
64. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας, τ. Α', σ. 135.

ροῦσα κατ' αὐτὸν ἐπίδρασιν σλαβικήν. «Ἡ λέξις *θανατικό*, ἡ σημαίνουσα ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὴν ἐπιδημίαν ταύτην, δὲν εἶναι, λέγει, εὔχρηστος ἐν τῇ δημώδει ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ. Ἐγὼ τοὐλάχιστον σπανιώτατα ἐνέτυχον αὐτῇ. Ἐνῷ τοὐναντίον, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Δοζὼν δὶς ἢ τρὶς γίνεται μνεία τῆς πανώλους»[65]. Ὁ κ. Ψιχάρης συνεπέρανεν ὅτι σπανιώτατα γίνεται μνεία τῆς πανώλους ἐν μνημείοις τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, διότι ἴσως δὲν εἶχε πρόχειρα καὶ ἐπαρκῆ βοηθήματα, ἢ ἠγνόει ὅτι ἡ πανώλης εἶναι ποικιλώνυμος ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, καὶ ἐπομένως ὅτι δὲν ἔπρεπε νἀναζητῇ τὰς περὶ ταύτης ἰδέας καὶ μυθικὰς παραστάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μόνον ὅπου ἐνετύγχανε τῇ λέξει *θανατικό*. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐ μόνον πλείστους μύθους εἶχε περὶ τῆς πανώλους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν προγόνων του παρέλαβε καὶ διετήρησε πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῆς δεισιδαίμονας τελετάς, αἷς ὁμοίας ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ σλαβικοῖς λαοῖς[66].

Ἡ κορωνὶς ὅμως τῶν ὑπὸ τοῦ Βόλλνερ καὶ τοῦ Ψιχάρη προσαγομένων ἀποδείξεων τῆς πρωτοτυπίας τῶν σλαβικῶν ᾀσμάτων συνίσταται εἰς ἐσωτερικοὺς λόγους, μάλιστα εἰς τὴν κατίσχυσιν δῆθεν ἐν τούτοις τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς, αἰσθήματος, ὡς λέγουσιν, ἰδιάζοντος τοῖς σλαβικοῖς λαοῖς. «Τὸ ᾆσμα ὑπάγεται κατ' ἐμέ, παρατηρεῖ ὁ Βόλλνερ, ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ κυριωτάτης ἰδέας, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν τῇ σερβικῇ ἰδίως ποιήσει πολυπληθῶν ᾀσμάτων, τῶν ὑμνούντων τὴν στοργὴν ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφῆς. Τὸ τοιοῦτο τῇ νοτιοσλαβικῇ ποιήσει ἰδιάζον αἴσθημα διαφαίνεται προδήλως ἐν τῷ σερβικῷ ᾄσματι, ὁμοίως καὶ ἐν τῷ βουλγαρικῷ, εἰ καὶ ἀσθενέστερον, ἐκλείπει δὲ παντελῶς ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀλβανικοῦ». Ὁ δὲ κ. Ψιχάρης ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι πρώτη γένεσις τῶν ᾀσμάτων εἶναι ἡ δοξασία περὶ ἐνοχλήσεως τῶν νεκρῶν ὑπὸ τῶν θρήνων καὶ τῶν δακρύων τῶν ζώντων, ἡ ἐν τοῖς ᾄσμασι καὶ τοῖς μύθοις τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ τοῖς σλαβικοῖς παραμυθίοις διατυπουμένη, εἰκάζει, ὅτι παραλαβόντες τὸ θέμα τοῦτο οἱ Σέρβοι προσήρμοσαν πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὰς ἰδέας αὐτῶν, ἀντικαταστήσαντες τὸν μνηστῆρα ἢ ἐραστὴν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ, ὑποθέντες δὲ καὶ τὸν γάμον τῆς ἀδελφῆς εἰς τὰ ξένα, οὐδὲν ἐνέχοντα τὸ ἀπᾴδον ταῖς συνηθείαις τοῦ σερβικοῦ λαοῦ. Τοὐναντίον οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες, μιμηθέντες τὸ ᾆσμα, ξένοι ὅμως πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ κατισχύοντα αἰσθήματα καὶ ἰδέας, παρεμόρφωσαν αὐτό. Οὕτω δὲ παρίσταται ἡμῖν τὸ συνηθέστατα ἐν τῇ συγκριτικῇ ἐρεύνῃ τῶν μύθων παρατηρούμενον φαινόμενον, τῆς βαθμιαίας ἐξασθενήσεως μύθου, καθ' ὅσον ἀπομακρύνεται τῆς ἀρχικῆς πηγῆς αὐτοῦ, μέχρις ὅτου ὀλίγα μόνον τηρεῖ ἀνεπίγνωστα ἴχνη τῆς πρώτης ἐμπνεύσεως. Οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ σερβικὸν ᾆσμα, εἰ καὶ τὰ μάλιστα προσεγγίζει τῷ ἀρχικῷ μύθῳ, εἶναι ὅμως τούτου ἀσθενέστερον.

---

65. Psichari, σ. 25. Θνήσκουσιν οἱ ἀδελφοὶ ἐκ πανώλους κατὰ τὴν ΣΤ΄ καὶ τὴν Θ΄ παραλλαγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος· ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς οὐδαμῶς γίνεται μνεία ταύτης.

66. Βλ. τὴν ἡμετέραν πραγματείαν περὶ τῶν ἀσθενειῶν κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολ. ἑταιρείας, τ. Α΄, σ. 10 κἑ. 19 κἑ.

Ταῦτα ὁ κ. Ψιχάρης, προσπαθῶν νὰ διίδῃ τὴν ἐν ἀρχῇ ἔννοιαν τοῦ μύθου, δι' ἑρμηνευτικῆς μεθόδου, ὡς φρονοῦμεν, πλημμελοῦς καὶ ἀκροσφαλεστάτης. Οἱ ἀρχέτυποι μῦθοί εἰσιν ἁπλούστατοι, τὴν ἔννοιάν των ἐν ἑαυτοῖς περιέχοντες, μόνον δ' ὅταν αὐτη λησμονηθῇ προστίθεται ἑτέρα, ἀλλοτρία τοῦ καθαυτὸ μύθου, ἀπορρέουσα δὲ ἐκ τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ ἐπαναλαμβάνοντος τοῦτον λαοῦ. Ἐν τῷ προκειμένῳ ἡ πρώτη ἔννοια περιέχεται ἐν τῇ ἐπανόδῳ νεκροῦ ἐραστοῦ εἰς τὴν ἐρωμένην, καὶ τοιοῦτον ἁπλοῦν καὶ ἀπέριττον ἀνευρίσκομεν τὸν μῦθον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Λησμονήσαντες δὲ τὴν πρώτην ταύτην ἔννοιαν ἥτις ἐστὶν ἴσως ἡ κατὰ τὸ ἔαρ ἀναζωογόνησις τῆς πρὶν νενεκρωμένης φύσεως, καὶ ἀκαταλήπτου καταστάντος αὐτοῖς τοῦ μύθου, οἱ παραλαβόντες αὐτὸν λαοὶ ἐξεῦρον ἰδίαν ἕκαστος ἐξήγησιν τούτου, ἣν ἠρύσθησαν ἐκ τῶν οἰκείων αὐτοῖς ἰδεῶν καὶ δοξασιῶν· οἱ μὲν γερμανικοὶ λαοὶ τὴν ἐκ τῶν θρήνων προξενουμένην τοῖς νεκροῖς ὀδύνην· ὁ δ' ἑλληνικὸς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκπληρώσεως καὶ πέραν τοῦ τάφου ἱερᾶς ὑποσχέσεως· καὶ οἱ σλαβικοὶ ἄλλος ἄλλην. Διατί δὲ ὁ κ. Ψιχάρης προτιμᾷ τὴν γερμανικὴν δοξασίαν καὶ ταύτην ὑπολαμβάνει ὡς τὴν πηγὴν τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς ὁμοίων μύθων; Μὴ καὶ ἡ ἐν τῷ νεοελληνικῷ ᾄσματι ἀναπτυσσομένη ἰδέα δὲν εἶναι ἐπίσης ὡραία, καὶ μὴ δὲν προσηρμόσθη προσφυέστατα τῷ μύθῳ, ἀποτελεσθέντος ἐν τῷ ᾄσματι ἐνιαίου καὶ καλλιτεχνικωτάτου συνόλου;

Τούτων οὕτως ἐχόντων καταπίπτουσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν διαβλεπόντων ἐν τῷ ἑλληνικῷ ᾄσματι παρεφθαρμένην μίμησιν σλαβικῶν πρωτοτύπων, ἄγνοιαν δὲ παντελῆ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐλέγχουσιν οἱ ἰσχυρισμοὶ περὶ τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς ὡς αἰσθήματος τοῖς Σέρβοις μάλιστα ἰδιάζοντος, μονονουχὶ δ' ἀγνώστου τοῖς Ἕλλησι. Δὲν ἔπρεπε, νομίζομεν, ὁ κ. Ψιχάρης οὕτω διαρρήδην νὰποφανθῇ, ὅτι οὐδὲν ὅμοιον ἀπαντᾷ ἐν τῇ δημώδει ἑλληνικῇ ποιήσει[67]. Τὸ αἴσθημα τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς εἶναι ἐπίσης καὶ ἑλληνικὸν κατ' ἐξοχὴν αἴσθημα, ὀρθότατα δὲ καὶ ἀληθέστατά εἰσι τὰ περὶ τούτου ὑπό τινος τῶν ἡμετέρων ποιητῶν γραφέντα[68]. Ἂν συνήθης τοῖς Σέρβοις ὅρκος εἶναι ὁ κατὰ τῶν ἀδελφῶν, μὴ καὶ ἡμεῖς δὲν ἀκούομεν συχνότατα ὁμοίους ὅρκους;[69] Δὲν ἐξύμνησεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν

---

67. Psichari, σ. 23.

68. Σ. Ν. Βασιλειάδη, Ἀττικαὶ νύκτες, Ἀθ. 1873, τ. Α', σ. 35 κἑ. «Τὸ αἴσθημα τῆς φιλαδελφίας εἶναι τὸ κυριεῦον καὶ τὸ ἐθνικώτερον αἴσθημα, ὡς ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι παρ' ἁπάσῃ τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ τὸ κυριεῦον καὶ ἐθνικώτερον αἴσθημα εἶναι τὸ αἴσθημα τοῦ ἔρωτος... Ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἡμῶν ᾄσμασι τὸ αἴσθημα καὶ αἱ σκηναὶ τῆς φιλαδελφίας κατέχουσι τὴν εὐρυτέραν θέσιν εἰς τὰς μᾶλλον συγκινητικὰς καὶ περικαλεῖς εἰκόνας. Εἶναί τι ἀληθῶς ἑλληνικὸν καὶ κατανυκτικώτατον ἡ ἀδελφικὴ αὕτη στοργὴ ἐν πολλοῖς ἄλλοις δημοτικοῖς ᾄσμασιν, ἀλλὰ μάλιστα ἐν τοῖς ἐπιγραφομένοις ἡ *Κλεφτοπούλα*, οἱ *Χαραμῆδες*, ἡ *Γέφυρα τῆς Ἄρτας*, εἶναί τι μεστὸν τοσαύτης ἀρετῆς, περιπαθείας, ἀφοσιώσεως καὶ τοσαύτης θυσίας, ὥστε αἱ νέαι αὗται ἀδελφαὶ δύνανται εὐτόλμως νὰ δώσωσι τὰς χεῖρας εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας ἀδελφάς των, οἷα ἡ Ἀντιγόνη καὶ ἡ Ἠλέκτρα κ.λ.π.»

69. *Νὰ χαρῶ τἀδέλφια μου· στὴ ζωὴ τῶν ἀδελφιῶ μου.*

ἀδελφικὴν στοργήν, καὶ δὲν θεωρεῖ ταύτην ὕψιστον ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθόν;

Τρία πράμματα μ' ἀρέσασιν εἰς τὸν ἀπάνω κόσμον.
Τὸ κάτεργο ποῦ περπατεῖ καὶ τἄλογο ποῦ τρέχει,
τὰ δυ' ἀδελφάκια τὰ καλά, σὰν εἶν' ἀγαπημένα[70].

Καὶ δὲν κρίνει ἡ δημώδης ποίησις ἀναθέματος ἄξιον τὸν ἀμφισβητοῦντα τὴν ἰσχὺν τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης;

Ἀνάθεμά τον ποῦ τὸ εἰπῆ τἀδέρφια δὲν πονοῦνται·
τἀδέρφια σκίζουν τὰ βουνὰ καὶ δέντρα ξερριζώνουν,
τἀδέρφια ἐκυνηγήσανε κ' ἐνίκησαν τὸ Χάρο[71].

Ἄνευ δὲ προκαταλήψεως περὶ μιμήσεως σλαβικῶν ἰδεῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξετάζοντες τὸ σερβικόν, τὸ βουλγαρικὸν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ᾄσμα, καταλήγομεν εἰς ἀντίθετα τῶν τοῦ κ. Ψιχάρη πορίσματα. Οὗτος καίπερ ἀνομολογῶν τὴν ποιητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος, ὅμως φρονεῖ, ὅτι ἐν τῇ βουλγαρικῇ, τῇ ἀλβανικῇ καὶ τῇ ἑλληνικῇ παραλλαγῇ, παρατηρεῖται τις διαφθορὰ καὶ ἐξασθένησις τοῦ ἐν ἀρχῇ αἰσθήματος, οὗ ἕνεκα μεταβληθεὶς ὁ πρωτόθετος μῦθος προσηρμόσθη εἰς τὰ ἤθη καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν Σέρβων. Οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ κ. Ψιχάρης, ἧκιστα ἐννοήσαντες τὸ κατισχῦον ἐν τῷ σερβικῷ αἴσθημα, ἀντικατέστησαν τὰς πρὸς τὴν ἀδελφὴν ὑποσχέσεις δι' ὅρκου πρὸς τὴν μητέρα· ἄλλως δὲ ὁ γάμος ἐν τῇ ξένῃ εἶναί τι ἄηθες τοῖς Ἕλλησιν, ἀπεχθανομένοις τὴν *ξενιτειάν*, ἐνῷ τοὐναντίον ἐν Σερβίᾳ μεγάλην τιμὴν ὑπολαμβάνουσιν αἱ νεάνιδες τὴν ἀποκατάστασιν ἐν μακρινῇ χώρᾳ. Τούτου ἕνεκα πάντες οἱ ἀδελφοί, ἐν τῷ σερβικῷ ᾄσματι, ἐκ φιλαδελφίας στέργουσι τὸν ἐν τῇ ξένῃ γάμον τῆς ἀδελφῆς, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες, ἀγνοοῦντες τὸ ἔθιμον ἐκεῖνο, παρέλαβον ἕτοιμον τὸ θέμα, χωρὶς καλὰ καλὰ νὰ ἐννοήσωσι περὶ τίνος ἐπρόκειτο[72].

Τί ὅμως συνάγομεν ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐρεύνης τῶν σλαβικῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων, ἂν μὴ σκοτιζώμεθα ἐκ τῆς πεπλανημένης γνώμης, ὅτι ἐν τοῖς τελευταίοις δάνεια αἰσθήματα ἀναπτύσσονται καὶ ἰδέαι ἄγνωστοι παρὰ τῷ λαῷ; Ἐν τῷ ἑλληνικῷ ᾄσματι βλέπομεν ἁρμονικὸν καὶ ἄρτιον ὅλον, ἐνῷ δραματικώτατα περιπέτειαι, μετὰ δυνάμεως καὶ τέχνης θαυμαστῆς ἐκτιθέμεναι, εἰς ἕνα μόνον τείνουσι σκοπόν, εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς ἱερότητος ὑποσχέσεως, ἧς τὸ βάρος καὶ ἐν τῷ τάφῳ αἰσθάνεται ὁ δούς. Ἡ ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀδιάσπαστος καὶ ἕλλογος τῶν γεγονότων ἀλληλουχία χαλαροῦται καὶ ἐκλείπει ἐν τοῖς σλαβικοῖς, τὰ δ' ἀμίμητα ἐπεισόδια, ἐν οἷς εἰδυλλιακὴ χάρις ἀβιάστως συγκιρνᾶται μετὰ φρίκης τραγικῆς, ἡ ἄψυχος μίμησις ἀμαυροῦσα καθίστησι ψυχρὰ καὶ

70. Passow, ἀρ. 467.
71. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημωδῶν ᾀσμάτων, σ. 275.
72. Psichari, σ. 27-28.

ἀγνώριστα. Ἐν τῷ ἑλληνικῷ ᾄσματι, ὁ μῦθος ἀπήτει, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, νὰ νυμφευθῇ ἡ κόρη εἰς Βαβυλῶνα. Ἡ μήτηρ ἐν τοῖς γαμηλίοις ἑλληνικοῖς ᾄσμασι, παρίσταται πάντοτε, ἓν μόνον διαβλέπουσα ἐν τῷ γάμῳ, τὸν ἀπὸ τῆς κόρης χωρισμόν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ θέλουσα νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ[73]. Ὅθεν καὶ ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ δὲν στέργει τὸν γάμον, ἀφ' οὗ μάλιστα οὗτος πρόκειται νὰ γίνῃ μετὰ ξένου ἐκ μακρινῆς χώρας· δὲν στέργουσι δέ, διὰ τὴν πρὸς τὴν ξενιτειὰν ἀντιπάθειαν τοῦ Ἕλληνος, καὶ οἱ ἀδελφοί, πλὴν τοῦ Κωσταντῆ, ὅστις δὲν ὁρμᾶται εἰς τοῦτο ἐκ φιλαυτίας, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Βόλλνερ[74]. Αἱ παρακελεύσεις τοῦ Κωσταντῆ πρὸς νύμφευσιν τῆς ἀδελφῆς εἰς τὰ ξένα, παντελῶς ἄλλην ἐμποιοῦσιν ἐντύπωσιν τῷ Ἕλληνι ἀκροατῇ· ὃ νοῦς τούτου προσηλοῦται μόνον εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ξενιτευομένου ἀδελφοῦ, τοῦ μακροταξιδάρη· τὸ αἴσθημα τῆς ἰδιοτελείας ἐξαφανίζεται πρὸ τοῦ πόθου, τοῦ ἑλληνικωτάτου πόθου, τῆς μειώσεως τῶν ἀφορήτων δεινῶν τῆς ξενιτειᾶς. Ὁ Κωσταντὴς θὰ εὑρίσκῃ παρηγοριὰν ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ ὁ οἶκος τῆς ἀδελφῆς, καὶ αὕτη δὲν θὰ αἰσθανθῇ τὸν πόνον τῆς ξενιτειᾶς, συχνότατα βλέπουσα τὸν ἀδελφόν. Ἀλλ' ἡ μήτηρ φέρει ἄλλην ἀντίρρησιν, ἀπορρέουσαν ἐξ ἀκραιφνοῦς ἑλληνικοῦ αἰσθήματος, τοῦ οἰκογενειακοῦ φίλτρου, τοῦ ἐπιτάσσοντος τὴν συμμετοχὴν πάντων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ἐν τοῖς εὐτυχήμασι καὶ ἐν τοῖς δυστυχήμασι. Καὶ ὁ Κωσταντὴς ὑπόσχεται ὅτι ἂν τύχῃ λύπη ἢ χαρά, πάντως θὰ φέρῃ τὴν ἀδελφὴν εἰς τὴν μητέρα, ἐπιλαθόμενος νὰ μνησθῇ τῆς ὑπὸ τοῦ θανάτου λύσεως τῆς ὑποσχέσεως, ἔνοχος οὕτω γενόμενος ὕβρεως, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, ὕβρεως ἣν ἀμειλίκτως τιμωρεῖ τὸ θεῖον. Ὕβρις εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῆς μητρὸς πρόσκλησις τοῦ νεκροῦ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεως, τῆς ὕβρεως δὲ ταύτης δίδωσι δίκην θνήσκουσα. Ἐπῆλθε χρόνος δύστυχος, ἀπέθανον οἱ ὀκτὼ ἀδελφοί, ἐφονεύθη καὶ ὁ Κωσταντής, διότι μόνον οἱ βιαίως θανόντες ἐγείρονται τοῦ τάφου, κατὰ τὰς προλήψεις, ἃς ὁ λαὸς ἡμῶν ἐτήρησε μέχρι τοῦδε ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὁ Κωσταντὴς ἔταξεν ἐγγυητὴν τῆς ὑποσχέσεως τὸν Θεὸν[75], καὶ οὗτος ἐφορᾷ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ταύτης. Ἀνίσταται τοῦ τάφου ὁ νεκρός, πορεύεται εἰς τὸν οἶκον τῆς ἀδελφῆς, καὶ

---

73. Γαμήλιον ᾆσμα Πελοποννήσου ἐν Λελέκου, Δημοτικῇ ἀνθολογίᾳ, σ. 142.

Ὅλοι ἠθέλανε, ὅλοι ἀγαπᾶνε,
καὶ ἡ μαννοῦλά της, κείνη δὲ θέλει.

Ἕτερον ἠπειρωτικὸν ἐν Χασιώτου, Συλλογῇ, σ. 43.

Ὅλοι βούλονται νὰ μᾶς τὴ δώσουν
κι ὁ ἀφεντούλης της δὲν μᾶς τὴ δίνει·
ὅλοι δύνονται νὰ μᾶς τὴ δώσουν
κ' ἡ μαννοῦλά της δὲ μᾶς τὴ δίνει.

74. Wollner, σ. 268.

75. Ὅμοιον τύπον ὑποσχέσεως ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ἑτέροις ᾄσμασι.

Βάλλω τὸν ἥλιον νηγγυστὴ καὶ τὰ βουνὰ μαρτύρους
(Τραπεζούντιον· Φιλολ. συνέκδημος, 1849, σ. 431).

ἐκτυλίσσονται πρὸ ἡμῶν σκηναὶ ἀπαραμίλλου κάλλους, ἡ συνάντησις ἐν τῷ χορῷ, ἡ ὑπὸ τῶν πτηνῶν ἀποκάλυψις τῆς φρικτῆς ἀληθείας, ἡ ἀγωνία τῆς ἀδελφῆς προσπαθούσης νὰ ἐξακριβώσῃ ταύτην καὶ ἡ συνάντησις τῆς μητρὸς καὶ τῆς κόρης. Μόνον παράχορδον καὶ ψεκτέον ἐν τῇ ὅλῃ οἰκονομίᾳ τῆς διηγήσεως εἶναι ὁ θάνατος ταύτης, ἀνεξήγητος ὢν καὶ ἀδικαιολόγητος. Ἀλλ' ἴσως εἶναι τοῦτο προσθήκη μεταγενεστέρα, ἡ δὲ λύσις ἐν τῷ ἀρχετύπῳ ᾄσματι ἦν διάφορος, καὶ δὴ ἡ ἐν τῇ Δ΄ παραλλαγῇ μεταμόρφωσις τῆς ἀδελφῆς εἰς γλαῦκα, τὸ δυσοίωνον πτηνὸν τῆς ἐρημώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς. Ἡ μεταμόρφωσις φέρεται καὶ ἐν ἑτέρᾳ μεσσηνιακῇ παραλλαγῇ, ἧς τοὺς τρεῖς τελευταίους στίχους ἐδημοσιεύσαμεν πρὸ ἐτῶν.

Παρακαλιέται στὸ Θεὸ ἡ Ἀρετὴ καὶ λέει.
— «Θέ' μου καὶ κάμε με πουλί, κάμε με κουκουβάγια,
νὰ περπατῶ στὶς ἐρημιές, νὰ κλαίου τοὺς ἀδελφούς μου»[76].

Τοιαύτη λύσις καὶ τεχνικωτέρα εἶναι, καὶ σύμφωνος καθόλου ταῖς μυθολογικαῖς παραστάσεσι τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, καθ' ἃς ἡ μεταμόρφωσις ἐπέρχεται ἢ πρὸς τιμωρίαν στυγεροῦ ἐγκλήματος ἢ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀναξιοπαθοῦντος ἀπὸ μεγίστης ὀδύνης καὶ θλίψεως.

Τοιοῦτο μὲν τὸ ἑλληνικὸν ᾄσμα· τὰ δὲ σλαβικὰ ἀμοιροῦσι τῶν κατὰ μέρος καλλονῶν τούτου ἢ διατηροῦσι μόνον ἴχνη παραμεμορφωμένα αὐτοῦ, ἐλλείπει δ' ἐξ αὐτῶν καὶ ἡ τεχνικὴ συναρμογὴ τῶν καθ' ἕκαστον, ἡ τὴν ἑνότητα τοῦ συνόλου ἀπαρτίζουσα, καὶ ἡ ἐσωτερικὴ δικαιολογία τῶν ἐκτεθειμένων γεγονότων. Τὴν κόρην ζητοῦσιν εἰς γάμον ἀπὸ τὰ ξένα, ἀορίστως καὶ ἀσαφῶς, οὐχὶ ἐξ ὡρισμένης χώρας, καὶ δὴ ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, ὡς ἐν τῷ ἑλληνικῷ. Στέργουσιν οἱ ἀδελφοί, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ μήτηρ· ἀκατάληπτον τοῦτο, ἀφ' οὗ ὁ γάμος ἐν τῇ ξένῃ οὐδὲν ἔχει τὸ ἀπᾷδον πρὸς τὰ σλαβικὰ ἔθιμα· μόνον ἐν τῇ δευτέρᾳ παραλλαγῇ τοῦ βουλγαρικοῦ ᾄσματος, τῇ μάλιστα προσεγγιζούσῃ τῷ ἑλληνικῷ, δὲν δέχονται οἱ ἄλλοι ἀδελφοί, πλὴν τοῦ Δημητάρ, συνηγοροῦντος ὑπὲρ τοῦ γάμου. Ὑπισχνοῦνται οἱ ἀδελφοὶ ὅτι θὰ ἐπισκέπτωνται τακτικῶς τὴν ἀδελφήν των· ἀλλὰ θνήσκουσιν ἐκ πανώλους. Διατί; Τὸ σερβικὸν ᾄσμα καὶ ἡ δευτέρα παραλλαγὴ τοῦ βουλγαρικοῦ οὐδαμῶς ἐξηγοῦσι τοῦτο· ἀλλ' ἡ πρώτη τοῦ βουλγαρικοῦ παραλλαγὴ ἀναφέρει τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου εἰς κατάραν τῆς μητρός, κατάραν σκληροτάτην καὶ ἀδικαιολόγητον· διότι χωρὶς νὰ φανῇ ἐναντιουμένη εἰς τὴν ὁμόφωνον θέλησιν τῶν υἱῶν, ἐπικαλεῖται ὅμως κατ' αὐτῶν τὴν πανώλη, ὅπως θερίσῃ καὶ τοὺς ἐννέα υἱοὺς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν· δη-

---

Βάλαν τὸν ἥλιο μάρτυρα καὶ τὸ φεγγάρ' ἐγγύη
(Ἰατρίου, σ. 66).

καὶ παρὰ τῷ βυζαντίῳ χρονογράφῳ Γεωργίῳ τῷ ἁμαρτωλῷ (Χρονικὸν Δ΄ 248, σ. 630 Muralt): «δέδωκεν ἐγγυητὴν τὸν μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Θεόδωρον».

76. Πανδώρα, 1867, τ. ΙΗ΄, σ. 94.

λονότι διὰ τὴν ὑπανδρείαν τῆς θυγατρός της εἰς τὰ ξένα ζητεῖ τὸν ὄλεθρον συμπάσης τῆς οἰκογενείας αὐτῆς.

Ἡ θυγάτηρ ἐν τῇ ξένῃ θλίβεται μὴ βλέπουσα τοὺς ἀδελφούς· ὁ Θεὸς τὴν εὐσπλαγχνίζεται καὶ διατάσσει ἀγγέλους του νὰ ζωογονήσωσιν ἕνα τῶν ἀδελφῶν, ἵνα τὴν ἐπισκεφθῇ. Ὁποία ἡ διαφορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος ἀπὸ τῶν σλαβικῶν! Ἐν ἐκείνῳ ὁ Θεός,.ὡς ἐγγυητὴς τῆς ὑπὸ τοῦ Κωσταντῆ δοθείσης τῇ μητρὶ ὑποσχέσεως, μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς. Δὲν παρίσταται ὅμως αὐτοπροσώπως δρῶν, διότι οἱοσδήποτε λόγος θὰ ἦτο ταπεινότερος τῆς περὶ τοῦ θείου μεγαλείου ἰδέας· ἀλλ' ἐκ τῆς τοιαύτης ἀποσιωπήσεως τὸ ᾄσμα προσκτᾶται δύναμιν καὶ ὕψος· τὰ πάντα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐκτελεῖται βουλὴ Θεοῦ, εἰ καὶ μόνα τὰ πτηνὰ ὑποδηλοῦσι τοῦτο, τὰ διὰ τοῦ κελαδήματος ἐκφράζοντα τὴν φρίκην ἐπὶ τῷ θεάματι τοῦ πρὸ αὐτῶν παρελαύνοντος ζεύγους καὶ ἀναφωνοῦντα ὅτι διορῶσι μέγα θαῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἐν τοῖς σλαβικοῖς ὅμως ᾄσμασιν ὁ Θεὸς δὲν ἀπαξιοῖ νὰ ὁρίσῃ μετὰ πολλῆς λεπτολογίας πάντα ὅσα ἤθελον συντελέσῃ πρὸς ἐπίτευξιν, οὐχὶ τῆς ἐκτελέσεως ἱερᾶς ὑποσχέσεως, ἀλλὰ τῆς προσκαίρου παραμυθίας θλιβομένης ἀδελφῆς. Διατάσσει τοὺς ἀγγέλους του νὰ ἐμβάλωσι ψυχὴν εἰς τὸν ἀδελφόν, καὶ καθοδηγεῖ αὐτοὺς πῶς νὰ κατασκευάσωσι δῶρα βλεδυρώτατα· ἄρτους ἀπὸ τὸ χῶμα τοῦ τάφου καὶ χαρίσματα ἀπὸ τὸ σάβανον, κατὰ τὸ σερβικὸν ᾄσμα, ἡ πίτταν ἀπὸ ἓν πέταλον καὶ ἀγγεῖον οἴνου ἀπὸ τὴν πλάκα τοῦ τάφου, κατὰ τὴν πρώτην τοῦ βουλγαρικοῦ παραλλαγήν. Αἱ ἀποτρόπαιοι σκηναὶ τοῦ χοροῦ τῶν Μακαβρῶν τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης, οὐδὲν παρουσιάζουσι προσόμοιον τοιαύτῃ εἰδεχθεῖ εἰκόνι.

Φθάνει ὁ ἀδελφὸς εἰς τὸν οἶκον τῆς ἀδελφῆς, αὕτη περιπτυσσομένη ἐλέγχει αὐτὸν τρυφερῶς διότι τὴν ἐγκατέλιπε καὶ τὸν ἐρωτᾷ ἀποτόμως διατί ἐγίνη τόσον μαῦρος, ὡς νὰ ἐξῆλθε ἐκ τοῦ τάφου. Τοιαύτας ἐρωτήσεις ποιεῖται καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ ᾄσματι ἡ ἀδελφή· ἀλλ' ἀφ' οὗ πρῶτον τὰ πτηνὰ ἐνέβαλον αὐτῇ τὰς δεινὰς ὑπονοίας. Ἐν τῷ σερβικῷ ἡ ἀδελφὴ θέλει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, ὅπου βεβαίως δὲν τὴν ἀναμένει ἡ μήτηρ· οὐδένα λόγον ἔχει ἡ τοιαύτη ἀπόφασις, μόνον ὑπὸ τῆς δευτέρας βουλγαρικῆς παραλλαγῆς ἀτελῶς δικαιολογουμένη· οἱ ἀδελφοὶ εἶχον ὑποσχεθῇ νὰ τὴν φέρωσιν εἰς τὰ *περβίτια*, ἔθιμον βουλγαρικόν, οὗ ἀντίστοιχον σερβικὸν δὲν ἠξεύρομεν. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀδελφοῦ ἔληξε· τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα ἦτο νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀδελφήν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὴν εἰς τὴν μητέρα· ὅθεν ἡ ἐπάνοδος οὐ μόνον ἄνευ λόγου γίνεται, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅμως ὁ ἀδελφός, καίπερ εἰδὼς ὅτι εἰς ὄλεθρον ἄγει τὴν ἀδελφήν, ἀσθενῶς ἀποτρέπει ταύτην, εἶτα δὲ πειθόμενος τὴν παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ· τὸ ἀσυνείδητον ὄργανον τῆς θείας βουλήσεως παρίσταται ἀντιστρατευόμενον ταύτῃ. Ἐναγκαλισθεῖσα τὴν μητέρα ἡ θυγάτηρ θνήσκει, θνήσκει δὲ καὶ ἐκείνη ἄνευ αἰτίας.

Τοιαύτη ἡ οἰκονομία τοῦ σερβικοῦ μάλιστα ᾄσματος, ὃ ὑπέρτερον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνεκήρυξεν ὁ Βόλλνερ. Τὰ πάντα ἐλέγχουσιν, ὅτι ἐποιήθη κατὰ μίμησιν βουλγαρικοῦ προτύπου, διότι τὰ βουλγαρικὰ ᾄσματα, μᾶλλον προσεγγίζοντα τοῖς ἑλληνικοῖς, διετήρησαν εἰ καὶ οὐχὶ πλήρη καὶ ἀδιάφθορον τὴν ἐσω-

τερικὴν δικαιολογίαν τῶν γεγονότων, ἅπερ ἀφηγοῦνται. Διεφύλαξαν δὲ τὰ βουλγαρικὰ καὶ πλείονα ἴχνη τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως. Τὸ ὄνομα τοῦ Κωσταντῆ παρέμεινεν ἐν τῇ πρώτῃ βουλγαρικῇ παραλλαγῇ. — Οἱ ἀδελφοὶ πάντες, καὶ οὐχὶ μόνος ὁ Κωσταντής, ὑπισχνοῦνται τῇ ἀδελφῇ ἀπ' εὐθείας[77] νὰ τὴν φέρωσιν εἰς τὰ *περβίτια*· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ παραλλαγῇ μόνος ὁ Δημητὰρ ὑπισχνεῖται τοῦτο, μὴ στεργούσης τῆς μητρὸς νὰ νυμφεύσῃ μακρὰν τὴν κόρην της, ὡς ἐν τῷ ἑλληνικῷ. — Ἡ μάννα καταρᾶται τοὺς ἀδελφοὺς πάντας. — Ἡ μάννα, κατὰ τὴν πρώτην παραλλαγήν, μετὰ τὸν θάνατον τῶν υἱῶν, ἐγένετο μαῦρος κοῦκκος, ἤτοι ἔκραζεν ὡς κοῦκκος, ἀλλὰ δὲν μετεμορφώθη· (ἐν τῷ σερβικῷ ἀκούεται ἐκ τῆς οἰκίας τὸ μοιρολόγι τῆς μάννας ὡς λάλημα κούκκου). — Ἐν τῇ Α΄ καὶ τῇ Β΄ παραλλαγῇ ἡ ἀδελφὴ ἀποτόμως ἅμα ἰδοῦσα τὸν ἀδελφὸν ἐρωτᾷ, διατί εἶναι κίτρινος, ἢ διατί μυρίζει χῶμα, καὶ ἀπαντᾷ ἐκεῖνος προφασιζόμενος. — Ὁμοίως ἐν ταῖς αὐταῖς παραλλαγαῖς πτηνὸν ἀπορεῖ βλέπον διερχόμενον νεκρὸν μετὰ ζῶντος. — Ἐν τῇ Γ΄ παραλλαγῇ ἀναφέρεται ξηρὰ ἡ ἐρώτησις τῆς ἀδελφῆς περὶ ἀλλαγῆς τῆς ἐσθῆτος, ἐλλείπει δὲ ἡ ἐν τῷ ἑλληνικῷ φερομένη ἀπόκρισις τοῦ ἀδελφοῦ, μετὰ λεπτότητος ὑπαινισσομένου τὰς ἐπισυμβάσας τῇ οἰκογενείᾳ μεγάλας συμφοράς. — Μένει ὁ ἀδελφὸς πρὸ τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἀφανίζεται, μόνη δὲ πορεύεται εἰς τὴν ἔρημον κεκλεισμένην οἰκίαν ἡ ἀδελφή. — Ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ θνήσκουσιν ἀμφότεραι.

Οἱ λόγοι δμως οὗτοι δὲν θὰ ἤρκουν, καθ' ἡμᾶς, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης ὅτι κατὰ τὸ ἑλληνικὸν πρότυπον ἐποιήθησαν τὰ σλαβικὰ ᾄσματα. Ἵνα βεβαιωθῇ ἡ ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἕτερον ἔθνος μετάδοσις ᾀσμάτων ἢ ἄλλων μνημείων τῆς δημώδους ἀγράφου φιλολογίας δέον νὰ προσεπικουρῶσι καὶ λόγοι ἱστορικοί, ἀποδεικνύντες ὅτι ὑπῆρχέ ποτε φιλολογικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, ὅτι μνημεῖα τοὐλάχιστον τῆς γραπτῆς φιλολογίας μετεφράσθησαν ἐκ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην γλῶσσαν. Ὅθεν καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχεν ἄλλο τεκμήριον τῆς πρωτοτυπίας τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος, πάλιν δυσκόλως θὰ συνετασσόμεθα τῇ γνώμῃ τοῦ κ. Ψιχάρη, εἰκάζοντος ὅτι τοῦτο ἐποιήθη κατὰ μίμησιν σλαβικῶν, διότι βέβαιον εἶναι, ὅτι οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες παρέλαβόν τι ἐκ τῆς σλαβικῆς φιλολογίας, ἧκιστα δὲ ᾄσματα δημώδη. Ἐκ τῶν βυζαντίων συγγραφέων μόνος Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, καθ' ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, ποιεῖται μνείαν σλαβικῶν ᾀσμάτων. «Τῆς γε μὴν ἑπομένης θεραπείας.... ἦσαν οἳ φωναῖς ἐχρῶντο καὶ μέλεσι τραγικοῖς· ἤδον δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν, ὧν οἷον κλέος ἀκούομεν, οὐδέ τοι ἴδμεν»[78]. Σφόδρα δὲ καταφρονητικῶς λαλεῖ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων τῶν Βουλγάρων ὁ αὐτὸς συγγραφεύς. «Λῆρος γὰρ τοῖς ἐκεῖ παίδευσις ἅ-

---

77. Καὶ ἐν τῇ Η΄ ἑλληνικῇ παραλλαγῇ ὁ Κωσταντὴς ὑπισχνεῖται εἰς τὴν ἀδελφὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν μητέρα.

78. Νικηφ. Γρηγορᾶ Η΄ 18, σ. 377 Bonn.

πασα καὶ ρυθμὸς καὶ μοῦσα ἐμμελὴς ἱερᾶς ὑμνῳδίας, βάρβαρον ἠσκηκόσι γλῶτταν ὡς τὰ πολλὰ καὶ ἦθη μάλα γέ τοι εὐφυῶς προσήκοντα σκαπάνῃ. Οὐ γὰρ μιξοβάρβαρον μέν, εὔρυθμον δὲ τὸν ἦχον προὔφερον, ... ἀλλ' ὅλον βοσκηματώδη καὶ ὄρειον καὶ ὁποῖον ἂν οἱ νομάδων ἄσαιεν παῖδες, ὁπότε πρὸς τὰς ραχίας καὶ τὰς νάπας τὸ ποίμνιον ἄγοιεν ὥρῃ ἐν εἰαρινῇ, ὅτε τε γλάγος ἄγγεα δεύοι»[79]. Πάνυ ἄρα ἀμφίβολον, ὅτι τοιαῦτα ᾄσματα ἐζήλωσαν οἱ βυζάντιοι, καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετέφρασαν.

Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ τοῖς Σλάβοις· τὰ πρῶτα τούτων φιλολογικὰ δοκίμια εἶναι μεταφράσεις ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, ἡ πρώτη φιλολογικὴ κίνησις τῶν σλαβικῶν ἐθνῶν ἐκδηλοῦται ἐν τῇ μεταφράσει καὶ μιμήσει ἑλληνικῶν πρωτοτύπων. Πρῶτοι οἱ Βούλγαροι ἔσχον φιλολογίαν, μεταφράσαντες ἀπὸ τοῦ Ι΄ ἰδίᾳ αἰῶνος καὶ μετέπειτα Ἕλληνας ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, λειτουργικὰ καὶ ἀσκητικὰ βιβλία, καὶ πληθὺν ἄλλων ἔργων, ἐκ δὲ τῆς βουλγαρικῆς παρέλαβον ταῦτα Ρῶσσοι καὶ Σέρβοι[80]. Ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μεταφρασθεῖσιν ἑλληνικοῖς ἔργοις συγκατελέγετο πιθανῶς καὶ τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, πρὸς ὃ στενωτάτην ἔχει σχέσιν τὸ δημῶδες ᾆσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, εἰς τὸν ἀκριτικὸν ἀναμφηρίστως ὑπαγόμενον κύκλον. Τὸ κείμενον τῆς βουλγαρικῆς μεταφράσεως δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν, ἀλλ' ἡ σῳζομένη ρωσσικὴ ἐγένετο, κατὰ τοὺς σλαβολόγους, ἐκ νοτιοσλαβικῶν καὶ δὴ σερβικῶν μεταφράσεων[81]· οἱ δὲ Σέρβοι τὰ πλεῖστα ἐν τῇ φιλολογίᾳ των ἑλληνικὰ ἔργα δὲν μετέφρασαν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλ' ἐκ βουλγαρικῶν μεταφράσεων[82].

Ἀλλ' ὑπάγεται ἀληθῶς εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον τὸ δημῶδες ᾆσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ; Διότι τούτου ἀποδεικνυμένου καὶ ἡ πηγὴ τῶν σλαβικῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ γίνεται κατάδηλος[83].

Τὴν γνώμην ταύτην ἐξήνεγκον πρῶτοι οἱ ἐκδόται τοῦ ἔπους κ.κ. Σάθας καὶ Λεγράνδ[84], ἀλλὰ πλὴν τοῦ Rambaud[85] πάντες οἱ μνημονεύσαντες ταύτης τὴν ἐθεώρησαν ἀπίθανον καὶ ἀβάσιμον[86]. Καὶ ἦτο εὔκολος ἡ ἀνασκευὴ αὐτῆς. Πρὸς ἀπόδειξιν ἔφερον δύο μόνον λόγους, οὐχὶ πολὺ ἰσχυροὺς ἀναμφιβόλως. Τὴν ταὐτότητα (ἐν τῇ Ι΄ παραλλαγῇ) τοῦ ὀνόματος τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κων-

---

79. Αὐτ., σ. 379.

80. B. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876. A. N. Pypin u. V. D. Spasovich, Geschichte der slavischen Literaturen, Leipzig 1880, τ. I.

81. Wesselofsky, Bruchstücke des byzantinischen Epos in russischer Fassung ἐν Russischen Revue, 1975, τ. VI, σ. 540. Βλ. καὶ Pypin, ἔνθ' ἀν., σ. 212.

82. Pypin, αὐτ., σ. 202 κέ.

83. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους (σ. XLIX) οἱ κ.κ. Σάθας καὶ Λεγράνδ λέγουσιν ὅτι «πολλοὶ βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἀναφέρουσιν, ὅτι δημῶδη ἑλληνικὰ ᾄσματα ἦσαν κοινότατα ἐν σλαβικαῖς χώραις», οὐδεμίαν ὅμως ἐπάγουσιν μαρτυρίαν τούτου.

84. Sathas - Legrand, αὐτ.

85. Ἐν Revue des deux Mondes, 1875, τ. X, σ. 933.

86. Σ. Π. Λάμπρου, Βιβλιοκρισία περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Σάθα καὶ Λεγράνδ, σ. 2, καὶ ἐν Ἀθηναίῳ. F. Liebrecht, Zur Volkskunde, 1879, σ. 196. Wollner, σ. 264 κέ. Psichari, σ. 12 κέ.

σταντίνου Εὐδοκίας καὶ τῆς συζύγου τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, καὶ ἔπειτα τὴν ἄρνησιν τῆς συζύγου τοῦ Ἀνδρονίκου Δούκα νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα της τῷ ἐμίρῃ Μουσούρ. Ὅθεν μετὰ πολλῆς εἰρωνείας μνημονεύων καὶ ἀνασκευάζων τοὺς λόγους τούτους ὁ Βόλλνερ ἀποφαίνεται, ὅτι παντὶ ἔχοντι ὀφθαλμοὺς εἶναι πρόδηλον ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς ἄλληλα τὸ ἔπος καὶ τὸ δημῶδες ᾄσμα· ὁ δὲ κ. Ψιχάρης ὅτι ὅλως διάφορα τῶν ἐν τῷ ᾄσματί εἰσι τὰ ἐν τῷ ἔπει ἐκτιθέμενα γεγονότα, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ περίληψις τῆς ὑποθέσεως τοῦ ἔπους καταδείκνυσι τὸ ἀβάσιμον τῆς εἰκασίας τῶν ἐκδοτῶν αὐτοῦ.

Ἡ ἔκδοσις καὶ ἄλλων κειμένων τοῦ βυζαντιακοῦ ἔπους, διευκολύνουσα καὶ σπουδαίως ὑποβοηθοῦσα τὴν μελέτην τῆς σχέσεως τούτου πρὸς τὴν δημώδη ποίησιν[87] καὶ ἡ γνῶσις πλειόνων παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος, καθιστᾶσιν ἡμῖν δυνατὴν τὴν ἀπόδειξιν τῆς γνώμης περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, ἣν μετὰ πολλῆς ὀξυνοίας ἐξήνεγκον οἱ πρῶτοι ἐκδόται τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Οἱ πολεμήσαντες τὴν γνώμην ταύτην δὲν εἶχον ὁμολογουμένως ἄδικον, κρίνοντες ἀνεπαρκῆ τὰ προσαγόμενα πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς ἐπιχειρήματα. Ἀλλ' αἱ μὴ ἐξετασθεῖσαι παραλλαγαὶ τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος καὶ τὰ δημοσιευθέντα κατόπιν κείμενα τοῦ ἔπους παρέχουσιν ἡμῖν ἀποδείξεις πειστικωτάτας περὶ τῆς σχέσεως τούτου πρὸς ἐκεῖνο. Οὐδεμίαν δὲ ροπὴν ἔχει, νομίζομεν, εἰς τὸ ζήτημα ἡ ἐξέτασις περὶ τοῦ πότερά εἰσι τὰ παλαίτερα καὶ ἀρχέτυπα, τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ἢ τὸ ἔπος· εἴτε ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων τοῦ λαοῦ ἐποιήθη τὸ ἔπος, εἴτε ἐξ ἐπεισοδίων τοῦ ἔπους μεταβαλλομένων ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ παραφθειρομένων διεπλάσθησαν τὰ ᾄσματα, προδήλου οὔσης τῆς πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητος τοῦ ἔπους καὶ τῶν ᾀσμάτων, οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ μίμησιν σλαβικῶν. Πιθανώτατον ἀπ' ἐναντίας, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς μῦθος μετεδόθη τοῖς Σλάβοις διὰ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ ὑπὸ τούτων μεταφρασθὲν ἑλληνικὸν ἔπος ὁδοῦ, ἂν μὴ ἐλήφθη ἐξ αὐτῶν τῶν σλαβικῶν τούτου μεταφράσεων.

Εἰσὶ δ' αἱ ὁμοιότητες τοῦ ἔπους καὶ τοῦ ᾄσματος αὗται:

Α΄. Τὰ ὀνόματα τῶν δρώντων προσώπων· ὁ ἀδελφὸς ὀνομάζεται Κωνσταντῖνος ἐν πάσαις ταῖς παραλλαγαῖς τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος καὶ ἐν τῇ Α΄ τοῦ βουλγαρικοῦ, πρεσβύτερος δὲ τῶν ἀδελφῶν ἐν τῇ Ζ΄ ἑλληνικῇ παραλλαγῇ. Ἐν τῷ ἔπει ὁ πρεσβύτερος τῶν ἀδελφῶν λέγεται ἐπίσης Κωνσταντῖνος[88]. Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος εἶναι συνηθέστατον ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου.

---

87. Ὁ πρῶτος τόμος συλλογῆς τῶν δημοτικῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων, ἣν σκοποῦμεν νὰ ἐκδώσωμεν, περιέχει ὑπὲρ τὰ ὀκτακόσια ᾄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ἐκδεδομένα τε καὶ ἀνέκδοτα. Τὸ μέγα πλῆθος αὐτῶν καταφαίνεται ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὴν συλλογὴν τοῦ Passow, ἥτις καίπερ περιλαμβάνουσα σχεδὸν πάντα τὰ μέχρι τοῦ 1860 γνωστὰ ᾄσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, περιέχει ἑπτακόσια περίπου ᾄσματα παντοίας ὕλης, ὧν ὀλίγα μόνον τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου.

88. Σάθα-Λεγράνδ, στ. 303. Lambros, Collection des romans Grecs, P. 1880, στ. 187. Μηλιαράκη, Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, ἐν Ἀθ. 1881, στ. 320.

Τὴν ἀδελφὴν ὀνομάζει Εἰρήνην (κὺρ Ἐρὴν) ἡ τραπεζουντία Η΄ παραλλαγή. Εἰρήνη δὲ καλεῖται ἡ ἀδελφὴ καὶ ἐν τῷ ἔπει[89].

Ἐν ταῖς πλείσταις δμως τῶν παραλλαγῶν ὀνομάζεται Ἀρετή, τὸ δ' ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι σπάνιον ἐν ᾄσμασι τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου[90]. Ἐπίσης ἐν τοῖς αὐτοῖς ᾄσμασι ἀναφέρεται συχνάκις καὶ τὸ ὄνομα τῆς Εὐδοκίας[91].

Β΄. Ἡ μάννα εἶναι χήρα. Ρητῶς ἀναφέρεται τοῦτο ἐν τῇ ΙΓ΄ καὶ τῇ ΙΔ΄ παραλλαγῇ· αἱ λοιπαὶ ὑποδηλοῦσι τὴν χηρείαν τῆς μητρός, μὴ μνημονεύουσαι τὸν πατέρα, πλὴν τῆς ΙΕ΄ ἐν ᾗ γίνεται καὶ πατρὸς μνεία. Κατὰ τὸ ἔπος, ὅτε ἡρπάγη ἡ Εἰρήνη ὁ πατὴρ ἦτο εἰς τὸν πόλεμον[92], ἢ εἰς ἐξορίαν[93], ἢ

εἰς κάποιον ταξίδι,
σ' ἐκεῖνο ποῦ τὸν ἐξώρισαν λαὸν νὰ συναθροίσῃ[94]

ὅθεν καὶ μόνης τῆς μητρὸς ζητεῖται ἡ συγκατάθεσις διὰ τὸν γάμον[95]. Ἐν τῇ ρωσσικῇ δμως μεταφράσει τοῦ ἔπους, ἡ μάννα εἶναι πτωχὴ χήρα ἐκ βασιλικοῦ γένους[96].

Γ΄. Ἀριθμὸς ἀδελφῶν. Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι δὲν πρέπει νὰποδοθῇ ἰδιάζουσά τις ἔννοια εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐννέα τῶν ἀδελφῶν. Δύο τῶν παραλλαγῶν (ἡ Η΄ καὶ ἡ ΙΓ΄) ἀναφέρουσιν ὀκτὼ ἀδελφούς. Κατὰ τὸ ἔπος πέντε ἦσαν οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου[97], κατὰ δὲ τὴν ρωσσικὴν μετάφρασιν τρεῖς[98].

Δ΄. *Τὴν εἶχες δώδεκα χρονῶν κ' ἥλιος δὲ σοῦ τὴν εἶδε*[99]· *στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζες* κτλ. Τὴν ἐξήγησιν τούτων παρέχει τὸ ἔπος. Μάντις ἢ ἀστρολόγοι προεῖπον τῷ πατρί, ὅτι θ' ἁρπάσῃ ὁ Ἀμιρᾶς τὴν κόρην, ὅταν γίνῃ δώδεκα

---

89. Ἐν τῷ κειμένῳ οὗ μνημονεύει ὁ Δαπόντες. (Lambros, σ. C). Μηλιαράκη, στ. 68. Λάμπρος, στ. 67.

90. Μανούσου Β΄, σ. 29. Legrand, Recueil, ἀρ. 138. Ἐθνικ. Ἡμερολ., 1865, σ. 42 κέ, τοῦ 1866, σ. 258-259. Βύρων, τ. Β΄, σ. 191-192 κλπ. Ἐν τραπεζουντίοις ᾄσμασι τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἡ θνήσκουσα μνηστὴ τοῦ Κωσταντῆ λέγεται Ἀρετὴ (Εὔξεινος Πόντος, 1880, σ. 143. 224. 239) ἢ Εἰρήνη (Deffner's, Archiv, σ. 123).

91. Βλ. πλὴν τῶν ἀφηγουμένων τὴν ἁρπαγὴν τῆς Εὐδοκίας ὑπὸ τῶν Ἀπελατῶν καὶ ἓν ἴμβριον ᾄσμα ἐν τῷ ἐν ΚΠ. ἑλλ. φιλ. συλλ., τ. Θ΄, σ. 359.

92. Λάμπρ., στιχ. 121.

93. Ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Κρυπτοφέρρης. (Lambros, σ. XCII).

94. Μηλιαράκη, στ. 290. 508.

95. Μηλιαράκη, στ. 576 κέ. Λάμπρ., στ. 507. Σάθα-Λεγράνδ, στ. 138.

96. Wesselofsky, ἐνθ' ἀν., σ. 546.

97. Σάθα-Λεγράνδ, στ. 67 κέ. Μηλιαρ., στ. 32. 502 κέ. Λάμπρ., στ. 23 κέ. Κείμενον παρὰ Δαπόντε (Λάμπρ., σ. C). Ἐν καππαδοκικῷ ᾄσματι τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ἀναφέρονται ἐννέα υἱοὶ τοῦ Ἀνδρόνικου, ὧν ὁ εἷς ὀνομάζεται Κωνστάντσινος. (Δελτίον τῆς Ἱστορ. Ἑταιρείας, τ. Α΄, σ. 719.

98. Wesselofsky, σ. 546.

99. Πρβλ. Δούκα, κεφ. 39, σ. 291 Bonn: «παρθένοι, ἃς οὐχ ἑώρα ἥλιος». Μηλιαράκη, στ. 1757: «ἐκείνην [Εὐδοκίαν] ὅπου ὁ ἥλιος, οὔποτε δὲν εἶδεν ὅλως»· στ. 1766: «νὰ μάθῃ δὲν ἐδύνετον ὁ ἥλιος ἂν τὴν εἶδεν».

ἐτῶν· καὶ διὰ τοῦτο ἔκτισεν ἐκεῖνος πρὸς κατοικίαν της ἴδιον παλάτιον καὶ ἐπιμελῶς τὴν ἐφρούρει[100].

Ε΄. Προξενιὰ ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα. Ἐν τῷ ἔπει ὁ Ἀμιρᾶς, ὁ νυμφευθεὶς τὴν Εἰρήνην λέγεται κύριος Συρίας, καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ Μηλιαράκη ἐκδοθεῖσαν διασκευὴν τοῦ Εὐσταθίου

ἐτράφη εἰς τὴν Συρίαν,
στὴν Βαβυλῶνα τὴν καλήν, τὴν πόλιν τὴν μεγάλην[101].

Αἱ πλεῖσται τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ᾄσματος ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ τὴν χώραν, ὁπόθεν ἐζητεῖτο εἰς γάμον ἡ κόρη· τὰ σλαβικὰ ὅμως ἀορίστως λέγουσιν, ὅτι ἐνυμφεύθη εἰς τὰ ξένα. Ἡ ἀοριστία αὕτη ἰδιάζει καὶ τῇ ρωσσικῇ μεταφράσει τοῦ ἔπους. «Πάντες οἱ τοπικοί, οἱ γεωγραφικοὶ καὶ οἱ ἱστορικοὶ προσδιορισμοὶ ἐλλείπουσιν ἐκ ταύτης, ἢ γενικῶς καὶ ἀορίστως ὑποδηλοῦνται. Τὸ γεωγραφικὸν μάλιστα μέρος περιορίζεται εἰς ἁπλῆν μνείαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς χώρας, τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, τοῦ Εὐφράτου καὶ τῶν τοιούτων»[102].

ΣΤ΄. Ἡ μήτηρ δυσφορεῖ νὰ νυμφεύσῃ τὴν κόρην της εἰς τὰ ξένα. Ἐν τῷ ἔπει φοβεῖται μὴ ὁ γαμβρός, ὡς ἐθνικός, ἀποδειχθῇ ἄστοργος, ἐστερημένος εὐγενῶν αἰσθημάτων[103].

Ζ΄. Βάνει ἐγγυητὴν τὸν Θεὸν ὅτι θὰ φέρῃ τὴν ἀδελφήν. Ἐν τῷ ἔπει ὁ Ἀμιρᾶς, ὁ νυμφευθεὶς ταύτην, τὸν Θεὸν δίδει μάρτυρα νὰ ὑποστρέψῃ πάλιν[104].

Η΄. Κατάρα τῆς μητρός. Ἐν τῷ ἔπει ἡ μήτηρ παρακελεύουσα τοὺς υἱοὺς ὅπως σπεύσωσι νὰ ἐπαναγάγωσι τὴν ἀδελφήν, ἀπειλεῖ ὅτι θὰ τοὺς καταρασθῇ, ἂν μὴ ποιήσωσι τοῦτο· ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Κρυπτοφέρρης:

καὶ τὴν κατάραν τὴν ἐμὴν λήψεσθε καὶ πατρῴαν,
εἰ τοῦτο οὐ ποιήσητε καθὼς ὑμῖν ὑπέσχον[105].

Ἐν τῇ τοῦ Εὐσταθίου διασκευῇ ἡ μήτηρ ἀποτείνει τὸν λόγον πρὸς τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον:

μὴν φοβηθῇς τὸν θάνατον παρὰ μητρὸς κατάραν·

---

100. Μηλιαράκη, στ. 51 κέ. Λάμπρ., στ. 45 κέ. Κείμενον παρὰ Δαπόντε (Λάμπρ., σ. C).

101. Μηλιαράκη, στ. 302-303.

102. Wesselofsky, σ. 45.

103. Μηλιαράκη, στ. 588 κέ. Σάθ.-Λεγρ., στ. 150 κέ. Σημειωτέον ἐν παρόδῳ, ὅτι μετὰ τὸν 157 στίχον οὐδὲν λείπει ὡς ἐσφαλμένως ἐσημειώσαντο οἱ ἐκδόται, διότι τὸ «ταῦτα» ἀναφέρεται εἰς τἀνωτέρω. Ὅθεν ἀβάσιμος ἡ εἰκασία τοῦ κ. Ψιχάρη καὶ τὰ πορίσματα ταύτης περὶ Βυζαντίων καταφρονούντων τὰ δημώδη ᾄσματα. Τοὐναντίον πᾶσαι αἱ διασκευαὶ τοῦ ἔπους, μάλιστα δὲ ἡ ὑπὸ Μηλιαράκη, εἰσὶν ἀνάπλεοι δημωδῶν ᾀσμάτων ἢ στίχων τοιούτων, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ θὰ ἀποδείξωμεν.

104. Σάθ.-Λεγρ., στ. 414. Μηλιαράκη, στ. 866.

105. Λάμπρ., σ. XCI.

μητρὸς κατάραν φύλαγε, κομμάτια κατακόπτου·
καὶ ὅταν ἀποθάνετε ἐσεῖς οἱ πέντε ὅλοι,
τότες ἂς τὴν (ε) πάρουσιν ἐκεῖνοι πάντες ὅλοι[106].

Θ'. Ἡ μήτηρ ζητεῖ τὴν θυγατέρα ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον. Καὶ ἐν τῷ ἔπει ἀπὸ αὐτὸν ζητεῖ τὴν θυγατέρα ἡ μήτηρ, αὐτὸς πρωταγωνιστεῖ ἐν τῇ λυτρώσει τῆς ἀδελφῆς, οἱ δὲ λοιποὶ τέσσαρες ἀδελφοὶ σκιάζονται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπ' αὐτοῦ. Ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ Πετρίτζη ἡ μήτηρ λέγει τῷ Κωνσταντίνῳ:

Ἔπαρε τὰ ἀδέλφια σου, υἱέ μου Κωνσταντῖνε,
καὶ σῦρε καὶ πολέμα τον σ' ὅποιον τόπον εἶναι·
καὶ ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ φανῇς ἀντρειωμένος
καὶ Ἀμιρᾶς ὁ ἄπιστος νὰ βγῇ ἐντροπιασμένος.
Ἐλπίζω καὶ τὴν κόρη μου καὶ σένα ἀδελφή σου
νά τηνε φέρῃς γλήγορα στὴ συνοδιὰ μαζί σου...
Καὶ παρευθὺς ὁ Κωνσταντὴς τὴν κεφαλή του γέρνει
καὶ τῆς μητρός του τὴν εὐχὴ μὲ ὑπακοὴ παίρνει,
καὶ σὰν ἐπῆρεν τὴν εὐχὴ σελλώνει τὸ φαρί του
ὁμοίως κ' οἱ ἐπίλοιποι καὶ ἄλλοι ἀδελφοί του[107].

Ἐν δὲ τῇ διασκευῇ τοῦ Εὐσταθίου:

Αὐτὸς (Κωνσταντῖνος) δ' ἀκούσας τῆς μητρὸς τοὺς λόγους παραυτίκα
τὸν μαῦρον ἐππιλάλησε στὸν Ἀμιρᾶν ἐπῆγεν
καὶ μετ' αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ ἐφθάσασι κατόπιν·
ἄλογα ἐκαβαλλικεύσασιν ἀρματωμένοι οὗτοι.
Καὶ ὡς εἶδεν ὁ Ἀμιρᾶς τὸν νέον Κωνσταντῖνον,
τῆς κόρης τὸν αὐτάδελφον, ποῦρχετον πρὸς ἐκεῖνον κτλ.[108]

Ι'. Ἄλογον τοῦ νεκροῦ Κωσταντῆ. Ἐν τῷ ἔπει περιγράφεται θαυμασίως ὁ ἵππος τοῦ Κωνσταντίνου:

Φαρὶν ἐκαβαλλίκευεν φητιλόν, ἀστεράτον,
ἔμπροσθεν εἰς τὸ μέτωπον χρυσὸν ἀστέρα εἶχε,
τὰ τέσσαρά του νύχια ἀργυροτζάπωτ' ἦσαν,
καλλιγοκάρφια ἀργυρᾶ ἦτον καλλιγωμένον κτλ.[109]

Καὶ κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Πετρίτζη:

Τὸ ἄλογο τοῦ Κωσταντῆ ἔτρεχεν στὸν ἀέρα
εἰς τὸ κεφάλι εἶχενε ἕναν χρυσὸ ἀστέρα κτλ.[110]

---

106. Μηλιαράκη, στ. 325 κέ. Βλ. καὶ στ. 854 κέ. Σάθ. — Λεγρ., στ. 402 κέ.
107. Λάμπρ., στ. 187 κέ.
108. Μηλιαράκη, στ. 332 κέ.
109. Μηλιαράκη, στ. 338 κέ.
110. Λάμπρ., στ. 201 κέ.

ΙΑ΄. Ὁ Κωσταντὴς ἐπανάγει τὴν ἀδελφὴν εἰς τὴν μητέρα. Ἐν τῷ ἔπει ὁ Κωνσταντῖνος νικήσας ἐν μονομαχίᾳ τὸν ἅρπαγα Ἀμιρᾶν ἀνακτᾶται τὴν κόρην, ἣν πάντες οἱ ἀδελφοὶ ἐπανάγουσιν εἰς τὴν μητέρα.

Ἴσως τις ἀντείπῃ, ὅτι εἰ καὶ τοσαύτη καταπληκτικὴ ὁμοιότης παρατηρεῖται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, ὅμως ὁ μῦθος τοῦ ᾄσματος καὶ τοῦ ἐν τῷ ἔπει ἐπεισοδίου οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς ἄλληλα. Διότι οὐδαμοῦ τοῦ ἔπους ἀναφέρεται ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως ὑπὸ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, ἡ ἐπάνοδος τῆς κόρης εἰς τὴν μητέρα καὶ ὁ θάνατος ταύτης, ἅπερ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τοῦ μύθου ἐν τῷ δημοτικῷ ᾄσματι. Ἀλλ' οὐδαμῶς ἄπορον, οὐδὲ δυσεξήγητον θὰ φανῇ τοῦτο τοῖς μελετήσασι τὴν σχέσιν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἐν μὲν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἐκτίθενται εἰς τὸν Διγενῆ ἢ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀναφερόμενοι μῦθοι καὶ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πλούσια λείψανα τῆς παλαιᾶς τῶν προγόνων μυθολογίας, οἱ δ' εὐημερίζοντες διασκευασταὶ τοῦ ἔπους ἀποφεύγουσι τοὐναντίον ἐφ' ὅσον δύνανται πᾶν τὸ μυθῶδες καὶ ἀπίθανον, πρότυπον ἔχοντες τὰς βυζαντιακὰς ἐμμέτρους χρονογραφίας. Ἁπλῆ σύγκρισις διαφόρων κλάδων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου πρὸς παραπλήσια τοῦ ἔπους ἐπεισόδια οὐδεμίαν καταλείπει περὶ τούτου ἀμφιβολίαν. Παραδείγματα πρόκεινται ἡμῖν τὰ κατὰ τὴν μνηστείαν τοῦ Διγενῆ καὶ τῆς Εὐδοκίας, τὰ κατὰ τὴν ἁρπαγὴν ταύτης ὑπὸ τῶν Ἀπελατῶν, τὰ κατὰ τὴν πάλην τούτου καὶ τῶν Ἀπελατῶν ἢ τοῦ Χάρου καὶ πλεῖστα ἄλλα. Οὕτως ἐν τῷ δημώδει ᾄσματι τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ἔχομεν νέαν ποιητικὴν διασκευὴν μύθου ἑλληνικοῦ ἀρχαιοτάτου, ἐν τῷ ἔπει ὅμως ἀνευρίσκομεν ἐκεῖνα μόνον τὰ στοιχεῖα τούτου, ὅσα ἦσαν ἐπιτηδειότερα εἰς προσαρμογὴν πρὸς ἱστορικὴν ἀφήγησιν.

Εἶναι δ' ὁ ἑλληνικὸς μῦθος, ὁ περὶ ἐπανόδου νεκροῦ ἐραστοῦ εἰς τὴν ἐρωμένην. Τὴν νεωτάτην τούτου διάπλασιν ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν θαυμασίων διηγήσεων Φλέγοντος τοῦ Τραλλιανοῦ, καθ' ἣν ἡ νεκρὰ Φιλίννιον, νύκτωρ προσέρχεται εἰς τὸν ἀγνοοῦντα τὸν θάνατον αὐτῆς μνηστῆρα· προσέρχεται δὲ θείᾳ βουλήσει· «οὐ γὰρ ἄνευ βουλήσεως ἦλθον ἐνταῦθα» ὑποτίθεται λέγουσα[111]. Παραπλήσιος εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Πρωτεσιλάου, ὅστις «καὶ μετὰ θάνατον ἐρῶν τῆς γυναικὸς κατὰ μῆνιν Ἀφροδίτης ᾐτήσατο τοὺς κάτωθεν ὄντας ἀνελθεῖν, καὶ ἀνελθὼν εὗρεν ἐκείνην ἀγάλματι αὐτοῦ περικειμένην. Αἰτήσαντος δέ, φασί, μὴ ὑστερεῖν αὐτοῦ ξίφει διεχρήσατο ἑαυτήν»[112]. Ὁ ἀρχέτυπος δὲ μῦθος, εἶναι ὁ τοῦ Ἀδώνιδος, τοῦ μετὰ θάνατον διὰ τὸν ἔρωτα

---

111. Φλέγοντος Τραλλιανοῦ, Περὶ θαυμασίων Α΄, Ι.

112. Εὐσταθ. εἰς Ἰλιάδ. Β, 701, σ. 325. Λουκιαν., Νεκρ.. διάλ. 23. Σχόλ. εἰς Ἀριστείδ. Κοινὴν ἀπολογίαν, σ. 374 C: «τοὺς κάτω δαίμονας ᾐτήσατο καὶ ἀφείθη μίαν ἡμέραν, καὶ συνεγένετο τῇ ἑαυτοῦ γυναικί». Πρβλ. Φιλοστράτ., Ἡρωικ. 2, σ. 663. Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τοῦ μύθου ὁ Πρωτεσίλαος ἀναβιοῖ προσκαίρως, δεήσει τῆς γυναικός. (Hygin., Fab. 103: "Quod uxor Laodamia Acasti filia cum audisset eum perisse, flens petit a diis, ut sibi cum eo tres horas colloqui liceret. Quo impetrato a Mercurio reductus [tres horas cum eo colloquuta] est. Quod iterum cum obisset Protesilaus [dolorem pati non potuit Laodamia]. Βλ. καὶ Fab. 104.

τῆς Ἀφροδίτης ἀνιόντος εἰς τὴν γῆν καὶ δύο μοίρας τοῦ ἐνιαυτοῦ παρὰ ταύτῃ διάγοντος[113].

Οὕτω τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ ἐν τῷ δημώδει ἑλληνικῷ ᾄσματι μύθου, εὑρίσκομεν οὐχὶ ἐν σλαβικοῖς προτύποις, ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ. Ἂν δὲ πειραθῶμεν νἀναζητήσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου ἐν τοῖς φυσικοῖς φαινομένοις, δέον νὰ μὴ συνταὐτίσωμεν αὐτὸν τοῖς σεληνιακοῖς, ὡς ἐποίησεν ὁ κ. Ψιχάρης[114], ἀλλὰ τοῖς παγκοίνοις πᾶσι σχεδὸν τοῖς λαοῖς μύθοις περὶ ἀναζωογονήσεως τῆς φύσεως ἐν τῷ ἔαρι.

ΔΗΜΩΔΗ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ

Α΄

(Ἀθῆναι)[115]

Μάννα μὲ τοὺς ἐννιά σου γιοὺς καὶ μὲ τὴ μιά σου κόρη...
Πραγματευτὴς τὴν γύρεψε, πραγματευτὴς τὴν θέλει
ὁπούχε πύργους τὸ φλωρὶ καὶ μόδια τὸ λογάρι.
Τὴν Ἀρετὼ ἐγύρεψε, γυναῖκα γιὰ νὰ πάρῃ.
— «Καὶ πῶς νὰ τήνε δώσω γὼ τὴν Ἀρετὼ στὰ ξένα,
ὁπ' ἔχω γιοὺς ἀρματωλοὺς καὶ πᾶνε στὸ σεφέρι
κι ἂν τύχῃ λύπη ἢ χαρὰ ποιὸς πάει νὰ μοῦ τὴν φέρῃ;»
Πετάχτηκε ὁ Κωσταντής, ὁ μικροκωσταντάκης,
ὁπ' ἤτανε μικρότερος ἀπ' ὅλα του τ' ἀδέλφια.
— «Δός τηνε, μάννα, δός τηνε τὴν Ἀρετὼ στὰ ξένα·
κι ἂν τύχῃ λύπη ἢ χαρὰ καὶ τὴν ἀναζητήσῃς,
νεκρὸς ἂν εἶμαι ἢ ζωντανὸς θὰ πάω νὰ σοῦ τὴν φέρω».
Κ' ἡ μάννα τ' ἀπεφάσισεν στὰ ξένα νὰ τὴ δώσῃ.
Σαράντα πᾶνε κ' ἔρχονται στῆς Ἀρετῶς τὴν πόρτα·
κόβουν τῆς νύφης τὰ προικιὰ καὶ τοῦ γαμπροῦ τὰ ροῦχα.
Κ' ἡ Ἀρετὼ καθότανε κοντὰ στὸ παραθύρι,
καμάρωνε καὶ κένταγε ὁλόχρυσο μαντήλι.

Μιχ. Ἀκομινάτ., τ. Α΄, σ. 334 ἐκδ. Λάμπρου: «Οὔκουν πάνυ τι μυθῶδες λογίζομαι, εἰ Πρωτεσίλεως ἢ εἴ τις ἄλλος ἔρωτι γυναικὸς ἰδίας ἀναβιῶναι λέγετσι, ὁπότε καὶ νῦν ταὐτόν τι σχεδὸν καινοτομηθὲν ἔγνωμεν»).

113. Ἡ πρώτη μνεία τοῦ μύθου τούτου παρὰ Πανυάσιδι (Ἀπολλοδώρ., Γ΄, ιδ΄, 4). Βλ. ἐν ἐκτάσει G. Greve, De Adonide, Lips. 1877, σ. 13 κέ. W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der Mythologie, L. 1884, σ. 70. 72.

114. Psichari, σ. 40.

115. Παρὰ τῆς κυρίας Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου.

Τὴν Ἀρετὼ παντρέψανε, τὴν στείλανε στὰ ξένα.
Μά 'τυχε χρόνος δίσεχτος καὶ μῆνας μαυρισμένος,
τοῦ βασιλιᾶ βουλήθηκε καὶ σήκωσε σεφέρι...
Κ' ἡ μάννα τους σὰν τό 'μαθε ἔπεσε ν' ἀποθάνῃ·
τὴν Ἀρετὼ ἐγύρευε τὴν Ἀρετὼ γυρεύει.
— «Ἄχ, ποῦ 'σαι, Κωσταντάκη μου, τὴν Ἀρετὼ νὰ φέρῃς,
ὁποῦ τηνε παντρέψαμε πολὺ μακριὰ στὰ ξένα,
καὶ τώρα τὴν ἀναζητῶ τὰ μάτια μου νὰ κλείσῃ».
Κι ὁ Κωσταντὴς τινάχτηκε στὸ χῶμα του ἀπὸ κάτω·
κ' ἔπιασε τὸ στρατὶ στρατί, στρατὶ καὶ μονοπάτι
στὸ σπίτι τους ἐβρέθηκε κ' ἔλυσε τ' ἄλογό του
κ' εὐθὺς ἐκαβαλλίκεψε στὴν Ἀρετὼ πηγαίνει,
στὴν πόρτα της ἐστάθηκε κ' ἡ πόρτα ἦταν κλεισμένη
τῆς πόρτας ἔδωσε κλωτσιὰ καὶ στὴν αὐλὴ εὑρέθη.
— «Καλῶς τονε τὸν Κωσταντή, πῶς ἦλθες τέτοιαν ὥρα;
— Σήκ', Ἀρετώ μου κι ἄλλαξε κ' ἡ μάννα σὲ γυρεύει.
— Πές μου, ἂν εἶναι γιὰ χαρὰ νὰ βάλω τὰ χρυσά μου
κι ἂν εἶναι γιὰ λυπητερὰ τὰ μαῦρα νὰ φορέσω.
— Ἐλ', Ἀρετώ, νὰ φύγωμε, καλὴ εἶσαι ὅπως εἶσαι».
Στὴ στράτα ποῦ πηγαίνανε, πουλάκια κηλαϊδοῦσαν,
δὲν κηλαδοῦσαν σὰν πουλιὰ μήτε σὰν χελιδόνια,
μόν' κηλαδοῦσαν κ' ἔλεγαν ἀνθρωπινὴ λαλίτσα.
— «Ποιὸς εἶδε τέτοιο θάμμασμα, ποιὸς εἶδε τέτοιο θᾶμμα,
νὰ περπατοῦνε ζωντανοὶ μὲ τοὺς νεκροὺς ἀντάμα;
— Ἀκοῦς, ἀκοῦς, κὺρ Κωσταντή, τί λένε τὰ πουλάκια;
— Πουλάκια 'ναι κι ἂς κηλαδοῦν, πουλάκια 'ναι κι ἂς λένε.
— Θαρρῶ, θαρρῶ, κὺρ Κωσταντή, πῶς χωματιᾶς μυρίζεις.
— Στὴ στράτα ποῦ ἐρχούμανε μ' ἔπιασε μιὰ βροχοῦλα
καὶ βράχηκαν τὰ ροῦχα μου καὶ χωματιᾶς μυρίζω.
— Θαρρῶ, θαρρῶ, κὺρ Κωσταντή, πῶς λιβανιᾶς μυρίζεις;
— Στὴ στράτα ποῦ ἐρχόμανε μπῆκα σ' ἐρημοκκλήσι
καὶ στέγνωσα τὰ ροῦχά μου καὶ λιβανιᾶς μυρίζω».
Ἔφτασε στῆς μαννούλας του τὸ μαυρισμένο σπίτι,
τὴν Ἀρετὼ τὴν ἄφησε στῆς μάννας της τὴν πόρτα.
Ἀπέρασ' ὅλες τὶς αὐλὲς χωρὶς νὰ βρῇ κανένα,
ἐπῆγε καὶ ἐστάθηκε σὲ μιὰ μικρὴ πορτοῦλα·
ἀκούει τὴ μάννα νὰ βογκᾷ νὰ λέῃ τ' ὄνομά της.
— «Ἄχ, ποῦ εἶσαι, ποῦ εἶσαι Ἀρετώ, τὰ μάτια μου νὰ κλείσῃς;
— Νὰ πούρθα γὼ μαννούλά μου, γιὰ νὰ μὲ ἰδῇς νὰ γιάνῃς.
— Ἄχ, καλῶς ἦρθες, Ἀρετώ, ποιὸς σ' ἔφερε παιδί μου;
— Ὁ Κωσταντής μας μ' ἔφερε, καὶ κάτω ξεπεζεύει.
— Δὲ θά ἦτανε ὁ Κωσταντής, θά ἦταν κανένας ἄλλος
καὶ ὁ Κωσταντὴς σκοτώθηκε δῶ καὶ σαράντα μέρες·

τὸ περασμένο σάββατο τοῦ 'καμα τὰ σαράντα.
– Καλὰ τὸ λέγαν τὰ πουλιὰ στὴ στράτα ποῦ περνοῦσα,
ποιὸς εἶδε τέτοιο θάμμασμα, ποιὸς εἶδε τέτοιο θᾶμμα
νὰ περπατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς νεκροὺς ἀντάμα;»
Κ' ἐσφιχταγκαλιαστήκανε μάννα καὶ θυγατέρα,
καὶ μ' ἕνα ἀναστεναγμὸ δύο ψυχὲς ἐβγῆκαν.

Β'

(Ὄλυμπος)[116]

Μάννα μὲ τοὺς ἐννιὰ ὑγιούς, τὴ μιὰν τὴ θυγατέρα,
στὸν ἥλιο τὴν ἐχτένιζε καὶ στὸ φεγγάρ' τὴν πλέγει.
Προξενητάδες ἔρχονται 'πὸ μέσ' ἀπὸ τὴν Πόλι,
ρωτοῦσαν καὶ ξαναρωτοῦν, ποῦ ναῦρουν τέτοια κόρη,
τέτοια ψηλή, τέτοια λιγνή, τέτοια μαυρομματοῦσα,
πῶχει τὸ μάτι σὰν ἐλιά, τὸ φρύδι σὰ γαΐτάνι,
τὸ δόλιο τὸ ματόφυλλο σαλονικιὸ μπιρσίμι.
Τἀδέρφια της δέν τ'ν ἔδιναν, ἡ Κώστας μόν' τὴ δίνει.
– «Ἐγώ, μάννα μ', τὴν Ἀρετὴ θὰ σ' φέρν' ἀποὺ τὰ ξένα,
τὸ καλοκαίρ' ἐννιὰ φορὲς καὶ τὸ χειμῶνα πέντε».
Ἦλθε καιρὸς ἀδύστευτος κι ἀδύστευτες ἡμέρες,
πεθαίνουν τὰ ὀχτὼ δερφιά, πεθαίνει κι ἡ Κωσταντῖνος.
Κ' ἡ μάνν' τ' τὸν ἀναθέμιζε καὶ τὸν ἀναθεμοῦσεν.
– «Ἀνάθεμά σε, Κωνσταντή μ', καὶ μικροκωσταντῖνέ μ',
ποῦ μ' ἔδωκες τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα».
Πουλάκι πάησε κ' ἔκατσε πάν' στὸ μνημόρ' τοῦ Κώστα,
μὰ δὲ λαλοῦσε σὰν πουλί, σὰν τἄλλα τὰ πουλάκια,
μόν' ἐλαλοῦσε κ' ἔλεγε ἀνθρωπινὴ λαλίτσα.
– «Σήκω καλέ μ', σήκω Κώστα μ', ἡ μάννα σου σὲ θέλει·
ἡ μάννα σου σ' ἀναθεμάει, σὲ πικροαναθεμάει,
ποῦ ἔδωκες τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα».
Σηκώθηκεν ἡ Κωσταντής, κ' ἡ μικροκωσταντῖνος,
καὶ πάησε στὴν Ἀρετή, νὰ πάνῃ νὰν τὴ φέρῃ.
Καὶ κίνησε καὶ πάγαινε 'π' ὄξω μεριὰ 'π' τὴ χώρα.
Ἐκεῖ εὗρηκε τὴν Ἀρετή, μέσ' στὸ χορὸ χορεύει.
– «Ἄιντ' Ἀρετή μ', ἄιντε καλή μ', κ' ἡ μάννα σου σὲ θέλει.
— Κώστα μ', ἂν εἶναι γιὰ κακὸ νὰ πάνω νὰ ξαλλάξω,
Κώστα μ' ἂν εἶναι γιὰ καλὸ νὰ ἔρθω ὅπως εἶμαι.
– Ἄιντ' Ἀρετή μ', ἄιντε καλή μ', κ' ἔλα κατὰ πῶς εἶσαι».

---

116. Παρὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ κ. Δ. Ὀλυμπίου, καθηγητοῦ.

Στὸ δρόμον ὅπου πάγαιναν, στὴ στράτα ποῦ παγαίνουν,
ἡ Ἀρετὴ τὸν ἔλεγε κ' ἡ Ἀρετὴ τὸν λέγει.
— «Κώστα μου, γιατί μαύρισες, τί εἶσ' ἀραχνιασμένος;
— «Ἐννιὰ χαρὲς παραίτησα καὶ τὴ δική μου δέκα».
Στὴν στράταν ὅπου πάγαιναν, στὴν στράτα ποῦ παγαίνουν,
πουλάκι πάησ' κ' ἐκάθησε ἐπάν' σ' ἀραιὸν κλαδάκι·
οὐδὲ λαλοῦσε σὰν πουλί, σὰν τἄλλα τὰ πουλάκια,
μόν' ἐλαλοῦσε κ' ἔλεγε ἀνθρωπινὴ λαλίτσα.
— «Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται τὸν φετεινὸ τὸ χρόνο,
νὰ περπατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους.
— Κώστα μ', τί λέει τὸ πουλί, τί λέει τὸ πουλάκι;
— Ἄιντ' Ἀρετή μ', ἄιντε καλή μ', πουλάκ' εἶναι κι ἂς λέῃ».
Καὶ κίνησαν καὶ πάγαιναν 'π' ὄξω μεριὰ 'π' τὴ χώρα.
— «Σῦρ' Ἀρετή μ', σῦρε καλή μ', κ' ἡ μάννα σου σέ θέλει.
Τὸ μαντηλάκι μ' ἔχασα νὰ πάνω νὰ τὸ εὕρω».
Καὶ κίνησεν ἡ Ἀρετὴ ὄξω μεριὰ 'π' τὴν πόρτα.
Βροντᾷ τὴν πόρτα ἐννιὰ φορές, τὸ παραθύρι πέντε.
— «Τὸ ποιὸς εἶναι, τὸ ποιὸς βροντᾷ νὰ κατεβῶ νἀνοίξω;
— Ἐγώ, μάννα μ', εἶμ' ἡ Ἀρετή σ', ἡ μικροθυγατέρα σ'».
Κατέβηκ', ἀγκαλιάστηκαν κι ἀπέθαναν κ' οἱ δύο.

Γ΄

(Πάρος)[117]

Μιὰ μάννα μὲ τσ' ἐννιά της γιοὺς καὶ μονοθυγατέρα,
στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζε, στὸ φέγγος τήνε πλέκει,
νὰ μὴ τὸ μάθῃ ἡ γειτονιά, πῶς ἔχει θυγατέρα.
Ἀπ' τὴ Σουδιὰ τὸ μάθανε καὶ προξενιὰ τῆς φέρα.
Καὶ οἱ ὀχτὼ δὲν θέλασι κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Μάννα κι ἂς τὴν παντρέψωμεν τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
νἄχω κ' ἐγὼ παρηγοριὰ πούμαι ταξειδεμμένος,
ὁποῦ τὸ διάβα μ' εἶναι ἐκεῖ πηγαίνοντας κ' ἐρχόντας·
κι ἂν εἶναι πίκρα καὶ χαρὰ ἐγὼ νὰ τήνε φέρνω».
Καὶ σὰν τὴν ἐπαντρέψανε καὶ πέρασεν ὁ γάμος,
ἦρχεν ὁ χρόνος βίσεκτος καὶ οἱ ὀχτὼ πεθάναν,
ἐπέθανε κι ὁ Κωσταντὴς ὁ μακροταξειδάρης.
Καὶ τῶν ὀχτὼ τὰ μνήματα ἐβγάλανε χορτάρια
καὶ τοῦ καϊμένου Κωσταντῆ στράτες καὶ μονοπάτια.
Πάει κ' ἐρχέται ἡ μάννα του, τὸν ἀναθεματίζει.

117. Παρὰ τοῦ κ. Ἰ. Πρωτοδίκου, καθηγητοῦ.

– «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντή, ὦ μύρια ἀνάθεμά σε,
πῶς θέλησες καὶ πάντρεψες τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα».
Κι ὁ Κωσταντὴς τ' ἀνάθεμα πολὺ τὸ ἐφοβεῖτο·
τὸ Θιὸ ἐπαρεκάλεσε τὸ μέγα ἅγιο Γιώργη.
Ἡ πλάκα γένηκε ἄλογο κι ἀτός του καβαλλάρης
καὶ πῆγε καὶ τὴν εὗρηκε μέσα στ' ἀρχοντικόν της.
Εὑρῆκέ την καὶ χόρευε μὲ δεκοχτὼ κοράσια.
– «Καλῶς τονε τὸν Κωσταντὴ τὸν μακροταξειδάρη.
– Σκόλασε, ἀδέλφι μ', τὸ χορὸ στῆς μάννας σου νὰ πᾶμε.
– Πές μου, ἀδελφέ μου Κωσταντή, τί εἶναι τόση βία,
ἂν εἶναι θλῖψι νὰ θλιφτῶ κι ἂν εἶν' χαρὰ νἀλλάξω
νὰ βάλω ἀπόξω τὰ χρυσὰ καὶ μέσα τὰ βελοῦδα.
– Δέν εἶναι θλῖψις νὰ θλιφτῇς μηδὲ χαρὰ νἀλλάξῃς.
Πὸ μέσα βάλε τὰ χρυσὰ κι ἀπόξω βάλε μαῦρα.
Ἔλα ἀδελφή μου Ἀρετὴ στῆς μάννας μας νὰ πᾶμε».
Στὸ δρόμο ποῦ πηγαίνανε, στὴ στράτα ποῦ διαβαίνα,
ἐκηλαδοῦσαν τὰ πουλιὰ κι ὅλα τὰ χελιδόνια.
Δέν κηλαδοῦνε σὰν πουλιά, σὰν ποῦ λαλοῦν τὰ ἀηδόνια,
μόν' κηλαδοῦν κ' ἐλέγασι ἀνθρωπινὴ λαλίτσα.
– «Ὦ θᾶμμα ποῦ τὸ ἔκαμεν αὐτὸς ὁ ἀπεθαμένος.
Ἐχτὲς ἦτο στὴ γῆ νεκρὸς σήμερα ἀναστημένος».
– Ἄχ, ἀδελφέ με Κωσταντή, μὴ εἶσαι ἀποθαμένος,
τί 'ναι ποῦ λέγουν τὰ πουλιὰ καὶ κηλαδοῦν τὰ ἀηδόνια;
– Ἔννοια σου, ἀδέλφι μ' Ἀρετή, στῆς μάννας μας ἂς πᾶμε.
Ἀπρίλης εἶναι καὶ λαλοῦν καὶ Μάης καὶ φωλεύουν».
Κι ὅτε ἀντιγναδιάσανε ἐμπρὸς στὸν ἅγιο Γεώργη
ἔλειωσ' ὁ νιὸς σὰν τὸ κερὶ κι ἔσβυσε σὰν λαμπάδα.
– «Πήγαιν', ἀδέλφι μ' Ἀρετή, εἰς τὴν καλή σου μάννα.
– Τώρα πιστεύω, Κωσταντή, πῶς εἶσαι ἀπεθαμένος»...
– «Ἂν εἶσαι φίλος διάβαινε, ἂν εἶσ' ἐχθρός μου πέρνα,
ἂν εἶσ' ὁ Πικροχάροντας δὲν ἔχω πλιὰ νὰ πάρῃς,
μόνον τὴν Ἀρετοῦσά μου καὶ κείν' εἶναι στὰ ξένα.
– Σήκω, μάννα μου, κι ἄνοιξε κ' ἐγὼ εἰμαι ἡ Ἀρετοῦσα
ποῦ μ' ἔφερε ὁ Κωσταντὴς ὁ μακροταξειδάρης».

Δ΄.

(Στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον Ἀθηνῶν)[118]

Θέλτε νἀκοῦστε κλάιματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια,
ἐβγᾶτ' ἀπάν' στὸν Ἅη Λιά, στὸν Ἅγιο Κωσταντῖνο,

118. Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ κ. Γ. Δροσίνη.

νὰ ἰδῆτε τὴν Κωσταντινιά, πῶς στρώνει, πῶς κοιμᾶται,
μὲ τοὺς ἐννιά της τοὺς ὑγιούς, μὲ τὴν Ἀρέτω δέκα.
Δέτε π' ἀρραβωνιάζουνε τὴν Ἀρετὼ στὰ ξένα.
Κανένας δὲν τὴ θέλησε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
μόνον ὁ Κώστας ὁ μικρὸς ἤθελε νὰν τὴ δώσουν.
— «Μαννοῦλα, νὰν τὴ δώσουμε τὴν Ἀρετὼ στὰ ξένα,
ποῦ εἶμαι κ' ἐγὼ πραμματευτής, ποῦ εἶμαι καὶ πεζοδρόμος,
νὰ τρώῃ τἄλογο ταή, νὰ τρώω κ' ἐγὼ μαντᾶτα.
— Κώστα μ', ἂν μ' εὕρῃ θάνατος, ποιὸς θά 'θελε τὴ φέρῃ;
— Ἐγὼ παγαίνω κ' ἔρχομαι δέκα φορὲς τὸ χρόνο.
Παγαίνω δυὸ τὴν ἄνοιξι καὶ τρεῖς τὸ καλοκαίρι
καὶ δύο τὸ φθινόπωρο καὶ πέντε τὸ χειμῶνα».
Μά 'ρθε καιρὸς κ' ἐπέθαναν οἱ ἐννιά της γιοὶ κι ὁ Κώστας,
κ' ἡ μάννα τους ἀπέμεινε στὸ σπίτι κουκουβάγια.
Ὅλο τὸν Κώστα καρτερεῖ, τὸν Κώστα καταριέται.
— «Πέτρα νὰ γίνῃ ὁ Κωσταντής, λιθάρι νὰ μὴ λειώσῃ,
πῶστειλε τὴν Ἀρέτω μου, τὴν Ἀρετὼ στὰ ξένα».
Κ' ἡ γῆς ἀνεταράχτηκε κι ὁ Κωσταντὴς ἐβγῆκε.
Βάνει τὸ μνῆμα τ' ἄλογο καὶ τὰ σανίδια σέλλα,
νὰ πάῃ γιὰ τὴν Ἀρετή, νὰ πάῃ γιὰ τὴν Ἀρέτω·
μπελτὰ καὶ τὸν δεχότανε ἡ γῆς γιὰ νὰν τὸν λειώσῃ.
Ἀπάνω ποῦ ἀγνάντευε στῆς Ἀρετῆς τὸ σπίτι,
βλέπει καὶ τὴν Ἀρέτω του στἀλώνια ποῦ χορεύει.
— «Πάψτε, γυναῖκες, τὸ χορό, πάψτε καὶ τὰ τραγούδια.
Βλέπω τὸν Κώστα κ' ἔρχεται, πολ' εἶναι λερωμένος.
— Γειά σου, χαρά σου, Ἀρέτω μου. — Καλῶς τονε τὸν Κώστα.
Κώστα μου, τί εἶσαι κίτρινος καὶ τί εἶσαι λερωμένος;
— Ἀρέτω μου, ἤμουν ἄρρωστος, τώρα πέντ' ἔξη χρόνους.
— Κώστα μου, ἂν εἶναι γιὰ καλὸ νἀρθῶ ὅπως κι ἂν εἶμαι,
ἂν ἴσως ἦλθες γιὰ κακὸ τὰ μαῦρα νὰ φορέσω.
— Σήκω, Ἀρετή, νὰ φύγωμε κι ἂς εἶν' ὅπως κι ἂν εἶναι».
Στὸ δρόμο ποῦ παγαίνανε, στῆς ἐκκλησιᾶς τὴν πόρτα:
— «Τράβ', Ἀρετώ, στὸ σπίτι μας κ' ἐγὼ κοντὰ θελά 'ρθω,
κ' ἐγὼ θὰ πάω στὴν ἐκκλησιά, θὰ πάω νὰ προσκυνήσω».
Κι ἀκόμη δὲν ἐπρόφθασε στὸ σπίτι γιὰ νὰ πάῃ,
ἀκούει τὸ μνῆμα κι ἄνοιξε, τὴν πλάκα καὶ βροντάει.
Σὲ ὑποψία βάλθηκε, σὲ ὑποψιὰ μεγάλη,
ποῦ ὁ Κώστας δὲν ἐφάνηκε πίσω γιὰ νὰ γυρίσῃ.
Στὴν πόρτα πῆγε κ' ἔκατσε τῆς μάννας της μιλάει.
— «Ἄνοιξε, μάννα, γιὰ νὰ μπῶ, νὰ μπῶ γιὰ νὰ καθήσω.
— Ἀρέτω μου, ποιὸς σ' ἔφερε τὸν τόσο δρόμο ποῦ 'ρθες;
— Μάννα μ', ὁ Κώστας μ' ἔφερε καὶ πίσω κουβεντιάζει.
— Ἀρέτω, ὁ Κώστας πέθανε ἐδῶ καὶ τόσους χρόνους.

– Ἄνοιξε, μάννα, γιὰ νὰ μπῶ, γιὰ θὰ λιγοθυμήσω.
– Ὁ δρόμος ὁποῦ σ' ἔφερε, πίσω νὰ σὲ γυρίσῃ».
Κ' ἡ Ἀρετὼ ἀπελπίστηκε, τὴν προσευχή της κάνει.
– «Θέ μου γιὰ κάνε με πουλί, κάνε με κουκουβάγια,
νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνὰ καὶ δίπλα τὰ λαγκάδια,
νὰ κλαίω τοὺς ἐννι' ἀδερφούς, τὸν Κωσταντῖνο δέκα».
Κι ἀμέσως ἔγινε πουλί, ἔγινε κουκουβάγια.
Στὴν ἐκκλησιὰν ἐπέταξε, στοῦ Κωσταντῆ τὸ μνῆμα,
κι ἄρχισε νὰ μοιρολοᾷ, κι ἄρχισε καὶ νὰ κλαίῃ.
– «Ἐγὼ εἶμαι ἡ στρίγγλα ἡ Ἀρετή κ' ἡ στρίγγλα ἡ Ἀρετοῦσα,
ποῦ εἶχα τοὺς ἐννι' ἀδελφούς, τὸν Κωσταντῖνο δέκα.
Σήκω, καϊμένε Κωσταντή, σήκω νὰ φιληθοῦμε».

Ε΄

(Βάρνα)[119]

Μάννα, μαννά, καλὴ μαννά, σὰν τὴ γλυκειά μου μάννα.
Μάννα, μαννά, καλὴ μαννά, τῆς Ἀρετῆς ἡ μάννα,
ποῦ εἶχε τὶς ἐννιὰ τοὺς γιούς, τὴν Ἀρετὴ τὴν κόρη.
Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουε, στᾶστρη τηνὲ χτενίζει,
στᾶστρη καὶ στὸν αὐγερινὸν ἐπλέκε τὰ μαλλιά της.
Κανεὶς καὶ δὲν τὴν ἤξευρε ἀπὲ τὴ γειτονιά της,
τοῦ Βασίλη ὁ γιὸς τὴν ἤξευρεν ἀπὲ τὴν Βαβυλῶνα.
Προξενητάδες ἔστελνε τὴν Ἀρετὴ γυρεύουν.
Τὰ ὀχτὼ ἀδέρφια δὲν τό 'στερξαν, μόν' Κωσταντὴς τὸ στρέει.
– «Δός την, μάννα μ', δός την τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
στὰ ξένα καὶ στὴν ξενητειά, μέσα στὴ Βαβυλῶνα,
νά 'χω κ' ἐκεῖ παρηγοριά, νά 'χω κ' ἐκεῖ κονάκι,
ὄντας πάγω στὴν πραμματειὰ ἐκεῖ καὶ νὰ κονέψω.
– Καλὰ τὸ λέγεις, Κωσταντή μ', καλὰ τὸ βάνει ὁ νοῦς σου·
μ' ἂν ἔρτῃ ὁ χρόνος δίσεχτος κ' ἡ ἡμέρα πικραμένη,
ποιὸς νὰ μὲ τήνε φέρῃ;
– Ἐγὼ πηγαίνω, μάννα μου, ἐγὼ καὶ σὲ τὴ φέρνω».
Ἦρθεν ὁ χρόνος δίσεχτος κ' ἡ ἡμέρα πικραμένη,
τὰ ὀχτὼ ἀδέρφια πέθαναν κι ὁ Κωσταντὴς ποθνήσκει.
Ἡ μάννα, ἡ καλὴ μαννά, τῆς Ἀρετῆς ἡ μάννα,
σ' οὔλα τὰ μνήματα ἔκλαιε, σ' οὔλα παρηγοριούνταν,
στοῦ Κωσταντίνου ἔκλαιγε, ἔκλαιε κ' ἐβλαστημοῦσε.
– «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντή, καὶ μυριανάθεμά σε,

119. Παρὰ τοῦ κ. Χρ. Ι. Μυστακίδου.

ὀπῶδωσες τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα,
στὰ ξένα καὶ στὴν ξενητειά, μέσα στὴ Βαβυλῶνα».
Ἀπὲ τὰ κλαῖτα τὰ πολλὰ κι ἀπὲ τὶς βλαστημιές της
τὰ μνήματα βαρέθηκαν κι ὁ Κωσταντὴς βαρέθκε.
Κάνει τὸ κιβούρι του ἄλογο, τὸ σάβανό του σέλλα,
σύρνει καὶ πάει στὴν ξενητειά, μέσα στὴ Βαβυλῶνα.
Τὴν ηὗρ' ἐκεῖ ποῦ χόρευε, καὶ στὸ χορὸ πιασμένη.
— «Ἄιντε Ἀρετή, μωρ' Ἀρετή, γλυκειά μου ἀδερφή μου.
— Ποιὸς ξένος εἶν' αὐτὸς ἐδῶ, ποῦ ξέρει τ' ὄνομά μου;
— Δὲν εἶμαι ξένος, Ἀρετή, μόν' εἶμαι ὁ ἀδερφός σου,
ἄιντε Ἀρετὴ κ' ἡ μάννα μας γιὰ νὰ σὲ ἰδῇ γυρεύει.
— Πές μου κι ἂν εἶναι γιὰ καλὸ μὲ τὰ χρυσά μου νἄρθω,
πές μου κι ἂν εἶναι γιὰ κακὸ τὰ μαῦρά μου νὰ βάλω.
— Ἂν θέλῃς βάλ' τὰ μαῦρά σου, κι ἂν θέλῃς τὰ χρυσά σου».
Πῆραν τὸ δρόμο τὸ δρομί, τὰ δυὸ τὸ μονοπάτι.
Στὸ δρόμον ὁποῦ πήγαιναν, στὴ στράτα ποῦ διαβαίνουν,
τὰ δυὸ πουλάκια κελαϊδοῦν, μοιρολογοῦν καὶ λένε.
— «Γιὰ διὲς θᾶμμα κι ἀντίθαμμα ποῦ γίνεται στὸν κόσμο,
νὰ περπατῇ ἡ ζωντανὴ μὲ τὸν ἀπεθαμένο.
— Ἄκουσε, ἄκ'σε, Κωσταντή μ', τί τὰ πουλάκια λένε.
— Πουλάκια 'ναι κι ἂς κελαϊδοῦν, πουλάκια 'ναι κι ἂς λένε.
Ἄιντε νὰ πᾶμε, Ἀρετή, γιατὶ μείναμε πίσω».
Βρίσκει τὶς πόρτες μὲ κλειδιά, καὶ τὰ κλειδιὰ μὲ μούχλια.
Χτυπᾷ τὴν πόρτα δυνατὰ τὰ παραθύρια τρίζουν.

. . . . . .

ΣΤ΄

(Βάρνα)[120]

Σὰν τὴ μαννά, σὰν τὴ μαννά, σὰν τὴ γλυκειὰ τὴ μάννα,
ὁποῦχε τοὺς ἐννιά της γιούς, τὴν Ἀρετὴ θαϋτέρα.
Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουε, στᾶστρη καὶ στὸ φεγγάρι,
κ' ἡ γειτονιὰ δὲν τού 'ξερε, πώχει τέτοια ὥρῃα κόρη,
μόνε τοῦ βασιλὲ ὁ γιὸς ἀπὲ τὴ Βαβυλῶνα.
Προξενητάδες ἔστελνε, τὴν Ἀρετὴ γυρεύει.
Τὰ ὀχτὼ ταδέρφια δέ στρεουν, κι ὁ Κωσταντῖνος στρέει.
— «Δός τηνα, μάννα, δός τηνα, τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
στὴν ξενητειὰ ποῦ πορπατῶ, στὴν ξενητειὰ ποῦ τρέχω,
κ' ἐκεῖ σπίτι νὰ ἔχουμε, κ' ἐκεῖ σπίτι νὰ κάμω.

120. Παρὰ τοῦ αὐτοῦ.

– Καλά, παιδί μ', νὰ δώκουμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα·
μ' ἂν ἔρθῃ τὸ θανατικὸ κ' ἡ ἔρημη πανοῦκλα,
ποιὸς θελὰ πάῃ καὶ ποιὸς θἀρθῇ, τὴν Ἀρετὴ νὰ φέρει.
– Ἐγὼ πααίνω κ' ἔρχουμαι, τὴν Ἀρετὴ σοῦ φέρνω».
Ἤρθεν ὁ χρόνος δίσεχτος κ' ἡ ἡμέρα πικραμένη,
τ' ὀχτὼ τἀδέρφια πέθαναν κι ὁ Κωσταντὴς ποθνήσκει.
Κ' ἡ μάννα, ἡ καλὴ μαννά, τῆς Ἀρετῆς ἡ μάννα,
σ' οὔλα τὰ μνήματ' ἔκλαιε, σ' οὔλα παρηγοριούνταν,
καὶ πήγαινε στοῦ Κωσταντῆ, παρηγοριὰ δὲν εἶχε.
– «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντή, καὶ μυριανάθεμά σε,
ποῦ ἔδωσες τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα».
Καὶ ὁ Κωσταντὴς σὰν τἄκουσε βαρειὰ τοῦ κακοφάγκε,
μιὰ τἄκουσε, δυὸ τἄκουσε, στὸ τρίτο δὲν 'πομένει.
Κάνει τὸ κιβούρι τ' ἄλογο καὶ σέλλα του τὸ μνῆμα,
καὶ πῆρε τὸ δρομὶ δρομί, στὴν Ἀρετὴ πηγαίνει.
– «Ἄιντε Ἀρετή, κερὰ Ἀρετή, κ' ἡ μάννα σὲ φωνάζει.
– Γιὰ διὲς τῆς σκύλας τὸν ὑγιό, ποῦ ξέρει τὄνομά μου.
– Ἐγὼ δὲν εἶμαι σκύλας γιός, μόν' εἶμαι ὁ Κωσταντῖνος.
– Ἂ μὲ φωνάζῃς γιὰ καλὸ νὰ βάλω τὰ χρυσά μου,
κι ἂν μὲ φωνάζῃς γιὰ κακὸ νὰ βάλω τὰ λερά μου.
– Ἂ θέλῃς μὲ τὰ μαῦρά σου, ἃ θὲς μὲ τὰ χρυσά σου».
Στὸ δρόμον ὅπου πάγαιναν, στὴ στράτα ποῦ διαβαίνουν,
καὶ τὰ πουλάκια κελαϊδοῦν, καὶ κελαϊδοῦν καὶ λένε.
– «Πῶς περπατεῖ ὁ ζουντανὸς μὲ τὸν ἀποθαμένο.
– Ἀκοῦς, ἀκοῦς, κὺρ Κωνσταντή, τί λένε τὰ πουλάκια;
– Πουλιά 'ναι κι ἂς τὸ κελαϊδοῦν, πουλιά 'ναι κι ἂς τὸ λένε».
. . . . . .

Ζ'

(Μάδυτος)

Μιὰ μάννα ἦταν ἡ καλή, μιὰ μάννα καλομάννα,
ποῦ εἶχενα τ'ς ἐννιά τσὶ γιοί, τὴν Ἀρετὴ τὴν κόρη.
Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουνε, στὴ φέξι τὴ χτενίζει,
στάστρο καὶ στὸν αὐγερινὸ κάθεται καὶ τὴν πλέκει.
Προξενητάδες ἤρθανε ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα,
νὰ πάρωνε τὴν Ἀρετὴ στὰ μακριὰ τὰ ξένα.
Γοί ὀχτὼ τ'ς οἱ γιοὶ δὲ θέλανε κι ὁ Κωσταντὴς γυρεύει.
– «Μάννα μ', κι ἂς τηνε δώσωμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα.
– Σὰ γένῃ θλῖψι καὶ χαρὰ ποιὸς πάγει νὰ τὴν φέρῃ;
– Σὰ γένῃ θλῖψι καὶ χαρὰ γὼ πάγω καὶ τὴ φέρνω.

— Σὰ γένῃ θλῖψι μοναχὴ ποιὸς πάγει νὰ τὴν φέρῃ;
— Σὰ γένῃ θλῖψι μοναχὴ γὼ πάγω καὶ τὴ φέρνω».
Ἤρθε ὁ χρόνος δύστυχος κι ὁ μῆνας ἄνω κάτω,
πεθάνανε γοί ὀχτὼ τ'ς οἱ γιοί, κι ὁ Κωσταντὴς ἀτός του·
κ' ἡ μάννα του μπαινόβγαινε μὲ τὰ μαλλιὰ στὰ χέρια.
Τ'ς ὀχτὼ τση γιοὶ τοὺς ἔκλαιε, τὸν Κωσταντή βλαστήμα.
— «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντή, ἐσὲ καὶ τὸ καλό σου,
ποῦ μ' ἔκαμες καὶ ἔδωσα τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα».
Κι ὁ Κωσταντὴς τὸ ἔννοιωσε 'πὸ μέσ' ἀπὸ τὸ μνῆμα·
Κάνει τὴν πέτρα ἄλογο, τὴ σέλλα σαλιβάρι,
καὶ τὰ ξανθά του τὰ μαλλιὰ τὰ κάνει μαξιλάρι.
— «Χριστέ μου, νὰ τὴν εὕρισκα στὸ χορὸ νὰ χορεύῃ».
Δῶκε ὁ Θεὸς κ' ἡ Παναγιά, εἰς τὸ χορὸ χορεύει.
— «Ἔλα ἐδῶ, μωρ' Ἀρετή, ἔλα νὰ πορπατοῦμε.
— Γιὰ δέτε τὸ μαργέλο γιό, ποῦ ξέρει τ' ὄνομά μου.
— Δὲν εἶμαι γὼ μαργέλος γιὸς ποῦ ξέρω τ' ὄνομά σου,
μόν' εἶμαι γὼ ὁ Κωσταντής, τὸ πρῶτό σου ταδέρφι.
— Σὰν εἶσαι σὺ ὁ Κωσταντής, τὸ πρῶτο μου ταδέρφι,
ποῦ 'ν' τὰ ξανθά σου τὰ μαλλιὰ κ' ἡ μαύρη σου γενάδα;
— Στὴν ἀρρωστιὰ μ' ἐπέσανε τώρα σαράντα μέρες.
Ἄιντε Ἀρετή μ', νὰ πηαίνουμε, ἄιντε νὰ περπατοῦμε.
— Ἂν εἶναι θλῖψι ἡ χαρὰ νὰ βάλω τὰ χρυσά μου,
ἂν εἶναι θλῖψι μοναχὴ νὰ βάλω μαῦρα νά 'ρθω.
— Ἄιντε Ἀρετή, νὰ πηαίνουμε, κι ἂς εἶσαι καθὼς εἶσαι».
Στὴ στράτα ποῦ πηγαίνουνε κι ὅπου περιπατοῦνε,
ἀκοῦν ταηδόνια καὶ λαλοῦν καὶ τὰ πουλιὰ καὶ λένε.
— «Δὲν εἴδαμε τοὺς ζωντανοὺς μὲ τοὺς νεκροὺς νὰ λειῶνται;
— Ἀκοῦς, ἀκοῦς, βρὲ Κωσταντή, καὶ τὰ πουλιὰ τί λένε;
Δὲν εἴδαμε τοὺς ζωντανοὺς μὲ τοὺς νεκροὺς νὰ λειῶνται.
— Ἄιντε Ἀρετή μ', νὰ πηαίνουμε, ἄιντε νὰ περπατοῦμε.
Πουλάκια 'ναι κι ἂς κελαδοῦν, πουλάκια 'ναι κι ἂς λένε.
Ἄιντε Ἀρετή στὴ μάννα σου, τὴν πολυαγαπημένη,
νὰ πάω κ' ἐγὼ στὸ μνῆμά μου, τὸ καταραχνιασμένο».
Κτυπᾷ τὴν πόρτα ἡ Ἀρετή, κ' ἡ μάννα της κατ'βαίνει,
σφιχτὰ ἀγκαλιάζει τὴν Ἀρ'τὴ καὶ πέφτει ἀποθαμένη.

Η΄

(Τραπεζοῦς)

(Σάβ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος, ἐν Κ/πόλει 1870, σ. 283-284, ἀρ. 15).

Βάι τὴν μάνναν, βάι τὴν μάνναν, βάι τὴν καλὴν τὴν μάνναν,
ποῖ 'χ'σεν τσοῖ ὀκτὼ τσοῖ υἱοὺς καὶ τὴν Ἐρὴν τὴν κόρην.
Τὴν κὺρ Ἐρὴν προξέναναν βαρειὰ μακρὰ σ' σὰ ξένα,
σ' σὰ ξένα, σ' ἀνεγνώριμα, σ' σὸ μ'γάλ' τὴ Ρωμανίαν·
καὶ οἱ ἐφτὰ 'κ ἐθέλεσαν καὶ ὁ Κωσταντῖνον θέλει.
— «Ἄγωμ', ἀδέλφη μ', ἄγωμεν σ' σὴν καλλορριζικίαν».
Ἐρὴν κλαίει καὶ θλίφκεται. — «Ἐγὼ μακρὰ 'κὶ πάγω.
Ναί, ψύ' μ', ἔμμορφέ μ' Κωσταντή, ἄσκεμα συντυχαίνεις·
ἂν ποίγν τἀδέλφα μου χαράν, ἐμὲν τσὶ στηχαριάζ' με,
καὶ ἂν ἀποθάν' ἡ μάννα μου, ἐμὲν ποῖος καλεῖ με;»
Ὁ Κωσταντῖνον ὤμοσεν σ' σ ἄια καὶ σ' σὰ βαγγέλια.
— «Ἂν κάμ' τἀδέλφια μουν χαρά, ἐγὼ σεν στηχαριάζω,
ἂν ἀποθάν' ἡ μάννα μουν, ἐγὼ ἐσὲν λαλῶ σε».
Ἔρθεν ὁ χρόνος δίσεχτον, τὰ μῆνας ὠργισμένα·
ὅλ' ἔνταμαν ἐπέθαναν, ὅλ' ἔνταμαν ἐθάφαν.
Κλαίει ἡ μάννα τοὺς ἑπτά, κλαίει καὶ τὸν Κωσταντῖνον,
π' ἐπαῖρεν ὅρκον καὶ ὅμοσμαν καὶ 'πῆγεν ὠμνυσμένος.
Ὁ Κωσταντῖνος ὁ καλὸν ἀφκᾶ γῆς 'κ ἐνεπέμεν·
αὐτὸν ἡ γῆ 'κ ἐδέχτηκεν, [οὐδὲ καὶ τὰ θερία.]
Ἄ Γιώρ'ς δί' ἀττον ἄλογον καὶ ἡ Παναγία σέλλαν,
ὁ ποιητὴς δι' ἀ πνοὴν καὶ ἀτὸς λογκεύ' καὶ σ'κοῦται.
Ἐπῆγεν καὶ 'πεκούμπηξε σ' σὴ κὺρ Ἐρὴν σ' σὴν πόρταν.
Καὶ ἀτ' ἔλουζεν τὸ νήπιον, καὶ σ' σὴν κλίνην ἐβάλνεν.
— «Καλό, καλῶς τὸν ἀδελφό μ', καλῶς καὶ ἀπ' ὅθεν ἔρθες,
ἂν ἔν καὶ ἔρθες ἰὰ χαράν, χρυσὰ ἄς ἀνελλάζω,
καὶ ἂν ἔν κ' ἔρθες ἰὰ πίκρεμαν, ἄς ἔμπαινω σὲ μαῦρα.
— Εἰὰ ἄφ'ς, εἰὰ ἄφ'ς, κάλε ἄδελφη μ', σείτ' στέκεις ἄγ' τ' ἄς πᾶμε.
— Καὶ ντ' ἔπαθες, ναὶ ἄδελφε μ', καὶ κούφαναν τ' ἐμμάτα σ';
— Τῶμματά μ' ἐκούφαναν ἀπὲ τὴν ἀγρυπνίαν.
— Καὶ ντ' ἔπαθες, ναὶ ἄδελφε μ', καὶ ζάγκωσαν τὰ δόντια σ';
— Τὰ δόντια μου ἐζάγκωσαν ἀς τὴν ἀνοφαγίαν.
— Καὶ ντ' ἔπαθες ξαν', ἄδελφε μ', καὶ νέλλαξεν τὸ χρῶμά σ';
— Ἀτὸ 'δὲν 'κ ἔν· ἐλέρωσα ἀς σὴν ἀναπλυ 'σάδαν.
— Ἂς τρώγουμεν καὶ ἄς πίνουμε, ἄς κεῖμες καὶ κοιμοῦμες,
ἄς πλύσκουμες καὶ ἀθθίσκουμες καὶ ἀέτς σ'κοῦμες καὶ πᾶμες.

– Εἰὰ σοῦς, εἰὰ σοῦς, καλὲ ἀδελφή μ', σείτ' εἶμες ἄειτε ἂς πᾶμε...
– Ἀπ' ἔμπρου πάει τὸ κόρα 'σον, καὶ ἀποὺν 'πίσ' τὸ βλεμύριν.
– Ἀκοῦς, ἀκοῦς, ναὶ ἄδελφέ μ', ντὸ λέγ' νε τὰ πουλόπια,
– Εἰὰ ἄφες, σοῦς, καλ' ἀδελφὴ μ', ἀτ' ἴνταν θέλ'νε λέγ'νε.
Εἶναι μικρὰ καὶ παλαλά· πορπάτ' καὶ ἄειτ' ἂς πᾶμε».
Ἐπῆγαν καὶ 'νταμώθανε σ' σοῦ Ἀ Γιωργῆ τὴν πόρταν.
Δεῖ τὸν Ἀ Γιώρη τἄλογον, τὴν Παναϊὰν τὴν σέλλαν,
καὶ τὸν ποιητὴν τὸ πνοή, καὶ κεῖνος ἐξηπνοῖσεν.

Θ'

Fauriel, Chants populaires, P. 1825 II, σ. 406 κέ. [Γερμ. μετάφρ. μετὰ τοῦ κειμένου Fauriel-Müller, Lpz. 1825, τ. II, σ. 64 κέ. Ellissen, Versuch einer Polyglotte der Europäischen Poesie, 1846, σ. 367 κέ. E. F. v. Schmidt - Phiseldeck, Auswahl neugriechischen Volkspoesien, 1827, σ. 20-25. Ἀγγλικὴ μετάφρ. ὑπὸ Ch. Brinslay Sheridan: Fauriel, The songs of Greece, 1826, σ. 207-210 Ἰταλικὴ μετάφρ. Tommaseo, Canti popolari, Ven. 1842, τ. III, σ. 342 κέ. Γαλλικὴ ἐλευθέρα ἔμμετρος μετάφρ. Belloc, Bonaparte et les Grecs, P. 1826, σ. 147-150]. Ζαμπελίου, Ἄσματα δημοτικά, Κέρκ. 1852, σ. 713. [Passow; Carm. popul., Lips. 1860, ἀρ. 517. Εὐτέρπη, τ. Ζ', σ. 380. Χρυσαλλίς, 1863, τ. Α', σ. 276. A. Vlachos, Neugr. Chrestomathie, Lpz. 1870, σ. 96-97. Μετ' ἐμμέτρου γερμ. μεταφράσεως Th. Kind, Anthologie neugriechischer Volkslieder, Lpz. 1861, σ. 96 κέ. Ἔμμετρος ἀρχαία ἑλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ Φιλίππου Ἰωάννου, Φιλολογικὰ πάρεργα, 1865 καὶ ἐν Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία, σ. 203 κέ].

Μάννα μὲ τοὺς ἐννιά σου γιοὺς καὶ μὲ τὴ μιά σου κόρη,
τὴν κόρη τὴ μονάκριβη, τὴν πολυαγαπημένη,
τὴν εἶχες δώδεκα χρονῶν, κ' ἥλιος δὲ σοῦ τὴν εἶδε.
Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζες[121], στὸ φέγγος[122] τὴν ἐπλέκες,
στᾶστρη καὶ στὸν αὐγερινὸ τ'ς ἔφκιανες τὰ σγουρά της.[123]
Ὅποῦ σοῦ φέρναν[124] προξενιὰ ἀπὸ τὴ Βαβυλώνη,
νὰ τὴν παντρέψῃς μακριά[125], πολὺ μακριὰ στὰ ξένα.
Οἱ ὀχτὼ ἀδερφοὶ δὲ θέλουνε κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
– «Δός τηνε, μάννα, δός τηνε, τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
στὰ ξένα κεῖ ποῦ περπατῶ, στὰ ξένα ποῦ παγαίνω,[126]
νἄχω κ' ἐγὼ παρηγοριά, νἄχω κ' ἐγὼ κονάκι.
– Φρόνιμος[127] εἶσαι, Κωσταντή, κι ἄσχημ' ἀπηλογήθης.

121. ἤλουγες F.
122. στἄφεγγα Ζαμπ. Pass. K.
123. Τὴν ἐσφικτοκορδέλλιαζες ἔξω στὸ φεγγαράκι.
124. στείλα F.
125. τὰ μακρυὰ P.
126. στὴν στράτα ποῦ διαβαίνω F.
127. φρένιμος F.

Κι ἄ μῶρτη, γιέ μου, θάνατος, κι ἄ μῶρτη, γιέ μου, ἀρρώστια,
κι ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρά, ποιὸς θὰ μοῦ τήνε φέρῃ;»
Τὸ Θιὸ τῆς ἔβαλ'[128] *ἐγγυτὴ καὶ τοὺς ἁγιοὺς μαρτύρους,*
ἂν τύχῃ κ' ἔρτῃ θάνατος, ἂν τύχῃ κ' ἔρτῃ ἀρρώστια,
κι ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρά, νὰ πάῃ νά τηνε φέρῃ.
Καὶ σὰν τὴν ἐπαντρέψανε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
κ' ἐμπῆκε χρόνος δίσεφτος καὶ μῆνας ὠργισμένος,
κ' ἔπεσε τὸ θανατικό, κ' οἱ ἐννιὰ ἀδερφοὶ πεθάναν[129]*,*
βρέθηκε ἡ μάννα μοναχή, σὰν καλαμιὰ στὸν κάμπο.
Στὰ ὀχτὼ μνήματα δέρνεται, στὰ ὀχτὼ μοιριολογάει[130]*,*
στοῦ Κωσταντίνου τὸ θαφτὸ τὶς πλάκες ἀνασκώνει.
– «Σήκου, Κωσταντινάκη μου, τὴν Ἀρετή μου θέλω.
Τὸ Θιὸ μοῦ βάλες ἐγγυτὴ καὶ τοὺς ἁγιοὺς μαρτύρους,
ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρὰ νὰ πᾷς νὰ μοῦ τὴ φέρῃς».
Τἀνάθεμα τὸν ἔβγαλε μέσ' ἀπὸ τὸ κιβούρι.
Κάνει τὸ σύγνεφ' ἄλογο καὶ τἄστρο σαλιβάρι,
καὶ τὸ φεγγάρι συντροφιὰ καὶ πάει νὰ τήνε φέρῃ[131]*.*
Παίρνει τὰ ὄρη πίσω του καὶ τὰ βουνὰ μπροστά του,
βρίσκει την κ' ἐχτενίζουνταν ὄξου στὸ φεγγαράκι.
Ἀπὸ μακριὰ τὴν χαιρετᾷ κι ἀπὸ μακριὰ τῆς λέγει.
– «Περβάτησ', Ἀρετοῦλά μου[132]*, κυράνα μας σὲ θέλει.*
– Ἀλλοίμον', ἀδερφάκι μου, καὶ τί εἶναι τούτη ἡ ὥρα·
ἀνίσως κ' εἶναι γιὰ χαρὰ[133] *νὰ βάλω τὰ χρυσά μου,*
κι ἂν εἶναι πίκρα, πές μού το, νἄρτω κατὰ πῶς εἶμαι[134]*.*
– Περβάτησ', Ἀρετοῦλά μου, κ' ἔλα κατὰ πῶς εἶσαι[135]*».*
Στὴ στράτα ποῦ διαβαίνανε, στὴ στράτα ποῦ παγαίναν,
ἀκοῦν πουλιὰ καὶ κελαδοῦν, ἀκοῦν πουλιὰ καὶ λένε.
– «Ποιὸς εἶδε κόρην ὄμμορφη νὰ σέρνῃ ὁ πεθαμένος[136]*.*
– Ἄκουσες, Κωσταντάκη μου, τί λένε τὰ πουλάκια[137]*,*
ποιὸς εἶδε κόρην ὄμμορφη νὰ σέρνῃ ὁ πεθαμμένος.
– Λωλὰ πουλιὰ κι ἄς κηλαδοῦν, λωλὰ πουλιὰ κι ἄς λένε[138]*».*
Καὶ παρεκεῖ ποῦ πάγαιναν, κι ἄλλα πουλιὰ τοὺς λένε.

---

128. τῆς βάζει F.
129. κ' ἔρχεται χρόνος δύσεφτος, καὶ οἱ ἐννεὰ πεθάνα F.
130. ἀνέσπα τὰ μαλλιά της F.
131. Καὶ μέσα τὰ μεσάνυκτα πάγει νὰ τῆς τὴν φέρει F.
132. Γιὰ ἔλα, Ἀρετοῦλα μας F.
133. Ἂν ἡ χαρὰ στὸ σπίτι μας F.
134. Κ' ἂν πίκρα, ἀδελφάκι μου, νὰ ἔρθ' ὡς καθὼς εἶμαι F.
135. Μηδὲ πίκρα, μηδὲ χαρά, ἔλα F.
136. Γιὰ δὲς κοπέλλαν εὔμορφην νὰ σύρν' ἀπαιθαμμένον F.
137. Ἄκουε – καὶ τὰ πουλιὰ τί λένε; F.
138. Πουλάκια 'ναι κ' ἄς – πουλάκια 'ναι κ' ἄς λ. F.

— «Τί βλέπομε τὰ θλιβερά, τὰ παραπονεμένα,
νὰ περβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους.
— Ἄκουσες, Κωσταντάκη μου, τί λένε τὰ πουλάκια,
πῶς περβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους.
— Πουλάκια εἶναι κι ἂς κηλαδοῦν, πουλάκια εἶναι κι ἂς λένε.
— Φοβοῦμαί σ', ἀδερφάκι μου, καὶ λιβανιὲς μυρίζεις.
— Ἐχτὲς βραδὺς ἐπήγαμε πέρα στὸν[139] Ἅη Γιάννη,
κ' ἐθύμιασέ μας ὁ παπᾶς μὲ περισσὸ λιβάνι[140]».
Καὶ παρεμπρὸς ποῦ πήγανε, κι ἄλλα πουλιὰ τοὺς λένε.
— «Ὦ Θὲ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θᾶμμα κάνεις,
τέτοια πανώρηα λυγερὴ νὰ σέρνῃ πεθαμένος».
Τἄκουσε πάλε ἡ Ἀρετὴ κ' ἐρράγισε ἡ καρδιά της.
— «Ἄκουσες, Κωσταντάκη μου, τί λένε τὰ πουλάκια;
Πές μου, ποῦ εἶν' τὰ μαλλάκια σου, τὸ πηγορὸ μουστάκι;
— Μεγάλη ἀρρώστια μ' εὕρηκε, μ' ἔρριξε τοῦ θανάτου,
μοῦ[141] πέσαν τὰ ξανθὰ μαλλιά, τὸ πηγορὸ μουστάκι».
Βρίσκουν τὸ σπίτι κλειδωτό, κλειδομανταλωμένο,
καὶ τὰ σπιτοπαράθυρα ποῦ ἦταν ἀραχνιασμένα.
— «Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, καὶ νὰ τὴν Ἀρετή σου.
— Ἂν εἶσαι Χάρος, διάβαινε, κι ἄλλα παιδιὰ δὲν ἔχω[142],
ἢ δόλια[143] ἡ Ἀρετοῦλά μου λείπει μακριὰ στὰ ξένα.
— Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, κ' ἐγὼ εἰμ' ὁ Κωσταντής σου.
Τὸ Θεὸ σοῦ βάλα ἐγγυτὴ[144] καὶ τοὺς ἁγιοὺς μαρτύρους,
ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρά, νὰ πάω νὰ σοῦ τὴ φέρω».
Κι ὥστε νὰ βγῇ στὴν πόρτα της, ἐβγῆκεν ἡ ψυχή της[145].

Ι΄

(Α. Μανούσου, Τραγούδια ἐθνικά, Κέρκυρα 1850 Β΄, σ. 73-76. [Γαλλικὴ μετάφρασις ἐν Sathas - Legrand, Les exploits de Digénis Akritas, σ. 4 κἑ. Psichari, σ. 7-9])[146].

Μάννα μὲ τοὺς ἐννιά σου γιοὺς καὶ μὲ τὴ μιά σου κόρη,
τὴν εἶχες δώδεκα χρονῶν καὶ ἥλιος δὲν τὴν εἶδε.

---

139. ἔξω στὸν F.
140. μὲ τὸ πολὺ λ. F.
141. Ποῦ Z.
142. ἱέρος — κ' ἂν εἶσαι ἱέρος διάβα F.
143. Καϋμένη F.
144. Ἐγγυτὴ σῶβαλα τὸ Θιό Z.
145. νἀνοίξῃ τὴν πόρτα της ἐξέβγεν ἡ ψυχή της. Ἐκ τῆς παρὰ Fauriel παραλλαγῆς ἐλλείπουσιν οἱ στίχοι 2. 3. 7. 8. 10. 13. 16. 18. 20-22. 28-30. 42-48. 53-62.
146. Τὰ ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ χάσματα συνεπλήρωσε προδήλως ὁ ἐκδότης ἐκ τῆς παρὰ Φωριέλῳ Θ΄ καὶ τῆς παρὰ Τωμασαίῳ ΙΓ΄ παραλλαγῆς.

Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζες, στὸ φέγγος τὴν ἐπλέκες,
στἄστρη καὶ στὸν ἀειμερινὸ τ'ς ἔκανες τὰ σγουρά της.
Ποῦ προξενιὰ σοῦ φέρνανε γιὰ νά τηνε παντρέψῃς,
νὰ δώσῃς τὸ παιδάκι σου πολὺ μακριὰ στὰ ξένα.
Οἱ ἐννιὰ ἀδερφοὶ δὲ θέλουνε κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Δός τηνε, μάννα, δός τηνε, τὴν Εὐδοκιὰ στὰ ξένα,
στὰ ξέν' αὐτοῦ ποῦ περβατῶ, στὰ ξέν' αὐτοῦ ποῦ πάω,
ναὖρω κ' ἐγὼ παρηγοριὰ στὴ στράτα ποῦ διαβαίνω.
— Φρόνιμος εἶσαι, Κωσταντή, κι ἄσχημ' ἀπηλογήθης.
Ἂ μῶρθῃ, γιέ μου, θάνατος, ἄ μῶρθῃ, γιέ μου, ἀρρώστια,
κι ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρά, ποιὸς θὰ μοῦ τήνε φέρῃ;»
Τὸ Θιὸ τῆς βάζει ἐγγυτὴ καὶ τοὺς ἁγιοὺς μαρτύρους,
ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρά, νὰ πᾷ νὰ τῆς τὴν φέρῃ.
— «Ἐγὼ σ' τὴ φέρνω, μάννα μου, τὴν Εὐδοκιὰ νὰ βλέπῃς
τὸ καλοκαίρι τρεῖς φορὲς καὶ τὸ χειμῶνα δύο».
Κι ἀφόντις τὴν παντρέψανε τὴν Εὐδοκιὰ στὰ ξένα,
ἔρχεται χρόνος δίσεφτος καὶ μῆνας ὠργισμένος,
κ' ἔπεσε τὸ θανατικό, τὸ δόλιο τὸ κουκούδι,
κ' ἐξάλειψε τ'ς ὀχτὼ ἀδελφούς, τὸν Κωσταντὴ ἐσκοτῶσαν.
Ἡ Εὐδοκιὰ τ'ς ἀπόμεινε πολὺ μακριὰ στὰ ξένα.
Εὑρέθη ἡ μάννα μοναχή, σὰν καλαμιὰ στὸν κάμπο,
σὰν ἐκκλησιὰ ἀλειτούργητη, σὰ χώρα κουρσεμένη.
Κι ἀπὸ τὴ θλῖψι τὴν πολλὴ ἔπεσε τοῦ θανάτου,
τὴν Εὐδοκιὰ πεθύμησε νὰ ἰδῇ στὴν ἀρρωστιά της.
Σ' οὖλα τὰ μνήματα ἔκλαιγε καὶ σ' ὅλα ἐμοιρολόγα,
στοῦ Κωσταντίνου τὸ θαφτὸ ἀνέσπα τὰ μαλλιά της.
— «Γιὰ σήκου, Κωσταντάκη μου, τὴν Εὐδοκιά μου θέλω.
Τὸ Θιὸ μοῦ βάλες ἐγγυτὴ καὶ τοὺς ἁγιοὺς μαρτύρους,
ἂν τύχῃ πίκρα γὴ χαρά, νὰ πᾷς νὰ μοῦ τὴ φέρῃς,
τὸ καλοκαίρι τρεῖς φορὲς καὶ τὸ χειμῶνα δύο».
Τἀνάθεμα τὸν ἔβγαλε μέσ' ἀπὸ τὸ κιβούρι.
Ἡ πλάκα ἐγίνηκε ἄλογο, τὸ χῶμα ἐγίνη σέλλα,
τὠραιοξανθά του τὰ μαλλιὰ γινῆκαν σαλιβάρι,
κι ὁ σκούληκας ἀπὸ τὴν γῆ ἐγίνη ὁ Κωσταντῖνος.
Φτερνιὰ δίνει τοῦ μαύρου του, στὴν Εὐδοκιὰ προφτάνει.
Ἐπῆγε καὶ τὴν εὗρηκε σ' ἐννιὰ χοροὺς πιασμένη,
ἐννιὰ χοροὶ χορεύανε κι ἀπὸ τ'ς ἐννιὰ κρατιότουν.
Κι ἀπὸ μακριὰ τσῆ σαλαγᾷ κι ἀπὸ σιμὰ τσῆ λέει.
— «Προβάτησ', Εὐδοκοῦλά μου, στὴ μάννα μας νὰ πᾶμε.
— Ἀλλοίμονο, ἀδελφάκι μου, καὶ τί εἶναι τούτη ἡ ὥρα·
ἂν ἦ χαρὰ στὸ σπίτι μας νὰ βάλω τὰ χρυσά μου,
κι ἂν πίκρα εἶναι, ἀδελφάκι μου, νὰ ἔρθω ὡς μ' ηὗρε ἡ ὥρα.
— Ἔλα, Εὐδοκιά, στὸ σπίτι μας, ἔλα ὅπως σ' ηὗρε ἡ ὥρα».

Στὴ στράταν ὅπου διάβαιναν, στὸ δρόμο ὁποῦ παγαίναν,
ἕνα πουλάκι ἀρχίνησε κελαϊδιστὰ νὰ λέγῃ.
– «Ὢ Θεὲ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θᾶμμα κάνεις,
νὰ προβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀποθαμένους.
– Ἄκουσες, Κωσταντῖνέ μου, τί λέγει τὸ πουλάκι,
πῶς περβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους.
– Λωλὸ πουλὶ κι ἄς κηλαδᾷ, λωλὸ πουλὶ κι ἄς λέῃ,
λωλὸ πουλὶ κι ἄς χαίρεται μὲ τὸν κελαϊδισμό του».
Πιλιὸ παράξω ἐπήγανε, κι ἄλλο πουλὶ τοὺς λέει.
– «Τί βλέπω τὸ βαριόμοιρο, τὸ παραπονεμένο,
νὰ περβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους.
– Ἄκουσες, Κωσταντάκη μου, τί λέγει τὸ πουλάκι;
– Πουλάκια εἶναι κι ἄς κελαδοῦν, πουλάκια εἶναι κι ἄς λένε.
– Φοβοῦμαί σε, ἀδερφάκι μου, καὶ λιβανιὲς μυρίζεις.
– Ἐχτὲς βραδὺς ἐπήγαμε πέρα στὸν Ἅη Γιάννη,
κ' ἐθύμιασέ μας ὁ παπᾶς μὲ τὸ πολὺ λιβάνι».
Καὶ παρεμπρὸς ἐπήγανε, κι ἄλλο πουλὶ τοὺς λέει.
– «Ὢ Θεὲ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θᾶμμα κάνεις,
τέτοια πανώρῃα κορασιὰ νὰ σύρνῃ ἀπεθαμένο».
Τἄκουσε πάλι ἡ Εὐδοκιὰ κ' ἐρράισε ἡ καρδιά της.
– «Ἄκουσες, Κωσταντάκη μου, τί λέγει τὸ πουλάκι;
Ποῦ εἶν' τὰ ξανθά σου τὰ μαλλιά, τὸ πηγορὸ μουστάκι;
– Μεγάλη ἀρρώστια μ' εὕρηκε, καὶ μ' ἔρριξε θανάτου,
ἐφύγαν τὰ ξανθιὰ μαλλιά, τὸ πηγορὸ μουστάκι.
Σύρε, Εὐδοκιά μου, σπίτι σου, τώρα σύρε ἀδερφή μου,
τί ἐγὼ θὰ πάω νὰ κοιμηθῶ, γιατί εἶμαι ἀγρυπνισμένος,
κι ἀπὸ τὴ στράτα τὴν πολλὴ εἶμαι ἀγανακτισμένος.
– Ἔλα νὰ πᾶμε, Κωσταντή, ἀντάμα εἰς τὸ σπίτι.
– Ἐγὼ μυρίζω λιβανιὲς καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἔρθω».
Ἐκίνησε κ' ἐπήγαινε μονάχη της στὸ σπίτι.
Βρίσκει τὸ σπίτι κλειδωτό, καὶ τὰ κλειδιὰ σπασμένα,
καὶ τὰ σπιτοπαράθυρα κλειδομανταλιασμένα.
Σκύφτει φιλεῖ τὴν κλειδωνιὰ καὶ δάκρυα τὴ γεμίζει,
καὶ παίρνει πέτρα ἀπὸ τὴν γῆ, στὰ κεραμίδια ρίχνει.
Σὰν τἄκουσεν ἡ μάννα της, βογγᾷ κι ἀναστενάζει.
– «Ἔβγα χτικιὸ ἀπ' τὴν πόρτα μου, χτικιὸ ἀπ' τὴ γειτονιά μου,
τὶ μένα μοῦ ζεμάτισες τὰ φύλλα τῆς καρδιᾶς μου.
Ἐξάλειψές μου τοὺς ὑγιούς, καὶ μ' ἔρμιασες τὸ σπίτι,
μόν' ἡ Εὐδοκιὰ μ' ἀπόμεινε πολὺ μακριὰ στὰ ξένα.
Ἀνάθεμα τὸν Κωσταντὴ καὶ μυριοανάθεμά το,
ὁποῦ μοῦ τὴν ἐπάντρεψε τὴν Εὐδοκιὰ στὰ ξένα.
– Ἄνοιξε, μάννα μου, ἄνοιξε, κ' ἐγὼ εἶμαι ἡ Εὐδοκιά σου.

– Ἂν εἶσαι Χάρος[147] *διάβαινε, κι ἂν εἶσαι Χάρος διάβα,*
καϋμένη ἡ Εὐδοκοῦλά μου λείπει μακριὰ στὰ ξένα.
– Ἄνοιξε, μάννα μου, ἄνοιξε, νὰ ἰδῇς τὴν Εὐδοκιά σου...
Καλῶς σ' εὑρῆκα, μάννα μου. – Καλῶς τὴν Εὐδοκιά μου.
Καὶ ποιὸν ἦρθες ἐδῶ νὰ ἰδῇς, νὰ ἰδῇς τὰ ἐννιά σου ἀδέρφια;
Τὰ ὀχτὼ σου ἀδέρφια ἀπέθαναν, τὸν Κωσταντὴ ἐσκοτῶσαν.
– Τώρα, μάννα, μὲ ἤφερεν ὁ Κωσταντὴς στὸ σπίτι».
Κ' ἐσφιχταγκαλιαστήκανε μάννα καὶ θυγατέρα,
κ' ἐπέσανε κ' οἱ δυὸ μαζὶ στὴν γῆν ἀπεθαμένες.
Κ' ἐπῆγαν καὶ τὶς ἔθαψαν στάραχνιασμένο χῶμα.

ΙΑ΄

(Κρήτη)

(Jeannaraki, Ἄσματα Κρητικά, σ. 229-231, ἀρ. 293).

Μιὰ μάννα εἶχ' ἐννιὰ τσὶ γιοὺς καὶ μιὰ τὴ θυγατέρα,
στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουγε, στὸ φέγγος τὴ χτενίζει,
στὸ φεγγαράκι τἀργυρὸ τήνε σουραδοπλέκει.
Κ' ἡ γειτονιὰ δὲν τό 'ξευρε πῶς εἶχε θυγατέρα
καὶ προξενιὰ τσῆ μπέψανε ἀποὺ τὸ Σαλονίκι.
Οἱ ὀχτ' ἀδερφοὶ δὲ θέλουνε κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
– «Δός τηνε, μάννα, δός τηνε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
νἄχω κ' ἐγὼ παρηγοριὰ στὰ ξένα νὰ γυρίζω.
– Δὲν τήνε δούδω, Κωσταντή, τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
κι ἂν τύχῃ ὁ χρόνος βίσεχτος ποιὸς πᾶ νὰ μοῦ τὴ φέρῃ;
– Δός τηνε, μάννα, δός τηνε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα
κι ἂν τύχῃ ὁ χρόνος βίσεκτος ἐγὼ πᾶ νὰ τὴ φέρω».
Καὶ δούδει την ἡ μάνναν τση τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα.
Τυχαίνει ὁ χρόνος βίσεχτος, οἱ ἐννι' ἀδερφοὶ ποθαίνουν.
Κ' εἰς τῶν ὀχτὼ τὰ μνήματα βιόλες καὶ ματζοράνες
κ' εἰς τοῦ καϊμένου Κωσταντή, στράτες καὶ μονοπάθια.
Κ' ἐπέρασε κ' ἡ μάνναν του κι ἀναθεμάτισέν τον.
– «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντή, κ' ἐσὲ καὶ τὸ καλό σου,
ἀποῦ μοῦ τὴν ἐξώριζες τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα».
Καὶ πάλι ξαναπέρασε κι ἀναθεμάτισέν τον.
– «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντή, κ' ἐσὲ καὶ τὸ καλό σου,
ἀποῦ μοῦ την ἐξώριζες τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα».

147. Παρὰ Μανούσῳ γέρος.

Τὸ τόσο μυριανάθεμα ὁ Κωσταντὴς βαρέθη.
Κάνει τὸ μνῆμάν τ' ἄλογο καὶ τὸ λαζάρι σέλλα,
καὶ τὰ κιβουροχάλικα σκάλες καὶ χαλινάρια.
Παίζει τοῦ μαύρουν του βιτσιά, στὸ Σαλονίκι φτάνει,
βρίσκει τὴν κόρη στὸ χορὸ μὲ τρεῖς παπαδοπούλες.
— «Καλῶς τονε τὸν Κωσταντὴ ποῦ φέρνει τὸ μαντᾶτο.
Ἂν εἶναι θλῖψι νὰ θλιφτῶ κι ἂν εἶν' χαρὰ ν' ἀλλάξω,
κι ἂν εἶναι γιὰ τὸ γάμο σου ὁλόχρουσα νὰ βάλω.
— Δὲν εἶναι θλῖψι νὰ θλιφτῇς, μηδὲ χαρὰ ν' ἀλλάξῃς,
μηδὲ καὶ γιὰ τὸ γάμο μου ὁλόχρουσα νὰ βάλῃς.
Ἡ μάννα σου σ' ἐζήτηξε καὶ θέλει σε νὰ πάῃς».
Ἀπού τὴ χέρα τὴν ἁρπᾷ, στὸ μαῦρο τὴν καθίζει,
παίζει βιτσιὰ τ' ἀλόγουν του, σὰν τὸν ἀέρα πάει.
Καὶ ὄντεν ἐπερνούσανε κοντὰ στὸν Ἅη Γιώργη,
γροικᾷ ἡ κόρη μιὰ μιλιὰ παράξενη καὶ λέει.
— «Γιὰ ἰδὲ κοράσιον ὄμμορφον τὸ σέρνει ὁ ἀποθαμένος!»
— «Γροικᾷς το, Κωσταντῖνο μου, τ' ἀηδόνι ἴντα λέει;
— Γροικῶ το, Ἀρετοῦσά μου, καὶ τὸ γνωρίζω κιόλας».
Καὶ ὄντεν ἐπερνούσανε στὰ μνήματ' ἀποπάνω:
— «Κατὲς τώρ', Ἀρετοῦσά μου, στὸ σπίτι μας νὰ πάῃς,
γιατὶ χρωστῶ τ' Ἁγιοῦ κερί, τοῦ μάκρους μου λαμπάδα.
— Κατέχω, Κωσταντῖνό μου, στὸ σπίτι μας νὰ πάω.
Μὰ γιάντα, ἀδερφάκι μου, μ' ἀφήνεις εἰς τὸ δρόμο;»
Ἡ κόρη δὲν ἐπρόφταξε νὰ πῇ 'ναν ἄλλο λόγο,
κι ὁ Κωσταντὴς ἐχάθηκε στὴ μέση τῶ μνημάτω.
Παίρνει την παραπόνεσι στὸ σπίτιν τση καὶ πάει.
Βρίσκει τσὶ πόρτες σφαλιχτὲς καὶ τὰ κλειδιὰ παρμένα
καὶ τὰ πορτοπαράθυρα σφιχτὰ περατωμένα.
Φωνιάζει τσῆ μαννούλας τση ὀγιὰ νὰ τῆς ἀνοίξῃ.
— «Ἂν εἶσ' ἀέρας πήγαινε κι ἂν εἶσ' ὁ Χάρος διάβα,
ἂν εἶσ' ὁ πρικοχάροντας δὲν ἔχω μπλιὸ παιδάκια,
ὄξω τὴν Ἀρετοῦσά μου κ' εἶναι μακριὰ στὰ ξένα.
— Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, μὰ ἡ γι Ἀρετοῦσά σου 'μαι.
— Ἂν εἶσ' ἀέρας πήγαινε κι ἂν εἶσ' ὁ Χάρος διάβα,
ἂν εἶσ' ὁ πρικοχάροντας δὲν ἔχω μπλιὸ παιδάκια,
ὄξω τὴν Ἀρετοῦσά μου κ' εἶναι μακριὰ στὰ ξένα.
— Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, μὰ ἡ γι Ἀρετοῦσά σου 'μαι.
— Ἂν εἶσ' ἀέρας πήγαινε κι ἂν εἶσ' ὁ Χάρος διάβα,
ἂν εἶσ' ὁ πρικοχάροντας δὲν ἔχω μπλιὸ παιδάκια,
ὄξω τὴν Ἀρετοῦσά μου κ' εἶναι μακριὰ στὰ ξένα.
— Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, μὰ 'γὼ 'μ' ἡ γι Ἀρετοῦσα.
— Δεῖξε τὸν ἀρραβῶνά σου ἀπού τὴ κλειδωνιάστρα,
κι ἂν εἶσ' ἡ γι Ἀρετοῦσά μου ἐγὼ θὰ σὲ γνωρίσω».

Δείχνει τὸν ἀρραβῶνάν τση ἀπὸ τὴν κλειδωνιάστρα
κι ἡ μάνναν τ'ς ὥστε νὰ τὸ ἰδῇ ἄνοιξ' εὐτὺς τὴν πόρτα,
κ' ἐσφιχταγκαλιαστήκανε κ' εὐτὺς ἐξεψυχήσαν.

Οἱ στίχοι 31-36 ἐπαναλαμβάνονται ὑπό τινων τρίς. Τὸ ᾄσμα ψάλλεται ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς γάμους.

ΙΒ΄

(Κρήτη)

([Ἐλπίδος Μελαίνης], Κρητικὴ μέλισσα, ἐν Ἀθ. 1873, σ. 20-22)

Μιὰ μάννα μὲ τ'ς ἐννιά της γιούς, μὲ μιά της θυγατέρα,
στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουε, στὸ φέγγος τὴ χτενίζει,
καὶ στάποξημερώματα τήνε σειραδοπλέκει.
Καὶ προξενιὸν τῆς μπέψανε ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη.
Οἱ ὀχτ' ἀδερφοὶ δέ θέλουνε κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Δός τηνε, μάννα, δός τηνε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
κι ἂν τύχῃ θλῖψι γιὰ χαρά, ἐγὼ θὰ σοῦ τὴ φέρω».
Ἔρχεται χρόνος βίσεχτος κ' οἱ ἐννιὰ ἀδερφοὶ ποθαίνουν.
Κ' ἡ μάννα συχνοπήγαινε στῶν γιῶν της τὰ μνημούρια,
κ' εἰς τῶν ὀχτὼ τὰ μνήματα φύτευσε κυπαρίσσια,
κ' εἰς τοῦ καϊμένου Κωσταντῆ στράτες καὶ μονοπάθια,
γιατὶ αὐτὸς ἐξώρισε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα.
Κι ὁ Κωσταντὴς τὴν ἄκουσεν ἀπὸ τὸν Ἅδη μέσα.
— «Σιώπασε, μάννα, σιώπασε, μὰ γὼ θὰ σοῦ τὴν φέρω».
Κάνει τὸν Ἅδην ἄλογο, τὴν πλάκα κάνει σέλλα,
τὰ πανωπλάκια τῶν πλακῶν σκάλες καὶ χαλινάρια.
Παίζει βιτσιὰν τοῦ μαύρου του, στὴ Σαλονίκη φτάνει,
κ' εὑρίσκει την καὶ χόρευε στὸν κάμπο ξεζωνάτην.
— «Καλῶς τονε τὸν Κωσταντή, ἂν εἶν' χαρὰ μεγάλη,
κι ἂν εἶναι γιὰ τὸ γάμο του ὁλόχρυσα νὰ βάλῃ.
— Δὲν εἶναι θλῖψι νὰ θλιφτῇς, μηδὲ χαρὰ νἀλλάξῃς,
μηδὲ καὶ γιὰ τὸν γάμο μου ὁλόχρυσα νὰ βάλῃς».
Κι ἀπὸ τὸ χέρι τὴν ἁρπᾷ, στὸ μαῦρο τὴν καθίζει.
— «Προπάτει δά, Ἀρετοῦσά μου, στὸ σπίτι μας νὰ πᾶμε».
Στὴ στράτα ποῦ πηγαίνασι πουλάκια κελαδοῦσαν.
— «Γιὰ δὲ κοράσιον ὄμμορφον τὸ σύρνει ἀποθαμένος».
— «Γροικᾷς το, Κωσταντῖνε μου, καὶ τὰ πουλιὰ ἴντα λέσι;
— Προπάτει, Ἀρετοῦσά μου, πουλάκια 'ναι κι ἂς λέσι,
προπάτει, Ἀρετοῦσά μου, στὸ σπίτι μας νὰ πᾶμεν,

καὶ μή των ἀφρουκάζεσαι, μὰ ψέμματα τὸ λέσι».

(Ἐφθάσανε στὸν Ἅγιον Γιάννη.)

— «Κατέχεις δά, Ἀρετοῦσά μου, στὸ σπίτι μας νὰ πάγῃς;
— Ἄ δὲν ἀλλάξαν οἱ αὐλές, κ' οἱ στράτες δὲ ρημάξαν.
— Χρωστῶ δὰ τ' ἅγιου κερί, χρωστῶ του καὶ λιβάνι,
χρωστῶ καὶ τὴν ψυχοῦλά μου γιὰ νὰ τοῦ τηνε πάγω.
Προπάτει, Ἀρετοῦσά μου, μὰ ὁλοΐδιες εἶναι».

(Ἡ Ἀρετοῦσα κρούει τὴν θύραν τῆς μάννας της.)

— «Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, κ' ἡ Ἀρετοῦσά σου 'ναι.
— Ἐμένα ἡ Ἀρετοῦσά μου στὰ ξένα 'ν' παντρεμμένη.
— Ἄνοιξε, μάννα μ', ἄνοιξε, μὰ ἡ Ἀρετοῦσά σου 'ναι.
Δὲ μοῦ πιστεύεις, μάννα μου, ἡ Ἀρετοῦσά σου 'μαι.
— Βγάλε τὴν ἀρραβῶνά σου ἀπὸ τὴν κλειδαρίτσα,
δεῖξέ μου σημαδάκι...»
Κ' εὐτὺς ὡς εἶδ' ἡ μάννα της τὸ χρυσὸ σημαδάκι,
ἄνοιξ', ἀγκαλιαστήκανε καὶ πέσανε ὁμάδι.

ΙΓ'

(Ἑπτάνησος)

(Tommaseo, Canti popolari, Ven. 1842, τ. III, σ. 347-348 μετ' ἐμμέτρου ἰταλ. μεταφράσεως. [Passow, Carm. pop., ἀρ. 518. Ἀγγλ. μετάφρ. ἔμμετρ. ὑπὸ L. Garnett, Greek Folk-songs, σ. 126-128]).

Τσῆ καλομμάννας τὸ παιδί, τσῆ χήρας θυγατέρα,
ποῦ προξενιὰ ἐφέρανε μέσα ὀχ τὴ Βαβυλῶνα.
Τὰ ἑφτὰ ἀδέρφια δὲ θέλουνε κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Μάννα, ἂς τὴν παντρέψωμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα.
— Καὶ ποιὸς θὰ μοῦ τὴ φέρνῃ ἐδῶ τὴν Ἀρετὴ νὰ βλέπω;
— Ἐγὼ στὴ φέρνω, μάννα μου, τὴν Ἀρετὴ νὰ βλέπῃς,
τὸ καλοκαίρι τρεῖς φορὲς καὶ τὸ χειμῶνα δύο».
Κι ἀπότσι τὴν παντρέψανε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
τὰ ἑφτὰ ἀδέρφια ἐπεθάνανε, τὸν Κωσταντᾶ ἐσκοτώσαν,
κ' ἔμεινε ἡ μάννα θλιβερή, σὰν καλαμιὰ στὸν κάμπο.
Μέρα καὶ νύχτα ἔκλαιγε ἀπάνου ἀπὸ τὸ μνῆμα,
καὶ μάλιστα στὸν Κωσταντᾶ ἔβγανε τὰ μαλλιά της.
— «Ἀσήκω ἀπάνου Κωσταντᾶ, νὰ πᾷ νὰ μοῦ τὴ φέρῃς,
ὁποῦ μὼνιπενιάριζες[148], *τὴν Ἀρετὴ νὰ φέρνῃς,*

148. μὼνιπενιάριζες = μοὶ ὑπέσχεσο. Λέξις παρεφθαρμένη ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ρήματος m' impegno.

τὸ καλοκαίρι τρεῖς βολὲς καὶ τὸ χειμῶνα δύο».
Ἀπὸ τὴν κλάψα τὴ πολλὴ ὁ Θεὸς τὴ συνακούει.
Κ' ἐγίν' ἡ πλάκα ἄλογο, τὸ χῶμα ἐγίνη σέλλα,
καὶ τὸ σκουλήκι ὁ Κωσταντὴς νὰ πᾷ νὰ τήνε φέρῃ[149].
– «Καλῶς σὲ ηὕρηκ', Ἀρετή. – Καλῶς τὸν Κωσταντᾶ μου.
– Ἔλα νὰ πᾶμε, Ἀρετή, νὰ πᾶμε εἰς τὸ σπίτι.
– Γιὰ πές μου, ἂν εἶναι γιὰ καλὸ νὰ βάλω τἀργυρά μου,
γιὰ πές μου, ἂν εἶναι γιὰ κακὸ νὰ πᾶμε καθὼς εἶμαι.
– Ἔλα νὰ πᾶμε, Ἀρετή, νὰ πᾶμε καθὼς εἶσαι».
Στὴ στράτα ὁποῦ πηαίνανε ἕνα πουλὶ ἐκελάιδει.
– «Ὦ Θὲ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θᾶμμα κάνεις,
νὰ προβατοῦνε οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους».
– «Ἄκουσ', ἄκουσε, Κωσταντᾶ, τί λέει τὸ πουλάκι.
– Πουλάκ' εἶναι κι ἂς κηλαϊδῇ, πουλάκ' εἶναι κι ἂς λέῃ».
Στὴ στράτα ὁποῦ πηαίνανε πάλι ἐματακηλάιδει.
– «Ὦ Θὲ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θᾶμμα κάνεις,
νὰ προβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀπεθαμένους».
Κ' ἡ Ἀρετὴ τὸ ἄκουσε κ' ἐρράισ' ἡ καρδιά της.
– «Ἄκουσ', ἄκουσε, Κωσταντᾶ, τί λέει τὸ πουλάκι.
– Πουλάκ' εἶναι κι ἂς κηλαδῇ, πουλάκ' εἶναι κι ἂς λέῃ».
Στὴν στράταν ὅπου πηαίνανε τὴ χώρα ξαγναντεύουν.
– «Πήαινε, πήαινε Ἀρετή, πήαινε εἰς τὸ σπίτι,
κ' ἐγὼ νὰ πάω νὰ κοιμηθῶ, γιατ' εἶμαι ἀγρυπνισμένος,
κι ἀπὸ τὴ στράτα τὴν πολλὴ εἶμαι ἀγανακτισμένος.
– Ἔλα νὰ πᾶμε, Κωσταντᾶ, ἀντάμα εἰς τὸ σπίτι.
– Ἐγὼ μυρίζω λιβανιὲς καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἔλθω».
Στὸ σπίτι της ἔτσι ἔσωσε, τὴ μάννα χαιρετάει.
– «Καλῶς σ' ηὑρῆκα, μάννα μου. – Καλῶς τὴν Ἀρετή μου.
Καὶ ποιόνε ἦλθες ἐδῶ νὰ ἰδῇς, νὰ ἰδῇς τὰ ὀχτώ σου ἀδέλφια;
Τὰ ἑφτὰ ἀδέλφια ἐπεθάνανε, τὸν Κωσταντᾶ ἐσκοτῶσαν.
– Τώρα, μάννα, μὲ ἔφερε ὁ Κωσταντᾶς στὸ σπίτι».
Κ' ἐσφιχταγκαλιαστήκανε μάννα καὶ θυγατέρα,
κ' ἐμείνανε κ' οἱ δυὸ ξερές, κ' οἱ δυὸ ἀπεθαμένες.
Κ' ἐπῆγαν καὶ τσ' ἐχώσανε σ' ἀραχνιασμένο χῶμα.

---

149. Ἄλλως: *Ἐσκίστηκε τὸ μνῆμά του, κ' ἐβγῆκε Κώστας ὅζω.*
ἢ *Φτιάνει τὸ μνῆμά του ἄλογο, τὸ σάβανό του σέλλα.*
Τὸ λάκκο του ἑφτιασε ἄλογο, τὸ σάβανό του σέλλα.

ΙΔ΄

(Ζάκυνθος)

(Tommaseo, Canti popolari, V. 1842, τ. III, σ. 347-350 μετ' ἐμμέτρου ἰταλικῆς μεταφράσεως. [Passow, ἀρ. 519]).

Ἐψὲς ὁπὠλιανόβρεχε ὁ Γιάννης ἐτραγούδα,
κι ὅλα τὰ δέντρα ἐμάρανε, κι ὅλα ξεριζωθῆκα.
Ἐμάρανε καὶ μιὰ ξανθή, μιᾶς χήρας θυγατέρα,
ποῦ ἦτανε δώδεκα χρονῶ καὶ ἥλιος δὲν τὴν εἶγδε.
Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζε, στὸ φέγγος τὴ χτενίζει,
στᾶστρη καὶ στὸν ἀιμερινὸ τ'ς ἔπλεγε ὀργυιῶν πλεξίδα.
Μιὰ προξενιὰ τ'ς ἐστείλανε γιὰ νάν τηνε παντρέψῃ.
Οἱ ἐννιὰ ἀδερφοὶ δὲ θέλουνε κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Μάννα, κι ἂς τὴν παντρέψωμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
γιατὶ στὰ ξένα περβατῶ, στὰ ξένα πάω καὶ μένω.
Κ' ἐγὼ σοῦ τάζω, μάννα μου, γιὰ νά σου τήνε φέρνω
τὸ καλοκαίρι δυὸ φορὲς καὶ τὸ χειμῶνα μία».
Μά 'ρταν οἱ χρόνοι δίσεφτοι, κ' οἱ μῆνες ὠργισμένοι,
οἱ ἐννιὰ ἀδερφοὶ ἐπεθάνανε, τὸν Κωσταντᾶ ἐσκοτώσα.
Ἡ μάννα τους βαρειὰ ἀρρωστεῖ, βαρειά εἶναι ἀρρωστημένη,
τὴν Ἀρετὴ ἐπιθύμησε νὰ ἰδῇ στὴν ἀρρωστιά της.
— «Ἀνάθεμά σε, Κωσταντᾶ, καὶ σὲ καὶ τὴ βουλή σου,
πὼπάντρεψες τὴν Ἀρετὴ πολλὰ μακριὰ στὰ ξένα».
Σ' ὅλα τὰ μνήματά 'κλαιγε καὶ σ' ὅλα 'μοιρολόγα,
καὶ στοῦ καϊμένου Κωσταντᾶ ἐτράβαε τὰ μαλλιά της.
Τ' ἀνάθεμα τὸν ἔβγαλε μέσ' ἀπὸ τὸ κιβούρι.
Τὴν πλάκα κάνει γι' ἄλογο, τὸ χῶμα κάνει σέλλα,
καὶ τὰ ξανθά του τὰ μαλλιὰ τὰ κάνει σαλιβάρι.
Φτερνιὰ δίνει τοῦ μαύρου του, στὴν Ἀρετὴ ἀριβάρει.
— «Πᾶμε, Ἀρετή, στὸ σπίτι μας, πᾶμε κάμει δουλειά μας».
. . . . . .

ΙΕ΄

(Στερεὰ Ἑλλὰς)

(Α. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων, Ἀθ. 1859, σ. 87-88).

Χαρὰ στὴ μάννα τὴν καλὴ καὶ στὸν καλὸν πατέρα,
ὁπ' ἔχει τοὺς ἐννιὰ γιούς, τὴν Ἀρετοῦλα δέκα.

Ξένη συμπεθεριά 'ρχεται τὴν Ἀρετὴ νὰ πάρουν.
Ὅλα τἀδέρφια δὲ στεργοῦν, κι ὁ Κωσταντὴς τὸ στέργει.
— «Μάννα μου, κι ἂς τὴ δώσωμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
ποῦ εἶμαι κ' ἐγὼ πραμματευτής, νἄχω τὸ γύρισμά μου,
νἄχῃ καὶ τἄλογό μ' ταγὴ κι ἀτός μου τὸ κονάκι.
— Κώστα μ', σὰν ἔρθ' ὁ θάνατος, τὴν Ἀρετὴ δὲ γλέπω.
— Μάννα μ', σὰν ἔρθ' ὁ θάνατος, πάγω καὶ σοῦ τὴν φέρω».
Ἦρθε καιρὸς κακόμοιρος καὶ χρόνος ὠργισμένος,
ὅλα τἀδέρφια πέθαναν κι ὁ Κωσταντὴς ἐχάθη.
Κ' ἡ μάννα τους ποῦ κείτουνταν τὸν Κώστα καταριέται.
— «Τὴν πίσσα νἄχῃ ὁ Κωσταντὴς στὸν ᾅδη ὁποῦ κοιμᾶται,
π' ἔκαμε τὴ συμπεθεριὰ τὴν Ἀρετὴ νὰ δώσω».
Κι ἀπὸ τὸ βαρυστέναγμα κι ἀπ' τὴ βαρειὰ κατάρα,
ἐγίν' τὸ χῶμα ἄλογο καὶ τὰ σανίδια σέλλα,
κι αὐτὰ τὰ πλευροσάνιδα ἐγίναν ὁ Κωστάκης.
Σηκώθ', ἐκαβαλλίκεψε, στὴν ἀδερφή του πάγει.
— «Γειά σου, χαρά, κὺρ Ἀρετή. — Καλῶς τὸν Κωσταντή μου.
— Ἔλα μαζί μου, ἀδερφή, στὴ μάννα μας νὰ πᾶμε,
σὲ θέλει, σ' ἐπεθύμησε, μ' ἔστειλε νά σὲ πάρω».
Στὸ δρόμον ὁποῦ πήγαιναν, στὸ δρόμο ποῦ διαβαίνουν,
πουλάκι τοὺς ἀπάντησε στὴ ρίζα ἑνὸς δέντρου·
δὲν ὥμοιαζε σὰν τὰ πουλιά, δὲ λάλει σὰν τἀηδόνια,
μόν' ὡμιλοῦσε κ' ἔλεγεν, ἀνθρωπινὴ ὁμιλία.
— «Δὲν εἶναι κρίμα κι ἁμαρτιά, παραξενιὰ μεγάλη,
νὰ περπατῇ ὁ ζωντανὸς μὲ τοὺς ἀποθαμένους;»
Κ' ἡ Ἀρετὴ τὸν κύτταξε, γύρισε καὶ τοῦ λέει.
— «Πέ μ', ἀδερφέ μου Κωσταντή, τί χωματιὲς μυρίζεις;
— Προχτὲς τἀμπέλι ἔσκαφτα καὶ χωματιὲς μυρίζω.
— Γιὰ πέ μου, ἀδερφούλη μου, τί λιβανιὲς μυρίζεις;
— Ἐψὲς ἤμουν στὴν ἐκκλησιὰ καὶ λιβανιὲς μυρίζω.
— Ἀμ' ὥρας ὥρας, Κωσταντή, μυρίζεις καὶ κηρίλες.
— Ἐψὲς λαμπάδες ἔχυνα, μυρίζω καὶ κηρίλες».
Αὐτοῦ σιμά, αὐτοῦ κοντά, στὴν ἐκκλησιὰ προφτάνουν.
Βαρειὰ χτυπᾷ τἀλόγου του κι ἀπ' ἐμπροστά της χάθη.
Ἐκίνησε καὶ πήγαινε μονάχη της στὸ σπίτι.
Πάγει, βρίσκει τὴ μάννα της, βαρειὰ γιὰ νἀποθάνῃ·
καθὼς τὴν εἶδ' ἡ μάννα της, σφιχτὰ τὴν ἀγκαλιάζει.
— «Κόρη μ', ποιὸς σ' ἔφερεν ἐδῶ, τόσο μακρι' ἀπ' τὰ ξένα;
— Μάννα μ', ὁ Κώστας μ' ἔφερε, μάννα μ', ὁ ἀδερφός μου,
κ' ἦρθ' εἰς τὴν ἄκρα τοῦ χωριοῦ καὶ δὲν τὸν ματαεῖδα.
— Κόρη μου, ὁ Κώστας πέθανεν ἐδῶ καὶ πέντε μῆνες».
Τὸ λόγο δὲν ἀπόσωσε καὶ ἡ ψυχή της βγῆκε.

ΙΣΤ΄

(Πελοπόννησος)

(Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία, Ἀθ. 1868, σ. 203-207).

Ποιὰ μάννα ἔχει ἐννιὰ γιοὺς καὶ τὴν Ἀρέτω δέκα;
Συμπεθεριὸ πάει κ' ἔρχεται ἀπὸ μακριὰ στὰ ξένα,
κ' ἡ γειτονιὰ δὲν τό ἠξερε πῶς εἶχε θυγατέρα.
— «Νὰ τήνε δώσουμε, μαννά, τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
ποῦ εἶμαι κ' ἐγὼ πραμματευτής, νἄχω τὸ γύρισμά μου.
— Κώστα μ', κι ἂν ἔρθῃ θάνατος, ποιὸς πάει νὰ τὴν φέρῃ;
— Μάννα μ', κι ἂν ἔρθῃ θάνατος γὼ πάω καὶ τὴν φέρνω».
Μά 'ρθε καιρὸς καὶ πέθανεν ὁ Κωσταντῖνος πρῶτα...
Κι ἀπ' τὰ πολλὰ τὰ κλάμματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια,
τὸ μνῆμ' ἀναταράχθηκε κι ὁ Κωσταντῖνος βγῆκε,
καὶ τ' ἄρματά του φόρεσε, στὴν Ἀρετὴ παγαίνει...
κι ἀπ' τὸ χορὸ ἐκόπηκε, στὸ σπίτι της παγαίνει.
— «Κώστα μ', κι ἂν ἦρθες γιὰ κακό, τὰ μαῦρα νὰ φορέσω.
— Ἀρέτω μ', ἦρθα γιὰ καλό, ἦρθα γιὰ νὰ σὲ πάρω».
Τὴ στράταν ὁποῦ πάγαιναν, τὴ στράτα ποῦ παγαίνουν,
πουλάκι πῆγε κ' ἔκατσε στοῦ μαύρη τὰ καπούλια.
Δὲν ἐκελάιδαε σὰν πουλί, μήτε σὰ χελιδόνι,
μόν' ἐκελάιδαε κ' ἔλεγε ἀνθρωπινὴ κουβέντα.
— «Δὲν εἶναι κρίμα κι ἄδικο, παράπονο μεγάλο,
νὰ προβατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀποθαμένους;
— Κώστα μ', τί λέει τὸ πουλί, Κώστα μ', τί λέει τἀηδόνι;
— Πουλάκι εἶν' κι ἂς κελαϊδῇ, πουλάκ' εἶναι κι ἂς λέῃ.
— Κώστα μου, τὰ ματάκια σου πολὺ κοκκινισμένα.
— Τὴ στράταν ὅπου ἐρχόμουνα, ἐκεῖ γιομίσαν χοῦμας.
Φύσαε ἀέρας καὶ βοριᾶς, γιομίσαν τὰ σκουτιά μου».
Κινήσανε καὶ πήγανε στῆς ἐκκλησιᾶς τὴν πόρτα.
— «Ἄιντε, Ἀρέτω μ', στὸ καλό, νἀφήσω τἄρματά μου».
Τὸ μνῆμ' ἀναταράχτηκε κι ὁ Κωσταντὴς ἐμπῆκε.
Σταυρὸ βαίνει τὰ χέρια της, στὴ μάννα της παγαίνει.
— «Μὲ ποιὸν ἦρθες, Ἀρέτω μου, ποιὸς σέ ἠφερε, Ἀρέτω;
— Ὁ Κωσταντῖνος μ' ἤφερε καὶ μὲ τὸν Κωσταντῖνο».
Ψιλὴ φωνίτσα ἔβαλε ἡ δόλια της ἡ μάννα.
*— «Ὁ Κωσταντῖνος πέθανε τώρα δώδεκα χρόνους».

ΙΖ΄

(Ἠλεία)

(Πανδώρα, 1862, τ. ΙΓ΄, σ. 367-368).

Καλότυχά εἶναι τὰ βουνά, καλότυχοι κ' οἱ κάμποι,
καλότυχη κ' ἡ Ἀρετή, ποῦ τὴν παντρολογᾶνε,
ὁποῦ εἶχε τοὺς ἐννιὰ ἀδερφούς, τὰ δεκαοχτὼ ξαδέρφια.
Συμπεθεριὰ τῆς φέρνουνε τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἄλλη,
κ' ἕνα καλὸ συμπεθεριὸ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα.
Κανεὶς δὲν ἀπεκρίθηκε ἀπὸ τοὺς ἐδικούς της,
παρὰ ὁ Κώστας μοναχὰ ἐκεῖνος ἀπεκρίθη.
— «Μαννοῦλα, νὰ τὴν δώσωμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
ποῦ εἶμαι κ' ἐγὼ πραγματευτής, ποῦ εἶμαι μπεζεριάνης,
γιὰ νὰ περνῶ νὰ τρώ' ψωμί, νὰ τῶχω κι ἀποκούμπι.
— Κώστα, ἂν μ' εὕρῃ θάνατος ποιὸς πάει νὰ τὴν φέρῃ,
τὸ καλοκαίρι δυὸ βολὲς καὶ τὸ χειμῶνα πέντε;
— Μαννοῦλ,' ἂν σ' εὕρῃ θάνατος ἐγὼ πᾷ καὶ τὴν φέρνω,
τὸ καλοκαίρι δυὸ βολὲς καὶ τὸν χειμῶνα πέντε».
Ἤλθαν τὰ χρόνια δύστυχα κ' οἱ μῆνες ποντισμένοι,
πεθάναν καὶ οἱ ἐννιὰ ἀδερφοί, τὰ δεκαοχτὼ ξαδέρφια.
Σ' ὅλους τοὺς γιοὺς βάνει κερί, σ' ὅλους τοὺς γιοὺς λιβάνι,
τὸν Κώστα καταριότανε, βαρειὰ κατάρα λέει.
— «Ὅλοι μου οἱ γιοὶ νὰ λειώσουνε κι ὁ Κώστας νὰ μὴ λειώσῃ,
ὅπ' ἔδωκε τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα».
Πουλάκι πέρνα, τἄκουσε, τοῦ Κώστα πάει τὸ λέει.
— «Κώστα, ἡ μάννα σ' καταράει, βαρειὰ κατάρα λέει.
Ὅλοι μου οἱ γιοὶ νὰ λειώσουνε κι ὁ Κώστας νὰ μὴ λειώσῃ,
ὁπ' ἔδωκε τὴν Ἀρετὼ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα».
Κ' ἡ γῆ ἀναταράχτηκε κι ὁ Κώστας ἐσηκώθη.
Βάνει τὸ σάβαν' ἄλογο καὶ τὸ σανίδι σέλλα.
Ἐκίνησε κ' ἐδιάηκε νὰ φέρῃ τὴν Ἀρέτω.
Στὴ στράτα ὁπ' ἐπάγαινε, στὴ στράτα ποῦ παγαίνει,
τὸ Θεὸ παρακαλιότανε, τὸ Θεὸ παρακαλιέται.
— «Θέ μου νὰ βρῶ τὴν Ἀρετὴ στὴ βρύση νὰ λευκαίνῃ».
Καθὼς περικαλιότανε ἐδιάη καὶ τὴν ηὗρε.
Ἀπὸ μακριὰ τὴν χαιρετᾷ κι ἀπὸ κοντὰ τῆς λέγει.
— «Γειά σου, χαρά σου, Ἀρετή. — Καλῶς τονε τὸν Κώστα.
— Ἄιντε, ἀδελφή, νὰ φύγωμε, στὴ μάννα μας νὰ πᾶμε,
ἡ μάννα μας ψυχομαχάει βαρειὰ γιὰ νὰ πεθάνῃ».
Ἐκίνησαν κ' ἐδιάκανε στῆς μάννας τους τὸ σπίτι.
— «Γειά σου, χαρά σου, μάννα μου. — Καλῶς την τὴν Ἀρέτω.
— Ἀρέτω μου, ποιὸς σ' ἔφερε, ποιὸς θὰ σὲ πάῃ πίσω;
— Μάννα μ', ὁ Κώστας μ' ἔφερε, κεῖνος μὲ πάει πίσω».

Προσθήκη

Ὁ κ. Ἀ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, εἰσηγητὴς τῆς φιλολογικῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, κρίνων τὴν προκειμένην πραγματείαν ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸν Ζωγράφειον τοῦ συλλόγου ἀγῶνα, παρατηρεῖ τὰ ἑπόμενα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀδελφῶν, περὶ οὗ ἐν σ. 43 διαλαμβάνομεν.

«Ἡ περὶ τῶν τριῶν ὅμως τέκνων διαφωνία δὲν φαίνεται ἡμῖν τυχαία, διότι ἐν καππαδοκικῇ (Σινασσὸς) παραλλαγῇ τοῦ δημώδους ᾄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, ἣν ἐγνώρισεν ἐφέτος τῷ Συλλόγῳ ὁ κ. Π. Καρολίδης, παρατηροῦμεν νῦν πρῶτον ὅτι ἡ μάννα ἦτο μήτηρ τριῶν ἀδελφῶν καὶ μιᾶς θυγατρὸς (ἀνωνύμου). Τὴν παραλλαγὴν ταύτην ἀγνοεῖ ἀκόμη ὁ κ. Πολίτης· ἐπειδὴ δὲ διαφέρει τῆς γενικῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, προθυμοποιούμεθα νὰ παράσχωμεν ὧδε συνοπτικήν τινα ἀνάλυσιν τοῦ καππαδοκικοῦ ᾄσματος. Τὴν θυγατέρα *γύρεψαν κάτω μακρὰν στὰ ξένα*, τὰ δύο τέκνα δὲν ἤθελον νὰ τὴν στείλωσι, ἀλλ' ὁ τρίτος (ὁ Κωσταντῖνος) πείθει μὲν τὴν μητέρα, ἄνευ δὲ οὐδεμιᾶς αἰτιολογίας. Δὲν μαρτυρεῖ λοιπὸν τὸ καππαδοκικὸν ᾄσμα ὅτι ὁ υἱὸς ἦτο *μακροταξειδιάρης*. Μετὰ πάροδον δὲ πολλοῦ χρόνου, ἄγνωστον πῶς, τὰ μὲν δύο τέκνα της ἀποθνήσκουσι, ὁ δὲ Κωσταντῖνος *ἐχάθη*. Ἡ μήτηρ καταρωμένη ζητεῖ νὰ τὸν ἰδῇ. Ἐν τῇ κατάρᾳ της *(νὰ μὴ σὲ κόψ' ἡ πλάκα, νὰ μὴ σὲ φάγῃ τὸ χῶμα)* ἐπιπλήττει αὐτὸν ἀπόντα, διότι δοὺς τὴν κόρην της κάτω μακρὰν στὰ ξένα, δὲν ἔχει νῦν αὐτὴν παροῦσαν ὅπως μετέχῃ τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης τῆς μητρός· προστίθησι δὲ ἡ δυστυχὴς μήτηρ

ἂν τύχῃ κι ἀψιθάνατος, κανεὶς κοντά μ' οὐκ ἔνι.

Ὁ Κωσταντῖνος ἀκούει ἐν τῷ τάφῳ τὴν ἐπίπληξιν, πολὺ τοῦ *βαρνοῦσε* (κακοφάνη), κάμνει τὴν πλάκα τοῦ μνήματος *ἄλογον*, τὸ χῶμα *χαλινάρι*, ἀφήνει τὸ μνῆμά του παρακαταθήκην τῷ Θεῷ καὶ ἀπέρχεται ἔφιππος:

Ἂς πάγω κι ἂν ποτ' ἔρχωμαι, τὸ μνῆμα ἂς ἔνι δικόν μου.

Εὗρε τὴν ἀδελφήν του *στὸ χορὸ πιασμένην*, ἀντιχαιρετῶνται ἀμφότεροι, ὁ ἀδελφὸς προτρέπει τὴν ἀδελφὴν νὰ ἐνδυθῇ τὰ καλλίτερά της φορέματα, αὕτη δὲ

ἐφόρεσε, καμάρωσεν ἐννεῶν καστρῶ ἀγιφόρι

καὶ ἵππευσεν ὄπισθεν τοῦ Κωσταντίνου. Ἔφθασαν εἰς τὰ *μισόστρατα* καὶ αἱ χελιδόνες τοῦ κάμπου *ἐλάλουν*

κρίμα 'ναι ἐκειὸ τὸ κορηνεὸ στὸ χαμένον ὀπίσω.

Ἡ ἀδελφὴ ζητεῖ ἁπλῶς τὴν ἑρμηνείαν τῆς *λαλιᾶς*, οὐδὲν ἀπαντᾷ ὁ ἀδελφὸς

καὶ μετὰ μικρὸν πλησιάζουσι τὴν θύραν τῆς μητρικῆς οἰκίας, ὅτε ὁ ἀδελφός, προφάσει ἀπωλείας τοῦ δακτυλίου του, καταλείπει αὐτὴν ὑποσχόμενος νὰ ἐπανέλθῃ. Ἡ ἀδελφή, κατὰ σύστασιν τοῦ ἀδελφοῦ, κρούει τὴν θύραν μετὰ χαρᾶς καὶ φωνάζει τὴν μητέρα της εἰδοποιοῦσα τὴν ἄφιξιν αὐτῆς καὶ τοῦ Κωσταντίνου. Ἡ μήτηρ ἐνόμισεν ἑαυτὴν ὀνειρώττουσαν, ἀλλ' ἐν δευτέρᾳ φωνήσει ἐρωτᾷ τὴν κόρην· τίς μετέφερεν αὐτὴν ἐκ τοῦ ξένου τόπου. Ἡ κόρη ὀνοματίζει τὸν ἀδελφόν, ἡ δὲ μήτηρ εἰδοποιεῖ τὸν θάνατόν του καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν κατάραν της· μεθ' ὃ λύεται τὸ δρᾶμα.

Ὁμολογουμένως τὸ ᾄσμα τοῦτο συντομώτατον ὄν, διαφέρει κατὰ πολὺ τῶν ἄλλων γνωστῶν παραλλαγῶν. Ἐλλείπει δηλαδὴ παντελῶς τὸ ὄνομα τῆς κόρης, ἡ πρὸς τὴν μητέρα τοῦ ἀδελφοῦ ὑπόσχεσις, ἡ αἰτιολογία αὐτοῦ πρὸς ἀποστολὴν τῆς ἀδελφῆς εἰς τὰ ξένα, ἡ τῆς ἀδελφῆς ἐπίμονος κατανόησις τῆς τῶν χελιδόνων λαλιᾶς, κυρίως δὲ ὁ τῆς μητρὸς καὶ ὁ τῆς θυγατρὸς θάνατος, ὃν ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς λοιποῖς ᾄσμασιν καὶ ὃν ὁ κ. Πολίτης ἀνεξήγητον καὶ ἀδικαιολόγητον εὑρίσκει· διὸ καὶ ὑποτίθησι λίαν εὐφυῶς, ὅτι οὗτος εἶναι προσθήκη μεταγενεστέρα. Ἴσως λοιπὸν τὸ καππαδοκικὸν τοῦτο ᾄσμα διασῴζει τὴν ἀρχαϊκωτέραν τοῦ μύθου παράδοσιν, ἀφοῦ μάλιστα γινώσκομεν ὅτι ὁ ἀκριτικὸς κύκλος πηγάζει ἐκ Καππαδοκίας. Διὸ συνιστῶμεν τὴν μελέτην τοῦ ᾄσματος τούτου τῷ κ. Πολίτῃ, ὡς καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἡμετέρας ὑπονοίας περὶ ὑπάρξεώς ποτε ἑτέρας διαφόρου τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους διασκευῆς, ἐξ ἧς μετεφράσθη τὸ ρωσσικὸν κατ' εὐθεῖαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, μεταδοθέντος τοῖς Ρώσσοις ἐκ Τραπεζοῦντος διὰ τῆς Κριμαίας (ἥτις , ὡς γνωστόν, ἦν κτῆμα τῆς τραπεζουντίας αὐτοκρατορίας) καὶ ἐξ ἧς πηγάζουσιν ἴσως πολλὰ δημώδη ᾄσματα ἀναγόμενα εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον. Τὴν δὲ ὑπόνοιαν ἡμῶν ταύτην ὑποστηρίζουσι τὸ πρῶτον τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ ᾀδόμενα πολυάριθμα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου δημοτικὰ ᾄσματα, διαφέροντα ἐνιαχοῦ σημαντικῶς τῶν σχετικῶν ᾀσμάτων ἄλλων χωρῶν, δεύτερον αἱ τοῦ ρωσσικοῦ ἔπους διαφωνίαι πρὸς τὸ ἑλληνικόν, καὶ τρίτον αἱ ἐν Πόντῳ περὶ Ἀκρίτα παραδόσεις, ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτοῦ ψαλλόμενα σχετικὰ ᾄσματα, ἅτινα θεωροῦμεν μεταγενεστέραν ἀνάπτυξιν τῶν καππαδοκικῶν[150]. Τοῖς ποντικοῖς δὲ καὶ καππαδοκικοῖς ἀκριτικοῖς ᾄσμασι συγγενεύουσι τὰ κυπριακά· διό, δὲν εἶναι ἴσως τολμηρὸν νὰ εἴπῃ τις ὅτι τὰ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ᾀδόμενα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ᾄσματα βασίζονται ἐπὶ παραδόσεων ἑτέρας τάξεως, ἥτις ὅμως πηγάζει ἐκ τοῦ αὐτοῦ κύκλου ἐξ οὗ καὶ τὰ καππαδοκικά, καὶ τὰ κυπριακὰ καὶ τὰ ποντικά».

150. Ἡ ἀνέκδοτος ἔτι συλλογὴ τοῦ κ. Π. Καρολίδου περιέχει πολλὰ δημοτικὰ καππαδοκικὰ ᾄσματα ἀναγόμενα εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

ΙΗ΄

(Καρδάμυλα Χίου)[151]

Μάννα μὲ τοὺς ἐννιά σου γιοὺς καὶ μὲ τὴν μιὰ τὴν κόρη,
τὴν ἔπλυνε στὰ σκοτεινά, τὴν ἔλουνε στὰ σκότη,
τὴν ἐσυχνοκολάκευε ἔξω στὸ φεγγαράκι.
Προξενητάδες ἤρθανε ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα,
νὰ προξενέψουνε τὸ γιὸ νὰ πάρουνε τὴν κόρη.
Ἡ μάννα της δὲν ἤθελε, ἡ μάννα της δὲν θέλει,
ὁ Κωσταντῖνος ἤθελε, ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Μάννα, δός την τὴν Ἀρετή, τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
νἄχω κ' ἐγὼ ἀποκούμπησι στὰ ξένα ποῦ γυρίζω.
— Φρόνιμος εἶσαι, Κωσταντή, κι ἄσχημα λόγια λέγεις,
σὰν ἔλθῃ λύπη γιὰ χαρά, ποιὸς θὲ νὰ μοῦ τὴν φέρῃ;
— Σὰν σοῦ 'λθῃ λύπη γιὰ χαρά, ἐγὼ θὰ σοῦ τὴν φέρω».
Μά 'λθεν ὁ χρόνος βίσεκτος κι οἱ ἐννιά της γιοὶ πεθαίνουν.
Σ' οὖλα τὰ μνήματά 'κλαιγεν, σ' οὖλα μυριολογιέται,
στοῦ Κωσταντίνου τὸ μνημειὸ ἀνέσπα τὰ μαλλιά της.
— «Δὲν μοῦ 'λεγες, ὦ Κωσταντή, πῶς ἤθε νὰ πεθάνῃς,
μόν, ἤλεγές μου, Κωσταντή, τὴν Ἀρετή σου φέρω».
Κι ἀπ' τὸν πολὺν τὸν ταραγμὸ ποῦ 'καναν τὰ μαλλιά της,
ὁ Κωσταντὴς τὴν ἄκουσεν ἀπὸ τὸν κάτω κόσμο,
τοῦ Χάρου ζήτησε ριτζᾶ[152]*, τὸν Χάρο παρεκάλει.*
— «Ἄφες με, Χάρε, ἄφες με τρεῖς νύκτες καὶ τρεῖς μέρες,
νὰ κάμω γὼ τῆς μάννας μου τὸ τάμα ποῦ τῆς ἔχω.
— Πήγαινε, Κωσταντάκη μου, μὰ πίσω νὰ γυρίσῃς».
Πῆγε τὸ γρηγορότερο στῆς Ἀρετῆς τὸ σπίτι.
«Ἔλ', Ἀρετή, στὸ σπίτι μας κ' ἡ μάννα μας σὲ θέλει.
— Γιὰ μίλησέ μου, Κωσταντή, γιὰ νὰ σὲ καταλάβω·
ἂν εἶν' χαρά, ὦ Κωσταντή, νὰ βάλω τὰ καλά μου,
κι ἂν εἶναι πίκρα, Κωσταντή, κατάμαυρα νὰ βάλω».
Στὸ δρόμο ποῦ πηγαίνανε, στὸ δρόμον ὅπου πᾶνε,
πουλάκια κελαδούσανε μ' ἀνθρώπινη λαλίτσα.
«Γιὰ 'δὲ κορίτζιν ἔμορφο ποῦ σέρνει ὁ πεθαμένος.
— Γι' ἀκούσετέ τα, Κωσταντή, πουλάκια ἴντα λένε.
— Πουλάκια εἶν' καὶ κελαδοῦν κι ὅ,τι τὶς δόξει λένε.
— Μὰ φαίνεταί μου, Κωσταντή, τὶς χωματιὲς μυρίζεις.

---

151. Ἐκ τῆς συλλογῆς ἀνεκδότων δημοτικῶν ᾀσμάτων τοῦ ἐν Σύρῳ κ. Α. Κ. Χούμη.
152. Ριτζᾶς = βοήθεια.

— Ἐχτὲς εἶχεν ὁ βασιλὲς ἐργατικὸ μεγάλο,
ὅλοι ἐκόβαν μάρμαρα κ' ἐγὼ 'νοιγα πηγάδι».
Ἐκεῖ ἐπλησιάσανε στῆς μάννας των τὸ σπίτι·
ὁ Κωσταντὴς ἐχάθηκε, κ' ἔμεινε μοναχή της.
Βλέπει τὶς πόρτες σφαλιστὲς καὶ τὰ κλειδιὰ παρμένα
καὶ τὰ παραθυράκια των σφιγκτὰ μανταλωμένα.
Πάει τὴν πόρτα της κτυπᾷ, τῆς μάννας της φωνάζει.
— «Ἔλα, μάννα μου, κι ἄνοιξε κ' ἡ Ἀρετή σου εἶναι.
— Ἄμε βρὲ Χάρο, στὸ καλὸ κ' ἐγὼ κάνεὶ δὲν ἔχω.
Ἡ Ἀρετή 'ν κ' ἡ Ἀρετὴ κι ἄμε καὶ γύρευέ την».
Τὴν πόρτα της τὴν ἄνοιξε καὶ ἀγκαλιὰ τὴν πιάνει,
πικρὰ πικρὰ τὴν φίλησε στὴν ἀγκαλιά της μένει.

ΙΘ΄

(Ἑβδομάς, 1886, σ. 228· ὑπὸ Ἐπαμ. Π. Πολιτάκη, ἐξ Ἑρμουπόλεως σταλέν).

Καλότυχά εἶναι τὰ βουνά, καλότυχοι κι οἱ κάμποι,
καλότυχη κ' ἡ Ἀρετὴ μὲ τὴ γενιὰ ὁπὄχει,
ποῦ εἶχε τοὺς ἐννιὰ ἀδελφούς, τὰ δεκοχτὼ ξαδέρφια.
Μὰ κεῖ ἐπροξενεύανε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα.
Οἱ 'ννιὰ ἀδερφοὶ δὲν ἤθελαν κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
— «Μάννα, ἔλ' ἂς τὴ δώσωμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα,
ποῦ 'μαι κ' ἐγὼ πραμματευτὴς νά 'χω τὸ γύρισμά μου.
— Κώστα, ἂν μ' εὕρῃ ἀρρωστιά, τὴν Ἀρετὴ τὴν θέλω.
— Μάννα, ἂν σ' εὕρῃ ἀρρωστιά, ἐγὼ πᾶ καὶ στὴ φέρνω.
— Κώστα, ἂν μ' εὕρῃ θάνατος, τὴν Ἀρετὴ τὴν θέλω.
— Μάννα, ἂν σ' εὕρῃ θάνατος, ἐγὼ πᾶ καὶ στὴ φέρνω».
Μά 'ρθε καιρὸς καὶ πέθανε ὁ Κωσταντὴς στὰ ξένα.
Πεθάναν κι οἱ ἐννιὰ ἀδερφοί, τὰ δεκοχτὼ ξαδέρφια.
Στὸ παραθύρι ἐκάθοταν τῆς Ἀρετῆς ἡ μάννα,
στὸ παραθύρι ἐκάθοταν κ' ἔλεε μοιρολόι.
— «Ὅσο λειώνει τὸ σίδερο νὰ λειώνῃ ὁ Κωσταντῖνος,
ποῦ μοῦ 'δωσε τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα».
Κι ὁ Κωσταντὴς ποῦ τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ βαρυφάνη.
Τὸ μνῆμ' ἀνεταράχθηκε κι ὁ Κωσταντὴς ἐβγῆκε,
κάνει τὴν κάσα τ' ἄλογο, τὸ σάβανό του σέλλα
κι ἀπάνω καβαλίκευσε στὴν Ἀρετὴ νὰ πάῃ.
Στὸ δρόμο ὅπου πήγαινε τὸ Θιὸ παρακαλοῦσε.
— «Θέ μου, νὰ βρῶ τὴν Ἀρετὴ στὸ γάμο νὰ χορεύῃ».
Καθὼς ἐπαρακάλαε ἐπῆγε καὶ τὴν βρῆκε.
«Ὥρα καλή σου, Ἀρέτω μου. — Καλῶς τὸν Κωσταντῖνο.

— Κώστα, ἂν ἤρθες γιὰ καλό, νὰ βάλω κι ἄλλα ροῦχα
εἰδὲ κι ἂν ἤρθες γιὰ κακό, νὰ βγάλω κι ἀπὸ τοῦτα.
— Ἀρέτω, ἡ μάννα δὲ μπορεῖ κ' ἤρθα γιὰ νὰ σὲ πάρω».
Κ' ἡ Ἀρετὴ καβάλικε στὴ μάννα της νὰ πάῃ.
Στὸ δρόμο ὅπου πήγαιναν, στὸ δρόμο ποῦ διαβαῖναν,
πουλάκι πῆγε κ' ἔκατσε στοῦ Κώστα τὸ κεφάλι.
Δὲν κελαδοῦσε σὰν πουλί, μηδὲ σὰν χελιδόνι,
μόν' ἐκελάδαε κ' ἔλεγε μ' ἀνθρώπινη λαλίτσα.
— «Δὲν εἶναι κρίμα κι ἄδικο, δὲν εἶναι κι ἁμαρτία,
νὰ περπατοῦν οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς ἀποθαμένους;
— Κώστα, τί λέει τὸ πουλί, τί λέει τὸ χελιδόνι;
— Πουλάκι εἶν' κι ἂς κελαδῇ, πουλάκι εἶν' κι ἂς λέῃ.
— Κώστα, ποῦ 'ναι τὰ δόντια σου, ποῦ 'ναι ἡ λεβεντιά σου,
ποῦ εἶναι τὰ ξανθὰ μαλλιά, ποῦ εἶναι κ' ἡ ἀνδρειά σου;
— Βαρειὰ ἀρρωστιὰ μ' ἐκόλλησε κ' ἐπέσαν τὰ μαλλιά μου
κ' ἐπέσαν καὶ τὰ δόντια μου κ' ἐχάθη ἡ λεβεντιά μου».
Μὰ ἐκεῖ ἐκοντοζύγωσαν στῆς μάννας τους τὰ σπίτια.
— «Ἀρέτω, ἄντε σὺ ἀπ' ἐδῶ καὶ ἐγὼ ἀπ' τ' ἀργαστήρια».
Ἐπῆγε καὶ ἐκτύπησε τῆς μάννας της τὴν πόρτα.
— «Ἄνοιξε, μάννα, ἄνοιξε.
— Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποῦ μοῦ κτυπᾷ καὶ μὲ φωνάζει μάννα;
— Ἄνοιξε, μάννα, ἄνοιξε, κι ἐγώ 'μαι ἡ Ἀρετή σου.
— Ἀρέτω μου, ποιὸς σ' ἔφερε ποῦ 'σουν μακριὰ στὰ ξένα;
— Ὁ Κωσταντῖνος μ' ἔφερε καὶ πάει ἀπ' τ' ἀργαστήρια.
— Ὁ Κωσταντῖνος πέθανε τώρα δώδεκα χρόνια».
Μὰ κεῖ σφιχταγκαλιάστηκαν μάννα καὶ θυγατέρα.
Ἡ μάννα 'γίνη Χούρχουλος κι ἡ κόρη Κουκουβάγια,
καὶ περπατοῦνε στὰ βουνὰ νύχτα καὶ μέρα ἀντάμα.

Κ'

(Σινασσὸς τῆς Καππαδοκίας)[153]

Σὰν τὴν μάννα, σὰν τὴν μάννα, καὶ σὰν ἐκεί τὴν μάννα,
ποῦ εἶχε τὰ τρία παιδιὰ καὶ μιάνα θυγατέρα.
Τὴν θυγατέρα γύρεψαν κάτω μακρὰν στὰ ξένα.

153. Τοῦ ᾄσματος τούτου περίληψιν ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τέλει τῆς παρούσης πραγματείας, ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τοῦ Δελτίου, σ. 259 κἑ. Νῦν παραλαμβάνομεν αὐτὸ ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ κ. Π. Κ. Καρολίδου, ἧς μέγα μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ΛΓ΄ τόμῳ τῆς ἐν Γοττίγκῃ Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Neugriechisches aus Klein Asien. Mitgetheilt von Paul de Lagarde. Göttingen, 1886.

Τὰ δύο παιδιὰ 'κὲ θέλησαν[154] κι ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
«Ἔλα, μάνν', ἂς τὴν δώσωμεν κάτω μακρὰν στὰ ξένα,
ἂν πᾶμ' ἡμεῖς στὴν ξενιτειά, ξένοι νὰ μὴ περνοῦμεν».
Δῶσαν τὴν θυγατέρα των κάτω μακρὰν στὰ ξένα.
Πολὺ καιρὸς 'κὲ πέρασε, πολὺ καιρὸς 'κὲ διέβη,
τὰ δύο παιδιά της πέθαναν, καὶ Κωσταντῖνος χάθη.
— «Νὰ σὲ ἰδῶ, υἱέ μου Κώσταντε, νὰ μὴ σὲ φάγῃ τὸ χῶμα,
νὰ σὲ ἰδῶ, υἱέ μου Κώσταντε, νὰ μὴ σὲ κόψῃ πλάκα,
πῶς ἔδωσες τὴν κόρη μου κάτω μακρὰν στὰ ξένα,
νὰ στὴ χαρά μου βρίσκεται, νὰ στὴ λύπη σηφτάνῃ[155],
ἂν τύχῃ κι ἀψιθάνατος[156], κανεὶς κοντά μου 'κ ἔνι».
Ὡς τἄκουσεν ὁ Κώσταντος, πολὺ τὸν βαρηοῦσε.
Κάμον τὴν πλάκα του ἄλογον, τὸ χῶμα χαλινάρι,
κι ἀφῆκε καὶ τὸ μνῆμά του τὸν θεγὸ ἐμανέτι.
«Ἂς πάγω καὶ ἂν ποτ' ἔρχωμαι, τὸ μνῆμα ἂς ἔν' ἰδικόν μου·
κι ἂν πάγω κι ἂν δὲν ἔρχωμαι, ἂς ἔνι τοῦ διαβάτου».
Πήδησεν, καβαλλίκεψε, κατάδρομον παγαίνει.
Πῆγεν, εὗρε τὴν ἀδελφὴν στὸν χορὸ πιασμένη.
— «Καλῶς χορεύεις, ἀδελφή. — Καλῶς τὸν ἀδελφόν μου.
Ἀδελφέ μου, ἂν ἦλθες γιὰ καλό, ὅλα μ' καλ' ἂς φορέσω.
— Ἀδελφή μου, γιὰ καλὸ ἦρτα, ὅλα σου καλὰ φόρει,
ἀδελφή μου, γιὰ καλὸ ἦρτα, ἡ μάννα μου σὲ γυρεύει».
Ἐφόρεσε, καμάρωσεν ἐννεῶν καστρῶν ἁγιφόρι[157],
πήδησε, καβαλλίκεψε στὸν Κώσταντον ὀπίσω.
Ἦρταν εἰς τὰ μεσόστρατες, στὰ πέντε δρόμους μέσα,
λάλσαν τοῦ κάμπου τὰ πουλιά, τοῦ κάμπου χελοϊδόνες.
«Κρίμα 'ν' ἐκειὰ τὸ κορασιὸ στὸ χαμένον ὀπίσω.
— Καὶ στὰ καὶ στά, ἀι ἀδελφέ, τὰ πουλιὰ τί μᾶς λένε;
— Ἐτοῦτα κάμπου πουλιὰ ὅτι εὕρουνε λένε».
Πῆγεν ἐκεῖ ἐτέντωσε στοῦ μάννα του τὴν πόρτα.
— «Ἀδελφή μου, τὸ λαχτυλίδι μου, κι ἂς πάγω κι ἂς ἔρτω,
καὶ φώναξε τὴν μάννα μου, καὶ ἂς σὲ πάρῃ ἀπέσω.
— Ἅγι Γεώρ', ἅγι Γεώρ', μαννίτσα μου, πάρε καὶ μὲν' ἀπέσω,
ὁ υἱὸς ὁ Κωσταντῖνος ἔνι, κόρη σου θυγατέρα.
— Κόρη μου, στὸν ὕπνον μὲ λαλεῖς, στὴν ξύπνα (μὲ) συντζαίνεις[158].
— Μάννα, στὴν ξύπνα σὲ λαλῶ, στὴν ξύπνα σὲ συντζαίνω,

154. Οὐκ ἠθέλησαν.
155. Ἴσως προφθάνῃ (Καρολίδης).
156. Αἰφνίδιος θάνατος (Κ.).
157. Ἐνδύματα καινουργῆ φορούμενα κατὰ τὰς ἑορτὰς (Κ.).
158. Συγχύζεις, ἐνοχλεῖς (Κ.).

μένα μ' ἄνοιξε τὴν πόρτα σου, καὶ πάρ' με καὶ μέν' ἀπέσω.
– Κόρη μου, ἐσὲν ποιὸς σ' ἔφερεν ἀπὸ μακρ' ἀς τὰ ξένα;
– Ὁ Κωσταντῖνος μ' ἔφερεν ἀπὸ μακρ' ἀς τὰ ξένα.
– Κόρη μου, ποῦ 'ν' ὁ Κωσταντὴς καὶ ποῦ ὁ Κωσταντής μου;
Ὁ Κωσταντῖνος πέθανε, κι ὁ Κωσταντῖνος χάθη.
Νὰ σὲ ἰδῶ, Κωσταντῖνέ μου, νὰ σὲ φάγῃ τὸ χῶμα,
νὰ σὲ ἰδῶ, Κωσταντῖνέ μου, νὰ σὲ φάγῃ ἡ πλάκα».

COLA PESCE IN GRECIA[1]*

La prima forma della favola popolare che tanto artisticamente accomodò lo Schiller nella sua ballata *Der Taucher* si può ritrovare nella mitologia greca. In una favola attica, nella quale si tratta di una prova imposta a Teseo da Minos, si può incontrare la maggior parte degli elementi di cui si compone la tradizione popolare. Il re di Creta Minos irritato contro Teseo perchè questi si opponeva al suo amore verso Peribea, scagliò contro lui molte ingiurie, e tra le altre questa: che egli non è figlio di Nettuno, poichè non potrebbe riportare dal fondo del mare l' anello che portava; e ciò detto gettò l'anello nell'acqua. Teseo però gettandosi egli pure nell'acqua, riportò non solo l' anello, ma anche una corona d' oro, dono d' Anfitrite[2]. Notasi che questa corona d' oro, che fu, secondo un' altra favola, messa da Giove tra le costellazioni, è il dono nuziale dato alla figlia di Minos, Arianna, che sposò Teseo contro la volontà di suo padre, e che questa particolarità ci avvicina più alla favola antica che alla tradizione moderna.

Abbiamo pure un' altra forma della favola, quella dell' *ormos* (= collana monile purcherrium) di Armonia: "Quod in fontem projectum hodie cerni dicitur. Quod si quis attrectaverit, dicunt, solem offendi et tempestatem oriri"[3]. Questa forma si trova alquanto mutata in Parthenio[4], il quale riferisce come sue fonti lo Aristotile, gli scrittori delle novelle Milesie e il poeta Alessandro d' Etolia. Secondo questa narrazione, in Alicarnasso, la moglie di Fobio, che discendeva dalla stirpe reale dei Neleidi, si innamorò del giovine Anteo, che era pure di stirpe reale, e siccome questi non voleva corrispondere al suo amore,

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Archivio per le tradizioni popolari, τ. XXII (1904), σ. 212-217.

1. Molti anni fa chiesi all' amicizia sapiente del prof. Politis della R. Università di Atene notizie di leggende e canti popolari neo-greci relativi al ciclo della leggenda di Cola Pesce. Il Prof. Politis mi fu cortese di queste, delle quali, per la loro importanza, non voglio privare gli studiosi, mentre ne ringrazio l' erudito Autore. (G. Pitrè).

2. Pausan., I, 17, 3. Hygin., Astron., 5: "itaque cum jam non de puella sed de generi Thesei controversia facta esset utrum is Neptuni filius esset necne, Minos aureum anulum de digito, sibi detraxisset et in mare projecisse, quem referre jubet Theseum, si vellet se credi Neptuni filium esse... Theseus sine ulla precatione aut religione parentis, in mare se projecit: quem confestim delphinum magna multitudo mari produta lenissimis fluctibus ad Nereida perduxit: a quibus anulum Minois et a Thetide coronam, quam nuptiis a Venere numeri acceperat retullit... Alii autem a Neptuni uxore accepisse dicunt. Coronam Ariadnae Theseus dono dicitur dedisse".

3. Mythographus, II, apud Westermann 78.

4. Parthen., Narrat. amat., XIV e Westermann, pp. 166-168.

finse che erasi guarita dalla sua passione, ma però meditava di sterminare il giovanetto. Onde dopo alcun tempo, avendo gettato dentro un pozzo profondo una pernice ammaestrata, pregò Anteo di scendere e riportargliela. Il giovane ubbidì sollecito e scese, ma questa femmina malvagia gli gettò sopra una pietra enorme e lo schiacciò; poi si appiccò. Secondo un' altra variante, che è certamente più antica, quella femmina gettò nel pozzo non una pernice, ma bensì una brocca d' oro.

Nessuna tradizione della prima forma, almeno in quanto a noi è noto, esiste presso all' odierno popolo greco. Una sola tradizione che avvicina più a quella accomodata da Schiller nel *Palombaro,* si trova in una canzone popolare di Parga. Il re dichiara che darà la sua sorella maggiore, o la minore, o sua figlia "nata nel giorno di Pasqua" a chiunque potesse passare pel mare. Solo un bel giovane Armeno si presentò alla lotta e si gettò nel mare, ma non potè arrivare alla fine, perchè quando giunse alla distanza di dodici miglia spari[5].

In un' altra tradizione che somiglia a questa, il luogo del fatto si suppone nell' isolotto e Aretiade presso Cerasonta nel Mar Nero[6]. In essa pure si fa cenno "del figlio di Armeno" e della figlia del re, ma però cotesta tradizione si avvicina più a quella di Ero e Leandro.

Al contrario numerosissimi sono i canti popolari che si riferiscono alla seconda forma, cioè alla morte dell' eroe che perisce in fondo di un pozzo, ove fu pregato di scendere da una femmina ingannatrice per ritrovare il suo anello che diceva di esserle caduto dentro.

---

5. Per ordine del imperatore, per ordine del re,
Un banditore gridò a tutto l' universo:
"– Chi è nuotatore così bravo da poter passare il mare?
Colui che potrà passare il mare io lo farò mio genero
E gli darò a volontà o la mia sorella maggiore o la mia sorella minore
O la mia figlia che è nata il giorno di Pasqua
Che è nata il giorno di Pasqua e splendette tutto il mondo".
Un figlio di Armeno si presentò bello e valoroso:
"– Io son bravo nuotatore e posso andar lontano
Per acquistare come mia compagna colei che è nata il giorno di Pasqua".
Il primo giovane si getta nel mare, salta sopra alle onde
Giunse fino a dodici miglia, ma più non riapparve.
(Raccolta di Canti popolari di Epiro di Aravandinò, Atene 1880, n. 478, pp. 289-290). Ecco una variante inedita di questo canto, proveniente da Agrafa di Tessaglia e comunicatami dall sig. professore N. Vracnò:
Un figlio di Armeno si vantò innanzi a un gran signore:
"– Mio signore, questo mare io lo posso passare a piedi".
"– Se tu lo passerai, figlio di Armeno, io ti farò genero con la mia cugina, genero colla mia sorella, che è nata il mattino dirimpetto al Sole".
Egli fece il segno della croce, e entra nel mare:
"Molte volte ti ho passato in piedi e a cavallo, o mare, o mare amaro,
colle onde amare, tutti ti chiamano mare, e io ti chiamo madre".

6. Comunicatami dal sig. Valavani da Cerasonta.

In un canto messenio pubblicato da me nella mia *Mitologia Neoellenica* (t. I, p. 133) "giù ai pozzi di vetro una belva si trasfigurò in una bella giovane che stave vicino a un pozzo e piangeva perché le era caduto dentro l' anello suo nuziale; un figlio di vedova, legato con una catena scese dentro al pozzo e calò giù fino a 40 miglia; ma quando giunse alle 44 miglia ebbe sospetto dell' inganno e gridò alla giovane di tirare su la catena, ma la belva risponde:

Molti altri ho ingannato e ingannai anche te.

In una variante di Egina si trasfigura in donna:

Una belva da Morea e dalla contrada lontana

e inganna il figlio del Duca. Alla fine si scopre che è la belva, che vuol mangiarlo[7].

In un canto cretese, una belva si trasfigura e "nel villagio del Drago, nel pozzo del Drago" inganna il Bel Giovane, che sceso in fondo a un pozzo trovò "teste di uomini e trecce di capelli di donne"[8].

In un altro canto (probabilmente corcirese) si raffigura "la belva del lago" che conduce il figlio della vedova nel sito ove abita, dietro alla montagna vicino a un bel prato, ove è un lago; là dentro è caduto l' anello di diamante, e promette di sposare chiunque glielo riporterà. Il giovane scende la prima volta e riporta una mano d' uomo, scende una seconda volta e riporta una testa d' uomo, ma alla terza volta non riapparve più[9].

In un altro canto della provincia di Lepanto il genio del lago Gauro si trasfigura in una bella giovane e discende per trovare il suo anello nuziale. "Il figlio della vedova, dopo che si cinse di una catena che misurava 40 giri di lunghezza si è calato giù cantando, ma dopo i 40 giri piangendo. Prega allora la giovane di tirare la catena perchè lo mangiano i serpi; essa però gli risponde che a bella posta per farlo mangiare i serpi lo ha messo laggiù"[10].

Un altro genio, ma non però in luogo determinato, in una canzone epirota, dopo aver mangiato tutti i valorosi, riesce ad ingannare il più valoroso di tutti, il figlio della vedova. Gli dice che il suo anello nuziale è caduto dentro a un pozzo vicino a un fico e che ella sposerà colui che lo avrà ritrovato[11].

In un altro canto d' ignota provincia greca, il figlio della vedova incontra presso alla spiaggia del mare una bionda giovane che piange, perchè ha perduto il suo anello nuziale, che le è caduto nell' acqua di una fontana che scorre dalla radice di un salice arso dalla folgore, di cui l' acqua porta l' oblio. L'

---

7. Rivista Orientale (Anatolike Epitheorisis) di Smirne, v. I, p. 406.
8. Jeannaraki, Kreta's Volkslieder, n. 72, p. 94.
9. A. Manusso, Canti nazionali, t. II, pp. 114-115. Corfù, 1850.
10. A. Jatrides, Raccolta di Canti popolari. Atene 1859.
11. Aravandinò, op. cit., n. 451, pp. 271-272.

eroe discende giù e trova serpi incrociati e vipere intrecciate, e nella testa di una vipera vede l' anello che cerca. Grida allora alla giovane di tirare su la catena; ma il canto null' altro aggiunge[12].

Somiglia a questo canto un altro peloponnesiaco, in cui la fontana scorre dalla radice di un altro arboscello. Il figlio della vedova scende giù fino a quaranta braccia di fondo e sessantadue di largo[13].

In un altro canto, pure peloponnesiaco, la rosea o bionda giovane è la nera Lamia del mare che mangia i valorosi. L' acqua di Lete scorre da un salice arso dalla folgore. Il figlio della vedova annunzia che ha trovato l' anello alla testa di una vipera, ma la giovane gli grida che essa è la Lamia del mare. Parimenti in un altro canto epirota, il pozzo dentro il quale è caduto l' anello, si trova presso a un salice. Il giovane trova l' anello nella testa di una vipera e chiama la giovane tirarlo su. Essa gli risponde che non uscirà più di là, perchè ella è la Lamia del mare che mangia i valorosi. Il giovane però le dice che egli è il figlio della folgore e che farà lampeggiare e arderla. Allora la Lamia impaurita lo tira su[14].

Questi sono i canti popolari greci noti a noi, che si allontanano alquanto dalla tradizione del *Taucher* dello Schiller, ma però avvicinano alla fonte greca. L' anello nuziale del genio o della Lamia sostituisce il monile dell' Armonia e il vaso d' oro della moglie di Fobio.

Alle descrizioni delle fondamenta di Messina che troviamo nelle tradizioni del Cola Pesce, sono analoghe le favole che narra il popolo greco a proposito dei legami del mare. Secondo queste favole, Iddio ha legato il mare con tre tappeti. Sin ora sono logorati due dei tre: quando si taglierà anche il terzo, allora la terra sarà sommersa nelle acque. Simili sono le favole sugli sostegni della Terra: pare che questa sia sostenuta da quattro colonne che i Callicanzari cercano di scrollare lavorando a questo scopo per tutto l' anno. Sino alla vigilia del Natale sono già scrollate le tre delle quattro colonne e dalla quarta non rimane che una parte sottilissima: allora i Callicanzari gridano: "Fuggiamo, per non rimanere schiacciati!" e salgono sulla Terra per lordare tutte le cose, ma non rimangono che sino al giorno di Epifania, quando ritornano trovano le colonne ristabilite e i Callicanzari sono obligati di cominciare di nuovo la loro opera di distruzione.

Atene, 1893[15].

---

12. Legrand, Recueil des chansons grecques, p. 316. Paris 1879.
13. Leleco, Antologia popolare, pp. 77-78. Atene 1868.
14. Chassioti, Raccolta di Canti popolari d' Epiro, pp. 137-138. Atene 1866.
15. Questa data rivella senz' altro che le notizie favoritemi dall' illustre mitografo ateniese sono anteriori alla scoverta delle Odi di Bacchilide ed alla publicazione dell' importante articolo del compianto Gustav Meyer sul grave argomento.

È a desiderare che dopo quella scoverta il prof. Politis torni su di esso, mettendo così i lettori dell' *Archivio* a parte delle sue ingegnose ed acute osservazioni. (G. Pitrè).

ΤΟ ᾎΣΜΑ ΤΩΝ ΥΙΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ*

Κατ' εὐτυχῆ σύμπτωσιν τὸ γνωστότατον δημῶδες ᾆσμα τοῦ υἱοῦ τοῦ 'Ανδρονίκου, ὅπερ νῦν πρέπει νὰ ὀνομασθῇ τῶν υἱῶν τοῦ 'Ανδρονίκου, ἐδημοσιεύθη σχεδὸν ταὐτοχρόνως πλῆρες ἐκ δύο διαφόρων ἀντιγράφων, περιεχόντων καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ. Μικρὸν πρὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Βέη ἐν τῷ πρώτῳ φυλλαδίῳ τοῦ 'Α κ ρ ί τ α, ἐκ μονεμβασιακοῦ χειρογράφου, εἶχε δημοσιευθῇ ἐξ ἀντιγράφου εὑρεθέντος μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ διασήμου ἑλληνιστοῦ Villoison ἐν τῇ συλλογῇ τῶν νεοελληνικῶν μνημείων τοῦ Αἰμιλίου Λεγρὰνδ μετὰ τὸν θάνατον τούτου, ἐπιμελείᾳ τοῦ μαθητοῦ καὶ συνεργάτου του κ. Οὐβέρτου Περνώ, τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον ἐκ τῶν περὶ τῆς λαλουμένης γλώσσης ἡμῶν μελετῶν του[1].

Ἡ μεγάλη σπουδαιότης, ἣν ἔχουσι τὰ παλαιότερα μάλιστα ᾄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, καθοδηγοῦντα ἡμᾶς εἰς τὴν κατάταξιν τῶν διαφόρων ἐπεισοδίων τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἔπους τοῦ Διγενῆ 'Ακρίτη καὶ τὴν κατὰ τὰ ἐνόντα ἀποκατάστασιν τούτου, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, θὰ δικαιολογήσῃ, ἐλπίζω, τὴν ἀνακοίνωσιν παρατηρήσεών τινων περὶ τῶν δύο τελευταίων δημοσιευμάτων, πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὑπ' ἐμοῦ παρασκευαζομένης συναγωγῆς τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ἐν οἷς ἐξαίρετον θέσιν κατέχουσι τὰ ἀκριτικά.

Τὰ δύο κείμενα δὲν παρουσιάζουσιν ἀξίας λόγου διαφορὰς ἀπ' ἀλλήλων, πρόδηλον δ' ὅτι τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἀμφότερα πηγήν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων εἶναι ὁ αὐτός[2], λέξεις σπάνιαι, εὐκόλως δυνάμεναι νὰ παραφθαρῶσιν, ἐπαναλαμβάνονται ἀπαραλλάκτως ἐν ἀμφοτέροις, οἷον *κρανοίγει*[3] ἐν στ. 28 (31), *μουττοκόνταρο* (αἰχμὴ τοῦ δόρατος), *ἀγρόκιλλαις*[4] κτλ. Αἱ διαφοραὶ δὲ περιορί-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. 'Ακρίτας Α' (1904), σ. 98-103. 119-125.

1. Ém. Legrand, Oeuvres posthumes, n° 1. Trois chansons populaires grecques, Paris, 5 Janvier 1904.

2. Τὸ κείμενον τοῦ Legrand ἔχει 83 στίχους, τὸ τῆς Μονεμβασίας 80 (ἐξ ἐσφαλμένης ἀριθμήσεως σημειοῦνται 81)· ἀλλὰ τοῦτο διότι παραλείπονται ἐν τῷ δευτέρῳ μετὰ τὸν 25 στίχον, ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπαναλαμβανόμενοι, 3 στίχοι.

3. *Κρανοίγω* ἀντὶ τοῦ ἀκρανοίγω (ἄκρον-ἀνοίγω) σημαίνει ὑπανοίγω· ἐν τῷ κυπριακῷ ἰδιώματι συνηθίζεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας τὸ ῥῆμα *κρονοίω*, ὄνομα *τὸ κρόννοιμαν*, ἐπίθ. *κρόννοιχτος*, ἐπίρρ. *κρόννοιχτα*. (Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Κυπριακά, τ. Γ', σ. 622. Βλ. καὶ σ. 14, στ. 66, σ. 37, στ. 105).

4. Οἱ ἐκδόται γράφουσιν ἀγρόσκυλες ἢ ἀγρόσκυλλαις καὶ ὁ Legrand μεταφράζει chiennes sauvages· τίνες ὅμως αἱ ἄγριαι κύνες, καὶ τίνα ἔννοιαν ἔχει ἡ παρακέλευσις τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸν ἀπειλοῦντα ἀδελφόν: *ἔχει πολλαῖς ἀγρόσκυλαις κι ἄμε νὰ κατακόψῃς*. 'Αλλ' ἀγρόσκιλ-

ζονται κυρίως εἰς διαφορὰς γραφῆς εἴς τινας στίχους, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι πολλῷ κρεῖσσον εἶναι τ' ἀντίγραφον τοῦ Villoison, ἐξ οὗ ἐξέδωκε τὸ ᾄσμα ὁ Λεγράνδ. Εἰς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκοῦσιν ὀλίγα παραδείγματα.

Ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Μονεμβασίας ὁ στίχ. 31 εἶναι χωλὸς καὶ ἀκατανόητος:

Καὶ διόλ' ἔκαμε κ' ἐβγήκασιν οἱ κλάππες

Ἐν δὲ τῷ τοῦ Villoison κεῖται ὀρθῶς:

καὶ δυὸ πηδήματ' ἔκαμε καὶ βγήκασιν οἱ κλάππες.

Ἐν στ. 41 Μ.: *Καὶ μ' ἕνα κλῶτζον δυνατὸν ἔξωθεν κι ἔσω βρέθην.*
Ἐν τῷ τοῦ V. ὀρθότερον: *ἔξω τουν (= ἔξω ἦτο) κ' ἔσω βρέθην.*
Στ. 31 Μ.: *καὶ τοῦ κυροῦ σου ἡ μαύρη·* ἐν τῷ τοῦ V.: *καὶ τοῦ κυροῦ σου 'ν' μαύρη.* Ἐν στ. 71 Μ.: *Τὲς ἄκρες ἄκρες ἔπιασεν καὶ μέσες καταλυοῦν τον.* Ἐν δὲ τῷ τοῦ V.: *κ' οἱ μέσες καταλυοῦνται·* ὅπερ καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα ᾄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ἐπαναλαμβάνεται. Παρέχεται δ' οὕτω ζωηροτάτη εἰκὼν τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς τοῦ ἥρωος καὶ τῆς φθορᾶς τῶν πολεμίων· ὅτι δηλ. τοσοῦτος ἐγένετο φόνος, ὥστε εὐθὺς ὡς ἤρχισε κατακόπτων τοὺς ἐν τῷ μετώπῳ τῆς παρατάξεως, συγκατεκόπησαν καὶ οἱ ἔχοντες τὸ κέντρον.

Ἐν στ. 74 Μ.: *Σὲ βλέπου, βλέπου Κωσταντᾶ.* Ἐν δὲ τῷ τοῦ V.: *Καὶ βλέπου, βλέπου,* ἤτοι προφυλάχθητι. Ἐν στ. 75 Μ.: *ὁ μυαλῶνας μου·* παρὰ δὲ τῷ V.: *ὁ μεγαλιῶνας μου,* ἤτοι ὁ ἀντίχειρ. Καὶ ἄλλα τινά.

Τὰ δύο ταῦτα νεώτερα ἀντίγραφα συμπληροῦσι μὲν τὸ ᾄσμα, ἀλλὰ δὲν παρέχουσι δυστυχῶς στοιχεῖα πρὸς ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐποιήθη. Ἔχει δὲ πολλὴν σπουδαιότητα ὁ τοιοῦτος προσδιορισμὸς καὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς σχέσεως τοῦ ᾄσματος πρὸς τἄλλα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου καὶ πρὸς ἀσφαλεστέραν χρῆσιν αὐτοῦ ὡς γλωσσικοῦ μνημείου. Ἐν ἀρχῇ ὑπετέθη ὅτι εἶναι τοῦ Ι΄ αἰῶνος, ἄλλοι τὸ ἀνήγαγον εἰς τὸν ΙΒ΄, ὁ Βάγνερ ἐκδίδων αὐτὸ εἶκασεν ὅτι εἶναι νεώτερον, ἀλλὰ πάντως ὄχι νεώτερον τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, νῦν δ' οἱ πλεῖστοι παραδέχονται τὴν γνώμην τοῦ κ. Ψυχάρη, ὅτι εἶναι τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν διάλεκτον ὁ Βούρσιαν παραδέχεται ὅτι καὶ ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ᾄσματος, ὃν μόνον ἐγίνωσκε, δηλ. τὸν ὑπὸ τοῦ Ζαμπελίου παραποιηθέντα, παρατηροῦνται ἴχνη τῆς τραπεζουντίας διαλέκτου[5]. Ἂς ἐξετάσωμεν, ἂν ἐκ τῶν δύο νέων κειμένων προκύπτουσιν ἐνδείξεις τινές, δυνάμεναι νὰ διαφωτίσωσι τὸ ζήτημα τοῦτο.

λα εἶναι τὸ ἀγριοκρόμμυδο ἢ σκιλλοκρόμμυδο ἢ μπότσικας, ἡ σκίλλη τῶν ἀρχαίων (scilla L.) ἡ δὲ παρακέλευσις εἶναι σαρκαστική, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὸ παροιμιῶδες *πήγαινε νὰ κόψῃς τὰ πράσα.* Ὁμοίαν παρακέλευσιν ἔχει καὶ ἄλλο ἀκριτικὸν ᾄσμα τῆς Κύπρου:

Ἡ φοῦχτα σου ἂν μιλλόδρωσε καὶ τὸ σπαθί σου ἂν κόβκῃ
Ἔχει καὶ σπαρτουλλόφυλλα κι ἂς πᾷ νὰ κατακόβκῃ.
(Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Γ΄, σ. 37).

5. Παρὰ Bündiger, Mittelgriechisches Epos, σ. 18 σημ.

Τὸ κείμενον ὅπερ ἐξεδόθη ἐν τῷ Ἀκρίτᾳ προέρχεται ἐξ ἀντιγράφου τῆς Μονεμβασίας, γραφέντος κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ἐκδότου, «ἂν μὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ΄ πάντως ὅμως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος». Τὰ δύο φύλλα ἐν οἷς τὸ ἀντίγραφον περιέχουσι καὶ τετράστιχον δημῶδες βαυκάλημα καὶ διαγεγραμμένην τὴν ἀρχὴν ἄλλου ᾄσματος, ὅπερ δύναται νὰ συμπληρωθῇ ὡς ἑξῆς:

Σήμερ' ἀλλάσσ' ὁ οὐρανός, [σήμερ' ἀλλάσσει ἡ ἡμέρα],
σήμερα τὸ Σκληρόπουλο θὲ νὰ καβαλλικεύσῃ.
Φθερνιστηριὰν τοῦ μαύρου του [στὴ μάννα του πηγαίνει].

Τὸ ᾄσμα τοῦτο εἶναι τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. Οἱ πρῶτοι στίχοι μικρὸν παραλλάσσουσι τῆς ἀρχῆς τοῦ ᾄσματος τοῦ Ἀρμούρη:

Σήμερον ἄλλος οὐρανός, σήμερον ἄλλη ἡμέρα,
σήμερον τὰ ἀρχοντόπουλα θέλουν καβαλλικεύσει.
Μόνον τοῦ κῦρ Ἀρμούρη ὁ υἱὸς οὐδὲν καβαλλικεύει·
καὶ τότε πάλε τὸ παιδὶ [εἰ]ς τὴν μάνναν. του ὑπαγαίνει.

Δὲν ἀνήκει ὅμως, νομίζω, εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἀρμούρη, ἀλλ' εἰς τὸν τῆς ἁρπαγῆς τῆς συζύγου τοῦ Διγενῆ Εὐδοκίας ὑπὸ τῶν Ἀπελατῶν. Ὁ Σκληρόπουλος ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς λέγεται Συρόπουλος, Στερόπουλος, Φτερόπουλος. Κυπριακὸν ᾄσμα περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἄρχεται ὧδε:

Σήμερ' ἀλλάσσ' ὁ οὐρανός, σήμερ' ἀλλάσσει τἄστρον,
κι ἀλλάσσει ὁ Στερόπουλος, στοῦ Κωσταντᾶ νὰ πάῃ.
Κ' ἐπῆγεν εἰς τὴν μάνναν του, νὰ πάρῃ τὴν εὐχήν της.
«Καὶ μάννα, δός μου τὴν εὐχήν, κ' ἐν νὰ καβαλλικέψω».

Τὸ πρῶτον δ' ἐξεδόθη τὸ ᾄσμα ὑπὸ τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, ἐξ ἀντιγράφου, ὅπερ ἔλαβεν οὗτος παρὰ τοῦ Brunet de Presle, ἀλλ' εἰς ὃ πολλὰς κάκιστα ποιῶν ἐπήνεγκεν αὐθαιρέτους μεταβολάς[6]. Τὸ ἀντίγραφον δ' ἐκεῖνο δὲν ἐγένε-

6. Ζαμπελίου, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ, σ. 38-40. Ἡ εὕρεσις τοῦ πλήρους κειμένου ἐλέγχει ὁπόσον ἀτυχὴς ἦτο ἡ συμπλήρωσις τοῦ ᾄσματος ὑπὸ τοῦ Ζαμπελίου, θελήσαντος, πλὴν τῶν ἄλλων αὐθαιρέτων μεταβολῶν, νὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἀρτιώτερον διὰ τῆς προσθήκης τοῦ τέλους, εἰς ὃ δὲν ἐδίστασε νὰ παρεμβάλῃ καὶ τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης, πολλὰ παρασχὼν οὕτω πράγματα εἰς τοὺς ἀναζητοῦντας τὸν ἱστορικὸν πυρῆνα τοῦ ᾄσματος. Τὸ πάθημα τοῦ Ζαμπελίου, ἀνδρὸς σοφωτάτου καὶ ποιητικωτάτου τὴν φύσιν, εἶναι διδακτικώτατον, αἱ δ' ἐξενεχθεῖσαι κατ' αὐτοῦ σκληρόταται μομφαί, διότι ἀπετόλμησε νὰ μεταβάλῃ κείμενον δημοτικὸν ὅπως τὸ περικαλλύνῃ ἔδει ν' ἀποτρέπωσι πάντα ἀπὸ τοιούτων ἐγχειρημάτων. Δυστυχῶς ἀκόμη δὲν κατενοήθη παρ' ἡμῖν ἐπαρκῶς ὅτι ἄχρηστον καὶ ἄσκοπον καθιστῶσι τὴν ἐργασίαν τῆς συλλογῆς μνημείων τῆς γλώσσης αἱ μεταβολαὶ αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐνίοτε μάλιστα ὡς ἱερόσυλοι καταδικάζονται, ὅταν φθείρωσι τὸν σκοπὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐθνικῶν κειμηλίων. Καὶ εἴδομεν κατ' αὐτὸ τὸ παρελθὸν ἔτος μίαν ἑταιρείαν, τὸν Ἑλληνισμόν, ν' ἀναθέσῃ τὴν παραποίησιν τῶν ἐθνικῶν ᾀσμάτων ἡμῶν εἰς ἄνθρωπον ἀμαθέστατον, κακοζήλως διαφθείραντα καὶ παραμορφώσαντα αὐτά. Βλ. ὅσα περὶ τούτου ἔγραψα ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀθῆναι τῆς 10-16 Ἰουνίου 1903 καὶ ὅσα ἐξ ἀφορμῆς τῶν ὑπ' ἐμοῦ γραφέντων παρετήρησεν ὁ Krumbacher ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift (1904, σ. 232).

το, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ζαμπέλιος, ὑπὸ τοῦ Φωριὲλ ἐκ χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, διότι τοιοῦτο χειρόγραφον δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Brunet de Presle καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Hase, διδάσκοντος τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐν τῇ Σχολῇ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (μετὰ τὸ 1815). Ὁ Hase δὲν εἶχε δηλώσῃ εἰς τοὺς μαθητάς του τὴν προέλευσιν τοῦ ᾄσματος. Τὸ γνήσιον δὲ τοῦτο κείμενον ἐδημοσίευσεν ὁ Λεγράνδ τὸ πρῶτον τῷ 1870. Ἀλλ' ὕστερον ἀνεῦρεν ὁ αὐτὸς ἐκδότης μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Villoison, τὸ πληρέστερον καὶ ἔν τισιν ἀκριβέστερον κείμενον, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐσχάτως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Περνώ.

Πιθανώτατον μοὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἀντίγραφον τοῦ Hase προήρχετο ἐκ τοῦ Villoison, χρηματίσαντος καὶ τούτου καθηγητοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἀπὸ τοῦ 1797 μέχρι τοῦ θανάτου του. Ὁ δὲ Villoison δὲν ἀντέγραψεν αὐτὸ ἐκ παλαιοτέρου χειρογράφου, ἀλλὰ θὰ τῷ ἀνεκοινώθη ὑπό τινος Ἕλληνος χάριν αὐτοῦ ἴσως γραφὲν ἢ ἀντιγραφὲν κατὰ τὴν περιήγησίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα (1785-1788). Τοῦτο δύναται, ἐλπίζω, νὰ διευκρινήσῃ ἡ μελέτη τῆς ἐν Παρισίοις ἀποκειμένης ἀνεκδότου ἐκτενοῦς περιηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ δὲ προέλευσις τοῦ ᾄσματος εἰκάζω ὅτι εἶναι κυπριακή, συνάγων τοῦτο ἔκ τινων λέξεων αὐτοῦ, ἐπιχωριαζουσῶν ἐν Κύπρῳ, ἀσυνήθων δ' εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Τοιαῦται δ' εἶναι αἱ λέξεις *κρανοίγω* (στ. 31), *μουττοκόνταρα* (στ. 82), *μεγαλιῶνας* (στ. 78), *ἀγρόσκιλλα* (στ. 80)[7], *ψιχούδια* (στ. 5.6) ἤτοι ψίχαλα, *δικίμιν* (στ. 17. 18), *περίττου* (στ. 73), καὶ οἱ τύποι *φτερνιστηρκὰ* (στ. 16.36) ἀντὶ φτερνιστηριὰ καὶ *λευτερκὰ* (στ. 30) ἀντὶ λευτεριά. Ἐνισχύει δὲ τὴν γνώμην ταύτην καὶ τοῦτο, ὅτι παραλλαγὴ κυπριακὴ τοῦ ᾄσματος, ἐν πολλοῖς πληρεστέρα τῆς τοῦ Villoison, ἐσώθη ἐν Κύπρῳ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀθ. Σακελλαρίου (Κυπριακά, τ. Γ΄, σ. 9-12), ἀποτελουμένη δ' ἐκ στ. 100. Ὁ ἐκδότης, κατὰ τὴν συνήθειαν του, δὲν σημειώνει πόθεν τὸ ἔλαβεν, ἀλλ' ἡ πηγὴ αὐτοῦ ἦτο γραπτή, ὡς ὑπεμφαίνεται ἐκ τῶν δύο τελευταίων στίχων:

Ἐκεῖνος ἀποῦ τό 'βκαλεν σὰν ποιητὴς λοᾶται,
κείνου πρέπει συγχώρησις κι ἐμέναν τὸ σπολλάτη.

Ὁ τύπος οὗτος εἶναι ἡ συνηθεστάτη κορωνὶς τῶν ἐκτενεστέρων κυπριακῶν ᾀσμάτων, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ καὶ τινων βραχυτέρων, περιέχων εὐχὴν ὑπὲρ τοῦ ποιητοῦ, ὑπὲρ τοῦ ἀκούοντος καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀπαγγέλλοντος. Ἐνίοτε μάλιστα καταλήγει τὸ ποίημα καὶ δι' εὐχῆς ὑπὲρ τοῦ ἀναγνώστου, ὡς ἐν σ. 52, στ. 136 κἑ:

---

7. Ἐν τῇ κυπριακῇ παραλλαγῇ τοῦ ᾄσματος (Σακελλαρίου, σ. 11, στ. 94) φέρεται ὁ τύπος *ἀβροσκιλλιά*, ὅστις, ὡς ὁ Γ. Λουκᾶς (Λεξιλόγιον τῆς λαλουμένης γλώσσης τῶν Κυπρίων, σ. 3) βεβαιοῖ, δὲν

Ζωὴν καὶ χρόνια νά 'χουσιν ὅσοι τὸ ἀναγνώσουν κτλ.

Τὸ δ' ἀντίγραφον τῆς Μονεμβασίας πάντως ἔχει τὴν αὐτὴν προέλευσιν καὶ τὸ τοῦ Villoison, γενόμενον ἴσως ἐκ χειρογράφου κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γραφέντος ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γράψαντος καὶ τὸ τοῦ Villoison, ἢ ὑπ' ἄλλου τινὸς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἀκούσαντος τὸ ᾄσμα.

Ὅθεν κατὰ ταῦτα ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου ἐγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Ἡ δὲ γλῶσσα αὐτῆς εἶναι τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἢ τὸ πολὺ τοῦ ΙΖ΄. Ἀλλὰ τὸ ἀρχέτυπον ᾄσμα εἶναι, ὡς εἰκός, πολλῷ παλαιότερον, ἀνερχόμενον μέχρι τῶν χρόνων τῆς γενέσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἔπους, ἤτοι μέχρι τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος. Τὰρχέτυπα ἀκριτικὰ ᾄσματα σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστησαν πολλὰς μεταβολάς, εἴτε παρεμβαλλομένων στίχων ἐξ ἑνὸς ᾄσματος εἰς ἄλλο, ἢ ἐπεισοδίων ἐξ ἑνὸς κύκλου ᾀσμάτων εἰς ἄλλον, εἴτε συγχεομένων ἢ παραφθειρομένων τῶν ὀνομάτων, εἴτε παραλειπομένων λεπτομερειῶν ἀκαταλήπτων διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν λήθην τῶν ἐκλελοιπότων πραγμάτων εἰς ἃ ἀνεφέροντο, εἴτε ἀντικαθισταμένων λέξεων ἢ τύπων παλαιωθέντων διὰ νεωτέρων. Ἐνίοτε αἱ μεταβολαὶ συνίσταντο καὶ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν παλαιοτέρων γεγονότων διὰ συγχρόνων παραπλησίων ἢ ἀναλόγων.

Τοιοῦτό τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν μόνην ἀξίαν λόγου διαφοράν, ἣν παρουσιάζει τὸ ἀντίγραφον τῆς Μονεμβασίας ἀπὸ τοῦ τοῦ Villoison. Ὁ πρῶτος στίχος τούτου ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κουρσεύουν οἱ Σαρακηνοί, κουρσεύουν οἱ Ἀραβῆδες,

τὸ δὲ τῆς Μονεμβασίας ἀντὶ τοῦ *Ἀραβῆδες* ἔχει *οἱ Ἀροδίτες*· ὁμοίως καὶ ἐν τῇ κυπριακῇ παραλλαγῇ παρὰ Σακελλαρίῳ κεῖται *Οἱ Ροδίτες*.

Ὅθεν ἐν ταῖς παραλλαγαῖς ταύταις τοὺς πολεμίους τῶν Ἀκριτῶν Ἄραβας ἀντικατέστησαν οἱ Ροδῖται, ἤτοι οἱ Ἱππόται τῆς Ρόδου, οἱ ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος καταλαβόντες τὴν Ρόδον, ὅτε τὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας εἶχον σφόδρα περιορισθῇ, καὶ οἱ Ἀκρῖται πρὸ πολλοῦ εἶχον ἐκλείψῃ. Πρόδηλον ὅτι ἡ ἀντικατάστασις ἐγένετο, καθ' ὃν χρόνον ἦσαν νωπαὶ αἱ ἐντυπώσεις τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν δηώσεων τῶν ἱπποτῶν εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἤτοι κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα ἢ περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς ἐξέτασιν τῆς σχέσεως τοῦ ᾄσματος τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου πρὸς τὰς ἄλλας παραλλαγὰς αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ τοῦ Ἀρμούρη.

Ὡς παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τἄσματα ἐκεῖνα τὰ περιλαμβάνοντα διάφορα ἐπεισόδια ἢ στίχους αὐτοῦ. Διότι, ὡς παρετηρήσαμεν, εἶναι συχνοὶ τοιοῦτοι κοινοὶ τόποι εἰς τἄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, παρέχοντες τὸ τεκμήριον ὅτι τὸ ᾄσμα ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρίσκονται εἶναι ἀκριτικὸν ἢ ἐξ ἀκριτικοῦ προῆλθεν. Οὕτω λόγου χάριν εἰς τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τοῦ Πορφύρη ἀναφέρεται ἡ ραφὴ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἥρωος καὶ τὰ δεσμὰ αὐτοῦ καὶ ἡ θαυμασία διάσπασίς των· ἀναφέρεται ἐπίσης ἡ θαυμασία ῥώμη τοῦ μικροῦ παιδίου· ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις τοῦ ᾄσματος εἶναι διάφορος.

Τὸ δὲ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἐλευθέρωσιν τοῦ ἐν αἰχμαλωσίᾳ γεννηθέντος υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ τὴν συνάντησιν μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν ἐπιδεικνύει τὴν ἀνδρείαν του ὁ νεαρὸς αἰχμάλωτος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ, συνάψας μάχην πρὸς ἰσχυρὸν στρατὸν πολεμίων καὶ κατακόψας αὐτόν. Ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς μάχης, μεθυσθεὶς ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος, φοβεῖται μὴ καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφόν του φονεύσῃ. Ἀλλὰ συνέρχεται εἰς ἑαυτὸν καὶ ἑνωθέντες οἱ δύο νικηφόροι ἀδελφοὶ πορεύονται πρὸς τὸν πατέρα καὶ λαμβάνουσι τὴν εὐλογίαν του.

Ἡ παρὰ Σακκελλαρίῳ κυπριακὴ παραλλαγή, σχεδὸν ἀπαράλλακτος κατὰ τἆλλα, παρουσιάζει τὰς ἑξῆς διαφοράς. Ὁ αἰχμάλωτος υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπιδεικνύει τὴν ρώμην του πρὸ τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἅλματος καὶ εἰς ἀγῶνα ἅρσεως βαρῶν:

Ηὗρεν καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς δικίμια κι ἐσηκώνναν,
ἄλλος σηκώννει πιθαμήν, κι ἄλλος σηκώνει πήχην,
τέλειά του ὁ καλύτερος στὰ στήθη τοῦ ἀθρώπου.

Ἐνῷ δ' ὁ μὲν ὕψωνε τὸ βάρος μέχρι μιᾶς σπιθαμῆς καὶ ἄλλος μέχρις ὕψους πήχεως καὶ ὁ δοκιμώτατος μέχρι τοῦ στήθους, ὁ αἰχμάλωτος διὰ τοῦ μικροῦ δακτύλου ἐσφενδόνησεν αὐτὸ εἰς μεγάλην ἀπόστασιν.

Ὅτε δὲ θαυμάζοντες οἱ Σαρακηνοὶ τὴν ἀνδρείαν του τῷ ἀπέδωκαν τὴν ἐλευθερίαν, ἵππευσε τὸν ἵππον του κ' ἔσπευσε πρὸς συνάντησιν τοῦ πατρός του, ὁδηγηθεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς πῶς θὰ εὕρῃ αὐτόν. Ἡ ἀναγνώρισις γίνεται ἐν τῇ κυπριακῇ παραλλαγῇ τεχνικώτερον ἢ ἐν τῇ πρώτῃ. Ἐν ταύτῃ εἰσέρχεται διὰ τῆς βίας ἔφιππος εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ πατρός, δὲν ἀποκρίνεται εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτοῦ περὶ τοῦ γένους του, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ὅπως πεζεύσῃ νὰ ὁμόσῃ τρὶς ὅτι δὲν θὰ τὸν κακοποιήσῃ, καὶ εἰς τὰς ἀπειλὰς αὐτοῦ ἀπαντᾷ μετὰ πολλῆς ἰταμότητος· ὁ δὲ πατὴρ θαυμάζων τὸ θάρρος του ὀμνύει, ἐκεῖνος δὲ καταβαίνει τοῦ ἵππου, ἀφηγεῖται τὴν ἱστορίαν του καὶ οὕτως ἐπέρχεται ἡ ἀναγνώρισις. Ἀλλ' ἐν τῇ κυπριακῇ παραλλαγῇ ὁ αἰχμάλωτος σταθεὶς πρὸ τῆς σκηνῆς καλεῖ τὸν ἐντὸς αὐτῆς εὑρισκόμενον ἀδελφόν του Κωνσταντᾶ, ἐπακολουθεῖ δὲ στιχομυθία ἀπειλῶν τοῦ Κωνσταντᾶ ἔνδοθεν καὶ τοῦ αἰχμαλώτου ἔξωθεν τῆς σκηνῆς· ὁ δὲ πατήρ, ἐντὸς τῆς σκηνῆς καὶ οὗτος εὑρισκόμενος, ἀκούων τὴν φωνὴν λαμβάνει ὑπόνοιαν καὶ μετ' εὐφροσύνου προσδοκίας τὸν ἐρωτᾷ περὶ τοῦ γένους του, καὶ ἀναγνωρίζει τὸν υἱόν του.

Ἀλλὰ τὸ τέλος κατὰ τὴν κυπριακὴν παραλλαγὴν ἐπέρχεται φοβερὸν καὶ ἀπαίσιον. Οἱ δύο ἀδελφοὶ καταπολεμοῦσι τὸν πολυάριθμον ἐχθρικὸν στρατὸν καὶ ἐξολοθρεύουσιν αὐτὸν μέχρι τοῦ τελευταίου ἀνδρός. Ὅτε δὲ τυφλωθεὶς ὑπὸ τῆς πολεμικῆς μανίας ὁ αἰχμάλωτος προτρέπει τὸν ἀδελφόν του νὰ προφυλαχθῇ ὅπως μὴ τὸν κακοποιήσῃ, καὶ ὁ ἀδελφὸς ἀπαντᾷ διὰ σκώμματος, ἀντὶ νὰ καταπραϋνθῇ ἐκ τοῦ εὐτραπέλου χαριεντισμοῦ, ὡς ἐν τῇ ἄλλῃ παραλλαγῇ, τοὐναντίον ὀργίζεται καὶ ἀποτέμνει τὴν κεφαλήν του, καὶ δι' ἄλλης πληγῆς τῆς σπάθης ἀνασπᾷ ἐκ τοῦ στήθους τὸν πνεύμονα *(τὸ βλαγγὶν)* τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τὸν πέμπει εἰς τὸν πατέρα του.

Ἡ ἀγρία αὕτη λύσις εἶναι ἀκατανόητος, διότι οὐδὲν τὴν προετοιμάζει καὶ οὐδὲν τὴν δικαιολογεῖ. Ἀλλὰ παραπλήσιόν τι εὑρίσκομεν καὶ εἴς τινα κυθνιακὴν παράδοσιν, τὴν περὶ τοῦ ἀνδρειωμένου Ἀνδριανοῦ. Οὗτος θραύει τὰ δεσμὰ καὶ τὰς ἁλύσεις, δι' ὧν τὸν ἔδεσαν οἱ Σαρακηνοί, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ὁ Πορφύρης, καὶ φονεύει τοὺς Σαρακηνούς, ἐνῷ δὲ τρέχει ἕξαλλος ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος συναντᾷ τὴν μητέρα του, ἣν μὴ ἀναγνωρίσας σφάζει, συνελθὼν δ' εἰς ἑαυτὸν καὶ ἰδὼν τὸ ἀνόσιον ἔργον ὅπερ διέπραξε γίνεται αὐτόχειρ[8].

Ὅθεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀδελφοκτονίας δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι παρενεβλήθη ἐξ ἄλλου ἀκριτικοῦ ᾄσματος συναφοῦς πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην. Ἀλλ' ἡ προτροπὴ τοῦ ἥρωος, ὅπως προφυλαχθῇ ἀπὸ τῆς τυφλῆς ὁρμῆς αὐτοῦ ἐκεῖνος πρὸς ὃν ὁμιλεῖ, εἶναι ἀναγκαία κατακλεὶς τοῦ ᾄσματος. Περιέχεται εἰς πάσας τὰς παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀπαντᾶται δὲ καὶ εἰς τᾴσματα περὶ τοῦ Κωνσταντῆ, τοῦ Ἀλέξη καὶ τοῦ μικροῦ Βλαχόπουλου, τὰ ὁποῖα ἴσως εἶναι ἐπίσης ἀκριτικά. Πάντως θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἀρχέτυπον ᾆσμα, ἀλλ' ὑπὸ τύπον ἄλλον, τεχνικώτερον καὶ ποιητικώτερον. Οἱ Σαρακηνοί, οὓς ἐπολέμησεν ὁ αἰχμάλωτος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἦσαν οἱ αἰχμαλωτίσαντες τὴν μητέρα του, παρὰ τοῖς ὁποίοις μέχρι πρὸ μικροῦ ἔμενε δεσμώτης. Τούτων τὸν ἀρχηγὸν δὲν θέλει νὰ φονεύσῃ, καὶ ἡ πρὸς φύλαξιν προτροπὴ πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνεται. Διότι ἀρχηγὸς τῶν Σαρακηνῶν ἦτο ὁ Ἀμιρᾶς, οὗ ἡ σύζυγος περιέθαλπεν αὐτὸν κατὰ τὴν νηπιότητά του ὡς ἴδιον υἱόν, καθ' ἃ λέγει τὸ ᾆσμα:

Ἡ μίρισσα τὸ τάγιζε ψιχούδια μὲ τὸ γάλα.
Ἡ μάννα του τοῦ ἔλεγε: «Ἄ, υἱέ μου τ' Ἀνδρονίκου».
Ἡ μίρισσα τοῦ ἔλεγε: «Ἄ, υἱέ μου τἀμιρᾶ μου».

Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ ποντικῆς παραλλαγῆς, ἥτις μοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἀρτιωτάτη πασῶν καὶ ἡ μάλιστα ἀμετάλλακτον τηρήσασα τὸ διάγραμμα τοῦ ἀρχετύπου ᾄσματος. Τῆς παραλλαγῆς ταύτης ἀπόσπασμα, ἀδιανόητον διὰ τὰ πολλὰ χάσματα, ἐδημοσιεύθη τῷ 1849 ἐν τῷ Φιλολογικῷ συνεκδήμῳ τοῦ Ξανθοπούλου, ὁπόθεν παρέλαβεν αὐτὸ ἐν τῇ συλλογῇ του ὁ Πάσσωβ (ἀρ. 482, σ. 361-362). Πλήρης δ' ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Τριανταφυλλίδου (Οἱ Φυγάδες, 1870, σ. 22-23)· τῆς πλήρους δὲ ταύτης παραλλαγῆς ἔχω καὶ ἐγὼ εἰς χεῖράς μου πιστότερον καὶ ἀκριβέστερον κείμενον ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ἰωάννου Βαλαβάνη, ἐξ ἧς καὶ παραλαμβάνω τοὺς στίχους ὅσους κατωτέρω παραθέτω.

Ἐν τούτῳ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς Ἄραβας ἀντικαθιστῶσιν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἡ ὑπόθεσις ἀναφέρεται εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς οὗτοι ἐδῄουν τὰς ἑλληνικὰς χώρας *(τὴν Ρωμανίαν)*, καὶ κατέστρεφον τὰς ἐκκλησίας καὶ ἐλεηλάτουν τὰ ἱερὰ σκεύη αὐτῶν. Τότε ἠχμαλώτισαν καὶ τὴν μητέρα τοῦ ἥρωος, ἔγ-

8. Τὴν παράδοσιν ταύτην δημοσιεύω εἰς τὴν προσεχῶς ἐκδοθησομένην συλλογὴν Παραδόσεων, ἀρ. 123, σ. 64-65. 745.

κυον οὖσαν. Ἐγέννησε δ' αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἐμὶρ Ἀλῆ. Ἐκεῖ καθ' ἑκάστην τὸν ἐνουθέτει μυστικὰ νὰ φύγῃ ἅμα μεγαλώσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου εὑρίσκεται ὁ πατήρ του Ἀνδρόνικος καὶ ὁ ἀδελφός του Ξάνθινος. (Διότι τοῦτο τὸ ὄνομα ἔχει ἐν τῇ ποντικῇ παραλλαγῇ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αἰχμαλώτου, ὁ ἐν ταῖς ἄλλαις Κωνσταντῖνος. Ἀναφέρουσι δὲ τὸν Ξάνθινον καὶ ἄλλα ποντικὰ ἀκριτικὰ ᾄσματα, ὧν τινὰ μάλιστα λέγουσιν αὐτὸν πατέρα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη).

Ὁ αἰχμάλωτος ἡλικιωθεὶς ὡπλίσθη καὶ ἐκίνησεν ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα:

Ἐγένετον ὁ αἰχμάλωτον, ἐγέντον κ' ἐρματῶθεν,
ἐπῆρεν τ' ἐλαφρὸν σπαθίν, τ' ἐλλενικὸν κοντάριν.

Ὡδοιπόρει τὴν νύκτα, ἔχων ἄστρα καὶ τὴν σελήνην ὁδηγοὺς εἰς τὸν δρόμον του:

Οἱ ἄστροι ἐχαμέλεναν, οἱ φέγγοι κάθα ἔρθαν,
ἐδείξαν ἀτον τὴσ στρατήν, ντὸ πάει στὴρ Ρωμανίαν.

Καθ' ὁδὸν εἰς ἓν σταυροδρόμι συνήντησε δύο πολεμιστάς, πατέρα καὶ υἱόν· ὁ πατὴρ ἐκοιμᾶτο. Ἐχαιρέτισε τὸν υἱόν, ἀλλ' οὗτος δὲν τὸν ἠξίωσε χαιρετισμοῦ· θυμωθεὶς δὲ ἔσυρε τὸ ξίφος καὶ ὥρμησε κατὰ τοῦ ὑβριστοῦ, ὅστις ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ ξιφουλκήσας ἐπίσης. Τὰ ξίφη ὅμως ἐθραύσθησαν, καὶ τότε ἔλαβον ἀμφότεροι τὰ δόρατά των. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἐθραύσθησαν καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι συνεπλάκησαν, ἀγωνιζόμενοι διὰ τῆς πυγμῆς:

Διαβαίν', καλημερίζ' ἀτον, καλήμεραν 'κ ἐπαῖρεν.
Ἔσυραν τὰ σπαθία τουν, νὰ κροῦγνε τ' ἕναν τἄλλο.
Τσακώθαν τὰ σπαθία τουν, 'κὶ κροῦγνε τ' ἕναν τἄλλο.
Ἔσυραν τὰ κουντάρια τουν, νὰ κροῦγνε τ' ἕναν τἄλλο.
Τσακώθαν τὰ κουντάρια τουν, 'κὶ κροῦγνε τ' ἕναν τἄλλο.
Ἔρχονται κι ἀνταμούντανε καὶ κροῦγνε μουστουνίας.

Ὁ θόρυβος τῆς πυγμαχίας ἐγείρει τοῦ ὕπνου τὸν πρεσβύτην. Ἰδὼν δὲ τὴν συμπλοκήν, καταπλήσσεται διότι τὸν ἀήττητον ἕως τότε υἱόν του εὑρέθη ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ τὸν καταβάλῃ. Θέτει πέρας εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ἐρωτᾷ τὸν ἀντίπαλον τοῦ υἱοῦ του τίς εἶναι. Οὗτος ἀφηγεῖται πῶς ᾐχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ μήτηρ του, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου, καὶ αὐτὸς ἐγεννήθη αἰχμάλωτος εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἐμὶρ Ἀλῆ. Ἀκούσας ταῦτα ὁ πρεσβύτης τὸν ἀναγνωρίζει ὡς υἱόν του καὶ χύνει ἄφθονα δάκρυα χαρᾶς, διότι τώρα, ὅτε ἐγήρασε, δύο ἀπέκτησε γεράκια:

«Κι ἀτώρα, ἂς τ' ἐγέρασα, ζευγάρ' γεράκια χτέθα».
Ἂς τὴγ χαράν ἀτ' τὸ πολλὰ κατήβανε τὰ δάκρυα τ',
κατήβανε τὰ δάκρυα του, καλομηνᾶ χαλάτσια.

(Ἀπὸ τὴν χαράν του τὴν πολλὴν ἔτρεχαν τὰ δάκρυά του, ἔτρεχαν σὰν τὸ χαλάζι τοῦ Μάη).

Μίαν μόνην εὐχὴν ἔχει πλέον ὁ γέρων Ἀνδρόνικος, νὰ συναντήσῃ στράτευμα ἐχθρῶν, ὅπερ εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ κατανικήσῃ, πολεμῶν αὐτὸ μὲ τὰ δύο γεράκια του. Καὶ δέεται εἰς τὸν θεὸν νὰ πληρώσῃ τὴν εὐχήν του ταύτην. Πιθανῶς ἐν τῷ ἀρχετύπῳ ᾄσματι ἀνεφέρετο ὡς σκοπὸς τῆς στρατείας ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς αἰχμαλώτου συζύγου του.

Ἡ εὐχὴ τοῦ γέροντος πληροῦται· φαίνεται ἐρχόμενον στράτευμα ἐννέα χιλιάδων ἐχθρῶν, ὁδηγούμενον ὑπὸ τοῦ Ἐμὶρ Ἀλῆ. Οἱ τρεῖς ἥρωες ὁρμῶσι κατ' αὐτῶν. Ὅπου κρούει ὁ Ξάνθινον πλημμυρεῖ τὸ αἷμα, ὅπου δὲ κρούει ὁ αἰχμάλωτος, τὸ αἷμα ἀνέρχεται μέχρι τοῦ λαιμοῦ:

Ἐκεῖ ποῦ κρούει ὁ Ξάντινον, τὸ γαῖμαν νὰ πλαντάζῃ,
ἐκεῖ ποὺ κρούει ὁ αἰχμάλωτον, τὸ γαῖμαν ὡς τὴν γοῦλαν.

Ὁ αἰχμάλωτος βλέπων τὸν Ἐμὶρ Ἀλῆν, τῷ φωνάζει νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι ἐνδέχεται νὰ τὸν φονεύσῃ. Οἱ ὀφθαλμοί μου ἐσκοτίσθησαν, λέγει, καὶ τὸ ξίφος μου ἀχνίζει· ἂν σὲ κτυπήσω καὶ σὲ φονεύσω θὰ κατακριθῶ ὡς φονεύς· ἂν δὲ ἀποφύγω, θὰ κατακριθῶ ὡς δειλός. Ἀλλὰ προτιμῶ νὰ μὴ σὲ φονεύσω καὶ ἂς μὲ εἴπωσι δειλόν:

«Ὀπίσ', ὀπίσ', Ἐμὶρ Ἀλῆ, ὀπίσ' κ' ἐσὲν μὴ κρούγω.
Ἂν κρούγω καὶ σκοτώνω σε, θὰ λέγετ' ἓν φονέας·
'κὶ κρούγω, 'κὶ σκοτώνω σε, θὰ λέγνε ἐφοβέθεν.
Καλλίον 'κὶ σκοτώνω σε, κι ἂς λέγνε ἐφοβέθεν».

Καὶ οὕτω τελειώνει τὸ ᾄσμα.

Τὸ δὲ ᾄσμα τοῦ Ἀρμούρη, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ Γαβρ. Δεστούνης ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Πετρουπόλει βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τελευτῶντος ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ', εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου. Καὶ ἐν ἐκείνῳ ὁ ἀνδρεῖος καὶ ἀνήλικος υἱὸς ἱππεύσας πορεύεται πρὸς λύτρωσιν τοῦ πατρός του· διότι αἰχμάλωτος κατὰ τὸ ᾄσμα τοῦ Ἀρμούρη εἶναι ὁ πατὴρ καὶ ὄχι ὁ υἱός. Ὁ οἶκος αὐτοῦ εἶναι κατάκλειστος διὰ τοῦτο, καὶ ἡ σύζυγός του καὶ τὰ τέκνα του μαυροφορεμένα. Ὁ ἀνήλικος δὲ υἱὸς ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ὁπλισθῇ διὰ τῶν ὅπλων τοῦ πατρός, ὡς ὁ Θησεὺς τοῦ ἀρχαίου μύθου, ἱππεύει καὶ τοῦ πατρὸς τὸν θαυμάσιον ἵππον, διαβαίνει μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς τὸν Εὐφράτην, καὶ εὑρίσκει περαιωθεὶς εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ στράτευμα ἑκατὸν χιλιάδων Σαρακηνῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι ἀναπαυόμενοι ἔχουσιν ἀποθέσῃ τὸν ὁπλισμόν των, ὁ δ' ἥρως ἀποστέργει νὰ πολεμήσῃ πρὸς ἀόπλους ἐχθρούς, φωνάζει πρὸς αὐτοὺς νὰ ἑτοιμασθῶσι πρὸς μάχην. Ὅτε δ' ὡπλίσθησαν ἐπιπίπτει κατ' αὐτῶν καὶ φονεύει πάντας πλὴν ἑνός, ὅστις ἐνεδρεύσας καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἥρως κατέβη τοῦ ἵππου διὰ ν' ἀναπνεύσῃ ἔκλεψε τὸν ἵππον καὶ τὸ ρόπαλον αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἥρως τὸν ἐδίωξε πεζὸς καὶ καταφθάσας αὐτὸν εἰς τὴν πύλην τῆς Συρίας, τοῦ ἀπέκοψε τὴν χεῖρα καὶ τὸν ἔστειλε νὰ φέρῃ τὸ ἄγγελμα. Ὁ αἰχμάλωτος πατὴρ τοῦ ἥρωος ἐκάθητο παρὰ τὴν θύραν τῆς εἱρκτῆς. Ἐκεῖθεν διέκρινε τὸν ἵππον καὶ τὸ ρόπαλον τοῦ υἱοῦ του καὶ μὴ ἰδὼν τὸν ἀναβάτην ἐστέναξε βαθέως, φοβηθεὶς περὶ τῆς

τύχης τοῦ υἱοῦ. Ὁ στεναγμός του ἔσεισε τὸν πύργον ὅλον, ὁ δὲ Ἀμιρᾶς, ὁ κύριος αὐτοῦ, ταραχθεὶς ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν. Ἀκούσας δ' ὅτι εἶδε τὸν ἵππον καὶ τὸ ὅπλον τοῦ υἱοῦ του, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκεῖνον, διέταξε νὰ σημάνωσιν αἱ σάλπιγγες, ἵνα ἀθροισθῶσιν οἱ ἄνδρες τῆς Βαβυλωνίας καὶ Καππαδοκίας καὶ συλλαβόντες φέρωσιν αὐτὸν δέσμιον ἐνώπιόν του. Ἀλλὰ μόνος προσῆλθεν ὁ Σαρακηνὸς ὁ ἠκρωτηριασμένος, ἀναγγέλλων τὴν πανωλεθρίαν τοῦ στρατοῦ. Καταπλαγεὶς ὁ Ἀμιρᾶς ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι, παρακαλεῖ τὸν Ἀρμούρην νὰ γράψῃ πρὸς τὸν υἱόν του, ὅπως φείδεται τῶν Σαρακηνῶν. Ἀλλ' ὁ υἱὸς λαβὼν τὴν ἐπιστολὴν ἀποκρίνεται, ὅτι ἐνόσῳ ὁ πατήρ του κρατεῖται δεσμώτης καὶ εἶναι ἔρημος ὁ οἶκός του, θὰ πολεμῇ ἀμειλίκτως τοὺς Σαρακηνούς, καὶ θὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Συρίας ὅπως καταστρέψῃ αὐτήν. Ὁ Ἀμιρᾶς τότε ἠναγκάσθη ν' ἀπολύσῃ τὸν δεσμώτην καὶ νὰ προπέμψῃ αὐτὸν μετὰ τιμῆς εἰς τὰ ἴδια, δηλώσας ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ κάμῃ τὸν υἱόν του, ὅταν ἡλικιωθῇ, γαμβρόν, δίδων εἰς αὐτὸν τὴν θυγατέρα του, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ εἶναι εὐμενὴς πρὸς τοὺς Σαρακηνούς.

Πάμπολλα εἶναι τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, εἰς ἃ παρενείρονται ἐπεισόδια καὶ στίχοι τοῦ ᾄσματος τοῦ Ἀρμούρη, ἀλλ' ὧν ἡ ὑπόθεσις εἶναι διάφορος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ᾄσμα διατηρεῖται μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' ἐλλιπὲς καὶ παρεφθαρμένον· ἡ διήγησις ἐν αὐτῷ φθάνει μέχρι τῆς διαβάσεως τοῦ Εὐφράτου (ὅστις ἄνευ τοῦ ὀνόματος, ὡς ποταμὸς ἁπλῶς ἢ μαῦρος ποταμὸς ἀναφέρεται) καὶ τῆς συναντήσεως κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην αὐτοῦ Σαρακηνοῦ, ὃν ἀποστέλλει πρὸς τοὺς ὁμοφύλους του κήρυκα πολέμου:

Ἄμμε, μωρὲ Σαρακηνέ, νὰ πάρῃς τὸ χαπάρι,
τοῦ Καλομούρου ὁ μικρογιὸς πόλεμοθ θὲν νὰ κάμῃ.

Ὁ Ἀρμούρης δὲ παρεφθάρη ἐν αὐτῷ εἰς Καλόμοιρον ἢ Καλόμουρον[9].

Παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος τοῦ Ἀρμούρη εἶναι καὶ τὸ κυπριακὸν περὶ ἐλευθερώσεως τοῦ Λεάνδρου *(Ἀλιάντρη)* ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοφυλάκτου. Ἀμφότεροι εἶναι υἱοὶ τοῦ Μαστραγκύλα, ἤτοι τοῦ ἀπελάτου Ἀκύλα, ὃν μνημονεύει τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη. Συνελήφθη δ' ὁ Λέανδρος αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, οἵτινες εἶχον *τὸ Περόν, τὸ μέγα σουλτανίκιν*, ἤτοι τὸ ἐν τῇ Περαίᾳ τοῦ Εὐφράτου μουσουλμανικὸν κράτος[10]. Ἑτέρα δὲ κυπριακὴ ἐπίσης παραλλαγή, ἀναφέρουσα τρεῖς ἀδελφοὺς περιέχουσα δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ Ἀρμούρη πρόσκλησιν τῶν Σαρακηνῶν ὅπως ὁπλισθῶσιν, ἵνα μὴ οἱ ἀνδρεῖοι ἀδελφοὶ πολεμήσωσιν αὐτοὺς ἀόπλους, ἀφηγεῖται τὴν αἰχμαλώτισιν τῶν ἀδελφῶν καὶ τὴν ἐλευθέρωσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου[11]. Συνάπτονται δ' αἱ παραλλαγαὶ αὗται στενῶς καὶ πρὸς τὸν κύκλον τῶν δημοτικῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων περὶ τοῦ Πορφύρη.

---

9. Τὸ ᾄσμα φέρεται ἐν Καρπάθῳ. Δύο παραλλαγαὶ αὐτοῦ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν Ζωγράφειον ἀγῶνα, σ. 285. 295-296.

10. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β', σ. 12 κἑ.

11. Αὐτ., σ. 17 κἑ.

Ἀντὶ δὲ τοῦ υἱοῦ ἐλευθεροῦντος τὸν αἰχμάλωτον πατέρα, ὡς ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ Ἀρμούρη, τραπεζούντιόν τι ᾄσμα ἀναφέρει λύτρωσιν τοῦ υἱοῦ ὑπὸ τοῦ πατρός. Ὁ αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν εἶναι ὁ Βασίλης, ἤτοι ὁ ἥρως τοῦ ἔπους Βασίλης Διγενῆς Ἀκρίτης, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ ὀνομάζεται ἐν τῷ ᾄσματι Ξάνθινος[12].

Περιεργοτάτη εἶναι ἡ ἀλλοίωσις, ἣν ὑπέστη τὸ ᾄσμα ἐν χιακῇ παραλλαγῇ. Ὁ Ἀνδρόνικος ἀποθανὼν ἀφῆκε λεχὼ τριῶν ἡμερῶν τὴν χήραν αὐτοῦ Ἀρετὴν (ὄνομα συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα). Ὁ υἱὸς τὸν ὁποῖον κατέλιπεν ὀρφανὸν ἦτο ἀνδρειωμένος. Ἀλλ' ὁ ἀποθανὼν ἀφῆκε χρέος ἐννέα χιλιάδων γροσίων, καὶ οἱ δανεισταὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἀπῄτουν τὴν ἐξόφλησιν αὐτοῦ. Ἡ χήρα ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς νὰ τὸ ἐξοφλήσῃ ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀμπέλων τοῦ συζύγου της, ἀλλὰ τὸ ἀνδρειωμένον βρέφος, ὅπερ ἐκράτει εἰς τὰς ἀγκάλας ἡ μήτηρ, ὡμίλησε καὶ ὑπέδειξε πῶς πρέπει νὰ ἐξοφληθῇ τὸ χρέος ἐκ τῶν χρημάτων, τὰ ὁποῖα κατέλιπεν εἰς μετρητὰ ὁ πατήρ του[13].

Τὸ παράδειγμα τοῦ ᾄσματος τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου καταδεικνύει τὸ ἀλληλένδετον τῶν ᾀσμάτων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν μεταβολῶν, ἃς ἐπήνεγκον εἰς τἀρχέτυπα τούτων ὁ μακρὸς χρόνος καὶ ἡ διάδοσις ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

12. Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες, σ. 170-171.
13. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 60-61.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ*

Ὁμιλῶν πρό τινος περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου[1] καὶ ὑποστηρίζων τὴν γνώμην, ὅτι ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν δημωδῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, παρετήρησα ὅτι ὡς ἐπιχείρημα σπουδαῖον ὑπὲρ τῆς ἀντιθέτου γνώμης τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι ἐκ τοῦ ἔπους ἀπέρρευσαν τὰ δημώδη ᾄσματα, ἠδύνατο νὰ προσαχθῇ τὸ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ᾆσμα. Τὸ ᾆσμα τοῦτο ἀληθῶς ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ ἔπους· διότι πραγματευόμενον ἓν μόνον ἐπεισόδιον τοῦ κύκλου τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, περιλαμβάνει καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἄλλων ἐπεισοδίων· εἶναι τρόπον τινὰ ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ ἥρωος ἀφήγησις ἐμποιεῖ τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι μέρος μακροτέρας διηγήσεως. Προσέθετον δὲ ὅτι καὶ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῆς τε διατυπώσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ᾄσματος πρὸς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς διασκευῆς τοῦ ἔπους τοῦ Ἐσκωριαλίου κώδικος φαίνεται ἐνισχύουσα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Διότι ἡ δημώδης ποίησις δὲν προβαίνει πέρα τῆς ἐπεισοδιακῆς καὶ κατὰ μέρος αὐτοτελοῦς ἐπεξεργασίας τῆς ἐπικῆς ὕλης, ἡ δὲ συμπλοκὴ ἐπεισοδίων εἶναι τεκμήριον ἐπιδράσεως τεχνικῆς ποιήσεως.

Ἀλλὰ παρετήρησα προσέτι, ὅτι μεθ' ὅλα ταῦτα ἐξ ἄλλων ἐμφανῶν καὶ ἀσφαλεστέρων τεκμηρίων πειθόμεθα, ὅτι ἡ δημώδης ποίησις προηγήθη τοῦ τεχνικοῦ ἔπους καὶ ὅτι τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ διασκευὴ τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, ἔχουσα τὴν ἐπίφασιν ἀληθοῦς καὶ ἀπηκριβωμένης ἱστορικῆς διηγήσεως· διὸ παρέλαβον ἐκ τῶν δημωδῶν παραδόσεων οἱ διασκευασταὶ μόνον ὅ,τι ἐνομίσθη ἔχον ἱστορικὴν ὑπόστασιν, ἐξωβέλισαν δὲ πᾶν ὅ,τι ἐθεωρήθη φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον, καὶ προσέθεσαν, ποικίλλοντες τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν, ρητορικὰ κοσμήματα καὶ ἠθικὰ διδάγματα καὶ ψυχωφελεῖς παραινέσεις. Ἀμφότερα δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα, τὸ διδακτικὸν καὶ τὸ ρητορικόν, εἶναι παντελῶς ἀλλότρια τῆς δημώδους ποιήσεως, ἐνῷ ὁ κυριώτατος χαρακτὴρ τῶν ἐπικῶν ᾀσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτησις ἐν αὐτοῖς τοῦ δραματικοῦ στοιχείου.

Ἐκ τοῦ ἑξῆς δὲ μάλιστα ἀποδεικνύεται ἡ προτεραιότης τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, ὅτι ἀφηγοῦνται ταῦτα καὶ ἐπεισόδια μὴ περιλαμβανόμενα εἰς τὸ ἔ-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 1 (1909), σ. 169-275.

1. Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, Ἀθ. 1907, σ. 25 = Τὰ κατὰ τὴν πρυτανείαν Ν. Γ. Πολίτου, Ἀθ. 1907, σ. 25.

πος, ὧν τὰ πλεῖστα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς διασκευαστὰς αὐτοῦ, ὡς συνάγεται ἐξ ὑποδηλώσεώς τινων τούτων ἐν διασκευαῖς τοῦ ἔπους καὶ ἐκ τῆς παραμορφώσεως ἄλλων ἕνεκα τῆς προσπαθείας πρὸς ἐξάλειψιν τῶν ἐν αὐτοῖς μυθικῶν στοιχείων καὶ παράστασιν ὡς πιθανῶν καὶ εὐλόγων καὶ ἱστορικῶς ἀληθῶν τῶν πλασμάτων τῆς δημώδους φαντασίας. Ὅθεν τἀκριτικὰ ᾄσματα, περιέχοντα ὕλην μὴ χρησιμοποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἔπους ἢ παραποιηθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, προῆλθον πάντως ἐξ ἄλλης πηγῆς. Ἂν ἡ προέλευσις αὐτῶν, ἄμεσος εἴτε ἔμμεσος, ἦτο ἐκ τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρουσιάζωσί τι πλέον αὐτοῦ, μᾶλλον δ' ἡ ὕλη αὐτῶν θὰ ἦτο ὀλιγωτέρα. Διότι παραλαμβάνει μὲν ὁ λαὸς ἐκ τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ τὰ παραλαμβανόμενα ἀφομοιώνει πρὸς τὰ ἴδια διὰ παραλείψεως στίχων καὶ προσαρμογῆς τῶν ὑπολοίπων πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὸ μουσικὸν συναίσθημα αὐτοῦ. Πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ παραδείγματα τῆς ἐπιδράσεως τῆς τεχνικῆς ποιήσεως εἰς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν μαρτυροῦσι τοῦτο, καὶ οὐδὲν ἀπολύτως ἔχομεν παράδειγμα τοῦ ἐναντίου. Δὲν εἶναι εὐάριθμα τὰ τεχνικὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα γενόμενα δημοτικά, ἐφάνησαν ἔχοντα καλλονὰς ποιητικὰς ἀδιαγνώστους ἐν τῇ προτέρᾳ μορφῇ αὐτῶν, ἀλλὰ τοῦτο ἐπετεύχθη πάντοτε δι' ἀφαιρέσεως τοῦ περιττοῦ καὶ ἐκτρόπου, ἐξομαλύνσεως τῆς λέξεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς εὐρυθμίας, ὅπου ἦτο ἐνδεεστέρα. Οὐδέποτε δὲ διὰ προσθηκῶν, εἰμὴ ἂν ἀνεπιγνώστως ἐλαμβάνοντο αὗται ἐξ ἄλλων συγγενῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

Ὅθεν, ὡς καὶ ἐν τῷ μνημονευθέντι λόγῳ μου περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ὑπέδειξα, ἡ ἐπιπλοκὴ τῶν ἐπεισοδίων ἐν τῷ δημώδει ᾄσματι περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ, δὲν εἶναι τεκμήριον ἐπιδράσεως τῆς τεχνικῆς ἐποποιίας εἰς τὴν δημώδη ποίησιν, ἀλλὰ δεικνύει μᾶλλον, ὅτι ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐπικῆς ὕλης ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐχώρησε περαιτέρω τῶν ἄλλων λαῶν, ἐπιτυχὼν τὴν σύνθεσιν πολλῶν ἐπεισοδίων εἰς ἐνιαῖον ποιητικὸν σύνολον· διότι αἱ συναφεῖς καὶ εἰς τὰ οὐσιώδη ὁμοειδεῖς δημώδεις παραδόσεις περὶ τοῦ Διγενῆ ἦσαν τόσον κοιναὶ καὶ πρόχειροι εἰς αὐτόν, ὥστε ὁ συμφυρμὸς πολλῶν ἅμα ἐκ τούτων οὐδεμίαν ἐπαρουσίαζε δυσχέρειαν.

Διὰ τῆς λεπτομερεστέρας ἐξετάσεως τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ καὶ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς τὴν ἐν ταῖς διασκευαῖς τοῦ ἔπους διήγησιν τοῦ θανάτου, δύναται νὰ καταδειχθῇ σαφῶς ἡ σχέσις τοῦ ἔπους πρὸς τὴν δημώδη ποίησιν. Ἐκ δὲ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς σχέσεως ταύτης ὁδηγούμεθα εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν πηγῶν τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς συνθέσεως αὐτοῦ. Εὐτυχῶς αἱ γνωσταὶ παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ εἶναι ἱκαναὶ τὸν ἀριθμόν, καὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν εὐκολύνει τὴν τοιαύτην ἐξέτασιν. Εἰς 72 τὸν ἀριθμὸν ἀνέρχονται αἱ παραλλαγαί, ὅσας ἠδυνήθην νὰ συλλέξω, καὶ βεβαίως πᾶσαι αἱ φερόμεναι μέχρι τοῦδε παρὰ τῷ λαῷ δὲν περιορίζονται εἰς ταύτας μόνον[2]. Εἰς

2. Ὅτε ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον τὰς παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ (ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. ἑταιρείας, 1885, τ. Β') συνεποσοῦντο αὗται εἰς 17 μόνον, μετ' ὀλίγα δ' ἔτη ἀνεκοίνωσα εἰς τὸν Ivan Schischmánov 43 ἐν ὅλῳ παραλλαγάς, δημοσιευθείσας ἐν τῇ διεξο-

ταύτας συμπεριλαμβάνονται μὲν καὶ 14 ᾄσματα, χαλαρῶς ἐν μιᾷ ἢ δύο παραλλαγαῖς αὐτῶν συνδεόμενα πρὸς τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ καὶ τἀκριτικὰ καθόλου, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν συνυπελογίσθησαν αἱ πολυπληθεῖς παραλλαγαὶ τῶν ᾀσμάτων περὶ τῆς πάλης λεβέντη ἢ βοσκοῦ καὶ τοῦ Χάρου, ἂν καὶ εἶναι κατάδηλος ἡ συνάφεια αὐτῶν πρὸς τὸ ᾆσμα τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου, καθὼς καὶ αἱ ἀφηγούμεναι τὸν φόνον βασιλέως ὑπὸ τῆς συζύγου του, πλὴν μιᾶς, ἐν ᾗ ρητῶς ἀναφέρεται ὁ Διγενὴς ὡς ὁ φονευθείς. Τὰς παραλλαγὰς ταύτας δημοσιεύω ὧδε, κρίνων οὐχὶ ἀλυσιτελῆ καὶ τὴν ἀναδημοσίευσιν τῶν προεκδεδομένων, ὧν αἱ πλεῖσται εὑρίσκονται ἐν συλλογαῖς δυσπορίστοις.

Κατὰ τὰς διαφόρους διασκευὰς τοῦ ἔπους[3] ὁ Διγενὴς Ἀκρίτης, καθυποτάξας πάσας τὰς ἄκρας καὶ κατασχὼν πλείστας πόλεις καὶ χώρας ἀνταρτῶν, ἔκτισε παρὰ τὸν ποταμὸν Εὐφράτην θαυμαστὸν τὸ κάλλος παλάτιον ἐν μέσῳ ἄλσους (Τρ. Ἄνδρ. Ὀξ. βιβλ. Η΄· Κρ. Ζ΄). Τὸ ἄλσος περιέβαλλε τεῖχος ὑψηλότατον κατωχυρωμένον (Τρ. στ. 2705-2706· Ἄνδρ. 3907-3908· Κρ. Ζ΄ 15). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ (Τρ. Ἄνδρ. Η΄, Θ΄· Ὀξ. Η΄· Κρ. Ζ΄), ἦλθόν ποτε πρὸς αὐτὸν ἐκ τοῦ Ἔμελ φίλοι Σαρακηνοὶ ὀρθόδοξοι, συγγενεῖς ἐκ πατρός· τούτους ἐδεξιώθη προφρόνως καὶ ἐξήρχετο μετ' αὐτῶν συχνάκις εἰς θήραν, πολλάκις δ' ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ τὴν θηρευτικὴν δεινότητα αὐτοῦ καὶ ἀνδρείαν. Εἶτα δ' ἐξ ἀφορμῆς τινος περιέπεσεν εἰς χαλεπώτατον νόσημα, καλέσας δὲ τὸν ἰατρὸν τοῦ στρατοῦ καὶ καταμαθὼν ὅτι ἐγγίζει τὸ τέλος του, διέταξε πάντας νὰ ἐξέλθωσι καὶ ἐκάλεσε τὴν σύζυγόν του, μεθ' ἧς συνωμίλησε κατ' ἰδίαν. Ὑπομνήσας δ' αὐτὴν τοὺς ἄθλους, οὓς ὑπὲρ αὐτῆς ὑπέστη καὶ λόγους παραμυθίας εἰπὼν πρὸς αὐτὴν καὶ περὶ τῆς μελλούσης τύχης της μεριμῶν, παρώτρυνεν αὐτὴν νὰ νυμφευθῇ ἀνδρεῖον ἄγουρον, τολμηρὸν καὶ γενναῖον. Ἀλλ' ἡ πιστὴ σύζυγος, μετὰ θρήνων μὲν ἐδήλωσεν

δικῇ μελέτῃ περὶ τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος, τῇ καταχωρισθείσῃ ἐν τῷ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ἐπιμελείᾳ τοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐκδιδομένῳ ἐν Σοφίᾳ περιοδικῷ συγγράμματι Sbornik za narodni oumotvorenia etc. (1896. 1898). Νῦν δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν παραλλαγῶν ἃς ἔχω συλλέξῃ εἶναι ὑπερδιπλάσιος. Παραπλησία ἀναλογία παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλους κύκλους ᾀσμάτων.

3. Τὰς διασκευὰς ταύτας δηλοῦμεν διὰ τῶν ἑξῆς βραχυγραφιῶν:

Κρ. = Διασκευὴ τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφέρρης (L e g r a n d, Les exploits de Basile Digénis Acritas, épopée byzantine publiée d' après le ms. de Grotta-ferrata, Par. 1892).

Τρ. = Χειρόγραφον τῆς Τραπεζοῦντος (C. S a t h a s et E. L e g r a n d, Les exploits de Digénis Akritas, épopée byzantine du dixième siècle publiée pour la première fois d' après le manuscrit unique de Trébizonde, Par. 1875).

Ἄνδρ. = Χειρόγραφον τῆς Ἄνδρου (Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, ἐποποιία βυζαντινὴ τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τὸ ἐν Ἄνδρῳ ἀνευρεθὲν χειρόγραφον ὑπὸ Ἀ ν τ. Μ η λ ι α ρ ά κ η, ἐν Ἀθ. 1881).

Ἐσκ. = Χειρόγραφον τοῦ Ἐσκωριάλου (K. K r u m b a c h e r, Eine neue Handschrift des Digenis Acritas ἐν Sitzungsberichte der philos. - philol. u. der histor. Klasse d. bayer. Academie d. Wissensch. 1904, σ. 309 κἑ).

Ὀξ. = Χειρόγραφον τοῦ Ὄξφορδ, διασκευὴ Ἰγνατίου Πετρίτζη 1670 (S p. P. L a m b r o s, Collection de Romans grecs en langue vulgaire et en vers, Par. 1880, σ. 111 κἑ).

εἰς αὐτὸν ὅτι οὐδέποτε θὰ νυμφευθῇ ἄλλον ἄνδρα, ἐλθοῦσα δ' εἰς τὰ δώματά της ἐδεήθη ἐνθέρμως εἰς τὸν θεὸν νὰ σώσῃ τὸν σύζυγόν της. Ὅτε δ' ὑπέστρεψεν, ἰδοῦσα αὐτὸν ψυχορραγοῦντα καὶ μὴ φέρουσα τὴν ἄμετρον ὀδύνην, ἐξέπνευσεν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρός της.

Ταῦτα κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφέρρης (βιβλ. Η'). Κατὰ δὲ τὰς ἄλλας[4], ὁ Διγενὴς νοσήσας δεινοτάτην νόσον, ἔπεσε εἰς τὴν κλίνην καὶ ἐκάλεσε πολλοὺς ἐνδοξοτάτους ἰατρούς. Ἀλλ' οὐδὲν ἴσχυσεν ἡ ἐπιστήμη αὐτῶν. *Εἰς δὲ τὴν τρίτην τὴν κακήν, τὴν πολυπικραμένην ἡμέραν* (Ἀνδρ. 4387· Τρ. 3158) εἶδεν ὅτι ἐπέκειτο ὁ θάνατός του. *Ὁ θάνατος τὸν πολεμᾷ εἰς τὸ παλάτι μέσα* (Ἀνδρ. 4405)· ὁ Ἀκρίτας τὸν ἀναγνωρίζει καὶ θρηνεῖ τὴν ἀδυναμίαν, εἰς ἣν τὸν κατεδίκασεν ὁ ἐπερχόμενος θάνατος. Προστάξας δὲ νὰ ἐξέλθωσι πάντες οἱ ἰατροί, ἐκάλεσε πλησίον του τὴν σύζυγον· ἡ συνομιλία τῶν συζύγων, ἡ προσευχὴ τῆς συζύγου, ὁ θάνατος ἀμφοτέρων, ἐκτίθενται ὁμοίως ὡς ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ χειρ. τῆς Κρ. (Ἀνδρ. 4416-4618· Τρ. 3161-3182· Ὀξ. 3025-3042).

Ἡ τοῦ Ἐσκωριαλίου χειρογράφου διασκευὴ παραλλάσσει οὐσιωδῶς τῶν λοιπῶν. Ὁ Διγενὴς νοσῶν κατάκειται ἐπὶ πολυτελοῦς κλίνης

> *καὶ ἔμπροσθεν τῶν γονάτων του κάθεται ἡ ποθητή του*
> *καὶ τριγύρου του στέκουσιν τριακόσια παλληκάρια....*

Ἀνακαθίσας δ' ἐπὶ τῶν ἀγκώνων, ἤρχισε νὰ διηγῆται εἰς τὰ παλληκάρια του ἄθλους, τοὺς ὁποίους μόνος αὐτὸς ἄλλοτε ἐξετέλεσεν ὅτε οὐδένα εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ:

> *Καὶ ἔμπηξε τοὺς ἀγκώνους του εἰς τὸ προσκέφαλόν του*
> *καὶ τοὺς ἀγούρους του ἔλεγεν, οὕτως τοὺς παραγγέλλει.*
> *«Θυμᾶσθε, παλληκάρια μου, τῆς Ἀραβίας τοὺς κάμπους,*
> *ὅτι ἦσαν κάμποι ἄνυδροι καὶ καύματα μεγάλα* κλπ.

καὶ ἐξακολουθῶν οὕτω, κατὰ τρόπον μὴ ἀφιστάμενον τοῦ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, τὴν ἀφήγησιν τῶν ἀνδραγαθημάτων του, ἐπάγεται ψυχωφελεῖς ὑποθήκας καὶ παραγγέλματα περὶ τοῦ στρατιωτικοῦ βίου αὐτῶν καὶ κληροδοτεῖ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ ἕνα ἵππον καὶ ἀνὰ ἓν σπαθίον καὶ ρόπαλον καὶ θώρακας. Μετὰ ταῦτα εἶδεν ἄγγελον πυρός, *καὶ ὡς τὸν εἶδ[εν] ὁ Διγενὴς ἐτρόμαξε μεγάλως καὶ τὴν καλήν του ἐφώνιαξεν νὰ ἰδῇ τὴν φαντασίαν.* Εἰς τὴν καλήν του ὑπενθυμίζει ὅσους ἀγῶνας διὰ τὴν ἀγάπην αὐτῆς ἠγωνίσθη καὶ τὴν προτρέπει νὰ δεηθῇ εἰς τὸν θεὸν νὰ παρατείνῃ τὴν ζωήν του. Μετὰ μακρὰν δὲ καὶ ἀνιαρὰν ἀλλὰ ματαίαν δέησιν τῆς γυναικὸς ὑπὲρ τοῦ συζύγου, ψυχορραγεῖ ὁ

---

4. Τὸ χειρόγραφον τῆς Τραπεζοῦντος εἶναι κολοβὸν καὶ τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ φθάνουσι μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς πρὸς τὴν σύζυγον διηγήσεως αὐτοῦ περὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἄθλων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ διασκευὴ εἶναι παρεμφερεστάτη πρὸς τὴν τοῦ χειρογράφου τῆς Ἄνδρου, τὸ κενὸν ἀναπληροῦται ἐκ τούτου. Ἡ τοῦ Πετρίτση ἐν τῷ χειρ. τοῦ Ὄξφορδ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Διγενῆ εἶναι ἐπιτομωτάτη.

Διγενὴς καὶ ἐκείνη στραφεῖσα καὶ ἰδοῦσα αὐτὸν λιποθυμεῖ καὶ πεσοῦσα ἐπὶ τῆς γῆς ἐκπνέει.

Οἱ ἄθλοι, οὓς ἀφηγεῖται ὁ Διγενὴς κατὰ τὴν μετὰ τῆς συζύγου ὁμιλίαν, εἶναι:

α΄) Ἡ ἁρπαγὴ τῆς συζύγου του καὶ ἡ μάχη πρὸς τὸν διώκοντα στρατὸν τῶν γονέων της (Τρ. 3171 κἑ· λείπει τὸ τέλος. Ἄνδρ. 4425-4437· Κρ. Η΄ 69-80).

β΄) Ἡ δρακοντοκτονία τοῦ Βλαττολιβαδίου (Κρ. Η΄ 81-89· Ἄνδρ. 4438-4444).

γ΄) Ἡ λεοντοκτονία τοῦ Βλαττολιβαδίου (Κρ. Η΄ 90-95· Ἄνδρ. 4445-4452).

δ΄) Ἡ ἀποκρουσθεῖσα ἀπόπειρα τῆς ἁρπαγῆς τῆς συζύγου του ὑπὸ τῶν ἀπελατῶν (Κρ. Η΄ 96-103).

ε΄) Ἡ κατανίκησις τῶν ἀπελατῶν καὶ τῆς Ἀμαζόνος Μαξιμοῦς (Κρ. 106-120· Ἄνδρ. 4445-4452).

Πάντες οἱ ἄθλοι οὗτοι ἐκτίθενται πλατύτερον εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία τοῦ ἔπους.

Ἐν δὲ τῇ διασκευῇ τοῦ Ἐσκωριαλίου χειρογράφου προστίθενται καὶ δύο ἄλλοι ἆθλοι, τοὺς ὁποίους τὸ πρῶτον ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Διγενῆ πρὸς τὰ παλληκάρια του μανθάνομεν. Οἱ ἐν τῇ διηγήσει ἐκείνῃ ἀναφερόμενοι ἆθλοι εἶναι:

α΄) Κατανίκησις 300 ἐνόπλων Ἀραβιτῶν, περικυκλωσάντων αὐτὸν εἰς τοὺς ἀνύδρους κάμπους τῆς Ἀραβίας (στ. 46-52).

β΄) Μάχη πρὸς λέοντας καὶ λεαίνας παρὰ τὸν πόρον τοῦ Εὐφράτου, φόνος λεαίνης, τροπὴ τῶν λεόντων (στ. 53-65).

γ΄) Μάχη πρὸς τοὺς ἀποπειραθέντας ν' ἀπαγάγωσι τὴν σύζυγόν του ἀπελάτας (στ. 72-75).

δ΄) Μάχη πρὸς τὸν δράκοντα τοῦ Βλαττολιβαδίου (στ. 76-84).

Ἡ αὐτὴ περίπου οἰκονομία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ δημοτικῶν ᾀσμάτων. Τὴν ἐπικειμένην τελευτὴν αὐτοῦ σημαίνει ἡ πάλη πρὸς τὸν Χάρον. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν φαντάζεται ὡς πάλην πρὸς τὸν Χάρον ἢ τὸν ψυχοπομπὸν ἄγγελον, ἐξ οὗ καὶ αἱ λέξεις καὶ φράσεις *χαροπαλεύει, παλεύει μὲ τὸ Χάρο, εἶναι ἀπάνω στὸ χαροπάλεμα, ἀγγελομαχεῖ* ἐπὶ τῶν ἑτοιμοθανάτων. Καὶ τοῦ Διγενῆ ἄρα ὁ θάνατος δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ ἐπέλθῃ, εἰμὴ μετὰ πάλην πρὸς τὸν Χάρον. Ἀλλ' ὁ Διγενὴς δὲν εἶναι κοινὸς θνητός· δεινὸς συνάπτεται ἀγών, καὶ ὁ ἥρως καταβάλλει τὸν δαίμονα τοῦ θανάτου, μόλις δὲ διὰ δόλου κατορθώνει οὗτος ν' ἀναδειχθῇ ἐπὶ τέλους νικητής. Καταπαλαισθεὶς ὑπὸ τοῦ Χάρου κατάκειται εἰς τὴν κλίνην, ἀναμένων τὸν θάνατον, περιστοιχίζουσι δ' αὐτὸν τὰ παλληκάρια του, εἰς τὰ ὁποῖα ἀφηγεῖται ἀνδραγαθίας αὐτοῦ. Πῶς ἐφόνευσε γιγάντειον Σαρακηνόν, φρουροῦντα τὸν πόρον τοῦ Εὐφράτου (τῶν ἐπισυναπτομένων ᾀσμάτων ἀρ. 1.2), ἢ Ἀράπην (ἀρ. 5), ἢ τεράστιον δράκοντα (ἀρ. 1. 3. 9), ἢ ὄφεις δικεφάλους ἢ τρικεφάλους (ἀρ. 9. 14. 15), δράκοντας (ἀρ. 2. 12), λέοντας (ἀρ. 2.

6. 8. 10. 11. 15), λύκους (ἀρ. 18), ἄρκτους (ἀρ. 6. 8. 10. 11. 14. 15), ἄρκτους πτερωτὰς (ἀρ. 18), καὶ τὸ στοιχειωμένο ἀλάφι (ἀρ. 9-12). Εἶτα προσκαλεῖ τὴν σύζυγόν του, καὶ ὅπως μὴ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ περιέλθῃ εἰς ἄλλον, τὴν ἀποπνίγει εἰς τὰς ἀγκάλας του (ἀρ. 1. 22. 23. 32-34, πρβλ. ἀρ. 24-29).

Ὁ τύπος οὗτος εἶναι ὁ μάλιστα διαδεδομένος, ἡ δὲ στενὴ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς τὰς τεχνικὰς διασκευὰς τοῦ ἔπους ὑποδεικνύει ὅτι εἶναι καὶ ὁ παλαιότατος. Ἀλλὰ καὶ πολλαὶ ἄλλαι παραλλαγαὶ φέρονται, εὐεξήγητοι ἐκ τοῦ πλούτου τῶν περὶ τοῦ Διγενῆ δημωδῶν παραδόσεων καὶ ἐκ τῆς ἐλευθέρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ διαπλάσεως τῆς ἐπικῆς ὕλης. Τὰ ἐπισυναπτόμενα ᾄσματα παρουσιάζουσι τὰς ἑπομένας παραλλαγάς:

α΄) Ὁ ἥρως ἐξ ὀνείρου μανθάνει τὸν ἐπικείμενον θάνατόν του· ἑστιᾷ τοὺς φίλους του καὶ διηγεῖται τὰς ἀνδραγαθίας του (ἀρ. 6, πρβλ. 7).

β΄) Μανθάνει τοῦτο παρὰ πτηνῶν· παραλλαγαί τινες προσθέτουσιν ὅτι ἀπιστεῖ εἰς τὸ ἄκουσμα, θεωρῶν βέβαιον προμήνυμα τοῦ τέλους του μόνον τὴν ἀποτυχίαν ἐν κυνηγίῳ· ἀλλ' ὅτι ἐξελθὼν εἰς κυνήγιον ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιτύχῃ θήραμα· καὶ ὅτι παλαίει μετὰ τοῦ Χάρου (ἀρ. 23-31. 35. 41). Πρβλ. τὰ ὑπὸ τῆς διασκευῆς τῆς Κρ. μνημονευόμενα κυνηγέσια τοῦ Ἀκρίτου πρὸ τοῦ θανάτου του.

γ΄) Ὁ Διγενὴς διὰ τοῦ θανάτου ἀποτίνει τὸ ἁμάρτημα αὐτοῦ, τοῦ φόνου τῆς στοιχειωμένης ἐλάφου (ἀρ. 10, πρβλ. 9. 11).

δ΄) Ὁ Χάρος ἐλλοχεύει πανταχοῦ τὸν Διγενῆ (ἀρ. 8. 42). Συναντᾷ αὐτὸν εἰς τὸ κυνήγιον (ἀρ. 7. 58).

ε΄) Ὁ Διγενὴς φοβεῖται ἰδὼν τὸν Χάρον ἢ τὸν ψυχοπομπὸν ἄγγελον· ἐννοεῖ ὅτι ἤγγισε τὸ τέλος του, παλαίει πρὸς τὸν Χάρον καὶ καταβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ (ἀρ. 6. 8-11. 13. 14. 17. 18).

στ΄) Ἡ μήτηρ τοῦ Δ. θνήσκει πιοῦσα φάρμακον ἐκ λύπης, διότι εἶδεν αὐτὸν ἡττώμενον ἐν τῇ πάλῃ (ἀρ. 45).

ζ΄) Ἀκούσας παρὰ φίλων του ὁ Δ. ὅτι ἐπεφάνη ἄγνωστος ἥρως (εἶναι δ' οὗτος ὁ Χάρος), ἂν καὶ ἐπιθάνατος, προκαλεῖ αὐτὸν εἰς ἀγῶνα καὶ ἡττᾶται (ἀρ. 20. 21).

η΄) Φίλοι τοῦ Δ. ἀνδρειωμένοι μαθόντες τὴν θανάσιμον νόσον του, πειρῶνται νὰ τὸν σώσωσι διὰ φαρμάκων (ἀρ. 19. 20).

θ΄) Ὁ Δ. κτίζει κάστρον ὅπως μὴ τὸν εὕρῃ ὁ Χάρος, ἀλλ' οὐδ' οὕτω τὸν ἀποφεύγει (ἀρ. 36. 37. 40).

ι΄) Οἱ ἀνδρειωμένοι κτίζουν κάστρον πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ Χάρου· ἀλλ' οὗτος ἐπιστὰς προκαλεῖ τὸν ἄριστον αὐτῶν εἰς ἀγῶνα καὶ νικᾷ (ἀρ. 46-54).

ια΄) Ὁ Δ. θνήσκει ἑκουσίως, ὀρύξας αὐτὸς τὸν τάφον του, καὶ παρασύρει εἰς τὸν τάφον καὶ τὴν σύζυγόν του (ἀρ. 33).

ιβ΄) Θνήσκων ὁ Δ. μεριμνᾷ περὶ τῆς τύχης τῆς οἰκογενείας του, εἰς ἣν καταλείπει ὑπέρογκον χρέος, ἐνῷ ἡ περιουσία του συνίσταται εἰς μίαν ἄμπελον (ἀρ. 5. 60, πρβλ. 61-72).

ιγ΄) Τὸν Δ. ἀποκτείνει ἡ σύζυγός του βασιλόπαις τὴν πρώτην νύκτα τῶν γάμων (ἀρ. 59).

ιδ') Ὁ θεὸς παραχωρεῖ εἰς τὸν Δ. παράτασιν τῆς ζωῆς, ἂν τις τῶν οἰκείων του δεχθῇ νὰ μερισθῇ μετ' αὐτοῦ τὰ ὑπόλοιπα ἔτη τοῦ βίου του· ἀρνηθέντων τῶν γονέων του δέχεται μόνη ἡ σύζυγός του (ἀρ. 37-41)· εἷς τινας παραλλαγὰς ἀναφέρεται μόνη ἡ ἱκεσία τοῦ Δ. περὶ παρατάσεως τῆς ζωῆς (ἀρ. 31. 36. 37).

Οἱ διασκευασταὶ τοῦ ἔπους ἐγίνωσκον μὲν καὶ τινα τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις παραλλαγαῖς στοιχείων, ὡς εἰκάζεται ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω ἐν τῇ λεπτομερεστέρᾳ ἐξετάσει τῶν ᾀσμάτων. Ἀλλὰ βάσιν τοῦ ἔργου των εἶχον τὰ ᾄσματα τοῦ πρώτου τύπου. Ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ τὸ γενικὸν σχῆμα εἶναι τὸ αὐτό. Νόσος τοῦ ἥρωος, προσέλευσις τῶν φίλων του, ἀφήγησις τῶν ἀνδραγαθημάτων του εἰς τούτους ἢ εἰς τὴν σύζυγόν του, συνομιλία τοῦ Διγενῆ μετὰ τῆς συζύγου, θάνατος ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ᾀσμάτων δυσκόλως προσηρμόζετο πρὸς τὸν καθόλου χαρακτῆρα τοῦ βυζαντινοῦ ἔπους, καὶ αἱ μυθικαὶ καὶ κακόδοξοι παραστάσεις, τὰ ἰσχυρὰ πάθη, στοχασμοὶ ἢ συναισθήματα ἐγκατοπτρίζοντα πιστῶς τὸν τραχὺν στρατιωτικὸν βίον, πᾶν καθόλου τὸ προσκροῦον εἰς τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καὶ ἀπᾷδον πρὸς τὰς ὀρθοδόξους χριστιανικὰς δοξασίας, ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἐκποδὼν ἢ νὰ μεταβληθῇ οὕτως, ὥστε νὰ ἀποβάλῃ καὶ χρῶμα καὶ δριμύτητα. Οὔτε ὁ Χάρος, οὔτε τὰ φανταστικὰ θηρία, οὔτε ὁ ἀποπνιγμὸς τῆς συζύγου ὑπὸ τοῦ ὑμνουμένου ἥρωος, εἶχον θέσιν εἰς ποίημα ἐπιτηδεῦον ἱστορικὴν ἀκρίβειαν καὶ φιλαλήθειαν καὶ σκοποῦν τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ψυχικὴν ὠφέλειαν τοῦ ἀναγνώστου. Τὰ ἔκτροπα ταῦτα στοιχεῖα ἔδει ν' ἀποβάλῃ μεταγγιζομένη εἰς τὸ τεχνικὸν ἔπος ἡ δημώδης ποίησις, συναποβάλλουσα καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ κάλλους καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον δὲν κατωρθοῦτο τοῦτο, χωρὶς ν' ἀπολειφθῶσιν ἴχνη ἐμφανῆ τῶν συστατικῶν αὐτῆς.

Τοιαῦτα δ' ἴχνη εἶναι εὐδιάγνωστα καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ, ἐν τῷ ἔπει. *Ὁ θάνατος τὸν ἔγραψεν στὸν ᾅδην νὰ ὑπάγῃ* (Ἀνδρ. 4392)· *ὁ θάνατος τὸν πολεμᾷ εἰς τὸ παλάτι μέσα* (Ἀνδρ. 4407). Ὁ Ἀκρίτας τὸν ἀναγνωρίζει (αὐτ. 4405) καὶ ὀδύρεται. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χάρος ἀναφαίνεται ἐν τῇ αὐτῇ διασκευῇ. Ὁ Διγενὴς φαντάζεται ἑαυτὸν αἰχμάλωτόν του: *στὸν Χάροντα νὰ μὲ κρατῇ καὶ δοῦλον νὰ μὲ ἔχῃ* (στ. 4511). Ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ Πετρίτση, ἂν καὶ ἐπιτομώτατα ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Διγενῆ, πολλάκις μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Χάρου ἢ Χάροντα (Ὀξ. 2973-2974. 2977. 3029) καὶ σαφεῖς ὑπάρχουσιν ὑπαινιγμοὶ τῆς πρὸς αὐτὸν πάλης (αὐτ.). Ἐν τῇ τῆς Κρυπτοφέρρης αἰτίοι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκρίτου φέρονται οἱ τρεῖς ἀνθρωποκτόνοι, ὁ θάνατος, ὁ Χάρων καὶ ὁ ᾅδης:

Ἄρα τίς τὸν ἀήττητον ἰσχύσει ὑποτάξαι;...
Χάρων ὁ τρισκατάρατος καὶ πάντας συναναίρων κτλ. (Η' 267)

Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Διγενὴς διαλεγόμενος πρὸς τὴν σύζυγόν του, μόνον τὸν Χάροντα λέγει νικητήν του:

Ὁ Χάρων δέ με ἐκ παντὸς τὸν ἀήττητον τρέπει (Η' 125).

Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ Ἐσκωριαλίῳ διασκευῇ:

Ὁ Χάρος τρέπει ἐκ παντὸς τὸν μήποτε τραπέντα,
ὁ Χάροντας χωρίζει με ἀπὸ σοῦ τῆς φιλτάτης (στ. 131-132)[5].

Τὸν δὲ ἀποπνιγμὸν τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀκρίτου ὑπ' αὐτοῦ τούτου οὐδεὶς βεβαίως ἀνέμενε νὰ ἴδῃ περιλαμβανόμενον εἰς τὸ ἔπος. Ἀφοῦ ὁ Γάλλος μεταφραστὴς τοῦ Σαίξπηρ Doucis ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ μεταβάλῃ τὸ τέλος τοῦ Ὀθέλλου, ὅπως μὴ ταράξῃ σφοδρῶς τὰς εὐαισθήτους ψυχὰς τῶν θεατῶν ὁ ἄγριος τῆς Δεσδεμόνας ἀποπνιγμός, πολλῷ μᾶλλον ἄτοπος καὶ ἀνάρμοστος θὰ ἐφαίνετο εἰς τοὺς διασκευαστὰς τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους τοιαύτη πρᾶξις τοῦ εὐγενοῦς καὶ ἀνδρείου Ἀκρίτου. Καὶ τὴν τραγικὴν καταστροφήν, τὴν ὁποίαν μνημονεύει ἡ παράδοσις, ἔκριναν εὐσχημότερον ν' ἀντικαταστήσωσι διὰ φιλοστόργου, συνετῆς, ἀλλὰ καὶ ἀψυχολογήτου, συμβουλῆς τοῦ Διγενῆ πρὸς τὴν σύζυγόν του, νὰ ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον μετ' ἄλλου γενναίου πολεμιστοῦ, ὅπως μὴ μείνῃ ἔρημος καὶ ἀπροστάτευτος.

Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπίδρασις τῆς περὶ τοῦ θανάτου τῆς συζύγου τοῦ Διγενῆ παραδόσεως ὑπεμφαίνεται ἐν ταῖς διασκευαῖς, οὐ μόνον εἰς τὸ πλᾶσμα τοῦ ταὐτοχρόνου θανάτου ἀμφοτέρων, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διατύπωσιν τῶν πρὸς τὴν ἰδίαν γυναῖκα λόγων τοῦ Διγενῆ. Ἐν τῇ διασκευῇ τῆς Ἄνδρου παροτρύνει αὐτὴν νὰ ἱκετεύσῃ τὸν θεὸν ὅπως τὸν ἀφήσῃ ἐν ζωῇ, διότι γινώσκει, ὅτι οὐδένα ἄλλον θὰ δυνηθῇ νὰ εὕρῃ ἀνδρεῖον καὶ δυνατὸν ὡς αὐτόν. Ἐν δὲ τῇ τοῦ Ἐσκωριάλου σαφέστερον δηλώνει τὰ συναισθήματά του. Σοῦ ἀφήνω, τῇ λέγει, πλοῦτον πολύν, ἔχεις καὶ νὰ φάγῃς καὶ νὰ πίῃς, καὶ νὰ ἐνδύεσαι πολυτελῶς. Μὴ σκεφθῇς περὶ δευτέρου γάμου:

καὶ μηδέν' ἄλλον [ἐν]θυμηθῇς, ἄλλον νὰ περιλάβῃς (στ. 121).

Ἀλλὰ πάλιν ἂν σκεφθῇς νὰ λάβῃς ἄλλον σύζυγον, φρόντισε νὰ ἐκλέξῃς γενναῖον πολεμιστήν, μὴ φοβούμενον τοὺς βαρεῖς πολέμους. Ἐμὲ δὲ νὰ μὴ λησμονήσῃς.

Τῶν συναπτομένων ᾀσμάτων τὸ ὑπ' ἀρ. 1 εἶναι τὸ ἀρτιώτατον καὶ πληρέστατον, μετὰ πλείστης δ' ἀκριβείας ἐκδεδομένον[6]. Ὑπόθεσιν ἔχει τὴν πάλην

---

5. Ἐν τῇ κριτικωτάτῃ περὶ τοῦ Χάρου πραγματείᾳ αὐτοῦ ὁ D. C. Hesseling (Charos, Leiden 1897, σ. 23 κέ) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἐκ τῶν εἰς τὸν Χάρον ἢ τὸν θάνατον ἀναφερομένων χωρίων τῶν διασκευῶν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους συνάγεται ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ Χάρου, ὡς τὸν παριστάνουσι τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ ᾄσματα, ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς παλαιοτέρους τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος Ἕλληνας ποιητάς. Ἀλλ' ἂν οἱ διασκευασταὶ τοῦ ἔπους ἐγίνωσκον δημοτικὰ ᾄσματα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐξελέγχεται ἀβάσιμος.

6. Δι' ἀστερίσκου, προτασσομένου τοῦ ἀριθμοῦ, δηλοῦνται τὰ ᾄσματα, τῶν ὁποίων μετὰ πολλῆς προσοχῆς πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις ὡς γλωσσικῶν μνημείων, διότι κατὰ τὴν καταγραφὴν αὐτῶν φαίνεταί μοι ὅτι δὲν κατεβλήθη ἡ προσήκουσα ἐπιμέλεια περὶ τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τῆς λέξεως. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ὑπ' ἀρ. 2. 10-13. 18. 21. 24-27. 29. 33. 36. 38. 47-49. 53. 55-57. 59-64. 66-72.

τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Διγενῆ, τὴν ἀφήγησιν τῶν ἄθλων του ὑπὸ τοῦ Διγενῆ κατακειμένου κλινήρους εἰς τὰ παλληκάρια του καὶ τὸν φόνον τῆς συζύγου του ὑπὸ τοῦ ἐπιθανατίου Διγενῆ. Οἱ δ' ἄθλοι οὓς ἀφηγεῖται εἶναι ὁ φόνος δράκοντος τεραστίου καὶ ὁ φόνος πελωρίου Σαρακηνοῦ, φύλακος τοῦ Εὐφράτου.

Ὁ Χάρος ἐπιφαίνεται, ὡς φαντάζεται αὐτὸν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἔφιππος[7], μαῦρον ἵππον ἱππεύων, μελανείμων[8]. (Οὕτω καὶ εἰς ἄλλα τῶν δημοσιευομένων ὧδε ᾀσμάτων: ἀρ. 2. 7. 16. 53). Ἔρχεται κατ' ἐντολὴν τοῦ θεοῦ νὰ παραλάβῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Διγενῆ. Εὑρίσκει δ' αὐτὸν μετὰ πολλῶν φίλων του, εἰς πανήγυριν ὅπου παρεκάθηντο εἰς συμπόσιον. Οἱ εὐωχούμενοι προσκαλοῦσιν αὐτόν, κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νὰ καθήσῃ εἰς τὴν τράπεζαν[9], ἀλλ' οὗτος ἀρνεῖται, δηλῶν εἰς αὐτοὺς τὸν σκοπὸν τῆς ἐλεύσεώς του. Ἐπακολουθεῖ πάλη τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου, νικῶντος δ' ἐκείνου, ὁ Χάρος διὰ δόλου ὑπεκφεύγει, καὶ εἰς ἀετὸν μεταμορφωθεὶς ἀνέρχεται εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀναφέρει εἰς τὸν θεόν, ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τὸν ἥρωα, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀνδρείας του. Ὁ θεὸς τῷ ὑποδεικνύει τὸν τρόπον καὶ ὁ Χάρος τέλος τὸν νικᾷ. Ἡττηθεὶς ὁ Διγενής, κατάκειται εἰς τὴν κλίνην. Προσέρχονται τὰ παλληκάρια του[10] ἀλλὰ δὲν τολμῶσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν οἶκόν του. Τέλος εἰσέρχεται ὁ θαρραλεώτερος καὶ ἀνακοινώνει εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιθυμίαν των τοῦ νὰ τὸν ἴδωσιν. Ὁ Διγενὴς τοὺς προσκαλεῖ νὰ εἰσέλθωσι, παραθέτει ἀργυρᾶν τράπεζαν, καὶ ὑπείκων εἰς παράκλησίν των, ἀφηγεῖται τοὺς δύο ἄθλους του.

Τὸν φόνον τοῦ δράκοντος ἔχει ὑπόθεσιν καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 3 ῥόδιον ᾆσμα, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ παράδοσιν πιθανῶς ἀναφέρεται καὶ τοῦ γορτυνιακοῦ ᾄσματος (ἀρ. 9) ὁ δικέφαλος κερασφόρος ὄφις, ὁ ἔχων ἱππείους πόδας καὶ ὀφθαλμοὺς ὡς τοῦ βοός. Κατὰ τὸν ἄθλον τοῦτον εἶχεν ὁ Διγενὴς μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν σύζυγόν του (στ. 50). Ἀλλὰ δὲν πρέπει, νομίζω, ἐκ τούτου νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἔχει τι κοινὸν ἡ διήγησις πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἔπους, τὴν σωτηρίαν τῆς γυναικὸς τοῦ ἥρωος ἐκ τοῦ δράκοντος εἰς τὸ Βλαττολιβάδιν. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὸ μόνον ἐν τῷ ἔπει ἀναφέρον φανταστικὸν θηρίον, εἶναι πιθανῶς διασκευὴ τῆς παραδόσεως, τῆς ἐκτιθεμένης εἰς ἄλλα πολυάριθμα ἀκριτικὰ ᾄσματα, ἀφηγούμενα τὴν σωτηρίαν τοῦ νεογάμου ἥρωος ὑπὸ τῆς γυναικός του, ἀποκτει-

---

7. Schmidt, Das Volksleben der Neugr., σ. 225 κἑ. Πολίτου, Νεοελλην. μυθολογ., σ. 257. Πρὸ πάντων D. C. Hesseling, Charos, Leiden 1897.

8. Schmidt, αὐτ. Πολίτης, αὐτ., σ. 255. — Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐφαντάζοντο τὰς θεότητας τοῦ ᾅδου μελαίνας ἢ μελανείμονας (Βλ. Roscher, Lex. d. Myth., τ. II, σ. 2566 κἑ. 2575. Τοῦ αὐτοῦ, D. von der Kynanthropie Fragm. Mark. Sid., σ. 48-49). Περὶ ὁμοίων γερμανικῶν μεσαιωνικῶν παραστάσεων βλ. Pfeiffer's, Germania, τ. XII, σ. 289.

9. Οὕτω καὶ ἐν ἑτέρῳ κυπριακῷ τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου προσκαλεῖται ὁ Διγενὴς ἢ ὁ Φιλόπαππος νὰ μετάσχῃ τοῦ γεύματος, καὶ ὁμοίως ἀρνεῖται (Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β', σ. 15, ἀρ. 3).

10. Τριακόσιοι δύο νομᾶτοι (στ. 35). Τριακόσια παλληκάρια κατὰ τὴν ἑτέραν κυπριακὴν παραλλαγὴν (στ. 50) καὶ κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Ἐσκωριαλίου κώδικος (στ. 25). Τριακόσιοι ὡπλισμένοι καὶ τριακόσιοι ἄοπλοι, κατὰ τὴν ροδίαν παραλλαγὴν (ἀρ. 3).

νάσης ἢ ἐκφοβησάσης τὸν μέλλοντα νὰ καταφάγῃ αὐτὸν δράκοντα. Πρὸς ταῦτα ἴσως συνεδυάσθη καὶ ἡ διήγησις ἀκριτικοῦ ᾄσματος περὶ τραυματισμοῦ καὶ καθυποτάξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ Διγενῆ, ὅτε ἐδίωκον αὐτὸν οἱ γονεῖς τῆς ἀπαχθείσης συζύγου του[11].

Πρὸς τὸν φόνον τοῦ δράκοντος εἶναι συναφὴς καὶ ὁ δεύτερος ἄθλος. Ἕνεκα τοῦ δηλητηρίου τοῦ ὄφεως ἐδίψησεν ὁ ἵππος τοῦ Διγενῆ καὶ τὸν ἔφερεν οὗτος νὰ τὸν ποτίσῃ εἰς τὸν ποταμὸν Εὐφράτην. Ἀλλ' ἐκεῖ ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ πελώριος Σαρακηνός, ὁ φυλάττων τὸν πόρον τοῦ ποταμοῦ. Ἀμυνόμενος ὁ ἥρως ἐπάταξεν αὐτὸν ἰσχυρῶς διὰ τοῦ ροπάλου του, ἐκ δὲ τῆς καιρίας πληγῆς μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Τὸν αὐτὸν ἄθλον ἀφηγεῖται καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 2, μετά τινων δὲ παραλλαγῶν καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 5. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ὁ ἄθλος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρμούρη (δηλονότι τοῦ Ἐμίρου, τοῦ πατρὸς τοῦ Διγενῆ)· ἐν μὲν τῷ μεσαιωνικῷ ᾄσματι τοῦ κώδικος τῆς Πετρουπόλεως, ὁ φύλαξ τοῦ Εὐφράτου εἶναι κοινός τις Σαρακηνός, οὐδὲν τὸ ἐξωτερικῶς τρομερὸν ἔχων, καὶ τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρμούρη

σφόνδυλον τὸν ἔδωσε καὶ ἐξεσαγώνιασέ τον,

ὅπως τὸν ἀναγκάσῃ νὰ δώσῃ πληροφορίας περὶ τῆς δυνάμεως τῶν παρὰ τὸν Εὐφράτην Σαρακηνῶν[12]. Ἀλλ' ἐν ταῖς σημεριναῖς καρπαθιακαῖς παραλλαγαῖς τοῦ ᾄσματος ἐξεικονίζεται ἐπίσης τερατώδης ὡς ὁ τῶν κυπριακῶν:

Ἀπάνω ποὺ τὶς πλάτες του τρι' ἀνεμομύλια λέθαν,
κι ἀπάνω στὶς κουτάλες του τρι' ἀντρόυνα κοιμοῦτο[13].

Ἐν ἄλλῳ δὲ ἀκριτικῷ ᾄσματι τῆς Τραπεζοῦντος τοιοῦτον Σαρακηνὸν συναντᾷ *στοῦ ποταμοῦ τὰ κλώσματα* ὁ Ξάνθινον, πορευόμενος ὅπως λυτρώσῃ τὸν αἰχμάλωτον τῶν Σαρακηνῶν υἱόν του Βασίλην (τὸν Βασίλειον Διγενῆν Ἀκρίτην). Ὁ Σαρακηνὸς οὗτος

Εἶσ'εν καὶ στὸ κεφάλιν ἀτ' ἑξηνταπέντε κάσ'τρια,
ἑξηνταπέντε κάσ'τρια σαν, σαρανταδυὸ χωρία·
ὀπίσω στὴν κοτύλαν ἀτ' χαμελετίτζα κλώσκουν·
στὸ ἕναν τὸ ρωθοῦνιν ἀτ' ἄλογον σταλισμένον,
καὶ στἄλλο τὸ ρωθοῦνιν ἀτ' κόρη φυγαδιασμέντζια[14].

Ἀντὶ δ' ὁμως τοῦ Σαρακηνοῦ αὐτὸς ὁ Ξάνθινος περιγράφεται ἔχων τοσοῦτο τερατῶδες μέγεθος ἐν ἑτέρῳ ἀνεκδότῳ ποντικῷ ᾄσματι τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. Ὁ κρότος τοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Σαρακηνοῦ ροπαλισμοῦ τοῦ Διγενῆ

---

11. Σακελλαρίου, αὐτ., σ. 16, στ. 79.

12. Γαβρ. Δεστούνη, Τοῦ Ἀρμούρη. Ἆσμα δημοτικὸν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, Πετρούπ. 1877, σ. 56 κἑ.

13. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, Ἀθ. 1896, σ. 250. Ζωγράφειος ἀγών, σ. 296· πρβλ. καὶ σ. 285.

14. Γαβρ. Δεστούνη, Τοῦ Ξάνθινου. Ἆσμα δημοτικὸν Τραπεζοῦντος, Πετρούπ. 1881, σ. 24. 26.

ἠκούσθη εἰς πόλιν ἀπέχουσαν πολλὰ μίλλια τοῦ τόπου τῆς μονομαχίας καὶ ἐξελήφθη ὑπὸ τῶν κατοίκων ὡς κρότος καταιγίδος. Ἀλλὰ πολύπειρος γέρων, παρατυχὼν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ ρηγός, τοῖς ἐξήγησεν ὅτι δὲν ἦτο προάγγελος θεομηνίας ὁ κρότος, ἀλλὰ προήρχετο ἐκ τοῦ ροπάλου τοῦ Διγενῆ, διότι μόνος ὁ ἥρως οὗτος ἦτο ἱκανὸς τοιαύτας νὰ καταφέρῃ πληγάς. Ὁ γέρων δ' ἐκεῖνος φέρει τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοτάτου ἐκ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἀρχηγοῦ τῶν ἀπελατῶν Φιλοπάππου, παραφθαρὲν ἐν μὲν τῇ πρώτῃ παραλλαγῇ εἰς *Παλιοπαππούς*, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ εἰς *Καριοπαππούς*.

Τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος ἀναφέρεται εἰς τὸ χαρακτηριστικώτατον ἐπεισόδιον τοῦ ἀποπνιγμοῦ τῆς συζύγου του ὑπὸ τοῦ θνήσκοντος ἥρωος. Ὁ Διγενὴς τὴν παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν τάφον, ὅπως μὴ μετὰ τὸν θάνατόν του λάβῃ αὐτὴν ἄλλος. Ὁ Τριανταφυλλίδης[15] λέγει ὅτι κατὰ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, «ὁ Ἀκρίτας ἀνεγείρας πύργον καὶ ἁρπάσας εὐειδῆ νέαν, ἐκλείσθη ἐν αὐτῷ καὶ διέτρεχε τὴν ὕπαιθρον, τρόμον ἐμποιῶν πανταχοῦ, ἀπέθανε δὲ ὑπὸ λοιμικῆς νόσου· καὶ ἵνα μὴ περιέλθῃ ἡ ἐρωμένη αὐτοῦ εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, προσποιούμενος ὅτι θέλει περιπτύξῃ καὶ ἀποδώσῃ τὸν ἔσχατον ἀσπασμόν, ἔπνιξεν αὐτὴν εἰς τὰς ἀγκάλας του». Ἀλλ' οὐδὲν ᾄσμα ἐπάγεται εἰς μαρτυρίαν, οὐδὲν δὲ τῶν γνωστῶν ποντικῶν ᾀσμάτων ἐκθέτει τὸ ἐπεισόδιον κατὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν τύπον. Ὁ Διγενὴς προσποιεῖται ὅτι θέλει νὰ ἀσπασθῇ τὴν γυναῖκά του καὶ τὴν φονεύει εἰς τὰς ἀγκάλας του, κατὰ τὰς ὑπ' ἀρ. 22 καὶ 23 παραλλαγὰς (πρβλ. ἀρ. 25 καὶ 30), χωρὶς νὰ μνημονεύηται ὁ λόγος τῆς πράξεώς του· ὁ ἀκροατὴς θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἔπραξε τοῦτο ἐκ πόθου ὅπως μὴ χωρισθῇ τῆς καλῆς του, καὶ τὴν ἀφήσῃ ἔρημον καὶ ἀπροστάτευτον. Κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 34 ποντικὴν παραλλαγήν, αὐτὴ ἡ σύζυγος, ὡς ἡ ἀρχαία Εὐάδνη, ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀκολουθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν τάφον. Ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς (ἀρ. 23.[24].26-29) ὅπως μὴ περιέλθωσιν εἰς ἄλλους συγκαταστρέφει μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τὸν ἵππον καὶ τὸ ρόπαλον αὐτοῦ, ἢ τὸ ἄροτρον καὶ τοὺς ἀροτῆρας βόας. Κατὰ τὰς παραλλαγὰς 23 καὶ 24 ἀποφασίζει τὸν φόνον, μαθὼν παρὰ τῆς γυναικός του ὅτι οἱ γείτονες μελετῶσι μετὰ τὸν θάνατόν του ἄλλος νὰ πάρῃ τὸ ρόπαλον, ἄλλος τὸν ἵππον καὶ ἄλλος τὴν γυναῖκά του. Ἀλλ' ἐν τῇ κυπριακῇ ταύτῃ παραλλαγῇ καὶ ἐν ἑτέρᾳ κρητικῇ (ἀρ. 32), ὁ Διγενὴς παρίσταται ἐν εὐλόγῳ ὁρμῇ ζηλοτυπίας τιμωρῶν τὴν σύζυγον, ἥτις ἀπροκαλύπτως τῷ ὁμολογεῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του θὰ ὑπανδρευθῇ ἄλλον, ἐκεῖνον ὃν ἀπὸ πολλοῦ ἀγαπᾷ, τὸν πρῶτον αὐτῆς ἄνδρα, ὀνομαζόμενον Γιάννην, κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν παραλλαγῶν, ὑπονοεῖται δὲ βεβαίως ὅτι ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τούτου τὴν εἶχεν ἀποσπάσῃ ὁ Διγενής, ἀπαγαγὼν ἄκουσαν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὰ ἀκριτικὰ ᾄσματα διότι ἐν κυπριακὸν ἀφηγεῖται πῶς ὁ Διγενὴς ἀπῆγαγε τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του, ἥτις δὲν ἦτο νυμφευμένη, ἀλλ' ἠρραβωνισμένη *(χαρτωμένη)* μὲ τὸν Γιάννη[16]. Ὅμοιον ἐπεισόδιον δὲν ἠδυνήθην ν' ἀνεύρω ἐν τῇ δημώδει ποιήσει ἄλλων λαῶν· παρεμφερὴς δ' ὅμως εἶναι ἡ διή-

15. Οἱ φυγάδες, σ. 47.

16. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀν., σ. 14.

γησις ἱσπανικοῦ ᾄσματος, ὅπερ μόνον ἐκ μιμήσεως αὐτοῦ γαλλικῆς γινώσκω[17]. Ὁ μαῦρος Τουζάνι, ἀγαπῶν τὴν περικαλλῆ Αὐγὴν τοῦ Βάργα, τὴν ἐπικαλουμένην μαργαρίτην τοῦ Τολέδου, προκαλεῖ εἰς μονομαχίαν τὸν εὐτυχῆ ἐραστὴν ταύτης κόμιτα τοῦ Σαλδάνια. Οὗτος δὲ μεταβαίνει εἰς τὸν τόπον τῆς μονομαχίας, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς ἀγαπητῆς του καὶ διαπερᾷ διὰ δόρατος τὸν ἀντίπαλον. Ὁ μαῦρος Τουζάνι ἱκετεύει τὴν σπεύσασαν νὰ παραμυθήσῃ αὐτὸν Αὐγὴν ν' ἀποσπάσῃ ἐκ τῆς πληγῆς του τὸν σίδηρον ποῦ τὸν βασανίζει. Ἀλλ' ὅτε ἐκείνη ἀνύποπτος ἐπλησίασε, συναγαγὼν πάσας τὰς δυνάμεις του, ἐτραυμάτισε διὰ τῆς σπάθης του τὸ ὡραῖον πρόσωπόν της.

Τὸ ὑπ' ἀρ. 2 κυπριακὸν ᾆσμα ἔχει ἐκτενεστέραν τὴν ἀφήγησιν τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου· ἐν ἀρχῇ ἐξ ἄλλων δημοτικῶν ᾀσμάτων οὐδὲν κοινὸν ἐχόντων πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, παραλαμβάνει τὴν παραγγελίαν πρὸς τὸν Χάρον τῆς μητρός του. Καὶ ἐν τούτῳ δ' ὁ Χάρος μεταμορφοῦται εἰς ἀετόν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιτίμησιν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν πάλην, καὶ ὅπως διὰ τῶν ὀνύχων του ἀποσπάσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ νικητοῦ ἥρωος ἐκ τῆς ἕδρας αὐτῆς. Ἐν πλάτει ἀφηγεῖται ὁ Διγενὴς τὸν φόνον τοῦ Σαρακηνοῦ, εἶναι δὲ πληρέστερον τὸ ᾆσμα ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ θανάτου αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ τραύματος ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ρηγός. Τοὐναντίον δ' ὁ φόνος τοῦ δράκοντος παραλείπεται, καὶ συνοπτικώτατα μνημονεύονται φόνοι πολλῶν δρακόντων καὶ λεόντων, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς. Προστίθεται δ' εἰς τὸ ᾆσμα ὅτι ὡς ἀκροθίνια ἐγέμισεν ἐννέα πήρας ἐκ τῶν ρυγχῶν τῶν ὄφεων καὶ τῶν γλωσσῶν τῶν λεόντων, τοῦτο δ' ἀναφέρεται εἰς κοινότατον ἐπεισόδιον παραμυθίων, ὅπερ ἀνευρίσκεται καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους[18]. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Γ΄ ιγ΄, 3) ὁ Πηλεὺς «ὧν ἐχειροῦτο θηρίων, τὰς γλώσσας τούτων ἐκτέμνων ἐν πήρᾳ ἐτίθει», οὕτω δ' ἐξήλεγξε τοὺς ἀντιποιηθέντας τὸν φόνον τῶν θηρίων ἐκείνων. Ὅμοιος εἶναι καὶ ὁ περὶ Ἀλκάθου μεγαρικὸς μῦθος. Οὗτος, κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ἀπολλωνίου (Α 517), «περιπεσὼν λέοντι λυμαινομένῳ τὰ Μέγαρα (ἐφ' ὃν καὶ ἕτεροι ἦσαν ἀπεσταλμένοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Μεγάρων) καταγωνίζεται τοῦτον· καὶ τὴν γλῶτταν αὐτοῦ εἰς πήραν θέμενος, ἐπανῆλθεν αὖθις εἰς τὰ Μέγαρα. Καὶ ἀπαγγελλόντων τῶν ἀπεσταλμένων ἐπὶ τὴν θήραν, ὅτι αὐτοί εἰσιν οἱ κατηγωνισμένοι τὸ θηρίον προσκομίσας τὴν πήραν ἤλεγξεν αὐτούς». Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ διὰ τῆς ἐπιδείξεως τῶν γλωσσῶν τῶν φονευθέντων θηρίων (ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δρακόντων) ἐλέγχου τῶν ψευδῶς ἰσχυρισθέντων ὅτι αὐτοὶ ἐφόνευσαν ταῦτα εὑρίσκεται καὶ εἰς πολλὰ

17. Ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν μικρῶν διηγηματίων τοῦ Prosper Mérimée, τῇ συνεκδιδομένῃ μετὰ τῆς Κολόμβας.

18. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου διαλαμβάνουσιν, ἀναφέροντες τὰ παράλληλα, οἱ ἑξῆς συγγραφεῖς: Ipolyi ἐν Zeitschrift f. deutsche Mythologie u. Sittenkunde, τ. II, σ. 165 κἑ. 283 κἑ. Mannhardt, Wald- u. Feldkulte, τ. II, σ. 52-59. R. Köhler ἐν Jahrb. f. roman. u. englische Lit., τ. VII, σ. 132-134. Kleine Schriften, τ. I, σ. 399. 430.

καὶ νεοελληνικὰ[19] καὶ ἄλλων λαῶν παραμύθια[20]. Πάντα δὲ ταῦτα ἀναφέρουσιν ὅτι οἱ ἥρωες ἀπέκοπτον τὰς γλώσσας τῶν θηρίων, ἅτινα ἀπέκτειναν, οὐδὲν δ' ἔχομεν παράδειγμα τῆς ἀποκοπῆς ρυγχῶν ἢ κεφαλῶν, ὡς ἐν τῷ κυπριακῷ ᾄσματι. Μόνον ἓν ἀρμενικὸν ἀναφέρει ἀποκοπὴν ὤτων, καὶ ἓν τρανσυλβανικὸν ἀποκοπὴν τῶν ποδῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἥρωος φονευθέντων θηρίων καὶ τῶν γλωσσῶν τῶν ταὐτοχρόνως ὑπ' αὐτοῦ ἐπίσης φονευθέντων Οὔννων (γιγάντων)[21].

Τοῦ 3 ᾄσματος ἡ ἀρχὴ ἐπαναλαμβάνεται μετά τινων παραλλαγῶν καὶ ἐν ἀρ. 4. 5. 8. 20. 21. 32. 42. 43 καὶ 44. Τὸ ᾆσμα περιέχει τὴν ἀφήγησιν τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ κατὰ τὸν τύπον τῶν δύο προηγουμένων, καὶ διακόπτεται εἰς τὸ μέσον τῆς διηγήσεως τοῦ πρώτου ἄθλου, τῆς δρακοντοκτονίας, ἐν τῇ πρώτῃ κυπριακῇ παραλλαγῇ.

Ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ 4 τηλιακοῦ ᾄσματος, ὅπερ εἰς τὸν αὐτὸν ἐπίσης τύπον ὑπάγεται, δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰκάσωμεν εἰς τίνα ἄθλον ἀναφέρεται. Θὰ ἦτο δὲ τολμηρὸν ἐκ τῶν περὶ τῆς ἄμμου στίχων νὰ ὑποθέσωμεν συνάφειάν τινα τούτου πρὸς τὸν πρῶτον ἄθλον τοῦ Διγενῆ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἀραβίας, κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Ἐσκωριαλίου χειρογράφου.

Τὸ πέμπτον ᾆσμα, ροδιακόν, ὅπερ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν λαογραφικὴν ἑταιρείαν ὁ ἀντιπρόεδρος κ. Δ. Γρ. Καμπούρογλους, ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ Ροδίου κ. Ἀνδρ. Μ. Δέσποτα, εἶναι συγγενέστατον πρὸς τὰς κυπριακὰς παραλλαγάς. Αἱ ἀκριτικαὶ ἀναμνήσεις δ' ὅμως φαίνονται ἐξησθενημέναι ἐν αὐτῷ. Οὐ μόνον ὁ Ἰορδάνης ποταμὸς ὑποκαθίσταται εἰς τὸν Εὐφράτην καὶ Ἀράπης εἰς τὸν Σαρακηνόν, ἀλλὰ καὶ ὁ τρομερὸς Ἀκρίτης τοιαύτην ὑφίσταται μεταβολήν, ὥστε ἡ κυριωτάτη φροντὶς αὐτοῦ θνήσκοντος εἶναι πῶς θὰ ἐξοφληθῇ τὸ χρέος, ὅπερ καταλείπει εἰς τὴν οἰκογένειάν του[22]. Τὰ τῆς μονομαχίας μὲ τὸν Ἀράπην ἐκτίθενται ὅπως περίπου ἐν ταῖς κυπριακαῖς παραλλαγαῖς. Τὸ αὐτὸ ἀμήχανον μέγεθος τοῦ γίγαντος, ὁ αὐτὸς ροπαλισμὸς τοῦ Διγενῆ, συνταράξας ἐπίσης καὶ τοὺς ἀπώτατα οἰκοῦντας, φοβηθέντας μὴ ἐπέλθῃ

19. Buchon, La Grèce continentale et la Morée, σ. 278 (ἄνευ δηλώσεως τῆς προελεύσεως τοῦ παραμυθίου). Hahn, Griech. u. alban. Märchen, ἀρ. 70, τ. II, σ. 56. 295 (Σύρου καὶ παραλλαγὴ Τήνου). Ζωγράφ. ἀγών, σ. 243. 256 (συμαϊκά). Georgeakis et Pineau, Folk-lore de Lesbos, σ. 87 (λέσβιον). La Calabria, 1895, σ. 36 (ἑλληνικὸν τῆς Ροκκαφόρτης τῆς Καλαβρίας).

20. Εἰς τὰς μαρτυρίας, τὰς ὁποίας ἀναφέρουσιν οἱ ἐν σελ. 105, σημ. 18 μνημονευόμενοι συγγραφεῖς, πρόσθες: Revue des trad. populaires, 1894, σ. 172, 173· 1902, σ. 515-516 (γαλλικά). Mélusine, τ. I, σ. 64 (βρετανικόν). Archivio per lo studio delle tradiz. popolari, τ. I, σ. 57 (ἰταλικόν). Săinenu, Basmele române, σ. 467 (βλαχικόν). J. Milanowski, Volksmärchen aus Böhmen, Breslau 1853, ἀρ. 4 (βοημικόν). Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde, 1901, σ. 99 (ἐσθωνικόν). Revue des trad. pop., 1904, σ. 338. 339. 341 (ἀρμενικά).

21. Τὸ ἀρμενικὸν ἐν RTP, 1904, σ. 341, τὸ δὲ τρανσυλβανικὸν ἐν Haltrich, Siebenbürg. Märchen, ἀρ. 22 παρὰ Mannhardt, ἔνθ' ἀν., σ. 56-57.

22. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Διγενῆ ἐμφαίνεται μόνον εἰς τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος μετὰ τοὺς στίχους 60-64, οἵτινες ἀποτελοῦσι καλλίστην κατακλεῖδα αὐτοῦ. Οὕτω δὲ τὸ ἐπεισόδιον τῶν χρεῶν καὶ τῆς ἀποτίσεως αὐτῶν διὰ τῆς ἐπιμελοῦς καὶ μεθοδικῆς καλλιεργείας τῆς ἀμπέλου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὑπ' ἀριθ. 60-72 ᾀσμάτων, φαίνεται χαλαρώτατα συνδεόμενον πρὸς τὸ ἄλλο ᾆσμα, ἐλέγχεται ἀδέξιον παρέμβλημα καὶ πρέπει νὰ χωρισθῇ αὐτοῦ, ὡς παντελῶς ἀλλότριον τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων.

ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου. Γέρος δὲ καὶ ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ καθησυχάζει αὐτούς, ἐξηγῶν τί ἀληθῶς συμβαίνει. Τὸ ὄνομα τοῦ Φιλοπάππου ἐλησμονήθη παντελῶς, καὶ ὁ γέρος ἔμεινεν ἀνώνυμος. Ἡ μονομαχία δ' ὅμως δὲν ἔληξε, διότι τὴν πληγὴν τοῦ ροπάλου τοῦ Διγενῆ σχεδὸν δὲν ἠσθάνθη ὁ Ἀράπης, καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀποδύονται εἰς ἀγῶνα πάλης μακρὸν διαρκέσαντα, ὁ ἥρως ἀποκαμὼν τὴν τετάρτην ἡμέραν κινδυνεύει νὰ καταβληθῇ, ὅτε φωνὴ ἐξ οὐρανῶν τὸν καθοδηγεῖ πῶς νὰ θανατώσῃ τὸν ἀντίπαλον[23]. Εἶναι κατάδηλος ὁ συμφυρμὸς τῶν διηγήσεων περὶ τοῦ φόνου τοῦ Σαρακηνοῦ καὶ τῆς πάλης μὲ τὸν Χάρον. Καθὼς ἐπίσης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς διηγήσεως, παρατηρεῖται ἄτεχνος συμφυρμὸς τοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ φόνου τοῦ Σαρακηνοῦ ὑπὸ τοῦ Διγενῆ, καὶ τῶν μύθων περὶ δρακόντων ἐφόρων τῶν πηγῶν, κατακρατούντων τὰ ὕδατα, καὶ τοῦ φόνου αὐτῶν ὑπὸ ἡρώων λυτρούντων τὴν διψῶσαν χώραν καὶ τὴν ἐκτεθειμένην εἰς βορὰν τῷ δράκοντι βασιλοποῦλαν. Ἐν τῷ προκειμένῳ ᾄσματι ὁ Ἀράπης δὲν ἀπαιτεῖ μὲν τακτὸν φόρον ἀνθρωπίνου θύματος, ἀλλὰ ροφεῖ τὸ ὕδωρ, οἱ ἄνθρωποι διψῶσι, καὶ ὁ βασιλεὺς προκηρύσσει ὅτι θὰ δώσῃ εἰς τὸν δυνηθέντα νὰ φονεύσῃ τὸν Ἀράπην ὡς ἔπαθλον τὴν θυγατέρα του καὶ πλούτη πολλά. Ἀρχόμενος τῆς διηγήσεως ὁ Διγενὴς μνημονεύει συνοπτικῶς εἰς ἕνα στίχον (στ. 10) τοὺς φόνους ἄρκτων καὶ λεόντων, ἀφήνει δὲ νὰ ὑπονοηθῶσιν ἐν τοῖς ἑξῆς καὶ οἱ φόνοι ὄφεων. Τοὺς ἄθλους τούτους ἀναφέρουσι καὶ ἄλλα ᾄσματα. Φόνους λεόντων (ἀρ. 2. 6. 8. 10. 15), ἄρκτων (ἀρ. 6. 8. 10. 11. 14. 15. 18), δρακόντων (ἀρ. 2.12), ὄφεων δικεφάλων, τρικεφάλων (ἀρ. 9. 14. 15). Φόνους λεόντων παρὰ τὸν πόρον τοῦ Εὐφράτου ἀναφέρει ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Διγενῆ καὶ ἡ τοῦ Ἐσκωριαλίου κώδικος διασκευὴ τοῦ ἔπους (σ. 334, στ. 53 κἑ). Ἄρκτους δὲ καὶ λέοντας ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐφόνευεν ὁ Διγενὴς κατὰ τὸ ἔπος (Κρ. Δ΄ 107 κἑ. 161 κἑ. Τρ. 902 κἑ. 934 κἑ. Ἀνδρ. 1412 κἑ. 1471 κἑ. Ὀξ. 1309 κἑ. 1357 κἑ). Εἰς ἕνα δὲ στίχον τῆς διασκευῆς τῆς Τραπεζοῦντος (στ. 870) ἀναφέρονται συλλήβδην πάντα τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα ἐκυνήγει ὁ Ἀκρίτης, πάρδοι, λέοντες, ἄρκτοι καὶ δράκοντες.

Ὡς τόπον τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ ἡ διασκευὴ τοῦ Ἐσκωριάλου ἀναφέρει τῆς Ἀραβίας τοὺς κάμπους καὶ τοὺς δασεῖς καλαμῶνας παρὰ τὸν πόρον τοῦ Εὐφράτου. Τοὺς δασεῖς καλαμῶνας παρὰ τὸν Εὐφράτην ἀναφέρουσιν ἐπίσης καὶ τὰ προηγούμενα κυπριακὰ ᾄσματα. Ἐν δὲ τῷ ὑπ' ἀρ. 3 ροδιακῷ τὸν Εὐφράτην ἀντικατέστησεν ὁ Δαφνοπόταμος[24] καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ὁ ποταμὸς Ἰορδάνης. Ἀντὶ δὲ τῶν ἐρήμων τῆς Ἀραβίας ἀναφέρονται ἐν τούτῳ τῆς *Ἀλεξάντρας τὰ βουνὰ* καὶ *τῆς Παρπαριᾶς* (Βαρβαρίας) *τὰ μέρη*. Καὶ τῆς μὲν Βαρβαρίας ἐν τούτῳ μόνον γίνεται μνεία. Τὰ δὲ βουνὰ τῆς Ἀλεξανδρείας

---

23. Φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ σώζει καὶ τὸν Κωσταντὴ μαχόμενον πρὸς τὸν τερατώδη κάβουραν, κατὰ τὸ ροδιακὸν ᾄσμα τὸ δημοσιευόμενον ἐν τῇ ἑπομένῃ πραγματείᾳ ὑπὸ Μ. Χαβιαρᾶ. Καὶ εἰς τὸ ᾄσμα τοῦ Ἀρμούρη (στ. 49 κἑ) ἀγγελικὴ φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ δεικνύει τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας εἰς τὸν ἥρωα.

24. Δαφνοπόταμος ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλα δημοτικὰ ᾄσματα· πιθανῶς εἶναι τοῦτο ὄνομα κοινὸν ποταμίων, εἰς ὧν τὰς ὄχθας φύονται δάφναι.

ἀναφέρουσι μὲν καὶ ᾄσματα ἀλλότρια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου[25], ἀλλὰ προπάντων εἰς τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ τόσον συχνὰ μνημονεύονται, ὥστε ἐνιαχοῦ ἔγιναν παροιμιώδη[26]. Ἄσματά τινα ἔχουσιν ὡς τόπον τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ μόνα τὰ βουνὰ ταῦτα, τῶν ὁποίων τὰ πυκνὰ δάση δὲν τολμῶσι νὰ διέλθωσι διὰ τοὺς ἐν αὐτοῖς κινδύνους ὀλιγάριθμοι ὁμάδες, ἀλλὰ μόνον συνοδίαι ἑκατὸν καὶ ἑκατὸν πεντήκοντα καλῶς ὡπλισμένων ἀνδρῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ, καὶ τὰ ὁποῖα πολλάκις διέτρεξεν ὁ Διγενὴς καὶ εἰς σκοτεινὰς νύκτας ἀκόμη (ἀρ. 6. 7. 14. 18). Ἄλλα πλὴν τῶν βουνῶν τούτων ἀναφέρουσι καὶ ἄλλον τινὰ τόπον (5. 8. παραλλαγὴ τοῦ 9. 15. 16. 17), ἤτοι *τοῦ Μισιριοῦ τὰ ὄρη* (ἀρ. 8. 17), *τῆς Ἀραπιᾶς τὰ μέρη* (ἀρ. 15) καὶ *τὰ λαγκάδια τῆς Σύρας* ἢ Συρίας (ἀρ. 16). Εἰς ἄλλα παραλείπεται ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἀναφέρονται ἄλλοι τόποι: *τῆς Ἀραπιᾶς ὁ κάμπος* (ἀρ. 10. 11), ὡς ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ Ἐσκωριάλου, *τῆς Ἀραπιᾶς τὰ ὄρη* (ἀρ. 9), *τῆς Ἀραπίνας τὰ βουνὰ* (ἀρ. 11), *τῆς Ἁη Μαρίνας τὰ βουνὰ* (ἀρ. 12), *τῆς Ἀλαμάνας τὰ βουνὰ* (ἀρ. 10), *τῆς Ἐριβοιᾶς οἱ κάμποι* (ἀρ. 12), *τῆς Γουργαριᾶς* (Βουλγαρίας) *οἱ λαγκαδιὲς* (ἀρ. 9) καὶ *οἱ κάμποι* (ἀρ. 9 παραλλαγή).

Ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 6 ἐκ Σωζοπόλεως παραλλαγῇ τὸν Χάρον ἀντικαθιστᾷ ἄγγελος ἐλθὼν νὰ πάρῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Διγενῆ, ἐκ τῆς ἐπιφανείας δὲ ταύτης πρώτην τότε φορὰν ὁ ἥρως καταλαμβάνεται ὑπὸ συναισθήματος φόβου. Ἄγγελος ἀντὶ τοῦ Χάρου ἀναφέρεται καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 22, ἐν δὲ τοῖς ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 14 ὁ ἄγγελος ἐπιφαίνεται ὁμοῦ μετὰ τοῦ Χάρου. Αἱ δοξασίαι περὶ ψυχοπομποῦ ἀγγέλου, ἂν καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς περὶ Χάρου,συνυπάρχουσιν οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διὰ τὸν αὐτὸν ψυχολογικὸν λόγον, δι' ὃν ὁ λαὸς πιστεύει ἐξ ἴσου καὶ τὰ πλάσματα περὶ τοῦ Κάτω κόσμου, τῆς κατοικίας τοῦ Χάρου καὶ τῶν νεκρῶν, καὶ τὰς ἐκλαϊκευθείσας χριστιανικὰς διδασκαλίας περὶ παραδείσου καὶ κολάσεως. Κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Ἐσκωριάλου (σ. 336, στ. 103-104 ἄγγελος πυρὸς ἐπεφάνη ὅπως παραλάβῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Διγενῆ

καὶ ὡς τὸν εἶδε[ν] ὁ Διγενὴς ἐτρόμαξε μεγάλως.

Κατὰ δὲ τὴν τῆς Κρυπτοφέρρης (Η΄ 196), χριστιανικώτερον ὁ Διγενὴς *τὴν ψυχὴν παρέδωκεν ἀγγέλοις τοῦ Κυρίου.*

Ἥρως ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ἀντὶ τοῦ Διγενῆ φέρεται ὁ Κωνσταντής, ὡς συνηθέστατα συμβαίνει εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα (βλ. εἰς τὰ συναπτόμενα ᾄσματα ἀρ. 29. 34. 48). Τὰ κυριώτατα δὲ γεγονότα τοῦ βίου του συντελοῦνται ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ:

Τρίτη γεννήθκ' ὁ Κωσταντὴς καὶ Τρίτην ἐβαφτίσθη,
καὶ Τρίτη εἶδε τὄνειρο ποῦ 'θελε νὰ πεθάνῃ.

Ἡ αὐτὴ ἡμέρα εἶναι καὶ τοῦ θανάτου του ἡ ἡμέρα, κατ' ἄλλα ᾄσματα (ἀρ. 10.

---

25. Ζωγρ. ἀγών, σ. 74, ἀρ. 21.
26. Πολίτου, Παροιμίαι, τ. Γ΄, σ. 221, λ. βουνὸ 18.

13. 33. 59). Καὶ κατὰ τὸ ἔπος ὁ Διγενὴς ἀποθνήσκει τὴν *Τρίτην τὴν κακήν, τὴν πολυπικραμένην* (Ἀνδρ. 4387. Τρ. 3148). Τὸ διατὶ ὁρίζεται ὡς ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ἡ Τρίτη, ἢ ὡς ἡμέρα καθ' ἣν εἶδεν οὗτος τὸ προμηνῦον τὸν θάνατόν του ὄνειρον, εἶναι εὐνόητον, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ τρίτη τῆς ἑβδομάδος καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ νῦν παρ' ἡμῖν θεωρεῖται ἀποφράς[27], ἡ δὲ τρίτη τοῦ μηνὸς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις[28]· ὁ καθορισμὸς δ' ὅμως τῆς Τρίτης καὶ ὡς ἡμέρας τῆς γεννήσεως τοῦ Διγενῆ λόγον ἴσως ἔχει τὰς ἀστρολογικὰς δοξασίας, καθ' ἃς μεγίστη ἦτο ἡ ἐπήρεια τῆς ἡμέρας τῆς γεννήσεως ἐπὶ τῶν μελλουσῶν τυχῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἤθους καὶ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου· τὴν δ' ἐπήρειαν ταύτην καθώριζεν ὁ κυριαρχῶν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην πλανήτης, καὶ οἱ ἐφορεύοντες κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τῆς ἡμέρας ἄγγελοι καὶ δαίμονες. Εἰς χειρόγραφον Ἰατροσοφικὸν τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος ἀναγράφονται πλὴν ἄλλων τὰ ἑξῆς περὶ τῆς Τρίτης: «Ὁ Ἄρης ὁρίζει τὴν Τρίτην. Ὁ γεννηθεὶς ἔσται μαυρειδερός, κόκκινος, αἱματώδης, θυμώδης, κιτρινωπός· πάντα κλίνει εἰς τὸ κακόν· νὰ χαλᾷ, νὰ λαβώνῃ, νὰ μὴ λυπᾶται διὰ τὸ <κα>κόν..... ὁ λόγος του θέλει νὰ γίνεται πάντα, νὰ γίνεται ἡ γνώμη του.... εἶναι τολμηρὸς καὶ θέλει πάντα μὲ τὴν καρδίαν του· θέλει ἔσται καλορρίζικος εἰς πόλεμον· πολὺ αἷμα θέλει χύσῃ καὶ θέλει λαβωθῇ ἀτός του»[29].

Καὶ ἐν τῷ 7 ᾄσματι ὡς ἐν τῷ 6, ὁ Διγενὴς φαίνεται ὅτι ἐξ ὀνείρου προεῖδε τὸν ἐπικείμενον θάνατον. Παρατηρεῖται δ' ἐν αὐτῷ συμφυρμὸς πρὸς τὸ γνωστότατον ᾄσμα τοῦ Χάρου καὶ τῶν ψυχῶν (Passow, ἀρ. 409). Πρβλ. καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 54.

Ὡς ψυχοπομποὶ παρουσιάζονται ἐν τῷ 8 ᾄσματι, συμαϊκῷ, πλὴν τοῦ Χάρου, ὁ Λιὸς (περὶ οὗ βλέπε τὴν εἰς τὸ κείμενον τοῦ ᾄσματος σημείωσιν) καὶ ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Ὁ ἀρχάγγελος οὗτος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ψυχοπομπός, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας. Ἀναφέρεται μὲν συνήθως, ὡς παραλαμβάνων τὰς ψυχὰς τῶν πονηρῶν ὁ διάβολος, ἀλλὰ πάντοτε ἐννοεῖται ὅτι συμπαρίσταται καὶ ὁ ἄγγελος[30]. Τὸ πλῆθος τῶν ψυχοπομπῶν δὲν ἀντίκειται εἰς τὰς δημώδεις δοξασίας· ἐν ἀκριτικῷ ᾄσματι τῆς Καππαδοκίας

Ἐννιὰ ἀγγέλοι κατέβανε καὶ δώδεκα ἀρχαγγέλοι
κατέβαν καὶ τζακίστανε στοῦ Κωσταντίνου τὰ σώμια[31].

Θεολογικόν τι βιβλίον ἐν χειρογράφῳ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος διδάσκει, ὅτι ὅταν ἔλθῃ κελεύσει τοῦ θεοῦ ὁ καιρὸς νὰ χωρισθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, εὑρίσκεται ἐκεῖ ὁ ἄγγελος φύλαξ, ἔρχεται δὲ πρῶτος ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλ-

27. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Διατί ἡ Τρίτη θεωρεῖται ἀποφρὰς ἡμέρα ἐν Σκόκου, Ἐθν. ἡμερολ., 1897, σ. 342 κέ.

28. W. Schmidt, Geburtstag im Altertum, Giessen 1908, σ. 109 κέ.

29. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 345.

30. Βλ. Πολίτου, Νεοελλην. μυθολ., σ. 311 κέ.

31. Ἐκάθισαν εἰς τοῦ Κωνσταντίνου τοὺς ὤμους (Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα, σ. 110).

λοι τέσσαρες[32]. Ἅγιοι δ' ὅμως ψυχοπομποὶ εἶναι σχεδὸν ἄγνωστοι εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν· συμαϊκά τινα μοιρολόγια μόνον αἰτιῶνται τὸν ἅγιον Νικόλαον, ὅτι ἐπῆρε τὴν ψυχὴν τοῦ θρηνουμένου νεκροῦ[33]. Εἰς παλαιοτάτην δὲ χριστιανικὴν παράδοσιν φαίνεται ὡς ψυχοπομπὸς καὶ ὁ ἅγιος Μερκούριος, κατ' ἐπίδρασιν ἴσως τῶν ἑλληνικῶν περὶ τοῦ ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ δοξασιῶν[34]. Ὅθεν ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ μνεία ἐν τῷ ᾄσματι, τοῦ *Λιοῦ*, εἴτε ὁ ἅγιος Νικόλαος εἶναι οὗτος, εἴτε ὁ ἅγιος Ἠλίας. Ἐν τῷ συμαϊκῷ ᾄσματι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ περιγράφεται φέρων τρία ξίφη, καὶ ἄλλα δέ τινα δημοτικὰ ᾄσματα ἀναφέρουσιν ἐπίσης τὰ τρία ξίφη αὐτοῦ, ὧν τὸ τρίτον εἶναι προωρισμένον διὰ τοὺς ἀδίκους (ἀρ. 17) καὶ ὄχι διὰ τοὺς ἀνδρειωμένους ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ. Καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν θεολογικὸν κείμενον ὁμιλεῖ περὶ ξιφῶν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ: «μετὰ πυρίνων ξιφῶν». Ἡ παράστασις τοῦ ἀρχαγγέλου ξιφηφόρου εἶναι γνωστοτάτη καὶ εἰς τὰς δημώδεις δοξασίας καὶ εἰς τὴν ἁγιογραφικὴν τέχνην[35]. Συνήθης δ' εἰς δημοτικὰ ᾄσματα εἶναι ἡ μνεία τοῦ ἀγγέλου μὲ τὸ σπαθὶ ποῦ παίρνει τὴν ψυχήν[36].

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Χάρου γυμνοῦ ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ (στ. 12) εἶναι εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον ἄγνωστος ἄλλοθεν.

Τὸ γορτυνιακὸν ὑπ' ἀρ. 9 ᾆσμα πλὴν τῶν ἄλλων ἄθλων, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐν οἷς καὶ ὁ φόνος δικεφάλου ὄφεως μὲ πόδας ἱππείους, μνημονεύει καὶ τὸν φόνον τοῦ στοιχειωμένου ἐλαφιοῦ περὶ οὗ καὶ τὰ ἑπόμενα ᾄσματα 10-12. Τοῦτο εἶχε σταυρὸ εἰς τὰ κέρατα (ἀρ. 9. 10. 12), ἀστέρι εἰς τὸ μέτωπον (9. 10), φεγγάρι εἰς τὴν ράχιν (11. 12), μεταξὺ τῶν ὤμων τὴν Παναγίαν (10) καὶ εἰς τὸ στῆθος χρυσοῦν σταυρόν. Τὸν θάνατόν του νομίζει ὁ Διγενὴς ὡς τιμωρίαν τῆς ἁμαρτίας, ὅτι ἐφόνευσε τὴν ἔλαφον ταύτην (ἀρ. 10). Ὁ ἆθλος φαίνεται μὲν παρεμφερὴς πρὸς τὴν σύλληψιν τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους[37], ἀλλ' ὁ φόνος τῆς ἐλάφου καὶ ἡ τιμωρία τοῦ ἥρωος ὑπενθυμίζουσι μᾶλλον τὸν μῦθον περὶ τιμωρίας τοῦ Ἀγαμέμνονος διὰ τὸν φόνον τοῦ στικτοῦ κεράστου ἐλάφου ἐν τῷ ἄλσει τῆς Ἀρτέμιδος[38].

---

32. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Ἐρώτησις καὶ ἀπόκρισις πρὸς τὸν Ἰάκωβον ἐν Vassiliev, Anecdota graecobyzantina, σ. 317.

33. Ὁ ἐν Κ/πόλει σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 246.

34. Μαλάλας, Γ', σ. 333-334 Bonn.

35. Πολίτου, Νεοελλην. μυθολ., σ. 304 κἑ.

36. Οἷον ἐν τῇ Ριμάτᾳ κόρης καὶ νέου, στ. 64 (Legrand, Bibliothèque gr. vulgaire, τ. II, σ. 53). Ζωγρ. ἀγ., σ. 102. Ὑπὲρ τὴν θύραν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς Δήμιοβας (παρὰ τὴν Γιάννιτσαν τῶν Καλαμῶν) εἰκονίζονται δύο ἄγγελοι, ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀναγινώσκεται καὶ τὸ ἑξῆς: «αὕτη γὰρ ἡ ρομφαία τέμνει τοὺς ἀδικοῦντας». Ἡ εἰκὼν εἶναι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.

37. Πρὸς τὴν χρυσόκερων ἔλαφον τοῦ ἀρχαίου μύθου ἀντιστοιχοῦσι τὰ *χρυσοκέρατα λάφια* τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων (πρβλ. Ζωγράφ. ἀγών, σ. 112, ἀρ. 150) καὶ παραμυθίων. Εἶναι δ' ὅμως κοινοὶ οἱ μῦθοι περὶ χρυσοκέρων ἐλάφων εἰς πολλοὺς λαούς.

38. Σοφοκλ., Ἠλέκτρ. 573. Ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, ὅτι σημεριναὶ δοξασίαι τῶν ἐν Πόντῳ Ἑλλήνων ὑπομνηματίζουσιν ἄριστα τὸν ἀρχαῖον μῦθον. Διότι οὗτοι δοξάζουσιν, ὅτι ὁσάκις κυνηγὸς ἴδῃ που, ἢ ὑπὸ δένδρον ἢ ἐν σπηλαίῳ, ἔλαφον ἢ ἄλλο θήραμα ἱστάμενον ἀδεῶς, ἂν

Εἰς τὴν ἐν τῷ ᾄσματι διήγησιν φαίνεται προσέτι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς χριστιανικῆς τῶν ἀρχαίων μυθικῶν στοιχείων διατυπώσεως ἐν τῷ συναξαρίῳ τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Πλακίδα. Κατὰ τὴν εἰς δημώδη γλῶσσαν παράφρασιν τοῦ Θεσσαλονικέως Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου, ὁ Εὐστάθιος, στρατηλάτης τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, κυνηγῶν ποτε μετὰ στρατιωτῶν του εἰς ἕνα λόγγον εἶδε ἔμπροσθέν του «μίαν ἔλαφον μεγάλην καὶ εἰς τὸ κορμὶν καὶ εἰς τὰ κέρατα». Διώκων αὐτὴν ἀπεμακρύνθη τῶν ἀκολούθων του, καὶ ἔφθασε μέχρι μιᾶς χαράδρας· «καὶ ἡ μὲν ἔλαφος ἐπήδησε τὸ χάσμα ἐκεῖνο, τὸ δὲ ἄλογον τοῦ ἁγίου ἐπειδὴ πολὺς ἦτο ὁ τόπος, δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸ πηδήσῃ· στοχάζοντας γοῦν ὁ ἅγιος τὸν τόπον νὰ ἰδῇ πόθεν βολεῖ νὰ ἀπεράσῃ, βλέπει καὶ εἶναι σταυρὸς φωτεινός, ἀνάμεσα τὰ δύο κέρατα τῆς ἐλάφου καὶ τοσοῦτον ἔλαμπεν, ὅτι ἐνίκαν τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου· εἰς δὲ τὸν σταυρὸν ἐκεῖνον ἦτον ἐσταυρωμένος ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ φωνὴ ἠκούσθη ἀπ' ἐκεῖθεν ὁποῦ ἔλεγεν: Ὦ Πλακίδα, διατί μὲ διώχνεις; Αὐτοῦ διὰ ἐσένα ἐφάνηκα εἰς ἐτοῦτο τὸ ζῷον, ἐγὼ εἶμαι ὁ Χριστὸς» κτλ.[39] Τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Δαμασκηνὸς πηγὴν φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ὁ J. de Voragine (ΙΓ΄ ἑκ.) διηγούμενος ἐν τῇ *Legenda aurea* κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ θαῦμα καὶ ὁμοίως περιγράφων τὴν ἔλαφον[40]. Τὸ συναξάριον τῆς θαυμασίας ἐλάφου παρενεβλήθη καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους βίους τοῦ ἁγίου Οὐβέρτου, τοῦ προστάτου τῶν κυνηγῶν παρὰ τοῖς δυτικοῖς. Ἡ ἔλαφος ἐν αὐτῷ περιγράφεται ὡς μείζων τῶν κοινῶν καὶ ἔχουσα ἀναμέσον τῶν κεράτων εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου[41]. Παραπλήσιον θαῦμα ἀναγράφει ὁ ἑλληνικὸς βίος τοῦ κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα ζήσαντος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμίρου· οὗτος θηρεύων ποτὲ εἶδε λευκὸν ἔλαφον φέροντα σταυρόν, ἐδίωξε δ' αὐτὸν ἐπὶ πολὺ μέχρις οὗ ἀφῆκεν ὁ ὄρνις τὸν σταυρὸν νὰ καταπέσῃ· καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔπεσεν ὁ σταυρὸς ἔκτισεν ἐκκλησίαν, τὸ παρὰ τὸ Ἐλβασὰν ὀνομαστὸν μοναστήριον[42]. Ἐν ρωμανικῷ δὲ παραμυθίῳ

καὶ βλέπῃ αὐτόν, ὀφείλει νὰ σεβασθῇ τὴν ζωήν του. Διότι τὸ ζῷον ἀμέλγει κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ Νύμφη (ἡ *μάϊσσα*), εἰς ἣν ἀνήκει. Ἂν δ' ἐξ ἀφροσύνης τολμήσῃ νὰ φονεύσῃ τὴν ἔλαφον, θ' ἀκούσῃ τὴν φωνὴν τῆς Νύμφης λεγούσης: *ἄμον τ' ἐσκότωσες τὸ ζῶ μ', ἀέτς νὰ ξεραίνεσαι κ' ἐσύ.* (Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Παπαδοπούλου).

39. Δαμασκηνοῦ Στουδίτου τοῦ Θεσσαλονικέως, Βιβλίον ὀνομαζόμενον θησαυρός, Βενετ. 1570, φ. τ. iii (σ. 297). Ἐκδ. Βενετ. 1848, σ. 206-207.

40. Περὶ τῶν βίων τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου βλ. Bollandi, Acta Sanctorum, Septemb., τ. VI, σ. 106 κἑ. Ἡ περὶ τοῦ ἐλάφου διήγησις φαίνεται παλαιά. Ὁ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ζήσας Νικήτας ὁ Παφλαγών, ἐν τῷ Ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἅγιον Εὐστάθιον ἀναφέρει τὸ θαυμάσιον ζῷον, τὸν εὐμεγέθη ἔλαφον, τὸν ἔχοντα πρὸς τῇ κεφαλῇ τὴν τοῦ ἐσταυρωμένου μορφὴν (Migne, Patrol. gr., τ. 105, σ. 381). Τὸ ἀρχαιότερον μαρτύριον τοῦ ἁγίου περιγράφει οὕτω τὸ θαῦμα: «ἐπὶ μὲν τῶν κεράτων τοῦ ἐλάφου (δείκνυσι) τὸν τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου λάμποντα, μέσον δὲ τῶν κεράτων τὴν εἰκόνα τοῦ θεοφόρου σώματος κλπ» (Bollandi, αὐτ., σ. 124. Migne, ἐνθ' ἀν.).

41. Histoire abrégée de la vie de St Hubert, prince du sang de France, Paris 1678, σ. 24, παρὰ Alfr. Maury, Essai sur les légendes pieuses du moyen-âge, Par. 1843, σ. 172. Οἱ παλαιότεροι βίοι τοῦ Ἁγίου δὲν μνημονεύουσι τὸ θαῦμα (Rettberg, Kirchengeschichte, τ. I, σ. 562 παρὰ J. W. Wolf, Beiträge zur deutschen Mythologie, Gött. 1852, τ. II, σ. 112).

42. Hahn, Alban. Studien, τ. I, σ. 83.

ἀναφέρεται ἔλαφος φέρουσα εἰς τὴν κεφαλὴν στέμμα ἐκ πολυτίμων λίθων, ἣν ἀπεκεφάλισεν ὁ ἥρως τῇ ὁδηγίᾳ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς[43]. Ἐν ἐπεισοδίῳ δὲ τῆς ἰνδικῆς Ραμαϋάνας δαίμων μεταμορφοῦται, ὅπως παραπλανήσῃ τὸν ἥρωα Ράμαν, εἰς χρυσῆν ἀργυροποίκιλτον ἔλαφον, ἔχουσαν τέσσαρα μαργαρωμένα κέρατα[44].

Εὐστόχως ὁ Alfr. Maury[45], ὅστις καὶ ἄλλα ἐκ βίων ἄλλων ἁγίων (ὡς τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ τοῦ φιλοξένου, τοῦ ἁγίου Φαντίνου καὶ τοῦ ἁγίου Φήλικος) ἐπάγεται ὅμοια ἐπεισόδια ἐλάφων, ἐξηγεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς παραστάσεως τῆς σταυροφόρου ἐλάφου ὡς προερχομένην ἐκ τῆς συνταυτίσεως τῆς ἐλάφου πρὸς τὸν μονόκερων[46]. Διότι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐπίστευον, κατὰ τὰς μαρτυρίας πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὅτι τοῦ μονοκέρωτος τὰ κέρατα εἶχον τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ[47]. Ἄλλοι δὲ τὴν ὑπὸ κυνηγοῦ διωκομένην χρυσόκερων ἔλαφον ὑπολαμβάνουσι μυθικὴν παράστασιν μετεωρολογικῶν φαινομένων[48].

Τὸ ἔπος δὲν καθορίζει ὁπόσον χρόνον ἔζησεν ὁ Διγενής· ἐκ τῆς φράσεως *τὸ ἄνθος τῆς νεότητος, ἡ δόξα τῶν ἀνδρείων* (Κρ. Η΄ 290. Ἀνδρ. 4669), τοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ του θρήνου, οὐδὲν συνάγεται περὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, διότι ἡ φράσις εἶναι τροπική, δηλοῦσα ἁπλῶς τὴν μεγάλην ὑπεροχὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα πλάττουσιν αὐτὸν θνήσκοντα εἰς προβεβηκυῖαν ἡλικίαν. Ἐν τῷ προκειμένῳ ᾄσματι (στ. 27) ὑποτίθεται λέγων ὁ Δ. ὅτι πολλὰ ἔτη ἔζησεν, ἀλλ' ἐν ἄλλῳ ᾄσματι (ἀρ. 13) κατηγορηματικώτερον λέγεται ὀγδοηκοντούτης, καὶ ἐν ἄλλῳ (ἀρ. 10) ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἀναβιβάζονται εἰς 300 τὰ ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Διγενῆ φονευθέντων θηρίων καταλέγεται καὶ δικέφαλος ὄφις. Ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 3 ἐξαίρεται τὸ μέγεθος ἰδίως τοῦ ἀναιρεθέντος ὄφεως· ἀλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ τὸ κύριον εἶναι ἡ τερατώδης τοῦ θηρίου μορφή. Ὁ δικέφαλος ὄφις εἶναι κερασφόρος, τετράπους, ἔχων πόδας ἵππου καὶ ὀφθαλμοὺς βοός· ὁ ἀτενίζων αὐτὸν ἐτυφλοῦτο. Τὰ κέρατά του ἦσαν ἐκ

---

43. La Tradition, Par. 1895, σ. 129-130. Πρβλ. Săinenu, Basmele române, σ. 497. Τὸ στέμμα τῶν πολυτίμων λίθων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς πολυτίμους λίθους ἐν τῇ κεφαλῇ δρακόντων (βλ. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 985 κέ).

44. Râmâyana III 40. 48. 49 = De Gubernatis, Zoological Mythology, London 1872, τ. II, σ. 85. Ὁμοιότητας πρὸς τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου ἀνευρίσκει ἐν τῇ δωδεκάτῃ παλίᾳ Jâtaka ὁ M. Gaster (The Nigredhamiga-Jâtaka and the Life of St Eustathius Placidus ἐν τῷ Journal of the Royal Asiatic Society, 1894, σ. 335).

45. Maury, ἔνθ' ἀν., σ. 173 κέ.

46. Περὶ τῆς συναφείας τοῦ μονοκέρωτος καὶ τῆς ἐλάφου βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 988.

47. Ἰουστίν, Πρὸς Τρύφωνα, σ. 275 Jebbs· ὁ Maury πλὴν τούτου φέρει καὶ μαρτυρίας τοῦ Τερτυλιανοῦ καὶ τοῦ Εἰρηναίου.

48. A. Kuhn, Der schuss des wilden jägers auf den sonnenhirsch ἐν Höpfner, Zeitschrift f. deutsche philologie, 1869, τ. I, σ. 89 κέ (ὅπου συναγωγὴ πολλῶν ὁμοίων μύθων καὶ παραδόσεων). F. L. W. Schwartz, Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer u. Deutschen, Berlin 1879, τ. II, σ. 176 κέ. Βλ. καὶ Simrock, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ., σ. 457, § 127.

καθαροῦ χρυσοῦ[49]. Τὸ ᾄσμα δὲν μνημονεύει πτέρυγας αὐτοῦ, ἀλλὰ τὰ ὑπ' ἀρ. 14 καὶ 15 ὁμιλοῦσι περὶ πτερωτῶν ὄφεων φονευθέντων ὑπὸ τοῦ Διγενῆ· *φίδια δὲ μὲ φτερὰ κι ὀχιὲς μὲ δυὸ κεφάλια* ἀναφέρουσι καὶ ἄλλα δημοτικὰ ᾄσματα[50]. Ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον ὁμοιαι δοξασίαι ἐμφαίνει ἡ λοιδορία *ἀσπὶς καὶ ὄφις πετόμενος*[51]. Πτερωτὸς καὶ τετράπους, ὡς πράσινος φολιδωτὸς μεγαλόσαυρος, πτέρυγας ἔχων νυκτερίδος, εἰκονίζεται ὁ δράκων, ὃν ἀποκτείνει ὁ ἅγιος Γεώργιος· ὀνομάζεται δ' ὁ δράκων οὗτος *λάμια τοῦ ἁγίου Γεωργίου*[52]. Τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια ἀναφέρουσι καὶ δράκοντας ἱπταμένους[53], οἱ δὲ δράκοι, οἱ ὁποῖοι ἐν αὐτοῖς εἶναι ἀνθρωπόμορφοι, ἔχουσιν ἵππους πτερωτούς[54]. Τρικεφάλων δὲ ὄφεων συχνὴ γίνεται μνεία εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα[55], πολυκεφάλους δέ, συνήθως ἑπτακεφάλους, ἀναφέρουσι τὰ παραμύθια[56].

Οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ᾄσματος, ἐν οἷς ὁ Διγενὴς λέγει ὅτι πανταχοῦ εὑρίσκει ἐλλοχεύοντα τὸν Χάρον καὶ ὅπου ὑπάγῃ τὸν συναντᾷ, ἐπαναλαμβανόμενοι δι' ἄλλων λέξεων καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 24 (στ. 20-23), ὑπενθυμίζουσι τὸν στίχον τοῦ ἔπους (Ἀνδρ. 4393):

Τοὺς δρόμους τὸν ἀπέκοψε πλέον νὰ μὴν περάσῃ.

---

49. Περὶ τῶν κερασφόρων ὄφεων κατὰ τὰς δημώδεις παραδόσεις βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 987 κέ.

50. Χασιώτου, Συλλογή, σ. 104, ἀρ. 22· σ. 180, ἀρ. 19· πρβλ. σ. 176, ἀρ. 9.

51. Λέων γραμματ., σ. 181 Bonn.

52. Ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Ἀθ. Σακελλαρίου ἑρμηνεύεται ἡ λ. δράκων οὕτω: «Δράκων, μυθικὸν θηρίον, ὡς ὁ νῦν τετράπους πτερωτὸς ὄφις, κοινῶς ἡ λάμια τοῦ ἁγίου Γεωργίου». Ἡ ἑρμηνεία εἶναι βεβαίως πλημμελεστάτη, μαρτυρεῖ δ' ὅμως ὅτι κάπου τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχει τετράπους πτερωτὸς ὄφις καλούμενος οὕτω· τὸ προστιθέμενον «κοινῶς» εἶναι ἀνακριβές. Τὸ στοιχεῖον Δ ἐν τῷ Λεξικῷ ἐκείνῳ συνέταξεν ὁ ἀποθανὼν ἀρχαιολόγος Δημητριάδης, Θεσσαλὸς τὴν πατρίδα, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἀναφέρεται εἰς θεσσαλικὴν δοξασίαν. *Λάμια* ἐν μακεδονικοῖς παραμυθίοις καλεῖται ὁ δράκων ὁ κωλύων τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ὑδρεύεται ἡ πόλις: «ἕνα μεγάλο θεόρατο θηριὸ μὲ νύχια ἀγκαθωτὰ καὶ δυὸ φτερὰ ποῦ ἔφταναν ἀπὸ δῶ κι ὡς κεῖ κάτω στὸν κάμπο τὸ πᾶσα ἕνα» (Abbott, Macedonian Folklore, Cambridge 1903, σ. 344). Λάμια πτερωτὴ κατατρώγει τοὺς φυλακιζομένους ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἴς τινα πύργον, καὶ ταύτην φονεύει ὁ ἥρως Μακροκλιᾶνος, κατά τι παραμύθιον τῆς Ἀδριανουπόλεως (Βύρων, τ. Α', σ. 701· ὁ ἐκδότης ἐσφαλμένως ὁμιλεῖ περὶ παραδόσεως). Κατὰ τὰς βουλγαρικὰς δοξασίας ἡ Λάμια εἶναι τέρας κυνοκέφαλον τετράπουν, μὲ σῶμα φολιδωτὸν καὶ μακρὰν οὐράν, ἧς τὸ ἄκρον εἶναι κέρας βουβάλου ἢ βοός (Strauss, Die Bulgaren, σ. 163).

53. Hahn, ἀρ. 114 (παραμύθιον τοῦ Γυθείου).

54. Αὐτ., τ. Ι, σ. 76.

55. Δελτίον ἱστορ. ἑταιρ., τ. Ε', σ. 332, 175 (Κύπρου). Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 59 (Κρήτης). Ζωγρ. ἀγών, σ. 301 (Καρπάθου).

56. Δωδεκακέφαλος ὄφις ἐν Hahn, ἀρ. 70. Ἐν ἀνεκδότῳ παραμυθίῳ τῆς Πάρου ἀναφέρεται καὶ *ἀσπίθα φτερωτὴ καὶ στὸ δρόμο γλήγορη σὰ σπίθα*. Τὸ ὄνομα κατὰ παρετυμολογίαν ἐκ τοῦ ἀσπίδα (ἀσπὶς)· πρβλ. καὶ τὸ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ ὄνομα *Σπιθολιόντας* (ἀσπὶς + λέων). Οἱ balaurŭ τῶν ρωμανικῶν παραμυθίων εἶναι πολυκέφαλοι, ἔχοντες μέχρι δώδεκα κεφαλῶν (Săinenu, Basmele Române, βλ. τοὺς πίνακας ἐν λ. balaurŭ). Ἐν ρωμανικῷ παραμυθίῳ, δημοσιευθέντι ἐν μεταφράσει ἐν Revue des trad. pop., 1909, σ. 298 κέ ὁ balaurŭ εἶναι πτερωτός.

Τὰ ὑπ' ἀρ. 10 καὶ 13 ᾄσματα ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ τοὺς τέσσαρας φίλους, οἵτινες κληθέντες ἦλθον πρὸς τὸν Διγενῆ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Δύο τῶν ὀνομάτων εἶναι γνωστὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἀκριτικῶν. Ὁ Μαυραλὴς ἢ Μαυραΐλης εἶναι ὁ ἀλλαχοῦ ὀνομαζόμενος Μιραλής, Μιριολής, Ἐμιραλής, δηλονότι αὐτὸς ὁ Ἐμίρης τοῦ ἔπους· ὁ δὲ Τρεμαντάχειλος εἶναι ὁ Πετροτράχηλος τοῦ ᾄσματος τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου (στ. 13), τὸν ὁποῖον ἐπίσης *τρέμ' ἡ γῆ κι ὁ κόσμος*.

Ὁ *ξυπόλητος* καὶ *λαμπροφορημένος*, ὁ ἔχων τοῦ ἡλίου τὴν κόμην καὶ τῆς ἀστραπῆς τὰ μάτια, τοῦ 13 ᾄσματος (πρβλ. καὶ 10. 11), εἶναι μὲν ὁ Χάρος, ὡς ἐκ τῶν ἑπομένων καταφαίνεται, ἀλλ' ἡ παράστασις αὐτοῦ πρότυπον ἔχει μᾶλλον τὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰκόνας τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ.

Ἡ διήγησις τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 18 παρουσιάζεται ὑπὸ τύπον ἄλλον· ὁ νεκρὸς ἀγανακτήσας διηγεῖται τὰς ἀνδραγαθίας του πρὸς τὸν ἀσεβῶς πατήσαντα τὴν πλάκα τοῦ τάφου του· τὸν τύπον τοῦτον ἔχουσι καὶ τινα κλέφτικα ᾄσματα[57].

Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 20 ὁ στ. 25 προσετέθη ἐξ ἄλλου ἀκριτικοῦ ᾄσματος, γνωστότατος ὤν, διότι μετέπεσεν εἰς παροιμίαν [58]. Τοῦ δὲ στ. 25 προσφορωτέρα θέσις εἶναι μετὰ τὸν 9 στίχον. Ἐν τῷ ἑπομένῳ ᾄσματι, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτό, συμπληρωθέν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Ζαμπελίου, παρεμβάλλεται μετὰ τὸν στ. 22, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν 15 τοῦ προκειμένου.

Ὁ ἀντίπαλος τοῦ Διγενῆ διὰ τῆς ἀποκρίσεώς του εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Διγενῆ (στ. 21 τοῦ 21 ᾄσματος), δεικνύει ὅτι εἶναι ὁ Χάρος, ὁ δυνατὸς κύριος καὶ τοῦ ἥρωος καὶ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ἐν τῷ 20 ἡ ἀπάντησις τοῦ Χάρου εἶναι παρεφθαρμένη.

Ἐν τῷ 23 ὁ Ἀκρίτας κτίζει κάστρον καὶ φυτεύει κῆπον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὁμοίως καὶ ἐν τοῖς ὑπ' ἀρ. 24. 35. 36. 40. 41. Εἰς τὰ τελευταῖα βιβλία τοῦ ἔπους, ὡς ἀνωτέρω (σ. 96) ἐρρήθη, ἐπίσης ἀναφέρεται τὸ παλάτι, τὸ ὁποῖον ἔκτισεν ὁ Διγενής, καὶ ὁ κῆπος, καὶ τὸ περιβάλλον αὐτὸν ὀχυρὸν τεῖχος. Γίνεται ὁμοίως μνεία ἐν αὐτῷ καὶ μεγάλου ὑπερυψήλου πύργου, φοβεροῦ, λίαν στερεωμένου (Τρ. 2761 κἑ. 2994-5. Ἄνδρ. 3963 κἑ. 4230-1).

Τὴν σύζυγόν του προσφωνεῖ *καλή, καλίτσα* (οὕτω καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς παραλλαγαῖς)[59]. Ἐν τῇ διασκευῇ Ἐσκ. τοῦ ἔπους ὁμοίως ὁ Διγενὴς λέγει περὶ τῆς συζύγου του *τὴν καλήν μου* (σ. 335, στ. 71. 109) καὶ προσφωνεῖ αὐτὴν *καλὴ* ἢ *καλή μου* (στ. 110. 114. 129).

Κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 25 (στ. 16) ὁ Ἀκρίτας ἐπονομάζει ἑαυτὸν *ἀνίκητον*, κατὰ δὲ τὸ ἔπος *ἀήττητον* (Κρ. Η΄ 267. 125). Ὅτι τὸ ἐπίθετον ἀνίκητος συνήπτετο ἔκπαλαι πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος, δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς ὀνομασίας τοῦ πρὸς τὸν Διγενῆ ἀντιστοιχοῦντος καὶ μονομαχοῦντος ἐπίσης

57. Passow, ἀρ. 168. 169.

58. Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας, τ. Β΄, σ. 247-248.

59. Παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ εἶναι συνήθης ἡ προσαγόρευσις *καλή* τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα, συνηθεστέρα δὲ ἡ τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα *καλέ, καλέ μου*.

πρὸς τὸν θάνατον ἥρωος τῶν ρωσικῶν ᾀσμάτων καὶ παραμυθίων *Ἀνίκα*, σχηματισθείσης πιθανῶς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιθέτου[60].

Εἰς τὰς θρακικάς, μακεδονικὰς καὶ πελοποννησιακὰς παραλλαγὰς τῶν περὶ τοῦ ἀποπνιγμοῦ τῆς συζύγου τοῦ Διγενῆ ᾀσμάτων (ἀρ. 26-31) ὁ ἥρως ὑπὸ διάφορα ὀνόματα εἰσάγεται ὡς γεωργός. Καὶ πλὴν τῆς συζύγου του σφάζει καὶ τοὺς ἀροτῆρας βόας καὶ καταστρέφει τὸ ἄροτρόν του, ὅπως μὴ περιέλθωσιν εἰς ἄλλον. Τὸν γεωργὸν Ἀκρίταν ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ἀκριτικὰ ᾀσματα τοῦ κύκλου τῆς ἁρπαγῆς τῆς συζύγου του Εὐδοκίας ὑπὸ τῶν ἀπελατῶν καὶ τοῦ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ἀκρίτου ἢ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Καὶ ἐν ἐκείνοις τὰ πτηνὰ ἀγγέλλουσιν εἰς αὐτὸν τὴν ἁρπαγήν.

Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 27 παρατηρεῖται ἐν ἀρχῇ συμφυρμὸς τῶν ᾀσμάτων τῆς ξενιτείας πρὸς τὸ ἀκριτικόν. Τὰ ὑπ' ἀρ. 28 καὶ 29 ἐξηγοῦσι πῶς τὰ πτηνὰ εἶναι ἱκανὰ νὰ προείπωσιν εἰς τὸν ἥρωα τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἱπτάμενα εἰς τοὺς ἀέρας, συγκοινωνοῦσι πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀκούουσι τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀποφασιζόμενα καὶ μέλλοντα νὰ συμβῶσιν. Κατὰ τὰ προκείμενα δύο ᾀσματα, βλέπουσι τὸν θεὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου καὶ ἐγγράφοντα εἰς δέλτον τὰ ὀνόματα τῶν μελλόντων ν' ἀποθάνωσι τὴν ἐπιοῦσαν, τὸν δὲ Χάρον ἱστάμενον παρὰ τὸν θρόνον, ἕτοιμον νὰ παραλάβῃ τὸν κατάλογον καὶ ἐκτελέσῃ τὰς θείας ἀποφάσεις. Κοινῶς ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ἡ Μοῖρα γράφει τῶν ἀνθρώπων τὰς τύχας. Ἀλλ' ἡ Μοῖρα ταὐτίζεται πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ, διότι ὁ θεὸς εἶναι ὁ ὁρίζων τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω καὶ εἰς τὰ ᾀσματα 37-40 ὁ θεὸς παραχωρεῖ παράτασιν τῆς ζωῆς τοῦ Ἀκρίτου. Παρεμφερῆ πρὸς τὴν παράστασιν τῶν προκειμένων δημοτικῶν ᾀσμάτων εἶναι τὰ ὁράματα, ἅτινα ἀφηγοῦνται βυζαντινοὶ συγγραφεῖς περὶ ἐπιφανείας γέροντος λευκογενείου, ὑποδηλοῦντος τὸν ἐπικείμενον θάνατον ἁμαρτωλοῦ βασιλέως δι' ἀπαλείψεως ἐτῶν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κώδικος, ὃν ἐβάσταζον[61].

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 30 μανιάτικον ᾆσμα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκρίτου ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ τοῦ Μαυροειδῆ, ὅπερ εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἀκριτικῶν ᾀσμάτων[62].

Τοῦ 31 ᾄσματος φέρονται καὶ ἄλλαι παραλλαγαί, ἔχουσαι τὸν αὐτὸν πρῶτον στίχον, καὶ περὶ τοῦ γεωργοῦντος Γιάννη διαλαμβάνουσαι, ἀλλὰ κατὰ τἄλλα οὐδὲν ἔχουσαι κοινὸν πρὸς τἀκριτικά[63].

Ὁ θρῆνος τῆς φονευθείσης συζύγου τοῦ Διγενῆ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 32, περὶ τῆς κακῆς τύχης τῶν ἑτέρων δύο ἀδελφῶν της, ὧν ἡ μὲν ἐκάη, ἡ δ' ἐπνίγη εἰς πηγάδιον, ὁμοιάζει πρὸς τὸν τῆς ἐντειχισθείσης εἰς τὰ θεμέλια τῆς γεφύρας ἐν τῷ κοινοτάτῳ ᾄσματι, οὗ κυριωτάτη παραλλαγὴ εἶναι ἡ περὶ τῆς οἰκοδομῆς

---

60. Rambaud, La Russie épique, σ. 427-428. Russische Revue, 1875, σ. 558 κέ. Revue des trad. popul., 1893, σ. 69.

61. Λέων γραμματ., σ. 120 Bonn. Ἰωάννου Μόσχου, Λειμών 38, τ. 87, μέρ. 3, σ. 2888-2889 Migne.

62. Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες, σ. 171. Βλ. καὶ κατωτέρω (σ. 116).

63. Χασιώτου, σ. 130, ἀρ. 64. Ἀραβαντινοῦ, σ. 213.

τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης. Ἡ δὲ ποιητικωτάτη κληροδοσία τῶν χαρίτων τῆς μελλοθανάτου εἰς τὴν πέρδικα καὶ τὴν τρυγόνα, εἰς τἄνθη τῆς ροδοδάφνης καὶ εἰς τὸν σχοῖνον, σκοπὸν ἔχουσα νὰ παραστήσῃ τὴν καλλονὴν αὐτῆς, καὶ νὰ δείξῃ ὅτι πολλάκις τὸ κάλλος φέρει τὸν ὄλεθρον, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κληροδοσίαν τῆς ἀνδρείας τοῦ Διγενῆ εἰς τοὺς συντρόφους του (ἀρ. 7)[64].

Ἐν τῷ δυστυχῶς ἀτελεῖ ὑπ' ἀριθμὸν 33 ᾄσματι συμφύρονται δύο κλάδοι ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, ὁ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ καὶ ὁ τῆς μνηστείας αὐτοῦ. Αἱ τοῦ κλάδου τῆς μνηστείας πολυπληθεῖς παραλλαγαί, περὶ ὧν προσεχῶς θὰ διαλάβωμεν ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ, δὲν ἔχουσι τὸν αὐτὸν ἥρωα. Ἐν ἄλλαις μὲν ὁ Διγενὴς εἶναι ὁ ἐραστής, οὗ ἀποκρούεται ἡ περὶ τοῦ γάμου πρότασις[65], ἐν ἄλλαις ὁ Γιάννης ἢ ὁ Γιαννακὸς (παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Διγενῆ), ἢ ὁ συνταὐτιζόμενος ἐνίοτε πρὸς τὸν Διγενῆ Μαυρουδής[66], ἐν ἄλλαις ὁ Κωσταντής, καὶ ἐν ταῖς πλείσταις ὁ Χαρτζανὴς (= Χαρσιανίτης), οὗ τὸ ὄνομα φέρεται ὑπὸ διαφόρους τύπους· εἷς τῶν τύπων τούτων εἶναι καὶ τὸ Γαρζανής, τὸ ὁποῖον παραδόξως ἅπαξ μνημονεύεται καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ᾄσματι (στ. 9), ἐκ μνημονικοῦ λάθους ἴσως τοῦ καταγράψαντος τὸ ᾆσμα, συγχύσαντος δύο παραλλαγάς. Ἐν ταῖς ἄλλαις παραλλαγαῖς, ὁ ἥρως ἀντὶ κοινῆς προξενητρίας, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, πέμπει πρεσβείαν προξενητῶν ἐπισήμων, *τρακόσιους ἄρχοντες καὶ μητροπολιτάδες*[67] ἢ τοὺς ἐπιφανεῖς τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων πολεμιστάς, τὸν Χιλιοπαπποῦ (= Φιλόπαππον), τὸν Πετροτράχηλον, τὸν Φωκᾶν, τὸν Νικηφόρον. Τὴν ἐρωμένην ἑλκύει εἰς τὴν οἰκίαν του, κατὰ τὰς πλείστας παραλλαγάς, διὰ μαγγανειῶν, ἃς ἐδίδαξαν αὐτὸν μάγισσαι, μήτηρ καὶ θυγάτηρ, ἀλλὰ κατὰ τὸ προκείμενον ᾆσμα τὴν ἑλκύει διὰ τῆς μουσικῆς, ἑπόμενος ἐπίσης εἰς τὰς ὁδηγίας τῶν μαγισσῶν. Καὶ ἐν τῇ κυπριακῇ παρὰ Σακελλαρίῳ παραλλαγῇ ὁ Διγενὴς παίζων *βιολάριν* σαγηνεύει τὴν κόρην, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἔπος παίζει κιθάραν ὑπὸ τὰ παράθυρα τῆς Εὐδοκίας, μετὰ τὴν ἄρνησιν τῶν γονέων της νὰ τὴν δώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸν γάμον (Κρ. Δ΄ 397. 436. Τρ. 1241. Ἀνδρ. 1830. 1866 κἑ. Ὀξ. 1731. 1761). Ἡ δίωξις τοῦ ἀπαγαγόντος τὴν κόρην Διγενῆ ὑπὸ τῶν γονέων καὶ τῶν οἰκείων αὐτῆς, ἣν καὶ τὸ ἔπος ἐν πλάτει ἀφηγεῖται, ἀναφέρεται μόνον ἐν τῇ πρώτῃ κυπριακῇ παραλλαγῇ. Ἐν πολλαῖς δὲ παραλλαγαῖς θνήσκει ἡ κόρη καὶ αὐτοκτονεῖ ὁ ἐρώμενος· ὀλίγαι μόνον προσθέτουσιν ὅτι θάπτονται εἰς κοινὸν τάφον καὶ ἐκ τῶν σωμάτων αὐτῶν φύονται δένδρα, τὰ ὁποῖα φιλοῦσιν ἄλληλα διὰ τῶν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου σαλευομένων κλάδων των[68]. Δένδρα δ' ἐκ τοῦ τάφου ἐραστῶν φυόμενα ἀναφέρονται συχνότατα εἰς πάμπολλα δημοτικὰ ᾄσματα καὶ εἰς ᾄσματα καὶ

---

64. Ἡ κληροδοσία καὶ ἐν ἄλλῳ ᾄσματι κρητικῷ (Jeannaraki, ἀρ. 178, στ. 26-27).

65. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β΄, σ. 14-16. Σάββα Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος, σ. 275-276 (Διονής).

66. Σακελλαρίου, σ. 153-156.

67. Νεοελλ. ἀνάλ. Α΄, σ. 342.

68. Σακελλαρίου, σ. 156. Ἀραβαντινοῦ, σ. 266. B. Schmidt, Griechische Märchen usw., σ. 202.

παραδόσεις ἄλλων λαῶν. Τὰ ἐν στ. 2 κἑ τοῦ προκειμένου ᾄσματος περὶ τοῦ ἀτιθάσου ἡμιόνου τοῦ Διγενῆ ἀναφέρονται καὶ ἐν θηραϊκῇ παραλλαγῇ τῶν περὶ τῆς μνηστείας ᾀσμάτων εἰς τὸν ἥρωα, ὅστις ἐν ταύτῃ καλεῖται Κωσταντάκης ὁ μικρὸς καὶ *ἡμικροκαβαλλίκεψε ἀμέρωτο μουλάρι*[69].

Ὅλως χωριστὴν τάξιν μεταξὺ τῶν ᾀσμάτων περὶ τῆς μνηστείας τοῦ Διγενῆ κατέχει ἡ ἀθηναϊκὴ παραλλαγή, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Καμπούρογλους[70]. Μετὰ τοὺς τυπικοὺς στίχους περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Διγενῆ τὴν ἡμέραν Τρίτην (βλ. σ. 108) καὶ περὶ τοῦ ἵππου του, ἀφηγεῖται τὸ ᾆσμα, ὅτι μετέβη οὗτος εἰς τοῦ Φιλοπαππποῦ ὅπως τὸν ἀποστείλῃ προξενητήν. Ἀλλ' ἡ πρὸς γάμον πρότασις τοῦ Διγενῆ ἀπερρίφθη. Ἡ ὑπαγορεύσασα τὴν παραλλαγὴν Ἀθηναία πρεσβῦτις δὲν ἐνθυμεῖτο τὸ τέλος, συνεπλήρωνε δ' αὐτὴν διὰ διηγήσεως ὅτι «ὁ Φιλόπαππος ἐπανῆλθεν ἄπρακτος καὶ κομιστὴς κακῆς περὶ ἀποποιήσεως ἀγγελίας πρὸς τὸν Διγενῆ, ὅστις ὠργίσθη σφόδρα καὶ ἐπηκολούθησε δεινὴ ἔρις καὶ μονομαχία ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν (Φιλοπάππου) ἐν Ἀθήναις. Πρὸ τῆς συγκρούσεώς των ὤρυξαν λάκκον, εἰς τὰ χείλη τοῦ ὁποίου συνεπλάκησαν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ κατέπεσαν ἀμφότεροι, κατὰ τὴν διηγουμένην, ζῶντες, συνεπείᾳ κοινῆς ἀποφάσεως αὐτῶν βλεπόντων ὅτι ἡ μονομαχία εἰς οὐδὲν κατέληγεν ἀποτέλεσμα. Τὴν στιγμήν, καθ' ἣν κατέπιπτον ἐντὸς τοῦ λάκκου, ἐβόησεν ὁ Φιλοπαππποῦς:

Πετούμενα, πετούμενα,
τῆς γῆς τὰ κατοικούμενα

καὶ αὐθωρεὶ ἐκ πάντων τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος συνήχθησαν ἀπειροπληθῆ πτηνά, ἅτινα τοὺς ἐμοιρολόγησαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέθεσαν ἐπὶ τοῦ χαίνοντος λάκκου πλάκα ἁπλῆν, ἐπιγράψαντες Φιλοπαππποῦς καὶ Διγενής, κατόπιν δμως ἀνηγέρθη τὸ γνωστὸν μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου. Τόσον δὲ ἡ διηγουμένη, προσθέτει ὁ Καμπούρογλους, εἶναι βεβαία περὶ τῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας τοῦ πράγματος, ὥστε δύναται νὰ δείξῃ τίς ἐκ τῶν ἀναγεγλυμμένων ἐπὶ τοῦ μνημείου εἶναι ὁ Διγενής». Ἡ συμπλήρωσις αὕτη φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν συνάφειαν ἔχει πρὸς τὸ ᾆσμα, ἄλλως δὲ κατάδηλον γίνεται τοῦτο καὶ ἐκ τῶν δύο στίχων, οὓς ἐπιφωνεῖ ὁ Φιλοπαππποῦς, ἀποτελουμένων ἐξ ἰαμβικῶν διποδιῶν, ἐνῷ τὸ ᾆσμα εἶναι συντεθειμένον εἰς πολιτικοὺς στίχους. Ἡ διηγουμένη θὰ διετήρει ἴσως ἀμυδρὰν ἀνάμνησιν ἐκ τοῦ ᾄσματος περὶ ὀρύξεως λάκκου ὑπὸ τοῦ Διγενῆ, εἰς ὃν ἐτάφη μετὰ τῆς γυναικός του, καὶ συνέχεε ταῦτα πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς παραλλαγῆς τοῦ ᾄσματος μνημονευόμενον Φιλοπαππποῦν καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μνημείου τοῦ Φιλοπάππου, ἥτις εἶναι νεωτάτη. Διότι ἀδύνατον ἦτο νὰ γεννηθῇ δημώδης παράδοσις περὶ Φιλοπαππποῦ, συνδεομένη πρὸς τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ μουσείου ἀρχαῖον μνημεῖον, ἀφοῦ ἠγνοεῖτο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ὅτε περιέγραψαν τοῦτο ὁ

69. Παρνασσός, τ. Δ΄, σ. 485.
70. Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τ. Α΄, σ. 393 κἑ.

Stuart καὶ ὁ Revett, ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Φιλόπαππον, καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῶν λογιωτέρων κατοίκων *κουτὶ τοῦ Τραϊανοῦ* καὶ ὑπὸ τῶν ξένων περιηγητῶν πύλη τοῦ Τραϊανοῦ (arc de Trajan).

Ὁ ἀποθνήσκων ἐν τῷ 34 ᾄσματι εἶναι ὁ συχνότατα εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα μνημονευόμενος, πολλάκις δὲ πρὸς τὸν Διγενῆ συγχεόμενος Κωσταντής, ὃν ἡ σύζυγος ἐκοῦσα ἀκολουθεῖ εἰς τὸν τάφον. Τὴν ἀρχὴν ἔχει ὁμοίαν πρὸς κλέφτικα ᾄσματα[71].

Ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 36 καὶ 37 παραλλαγαῖς τῆς Σινασοῦ τῆς Καππαδοκίας, ὁ Ἀκρίτης ἐνῷ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ κάστρου, ὅπερ ἔκτισεν ἵν' ἀποφύγῃ τὸν Χάρον, ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, εἶδεν αἴφνης ἐπιστάντα τὸν Χάρον, ἕτοιμον νὰ πάρῃ τὴν ψυχήν του. Ἡ σύζυγός του παρακαλεῖ τὸν Χάρον νὰ παρατείνῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρός της. Ὁ Χάρος καμφθεὶς εἰς τὰς ἱκεσίας της τῷ παραχωρεῖ τεσσαράκοντα ἡμέρας. Ἐκείνη δὲ παρανοήσασα, καὶ ὑπολαβοῦσα ὅτι τεσσαράκοντα ἐτῶν ζωὴν ἐπὶ πλέον ἐχορήγησεν, ἐξεπλάγη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν ἐλθόντα· νομίσασα δὲ ὅτι δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον του, παροτρύνει τὸν Ἀκρίτην νὰ τὸν πολεμήσῃ. Ὁ Χάρος ἡττᾶται, ἀλλ' ὡς καὶ εἰς τἄλλα ᾄσματα τὰ ἔχοντα τὸ ἐπεισόδιον τῆς πάλης μετὰ τοῦ Χάρου, κατισχύει εἰς τὸ τέλος. Ὁ Ἀκρίτης συρόμενος ὑπὸ τοῦ Χάρου ἀπὸ τῆς κόμης εἰς τὸν Κάτω κόσμον παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ τὸν ὁδηγήσῃ λαμβάνων ἀπὸ τῆς χειρός, ἢ νὰ τῷ δείξῃ ἁπλῶς τὴν σκηνήν του, εἰς ἣν ὑπόσχεται νὰ μεταβῇ ἑκουσίως. Ἀλλ' ὁ Χάρος ἀρνεῖται· ἡ σκηνή του εἶναι τοσοῦτο φοβερά, ὥστε οὐδ' ὁ ἀνδρειότατος εἶναι ἱκανὸς ν' ἀτενίσῃ αὐτὴν χωρὶς τρόμον. Τὴν σκηνὴν ταύτην τοῦ Χάρου γινώσκομεν καὶ ἐξ ἄλλων δημοτικῶν ᾀσμάτων, μάλιστα μοιρολογίων, ἅτινα περιγράφουσι τὴν δεινὴν καὶ φρικώδη ὄψιν αὐτῆς[72]. Ἐκ τοῦ πρώτου ᾄσματος τῆς Σινασοῦ λείπει ἡ παρόρμησις τοῦ Ἀκρίτου εἰς καταπολέμησιν τοῦ Χάρου, ἡ πάλη καὶ ἡ νίκη τοῦ Διγενῆ· προστίθενται δ' ἐν ἐπιλόγῳ, ὡς λόγοι τοῦ Χάρου, ψυχωφελεῖς χριστιανικαὶ διδασκαλίαι περὶ κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως.

Εἰς τὰ καππαδοκικὰ ταῦτα ᾄσματα ἡ σύζυγος τοῦ Ἀκρίτου παρακαλεῖ τὸν Χάρον, ὡς εἰς τὰς διασκευὰς τοῦ ἔπους τὸν θεόν, νὰ παρατείνῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἥρωος. Καὶ ἡ δέησις εἰσακούεται, ὡς καὶ εἰς τὰς ἑπομένας παραλλαγάς, ἂν καὶ ὁ Χάρος εἶναι ἀδυσώπητος, καὶ εἰς τἄλλα ᾄσματα τὰ ἐκ τῶν ἀκριτικῶν ἀπορρέοντα καὶ ἔχοντα ὑπόθεσιν τὴν πάλην αὐτοῦ πρὸς λεβέντην ἢ βοσκὸν παρίσταται ἀποκρούων πᾶσαν ἱκεσίαν περὶ παρατάσεως τῆς ζωῆς. Εἰς δὲ τὰ ρωσικὰ ᾄσματα, ὧν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐμνήσθημεν, ὁ Ἀνίκα ζητεῖ χάριν, προσφέρει εἰς τὸν Θάνατον πρὸς ἐξαγορὰν τῆς ζωῆς του θησαυρούς, ἱκετεύει νὰ τῷ παραχωρηθῇ προθεσμία ἑνὸς ἔτους, εἶτα ἑνὸς μηνός, μιᾶς ἡμέρας. Ἀλλ' ὁ Θάνατος εἶναι ἄκαμπτος, οὐδὲ στιγμὴν δὲ ζωῆς τῷ παραχωρεῖ, ἀλλὰ διὰ πρίονος ἀοράτου ἀποκόπτει τὰ ὀστᾶ καὶ τὰς φλέβας αὐτοῦ[73].

Ὁ ἥρως εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 31 γορτυνιακὸν ᾄσμα τῆς ἐπισυναπτομένης συλ-

71. Πρβλ. Passow, ἀρ. 146. 147.
72. Βλ. τὴν ἐμὴν Νεοελλ. Μυθολογ., σ. 334 κέ.
73. Βλ. Rambaud, ἔνθ' ἀν., Revue des tradit. popul., 1893, σ. 69.

λογῆς παρακαλεῖ τὸ ἐκ τῶν παλατίων τοῦ Χάρου ἐλθὸν πτηνόν, τὸ ἀναγγεῖλαν εἰς αὐτὸν τὸν ἐπικείμενον θάνατόν του, ὅπως ἐξεύρῃ τρόπον τινὰ πρὸς διαγραφὴν τοῦ ὀνόματός του ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν μελλοθανάτων. Ἀλλὰ τὸ πτηνὸν τῷ ἀποκρίνεται, ὅτι *ὁ Χάρος δὲν παίρνει μίλημα*. Ἐν τοῖς ποντικοῖς δ' ὅμως ὑπ' ἀρ. 38-41, ὁ θεὸς ὑπείκων εἰς τὰς δεήσεις τοῦ προστάτου τῶν ἀνδρειωμένων ἁγίου Γεωργίου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀκρίτης (ἢ ὁ Γιάννης) ἔπεμψε νὰ μεσιτεύσῃ παρ' αὐτῷ, παραχωρεῖ παράτασιν τῆς ζωῆς τοῦ Ἀκρίτου, ἂν δεχθῇ τις τῶν συγγενῶν νὰ δώσῃ ἐκὼν αὐτῷ τὰ ἥμίση τῶν μακρῶν ἐτῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένον νὰ ζήσῃ. Ἀλλ' οὔτε ὁ πατήρ, οὔτε ἡ μήτηρ συναινοῦσιν ν' ἀφαιρεθῶσιν ἔτη ἐκ τῆς ζωῆς αὐτῶν χάριν τοῦ προσφιλοῦς υἱοῦ, καὶ μόνη ἡ σύζυγος μετὰ προθυμίας ἀποδέχεται τὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεθέντα ὅρον. Οὕτω παρεισάγεται εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα ὁ ἀρχαῖος μῦθος τῆς φιλάνδρου Ἀλκήστιδος, οὗ διαφαίνεται ἴσως ἡ ἐπίδρασις καὶ εἰς τὰς διασκευὰς τοῦ ἔπους, ὅπου ἡ σύζυγος τοῦ Διγενῆ, μετὰ τὴν ματαίαν εἰς τὸν θεὸν δέησιν περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνδρός της, θνήσκει παρὰ τὴν κλίνην αὐτοῦ ἐκπνέοντος.

Εἰς τὸ κρητικὸν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ᾄσμα ἀρ. 42 εἶναι καταφανεστάτη ἡ ἐπίδρασις τῶν κρητικῶν παραδόσεων. Ὁ γενναῖος Ἀκρίτης, ὡς παρετήρησα εἰς τὰς Παραδόσεις μου (σ. 751) προσέλαβεν ἐν Κρήτῃ τὰς διαστάσεις Τιτᾶνος, σχεδὸν οὐδὲν διατηροῦντος πλέον τὸ ἀνθρώπινον. Καὶ εἰς τὸ ᾄσμα τοῦτο, ὡς εἰς τὰς παραδόσεις[74], ὁ Διγενὴς διασκελίζει ὄρη, δισκεύει μὲ ὀγκώδεις λίθους, ἀνασπᾷ βράχους, νικᾷ εἰς τὸν δρόμον ἐλάφους καὶ αἰγάγρους. Ὁ Χάρος δὲν τολμᾷ νὰ παλαίσῃ μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸν πληγώνει ἐξ ἐνέδρας.

Κατὰ τὰ ὑπ' ἀρ. 43. 44 ᾄσματα, ὁ Διγενὴς ψυχορραγῶν, λέγει *λόγια ἀντρειωμένα*, ὅπως ἀκούσας ταῦτα ὁ Χάρος τὸν φοβηθῇ καὶ τοῦ χαρίσῃ τὴν ζωήν. Οἱ κομπαστικοὶ λόγοι τοῦ Διγενῆ ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν ἐρωτικῷ κρητικῷ ᾄσματι[75].

Ὁ Χάρος συναντᾷ τὸν Διγενῆ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 45 κρητικῷ ᾄσματι καὶ παλαίει πρὸς αὐτὸν εἰς πανηγύρι, ὡς ἐν τοῖς κυπριακοῖς (ἀρ. 1.2). Ἀδυνατῶν δὲ νὰ τὸν καταβάλῃ ἄλλως τὸν ἀνατρέπει διὰ παλαιστικοῦ τεχνάσματος. Εἰς τὸ ᾄσμα τοῦτο μόνον προστίθεται τὸ ἐπεισόδιον τοῦ θανάτου τῆς μητρὸς τοῦ Διγενῆ ἐκ τῆς λύπης διὰ τὴν ἥτταν τοῦ υἱοῦ της.

Τὰ ᾄσματα 46-54 παρουσιάζουσι νέον τύπον τῆς πάλης πρὸς τὸν Χάρον. Κατὰ ταῦτα οἱ ἀνδρειωμένοι πάντες κτίζουσιν, ὡς ὁ Ἀκρίτας εἰς προηγούμενα ᾄσματα, κάστρον διὰ νὰ διαφύγωσι τὸν Χάρον. Ἀλλ' ὁ Χάρος ἐπιφαίνεται φοβερὸς ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ ἀπειλεῖ νὰ πάρῃ τὸν καλύτερόν των. Ὁ Χάρος, ὡς λέγει ἡ ὑπὸ τοῦ Πετρίτση διασκευὴ τοῦ ἔπους, ἡ ὁποία νομίζεις ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὰ ᾄσματα ταῦτα,

---

74. Τὰς κρητικὰς παραδόσεις βλ. ἐν Πολίτου, Παραδόσ., σ. 63-64 (ἀρ. 120-121). 69 (ἀρ. 121). Κρητικῷ Λαῷ, 1909, σ. 12 κέ.

75. Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, σ. 150, ἀρ. 159.

εἶναι πλιὸ ἀνδρειωμένος
κ' εἰς τοὺς ἀνδρείους ἔρχεται πολλὰ ἀγριωμένος (στ. 3031-2).

καὶ ἀλλαχοῦ:

Στὸ Χάρο ὀμπρὸς ἡ ἀνδρειὰ τίποτις δὲν ἀξίζει,
τοὺς ἀνδρειωμένους τίποτις ὁ Χάρος δὲν τοὺς χρήζει...
οὐδὲ ποσῶς δὲν μᾶς φελᾷ δόξα οὐδὲ ἀνδρεία (στ. 2973 κἑ).

Κατὰ μίμησιν τῶν ἀκριτικῶν τούτων ᾀσμάτων καὶ ἄλλα δημοτικά, μάλιστα μοιρολόγια, ὑποδεικνύουσι τὴν ἀνάγκην ὁμοίας ἀμύνης τοῦ Χάρου. Πρὸς ἀποφυγὴν αὐτοῦ κτίζουν μαρμαρόκαστρο[76] ἢ σπίτια ψηλά[77]. Εἰς τὴν πρόκλησιν τοῦ Χάρου ἀποκρίνεται ὁ κορυφαῖος τῶν ἀνδρειωμένων, ὁ ὑποκαθιστῶν τὸν Διγενῆ εἰς πολλὰ ἀκριτικὰ ᾀσματα ὑγιὸς τῆς χήρας (ἀρ. 46. 47. 49. 51. 52) ἢ Γιάννης (ἀρ. 47) ἢ Κωσταντὴς (ἀρ. 48), καὶ ἀποδύεται εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅστις παραδόξως δὲν εἶναι ἀγὼν πάλης ἀλλ' ἅλματος, πλὴν τοῦ ἀρ. 52, ἐν ᾧ γίνεται ἡ τυπικὴ πάλη, καὶ τοῦ ἀρ. 48, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἅλμα ἐπακολουθεῖ πάλη. Ἐν τῷ χιακῷ ὑπ' ἀρ. 49 ὁ ἀγὼν γίνεται *εἰς τοὺς ἀνήλιους τόπους*, καὶ ὁ ἀντίπαλος τοῦ ἀνδρειωμένου εἶναι ἀντὶ τοῦ Χάρου ὁ Δράκος[78]· εἰς τὸν ἡττηθέντα δ' ἀντίπαλον χαρίζει οὗτος τὴν ζωήν. Κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 53 ὁ Χάρος ἄνευ ἀγῶνος παίρνει ὅλους τοὺς ἀνδρειωμένους· ἐνσκήπτει καταιγίς, τὸ κάστρον τῶν ἀνδρειωμένων ἐξαφανίζεται, αὐτοὶ δὲ θνήσκουσιν. Ἐν δὲ τῷ ὑπ' ἀρ. 54 ὁ Χάρος ἐπιφαίνεται μετὰ τῆς συνοδίας τῶν νεκρῶν, ὡς ἐν ἀρ. 7 καὶ 16.

Τὰ ὑπ' ἀρ. 55-58 παρέχουσιν ἀφήγησιν τῆς πάλης πρὸς τὸν Χάρον κατὰ τὸ πρότυπον τῶν περὶ Διγενῆ. Κατ' οὐδὲν δ' ἄλλο διαφέρουσι τῶν πολυπληθῶν περὶ πάλης ἀνωνύμου ἀνδρειωμένου καὶ τοῦ Χάρου, ἅτινα δὲν περιελάβομεν ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ, εἰμὴ ὅτι δὲν χαρακτηρίζουσι τὸν ἀντίπαλον τοῦ Χάρου ὡς λεβέντην ἢ βοσκόν. Τὰ τρία τούτων ἔχουσι καὶ περίεργον προοίμιον περὶ ἀναθέσεως τῶν ὅπλων τοῦ πεθαμένου εἰς τριόδους, ὅπως χαιρετίζωσι ταῦτα οἱ διαβάται, ὅπερ ὑπενθυμίζει τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθος τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν παρὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τοῦ χαιρετισμοῦ ὑπὸ τῶν παροδιτῶν[79]· Τοῦ προοιμίου τούτου παραλλαγαί εἶναι δημοτικὰ ᾀσματα περὶ τῆς προσηκούσης τύχης τῶν ὅπλων τῶν ἀνδρείων μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν[80].

Ὅλως διάφορος τῶν προεκτεθεισῶν εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 59 ᾄσματι. Ὁ ἥρως θνήσκει ὄχι καταπαλαισθεὶς ὑπὸ τοῦ Χάρου, ἀλλὰ δολοφονηθεὶς ὑπὸ τῆς συζύγου του τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου των. Τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἔχουσι καὶ ἄλλα δημοτικὰ ᾄσματα, ἀλλ' ὁ φονευθεὶς βασιλεὺς ὀνομάζεται ἐν αὐτοῖς *Ἀλέξαντρος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάντρα*[81]. Ὁ

---

76. Ι. Βλαχογιάννη, Προπύλαια, σ. 70.

77. Παράρτημα Φόρμιγγος μουσικόν, ἔτος Γ', τεῦχος Γ', σ. 43.

78. Ἐν ἀρ. 20. 21 ὁ ἀντίπαλος τοῦ Διγενῆ ἐπιφαίνεται *στοῦ Δράκου τὸ λιβάδι*, δὲν ἀναφέρεται δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

79. Βλ. J. H. Holwerda Jr., Die attischen Gräber der Blüthezeit, σ. 11 κἑ.

80. Passow, ἀρ. 125. Jeannaraki, ἀρ. 183.

81. Jeannaraki, ἀρ. 240, σ. 178-179. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων,

Σάθας παρατηρεῖ[82] περὶ τῆς κρητικῆς παραλλαγῆς τοῦ ᾄσματος τούτου, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ "présente une analogie si frappante avec le fait raconté par Plutarque (Vie d' Alexandre XII) sur Timoclée la Thebaine, qu' on pourra considérer la chanson crétoise comme un souvenir très ancien". Ἄπορον φαίνεται πῶς ἠδυνήθη ὁ Σάθας νὰ διίδῃ ὁμοιότητα καὶ μάλιστα ἐναργεστάτην τοῦ ᾄσματος πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἱστορούμενον γεγονός. Ἐν τῷ κρητικῷ ᾄσματι ὁ βασιλιὰς Ἀλέξανδρος, ἀποκρουσθείσης τῆς προτάσεως τοῦ γάμου αὐτοῦ μετὰ μιᾶς βασιλοπούλας, πολιορκεῖ τὴν πόλιν τοῦ πατρός της καὶ ἀποκόπτει τὸ ὕδωρ. Ἡ βασιλοπούλα θέλουσα νὰ σώσῃ τὴν πάσχουσαν πόλιν, παρακαλεῖ τὸν πατέρα νὰ τῇ ἐπιτρέψῃ νὰ ὑπάγῃ καὶ νὰ παραδοθῇ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ὁ βασιλεὺς συναινεῖ, ὑποσχόμενος ἂν ἐπανέλθῃ *μὲ τὴν τιμήν της* νὰ παραιτηθῇ τῆς βασιλείας ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐκείνη δὲ μεταβαίνει εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν φονεύει εἰς τὴν κλίνην του τὴν νύκτα, παραλαβοῦσα δὲ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπανέρχεται εἰς τοῦ πατρός της, ἀλλὰ φονεύεται καθ' ὁδὸν ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν της. Ἡ δὲ ἱστορία Τιμοκλείας τῆς Θηβαίας ἔχει οὕτω: Κατὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπόσπασμα Θρᾳκῶν ἐδήωσε τὴν οἰκίαν τῆς Τιμοκλείας, ὁ δ' ἀρχηγὸς αὐτοῦ, ἀφ' οὗ ἐβίασε καὶ κατήσχυνε ταύτην, τὴν ἐξήτασε ἂν ἔχῃ που κεκρυμμένον χρυσίον ἢ ἀργύριον. Ἐκείνη ὡμολόγησεν ὅτι ἔχει, ἀγαγοῦσα δ' αὐτὸν μόνον εἰς τὸν κῆπον καὶ δείξασα φρέαρ, εἶπεν ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ἔρριψε κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως τὰ πολυτιμότατα τῶν πραγμάτων της. Ὅτε δ' ὁ Θρᾷξ ἔκυψε διὰ νὰ ἴδῃ, ὠθήσασα ἐκ τῶν ὄπισθεν τὸν ἐκρήμνισεν εἰς τὸ φρέαρ καὶ ἐπεμβαλοῦσα λίθους τὸν ἀπέκτεινεν. Προσθέτει δ' ὁ Πλούταρχος, ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος πρὸς ὃν ἀπήγαγον τὴν γυναῖκα δεδεμένην οἱ Θρᾷκες, τὴν ἀφῆκεν ἐλευθέραν, μετὰ τῶν τέκνων της, θαυμάσας καὶ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν συμπεριφορὰν αὐτῆς.

Εἶναι κατάδηλον ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἔχει πλειοτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ ᾄσματος ἐκτιθέμενον φόνον τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἀφ' ὅσην θὰ εἶχον πᾶσαι αἱ διηγήσεις φόνων ἀνδρῶν ὑπὸ γυναικῶν ὑβρισθεισῶν ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδέ τινες τῶν διηγήσεων τούτων, αἵτινες φαίνονται παρουσιάζουσαι ἐπίφασιν ὁμοιότητος χαρακτηριστικῶν τινων λεπτομερειῶν, ὡς ἡ τῆς Ἰουδείθ, ἡ ἐν τοῖς Niebelungen, ἡ τῆς Θήβης, τῆς φονευσάσης ἐν τῇ συζυγικῇ κλίνῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τύραννον τῶν Φεραίων, ὅστις μάλιστα ὠνομάζετο Ἀλέξανδρος, τὸν μόνον ἢ πρῶτον ὑπὸ τῆς ἰδίας γυναικὸς ἀπολεσθέντα τύραννον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πλούταρχος[83], οὐδὲ αἱ διηγήσεις αὗται δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συναφεῖς πρὸς τὸ δημοτικὸν ἐκεῖνο ᾄσμα.

τ. Α', σ. 307. Ἐν ἑτέρᾳ ἀθηναϊκῇ παραλλαγῇ ἐν σ. 306 τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶναι Ἐριγγας. Τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος εὑρίσκεται εἰς τινα ἀκριτικὰ ᾄσματα (βλ. καὶ ἀρ. 48) *ὁ βασιλιᾶς Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδροπολίτης* (Σακελλάρ., τ. Β', σ. 12). Ἄξιον ἰδίας μνείας εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ φόνου αὐτοῦ λέγεται ἐν ἀνεκδότῳ κρητικῇ παραλλαγῇ βασιλεὺς τῆς Φλάνδρας· καὶ ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ παραλλαγῇ παρὰ Καμπούρογλου, σ. 306, ἡ σκηνὴ ὑπόκειται *μέσα στὴ Φιλάντρα* (Flandria, Φλαμμανδία).

82. Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας, τ. IV, σ. LXVI.

83. Πλουτάρχ., Πελοπίδ. 35. Διόδωρ., ΙΣΤ' 14, 1. Ξενοφ. ΣΤ' δ' 35.

Τὰ λοιπὰ ᾄσματα (ἀρ. 60-72) ὡς ἐσημειώθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σ. 106), μόνον διὰ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 5 ᾄσματος συναπτόμενα πρὸς τὸν Διγενῆ, εἶναι ἀλλότρια τῶν ἀκριτικῶν. Οὐδὲν ἧττον καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 60 ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνδρονίκου, τὸ γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους καὶ ἐκ τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ ὀνομάζει Ἀρετήν, ὅπερ ὄνομα ἐπίσης ἐπαναλαμβάνεται συχνάκις εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα. Τὸ ᾆσμα εἶναι ἀνάμεικτον μετὰ πολλῶν ἀλλοτρίων στοιχείων, σκοπὸν δ' ἔχει κυρίως τὴν ποιητικὴν διατύπωσιν γεωργικοῦ παραγγέλματος· ὅτι ἡ ἄμπελος πλουσίως ἀνταμείβει τὸν ἰδιοκτήτην ἂν συντόνως καὶ μεθοδικῶς καλλιεργηθῇ· τὸ σκάψιμον αὐτῆς ἀπαιτεῖ ῥώμην, τὸ κλάδευμα ἐμπειρίαν καὶ τὸ βλαστολόγημα προσοχὴν καὶ ἀβρότητα, διὰ τοῦτο ἡ μὲν πρώτη ἐργασία πρέπει ν' ἀνατίθεται εἰς ἀκμαίους νεανίας, ἡ δευτέρα εἰς γέροντας καὶ ἡ τρίτη εἰς κοράσια[84].

ΑΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ

1

Τὸ τραοῦιν τοῦ Διενῆ

Κύπρου

(Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σίμου Μενάρδου ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀκρίτᾳ, 1904, τ. Α', σ. 297-300 καὶ ἐν τῇ Ἀληθείᾳ, ἐφημ. Λεμεσοῦ τῆς 26 Νοεμβρ. 1904, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ποιητάρη Γιαννῆ Ἀβράμη ἐκ Κώμης τοῦ Γιαλοῦ).

Ὁ Χάρος μαῦρα φόρησεν, μαῦρα καβαλλιτσ'εύκει,
μαῦρα σκλαβούνικα φορεῖ νὰ πᾷ στὸ παναὔριν.
Στὴν νάκραν τοῦ παναὔρκοῦ ηὗρεν τοὺς ἀροκόπους,
στὴμ μέσην τοῦ παναὔρκοῦ ηὗρεν τοὺς τρῶν τσ'αὶ πίνουν.
«Καλῶς ἦρτεν ὁ Χάροντας νὰ φᾷ νὰ πκῇ μιτά μας,
νὰ φάῃ ἄγριν τοῦ λαοῦ, νὰ φᾷ ὀφτὸν περτίτσ'ιν,
νὰ πκῇ γλυκόποτον κρασίν, ποῦ πίννουφ φουμισμένοι,
ποῦ πίννουσιν οἱ ἄρρωστοι τσ'αὶ βρέθουνται γιαμμένοι.
— Ἔν ἦρτα γιὼ ὁ Χάροντας, νὰ φά, νὰ πκιῶ μιτά σας,
νὰ φάω ἄγριν τοῦ λαοῦ, νὰ φὰ ὀφτὸν περτίτσ'ιν,

84. Τὸ γεωργικὸν τοῦτο παράγγελμα συνοψίζεται καὶ εἰς δημώδη παροιμίαν (ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει τῆς ἐμῆς συλλογῆς, λ. κλαδεύω 2).

μηὲ γλυκόποτον κρασίν, ποῦ πίννουφ φουμισμένοι,
μόνον ἠρτα ὁ Χάροντας τὸν κάλλιοσ σας νὰ πάρω.
– Τσ'αὶ πκοιός ἐνι ὁ κάλλιος μας, ἀπούρτες γιὰ νὰ πάρῃς;
– Τσ'εῖνος ὁ χοντροδάκτυλος, τσ'εῖνος ὁ ναρκοδόντας,
τσ'εῖνον τὸ παλληκάρισ σας, πῶνι στὸ παναθύριν».
Ποῦ τὸν γροικᾷ ὁ Διενὴς ἀρκώθην τσ' ἐθυμώθην.
«Γιὰ μὲν τὸ λέεις, Χάροντα, γιὰ μὲν τὸ συντυχάννεις».
Σ'ερκές σ'ερκὲς ἐπκιάσασιν καὶ στὴν παλιώστραν πάσιν.
Τσ'αὶ τσ'εῖ'νι ποῦ παλιώννασιν τρεῖς νύκτες, τρεῖς ἡμέρες.
Τσ'εῖ πῶπκιαννεν ὁ Χάροντας τὰ γαίματα πιτοῦσαν,
τσ'εῖ πῶπκιαννεν ὁ Διενὴς τὰ κόκκαλα ἐλυοῦσαν.
Τσ'εῖ πῶνοσεν ὁ Χάροντας, πῶς ἔννα τον νιτσ'ήσῃ,
ἐπολοήθην τσ' εἶπεν του τοῦ Διενῆ τσ'αὶ λέει.
«Τσ'αὶ χάμνα, χάμνα, Διενή, γιὰ νὰ μεταπκιαστοῦμεν».
Τσ' ἐχάμνισεν ὁ Διενὴς γιὰ νὰ μεταπκιαστοῦσιν.
Χρουσὸς ἀτὸς ἐγίνηκεν, στουὺς οὐρανουὺς τσ' ἐξέην,
τσ' ἄνοιξεν τὲς ἀλάτες του τσ'αὶ τὸθ θεὸδ δοξάζει.
«Δοξάζω σε, καλὲ θεέ, ποῦ 'σαι στὰ ψηλωμένα.
Καμμιὰ βουλὴ ἔγ γένεται μὲ δίχως σου ἐσένα.
Ἀνδρειωρκὲς ποῦ τῶδωσες καὶ πῶς νὰ σοῦ τὸφ φέρω;
– Τσ'αὶ πκιάσε, πκιάσε, Χάροντα, τσ'αὶ τούτην τὴθ θεότην,
τοῦ Διενῆ τὴν ἔπαρε, τσ' ἔρκεται τἀπισώσ σου».
Τσ'αὶ πκιάννει, πκιάνν' ὁ Χάροντας τσ'αὶ τσ'είνην τὴθ θεότην,
τοῦ Διενῆ τὴν ἔδειξεν, τσ'αὶ ππέφτει στὸ κρεβάτιν.
Ἀππεξωθκιόν του στέκονται τρακόσ'οι δκυὸ νομᾶτοι,
θέλουν νὰ μποῦσιν νὰ τὸδ δοῦν τσ'αί κόμα κροφοοῦνται.
Τσ' ἕναν κοντὸν κοντούτσικον καὶ χαμηλοβρακᾶτον
στέκεται, νεπουγκώννεται, καὶ μπαίνει τσ' ἀρωτᾷ τον.
«Ἀππεξωθκιόσ σου στέκουνται τρακόσ'οι δκυὸ νομᾶτοι,
θέλουν νὰ μποῦσιν νὰ σὲ δοῦν τσ'αὶ κόμα κροφοοῦνται.
– Πέ τους νὰ μποῦσιν νὰ μὲ δοῦν, πέ τους νὰ μὲφ φοοῦνται».
Στήννει τους τάβλαν ἀρκυρήν, ποτῆριν τσ'αὶ τσ'ερνᾷ τους.
«Τρῶτε καὶ πίννετ', ἄρκοντες, τσ' ἐγιὼ νὰ σᾶς ξηοῦμαι.
– Τσ'αὶ πές μας, πέ μας, Διενή, πὰ στὲς παλληκαρκὲς σου.
πάνω στὲς παιδκιωσύνες σου, τσ'αὶ τὲς ἀντρειωρκές σου.
– Πάνω στὲς παιδκιωσύνες μου καὶ τὲς παλληκαρκές σου,
ἤτουν τἀγκάθθιν πιθαμὴ καὶ τὸ τριόλιν δόλιν;
Κάτω στὲς νάκρες τῶν νακρῶν, στὸν ἀρκοκαλαμιῶναν,
τσ'εῖ μέσα ἔν ποῦ γύριζα τσ'αὶ νύχταν τσ'αὶ ἡμέραν.
Εἶχα τσ'αὶ τὴν καλίτσαμ μου πίσω μου πὰ στὸμ μαῦρον,
τσ' ἐφέγγαν μου τὰ κάλλη της τὴν νύχταν νὰ γυρίζω.

Τσ'αὶ πὰ στὰ γλυκοξίφωτα, ποῦ πᾷ νὰ ξημερώσῃ,
στσ'ιαστήκασιν τἀμμάδκια μου, τσ' ἕναν μεγάλοφ φίιν
ἐξῆντα τσ'ύκλους ἔκαμνεν, βδομηνταδκυὸ καμάρες,
τσ' ἀκόμα δκυὸ τσ'υκλίσματα τὸν Ἕλενον νὰ φάῃ.
Μὲ τοῦ θεοῦ τὴδ δύναμιν, μὲ τοῦ θεοῦ τὴχ χάριν,
μπαίννω τσ'αὶ σαϊττεύκω τον στὴμ μεσατσ'ὴν καμάραν.
Ποὺ τὸ φαρμάτσ'ιν τοῦ φιδκιοῦ ἐδίψασεν ὁ μαῦρος
τσ'αὶ στὸν Ἀφρίτην ποταμὸν πάω νὰ τὸν ποτίσω.
Πά' τσ' ηὖρα τὸσ Σαρατσ'ηνόν, τσ' ἔβλεπεν τὸν Ἀφρίτην.
Σὰν τὸ βουνὸν ἐκάθετουν, σὰν τ' ὄρος ἐκοιμάτουν
καὶ πάνω στὴρ ραχούλλαν του στσ'ύλλος λαὸν ἐβούραν,
πάνω στὴν τσ'εφαλοῦλλαν του περτίτσ'ια κακκαρίζαν
καὶ μέσα στὰ ρουθούνια του ἀππάρκα ξισταβλίζαν.
Τσ'αὶ ποὺ τὸν εἶδεδ Διενὴς γοιὸν νὰ τὸν κροφοήθην·
τσ'αὶ στέκει, δκιαλοΐζεται πῶς νὰ τόσ' σ'αιρετήσῃ.
Ἄτε ἂς τόσ' σ'αιρετήσωμεν γοιὸν πρέπει, γοιὸν ταιρκάζει.
— Καὶ γειά σου, γειά, Σαρατσ'ηνέ, γλεπάτουρε τοῦ τόπου·
νάκκον νερὸν σ' ἐρκάστηκα τὸν μαῦρον νὰ ποτίσω.
Τοῦτος νερὸν ἐζήτησεν, τσ'εῖνος σπαθὶν ἐταύραν.
Ὁ Διενὴς ὁ γλήορος ἅρπαξεν τὸ ραβτίν του,
τσ'αὶ μιὰ ξυλιὰν τοῦ ξύλωσεν, τσ'αὶ μιὰ ξυλιὰν τοῦ βκάλλεν.
Τσακκίζει τ' ὀχτὼ κόκκαλους κ' ἐξηνταδκυὸ παΐες,
τσ' ἄλλους δκυὸ μονοκόκκαλους, τσ'είνη 'ν' ἡ ἀρρωστσ'ιά του.
Ξέην τὸ νάχος τῆς ραβκιᾶς ἐξηνταπέντε μίλια.
Ἄρκοντες ἔν πὼτρώασιν μέσ' στοῦ ρηὸς τὰ σπίδκια,
καὶ τὴν ξυλιὰν ἀκούσασιν τσ' οὔλλοι μπρουμουττιστῆκαν.
— Κάπου στράφτει, κάπου βροντᾷ, κάπου χαλάζιρ ρίβκει,
γιὰ θέλησεν ὁ πλάστης μου τὸν κόσμον του νὰ χάσῃ.
Ννάσιν τσ'αὶ τὸν Παλιοπαπποῦν ποῦ τσ'ειαχαμαὶ καὶ ράσσει.
— Τρῶτε καὶ πίννετ' ἄρκοντες, τίποτες μὲφ φοᾶστε,
τσ' ἔνι ξυλιὰ τοῦ Διενῆ, τσ' ἀλί του ποῦ τὴν ἔφαν,
τσ'αὶ ποῦ τὴν ἔφαν τσ' ἔζησεν, καλλιόν του παλληκάριν.
Ννάσου τσ'αὶ τὸσ Σαρατσ'ηνόν, τσ' ἔρκετον κοντζυστῶντα,
τσ'αὶ ποὺ τὲς ποκοντζύστρες του ἐστσ'ειοῦνταν τὰ παλάδκια.
Τσ' ἕναν κοντὸν κοντούτσικον τσ'αὶ χαμηλοβρακᾶτον
στέκεται, νεπουγκώννεται, τσ'αὶ μπαίννει τσ' ἀρωτᾷ τον.
— Τσ'αὶ πέ μας, πέ, Σαρατσ'ηνέ, εἶντα 'ν' ἡ ἀρρωστσ'ιά σου;
— Σαράντα χρόνους ἔβλεπα τὸγ γέρημον Ἀφρίτην·
μήτε πουλλὶν ἐδκιάλλασσεν, μήτ' ἄνθρωπος ἐπέρναν·
τσ' ἕνας νερὸ μὠζήτησεν, τσ' ἐγιὼ σπαθὶν ἐταύρουν.
Τσ'εῖνος ἀποῦ τον γλήορος, ἅρπαξεν τὸ ραβτίν του,
τσ'αὶ μιὰ ξυλιὰν μοῦ ἔδωσεν, τσ'αὶ μιὰ ξυλιὰν μοῦ βκάλλεν,
τσακκίζει μου δκυὸ κόκκαλα τσ'αὶ δεκοχτὼ παΐες,

τσ' ἄλλους δκυὸ μονοκόκκαλους, τούτη 'ν' ἡ ἀρρωστσ'ιά μου.
Σηκοῦτε τὴν κουτάλα μου νὰ δῆτε τὴρ ραβκιάν μου.
Σηκῶσαν τὴν κουτάλαν του νὰ δοῦσιν τὴρ ραβκιάν του,
σηκῶσαν τὴν κουτάλαν του τσ' ἐφάνην τὸ φλαντζίν του,
τσ'αὶ ποὺ τὸν πόνον τὸν πολλὺν ἐξέην ἡ ψυχή του».
Τσ'αὶ πολοᾶτ' ὁ Διενὴς τῆς κάλης του τσ'αὶ λέει.
«Ἔλα ὧδε, καλίτσα μου, νὰ ποσ'αιρετιστοῦμεν.
Τὸj Γιάννην ἐσοὺ μὲν πάρῃς, τσ' ἔπαρ' τὸν Κωσταντῖνον.
— Ὁ Γιάννης ἄντρας μού ἠτουν, πάλε τὸj Γιάννην παίρνω.
— Ἔλα ὧδε, καλίτσα μου, νὰ ποσ'αιρετιστοῦμεν,
θέλεις τὸν Γιάννην ἔπαρε, θέλεις τὸν Κωσταντῖνον».
Ἐπῆεν τσ' ἡ καλίτσα του νὰ ποσ'αιρετιστοῦσιν,
στἀγκάλια του τὴν ἔσφιξεν τσ' ἐξέην ἡ ψυχή τους.
Δοξάζω σε, καλὲ θεέ, ποῦ 'σαι στὰ ψηλωμένα,
ὁποῦ γινώστσ'εις τὰ κρυφὰ τσ'αὶ τὰ φανερωμένα,
ποπίσω πᾶν τὰ ζωντανά, τσ' ὁμπρὸς τὰ ποθαμμένα.
Ζωὴν τσ'αὶ χρόνους νά 'χουσιν ὅσοι τσ' ἂν τ' ἀγρηκοῦσιν,
τσ' ἂν ἔν ἡ χνώμη τους καλή, πρέπει νὰ μᾶς τσ'ερνοῦσιν.

ΣΗΜ. Ὁ ἐκδότης, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου προπάντων, διώρθωσε τὸ κείμενον εἰς τοὺς ἑξῆς στίχους, ἀντὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ποιητάρη ἀπαγγελθέντων: Ἐν στ. 10 *μή τε νὰ φάω*, στ. 11 *μηὲ νὰ πιῶ γλ.*, στ. 54 *τσ'ύκλες*, στ. 60 *ἐπῆα*, στ. 105 *τέρσα — τέρσα* (δηλ. τὸ τουρκ. στέρσα), στ. 106 *γιὰ νά*, στ. 107 *του — της*, στ. 110 *πῶς ὁμπρὸς πάσι τὰ ζ.* Μετὰ τὸν στ. 112, ὡς σημειώνει ὁ ἐκδότης, ὁ ποιητάρης, χάριν τῶν ἀκροατῶν, ἐπρόσθεσε καὶ ἄλλας εὐχάς: *Σ'ίλιους χρόνους νὰ σ'αίρουνται, σ'ίλιους χρόνους νὰ ζοῦσι,| σ'ίλιες λίρες βενέτικες, θεέ μου, νὰ κρατοῦσιν.| Στὸν ἅη Τάφον τοῦ Χριστοῦ (στὸν Ἅη Γιώρκην τὸν Κοντόν) νὰ πὰ νὰ προστσ'υνοῦσιν.*

Στ. 6 *ἄγριν* τὸ ἐκλεκτότερον μέρος τοῦ κρέατος τοῦ λαγοῦ. — 14 *ναρκοδόντας* = ἀραιοδόντης, ὁ ἔχων ἀραιοὺς ὀδόντας. Κατὰ τὰς φυσιογνωμικὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, αἱτινες εἶναι ἀρχαιόταται, οἱ ἀραιόδοντες εἶναι βραχύβιοι. (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας, τ. Δ΄, σ. 508). — 16 *ἀρκώθην* = ἠγριώθη. — 18 *σ'ερκὲς* = χεριὲς. — 19 *τσ'εῖ νι* = ἐκεῖ εἶναι. — 22 *πῶνοσεν* = ποῦ ἐννόησε. — 24 *χάμνα* = χαλάρωσε· *χαμνίζω* = χαλαρώνω (χαῦνος). — 26 *ἐξέην* = ἐξέβη. — 27 *ἀλάτες* = πτέρυγες (Ιταλ. alata = πτερύγισμα). — 31 *θεότην* ἀγνοῶ ἂν ἡ λέξις ἔχει τὴν ἔννοιαν εἰκόνος ἢ ἄλλου θείου πράγματος, ὅπερ ὁ Χάρος μεταχειρίζεται ὡς γοργόνειον. — 35 *ἀππεξωθκιὸν* = ἔξωθεν. — 36 *κροφοοῦνται* = ἀκροφοοῦνται, κάπως φοβοῦνται. — 38 *νεπουγκώννεται* = ἀνακομβώνεται. — 43 *ξηοῦμαι* = ἐξηγοῦμαι. — 45 *παιδκιωσύνες* = νεανιεύματα. — 47 *ἀγκάθθιν* = ἀγκάθι. Ἐν τῇ περιφερείᾳ, ὅθεν τὸ ᾄσμα, προφέρεται μᾶλλον *ἀγκάττιν* (κατ' ἀνακοίνωσιν Χρ. Παντελίδου)· *τὸ τριόλιν δόλιν* τὸ τριόλιν (τὸ ἀρχαῖον τρίβολος) εἶδος ἀκάνθης· τὴν λ. *δόλιν* ἀγνοῶ· ἐκ τῶν συμφραζομένων φαίνεται ὅτι

σημαίνει ἀφθονίαν· ἐν ἄλλῳ ἀνεκδότῳ κυπριακῷ ἀκριτικῷ ᾄσματι *τὸ τριόλιν βίος*· ἐν τῷ ῥοδιακῷ ἀρ. 3 στ. 9 *τὸ τριγόλι πήχη*. — 48 *νάκρες* = ἄκρας· *ἀρκοκαλαμιῶναν* = ἄγριον καλαμῶνα. — 52 *γλυκοξίφωτα* = τὰ γλυκοχαράματα. — 53 *στσ'ιαστήκασιν* = ἐσκιάχτηκαν, ἐσκιάσθησαν, ἐφοβήθησαν. — 55 *Ἔλενον* = Ἕλληνα. Ἐκ τοῦ ἁπλοῦ *λ* καὶ τῆς προφορᾶς τοῦ *η* τῆς δευτέρας συλλαβῆς ὡς *ε*, καὶ τῆς καταλήξεως εἰς *ος*, ὁ Μενάρδος εὐστοχώτατα εἴκασεν (ἐν Ἀκρίτᾳ, τ. Α΄, σ. 297) ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι ἐπείσακτον ἐκ τοῦ ποντικοῦ ἰδιώματος. Οἱ Κύπριοι τοὺς ἀρχαίους τάφους λέγουσιν *ἑλληνικὰ* καὶ τὸν γίγαντα *Ἕλληναν*. — 62 *στσ'ύλλος λαὸν ἐβούρα* = σκύλος ἐδίωκε λαγόν. — 64 *ἀππάρκα* = ἱππάρια· *ξισταβλίζαν* = ἐσταβλίζοντο. — 65 *γοιὸν* (οἷον) = ὡς. — 68 *γλεπάτουρε* = βλεπάτορα, φύλαξ. — 69 *νάκκον* = ὀλίγον· *ἐρκάστηκα* = ἐζήτησα. — 70 *ἐταύραν* = ἐτράβα, εἵλκε. — 75 *ξέην τὸ νάχος* = ἐξέβη ὁ ἦχος. — 77 *μπρουμουττιστῆκαν* = ἔπεσαν μπρούμυτα, πρηνεῖς. — 78 *χαλάζιρ ρίβκει* ὁ αὐτὸς Χρ. Παντελίδης μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ἐν Κώμῃ προφέρουσι μᾶλλον *χαλάζιν ρίβκει*. — 80 *ννάσιν* καὶ *ννάσου* = νά σου, ἰδού· *τσ'ειαχαμαὶ* = ἐκεῖ κάτω· *ράσσει* = διαβαίνει. — 83 καὶ ὅστις ἠδυνήθη νὰ ἐπιζήσῃ μετὰ τοιαύτην πληγὴν εἶναι ἀνδρειότερος αὐτοῦ. — 84 *ἔρκετον κοντζυστῶντα* = ἤρχετο γογγύζων. — 85 καὶ ἀπὸ τοὺς γογγυσμοὺς αὐτοῦ ἐσείοντο τὰ παλάτια. — 90 *ἐδκιάλλασεν* = διέβαινε. — 94 *παῖες* = παγίδες, πλευρά. — 96 *κουτάλα* = πλάτες (κοτύλη). — 98 *φλαντζὶν* = πνεύμων.

*2

Τὸ τραοῦιν τοῦ Διενῆ καὶ τοῦ Χάρου

Κύπρου

(Γ. Λουκᾶς ἐν Χρυσαλλίδι, 1865, τ. Γ΄, σ. 597-599· ἐν Νεολόγῳ, ἐφ. Κ/πόλεως, ἀρ. 1432. Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, Ἀθ. 1874, σ. 34-37. Ἀθ. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, Ἀθ. 1868, τ. Γ΄, σ. 46-49· Β΄ ἐκδ. 1891, τ. Β΄, σ. 26-29. Legrand, Recueil de chansons popul. gr., Par. 1874, σ. 190-194, ἀρ. 88. Ρωσικὴ μετάφρ. παρὰ Δεστούνη, Raziskanija o gretscheskich bogatirskich bilinach, Πετρούπολις 1883, σ. 35 κέ. Ἐν Sbornik = Συλλογῇ τοῦ γλωσσικοῦ ρωσικοῦ καὶ γραμματολογικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρ. Ἀκαδημίας, τ. 34, τευχ. 1. Γαλλικὴ μετάφρασις ἐν Sathas et Legrand, Les exploits de Digénis Akritas, 1875, σ. LX-LXII).

Ὁ Χάρος μαυροφόρησε, μαῦρα καβαλλικεύκει,
χρυσὸν σπαθὶν ἐζώστηκε καὶ πᾶ στὸ παναῦριν,
γιὰ νά 'βρῃ καὶ τὴν μάνναν του, γιὰ νὰ τοῦ παραγγείλῃ.
«Γιέ μου, μὲν παίρνῃς ὄμορφες, μὲν παίρνῃς τὲς γριάδες,
μὲν παίρνῃς τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ κλαῖσιν οἱ μαννάδες».
Κι ἀπελοήθη Χάροντας καὶ λέει καὶ λαλεῖ της.
«Ἂν ἓν παίρνω τὲς ὄμορφες, ἂν ἓν παίρνω γριάδες,
ἂν ἓν παίρνω μικρὰ παιδιά, τί Χάροντας λοοῦμαι;»

Φτερνιστηρκὰν τοῦ μαύρου του, πάν' εἰς βουνὸν ἐβκαίνει.
Δικλᾶ ποκεῖ, δικλᾶ ποδά, θωρεῖ ἕναν περιβόλιν,
κ' ἐκ' ἦσαν ἄρκοντες πολλοὶ τραπεζοκαθισμένοι.
Κι ἀπολοοῦνται ἄρκοντες, στέκουσιν καὶ λαλοῦν του.
«Καλῶς ἠρτεν ὁ Χάροντας, νὰ φᾶ νὰ πκῆ μιτά μας,
νὰ φάῃ ἄγρη τοῦ λαοῦ, νὰ φᾶ ὀφτὸν περδίκιν,
νὰ φᾶ ἀρκοκεράμυον, ποῦ τρῶν ἀντρεικωμένοι,
νὰ πιῆ γλυκόποτον κρασίν, ποῦ πίννουν φουμισμένοι,
ἀποῦ τὸ πίννουν ἄρρωστοι καὶ βρέθουνται γιαμένοι».
Κι ἀπολοᾶται Χάροντας, στέκεται καὶ λαλεῖ τους.
«Ἔν ἦρτα γιὼ ὁ Χάροντας, νὰ φά, νὰ πιῶ μιτά σας,
παρἄρτα γιὼ ὁ Χάροντας, τὸν κάλλιον σας νὰ πάρω».
Κι ἀπολοοῦνται ἄρκοντες, στέκουσιν καὶ λαλοῦν του.
«Καὶ πέ μας, πέ μας, Χάροντα, ποιὸς ἔνι ὁ καλός μας;»
Κι ἀπολοήθη Χάροντας καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους.
«Ἔνι καὶ μακροδάκτυλος, ἔνι κι ἀναρκοδόντας».
Ποῦ τ' ἄκουσεν ὁ Διενὴς ἀρκώθην καὶ θυμώθην.
Κλῶτσον τῶν τάβλων ἔδωκεν, κλῶτσον καὶ τῶν τσαέρων,
καὶ τὰ κανατοσκούτελλα πετᾶ τα τοῦ ἀέρα.
Κι ἀπολοήθη Διενὴς τοῦ Χάροντα καὶ λέει.
«Κι ἂν μὲ νικήσῃς, Χάροντα, ἔβκαλε τὴν ψυχήν μου,
κι ἂν σὲ νικήσω, Χάροντα, χάρισ' μου τὴν ζωήν μου».
Χεριὲς χεριὲς ἐπιάσασιν κ' ἐπῆγαν στὴν παναίστραν.
Κι ἀπολοήθη Χάροντας καὶ λέει καὶ λαλεῖ του.
«Κι ἀλαβροπιάσ' με, Διενή, γιὰ νὰ σὲ ἀλαβροπιάσω».
Κι ἀλαβροπιάνν' ὁ Διενής, καὶ σφικτοπιάνν' ὁ Χάρος.
Κεῖ ποῦ 'πιαννεν ὁ Χάροντας τὰ γαίματα πιτοῦσαν,
κεῖ ποῦ 'πιαννεν ὁ Διενὴς τὰ κόκκαλα ἐλυοῦσαν.
Κ' ἐδῶκαν καὶ παλιώννασιν τρεῖς νύκτες, τρεῖς ἡμέρες.
Στὰ τρία τὰ μερόνυκτα ὁ Διενὴς νικᾶ τον.
Κι ἄνοιξεν τὲς ἀγκάλες του καὶ τὸν θεὸν δοξάζει.
«Δοξάζω σε, καλὲ θεέ, ποῦ 'σαι στὰ ψηλωμένα,
κι ἀποῦ γινώσκεις τὰ κρυφὰ καὶ τὰ φανερωμένα.
Τὸ πλάσμαν ἀποῦ μοῦ 'πεψες ἐβγῆκ' ἀντρειωμένον».
Ἦρτε φωνὴ ποὺ τὸν θεὸν κι ἀπὸ τοὺς ἀρχαγγέλους.
«Καὶ δὲν σέ 'πεμψα, Χάροντα, παλιώματα νὰ κάμνῃς,
παρά 'στειλά σε, Χάροντα, ψυχὲς γιὰ νὰ μοῦ βκάλλῃς».
Χρυσὸς ἀτὸς ἐγίνηκε πάνω στὴν κεφαλήν του,
κ' ἔσκαπτεν μὲ τὸ νύχιν του νὰ βκάλῃ τὴν ψυχήν του.
Κι ὁ Διενὴς ψυχομαχεῖ σὲ σιδερὰ παλάτια,
σὲ σιδερὰ παπλώματα, σὲ σιδερὰ κρεβάτια.
Π' ἀπέξω τριγυρίζουν τον τριακόσια παλληκάρια,
θέλουν νὰ μποῦσιν νὰ τὸν δοῦν κι ἀκόμ' ἀκροφοοῦνται.

Κ' ἕνας κοντὸς κοντούτσικος καὶ χαμηλοβρακᾶτος,
τὸ σχιάθι στὴν μασχάλην του μπαίνει καὶ χαιρετᾷ τον.
«Καὶ γειά σου, γειά σου, Διενή, ἀρχὲς ἀρχὲς π' ἀγάπας,
εἰς τὲς ὁσκιὲς τοῦ φεγγαριοῦ ἐδιάλεγες κ' ἐπάτας.
Π' ἀπέξω τριγυρίζουν σε τριακόσια παλληκάρια,
θέλουν νὰ μποῦσιν νὰ σὲ δοῦν κι ἀκόμ' ἀκροφοοῦνται».
Κι ἀπελοήθη ὁ Διενὴς καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους.
«Πέ τους νὰ μποῦσιν νὰ μὲ δοῦν, τίποτες μὲ φοοῦνται».
Καὶ ἔσσω του ἐμπέησαν καὶ γλυκοχαιρετοῦν τον.
Κι ὁ Διενὴς ἐπρόσταξε ψωμὶν γιὰ νὰ τοὺς βάλουν.
Κι ἀπλοοῦνται κ' εἶπαν του καὶ λέουν καὶ λαλοῦν του.
«Κ' ἐμεῖς ἐδῶ δὲν ἤρταμεν νὰ φάμεν γιὰ νὰ πιοῦμεν,
ἤρταμεν νὰ ρωτήσωμεν πάνω σ' παλιοὺς πολέμους».
Κι ἀπολοήθη ὁ Διενὴς καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους.
«Ἐσεῖς πὸ κεῖ τρῶτε ψωμίν, κ' ἐγὼ πὸ δὰ ξηοῦμαι.
Κάτω στὲς ἄκρες τῶν ἀγρῶν, στὸν ἀγροκαλαμιῶνα,
ἐννιὰ βούργιες ἐγέμωσα οὖλον μοῦττες καὶ γλῶσσες,
κ' οἱ μοῦττες ἔν τοὺς δράκοντες, κ' οἱ γλῶσσες ἔν τοὺς λιόντες.
Ποὺ τὸ φαρμάκιν τὸ πολὺν διψῶ ἐγὼ κι ὁ μαῦρος.
Στέκομαι διαλογίζομαι γιὰ ποῦ θὰ τὸν ποτίσω.
Εἰς τὸν Ἀβράτην ποταμὸν τρέχω νὰ τὸν ποτίσω.
Εἰς τὸν Ἀβράτην ποταμὸν Σαρακηνὸς καὶ βλέπει.
Στέκομαι, διαλογίζομαι πῶς νὰ τὸν χαιρετήσω·
καὶ ἂν τοῦ πῶ τριανταφυλλιά, τριανταφυλλιά 'χει ἀγκάθια,
καὶ ἂν τοῦ πῶ γαροφαλιά, γαροφαλιά 'χει κόμπους,
καὶ ἂν τοῦ πῶ βεργόλεγνον, φοοῦμαι μὲν λυΐσῃ,
καὶ ἂς τὸν χαιρετήσωμεν σγοιὰν πρέπει, σγοιὰν ἀξίζει.
— Ὥρα καλή, Σαρακηνέ, φῶς τοὺς ἀντρειωμένους.
Κεῖνος καλοχαιρέτα τον, τοῦτος ξυλιὲς τ' ἀκτύπα.
Κι ἀπολοήθη Διενὴς καὶ λέει καὶ λαλεῖ του.
— Καὶ βρὲ μωρὲ Σαρακηνέ, ἔν νὰ σοῦ ἀκτυπήσω.
Καὶ μιὰ ξυλιὰ τοῦ χάλασεν πὸ πάνω στὸ κεφάλι.
Ἔν ἦτον πέτρα νὰ ραῇ, γιοφύρι νὰ χαλάσῃ,
ἔν ἦτον παλιοκάστελλον νἄρτῃ πὸ πάνω κάτω.
Κεῖ μέσα στὰ ρουθούνια του φόραδοι ἐσταλίζαν,
ποκάτω στὲς μασχάλες του περδίκια κακουρίζαν,
καὶ πάνω στὴν ραχοῦλαν του ζευγαλατιὰ καὶ κάμνουν,
κ'ἐκράτει ἡ πατοῦνα του ἐννιὰ μοδιῶν χωράφια.
Μιὰ χώρα ἦταν κεῖ κοντά....
— Κάπου στράφτει, κάπου βροντᾷ, κάπου χαλάζι ρίχνει,
κάπου θεὸς ἐθέλησε τὴν χώραν μας νὰ κλύσῃ.
Κ' εἶχεν ἕναν καριοπαπποῦν ποὺ τοὺς παλιοὺς ἀνθρώπους.
— Μηδὲ στράφτει, μηδὲ βροντᾷ, μηδὲ χαλάζι ρίχνει,

μηδὲ θεὸς ἐθέλησεν τὴν χώραν γιὰ νὰ κλύσῃ,
παρὰ ξυλιὰν τοῦ Διενῆ, χαρὰ στὸν ποῦ τὴν ἔφα.
Κ' ἡ ὥρα ἔν ἐτέλειωσεν, ἡ ὥρα ποῦ τὸ λέω,
καὶ νά σου τὸν Σαρακηνὸν στὸν κάμπον γεμωσμένον.
Μέσα στὴν χώραν μπέηκεν καὶ γλυκοχαιρετᾷ τους,
κι ἀπολοήθην ὕστερα καὶ λέει καὶ λαλεῖ τους.
— Ἐλᾶτε οὐλ' οἱ ἄρχοντες νὰ δῆτε τὸν γιαράν μου,
ἕνα σκυλίν, κακὸ σκυλὶν ἤρτεν κ' ἐσκότωσέ με.
Μαζεύτησαν οἱ ἄρχοντες νὰ δοῦσιν τὸν γιαράν του.
Κ' ἐννιὰ παΐδες ἔκοψε καὶ τρεῖς πισωκεντῆτες.
Ψηλώσασιν τὸ χέριν του νὰ δοῦσιν τὸν γιαράν του,
καὶ βλέπεις τὸν Σαρακηνὸν χαμαὶ μαλλιὰ κουβάρι».

ΣΗΜ. Ἐν τῇ μεταγραφῇ τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου Λουκᾶ δὲν ἐτηρήθησαν πιστῶς οἱ διαλεκτικοὶ τύποι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἀγνοῶν τὸ κυπριακὸν ἰδίωμα δύναται νὰ πεισθῇ διὰ προχείρου παραβολῆς τῶν ὁμοίων στίχων πρὸς τοὺς τῆς προηγουμένης, ἣν μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐξέδωκεν ὁ Μενάρδος. Ὁ Legrand ἀποκατέστησέ τινας τῶν κυπριακῶν τύπων. Ἡ τοῦ Σακελλαρίου ἔκδοσις εἶναι ἁπλῆ ἀνατύπωσις τοῦ ἐν τῇ Χρυσαλλίδι κειμένου τοῦ Λουκᾶ, αἱ δὲ διορθώσεις μερικῶν λέξεων παρουσιάζουσι τύπους ὄχι κυπριακούς, ὡς παρετήρησεν ὁ Μενάρδος (Ἀκρίτ., σελ. 296)· διὸ ἐκρίναμεν περιττὸν νὰ μνημονεύσωμεν ταύτας. Ἀφήσαντες σχεδὸν ἀμετάλλακτον τὸ παρὰ Legrand κείμενον, ἀπὸ δὲ τοῦ 42 στίχου τὸ τοῦ Λουκᾶ, σημειοῦμεν ὧδε μόνον μικράς τινας διαφορὰς τῶν ἐκδόσεων τοῦ Λουκᾶ, ἐν τῇ Χρυσαλλίδι (Χ) καὶ ἐν ταῖς Φιλολογικαῖς ἐπισκέψεσιν (Φ). Στ. 1 *καβαλλικεύει* (ΧΦ). — 2 *χρυσὸ* (ΧΦ) *παναῦρι* (Χ) *παναγύρι* (Φ). — 3 *μάναν* (ΧΦ). — 4 *μὴν—μὴν* (ΧΦ). — 5 *μὴν — καὶ κλαίουν οἱ μανάδες* (ΧΦ). — 6 Ἐλλείπει ἐν Φ. — *Καὶ λέ(γ)ει της ὁ Χάροντας* (Χ). — 7 *δὲν—δὲν* (ΧΦ). — 8 *ἔν — λογοῦμαι* (ΧΦ). — 9 *φτερνιστηρκὰ* (L) *φτερνιστηριὰν* (Χ) *φτερνιστηρηὰν* (Φ) *πάνω 'ς βουνὸν ἐβγαίνει* (ΧΦ). — 10 *ποδῶ — θ. νὰ περιβόλι* (ΦΧ). — 11 *ἄρχοντες* (ΧΦ). — 12 *ἄρχοντες* (ΧΦ). — 13 *πιῆ* (ΦL) *μετά μας* (ΧΦ). — 14 *ἄγριν* (L) *περδίκκι* (Χ) *περδίκιν* (Φ). — 15 *ἀγροκεράμιδον — ἀντρειωμένοι* (ΧΦ). — 16 *πίνουν* (ΧΦ). — 17 *πίνουν* (ΧΦ). — 19 *δὲν* (ΧΦ) *γὼ* (Χ) *μαζί σας* (Χ) *μετά σας* (Φ). — 21 *ἄρχοντες* (ΧΦ). — 25 *ἀρκώθη καὶ θυμώθη* (XL). — 26 *κλωτσιὰν—κλωτσιὰν* (L). — 27 *κανατοσκούτελα* (ΧΦ) *π. τα στὸν ἀέρα* (L). — 29 *ἔβγαλε* (ΧΦ). — 30 *ψυχήν μου* (Χ). — 33 *δ. νὰ σ' ἀ.* (ΧΦ). — 35 *πῶπιανεν* (ΧΦ) *πετοῦσαν* (L). — 36 *πῶπιανεν* (ΧΦ). — 37 *παλιώννασι* (L). — 41 *κι ὁποῦ* (L). — 42 Ὁ στίχος οὗτος καὶ ἡ συνέχεια τοῦ ᾄσματος ἐλλείπουσιν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ L. — *ἐβγῆκε* (Χ). — 55 *στὲς ἀ.* (Χ). — 66 *σεῖς* (Χ). — 67 *ἄκρες* (ἢ *ἄκριες*) (Χ). — 71 *δ. ποῦ θὰ τόνε π.* (Χ). — 72 Λείπει ὁ στ. ἐκ Φ. — 75-77 *κι ἂν* (Χ) — 78 *κι ἂς* (Χ). — 80 *κεῖνος —κεῖνος* (Χ). — 83 *χάλασε ἐπάνω* (Χ). — 84 *καὶ ἔν ἤτον* (Χ). — 86 *καὶ μέσα* (Χ). — 88 *καὶ κάμνει* (Φ). — 92 *θιὸς*. — 97 *δὲν ἐτ.* (Χ). — 100 *ἀπολοήθη* (Χ). — 103 *μαζεύθησαν — γιαρᾶ* (Χ). — 105 *γιαρά του* (Χ).

Στ. 10 *δικλᾷ* = κυττάζει, στρέφει τὸ βλέμμα. — 15 *ἀρκοκεράμυον* = ἀγριοκρόμμυον, ἀσφόδελος. — 26 *τσαέρων* = ἑδρῶν (ἀρχ. γαλ. chaere, chaiere = chaire).— 33. 34 *ἀλαβροπιάννω* = ἀλαφροπιάνω, συνώνυμον τοῦ *χαμνίζω* τοῦ προηγουμένου ᾄσματος. — 53 *σχιάθι* = σκιάδιον, πῖλος. — 68 *βούργιες* = δερματίνας πήρας (λατιν. bulga)· *μοῦττες* = μύτες, ρύγχη ἢ κεφαλάς. — 92 *κλύσῃ* = πνίξῃ (κλύζω). — 101 *γιαρὰν* = πληγὴν (λ. τουρκ). — 104 *πισωκεντῆτες* ἀγνοῶ τί ἀκριβῶς σημαίνει ἐνταῦθα ἡ λ., πιθανῶς μέλος τι τοῦ σώματος. Πισωκεντήτης λέγεται τὸ δεύτερον κέντημα ὑφάσματος.

3

Ρόδου

Βλ. τοῦτο ἐν τῇ ἑπομένῃ διατριβῇ «Ροδιακὰ μνημεῖα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου» ὑπὸ Μιχ. Δ. Χαβιαρᾶ.

4

Τήλου

Ἀπόσπασμα ᾄσματος ἐν τῇ αὐτῇ διατριβῇ.

5

Ρόδου

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ἀνδρέου Μ. Δέσποτα).

Ὁ Διενὴς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆς ἀνατρομάσσει,
κ' ἡ πλάκα τὸν νανατριχᾷ πῶς θὲ νὰ τὸ σκεπάσῃ.
Ὅσ' ἄρκοντες τἀκούσασιν ἐπῆαν νὰ τὸ δοῦσι,
μαντήλια θλιβερὰ βαστοῦν τὰ δάκρυα νὰ σφογγοῦσι.
Ποῦ ὄξω τριυρίζουσιν καὶ μέσα δὲν ἐμπαίνου.
Ὁ Διενὴς ὡς τό 'κουσεν ἐφώναξέν τους μέσα.
«Καλῶς τους καὶ τὶς ἄρκοντες, ποὖρτασιν νὰ μὲ δοῦσι».
Πιάνει σκαμνιὰ καθίζει τους, ποτήρια καὶ κερνᾷ τους.
Ὁ Διενὴς ἐρκίνηξεν παλληκαριὲς διηᾶται.
«Δώδεκ' ἀρκούδια σκότωσα καὶ δεκαννιὰ λιοντάρια.
Τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνά, τῆς Παρπαριᾶς τὰ μέρη,
κανένας δὲν τὰ γύρισε μέσα τὸ μεσημέρι,
κ' ἐβὼ Διενὴς τὰ πέρασα μέσα τὸ μεσανύχτι.

Στὸν Νεουρτάνην ποταμὸν, στῶ δρακοντῶν τὴ λίμνη,
ἐπῆα κι ἐξεπόζεψα νὰ πιῶ ἐβὼ κι ὁ μαῦρος,
νὰ ξεκολλήσ' ἡ γλῶσσά μου, νὰ φύῃ τὸ φαρμάκι,
ἀποῦ μὲ πιτυρήσασιν οἱ ὄχεντρες κ' οἱ ὄφκιοι.
Ὁ ποταμὸς ἐστέρεψεν ἡ λίμνη ἐξεράθθη,
γιατὶ στὴ μάνναν τοῦ νεροῦ ἦταν ἕνας ἀράπης
κ' εἶχεν τὸ στόμαν τ' ἀνοιχτὸν καὶ τὸ νερὸν ἐρρούφα.
Καὶ μέσα στὰ ρουφούνια του βόδια 'χε σταλισμένα,
εἶχε φωνὴ σὰν τὴ βροντὴν κ' οἱ κάμπ' ἐντιλαλοῦσα,
κ' ἐφτάνασιν τὰ χέρια του σ' Ἀνατολὴν καὶ Δύση,
κ' ἐβάσταν κ' ἡ πατοῦνα του ἐννιὰ μοδιῶ χωράφια.
Ἡ χώρα ποῦ 'ταν κεῖ κοντὰ ἐκάην ποὺ τὴ δίψα,
τὰ πράματα ψοφούσασιν, οἱ ἀθρῶποι ἐπλαντοῦσα.
Ὁ βασιλιὰς διαλάλησεν ὅτις τὸν ἐσκοτώσῃ,
θὲ νὰ τὸ δώκῃ χάρισμαν τρεῖς χῶρες νὰ τὶς ρίζῃ,
τὴ Βενετιὰ μὲ τὸ φλουρί, τὴ Χιὸ μὲ τὸ λοάρι,
τὴν Πόλην τὴν ἐξακουστὴ μὲ οὐλλα τὰ καλά της.
Ἔδιεν καὶ τὴν κόρην του, τὸ πρῶτόν του καμάρι,
ποῦ δὲν ἐστάθη σὰν αὐτὴ στὸν κόσμον καμιὰ ἄλλη.
Κανεὶς καὶ δὲν εὑρίσκονταν, κανεὶς κ' ἔν ἐποκόττα
νὰ πὰ ἃ σκοτώσῃ τὸ θεριό, γιὰ νὰ γλυτώσ' ὁ κόσμος.
Πάω καρσίν του στέκουμαι καὶ διπλοχαιρετῶ το.
«Ὥρα καλὴ στὰ πολεμᾶς, καυκὶν τῶν ἀντρειωμένω.
— Καλὸν κανίσκι μ' ἔστειλαν, ποιὸς μὲ τὸ κανισκεύκει;
— Περίδρομο σ' ἐστείλασιν καὶ σφάχτην καὶ δρολῆκι».
Νοίει τὸ στοματάκιν του, βαθύ 'τα σὰν πηάδι,
νὰ μὲ ρουφήξ' ἐγύρεψεν ἐμέναν καὶ τὸ μαῦρο.
Τὸ ματσουκκάκι μ' ἔπιασα, καὶ ματσουκκιὰν τὸ δίω.
Ἡ γῆς ἐταντανίστηκεν καὶ τὰ βουνὰ χαλοῦσα,
κ' ἐκεῖνος ὁ κακόμοιρος χαπάρι δὲν ἐπῆρε.
Ὁ κόσμος ἐσυγκλύστηκεν κι ὄξω στοὺς κάμπους τρέχει.
Γέρος ἐπηλοήθηκεν τοῦτον τὸ λόο λέει.
«Ἔν εἶ βροντὴ καὶ χαλασμός, ἔν εἶν' ἀστροπελέκι,
μὸ ματσουκιὰ τοῦ Διενῆ, κι ὠλί στον ποῦ τὴ φάῃ».
«Μπαλαίνουμε, στραβάραπε, κι ὅτις τὸν ἄλλο ρίξῃ,
νὰ παίρνῃ τὸ κεφάλιν του στὸ βασιλιὰν κανίσκι».
Τὸ μπαλαισίμιν πιάσαμεν εἰς τῆς Σουριᾶς τὸν κάμπο.
Ἀράπης ὅπου ἔπιανεν τὰ γαίματα τσιλλοῦσα,
κι ὁ Διενὴς κεῖ ποῦ 'πιανεν τὰ κόκκαλα ἐθριοῦσα.
Τρεῖς μέρες ἐμπαλαίναμεν τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες.
Στὶς τέσσερις παῖρτισα ἴδρος μ' ἐπερεχύστη
Φωνῆρτεν ποὺ τὶς οὐρανούς, ποὺ ἀρκαγγέλου στόμα.
«Ἐσ' ἔχεις διμισκὶ σπαθὶν κι ὀρκυιόμπηχον κοντάρι,

κοντάρεψέ το τὸ σκυλλίν, πριχοῦ σὲ θανατώσῃ».
Τρεῖς κονταριὲς τὸν ἔδωκα καὶ κάτω τὸ ξαπλώνω,
τὸ κεφαλάκιν τ' ἔκοψα, στοῦ βασιλιᾶ τὸ παίρνω.
Κανεὶς δὲν ἦτα σὰν κ' ἐμὲν εἰς τῆς ἀντρειᾶς τὴ χάρη,
στὸ μπάλαιμα, στὸ τρέξιμο, στὸ πῆδος, στὸ κοντάρι.
Καὶ τώρα τὸν κακόμοιρον ὁ Χάρος θά μὲ πάρῃ.
Πιάνω τον καὶ δὲν πιάνεται, χτυπῶ το δὲ χτυπιέται,
τρέχω, πηδῶ, πάω ἀλλοῦ, παντοῦ τὸ βρίσκω μπρός μου.
Ποῦ θὰ πεθάνω ἔ χολιῶ, χολιῶ μ' αὐτά ποῦ φήνω.
Ποῦ φήνω δυὸ ἀρφανὰ παιδιά, ἄουρον καὶ κορίτσι.
Καὶ φήνω καὶ λλιάκι χριός, χίλιες χιλιάδες ἄσπρα,
καὶ φήνω καὶ λλιάκι βιός, χίλι' ἀρκατῶν ἀμπέλι».
Ὁ Διενὴς ἐπέθανεν καὶ πάσιν νὰ τὸ χώσου,
πάσιν κι οἱ χριοφελέτες του τ' ἀμπέλιν νὰ πουλήσου,
πάσιν καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ νὰ τὸ ποχαιρετήσου.
Μπαίνουν στὴ μέσην κλαῖσιν το, στὴν ἄκριαν ναστενάζου.
«Ἄχ, ἀμπελάκι μας χρουσόν, τοῦ κόσμου ζουλεμένο,
τώρα π' ἄ σὲ πουλήσουσιν, ἐμεῖς τί ἄ γενοῦμε;»
Τότες τἀμπέλιν τἄλαλον ἀπιλογιὰν τὶς δίει.
«Ἂς μὲ κλαδέψου γέροντες, μὲ σκάψουν παλληκάρια,
κι ἂς μὲ καρπολοήσουσιν τ' ἀπάρθενα κορίτσια,
τότες τὰ τριανταδυὸ βουτσιὰ κρασὶ θὰ τὰ γιμώσω
κι ἀποῦ τὰ ποτσαμπούρια μου τὸ χριὸς θὲ νὰ τὸ δώκω».

ΣΗΜ. Στ. 1 «Τοῦ ροδίου τούτου Ἡρακλέους σώζεται καὶ χορὸς ἰδιόρρυθμος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκλέγοντες ἕνα ἀρχηγόν, ὃν ὀνομάζουσιν Διενήν, χορεύουσιν αὐτὸν τὴν πρωίαν τῆς δευτέρας ἡμέρας τῶν γάμων τραγῳδοῦντες:

Διενή μου, πάσα πάσα,
οὔλλοι στὸ χορὸ ἐπιάσα

πρὸς δὲ καὶ Συνοικία ἢ μᾶλλον Παναγιὰ τοῦ Διενῆ, καὶ Πατήματα τοῦ Διενῆ, ἴχνη ποδὸς ἐπὶ βράχου εὑρισκομένου οὐ μακρὰν τῶν προαστείων, εἰς θέσιν καλουμένην *τοῦ Δράκου τὸ νερό*. Ἐκ τοῦ βράχου τούτου μυθολογεῖται, ὅτι ἀναγνωρίσας ὁ Διενὴς τὸν ἀδελφόν του διαβαίνοντα ἐκεῖθεν ἐπὶ πλοίου ἐξετόξευσεν» (Α. Μ. Δέσποτας). Περὶ τῶν παραδόσεων τούτων γίνεται ἐκτενέστερος λόγος ἐν τῇ ἑπομένῃ διατριβῇ. — 2 Παραλλαγὴ τοῦ στίχου τούτου:

κ' ἡ πέτρα τρομαλίζεται πῶς θὲ νὰ τὸν σκεπάσῃ (Α.Μ.Δ.)

Νατριχῶ καὶ *νατριχιάζω* ἐκ τοῦ ἀνάτριχος. Ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸ ρ. *ἀνατριχιάζω* σημαίνει φρίσσω, ἐν Ρόδῳ δὲ κατὰ σημείωσιν τοῦ

συλλέκτου Ἀ. Μ. Δέσποτα: «ἐξ ἀποστροφῆς ἡ βδελυγμοῦ ὀρθοῦνται αἱ τρίχες μου. Ἀπαντᾷ καὶ ὁ παθ. παρακείμενος τῆς μετοχῆς *νατριχιασμένος*, σημαίνων τὸν ἐμπνέοντα ἀποστροφὴν καὶ βδελυγμόν, καὶ ἐπίρρ. *ἀνάτριχα* = κατὰ τὴν ἀντίθετον διεύθυνσιν τῶν τριχῶν». — 14 *Νεουρτάνης* ὁ ποταμὸς Ἰορδάνης (Α.Μ.Δ.). — 15 *ἐξεπόζεψα* τὸ ἀλλαχοῦ *ξεπέζεψα* = ἀφίππευσα. — 17 μ' ἐδηλητηρίασαν αἱ ἔχιδναι καὶ οἱ ὄφεις. «Πιστεύει ὁ ρόδιος λαὸς ὅτι οἱ ὄφεις *πιτυροῦσιν* ἤτοι ρίπτουσι μακρὰν τὸ δηλητήριον» (Α.Μ.Δ.). Τὸ ρῆμα πιθανῶς εἶναι τὸ ἀρχαῖον *πιτυλίζω*, κατ' ἐναλλαγὴν τοῦ λ εἰς ρ ἐκ συνεκδρομῆς ἴσως πρὸς τὰ *πιτυριάζω*, *πιτυρίδα* κτλ. Ἄλλοι νεοελληνικοὶ τύποι τοῦ πιτυλίζω εἶναι τὸ κοινότατον *πιτσυλίζω* (ραίνω διὰ ρυπαίνοντος ὑγροῦ ἢ πηλοῦ), κυπρ. *πιτσυκλίζω* ἢ *πιτσυκλῶ* ἢ *πιτσυκλιάζω*, ὅθεν καὶ *πιτσύκλα* (Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β΄, σ. 736-737), ἐν Κύθνῳ δὲ *πιτσυλήθρα* (Βάλληνδα, Πάρεργα, σ. 10) τὸ καλάμινον ὄργανον δι' οὗ οἱ παῖδες ἐκσφεδονῶσιν ὕδωρ· σπανιώτερος εἶναι ὁ τύπος *πιτσυλῶ*. Ἐνιαχοῦ *πιτυλιὰ* ἡ ρανίς (Θήρα: Πεταλᾶ, Ἰδιωτικόν, σ. 127. Χίος: Πασπάτη, Χιακ. Γλωσσάριον, σ. 219). — 26 *τὰ πράματα* = τὰ κτήνη (Α.Μ.Δ.)· *ἐπλαντοῦσα* = ἔσκαζαν, ἔθνησκον ἐκ δίψης. Ὁ τύπος *πλαντῶ* εὑρίσκεται καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Γ 1949), ὅπου καὶ τὸ σύνθετον *ποθοπλανταμένος* (Α 741) καὶ ἐν δημώδει κρητικῷ ᾄσματι (Jeannarakis, Ἄσματα κρητικά, σ. 54, 26). Ἐπίσης ἐν Χίῳ (Πασπάτη, Χιακὸν γλωσσάριον, σ. 293). Κοινότερος δ' ὅμως εἶναι ὁ τύπος *πλαντάζω*· οἷον ἐν Πελοποννήσῳ φρ. *πλάνταξα ἀπὸ τὴ δίψα, ἀπὸ τὶς φωνές, πλάνταξε τὸ παιδὶ ἀπὸ τὰ κλάιματα*· ἐν κατάρᾳ: *νὰ σκάσῃς, νὰ πλαντάξῃς!* ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας (Ἀρχελάου, Σινασ., σ. 262). Βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. Β΄, σ. 302-303. — 29 *λοάριν* = θησαυρόν (Α.Μ.Δ.). Βλ. Πολίτου, Παραδ. Β΄, σ. 1003. — 33 *ἐποκότται* = ἐτόλμα (Α.Μ.Δ.). Τὸ ρῆμα κοινὸν καὶ ἀλλαχοῦ (*κοττῶ, κοττάου, ἀποκοττῶ*). — 34 *νὰ πὰ ἄ* = νὰ ὑπάγῃ νὰ (Α.Μ.Δ.). — 36 *καυκὶν* = καύχημα (Α.Μ.Δ.). — 38 *δρολῆκι* = ὑδροκήλη. Λέγεται καὶ κατάρα *νὰ τρέξῃ τὸ δρολῆκιν ποὺ τὰ χείλη του* (Α.Μ.Δ.). Πρβλ. τὸ τοῦ Πτωχοπροδρόμου (Γ 286, σ. 62 Legrand):

ἀντὶς ψωμὶν τὸν δρόληκον, ἀντὶς φαγὶν τὸν σφάχτην

καὶ (στ. 436, σ. 68 Legrand): *Συγχάρισε τὸν δρόληκον* καὶ κατὰ διάφορον γραφὴν (Δ 436, σ. 91 Legrand). Πρβλ. Κοραῆ (Ἄτακτα Α΄, σ. 293): «*Συγχώρησον τὸ ὑδρόκηλον*. Ἕτεραι δύο ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ λέξεις ἐπίσης εἶναι κατάραι: *Περίδρομος* = ὁ κωλικόπονος *(περίδρομος νὰ σὲ κόψῃ!* ἢ *φάγε τὸν περίδρομο!* ἢ ἁπλῶς *Περίδρομος!* εἰς ἀδηφάγους, καὶ φρ. *ἔφαγε τὸν περίδρομο). Σφάχτης* = ὁ ὀξὺς ρευματικὸς πόνος. Ὅθεν καὶ ἡ ἔννοια τοῦ στίχου τοῦ Πτωχοπροδρόμου εἶναι, ὅτι ὁσάκις ζητεῖ ψωμὶν τοῦ ἀποκρίνονται διὰ τῆς κατάρας *Δρόληκος!* ὁσάκις δὲ φαγὶν διὰ τοῦ *Σφάχτης!* — 44 Ὁ Α.Μ.Δ. γράφων *ἐσυγκλήστηκεν* ἑρμηνεύει: «Συνεκλήθη. Λέγεται καὶ *θὰ συγκλήσω τὸν κόσμο μὲ τὶς φωνὲς μου* = συγκαλέσω καὶ συνεκάλεσα κλπ». Ἀλλ' ἀναμφισβητήτως τὸ ρῆμα εἶναι τὸ ἀρχαῖον *συγκλύζομαι*, ἡ δὲ φρ. εἶναι παροιμιώδης, σημαίνουσα με-

γάλην καταστροφήν. Εἶναι δὲ κοινοτάτη ἡ φράσις μετὰ συνωνύμων τοῦ συγκλύζομαι ἐν παροιμίαις ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων. *Ὁ κόσμος ἐποντίζετο καὶ ἡ ἐμὴ γυνὴ ἐβρυλλίζετο* (Πολίτου, Παροιμ. (ἀνέκδοτον μέρος), λ. κόσμος 32. Πρβλ. καὶ ἀρ. 20). Ἐν σημεριναῖς *ὁ κ. ποντίζεται* (αὐτ. ἀρ. 47), *ἐποντίζετο* (ἀρ. 33), *ἐποντίγετον* (ἀρ. 31), *ἐχιονίζετο* (ἀρ. 35), *ἐχαλιώτανε* (ἀρ. 34), *ἐκαιγώτανε* (ἀρ. 30), *καίγεται* (ἀρ. 36), *συντελεύεται* (ἀριθ. 49), *συντελεύονταν* (αὐτ., τ. Β΄, σ. 53, ἀρ. 12). *Ἡ γῆ καταποντίζεται* (αὐτ., τ. Γ΄, σ. 629, ἀριθ. 8). – 47 Ὁ Α.Μ.Δ. γράφει *ὁλοῖστον* καὶ ἐξηγεῖ «ὅλοιτο ἄν». Ἀλλὰ τὸ *ὠλὶ* τοῦτο εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ σχετλιαστικοῦ ἐπιφωνήματος *ἀλὶ* (= ἀλίμονο), ὅπερ ὡς παρετήρησα ἄλλοτε (Παροιμ., τ. Α΄, σ. 503-504), εἶναι ἡ ὑστάτη κραυγὴ τοῦ Ἰησοῦ *Ἠλὶ Ἠλὶ* μὲ προτεταγμένον τὸ ἐπιφώνημα *ἀ!* συνηθέστατα ἢ τὸ *ὦ!* ἢ τὸ *οὒ!* (Ἐν μεσαιωνικοῖς κειμένοις *ἀηλί, οὐηλί!*). – 48 *μπαλαίνουμε* = παλαίομεν. Καὶ κατωτέρω *μπαλαισίμιν* = ἡ πάλη. – 50 *Σουριᾶς* = Συρίας. Ὑπάρχει καὶ ᾄσμα τῆς Σουριᾶς τὸ κάστρο καὶ ὄχι τῆς Ὡριᾶς τὸ κάστρο, ὡς τινες λέγουσιν (Α.Μ.Δ.). Πρβλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 718. 719. 720. – 51 *τσιλλοῦσα* = ἀνεπήδων (Α.Μ.Δ.). Ἐκ τοῦ ἀρχαίου τιλάω. – 52 *ἐθριοῦσαν* = ἐθραύοντο (Α.Μ.Δ.). – 54 *παῖρτισα* = ἀπέκαμα, λ. τουρκ. – 68 *ἀρκατῶν* = ἐργατῶν (Α.Μ.Δ.). –70 *χριοφελέτες* = οἱ δανεισταὶ (Α.Μ.Δ.). – 74 *ἄ*= θά (Α.Μ.Δ.). – 77 *τ' ἀπάρθενα κορίτσια* : «Οὕτω λέγονται ἐν Ρόδῳ αἱ παρθένοι. Τὸ *α* ἂν δὲν εἶναι πλεοναστικόν, ὅπως εἶναι εἰς·πλείστας ροδίας λέξεις, ὡς *ἁπλάτανος, ἀχαλάστρα, ἀροδάφνη* (ροδοδάφνη) κ.ἄ., εἶναι ἐκ τοῦ ἀειπάρθενος. Λέγονται προσέτι καὶ *ἀπάρθενα νερὰ* ὑπὸ τῶν σπογγαλιευτῶν μέρη, τῶν ὁποίων οἱ σπόγγοι ἤδη τὸ πρῶτον ἁλιεύονται· καὶ ἐν παραμυθίῳ *τῆς ἀπάρθενης τὸ βουνί·* καὶ *τῆς ἀπάρθενης τὸ κομμάτι* παμμέγεθες τηλεβόλον ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως, ὅπερ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν» (Α.Μ.Δ.). – 79 *ποτσαμπούρια*: «Οὐ μόνον *βοτρύδια*, ἀλλὰ καὶ *τσαμπούρια* λέγονται οἱ βότρεις. *Βωτρίδια* λέγονται προσέτι καὶ τὰ ἱδρωτήρια» (Α.Μ.Δ.). *Ποτσαμπούρια* ὡς ἐκ τῶν συμφραζομένων καταφαίνεται εἶναι αἱ ἐπιφυλλίδες. Ἐν Χίῳ *ἀπότσαμπα* (Πασπάτη, Γλωσσάριον, σ. 89). Ἀλλαχοῦ *ἀπότσαμπο, τσαμπουρίδι, τσαμπάκι, τσάμπουρο, τσάγγουρο, καμπανός* (Βλ. Πολίτου, Παροιμ., τ. Α΄, σ. 458).

6

Σωζοπόλεως

Θὰ δημοσιευθῇ ἐν ἑπομένῳ τεύχει τῆς Λαογραφίας, περιλαμβανόμενον ἐν συλλογῇ σωζοπολιτικῶν ᾀσμάτων τοῦ Κ. Δ. Παπαϊωάννου.

7

Πελοποννήσου

(Μ. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, Ἀθ. 1888, σ. 189). Μοιρολόγι.

Ἀτός του τό εἰδ' ὁ Διγενὴς ποῦ ἤθελε νὰ πεθάνῃ.
Μάιδ' ἔτρωγε, μάιδ' ἔπινε, μαϊδὲ γλυκοκοιμᾶτο,
μονὲ περισυριάναγε σὲ μαρμαρένιο ἁλῶνι.
Τὸ γρίβα του παζάρευε καὶ τὴν ἀντρειά του δίνει.
«Σύρε, ἀντρειά μου, στὸ καλό, στοὺς ἄλλους ἀντρειωμένους.
Πολὺ σὲ χάρηκα κ' ἐγώ, πεζὸς καὶ καβελλάρης.
Τῆς Ἀλεξάντρας τὸ βουνό, τὸ δασοφυτρωμένο,
κανεὶς δὲν τὸ ἀνέβαινε, κανεὶς δὲν τ' ἀνεβαίνει.
Ἐγὼ ὁ μαῦρος τ' ἀνέβηκα τὴ νύχτα στὸ σκοτάδι,
μὲ τετραπίθαμο σπαθί, μὲ πέντ' ὀργυιὲς τουφέκι.
Μὰ κεῖ μ' ἐγέλασ' ἡ αὐγή, τἄστρι καὶ τὸ φεγγάρι,
κ' ἔγυρα ν' ἀποκοιμηθῶ, λίγον ὕπνο νὰ πάρω.
Βλέπω τὸ Χάρο κ' ἔρχεται στοὺς κάμπους καβελλάρης.
Μαῦρος εἶναι, μαῦρα φορεῖ, μαῦρό 'ν' καὶ τἄλογό του,
μαῦρα λελούδια πέφτουνε τριγύρω στὸ πλευρό του.
Φέρνει τοὺς ἄρχοντας μπροστὰ καὶ τοὺς φτωχοὺς ὀπίσω,
κ' εὐτοῦνα τὰ μικρὰ παιδιὰ στὴ σέλλα κρεμασμένα·
κ' ἕνα μικρὸ ἀπ' τὰ μικρὰ τοῦ Χάρου κουβεντιάζει.
— Χάρε, δὲν πάμ' ἀπὸ χωριά, κι ἀπὸ κρύες βρυσοῦλες,
νὰ φὰν οἱ ἄρχοντες ψωμὶ καὶ οἱ φτωχοὶ νεράκι,
κ' εὐτοῦνα τὰ μικρὰ παιδιὰ νὰ παίξουν λιγουλάκι,
νὰ παίζουν τὸ χρυσόμηλο, νὰ λησμονοῦν τὶς μάννες».

ΣΗΜ. Ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης (Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, Ἀθ. 1881, σ. ιγ΄) παραθέτει κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Λελέκου ἐκ τῆς ἀνεκδότου τότε συλλογῆς του τοὺς στίχ. 14-17 ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου, καὶ προσέτι τοὺς ἑπομένους 8 στίχους, ἀποτελοῦντας τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος, οἵτινες δὲν φαίνονται γνήσιοι δημοτικοί, ἄλλως δὲ καὶ δὲν περιελήφθησαν ἐν τῇ μετέπειτα ἐκδοθείσῃ συλλογῇ:

Ὁ Χάρος εἰς τὸ Διγενὴ ὁπῶφτασε πεζεύει·
κι ὁ Διγενὴς πετάχθηκε σὰν τᾶγριο λοντάρι,
καὶ πιάσθηκαν καὶ πάλευαν, καὶ πιάνουν καὶ παλεύουν,
ἐκεῖ στὰ γάργαρα νερά, στὰ δροσερὰ λιβάδια.
Ὁλημερὶς ἐπάλεψαν καὶ οἱ δυὸ σὰν παλληκάρια,
μάιδε ὁ ἕνας ἔπεφτε, μάιδε ὁ ἄλλος πέφτει.
Ὁ ἥλιος ἐβασίλεψε καὶ τὸ φεγγάρ' ἐχάθη,
κι ὁ Διγενὴς δὲν φάνη πλιὰ στὸν κόσμο καβελλάρης.

8

Σύμης

(Δ. Χαβιαρᾶς ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς Πετρουπόλεως, 1905, τ. XII, σ. 499).

Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆς τὸν ἐτρομάσσει,
κ' ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχᾷ πῶς θὲ νὰ τὸν ναπάψῃ.
Οἱ ἄρκοντες τὸ μάθανε καὶ πὰ νὰ τὸν ἐδοῦσι.
Σύρνει θρονιά, καθίτζει τους, γλυκὸν κρασὶν κερνᾷ τους.
«Γιὰ φάτε, πιῆτε, ἄρκοντες, κ' ἐγὼ νὰ σᾶς δηοῦμαι.
Ποιὸς εἶναιν ποῦ τὰ γύρισε τοῦ Μισιριοῦ τὰ ὄρη,
τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνὰ ὥραν τὸ μεσημέρι;
Ἐγώ 'μουν ποῦ τὰ γύρισα τοῦ Μισιριοῦ τὰ ὄρη,
τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνὰ ὥραν τὸ μεσημέρι.
Σαράντ' ἀρκούδια σκότωσα καὶ δεκοχτὼ λεοντάρια.
Ποττέ μου δὲν ἐδείλιασα ὡσὰν αὐτὴν τὴν ὥραν,
ποῦ 'δα τὸχ Χάρον ἐγδυμνό, τὸλ Λιὸν ἁρματωμένο,
τὸμ Μιχαὴλ ἀρκάγγελο τριὰ σπαθιὰ τζωσμένο.
Τὸ ἕνα 'ναι γιὰ τοὺς φτωχούς, τἄλλο γιὰ τοὺς ἀρκόντους,
τὸ τρίτον τὸ φαρμακερὸ γιὰ μᾶς τοὺς ἀντρειωμένους.

ΣΗΜ. Στ. 12 Τὸ *Λιὸς* πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐν χρήσει ὡς ὑποκοριστικὸν τοῦ Ἐμμανουὴλ (Μανώλης-Μανωλιὸς-Λιός), ἐνταῦθα πιθανῶς ἐννοεῖται ὁ προφήτης Ἠλίας, ἂν καὶ ἡ παράστασις τούτου ὡς ψυχοπομποῦ εἶναι ἄγνωστος ἄλλοθεν, ἢ ὁ ἅγιος Νικόλαος, ὅστις παίρνει τὴν ψυχήν, κατὰ τὰ συμαϊκὰ μοιρολόγια, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω (σ. 109).

9

Ἀτσιχόλου τοῦ δήμου Γόρτυνος τῆς Ἀρκαδίας

(Παναθήναια, 1905, τ. ΙΑ΄, σ. 34). Τραγοῦδι τῆς τάβλας.

Φίλοι, καλῶς ὡρίσατε, φίλοι κι ἀγαπημένοι.
Συχάσατε, καθήσατε, γιὰ νὰ σᾶς μολοήσω
τῆς θάλασσας τὸν ταρασμὸ καὶ τῆς στεριᾶς τὰ πάθια.
Τῆς Γουργαριᾶς τὶς λαγκαδιές, τῆς Ἀραπιᾶς τὰ ὄρη,
ποῦ κεῖ συδυὸ δὲν περπατοῦν, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν,
παρὰ πενῆντα κ' ἑκατό, καὶ πάλι φοβισμένοι,
κ' ἐγὼ πῶς τὰ τριγύρισα τὶς νύχτες μοναχός μου,

μὲ τετραπήχινο σπαθὶ καὶ μὲ βαρὺ κοντάρι.
Βουνὰ καὶ κάμπους ἔδειρα, βουνὰ καὶ καταράχια,
νυχτιὲς χωρὶς ἀστροφεγγιά, νυχτιὲς χωρὶς φεγγάρι,
κ' ηὗρα τὰ φίδια πλεχταριὰ καὶ τὶς ὀχιὲς πλεμένες.
Ξῆντα λοντάρια σκότωσα καὶ τετρακόσιους δράκους,
σὰν ἕνα φίδ' δικέφαλο, φίδι μὲ δυὸ κεφάλια,
ποτές μου δὲ φαντάστηκα πῶς θά'χε ν' ἀπαντήσω.
Εἶχε τὰ πόδια ἀλοϊνά, καὶ μάτια σὰν τὸ βόιδι,
κ' εἶχε καὶ κάτι κέρατα πὸ μάλαμα καθάριο,
σὰν ἔκανες γιὰ νὰ τὰ ἰδῇς τὰ μάτια σου χυνόνταν.
Καὶ πῶς ἐγὼ τὸ τήραξα, πῶς τό'βανα σημάδι.
Πέντε κοντάρια τοῦ'δωκα καὶ μιὰ σπαθιὰ στὴ μέση,
μάιδε τὸ βόλι τὸ κολλᾷ, μάιδε σπαθὶ τὸ παίρνει,
καὶ μόνο μὲ τὸ δαμασκὶ τὸ τρύπησα μαχαῖρι.
('Φ') τὰ σουριχτά, ('φ') τὰ χουγιαχτὰ τὰ δέντρα μαραθῆκαν,
κι ὅσοι κάμποι τ' ἀκούσανε, οὗλοι στάγνάντιο βγῆκαν.
Κ' ἐπέτυχα κ' ἐσκότωσα τὸ στοιχειωμένο λάφι,
ποῦ'χε σταυρὸ στὰ κέρατα, στὸ κούτελό τ' ἀστέρι.
Καὶ τόσα χρόνια ποῦ'ζησα δῶ στὸν ἀπάνου κόσμο,
κανένα δὲ φοβήθηκα ἀπὸ τοὺς ἀντρειωμένους
Καὶ τώρα νὰ ὁ Χάροντας, οὗλο χωσιὲς μοῦ κάνει.
Ἂν ἀνεβῶ πά στὰ βουνά, κ' ἐκεῖνος ἀνεβαίνει,
κι ἂν ροβολήσω τὰ βουνά, κ' ἐκεῖνος ροβολάει,
κι ἂν πέσω ν' ἀποκοιμηθῶ, γυρεύει νὰ μ' ἁρπάξῃ.

ΣΗΜ. Στ.3-4 Ἄλλως: *Τῆς θ. τὸν τ. τῆς Γουργαριᾶς τοὺς κάμπους, | τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνὰ τὰ πολυφοβισμένα.* — 21 Ὁ στίχος ὡς ἔχει, δὲν φαίνεται γνήσιος, συντεθειμένος ὢν παρὰ τοὺς στιχουργικοὺς κανόνας τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων. — 23 Ὁ στίχος εἶναι ἀκατανόητος· ἴσως γραπτέον *κι ὅσοι στοὺς κάμπους τ' ἄκουσαν οὗλοι στάγνάτια βγῆκαν.*

*10

Εὐβοίας

(Νέα Πανδώρα, 1854, τ. Δ', σ. 621-622. Passow, σ. 393-394, ἀρ. 516 μετὰ παραλλαγῆς ἐξ Εὐβοίας δοθείσης ὑπὸ Βενθύλου [ἐσφαλμένως παρὰ Passow γράφεται Βρουθύλλος]. Th. Kind, Anthologie d. neugr. Volkslieder, Lpz. 1861, σ. 62 [μετὰ γερμαν. ἐμμέτρου μεταφράσεως]. Ρωσικὴ μετάφρασις παρὰ Δεστούνη, ἔνθ' ἀν., σ. 29 κἑ, ἀρ. 6).

Τρίτη γεννήθ' ὁ Διγενὴς καὶ Τρίτη θὰ πεθάνῃ.
Πιάνει καλεῖ τοὺς φίλους του κι ὅλους τς ἀντρειωμένους·

νἄρθ' ὁ Μηνᾶς κι ὁ Μαυραλῆς νἄρθη κι ὁ γιὸς τοῦ Δράκου,
νἄρθη κι ὁ Τρεμαντάχειλος, ποῦ τρέμ' ἡ γῆ κι ὁ κόσμος.
Ἐπῆγαν καὶ τὸν ηὗρανε στὸν κάμπο ξαπλωμένο.
«Ποῦ 'σουν ἐσύ, βρὲ Διγενή, καὶ θέλεις νὰ πεθάνῃς;
— Φάτε καὶ πιέτε, φίλοι μου, κ' ἐγὼ σᾶς ἀφηγιέμαι.
Στῆς Ἀλαμάνας τὸ βουνό, στῆς Ἀραπιᾶς τὸν κάμπο,
ἐκεῖ ποῦ πέντε δὲν περνοῦν καὶ δέκα δὲ διαβαίνουν,
περνᾶν πενῆντα κ' ἑκατὸ καὶ νά 'ν' κι ἁρματωμένοι.
Κ' ἐγὼ μαῦρος ἀπέρασα πεζὸς κι ἁρματωμένος.
Τριακόσι' ἀρκούδια σκότωσα κ' ἑξηνταδυὸ λεοντάρια.
Ἐπέτυχα κ' ἐβάρεσα τὸ στοιχειωμένο ἐλάφι,
ποῦ 'χε σταυρὸ στὰ κέρατα κι ἀστέρι στὸ κεφάλι,
κι ἀνάμεσα στὰ δίπλατα εἶχε τὴν Παναγία.
Αὐτὸ τὸ κρῖμα μ' ἔσωσε καὶ θέλω νὰ πεθάνω.
Τρακόσους χρόνους ἔζησα δῶ στὸν ἀπάνω κόσμο,
Κανένα δὲν φοβήθηκα ἀπ' τοὺς ἀντρειωμένους.
Τώρ' εἶδ' ἕνα ξεσκάλτσωτο πεζὸ κι ἁρματωμένο,
πῶχει τοῦ ρίσου τὰ πλουμιά, τῆς ἀστραπῆς τὰ μάτια.
Τὸν εἶδανε τὰ μάτια μου κ' ἐλάβωσ' ἡ καρδιά μου.
Κεῖνο τὸ κρῖμα μ' ἔσωσε καὶ θέλω νὰ πεθάνω».

ΣΗΜ. Στ. 1 *θ' ἀποθάνῃ* Β. —2 *τοὺς ἀν.* Ρ. —3 *Μαυρουδῆς* Β. —3.4 *νάλθ' ὁ — νἄλθη κι* Π. —5 *Ὑπῆγαν* Β. —6 *μπρὲ Διγ.* Ρ *Τί ἔχεις σὺ βρὲ* Δ.Β. —7 *ἀφηγοῦμαι* Β *ἀφηγιῶμαι* Ρ. — 9 *ἐκεῖ εἰς — εἰς δέκα* Β *πέρνουν—δὲν δ.* Ρ. —10 *ἂν εἶν'* Β. —12 *λιοντάρια* Ρ. —13 *στ. λάφι* Ρ. —14 *πῶχει* Π. —16.22 *μέλλω* Β. —17 *τριακόσιους* Ρ *ἐδῶ* Π. —19 *καὶ τώρα εἶδα ἕνα ξ. πεζὸν κι ἁρματωμένον* Π *ἀνδρειωμένο* Β. —20 *ποῦ 'χε* Ρ.

Στ. 15 *ἀνάμεσα στὰ δίπλατα* = μεταξὺ τῶν δύο ὠμοπλατῶν. —16.22 *τὸ κρῖμα μ' ἔσωσε* = ἡ ἁμαρτία μὲ κατέφθασε, ταύτην τὴν ἁμαρτίαν ἀποτίνω. — 20 *ρίσος* = ὁ λύγξ (Felis lynx L.). Ἡ λ. σλαβική.

*11

(Τριαντ. Μπάρτα, Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος, ἐν Παρισ. 1861, σ. 141).

Στῆς Ἀραβίνας τὰ βουνά, τῆς Ἀραπιᾶς τὸν κάμπο,
ἐκεῖ οἱ πέντε δὲν περνοῦν, κ' οἱ τρεῖς δὲ συντυχαίνουν,
κ' ἐγὼ μαῦρος ἀπέρασα, πεζὸς κι ἁρματωμένος.
Σαράντ' ἀρκοῦδες βάρεσα κ' ἑξῆντα λαφομούσχια,
κ' ἐπέτυχα κ' ἐβάρεσα τὸ πρῶτο λαφομοῦσχι,
ποῦ 'χε κουμπιὰ στὰ κέρατα, φεγγάρι στὰ καπούλια,
κι ἀνάμεσα στὰ στήθη του, σταυρὸ μαλαματένιο.

Ποτὲ δὲν ἐφοβήθηκα ἀπὸ τοὺς ἀνδρειωμένους,
κ' ἐκ' εἶδ' ἕνα ξεκάλτσωτο, ἕνα λαμπροφεγγίτη,
ποῦ 'χε τοῦ Χάρου τὰ μαλλιά, τῆς ἀστραπῆς τὰ μάτια,
κρατοῦσε κ' εἰς τὸ χέρι του σπαθὶ ξεγυμνωμένο.
«Σύρε λεβέντη, φώναζε, γιὰ σύρε στὸ καλό σου,
τὴ λεβεντία σου θάμασα καὶ τὴν παλληκαριά σου».

ΣΗΜ. Στ. 1 *κάμπον* Μπ. –2 *δὲν σ.* Μπ. –6 *κουμβιὰ* Μπ. (Ἴσως ἐννοεῖ κοσμήματα ἐκ μαργαριτῶν ἢ τιμίων λίθων). –7 *μαλαγματένιο* Μπ. –13 *τὴν λ. σου θαύμασα* Μπ.

*12

Κουρέντων Ἠπείρου

(Γ. Χρ. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημ. ᾀσμάτων, Ἀθ. 1866, σ. 208, ἀρ. 31. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημ. ᾀσμάτων, 1880, σ. 273, ἀρ. 453. Ρωσ. μετάφρ. παρὰ Δεστούνη, σ. 30-31).

Στῆς Ἄη Μαρίνας τὰ βουνά, στῆς Ἐριβοιᾶς τοὺς κάμπους,
ἐκεῖ ποῦ πέντε δὲν πατοῦν καὶ δέκα δὲ διαβαίνουν,
ἐγὼ μονάχος πέρασα πεζὸς κι ἁρματωμένος,
μὲ τετριμίδες στὸ σπαθὶ καὶ φοῦντες στὸ ντουφέκι.
Ἑξῆντα δράκους σκότωσα κ' ἑξῆντα λαβωμένους,
μούν' πέτυχα κ' ἕνα στοιχειὸ σὲ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα,
ποῦ 'χε σταυρὸ στὰ κέρατα, φεγγάρι στὰ καπούλια.
Σειέται καὶ σειόνται τὰ βουνά, σειέται καὶ σειόνται οἱ κάμποι,
ταράζει τὰ ποδάρια του, τὰ δέντρα ξερριζώνει,
στριγγιὰ φωνὴν ἐφώναξε, βουγγᾶν βουνὰ καὶ ὀάχες.
«Ἐδῶ ποῦ πέντε δὲν πατοῦν καὶ δέκα δὲ διαβαίνουν,
τί χάλευες μονάχος σου πεζὸς κι ἁρματωμένος;»

ΣΗΜ. Στ. 2 *πατᾶν – δὲν δ.* Α. –6 *μόν' πίτυχα* Α. –7 *εἶχε* Χ. –8 *σειοῦνται-σειοῦνται* Χ. –10 *βογκᾶν* Α. –11 *πατᾶν* Α.

Στ. 1. *Ἐριβοιᾶς.* Τὸ ὄνομα εἶναι ἀρχαῖον, ἀλλ' ἀμφίβολον ἂν ἔχῃ τι κοινὸν πρὸς τὰς οὕτω καλουμένας πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Βιθυνίας. – 4 *τετριμίδες* ἄγνωστός μοι ἡ σημασία τῆς λέξεως. Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 14 ἀντὶ τούτου κεῖται *μὲ τετραπίθαμο σπαθί·* ἐν δὲ τῷ 15 *τετραπήχινο σπ.* –10 *στριγγιὰ φωνὴ* ἡ ὀξεῖα καὶ διάτορος, καὶ ῥῆμα *στριγγίζω* (Κοραῆ, Ἄτακτα Α΄, σ. 184). Ἀπὸ τῆς φωνῆς τοῦ νυκτοβίου πτηνοῦ στριγγὸς (λατ. «triga).

*13

(Εὐλαμπίου, Ἀμάραντος, ἀρ. 26. Passow, σ. 306, ἀρ. 430. Th. Kind, Anthologie neugr. Volkslieder, Lpz. 1861, σ. 66 [μετὰ γερμ. μεταφρ.]. Ρωσικὴ μετάφρ. παρὰ Δεστούνη, σ. 50-51).

Τρίτ' ἐγεννήθ' ὁ Διγενής, Τρίτη θὲ νὰ πεθάνῃ.
Στέλνει, φέρνει τοὺς φίλους του, ὅλους τοὺς ἀντρειωμένους·
νἄρθ' ὁ Μηνᾶς, ὁ Μαυραΐλῆς κι αὐτὸς ὁ γιὸς τοῦ Δράκου.
Κ' ἐπῆγαν καὶ τὸν ηὗρανε στὸν κάμπο ξαπλωμένο·
βογγάει, τρέμουν τὰ βουνά, βογγάει, τρέμουν οἱ κάμποι.
«Σὰν τί νὰ σ' ηὗρε Διγενή, καὶ θέλεις νὰ πεθάνῃς;
— Ὀγδόντα χρόνους ἔζησα εἰς τὸν ἀπάνω κόσμο,
κανένα δὲ φοβήθηκα ἀπ' τοὺς ἀντρειωμένους.
Τώρ' εἶδα 'να ξυπόλυτο καὶ λαμπροφορημένο,
φορεῖ τοῦ ἥλιου τὰ μαλλιά, τῆς ἀστραπῆς τὰ μάτια·
μὲ κράζει νὰ παλέψωμε στὰ μαρμαρένι' ἁλώνια,
κι ὅποιος νικήσ' ἀπὸ τοὺς δυό, νὰ παίρνῃ τὴ ψυχή του.
Κ' ἐπῆγαν κ' ἐπαλέψανε στὰ μαρμαρένι' ἁλώνια·
κι ὅθε χτυπάει ὁ Διγενής, τὸ αἷμ' αὐλάκι κάνει
κι ὅθε χτυπάει ὁ Χάροντας, τὸ αἷμα τράφο κάνει.

14

Βουρβούρων Κυνουρίας

(Παναθήναια, 1905, τ. ΙΑ΄, σ. 35). Μοιρολόγι.

Στῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνά, τὰ δασοφυτεμένα,
κανεὶς δὲν τὰ περπάτησε, δὲν τά 'χει περασμένα.
Κ' ἐγὼ ὁ μαῦρος Διγενὴς τά 'χω συργιανισμένα,
μὲ τετραπίθαμο σπαθί, μὲ τρεῖς ὀργυιὲς κοντάρι.
Δώδεκα ἀρκούδια σκότωσα, τὰ πέντε μερωμένα,
τέσσερα φίδια μὲ φτερά, πίσω καλλιγωμένα.
Κ' ἐκεῖ δὲν ἐφοβήθηκα σὰν τούτηνε τὴν ὥρα,
ποῦ εἶδα τὸ Χάρο ζωντανό, τὸ Χάρο καβαλλάρη,
ποῦ εἶδα τὸν ἀρχιστράτηγο μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι.

15

Λάστας Γορτυνίας

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Λάσκαρη, 1889. Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα, ἐν Πύργῳ 1908, σ. 347). Τῆς τάβλας.

«Καλῶς ὡρίστε, φίλοι μου, φίλοι μ' ἀγαπημένοι.
Γιὰ κάτσετε, σιγήσετε, νὰ σᾶς τὰ μολογήσω.
Τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνά, τῆς Ἀραπιᾶς τὰ μέρη,
πὼκεῖ συδυὸ δὲν περπατοῦν, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν,
ἀπὸ πενῆντα κ' ἑκατό, κι ἀπὸ κατὸν πενῆντα,
κ' ἐγὼ μικρὸς τὰ πέρασα, τὴ νύχτα μὲ σκοτάδι,
μὲ τετραπήχινο σπαθί, μὲ πέντ' ὀργυιὲς ντουφέκι.
Δώδεκα ἀρκούδια σκότωσα καὶ δώδεκα λοντάρια,
καὶ πέντε φίδια μὲ φτερά, τὰ πέντε στοιχειωμένα.

16

Μαρμαριοῦ Ἀκράτας

(Παρὰ Ν. Βραχνοῦ, καθηγητοῦ).

Στῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνά, στῆς Σύρας τὰ λαγκάδια,
ποῦ κεῖ συνδυὸ δὲν περπατοῦν καὶ πέντε δὲν κοιμῶνται,
παρὰ πενῆντα κ' ἑκατό, καὶ πάλε φόβον ἔχουν,
κ' ἐγὼ ὁ μαῦρος τὰ πέρασα τὴ νύχτα μὲ φεγγάρι
καὶ τὴν αὐγὴ μὲ τὸ δροσιὸ ποῦ θελὰ διασελλέψω.
Κ' ἐκεῖ τὸ Χάρο ἀπάντησα στᾶλογο καβαλλάρη.
Μαῦρος εἶναι, μαῦρα φορεῖ, μαῦρό 'ν' καὶ τᾶλογό του,
μαῦρά 'ν' καὶ τὰ ζαγάρια του, ποῦ περβατοῦν κοντά του.
Φέρνει τοὺς νιοὺς ἀπ' τὰ μαλλιά, τοὺς γέρους ἀπ' τὰ γένεια,
καὶ τὰ μικρούλια τὰ παιδιὰ στὴ σέλλα κρεμασμένα.
Πᾶν κ' οἱ μαννάδες τους κοντά, κοντὰ περικαλιῶντας.
«Δός μάς τα, Χάρε, τὰ παιδιά, νευτοῦνα τὰ μαξούμια».

17

Καρπάθου

(C. Wescher, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μετάφρ. Μανωλακάκη, Ἀθ. 1878, σ. 80. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, Ἀθ. 1896, σ. 234, ἀρ. 27).

Ὁ Ἰενὴς ψυχομαχεῖ κι οὖλος ὁ κόσμος κλαίει.

Κ' οἱ ἄρκοντες τὸ κούσασι κ' ὑπᾶ νὰ τὸν ἰοῦσι.
Στρώνει τω τάβλα νὰ εὐτοῦ, πᾶσα λογιῶν τραπέζι.
«Τρῶτε καὶ πίνετ', ἄρκοντες, κ' ἐγιὼ νὰ σᾶς φηοῦμαι.
Τῆς Ἀλεξάντρας τὰ οὐνιά, τοῦ Μισιριοῦ τὰ ὄρη,
ἐγιώ'μαι ποῦ τὰ ὕρισα τὰ κάστρη ὕρου ὕρου.
Ποτὲ δὲ ἐφοήθηκα ὡς ἐτούτη τὴν ὥραν,
ποῦ 'α τὸ Χάροντα γδυμνὸν μὲ τρὰ σπαθιὰ ζωσμένο·
τό να βαστᾷ γιὰ τὶς φτωχούς, καὶ τἄλλο γιὰ τὶς πλούσιους,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ γιὰ τὶς κριματισμένους.

ΣΗΜ. Παραλλαγαὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Στ. 1 *Ὁ Γιενής.* —2 *Κ' ἐκούσα το κ' οἱ ἄρκοντες κ' ὑπᾶν νὰ τον ἐοῦσι. «Ὥρα καλή σου, Γιενή. — Καλῶς τοὺς ἄρκοντές μου».* — 3 *Στρ. τους τ. νὰ γευτοῦ, νὰ φάσι καὶ νὰ πιοῦσι.* — 5 *οὐνά, τῆς Μπαρμπαριᾶς τὰ ὄρη.* — 6 *ὕρισα ὥρα τοῦ μεσονύκτου.* —7 *Δὲν ἐφοήθηκα ποτὲ σὰ τουτηδὲ τὴν ὥρα.* — 8 *π' εἶδα — γυμνὸ — σπαθιά.* — 9 *τό να εἶν' γιὰ τὶς ἄρκοντες καί.* — 10 *γιὰ μᾶς τοὺς ἀνδρειωμένους.*

Στ. 3 *νὰ εὐτοῦ* = νὰ γευτοῦν. — 5 *οὐνιὰ* = βουνά. — 8 *ποῦ 'α* = ποῦ'δα, εἶδα.

*18

Λακκοβικίων Μακεδονίας

(Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, Ἀθ. 1901, σ. 104-105, ἀρ. 162). Μοιρολόγι.

Ἐψὲς προψὲς ἀπέρασα ἀπ' ἕνα παλιοκλῆσι.
Βρίσκω σαράντα μνήματα, ὅλα μὲ τὴν ἀράδα,
καὶ ἕνα μνῆμα ξέχωρα, ξεχωριστὰ πὸ τἄλλα.
Δὲν τό'δα καὶ τὸ πάτησα πάνω στὴν κεφαλή του.
Κι ὁ νιὸς ποὺ μέσα φώναξε, βαριὰ ἀναστενάζει.
«Ποιὸς εἶναι ποῦ μ' ἐπάτησε πάνω στὴν κεφαλή μου;
Κ' ἐγώ'μαν νιὸς κ' ἐλεύτερος, κ' ἐγὼ 'μαν παλληκάρι.
Τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνά, μαῦρα καὶ βουρκωμένα,
κανεὶς καὶ δὲν τὰ πέρασε, δὲν τά 'χει περασμένα.
Ἐγὼ ὁ νιὸς τὰ πέρασα, τά 'χω περπατημένα.
Μέρα δὲν τὰ περπάτησα, νύχτα μὲ τὸ φεγγάρι,
μὲ δεκοχτὼ πθαμῶν σπαθί, μὲ δεκαννιὰ τουφέκι.
Σκοτώνω ἀρκούδια μὲ φτερά, λύκους λυσοδεμένους,
σκοτώνω φίδια μὲ φτερά, ποῦ τρῶν τοὺς ἀντρειωμένους.
Καὶ τόσα ἀπὸ σταύρωσα κανένα δὲ φοβῆθκα.

Μὰ σταύρωσα τὸ Χάροντα μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι,
ἀπ' τὰ μαλλιὰ μὲ ἅρπαξε, κ' ἐπῆρε τὴν ψυχή μου».

ΣΗΜ. Στ. 4 *στὴ* κ. — 7 *ἐλεύθερος*. — 12 *δεκαννέα*.
Στ. 15 *σταύρωσα* = διεσταύρωσα, συνηντήθην.

19

Κυνουρίας

(Παναθήναια, 1905, τ. ΙΑ΄, σ. 38. Παρὰ καλογήρου τῆς μονῆς τῆς Ἔλωνας). Τῆς τάβλας.

Βουνὰ τοῦ Ἀσπροπόταμου, μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια.
Χιόνια μου, νὰ μὴ λειώσετε, ὡς ποῦ νἀρθοῦνε τἄλλα,
τ' εἶν' ἄρρωστος ὁ Διγενής, βαριὰ γιὰ νὰ πεθάνῃ.
Καὶ τό μαθαν τρεῖς φίλοι του κ' οἱ τρεῖς καλοί του φίλοι,
τοῦ φέρνουν τὸν ἀντίψυχο γιὰ νὰ μὴ βγῇ ἡ ψυχή του.

. . . . . .

20

Ὄρους Κερκύρας

(Ἀντ. Μανούσου, Τραγούδια ἐθνικά, Κέρκυρα 1850, τ. Β΄, σ. 86-87).

Ψυχομαχάει ὁ Διγενὴς κ' ἡ γῆς ἀνατρομάζει.
Τὸ μάθανε τρεῖς φίλοι του, τρεῖς ἀγαπητικοί του·
ὁ ἕνας τοῦ παίρνει κρύο νερό κι ὁ ἄλλος ἀφρᾶτο μόσκο,
κι ὁ τρίτος τὸν ἀντίψυχο νὰ μὴν ψυχομαχήσῃ.
Στὴν τάβλαν ὅπου ἐστρώσανε νὰ κάτσου νὰ γευτοῦνε,
ἀθιβολὴ δὲν εἶχανε κι ἀθιβολὴν εὑρῆκαν.
«Τρεῖς ἀντρειωμένοι ἤμαστε κι οἱ τρεῖς καλαντρειωμένοι,
μὰ σὰν τὸν ἄντρα ποῦ εἶδα χτὲς στοῦ Δράκου τὸ λιβάδι,
σὰ δυὸ βουνά ἦτα οἱ πλάτες του, σὰν κάστρο ἡ κεφαλή του».
Ὡς τ' ἄκουσεν ὁ Διγενὴς ἀντρειεύτη κ' ἐσηκώθη.
Ντύνεται τσάρκους δώδεκα καὶ καραντάνες δέκα,
καὶ χάλκινο ποκάμισο καὶ σιδερένια σκούφια.
Ἐπῆγε καὶ τὸν ηὗρηκε τσοὺ κάμπους π' ἐκυνήγα.
«Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποῦ κυνηγᾷ στ' ἀφέντη μου τσοὺ κάμπους;
— Ἀφέντης σου καὶ σένανε, ἀφέντης μου κ' ἐμένα.
— Βάρει μου γιὰ νὰ σὲ βαρῶ, κροῦε με νὰ σὲ κρούω».

Μιὰ κονταριὰ τοῦ βάρησε ἀνάμεσα στὲς πλάτες,
τὸ στόμα τ' αἷμα γιόμισε, τἀχεῖλι του φαρμάκι,
κι ὅλος ὁ κόσμος ἄτρεχε νὰ ἰδῇ τὸ λαβωμένο.
Ποιὸς ἦτανε ποῦ σκότωσε αὐτὸ τὸν ἀντρειωμένο,
τσῆ Λίμνης τὸν πραματευτή, τσῆ Λικουρσιᾶς τὸν ἄντρα,
ὁπ' ἔκανε τὰ ψυχικὰ καὶ τὲς ἐλεημοσύνες,
τὶς ὀρφανὲς ἐπάντρευε, τσὶ χῆρες λεημονιώτουν,
καὶ τῶν φτωχῶν ἐδάνειζε κι ἀπίσω δὲν τὰ παίρνει.
. . . . . .
«Βολεῖ σου ὁ τόπος, Διγενή, καὶ φαίνεσαι ἀνδρειωμένος»...
Σὰν ἀστραπὴ τὸ βλέμμα του καὶ σὰ βροντὴ ἡ φωνή του.

ΣΗΜ. Στ. 3 *κι ἄλλος* Μαν. —21 *πραγματευτή* Μαν. — 25 *ἀνδρειμένος* Μαν.

Στ. 11 *τσάρκους*. Ἀγνοῶ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως· *τσάκος* εἶναι ὁ θώραξ (ἰταλ. giaco)· ἀλλ' ἐν τῷ ἄσματι τούτῳ καὶ ἐν τῷ ἑπομένῳ ὁ θώραξ λέγεται *χάλκινο ποκάμισο*, ὡς τὸ κράνος *σιδερένια σκούφια* ἢ *σιδερένιο πόσι*. — 21 Αἱ τοπωνυμίαι ἐτέθησαν αὐθαιρέτως· ἡ *Λίμνη* εἶναι κοινοτάτη τοπωνυμία, ἄδηλον δ' εἰς τίνα ἀναφέρεται τὸ ἆσμα· ἡ δὲ *Λικουρσιὰ* εἶναι ἡ ἀπέναντι τῆς Κερκύρας ὑπὲρ τοὺς Ἁγίους Σαράντα τῆς Ἠπείρου.

*21

(Ζαμπελ., Ἄσματα δημ. Κέρκ. 1852, σ. 700, 135. Passow, Carmina popular., σ. 371-372, ἀρ. 491. Th. Kind, Anthologie neugr. Volkslieder, Lpz. 1861, σ. 102-104 [μετὰ γερμ. μεταφρ.]. Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη, Βενετ. 1873, τ. Β', σ. μη' - μθ'. Βύρων 1874, τ. Α', σ. 702. Α. Θέρου, Δημοτ. τραγούδια, 1909, σ. 99. Ρωσικὴ μετάφρασις παρὰ Δεστούνῃ, σ. 25 κέ).

Ψυχομαχάει ὁ Διγενὴς κ' ἡ γῆς ἀνατρομάζει.
Τὸ μάθανε τρεῖς φίλοι του, τρεῖς μπιστεμένοι φίλοι·
κι ὅ νας τοῦ φέρνει κρύο νερό, ὁ ἄλλος ἀφρᾶτο μόσκο,
ὁ τρίτος τὸν ἀντίψυχο νὰ μὴ ψυχομαχήσῃ.
Στὴν τάβλα ποῦ καθούντανε καὶ ποῦ ψωμὶ ἐτρῶγαν,
ἀθιβολὴ δὲν εἶχανε κι ἀθιβολὴν εὑρῆκαν.
«Τρεῖς ἀντρειωμέν' εἰμάστενε κ' οἱ τρεῖς καλαντρειωμένοι,
μὰ σὰν τὸν ἄντρα ποῦ 'δα χτὲς στοῦ Δράκου τὸ λιβάδι,
χαρά στον ποῦ τὸν ἔσπειρε κι ὁποῦ τὸν κοιλοπόνα,
σὰ βράχος εἶν' οἱ πλάτες του, σὰν κάστρο ἡ κεφαλή του,
καὶ τὰ πλατιὰ τὰ στήθια του, τοῖχος χορταριασμένος».
Σὰν κάπως τ' ἄκουσ' ὁ νεκρὸς καὶ βαριαναστενάζει.
«Φέρτε μου δῶ κρασὶ νὰ πιῶ, φέρτε μ' ψωμὶ νὰ φάω,

καὶ σύ, γραμματικόπουλε, κατέβασ' τὸ σπαθί μου
καὶ τὸ βαριὸ κοντάρι μου, ν' ἀναστηθῇ ἡ καρδιά μου».
Κάνει τὰ χέρια βασταριό, ἀντρειεύθη κι ἀσηκώθη.
Ντύνεται τσάρκους δώδεκα καὶ δεκαπέντε δίπλες,
καὶ χάλκινο πουκάμισο καὶ σιδερένιο πόσι.
Κ' ἐπῆγε καὶ τὸν ηὗρηκε στὸν κάμπο τοῦ κυνήγα.
«Ποιὸς εἶσαι σὺ ποῦ κυνηγᾷς στοῦ Δράκου τὸ λιβάδι;
— Ἀφέντης σου καὶ κύρης σου, κι ἀφέντης τ' ἀφεντός σου.
— Βάρει μου σὺ νὰ σοῦ βαρῶ, κροῦε μου νὰ σὲ κρούω».
Σὰν ἀστραπὴ τὸ μάτι του καὶ σὰ βροντὴ ἡ φωνή του.
Μιὰ πρώτη τοῦ κατέβασε, μιὰ δεύτερη τοῦ δίνει.
Τὸ στόμα τ' αἷμα γιόμισε, τὸν ξάπλωσε τοῦ μάκρου
κι ὅλος ὁ κόσμος ἔτρεξε νὰ ἰδῇ τὸ λαβωμένο.
«Χαρά στον τὸν κοιτάμενο, τὸ μισαπεθαμένο,
χαρὰς καὶ τέτοιονε γιατρὸ ποῦ νεκροθεραπεύει».

ΣΗΜ. Στ. 17 *τσάκους* P. — 19 *τὴν εὖρ.* P. — 21 *Ἀ. μου—ἀφεντός μου* P. — 22 *Βαρεῖ* P. — 25 *στ. αἷμα* P. — 26 *δγῇ* P.

*22

(Legrand, Recueil de chansons popul. gr., σ. 196, ἀρ. 90. Πρβλ. Sathas et Legrand, Les exploits de Digénis, Par. 1875, σ. LXIII [γαλλ. μετάφρ.]. Ρωσικὴ μετάφρασις παρὰ Δεστούνῃ, σ. 53).

Ψυχομαχεῖ ὁ Διγενὴς στὸ σιδερὸ κρεβάτι,
τὸν τριγυρίζουν οἱ γιατροὶ μὲ τὰ χαρτιὰ στὸ χέρι.
Σηκώνει τὸ κεφάλιν του καὶ κράζει τὴν καλήν του.
«Κάθου κοντά μου, λυγερή, κάθου κοντά μου, κόρη.
Στὸν κόσμον τοῦτον ἔζησα χρόνους τριαντατρία,
καὶ τώρα ἦλθ' ὁ ἄγγελος νὰ πάρῃ τὴν ψυχήν μου».
Σφίγγει τὰ χέρια της τὰ δυό, χίλια φιλιὰ τῆς δίδει,
καὶ μέσα στὲς ἀγκάλες του σφικτὰ σφικτὰ τὴν πνίγει.

ΣΗΜ. Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ᾄσματος ὁ Legrand δηλοῖ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ ἔπους ὅτι ἀνεκοινώθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῶν μαθηματικῶν Ἀντ. Φατσέα. Οὗτος κατήγετο ἐκ Κυθήρων, ἐδίδαξε δὲ ἐν τοῖς γυμνασίοις Τριπόλεως καὶ Ναυπλίου.

23

Κερασοῦντος

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ι. Βαλαβάνη).

Ἀκρίτες κάσ'τρον ἔχτιζεν τριγύλω σ' σὰ ρασ'ία.
Ἀπάν' τοῦ κόσμου τὰ φυτά, ἐκεῖ φέρ' καὶ φυτεύει,
ἀπάν' τοῦ κόσμου τὰ πουλιά, ἐκεῖ πάγ'νε φωλεῦνε.
Ἀτὰ κιλάιδναν κ' ἔλεγαν «πάντα θὰ ζῇ ὁ Ἀκρίτες».
«Ἀφσῆτεν τὰ πουλόπα μου ἂς κιλαϊδοῦν καὶ ἂς σ'αίρουν,
ἀτὰ μικρὰ πουλόπα εἶν', 'κ ἐξέρ'ν νὰ κιλαϊδοῦνε».
Ὅνταν τερῇ τὸ πέραγκαν ὁ Χάρον κατιβαίνει.
«Ποῦ πᾷς, ποῦ πᾷς, ναὶ Χάρε μου, καὶ πᾷς συγχαιρεμένα;
— Ἔρθα νὰ παίρω τὴμ ψυχήσ σ', καὶ πάγω χαρεμένα.
— Χάρε μ', γιά 'λ' ἂς παλεύουμε στὸ χάλκινον τἀλῶνιν.
Ἂν ἔν καὶ τὸ νικᾷς μ' ἐσύ, ἔπαρ' τὴ ψσ'ήμ μ' καὶ δέβα,
ἂν ἔν καὶ τὸ νικείεσαι, θὰ παίρω καὶ τὸμ μαῦροσ σ'».
Ἐξέβαν καὶ ἐπάλεψαν, ἐνίκεσεν ὁ Χάρον.
«Ν' ἀηλὶ ἐμέν, καὶ βάι ἐμέν, ἐνίκησέ μ' ὁ Χάρον.
Φέρτεμ με τὴμ φιλίντραμ μου, φέρτε με τὰ σιλιάχα μ',
φέρτεμ με τὸ τοποῦζιμ μου, ντὸ ἔν ἐξῆντ' ὀκᾶδες,
καὶ τἄλλο τὸ τοποῦζιμ μου, ντὸ ἔν ἐξηνταπέντε».
Φέρν' ἀτον τὴμ φιλίντραν ἀτ', φέρν' ἀτον τὰ σιλιάχ' ἀτ',
φέρν' ἀτον τὸ τοποῦζιν ἀτ', ντὸ ἔν ἐξῆντ' ὀκᾶδες,
καὶ τἄλλο τὸ τοποῦζιν ἀτ', ντὸ ἔν ἐξηνταπέντε.
Ἀχπάσ'κεταν ὁ Ἀκρίτες μου νὰ πάγῃ κυνηγεύῃ.
Σ' σὸ μεσοστράτ' 'κ ἐπρόφθασεν, σ' σὸ μεσοστράτ' 'κ ἐπῆγεν,
ἐπόνεσεν ἡ κεφαλιά 'τ', τεράζειν ἡ καρδία τ',
καὶ συντρομάζ'ν τὰ γόνατά τ', καὶ 'κ ἐπορεῖ νὰ πάγῃ.
Ὁ Ἀκρίτες ὀπίσ' κλώσ'κεται καὶ πυκναναστενάζει.
«Ν' ἀηλὶ ἐμὲν τὸν ἄκλερον, ἐγὼ πῶς θ' ἀποθάνω.
Ἂς σ'αιρουντάνε τὰ ρασ'ιά, ἂς σ'αίρουν τὰ θερία.
Ἂς ἔστεκα ψηλὰ ρασ'ιά, ψηλὰ περχαρομύτια,
νὰ ποῖνα τ' ὄρεα κ' ἔκλαιγαν, τ' ὀρμένια μοιρολόγναν.
Δέβα, καλίτσα μ', στρῶσομ με θανατικὸν κρεβάτιν,
θέκον καὶ στὸ κεφάλιμ μου καὶ παρχαρί' τσ'ιτσ'ίκια».
Διαβαίν' ἡ κάλια τ' στρώνει ἀτον τουσέκια καὶ γεργάνια,
καὶ θέκ' καὶ στὸ κεφάλιν ἀτ' καὶ παρχαρί' τσ'ιτσ'ίκια.
«Καλή, ἀδὰ ντὸ ἔστρωσες ἀχάντια καὶ τριβόλια;...
— Ἀκοῦσ', ἀκοῦσ', ν' Ἀκρίτα μου, ντὸ λέγ'ν οἱ γειτονᾶδες;
Γιάννες λέει, παίρω τἄλογον, καὶ Γεῶρις τὸ τοποῦζιν ἀτ',
κι ὁ γέρον ὁ σαπόγερον λέγει, παίρω τὴγ κάλ'ν ἀτ'.

— Γιάννεν 'κὶ πράττει τἄλογόμ μ', καὶ Γεῶριν τὸ τοποῦζιμ μ',
τὸ γέρον τὸσ σαπόγερον 'κὶ πράττ' τέμὸν ἡ κάλη».
Καὶ τὸ τοποῦζν ἀτ' ἔκαψεν καὶ τἄλογον σκοτώνει.
«Κόρ', ἔλα φτειᾶμε ἀσπασμὸν καὶ τς ἀποχωρισίας».
Κλίσ'κεται κά' νὰ προσκυνᾷ τ' Ἀκρίτα τὴγ καρδίαν.
Ἀτὸς τὴγ κόρην ἔγλυσεν, τὴν θαμαστὴν τὴγ κόρην.
Οἱ δίσσ' μίαν ἐπέθαναν, οἱ δίσσ' μίαν ἐθάφαν.

ΣΗΜ. Στ. 5 *Ἀφσῆτεν* = ἄφετε· *πουλόπα*, ὑποκορ. τοῦ πουλίν. — 6 *'κ ἐξέρ'ν* = οὐκ ἐξέρουν, ἀγνοοῦν. — 10 *γιά 'λ'* = γιὰ ἔλα. — 11 *ψσ'ή μ'* = ψυχήν μου· *δέβα* = διάβηθι. — 15 *φιλίντρα* = ὅπλον, ὁποῖον ἀκριβῶς ἀγνοῶ· ἴσως τὸ τόξον· *σιλιάχιν* (ἀραβ. τουρκ. σιλάχ = ὅπλον) τὸ κοινῶς *σιλάχι* (ζώνη δερματίνη χρησιμεύουσα ὡς ὁπλοθήκη). — 16 *τοποῦζιν* = ρόπαλον (τουρκ. τοπούζ). — 21 *ἀχπάσ'κεταν* (ρῆμ. ἀχπάνω) ἀχπάσκουμαι = κινῶ, ὁρμῶμαι εἰς ὁδοιπορίαν, κυνήγιον κτλ. — 25 *κλώσ'κεται* = στρέφεται, γυρίζει. — 26 *ἄκλερον* (ἄκληρον) μτφ. ἄθλιον, τάλανα. — 28 *περχαρομύτια* = ἄκραι ὀροπεδίων. — 29 *νὰ ποῖνα* = νὰ ἐποίουν· *ὀρμένια* = δάση (τουρκ. ὁρμὰν) κοινῶς *ρουμάνια*. — 31 *θέκον* = θές· *παρχαρί' τσ'ιτσ'ίκια* = ἄνθη ἐκ τοῦ ὀροπεδίου· *τσιτσέκ* = ἄνθος (λ. τουρκ.).— 32 *τουσέκια* = ὑπόστρωμα (λ. τουρκ.)· *γεργάνια* = ἐφαπλώματα (λ. τουρκ. γιορκάν). — 34 Δυσφορῶν ὁ Ἀκρίτης νομίζει ὅτι ἡ στρωμνή του εἶναι ὄχι ἐξ ἀνθέων, ὡς παρήγγειλεν, ἀλλ' ἐξ ἀκανθῶν καὶ τριβόλων. — 39 *τὸν γέρον σαπόγερον* Β.

*24

Πόντου

(Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες, ἐν Ἀθ. 1870, σ. 49-50. Σάβ. Ἰωαννίδου, Ὁ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτης, σ. 34-35. Legrand, Recueil de chansons pop. gr., 1874, σ. 194-196. Ρωσικὴ μετάφρασις παρὰ Δεστούνη, σ. 55 κἑ).

Ἀκρίτας κάστρον ἔκτιζεν κι Ἀκρίτας περιβόλιν
σ' ἕναν ὁμάλ', σ' ἕναν λιβάδ', σ' ἕναν πιδέξιον τόπον.
Ὅσα τοῦ κόσμου τὰ φυτά, ἐκεῖ φέρ' καὶ φυτεύει,
κι ὅσα τοῦ κόσμου τἀμπελιά, ἐκεῖ φέρ' κι ἀμπελώνει,
κι ὅσα τοῦ κόσμου τὰ νερά, ἐκεῖ φέρ' κι αὐλακώνει,
κι ὅσα τοῦ κόσμου τὰ πουλιά, ἐκεῖ πάει καὶ φωλεύουν.
Πάντα κελάιδναν κ' ἔλεγαν «πάντα νὰ ζῇ Ἀκρίτας».
Κ' ἕναν πουρνόν, πουρνίτζικον καὶ Κερεκὴν ἡμέραν,
ἀτὰ κελάιδναν κ' ἔλεγαν «αὔρ' ἀποθάν' Ἀκρίτας».
«Ἀκοῦσ', ἀκοῦσ', Ἀκρίτα μου κι ἄξιο μου παλληκάριν,
ἀκοῦσ' ντὸ λέγνε τὰ πουλιά, ἀκοῦσ' ντὸ κελαϊδοῦνε;
— Ἀτὰ μικρὰ πουλόπα εἶν', 'κ ἐξέρ'ν νὰ κελαϊδοῦνε.
Φέρε με τὴν σαΐττα μου, ντὸ σύρ' ἐξηνταπέντε,

καὶ τ' ὅλον τὸ μικρότερον, ντὸ σύρ' πενηνταπέντε·
ἂς πάγω καὶ νὰ κυνηγῶ καὶ στὰ κυνηγοτόπια,
κι ἂν εὕρισκω νὰ κυνηγῶ, ἐγὼ 'κὶ θ' ἀποθάνω,
κι ἂν 'κ εὕρισκω νὰ κυνηγῶ, ἐγὼ θέν' ἀποθάνω».
Κυνήγεσεν, κυνήγεσεν, πουθὲν κυνῆγιν 'κ ηὗρεν.
Ὁ Χάρον τὸν ἐπέντεσεν ἀπὰν στὸ σταυροδρόμιν.
«Χάρε, ντὸ ἔχεις μετ' ἐμέν, κι οὔπαν πάγ' ἀκλουθᾷς με,
κι ἂν κάθωμαι συγκάθεσαι, κι ἂν περπατ' ἀκλουθᾷς με,
κι ἂν κεῖμαι ν' ἀποκοιμηθῶ, γίνεσαι μαξιλάριν;
Ἔλα, Χάρ', ἂς παλεύωμεν στὸ χάλκινον τ' ἁλῶνιν.
Χάρε, καὶ ἂν νικᾷς με σύ, νὰ παίρς καὶ τὴν ψυχήν μου,
Χάρε, καὶ ἂν νικῶ σ' ἐγώ, νὰ χαίρωμαι τὸν κόσμον».
Ἐπάλεψεν, ἐπάλεψεν, κι ὁ Χάρον 'κ ἐνικέθεν.
«Ἔμπα, καλή, καὶ στρῶσο με θανατικὸν κρεβάτι,
βάλε ἀνθιὰ παπλώματα καὶ μουσκομαξιλλάρια,
κ' ἔβγα καὶ τέρ', ναὶ κάλη μου, ντὸ λέγνε οἱ γειτόνοι.
— Ἕνας θὰ παίρ' τὸν μάιδο σου καὶ τὴν παλληκαρότεσ',
κι ὁ γέρον ὁ σαπόγερον λέγει θὰ παίρ' τὴν κάλη σ'».

*25

Τραπεζοῦντος

(Σάβ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία Τραπεζοῦντος, Κ/πολ. 1870, σ. 282-283. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτης, Κ/πολ. 1887, σ. 35-36).

Ἀκοῦσ', ἀκοῦσ', Ἀκρίτα μου, ντὸ λέγνε τὰ πουλόπα;
Πάντα κελάιδναν καί λεγαν «πολλὰ θὰ ζῇ (ὁ) Ἀκρίτας»
καὶ ἀτώρα κελαΐδοῦν καὶ λέγν' «θένα ἀποθάν' (ὁ) Ἀκρίτας».
Ἀκοῦγ' ἀτο (καὶ (ὁ) Ἀκρίτας χαμογελᾷ καὶ λέγει).
«Ἀτὰ μικρὰ καὶ παλαλά, νὰ κελαΐδοῦν 'κ ἐξέρνε.
Ἀφῆστε ἀτὰ τὰ μωρά, ἂς κελαΐδοῦν καὶ χαίρουν,
καὶ φέρτε μ' τὴν σαΐττα μου, ντὸ σύρ' τρακόσ'α πῆχες,
φέρτε τὰ κυνηγόσ'κυλά μ', τὰ ἁλυσοδεμένα,
καὶ γὼ ἂς πάω σ' σὸ κυνῆι καὶ σ' σὰ κυνηιοτόπια,
καὶ ἂν 'κ ἐν πουλὶν νὰ κυνηγῶ, ἀλήθεα θ' ἀποθάνω».
Ἀκρίτας πάει σ' σὸ κυνῆι καὶ σ' σὰ κυνηιοτόπια
καὶ οὐδὲ μικρὸν νὰ κυνηγᾷ πουθὲν πουλόπον εὗρεν.
Ὁτότες ἀς σὴ λύπην ἀτ' ἐγύρσεν, καὶ εἶχεν κ' ἔρτεν.
«Ποῦ πᾷς, ποῦ πᾷς, ναὶ Χάρε μου, καὶ εἶσαι χαρεμένος;
— Ἐγὼ σ' ἐσέναν ἔρχουμαι καὶ εἶμαι χαρεμένος.
— Ἐμὲν Ἀκρίτα λέγνε με, ἀνίκητον Ἀκρίτα.
— Γιὰ σούς, γιὰ σούς, Ἀκρίτα μου, βαρέα μὴ καυκᾶσαι,

ἐμὲ σ' ἐσὲν ποιὸς ἔστειλεν, ἀπ' ἐσὲν παλληκάρ' ἐν.
— Καὶ ἄρ' ἔλα ἂς παλεύουμε σ' σὸ χάλκενον τ' ἁλῶνιν,
καὶ ἂν ἒν καὶ τὸ νικᾷς μ', ἐσύ, ἔπαρ' τὴν ψ'ήμ μ' καὶ δέβα,
καὶ ἂν ἒν καὶ τὸ νικᾷ σ' ἐγώ, θὰ παίρω καὶ τὸν μαῦρο σ'».
Ἐξέβαν καὶ ἐπάλεψαν καὶ νίκησεν ὁ Χάρον.
«Χάρε μ', ἔπαρ' ἀσημικά, μαλάματ' ὅσα θέλῃς,
ἂν θέλῃς καὶ τὸ ἄλογό μ', ντὸ 'κ ἔχ' ὁ βασιλέας,
ἔπαρεν τὴν σαΐτταμ μου, ντὸ σύρ' τριακόσ'α πῆχες,
ἔπαρ' τὰ κυνηγόσ'κυλα μ', ἔπαρεν εἶντ' ἂν θέλῃς.
— Ἐμὲν σ' ἐσὲν ποιὸς ἔστειλεν ἀοῖκα 'κ ἐθυμέθεν,
μόνον ἐμέναν εἶπε με, τὴμ ψ'ήν ἀτ' ἔπαρ' κ' ἔλα.
— Ἀλί ἐμεν τὸν ἄκλερον, ἐγὼ θὲ ν' ἀποθάνω.
Ἂς χαίρουν τ' ἀψηλὰ ρασ'ιὰ καὶ τὰ παρχαρομότια.
Ἔμπα, καλή μ', καὶ στρῶσον με θανατικὸν κρεβάτιν,
θέκον ἴα σ' σὸ κεφάλι μου καὶ παρχαριοῦ λουλούδια».
Ξῆβεν ἡ κάλη καί στρωσεν ἄνθα καὶ μανουσάκια.

*26

Καρυῶν τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ τῆς Ἀνατ. Ρούμελης

(Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογή, ἐν Βάρνῃ 1903, σ. 46-47, ἀρ. 31).

Καὶ σεῖς μικρὸν μὲ βλέπετε, μικρὸν καὶ μὲ θαρρεῖτε.
Δώδεκα χρόνια γύρισα νὰ βρῶ καλὴ γεναῖκα,
καὶ πὸ τὰ τρία κ' ὕστερα βρῆκα καλὴ γεναῖκα.
Καὶ ἄλλα τρία γύρισα νὰ βρῶ καλὸ ζευγάρι,
καὶ ἀπὸ τὰ τρία κ' ὕστερα ηὗρα καλὸ ζευγάρι,
Κάμνει ἀλέτρι πὸ καρυά, ζυγὸν τσιμισιρένιο,
καὶ πάγαινε νὰ κάμῃ σ' ἀκάμωτο χωράφι.
Βγάνουν οἱ σπάθες κόκκαλα καὶ τὸ ὑνὶ κεφάλια.
Παγαίνει πουλὶ καὶ κόνεψε δεξιὰ μεριὰ στὴ ζεύγλα,
καὶ δὲ λαλοῦσε σὰν πουλί, σὰν οὔλα τὰ πουλάκια,
μόνον λαλοῦσε κ' ἔλεγε σὰν ἀνθρώπου λαλίτσα.
«Κάμνεις, Γιάννη μ', χαίρεσαι, ὀργώνεις, καμαρώνεις,
κι αὐτὸ ποῦ κάμνεις, Γιάννη μου, 'π' αὐτὸ σὺ δὲ θὰ φάγῃς.
— Ποῦ ξέρεις σύ, πουλοῦδι μου, πὸ ταῦτο δὲ θὰ φάγω;
— Ἐψὲς τὴ νύχτα διάβαινα, νύχτα πὸ τὰ μνημόρια,
κι ἄκουσα πῶς χωράτευαν κι ἀνάφερναν καὶ σένα.
— Κι ἂν εἶναι ἔτσ', πουλοῦδι μου, ...
νὰ σφάξω τὴ γεναῖκα μου, ἄλλος νὰ μὴ τὴν πάρῃ,
κι ἂν εἶναι ἔτσ', πουλοῦδι μου, νὰ σφάξω τὰ παιδιά μου,

νὰ κάψω τἀλετράκι μου, ἄλλος νὰ μὴ ὀργώσῃ,
νὰ κάψω τὸ ζυγοῦτσκο μου, ἄλλος νὰ μὴ τὸ ζέψῃ».

ΣΗΜ. Στ. 3. 18 *γυναῖκα.* — 21 *καὶ τὸ ζ.*

Στ. 6 *τσιμσιρένιο* = πύξινον ἐκ τοῦ τουρκ. τσιμσ'ὶρ = πύξος. — 7 Ὁ χέρσος ἀγρός, ὃν ἀροτριᾷ ὁ Γιάννης εἶναι παλαιὸν νεκροταφεῖον. — 8 *σπάθη* = μέρος τοῦ ἀρότρου ἐκ σκληροῦ ξύλου (γαλλ. coutre, ἢ μᾶλλον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ étançon τοῦ νέου εὐρωπαϊκοῦ ἀρότρου. Βλ. Π. Γενναδίου, Τὸ νέον κυπριακὸν ἄροτρον, ἐν Λευκωσίᾳ 1899, σ. 6). — Ὁ χωλὸς 7 στίχος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν πλήρη 20 τοῦ ἑπομένου ᾄσματος.

*27

Αὐτόθεν

(Λουλουδοπούλου, αὐτ., σ. 47-48, ἀρ. 32).

Κοίτεται ὁ ξένος, κοίτεται βαριὰ γιὰ νὰ πεθάνῃ.
Δὲν ἔχει μάννα νὰ τὸν κλαίῃ, δερφὴ νὰ τὸν λυπιέται,
μόν' ἔχει τρεῖς γειτόνισσες καὶ τρεῖς γειτονοποῦλες.
Ἡ μιὰ τὸν πάει κρυὸ νερὸ κ' ἡ ἄλλη ἀφρίντο μῆλο,
ἡ τρίτ' ἡ πλιὸ μικρότερη κλῆμα μὲ τὸ σταφύλι.
«Σήκω, νέε μ', νὰ πιῇς νερό νὰ φᾷς ἀφρίντο μῆλο,
κι ἀπὸ τὸ δροσοστάφυλο ρῶγα γιὰ νὰ τσιμπήσῃς.
— Ἐγὼ σᾶς λέγω δὲν μπορῶ καὶ σεῖς μὲ λέτε σήκω.
Δεχθῆτε με νὰ σηκωθῶ καὶ βάλτε με νὰ κάτσω,
καὶ φέρτε τὴ φυλλάδα μου καὶ τἀργυρὸ κονδύλι,
καὶ φέρτε τὸν πνεματικὸ νὰ μὲ ξεμολογήσῃ,
γιὰ νὰ σᾶς πῶ τὰ πάθια μου, τὰ ντέρτια ποῦ περάσαν.
Τὰ πάθια γὼ ποῦ ἔπαθα, κανεὶς νὰ μὴν τὰ πάθῃ,
οὐδὲ Ρωμιός, οὐδὲ Τοῦρκος, οὐδὲ καραβοκύρης,
οὐδὲ τὸ ψάρι στὸ γιαλό, οὐδὲ τὸ φίδ' στ' ἀγκάθι.
Τρία χρόνια ἔτρεξα νὰ βρῶ καλὴ γυναῖκα,
καὶ ἄλλα τρία ἔτρεξα νὰ βρῶ καλὸ ζευγάρι,
καὶ ἄλλα τρία ἔτρεξα νὰ βρῶ ζυγὸ κι ἀλέτρι.
Βρῆκα ζυγὸ ἀπ' ἀγριαλιά, κι ἀλέτρι τσιμσιρένιο».
Καὶ πάει ὁ Γιάννης στὸ χωράφ', πάει γιὰ νὰ ὀργώσῃ.
Ἡ σπάθη βγάνει κόκκαλα καὶ τὸ ὑνὶ κεφάλια.
Καὶ πάει πουλὶ καὶ κόνεψε δεξιὰ μεριὰ στὴ ζεύγλα,
κι οὐδὲ λαλοῦσε σὰν πουλί, σὰν οὔλα τὰ πουλάκια,
μόνον λαλοῦσε κ' ἔλεγε μ' ἀνθρωπινὴ λαλίτσα.
«Στέκα, Γιάννη, καὶ μὴ κάμνῃς, στέκα καὶ μὴ ὀργώνῃς.

Ἐψὲς ἀργὰ ἐπέρασα τὴν ἄκρα 'π' τ' ἅγιο δῆμο,
ἄκουσα πῶς χωράτευαν κι ἀνάβαλαν καὶ σένα.
Τὸ Γιάννη νὰ τὸν πάρουμε μαζὶ μὲ τς πεθαμένοι.
— Τί 'ν' τὸ κακὸ ποῦ ἔπαθα πάλι ἐγὼ ὁ καϊμένος;
Θὰ κάψω τὸ σπίτι μου, κανεὶς νὰ μὴ τὸ πάρῃ,
θὰ κάψω τὸ ἀλέτρι μου, κανεὶς νὰ μὴ ὀργώσῃ,
θὰ σφάξω τὸ ζευγάρι μου, ἄλλος νὰ μὴ τὸ ζεύξῃ».

ΣΗΜ. Στ. 1 *Κοίτ. ξ. κ. β. Σὰν ἀπεθάνει.* Διώρθωσα τὸν στίχον ἐξ ἄλλων δημοτικῶν ᾀσμάτων. —4 *ἡ ἄλλ'.* — 5 *τρίτη πλειό.* — 6 *Σ., νέε μ', νὰ φᾷς, νὰ πιῇς ν., νὰ φᾷς ἀ.* — 11 *πνευματικό.* — 16 Ἐν τῇ προηγουμένῃ παραλλαγῇ ὁ ἀριθμὸς χάριν τοῦ μέτρου διωρθώθη εἰς τρισύλλαβον ἐν τῷ 2 στίχῳ, ἂν καὶ δὲν συνεφώνει πρὸς τὸν ἐν τῷ τρίτῳ. Ἴσως ἀντὶ τοῦ *ἔτρεξα* πρέπει νὰ τεθῇ *ἐτριγύρισα.* — 26 *ἅγιο δῆμο* = ἅγιον βῆμα τῆς ἐκκλησίας. — 29 *ἐγὼ καϋμένος.*

28

Μακεδονίας

(Ἑστία, 1889, τ. ΚΖ', σ. 323).

Σὰν κίνησιν ἡ Μῆτρις μας νὰ πάῃ νὰ ζευγαρίσῃ,
παίρνει νἀλέτρι ποὺ μηλιά, ζυγὸν μαλαματένιον,
κὶ γκάτσανον ἀποῦ λαλεῖ, τριανταφυλλιᾶς κλουνάρι,
κι βόδια λαμπρουκέρατα σ' ἕνα στρουφὸ χωράφι.
Σπέρνει σιτάρια δώδικα, κριθάρια δικαπέντι,
κὶ βρόμις δικατέσσιρα, μὰ δὲ θὰ τὰ θιρίσῃ.
Πουλοῦδι πάησι κ' ἔκατσι στὰ πιγυρίσματά του.
τασὰ λαλοῦσι κ' ἤλιγι, σὰν ἄνθρουπους τοὺν λέγει.
«Σπέρνεις, Μῆτρι μ', κὶ χαίρισι, μὰ δὲ θὰ τὰ θιρίσῃς.
— Τὰ ποῦ τὸ ξέρς, πουλοῦδι μου, πῶς δὲ θὰ τὰ θιρίσου;
— Ν ἰψέ μεινα στοὺν οὐρανό, μαζὶ μὲ τοὺς ἀγγέλοι.
Γλέπου τὸν Κύριο στὸ θρουνί, τὸ Χάρο στὸ πουδάρι,
ἀχώρια γράφαν τς ζωντανοί, κι ἀχώρια τς πιθαμένοι,
κὶ σένα, Μῆτρι μ', σ' ἔγραψαν μὲ τοὺς ἀπιθαμένοι.
— Τὰ νά ξιρα, πουλοῦδι μου, νιγὼ πῶς θὰ πιθάνου,
νὰ σφάξου τὰ βουδούδια μου, ἄλλους νὰ μὴν τὰ ζέψῃ,
νὰ σφάξου τὴν καλοῦδα μου, ἄλλους νὰ μὴν τὴν πάρῃ».

*29

Λακκοβικίων Μακεδονίας

(Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, Ἀθ. 1901, σ. 98-99, ἀρ. 152). Μοιρολόγι.

Σὰν κίνησε ὁ Κωσταντὴς νὰ πάῃ νὰ ζευγαρίσῃ,
παίρνει ἀλέτρι ποὺ μηλιά, ζυγὸ μαλαματένιο,
τὸν κάτσιανον ἀπὸ λαλεῖ, τριανταφυλλιᾶς κλωνάρι,
καὶ βόδια λαμπροκέρατα, καὶ ζεῦλις ἀσημένις.
Σπέρνει σιτάρια δώδεκα, κριθάρια δεκαπέντε,
καὶ τότες πῆγε κ' ἔκατσε γιὰ νὰ προγιοματίσῃ.
Πουλοῦδι πῆγε κ' ἔκατσε πάνω στ' ἀπογυρίσμα,
καὶ δὲ λαλοῦσε σὰν πουλί, σὰ μαῦρο χελιδόνι,
μόνον λαλοῦσ' ἀνθρωπινά, πικρὰ φαρμακωμένα.
«Σπέρνεις, Κώστα μ', καὶ χαίρεσαι, σπέρνεις καὶ καμαρώνεις,
καὶ νά 'ξερες, βρὲ Κώστα μου, πῶς δὲ θὰ τὸ θερίσῃς.
— Πὸ ποῦ τὸ ξέρς, πουλοῦδι μου, πῶς δὲ θὰ τὸ θερίσω;
— Ἐχτὲς ἤμαν στὸν Κύριο καὶ τώρα ποὺ κεῖ ἤρτα.
Εἶδα τὸν Κύριο στὸ θρονί, τὸ Χάρο στὸ ποδάρι,
ἀχώρια γράφουν ζωντανούς, κι ἀχώρια πεθαμένους,
καὶ σένα, Κώστα, σ' ἔγραψαν μαζὶ μὲ τς πεθαμένους.
— Νὰ ξέρω γώ, πουλοῦδι μου, πῶς δὲ θὰ τὰ θερίσω,
θὰ κόψω τὴ γυναῖκα μου, ἄλλος νὰ μὴ τὴν πάρῃ,
θὰ κόψω τὰ βοδάκια μου, ἄλλος νὰ μὴ τὰ ζέψῃ».

30

Μάνης

(Παρνασσός, 1893, τ. ΙΣΤ', σ. 952-953).

Τὸ βλέπεις κεῖνο τὸ βουνὸ τὸ πέρα καὶ τὸ κεῖθε;
Στὴν ἀποσκιαδερὴ μεριὰ ὁ Μαυροειδὴς ἐσπέρνει.
Μά εἶν' τὸ ζευγάρι του καλό, ζυγὸς μαλαματένιος,
εἶν' καὶ τὰ λοῦρα τοῦ ζυγοῦ χρυσᾶ, μαλαματένια.
Πουλάκι ἐπῆγε κ' ἔκατσε στοῦ Μαυροειδῆ τὰσκιάδι.
Δὲν ἐκελάιδει σὰν πουλί, μηδὲ σὰ χελιδόνι,
μόν' ἐκελάιδει κ' ἔλεγε μ' ἀνθρωπινὴ μιλίτσα.
«Ἄιντε, καϊμένε Μαυροειδή, κι ἂν σπέρνῃς δὲ θερίζεις.
— Πουλάκι μου, ποῦ τ' ἄκουσες...
— Ἐχθὲς προχθὲς ἐδιάβαινα μὲ δυὸ μὲ τρεῖς ἀγγέλους,

καὶ γράφαν καὶ τὸ Μαυροειδὴ μὲ τοὺς ἀποθαμένους».
Κ' ἐκεῖ τὰ βόιδα σκότωσε καὶ τὸ ζυγὸ τσακίζει.
Πηγαίνει στὸ σπιτάκι του, τῆς γυναικός του λέει.
«Γυναῖκα, στρῶσε πάπλωμα, στρῶσε παχιὸ στρωμένο,
καὶ χάε γιὰ τὸν πνεματικὸ νὰ μὲ ξεμολογήσῃ».
Κι ὅσο νὰ πάῃ, κι ὅσο νἀρθῇ, ὁ Μαυροειδὴς πεθαίνει.

ΣΗΜ. 15 *πνευματικό* Παρν.· *χάε* = ὕπαγε.

31

Λάστας τῆς Γορτυνίας

(Παρὰ Ν. Λάσκαρη. — Ν. Λ ά σ κ α ρ η, Ἡ Λάστα, ἐν Πύργῳ 1908, σ. 299). Τῆς τάβλας.

Ἀφήνει ὁ Γιάννης τὴν κλεψιὰ καὶ πιάνει τὸ ζευγάρι·
πὸ τὴν αὐγὴ ὡς τὸ δειλινὸ σπέρνει πέντε κουβέλια.
Μά 'χε τὰ βόιδι' ἀπὸ στοιχειά, ταλέτρια σιδερένια.
Πουλάκι ἐδιάη κ' ἔκατσε στοῦ λιάρου τὰ καπούλια.
Δὲν ἐκιλάιδα σὰν πουλί, οὔτε σὰ χιλιδόνι,
παρὰ κιλάιδει κ' ἔλεγε ἀνθρώπινη λαλίτσα.
«Εὐτοῦ ποῦ σπέρνεις, Γιάννη μου, σπέρνεις καὶ δὲ θερίζεις.
— Καὶ ποῦ τὸ ξέρεις, βρὲ πουλί, ποῦ σπέρνω δὲ θερίζω;
— Ἐψὲς προψές πὠπέρναγα στοῦ Χάρου τὰ παλάτια,
ἄκουγα πῶς σ' ἐγράφανε μὲ τοὺς ἀποθαμένους.
— Δὲν εἶναι τρόπος, βρὲ πουλί, νὰ πᾷς νὰ μὲ ξεγράψῃς;
— Χάρος δὲν παίρνει μίλημα, δὲν παίρνει καὶ κουβέντα,
μοὐ παίρνει ἀνθρωπινὲς ψυχὲς καὶ πάει στὸν κάτω κόσμο».

ΣΗΜ. Στ. 9 Καὶ ἄλλως: *πὠδιάβαινα.* — Ὁ πρῶτος στίχος μετέπεσεν εἰς παροιμίαν (Π ο λ ί τ ο υ, Παροιμίαι, τ. Α΄, σ. 677, λ. *ἀφήνω* 6α).

Στ. 4 *λιάρου* = τοῦ λευκοῦ βοός (βλ. περὶ τῆς λ. αὐτ., τ. Γ΄, σ. 133-134).

31β

Παραλλαγὴ Δημητσάνης τῆς Γορτυνίας

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Χαρ. Μελετοπούλου, καὶ ἐξ ἑτέρας Κ. Κασιμάτη).

Ὁ Γιάννης ἀρχισπόριζε σ' ἕνα πλατὺ χωράφι.
Μά εἶχε τὰ βόιδα ἀπὸ τὴ Χιό, ταλέτρια σιδερένια,

καὶ τὴ φουκέντρα ποῦ κεντάει ἀπ' ἄγριο κυπαρίσσι.
Πουλάκι πῆγε κ' ἔκατσε στοῦ μαύρου τὰ καπούλια.
Δὲν ἐκιλάιδει σὰν πουλί, μαϊδὲ σὰ χιλιδόνι,
παρὰ ἐκιλάιδει κ' ἔλεγε ἀνθρωπινὴ κουβέντα.
«Ἐσὺ τὰ σπέρνεις, Γιάννο μου, κι ἄλλος θὰ τὰ θερίσῃ.
— Βρὲ ποῦ τὸ ξέρεις, ρὲ πουλί, π' ἄλλος θὰ τὰ θερίσῃ;
— Ἐψὲ προψὲ ποῦ πέρναγα στοῦ Χάρου τὰ σαράγια,
ἄκουσα καὶ σὲ γράψανε μὲ τοὺς ἀπεθαμένους.
— Δὲν εἶναι τρόπος, ρὲ πουλί, νὰ πᾷς νὰ μὲ ξεγράψῃς;
— Ἐκεῖ, Γιάννο μ', ποῦ γράφονται, μάτα δὲν ξαναγράφουν».

ΣΗΜ. Διαφοραὶ τῆς δευτέρας παραλλαγῆς. Στ. 1 *Ὁ Χρῆστος ἐκαμάτευε σ' ἕνα.* — 2 *ἀπὸ στοιχειό, ταλέτρι σιδερένιο.* — 4 *Π. ἐβγῆκε κ' ἔ. στοῦ μ. τὸ καπούλι.* — 5 *δὲν ἐκιλάιδα.* — 6 *π. κιλάιδα.* — 7 *Ξάκρισ' το, Χρῆστο, ξάκρισ' το, κι ἄ.* — 8 *Τὸ ποῦ τὸ ξ.* — 9 *Ἐ. βραδιοῦ π.* — 10 *κι ἄ. καὶ σὲ γράφανε.* — 11 *νὰ πᾷ νὰ μὲ ξεγράψῃς, | νὰ σοῦ χρυσώσω τὰ φτερά, νὰ σ' τὰ περιχρυσώσω.* — 12 *Ἐκεῖ ποῦ γράφουν, ὁ ἄμοιρος, γράφουν καὶ δὲν ξεγράφουν.*

32

Κρήτης

(Κρητικὸς Λαός, 1909, σ. 15).

Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆ τονε τρομάσσει,
κ' ἡ πλάκα του ἀνατριχιᾷ, ποῦ θά τονε σκεπάσῃ.
Καὶ τσῆ καλῆς του φώνιαξε νὰ πᾷ τὴν ἐρωτήξῃ.
«Ἂν ἀποθάνω, βρὲ καλή, ποιὸν ἄντρα θὲ νὰ πάρῃς;
— Ἂν ἀποθάνῃς, Διγενή, τὰ μαῦρα θὲ νὰ βάλω,
νὰ τρώῃ σένα ἡ μαύρη γῆ κ' ἐμὲ τὰ μαῦρα ροῦχα».
Μὰ κεῖνος δὲ τσῆ πίστεψε, πάλι ξαναρωτᾷ την.
«Ἂν ἀποθάνω, βρὲ καλή, ποιὸν ἄντρα θὲ νὰ πάρῃς;
— Ἂν ἀποθάνῃς, Διγενή, τὰ μαῦρα θὰ φορέσω,
νὰ τρώῃ σένα ἡ μαύρη γῆ κ' ἐμὲ τὰ μαῦρα ροῦχα».
Μὰ πάλι δὲν τς ἐπίστεψε καὶ τρὶς ξαναρωτᾷ τη.
«Ἂν ἀποθάνω, βρὲ καλή, ποιὸν ἄντρα θὲ νὰ πάρῃς;
— Ἂν ἀποθάνῃς, Διγενή, τὸν ἄρχο θὲ νὰ πάρω,
ὁποῦ 'ν' ἡ πρώτη μου χαρά, τὸ πρῶτο μου καμάρι».
Ποὺ τὰ μαλλιὰ τὴν ἅρπαξε, τρεῖς γύρους καὶ τσῆ κάνει.
«Ἄφις με, σκύλε Διγενή, νὰ πῶ ἕνα τραγοῦδι.
Τρεῖς ἀδερφίδες ἤμεσταν κ' οἱ τρεῖς ἀδικοπῆγαν,
ἡ μιὰ ἐπῆγ' ἀπὸ φωτιὰ κ' ἡ γι' ἄλλη ἀπὸ πηγάιδι,
κ' ἐγὼ τὸ κακορρίζικο στοῦ Διγενῆ τὰ χέρια.

Ἔπαρε πέρδικα πλουμί, καὶ σὺ τρυγόνα πάσο,
καὶ σὺ τὸ σφακολούλουδο πάρε τὴν κοκκινάδα,
καὶ σὺ βρουλιά, κομποβρουλιά, ἔπαρε τὰ μαλλιά μου,
νὰ μὴν τὰ πάρῃ θηλυκὸ νά 'χῃ τὰ βάσανά μου».

ΣΗΜ. Στ. 15 *ἅρπαζε* ΚΛ.

Στ. 20 *πάσο* (ἰταλ. passo) = τὸ βῆμα, τὸ βάδισμα. — 21 *σφακολούλουδο* τὸ ἐρυθρὸν ἄνθος τῆς ροδοδάφνης (nerium oleander L.), ἥτις ἀλλαχοῦ καλουμένη *πικροδάφνη, ροδοδάφνη* ἢ *φυλλάδα*, ἐν Κρήτῃ ὀνομάζεται *σφάκα* (ἐκ τοῦ ἀρχ. ἑλλ. *φάσκος). — 22 *βρουλιὰ* = ὁ σχοῖνος (juncus acutus L.).

*33

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς).

Τρίτην ἐσπάρθη ὁ Διγενής, καὶ Τρίτην ἐγεννήθη,
Τρίτην ἐκαβαλλίκεψε τἀπαίδευτο μουλάρι,
καὶ τό 'μαθε νὰ περπατῇ, καὶ τό 'μαθε νὰ δρέμῃ,
καὶ τό 'μαθε νὰ δέχεται τοὺς ἄγριους πολέμους.
Βασιλοποῦλα ἀγνάντεψε ἀπὸ ψηλὸ παλάτι,
προξενιτειὰ τῆς ἔστειλε γυναῖκα νὰ τὴν πάρῃ.

Πρὸς τὴν προξενήτριαν, κρούουσαν τὴν αὐλειον, ὁ βασιλεὺς λέγει:

Ἂν εἶναι φίλος νὰ διαβῇ, ἂν εἶν' ὀχθρὸς νὰ σκάσῃ,
καὶ ἂν εἶναι καὶ γιὰ προξενειά, νὰ πῇ καὶ νὰ περάσῃ.

Ἡ προξενήτρια ἀπήντησεν, ὅτι ἦλθε νὰ εἰπῇ καὶ νὰ σταθῇ, καὶ ὄχι νὰ περάσῃ. Ἐρωτήσαντος δὲ τὸ ὄνομα, εἶπεν ἐκείνη τὸ τοῦ Διγενῆ, καὶ τοὺς ἐπαίνους. Πρὸς ἃ ὁ βασιλεύς:

Δὲ θέλω γὼ τὸν Γαρζανή...
στὴν ὄξω πόρτα μάνδαλο, στὴ μεσιανὴ κοράκι,
στὴν ὄξω στὴν παράοξω θυμάρι τῆς αὐλῆς μου.

Τότε ὁ Διγενὴς καταφυγὼν εἰς μάγισσαν ἔμαθε τὸ βιολί, διὰ τοῦ ὁποίου κατάφερε τὴ βασιλοποῦλα ξυπόλυτη νὰ πάῃ στὴν πόρτα του τὴ νύχτα. Ἀκούσασα δὲ ἡ μήτηρ τοῦ Δ. κρουομένην τὴν θύραν καὶ ὅτι ἡ κρούουσα ἦν ἡ βασιλόπαις, ἐξετόξευσε πικρὰν εἰρωνείαν ἐπὶ τοῖς λόγοις τοῦ βασιλέως, εἰπόντος εἰς τὴν προξενήτριαν, ὅτι:

ὅταν ξυπνοῦν οἱ ἄρχοντες, τότε κοιμᾶται κείνη,
κι ὅταν λαλοῦν οἱ πέρδικες, τότε ξυπνάει ἐκείνη.
Καὶ τώρα τὸ βραδὺ βραδὺ τσουρτσοῦρκες τσουρτσουρίζουν;

Τὴν ἐπιοῦσαν ἐκίνησε φουσσᾶτο ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ Διγενῆ, ὅστις πρῶτον ἠρώτησε τὴν βασιλοποῦλαν τίνες εἶναι οἱ ἐρχόμενοι· αὕτη δὲ ἀπήντησεν ὅτι οἱ μὲν μελανείμονες εἶναι οἱ γονεῖς της, οἱ δὲ γαλάζια φοροῦντες τὰ δέρφια κι ἀξαδέρφια της, οἱ δὲ λευχείμονες ἦσαν ὁ στρατός. Τότε ἐρρίχθη ὁ Διγενὴς ξιφήρης καί:

15 *στὸ ἕμπα χίλιους ἔσφαξε, στὸ ἔβγα δυὸ χιλιάδες,*
καὶ εἰς τὸ ξαναγύρισμα ἔσφαξε πεντακόσιους.

Εὗρε δὲ τὰ πεθερικά, οἵτινες τῷ εἶπον, ὅτι ἀδίκως ὠργίσθη, καθόσον ἐκεῖνοι τοῦ ἔφεραν προικιά. (Ἀλλ' ἐκεῖνος καὶ τούτους ἐφόνευσε;) Εἶτα σκάψας μόνος, εἰσῆλθεν εἰς λάκκον, προσκαλέσας δὲ καὶ τὴν βασιλοποῦλαν, ὅπως τὴν φιλήσῃ τὸ τελευταῖον, ἔσυρεν ἄνω τοῦ λάκκου μεγάλην πλάκα, βράχον, καὶ οὕτω συναπέθανεν αὐτῇ, ἥτις ηὐχήθη τὴν ὡραιότητά της νὰ τὴν πάρουν μόνον ἡ πικροδάφνη καὶ οἱ πέρδικες. Μετεμορφώθησαν δὲ ὁ μὲν Διγενὴς εἰς κάλαμον, ἡ δὲ ἐρωμένη του εἰς δάφνην.

Πᾶσα Λαμπρὴ καὶ Κυριακὴ καὶ πίσημον ἡμέρα,

ἔσκυβεν ὁ κάλαμος κ' ἐφίλειγε τὴ δάφνη, καὶ πάλι ἔσκυβε ἡ δάφνη κ' ἐφίλειγε τὸν κάλαμο. Βασιλοποῦλα δὲ βλέπουσα ταῦτα ἐκ τῶν ὑψηλῶν ἀνακτόρων ἔκραξε:

Γιὰ ἰδές τα τὰ μαργιόλικα καὶ τὰ μαργιολεμένα,
καὶ ζωντανὰ ἀγαπιώτουσαν καὶ τώρα πεθαμένα.

ΣΗΜ. Τὸ ᾆσμα τοῦτο ἐστάλη πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν Νεοελληνικῶν Ἀναλέκτων ἐπιτροπείαν τοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Εἶναι γεγραμμένον ἐπὶ φύλλου χάρτου ἡμικλάστου· εἰς τὴν ἀριστερὰν στήλην τούτου εἶναι γεγραμμένοι οἱ πρῶτοι πέντε στίχοι διὰ γυναικείας χειρὸς (ἄλλης παρὰ τὴν γράψασαν τὸ ὑπ' ἀρ. 59 ᾆσμα). Εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ἐπαναλαμβάνονται οἱ στίχοι οὗτοι διωρθωμένοι, ἔπεται δὲ τὸ λοιπὸν ᾆσμα, οὗ μὴ ἐνθυμούμενος πολλοὺς στίχους ὁ καταγράψας, συνεπλήρωσε τὰ κενὰ διὰ περιλήψεων. Τῶν διορθώσεων τῶν πρώτων πέντε στίχων παρεδέχθημεν τὴν τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου, ἀνθ' οὗ ἡ πρώτη γράψασα εἶχε: *Τρίτην ἐστάθη ἐν τῇ γενῆς*· ἐπροτιμήσαμεν δὲ ν' ἀφήσωμεν ἀμετάβλητον καὶ τὸν ἀσυνήθη τύπον ἐν τέλει τοῦ 3ου στίχου *νὰ δρέμῃ*, ὅπερ ὁ δεύτερος συλλογεὺς μετέβαλεν εἰς τὸ *νὰ τρέχῃ*. Αἱ ἄλλαι διορθώσεις ἢ παραλλαγαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς: Στ. 1 *Τρίτη-Τρίτη* — 2 *καὶ Τρίτη καβ.* — 5 *Βασιλοποῦλ' ἀγάπησε.* — Ἡ ἐν στ. 10 λ.

κοράκι ἔχει τὴν εἰδικὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ὁμοίως καὶ ἡ ἀρχαία κόραξ. — Ἡ εὐχὴ τῆς συζύγου τοῦ Διγενῆ, κληροδοτούσης τὴν καλλονὴν αὐτῆς εἰς τὴν πικροδάφνην καὶ τὰς πέρδικας, συμπληροῦται ἐκ τῆς προηγουμένης παραλλαγῆς (στ. 20-23).

34

Κερασοῦντος

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ι. Βαλαβάνη).

Σεράντα δράκ', σεράντα δράκ', σεράντα παλληκάρια,
ἐχπάστανε νὰ πάγουνε, νὰ πᾶν σ' σὴγ ξενιτείαν.
Ὅρκον βαρὺν ἐπήρανε νὰ μή ἀφουν τ' ἕναν τἄλλο,
ἂν κάποιος καὶ ἀρρωστᾷ, οἱ ἄλλοι νὰ μὴ ἀφίννε.
Σ' σὸ μεσοστράτ' 'κ ἐπρόφθασαν, σ' σὸ μεσοστράτ' 'κ ἐπῆγαν,
ἐρρώστησεν ὁ Κωσταντὴς ἀπάν' σ' σὸ σταυροδρόμιν.
«Κλάψομ με, μάννα μ', κλάψομ με, ἐγὼ θὲ ν' ἀποθάνω.
Ἂν ἀποθάνω, θάψτε με σ' ἕναν ψηλὸν ρασ'ιόπον,
κι ἂν ἀμπερνᾷ ὁ κύρης μου, ἂς βάλῃ τὸ καντῆλιν,
κι ἂν ἀμπερνᾷ ἡ μάννα μου, ἂς βάλῃ τὸ ἐλάδιν,
κι ἂν ἀμπερνᾷ κι ὁ ἀδελφόμ μ', ἂς βάλῃ τὸ φωλάριν,
κι ἂν ἀμπερνᾷ κ' ἡ ἀδελφή μ', ἂς ἅφτῃ τὸ καντῆλιν,
κι ἂν ἀμπερνᾷ κ' ἡ κάλη μου, ἂς τὸ γεμίζῃ δάκρυα».
Ἁπλῶννε τὸ μαντῆλιν ἀτ' καὶ στρώνν ἀπάν' σ' σὸν δρόμον,
καὶ λύννε τὸ ζωνάριν ἀτ' καὶ θέκνε σ' σὸ κεφάλ'ν ἀτ',
καὶ χῶννε τὸ μιστράχιν ἀτ', καὶ δένν' ἐκεῖ τὸμ μαῦρον,
καὶ παῖρνε τὸ σπαθίν ἀτου ἀς τὸ χρυσὸν θεκάριν,
καὶ κόφτουνε τὸν τάφον ἀτ' ἀπάν' σ' σὸ σταυροδρόμιν·
φυτεύνν ἀπάν' σ' σὸν τάφον ἀτ' ἕναν μηλιᾶς φυτάκιν,
ἀπάν' σ' τὸ λάσ'ιν τὸ κλαδίν, ἀπάν' κανδήλ' κρεμάννε.
Ἔρτε κι ὁ κύρς ἀτ' νὰ διαβαίν', νὰ βάλ' ἐκεῖ ἐλάδιν,
ἔρτε κ' ἡ μάννα τ' νὰ διαβαίν', νὰ βάλ' ἐκεῖνε δάκρυα,
ἔρτε κ' ἡ κάλια τ' νὰ διαβαίν', κλαϊμένη καὶ φλιμμένη.
«Γιά σούκ', γιά σούκ', ναὶ ἔταιρέ μ', κ' ἔπαρ' κ' ἐμὲν ἐντάμαν».

ΣΗΜ. Στ. 2 *ἐχπάστανε νὰ π.* = ἠβουλήθησαν, ὥρμησαν νὰ ὑπάγουν. — 7-13. Οἱ στίχοι οὗτοι παρενετέθησαν ἐξ ἑτέρου ᾄσματος, ὡς εἰκάζει ὁ Βαλαβάνης, οὐχὶ πιθανῶς. — 16 *μιστράχιν* = λόγχη (λ. τουρκ.).

35

Πόντου

(Εὔξεινος Πόντος, 1880, τ. Α΄, σ. 351-352).

Ἀκρίτες κάστρον ἔχτιζεν, Ἀκρίτες περιβόλιν,
σ' ἕναν ὁμάλ', σ' ἐνὰν λιβάδ', σ' ἕναν πιδέξιον τόπον,
τ' ὁλόγερα τάφρον ἔκοφτεν, σ' τὴν μέσην στέν' τὸν κάστρον.
Ὅλια τὰ ὄρημ τὰ νερά, ἐκεῖ αὐλακιάζ' καὶ φέρειν,
ὅλια τοῦ κόσμου τὰ δεντρά, ἐκεῖ φέρ' καὶ φυτεύειν,
ὅλια τοῦ κάμπημ τὰ πουλιά, ἐκεῖ φέρ' καὶ φωλιάζειν.
Ἡ κάλη του ἐγρήκανεν ἀς τοῦ πουλὶ τὰς γλώσσας.
«Ἀκοῦσ', ἀκοῦσ', ν' Ἀκρίτα μου, ντὸ λέγνε τὰ πουλόπα;
Πάντα κιλάιδιναν κ' ἔλεγαν «πάντα θὰ ζῇ Ἀκρίτες»,
ἀτώρα κιλαϊδοῦν καὶ λέγν «θὲ ν' ἀποθάν' Ἀκρίτες».
— Ἀφῆστε τὰ πουλόπα μο, ἂς κιλαϊδοῦν καὶ σ'αίρουν,
ἀτὰ μωρὰ καὶ παλαλά, νὰ κιλαϊδοῦν 'κὶ ξέρνε.
Φέρτε με καὶ τὸ μαῦρο μου, ἂς πάγω στὸ κυνῆγιν,
ἂν εὑρήκω καὶ κυνηγῶ, ἐγὼ 'κὶ θ' ἀποθάνω,
κι ἂν 'κ εὑρήκω νὰ κυνηγῶ, ἐγὼ θὲ ν' ἀποθάνω».
Τὰ ὄρηα ἐλογύρισεν, τοὺς κάμπους ἐδιακλῶστεν,
τοὺς λόγγους ἐδιαπάτεσεν, πουθὲν κυνῆγιν 'κ εὗρεν.
Ἄβρὸς λαγὸς ἐβόσ'κετον σ' πράσινον λιβαδόπον·
τουξουλαγεύι', τὰ λαγγώνικ' ἀτ' ἀργοποροῦν 'κὶ πάγνε,
ραβδοκοπᾷ τὸ μαῦρον του, ἐκεῖ πάγ κατιβαίνειν.
Τὸγ Χάρον καὶ ν ἐπέντεσεν, καὶ πολλὰ χαρεμένον.
«Ποῦ πᾷς, ποῦ πᾷς, ναὶ Χάρε μο, καὶ πᾷς καὶ χαρεμένος;
Σ' τέσὲν ἔρχομαι, ν' Ἀκρίτα μο, ἔρχουμαι καὶ χαρεμένα.
— Ἐγὼ καὶ σὺ ἂς παλεύωμεν στὸ χάλκινον τ' ἁλῶνιν.
Χάρε μ', κι ἂν νικᾷς με σύ, χάρσ νὰ ἔν τὸ ψιόπο μ',
Χάρε μ', κι ἂν νικῶ σε γώ, χαρίσ' με καὶ τὸ ψιόπο μ'».
Στὸ πρῶτον καὶ τὸ πάλεμαν, Ἀκρίτες ἐνικέθεν,
στὸ δεύτερον τὸ πάλεμαν, ὁ Χάρον ἐσκοτῶθεν.

ΣΗΜ. Ὁ ἐκδότης σημειώνει ὅτι ἐλησμόνησε πρὸ χρόνων τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος τούτου, ὅπερ ᾀδόμενον κατὰ τοὺς γάμους, ἐνθυμεῖτο ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας· καὶ ὅτι ἡ ἔννοια εἶναι ὅτι ὁ Ἀκρίτες θάψας τὸν Χάρον, μετὰ πολλὰ ἔτη ἐκ περιεργείας κινούμενος ἀνέσκαψε τὸν τάφον· ἐκ τῆς δυσωδίας δὲ τοῦ πτώματος κτυπηθείς, ἀπέθανεν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον ἡ ἐξήγησις τοῦ τέλους τοῦ ᾄσματος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχὶ αὐτὸ τὸ ᾆσμα. Πάντως δὲ οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι δὲν ἔχουσιν ὀρθῶς, καὶ πρέπει νὰ διορθωθῶσι, συμφώνως καὶ πρὸς τὰς ἄλλας παραλλαγάς: *Σ' σὸ πρῶτον — ὁ Χάρον ἐνικέθεν, σ' σὸ δεύτερον τὸ πάλεμαν ὁ Ἀκρίτες ἐσκοτῶθεν»* — Στ. 22 *πᾷς Χ.* ΕΠ. — 25.26 *ψιόπον* ὑποκοριστικὸν τοῦ ψυχὴ (καὶ κατὰ συγκοπὴν *ψή*).

*36

Σινασοῦ

(Ἀρχελάου, Ἡ Σινασός, Ἀθ. 1899, σ. 159-160).

Ἀκρίτης κάστρον ἔχτισε, Χάρος νὰ μὴν τὸν εὕρῃ,
διπλοῦν τριπλοῦν τὸ ἔχτισε σιδερογκαρφωμένο.
Ἐγύρισε καὶ ἐτράνησεν, Χάρος τὸν παραστέκνει.
Φώναξεν ἡ καλίτζα του κ' εἶπεν τοῦτα τὰ λόγια.
«Καλῶς ἦρτες, ἄῃ Χάρε μου, ἔλα ἂς φάμ' κι ἂς πιοῦμε.
— Ἐγὼ διὰ φαγεῖ δέν ἠρτα, καὶ διὰ πιοτὸν δὲν ἦρτα,
ἦρτα διὰ τὸν Ἀκρίτη σου, νὰ πάρω τὴν ψυχή του.
— Χάρε μου, πάρ' πέντε μ' παιδιά, κι ἄφες με τὸν Ἀκρίτη,
κι Ἀκρίτης μου παιδί ἐνι, κι ἄλλα παιδιὰ θὰ κάμῃ.
— Ἐγὼ διὰ τὸν Ἀκρίτη σου πέντε ψυχὲς δὲν παίρω.
Ἂς εἶν' κι αὐτὸς γιὰ χάρισμα ἄλλες σεράντα μέρες».
Κ' ἡ κόρ' ἐπαραγρήκησε ἄλλους σεράντα χρόνους.
«Μητέρα, ἔλ' ἂς φάμ' κι ἂς πιοῦμ', ἔλα νὰ ξεφαντώσωμ',
κι ὁ Χάρος μᾶς ἐχάρισεν ἄλλα σεράντα χρόνους».
Σώθαν τὰ σεραντάμερα καὶ οἱ σεράντα ὧρες.
Χάρος τὸν παραστάθηκε νὰ πάρῃ τὴν ψυχή του.
«Χάρε μου, ποῦ 'ν' ὁ λόγος σου, ποῦ 'ναι ἡ συντυχιά σου;
— Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος μου, κ' ἡ συντυχιά μ' αὐτή 'ναι».
Ὥστοῦ νὰ σώσ' τὸ λόγο του, νὰ σώσ' τὴν συντυχιά του,
ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν ἔπιασε στὰ μάρμαρα τὸν βάζει.
— Χάρε μ', ἄφες μ' ἂς τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσ' με ἂς τὸ χέρι,
ἢ δεῖξε με τὴν τέντα σου μονάχος μ' ἂς πηγαίνω.
— Ἂν σὲ δείξω τὴν τέντα μου πολὺ θενὰ τρομάξῃς.
Ὅλο τριγύρω πράσινα κ' ἡ μέση του βαμμένη.
Κόμμα ψωμὶ κ' ἂν ἔδωκες, παράδεισο θὰ λάβῃς,
κόμμα παρᾶ κ' ἂν ἔδωκες, χρυσὴ λαμπάδα μπρός σου,
κόμμα ροῦχο κι ἂν ἔδωκες, προστά σου θ' νὰ τὸ φέρουν,
κι αὐτὰ ἂν δὲν τὰ ἔκανες, στὶς πίσσες, στὰ χατράνια».

ΣΗΜ. Στ. 25-27. *Κόμμα* (κόπτω) τὸ κοινῶς κομμάτι. — 28 *χατράνια* κοιν. κατράμια, ἐνιαχοῦ κατράνια (τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ἰταλ. catrame, τὸ δὲ κατράνι ἢ χατράνι ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ κατράν, ὅθεν καὶ ἡ ἰταλ. λέξις).

37

Σινασοῦ

(P. de Lagarde, Neugriechisches aus Klein - Asien, Göttingen 1886, σ. 26 = Abhandl. d. kgl. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen).

Σίδηρον κάστρον ἔχτισα κ' ἐγὼ γιὰ τὸν Ἀκρίτη,
Χάρος νὰ μὴν τὸν εὕρῃ.
Τὸν ἔκλωσε καὶ τράνησε, Χάρος τὸν παρεστάθη.
«Καλῶς ἦλθες, ἄγη Χάρε μου, νὰ φάμεν καὶ νὰ πιοῦμεν.
— Ἐγὼ γιὰ φαγεῖ δὲν ἤρτα, καὶ γιὰ πιοτὸ δὲν ἤρτα,
ἐγὼ γιὰ τὸν Ἀκρίτη ἤρτα, νὰ πάρω τὴν ψυχήν του.
— Χάρε μου, πάρ' τὰ πέντε μου παιδιά, κ' ἄφες με τὸν Ἀκρίτη.
Ἀκρίτης μους παιδὶν ἔνι, καὶ ἄλλα παιδιὰ νὰ κάμῃ.
— Κ' ἐγὼ γιὰ τὸν Ἀκρίτη σου πέντε ψυχὲς δὲν παίρνω.
Ἂς εἶν' Ἀκρίτης σου τὸ σὸν ἄλλα σαράντα μέρες».
Κ' ἐκείνη παρεγρήκησεν ἄλλα σαράντα χρόνους.
«Γιὰ φά, γιὰ πιέ, Ἀκρίτη μου, γιὰ βγάλε καὶ παιγνίδια,
ὁ Χάρος μᾶς ἐχάρισεν ἄλλα σαράντα χρόνους».
Τὸν ἔκλωσε καὶ τράνησε, Χάρος τὸν παρεστάθη.
«Χάρε, πῶνι ὁ λόγος σου, πῶνι ἡ συντυχιά σου;
— Κ' ὁ λόγος μου ἐτοῦτο 'νι, κ' ἡ συντυχιά μου ἀτό 'νι.
— Ἂς πάρῃ Ἀκρίτης τὸ σπαθί, καὶ σύ, Χάρε, τὸ κοντάρι,
ἐβγᾶτ' ἐκεῖ σ' σὸ πόλεμο, σ' ἕνα πλατὺ λιβάδι».
Νοῦτον ὁ Χάρος φρόνιμος καὶ κάλλιο παιδευμένος.
Ἔπιασε Χάρος τὸ σπαθί, τζακίσθην τὸ σπαθί του,
πιάσε κ' ἀπὸ κονταριοῦ, τζακίσθην τὸ κοντάρι.
Ἂς τὰ μαλλιὰ τὸν ἔπιασε, στὰ μάρμαρα τὸν κρούει.
«Χάρ', ἄφες μ' ἀς τὰ μαλλιά καὶ πιάσ' μ' ἀς τὸ χέρι,
γιὰ δεῖξε με τὴν τέντα σου καὶ μοναχὸ μ' ἂς πάγω.
— Ἂν σὲ δείξω τὴν τέντα μου πολὺ θενὰ τρομάξῃς.
Ὡς κλώθει ὁλοπράσινα καὶ μέσα ροχιασμένα,
ὡς κλώθουν τὰ τεντώματα, παλληκαριοῦ βραχιόνια».

ΣΗΜ. Στ. 2 Ἴσως δύναται νὰ συμπληρωθῇ κατὰ τὸ ὑπ' ἀρ. 36: *Διπλοῦν τριπλοῦν τὸ ἔχτισα, Χάρος....* — 3 *κλώθω* = γυρίζω, ζητῶ· *τρανῶ* = βλέπω. — 5 Ἴσως: *Ἐγὼ δὲν ἤρτα γιὰ φ.* — 12 *βγ. παιγν.* L. — 13 *χάρισεν* L. — 15 *πῶνι* = ποῦ ἔνι. —16 *ἐτοῦτο 'νι* = ἐτοῦτο ἔνι, εἶναι. — 19 *Νοῦτον* = νῆτον, ἦτον. — Ἡ συνομιλοῦσα ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ Χάρου ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἡ σύζυγος καὶ ὄχι ἡ μήτηρ τοῦ Ἀκρίτου, ὡς ὑπέλαβεν ὁ ἐκδότης.

38

Πόντου

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ι. Βαλαβάνη).

Ἀπὸ θεοῦ λαλιά ἐρθεν «ὁ Γιάννες θ' ἀποθάνῃ».
«Ἀ-Γιώρ', Ἀ-Γιώρ' ἐγλήγορέ μ', Ἀ-Γιώρ' ἀνδρειωμένε μ',
στὸν οὐρανὸν θὲ νὰ προφτάντς, τὸγ Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια».
Στὸν οὐρανὸν ἐπρόφτασεν, τὸν θεὸν ἐπαρακάλνεν.
«Ἀ-Γιώρ', γιατί εἶσαι μωρός, μωρὰν δουλείαν τὸ κάμεις;
Τὰ χρόνια τ' ἐτελείωσαν, ὁ Γιάννες θ' ἀποθάνῃ.
Ἄμε καὶ πὲ τόγ κύρην ἀτ', θὰ ζῇ κι ἄλλο ὁ Γιάννες».
«Καὶ ἀς τὰ χρόνια μ' τὰ καλὰ χρόνον πάλιν 'κὶ δοίγω».
«Ἀ-Γιώρ', Ἀ-Γιώρ' ἐγλήγορέ μ', Ἀ-Γιώρ' ἀνδρειωμένε μ',
στὸν οὐρανὸν θὲ νὰ προφτάντς, τὸγ Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια».
Στὸν οὐρανὸν ἐπρόφτασεν, τὸν θεὸν ἐπαρακάλνεν.
«Ἀ-Γιώρ', γιατί εἶσαι μωρός, μωρὰν δουλείαν τὸ κάμεις;
Τὰ χρόνια τ' ἐτελείωσαν, ὁ Γιάννες θ' ἀποθάνῃ.
Ἄμε καὶ πὲ τὴμ μάνναν ἀτ', θὰ ζῇ τριάντα χρόνια.
Τ' ἐμσὰ ἂν ἔν καὶ δοῖ ἀτον, θὰ ζῇ κι ἄλλο ὁ Γιάννες».
«Καὶ ἀς τὰ χρόνια μ' τὰ καλὰ χρόνον πάλιν 'κὶ δοίγω».
«Ἀ-Γιώρ', Ἀ-Γιώρ' ἐγλήγορέ μ', Ἀ-Γιώρ' ἀνδρειωμένε μ',
στὸν οὐρανὸν θὲ νὰ προφτάντς, τὸγ Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια».
Στὸν οὐρανὸν ἐπρόφτασεν, τὸν θεὸν ἐπαρακάλνεν.
«Ἀ-Γιώρ', γιατί εἶσαι μωρός, μωρὰν δουλείαν τὸ κάμεις;
Τὰ χρόνια τ' ἐτελείωσαν, ὁ Γιάννες θ' ἀποθάνῃ.
Ἄμε καὶ πὲ τὴν κάλην ἀτ', θὰ ζῇ σεράντα χρόνια,
τ' ἐμσὰ ἂν ἔν καὶ δοῖ ἀτον, θὰ ζῇ κι ἄλλο ὁ Γιάννες».
«Καὶ τὰ σεράντα δοίγ' ἀτόν, κι ἄλλα σεράντα τόσα».

ΣΗΜ. Στ. 7 Τὸ ᾆσμα ἀτελές· ὁ Θεὸς παραχωρεῖ εἰς τὸν Γιάννην τὰ ἡμίση ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ πατρός του, ἂν οὗτος δεχθῇ νὰ τῷ τὰ δώσῃ· ἀλλ' ὁ πατὴρ ἀρνεῖται, ὡς καὶ ἡ μήτηρ ὕστερον. Τὰ ἐλλείποντα συμπληροῦνται ἐκ τῶν ἑπομένων παραλλαγῶν. — 8 *δοίγω* = δίδω. — 15 Ἂν εἶναι (ἂν τύχῃ) καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ μισά.

*39

Πόντου

(Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες, σ. 174-175. Ἀνέκδοτος συλλογὴ Ι. Βαλαβάνη).

Ὁ Γιάννες ὁ μονόγιαννες κι ὁ μοναχὸν ὁ Γιάννες,

ὁ Γιάννες ἑτοιμάσκεται νὰ φτάγ' χαρὰν καὶ γάμους.
Χάρος σ' σὴμ πόρταν ἔστεκεν, κι ἀτόναν φοβερίζει.
«Χάρε μ', κι ἀπόθεν ἔρχεσαι, καὶ πᾶς συγχαρεμένος;
— Ἔρθα νὰ παίρω τὴμ ψυχή σ', καὶ πάγω χαρεμένα.
— Χάρε μ', ἔλ' ἂς παλεύουμε σ' σὸ χάλκενον τ' ἀλῶνιν,
ἂν ἔν καὶ τὸ νικᾷς μ' ἐσύ, ἔπαρ' τὴμ ψσ'ήμ μ' καὶ δέβα,
ἂν ἔν καὶ τὸ νικείεσαι, θὰ φτάγω γὼ τὸγ γάμον.
— Ἐμὲν ἀδὰ ποῦ ἔστειλεν πᾶς κ' εἶπεν φὰ καὶ πία,
πᾶς κ' εἶπεν ἔβγα πάλεψον σ' σὸ χάλκενον τ' ἀλῶνιν;
Ἐμὲν ἀδὰ ποῦ ἔστειλεν, ψυχὴν ἔπαρ' καὶ ἔλα.
— Παρακαλῶ σε, Χάρε μου, Θεοῦ παρακαλίαν,
ἐχὼ καιρὸν νὰ σ'αίρουμαι, μουράτια νὰ πλερώνω,
ἐμὲν ζωὴν γιὰ χάριξον, ἂς φτάγω γὼ τὸγ γάμον.
— Ἐμὲν ἀδὰ ποῦ ἔστειλεν πᾶς κ' εἶπεν φὰ καὶ πία,
πᾶς κ' εἶπεν κάθ' κὰ πέρμεσον, πότε θὰ φτὰς τὸν γάμο σ';
Ἐμὲν π' ἔστειλεν εἶπε με, ψυχὴν ἔπαρ' καὶ ἔλα.
— Ἂγ Γιώρη μ', πρόφτα στὸ Θεόν, τὸν Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια».
Ἂγ Γιώρς εὐθὺς ἐπρόφτασεν, στὰ ἐπουράν' ἐξέβεν,
παρακαλεῖ τὸν ποιητήν, τὸν Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια.
«Ἄγτ' ἄμε πὲ τὸν κύρην ἀτ', θὰ ζῇ τριάντα χρόνια,
ἂς δῇ τ' ἐμσὰ τὸν Γιάννεν ἀτ', κ' ἂς πάγ' νὰ στεφανοῦται.
— Κέρδε μ', ἀφέντη μ', κέρδε με, ὁ Χάρον μὴ κερδαίν' με.
— Γιέ μ', πῶς νὰ κερδαίνω σε, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' σε;
— Δός μ' ἂς τὰ χρόνια σ' τὰ πολλά, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' με.
— Ἐγ' ἂς τὰ χρόνια μ' τὰ πολλὰ ἡμέραν 'κὶ δανείζω.
— Παρακαλῶ σ', ἂγ Γιώρη μου, Θεοῦ παρακαλίας,
ἂγ Γιώρη μ', πρόφτα στὸ Θεόν, τὸν Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια.
Εἶπα το καὶ τὸν κύρην μου, ἐμὲν χρόνια 'κ ἐδῶκεν».
Ἂγ Γιώρς ὀπίσ' ἐγύρισεν, στὰ ἐπουράν' ἐξέβεν,
παρακαλεῖ τὸν ποιητήν, τὸν Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια.
«Ἀμὲ νὰ λὲς τὴν μάνναν ἀτ', θὰ ζῇ τριάντα χρόνια,
ἂς δῇ τ' ἐμσὰ τὸν Γιάννεν ἀτς, ἂς πάγ' νὰ στεφανοῦται.
— Κέρδε με, μάννα μ', κέρδε με, ὁ Χάρον μὴ κερδαίν' με.
— Γιέ μ', πῶς νὰ κερδαίνω σε, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' σε;
— Δός μ' ἂς τὰ χρόνια σ' τὰ πολλά, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' με.
— Ἐγ' ἂς τὰ χρόνια μ' τὰ πολλὰ τριχάριν 'κὶ δανείζω.
— Παρακαλῶ σ', ἂγ Γιώρη μου, Θεοῦ παρακαλίας,
ἂγ Γιώρη μ', πρόφτα στὸν Θεόν, τὸν Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια.
Εἶπα το γὼ τὴν μάννα μου, ἀτὲ χρόνια 'κ ἐδῶκεν».
Ἂγ Γιώρς ὀπίσ' ἐγύρισεν, στὰ ἐπουράν' ἐξέβεν,
παρακαλεῖ τὸν ποιητήν, τὸν Γιάννεν κι ἄλλα χρόνια.
«Ἀμέτε πὲ τὴν κάλην ἀτ', θὰ ζῇ τριάντα χρόνια,
ἂς δῇ ἀτον τ' ἐμσὰ νὰ ζῇ, νὰ πάγ' νὰ στεφανοῦται.

— Κέρδε με, κάλη μ', κέρδε με, κι ὁ Χάρον μὴ κερδαίν' με,
δὸς ἀς τὰ χρόνια σ' τὰ καλά, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' με.
— Τ' ἐμὰ τὰ χρόνια τὰ καλά, ἐμὲν κ' ἐσὲν κανίνταν».
Ὁ Γιάννες κάμει τὴν χαράν, ὁ Γιάννες κάμν' τὸν γάμον.

ΣΗΜ. Στ. 1 *ὁ μοναχὸν ὁ Γ.* Τ. — 2 *κάμει ὁ Γιάννες τὴχ χαράν, κάμ' ὁ Γιάννες τὸγ γάμον* Β. — 3 *στὴν π. ἐ. κι ἀτόναν* Τ. — 4 *κι ἀ. ἔρχεσαι, πῶς εἶσαι χαρεμένος;* Τ. — 5 *τὴν ψυχή σ' νὰ π.* Τ. — 6 *παλεύωμεν στὸ χάλκινον* Τ. — 7. 8 *Χάρε μ', καὶ ἂν νικᾷς μ' ἐσύ, νὰ παίρῃς τὴν ψυχήν μου* Τ. *Χάρε μ', καὶ ἂν νικῶ σ' ἐγώ, νὰ φτ. γὼ τὸν γάμο μ'* Τ. *θὰ κάμω γὼ* Β. — 10 *ἄμε π. στὸ χ.* Τ. — 11 *Ἐμὲν π' ἔστειλεν εἶπε με ψ.* Τ. — 12 *παρακαλίας* Τ. — 13 *ἐγὼ κ. νὰ χαίρωμαι — πληρώνω* Τ. —14 *χάρισον — τὸν γάμο μ'* Τ. *ἂς κάμω* Β. — Τὴν παραλλαγὴν τῆς συλλογῆς Βαλαβάνη ἀπὸ τοῦ 15 στίχου βλ. ἀμέσως κατωτέρω.

Στ. 8 Ἂν θὰ νικηθῇς, θὰ τελέσω ἐγὼ τὸν γάμον. — 9 Ὁ ἀποστείλας με ἐδῶ μήπως εἶπε φάγε καὶ πίε; — 16 *κάθ' κὰ πέρμεσον* = κάθου κάτω περίμεινε. — 21 *ἄγτ' ἄμε* = ἄγε, πήγαινε. — 22 *στεφανοῦται* εἰς τὴν σημασίαν τοῦ νυμφεύομαι (στεφανώνουμαι) — 37 *τριχάριν* ὑποκορ. τοῦ τρίχα, οὐδ' ἐλάχιστόν τι. — 47 *κανίνταν* = ἱκανοῦνται, εἶναι ἱκανὰ (ἀρκετά).

40

Πόντου

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ι. Βαλαβάνη).

.....

Χάρος ὀπίσ' ἐγύρισεν, στὰ ἐπουράνια ξέβεν,
παρακαλεῖ τὸμ ποιητήν, ἀτὸν χρόνια νὰ δοίγῃ.
«Ἄτε ἄμε πὲ τὸν κύρην ἀτ', θὰ ζῇ τρακόσια χρόνια,
ἂς δοῖ ἀτοναν τὰ ἐμσά, κι ἂς πάγῃ στεφανώνῃ.
— Κέρδα μ', ἀφέντη, κέρδα με, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' με.
— Ὑγέ μ', πῶς νὰ κερδαίνω σε, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' σε;
— Δός μ' ἀς τὰ χρόνια σ' τὰ καλά, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' με.
— Γὼ ἀς τὰ χρόνια μ' τὰ καλὰ ἡμέραν 'κὶ χαρίζω.
— Παρακαλῶ σε, Χάρε μου, θεοῦ παρακαλίαν,
εἶπα το γὼ τὸγ κύρημ μου, ἐμὲν χρόνια 'κ ἐδῶκεν.
Ἐμὲν ζωὴν γιὰ χάρισον, ἂς κάμω γὼ τὸγ γάμον».
Χάρος ὀπίσ' ἐγύρισεν, στὰ ἐπουράνια ξέβεν,
παρακαλεῖ τὸμ ποιητήν, ἀτὸν χρόνια νὰ δοίγῃ.
«Ἄτε ἄμε πὲ τὴμ μάνναν ἀτ', θὰ ζῇ διακόσια χρόνια,
ἂς δοῖ τ' ἐμσὰ τὸν γιόκαν ἀτς, κι ἂς πάγῃ στεφανώνῃ.
— Γὼ ἀς τὰ χρόνια μ' τὰ καλὰ τριχάριν 'κὶ χαρίζω.
— Παρακαλῶ σε, Χάρε μου, θεοῦ παρακαλίαν,

εἶπα το γὼ τὴμ μάνναμ μου, ἐμὲν χρόνια 'κ ἐδῶκεν».
Χάρος ὀπίσ' ἐγύρισεν, στὰ ἐπουράνια ξέβεν,
παρακαλεῖ τὸμ ποιητήν, ἀτὸν χρόνια νὰ δοίγῃ.
«Ἄμε καὶ πὲ τὴγ κάλην ἀτ', θὰ ζῇ διακόσια χρόνια,
ἂς δοῖ ἀτοναν τὰ ἐμσὰ κι ἂς πάγῃ στεφανοῦται.
— Κέρδα με, κάλη μ', κέρδα με, Χάρος νὰ μὴ κερδαίν' με.
— Τέμὰ τὰ χρόνια τὰ καλὰ ἐμὲν κ' ἐσὲν κανίνταν».
Ὁ Γιάννες κάμει τὴγ χαράν, ὁ Γιάννες κάμ' τὸγ γάμον.

ΣΗΜ. Στ. 1-14 Βλ. τὴν προηγουμένην παραλλαγήν.

41

Πόντου

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ι. Βαλαβάνη).

Ἀκρίτας κάσ'τρον ἔχτισεν, κάστρον θεμελιωμένον.
Ὁ Ἀκρίτας ὅνταν ἔλαμνεν στὸ μέγα τὸ χωράφιν,
πάντα κελάιδναν τὰ πουλιά, «νὰ σὰν ἐμᾶς» ἐλέγναν,
«νὰ σὰν ἐμᾶς καὶ πάλ' ἐμᾶς, πάντα ἂν ζῇ ὁ Ἀκρίτες».
Κ' ἕναν ποιρνὶν ποιρνίτσικον καὶ Κερεκὴν ἡμέραν
κελάιδισαν καὶ εἶπανε «θὲ ν' ἀποθάνῃ ὁ Ἀκρίτας»....
«Ἔβγα, Χάρε, ἂς πολεμοῦμ' σ' σὸ χάλκινον τ' ἀλώνιν,
καὶ ἂν νικᾷς με, Χάροντα, νὰ πάρῃς τὴμ ψυχήμ μου,
κ' ἐγ' ἂν νικῶ σε, Χάροντα, νὰ ἔχω τὴν ζωήμ μου».
Σ' σὸ δεύτερον ἐνίκεσεν, σ' σὸ τρίτον ἐνικέθεν.
«Ἔμπα καὶ μάννα στρῶσομ με θανατικὸν κρεβάτιν,
θανατικὸν κι ἀσήκωτον, σεκωμονὴν ντὸ 'κ ἔσ'ει».
Ἐμπαίν' ἐκεῖνε στρώνει ἀτον πομπάκια καὶ μετάξια.
Ἔρθεν Ἀ-Γιώρτς ὁ ἐγλήγορον, κ' ἡ κυρὰ Παναγία,
ποῦ εἶχαν δώδεκα φτερά, κ' ἐπῆραν πέντε κι ἄλλο.
«Ὅποιος θέλ' κ' ἀγαπᾷ τοναν, ἂς δοῖ τον ἀς σὰ χρόνια τ'».
Ἐμπαίν' τὴμ μάνναν ἀτ' ρωτᾷ, ἐμπαίν' καλορωτᾷ τεν.
«Κέρδα με, μάννα μ', κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν' μ' ὁ Χάρον.
— Ὑγέ μ', καὶ πῶς κερδαίνω σε, νὰ μὴ κερδαίν' τσ' ὁ Χάρον;
Ὑγὲ μ', δέβα σ' σὸγ κύρησ σου, κι ἂς δοῖ σε ἀς σὰ χρόνια τ'.
— Κέρδα με, κύρημ μ', κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν' μ' ὁ Χάρον.
— Ὑγέ μ', δέβα σ' σὴν ἀδελφήσ σ', κι ἂς δοῖ σε ἀς σὰ χρόνια τς.
— Κέρδα μ', ἀδέλφη, κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν' μ' ὁ Χάρον.
— Ἄμ', ἀδελφέ, στὴγ κάλησ σου, κι ἂς δοῖ σε ἀς σὰ χρόνια τς.

— *Κέρδα με, κάλη μ', κέρδα με, νὰ μὴ κερδαίν' μ' ὁ Χάρον.*
— *Τ' ἐμσὰ καὶ τὰ καλύτερα, ἥλιε μ', τέσὰ ἂς εἶναι».*

ΣΗΜ. Στ. 2 *ἔλαμνεν* λάμνω (ἐλαύνω) καλλιεργῶ. — 5 *ποιρνὶν* = πουρνόν, πρωίαν. — 15 «ἐννοεῖ τοὺς ἀγγέλους» (Βαλαβάνης). — 26 *τέσὰ* = σά, ἰδικά σου.

42

Κρήτης

(Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, Lpz. 1876, σ. 104, ἀρ. 93. Μηλιαράκη, Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας, Ἀθ. 1881, σ. 16. Ὁ Κρητικὸς Λαός, 1909, σ. 15).

Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆ τόνε τρομάσσει.
Βροντᾷ κι ἀστράφτει ὁ οὐρανὸς καὶ σειέτ' ὁ ἀπάνω κόσμος,
κι ὁ κάτω κόσμος ἄνοιξε καὶ τρίζουν τὰ θεμέλια,
κ' ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχιᾷ πῶς θὰ τόνε σκεπάσῃ,
πῶς θὰ σκεπάσῃ τὸν ἀϊτό, τσῆ γῆς τὸν ἀντρειωμένο.
Σπίτι δὲν τὸν ἐσκέπαζε, σπήλιο δὲν τὸν ἐχώρει,
τὰ ὄρη ἐδιασκέλιζε, βουνοῦ κορφὲς ἐπήδα,
χαράκι' ἀμαδολόγανε καὶ ριζμιὰ ξεκούνειε.
Στὸ βίτσιμά 'πιανε πουλιά, στὸ πέταμα γεράκια,
στὸ γλάκιο κ' εἰς τὸ πήδημα τὰ λάφια καὶ τἀγρίμια.
Ζηλεύγει ὁ Χάρος μὲ χωσιά, μακρὰ τόνε βιγλίζει,
κ' ἐλάβωσέ του τὴν καρδιὰ καὶ τὴ ψυχή του πῆρε.

ΣΗΜ. Παρὰ Γιάνναρῃ δημοσιεύεται ἀπόσπασμα μόνον τοῦ ᾄσματος, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν στ. 1.2.4 καὶ ἐκ τοῦ πρώτου ἡμιστιχίου τοῦ 5. Παρὰ δὲ Μηλιαράκῃ μόνοι οἱ στ. 1.4. — Στ. 1 *ψυχομαχᾷ* Μ. —2 *καὶ τρέμ' ὁ οὐ.* J. *σειέτ'* *d.* ΚΛ. —5 *σκ. τέθοιο νιὸ* J.

Στ. 8 *χαράκι* (χάραξ, ἀρχ.) = ὀγκώδης λίθος, βράχος· *ἀμαδολόγανε* ἔπαιζεν ὡς ἀμάδας = δίσκον (περὶ τῆς λ. ἀμάδες βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. Α', σ. 286)· *ριζιμιὰ* (ἐνν. λιθάρια), «ριζιμαῖαι πέτραι» παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ (Πρβλ. Στ. Κουμανούδη, Συναγωγὴ λέξ. ἀθησαυρίστων, σ. 308). — 9 *βίτσιμα.* Ὁ ἐκδότης ἐν ΚΛ. ἑρμηνεύει τὴν λ. «τίναγμα τοῦ σώματος». Πιθανῶς δὲν εἶναι ἄσχετος ἡ λ. πρὸς τὴν κοινοτάτην *βίτσα* (ἐκ τοῦ βλαχικοῦ viţâ), ἐξ ἧς καὶ τὸ σύνηθες ἐν Κρήτῃ *βιτσίζω* (μαστιγῶ ἵππον) καὶ ἐκ τούτου *βίτσισμα*, σημαῖνον καὶ βραχὺν δρόμον, δσον δηλ. διατρέχει ὁ ἵππος, κεντριζόμενος ὑπὸ τῆς βίτσας. — 10 *γλάκιο* (ρ. γλακῶ ἐκ τοῦ ἐκλακῶ, ἀρχ. λακέω, ληκέω, ἐν Πελοποννήσῳ κοινῶς λακῶ, ἀόρ. ἐλάκησα) = τρέξιμον, ἀγὼν δρόμου· *ἀγρίμια* ἀγρίμι, ἡ ἀγρία αἶξ τοῦ Ἀριστοτέλους, capra aegagrus

Gmel, chèvre Bezoar. — 11 *χωσιὰ* (χῶσις) = ἐνέδρα· *βιγλίζω* (καὶ ἀλλαχοῦ βιγλάω, λατ. vigilare) = βλέπω, κατοπτεύω.

43

Πελοποννήσου

(Μ. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, Ἀθ. 1888, σ. 188-189). Μοιρολόγι.

Ἐψὲς ἐπέρνουν ποταμὸ καὶ διάβαινα γεφύρι,
κι ἄκουσα σὰ ναστεναγμὸ καὶ σὰ μουρμουρισιώνα.
Τί νά ἠτουν ὁ ναστεναγμὸς καὶ ὁ μουρμουρισιώνας;
Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ καὶ ἡ γῆ τόνε τρομάζει,
καὶ ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχιᾷ πῶς θὰ τόνε σκεπάσῃ,
γιατὶ κ' ἐκεῖ ποῦ κάθεται λόγι' ἀντρειωμένα λέγει.
«Νά 'χεν ἡ γῆ πατήματα κι ὁ οὐρανὸς κερκέλια,
νὰ πάτουν τὰ πατήματα, νὰ πιάσω τὰ κερκέλια,
νὰ δώσω σεῖσμα τοὐρανοῦ καὶ τίναγμα τοῦ ᾅδη,
γιὰ νὰ τ' ἀκούσ' ὁ Χάροντας, ποῦ λέει νὰ μὲ πάρῃ,
νὰ μοῦ χαρίσῃ τὴ ζωή, ἢ φίλο νὰ μὲ κάνῃ».

ΣΗΜ. Στ. 2 *μουρμουρισιώνας* = ψιθυρισμός, γογγυσμὸς (ρ. μουρμουρίζω). — 7 *κερκέλια* = κρίκους, κρικέλιον τῶν βυζαντινῶν, ἐκ τοῦ λατ. circellus.

44

(Α.Ο.Δ.Ο. [Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους, σύγγρ. περιοδ.] Ἐν. Ἀθ. 1907 Δ', σ. 60).

Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ κ' ἡ γῆ τόνε τρομάσσει,
κ' ἡ πλάκα τὸν ἀνατριχιᾷ πῶς θὰ τόνε σκεπάσῃ.
Μὰ μέσα τσὶ ζαλάδες του παραμιλεῖ καὶ λέει.
«Νά 'χεν ἡ γῆς πατήματα κι ὁ οὐρανὸς κερκέλια,
νὰ πάτουν τὰ πατήματα, νά 'πιανα τὰ κερκέλια,
ν' ἀνέβαινα στὸν οὐρανό, νὰ διπλωθῶ νὰ κάτσω,
νὰ δώσω σείση τοὐρανοῦ...»

45

Κρήτης

(A. Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, Lpz. 1876, σ. 214, ἀρ. 276. Κρητικὸς Λαός, 1909, σ. 15. Ρωσικὴ μετάφρ. παρὰ Δεστούνη, σ. 47).

Πάντα στσὶ τρεῖς τοῦ Νοεμβριοῦ, στσ' εἰκοσιτρεῖς τ' Ἀπρίλη,

πανηγυράκι γίνεται στ' Ἅη Γιωργιοῦ τὴ χάρη.
Κ' ἡ κόρη ποῦ 'χε τὴ γιορτὴ κι ἀποῦ τὸν ἐλουτρούγα,
μήδ' ἔτρωε, μήδ' ἔπινε, μηδὲ κ' ἐχαροκόπα.
Σφάζει τρακόσια πρόβατα καὶ πεντακόσια γίδια,
ἐννιὰ χωριὰ ἐκάλεσε, χιλιάδες παλληκάρια.
«Τρῶτε καὶ πίνετε, παιδιά, κ' ἔχετε καὶ τὴν ἔγνοια,
μὴν ἔρθ' ὁ Χάρος κ' εὕρῃ μας καὶ μᾶσε διαγουμίσῃ,
καὶ πάρῃ ἄντρες γιὰ σπαθὶ καὶ νιοὺς γιὰ τὸ δοξάρι».
Κι ὄντεν τὸ λόγο κ' ἤλεγε, ὁ Χάροντας προβαίνει.
«Ποιὸς ἔχει μπράτσια σίδερα καὶ πόδια ἀτσαλένια,
νὰ πάμε ν' ἀπαλέψωμε στὸ σιδερένιο ἁλῶνι;»
Μὰ ποιὸς μιλεῖ τοῦ Χάροντα καὶ ποιὸς τὸν ἀπαλεύγει.
Ὁ Διγενής, τσῆ χήρας γιὸς ἐβγῆκε στ' ἀντροκάλιο.
«Ἐγὼ 'χω χέρια σιδερᾶ καὶ πόδια ἀτσαλένια,
καὶ ἂς πάμε ν' ἀπαλέψωμε στὸ σιδερένιο ἁλῶνι».
Καὶ πάνε κι ἀπαλεύγανε ποὺ τὸ ταχὺ ὡς τὸ βράδυ,
ποὺ τὸ ταχὺ ὡς τὸ βραδύ, ὡς τἄλλο μεσημέρι.
Κ' ἡ μάνναν του τοῦ Διγενῆ στ' ἁλῶνι ἀπόξω στέκει.
Τριῶ λογιῶ κρασὶ βαστᾷ, τριῶ λογιῶ φαρμάκι,
κι ἄνε νικήσ' ὁ Διγενὴς κρασὶ νὰ τὸν κεράσῃ,
πάλι καὶ δέ, νὰ πιῇ εὐτὴ νὰ πέσῃ ν' ἀποθάνῃ.
Κ' οἱ δυὸ σφιχταγκαλιάζουνται καὶ μπρατσοδεμαθιοῦσι,
τραφαπαλεύγουν σὰν θεργιὰ κι ἄγρι' ἀγκομαχοῦσι,
τρίζουν οἱ πάτοι τ' ἁλωνιοῦ καὶ πέφτουν οἱ τραλίκοι,
δυὸ μέρες ἀπαλεύγανε κι οὐδένας πέφτει χάμαι.
Κι ὁ Χάροντας μ' ἐπιβουλιὰ βουλήθη νὰ νικήσῃ·
βάνει του πόδα ξαφνικὰ καὶ μιὰ τανιὰ τοῦ παίζει,
παραζυγίζ' ὁ Διγενὴς καὶ πέφτει ξαπλωμένος,
κ' ἡ δόλια ἡ μαννοῦλαν του κατάπιε τὸ φαρμάκι.

ΣΗΜ. Στ. 3 *'χεν ἑορτὴ* — *ἐλειτούργα* ΚΛ. — 6 καὶ ἄλλως: *ἐ. χιλιάδες κάλεσε, τρακόσια π.* J. — 8 *νὰ μᾶς βρῇ νὰ* J. — 9 *νιοὺς γιὰ τὸ μαχαῖρι* J. — 10 *κι ὄντε τὸν λόγον ἤλεγεν, ὁ Χ. ἐφάνη* ΚΛ. — 11 *σιδερὰ* ΚΛ.· τὸ τέλος τοῦ στίχου καὶ ἄλλως: *κουτάλες ἀτσαλένιες* J. — 12 *σιδερὸν* J. — 13 *κι ἄλλος καὶ δὲν τοῦ μίλησε, δὲν τοῦ 'πε πῶς θὰ πάῃ* J. — 14 *κ' ὁ Δ.J.Δ. χήρας ὑγιὸς* ΚΛ. — 15 *μπράτσα σ.* J. *σιδερὰ* ΚΛ. — 16 *νὰ πάμε ν' ἀ.* — *σιδερὸν ἀ.* J. — 17 *ἐπαλεύγανε* ΚΛ. *ἀπ' τὸ τ.* J. — 18 Λείπει ὁ στίχος παρὰ J. — 19 *μάνα του* ΚΛ.Δ. *στέκει στὴ μιάν του μπάντα* J. — 22 *πχῇ αὐτὴ* ΚΛ. *εὐτὴ ντελόγκος τὸ φαρμάκι* J. — 23-26 *Κ' οἱ δυὸ σφιχταπαλεύανε, κ' οἱ δυὸ ἀγκομαχοῦσαν,* | *οἱ πάτοι καὶ οἱ γύροιν του τοῦ ἁλωνιοῦ ἐτρίζαν.* | *Πολὺν καιρὸ παλεύγανε κανείς των δὲν ἐνίκα* J. — 27 *Χ. μὲ μπαμπεσιὰ* J. — 28-29 *βάνει πόδα τοῦ Διγενῆ καὶ κάτω τόνε βάνει* J. — 30 *μανοῦλα του* ΚΛ.· *ἤπιεν το τὸ φ.* J.

Στ. 8 *διαγουμίζω* (διακομίζω, πρβλ. Κ ο ρ α ῆ ν, Ἰσοκράτ., τ. Β΄, σ. 62)

συλῶ, διαρπάζω. — 14 *ἀντροκάλιο* (τὸ ρ. ἀντροκαλῶ = ἄνδρα καλῶ) πρόκλησις εἰς ἀγῶνα. — 22 *πάλι καὶ δέ* = ἂν δὲ πάλιν δὲν νικήσῃ. — 23 *μπρατσοδεμαθιοῦσι* (μπράτσο = βραχίων, ἰταλ. braccio + δεματιῶ, δεματιάζω) συμπλέκουσι τοὺς βραχίονας. — 24 *τραφαπαλεύγουν* (τραβῶ + ἀπαλεύγω)· *ἀγκομαχοῦσι* (ἀγκοῦμαι + μάχομαι) ἀσθμαίνουσι. — 25 *τραλίκοι* (ἴσως ἐκ τοῦ ἰταλ. traliccio) ὁ κύκλος τῶν καθέτων πλακῶν περὶ τὸ ἁλώνιον. — 28 *βάνει πόδα* = ὑποσκελίζει· *τανιὰ* (ἡ ἐνέργεια τοῦ τανύειν), ἐπίσης παλαιστικὸν σόφισμα. — 29 *παραζυγίζει* = χάνει τὴν ἰσορροπίαν.

46

Σκάλας καὶ Ζερβάτων τῆς Κεφαλληνίας

(B. Schmidt, Griech. Märchen, Sagen u. Volkslieder, Lpz. 1877, σ. 162, ἀρ. 20. Θέρου, Δημ. τραγούδια, 1909, σ. 75).

Χριστέ, καὶ ποῦ νὰ βρίσκωνται τοῦ κόσμου οἱ ἀντρειωμένοι;
Οὐδὲ σὲ γιόμα βρίσκονται, οὐδὲ σὲ πανηγύρι,
οὐδὲ καὶ σὲ καμνιὰ χαρά, ποῦ νά 'ν' οἱ ἀντρειωμένοι;
Κάτου στὰ Γεροσόλυμα πύργον ἐθεμελιῶναν,
πύργον ἐθεμελιώνανε νὰ μὴν τοὺς εὕρῃ ὁ Χάρος.
Κι ὁ Χάρος κάπου τἄκουσε, πολὺ τοῦ κακοφάνη.
Ἐπῆγε καὶ τοὺς ηὗρηκε στὸ γιόμα ποῦ γευόνταν.
«Καλῶς τὰ παλληκάρια μου, καλῶς τὰ πολεμᾶτε.
—Καλῶς τονε τὸ Χάροντα, κάθησε νὰ γευτοῦμε,
νὰ φᾷς τἀπάκια τοῦ λαγοῦ, στηθάρι ἀπὸ περδίκι,
νὰ πιῇς καὶ τριπαλιὸ κρασί, ποῦ πίνουν οἱ ἀντρειωμένοι.
— Δὲ θέλω ἐγὼ τὸ γιόμα σας, ἠδὲ τὸ λειδινό σας,
παρ' ἦρθα γιὰ τὸν κάλλιο σας, γιὰ τὸν καλύτερό σας».
Κανεὶς δὲν ἀποκρίθηκε ἀπ' ὅσοι κι ἂν γευόνταν,
παρὰ τσῆ χήρας τὸ παιδί, ποῦ ἦταν πίλι' ἀντρειωμένο.
«Χάρο, ἂς παρασαρτάρουμε, κι ὅποιος προλάβῃ ἂς πάρῃ».
Σαρταίν' τσῆ χήρας τὸ παιδί, πάει σαράντα πάσσα,
σαρταίνει ὁ Πρικοχάροντας καὶ πάει σαρανταπέντε.
«Χάρο, ἂς ματασαρτάρουμε, κι ὅποιος προλάβῃ ἂς πάρῃ».
Σαρταίν' τσῆ χήρας τὸ παιδὶ καὶ πάει πενῆντα πάσσα,
σαρταίνει ὁ Πρικοχάροντας καὶ πάει πενηνταπέντε.
Κι ὀχ τὰ μαλλιὰ τὸν ἔπιασε καὶ τόνε κωλοσέρνει.
«Ἄσε με, Χάρε, ἀφ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ἀφ' τὰ χέρια».

ΣΗΜ. Οἱ πρῶτοι πέντε στίχοι εὑρίσκονται ἐν μόνῃ τῇ ἐκ τοῦ χωρίου Σκάλας παραλλαγῇ. — Στ. 12 *οὐδὲ καὶ τὸ κρασί σας* (παραλλαγὴ Σκάλας). — 17 Ἀντὶ *πάσσα* λέγουσιν ἄλλοι *μίλλια*. — Πολλὰς διαφορὰς παρουσιάζει τὸ ἐν

τῇ συλλογῇ τοῦ Θέρου κείμενον· ἀλλὰ δὲν ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ σημειώσω ταύτας, διότι δὲν προέρχονται ἐκ παραλλαγῆς ἄλλης, γενόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, μὴ περιορισθέντος εἰς ἁπλῆν ἀνατύπωσιν τοῦ παρὰ Schmidt κειμένου.

*47

Ἐπτανήσου

(Tommaseo, Canti popolari, Venez. 1842, τ. IV, σ. 306. Passow, σ. 304-305, ἀρ. 428. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ μυθολογία, Ἀθ. 1874, σ. 275-276. Ζωγρ. Ἀγών, 1891, σ. 132, ἀρ. 214).

Τρεῖς ἀντρειωμένοι ἐλέγασι πῶς Χάρο δὲν φοβοῦνται,
κι ὁ Χάρος κάπου τ' ἄκουσε, κάτι πουλὶ τοῦ τό πε.
Καὶ νά σου τον κ' ἐπρόβαλε τσοὺ κάμπους καβαλλάρης,
σὰν ἀστραπή 'ν' τὸ βλέμμα του, σὰν τὴ φωτιὰ ἡ βαφή του,
σὰν δυὸ βουνά 'ν' οἱ νῶμοι του, σὰν κάστρο ἡ κεφαλή του.
Κ' ἐπῆε καὶ τοὺς ηὗρηκε στὴν τάβλα ποῦ ἐγευόντα.
«Καλῶς σᾶς ηὕρηκ', ἄρχοντες, καλῶς τὰ γιοματᾶτε.
— Καλῶς τον τὸν κῦρ Χάροντα.
Κάτσε, Χάρο, γιὰ νὰ γευτῇς, κάτσε νὰ γιοματίσῃς,
νὰ φᾷς τσαπλάν' ἀπὸ λαγούς, στηθάμ' ἀπὸ περδίκια,
νὰ πιῇς τριῶ χρονῶν κρασί, ποῦ πίνουν ἀντρειωμένοι.
— Δὲν ἤρτα ἐγὼ γιὰ νὰ γευτῶ, οὐδὲ νὰ γιοματίσω,
μόν' ἤρτα γιὰ τὸν κάλλιο σας, τοὺ Χάρο δὲ φοβᾶστε».
Κανεὶς καὶ δὲν τοῦ μίλησε, κανεὶς δὲν τ' ἀπεκρίθη,
παρὰ μιανῆς χήρας ὑγιός, ποῦ τὸν ἐλέγαν Γιάννη.
«Χάρ' ἂς παρασαρτάρουμε, Χάρ' ἂς παραδιαβοῦμε
στὰ μαρμαρένια ἁλώνια μας».
Σαρταίν' ὁ νιός, ὁ νιούτσικος, βγαίνει σαράντα πῆχες,
σαρταίνει κι ὁ κῦρ Χάροντας, βγαίνει σαρανταπέντε.
Κι ὀχ τὰ μαλλιὰ τὸν ἅρπαξε, στ' ἄλογο τόνε ρίχτει.
«Ἄσε με, Χάρ', ὀχ τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ὀχ τὸ χέρι,
κ' ἄσε με σ' ὄρη σὲ βουνὸ καὶ ρῆξε μου ἀσκέρι,
κι ἂν δὲν πετάξω σὰν πουλί, νὰ φύγω σὰν πετρίτης,
κόψε μου τὸ κεφάλι μου στὴν τέντα σου πουκάτου.
— Μωρὲ ἂν δγῆς τὴν τέντα μου, ὅλος ἀνατρομάζεις».

ΣΗΜ. Στ. 1 *λέγανε* P.Z. — 5 *ὦμοι* P. — 6 *ἐπῆγε* P. *γευόνταν* P. — 8 *Κ. τον τὸν κ. Χ. καλῶς τὸ παλληκάρι* Z. —13 *τὸ κάλλη* T. *τὰ κάλλη* P. Z. — 15 *παρὰ μιᾶς χ. ὁ ὑγιὸς* Z. — 17 *ἂς πάμε νὰ παλέψουμε σὲ μαρμαρένιο ἁλῶνι* Z. — 18 *νεούτζικος* T. *σ. ὁ Γιάννης μιὰ φορά, βγ. σαράντ' ἀντίμια* Z. — 20 *κι ἀπ' — στὸ ἄ. τὸν ρ.* Z. — 21 Λείπει Z. — 22 *ἄφσε με σ' ὄρη, σὲ βουνά, καὶ ρῆξε με ἀσκέρι* Z. — 24 *ἀποκάτω* Z.— 25 Λείπει Z.

*48

Χίου

(Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, Ἀθ. 1890, σ. 46).

Ὁ Κωσταντὴς κι Ἀλέξαντρος, κι ὁ Ἀλεξαντρειωμένος,
σίδερο πύργο χτίσανε νὰ μὴ τοὺς εὕρ' ὁ Χάρος.
Τσαὶ τσεῖ ποῦ τὸν ἐχτίζανε ἐκάτσανε νὰ φάνε.
Βλέπουν τὸ Χάρο τσ' ἤρχετο σ' ἄλογο καβαλλάρη.
«Κάτσε νὰ φᾶς, κάτσε νὰ πιῇς, κάτσε νὰ ξεφαντώσῃς.
— Ἐγὼ δὲν ἤρτα γιὰ φαγεῖ, μηδὲ νὰ ξεφαντώσω,
μόν' ἤρθα γιὰ τὸν Κωσταντή, νὰ πάρω τὴν ψυχή του.
— Ἔλα, παρασαρτάρησε, τσ' ὄγοιος νιτσής' ἂς πάρῃ».
Παρασαρτᾷ ὁ Χάροντας, πάει σαράντα σκέλια,
παρασαρτᾷ ὁ Κωσταντής, πάει σαρανταπέντε.
«Ἔλ' ἂ παρασαλέψωμεν, τσ' ὄγοιος νιτσής' ἂς πάρῃ».
Παρασαλεύγ' ὁ Κωσταντής, ρίχτει τὸ Χάρο κάτω.
Ὁ Χάρος ἦτο πονηρὸς τσ' ἀφ' τὰ μαλλιὰ τὸν πιάνει.
«Ἄφις με, Χάρ', ἀφ' τὰ μαλλιὰ τσαὶ πιάσ' με ἀφ' τὸ χέρι,
τσαὶ δεῖξε μου τὸ μέρος σου νὰ πάγω μοναχός μου.
— Νὰ δῇς ἐμὸν τὸ μέρος μου, τρομάρα θὰ σὲ πιάσῃ,
ποῦ 'ν' ἀπὸ μέσα σκοτεινὸ τσ' ἀπόξω ραχνιασμένο·
μὲ τῶν ἀντρῶν τὶς τσεφαλὲς τό 'χω ἐγὼ χτισμένο,
μὲ τῶν κοπέλλων τὰ μαλλιὰ τὸ ἔχω σκεπασμένο».

ΣΗΜ. Παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος ἐξ Ἰκαρίας ὑπέβαλεν εἰς τὸν Ζωγράφειον ἀγῶνα τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Κων/πόλεως ὁ Ι. Πουλάκης, περίληψιν δ' αὐτοῦ περιέχει ἡ ἔκθεσις τῆς κριτικῆς ἐπιτροπείας (Ὁ ἐν ΚΠ. ἑλλ. φιλ. σύλλ., τ. ΙΘ΄, σ. 138).

*49

Χίου

(Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, Ἀθ. 1890, σ. 41).

Συνάζουνταν, μαζώνουνταν ὅλοι οἱ ἀντρειωμένοι,
νὰ χτίσουν τοῖχο νὰ χωστοῦν, ὁ Δράκος μὴ τοὺς εὕρῃ.
Ἀπὸ μακριὰ τοὺς ἀπαντᾷ, τσ' ἀπὸ κοντὰ τοὺς λέγει.
«Ποιὸς ἔχει σίδερο σπαθί, σίδερο βρακοζῶνι,
ποιὸς ἔχει στῆθος μάρμαρον, τὸ Δράκο νὰ παλαίσῃ;»
Βγαίνει τῆς χήρας τὸ παιδὶ γιὰ πλέον ἀντρειωμένο.

«Ἐγώ 'χω σίδερο σπαθί, σίδερο βρακοζῶνι,
ἔχω τσαὶ στῆθος μάρμαρον, τὸ Δράκο νὰ παλαίσω.
— Ἔλα νὰ πὰ πηδήσωμε εἰς τοὺς ἀνήλιους τόπους».
Πηδᾷ τῆς χήρας τὸ παιδὶ τσαὶ πὰ ἑξῆντα μίλλια,
ἐπήδησε τσ' ὁ Δράκος μας τσαὶ πὰ ἑξηνταπέντε.
«Σοῦ τὴ χαρίζω τὴ ζωή, νά 'σαι ξεντροπιασμένος».

50

Μάρμαρο καὶ Μεστὰ Χίου

(Hub. Pernot, Rapport sur une mission scientifique en Turquie, 1903, σ. 153 μετὰ τῆς μελῳδίας).

Κάτω στὸν ἅγιο Σίδερο, στὸν ἅγιο Κωσταντῖνο,
μαζεύγουνται, σωριάζονται τοῦ κόσμου γοῖ ἀντρειωμένοι,
νὰ στήσουν πύργου σίδερον, νά μπου νὰ φυλαχτοῦνε.
Ἀφ' τ' ὄρους παίρνουν τοὺ νερό, κι ἀφ' τὸν Μουριὰν τοὺ χῶμα,
κι ἀφ' τὴν Κωσταντινούπουλη παίρνουν τοὺ κεραμίδι.

ΣΗΜ. Οἱ στ. 3-5 ἐκ τοῦ χωρίου Μεστά. Ὁ β΄ στίχος ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ ἔχει ὧδε: *Μουνιάζουνται, σσυνάσουνται τοῦ κ.*

51

Πόντου

(Ι. Βαλαβάνη, συλλογὴ ἀνέκδοτος. Εὔξεινος Πόντος, περιοδ. Τραπεζοῦντος, 1880, τ. Α΄, σ. 255-256).

Χριστέ μου, τί γενήκασι τ

ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν ἔπιασεν καὶ ἔσ'ει ἀτον καὶ πάγει.
«Ἄφες με, Χάρ', ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ἀπ' τὸ σ'έριν,
καὶ δεῖξε με τὴσ στράτασ σου, καὶ δέβ' ἂς περπατοῦμε.
— Θωρεῖς ἐκεῖνο τὸ βουΐνὸν καὶ τἄλλο τἀντιβούινιν,
καὶ τἄλλο τἀντιπέραστον, ποῦ ἔν ψηλὸν καὶ μέγαν;
Ἐκεῖ ἔνι ἡ τένδα μου, ἐκεῖ καὶ τὸ μεκιάνιμ μ'.
Ἐκεῖ τῆς τένδας τὰ σκοινιὰ τῶν κορασιῶν τὰ τσάμιας,
ἐκεῖ τῆς τέντας τὰ ξυλιὰ παλληκαριῶν βρασ'ιόνας».

ΣΗΜ. Ὁ Βαλαβάνης, ὅστις εἶναι καὶ ὁ δημοσιεύσας τὸ ᾆσμα ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ, παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο φαίνεται ἐπείσακτον, διότι ἀλλότρια τοῦ ποντικοῦ ἰδιώματος εἶναι πλὴν ἄλλων καὶ τὸ *δὲν* καὶ τὸ *γενήκασι*. — Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἔκδοσις ἔγινεν ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ συλλογέως, ὅπερ διαφέρει ἔν τισι τοῦ τυπωμένου κειμένου. Τὰς πλείστας τῶν διαφορῶν τούτων, αἵτινες προδήλως εἶναι τυπογραφικὰ ἁμαρτήματα, δὲν ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν, περιοριζόμενοι εἰς τὴν ἀναγραφὴν μόνων τῶν ἑπομένων. — Στ. 8 *συχνοκερνοῦνται*. — 10 *συχνοκερνᾶσαι*. — 11 *συχνοκερνῶμαι*. — 13 *συντυχιά*. — 17 *τἀντιβοῦνιν*. — 20 *τῶν κ. εἶν' τσάμες*. — 21 *βραχιόνια*.

Στ. 2 *Πόλη* ἡ Κωνσταντινούπολις· *Περαντσ'άκιν* ἡ συνοικία Πέραν. — 16 *δέβ'* = διάβα, ἄγε. — 19 *μεκιάνιν* (λ. τουρκ.) ἀναπαυτήριον, κατάλυμα. — 20 *τσάμια* = πλόκαμος.

52

Κρήτης

(Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, Lpz. 1876, σ. 145, ἀρ. 146. Εὔξεινος Πόντος, 1880, τ. Α', σ. 336).

Παιδιά, κ' εἶντα γινήκανε τοῦ κόσμ' οἱ ἀντρωμένοι;
Μουδὲ στσὶ μέσες φαίνουνται, μουδὲ στσ' ἀναμεσάδες.
Κάτω στὴν ἄκρη τοῦ γιαλοῦ, στὴν τέλειωση τοῦ κόσμου,
σιδεροπύργο χτίζουνε τοῦ Χάρου νὰ χωστοῦνε.
Κι ὁ Χάρος μύγια γίνεται, μπαίνει ἀποὺ παραθύρι,
καὶ βρίστ' ὁμορφονιοὺς ὑγιούς κι ὅμορφους κοπελλιάρους,
καὶ μπῆκε καὶ κοντάρευγεν ὁ Χάρος τς ἀντρωμένους.
Μὰ ἕνας νιός, χήρας ὑγιός, ψηλανακουμπωμένος,
τοῦ Χάρ' ἀντροκαλίζεντον, τοῦ Χάρ' ἀντροκαλειέται.
«Χάρε, σὰν εἶσαι Χάροντας, σὰν εἶσαι παλληκάρι,
ἔλα νὰ πὰ παλέψωμε στὸ σιδερὸν ἁλῶνι,
ἀποῦ 'χει πάτους σίδερα καὶ γύρους ἀτσαλένιους».
Καὶ πῆγαν κι ἀπαλέψανε στὸ σιδερὸν ἁλῶνι,
ἀποῦ 'χε πάτους σίδερα καὶ γύρους ἀτσαλένιους.

Κ' ἑφτὰ φορὲς τὸν ἔβαλεν ὁ νιὸς τὸ Χάρο κάτω.
Πάνω στσ' ἑφτά, πάνω στσ' ὀχτώ, τοῦ Χάρο κακοφάνη,
πιάνει τὸ νιὸ ποὺ τὰ μαλλιὰ καὶ κάτω τόνε βάνει.
«Ἄφις με, Χάρ', ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσ' μ' ἀποὺ τὴ μέση,
νὰ ἰδῇς ἀπάλι ἀντρίστικο, τὸ κάνου οἱ γιάντρωμένοι,
τὸ κάνου οἱ γιᾶνδρες οἱ καλοί, οἱ καστροπολεμάρχοι».

ΣΗΜ. Στ. 1 *γινήκασι* ΕΠ. — 2 *στὶς* ΕΠ. — 3 *τ' ὁρανοῦ* J. — 4 Ἄλλως: *χτίζουνε, νὰ μὴ τοὺς βλάφ' ὁ Χάρος* ΕΠ. — 5 *μῦγα* ΕΠ. *ἀπὸ π.* J. ΕΠ. — 6 *βρίσκ' ὁ.* ΕΠ. — 7 *κοντάργευεν* ΕΠ. *ἀντρειωμένους* J. — 9 *ἀντροκαλειέτον* ΕΠ. — 10 Ἄντε ΕΠ. — 11 *σὲ σ.* ΕΠ. — 12-13 Λείπουσι ΕΠ. — 16 *Χάρου* ΕΠ. — 17 *ἀπ' τὰ μ. καὶ βάννει τόνε κ.* ΕΠ. — 18 Ἄφες *με* ΕΠ. — 19 *οἱ ἀντρ.* ΕΠ.

*53

(Th. Kind, Anthologie neugriech. Volkslieder, Lpz. 1861, σ. 68-70 [μετὰ γερμ. μεταφράσεως]).

Ἄ θεέ μ', καὶ τί νὰ γίνηκαν τοῦ κόσμου οἱ ἀντρειωμένοι,
ποῦ οὐδὲ σὲ γάμους φαίνονται, οὐδὲ σὲ πανηγύρια;
Φκειάνουν τὸ σιδερόκαστρο, νὰ μὴν τοὺς εὕρῃ ὁ Χάρος.
Τό φκειασαν, τὸ διωρθώσανε, ἐμπήκανε καὶ μέσα.
Ἔβαλαν τὰ κανόνια τους, καὶ στῆσαν τὰ μπαϊράκια.
Καὶ ὁ Χάρος ἐξανάφανε στὸν κάμπο καβαλλάρης.
Μαῦρος εἶναι, μαῦρα φορεῖ, μαῦρό 'ν' καὶ τἄλογό του,
μαῦρα καὶ τὰ λαγωνικά, μαῦρος εἶναι καὶ ὁ κάμπος.
Καὶ ἀπὸ μακριὰ τοὺς χαιρετάει, καὶ ἀπὸ κοντὰ τοὺς λέγει.
«Γειά σας, χαρά σας, βρὲ παιδιά. — Καλῶς τονε τὸ Χάρο.
Χάρε μου, πόθεν ἔρχεσαι, καὶ ποῦθε νὰ πηγαίνῃς;
— Παιδιά μου, μ' ἔστειλ' ὁ θεὸς νὰ πάρω τὴν ψυχή σας.
— Ἐμεῖς ψυχὴ δὲν δίνομε, τ' εἴμαστε παλληκάρια,
ἔχουμε κάστρο δυνατό, εἴμαστε καὶ ἀνδρειωμένοι».
Καὶ ἀκόμα λόγος ἦτανε καὶ ἡ συντυχιὰ κρατιέται,
μιὰ ταραχίτσα γίνηκε, τὸ κάστρο δὲν ἐφάνη.
Μιὰ συννεφίτσα πλάκωσε πάνω στοὺς ἀνδρειωμένους,
κ' ἔκλεισαν τὰ ματάκια τους, τὸν κόσμο δὲν τὸν εἶδαν.
Ψιλὴ φωνίτσα βάλανε, ὅσο κι ἂν ἐδυνόσαν.
«Συχωρεθῆτε, βρὲ παιδιά, καὶ σεῖς δόλιοι ἀνδρειωμένοι».

ΣΗΜ. Στ. 3 *σιδερόκαστρον* Κ. — 4 *ἐμβήκανε* Κ. — 6 *ἐξενάφανε* Κ. — 12 *ψυχήν* Κ. — 13 *δίδομεν* Κ. — 18 *κόσμον* Κ. — 20 *συγχωρηθῆτε* Κ.

54

Πελοποννήσου

(Μ. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, Ἀθ. 1888, σ. 196). Μοιρολόγι.

Θέ μου, καὶ τί γινήκανε τοῦ κόσμου οἱ ἀντρειωμένοι;
Πῆγαν τὴν πέρα τὴ μεριά, πέρ' ἀπὸ τὸ ποτάμι,
καὶ χτίσαν σιδερόπυργο νὰ μὴν τοὺς εὕρῃ ὁ Χάρος.
Βαίνουν στὴν ἄκρη σίδερο, στὴ μέση τὸ μολύβι,
κι ἀπάν' ἀπάνω μπάλσαμο γιὰ τὴν ἐλαφροσύνη.
Κι ὁ Χάρος τοὺς ἀγνάντεψε πό να πλατὺ μεϊντάνι.
Κράτειε τοὺς νιοὺς ἀπ' τὰ μαλλιά, τὶς νιὲς ἀπ' τὶς πλεξοῦδες,
καὶ τὰ μικρὰ παιδόπουλα στὴ σέλλα κρεμασμένα,
καὶ κείνους τοὺς παλιόγερους τοὺς εἶχε δραγουμάνους.

*55

Λακκοβικίων Μακεδονίας

(Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, Ἀθ. 1901, σ. 99, ἀρ. 153). Μοιρολόγι.

Τοῦ πεθαμένου τἄρματα δὲν πρέπει νὰ φοργιοῦνται,
μόν' πρέπει νά 'ναι κρεμαστὰ μέσα στὸ σταυροδρόμι,
κι ὅσοι διαβάτες κι ἂν περνοῦν νὰ τὰ καλημερνοῦνε.
«Καλή σας μέρα ἄρματα. — Καλῶς τοὺς διαβάτες.
— Ἄρματα μ', ποῦ 'ν' ἀφέντης σας, στὴ μέσ' ποῦ σᾶς φοροῦσε;
— Ὁ Χάρος τὸν προσκάλεσε νὰ πάῃ νὰ τὸν φιλέψῃ,
κ' ἐκεῖ ποῦ τρώγαν κ' ἔπιναν, κ' ἐκεῖ ποῦ σουμπετιοῦνταν,
γυρίζ' ὁ Χάρος καὶ τὸν λέγ', κρυφὰ τὸν κουβεντιάζει.
— Μένα Θεὸς μὲ ἔστειλε, νὰ πάρω τὴν ψυχή σου.
— Δίχως ἀσθένεια κι ἀρρωστιά, ψυχὴ δὲν παραδίνω.
Ἄιντε νὰ πολεμήσωμε στὰ μαρμαρένι' ἁλώνια,
κι ἂν μὲ νικήσῃς, Χάρε μου, νὰ πάρῃς τὴν ψυχή μου,
κι ἂν σὲ νικήσω, Χάρε μου, νὰ πάρω τὸ σπαθί σου.
Σὰν ἄρχισαν ἀπ' τὸ πρωί, κοντὰ τὸ μεσημέρι,
πῆρε ὁ νιὸς νὰ κόβιται, πῆρε νὰ γονατίζῃ.
Γυρίζ' τὸ Χάρο καὶ τὸν λέγ', κρυφὰ τὸν κουβεντιάζει.
— Παρακαλῶ σε, Χάρε μου, καὶ σὲ φιλῶ τὸ χέρι,
νὰ μὲ χαρίσῃς τὴ ζωὴ κόμα πεντέξη μέρες,
γιατ' ἔχω μάννα παραγριά, γυναῖκα μὲ παιδούδια...
Ἄφσε με, Χάρε, π' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε με π' τὸ χέρι.
Τὸ στόμα τ' αἷμα γιόμουσε, τἀχεῖλι του φαρμάκι».

ΣΗΜ. Στ. 11 *μόν' ἄιντε, Χάρε μ', νὰ π.*

*56

Μάνης

(Παρνασσὸς ΙΖ', σ. 478, 12).

Τοῦ πεθαμένου τ' ἄρματα δὲν πρέπει νὰ βαστιῶνται,
μόν' πρέπει νὰ τὰ ρίξουνε σ' ἕνα βαθὺ λαγκάδι,
νὰ τρώῃ ἡ σκουριὰ τὸ σίδερο κι ὁ σκῶρος τὸ κοντάκι,
κι ὅσοι διαβάτες κι ἂν περνοῦν, ὅλοι νὰ τὰ ρωτᾶνε.
«Ἄρματα, ποῦ 'ν' ὁ ἀφέντης σας, καὶ ποῦ 'ν' τἀφεντικό σας;
— Ὁ Χάρος τὸν ἐκάλεσε, παντρεύει τὸν υἱό του.
Καλεῖ τοὺς νιοὺς γιὰ τὸ χορό, τὶς νιὲς γιὰ τὰ τραγούδια,
κάλεσε καὶ τοὺς γέροντες νὰ σφάξῃ γιὰ κριάρια».
Στὸν Ἅδη καὶ στὴ μαύρη γῆ
δὲν εἶναι γλέντια καὶ χοροί.

*57

Ἠπείρου

(Χ α σ ι ώ τ ο υ, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημ. ᾀσμάτων, Ἀθ. 1866, σ. 168, ἀρ. 2).

Τοῦ πεθαμένου τ' ἄρματα δὲν πρέπει νὰ πουλιῶνται,
μούν' πρέπει νά 'ναι σ' ἐρημιά, σὲ τρία σταυροδρόμια,
κι ὅσοι διαβάτες κι ἂν διαβοῦν νὰ τὰ καλημερίσουν.
«Καλὴ μερά σας ἄρματα. — Καλῶς τους τοὺς διαβάτες.
— Ἄρματα, ποῦ 'ν' ἀφέντης σας καὶ ποῦ 'ναι ὁ καλός σας;
— Ὁ Χάρος τὸν ἐγύρεψε παιδὶ γιὰ νὰ τὸν κάνῃ».
«Χάρε μου, κι ἂν μ' ἐγύρεψες παιδὶ γιὰ νὰ μὲ κάνῃς,
γιὰ ἄιντε νὰ παλέψουμε σὲ μαρμαρένιο ἁλῶνι».
Κ' ἐκεῖ πάησαν κ' ἐπάλεψαν σὲ μαρμαρένιο ἁλῶνι,
κι ὁ Χάρος τὸν ἐνίκησε, τοῦ πῆρε τὴμ ψυχοῦλα.
«Ἄφσε με, Χάρε μ', ἄφσε με, πέντ' ἔξ ἀκόμα χρόνια,
τ' ἔχω γυναῖκα παρανιὰ καὶ χήρα δὲν τῆς πρέπει·
ἂν περπατήσῃ σιγαλὰ τῆς λένε καμαρώνει,
κι ἂν περπατήσῃ γλήγορα, τῆς λὲν ἄντρα γυρεύει·
ἔχω καὶ τὰ παιδιὰ μικρά, τ' ἀφήνω στὰ σοκάκια».

58

Κρήτης

(Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, Lpz. 1876, σ. 142-143, ἀρ. 142).

Τρῶτε καὶ πίνετ', ἄρχοντες, κ' ἐγὼ νὰ σᾶς διηγοῦμαι
κ' ἐγὼ νὰ σᾶςε διηγηθῶ γιὰ ἕναν ἀντρωμένο,
γιὰ ἕνα νιόν, τὸν εἶδα γὼ στσὶ κάμπους κ' ἐκυνήγα,
κυνήγα καὶ ἐλαγώνευγεν ὁ νιὸς κι ἀγριμολόγα·
στὸ γλάκιο πιάν' ὁ νιὸς λαγό, στὸν πῆδο πιάν' ἀγρίμι,
τὴν πέρδικα τὴν πλουμιστὴ ὀπίσω τὴν ἀφήνει.
Μ' ὁ Χάροντας ἐπέρασε κ' ἤτονε μανισμένος.
«Ἔβγαλε, νιέ, τὰ ροῦχα σου, βγάλε καὶ τ' ἄρματά σου,
δέσε τὰ χέρια σου σταυρὸ νὰ πάρω τὴ ψυχή σου.
— Δὲ βγάνω γὼ τὰ ροῦχά μου, μηδὲ καὶ τ' ἄρματά μου,
μηδὲ τὰ χέρια μου σταυρὸ νὰ πάρῃς τὴ ψυχή μου.
Μ' ἄντρας ἐσύ, ἄντρας κι ἐγὼ κ' οἱ δυὸ καλαντρωμένοι,
κι ἄντε νὰ πὰ παλέψωμε στὸ σιδερὸν ἁλῶνι,
νὰ μὴ ραΐσουν τὰ βουνὰ καὶ νὰ χαλάσ' ἡ χώρα».
Ἐπῆγαν κι ἀπαλέψανε στὸ σιδερὸν ἁλῶνι,
κ' ἐννιὰ φορὲς τὸν ἔβαλεν ὁ νιὸς τὸ Χάρο κάτω.
Κι ἀπάνω εἷς τς ἐννιὰ φορὲς τοῦ Χάρο κακοφάνη,
πιάνει τὸ νιὸ ποὺ τὰ μαλλιὰ χάμαις τὸν γονατίζει.
«Ἄφις με, Χάρ', ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσ' μ' ἀποὺ τὰ μπράτσα,
καὶ τοτεσὰς σοῦ δείχνω γὼ πῶς εἶν' τὰ παλληκάρια.
— Ἀπὸ κειδὰ τὰ πιάνω γὼ οὖλαν τὰ παλληκάρια,
πιάνω κοπέλλες ὄμορφες κι ἄντρες πολεμιστάδες
καὶ πιάνω καὶ μωρὰ παιδιὰ μαζὶ μὲ τσὶ μαννάδες».

ΣΗΜ. Στ. 5-6 πρβλ. ἀρ. 42.

*59

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς).

Τρίτην ἐσπάρθη ὁ Διγενὴς καὶ Τρίτην ἐγεννήθη,
Τρίτην ἐκαβαλλίκευσε τἀπαίδευτο μουλάρι,
καὶ τό 'μαθε καὶ πήγαινε στοὺς ἄγριους πολέμους·
Τρίτη τοῦ ἦρθε μήνυμα νὰ πάῃ στὸ σεφέρι.
Στὸ ἔμπα χίλιους ἔκοψε, στὸ ἔβγα δυὸ χιλιάδες,
καὶ στὰ ξαναγυρίσματα ἔκοψε τρεῖς χιλιάδες.

Βασιλοπούλα ἀγνάντεψε ἀπὸ ψηλὸ παλάτι,
τοῦ Διγενῆ βουλήθηκε γυναῖκα νὰ τὴν πάρῃ.
Ἤτανε καὶ βασίλισσα, ἦταν καὶ ρηγοπούλα,
καὶ διδαγμένη ἡ νένε της καὶ παινεμένη σ' οὖλα.
Ἔστειλε τὸ φουσσᾶτο του στὴν πόρτα της ἀπέξω.
Καθὼς τὸ εἶδε ἡ λυγερή, στὸν κύρη της πηγαίνει.
«Καλῶς τὴν, τὴν Ἀννέτα μου, καλῶς τὴν ἀκριβή μου.
— Ἀφέντη μου, ὁ Διγενής, τὸ ἄξιο παλληκάρι,
ποῦ ἔμπαινε στὸν πόλεμο σὰ δράκος, σὰ λεοντάρι,
φουσσᾶτο ἐξημέρωσε ἀπόψε στὴν αὐλή μου.
— Κόρη μου, σύρε πάρ' τονε, τὶ κινδυνεύει ὁ θρόνος,
καὶ ἡ ζωή μου θὰ χαθῇ, θὰ μείνῃς χώρις κύρη».
Ὁλονυχτὶς ἐκάθετο σὰ νὰ ἔγνεθε στὴ σβίγα,
καὶ τὸ πρωί σηκώθηκε ἔκανε σὰν τὴ στρίγλα.
Χρυσὸ μαχαῖρι ἔβγαλε ἀπὸ χρυσὸ φηκάρι,
τὸ κεφαλάκι του ἔκοψε σὰν τρυφερὸ ἀγγουράκι.
Τὰ χέρια της ἐσταύρωσε, στὸν κύρη της πηγαίνει.
«Καλῶς τηνε, τὴν κόρη μου, τὴν πολυαγαπημένη.
Πῶς, κόρη μου, ἦλθες γρήγορα γιὰ νὰ μὲ ἀνταμώσῃς;
— Ἔκοψα τὸ κεφάλι του σὰν τρυφερὸ ἀγγοῦρι,
τὸ κάρφωσα στὴ λόγχη του κ' ἔφυγε τὸ φουσσᾶτο.
Ὁ ἥλιος ἐβασίλεψε στὰ θλιβερά του μάτια.
— Κόρη μ', σοῦ πρέπει ὁ θρόνος μου, σοῦ πρέπει καὶ κορῶνα,
ποῦ ἔσωσες χῶρες καὶ χωργιὰ καὶ ὅλη τὴ Βαβυλῶνα».

ΣΗΜ. Τὸ ᾄσμα τοῦτο ἐστάλη πρὸ 40 περίπου ἐτῶν, ἐκ Θηβῶν, ἂν δὲν μ' ἀπατᾷ ἡ μνήμη, εἰς τὴν ἐπιτροπείαν τῆς ἐκδόσεως τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Φέρει ὑπογραφὴν Κατίγκω Γρηγορίου. Πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου ἐνόμισα ἀναγκαίας τρεῖς μεταβολάς· ἐν στ. 3 ὅπου τὸ χειρόγραφον ἔχει: *τό μαθε καὶ π.*, ἐν στ. 14 *Κύρη μου, ὁ Δ.* καὶ ἐν στ. 30 *ὁποῦ ἐλευθέρωσες χῶρες καὶ χωριὰ καὶ ὅλη τὴν Βαβυλῶνα.* Ὁ στίχος οὗτος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλως: *ποῦ ἔγλυσες χ.*

*60

Χίου

(Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, Ἀθ. 1890, σ. 60-61).

Ἀπέθανε ὁ Ἀνδρόνικος κι ἀφῆκεν ἀντρειωμένο,
ἀφῆκε καὶ τὴν Ἀρετοὺ τριῶν μερῶν λουχοῦσα,
τῆς ἔφηκε καὶ λίγο χριός, ἐννιὰ χιλιάδες γρόσια,
τῆς ἄφηκε καὶ γιὰ νὰ ζῇ χίλι' ἐργατῶν ἀμπέλι.

«Ἀμπέλι μου πλατόφυλλο καὶ καιροδουλεμένο,
ἤρταν οἱ χριοφελέτες μου τἄσπρα των νὰ γυρέψουν,
γὴ τἄσπρα των νὰ δώσωμεν γὴ μέσ' στ' ἀμπέλι μπαίνουν.
— Ἂς μὲ κλαδέψουν ἄρχοντες καὶ ἐργάτες παλληκάρια,
κι ἂς μὲ βλαστολογήσουνε τρι' ἀπάρθενα κορίτσια,
καὶ τὸ τσαμπί, τἀπότσαμπο, τὸ χρέος θὲ νὰ βγάλῃ».
Μὰ τὸ παιδὶν ἐμίλησε ἀφ' τῆς μάννας τὰ χέρια.
«Τῆς μάννας μ' τὰ δανείσετε κ' ἤρτετε νὰ ζητῆτε;
Ἀφέντης μ' εἶχε τὸ κλειδί κ' ἡ μάννα τὴν κασσέλα.
Ἀμέτε φέρτε τὸ κλειδὶ κι ἀνοῖξτε τὴν κασσέλα,
κι ὅσα φλουριὰ κι ἂν εὕρετε ὅλα ἐπάρετέ τα».

*61

Ἴμβρου

(Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος, 1874, τ. Η΄, σ. 542).

Ἕνας ἀετὸς κατέβηκε σὲ ριζιμὶὸ λιθάρι,
καὶ βάστα κ' εἰς τὰ νύχια του ἀνθρωπινὸ κεφάλι.
Καὶ τὸ κεφάλι ἔγραφε, πολὺ βαριὰ ἐγράφει,
ποῦ 'τανε πρῶτος τοῦ χωριοῦ, ποῦ ὥριζε τὴ χώρα·
ρίχνει τὶς πλούσιοι ἑκατὸ καὶ τὶς φτωχοὶ διακόσα,
καὶ μιὰ χήρα, καλὴ χήρα, τὴ ρίχνει πεντακόσα.
Παίρνει τὰ μάτια κλιάμενα στ' ἀμπέλι της κ' ὑπάγει.
«Ἀμπέλι μου καλάμπελο, νὰ σὲ πωλήσω θέλω,
πολὺ χρέος μὲ ρίξανε, νὰ τὸ πληρώσω θέλω.
— Μάννα μου, γιὰ μὴ μὲ πουλῇς, μάννα μου, δούλεψέ με.
Βάλε μι πλάτες γιὰ δουλειά, χέρια νὰ μὲ κλαδέψουν,
τρία κορίτσ' ἀπάρθενα νὰ μὲ βλαστολογήσουν.
Κάμε παττήρια δεκοχτώ, βουτσιὰ ἑξῆντα ἕξη,
καὶ μὲ τ' ἀπανωτσάμπουρα θὰ βγάλῃς τὸ χρέος σου».
Ἤρτε καιρὸς καὶ ἔκαμε τρία τσαμπιὰ τἀμπέλι,
τό να τὸ τρώγει ὁ κόρακας, τὸ ἄλλο ὁ βεργάτης,
καὶ μὲ τὸ ἕνα μοναχὸ ἤβγαλε τὸ χρέος της.

ΣΗΜ. Στ. 16 *τό να τρώγει.*

*62

Πελοποννήσου

(Μ. Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία, Ἀθ. 1868, σ. 18-19, ἀρ. 9. Legrand, Recueil de chansons pop. grecques, σ. 204, ἀρ. 92).

«Ἀετέ, ποῦ κάθεσαι ψηλὰ καὶ χαμηλὰ ἀγναντεύεις,
φυλάξου νὰ μὴ γελασθῇς καὶ κατεβῇς στοὺς κάμπους·
οἱ κάμποι βρόχια γιόμισαν καὶ τὰ βουνὰ λεβέντες».
Κ' ἐκεῖνος τὸ παράκουσε, στοὺς κάμπους καὶ κατέβη,
καὶ κυνηγοὶ τὸν πιάσανε καὶ στὸ κλουβὶ τὸν βάναν.
Ψωμὶ τοῦ δίνουν, δὲν τὸ τρῷ, νερὸ καὶ δὲν τὸ πίνει,
κάτι κρατεῖ στὰ νύχια του, ἀνθρώπινο κεφάλι·
φορὲς φορὲς τὸ ρώταε, φορὲς φορὲς τοῦ λέει.
«Κεφάλι μ', τί κακὸ 'καμες, ποῦ σὲ τσιμπᾶν τὰ ὄρνεα;
Νὰ μὴν ἐβαρυζύγιασες, νὰ μὴν ἀκριβοπούλεις;
— Μαῖδὲ ἐβαρυζύγιασα, μαῖδὲ ἀκριβοπούλεια.
Γέροντας ἤμουν στὰ χωριά καὶ προεστὸς στὲς χῶρες,
τοὺς ἄρχοντας ντρεπόμουνα καὶ τοὺς φτωχοὺς λυπόμουν,
μὰ μιὰ χήρα μὲ τριὰ παιδιά, μ' ἕνα κομμάτι ἀμπέλι,
βαρὺ χρέη τὴν ἔρριξα καὶ θὲ νὰ τὸ πουλήσῃ.
Σταυρὸ βαίνει τὰ χέρια της, στ' ἀμπέλι της παγαίνει.
— Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
βαρὺ χρέη μοῦ ρίξανε καὶ θέλα σὲ πουλήσω.
— Μὴ μὲ πουλᾷς, κυροῦλα μου, καὶ μὴ μὲ παζαρεύῃς.
Βάλε κλαδούχους γέροντας, σκαφτιάδες παλληκάρια,
βάλε κοράσια ἀπάρθενα νὰ μὲ βλαστολογήσουν,
φθιάσε βαγένια δώδεκα καὶ πατητήρια πέντε,
καὶ μὲ τὸν τσιπουρίτη μου τὸ χρέη σου τὸ βγαίνω».

ΣΗΜ. Στ. 11 *Μηδὲ — μηδὲ* L. — 13 *πτωχοὺς* L. — 16 *βάνει* L.

*63

(Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτ. ᾀσμάτων, Ἀθ. 1859, σ. 59-60).

Ἕνα κοράκι ξέβγαινεν μέσα ἀπὸ τὸν ᾅδη,
σύρει καὶ εἰς τὰ νύχια του ἀνθρωπινὸ κεφάλι,
κι ὥρες ὥρες τὸ ρώταεν, κι ὥρας ὥρας τοῦ λέγει.
«Κεφάλι, κακοκέφαλο, κακοῦ καιροῦ γραμμένο,
τὰ τ' ἔκαμες στὰ νιᾶτα σου κ' εἶσαι κριματισμένο;
Μὴν ἤσουν πρῶτος στὸ χωριό κ' ἐμοίραζες τὰ χρέη;

Ἔρριχνες πλούσιους ἑκατὸ καὶ τοὺς φτωχοὺς διακόσια,
καὶ μιὰ χήρα μὲ δυὸ παιδιὰ τοὺς ρίχνεις πεντακόσια,
τ' εἶχεν ἀμπέλια κ' εἶν' καλά, χωράφια ζηλεμένα.
Στ' ἀμπέλι πῆγε κάθησε καὶ πικραμένα κλαίει.
— Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο κ' ἐμορφοκλαδεμένο,
βαριὰ χρέη μ' ἐρρίξανε καὶ θέλω σὲ πωλήση.
— Μὴ μὲ πωλῇς, κυροῦλα μου, μηδὲ νὰ μὲ ξεκάμῃς.
Βάλε τρεῖς γέρους γέροντας νὰ μ' ἐμορφοκλαδέψουν,
καὶ παλληκάρια ἀνύπανδρα νὰ μ' ἐμορφοκλαδέψουν,
τρία κοράσι' ἀπάρθενα νὰ μὲ βλαστολογήσουν,
κάμε βαγένια δώδεκα καὶ κάδους δεκαπέντε,
καὶ μὲ τὰ πανωστάφυλα τὰ χρέη σου νὰ βγάλῃς».

*64

Γρανίτσης τοῦ δήμου Ἀπεραντίων τῆς Εὐρυτανίας

(Παρὰ Δημ. Οἰκονόμου, 1888).

Μαῦρος ἀϊτὸς ἐξέβγαινε μέσα ἀπὸ τὸν ᾅδη,
βαστοῦσε κ' εἰς τὰ νύχια του ἀνθρώπινο κεφάλι·
πολλὲς βολὲς τὸ ρώταε, πολλὲς βολὲς τοῦ λέει.
«Κεφάλι, τί κακὸ καμες, κ' εἶσαι κριματισμένο;
— Φοντά ἡμουν πρῶτος στὸ χωριό, κουντζάμπασης στὴ χώρα,
ἔβαν' τοὺς πλούσιους ἑκατὸ καὶ τοὺς φτωχοὺς διακόσια,
νιὰ χήρα καὶ νιὰ ὀρφανὴ τὴ βάνω πεντακόσια.
Ἀμπέλι εἶχεν ἔμορφο, κάθηται καὶ τὸ κλαίει.
— Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
θὰ σὲ πουλήσ', ἀμπέλι μου, κὶ θὰ σὲ παζαργιάσω.
— Μὴ μὲ πουλεῖς, κυροῦλα μου, κὶ μὴ μὲ παζαργιάζῃς.
Βάλε τοὺς νιοὺς καὶ σκάψε με, γιρόντους κλάδεψέ με,
βάλε κορίτσι' ἀπάρθενα νὰ μὲ βλαστολογήσουν,
νὰ κάμω κὶ γώ, νὰ πάρς κὶ σύ, νὰ βγάλῃς κὶ τὸ χρέος».

65

Λάστας τῆς Γορτυνίας

(Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Λάσκαρη, 1888. Ν. Λ ά σ κ α ρ η, Ἡ Λάστα, Πύργος 1908, σ. 325-326). Τῆς τάβλας.

Ἕνα πουλὶ θαλασσινὸ κι ἄλλο πουλὶ βουνήσιο,
κεῖνα τὰ δυὸ μαλώνανε, κεῖνα τὰ δυὸ κολιῶνται.
Γυρίζει τὸ θαλασσινὸ καὶ λέει τοῦ βουνήσιου.

«Μὴ μὲ μαλώνῃς, βρὲ πουλί, μὴ μὲ παραχουγιάζῃς,
τὶ ἐγὼ πολὺ δὲν κάθουμαι στὸν ἐδικό σου τόπο·
τὸ Μάη καὶ τὸ Θεριστὴ κι οὖλον τὸν Ἀλωνάρη,
καὶ τὸ δεκαπενταύγουστο, τῆς Παναγιᾶς περνῶντας,
τότε σ' ἀφήνω τό 'χε γειά, σ' ἀφήνω τὸ σπολλάτη,
τὶ ἐγὼ θὰ πά στὸν τόπο μου, θὰ πά καὶ στὸ χωριό μου,
πὼκεῖ 'ν' ἐξῆντα δυὸ κορφές, καὶ ἑξηνταδυὸ βρυσοῦλες,
πᾶσα κορφὴ καὶ φλάμπουρο, πᾶσα κορφὴ καὶ βρύση,
καὶ στὴν καλύτερη κορφὴ κάθεται γερακίνα·
μὰ βάσταγε στὰ νύχια της ἀνθρωπινὸ κεφάλι,
κι ὧρες ὧρες τὸ τσίμπαγε κι ὧρες ὧρες τοῦ λέει.
— Κεφάλι, τί κακὸ 'καμες ποῦ σὲ τραβᾶν τὰ ὄρνια;
Νὰ μὴν ἐβαρυζύγιασες, νὰ μὴν ἐβαρυπῆρες;
— Ἐγὼ δὲ βαρυζύγιασα, μάιτε ἐβαρυπῆρα·
μιᾶς χήρας, μιᾶς κακόχηρας, μὲ τρι' ἀρφανοκαϊμένα,
ἐκείνη ἐβαρυχρέησα, βαριὰ χρέη τῆς πῆρα.
Βαρυπουλάει τἀμπέλι της καὶ κλαίει καὶ τραβιέται·
ἦταν τἀμπέλι της καλό, κι ἀτή της προκομμένη.
Στὴ μέση ἐδιάη κ' ἔκατσε, τοῦ λέει μοιριολόγι.
— Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
ἂν δὲ σ' ἀγάπαγα πολύ, θὰ σέ εἶχα πουλημένο.
— Τί ἔχεις, κυρά, ποῦ χλίβεσαι καὶ βαρυναστενάζεις;
— Βαριὰ χρέη μὠρίζανε καὶ θέλα σὲ πουλήσω.
— Μὴ μὲ πουλᾷς, κυροῦλα μου, κ' ἐγὼ θὰ σὲ ξεχριώσω,
καὶ τοὺς ἐργάτες τοὺς καλοὺς ἐγὼ θὰ τοὺς πληρώσω.
Γιὰ βάλε νιοὺς νὰ σκάψουνε καὶ γέρους νὰ κλαδέψουν,
καὶ τρία κοράσια ἀπάρθενα νὰ μὲ κορφολογήσουν,
νὰ κάμω μοῦστο θησαυρό, τὰ χρέη σου νὰ βγάλῃς».

ΣΗΜ. Στ. 2. Ἄλλως: *μ. τὰ πολυαγαπημένα.* — 4 Ἄλλως: *βρὲ π., καὶ μὴ μὲ κακοπαίρνῃς.* — 7 Ἄλλως: *στὰς δεκαπέντε τ' ἀλλουνοῦ, στὰς δεκοχτὼ τ' Αὐγούστου.*

65α

Δημιτσάνης, Στεμνίτσης, Καρυταίνης τῆς Γορτυνίας

(Ἐξ ἀνεκδότων συλλογῶν Χαρ. Μελετοπούλου [Α] καὶ Κ. Κασιμάτη [Β.Γ]).

Ἕνας ἀϊτὸς καθότανε σὲ ριζιμιὸ λιθάρι,
καὶ βάσταγε στὰ νύχια του στρατιωτικὸ κεφάλι.
Ὧρες ὧρες τὸ τσίμπαγε, ὧρες ὧρες τοῦ λέγει.
«Κεφάλι κακοκέφαλο καὶ κακοτυχισμένο,

κεφάλι τί κακό 'καμες ποῦ σὲ τραβᾶν τὰ ὄρνια;
Νὰ μὴν ἐξικοζύγιαζες, νὰ μὴν ἀκριβοπούλεις;
— Μηδὲ ἐξικοζύγιαζα, μηδὲ ἀκριβοπούλα,
παρά ἠμουν δημογέροντας κ' ἐμοίραζα τὰ χρέη.
Στοὺς πλούσιους ἔρρινα κατὸ καὶ στοὺς φτωχοὺς διακόσια,
μιᾶς χήρας μὲ δυὸ τριὰ ἀρφανὰ τῆς ρίνω πεντακόσια,
τί εἶχε ἕνα ἀμπέλι κ' εἶν' καλὸ κ' ἤθελ' νὰ τῆς τὸ πάρω.
Κ' ἡ χήρα ὁποῦ τ' ἄκουσε πολὺ τῆς κακοφάνη·
παίρνει καὶ πάει στ' ἀμπέλι της, τὸ συχνοχαιρετάει.
— Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
τόσον καιρὸ μέ εἶχες κυρά, τώρα θὰ σὲ πουλήσω·
βαρὺ χρέος μοῦ ρίξανε, γυρεύουν νὰ σὲ πάρουν.
— Μὴ μὲ πουλᾶς, κυροῦλα μου, καὶ μὴ μὲ παζαρίζῃς.
Γιὰ βάλε νιοὺς νὰ σκάψουνε καὶ γέρους νὰ κλαδέψουν,
καὶ τριὰ κορίτσια ἀπάρθενα νὰ μὲ βλαστοκοπήσουν,
φτιάσε βαγένια ξηνταδυὸ καὶ φόρες ξηνταπέντε,
καὶ μὲ τἀπανωτσάμπια μου τὸ χρέος σου νὰ βγάλω».

ΣΗΜ. Στ. 1 *κ. σὲ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα* (Δημητσάνης)· *κ. σὲ κλέφτικα λημέρια* (Στεμνίτσης)· *Δυὸ τρεῖς ἀιτοὶ καθόσαντε σὲ* (Καρυταίνης). —2 *ν. του ἀνθρωπινὸ κεφάλι* (Δ)· *βαστοῦσαν καὶ στὰ νύχια τους ἀνθρωπινὸ κ.* (Κ). — 3 *Ὦ. ὦ. σιμπάγανε, ὦ. ὦ. τοῦ λένε* (Κ)· *ὦ. ὦ. τὸ ρώταγε καὶ ὦ. τὸ ρωτάει* (Δ). — 4 Λείπει (Δ.Κ). — 5 *κ. 'καμες* (Κ). — 6 *ἐ., νὰ μὴν ἐξικοπούλαγες;* (Σ)· *νὰ μὴν ἀκριβοζύγιασες, νὰ μὴν ἀκριβοπούλησες;* — 7 *μ.ἐ., μ. ἐξικοπούλαγα* (Σ)· *μάιτε ἐ. μάιτε ἀ.* (Δ)· *οὔτ' ἀκριβοζύγισα, οὐτ' ἀκριβοπούλησα* (Κ). — 8 *Ἐγὼ ἠμουν δ.* (Δ)· *καὶ μάζευα τὰ χρ.* (Σ)· λείπει ὁ στίχος (Κ). — 9 *ρίχνω ἑκατὸ στοὺς ἄρχοντες καὶ* (Σ)· λείπει ὁ στ. (Κ). — 10 *ρίνω* (Σ)· *παρὰ μιὰ χήρα ἀδίκησα, βαρὺ χρέος τῆς δίνω* (Κ). — 11 *καὶ θέλω νὰ τὸ πάρω* (Κ)· *μά εἶχε ἕνα ἀ. ἦταν κ. τί ἤθελα ν' τῆς* (Δ)· *γιατ' ἔχει ἀ. κ' εἶναι καλὸ καὶ θέλω νὰ τὸ πουλήσω* (Σ). — 12 Λείπει ὁ στ. (Σ.Δ). — 13 *καὶ τὸ σταυρό της ἔκανε καὶ τὸ σταυρό της κάνει* (Κ)· Λείπει ὁ στ. (Σ). — 14-16 Λείπουσιν οἱ στ. (Σ). — 15 Λείπει ὁ στ. (Κ). — 16 *ρ., καὶ θελὰ σὲ πουλήσω* (Δ). — 17 *πουλῇς* (Κ)· *κ. μου, κ' ἐγὼ νὰ σοῦ τὸ βγάλω* (Δ)· *Ἀφέντη μου, μὴ μὲ π. καὶ μὴ* (Σ). — 18 *νὰ σκάφτουνε καὶ γ. νὰ κλαδεύουν* (Σ)· *νὰ κλαδεύουν* (Δ). — 19 *βλαστοκομᾶνε* (Δ)· *βλαστολογᾶνε* (Σ). — 20 Λείπει ὁ στίχος (Δ.Σ.) — 21 *θὰ βγάλῃς* (Κ)· λείπει ὁ στ. (Σ).

Στ. 20 *φόρες* = μικροὶ πίθοι οἴνου (βαρελάκια).

*66

Καρυῶν τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ τῆς Ἀν. Ρούμελης

(Λουλουδοπούλου, Συλλογὴ ἀνέκδοτος, σ. 98, ἀρ. 99).

«Κεφάλι κακοκέφαλο, τί σὲ τσιμποῦν οἱ κάργες;

—'Τάν 'μαν νιὸς τσορμπατζῆς καὶ ὥριζα τὴ χώρα,
ρίχνα τοὺς πλούσιους πὸ κατό, τὴ φτώχεια πὸ διακόσια,
τὴ χήρα, τὴν κακόχηρα ρίχνω τρακόσια,
τ' ἔχει ἡ χήρ' ἀμπέλι καλὸ καὶ θέλ' νὰ τὸ πουλήσῃ,
πλούσιος νὰ τὸ πάρῃ».
Τὰ παπουτσάκια τς ἤπαιρνε στ' ἀμπέλι μόνο πάγει,
τἀμπέλι μόνον ἤλεγε, τἀμπέλι τς μόνο λέγει.
«'Αμπέλι μου πλατόφυλλο καὶ' νιό μου φυτεμένο,
θυμᾶσ' ὅταν σὲ φύτευα μὲ γέλοια μὲ τραγούδια,
καὶ τώρα πῶς θὰ σὲ πουλήσ' ἐγὼ μὲ κλάματα μὲ πόνο,
πλούσιος νὰ σὲ πάρῃ;
Βαρὺ δόσιο ἔρριξαν, χαράτσι καὶ βαρίζι».
Τἀμπέλι τότε ἤλεγε καὶ τὴν καλοσμπουριάζει.
«Μὴ μὲ πουλᾶς, κυροῦλα μου, καὶ μὴ μὲ παζαρεύῃς.
Μόν' πάρε νιοὺς καὶ σκάψε με, γερόντους κλάδεψέ με,
πάρε καὶ μωρογκόπαιδα νὰ μὲ κορφολογήσουν,
κι ἀράδιασ' τὰ βαρέλια σου σαράντα τὴν ἀράδα,
καὶ νὰ πληρώσῃς τὸ δόσιο σου καὶ τὸ βαρὺ χαράτσι».

ΣΗΜ. Στ. 2 *τὴν χ.* — 3 *κατὸν τὴν φτ.* — 4 *τὴν χ.* — 15 *κ. μου, μὴ μὲ π.* — 16 Προσέθεσα ἐν ἀρχῇ τὸ *μόν'* πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου.

Στ. 13 *βαρίζι* = φόρος. — 14 *καλοσμπουριάζει* = καταπραΰνει (μπουρὶ καὶ μπουρίνι, ὁ σφοδρὸς ἄνεμος καὶ μεταφ. ὁ θυμός, τὸ πεῖσμα, ἐκ τοῦ ἰταλοβενετ. borin).

*67

Ἠπείρου

(Ἀραβαντινοῦ, σ. 297, ἀρ. 495).

Χρυσὸς ἀϊτὸς ἐκάθονταν ψηλὰ σ' ἕνα λιθάρι,
κ' ἐκράταγε στὰ νύχια του ἀνθρώπινο κεφάλι·
βολὲς βολὲς τὸ κύλαγε, βολὲς βολὲς τοῦ λέγει.
«Κεφάλι, τί κακὸ 'καμες καὶ σὲ κρατῶ στὰ νύχια;
— Ἐκεῖνον τὸν παλιὸν καιρὸ καὶ τὸ παλιὸ ζαμάνι,
μ' εἶχεν ἡ χώρα προεστόν, μ' εἶχεν ἡ χώρα πρῶτον,
κι ἀντἄρριχνα τὸ δόσιμο καὶ τὸ βαρὺ τεφτέρι,
δέκα στοὺς πλούσιους ἔρριχνα, στὶς χῆρες δεκαπέντε,
στὴ δόλια τὴ φτωχολογιά, ἔρριχνα τριάντα πέντε·
κ' ἡ φτώχια κλάψαν ἔκαμε, κλάψαν ἀπὸ τ' ἐμένα,
καὶ ὁ πασᾶς ἐπρόσταξε μῶκοψαν τὸ κεφάλι».

*68

Βάρνας

(Ἰω. Νικολάου, Ἡ Ὀδησσὸς (Βάρνα), ἐν Βάρνῃ 1894, σ. 318).

Πραματευτὴς κατέβαινε, στρατιώτης θὰ διαβαίνῃ,
κι ἀφήσανε καὶ δυὸ ὀρφανά, ἀγόρι καὶ κορίτζι,
ταγόρι ἦτον ἐννεὰ χρονῶ καὶ τὸ κορίτζι δέκα,
κι ἀφήσανε καὶ χρέος πολὺ ἐννέα χιλιάδες γρόσια,
κι ἀφήσανε τ' ἀμπέλι του κατὸ ντουλούμια τόπο.
Καὶ μιὰ λαμπρή, καλὴ γιορτή, καὶ μιὰ καλὴ ἡμέρα,
σκωθήκανε τὰ ὀρφανὰ στ' ἀμπέλι τους νὰ πάνε.
Γύρω τριγύρω γύριζαν κι ἀπὲ τὴ μέση κλαῖνε.
«Τἀμπέλι μ', τἀμπελάκι μου, τὸ χρέος μου νὰ βγάλῃς.
— Φέρτε γέρους κλαδέψετε καὶ νέους νὰ τσαπίσουν,
καὶ τρία φτωχοκόριτζα νὰ τὸ κορφοκοπήσουν,
κι ἀπὲ τὰ πενταράκια μου...»

*69

Πάργας

(Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημ. ᾀσμ., σ. 292, ἀρ. 483. Θέρου, Δημ. τραγούδια, σ. 103).

«Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
γιὰ δὲν ἀνθεῖς, γιὰ δὲν καρπεῖς, σταφύλια γιὰ δὲν βγάνεις;
Μ' ἐχάλασες, παλιάμπελο, κ' ἐγὼ θὰ σὲ πουλήσω.
— Μὴ μὲ πουλῇς, ἀφέντη μου, κ' ἐγὼ σὲ ξεχρεώνω·
γιὰ βάλε νιοὺς καὶ σκάψε με, γέρους καὶ κλάδεψέ με,
βάλε γριὲς μεσόκοπες νὰ μὲ βλαστολογήσουν,
βάλ' καὶ κορίτσι' ἀνύπαντρα νὰ μὲ κορφολογήσουν».

*70

Ἠπείρου

(Ζωγράφ. ἀγὼν Α', σ. 186-187, ἀρ. 23).

«Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
τί δὲν καρπεῖς, τί δὲν ἀνθεῖς, τί δὲν κάνεις σταφύλια;
Ἀμπέλι μου μ' ἐχρέωσες καὶ θελὰ σὲ πουλήσω.
— Μὴ μὲ πουλῇς, ἀφέντη μου, καὶ μὴ μὲ παζαρεύῃς.
Μόν' βάλε νιοὺς στὸ σκάψιμο, γερόντους εἰς τὸν κλάδο,
βάλε κορίτσια ἀπάρθενα νὰ μὲ κεφαλοδέσουν,

νὰ βάλῃς καὶ μικρὰ παιδιὰ νὰ μὲ βλαστολογήσουν,
τότε νὰ ἰδῇς, ἀφέντη μου, σταφύλια ποῦ θὰ κάνω».

*71

Λευκάδος

(Ὁ ἐν ΚΠ. ἑλλ. σύλλογος, 1874, τ. Η΄, σ. 417).

«Ἀμπέλι μου πλατόφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
ἐπέρσεψαν τὰ χρέγια μου καὶ θὰ νὰ σὲ πουλήσω.
— Μὴ μὲ πουλῇς, ἀφέντη μου, καὶ μὴ μὲ παζαριάσῃς.
Βάλε γερόντους μάστορες νὰ μὲ μορφοκλαδέψουν,
καὶ παλληκάρι' ἀνύπαντρα γιὰ νὰ μὲ βαθυσκάψουν·
κι ὅσα βαγένια 'ν' στὰ σκαριὰ ὅλα νὰν τὰ γιομίσω,
νὰ βγάλῃς καὶ τὰ χρέγια σου καὶ πάντα μένα νά 'χῃς».

ΣΗΜ. Στ. 7 *καὶ χρ.*

*72

Βουρβουσκὸς Μακεδονίας

(Ὁ Πύρρος, ἐφ. Ἀθηνῶν, 13 Ἰουλ. 1906, ἀρ. 168).

«Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
δὲ μοῦ 'δωσες πολὺ καρπὸ γιὰ νὰ μ' εὐχαριστήσῃς,
θὰ σὲ πωλήσω, ἀμπέλι μου, καὶ θὰ σὲ παζαρέψω.
— Μὴ μὲ πωλῇς, ἀφέντη μου, καὶ μὴ μὲ παζαρεύῃς,
μόν' βάλε νιοὺς στὸ σκάψιμο, γέροντας νὰ κλαδεύουν,
πολὺ καρπὸν νὰ δώσω».

ΔΗΜΩΔΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ᾌΣΜΑΤΑ*

Εἰς παμπληθῆ τῶν διὰ στόματος φερομένων δημοτικῶν ᾀσμάτων τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ εὐχερῶς διακρίνομεν ἀρχαϊκοὺς χαρακτῆρας καὶ δυνάμεθα ἀσφαλῶς ν' ἀναγάγωμεν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους· καὶ μόνων τῶν ἀκριτικῶν ᾀσμάτων, τῶν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀναφερομένων εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη, ὁ ἀριθμὸς εἶναι μέγιστος. Ἀλλὰ πάντα τᾶσματα ταῦτα εὐνόητον εἶναι ὅτι πολλὰς ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, ὥστε ν' ἀποβαίνῃ δυσχερεστάτη τοῦ ἀρχικοῦ τύπου αὐτῶν ἡ ἀποκατάστασις. Ὅθεν ἀκραιφνῆ καὶ ἀμετάλλακτα δείγματα τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ποιήσεως κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπολείπονται μόνα τὰ παραδοθέντα ἡμῖν διὰ γραφῆς ὑπὸ συγχρόνων.

Ἀλλὰ τὰ οὕτω διατηρηθέντα μέχρις ἡμῶν λείψανα τῆς δημώδους ποιήσεως εἶναι ὀλιγοστὰ καὶ πενιχρότατα. Συνίστανται δὲ α) εἰς ᾀσμάτια, σκωπτικὰ τὰ πλεῖστα, περὶ συγχρόνων γεγονότων, παρεμβεβλημένα εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων τούτων ὑπὸ τῶν χρονογράφων. β) Εἰς τὰς ἐμμέτρους ἐπιβοήσεις ἢ ἐπευφημίας ἢ ὡς δι' ἑλληνικῆς λέξεως τὰς ὀνομάζει ὁ Κικέρων, ἐπισημασίας (acclamationes) τῶν δήμων εἰς τακτὰς ἡμέρας ἢ περιστάσεις ἢ εἰς ἔκτακτα γεγονότα. γ) Εἰς δημοτικὰ ᾄσματα, μάλιστα ἐρωτικά, συνυφασμένα εἰς μεγαλύτερα τεχνικὰ ποιήματα (οἷον εἰς τὴν διασκευὴν τῆς Ἄνδρου τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτη*, εἰς τὴν *Διήγησιν τοῦ Ἀχιλλέως*, εἰς τὰ *Κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην*, εἰς τοὺς *Στίχους περὶ τῆς ξενιτειᾶς*) καὶ δ) εἰς ᾄσματα καταγεγραμμένα ἐν χειρογράφοις τῶν βυζαντινῶν χρόνων[1].

Πολλὰ τῶν εἰς τὰς δύο πρώτας κατηγορίας ὑπαγομένων γλωσσικῶν μνημείων ὑπέδειξαν ὁ Σπ. Ζαμπέλιος πρῶτος, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Σά-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 3(1911-12), σ. 622-652.

1. Ἐν χειρογράφοις τῶν βυζαντινῶν χρόνων φέρονται ᾄσματα· ἓν μὲν ἐν κώδ. 512 τοῦ Cambrai τοῦ ΙΒ΄ αἰ. (περὶ οὗ κατωτέρω), ἓν ἐν κώδ. τοῦ Προκοπίου τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ΄ αἰ., ἐκδοθὲν ὑπὸ Σ. Π. Λάμπρου (ἐν Byz. Zts. 1894, τ. III, σ. 165 = Μικταὶ σελίδες, σ. 395) καὶ ἡ ἐν Addit. mss. τοῦ Βρεταν. μουσείου, ἀρ. 8241 ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης* γνωστὴ συλλογή, ἣ ὑπὸ τοῦ W. Wagner ἐκδοθεῖσα. Πολλῷ πλείονα παλαιὰ ᾄσματα φέρονται ἐν χειρογράφοις τοῦ ΙΣΤ΄ καὶ τῶν ἑπομένων αἰώνων, περὶ ὧν βλ. Λάμπρον, ἔνθ' ἀν. καὶ Λαογραφ. Α΄ 149. 564, Β΄ 149. — Μνεῖα δημοτικῶν ᾀσμάτων γίνεται ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων, ὧν ἔνιοι παρέχουσι καὶ περιλήψεις αὐτῶν· περὶ τῶν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου μνημονευομένων ἐργατικῶν ᾀσμάτων ἰδίαν μελέτην ἐδημοσίευσεν ὁ A. Naegele, Ueber Arbeitslieder bei Johannes Chrysostomos, ἐν Berichte über die Verhandlungen der kgl. sächsischen Gesellschaft d. Wissensch. z. Leipzig 1905, τ. LVII, σ. 101-142).

θας, ὁ Λάμπρος καὶ ὁ Κρουμβάχερ[2]. Ἐσχάτως δ' εἰς τὸ τελευταῖον τεῦχος τοῦ Βυζαντινοῦ Δελτίου ὁ γνωστότατος, διὰ τὰς μελέτας του προπάντων περὶ τῆς βυζαντινῆς μετρικῆς, Paul Maas ἐξέδωκε κριτικῶς ὅσα μνημεῖα φρονεῖ ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν[3]. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην περιλαμβάνονται τὰ ἑξῆς μνημεῖα:

Εὐφημία τοῦ ἐπάρχου Κύρου, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ.
I *Ἄκτα διὰ Καλοπόδιον, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.*
II *Αἱ κραυγαὶ τῶν μερῶν ἐν τῇ δημοτικῇ ταραχῇ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 561.*
III 1-4 *Ἐπιβοήσεις τοῦ Μαυρικίου.*
IV 1-2 *Ἐπιβοήσεις τοῦ Φωκᾶ.*
V *Τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου.*
VI *Τοῦ κόμητος Ἀδελβέρτου.*
VII 1-2 *Τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ.*
VIII *Εὐφημία τοῦ παγάρχου Ἀρσινόης.*
IX 1-17 *Ἰσόστιχα καὶ ἀντίστροφα ᾄσματα ἐκ τῆς Ἐκθέσεως περὶ τῆς βασιλείου τάξεως τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.*
X *Χελιδόνισμα.*

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Maas εἶναι πρότυπον εὐσυνειδήτου καὶ αὐστηρᾶς κριτικῆς ἐργασίας καὶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὴς βάσις πρὸς εὐρυτέραν μελέτην τῶν δημοσιευομένων κειμένων. Ἕνεκα δὲ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς ταύτης δὲν θεωροῦμεν ἀλυσιτελὲς νὰ ἐπιφέρωμεν παρατηρήσεις τινὰς περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν κειμένων καὶ γνώμας περὶ διαφόρου ἀποκαταστάσεως ἐνίων τούτων καθὼς καὶ συμβολάς τινας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς συλλογῆς.

Εἰς τὴν συλλογὴν ὀρθῶς ποιῶν δὲν συμπεριέλαβεν ὁ Maas καὶ ἐξ εὐφημίας τῶν δήμων τοῦ ΙΒ' αἰῶνος[4], διότι, ὡς παρατηρεῖ, εἶναι αὗται λογίας προελεύσεως. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως δὲ ταύτης σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ἠθέλησε ν' ἀποκλείσῃ τὰς ὑπὸ λογίων συντεταγμένας εὐφημίας, περιοριζόμενος εἰς μόνας τὰς ἀκραιφνῶς δημώδεις. Ἀλλ' ἐπίσης δὲν ἔχουσι δημοτικὸν χαρακτῆρα πᾶσαι αἱ εἰς τακτὰς ἡμέρας ἢ περιστάσεις ἐπαναλαμβανόμεναι εὐφημίαι, ὁποῖαι εἶναι αἱ εἰς τὸν παγάρχην τῆς Ἀρσινόης (VIII) καὶ αἱ ληφθεῖσαι ἐκ τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (IX 1-17), μηδὲ τῆς πρώτης ἐξαιρουμένης, ἤτοι τῆς τετραστίχου εἰς πολιτικοὺς στίχους εὐφημίας ἐπὶ τῷ ἔαρι κατὰ τὸ μακελλαρικὸν ἱπποδρόμιον. Ὅθεν ἢ ἔπρεπε νὰ παραλειφθῶσιν αὗται ἢ νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὴν συλλογὴν καὶ αἱ πολυπληθεῖς ἄλλαι παρὰ τῷ Πορφυρογεννήτῳ ὁμοιαι εὐφημίαι. Διότι δὲν διαβλέπομεν τὸν λόγον, οὗ ἕνεκα κατεχωρίσθησαν μὲν ἰσόστιχά τινα καὶ κατ' ἀντιστροφὴν ᾄσματα, παρελείφθησαν δ' ἄλλα πλεῖστα, ἂν καὶ ὁ Κων-

2. Αἱ παραπομπαὶ κατωτέρω ὑπὸ τὰ οἰκεῖα ᾄσματα.
3. P. Maas, Metrische Akklamationen der Byzantiner, ἐν Byzantinische Zeitschrift 1912, τ. XXI, σ. 28-51.
4. Δημοσιευθείσας ὑπὸ Σπ. Π. Λάμπρου ἐν Ν. Ἑλληνομνήμ. 1905 Β', 385-391.

σταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος πολλαχοῦ ρητῶς λέγει ὅτι «τὰ τῆς εὐφημίας ἄκτα ᾄδονται παρὰ τῶν κρακτῶν καὶ τοῦ λαοῦ», περί τινων δὲ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ λέγουσι χορεύοντες (σ. 279) καὶ πάντων σχεδὸν ἀκριβῶς σημειώνει τὸν μουσικὸν ἦχον[5]. Εἶναι λοιπὸν κατάδηλον, ὅτι καὶ αἱ παραλειφθεῖσαι εὐφημίαι οὐδεμίαν παρουσιάζουσι σπουδαίαν διαφορὰν πρὸς τὰς περιληφθείσας ἐν τῇ συλλογῇ, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν οὖσαι συντεθεμέναι, καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν καὶ εἰς ὁμοίας περιστάσεις ᾀδόμεναι. Ἐνιαι μάλιστα τῶν εὐφημιῶν ἔχουσι δημοτικώτερον χαρακτῆρα, καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ ὡς πρὸς τὸν ρυθμόν, ὡς λ.χ. αἱ ἐξ ὑπαμοιβῆς εὐφημίαι τῶν κρακτῶν καὶ τοῦ λαοῦ τελουμένης τῆς φακλαρέας[6].

Τὰ δὲ λοιπὰ τῆς συλλογῆς πρέπει, ὡς νομίζω, νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο παντελῶς διαφόρους ἀλλήλων κατηγορίας. Ὀνομάζει πάντα ἐμμέτρους ἐπιβοήσεις ὁ Maas· ἀλλ' ἔμμετροι ἐπιβοήσεις, πλὴν τῶν εἰς τακτὰς ἡμέρας ἢ περιστάσεις ὡρισμένων ἐκ τῶν προτέρων εὐφημιῶν, εἶναι μόναι αἱ ὑπὸ τοῦ ταρασσομένου ὄχλου ἄνευ τινὸς παρασκευῆς αὐτοσχεδίως μετὰ ρυθμοῦ καὶ μέλους ἐκφερόμεναι κραυγαί. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον δὲν ἦτο ἀσύνηθες, εἰς τὸν ἱππόδρομον μάλιστα, ἤδη ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ Δίων ὁ Κάσσιος (ΟΕ΄ 4), οὗ τὴν μαρτυρίαν εὐστόχως μνημονεύει ὁ Maas, ἀναφέρων ἐξ αὐτοψίας ὁμοιόν τι συμβὰν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Ρώμης τῷ 196, ἀποδίδει τοῦτο εἰς *θείαν ἐπίπνοιαν*· «οὐ γὰρ ἂν ἄλλως», λέγει, «τοσαῦται μυριάδες ἀνθρώπων οὔτε ἤρξαντο τὰ αὐτὰ ἅμα ἀναβοᾶν, ὥσπερ τις ἀκριβῶς χορὸς δεδιδαγμένος, οὔτ' εἶπον αὐτὰ ἀπταίστως ὡς καὶ μεμελετημένα». Τοιαῦται ἐπιβοήσεις εἶναι αἱ παρὰ Maas α. I. II. III 2-4 καὶ IV ἤτοι ἐν ὅλῳ 8. Τὰ δὲ III 1. VI. VII 1-2 εἶναι ᾄσματα δημοτικὰ («ᾀσμάτιον ἐξ ἰδιώτιδος συγκείμενον γλώττης» ὀνομάζει διαρρήδην τὸ VII 1 ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή), τοιαῦτα δὲ πιθανῶς, καίπερ ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ λεχθέντα, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν καὶ τὰ IV 2 καὶ V, τὸ δὲ X ἀποτελεῖται, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐκ πλειόνων ᾀσματίων.

---

5. Παραδείγματα: Ἦχος α΄ (ὡς τὰ παρὰ Maas ἀρ. 10. 13. 14): Πορφυρογέν. σ. 44,9 45,1. 4.6.12 54,4 323,9 379,15. Ἦχος γ΄: σ. 37,16 38,8 39,5.16 40,10 57,13 58,5 375,8. Ἦχος δ΄: σ. 55,14 59,17 60,1 322,6.11.14.17 326,9. Ἀπελατικὰ ἦχος α΄ (ὡς τὸ παρὰ Maas 15): σ. 53,17 374,21. Ἀπελατικὰ ἦχ. δ΄: σ. 43,2 55,6. Ἦχος πλάγιος α΄: σ. 55,1 318,19. Ἦχος πλάγιος δ΄: σ. 41,14 55,10 57,19 58,19 59,1 60,13 375,2. Ἦχος βαρύς: σ. 58,11 279,9. Ἀπελατικὰ ἦχος πλ. α΄ (παρὰ Maas ἀρ. 16): σ. 316,11. Ὁμοίως ἦχος πλ. γ΄: σ. 42,13. Ὁμοίως πλ. δ΄ (παρὰ Maas 8.6.11.12): σ. 43,8 59,9 253,17 281,20 314,8. Ὁμοίως ἦχος βαρύς: σ. 367,23. Πλὴν τούτων χαρακτηρίζονται καὶ ἄλλα ᾄσματα ὡς δρομικὰ (σ. 41,15.19 50,1 266,1 349,2), χορευτικὰ (σ. 295,5) καὶ ἄλλα παρατίθενται ἄνευ μουσικῆς ἐπισημειώσεως (πλὴν 2 παρὰ Maas, καὶ τὰ ἐν σ. 198,17 223,2.14).

6. Κ. Πορφυρογέννητος, σ. 351,4. «Κ. Προτόνου (;) καὶ νικᾷς | Λ. Εἰς ἀεί, εὐδόκιμε. | Κ. Ἅγιε Τρισάγιε, | Νίκη εἰς τὸ Βένετον. | (Λ. Τὰ αὐτά, οἱ Πράσινοι εἰς τὸ Πράσινον). | Κ. Ναὶ [μουσικὸν σημεῖον] Δέσποινα Θεοτόκε· | Νίκη εἰς τὸ Βένετον | (οἱ Πράσινοι εἰς τὸ Πράσινον). | Κ. Τοῦ σταυροῦ ἡ δύναμις. | Λ. Νε Τοῦ σταυροῦ ἡ δύναμις | νίκη ἔχει τὸ Βένετον | (οἱ Πράσινοι «ἔχει τὸ Πράσινον»). | Κ. Θεοῦ τὴν νίκην ἔχεις· | τὸ πρόσωπόν σου Οὐράνιε· | (οἱ Πράσινοι «Ὀλύμπιε»). | Κ. Ὅλη δείλης σήμερον. | Λ. Ἐς [μουσικὸν σημεῖον] Ὅλη δείλης σήμερον, | καλή σου δείλης γίνεται».

Ἡ παλαιοτάτη τῶν ἐμμέτρων ἐπιβοήσεων εἶναι ἡ περὶ τοῦ ἐπάρχου τῶν πραιτωρίων καὶ τῆς πόλεως Κύρου (περὶ τὸ 430), ἀποτελουμένη ἐκ δύο τροχαϊκῶν τετραποδιῶν καταληκτικῶν[7]

Κωνσταντῖνος ἔκτισεν,
Κῦρος ἀνανέωσεν[8].

Δευτέρα δὲ μετὰ ταύτην πρέπει νὰ ταχθῇ ἡ ἐπιβόησις τῶν δήμων περὶ τοῦ ἡνιόχου Πορφυρίου Καλλιόπα τοῦ Λίβυος, τῶν ἀρχῶν πιθανῶς τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος[9]. Δὲν μνημονεύει μὲν ταύτην ὁ Maas, οὐδ' ἄλλος τις τῶν περισυλλεξάντων δημώδη βυζαντινὰ ἔμμετρα ᾄσματα, ἀλλ' ἀναντιρρήτως εἶναι μνημεῖον σπουδαιότατον ὑπὸ ἔποψιν γλωσσικὴν καὶ μετρικήν. Διεσώθη ἐν ἐπιγραφαῖς δύο πλευρῶν τοῦ βάθρου, ἐφ' οὗ ἵστατο χαλκῆ εἰκὼν τοῦ νικηφόρου ἡνιόχου, τοῦ ὁποίου τὰς ἱππικὰς νίκας ἐξυμνοῦσι περὶ τὰ τριάκοντα ἐπιγράμματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνθολογίας[10]. Ὁ ἀνδριὰς ἦτο ἱδρυμένος ἐν αὐτῷ τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ ΙΓ΄ αἰ., κατά τινα δὲ πιθανὴν εἰκασίαν, συληθέντος τοῦ χαλκοῦ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸ ἐκ τριῶν λίθων συγκροτούμενον βάθρον αὐτοῦ μετηνέχθη ἴσως ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων εἰς τὸ προαύλιον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ὅπου εὑρίσκεται μέχρι τῆς σήμερον. Αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ βάθρου ἔχουσιν ἀναγλύφους παραστάσεις τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν νικῶν αὐτοῦ, αἱ δὲ τρεῖς ἐξ αὐτῶν πλὴν τούτων καὶ ἐπιγραφάς. Ἡ μὲν κατὰ τὴν θέσιν ὅπου εἶναι ἑστημένον νῦν τὸ βάθρον ΒΑ πλευρὰ φέρει ἄνωθεν μὲν ἐπίγραμμα εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν (τὸ ἐν τῇ Ἀνθολ. Πλανούδ. 340), μεταξὺ δὲ τῆς παραστάσεως τοῦ διφρηλατοῦντος Πορφυρίου καὶ ἑτέρας τῶν εὐφημούντων δήμων τοῦ Ἱπποδρόμου ἐπίγραμμα εἰς τὴν δημώδη. Εἰς τῆς ΝΔ πλευρᾶς τὸ μὲν ἄνω μέρος εἶναι ἐγκεχαραγμένον τὸ ἐν Ἀνθ. Πλανούδ. 342 ἐπίγραμμα, μεταξὺ δὲ δύο παραπλησίων παραστάσεων τοῦ Πορφυρίου ὑπῆρχεν ἐπίσης ἐπίγραμμα εἰς τὴν δημώδη βεβαίως, τοῦ ὁποίου μόνον δεκὰς περίπου γραμμάτων διακρίνεται, διότι τὸ ἐπίγραμμα εἶχεν ἐπίτηδες ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἐν τῇ ΒΔ πλευρᾷ τὸ μὲν ἄνω μέρος, ἐν ᾧ ἦτο ἡ εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐπιγραφή, εἶναι ἀποκεκρουμένον, μεταξὺ δὲ τῆς παραστάσεως τοῦ θριαμβεύοντος ἡνιόχου καὶ τῆς ἑτέρας παραστάσεως σταβλησιανῶν ἀγόντων ἵππους ἀναγινώσκεται ἕτερον ἐπίγραμμα εἰς τὴν δημώδη.

---

7. Περὶ τῆς χρήσεως τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς ἀρχαίας προσῳδιακῆς μετρικῆς ἐπὶ τῆς νεωτέρας τονικῆς μετρικῆς βλ. τὰς εὐλόγους παρατηρήσεις τοῦ Σεμιτέλου, Μετρική, σ. 122.

8. Maas, σ. 51 (= Μαλάλ. 361,19. Χρον. Πασχάλ. 588,13. Θεοφάν. 149, 2 Bonn. Πάτρια Κων/πόλεως 252,14 Preger, ὅπου καὶ ἄλλη ἐπιβόησις περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀναφέρεται: *Κῦρος εἰς ἄλλο | νικήσει καὶ προκόψει). Ἀνανέωσεν* εἶναι ἡ γραφὴ τριῶν κωδίκων τοῦ Θεοφάνους (ed. De Boor), οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἄλλοι κώδικες *ἀνενέωσεν*. Παρὰ Preger γραφὴ Παρισ. κώδ. 1788 *ἀνηνέωσε*.

9. Περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζησεν ὁ Πορφύριος, βλ. G. Kaibel, De monument. aliquot Graecor. carminibus, σ. 18 κέ.

10. Ἀνθολ. Πλανούδ. 335-362.380.381.

Τὰ ἐπιγράμματα τῆς ΒΑ πλευρᾶς ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Henzel (ἐν Bull. archéol. 1847, σ. 122) καὶ εἶτα ὁ Kaibel (Epigrammata graeca a lapid. conlecta, Berlin 1878, ἀρ. 935, σ. 387-389). Πάντα δὲ ὁ Mordtmann (Das Denkmal des Porphyrius ἐν Athen. Mitteil. 1880, τ. V, σ. 295-308).

Τὸ ἐπὶ τῆς ΒΑ πλευρᾶς ἔχει ὡς ἕπεται:

Δῆμος Πρασίνων.
Ἄγεται οὐκ ἄγεται, οὐ μέλει μοι, δὸς ἡμῖν Πορφύριν
Πράσινους Πορφύριν.
Ἔτερψεν εἰς Βένετον, τέρψει καὶ εἰς Πράσινον,
οἶδ' αὐτός, λάβῃ τὸ δημόσιον[11].

Τὸ δ' ἐπὶ τῆς ΒΔ πλευρᾶς:

Ὅλους ὧδε ὅλους ἐκεῖ καὶ διβέρσια δεύτερον
μόνος ἐνίκησε Πορφύρις ὁ εὐδόκιμος.
Σὸ βίνκας, Πορφύρι[12].

Ἐν τῷ πρώτῳ διατυπώνεται αἴτησις τοῦ δήμου τῶν Πρασίνων πρὸς τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ ὅπως ὁ ἡνίοχος τῶν Βενέτων Πορφύριος ἀγωνισθῇ καὶ ὑπὲρ τῶν Πρασίνων. Μᾶς εἶναι ἀδιάφορον, λέγουν, ἂν γίνεται ἢ ὄχι ὁ ἀγών (ἐν ὅσῳ δηλ. δὲν ἔχομεν τὸν Πορφύριν, δι' ἡμᾶς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει ὁ ἱππικὸς ἀγών). Δὸς βασιλεῦ, εἰς ἡμᾶς τοὺς Πρασίνους τὸν Πορφύριν· ὡς ἐχαροποίησε τὸν δῆμον τῶν Βενέτων, ἂς χαροποιήσῃ καὶ τὸν τῶν Πρασίνων· αὐτὸς γινώσκει τὸν τρόπον, καὶ ἂς λάβῃ τὸ ἔπαθλον τῆς νίκης, τὴν χρυσῆν ἐσθῆτα τοῦ νικητοῦ ἡνιόχου, τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως παρεχομένην καὶ καλουμένην διὰ τοῦτο *δημόσιον* (λατ. aurigarium)[13].

Τὸ δεύτερον εἶναι εὐφημία τῶν δήμων πρὸς τὸν Πορφύριον, ὅστις, εἰσακουσθείσης τῆς αἰτήσεως τῶν Πρασίνων, ἐνίκησε καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ *διβερσίου*. Ἦτο δ' ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἡνιόχων καὶ τῶν ἵππων τῶν ἀνταγωνιζομένων μερῶν εἰς τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας τῶν βυζαντινῶν, τὸ λεγόμενον *διβέρσιον*, συνήθης καὶ κανονικῶς ὡρισμένη. Τὰ εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐπιγράμματα εἰς τὸν Πορφύριον δὲν ἀφήνουσιν ἀμνημόνευτον καὶ τὴν νίκην ταύτην.

---

11. Στ 2. *Πόρφυριν* ΚΜ. — Στ. 3. Π... INOVC ὁ λίθος. *Πρασίνοις* διορθώνει ὁ Bucheler, *Πρασίνους* ΚΜ. — Στ 5. ΕΙΔ' ΑΥΤΟC ΛΑΒΙ ὁ λίθος. *Εἰδ' αὐτὸς λάβε* Κ. *Εἰ δ' αὐτὸς — λάβῃ* Μ.

12. *Πόρφυρις — βίγκας Πόρφυρι* Μ.

13. «Ὁ βασιλεὺς κελεύει δοθῆναι (εἰς τὸν νικητὴν ἡνίοχον) αὐριγάριον, τὸ λεγόμενον δημόσιον». (Κωνστ. Πορφυρογέννν., Ἐκθ. βασ. τάξ., σ. 330,18· πρβλ. σ. 589,18). — Εἶναι ἀληθῶς ἀκατανόητον πῶς παρεξήγησεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸ ἐπίγραμμα ὁ Kaibel ὥστε νὰ γράψῃ τὰ ἑξῆς: "Minatus esse imperator videtur, nisi quietem agerent, certamina fore ut omnino prohiberentur, respondent illi sive fient sive non fient (sc. τὸ ἱππικὸν) cede Porphyrium, et adiciunt ad ipsum Porphyrium conversi si ipse audes, sume pannum prasinum... Videntur haec a seditiosis clam subscripta esse."

Καθόλου δὲ τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα εἶναι ὡς τις ὑπομνηματισμὸς τῶν ἐπιβοήσεων, καὶ μονονουχὶ παράφρασις αὐτῶν. Τὸ ἐπὶ τῆς ΒΑ πλευρᾶς τῆς στήλης μνημονεύει τὴν νίκην εἰς τὸ διβέρσιον:

Πολλάκι νικήσας γάρ, ἑοὺς πόρεν ὠκέας ἵππους,
λάζετο δ' ἀντιπάλων, καὶ πάλιν ἐστέφετο

καὶ ὑπαινίσσεται τὴν ἐν τῇ ἐπιβοήσει αἴτησιν τῶν Πρασίνων:

Ἔνθεν ἔην Πρασίνοις ἔρις ἄσπετος, ἔνθεν ἀϋτή,
ὡς Βενέτους τέρψαις, κοίρανε, καὶ Πρασίνους.

Καὶ ἐν ἄλλῳ (341) ἀναφέρεται ἐπίσης ἡ αἴτησις τῶν ἀντιθέτων:

Δῆμος μὲν γὰρ ἐμὸς γέρας ἤτεεν, οἱ δ' ἕτεροί με
δίζοντ' αὖτις ἔχειν, νεῖκος ἀπειπάμενοι.

Ἄλλα δὲ πολλαχῶς ἐκφράζουσι τὴν ὁμόφωνον πάντων τῶν μερῶν ἐπευφημίαν, ἣν ἐμφαίνει ἡ ἐν τῇ ΒΑ πλευρᾷ τῆς στήλης δημώδης ἐπιγραφή.

Ἡ μετρικὴ τῶν δύο δημωδῶν ἐπιβοήσεων ὑπελήφθη ὅτι εἶναι προσῳδιακή, καὶ ὁ Mordtmann προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι ἑξάμετροι καὶ πεντάμετροι στίχοι, ὧν οἱ πεντάμετροι χωλοί, διὰ τὸν σκωπτικὸν δῆθεν χαρακτῆρα αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ μετρικὴ εἶναι προδήλως τονική· ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἐκ τροχαϊκῶν στίχων, ἡ δὲ δευτέρα ἐκ δύο δεκατετρασυλλάβων προπαροξυτόνων στίχων, ἐν οἷς κατισχύει ὁ τροχαϊκὸς ρυθμός. Πρὸς τὸ μέτρον καὶ τὴν φράσιν τοῦ πρώτου, πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴν βυζαντινοῦ δακτυλίου, τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη ἡ χρονολογία: *Λέγουσιν ἃ θέλουσιν· |λεγέτωσαν, οὐ μέλι μοι. Σὺ φίλι μαι, συμφέρι σοι*[14].

Ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τοῦ καταλαβόντος τὰ πλήθη διὰ τὰς περιφανεῖς νίκας τοῦ Πορφυρίου, ὃν συνάγομεν καὶ ἐκ τῶν πολλῶν εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐπιγραμμάτων καὶ ἐκ τῆς καθιερώσεως ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τοῦ χαλκοῦ ἀνδριάντος, ἐξηγεῖται διατὶ ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ διαιωνισθῶσι χαρασσόμεναι εἰς τὸ βάθρον καὶ αἱ ἐπιβοήσεις τῶν δήμων, ὧν ἡ μὲν ἐμαρτύρει ὁπόσον ἐτίμων καὶ οἱ ἀντίθετοι τὴν ἀξίαν τοῦ φακτιοναρίου, ἡ δ' ἑτέρα ἐβεβαίωνε τὴν ὁμόθυμον ὑπὸ πάντων ἀναγνώρισιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ.

Ἡ παρὰ Maas δημοσιευομένη πρώτη (Ι) ἐπιβόησις, τὰ *Ἄκτα διὰ Καλοπόδιον*, ἐπαρουσίαζε σπουδαίας δυσχερείας εἰς τὴν ἀποκατάστασιν καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου· δι' εὐστοχωτάτων δὲ παρατηρήσεων ὁ Maas οὐ σμικρὸν συνεβάλετο εἰς τὴν διόρθωσιν καὶ τὴν διαφώτισιν πολλῶν χωρίων[15],

---

14. Le Blant, 750 inscriptions de pierres gravées ἐν Mémoires de l' Acad. des Inscriptions, 1898, τ. 36,1, σ. 55 (τὸ μέτρον δύο τετραποδίαι τροχαϊκαὶ καὶ τετραποδία ἰαμβική).

15. Καὶ ὁ Ζαμπέλιος Ζ Ἀσμ. δημ., σ. 282-285, προσέθηκεν εἰς τὸ κείμενον ἑρμηνευτικάς τινας σημειώσεις, ὄχι πάσας ὀρθάς.

πρὸ πάντων δὲ κατέδειξεν ἐναργῶς ὅτι τὰ παράπονα τῶν Πρασίνων διὰ τὸν Καλοπόδιον δὲν ἔχουσι σχέσιν, ὡς κοινῶς ἐπιστεύετο, πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Νίκα, ἀλλ' ὅτι μᾶλλον ἀναφέρονται εἰς ἄλλην τινὰ τῶν πολλῶν ταραχῶν τῶν γενομένων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλὰ κυρίως, ὑπολαμβάνων ὅτι αἱ ἐπιβοήσεις αὗται ἦσαν ἔμμετροι, ἠθέλησε νὰ καθορίσῃ τὸ μέτρον αὐτῶν[16].

Τὸ παραδοθὲν ἡμῖν κείμενον φέρεται μόνον παρὰ τῷ Θεοφάνει (σ. 279-282 Bonn). Μικρὸν ἀπόσπασμα αὐτοῦ ἐν τῷ Χρονικῷ Πασχαλίῳ (σ. 620 Bonn) εἶναι, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Maas, παρέμβλημα ἐκ τοῦ Θεοφάνους. Ὁ Maas διαιρεῖ τὰ *Ἄκτα* εἰς 81 στίχους, εἰς οὓς ὡς πρῶτος στίχος συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἄμετρος προσφώνησις τοῦ αὐτοκράτορος. Καίτοι ἕνεκα τῆς ἐν πολλοῖς προδήλου φθορᾶς τοῦ κειμένου, ἡ κατὰ στίχους διάταξις αὐτοῦ δὲν δύναται ἐν πᾶσι νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλής, οὐδὲν ἧττον παραθέτομεν ὧδε τὸ κείμενον διατηροῦντες τὴν ὑπὸ τοῦ Maas ἀρίθμησιν τῶν στίχων, προσθέτοντες δὲ καὶ ἡμετέρας παρατηρήσεις περὶ τοῦ μέτρου καὶ περὶ τῆς ἑρμηνείας χωρίων τινῶν.

Ἄκτα διὰ Καλοπόδιον τὸν κουβικουλάριον καὶ σπαθάριον.

ΟΙ ΠΡΑΣΙΝΟΙ

Ἔτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε· τοὺ βίκας.
Ἀδικοῦμαι, *μόνε ἀγαθέ·*
οὐ βαστάζω, *οἶδεν ὁ θεός.*
Φοβοῦμαι *ὀνομάσαι,*
μὴ πλέον *εὐτυχήσῃ,*
καὶ μέλλω *κινδυνεύειν.*

ΜΑΝΔΑΤΩΡ

Τίς ἐστιν, οὐκ οἶδα<μεν>.
<ΠΡΑΣ.> *Ὁ πλεονεκτῶν με, τρισαύγουστε,*
εἰς τὰ Τζαγγαρεῖα εὑρίσκεται.
ΜΑΝΔ. *Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ.*

---

16. Πρῶτος ὁ Σάθας (Κρητικὸν θέατρον, 1878 Α΄, σ. τνθ΄) ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι τὰ Ἄκτα εἶναι ἔμμετρα, ἀλλ' ἀνέβαλε νὰ πραγματευθῇ περὶ τοῦ μέτρου αὐτῶν ἐν Ἱστορίᾳ τοῦ δημοτικοῦ θεάτρου, τὴν ὁποίαν δὲν ἐξέδωκεν. Νομίζει δ' οὗτος ὅτι τὰ Ἄκτα δὲν ἦσαν αὐτοσχέδια, ἀλλὰ κείμενα θεατρικῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα συντιθέμενα καὶ τονιζόμενα ὑπὸ εἰδικῶν ποιητῶν καὶ μουσικῶν, ὑπεβάλλοντο ἐγγράφως εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἔγκρισιν ὑπὸ τῶν δημάρχων ἢ τῶν λιβελλαρίων «προκειμένης δμως συνωμοσίας, ἀντὶ τῶν ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ἐγκεκριμένων ἄκτων (libretti), παρίσταντο ἕτερα σκοποῦντα τὴν διακωμῴδησιν τοῦ ἀπαρέσκοντος εἰς τοὺς δήμους βασιλικοῦ ἀξιωματικοῦ». Ἀλλὰ πῶς οἰκονομεῖτο τότε τὸ πρόσωπον τοῦ *μανδάτωρος;*

Στ.4 Εὐλόγως παρατηρεῖ ὁ Μ. ὅτι ἔγινεν ἴσως μετάθεσις τῶν στ. 4-8, ὧν ἡ θέσις εἶναι μᾶλλον μετὰ τὸν 14.

6. *Οἶδα* (Θεοφ.) Συμπλήρωσις Μ. — 7. Τὸ ὄνομα τῶν λεγόντων ἐκ συμπληρώσεως τοῦ

ΠΡΑΣ. *Εἷς καὶ μόνος ἀδικεῖ με·*
Θεοτόκε, μὴ ἀνακεφαλίσῃ!
ΜΑΝΔ. *Τίς ἐστιν ἐκεῖνος, οὐκ οἴδαμεν.*
ΠΡΑΣ. *Σὺ καὶ μόνος οἶδας, τρισαύγουστε,*
τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.
ΜΑΝΔ. *Εἴ τις ἐὰν ἔστιν, οὐκ οἴδαμεν.*
ΠΡΑΣ. *Καλοπόδιος ὁ σπαθάρις*
ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.
ΜΑΝΔ. *Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.*
ΠΡΑΣ. *Εἴ τις ποτε ἐστίν, τὸν μόρον ποιήσῃ τοῦ Ἰούδα·*
ὁ θεὸς ἀνταποδώσῃ αὐτῷ
ἀδικοῦντί με διὰ τάχους.
ΜΑΝΔ. *Ὑμεῖς οὐκ ἀνέρχεσθαι εἰς τὸ θεωρῆσαι,*
εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίζειν τοὺς ἄρχοντας.
ΠΡΑΣ. *Εἴ τις δήποτε ἀδικεῖ με,*
τὸν μόρον ποιήσῃ τοῦ Ἰούδα.
ΜΑΝΔ. *Ἡσυχάσατε Ἰουδαῖοι,*
Μανιχεῖς καὶ Σαμαρεῖται.
ΠΡΑΣ. *Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας ἀποκαλεῖς; Ἡ θεοτόκος μετὰ ὅλων.*
ΜΑΝΔ. *Ἕως πότε ἑαυτοὺς καταρᾶσθε;*
ΠΡΑΣ. *Εἴ τις οὐ λέγει ὅτι ὀρθῶς πιστεύει ὁ δεσπότης,*
ἀνάθεμα αὐτῷ ὡς τῷ Ἰούδᾳ.
ΜΑΝΔ. *Ἐγὼ ὑμῖν λέγω· εἷς ἕνα βαπτίζεσθε.*
ΠΡΑΣ. *Ὡς ἐκέλευσεν Ἄντλας, εἷς ἕνα βαπτίζομαι.*
ΜΑΝΔ. *Ὄντως εἰ μὴ ἡσυχάσητε, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς.*

πρώτου ἐκδότου τοῦ Θ. — 8. Καθὰ καὶ ἄλλοι ἤδη παρετήρησαν (π.χ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορ. Ἑλλ. ἔθν., τ. Γ΄, σ. 111, ἔκδ. Κωνσταντινίδου), οἱ Πράσινοι μὴ τολμῶντες νὰ κατονομάσωσι τὸν ἰσχυρὸν Καλοπόδιον ὑπέδειξαν αὐτὸν διὰ λογοπαιγνίου. *Καλάπους* ἢ *καλόπους* ἢ *καλαπόδιον* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ τὸ νῦν λεγόμενον *καλαπόδι*· «εἰς τὰ τσαγγαράδικα εὑρίσκονται καλαπόδια» θὰ ἔλεγε σήμερον ὁ λαός. Ἕτερος τύπος τοῦ ὀνόματος *Καλαπόδιος*, φέρεται εἷς τινας κώδικας τοῦ Θεοφάνους. — 10β. Κατάρα. *Νὰ μὴ σηκώσῃ κεφάλι, Παναγία μου!* Συνήθως ἡ παροιμιώδης φράσις *δὲν σηκώνει κεφάλι* λέγεται νῦν ἐπὶ τοῦ καταπεπονημένου ἐκ πολλῆς καὶ κοπιώδους ἐργασίας. Ἐν Μακεδονίᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ κατατρυχομένου ὑπὸ στενοχωριῶν καὶ ἠθικῶν ὀδυνῶν. Διάφορος ταύτης ἡ φράσις *ἐσήκωσε κεφάλι* ἐπὶ ἀνυποτάκτου, ὑπερηφάνου καὶ θρασέος. Πρβλ. τὸ γραφικὸν *ἦραν τὰς κεφαλὰς* (Ψαλμ. πγ΄ 3). — 13. Ἂν τὸ μέτρον τοῦ στ. εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τοῦ 11,12,14, θὰ ἔπρεπε νὰ γραφῇ *(τὴν) σήμερον*. — 15. *σπαθάριος* (Θ.), *σπαθάρις* (Μ.). Οὕτω δ' ὅμως καὶ τὸ *Καλοπόδιος* πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ τετρασύλλαβον *Καλοπόδιος* ἢ μᾶλλον *Καλοπόδις*. Τὸν τύπον τοῦ ὀνόματος *Καλαπόδιος* ἔχει ὁ κῶδ. g.

17. 21β. Συνήθης κατάρα. Καὶ ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἀφορισμοῦ «κληρονομήσειε τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα». — 22. *Μανιχεῖς* κῶδ. y, οἱ λοιποὶ *Μανιχαῖος, Μαινιχαῖος*. — 28. *Οἱ δὲ Πράσινοι ἀνεβόησαν ἐπάνω ἀλλήλων καὶ ἔκραζον, ὡς ἐκέλευσεν Ἄντλας (Ἀντλᾶς* f, *Ἄτλας* dz), *εἷς ἕνα βαπτίζομαι* (Θεοφ.). Ὡς λόγους τῶν Πρασίνων ὁ ἐκδότης τοῦ Θεοφάνους De Boor καὶ ὁ Maas θεωροῦσι τὸ *εἷς ἕνα βαπτίζομαι*. Ἀλλ' ἡ ἔννοια τούτων ἀκατάληπτος. Τὸ μόνον σαφὲς εἶναι ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ μανδάτορος λεχθὲν ἐθεώρησαν οἱ Πράσινοι ὡς δεινοτάτην ὕβριν καὶ σφόδρα ἑταρά-

30 ΠΡΑΣ. *Ἕκαστος σπεύδει ἀρχὴν κρατῆσαι ἵνα σωθῇ.*
Καὶ εἴτι ἂν εἶπον θλιβόμενος,
μὴ ἀγανακτήσῃ τὸ κράτος σου.
Τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται.
<ΜΑΝΔ. .....>
ΠΡΑΣ. *Ἡμεῖς λόγον ἔχοντες, αὐτοκράτωρ,*
34β *ὀνομάζομεν ἄρτι πάντα.*
35 *Ποῦ ἐστὶν ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν*
οὐδὲ τὸ παλάτιν, τρισαύγουστε,
οὐδὲ πολιτείας κατάστασις·
μίαν εἰς τὴν πόλιν προέρχομαι,
ὅταν εἰς βορδῶνιν καθέζομαι.
40 *Εἴθις μηδὲ τότε, τρισαύγουστε.*
ΜΑΝΔ. *Ἕκαστος ἐλεύθερος ὅπου θέλει ἀκινδύνως δημοσιεύει.*
ΠΡΑΣ. *Καὶ θαρρῶ ἐλευθερίας*
42 *καὶ ἐμφανίσαι οὐ συγχωροῦμαι.*
Καὶ ἐάν <τις> ἔστιν ἐλεύθερος,
ἔχει δὲ Πρασίνων ὑπόληψιν,
45 *πάντως εἰς φανερὸν κολάζεται.*
ΜΑΝΔ. *Ἑτοιμοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθε;*
ΠΡΑΣ. *Ἐπαρθῇ τὸ χρῶμα τοῦτο,*
47β *καὶ ἡ δίκη οὐ χρηματίζει·*
ἄνες τὸ φονεύεσθαι,

χθησαν. Φανερὸν ὅτι ὁ μανδάτωρ ὠνείδισεν αὐτοὺς ὡς αἱρετικούς· ἀλλ' ἆρά γε ὡς Εὐνομιανούς; Διότι κατὰ τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐνομίου (+ 393) τὸ βάπτισμα δὲν ἐγίνετο εἰς Τριάδα, ἀλλ' εἰς τὸν τοῦ Χριστοῦ θάνατον καὶ ἐγίνετο εἰς μίαν ἀντὶ τριῶν καταδύσεων. (Σωκράτους, Ἐκκλ. ἱστ. παρὰ Migne, Patr. gr., τ. 67, σ. 643. Σωζομεν., αὐτ., σ. 1361. Θεοδώρητ. Κύρρου, αὐτ., τ. 80, σ. 420). Ἀλλὰ διατί οἱ Πράσινοι ἐπανέλαβον τὴν βρῖν; Καὶ εἶπον ταῦτα καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ἀγνώστου ἄλλοθεν Ἄντλα ἢ Ἄτλαντος, ἢ ἀνεφέροντο εἰς τὴν διδασκαλίαν αἱρετικοῦ τινος οὕτως ὀνομαζομένου; — 31. *Καὶ εἴτι ἐὰν* (*ἂν* xz) *εἶπωμεν* (*εἴπομεν* m) *θλιβόμενοι* (Θεοφάν.). *Ἔτι ἐὰν εἶπω θλιβόμενος* (M.). — 34-35. Οἱ δύο οὗτοι στίχοι ἐξοβελίζονται ὑπὸ τοῦ M., φρονοῦντος ὅτι ὁ μὲν 34 φαίνεται ὅτι δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα, ὁ δὲ 35 ὅτι προσήκει εἰς τὸ στόμα τοῦ μανδάτωρος. — 34 κέ. Οἱ Πράσινοι λαβόντες τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ λόγου τοῦ μανδάτωρος, ὅστις φαίνεται ὅτι ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ κειμένου, διεκτραγῳδοῦσι τὴν οἰκτρὰν τύχην των. Πανταχόθεν καταδιώκονται· δὲν ἠξεύρομεν κἂν, λέγουν, οὔτε ποῦ εἶναι τὸ παλάτι (δὲν ἔχομεν εἴσοδον εἰς τὰ δημόσια), οὔτε τί θὰ εἴπῃ κατάστασις τῆς πολιτείας (δὲν εὑρίσκομεν δηλ. ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν, ἵνα περιέλθωμεν τὴν πόλιν)· καὶ εἰς τὴν πόλιν ἐρχόμεθα ἐλευθέρως, προσθέτουν εἰρωνικῶς, μόνον ὅταν διαπομπευόμενοι πρὸς ἀτιμωτικὴν ποινὴν περιαγώμεθα ἐπὶ ἡμιόνου· ἀλλὰ θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἔλλειπε καὶ αὐτὴ ἡ διασκέδασις. — 36. *παλάτιον* (Θ.), *παλάτιν* (M.). — 41. Ὁ αὐτοκράτωρ διαψεύδει αὐτούς, λέγων, ὅτι ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ περιέρχεται εἰς τὰ δημόσια μέρη, ὅπου θέλει, οὐδένα διατρέχων κίνδυνον. — 42 κέ. Κατ' ὄνομα μὲν ἔχω ἐλευθερίαν, ἀλλὰ δὲν μοὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῶ που. Καὶ ἐάν τις εἶναι ἐλεύθερος, τὸν ὑποπτευθοῦν δ' ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ μέρος τῶν Πρασίνων, πάντως οὗτος ἀπροκαλύπτως θὰ τιμωρηθῇ διὰ τοῦτο. — 47 κέ. Μετὰ τοὺς τραχεῖς λόγους τοῦ Μανδάτωρος, παροξυνθέντες οἱ Πράσινοι ἐκ τῶν ἀπειλῶν, ἐκτρέπονται εἰς σφοδρὰς διαμαρτυρίας καὶ ὀνειδισμοὺς τοῦ αὐτοκράτορος: Δὲν ὑπάρχει δικαιοσύνη διὰ τοὺς Πρασίνους. Παῦσε

48β *καὶ ἄφες κολαζώμεθα,*
ἴδε πηγὴ βρύουσα
49β *καὶ ὅσους θέλεις κόλαζε.*
Ἀληθῶς τὰ δύο ταῦτα
50β *οὐ φέρει ἀνθρωπίνη φύσις.*
Εἴθις Σαββάτης μὴ ἐγεννήθη,
51β *ἵνα μὴ ἔσχε υἱὸν φονέα.*
Εἰκοστὸς ἕκτος φόνος ἐστὶν
52β *ὁ γενόμενος εἰς τὸ Ζεῦμα.*
Τῇ πρωΐᾳ ἐθεώρησεν,
53β *καὶ τῇ δείλῃ ἐσφάγη, δέσποτα πάντων.*

ΟΙ ΒΕΝΕΤΟΙ

Τοὺς φονεῖς ὅλους τοῦ σταδίου
54β *ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.*
ΠΡΑΣ. *Πότε σφάζεις καὶ ἀποδημεῖς.*
ΒΕΝ. *Σὺ δὲ σφάζεις καὶ διακινεῖς.*
Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου
57β *ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.*
ΠΡΑΣ. *Δέσποτα Ἰουστινιανέ,*
58β *αὐτοὶ παρακαλοῦσιν*
καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φονεύει,
59β *νοήσει ὁ μὴ θέλων.*
Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ Ζεῦμα
60β *τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτωρ;*
ΜΑΝΔ. *Ὑμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.*
ΠΡΑΣ. *Τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγάθου*
62β *τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτωρ;*
ΜΑΝΔ. *Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε*
63β *καὶ τοὺς Βενέτους πλέκετε.*
ΠΡΑΣ. *Ἄρτι καὶ ἄρτι, κύριε ἐλέησον.*

νὰ δολοφονῆς καὶ μὴ φροντίζῃς περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν *(ἄφες κολαζώμεθα* = ἂς κολαζώμεθα, ἀπάντησις ἴσως εἰς τοὺς λόγους τοῦ μανδάτωρος *οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθε).* — 49. Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν Πρασίνων *(πηγὴ βρύουσα)* καὶ ἀφοῦ τοιαύτη εἶναι ἡ ἐπιθυμία σου, τιμώρει ὅσους θέλεις. Ἀλλὰ νὰ τιμωρώμεθα καὶ νὰ φονευώμεθα ἀκρίτως εἶναι ἀφόρητον. — 51. *Σαββάτης* ὁ πατὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. — 52β. *Ζεῦμα* xy *Ζεῦγμα* οἱ ἄλλοι κώδ.· ὁμοίως καὶ κατωτέρω στ. 60. — 53. Τὴν πρωΐαν εὑρίσκετο εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ τὴν δείλην ἐσφάγη αὐτὸς ὁ τελευταῖον δολοφονηθείς. — 54. *ὅλους* h, οἱ λοιποὶ κώδ. *ὅλου.* Οἱ Βένετοι ἐπιρρίπτουσιν εἰς τοὺς Πρασίνους τὴν ἐνοχὴν πάντων τῶν διαπραχθέντων φόνων. — 55. Οἱ Πράσινοι κατηγοροῦσιν ἴσως τοὺς Βενέτους ὅτι οἱ τοῦ μέρους αὐτῶν φονεῖς κατορθώνουν ν' ἀποκρύπτουν τὴν ἐνοχὴν αὐτῶν, ἀπομακρυνόμενοι καὶ ἀποδεικνύοντες εὐχερῶς τὸ ἄλλοθι. — 56. Ἀνταποδίδοντες τὴν κατηγορίαν οἱ Βένετοι ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ Πράσινοι ὄχι μόνον εἶναι οἱ ἔνοχοι τῶν φόνων, ἀλλὰ καὶ προκαλοῦσι ταραχὰς κατηγοροῦντες ἄλλους. — 63β. *Πλέκειν* = συ-

64β *Τυραννεῖται ἡ ἀλήθεια.*
Ἤθελον ἀντιβάλαι τοῖς λέγουσιν ·
ἐκ θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα·
πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία;
ΜΑΝΔ. *Θεὸς κακῶν ἀπείραστος.*
ΠΡΑΣ. *Θεὸς κακῶν ἀπείραστος;*
69β *Καὶ τίς ἐστὶν ὁ ἀδικῶν με;*
Εἰ φιλόσοφος ἔστιν ἢ ἐρημίτης,
τὴν διαίρεσιν εἴπῃ τῶν ἑκατέρων.
ΜΑΝΔ. *Βλάσφημοι καὶ θεοχόλωτοι,*
72β *ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;*
ΠΡΑΣ. *Ἂν θεραπεύετε τὸ κράτος σου,*
στέγω καὶ μὴ θέλων, τρισαύγουστε·
75 *δλα, δλα οἶδα· ἀλλὰ σιωπῶ.*
Σώζου δίκη, οὐκέτι χρηματίζεις.
Μεταβαίνω, καὶ τότε Ἰουδαΐζω·
μᾶλλον δ' ἑλληνίσαι συμφέρει μοι.
ΒΕΝ. *Τὸ μισῶ οὐ θέλω βλέπειν*
80β *καὶ ὁ φθόνος παρενοχλεῖ μοι.*
ΠΡΑΣ. *Ἀνασκαφῇ τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων.*

Ἐξετάζων μετρικῶς τὸ κείμενον τοῦτο ὁ Maas ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῷ δώδεκα εἴδη στίχων, τὰ ὁποῖα διακρίνει διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου (a—m). Ἀλλ' ἱκανοὶ τὸν ἀριθμὸν στίχοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον προσεγγίζοντες μετρικῶς πρὸς τὰ εἴδη ταῦτα ἀποτελοῦσιν ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν, καί τινων ἄλλων δὲν προσδιορίζεται τὸ μέτρον (x). Οὕτω δ' ἔχομεν τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

a (4+5 ἐννεασύλλαβοι ὀξύτονοι) στ. 2.3.55.56
b (3+4 ἑπτασύλλαβοι παροξύτονοι) 4.5
xb 58
b(?)b 59
c (6+4 δεκασύλλαβοι προπαροξύτονοι) 7.8.11-14.31-33.36-40.43-45.73-75.78
c? 6.79
x(c?) 35
d (9+9 ἢ 8+9 ὀκτωκαιδεκασύλλαβοι ἢ ἑπτακαιδεκασύλλαβοι παροξύτονοι) 15.21.22.42.47 (ὀξύτονος) 50.52.62.80
d^2 67
d? 10.17.18.41.60
xd^2 34

κοφαντεῖν (Ἡσύχ.) ἑρμηνευτικὴ σημείωσις Maas. — 70.71. Μόνον ἀπροσωπόληπτος καὶ ἀδέκαστος κριτὴς ἠδύνατο δικαίως ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς διαφορᾶς ἡμῶν.

e (7+4 ἐνδεκασύλλαβοι προπαροξύτονοι) 65.66
e(c) 20
f (6+5 ἐνδεκασύλλαβοι παροξύτονοι) 26
xf 25
g (8+8 ἑκκαιδεκασύλλαβοι προπαροξύτονοι) 48.49
g^2 68
xg^2 63
g^2d^2 69
h (5+5 δεκασύλλαβοι παροξύτονοι) 51 (hh)
i (9+7 ἢ 8+7 ἑκκαιδεκασύλλαβοι ἢ δεκαπεντασύλλαβοι προπαροξύτονοι) 54.57
k (7+5 δωδεκασύλλαβοι παροξύτονοι) 70.71
l (3+6 ἐννεασύλλαβοι παροξύτονοι)
l(?)x 29
xl(?) 46
ll(?) 72
m (4+7 ἐνδεκασύλλαβοι παροξύτονοι) 76.77
x (ἄμετροι ἢ ἀπροσδιόριστοι) 9.16.19.24.27.30.61 (λόγοι τοῦ μανδάτωρος) 23.28.53.64.81 (λόγοι τῶν Πρασίνων).

Ἐνδιετρίψαμεν εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς μετρικῆς ἐργασίας τοῦ Maas, φρονοῦντες ὅτι οὕτω καθίσταται ἐμφανὲς ὁπόσον ἀμφίβολος εἶναι ἡ ὑπόθεσις περὶ ἐμμέτρου συγκροτήσεως εἰς ἐνιαῖον σύνολον τῶν παρατεταμένων κραυγῶν στασιάζοντος ὄχλου. Τοιαύτη δαψίλεια μέτρων ἀκανονίστως ἐναλλασσομένων καταδεικνύει σαφῶς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ στιχοπλοκίας, ἀλλὰ περὶ ἄλλου φαινομένου, οὐχὶ δ' ἀσυνήθους, τοῦ ὁποίου ἀλλαχοῦ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ἐξήγησις. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ὅτι τὰ συντεταγμένα εἰς φατρίας πλήθη τοῦ Ἱπποδρόμου, τὰ αὐτὰ τρέφοντα φρονήματα καὶ εἰς τὰ αὐτὰ συνεχόμενα πάθη, ἀπὸ μακροῦ δὲ χρόνου ἠσκημένα εἰς ὁμοφώνους ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων αὐτῶν, ἐνδεχόμενον ἦτο ἐν δεδομένῃ τινὶ περιστάσει νὰ ἐκδηλώσωσιν ὁμοθυμαδὸν διὰ μιᾶς βοῆς τὴν γνώμην των. Ἡ μαρτυρία περὶ τοιούτου γεγονότος τοῦ Δίωνος Κασσίου, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, εἶναι μαρτυρία αὐτόπτου σοβαρὰ καὶ κατὰ πάντα ἀξία πίστεως. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ Δίωνος γίνεται λόγος περὶ ὀλίγων τινῶν φρασιδίων. Ἀπὸ τούτων δὲ μέχρι τῆς αὐτομάτου δημιουργίας μακρῶν στιχουργημάτων ἡ ἀπόστασις εἶναι μεγάλη. Χαρακτηριστικὸν δ' ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι τοῦ στιχουργικοῦ ἀγῶνος φαίνεται μετέχων καὶ ὁ Μανδάτωρ, διότι καὶ τούτου τινὲς τῶν λόγων ἀναγνωρίζονται ὡς ἔμμετροι, ἐνῷ ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἦτο ἄλλη παρὰ τὴν τοῦ πλήθους.

Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι τὴν ἐπίφασιν τοῦ ἐμμέτρου παρέχει ἡ ρυθμικὴ κατασκευὴ τῆς φράσεως. Ἡ συνήθης ὁμιλία τῶν Ἑλλήνων ἔχει πολὺ τὸ ρυθμικόν, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, φυσικὸν δ' ἦτο ὅτι εἰς τὰς ἐπιβοήσεις, τὰς μετά τινος μέλους ἀπαγγελλομένας ὑπὸ τῶν

κρακτῶν ἴσως συνοδεύοντος τοῦ πλήθους, τὸ ρυθμικὸν στοιχεῖον ἐπλεόναζεν. Εἰς τὰ *Ἄκτα διὰ Καλοπόδιον* διακρίνονται εὐχερῶς ρυθμοί, τροχαϊκοὶ πρὸ πάντων καὶ ἰαμβικοὶ καὶ σπανιώτερον ἀναπαιστικοὶ καὶ δακτυλικοί[17].

Τὰς ἐπιβοήσεις τῶν μερῶν κατὰ τὴν δημοτικὴν ταραχήν, τὴν γενομένην τὸν Νοέμβριον τοῦ 561 ὁ Maas (II) μεταγράφει ὡς ἑξῆς:

ΒΕΝΕΤΟΙ

Ἄψον ὦδε, ἄψον ὦδε, Πράσινος οὐ φαίνεται.

ΠΡΑΣΙΝΟΙ

Αἴ, αἴ, ὅλοι, ὅλοι.
Ἄψον ὦδε, ἄψον ὦδε, Βένετος οὐ φαίνεται.

Προτιμοτέραν νομίζομεν τὴν γραφήν: *Ἄψον ὦδε, ἄψον ἐκεῖ* κτλ. τὴν ὁποίαν εἰς μὲν τὸν πρῶτον στίχον ἔχουσι πάντες οἱ κώδικες, εἰς δὲ τὸν τρίτον τρεῖς τούτων[18]. Ὑπὲρ τῆς γραφῆς συνηγορεῖ καὶ τὸ ἐν τῷ ἐπιγράμματι τοῦ Πορφυρίου «ὅλους ὧδε ὅλους ἐκεῖ» καὶ ἡ δημώδης φράσις *κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ* πρὸς δήλωσιν τοῦ πανταχοῦ. Τὸ πρῶτον κῶλον τοῦ στίχου ἰσοσυλλαβεῖ πρὸς τὸ δεύτερον, ἐκφερομένου κατὰ συνίζησιν τοῦ *ὦδε ἄψον*, οὕτω δ' ἐκλείπει καὶ ἡ χασμῳδία.

Τὸ III 1 δὲν εἶναι ἐπιβόησις, ἀλλ' ᾄσμάτιον, ὅπερ ἔψαλλεν ὁ ὄχλος ὄχι ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ, ἀλλ' ἐν τοῖς ὁδοῖς, χλευάζων τὸν βασιλέα Μαυρίκιον. Βραχὺν χρόνον πρὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 602, ὡς ἱστορεῖ ὁ Θεοφάνης (σ. 437 Bonn), «οἱ δῆμοι εὑρόντες ἄνδρα προσομοιοῦντα τῷ Μαυρικίῳ καὶ βαλόντες αὐτῷ σαγίον μαῦρον καὶ ἀπὸ σκόρδων πλέξαντες στέφανον καὶ εἰς ὄνον τοῦτον καθίσαντες διέπαιζον» ἐπιλέγοντες τὸ ᾆσμα. Περίληψιν τοῦ ᾄσματος ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττας, τοὺς δύο πρώτους στίχους αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, ὅλον δὲ ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός[19]. Εἶναι δὲ τοῦτο ᾆσμα κατὰ στίχον, ἀποτελούμενον ἐκ τετραμέτρων τροχαϊκῶν στίχων, καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:

---

17. Παραδείγματα: *Τροχαϊκὰ* (–∪'–∪ | –∪'–∪) στ. 10.15.20-22.22β.42.42β.47.50.59.62.64β.67.80. (-∪-∪-∪|∪-∪∪)7.8.11.13.14.32.33.36-40.43-45.74.75.78.79. (-∪-∪∪) 6.48.48β.49β.54β.57β.58 – *Ἰαμβικὰ* (∪'-∪ | -∪'-∪) 4.5.5β.47β.59β. (∪'-∪'-∪ | -∪'-∪) 16.21β.50β.69β. – *Τετραποδία ἰαμβικὴ* 68.69. – *Πολιτικὸς στίχος* 25. (Ἂν ἡ παρατήρησις ἡμῶν εἶναι ὀρθή, ἔχομεν ἐν τούτῳ τὸ παλαιότατον τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παραδειγμάτων πολιτικοῦ στίχου). – *Ἀναπαιστικὰ* 24.34β.52.52β.53β.65.66.71.72. – *Δακτυλικὰ* 28.60.72.73.

18. Οἱ κώδικες ἔχουσι καὶ ἕτερον *ὦδε* πρὸ τοῦ *Πράσινος* καὶ *Βένετος*, πλὴν τοῦ q παραλείποντος τοῦτο πρὸ τοῦ *Βένετος*.

19. Θεοφύλακτ., σ. 331d Bonn: «Τὰ δὲ πλήθη ἐπὶ τὴν τυραννίδα κατολισθήσαντα κατεπαννυχίζοντο τοῖς κακοῖς, καὶ ἐς τὸν Μαυρίκιον ἐρραψῴδουν μεθ' ὕβρεως ᾄσματα.

Εὗρηκε τὴν δαμαλίδα ἁπαλὴν καὶ τρυφεράν,
καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν οὕτω αὐτὴν πεπήδηκε,
καὶ ἐποίησε παιδία, ὡς τὰ ξυλοκούκουδα·
καὶ οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι, ἀλλ' ὅλους ἐφίμωσεν.
Ἅγιέ μου, ἅγιέ <μου>, φοβερὲ καὶ δυνατέ,
δὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου, ἵνα μὴ ὑπεραίρηται,
κἀγώ σοι τὸν βοῦν τὸν μέγαν προσαγάγω εἰς εὐχήν[20].

Σκωπτικὸν ἐπίσης ᾄσμάτιον φαίνεται μᾶλλον ὅτι εἶναι καὶ τὸ IV 2, τὸ ὁποῖον, ποιηθὲν ἴσως ὀλίγῳ πρότερον, εἶπον ἐνώπιον τοῦ Φωκᾶ ὑβρίζοντες αὐτὸν οἱ Πράσινοι ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ (609):

Πάλιν στὸν καῦκον ἔπιες,
πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας[21].

Ἀποτελεῖται τοῦτο ἐκ δύο διμέτρων τροχαϊκῶν καταληκτικῶν, ἡ δ' ὀρθοτέρα ἀνάγνωσις αὐτοῦ, ὡς νομίζομεν, εἶναι:

Πάλι εἰς τὸν καῦκον ἔπιες
πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεκες.

Ὁ Θεοφάνης ἐτήρησεν ἀμετάλλακτον τὸν εἰς *-κα* διαλεκτικὸν τύπον τοῦ δευτέρου ἀορίστου εἰς *-σα*, ὅστις καὶ νῦν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι συνή-

---

Ἐπέσκωπτόν τε καὶ τὸν ἱεράρχην τὸ τηνικαῦτα καιροῦ, ὃν πατριάρχην σύνηθες Ρωμαίους ἀποκαλεῖν». Ἰωάνν. Ἀντιοχ., ἀπ. 218c (= Müller, F.H.G. V 35 6 = Excerpta de insid. 148,7). Κεδρην. 703,13. Τὸ ᾄσμα ἀναφέρουσιν οἱ ἑπόμενοι, ὧν τινὲς μετὰ γλωσσικῶν ἢ μετρικῶν παρατηρήσεων: Ζαμπέλιος, Ἀσμ. δημ. 303. Βυζαντ. μελέται, Ἀθ. 1857, σ. 622 (ἐκ τοῦ Θεοφ.). Deville, De popularibus cantilenis apud recentiores Graecos, Paris 1866, σ. 34 (ὁμοίως). Σάθας, Κρητικὸν θέατρον, 1878, Α', σ. τνθ' (ὁμ.). Σ. Π. Λάμπρος ἐν Παρνασσῷ 1879, τ. Γ', σ. 400 κἑ. (= Μικταὶ σελίδες, 1905, σ. 385-394). Romans grecs, Par. 1880, σ. VIII. Krumbacher, Byz. Litteraturgesch., σ. 792. Πρβλ. Σάθα, Μνημεῖα ἑλλ. ἱστ., τ. VII, σ. XIV.

20. Στ. 1. *εὗρεν* Ἰω. Ἀντ. *δάμαλιν* Ἰω. Ἀντ., Κεδρ. *καὶ τρυφερὰν* παραλείπουν Θεοφ., Κεδρ. *δαμαλίδ' ἁπ.* Deville *δάμαλιν* Maas. — 2. *καὶ ὡς* Maas *ἀλεκτόριν* (*ἀλεκτόριον* δ.γ.) Θεοφ. *οὕτως αὐτὴν* Ἰω. Ἀντ. *οὕτως* παραλείπ. Θεοφάν. καὶ Κεδρην. *ταύτην* Θεοφ. *πεπήδηκεν αὐτὴν* Κεδρ. *ταύτη ἐπιπεπήδηκεν* Λάμπρ. *τὴν* ἀντὶ τοῦ *αὐτὴν* προτείνει μετ' ἐνδοιασμοῦ διόρθωσιν ὁ Kr. — 3-7. παραλείπονται ὑπὸ Ἰω. Ἀντ. — 3. *τὰ παιδία* εἰς κῶδ. Θεοφ. *ξυλοκώδωνα* Κεδρ. *παιδιὰ* Maas. — 4.5. παραλείπονται ὑπὸ Κεδρ. — 5. *ἅ <μου>* συμπλήρωσις Maas. — 7. *τὸν μέγαν βοῦν* Κεδρ.

21. Ἰω. Ἀντιοχ., ἀπ. 218e (Müller, F.H.G. V 37 = Excerpta de insidiis 149, 16). Θεοφάν. σ. 457 Bonn. Γεώργ. Μοναχ., σ. 562 Mur. II 664, 19 De B. Κεδρην. I 709, 5 Bonn. Λέων γραμμ., σ. 145 Bonn. Γλυκᾶς Δ' σ. 551 Bonn. Πρβλ. Ζωναρ. ΙΔ' ιδ' 29. «Φωκᾶς ἐν ἵπποις ἀμίλλῃ τῶν δήμων πρὸς αὐτόν τι ἀποσκωψάντων, ἐκμανεὶς πολλοὺς μὲν ἀνεῖλε, κλπ». Ζαμπέλ., Βυζ. μελ., σ. 623 [*στὸν κ. — ἀπώλεκας*] δλως παρηλλαγμένον δι' αὐθαιρέτων μεταβολῶν ἐν Ἀσμ. δημ., σ. 229. Sophocles, Greek Lex., 1870, σ. 49 [*εἰς τὸν κ. — ἀπέλεκες*]. Σάθα, Κρητ. θέατρ., Α' σ. υ' [*εἰς τὸν κ. — ἀπέλυκες* (οὕτω:)]. Lambros, Rom. gr., σ. IX [*εἰς τὸν κ. ἢ στὸν κ.*]. Krumbacher, Byz. Litt.², σ. 793 [*στὸν κ.*].

Στ. 1. *Πάλιν τὸν οἶνον* Κεδρην., οἱ λοιποὶ *Πάλιν εἰς τὸν κ.* — 2. *ἀπόλεκες* κῶδ. m, Θεοφ., οἱ λοιποὶ κώδ. *ἀπέλεκες*.

θης· τὸ δὲ *ν* πρὸ τοῦ *σ* δὲν ἀνέχεται ἡ δημώδης, δυνάμεθα δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ φθογγολογικὸς οὗτος κανὼν εἶναι παλαιότερος[22]· καὶ τὸ *πάλι* ἀντὶ τοῦ *πάλιν* ἦτο ἐν χρήσει πολὺ πρὸ τοῦ ς΄ αἰῶνος.

Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ ᾄσμάτιον V, τὸ ὁποῖον πρὸς ὕβριν τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄ (741-775) εἶπεν ὁ δῆμος ἐν ἱππικῷ ἐπίσης ἀγῶνι:

Ἡ Ἀγάθη ἐγήρασεν,
σὺ δὲ ταύτην ἀνενέωσας[23].

Ὡς δ' ὅμως φέρεται τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς ᾄσμα. Τοῦ πρώτου στίχου αἱ χασμῳδίαι εἶναι ἀφόρητοι. Καὶ ὑπάρχει μὲν ἡ γνώμη, ὅτι εἰς τὴν τονικὴν ποίησιν τῶν Βυζαντινῶν παρέχεται πλήρης ἄδεια χασμῳδιῶν, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή· χασμῳδίαι παρατηροῦνται εἰς τὴν ρυθμικὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν καὶ ἔν τινι μέτρῳ εἰς τοὺς πολιτικοὺς στίχους τῶν λογίων· τοὐναντίον δὲ ἡ δημώδης ποίησις τῶν Βυζαντινῶν ἀποφεύγει τὴν χασμῳδίαν, σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ σημερινὴ δημώδης ποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν ᾗ σπανιώτατα καὶ δὴ μόνον εἰς τοὺς ἀπαγγελλομένους στίχους εἰσχωροῦσι χασμῳδίαι· ὅπου δ' ἄλλοθι παρατηροῦνται χασμῳδίαι, αὗται προέρχονται ἐκ μνημονικοῦ λάθους τοῦ ἀντιγράφοντος ἢ ἀπαγγέλλοντος τὸ ᾄσμα.

Ἀλλὰ καὶ ἄρρυθμον εἶναι τὸ προκείμενον ᾄσμάτιον. Ὁ Ζαμπέλιος ἐζήτησε διὰ διορθώσεων ν' ἀποκαταστήσῃ τὸν ρυθμὸν γράφων *Ἡ Ἀγάθη μας ἐ., σὺ δὲ τὴν ἀ.* Ἀλλ' αἱ διορθώσεις αὗται εἶναι αὐθαίρετοι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ νεώτεροι μετρικοὶ δὲν ἀπαιτοῦσι ρυθμὸν ἐκ τῶν βυζαντινῶν στίχων, προσέχοντες εἰς μόνον τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν καὶ τὸν τόνον τοῦ πέρατος τοῦ στίχου· διὰ τὴν δημώδη δ' ὅμως ποίησιν τῶν βυζαντινῶν χρόνων νομίζομεν ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ὑποστηριχθῇ μετὰ πιθανότητος ὅτι εἶχε νόμους παντελῶς διαφόρους τῶν τῆς ἡμετέρας δημώδους, ἥτις εἶναι ἡ φυσικὴ συνέχεια αὐτῆς.

Τὸ προκείμενον δὲ σκωπτικὸν δίστιχον ἀποκαθίσταται καθ' ἡμᾶς ὧδε:

Ἡ Γηραγάθη ἐγήρασεν,
σὺ δ' αὐτὴν ἀνένεωσας.

Ἀποτελεῖται δηλονότι ἐκ διμέτρου ἰαμβικοῦ καὶ διμέτρου τροχαϊκοῦ καταληκτικοῦ, κατὰ μετρικὴν σύζευξιν συνηθεστάτην εἰς ὀλιγόστιχα ἔμμετρα καὶ νῦν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους[24]. Περὶ δὲ τῆς κριτικῆς διορθώ-

---

22. Βλ. K. Kieterich, Untersuchungen, σ. 88-89. G. Meyer, Gr. Gramm.², § 273. Thumb, Handbuch², σ. 22.

23. Γ. Κωδιν., Π. κτισμ., σ. 97,7 Bonn. = Πάτρ. Κ/πόλ. Η΄ 68, σ. 240,11 Preger [*αὐτὴν* Κωδ. — *ταύτην* Pr.]. (Ζαμπέλ., Ἄσμ. δημ., σ. 354 [*Ἡ Ἀ. μας ἐ. καὶ σὺ τὴν ἀνανέωσας*]. Lambros, Rom. gr., σ. IX [ὁμοίως, ἐκ τοῦ Ζαμπελίου]. Maas [ἴσως: *ἀνένεωσας*]).

24. Πρόχειρα παραδείγματα ἐκ τῶν πρώτων σελίδων τῶν συλλογῶν τῶν μεσαιωνικῶν παροιμιῶν τὰς ὁποίας ἐξέδωκα ἐν Παροιμίαις, τ. Α΄: Δίμετρος ἰαμβικὸς + διμέτρῳ τροχαϊκῷ

σεως παρατηροῦμεν ὅτι τὴν μὲν ἀντωνυμίαν *αὐτὴν* τοῦ δευτέρου στίχου παρελάβομεν ἐκ τοῦ Κωδινοῦ, τὸ δὲ *Γηραγάθη* (= γραῖα Ἀγάθη) εἶναι ὁ γνήσιος λαϊκὸς τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀγάθης ἐκείνης, τῆς ἐρωμένης τοῦ σατιριζομένου βασιλέως. «Ἀγάθη, γραῦς ὡραία τῷ εἴδει σφόδρα. Ἐκλήθη δὲ *Γηραγάθη* διὰ τὸ φυλάξαι αὐτῆς τὴν παρθενίαν χρόνους πολλούς» λέγουν τὰ Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὸ γηροκομεῖον, ὅπερ αὕτη ἔκτισεν, ἐλέγετο *τὰ Γηραγάθης*. Ὅθεν ἀναγκαίως αὐτοῦ τοῦ χλευαστικοῦ παρωνυμίου θὰ ἔκαμε χρῆσιν ὁ λαὸς διασύρων τὸν αὐτοκράτορα.

Τὸ VI ἐκ δύο διμέτρων τροχαϊκῶν στίχων εἶναι καὶ τοῦτο σκωπτικὸν ᾀσμάτιον, ποιηθὲν περὶ τὸ 900:

Ἀδελβέρτος κόμης κούρτης,
μακροσπάθης, γουνδοπίστης[25].

Ὡς ἱστορεῖ ὁ διασώσας τοῦτο ἐπίσκοπος Κρεμῶνος Λουιτπράνδος (Ι΄ αἰών), ὁ διασυρόμενος κόμης τῆς αὐλῆς (κούρτης) Ἀδελβέρτος (Adelbertus), καίπερ φιλανθρωπότατος καὶ χρηστότατος ὅτε ἦτο νέος, ἔγινεν ἡλικιωθεὶς φαυλότατος· καὶ τοσοῦτον πονηρὰ ἦτο ἡ κρατοῦσα περὶ αὐτοῦ γνώμη, ὥστε ἐφέρετο ᾀσμάτιον κοινότατον, ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ παίδων ψαλλόμενον, τὸ ὁποῖον καὶ ἑλληνιστὶ καὶ ἐν λατινικῇ μεταγραφῇ καὶ μεταφράσει παραθέτει· λέγον δὲ ὅτι ὁ Α. εἶχε μὲν μακρὰν τὴν σπάθην, ἀλλ' ἐλαχίστην τὴν πίστιν. Ἡ μετάφρασις εἶναι ἀκριβὴς καὶ τὸ κείμενον ἔχει κάλλιστα, οὐδὲ παρίσταται χρεία διορθώσεως τῆς λέξεως· *γουνδοπίστης* εἶναι ὁ ἔχων κοντήν, βραχεῖαν τὴν πίστιν, ὁ *κοντοπίστης*, κατὰ τροπὴν διαλεκτικὴν τοῦ ἀρκτικοῦ *κ* εἰς *γ*, καὶ τοῦ *ο* εἰς *ου*· ἡ τροπὴ τοῦ *ο* εἰς *ου* καὶ τοῦ *κ* ἐν ἀρχῇ λέξεως ἑπομένου φωνήεντος ἢ ὑγροῦ εἰς *γ* εἶναι συνήθης εἰς τὴν ἑλληνικήν[26].

Ὁ Ἀδελβέρτος ἦτο μαρκίων Ἐπορηγίας (Eporegiae) ἐν Ἰταλίᾳ, τὸ ᾀσμάτιον ἄρα συνετέθη καὶ ἐψάλλετο ὑπὸ Ἰταλῶν Ἑλλήνων. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ Ad. Hofmeister (παρὰ Maas) ὅτι εἶναι πλάσμα τοῦ Λουιτπράνδου εἶναι παντελῶς ἀπίθανος. Ὁσονδήποτε καλῶς καὶ ἂν ἐγίνωσκεν ὁ ἐπίσκοπος Κρεμῶνος τὴν ἑλληνικήν, ἦτο δύσκολον νὰ πλάσῃ τὰ τοσοῦτον χαρακτηριστικὰ σύνθετα ἐπί-

---

καταληκτικῷ, σ. 19,37. Δίμετρος ἰαμβικὸς + διμ. τροχ., σ. 9,52. Δίμ. τροχ. + διμ. ἰαμβ., σ. 17,27. Δίμ. τρ. καταληκτικὸς + διμ. ἰαμβ. κατ., σ. 7,23. Δίμ. ἰαμβ. καταλ. + διμ. τροχ., σ. 29,82. Δίμ. ἰαμβ. κατ. + διμ. τροχ., κατ. εἰς συλλαβήν, σ. 36,12. Δίμ. ἰαμβ. + διποδίᾳ τροχ., σ. 9,74. Διποδ. ἰαμβ. + διποδ. τροχ. κατ., σ. 10,3. Ἐκ δὲ τῶν σημερινῶν παροιμιῶν, ἀνοίγων τυχαίως ἕνα τόμον τῆς συλλογῆς μου, εἰς μίαν μόνον λέξιν (γραῖα) σημειώνω τὰ ἑπόμενα παραδείγματα. Δίμετρ. ἰαμβ.+διμ. τροχ. κατ., ἀρ. 7. Δίμ. τροχ. + διμ. ἰαμβ., ἀρ. 1, Δίμ. ἰαμβ. κατ. + διμ. τροχ., ἀρ. 48.

25. Luitprandi, Antapodosis II, 34 ἐν Pertz, Monumenta Germaniae historica, τ. V, σ. 295 [*Ἀδελβέρτος* (δ.γ. *Ἀδεβέρτος*) *κόμις κούρτις, μακροσπάθης, γουνδοπίστις*. Adelbertus comis curtis, macrospathis, gundopistis]. Lambros, Rom. gr., σ. X. [διορθώνει τὸ *γ.* εἰς *κονδοπίστις*].

26. Βλ. Foy, Lautsystem, σ. 13. Τοῦ κυρίου ὀνόματος τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος *Κονδοχέρης* (Θεοφάν., σ. 366 Bonn) φέρονται εἴς τινα χειρόγραφα καὶ διάφοροι γραφαὶ *Γογδοχέρης* (ἀντὶ *Γονδοχέρης*).

θετα, ὧν τὸ ἕτερον μάλιστα εἰς διαλεκτικὸν τύπον· μόνος ὁ λαὸς ἦτο ἱκανὸς νὰ παραστήσῃ οὕτω λακωνικῶς καὶ ἐντόνως διὰ τῆς συνθετικῆς δυνάμεως τῆς δημώδους γλώσσης τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ἤθους πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ σατιριζομένου ἀνδρός.

Ἔπονται εἰς τοῦτο τὰ δύο ᾄσματα (VII 1.2) εἰς τὸν Ἀλέξιον Κομνηνόν, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν διάσωσιν αὐτοῦ πρὸ τῆς ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν θρόνον:

Τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς
χαρῇς, Ἀλέξιε ἐννόησες το,
καὶ τὴν Δευτέραν τὸ πρωὶ
ὕπα καλῶς, γεράκιν μου[27]

καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς ἐπεισόδιόν τι τοῦ πρὸς τοὺς Πατζινάκας πολέμου τοῦ βασιλέως:

Ἀπὸ τὴν Δρίστραν εἰς Γολόην
καλὸν ἀπλῆκτον Κομνηνέ[28].

Ἡ πορφυρογέννητος θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου ἀπηξίωσε νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν συγγραφὴν περὶ τῶν πράξεων τοῦ πατρός της τὰ εἰς ἰδιώτιδα φωνὴν στιχουργήματα ταῦτα, καὶ τὸ μὲν πρῶτον, ἐμφαῖνον ἀγάπην τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Ἀλέξιον καὶ θαυμασμὸν διὰ τὸ κατόρθωμα τῆς εὐτυχοῦς διασώσεως αὐτοῦ, κρίνει εὐμενέστατα, ὡς «τὴν τοῦ πράγματος ἐπίνοιαν ἐμμελέστατά πως ἀνακρουόμενον» καὶ παραφράζει ἀκριβῶς εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικήν. Τὸ δὲ δεύτερον σκῶπτον τὸν ἐν μάχῃ ἀτυχήσαντα βασιλέα, οὐδὲ κἂν μνημονεύει. Διέσωσαν δ' ὅμως αὐτὰ οἱ βιβλιογράφοι· ὁ παλαιότατος κῶδιξ τῆς Ἀλεξιάδος, ὁ φλωρεντῖνος τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος (F[1]) ἔχει ταῦτα ἐν τῇ ᾠᾷ· ὁ δὲ σύγχρονος τῆς

---

27. Ἄνν. Κομν. Β΄ 4,I, σ. 69, 4 Reifferscheid [*χαρεῖς*]. Ζαμπελίου, Ἀσμ. δημ., σ. 363 [*χαρεῖς-εἶπα*]. Sophocles, Lex., σ. 49 [*χαρῆς-εἶπα*]. Lambros, Rom. gr., σ. XI [*χαρεῖς Ἀλέξι ἐνόησ' το-εἶπα*]. B. Schmidt παρὰ Ἄννῃ Κομνηνῇ, ἐd. Reifferscheid I. XIII [*χαρὰ στ', ἐνόησές το-πρ. πετᾷς κ. γεράκιν*]· οὕτω δ' ἀποκαθιστᾷ πολιτικοὺς στίχους, ἀποβάλλων δύο λέξεις (*Ἀλέξιε-μου*). Συνόδης Παπαδημητρίου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς παρὰ τῷ αὐτ. νεορωσικῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ὀδησσοῦ Ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἑταιρείας ΙΙ Βυζαντ. τμῆμα, ἐν Ὀδησσῷ 1892, σ. 281-287 (ρωσιστί). Τὴν διατριβὴν ταύτην γινώσκω ἐκ περιλήψεων αὐτῆς ἐν Byz. Zts. 1893, II, σ. 141 καὶ ἐν Βυζαντινοῖς χρονικοῖς τῆς Πετρουπόλεως, 1894, I, σ. 440 [*χαρῆς, Ἀ. ἐννόησές το-ὕπα κ.*]. Maas [*χαρεις-Ἀ. ἐνόησες το-ὕπα*].

28. Ἄνν. Κομν. Ζ΄ 3, σ. 240,5 [ὅτε καὶ (A, παραλείπονται ὑπὸ τοῦ F[1]) ἔλεγον οἱ πολῖται ἀπὸ τὴν δρίστραν εἰς γολόην καλὸν ἀπλῆκτον (ἄπληκτον A) κομνηνέ (F[1] ἐν τῇ ᾠᾷ, A). B. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. XVII [*ἀπλήκτῳ* — ἑρμηνεύων: Von Dr. nach. G. ist eine schöne Reise für einen unverwundeten]. W. Fischer ἐν Berl. phil. Wochenscher, 1885, σ. 390-393 [ὅτι τὸ μέτρον τοῦ ᾄσματίου εἶναι ἀναπαιστικὸς δίμετρος καὶ τροχαϊκὸς δίμετρος]. Συνόδης Παπαδημητρίου, ἔνθ' ἀν., [*Γολόην-ἀπλίκτον*, καὶ ὅτι τὸ μέτρον εἶναι τονικὸς τετράμετρος ἰαμβικός]. Maas [*Γολόην*].

Ἄννης ἐπιτομεὺς τῆς Ἀλεξιάδος, οὗ τὸ ἔργον ἔχομεν ἐν χειρογράφῳ τοῦ Μονάχου τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος (Α), τὰ συμπεριέλαβεν εἰς τὸ κείμενον[29].

Τὸ πρῶτον ᾄσμάτιον ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων διμέτρων ἰαμβικῶν ἐναλλὰξ ὀξυτόνων καὶ προπαροξυτόνων. Ἡ δ' ἔννοια αὐτοῦ ἐσαφηνίζετο ὑπὸ τῆς παραφράσεως τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς: «Κατὰ μὲν τὸ τυρώνυμον Σάββατον ὑπέρευγέ σοι τῆς ἀγχινοίας, Ἀλέξιε, τὴν δὲ μετὰ τὴν Κυριακὴν δευτέραν ἡμέραν καθάπερ τις ὑψιπέτης ἱέραξ ἀφίπτασο τῶν ἐπιβουλευόντων βαρβάρων». Ὅτι δηλ. ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, πληροφορηθεὶς τὰ τεκταινόμενα κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου, κατώρθωσε νὰ ἐξέλθῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροφάγου (13 Φεβρουαρίου 1081) καὶ νὰ φθάσῃ τὴν πρωΐαν τῆς Δευτέρας (15 Φεβρουαρίου) εἰς Τζουρουλὸν τῆς Θρᾴκης, ὅπου ἡνώθη μετ' αὐτῶν συναποστατῆσαν τὸ στράτευμα.

Δυσκόλως δ' ὅμως ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν ἐλευθέραν παράφρασιν τῆς Ἀλεξιάδος ἡ λέξις τοῦ δημώδους ᾀσματίου. Τὸ *ὕπα καλῶς*, παραδιορθωθὲν μάλιστα εἰς *εἶπα*, ἐφαίνετο ἀκατανόητον, ἀλλ' ὀρθῶς ὁ Παπαδημητρίου ἀνεγνώρισεν ὅτι εἶναι β΄ πρόσωπον τῆς προστακτικῆς τοῦ ὑπάγω, καὶ ὅτι καὶ τὸ ἀντιστοιχοῦν *ἀφίπτασο* τῆς Ἀλεξιάδος εἶναι προστακτικῆς ἐγκλίσεως. Ὁ Maas ἀντικατέστησε διὰ τοῦ τύπου τούτου *ὕπα* τὸ ἐν τῇ δημώδει βοῇ τῶν Βενέτων πρὸς τὸν Φωκᾶν ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου τοῦ Σιμοκάττα καὶ τοῦ Θεοφάνους παραδεδομένον *ὕπαγε* (IV,4) καὶ σημειώνει ὁμοίαν φράσιν τοῦ Λεοντίου ἐν τῷ βίῳ Συμεῶνος τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ (σ. 1717 A Migne): «ὕπαγε καλῶς». Ἀπαράλλακτον σχεδὸν τὴν φράσιν τοῦ ᾀσματίου ἔχομεν ἐν ᾄσματι τοῦ λεγομένου *Ἀλφαβήτου τῆς ἀγάπης* (ἀρ. 29, σ. 20 Wagner): *Ὕπα καλῶς, πετρίτη μου.* (Τὸ ᾆσμα εἶναι ὡς ἀπὸ μέρους κόρης πρὸς τὸν ἀναχωροῦντα ἐρώμενον). Τὸ *ὕπα* εὑρίσκομεν προσέτι καὶ παρὰ τῷ Βρυεννίῳ[30] καὶ πολλάκις καὶ κατὰ διαφόρους τύπους ἐπαναλαμβανόμενον ἐν τῷ *Λόγῳ παρηγορητικῷ περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας*[31]. Τὸ δ' ἀνεξήγητον *χαρεὶς* εἶναι ἐπιρρηματικὴ ἐπευφημία καλῶς ἀποδιδομένη διὰ τῆς παραφράσεως τῆς Ἀλεξιάδος *ὑπέρευγέ σοι.* Εὑρίσκομεν αὐτὴν καὶ ἐν τῇ Ἐσκωριαλείῳ διασκευῇ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη 1457 (βλ. ἀνωτέρω, σ. 594): *χαρῇς καὶ ἂς δευτερώσῃς.* Ἄλλοι τύποι εἶναι *νὰ πιχαρῇς* (Ἀλφαβ. ἀγ. 64, σ. 38 Wagner) καὶ *χαρίσου το*[32]. Σήμερον κοινότατος τύπος εἶναι *χαρῶ σε*[33].

---

29. «Τὸ δὲ ᾄσμάτιον αὐταῖς λέξεσιν εἶχεν οὕτως· Τὸ Σ. — γεράκιν μου».

30. Ἐν Παπαδοπούλου Κεραμέως, Varia sacra graeca, σ. 294.

31. Ἐκδοθέντι ὑπὸ Λάμπρου, Romans grecs, σ. 289 κἑ ἐκ κώδ. τῆς Ὀξφόρδης (Ο) καὶ ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι, τ. Γ΄, σ. 407 κἑ ἐκ κώδικος τῆς Λιψίας (Λ): *ὕπα καλῶς* (στ. 190. 194. 369. 412 Λ) *ὕπαε καλῶς* (στ. 190. 377 Ο) *ὕπαγε καλῶς* (στ. 318 Λ. 367 Ο) *καλῶς ὑπάγεις* (στ. 244. 248 Λ. 249. 253 Ο) *καλῶς ὑπάγαινε* (στ. 422 Ο).

32. *Πρόδρομ.* Γ΄ 325. 326 πο (σ. 63 Hesseling et Pernot): στὴν γλῶσσαν μου γυρίζεται, δαῖμον ἀνάθεμά σε, | *χαρίσου το,* ὑδρόλικον, μόλις ἐπέτυχά το [δ. γ. *συγχάρισε, τὸ δρόλικον*].

33. Π.χ. Κρήτης ᾄσμάτιον: «κ' ἄσπρα λουλούδια κρέμουνται, *χαρῶ σε,* στὴμ ποδιά σου» (Λαογρ. Α΄ 290, 46). «Ἐν Κύπρῳ ὁ σύζυγος καλῶν τὴν σύζυγόν του, δὲν καλεῖ ποτὲ αὐτὴν

Τὸ δεύτερον ἐκ δύο διμέτρων ἰαμβικῶν ᾄσμάτιον διασύρει τὴν ἧτταν τοῦ Ἀλεξίου ἐν μάχῃ τινὶ κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Πατζινάκας πόλεμον (1090-1091). Κατέχων ὁ αὐτοκράτωρ τὴν Δρίστραν, πόλιν παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν, συνῆψεν ἀκαίρως μάχην πρὸς αὐτοὺς ἀτυχῆ· κατατροπωθέντων τῶν στρατευμάτων του, αὐτὸς τραυματίας μόλις διεσώθη φεύγων διὰ νυκτὸς εἰς Γολόην, ὁπόθεν μεθ' ἡμέρας τινὰς μετέβη εἰς Βερόην. *Ἀπλῆκτον* εἶναι ὁ καταυλισμός, ὅθεν τὸ ᾄσμάτιον χλευάζει τὸν βασιλέα, ὅστις κατέχων τὴν πόλιν Δρίστραν ἠναγκάσθη διωκόμενος νὰ καταυλισθῇ εἰς τὴν Γολόην.

Παρατρέχοντες τἄλλα παρὰ Maas ᾄσματα (VIII. IX 1-17), διότι, ὡς εἴπομεν, νομίζομεν ταῦτα λογίας προελεύσεως, ὀλίγα τινὰ μόνον θὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ τελευταίου ᾄσματος τῆς συλλογῆς αὐτοῦ. Διεσώθη τοῦτο διὰ λατινικῶν χαρακτήρων μεταγεγραμμένον ἐν χειρογράφῳ τοῦ ΙΒ΄ αἰ. τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Cambrai (κῶδ. 512) καὶ ἐν Βαλλικελιανῷ κώδ. F 73 τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, ἐξεδόθη δὲ καὶ ἀποκατεστάθη κατὰ τὸ ἐνὸν εἰς τὸν ἑλληνικὸν τύπον αὐτοῦ ὑπὸ P. Fabre (Le polyptyque de chanoin Benoît ἐν Travaux et mémoires des facultés de Lille, τ. I., Lille 1889) καὶ ὑπὸ V. Tommasini (Sulle laudi greche conservate nel Liber politicus del canonico Benedetto ἐν τόμῳ ἐκδοθέντι ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς διδασκαλίας τοῦ Ernesto Monachi ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἐν Ρώμῃ 1901, σ. 377-388). Συμβολὰς δ' ἀξιολογωτάτας πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ ἑρμηνείαν αὐτοῦ παρέσχον ὁ Krumbacher (Byz. Litteraturg.[2] 256-257 § 108 καὶ ἐν Byz. Zts. 1902 XI 587-588) καὶ ὁ Maas.

Τὸ ᾆσμα τοῦτο ἐψάλλετο ἐν Ρώμῃ ὑπὸ παίδων ψαλτῶν κατὰ τὴν λεγομένην ἑορτὴν τῶν κεράτων (Cornomannia). Κατά τινα εἰκασίαν, ἡ ἑορτὴ αὕτη ἤγετο ἤδη ἀπὸ τοῦ Θ΄ ἢ Ι΄ αἰῶνος, πάντως δὲ τὸ ᾆσμα εἶναι πολὺ παλαιόν, ἀφοῦ εὑρίσκεται ἐν χειρογράφῳ τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, καὶ εἶναι ἐν αὐτῷ παρεφθαρμένον καὶ πολλὰ ἔχει χάσματα ἐκ παραλείψεως στίχων καὶ συγχωνεύσεως εἰς ἓν δύο ἢ τριῶν ᾀσμάτων. Ἔχει δὲ τὸ κείμενον τοῦτο μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ποιήσεως, διότι ἀποτελεῖται ἐξ ᾀσματίων φερομένων μέχρι τοῦ νῦν διὰ στόματος εἰς πολυαρίθμους παραλλαγὰς καὶ διότι τὸ ἓν τούτων, τὸ *χελιδόνισμα*, εἶναι πολύτιμον ἐκ παραδόσεως περίλειμμα ἀρχαιοτάτων ἐθίμων καὶ ᾀσμάτων. Ἀλλὰ μὴ ἔχοντες πρόχειρα τὰ ἔργα τοῦ Fabre καὶ τοῦ Tommasini[34] καὶ ἐπειδὴ κατ' ἀνάγκην θὰ ἐπεξετείνετο εἰς μῆκος ὁ λόγος ἐκ τῆς συνεξετάσεως τῶν σημερινῶν εἰς πολλὰς δεκάδας ἀνερχομένων παραλλαγῶν, ὧν αἱ τοῦ χελιδονίσματος μάλιστα εἶναι ἄξιαι λεπτομερεστέρας μελέτης, περιοριζόμεθα νῦν εἰς τινας μόνον παρατηρήσεις.

ὀνομαστί, ἀλλὰ διὰ τοῦ χαριεντισμοῦ *χαρῶ σε*, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην του, καὶ ὅταν ζητεῖ παρ' αὐτῆς πρᾶγμά τι, πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ χαριεντισμοῦ ζητεῖ τοῦτο, οἷον *χαρῶ σε, φέρε μου ἕνα λαμπρόν*». (Ὁ ἐν Κ/πόλει Σύλλ., τ. Η΄, σ. 495).

34. Ὡς βάσιν πάσης περαιτέρω μελέτης τοῦ ᾄσματος ὁ Krumbacher (Byz. Zts. XI, σ. 588) ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν χρῆσιν τελείων πανομοιοτύπων τῶν χειρογράφων, διότι εἰς τὰς ἐκδόσεις ὑπάρχουσι πολλὰ ταμφίβολα.

Τὰ χειρόγραφα παρέχουσιν ἀτελὲς καὶ κολοβὸν κείμενον χελιδονίσματος ἢ ᾠδῆς εἰς τὸ ἔαρ, ἐν συμφυρμῷ μετ' ἀποσπασμάτων ἄλλων ᾀσμάτων συγγενῶν, ὧν τινὰ καὶ εἰς τὰς σημερινὰς παραλλαγὰς τῶν χελιδονισμάτων συγχωνεύονται μετὰ τοῦ κυρίου ᾄσματος, ἓν δέ, τὸ *ἀλφαβητάριον*, οὐδεμίαν συνάφειαν ἔχον πρὸς τὸ χελιδόνισμα, παρ' ἡμῖν ἐνίοτε συνάπτεται μόνον πρὸς τοὺς θρήνους τῆς μεγάλης ἑβδομάδος. Ἀτελῆ ἀποσπάσματα τῶν διαφόρων τούτων ᾀσμάτων, χαλαρῶς συνδεόμενα πρὸς ἄλληλα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκατάληπτα, ἐφ' ὅσον δὲν συμπληροῦνται καὶ ἐπεξηγοῦνται ὑπὸ σημερινῶν δημωδῶν παραλλαγῶν, παρέχουσιν εἰς τὸ κείμενον ἔμφασιν παντελοῦς ἀσυναρτησίας. Εἶναι δὲ τᾄσματα ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται τοῦτο: α΄) εὐχετικά, οἷα τὰ συναπτόμενα εἰς τὰ σημερινὰ ᾄσματα τῶν καλάνδων καὶ τἄλλα ἑορταστικὰ (στ. 1-14. 37-42. 59-62). β΄) Πολυχρονισμοὶ (77-82 ἢ 87). γ΄) Ἀλφαβητάρια (21-29) [Α-Δ] (65-74) [Α-Ι]. δ΄) Χελιδόνισμα (22. 32-36. 43-52). ε΄) Χαιρετισμοὶ εἰς τὸ ἔαρ (55. 88-90) καὶ ς΄) Ἐπῳδαὶ πρὸς δίωξιν τοῦ χειμῶνος ἢ τοῦ ἐκπροσωποῦντος αὐτὸν Φεβρουάρη (15-20. 53-54).

Κοινὸς χαρακτὴρ πάντων τῶν ᾀσμάτων τούτων εἶναι τὸ τροχαϊκὸν μέτρον αὐτῶν, ὅπερ διετήρησαν καὶ πᾶσαι αἱ σημεριναὶ παραλλαγαὶ τῶν χελιδονισμάτων, ἐν μέρει δὲ καί τινα τῶν ὁμοίων ἀλφαβηταρίων. Τάσις τις πρὸς μετατροπὴν τῶν βραχέων τροχαϊκῶν στίχων εἰς πολιτικοὺς ἐξεδηλώθη μὲν ἐνωρίς, ἀλλὰ δὲν κατίσχυσεν. Εἷς ἐν τῶν ἀλφαβηταρίων ἐν τῷ βιενναίῳ κώδικι τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος (θεολ. ἑλλην. 244 φ. 103) παρετήρησεν ἤδη ὁ Krumbacher (Byz. Litt.[2] 257) ὅτι ὁ πρῶτος στίχος, πολιτικὸς δεκαπεντασύλλαβος, δυσαρμοστεῖ πρὸς τοὺς ἑπομένους βραχεῖς στίχους. Ὁ στίχος ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἀρχὴ τοῦ κόσμου γέγονεν ὁ κτίστης τῶν ἁπάντων.

Ὁμοίως καὶ εἰς δημῶδες ἀλφάβητον, προστεθειμένον εἰς τὸ τέλος κορινθιακοῦ θρήνου τῆς μεγάλης Παρασκευῆς οἱ δύο πρῶτοι στίχοι (44-45) εἶναι πολιτικοί, οἱ δὲ λοιποὶ (46-62) δίμετροι τροχαϊκοὶ καταληκτικοί, ὡς καὶ οἱ τῶν δύο ἀλφαβηταρίων τοῦ προκειμένου χελιδονίσματος.

Ἄλφα εἶναι ὁ οὐρανὸς καὶ βῆτα βασιλεύει,
γάμμα γεννιέται ὁ Χριστὸς καὶ δέλτα δι' ἀγγέλου[35].

Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν παραλλαγῶν τοῦ χελιδονίσματος μία μόνον ἔχει τὸν πρῶτον στίχον πολιτικόν, ἐνῷ οἱ λοιποὶ εἶναι δίμετροι τροχαϊκοὶ καταληκτικοί:

Χελιδονάκι μου γοργό, γοργό μου χελιδόνι,
ποῦ ρθες ἀπ' τὴν ἔρημο,

35. Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία, Ἀθ. 1868, σ. 15. (Τὸ πρῶτον κῶλον εἶναι προδήλως ἐσφαλμένον, ὄχι μόνον διὰ τὰς δύο χασμῳδίας, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἔχει κἂν λέξιν ἀπὸ τοῦ Α ἀρχομένην). Εἰς τἀλφαβητάρια τῶν κωδ. τοῦ Καμβραὶ καὶ τοῦ Βαλλικελιανοῦ παρεκκλίνουσι μικρὸν τοῦ μετρικοῦ τούτου σχήματος οἱ στ. 65.67.70.72.

τί καλά μας ἤφερες;[36]

Πρόδηλον δ' ὅτι ὁ στίχος οὗτος μετεβλήθη διὰ παλλιλογίας, καὶ ὅτι ὁ ἀδιάφθορος εἶναι:

Χελιδόνι μου γοργό,
ποῦ ρθες ἀπ' τὴν ἔρημο κτλ.

ὡς ἔχει ἐν παραλλαγῇ τοῦ αὐτοῦ τόπου[37].

Ἄλλο κοινὸν γνώρισμα τοῦ χελιδονίσματος τῶν δύο κωδίκων καὶ τῶν σημερινῶν παραλλαγῶν εἶναι ὅτι ᾀδόμενα ὑπὸ παιδίων, ἀναφέρουσι τὰ πλεῖστα τὸ σχολεῖον καὶ τὰ μαθήματα αὐτῶν καὶ παραγγελίας τοῦ διδασκάλου των, τὰς ὁποίας ὑποχρεοῦνται νὰ ἐκτελέσωσιν. Εἰς πολλὰς γίνεται χρῆσις τῶν αὐτῶν λέξεων, τὰς ὁποίας ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰς παλαιὰς ἐκείνας παραλλαγὰς τῶν χειρογράφων. Ἀναφερομέν τινα παραδείγματα: *πέντε πέντε,* |*ἄλλα πέντε,*| *δεκαπέντε* (στ. 34-36). Ὁ Maas παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ παρὰ Passow, ἀρ. 309: *δός μ' ἐμένα πέντ' αὐγὰ*| *καὶ ἄλλα πέντε κόκκινα·* φέρονται δ' ὅμοια καὶ εἰς ἄλλας παραλλαγάς[38]: *μὴ μὲ δείρῃς*| *εἰς τὰς χεῖρας*| *καὶ στὸ τρῆμα* (στ. 32-33). Πρβλ. Passow, ἀρ. 309: *ἂν ἀργήσω δέρνει μας*| *πάλι μεταδέρνει μας* κλπ[39]*· στὸ σχολεῖον τρέχοντες* | *γράμματα μανθάνοντες* (στ. 45). Πρβλ. Λευκίου, Ἀνατροπή, σ. 26: *ποῖον δρόμον δείξετε*| *τῶν γραμμάτων τῶν καλῶν.* Παρνασσ., τ. Γ΄, σ. 957. Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 43: *πόσον δρόμον ἔκαμες*| *κ' ἔμαθες τὰ γράμματα,*| *γράμματα βασιλικὰ* (Δοξάτου καὶ Λακκοβικίων). Πανδώρ., τ. Κ΄, σ. 112: *τῶν γραμμάτων οἱ σοφές,*| *τῶν σχολίτων οἱ χαρές* (Μάνης). — Περὶ τῆς ἐπὶ λέξει δ' ὁμοιότητος τῶν παραλλαγῶν προκειμένου, ἂς σημειωθῶσι καὶ οἱ περὶ τῆς χελιδόνος στίχοι: *διὰ ὕδωρ καὶ πηλοῦ*| *πύργον οἰκοδόμησα* (στ. 28.29). Πρβλ. Γουσίου, ἔνθ' ἀν.: *θάλασσα μᾶς πέρασε,*| *πύργον μᾶς θεμέλιωσε* (ἡ χελιδόνα). Βλ. καὶ Βυζαντινὰ χρονικὰ Πετρουπ., τ. Γ΄, σ. 205. Παρὰ δὲ τῷ Passow, ἀρ. 305 ἡ αὐτὴ ἔννοια: *θάλασσαν ἐπέρασε,*| *τὴ φωλιὰ θεμέλιωσε,* ὅπερ μᾶς δεικνύει πῶς ἕνεκα τῆς μεταβολῆς μιᾶς λέξεως θὰ ἦτο δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ ἡ στενὴ συνάφεια δύο παραλλαγῶν, ἂν δὲν ἦσαν γνωσταὶ αἱ βεβαιοῦσαι ταύτην ἄλλαι παραλλαγαί.

Ὁ χαιρετισμὸς τοῦ ἔαρος, ὃν αὐτοτελῆ καὶ εἰς ἴδιον ᾆσμα διατυπωμένον ἔψαλλον οἱ κράκται καὶ ὁ λαὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τοῦ βασιλέως

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ γλυκύ, πάλιν ἐπανατέλλει,
φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν, κτλ.

---

36. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημ. ᾀσμ., σ. 191, 2. Passow, ἀρ. 306 (ὀστις διορθώνει τὸν παρὰ Tommaseo στίχον). Ὁ στίχος προῆλθεν ἐκ τοῦ ἄλλου ᾄσματος παρὰ Passow 308, ὅπερ δὲν εἶναι χελιδόνισμα, ἂν καὶ οὕτω τὸ ἐπιγράφει ὁ ἐκδότης.

37. Ἀραβαντινοῦ, Ἄσμ. δημ., σ. 261, ἀρ. 442 (ἐνταῦθα ὁ ταράττων τὸ μέτρον ἐσφαλμένος τύπος *χελιδονάκι*). Πρβλ. καὶ τὸ κερκυραϊκὸν παρὰ Passow, ἀρ. 306.

38. Παρνασσός, τ. Γ΄, σ. 957 (Δοξάτου Μακεδονίας). Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 43 (Λακκοβικίων). Βυζαντ. Χρονικὰ Γ΄ 205. Πρβ. Passow, ἀρ. 307.

39. Βλ. καὶ Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σ. 212. Δ. Ἀγγελίδου, Φιλολογικά, Ἀθ. 1897 (Ναυπάκτου) *κι ἂν ἀργήσω δεῖρε με* | *πάλε μεταδεῖρε με.* Λευκίου, Ἀνατροπή, σ. 26. Πανδώρ. ΙΑ΄, σ. 450 (Στενιμάχου).

ὁ χαιρετισμὸς οὗτος συνάπτεται πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν χελιδόνισμα· εἰς δὲ τὰς πλείστας τῶν σημερινῶν παραλλαγῶν τούτου πολλαχῶς ἐκδηλοῦται ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τοῦ ἔαρος καὶ τῇ ζωογονήσει τῆς φύσεως[40].

Αἱ δὲ παρεμβαλλόμεναι εἰς τὸ μεσαιωνικὸν χελιδόνισμα ἐπῳδαὶ πρὸς δίωξιν τοῦ χειμῶνος[41] ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ᾄσματος δὲν ἦτο ὁ ἑορτασμὸς τῆς ἐπανόδου τῶν χελιδόνων, ἀλλ' ἡ ἀποτροπὴ τῶν κακῶν τοῦ χειμῶνος, ὅτι ἄρα καὶ τὸ ἔθιμον καὶ τὸ ᾄσμα ἀνήκουσιν εἰς τὰς πολυπληθεῖς μαγικὰς τελετάς, τὰς εἰς τακτοὺς καιροὺς γινομένας πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἀγαθῶν καὶ προφύλαξιν ἀπὸ τῶν κακῶν, αἵτινες τοσοῦτο συνήθεις εἶναι εἰς διαφόρους λαούς, καὶ δὴ καὶ παρὰ τῷ ἀρχαίῳ καὶ τῷ σημερινῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Εἷς τινας τῶν σημερινῶν παραλλαγῶν ὁ Φεβρουάρης χαρακτηρίζεται φοβερός, βροχερός, λασπερός[42], πολλαὶ δὲ περιέχουσιν ἐπῳδὰς κατὰ τῶν ἐντόμων καὶ ἄλλων φθοροποιῶν ζώων καὶ ἐπικλήσεις ἀγαθῶν, τῶν ὁποίων ὁ τύπος *ὄξω-μέσα, ὑγεία καὶ χαρὰ ἢ ἥλιος καὶ χαρὰ* κτλ.[43] εἶναι αὐτὸς ὁ ἀρχαῖος *ἔξω βούλιμον, ἔσω δὲ πλοῦτον καὶ ὑγίειαν.*

Ἐν τέλει πρὸς συμπλήρωσιν τῆς συλλογῆς τοῦ Maas προσθέτομεν ἓν ᾄσμάτιον παραλειφθὲν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τὰς ᾀδομένας ἐπιβοήσεις ἢ τὰσμάτια, τἀναφερόμενα εἰς τὸν δημόσιον βίον τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἀτελῶς ἐν περιφράσει ἢ ἐν περιλήψει διασωθέντα ὑπὸ συγγραφέων.

Τὸ παραλειφθὲν ᾄσμάτιον εἶναι τὸ συντεθὲν ὑπὸ τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον Μιχαὴλ τοῦ Στρατιωτικοῦ (Σεπτ. 1056) πρὸς χλευασμὸν τοῦ στασιάσαντος ἐξαδέλφου τοῦ προκατόχου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, ὀνόματι Θεοδοσίου. Βλ. Ζωναρᾶν, ΙΗ΄ 1, 14 (τ. ΙΙΙ, σ. 655 Bonn). «Εἰς τοῦτο δὲ τέλους τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτῷ καταστήσαντος, ὁ δημώδης ὄχλος ἐπιγγελῶντες αὐτῷ ῥήματά τινα συνθέντες ἐπῇδον αὐτῷ· τὰ δ' ἦσαν:

Ὁ μωρὸς ὁ Μονομάχος,
εἴ τι ἐφρόνει ἐποίησε.

Ὁ πρῶτος στίχος εἶναι δίμετρος τροχαϊκός, ὁ δ' ἕτερος δίμετρος τροχαϊκὸς καταληκτικός.

---

40. Ἀραβαντινοῦ, σ. 261, ἀριθ. 442 (Ἠπείρου). Πανδώρ. ΙΑ΄ 450 (Στενιμάχου), 451 (αὐτόθεν), Κ΄ 112 (Μάνης). Θρακικὴ Ἐπετηρὶς 1896, σ. 167 (Μετρῶν Θρᾴκης). Παρνασσὸς Γ΄ 957 (Δοξάτου Μακεδονίας). Γουσίου, σ. 43 (Λακκοβικίων). Passow 305. Βυζαντ. Χρονικὰ Γ΄, σ. 205.

41. Στ. 53: *ἔξω Φεβρουάρης*, στ. 15: *φύγε, φύγε, Φεβρουάρης* (γρ. Φεβρουάρη, οἱ κώδ. februarie) κτλ. καὶ στ. 17.

42. Βρετοῦ, Ἐθν. ἡμερολ. 1868, σ. 109 (Θεσσαλίας). Βυζαντ. Χρον. Γ΄ 205. Passow, ἀρ. 305, 5-6. 21-22· ἀρ. 307.

43. Βρετοῦ, αὐτ. Πανδώρ. ΙΑ΄ 451 (Στενιμάχου). Χασιώτ., σ. 191 (Ἠπείρου). Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σ. 212. 213. Λευκίου, Ἀνατροπή, σ. 28. Θρακικὴ Ἐπετηρίς, σ. 168. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε΄, σ. 380, 1. Βυζαντ. Χρον. Γ΄, 205. Passow, ἀρ. 307.309. Ἑστία, Δελτίον 1883, ἀρ. 336, σ. 2. Παρνασσὸς Γ΄ 957. Γουσίου, σ. 43.

Περιλήψεις δ' ἀσματίων εὑρομεν εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς τὰς ἑπομένας.

1. Τῷ 558. «Ἐπειδὴ γὰρ ἅπας ὁ δῆμος, τοῦ ἔργου σφίσιν ἀπηγγελμένου, ἤδόν τε αὐτὸν (Βελισσάριον) καὶ ἀνύμνουν κατὰ ξυλλόγους, ὡς ὑπ' ἐκείνου περιφανέστατα σεσωσμένοι». (Ἀγαθίας Ε', 20, σ. 322 Bonn).

2. Τῷ 581, ἐπὶ τῇ διαδοθείσῃ φήμῃ, ὅτι ὁ χαγᾶνος τῶν Ἀβάρων πολιορκῶν τὴν Ἀδριανούπολιν ἠχμαλώτισε τοὺς στρατηγοὺς Κάστον καὶ Ἀνσιμούθ. «Ἐλοιδορεῖτο δ' ὁ αὐτοκράτωρ (Τιβέριος) εἰς τὸ φανερώτατον ἀπό τινων τῶν τοῦ πλήθους ἀσυνέτων καὶ στωμύλων ἀνδρῶν, ὧν τὰ τῆς γνώμης ἀζήλωτα· καὶ βλασφήμους ᾠδὰς κατ' αὐτοῦ συντιθέντες διέσυρον κωμῳδοῦντες ἐμμελῶς τὸ ἀπαίσιον, οὐ τύχῃ ἀλλ' ἀνοίᾳ τὸ δυσχερὲς περιάπτοντες». (Θεοφύλακτ. Σιμοκάττ. Α', 17,5, σ. 103 Bonn).

3. 602-610. «Φωκᾶς... οὗ δὴ ἄρξαντος ἐπὶ τοιοῦτο κακώσεως Χριστιανοῖς ἤλασε τὰ πράγματα ὡς παρὰ πολλοῖς ᾄδεσθαι, ὅτι Πέρσαι μὲν τὴν Ρωμαίων ἀρχὴν ἐκτὸς κατεπήμαινον, Φωκᾶς δὲ ἔνδον χείρω τούτων ἔπραττε». (Νικηφόρου Κ/πόλεως, Ἱστορία, σ. 3 Bonn).

4. 1091. Ἐπὶ τῇ πανωλεθρίᾳ τῶν Πατζινακῶν κατὰ τὴν μάχην τῆς 29 Ἀπριλίου, ὅτε «ὅλον ἔθνος μυρίανδρον κατὰ μίαν καὶ μόνην ἠφανίσθη ἡμέραν». «Ἔνθεν τοι καὶ παρῳδιόν τι οἱ Βυζάντιοι ἐπῇδον φάσκοντες: Διὰ μίαν ἡμέραν οἱ Σκύθαι τὸν Μάιον οὐκ εἶδον». (Ἄνν. Κομν. Η' 5, ΙΙ 15, 27 Reiffersch. [δ. γ: διὰ μίαν ἡμέραν τὸ Μάιον, οἱ Σκύθαι τὸν Μάιον]).

5. 1104. Κατὰ τὴν διαπόμπευσιν τοῦ Ἀνεμᾶ καὶ τῶν ἄλλων συνωμοτῶν. «Ραβδοῦχοι ἔμπροσθεν τούτων ἐφαλλόμενοι καὶ ᾀσμάτιόν τι γελοῖον καὶ κατάλληλον τῇ πομπῇ προσᾴδοντες ἀνεβόων, λέξει μὲν ἰδιώτιδι διηρμοσμένον, νοῦν δὲ ἔχον τοιοῦτον. Ἐβούλετο γὰρ τὸ ᾆσμα πάνδημον πᾶσι παρακελεύεσθαι τε καὶ ἰδεῖν τοὺς τερυραννηκότας τούτους κερασφόρους ἄνδρας, οἵτινες τὰ ξίφη κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἔθηξαν». (Ἄνν. Κομν. ΙΒ' 6, ΙΙ, σ. 161 Reifferscheid).

6. 1344. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς στρατοπεδεύων παρὰ τὴν μακεδονικὴν πολίχνην Κουμουτζηνοὺς ἔπεσε ν' ἀναπαυθῇ περὶ τὴν μεσημβρίαν ὑπὸ μέγα δένδρον· ἰδὼν δὲ ὄνειρον, ἠγέρθη τεταραγμένος ἐκ τοῦ ὕπνου· «καί τις ἐκεῖ παρὼν ᾀσμάτων δημιουργὸς λύραν τε ἡρμόσατο ἐξεπίτηδες καί, οἷον πείθειν ἅπαντας ἀνέχειν ἐπ' αὐτοῦ, ᾆσμα ἀνεκρούσατο. Καὶ ἦν τὰ τοῦ ᾄσματος: Ἄνδρες (φησίν) οἱ τῷδε τῷ δένδρῳ καὶ τῇδε τῇ σκιᾷ προσεοικότες ἀτεχνῶς παρόσον νῦν μὲν ὥρας μετέχοντες φαίνεσθε, ὅσον δ' οὔπω ἀωρίας ἐπιδραμούσης οἰχήσεσθε πρὸς μαρασμόν τε καὶ φθοράν, δεῦρο δὴ χαίρωμεν, καὶ ἐντρυφῶμεν τῇ νεότητι, πρὶν τὸν θάνατον αὐτῆς κατοχρήσασθαι». (Νικηφ. Γρηγορ. ΙΔ' 4,6, σ. 705-706 Bonn. Πρβλ. Ἰωάνν. Καντακουζην. Γ' 70, τ. ΙΙ, σ. 429 Bonn). Ἦτο δὲ τοῦτο προοιώνισμα τῆς ἐπικειμένης αἰφνιδίας ἐπιθέσεως τοῦ Μομιτζίλου καὶ τῆς ἥττης τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Τὸ ἐν παραφράσει ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ ἀναφερόμενον ᾀσμάτιον φαίνεται ὡς τις παραλλαγὴ τοῦ ὀρχηστικοῦ ᾄσματος, τὸ ὁποῖον ἀπεστρογγυλισμένον μὲν καὶ διωρθωμένον ἐξέδωκεν ὁ Σπ. Ζαμπέλιος, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον εἶναι γνήσιον

δημοτικόν, διότι τὰ πλεῖστα μέρη αὐτοῦ συνελέχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς διαφόρους συλλογάς[44].

44. Σπ. Ζαμπελίου, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ, Ἀθ. 1859, σ. 48.49. Λελέκου, Δημοτ. Ἀνθολ., σ. 132.136.138. Ἐπιδόρπιον, σ. 158.165. Ἀραβαντινοῦ, σ. 369. Ξενοφάνης, 1896, τ. Γ', σ. 478 (Κρώμνης). Σπ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος βιβλ. Ἁγ. Ὄρους, τ. Α', σ. 404 (χφ. ΙΘ' αἰ. μονῆς Διονυσίου).

ΤΑ ΔΗΜΩΔΗ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ᾌΣΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΡΑΚΟΝΤΟΚΤΟΝΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ*

Εἰς τὸ δημοσιευθὲν ἀνωτέρω (σ. 66-67) ἀργεῖον ᾆσμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου δὲν προσεθέσαμεν ἀναγραφὴν τῶν ἐκδεδομένων παραλλαγῶν αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐκρίναμεν χρήσιμον ὁπωσδήποτε νὰ ἐπιφέρωμεν περὶ τούτων παρατηρήσεις τινάς, αἵτινες θὰ ὑπερέβαινον τὰ στενὰ ὅρια βραχείας βιβλιογραφικῆς σημειώσεως. Τὸ ᾆσμα καταλέγεται εἰς τὰ ὀλίγιστα ἐκεῖνα μνημεῖα τῆς δημώδους ποιήσεως, τῶν ὁποίων καταφανὴς εἶναι ἡ συνάφεια πρὸς γραπτὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ εὔκαιρον θὰ ἦτο νὰ ἐξακριβωθῇ ὡς ἔνεστι πληρέστατα ὁποία ἡ ροπή, ἣν ἔσχον αὗται εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ᾄσματος, ἢ ἂν τἀνάπαλιν καὶ κατὰ πόσον δημώδεις παραστάσεις καὶ δοξασίαι εἰσεχώρησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπραγματεύθη ἐπ' ἐσχάτων ὁ Joh. B. Aufhauser ἐν ἀξιολόγῳ συγγράμματί του[1], ὅπερ εἶναι παράρτημα τρόπον τινὰ καὶ συμπλήρωμα τοῦ πολυτίμου περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἔργου τοῦ Κρουμβάχερ, τοῦ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδοθέντος[2]. Ἀλλ' ὁ Aufhauser δὲν ἐξήτασε εἰμὴ δύο μόνον παραλλαγὰς τοῦ δημώδους ἑλληνικοῦ ᾄσματος, τὴν παρὰ Κανελλάκη χιακὴν καὶ τὴν παρὰ Γιάνναρη κρητικήν, τῶν δ' ἄλλων παραλλαγῶν ἐγίνωσκε μόνον τὰς δημοσιευθείσας ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις καὶ αὐτὴ ἡ σπουδαιοτάτη κυπριακὴ παραλλαγή, τῆς ὁποίας ἀνάλυσιν περιέλαβον πρὸ τεσσαρακονταετίας καὶ πλέον εἰς ἀτελῆ τινα περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος πραγματείαν μου[3], παρέμεινεν ἄγνωστος εἰς αὐτόν. Ἄνευ δὲ τῆς παρεξετάσεως τῶν ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν παραλλαγῶν, ὧν αἱ πλεῖσται μὲν συμπληρώνουσιν ἀλλήλας, τινὲς δ' ἐμφαίνουσι σαφῆ τὰ ἴχνη ἐπιδράσεων ποικίλων προελεύσεων, εἶναι ἐπισφαλὲς νὰ συναγάγωμεν πορίσματα περὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τοῦ συναξαρίου καὶ τοῦ ᾄσματος.

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 4 (1913-14), σ. 185-235.

1. Aufhauser, Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Ueberlieferung, Leipzig 1911, σ. 162-163 (Byzantinisches Archiv als Ergänzug der Byzantinischen Zeitschrift hrg. von Aug. Heisenberg, τεῦχ. 5).

2. K. Krumbacher, Der heilige Georg in der griechischen Ueberlieferung. Aus dem Nachlasse herausgegeben von A. Eberhard, München 1911, 4ον, σ. XLIV, 332 (Abhandlungen der Bayer. Akademie d. Wissenschaften, philos. — philol. u. hist. Klasse XXV, 3).

3. Ν. Γ. Πολίτου, Περσεὺς καὶ ἅγιος Γεώργιος ἐν Εἰρηναίου Ἀσωπίου, Ἀττικῷ ἡμερολογ. τοῦ 1872, σ. 174-193. Πρβλ. καὶ Ἑστίαν, 1876, τ. Α', σ. 264-271.

Αἱ γνωσταὶ ἡμῖν μέχρι τοῦδε παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος ἀνέρχονται εἰς 27. Ἀναγράφομεν ταύτας ὧδε, διακρίνοντες ἑκάστην δι' ἑνὸς στοιχείου τοῦ ἀλφαβήτου.

Α (Κύπρου) Σακελλαρίου, Κυπριακά, ἐν Ἀθ. 1868, τ. Γ΄, σ. 62-66, ἀρ. 25· Β΄ ἔκδ., ἐν Ἀθ. 1890, τ. Β΄, σ. 94-98, ἐξ 155 στίχων.

Β (Κρήτης) Β[1] Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, Lpz. 1876, ἀρ. 1, σ. 1-3, ἐκ στ. 69. Τὸ αὐτὸ παρὰ Ἀριστείδ. Κριάρη, Κρητικὰ ᾄσματα, ἐν Χανίοις 1909, σ. 7-10, ἐκ στ. 68.

Β[2] Ἐλπίδος Μελαίνης [Schwarts], Κρητικὴ μέλισσα, ἐν Ἀθ. 1873, σ. 9-11· ἔκδ. Β΄, ἐν Ἀθ. 1888, σ. 5-7, ἐκ στ. 48.

Β[3] Ἐμμ. Δ. Φραντζεσκάκη, Ἡ Ἀριάδνη, ἐν Ἀθ. 1883, σ. 39-41, ἐκ στ. 64. (Ἀσήμαντοι διαφοραὶ ἀπὸ τοῦ Β[1]).

Γ (Θήρας) Γ[1] Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθ. 1881, τ. Β΄, σ. 421-422, ἀρ. 2, ἐκ. στ. 36.

Γ[2] Αὐτ., σ. 422-423, ἀρ. 3, ἐκ στ. 29.

Δ (Σίφνου) K. Dieterich, Sprache u. Volksüberlieferung der südlichen Sporaden, Wien 1908, σ. 346-347, ἀρ. 24, ἐκ στ. 32.

Ε (Χίου) Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθ. 1890, σ. 87-89, ἀρ. 71, ἐκ στ. 58.

Ζ (Λέσβου) Georgeakis et Pineau, Le Folk-lore de Lesbos, Paris 1904, σ. 256-259 (ἐν γαλλικῇ μεταφράσει).

Η (Σύρου;) Ἀνατολικὴ ἐπιθεώρησις, ἐν Σμύρνῃ 1873, τ. Α΄, σ. 406-407, ἐκ στ. 40.

Θ (Νισύρου) Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. ΙΘ΄, σ. 203-204, ἀρ. 1, ἐκ στ. 65.

Ι (Καστελλορίζου, Μεγίστης) Ἀνέκδοτος παρὰ Ἀχιλ. Σ. Διαμαντάρα (1913), ἐκ στ. 58.

Κ (Ἄργους) Λαογραφία Δ΄ 66-67, ἀρ. 11, ἐκ στ. 51.

Λ (Κορίνθου) Ἀνέκδοτος παρὰ μαθητοῦ τοῦ γυμνασίου διὰ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Χρ. Δουκάκη, ἐκ στ. 34.

Μ (Κλεωνῶν Κορινθίας) Λελέκου, Δημοτ. ἀνθολογία, ἐν Ἀθ. 1868, σ. 216-217, ἐκ στ. 33.

Ν (Στεμνίτσης τῆς Γορτυνίας) Ἀνέκδοτος παρὰ μαθητοῦ τοῦ ἐν Δημητσάνῃ γυμνασίου διὰ τοῦ γυμνασιάρχου Κ. Π. Κασιμάτη (1889). Ἀτελής.

Ξ (Καλαμάτας τῆς Μεσσηνίας) Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. Η΄, σ. 500, ἀρ. 13, ἐκ στ. 43.

Ο (Ἀθηνῶν) Ἑβδομάς, ἐν Ἀθ. 1884, τ. Α΄, σ. 64, ἐκ στ. 25.

Π (Ἀγγελοκάστρου τῆς Ὠλενίας ἐν Αἰτωλίᾳ) Ἀνέκδοτος παρὰ τοῦ δημοδιδασκάλου Χ. Μαγγίνα (1888), ἐκ στ. 40.

Ρ (Λευκάδος) Πλάτων, 1880, τ. Β΄, σ. 486-487, ἀρ. 13, ἐκ στ. 30.

Σ (Ἠπείρου;)[4] Νεοελλ. ἀνάλ., τ. Α΄, σ. 88.21, ἐκ στ. 22.

---

4. Δὲν σημειοῦται ἡ προέλευσις ἐν τῇ ἐκδόσει, ἀλλ' ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι ἠπειρωτικὴ ἡ παραλλαγή, διότι ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Παύλου Λάμπρου, τοῦ ὁποίου ἡ συλλογὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπετελεῖτο ἐξ ἠπειρωτικῶν ᾀσμάτων.

Τ (Ἠπείρου) Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημωδῶν ᾀσμάτων, ἐν Ἀθ. 1880, σ. 127-128, ἀρ. 159, ἐκ στ. 44.

Υ (Ἁγ. Γεωργίου Νηλείας τῆς Μαγνησίας) Ἀνέκδοτος παρὰ τοῦ δημοδιδασκάλου Π. Βογιαντζῆ (1888), ἐκ στ. 45.

Φ (Καρυῶν Καβακλῆ τῆς Θρᾴκης) Λουλουδοπούλου, Συλλογὴ ἀνέκδοτος, ἐν Βάρνῃ 1903, σ. 85-87, ἐκ στ. 58.

Χ (Βάρνης) Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. Η΄, σ. 500-501, ἀρ. 14, ἐκ στ. 49.

Ψ (Βάρνης) Ἀνέκδοτος παρὰ Χ. Ι. Μυστακίδου (1871), ἐκ στ. 27.

Ω (Σινασοῦ τῆς Καππαδοκίας) Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου, Ἡ Σινασός, ἐν Ἀθ. 1899, σ. 167-168, ἐκ στ. 36.

Τὸ ᾆσμα τοῦτο ἀλλαχοῦ μὲν ἐσυνηθίζετο νὰ τραγουδῆται, εἰς παλαιοτέρους μάλιστα χρόνους, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὴν 23 Ἀπριλίου ὑπὸ ὁμίλων περιερχομένων τὰς οἰκίας[5], ἐν Ἄργει δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἔξω τῆς ἐκκλησίας, ὅπου ἐγίνετο χορός, καὶ εἰς ἄλλας ἑορτάς, ὡς τραγοῦδι χοροῦ, πλὴν τῶν Ἀπόκρεων (βλ. ἀνωτέρω σ. 67). Συνηθέστερον ἀπαγγέλλεται, ἐγὼ τοὐλάχιστον τὴν Ξ παραλλαγὴν ἔγραψα καθ' ὑπαγόρευσιν γυναικὸς ἐν Καλαμάτᾳ, οὐδέποτε δὲ τὸ ἤκουσα τραγουδούμενον[6].

Κοινὸν πασῶν τῶν παραλλαγῶν ἐξωτερικὸν γνώρισμα εἶναι ὁ ὁμοιοκατάληκτος πολιτικὸς στίχος, τοῦτο δὲ βεβαίως τὸ γνώρισμα θὰ εἶχε καὶ τὸ πρωτότυπον τῆς ἐκ μεταφράσεως μόνον γνωστῆς Ζ παραλλαγῆς. Ἡ παρατηρουμένη δ' ἐνιαχοῦ ἔλλειψις τῆς ρίμας ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐκπτώσεως τῶν ὁμοζύγων στίχων. Δὲν παρουσιάζουσι δ' αἱ παραλλαγαὶ αὗται εἰμὴ ἐπουσιώδεις διαφορὰς ἀπ' ἀλλήλων, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἑπομένης ἀναλύσεως, καὶ ἐκ τούτου εἰκάζεται ὅτι ἓν καὶ μόνον εἶναι τὸ ἀρχικὸν ᾆσμα, ἢ τὸ πολὺ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν καὶ δεύτερον, ἐξ οὗ προῆλθεν ἡ κυπριακὴ Α παραλλαγή, διὰ τὴν ἐν πολλοῖς παρέκκλισιν ταύτης ἀπὸ τῶν λοιπῶν.

Ἀνάλυσις τῶν παραλλαγῶν.

1 *Προοίμιον.* α΄. Στ. 1-4 Ἐξυμνεῖται ὁ ἅγιος, ὁ καβαλλάρης, ὁ ἁρματωμένος μὲ σπαθὶ καὶ μὲ χρυσὸ ἢ ἀργυρὸ κοντάρι, ὁ φονεύσας τὸν δράκοντα ΑΒ[1]ΙΤΩ. — β΄. Στ. 1-2 Ὁμοίως ΔΗΛΜΠΡΤΦ. — γ΄. Εἰς ἕνα μόνον στίχον Ο. — δ΄. Συμφυρμὸς προοιμίου καὶ διηγήσεως Β[2] Β[3]. — ε΄. Ἐπίκλησις τοῦ ἁγίου πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ τοῦ θηρίου Γ[1]Γ[2]ΕΘΚΦΩ.

2 *Τόπος.* α΄. Βεροῦτιν Α.

β΄. σὲ τόπο ξακουσμένο Τ.

γ΄. στοῦ Δράκου τὸ λιβάδι Β[2].

δ΄. στὴ μεγάλη χώρα, σ' ἐκεῖνο τὸ πηγάδι Ξ.

ε΄. στῆς χώρας τὸ πηγάδι Β[1]Β[3]Δ.

---

5. Ἐν Ἠπείρῳ (Ἀραβαντιν., σ. 128).

6. Ἐν Καστελλορίζῳ τραγουδεῖται, ὁ δὲ κ. Ἀχ. Σ. Διαμαντάρας, ὁ ἀποστείλας μοι τὴν Ι παραλλαγὴν ἐσημείωσε τὸν ἦχον εἰς ἐκκλησιαστικὴν παρασημαντικήν.

ς΄. σὲ μιᾶς χώρας πηγάδι $Γ^1$ΖΛΝ.

ζ΄. στὸν τόπο μας (στὴν χώρα μας) μέσα σ' ἕνα πηγάδι ΔΗΘΙΚΜΟΠ ΥΦΧΨΩ.

η΄. βρύση $Γ^2$Σ.

θ΄. μεγάλη βρύση Τ (τῆς λ. βρύση γίνεται ἀδιαφόρως χρῆσις πρὸς δήλωσιν τοῦ φωλεοῦ τοῦ δράκοντος καὶ εἷς τινας τῶν παραλλαγῶν, αἵτινες ὡς τόπον ἀναφέρουσι πηγάδι $Β^1Β^3$ΔΘΚΠΦΧ).

3 Ὡρισμένην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος οἱ κάτοικοι ἐξήρχοντο τῆς πόλεως διὰ νὰ προμηθευθῶσι τροφὰς καὶ νὰ ὑδρευθῶσι εἰς τόπον εὑρισκόμενον μακρὰν Α.

4 Τὸ νερὸν ἐκράτει, ἐμποδίζων τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑδρεύωνται

α΄. δράκος μεγάλος $ΑΓ^2$ΔΙΚ.

β΄. δράκος πονηρὸς Α.

γ΄. δράκος λέοντας $ΑΓ^2$.

δ΄. θεριὸ $Γ^1Γ^2$ΘΜΞΟΣΧΨ.

ε΄. θεριὸ-δράκος ΖΤ.

ς΄. θεριὸ-δράκος μεγάλος $Β^2Β^3$ΔΕΚΡΥΩ.

ζ΄. θεριὸ-λεοντάρι $Β^1Β^2Β^3$ΕΗΘΙΜΠΦ.

η΄. δράκος φτερωτὸς Ζ.

θ΄. στοιχειὸ ΚΛΝ.

ι΄. λεοντάρι ΛΞ.

5 Ὁ δράκος ἐσκλάβωσε τὴ βασιλοπούλα Ν.

6 Ὁ δράκος κατέπινεν ὁποιον ἄνθρωπον ἔβλεπε Ω.

7 Οἱ ἄνθρωποι ἀπεφάσισαν νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν δράκον πρὸς τροφὴν ὡρισμένον ἀριθμὸν παιδίων Α.

8 α΄. Ὁ δράκος ἂν δὲν ἔτρωγεν ἄνθρωπον δὲν ἄφηνε τὸ νερὸν Ω.

β΄. Ἤθελεν ἄνθρωπον ὅταν ἐπείνα Ρ.

γ΄. Ἤθελεν ἄνθρωπον κάθε σαββάτο βράδυ ΘΜΨ.

δ΄. — κάθε πρωὶ $Γ^1$.

ε΄. — κάθε πρωὶ καὶ βράδυ $Β^1Β^3$ΔΕΖΗΙΚΛΤΥΦΧ.

ς΄. — ἕνα τὸ δειλινὸ καὶ ἕνα τὸ βράδυ Ξ.

ζ΄. — ἀργά, ταχιὰ καὶ βράδυ $Β^2$.

η΄. — πρωί, γιόμα, βράδυ Π.

9 α΄. Μίαν φορὰν ποῦ δὲν ἐπῆγαν ἄνθρωπον, ἐστέρεψε τὸ νερόν, καὶ τότε ἀπεφάσισαν νὰ ὁρίζουν διὰ κλήρου ποῖος θὰ γίνεται βορὰ τοῦ δράκου ΘΜΟΠ.

β΄. Ὡρίζετο μὲ κλήρους ποῖος θὰ δοθῇ εἰς τὸν δράκον $Γ^1$ΔΛ.

γ΄. Καθεὶς κατὰ σειρὰν ἀπὸ τὰ παιδιά του ἔπεμπε τοῦ δράκου τὸ ἕνα Α.

δ΄. Ὡρίζετο μὲ κλῆρον ἕνα παιδὶ ἀπὸ κάθε οἰκογένειαν νὰ δίδεται εἰς τὸν δράκον $Β^1Β^2Β^3$ΕΗΙΚΜΡΣΤΥΦ.

ε΄. Μόνον παιδία πτωχῶν παρεδίδοντο εἰς τὸν δράκον, μέχρις οὗ οἱ πτωχοὶ ἀπήτησαν νὰ μὴ τρέφουν αὐτοὶ μόνοι τὸ θηρίον, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες, καὶ νὰ ὁρίζεται μὲ κλῆρον τίνος παιδὶ θὰ δοθῇ Ψ.

10 α΄. Ἦλθεν ἡ σειρὰ τοῦ βασιλέως νὰ δώσῃ εἰς τὸν δράκον τὴν μονογενῆ θυγατέρα του Α.

β΄. Ἔλαχεν ὁ κλῆρος εἰς τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ βασιλέως $B^1B^2B^3$ $Γ^1Γ^2$ΔΕΖΗΘΙΚΛΞΟΠΡΣΤΥΦΧΨΩ.

11 α΄. Ὁ βασιλεὺς ἐκὼν ἄκων, ἐπειδὴ ἄλλως ἐκινδύνευεν ἡ χώρα νὰ καταστραφῇ, ὅταν ἦλθεν ἡ σειρά του, ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ εἰς τὸν δράκον τὴν θυγατέρα του Α.

β΄. Ὁ βασιλεὺς μετὰ τὴν κλήρωσιν κλαίων καὶ ὀδυρόμενος ἐπιτρέπει νὰ σταλῇ ἡ κόρη του B^3.

γ΄. Ὁ βασιλεὺς ἐμαύρισε τὸ σπίτι του κ' ἔπεσε νὰ πεθάνῃ Ρ.

δ΄. Ὁ βασιλεὺς ὀδύρεται καὶ κτυπᾷ τὸ κεφάλι του Λ.

ε΄. Ὁ βασιλεὺς ἱκετεύει τὸν λαὸν νὰ στείλουν ἄλλον ἀντὶ τῆς μονογενοῦς θυγατρός του, λαμβάνοντες εἰς ἀντάλλαγμα ὅλην τὴν περιουσίαν του, B^2ΕΗΘΙΚΛΜΞΟΠΣΤΥΦΧΨ (δὲν διευκρινεῖται ἂν ὁ βασιλεὺς ἢ ἡ βασίλισσα) Ω.

12 Ὁ λαὸς ἀπορρίπτει μετ' ἀγανακτήσεως τὴν προσφορὰν τοῦ βασιλέως, καὶ ἀπειλεῖ νὰ παραδώσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον εἰς τὸν δράκον ἂν ἀρνηθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς μοίρας. Ὁ βασιλεὺς ὑποκύπτει B^1B^2ΕΗΘΙ ΚΛΜΞΟΠΣΤΥΦΧΨΩ.

13 α΄. Ἡ βασιλοπούλα εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιόν της νὰ στολισθῇ· φορεῖ χρυσὰ φορέματα ἀπομέσα, ἀπέξω μαργαριταρένια, καὶ εἰς τὸ κεφάλι κορῶναν Α.

β΄. Ὁ βασιλεὺς παραγγέλλει νὰ τὴν στολίσουν $B^1B^3Γ^1$ΕΗΘΙΛΜΞΟΠΡ ΣΤΥΦΧΨΩ.

γ΄. Τὴν στολίζουν μὲ ὁλόχρυσα φορέματα, μαργαριτάρια καὶ ἀτίμητα πετράδια $B^1B^3Γ^1$ΕΘΙΡΦΧΩ.

δ΄. Ὁ βασιλεὺς παραγγέλλει νὰ τὴν στολίσουν σὰ νύφη (ἢ ὁ λαὸς τὴ στολίζει σὰ νύφη) B^1B^3ΕΗΘΙΛΜΞΟΠΡΣΥΦΧΨΩ.

14 α΄. Βλέπουσα ἀπαγομένην τὴν βασιλοποῦλαν ὀδύρεται ἡ μάννα της, δίδει τὴν εὐχήν της, λέγει ὅτι ἐνῷ ἤλπιζε νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ, τώρα αἴφνης τὴν πέμπουν δῶρον εἰς τὸν δράκοντα Α.

β΄. Ἡ μάννα προσθέτει ὅτι διὰ νὰ τὴν σώσῃ θὰ ἔδιδε τὸ βασίλειόν της Α.

γ΄. Ὀδυρμοὶ καὶ λόγοι τῆς μάννας B^1B^3.

δ΄. Ὀδυρμοὶ βασιλέως, λέγει ἂς τάξω πῶς δὲ σ' εἶδα ποτέ μου B^1B^3.

ε΄. Ὀδυρμοὶ βασιλέως καὶ βασιλίσσης κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν ΖΙ.

ς΄. Πάντες ὀδύρονται Ζ.

15 α΄. Ἡ βασιλοπούλα μεταβαίνει μόνη εἰς τοῦ δράκοντος τὸν φωλεὸν (τὸ σκιάδιν) Α.

β΄. Μεταβαίνει συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ λαοῦ $B^1B^2B^3Γ^2$ΗΘΙΠΡΣΦΧΨΩ.

γ΄. Ὅταν ἐπήγαιναν τρέμαν τὰ ὄρη Ο.

16 α΄. Ὅταν ἔφθασεν ἐκάθισεν εἰς βράχον (πέτραν ριζιμιὰν) Α.

β΄. Οἱ συνοδεύοντες τὴν ἔφεραν εἰς τὰ χείλη τοῦ πηγαδιοῦ $Γ^1$ΕΙΦΩ.

γ΄. Οἱ συνοδεύοντες τὴν ἔδεσαν μὲ ἁλυσίδες $Γ^2$ΕΙΚΞΡΦΩ.

δ΄. Ὁ λαὸς ἀφοῦ τὴν ἔδεσεν μὲ ἁλύσεις καὶ σχοινία εἰς δένδρον, ἔφυγεν $Β^2$.

17 α΄. Ἡ βασιλοπούλα θρηνεῖ καὶ προσεύχεται. Προσευχὴ ὅπως τὴν λυτρώσῃ ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ δράκοντος. Ἀπὸ τὸν θρῆνον τὸν πολὺν τὴν ἐπῆρεν ὕπνος Α.

β΄. Θρηνεῖ ἐγκαταλειφθεῖσα $Γ^2$ΔΚ.

γ΄. Καταλαμβάνεται ὑπὸ φόβου $Β^2Β^3$.

δ΄. Ἀπὸ τὸ φόβο της φωνάζει Ἄη Γιώργη μ' γλύτω με κ' ἐγὼ ἂς σὲ ζωγραφίσω Ω.

ε΄. Ἕνας φτωχὸς εἶδε τὴν βασιλοπούλα, τὴν ἐλυπήθη καὶ παρεκάλεσε τὸν Ἄη Γεώργη νὰ τὴν λυτρώσῃ Ξ.

18 α΄. Ὁ θεὸς ἐπήκουσε τὴν προσευχήν της, καὶ ἡ βασιλοπούλα εἶδεν ἐνώπιόν της τὸν ἅγιον Γεώργιον ἀπὸ τὴν Καππαδοκίαν, καβαλλάρην εἰς γρίβαν, μὲ χρυσὸν ξίφος (χατζάριν) Α.

β΄. Ὅταν ἔφθασεν ἡ βασιλοπούλα εἶδεν ἕνα καβαλλάρην ΛΣ.

19 α΄. Ὁ ἅγιος ἐπέρνα ἀπὸ ἐκεῖ διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν Α.

β΄. Ὁ ἅγιος ἐπεφάνη εἰσακούσας τὴν προσευχήν της Ω.

γ΄. Ὁ ἅγιος διαβαίνων ἐκεῖθεν συνήντησε κατὰ τύχην τὴν βασιλοπούλαν $Β^1Β^3$ΔΗΝΞ.

δ΄. Ὁ ἅγιος ἤρχετο διὰ νὰ τὴν σώσῃ $Γ^1Γ^2$ΕΤ.

ε΄. Ἤρχετο διὰ νὰ τὴν σώσῃ φονεύων τὸ θηρίον $Β^2$ΘΙΚΜΠΡΥΦ.

ς΄. Ἤρχετο καβαλλάρης $Γ^1$ΗΝΤ.

20. Ἐνῷ ἤρχετο ὁ ἅγιος συνήντησεν σὲ μιὰ παντέρημη μεριὰ τὸν Σατανᾶν, ὅστις τὸν ἠρώτησε διατί τόσον βιάζεται. Ὁ ἅγιος τοῦ λέγει καταραμένε σατανᾶ, πῶς ξέρεις τὸ ὄνομά μου, ποῦ ἐγὼ εἶμαι ξένος ἀπ' ἐδῶ; Τ.

21 α΄. Ὁ ἅγιος ἐρωτᾷ τὴν βασιλοπούλαν τί θέλει εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ δράκοντος Α.

β΄. — τί ζητεῖ εἰς τὰ δάση, εἰς τὰ λαγκάδια $Β^1Β^3$.

γ΄. — διατί κλαίει ΔΖ.

22 Ἡ βασιλοπούλα προτρέπει τὸν ἅγιον νὰ φύγῃ διὰ νὰ μὴ τὸν φάγῃ ὁ δράκος $ΑΒ^1Β^3Γ^2$ΕΗΘΙΛΝΞΠΣΤΥΦΧΨ.

23 Ὁ ἅγιος πεζεύει καὶ δίνει τὸν γρίβαν του εἰς τὴν βασιλοπούλαν διὰ νὰ τὸν σιργιανίσῃ νὰ ξιδρώσῃ Α.

24 α΄. Ὁ ἅγιος ὑπόσχεται ὅτι θὰ ξαπολύσῃ τὸ νερὸ Α.

β΄. — ὅτι θὰ σκοτώσῃ τὸ θηρίον $Β^1Β^2Γ^1Γ^2$ΕΘΙΚΜΝΠΤΥΦ.

25 Ἡ βασιλοπούλα δὲν πιστεύει τὸν ἅγιον ἀλλὰ νομίζει ὅτι τῆς τὰ λέγει διὰ νὰ τὴν παρηγορήσῃ ΓΥΧΩ.

26 α΄. Ὁ ἅγιος καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ὕπνου, πλαγιάζει καὶ ἀποκοιμᾶται Α.

β΄. Ὁ ἅγιος ξαπέζεψε καὶ κάθισε ὀλίγο ν' ἀκουμπήσῃ Τ.

γ΄. — εἶπε εἰς τὴν βασιλοπούλαν ν' ἁπλώσῃ τὴν ποδιάν της ν' ἀποκουμπήσῃ (ἢ νὰ κοιμηθῇ) $Γ^1$Θ.

δ΄. — ἀπεκοιμήθη στὴ σέλλα του ἀπάνω Υ.

ε΄. — στὴν ἁλυσίδα Κ.

ς΄. — στὶς πέτρες Μ.

ζ΄. — στὰ γόνατα τῆς βασιλοπούλας $Γ^2$ΔΕΗΙΠΦΧΨΩ.

η΄. — στὰ γόνατα τῆς βασιλοπούλας διὰ νὰ τὸν ψειρίσῃ $Β^1Β^2Β^3$ΖΞ.

27 α΄. Παρήγγειλεν εἰς τὴν βασιλοποῦλαν ὅταν ἰδῇ τὸν δράκοντα νὰ τὸν ἐξυπνήσῃ Α.

β΄. Παρήγγειλε νὰ τὸν ἐξυπνήσῃ ἅμα ἀκούσῃ τὸ θηρίον $Β^2$ΗΠ.

γ΄. — ἅμα ἀφρίσουν τὰ νερὰ ΖΩ.

28 α΄. Ὁ δράκος ἐπεφάνη βρυχώμενος καὶ ἐξερεύγων φλόγας ἐκ τοῦ στόματος Α.

β΄. — ἀκονίζων τὰ δόντια του ΛΩ.

γ΄. — ἐκβάλλων τὴν γλῶσσαν καὶ κινῶν τὴν κεφαλὴν Ζ.

29 α΄. Ὅτε ἐξήρχετο ἀπὸ τὸ νερὸν ὁ δράκος ἔτρεμαν τὰ ὄρη $Β^2$ΔΗ ΘΙΚΧ.

β΄. — τὰ νέφη Π.

γ΄. — ὁ τόπος Υ.

δ΄. — ἐσείετο τὸ πηγάδι Ι.

ε΄. — ἄφρισαν τὰ νερὰ $Γ^2$ΖΤΩ.

30 α΄. Ἡ βασιλοποῦλα ἅμα ἤκουσε τὸν δράκον ἐδάκρυσε (ἢ ἔτρεχαν τὰ δάκρυά της σὰν ποτάμι) $Β^1Β^2Β^3$Ζ.

β΄. Ἡ βασιλοποῦλα ἀπὸ τὸν φόβον της ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ἁγίου Π.

γ΄. Ἡ βασιλοποῦλα ἀπὸ τὸν φόβον της ἐφώναξε Ἅγιε μου Γιώργη! $Β^1Β^2$ $Β^3$ΔΧ.

31 α΄. Ὁ ἅγιος ἐξυπνᾷ ἀπὸ τὸν μυκηθμὸν τοῦ θηρίου Α.

β΄. — ἀπὸ τὰ δάκρυα τῆς βασιλοπούλας ΖΞ.

γ΄. — ἀπὸ τοὺς θρήνους αὐτῆς Κ.

δ΄. — ἀπὸ τὴν φωνήν της $Β^1Β^2Β^3$ΔΧ.

ε΄. Ὁ ἅγιος ἀγρυπνεῖ καὶ βλέπει τὸ νερὸ ποῦ ἀφρίζει Ω.

32 α΄. Ἡ βασιλοποῦλα τὸν ἐξυπνᾷ καὶ τὸν παροτρύνει πάλιν νὰ φύγῃ Δ.

β΄. — καὶ τὸν παροτρύνει νὰ φονεύσῃ τὸ θηρίον ΘΙΚΥ.

γ΄. Ἡ βασιλοποῦλα τὸν παροτρύνει νὰ φύγῃ Σ.

δ΄. — τὸν ἐξυπνᾷ $Γ^2$ΤΨ.

33 α΄. Ὁ ἅγιος τὴν ἐρωτᾷ πῶς ἔμαθε τὸ ὄνομά του. Τὸ ἔμαθεν ἐκ περιστερᾶς ἐπιφανείσης ὅτε ἐκοιμᾶτο ὁ ἅγιος καὶ κρατούσης σταυρὸν ἔχοντα ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα $Β^1Β^2Β^3$ΔΕΗΙΚΜΦΧ.

β΄. — ἐκ χελιδόνος Θ.

γ΄. Ἐπιφάνεια τῆς περιστερᾶς κατὰ τὸν ὕπνον τοῦ ἁγίου ΔΗΧ.

δ΄. Ἡ ἐρώτησις τοῦ ἁγίου γίνεται μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος $Β^2$Δ.

34 α΄. Ὁ ἅγιος στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς καὶ κάμνει τὸν σταυρόν του $Β^1Β^3Γ^2$ΕΘΙΚΜΟΥΦΧ.

β΄. Ὁ ἅγιος ζώνεται τὸ σπαθί του Α.

γ΄. — ἁρπάζει τὸ κοντάρι ΠΣΤ.

δ΄. — ἱππεύει ΔΑΤ.

ε΄. — ἱππεύει καὶ παίρνει ἀποπίσω του ἐπὶ τοῦ ἀλόγου καὶ τὴν κόρην Α (Βλ. 43 β΄.).

35 α΄. Ἡ βασιλοποῦλα ἀπὸ τὸν φόβον της φωνάζει Ἄη Γιώργη Θ (Βλ. 30 γ΄.).

β΄. Ἡ βασιλοποῦλα κάμνει τοῦτο μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος ΕΙ ΚΥΦ.

36 Χλευαστικοὶ λόγοι τοῦ δράκοντος πρὸς τὴν κόρην, ἀπειλὴ τοῦ ἁγίου Α.

37 α΄. Ὁ ἅγιος σκοτώνει τὸν δράκον ΡΣ.

β΄. — τὸν σκοτώνει μὲ μίαν κονταριὰν Ζ.

γ΄. — μὲ τὸ κοντάρι τὸν μακελλεύει Δ.

δ΄. — τὸν σκοτώνει μὲ μίαν κονταριὰ εἰς τὸ κεφάλι Π.

ε΄. — εἰς τὸν λαιμὸν ΥΦ.

ς΄. — μὲ μίαν κονταριὰν εἰς τὸ στόμα καὶ ἄλλην εἰς τὴν καρδίαν $Β^2Λ$.

ζ΄. — πληγώνει τὸν δράκον εἰς τὸ στόμα ΑΓΞΤ (μὲ κοντάρι $Γ^1$).

η΄. — μὲ μίαν κονταριὰ κόβει τὸν λαιμόν του $Γ^2ΘΚΧΨΩ$.

θ΄. — μίαν κονταριὰν εἰς τὸν λαιμὸν καὶ ἄλλην ἀνάμεσα στὸ στόμα $Β^1$ $Β^3$ΕΗΙΜΟ.

38 α΄. Τὸ ἄλογο περιέπλεξε τὰ πισινά του πόδια Λ.

β΄. Πέφτει ὁ δράκος καὶ σφαδάζει εἰς τὸ χῶμα $Β^1Γ^1$ΕΗΙΜΟΦ.

39 α΄. Ὁ ἅγιος ξαναδευτερώνει καὶ τοῦ κόβει τὸ κεφάλι Ι.

β΄. — καὶ τὸν σκοτώνει Φ.

40 α΄. Ὁ ἅγιος μὲ χρυσῆν ἅλυσιν δένει τὸν δράκον ἀπὸ τὸν λαιμὸν $Β^1$.

β΄. Ὁ ἅγιος καταβιβάζει τὴν βασιλοποῦλαν ἀπὸ τοῦ ἵππου Α.

γ΄. Παραγγέλλει εἰς αὐτὴν νὰ σύρῃ τὸν δράκοντα εἰς τὴν πόλιν Α.

δ΄. Ἡ βασιλοποῦλα φοβεῖται νὰ πιάσῃ τὸν δράκοντα, διότι τὸν εἶδε νὰ σφαδάζῃ Α.

ε΄. Ἀλλ' ἔπειτα μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου τὸν ἔπιασε καὶ τὸν ἔσυρεν εἰς τὴν πόλιν Α.

ς΄. Ὁ δράκος συρόμενος μουγκρίζει Α.

ζ΄. Ὁ ἅγιος σύρει τὸ σκοτωμένον θηρίον ἀπὸ τὴν οὐρὰν καὶ τὸ φέρει εἰς τὸν βασιλέα Θ.

41 α΄. Ὁ βασιλεὺς ἀκούων τοὺς μυκηθμοὺς τοῦ θηρίου ταράσσεται, ραγίζεται ὁ θρόνος του Α.

β΄. Οἱ ἐχθροί του λέγουσιν εἰς αὐτὸν ὅτι φέρει ἡ βασιλοποῦλα τὸν δράκοντα διὰ νὰ φάγῃ καὶ αὐτὸν καὶ τὴν βασίλισσαν καὶ ὅλους τοὺς περὶ αὐτόν, ἀλλ' οἱ μαθόντες τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἀνεκοίνωσαν ταύτην εἰς αὐτὸν καὶ ἐχάρη ὁ βασιλεὺς Α.

42 Ὁ ἅγιος λέγει εἰς τὴν βασιλοποῦλαν νὰ μὴ φοβῆται τοῦ λοιποῦ $Β^1Β^3$.

43 α΄. Ὁ ἅγιος λέγει εἰς τὴν βασιλοποῦλαν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς γονεῖς της ΥΦΧΨΩ.

β΄. Ὁ ἅγιος καθίζει τὴν βασιλοποῦλαν ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ἵππου του καὶ τὴν ὁδηγεῖ εἰς τὸν βασιλέα $B^1B^3Γ^1Σ$ (Βλ. 34 ε΄.).

γ΄. Ὁ ἅγιος παραδίδει τὴν βασιλοποῦλαν εἰς τὸν βασιλέα $B^1B^3Γ^1ΖΘΡ$.

44 α΄. Ἡ βασιλοποῦλα ἐρωτᾷ τὸν ἅγιον πῶς τὸν λέγουν ΕΗΙΚΛΞ ΠΤΦΧΨΩ.

β΄. Ὁ ἅγιος ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομά του εἰς τὴν βασιλοποῦλαν ΕΗΙΚΛΞ ΠΤΥΨΩ.

γ΄. — εἰς τὸν βασιλέα $B^1B^3Γ^1ΘΡΦΧ$.

δ΄. — εἰς τὸν βασιλέα ἢ τὴν βασιλοποῦλαν $Γ^2$.

45 *Ὄνομα.* Γεώργης ΗΤ. Ἄη Γιώργης ΘΚΛΞΠΦΩ. Ἄη Γιωργάκης Ε. Γεώργιος στρατηγὸς Ρ. Γιώργης στρατιώτης $B^1B^3Γ^1Γ^2ΙΧΨ$.

46 *Πατρίς.* Ἀπὸ τὴν Καππαδοκίαν ΘΙΚΞΠΡΧΨΩ. (Κατὰ παραφθορὰν τοῦ ὀνόματος) ἀπὸ τὴν Καππαοσία $Γ^1$. (Ὁμ.) Καππαθοκία $Γ^2$. (Συνεκδοχικῶς) ἀπὸ τὴν Καισαρεία ΕΦ. (Παρετυμολογικῶς) ἀπὸ τὴν Παπαδοσύνη Η. (Κατὰ σύγχυσιν πρὸς τὴν παρὰ τὴν Κρήτην νῆσον Κάρπαθον) ἀπὸ τὴ Σκαρπαθία B^1B^3.

47 α΄. Ὁ βασιλεὺς θέλει ν' ἀνταμείψῃ τὸν σωτῆρα μὲ χάρισμα βασιλικὸ $B^1B^3Γ^1Γ^2$.

β΄. — νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν κόρην του σύζυγον καὶ τὸ βασίλειόν του $AΓ^1ΖΘΡ$.

48 α΄. Ὁ ἅγιος δὲν δέχεται τὰς προσφορὰς τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ κτίσῃ οὗτος ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς δρακοντοκτονίας ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου Α.

β΄. — παραγγέλλει εἰς τὴν βασιλοποῦλαν νὰ κτίσῃ ὁ βασιλεὺς ἐκκλησίαν ΔΕΗΙΛ.

γ΄. Ὁ ἅγιος μόνον χάρισμα θέλει ἐκκλησίαν μὲ εἰκόνα ἁγίου καβαλλάρη, ἁρματωμένου μὲ σπαθὶ κι ὁλόχρυσο κοντάρι $B^1Γ^1Γ^2ΕΖΘΙΛΞΟΠΡΤΥΦΧΨΩ$.

δ΄. — μὲ εἰκόνα καβαλλάρη ποῦ σκοτώνει τὸ θεριὸ Ε.

ε΄. — μόνον χάρισμα ἐκκλησίαν B^3.

ς΄. Εἰς τὴν εἰκόνα νὰ γραφῇ τὸ ὄνομα Ἄη Γιώργης ΖΗ.

ζ΄. Προσέτι κατ' ἔτος εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου νὰ φέρουν ἀφθόνους προσφορὰς κηρίου, ἐλαίου, λιβάνου ΑΔΕ.

49 α΄. Ὁ βασιλεὺς ἐκτελεῖ τὰ παραγγελθέντα ΑΘ.

β΄. Ἡ βασιλοποῦλα ὑπόσχεται ὅτι ὁ βασιλεὺς θὰ κτίσῃ τὴν ἐκκλησίαν B^2.

50 α΄. Ἡ βασιλοποῦλα μετὰ τὴν σωτηρίαν της δένει μὲ χρυσὴ κορδέλλα τὰ μαλλιά της ΕΦΧ.

β΄. Χαρὰ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς βασιλοπούλας Φ.

Ἐξετάζοντες τὴν σχέσιν τοῦ ᾄσματος πρὸς τὴν θρησκευτικὴν περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου παράδοσιν, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ᾄσματος φαντάζεται τὸν ἅγιον Γεώργιον ὡς τὸν ἀπεικονίζουν οἱ ἁγιο-

γράφοι: Ἔφιππον, ἐπιβαίνοντα λευκοῦ ἵππου[7], ὡπλισμένον μὲ σπαθὶ καὶ ἀργυρὸ ἢ χρυσὸ κοντάρι, διὰ τοῦ ὁποίου πλήττει εἰς τὸ στόμα ἢ τὴν καρδίαν τὸν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἵππου του δράκοντα. Ἡ εἰκὼν δ' αὕτη, κατὰ τὸ ᾄσμα, αὐτὸς ὁ ἅγιος παραγγέλλει εἰς τὴν λυτρωθεῖσαν βασιλοποῦλαν ἢ τὸν πατέρα της, ὅπως οὕτω γραφῇ καὶ τεθῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἣν θ' ἀνήγειρον εὐγνωμονοῦντες διὰ τὴν ἀπροσδόκητον σωτηρίαν. Ὅθεν πρόδηλον εἶναι ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα καὶ προσεπάθησε νὰ προσαρμόσῃ τὴν διήγησιν αὐτοῦ πρὸς τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ὡς διετυπώθη αὕτη ὑπὸ τῶν ἁγιογράφων.

Ἀλλὰ καὶ αἱ γραπταὶ πηγαὶ τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως παρουσιάζουν ὁμοιότητάς τινας πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ ᾄσματος. Τὸ συναξάριον τοῦ θαύματος τοῦ ἁγίου Γεωργίου περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος φέρεται εἰς ἑλληνικοὺς κώδικας ἀπὸ τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος μέχρι τοῦ ΙΖ΄ καὶ εἰς δύο τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος κατὰ τέσσαρας διασκευάς. Ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1881 ὑπὸ Βεσελόφσκη ἐν τῇ Συλλογῇ (Sbornik) τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετρουπόλεως ἐκ κώδικος τῶν Μεδιολάνων τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, ἐξ ἑτέρου δὲ κώδικος τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος τῆς ἐν τῷ Ἄθωνι μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, ἐξεδόθη ὑπὸ Rystenko τῷ 1909 ἐν Ὀδησσῷ[8]. Καὶ τὰς τέσσαρας διασκευὰς τοῦ συναξαρίου ἐξέδωκε κριτικῶς ἐν τῷ προμνημονευθέντι βιβλίῳ του ὁ Aufhauser, ἐπιμελέστατα ἀντιβαλὼν 40 ἐν ὅλῳ κώδικας, ἤτοι 6 ἀθηναϊκοὺς τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, 20 ἁγιορειτικούς, ἀνὰ ἕνα τῶν Μετεώρων, τῆς Χάλκης, τῆς Βονωνίας καὶ τῶν Μεδιολάνων, 4 ρωμαϊκούς, 3 βενετικοὺς καὶ 3 παρισινούς. Ὁ Aufhauser δὲν ἠδυνήθη νὰ μελετήσῃ καὶ τρεῖς ἄλλους γνωστοὺς αὐτῷ κώδικας, ἕνα τῆς Μεσσήνης τοῦ 1308, ἕνα τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἕνα τοῦ Μετεώρου, ἀμφοτέρους τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Πλὴν δὲ τῶν κωδίκων τούτων ἔχουσι τὴν περὶ τοῦ θαύματος διήγησιν καὶ ἕτεροι δύο, εἷς τῆς Πάτμου καὶ εἷς τῆς ἐνταῦθα Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας. Ἐκ τοῦ πρώτου τῶν κωδίκων τούτων ἀντέγραψε κατὰ παράκλησίν μου τὴν διήγησιν ὁ καθηγητὴς κ. Σωκρ. Κουγέας (τῷ 1898), ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νῦν νὰ ἀνεύρω ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ μου τὸ ἀντίγραφον αὐτοῦ, οὐδὲ νὰ πορισθῶ ἕτερον ἐκ Πάτμου, διότι ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς πατμιακῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σακκελίωνος δὲν φαίνεται ἀναγεγραμμένη ἡ διήγησις[9]. Ὁ δὲ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας (ἀρ. 39) εἶναι χάρτινος κῶδιξ τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος καὶ περιέχει εἰς τὰ πρῶτα τέσσαρα φύλλα αὐτοῦ τὴν διήγησιν κολοβὴν ἐλλείποντος τοῦ ἑνὸς τρίτου περίπου αὐτῆς ἐκ τοῦ τέλους[10]. Ἀνήκει δὲ ἡ διήγησις αὕτη εἰς τὴν

7. Ὁ *γρίβας* τοῦ ἁγίου ἀναφέρεται εἰς τὴν κυπριακὴν καὶ εἰς ἄλλας παραλλαγάς. Εἴς τινας λέγεται *μαῦρος*· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι κατ' ἀντονομασίαν τεθειμένον καὶ σημαίνει ἁπλῶς τὸν ἵππον. Οἱ ἁγιογράφοι διακρίνουσιν ἐπιμελῶς τὰ χαρακτηριστικὰ χρώματα τῶν ἵππων τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, οὗ τὸν ἵππον ἀπεικονίζουσι πάντοτε ἀνεξαιρέτως λευκόν.

8. Βλ. Aufhauser, ἔνθ' ἀν., σ. 25.

9. Τὰ ἐν τῷ 183 περγαμηνῷ κώδικι τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος συναξάρια τοῦ ἁγίου Γεωργίου οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν περὶ τοῦ θαύματος διήγησιν.

10. Ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ κώδικος ἐν Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. ΣΤ΄ 475 δὲν σημειώνε-

πρώτην παρὰ τῷ Aufhauser διασκευήν, τὴν φερομένην εἰς τοὺς πλείστους τῶν κωδίκων, ἣν διὰ τοῦτο ὡς κοινὴν (vulgata) χαρακτηρίζει ὁ ἐκδότης· ὅθεν πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην διασκευὴν ἔγινεν ἡ ἐν τέλει δημοσιευομένη ἀντιβολή.

Ἡ διήγησις παρουσιάζει ἀρτίαν καὶ συγκεκροτημένην τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν μὲ σαφῶς διαγεγραμμένον τὸν ψυχωφελῆ σκοπὸν αὐτῆς· καὶ αἱ ὁμοιότητες αὐτῆς πρὸς τὸ δημοτικὸν ᾄσμα εἶναι καταφανεῖς. Ὁ Aufhauser, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, παρετήρησε (σ. 162) τινὰς τῶν ὁμοιοτήτων τούτων, ἤτοι τὰ ἐν τῇ ἀναλύσει σημειούμενα ὑπ' ἀρ. 11 ε', 12, εἰς ἃ προσέθηκε καὶ ἐπουσιώδεις τινὰς λεκτικὰς ὁμοιότητας (τὴν ἔν τινι εἰς δημώδη γλῶσσαν ἀθωνικῷ κώδικι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος χρῆσιν τῆς λ. βασιλοποῦλα, καὶ τὴν ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι φράσιν «ἐμαζώχθησαν ὅλοι» ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἐν τῇ χιακῇ παραλλαγῇ τοῦ ᾄσματος *πολὺς λαὸς μαζώχθηκε*)· ἔκρινε δὲ ὡς ταὐτιζόμενα τὸ ἐν τῷ ᾄσματι (34α) *σηκώθηκε ἀνατολικὰ καὶ κάνει τὸ σταυρό του* πρὸς τὴν ἐν τῇ διηγήσει μνημονευομένην δέησιν τοῦ ἁγίου, ἐπικαλουμένου τὴν θείαν ἀντίληψιν ὅπως καθυποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας του τὸ θηρίον[11]. Καὶ ὑπέλαβεν ὡς ὅμοιον τὸ τοῦ ᾄσματος *ἔκοψε τὸ λαιμό του* πρὸς τὸ τῆς διηγήσεως «ἔδεσε ἀπὸ τὸν λαιμὸν» καὶ τὸ *καὶ πάλι ξαναχτύπησε* τοῦ ᾄσματος, πρὸς τὸ «καὶ ἐκτύπησεν» τῆς διηγήσεως· ἐνῷ ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον πρόκειται περὶ παντελῶς διαφόρων πραγμάτων, ἐκτὸς ἂν διαβλέπῃ ἐν τούτοις ὁμοιότητας, ἀποσκοπῶν μόνον εἰς τὸ λεκτικόν[12].

Ἀλλ' ὅμως ἐκ τῆς ἐξετάσεως πασῶν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ᾄσματος προκύπτουσι καὶ ἄλλαι ὁμοιότητες αὐτοῦ, πλὴν τῶν δύο ὑπὸ τοῦ Aufhauser σημειωθεισῶν, ταύτας δ' ἀναγράφομεν ὧδε.

Ἀντιστοιχία τοῦ δημώδους ᾄσματος πρὸς τὸ συναξάριον.

1 *Προοίμιον*. Ἐγκώμιον τοῦ θαυματουργοῦ ἁγίου.

2 *Τόπος*. α'. Βηρυτὸς (Μόνον εἰς σημείωμα εἰς τὸ κείμενον τῆς διηγήσεως τοῦ θαύματος ἐν τῷ ἀθωνικῷ κώδικι Δοχειαρίου 213 τοῦ ἔτους 1639: «ἔ-

---

ται τὸ ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τεσσάρων φύλλων προκύψαν χάσμα, εἰς δὲ τὰ περιεχόμενα μετὰ τὴν ἐν τῷ φ. 1α διήγησιν περὶ τοῦ θαύματος τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀναγράφεται ἐν φ. 20α Μαρτύριον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Ἀλλὰ τὸ φέρον τὴν σελίδωσιν 5 φύλλον ἔχει τὴν συνέχειαν ἄλλης διηγήσεως περὶ ἀναλύσεως (= ἀναλήψεως ἢ κοιμήσεως) τῆς Θεοτόκου. Ἀρχ. «διάδοχον ἀπέρχει· ἀκούσασα δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἀγγέλου ὑπέστρεψεν εἰς τὴν ἁγίαν Βηθλεέμ».

11. Ἐν τῇ κοινῇ διασκευῇ (vulgata) τὰ τῆς δεήσεως ἐκτίθενται οὕτω: «καὶ ἦρεν τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὁ μακάριος πρὸς τὸν θεὸν καὶ εἶπεν· ὁ θεὸς κτλ.» (A u f h., 63, 4)· ἐν δὲ τῇ ἐκτενεστέρᾳ εἰς δημώδη γλῶσσαν διασκευῇ τῶν ἀθωνικῶν κωδίκων οὕτω: «καὶ ἅγιος κλίνας τὰ γόνατα εἰς τὴν γῆν καὶ τὰ χέρια του ἐσήκωσεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπροσεύχετο λέγων· ὁ θεὸς κτλ.». Οὐδὲν κοινὸν πρὸς ταῦτα φαίνεται ἔχων ὁ περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ στίχος τοῦ ᾄσματος· ὁ εὐσεβὴς χριστιανὸς κάμνει τὸν σταυρόν του πρὸ τῆς ἐνάρξεως παντὸς ἔργου, ὁ δὲ ποιητὴς τοῦ ᾄσματος ἔκρινε προσῆκον ἀφηγούμενος τὸ ἔργον ἁγίου νὰ μνημονεύσῃ ὅτι προτοῦ ἐπιληφθῇ αὐτοῦ ἔκαμε ὅ,τι πᾶς χριστιανὸς ἔχει καθῆκον νὰ κάμνῃ.

12. Εἰς τὰς ὁμοιότητας τοῦ λεκτικοῦ πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ἡ χρῆσις τοῦ δημώδους τύπου *δράκος* (ἀντὶ δράκων) εἴς τινα τῶν χειρογράφων, παρὰ A u f h., σ. 65,20.

τεροι λέγουσιν ὅτι τὸ παρὸν θαῦμα δὲν ἔγινεν εἰς τὴν Ἀττάλειαν, ἀλλὰ εἰς τὴν Βηρυτὸν τὸ νῦν λεγόμενον Βερούτου»). Βηρυτὸς καὶ εἰς τὰς διηγήσεις τῶν δυτικῶν (Aufhauser, σ. 143-144)[13].

4 Εἰς τὴν λίμνην τὴν ἐγγὺς τῆς πόλεως ἐφώλευε δράκων παμμεγέθης, φοβερός, θηρίον.

7. 9 Κατὰ γνώμην τοῦ βασιλέως ἀπεφάσισαν νὰ δίδωσιν εἰς τὸν δράκοντα ἕκαστος τὸ τέκνον του κατὰ σειρὰν ὑπὸ τοῦ κλήρου ὁριζομένην.

32 γ΄. Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θηρίου ἡ κόρη παροτρύνει καὶ πάλιν τὸν ἅγιον νὰ φύγῃ (Aufh. 185,18. 205,2. *Legenda aurea*).

37 α΄. (Ὁ ἅγιος διὰ τῆς δυνάμεως τῆς προσευχῆς ἀποκτείνει τὸν δράκοντα. Κῶδ. Λαύρας Θ 132 = Aufh. 121,2. Κατὰ τὴν *Legenda aurea* ὁ ἅγιος ποιήσας τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ὥρμησε κατὰ τοῦ δράκοντος, ἐπλήγωσεν αὐτὸν ἰσχυρῶς καὶ τὸν κατέβαλε χαμαί. Aufh. 205,2. Εἰς ἄλλο λατινικὸν συναξάριον ὁ ἅγιος φονεύει ἀμέσως τὸν δράκοντα. Aufh. 213).

38 β΄. («Τῇ εὐχῇ τοῦ ἁγίου ἔπεσεν ὁ δράκων εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἁγίου») ὁ φοβερὸς δράκων ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἁλόγου τοῦ ἁγίου καὶ ἐκυλίετο βρυχώμενος (ἐκτενεστέρα ρητορικὴ διήγησις Aufh. 150,25).

40 γ΄. «Ἔδησεν τὸν δράκοντα καὶ παρέδωκεν αὐτὸν τῇ κόρῃ λέγων. Ἄγωμεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν». (Ἐν ἄλλαις διασκευαῖς ἡ κόρη δένει τὸ θηρίον).

- 49 α΄. «Τότε Λασία ἡ πόλις ἀνήγειρεν πάνσεπτον ναὸν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Γεωργίου».

50 β΄. Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ.

Ἐκ τῆς παρεξετάσεως τοῦ ᾄσματος καὶ τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως προκύπτουσι κοιναὶ σημεῖα: ἡ ὕπαρξις δράκοντος εἰς ὕδωρ ἐγγὺς πόλεως, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι τῷ παρέχουσι κατὰ σειρὰν ὑπὸ τοῦ κλήρου ὁριζομένην τὰ τέκνα των πρὸς βοράν· ὅτε δ' ὑπέδειξεν ὁ κλῆρος τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ βασιλέως, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ πείσῃ τὸν λαὸν νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ δι' ἄλλου θύματος, πιεσθεὶς ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἐνέδωκε καὶ στολίσας τὴν βασιλοποῦλαν ὡς νύμφην τὴν ἔπεμψεν εἰς τοῦ δράκοντος. Ἐνῷ δ' αὕτη ἀνέμενε τὸν θάνατον, ἐπεφάνη ὁ ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος, ὃν παρώτρυνεν ἡ βασιλοπούλα νὰ φύγῃ διὰ νὰ μὴ ἀποθάνῃ καὶ αὐτός. Ἀλλ' ὁ ἅγιος παρέμεινε καὶ τὴν ἔσωσεν· πάντες ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ αὐτῆς καὶ ἔκτισαν ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἄλλας ἐπὶ πλέον ὁμοιότητας ἔχει ἡ κυπριακὴ παραλλαγή, τὴν περιγραφὴν τοῦ θηρίου, τοῦ ἐξερεύγοντος φλόγας ἐκ τοῦ στόματος, καὶ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἁγίου πρὸς τὴν βασιλοποῦλαν νὰ σύρῃ τὸν δράκοντα εἰς τὴν πόλιν.

10 β΄. Ἦλθεν ὁ κλῆρος καὶ εἰς τὸν βασιλέα νὰ δώσῃ τὴν μονογενῆ θυγατέρα του.

---

13. Ἄλλας μαρτυρίας παλαιῶν περιηγητῶν ἀναφέρω ἐν Ἀσωπίου, Ἀττ. ἡμερολ. 1872, σ. 179 κέ.

13 γ΄. Ὁ βασιλεὺς ἐνέδυσε τὴν θυγατέρα του πορφύραν καὶ βύσσον, κοσμήσας αὐτὴν διὰ χρυσοῦ καὶ λίθων τιμίων καὶ μαργαριτῶν.

δ΄. — τὴν ἐνέδυσεν «ὥσπερ νύμφην» (Aufh. 56,30.108,28).

11 ε΄. Ὁ βασιλεὺς εἶπεν εἰς τὸν λαὸν «Λάβετε χρυσίον καὶ ἀργύριον καὶ τὴν βασιλείαν μου καὶ ἄφετε τὸ θυγάτριόν μου».

12 Οὐδεὶς συνεχώρησε τοῦτο γενέσθαι. Ὁ βασιλεὺς ἀναγκασθεὶς ἀπέδωκε τὴν θυγατέρα εἰς βρῶσιν τοῦ δράκοντος.

14 δ΄. Ὀδυρμοὶ τοῦ βασιλέως, ἀποχαιρετισμὸς αὐτοῦ κατὰ τὸν χωρισμόν.

ς΄. «καὶ ἦν θρῆνος τότε καὶ ἀλαλαγμὸς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ». (Vulgata, μόνον 3 κωδ. Δ παρ' Aufh. 57,39).

15 β΄. Συνέδραμε πᾶσα ἡ πόλις ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου πρὸς θεωρίαν τῆς κόρης.

17 β΄. Ὁ ἅγιος κατ' οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ κατήντησεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ. (Ἐξένευσεν ἐν τῇ λίμνῃ ποτίσαι τὸν ἵππον αὐτοῦ).

19 γ΄. Ὁ ἅγιος θεωρεῖ τὴν κόρην ὀδυρομένην καὶ κλαίουσαν πικρῶς.

20 (Συνάντησις τοῦ ἁγίου μετὰ τοῦ δαίμονος, ὃν ῥίπτει εἰς χάσμα. Διήγησις ἐπακολουθοῦσα ἐν πολλοῖς χειρογράφοις εἰς τὴν περὶ δρακοντοκτονίας).

21 α΄. Λέγει αὐτῇ ὁ ἅγιος· τί κάθεσαι καὶ κλαίεις ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ;

22 Ἡ κόρη ἐλεεῖ τὴν ὡραίαν ἡλικίαν τοῦ ἁγίου καὶ λέγει αὐτῷ· πῶς εἰσῆλθες ὧδε τοῦ ἀποθανεῖν κακῶς; ἄνελθε ἐπὶ τὸν ἵππον σου καὶ ταχέως φεῦγε.

23 (Ὁ ἅγιος λέγει τῇ κόρῃ. Μὴ φοβοῦ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀλλὰ θάρσει).

28 α΄. Τὸ θηρίον φοβερὸν καὶ ἠγριωμένον· πῦρ ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ (Aufh. 150,19 ἐκτενεστέρα ρητορικὴ διήγησις).

29 ε΄. Τὸ ὕδωρ διεταράχθη (Aufh. 64,35)· sonitus aquarum magnus (Aufh. 185,17).

30 α΄. (Ἡ κόρη ἐβόησε μετὰ δακρύων. Aufh. 185,17).

Ἀλλὰ παρὰ τὰς ὁμοιότητας ταύτας παρατηροῦνται καὶ πολλαὶ καὶ σημαντικαὶ διαφοραί. Ὁ Aufhauser (σ. 162) παραδέχεται ὡς φυσικόν, ὅτι τὸ ᾄσμα πραγματεύεται τὸ θέμα μετὰ ποιητικῆς ἐλευθερίας. Ἐκ τοῦ ᾄσματος, λέγει, παραλείπονται τοῦτο καὶ ἐκεῖνο τῶν ἐν τῇ διηγήσει· ἐλλείπει δηλ. παντελῶς ἡ ἔκθεσις (τοῦτο δ' ὅμως παρατηρεῖται μόνον εἰς τὴν χιακὴν παραλλαγὴν καὶ εἰς ὀλιγίστας ἄλλας ἀτελεστέρας), ἐλλείπουσι καὶ οἱ διάλογοι, περιοριζόμενοι εἰς βραχεῖαν στιχομυθίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς κόρης, δὲν μνημονεύονται ἡ ἐρώτησις περὶ τῆς πίστεως αὐτῆς, ἡ παρότρυνσις πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἡ βάπτισις τοῦ λαοῦ. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι θεωρεῖ τὸ ᾄσμα ὡς ποιητικὴν διασκευὴν τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως, ἐξηρτημένον δ' ἐκ ταύτης.

Τὸ ᾄσμα δ' ὅμως παραλεῖπον ταῦτα, περιέχει ἐξ ἄλλου καὶ πολλά, ἐλλείποντα ἐκ τῆς διηγήσεως. Πρέπει ἄρά γε νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἐπὶ πλέον τῆς διηγήσεως ὡς οὐσιώδη καὶ ἀναγκαῖα στοιχεῖα τοῦ θέματος ἢ νὰ παραδεχθῶμεν

αὐτὰ μᾶλλον ὡς προστεθέντα χάριν θρησκευτικοῦ σκοποῦ εἰς τὰ ἐκ μιᾶς κοινῆς πηγῆς ληφθέντα ὑπὸ τῆς διηγήσεως καὶ τοῦ ᾄσματος, καὶ τὰ ἐπὶ πλέον τοῦ ᾄσματος ὡς παρασιωπηθέντα ὑπὸ τῆς διηγήσεως πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν;

Ἡ ἐξέτασις τῶν παραλείψεων ἐν ἑκατέροις καὶ τῶν διαφορῶν πρὸς ἄλληλα τοῦ ᾄσματος καὶ τῆς διηγήσεως, τῶν διαφορῶν προπάντων, δύναται νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς προελεύσεως καὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῆς δημώδους καὶ τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως.

Ἡ κορυφὴ τῆς διηγήσεως πρὸς ἣν κατευθύνονται καὶ προσαρμόζονται πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι αὐτῆς, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ψυχωφελοῦς σκοποῦ, εἶναι ἡ τιμωρία ἀσεβοῦς λαοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ βασιλέως του καὶ ἡ διὰ τεραστίου θαύματος τοῦ θεοῦ ἐπάνοδος αὐτῶν εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν. Δράκων ἐμφωλεύων εἰς λίμνην ἐγγὺς τῆς πόλεως κατήσθιε τοὺς εἰδωλολάτρας ἐκείνους, καὶ οὐδὲν ἴσχυσαν κατ' αὐτοῦ τὰ ἐκπεμφθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως στρατεύματα, ἀλλ' ἐκινδύνευεν ἡ πόλις νὰ ἐξολοθρευθῇ. Τότε ἀπεφάσισαν νὰ δίδουν διὰ κλήρου καθ' ἡμέραν εἷς ἕκαστος τὰ παιδία των εἰς τὸν δράκοντα, χωρὶς νὰ διευκρινῆται ἂν ὑπήκουον εἰς ἀξίωσιν τοῦ θηρίου ἢ ἂν ἐγίνωσκον ὅτι θὰ ἠρκεῖτο εἰς ταύτην τὴν θυσίαν μόνον. Ὅτε δ' ἐξετέθη ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, ὁ θεὸς θέλων νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας καὶ σωθῶσιν, ἔδειξε σημεῖον διὰ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅστις κατ' οἰκονομίαν θεοῦ καταντήσας εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ἔσωσε τὴν κόρην, ἀφοῦ ἔδωκεν αὐτῷ ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὸν ἀληθινὸν θεόν, καθυποτάξας δὲ τὸν δράκοντα συνεργίᾳ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς προσευχῆς, τὸν ὡδήγησε μετὰ τῆς κόρης εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὅτε οἱ περίφοβοι κάτοικοι κατὰ πρόσκλησιν τοῦ ἁγίου ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἐβαπτίσθησαν, ἀπεκεφάλισε τὸν δράκοντα ἢ ἐκβαλὼν αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως τὸν ἀπέκτεινεν.

Τούτων πάντων οὐδὲν ἴχνος εὑρίσκεται εἰς τὸ δημοτικὸν ᾄσμα[14], οὐδὲ διαφαίνεται τὸ παράπαν ἡ ἐπήρεια εἰς αὐτὸ τοῦ ψυχωφελοῦς σκοποῦ, πρὸς ὃν εἶναι διερρυθμισμένη ὅλη ἡ θρησκευτικὴ διήγησις. Τοῦτο δὲ θὰ ἦτο παντελῶς ἀνεξήγητον ἂν τὸ ᾄσμα ἦτο ἁπλῆ διασκευὴ τῆς διηγήσεως. Τοὐναντίον δὲ παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς διηγήσεως ἀτέχνως εἰσβιάζονται στοιχεῖα τῆς μυθικῆς παραδόσεως, ἅτινα εὑρίσκονται καταλλήλως προσηρμοσμένα εἰς τὸ ᾄσμα. Οὕτως ἐνῷ εἰς τὴν διήγησιν δὲν ἐξηγεῖται πόθεν παρωρμήθησαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν δράκοντα ἓν τέκνον των καθ' ἑκάστην, ὁρίζοντες αὐτὰ διὰ λαχνοῦ[15], τὸ ᾄσμα ἀναφέρει ὅτι παρεῖχον τὸ θῦμα κατ' ἀπαίτησιν τοῦ δράκοντος κατακρατοῦντος τὸ νερὸν τῆς πηγῆς ἐξ ἧς

---

14. Ἐν τῇ κυπριακῇ παραλλαγῇ μόνον (στ. 119-120) σύρεται ὁ δράκος εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐνισχυθοῦν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὴν πίστιν των καὶ οἱ Ἑβραῖοι νὰ βαπτισθοῦν. Ἐν τῇ κρητικῇ παρὰ Γιάνναρη (στ. 55) ὁ ἅγιος δένει μὲ χρυσὴν ἅλυσον τὸν λαιμὸν τοῦ θηρίου, ἀλλ' οὐδεὶς πλέον λόγος γίνεται περὶ μεταφορᾶς του εἰς τὴν πόλιν καὶ τῆς μετέπειτα τύχης του. Ἐν δὲ τῇ νισυρίᾳ Θ σύρει ὁ ἅγιος τὸ θηρίον καὶ τὸ φέρει εἰς τὸν βασιλέα.

15. Κατὰ τὴν διασκευὴν ἐν τῷ Ἀθωνικῷ κώδικι Λαύρας Θ΄ 132 (τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος) τοῦτο ἀπεφασίσθη κατὰ μαντείαν ἱερέως τῶν εἰδώλων.

ὑδρεύετο ἡ πόλις, ὁσάκις δὲν τῷ ἐστέλλετο ἄνθρωπος. Καὶ τὰ περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος ἐκτίθενται ἐν τῇ διηγήσει συμφώνως πρὸς τὸν ψυχωφελῆ σκοπὸν αὐτῆς· ὁ ἅγιος τὸν καθυποτάσσει διὰ τῆς δυνάμεως τῆς προσευχῆς, ὡς παραπλήσια ἀφηγοῦνται καὶ ἄλλα συναξάρια περὶ δρακοντοκτόνων ἁγίων[16], τὸν ἀποκτείνει δ' ὅταν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ὅπου τὸν μετέφεραν, ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἐβαπτίσθησαν, ἐνῷ ἐν τῷ δημοτικῷ ᾄσματι τὸν ἀποκτείνει ἐπὶ τόπου[17], ἀμέσως παλαίσας πρὸς αὐτόν, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ τεχνικὴ οἰκονομία τοῦ μύθου. Οὕτω δ' ὡς εἰκὸς ἐκτίθενται τὰ περὶ δρακοντοκτονίας ὑπὸ θεῶν ἢ ἡρώων εἰς πολυπληθεῖς μύθους καὶ παραμύθια καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κατανίκησις τοῦ δράκοντος διὰ προσευχῆς καὶ ὁ κατόπιν φόνος αὐτοῦ, ὅτε ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν οἱ εἰδωλολάτραι κάτοικοι τῆς πόλεως, εἶναι μεταβολαὶ ἐπενεχθεῖσαι εἰς τὸν ἀρχικὸν μῦθον πρὸς προσαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὸν θρησκευτικὸν σκοπὸν τῆς διηγήσεως.

Ἡ ἐν τῷ δημοτικῷ ᾄσματι ἐμφαινομένη κατοχὴ τοῦ ὕδατος ὑπὸ δράκοντος καὶ ὁ φόνος τούτου ὑπὸ ἥρωος λυτροῦντος τὸ ἀνθρώπινον θῦμα, ὅπερ πιεζόμενοι ἔφερον αὐτῷ οἱ χρείαν τοῦ ὕδατος ἔχοντες καὶ παρέχοντος ἅμα ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν τοῦ ὕδατος, εἶναι μυθικὰ στοιχεῖα παλαιότατα, κοινότατα δὲ καὶ εἰς ἀρχαίους Ἕλληνικοὺς καὶ εἰς πλείστων ἄλλων λαῶν μύθους. Ἐκ τῶν ἀρχεγόνων θρησκευτικῶν παραστάσεων περὶ πηγῶν καὶ ποταμῶν, τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τῆς ὀφειλομένης εἰς αὐτοὺς λατρείας, διεπλάσθησαν παρὰ διαφόροις λαοῖς, χωρὶς παρ' ἑκάστῳ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ποικίλοι μῦθοι, ἐν οἷς καὶ οἱ περὶ δρακοντοκτονίας, ἂν καὶ τῶν πλείστων ἐκ τούτων, συμφυρθέντων μετ' ἀλλοτρίων στοιχείων καὶ κατὰ διαφόρους διευθύνσεις ἀναπτυχθέντων, ἡ πρώτη ἀρχὴ κατέστη δυσδιάγνωστος. Ἀναγνωρίζων θείαν δύναμιν εἰς τὰ ῥέοντα ἢ στάσιμα ὕδατα, τὰ ὁτὲ μὲν εὐεργετικά, ὡς γονιμοποιοῦντα τὴν γῆν καὶ διατηροῦντα τὴν ζωήν, ὁτὲ δ' ὁσάκις ὠγκοῦντο ἢ ἀπεξηραίνοντο ὀλέθρια, προσεπάθει ὁ ἄνθρωπος διὰ προσφορῶν νὰ μαλάξῃ τὴν ὀργὴν ἢ νὰ κινήσῃ τὴν εὐμένειαν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἦσαν συνηθέσταται τοιαῦται ἐκδηλώσεις φόβου ἢ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὰς πηγὰς καὶ τοὺς ποταμούς, ἀποβαλοῦσαι τὴν πρωτόγονον ἀγριότητα αὐτῶν καὶ ἀπανθρωπίαν[18]. Καὶ σήμερον ἀκόμη πολλοὶ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν συνηθίζουν νὰ ῥίπτουν εἰς τὰς πηγάς, τοὺς ποταμούς, τὰς λίμνας πράγματα, ζῶα ἢ ἀνθρώ-

16. Βλ. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 972-973. Πρβλ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Varia graeca sacra, σ. 115 (ἅγιος Ἀγαπητός). Βυζαντινὰ Χρονικά, 1906, σ. 141 (ὁ νεκρὸς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Τραπεζοῦντος). Alfred Maury, Essai sur les légendes pieuses du moyen age, Par. 1843, σ. 143-144.

17. Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη τοῦτο καταλέγει ὁ Aufhauser εἰς τὰς ὁμοιότητας τῆς διηγήσεως καὶ τοῦ ᾄσματος, ἐνῷ ἡ διαφορὰ εἶναι κατάδηλος. Ἐν τῇ *Legenda aurea* συμφύρονται οἱ δύο τύποι· ἀφοῦ πληγώσας ἰσχυρῶς τὸν δράκοντα ὁ ἅγιος κατέβαλε χαμαί, παρήγγειλεν εἰς τὴν κόρην νὰ ῥίψῃ τὴν ζώνην της εἰς τὸν τράχηλον τοῦ θηρίου, τοῦτο δὲ τὴν ἠκολούθησεν τότε ὡς ἥμερος κύων· ὅτε δὲ τὸ ἔφερον εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἐπίστευσαν οἱ κάτοικοι, τὸ ἐφόνευσεν ὁ ἅγιος διὰ τοῦ ξίφους του.

18. Βλ. Waser ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, τ. VI, σ. 2776 κέ.

πους, καθοσιοῦντες αὐτὰ εἰς τὰ πνεύματα τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα πιστεύουν ὅτι ἀποδεχόμενα παραλαμβάνουν τὰς τοιαύτας προσφορὰς[19]· ἀλλὰ καὶ παρὰ λαοῖς εὐρωπαϊκοῖς, καὶ δὴ καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ[20], διατηροῦνται περιλείμματα τῶν ἀρχαιοτρόπων τούτων συνηθειῶν, ἂν καὶ ἐξέλιπον αἱ ἐξηγοῦσαι αὐτὰς δοξασίαι.

Αἱ σπουδαιότεραι τῶν προσφορῶν τούτων ἦσαν θυσίαι ἀνθρώπων. Μέχρι τῆς σήμερον οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Χρυσῆς Ἀκτῆς ἐν Ἀφρικῇ προσφέρουσιν εἰς τὸν ποταμὸν Πρὰχ θυσίας, αἵτινες πρότερον ἦσαν εἷς ἀνὴρ καὶ μία γυνή[21]. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ Kaepang, κράτους τῆς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἰνδικῇ νήσου Τιμόρ, κατὰ τὴν ἄνοδον αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχὴν ῥίπτουν εἰς τοὺς κροκοδείλους τοῦ ποταμοῦ ἕνα χοῖρον καὶ μίαν κόρην φοροῦσαν πολυτελῆ ἐσθῆτα καὶ ἀνθοστόλιστον[22]. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν περιηγητοῦ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος οἱ Τάταροι τοῦ Δὸν ἐν Ρωσίᾳ προσέφερον θυσίαν εἰς ποταμὸν γυναῖκα πλουσίως ἐστολισμένην[23]. Ὅτι δ' αἱ θυσίαι ἀνθρώπων εἰς ποταμοὺς καὶ εἰς τοὺς δαίμονας καθόλου τῶν ὑδάτων ἦσαν εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους πολλαχοῦ κοινότατα, συνάγεται ἐκ πολλῶν τεκμηρίων. Ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων προσφορὰ τῆς κόμης εἰς τοὺς κουροτρόφους ποταμούς, ἤδη ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων συνηθιζομένη, ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συμβολικὴ ἀντικατάστασις καθιερωμένης πρότερον ἀνθρωποθυσίας[24]. Βυζαντιναὶ δ' ἱστορικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουν ὅτι εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔθυον εἰς δράκοντα ἱδρυμένον ἐπί τινος γεφύρας παρθένους, πρόβατα καὶ βόας[25]. Αἱ δὲ γερμανικαὶ παραδόσεις περὶ τῶν δαιμόνων τῶν ὑδάτων (Nix), ὅτι θέλουν τὴν ἐτησίαν θυσίαν, συνήθως ἀθῶον παιδίον, ὑποδεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε παλαιότερον νόμιμον ἀνθρωποθυσιῶν εἰς ποταμούς[26]. Τὴν αὐτὴν δ' ἔνδειξιν ἀνθρωποθυσιῶν εἰς προγενεστέρους χρόνους παρέχουν καὶ σινικαὶ παραδόσεις[27].

---

19. Βλ. Edw. Tylor, Primitive Culture, κεφ. 15 (τῆς γερμ. μεταφρ. τ. ΙΙ, σ. 211 κέ).

20. Πρβλ. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 1070 κέ.

21. A. B. Ellis, The Tshi-speaking Peoples of the Gold Coast, σ. 64 κέ, παρὰ Frazer, Pausanias, τ. V, σ 145.

22. Frazer, αὐτ.

23. Βλ. F. Liebrecht, Zur Volkskunde, σ. 506-507.

24. Πρῶτος τὴν γνώμην ταύτην ἐξήνεγκεν ὁ Wieseler ἐν Philolog., τ. IX, σ. 771 κέ, ἀσπάζονται δ' αὐτὴν ὁ E. Rohde, Psyche, I[4], σ. 17 καὶ ὁ Lehnerdt ἐν Roscher, Lexikon d. Mythol., τ. I, σ. 1495. Κατὰ τὰ ἀρχαιότατα ἱερὰ νόμιμα τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀπαρχὴ τῆς θυσίας συνίστατο εἰς τὴν ἀποκοπὴν τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς τοῦ ἱερείου (Stengel, Opferbräuche der Griechen, Lpz. 1910, σ. 40 κέ. 57). Παρὰ λαοῖς κατὰ φύσιν ἐπίσης ὑπολαμβάνεται ὡς ἰσοδύναμος πρὸς θυσίαν ἀνθρώπου ἡ προσφορὰ τῆς κόμης ἢ μέλους τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἰδίως φάλαγγος τοῦ δακτύλου ἢ τοῦ μικροῦ δακτύλου ὅλου κτλ. Βλ. Tylor, ἔνθ' ἀν. ΙΙ, σ. 402 κέ.

25. Μ. Γλυκᾶ Δ΄, σ. 492 Bonn. Σουίδ., λ. Μάμας, ΙΙ 1, σ. 678-679 Bernhardy. Excerpta anonymi byzantini, ἐd. M. Treu 1880, σ. 11, 13 κέ. Κωδιν., Π. θεαμάτ., σ. 30 Bonn. Παραστάσεις σύντομοι χρον. 22 (Preger, Script. orig. C/politarum, σ. 23). Πάτρια Κωνσταντινουπ. Β΄ 21, σ. 161 Preger. Περὶ τοῦ τόπου βλ. Βυζαντίου, Κωνσταντινούπολις, τ. Α΄, σ. 616.

26. Grimm, Deutsche Mythologie[4], σ. 409.

27. Abel Rémusat, Histoire de la ville de Khotan, Par. 1820, σ. 57-60 (παρὰ Revue

Τὰ πνεύματα τῶν ὑδάτων, εἰς τὰ ὁποῖα γίνονται αἱ προσφοραί, φαντάζονται οἱ διάφοροι λαοὶ ὡς ἔχοντα τὴν δύναμιν νὰ προσλαμβάνωσιν οἱανδήποτε μορφήν, ἢ ὡς ἐπιφαινόμενα πάντοτε ὑπό μίαν μορφήν. Τινὰ τούτων πλάττονται ὀφιόμορφα. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἡ παράστασις ὀφιομόρφων ποταμῶν[28], κατὰ δὲ τὰς παραδόσεις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ ἐπιφαίνονται καὶ τὰ στοιχειὰ τῶν πηγῶν ἐνίοτε ὡς δράκοντες[29]. Ὁ κατὰ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας βυζαντινὰς παραδόσεις ἐπὶ τῆς γεφύρας ἱδρυμένος χαλκοῦς δράκων, ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προσωποποιία τοῦ δαίμονος τοῦ ὕδατος. Καὶ εἰς τὴν σινικὴν παράδοσιν, ὡς εἴδομεν, ὁ ἀπαιτῶν τὴν θυσίαν ποταμὸς ἐπιφαίνεται ὑπὸ τὴν μορφὴν δράκοντος.

Εἰς ἄλλο ἀνώτερον στάδιον μυθολογικῆς ἀντιλήψεως ἡ προσωποποιία τοῦ δαίμονος τοῦ ὕδατος μεταβάλλεται εἰς δράκοντα φύλακα τῆς πηγῆς. Οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρουν δράκοντας φύλακας πηγῶν ἢ κρηνῶν[30], ὁμοίως δὲ καὶ αἱ σημεριναὶ ἑλληνικαὶ παραδόσεις στοιχειὰ ἢ θηριά, τὰ ὁποῖα κατέχουν ἢ φυλάττουν πηγάς, βρύσεις, πηγάδια[31]. Πηγαὶ δέ τινες ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ *Δρακονέρια*[32], πιθανῶς δὲ τὸ ὄνομα ἐδόθη ἐκ παραδόσεων περὶ δράκων κατεχόντων αὐτάς. Καὶ παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας φέρονται παραδόσεις ἢ παραμύθια περὶ δρακόντων φυλασσόντων πηγὰς ἢ διαμενόντων ἐν αὐταῖς[33].

Ἡ ἀποξήρανσις τῶν πηγῶν, ἀπαιτοῦσα ἐξιλαστηρίους θυσίας, ἀπεδίδετο εἰς τοὺς φυλάσσοντας ταύτας δράκοντας, οἵτινες ἐθεωροῦντο κύριοι τοῦ ὕδατος, ἀνακόπτοντες ὁσάκις ἤθελον τὸν ροῦν ἢ παρακωλύοντες τὴν χρῆσιν αὐτοῦ[34], μέχρις ὅτου ἠναγκάζοντο ὑπὸ ἀνωτέρας δυνάμεως καταβαλούσης αὐ-

---

des traditions populaires, 1894, σ. 76-77. Ἡ σινικὴ παράδοσις ἐνέχει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ πρῶτον μέρος τῆς περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου παραδόσεως. Συνέβη ποτὲ τὰ ὕδατα μεγάλου ποταμοῦ ἐξ οὗ ὑδρεύετο ἡ πόλις Χοτὰν νὰ ξηρανθοῦν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἔμαθεν ὅτι ἀνεκόπη τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Δράκοντος τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου, ἀπαιτοῦντος θυσίαν ἀνθρώπου. Εἷς τῶν μεγιστάνων χάριν τοῦ πάσχοντος λαοῦ προσέφερεν ἑαυτὸν θυσίαν, ἔπεσεν εἰς τὸν ποταμόν, καὶ παραχρῆμα ὁ ροῦς τῶν ὑδάτων ἐξηκολούθησεν ὡς πρότερον. Ἄλλη παραπλησία σινικὴ παράδοσις παρὰ A. Rémusat, Nouveaux mélanges asiatiques, Par. 1829, τ. II, σ. 182 (= Revue des tradit. popul., 1894, σ. 575).

28. Preller-Robert, Griech. Mythologie I⁴, σ. 547. Waser ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, τ. VI, σ. 2782.

29. Βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 273, ἀρ. 495.

30. Αὐτ., σ. 1108-1109.1111. Gruppe, Griech. Mythologie, σ. 409. Τὴν ἱερὰν πηγὴν τοῦ Ἄρεως ἐν Θήβαις ἐφύλασσε δράκων, τὸν ὁποῖον ἐφόνευσεν ὁ Κάδμος (Εὐριπίδ., Φοίν. 940. Ἀπολλών. Ρόδ. Γ΄ 1180 καὶ Σχολ. αὐτ. Παυσαν. Θ΄ 10,5. Ἀπολλόδωρ. Γ΄ δ΄ 1). Ἐπίσης τὴν Κασταλίαν ἐν Δελφοῖς δράκων ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Κάδμου φονευθείς (Hygin., Fab. 6)· draco fontis custos ἐν Νεμέᾳ (Hygin., Fab. 74). Δράκοντες ἐφύλασσον κατὰ τὸ παρ' Ἀπουληίῳ (Metam. VI, 14) παραμύθιον καὶ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός, ὅπερ νῦν λέγεται καὶ *Δρακονέρι*.

31. Παραδόσεις, ἔνθ' ἀν.

32. Αὐτ., σ. 991.

33. Πολλὰς μαρτυρίας συνέλεξεν ὁ J. G. Frazer, Pausanias, τ. V, σ. 44-45.

34. Οἱ Ἀλβανοὶ ὁσάκις ξηρανθῇ τὸ νερὸν πηγῆς λέγουν ὅτι τὸ ἔπιεν ὁ δράκος (*ε πίου*

τοὺς νὰ τὸ ἀφήσωσιν ἐλεύθερον. Ἐντεῦθεν προῆλθον οἱ μῦθοι περὶ δρακοντοκτονιῶν, οἱ τόσον συνήθεις εἰς τὰς μυθολογίας τῶν παλαιῶν Αἰγυπτίων, Βαβυλωνίων, Ἰνδῶν, Περσῶν καὶ Ἑλλήνων[35], ὧν ἀπηχήσεις εὑρίσκομεν εἰς τὰ παραμύθια πλείστων λαῶν[36]. Εἰς πολλοὺς τῶν μύθων τούτων, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐνωρὶς παρενεβλήθησαν ἀλλότρια μυθολογικὰ στοιχεῖα, ποικιλοτρόπως δὲ διαπλασθέντα δὲν διετήρησαν σημεῖα καθοδηγοῦντα εἰς ἀναγνώρισιν τῆς πρώτης προελεύσεως αὐτῶν. Ἐν τούτοις εἷς τινας αὐτῶν διακρίνονται ἴχνη μαρτυροῦντα τὴν συνάφειαν πρὸς τοὺς μύθους τῶν φυλάκων τῶν πηγῶν δρακόντων. Οὕτω π.χ. εἰς ἑλληνικοὺς μύθους περὶ δρακοντοκτονιῶν ἢ φόνων τεράτων: α΄) Τοῦ Πυθοκτόνου Ἀπόλλωνος· τὸν δράκοντα ἐφόνευσεν ὁ θεὸς παρὰ κρήνην[37]. β΄) Ὁ Ἡρακλῆς τὴν Λερναίαν Ὕδραν ἀπέκτεινε παρὰ τὴν πηγὴν Ἀμυμώνην[38]. γ΄) Παρὰ πηγὴν ἐπίσης ἀπέκτεινε καὶ ὁ Βελλεροφόντης τὴν Χίμαιραν[39]. δ΄) Ἐν τῷ δελφικῷ μύθῳ περὶ τοῦ φόνου τοῦ μεγάλου θηρίου Λαμίας καὶ σωτηρίας ὑπὸ τοῦ Εὐρυβάτου τοῦ εἰς αὐτὸ παραδεδομένου ἀνθρωπίνου θύματος, ἀναφέρεται ὅτι τὸ θηρίον ριφθὲν κατὰ τῶν πετρῶν ἐγένετο ἀφανές, ἐκ δὲ τῆς πέτρας εἰς ἣν προσέκρουσε τὴν κεφαλὴν ἀνεφάνη πηγή[40]. Ἡ σημερινὴ δελφικὴ καὶ ἀραχωβιτικὴ παράδοσις, ἡ διασώζουσα τὸν ἀρχαῖον μῦθον ἐν ταῖς πλείσταις λεπτομερείαις αὐτοῦ, ἀναφέρεται εἰς τὴν νῦν Ζάλεσκαν ἐν Δελφοῖς ὀνομαζομένην πηγήν, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ τοῦ ἀρχαίου μύθου πηγὴ Σύβαρις[41]. ε΄) Ὁ μῦθος περὶ τοῦ ἐν Τεμέσῃ ἥρωος, ὅστις πιθανώτατα εἶναι παραλλαγὴ τοῦ περὶ τῆς Λαμίας δελφικοῦ μύθου[42], οὐδὲν ἐνέχει τὸ ἐμφαῖνον συνάφειαν τοῦ ἐξαφανισθέντος ἥρωος πρὸς πηγήν[43]. Ἀλλ' ἐν τῇ γραφῇ,

---

κουτσάρεα) (Hahn, Albanes. Studien III 51). Κατὰ νεοελληνικὴν παράδοσιν τὸ στοιχειὸ βάζει τὸ πόδι του μπροστὰ στὴν τροῦπα τῆς βρύσης καὶ φράζει τὸ νερὸ (Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 476). Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι τοῦ ὀποίου πολλαὶ φέρονται παραλλαγαὶ δράκος κρατεῖ τὸ νερὸ καὶ τρεῖς λυγερὲς τὸν παρακαλοῦν νὰ τὸ ἀπολύσῃ νὰ πιοῦν οἱ διψασμένοι. (Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, σ. 94,45. Abbott, Macedonian Folk-lore, σ. 261. Ἀσωπίου, Ἀττικὸν ἡμερολόγιον, 1887, σ. 322 καὶ ἀνέκδοτοι παραλλαγαί).

35. Βλ. περὶ τῶν μύθων τούτων Th. Schreiber, Apollon Pythoktonos, Leipz. 1879. M. Meyer ἐν Verhandlungen der 40ter Versammlung deutscher Philologen, 1889, σ. 336 κέ. Alb. Dieterich, Abraxas, Leipzig 1891, σ. 111 κέ. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω τὸ τρίτομον σύγγραμμα τοῦ E. S. Hartland, The Legend of Perseus, London 1894-1896.

36. Ἀναγραφὴ τινων τῶν παραμυθίων τούτων παρὰ Frazer, Pausanias, τ. V, σ. 143-145.

37. Ὁμηρ. ὑμν. εἰς Ἀπόλλ. 300.

38. Στράβ. Η΄, σ. 371. Παυσαν. Β΄ λζ΄ 4.

39. Ἐν ἀγγειογραφίᾳ παρὰ τὴν Χίμαιραν ἀπεικονίζεται πηγή. (Βλ. Fischer, Bellerophontes, σ. 75).

40. Νίκανδρος παρ' Ἀντων. Λιβεράλ. 8.

41. Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 818, σ. 497 (ἐκ τοῦ B. Schmidt, Griech. Sagen, σ. 142.246 κέ). Ἡ παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἤκουσα ἐν Δελφοῖς, θὰ δημοσιευθῇ ἐν τῷ Γ΄ τόμῳ τῶν Παραδόσεων.

42. Rohde, Psyche, I⁴, 193.

43. Στράβ. ΣΤ΄, σ. 255 (= Εὐστάθ. εἰς Ὀδύσ. Α 185, σ. 1409). Παυσαν. ΣΤ΄ 6.7-11 (= Σουίδ., λ. Εὔθυμος. Ὁ ἐν Τεμέσῃ ἥρως). Αἰλιαν., Π. ἱστ. Η΄ 18. Ζηνόβ., 131.

τὴν ὁποίαν λέγει ὁ Παυσανίας ὅτι εἶδεν, ἀπεικονίζετο πηγὴ Λύκα καὶ ὁ ἐκβληθεὶς τῆς Τεμέσης δαίμων, φορῶν δέρμα λύκου, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ ὡς ἐδήλου ἐπιγραφὴ ἦτο Λύκας. Ὅθεν πρόδηλον εἶναι ὅτι ὁ ἐν Τεμέσῃ ἥρως, εἰς ὃν κατ' ἔτος προσεφέρετο ὡς θυσία περικαλλὴς παρθένος, ἐνομίζετο ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων ὅτι ἦτο ὁ δαίμων τῆς πηγῆς Λύκας. Ἀκριβέστερον δ' ἴσως θὰ ἦτο ἂν ἐλέγομεν τὸ *στοιχειὸ* τῆς πηγῆς, διότι ὁ δαίμων οὗτος ἦτο «χρόαν τε δεινῶς μέλας καὶ τὸ εἶδος ἅπαν ἐς τὰ μάλιστα φοβερός», ἀπαράλλακτος δηλ. ὡς φαντάζεται ὁ ἡμέτερος λαὸς τὰ στοιχειὰ μερικῶν πηγῶν, τὰ ὁποῖα νομίζει ὅτι ἐπιφαίνονται ὑπὸ τὴν μορφὴν Ἀράπη[44]. ς') Εἰς τοὺς μύθους περὶ φόνου τοῦ φυλάσσοντος πηγὴν καὶ παρακωλύοντος τὴν ὕδρευσιν τέρατος καταλέγεται πιθανῶς καὶ ὁ περὶ τῆς πάλης τοῦ Πολυδεύκους καὶ τοῦ Ἀμύκου. Ἂν καὶ ὁ κοινότερος τύπος τοῦ μύθου τούτου εἶναι σφόδρα παρηλλαγμένος, νομίζω δ' ὅμως ὅτι ἐκ τῆς παρὰ τῷ Θεοκρίτῳ διατυπώσεως καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν τεκμηρίων καταφαίνεται ὅτι τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐν ἀρχῇ χαρακτὴρ αὐτοῦ, ὡς ἀλλαχοῦ ἀνέπτυξα[45].

Καὶ εἰς συναξάρια περὶ δρακοντοκτονίας ἁγίων, τὰ ὁποῖα ἀφίστανται τῆς περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου διηγήσεως, καθ' ὅσον δὲν ἀναφέρουσι τὴν λύτρωσιν κόρης, συνδέεται ὁ φόνος δράκοντος πρὸς τὴν ἀνάβλυσιν ἢ τὴν ἀνάκτησιν κατεχομένης ὑπὸ τοῦ δράκοντος πηγῆς ἢ τὴν ἀπολύμανσιν μολυνθείσης ὑπ' αὐτοῦ. Τοιοῦτο τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Δονάτου ἐξ ἠπειρωτικῆς ἐπιχωρίου διηγήσεως[46]· τὸ περὶ τῆς εὑρέσεως ἐν τῷ Μεγάλῳ σπηλαίῳ τῆς Ἀχαΐας τῆς θαυματουργοῦ τῆς Παναγίας εἰκόνος, ἐξ ἧς ἀστραπὴ ἐκπεμφθεῖσα κατέκαυσε τὸν παρὰ τὴν πηγὴν δράκοντα[47]· τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ, ὅστις παρὰ τὸν Εὐφράτην «καὶ δράκοντα ἀπέκτεινε καὶ ὕδωρ ἐν γῇ ἀνύδρῳ βλύσαι πεποίηκε»[48]. Ὁμοία εἶναι καὶ παλαιὰ δημώδης παράδοσις τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ὁ περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ μάρτυρος Εὐγενίου γράψας Ἰωσὴφ Τραπεζοῦντος, περὶ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου, ὅτι οὗτος ἐφόνευσε δράκοντα εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως ἐμφωλεύοντα, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ πηγὴ ἐξ ἧς ἔπινε τὸ θηρίον *Δρακοντοπέαδον* σήμερον ὀνομάζεται[49].

Καθόλου οἱ μῦθοι περὶ δρακόντων ἢ στοιχειῶν κυρίων τῶν πηγῶν καὶ ἐμποδιζόντων τὴν ὕδρευσιν πρὸς πίεσιν τῶν ἀνθρώπων εἶναι κοινοὶ παρὰ τῷ σημερινῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὡς μαρτυροῦν καὶ τἀνωτέρω (σ. 227) μνημονευ-

---

44. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 1108.
45. Αὐτ., σ. 1108-1109.
46. Αὐτ., σ. 973 κέ.
47. Αὐτ., σ. 975-6.
48. Μηναῖον Ὀκτωβρ. 18, σ. 111 (ἐν Βενετ. 1768). Ὁμοίως καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἐν παραλλαγῇ τοῦ περὶ δρακοντοκτονίας μύθου, ἣν ἀκολουθεῖ κοντάκιον ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ρωμανόν. (Maas ἐν Oriens christianus, 1913, σ. 53). Πρβλ. καὶ Delehaye, σ. 187.
49. Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες, σ. 38. Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient, 1845, τ. I, σ. 140. *Θεριὸ τῆς βρύσης*, τὸ ὁποῖον σκοτώνουν ἥρωες εἰς κρητικὰ ᾄσματα: Jeannaraki, σ. 115, 117. 174, 229=Κριάρη, Κρητ. ᾄσμ., σ. 154.230=Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 107.

θέντα δημοτικὰ ᾄσματα, ὁ δὲ φόνος τοῦ δράκοντος καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς βασιλοπούλας, τῆς ἐκτεθειμένης πρὸς βορὰν εἰς αὐτόν, εἶναι ἐπεισόδιον πολλῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων[50]. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο φέρεται μὲν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλων λαῶν παραμύθια, ἓν τισι μάλιστα συνυφασμένον καὶ μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἐπίσης καί τινα τῶν ἑλληνικῶν, ἤτοι τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀποτεμνομένων κεφαλῶν τοῦ δράκοντος (πρβλ. τὸν μῦθον τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Λερναίας Ὕδρας) καὶ τῆς ἀποκοπῆς τῶν γλωσσῶν τοῦ θηρίου πρὸς ἔλεγχον τοῦ σφετερισθέντος τὴν δόξαν τοῦ ἄθλου (πρβλ. τὸν μῦθον τοῦ Πηλέως), ἀλλ' ἡ συνάφεια τῆς δρακοντοκτονίας πρὸς τὴν παρακώλυσιν τῆς ὑδρεύσεως φαίνεται προσιδιάζουσα εἰς τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια[51].

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου δημοτικὸν ᾆσμα παρέλαβε τὴν ὑπόθεσιν ἐκ δημωδῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἀφοῦ ἐν ταύταις μόνον εὑρίσκονται τὰ κύρια συστατικὰ αὐτῆς, ἅτινα παρέλιπεν ἡ θρησκευτικὴ διήγησις. Εἰς τὸ αὐτὸ πόρισμα ἄγει καὶ ἐπεισόδιον τοῦ ᾄσματος, ἐλλεῖπον ἐπίσης ἐκ τῆς διηγήσεως.

Πρὸ τοῦ φόνου ὁ ἅγιος ἀποκοιμᾶται εἰς τὰ γόνατα τῆς βασιλοπούλας, κατά τινας παραλλαγὰς διὰ νὰ τὸν ψειρίσῃ (26 ζ' η'), ἐξυπνᾷ δὲ ἀπὸ τὰ δάκρυα τῆς βασιλοπούλας (31 β'). Παρηλλαγμένον κάπως τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εὑρίσκεται καὶ εἰς ἄλλην θρησκευτικὴν διήγησιν, παράλληλον τῆς περὶ δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, εἰς τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Καὶ ὁ ἅγιος Θεόδωρος, ὅτε ἔφθασεν εἰς Εὐχάιτα, ὅπου ἐνεφώλευε δράκων

---

50. Hahn, Griechische u. alban. Märchen, ἀρ. 22, τ. I, σ. 170 (ἠπειρωτικὸν) = Pio, Νεοελληνικὰ παραμύθια, ἀρ. 20, σ. 63. Hahn, τ. II, ἀρ. 70, σ. 55 (Σύρας), σ. 295 (Τήνου), τ. I, ἀρ. 58, σ. 308 (Ἁγ. Ἄννης Εὐβοίας). Buchon, La Grèce continentale et la Morée, σ. 277=Legrand, Contes populaires grecs, σ. 163 (Χίου;). Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 197 (ἠπειρωτικόν), σ. 243-244 (Σύμης). Calabria, 1894, τ. VII, σ. 27 (Ροκκαφόρτε) καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνέκδοτα τῆς συλλογῆς μου.

51. Ἐκ τῶν 41 παραμυθίων τῶν ἐχόντων τὸ ἐπεισόδιον τῆς δρακοντοκτονίας, τὰ ὁποῖα ἀναγράφει ὁ Frazer (Pausanias, τ. V, σ. 143-144), πλὴν δύο ἑλληνικῶν, εἰς τέσσαρα μόνον (ἀλβανικόν, ἀραβικόν, κουρδικὸν καὶ βερβερικὸν) ἀναφέρεται ἡ προσφορὰ ἀνθρωπίνου θύματος εἰς τὸ κατακρατοῦν τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς τέρας. Τὸ ἀλβανικὸν (τοσκικὸν) παρὰ Hahn, Albanes. Studien II, σ. 167-168= Griech. u. alban. Märchen, ἀρ. 98 παρουσιάζει τόσας ὁμοιότητας ἐν ταῖς λεπτομερείαις πρὸς τοὺς μύθους τοῦ Περσέως, ὥστε φαίνεται πιθανὸν ὅτι δὲν εἶναι ἀκραιφνῶς δημῶδες ἀλλ' ἀπήχησις μᾶλλον ἑλληνικῶν διηγήσεων, λογίαν ἐχουσῶν τὴν προέλευσιν. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ διαφορὰ ἀπὸ τοῦ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς Ἀνδρομέδας μύθου, συνισταμένη εἰς τὴν κατακράτησιν τοῦ ὕδατος καὶ τὴν ἀπόλυσιν αὐτοῦ μετὰ τὸν φόνον τοῦ τέρατος, ἐμφαίνει τὴν ἐπικράτησιν τοῦ αἰτίου τούτου τῶν δρακοντοκτονιῶν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ, ὁπόθεν ἴσως μετεδόθη τὸ παραμύθιον εἰς τοὺς Τόσκηδες. Καὶ εἰς βουλγαρικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ φόνου τῆς *Λάμιας* (ὡς δι' ἑλληνικοῦ ὀνόματος λέγεται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τὸ τέρας) ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία, ἡ Λάμια, εἰς τὴν ὁποίαν προσφέρεται καθ' ἑκάστην μία παρθένος καὶ τελευταία ἡ βασιλοπούλα, κατακρατεῖ τὸ νερόν. Ἐν ἄλλοις ἡ παράδοσις αὕτη ἐμφαίνει τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως: ἡ πόλις κεῖται ἐγγὺς λίμνης, βάπτισις τῶν κατοίκων τῆς πόλεως μετὰ τὸν φόνον. (Lydia Schischmanoff, Légendes religieuses Bulgares, Paris 1896, ἀρ. 44, σ. 87 κέ. Ἐκ τοῦ Sbornik zu narodni oumotvorenia, τεῦχ. 5).

«ἀποβὰς τοῦ ἵππου, ὕπνῳ ἑαυτὸν δέδωκέ τε καὶ διανέπαυε». Μία δὲ γυνή, «ὁρῶσα τὸν κίνδυνον» ἔσπευσε λυπηθεῖσα αὐτὸν νὰ τὸν ἐξυπνήσῃ, καὶ «εἰς δεῖγμα τῆς συμπαθείας δάκρυα κατέρρει τῶν ὀφθαλμῶν»[52]. Εἰς βουλγαρικὸν ᾄσμα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὁ ἅγιος ἀναπαύεται εἰς τὰ γόνατα τῆς βασιλοπούλας· ὅτε ἐξῆλθεν ἡ Λάμια, ἡ κόρη ἀπὸ τὸν τρόμον της ἐδάκρυσε καὶ τὸ θερμόν της δάκρυον ἀφύπνισεν αὐτόν[53]. Τὸν δρακοντοκτόνον ἥρωα ἀφυπνίζουν τὰ δάκρυα τῆς βασιλοπούλας καὶ ἐν ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ[54]. Κατά τινα ἀρμενικὴν παράδοσιν τοῦ Etschmiatsin, ἡ βασιλοποῦλα, λυπηθεῖσα τὸν κοιμώμενον ἥρωα, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐντολὴν νὰ φονεύσῃ, θρηνεῖ, ἐκ τῶν δακρύων της ἐξυπνᾷ ὁ ἥρως (ὁ ἅγιος Σάργις = Σέργιος) καὶ πείθει αὐτὴν νὰ φύγωσιν ὁμοῦ[55]. Καὶ κουρδικὴ δέ τις παράδοσις ἀφηγεῖται ὅτι τὸν ἥρωα Σιαμπάνδ, κοιμώμενον εἰς τὰ γόνατα τῆς μνηστῆς του, ἐξύπνησεν αὕτη διὰ τῶν δακρύων της ἐπὶ τῇ προσεγγίσει κινδύνου[56].

Ἂν δ' ὁ ὕπνος τοῦ ἥρωος εἰς τοὺς κόλπους τῆς κόρης πρὸ τοῦ ἄθλου εἶναι τυπικὸν ἐπεισόδιον τῶν μύθων, πολλῷ μᾶλλον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἐνέχει καὶ ἡ ἀγροικοτέρα λεπτομέρεια τῆς φθειρίσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀναπαυομένου ὑπὸ τῆς κόρης. Ἡ ρυπαρὰ συνήθεια εἶναι κοινὴ καὶ εἰς βαρβάρους καὶ εἰς εὐρωπαϊκοὺς λαούς[57], γνωστότατος δ' εἶναι ὁ ἐν τῇ Παλαιᾷ πινακοθήκῃ τοῦ Μονάχου πίναξ τοῦ Murillo, ἐν ᾧ ὁ Ἱσπανὸς καλλιτέχνης δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἀπεικονίσῃ γραῖαν μεριμνῶσαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον περὶ τῆς καθαριότητος τοῦ εἰς τὰ γόνατα αὐτῆς ἀνακεκλιμένου παιδαρίου. Εἰς πολυπληθῆ παραμύθια διαφόρων λαῶν φαίνεται τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, συνήθως ὡς θωπεία καταπραΰνουσα τέρατα καὶ ἥρωας[58]. Εἰδικῶς πρὸ τοῦ ἄθλου τῆς δρακοντοκτονίας, ὡς εἰς τὸ ᾄσμα, ἀναφέρεται εἰς ἑλληνικὰ παραμύθια τῆς Ἁγίας Ἄννης τῆς Εὐβοίας, τῆς Σύρας, τῆς Σύμης καὶ τῆς Ροκκαφόρτης[59]. Καὶ τὸ βουλγαρικὸν περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ᾄσμα παρὰ Miladinov 31 δὲν παραλείπει τὴν λεπτομέρειαν ταύτην.

Ἡ ἀρχὴ τῆς παρεμβολῆς τοῦ ἐπεισοδίου τούτου εἰς τοὺς μύθους εἶναι πολὺ παλαιά, ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὸ εἰς τὸν δημωδέστερον περὶ τοῦ ἀποικι-

---

52. Παρὰ H. Delehaye, Les légendes grecques des saints militaires, Paris 1909, σ. 137. 154. 188.

53. Miladinov, Bylgarski narodni Pjesni, ἀρ. 3 = Rosen, Bulgarische Volksdichtungen, ἀρ. 35.

54. Ζωγράφ. ἁγών Α', σ. 197. Καὶ ἐν παραμυθίῳ τῆς Σύρας (Hahn, τ. II, ἀρ. 64, σ. 19: Πάλη ἀνδρειωμένου καὶ Δράκου, ἀλλ' ὄχι παρὰ πηγήν).

55. Zeitschrift d. Vereins f. Volksk., 1909, σ. 362.

56. Αὐτ., 1905, σ. 328.

57. Βλ. μαρτυρίας παρὰ Frazer, Pausanias, τ. V, σ. 269-270.

58. Πάμπολλα τοιαῦτα παραμύθια ἀναγράφουν οἱ R. Köhler καὶ J. Bolte ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde, 1896, σ. 62, πρὸς δὲ τούτοις ὁ Frazer, αὐτ., σ. 270 καὶ ὁ L. F. Weber, Märchen und Schwank, Kiel 1904, σ. 57.

59. Hahn, Griech. u. alban. Märchen, τ. I, σ. 308, ἀρ. 58· τ. II, σ. 55, ἀρ. 70. Ζωγρ. ἁγών Α', σ. 243. La Calabria, 1894, τ. VII, σ. 27.

σμοῦ τοῦ Τάραντος ὑπὸ τοῦ Σπαρτιάτου Φαλάνθου μῦθον, τὸν ὁποῖον διέσωσεν ὁ Παυσανίας (Γ΄ 10,7-8): «καὶ αὐτὸν ἡ γυνὴ — τά τε ἄλλα ἐφιλοφρονεῖτο καὶ ἐς τὰ γόνατα ἐσθεμένη τὰ αὐτῆς τοῦ ἀνδρὸς τὴν κεφαλὴν *ἐξέλεγε τὰς φθεῖρας*· καί πως ὑπὸ εὐνοίας *δακρῦσαι* παρίσταται τῇ γυναικὶ ὁρώσῃ τοῦ ἀνδρὸς ἐς οὐδὲν προχωροῦντα τὰ πράγματα. *Προέχει δὲ ἀφειδέστερον τῶν δακρύων*....» Ἐκ τῶν δακρύων ὁδηγηθείς, προσθέτει ὁ ἀρχαῖος μῦθος, εἰς κατανόησιν μαντείας δοθείσης αὐτῷ, ἐπῆλθεν ὁ Φάλανθος κατὰ τοῦ Τάραντος καὶ κατανικήσας τοὺς βαρβάρους κατέλαβε τὴν πόλιν.

Ἄλλο ἐπεισόδιον τοῦ ᾄσματος, παλαιὸν μὲν ἐπίσης, ἀλλὰ μὴ ἔχον δσην καὶ τὰ προμνημονευθέντα σημασίαν, εἶναι ἡ δέσμευσις τοῦ θύματος παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ θηρίου (16 γ΄ δ΄). Καὶ εἰς ἠπειρωτικὸν παραμύθιον δρακοντοκτονίας τὴν βασιλοπούλαν *τὴν ἔδεσαν ἐκεῖ σιμὰ μὲ μνιὰ μαλαματένια ἁλυσίδα*[60]. Ἁλυσίδετον ἀπεικονίζουν τὴν βασιλοπούλαν καὶ τινες τῶν ἑλληνικῶν εἰκόνων τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ὁμοίως καὶ ἡ Ἀνδρομέδα ἐκτεθεῖσα πρὸς βορὰν εἰς τὸ κῆτος ἦτο «ἐν πυκνοῖς δεσμοῖσιν ἐμπεπλεγμένη» κατὰ τὸν Εὐριπίδην[61], ἁλυσίδετος δ' ἀπεικονίζεται ἐν μνημείοις τῆς τέχνης[62], καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὁμοιοπαθὴς Ἡσιόνη[63].

Ἡ συγκέντρωσις εἰς τὸ δημοτικὸν ᾆσμα πάντων τούτων τῶν παλαιῶν μυθολογικῶν στοιχείων καὶ ἡ παράλειψις αὐτῶν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἀνεπηρέαστον τοῦ ᾄσματος ἐκ τῶν ψυχωφελῶν στοιχείων τῆς διηγήσεως, πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι ὄχι μόνον τὸ ᾆσμα παρέλαβεν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ ἐκ δημωδῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀδύνατος εἶναι ἡ προέλευσις αὐτοῦ ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως. Ἡ δὲ συμφωνία ἀμφοτέρων εἴς τινα σημεῖα καθιστᾷ πιθανώτατον ὅτι καὶ τὸ ᾆσμα καὶ ἡ διήγησις ἐκ κοινῆς ἀπέρρευσαν πηγῆς, αὕτη δ' ἦτο ὁ περὶ τῆς δρακοντοκτονίας δημώδης μῦθος, ἢ ἀκριβέστερον παραλλαγὴ αὐτοῦ ἐπιχωρία, καὶ δὴ τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ ᾆσμα ἐποιήθη καὶ συνετάχθη ἡ διήγησις. Ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ εἰς τὸν ἀνώνυμον ἢ ἄλλως ὠνομασμένον ἥρωα εἶχεν ἐπιτεθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Ὁ μῦθος τῆς δρακοντοκτονίας ἐνωρὶς ἐγκατεπλέχθη εἰς τοὺς βίους πολλῶν ἁγίων, εἰς ἄλλους μὲν ἁπλοῦς, εἰς ἄλλους δὲ ἀναμιχθεὶς μετὰ ποικίλων ἐπεισοδίων[64]. Ὑπεβοήθει δὲ εἰς τὴν εἰσοδοχὴν αὐτοῦ εἰς θρησκευτικὰ βιβλία ἡ

---

60. Hahn, τ. I, σ. 170, ἀρ. 22 = Pio, Νεοελλ. παραμύθια, σ. 63-64, ἀρ. 20.

61. Εὐριπίδ., ἀποσπ. 122. (Ἀριστοφάν., Θεσμοφορ. 1032). Λουκιαν., Ἐνάλ. διάλ. 14,3, σ. 323. Ἀπολλόδωρ. Β΄ δ΄ 3,2. Ovid., Metam. IV, 672.683. Lactant. Placid. IV 19. Mythogr. Vatic. I 73.

62. Ἀνθολ. Πλανούδ. Δ΄ 147. Ἀχιλλ. Τάτ. Γ΄ 6,3. Φιλόστρατ., Εἰκον. Α΄ 29. Fedde, De Perseo et Andromeda, σ. 47 κέ. Wernicke ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encycl. I, σ. 2157-2158. Kuhnert ἐν Roscher, Lex. III, σ. 2048 κέ.

63. Roscher, Lexik. d. Mythol. I, σ. 1592.

64. Ἀναγραφὴν ἁγίων δρακοντοκτόνων βλ. ἐν Maury, Essai sur les légendes pieuses, σ. 144-145. Collin de Plancy, Dictionnaire critique de reliques et des images miraculeuses,

προσδιδομένη εἰς τὸν μῦθον ἀλληγορικὴ ἔννοια, τοῦ δράκοντος ὑπονοουμένου ὡς εἰκόνος τοῦ νοητοῦ δράκοντος, τοῦ διαβόλου, ὃν διὰ τῆς πίστεως αὐτῶν καθυπέταξαν οἱ ἅγιοι[65]. Ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γεωργίου φαίνεται ὅτι ὀψιαίτατα συνεδέθη ὁ μῦθος ἢ μᾶλλον ὅτι ὀψιαίτατα ἔγινεν ἡ διασκευὴ αὐτοῦ εἰς θρησκευτικὴν διήγησιν, καὶ τότε δὲ ἡ σύνδεσις δὲν συνετελέσθη πλήρης. Τὸ παλαιότατον χειρόγραφον τῆς ἑλληνικῆς διηγήσεως περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἶναι τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος[66], ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἔν τισι τῶν ἄλλων χειρογράφων ἡ διήγησις χαλαρῶς συνδεομένη ἐπακολουθεῖ εἰς τὸ μαρτύριον ἢ παρεμβάλλεται εἰς τὴν διήγησιν περὶ ἄλλων θαυμάτων[67], ἐν πολλοῖς δὲ ἡ περὶ τοῦ θαύματος τῆς δρακοντοκτονίας διήγησις εἶναι αὐτοτελὴς ἢ συνάπτεται πρὸς τὴν διήγησιν τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ δαίμονος[68]. Παρόμοιόν τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν διασκευὴν τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, ἥτις εἶναι μεταξὺ πασῶν τῶν περὶ δρακοντοκτονιῶν ἁγίων ἡ συγγενεστέρα πρὸς τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου· διότι καὶ αὕτη, ὡς ἔκ τινων ἐνδείξεων συνάγεται, ὀψέ ποτε παρενεβλήθη εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου[69]. Ἡ διασκευὴ αὕτη, ἂν καὶ ἐπιμελέστερον ἀπεκαθάρθη τῶν πλείστων μυθικῶν στοιχείων, φαίνεται ὅτι βασίζεται εἰς ἐπιχωρίαν περὶ δρακοντοκτονίας παράδοσιν τῶν Εὐχαΐτων. Ἀλλὰ σχεδὸν παντελῶς ἀμετάλλακτον τὸν τύπον τῆς δημώδους παραδόσεως διετήρησεν ἄλλη τις παραλλαγή, τὴν ὁποίαν αὐτοτελῆ καὶ ἀσύναπτον πρὸς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου παρουσιάζουν ὀλίγα τινὰ χειρόγραφα[70]. Ἐν αὐτῇ ὁ δράκων

Paris 1822, τ. I, σ. 36 κἑ. Cahier, Caractéristique des saints, τ. I, σ. 315 κἑ. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 972.

65. Maury, ἔνθ' ἀν., σ. 131 κἑ. Πολίτου, αὐτ. Τροπάριον εἰς τὸν δρακοντοκτόνον ἅγιον Δονᾶτον (Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Δονάτου, Ἐνετίησιν 1774, σ. 13): «Τὸν δόλιον ἠσχυνας καὶ παλαιὸν πτερνιστήν, Νεκρώσας τὸν δράκοντα Τῇ σῇ θερμῇ προσευχῇ, Πατέρων ἀγλάισμα». *Πτερνιστής*, ὁ διάβολος ἐν ἀναφορᾷ εἰς Γενέσ. γ΄ 15. Βλ. καὶ Κτιτορικὸν ἢ προσκυνητάριον τοῦ Μεγάλου σπηλαίου, ἐν Ἀθ. 1840, σ. 48: «Τὸ δὲ τοιοῦτον τερατῶδες εἶδος τοῦ δράκοντος καὶ ἡ τούτου ἀπώλεια καὶ καταστροφὴ προεικόνιζον, οἶμαι, τὸν ἀφανισμὸν τῶν τοῦ νοητοῦ καὶ ψυχοφθόρου δράκοντος ὀλεθρίων ἐπιβουλῶν καὶ μυρίων καταδρομῶν, ὅσας πολλάκις κατὰ τοῦ ἱεροῦ καὶ μεγάλου σπηλαίου ἀνάρριπίσας ἐματαιώθη καὶ ὡς καπνὸς ἠφανίσθη». Τροπάριον εἰς ἅγ. Θεόδωρον: «Τὸν πρόμαχον τῆς κακίας ἀπημαύρωσας δῆν» (Μηναῖον Ἰουν. 8. Βλ. καὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου κονδάκιον, τροπάρ. 3 παρὰ Pitra, Anal. sacra I, σ. 362).

66. Aufhauser, σ. 32. Πρβλ. H. Delehaye, Les légendes grecques des saints militaires, σ. 74. K. Krumbacher, Der heilige Georg, München 1911, σ. 296.

67. Aufhauser, σ. 32 κἑ. Krumbacher, σ. 241.

68. Εἰς ἓξ χειρόγραφα τῶν μελετηθέντων ὑπὸ τοῦ Aufhauser (σ. 26) φέρεται μόνη ἡ περὶ τῆς δρακοντοκτονίας διήγησις, καὶ εἰς ἓξ ἕτερα μετὰ τῆς περὶ συναντήσεως τοῦ Σατανᾶ, τρία δ' ἄλλα συνάπτουσι τὰς δύο ταύτας διηγήσεις μετὰ τοῦ μαρτυρίου.

69. Βλ. H. Delehaye, σ. 23. 115.

70. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Veselovskij ἐν τῷ Sbornik τῆς ἐν Πετρουπόλει Ἀκαδημίας, 1880, τ. XX, σ. 14-22 (ὅπερ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω). Ὁ Delehaye, σ. 37-38 ἀναφέρει καὶ δύο ἄλλα χειρόγραφα (βατικανόν, ἀρ. 1190, φ. 62-63 καὶ παρισινόν, ἀρ. 1190, φ. 110-116) περιέχοντα αὐτό. Εὑρίσκεται καὶ ἐν τῷ Ἀθωνικῷ κώδ. 289 τῆς μονῆς Διονυσίου, τοῦ

κρατεῖ τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς, ἁρπάζει γυναῖκας καὶ συζῇ μετ' αὐτῶν, ἔχει κλίνην χρυσῆν εἰς τὸν κοιτῶνά του, ἑνὶ λόγῳ εἶναι τὸ μεταξὺ θηρίου καὶ ἀνθρώπου κυμαινόμενον ὑπερφυσικὸν ἐκεῖνο ὄν, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ᾀσμάτων, παραδόσεων καὶ παραμυθίων[71].

Εὐδιάκριτον τὸν τύπον τῶν δημωδῶν παραδόσεων διατηρεῖ καὶ ἡ ἀμέσως μετὰ τῆς περὶ τοῦ δράκοντος συναπτομένη ἐν τοῖς χειρογράφοις διήγησις περὶ τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου Γεωργίου μετὰ τοῦ δαίμονος[72]. Ἀλλὰ τοσοῦτον ἀδεξία εἶναι ἡ διασκευὴ αὐτῆς ἐκ δημώδους παραδόσεως, καὶ τοσοῦτον ἀτέχνως προσαρμόζεται πρὸς τὸν ἐπιζητούμενον ψυχωφελῆ σκοπὸν καὶ πρὸς τὰς χριστιανικὰς περὶ δαιμόνων δοξασίας, ὥστε ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς πολλὰς ἀπορίας ἐγείρει εἰς τὸν ἀγνοοῦντα τὴν δημώδη παράδοσιν καὶ ἀδυνατοῦντα νὰ συμπληρώσῃ διὰ ταύτης τὰ καταλειπόμενα κενά[73]. Ὁ ἅγιος κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, μετὰ τὴν βάπτισιν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ, ἀπερχόμενος εἰς τὴν πατρίδα του ὑπήντησεν ἐν τῇ ὁδῷ δαίμονα, λαβόντα τὸ σχῆμα γέροντος εὐτελοῦς καὶ τεταπεινωμένου, στηριζομένου εἰς βακτηρίαν. Οὗτος ἐν πολλῇ κατανύξει τὸν ἐχαιρέτισεν «Χαίροις, Γεώργιε». Ὁ δ' ἅγιος ἀναγνωρίσας αὐτόν, τῷ εἶπε «Ποῖος εἶσαι σὺ καὶ ποῦ ἠξεύρεις τὸ ὄνομά μου; μὴ γὰρ οὐκ εἶσαι πονηρὸς δαίμων;» Ὁ δαίμων τότε προσποιηθεὶς τὸν ὠργισμένον τῷ λέγει «Τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ὑβρίζεις καὶ ἐρωτᾷς ποῖος εἶμαι ἐγώ; μάθε νὰ ὁμιλῇς καλῶς». Πρὸς ταῦτα ὁ ἅγιος ἀπεκρίθη «Ἂν ὡς λέγεις εἶσαι ἄγγελος θεοῦ δεῖξόν μοι τὴν δόξαν σου». Καὶ παρευθὺς ποιήσας ἐν τῇ γῇ τὸν τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ περιέφραξε κύκλῳ τοῦ δαίμονος καὶ τὸν ἐξώρκισεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἂν μὲν εἶναι ἄγγελος νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἂν δὲ πνεῦμα πονηρὸν νὰ μὴν ἔχῃ ἐξουσίαν νὰ φύγῃ. Καὶ μὲ τὸν λόγον τοῦ ἁγίου εὑρέθη δεδεμένος ὁ δαίμων καὶ προκληθεὶς ὡμολόγησεν εἰς τὸν ἅγιον ποῖος τῶν δαιμόνων ἦτο καὶ ὅτι εἶχεν ἔλθῃ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τὸν πλανήσῃ ἵνα προσκυνήσῃ αὐτόν. Ὁ δὲ ἅγιος μετ' εὐχὴν πρὸς τὸν θεὸν ἐσφράγισεν ἕνα βράχον παμμεγέθη κείμενον ἐκεῖ λέγων «Ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνοίχθητι πέτρα καὶ ὑπόδεξαι τὸν πονηρὸν δαί-

---

ΙΣΤ αἰῶνος, φ. 225α-239β, οὗ ἀντίγραφον μοὶ ἐδόθη ἐπιμελείᾳ τοῦ φίλου συναδέλφου κ. Σ.Π. Λάμπρου.

71. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελλ. μυθολ., σ. 154 κἑ. Παραδόσ., σ. 990 κἑ.

72. Aufhauser, σ. 24-25.69. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, σ. 70-71.151-153. Δουκάκη, Μέγας Συναξαριστής, Ἀπριλίου, Ἀθ. 1892, σ. 344-345, τὸ λατινικὸν Aufh., σ. 186-187. 224-225.

73. Ἔτι μᾶλλον ἀκατανόητον καὶ ἀδικαιολόγητον εἶναι ἐν ἠπειρωτικῇ παραλλαγῇ τοῦ περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ᾄσματος τὸ ἐπεισόδιον τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ Σατανᾶ (20, σ. 192). Ὁ ἅγιος πορευόμενος ὅπως σώσῃ τὴν βασιλοπούλαν συναντᾷ εἰς μίαν ἔρημον τὸν Σατανᾶν, ὅστις ὀνομαστὶ προσαγορεύων αὐτὸν τὸν ἐρωτᾷ διατί τόσον βιάζεται, ὁ δὲ ἅγιος ἀναγνωρίσας αὐτὸν τὸν ἐρωτᾷ πόθεν γνωρίζει τὸ ὄνομά του καὶ μὲ τὴν ἐπιτίμησιν ταύτην λήγει τὸ ἐπεισόδιον. Φαίνεται ὅτι παρενέβαλέ τις διασκευαστὴς τοῦ ᾄσματος τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ ἐπεισόδιον ἓξ στίχους, ἀκούσας τὴν θρησκευτικὴν διήγησιν καὶ ὑπολαβὼν αὐτὴν συμπλήρωμα τῆς περὶ τῆς δρακοντοκτονίας.

μονα τοῦτον». Καὶ παραχρῆμα ἐσχίσθη ἡ πέτρα καὶ ἐξῆλθεν πῦρ ἐξ αὐτῆς, καὶ κρατήσας ὁ ἅγιος τὸν δαίμονα ἔρριψεν αὐτὸν ἐν τῷ χάσματι ἐν μέσῳ τοῦ πυρός, καὶ πάλιν ἔσμιξεν ἡ πέτρα καθὼς ἦτο καὶ πρότερον· καὶ ὁ δαίμων ἔμεινεν ἐντὸς κεκλεισμένος αἰωνίως.

Ἡ πρόθεσις τοῦ γράψαντος τὴν διήγησιν ταύτην ἦτο ἴσως νὰ παράσχῃ τὸ πάρισον τῆς δρακοντοκτονίας, πλάττων καὶ δεύτερον ταυτοσήμαντον ἆθλον τοῦ ἁγίου. Μετὰ τὴν κατανίκησιν τοῦ δράκοντος, τοῦ συμβόλου τοῦ δαίμονος, παρατίθεται καὶ ἡ καταβαράθρωσις αὐτοῦ τούτου τοῦ δαίμονος, ἐπετεύχθη δὲ τοῦτο διὰ τῆς διασκευῆς ἄλλης παραπλησίας δημώδους παραδόσεως. Ἀλλ' ἡ παράδοσις παρεμορφώθη ἐξ ἀτεχνίας τοῦ διασκευαστοῦ, ὁ δαίμων προσέλαβεν ἐν τῇ θρησκευτικῇ ταύτῃ διηγήσει τὸν κωμικὸν τύπον τοῦ ἠλιθίου διαβόλου τῶν παραμυθίων, καὶ ἡ κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας διὰ μαγικῶν τελετῶν ἐγκάθειρξις καὶ σφράγισις τῶν στοιχειῶν μετεποιήθη εἰς διηνεκῆ περιορισμὸν τοῦ διαβόλου ἐντὸς τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως. Αἱ δημώδεις δοξασίαι περὶ ἐγκαθείρξεως τῶν στοιχείων εἶναι αἱ μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ φερόμεναι βυζαντιναὶ δοξασίαι περὶ τελεσμάτων, περὶ ὧν διελάβομεν ἀλλαχοῦ[74]. Ἐκ συναξαρίου γραφέντος περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἀνεφέραμεν τὴν περὶ τοῦ ὁσίου Θεοδώρου διήγησιν, ὅστις κατέκλεισεν εἰς βόθρον δαιμόνια, ἐπιβαλὼν λίθον καὶ στήσας ἐπάνω τὸν τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ[75]. Εἰδικώτερον δὲ περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου φέρεται σήμερον ἡ παράδοσις ὅτι οὗτος ἔκλεισεν εἰς σπήλαιον στοιχειό, τὸ ὁποῖον κατ' ἔτος ἔτρωγε δύο ἀνθρώπους ἐκ τῶν μεταβαινόντων εἰς ἐξοχικὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς ἑορτῆς του, καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου ἐπέθεσε πλάκα, τὴν ὁποίαν ἐσφράγισεν διὰ τῶν πετάλων τοῦ ἵππου του, διὰ νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ἐξέρχεται τὸ στοιχειὸ τοῦ λοιποῦ[76].

Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου παράδοσις αὕτη εἶναι μεσσηνιακή, ἡ δὲ περὶ τοῦ ὁσίου Θεοδώρου μικρασιατικὴ (τῆς Ἀγκύρας), ἀλλ' ἕνεκα τῆς μεγάλης διαδόσεως εἰς τὸν βυζαντινὸν κόσμον τῶν περὶ τελεσμάτων δοξασιῶν καθίσταται ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ποῦ ἐπεχωρίαζεν ἡ παράδοσις, ἣν διεσκεύασεν ὁ γράψας τὴν διήγησιν περὶ τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ δαίμονος. Ἡ προέλευσις δ' ὅμως τῆς περὶ τῆς δρακοντοκτονίας παραδόσεως, ἐξ ἧς ἀπέρρευσεν ἡ θρησκευτικὴ διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἴσως εἶναι ἐφικτὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἔκ τινων ἐνδείξεων.

Τόπον τοῦ θαύματος φέρουν οἱ πλεῖστοι τῶν κωδίκων τῆς διηγήσεως τὰς ἀνυπάρκτους πόλεις Λασίαν ἢ Ἀλαγίαν, τὰς ὁποίας δ' ὅμως καθορίζουσιν ὡς κειμένας οἱ μὲν ἐν τῇ Παλαιστινῶν χώρᾳ, οἱ δ' ἀοριστότερον εἰς τῆς Ἀνατολῆς τὰ μέρη, ἄλλοι εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀτταλείας εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἷς δὲ παλαιὸς λατινικὸς κῶδιξ εἰς τὴν Καππαδοκίαν[77]. Τὴν Βηρυτόν, εἰς τὴν

74. Παραδόσεις, σ. 1056 κέ.
75. Αὐτ., σ. 1139-1140.
76. Αὐτ., σ. 283, ἀρ. 503.
77. Κῶδ. Μονάχου 14473 τοῦ ΙΒ' αἰῶνος (A u f h a u s e r, σ. 182). Ὁμοίως καὶ μεταγενέ-

όποίαν θέτουν τὴν σκηνὴν τῆς δρακοντοκτονίας τὸ κυπριακὸν ᾄσμα καὶ ἐπιτόπιαι παραδόσεις τῆς πόλεως ταύτης[78], ἀναφέρει μόνον ὑποσελίδιος σημείωσις ἑνὸς κώδικος. Αἱ πλεῖσται τῶν ἁγιολογικῶν παραδόσεων περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐντοπίζονται ἐν Λύδδῃ (τῇ ἀρχαίᾳ Διὸς πόλει) τῆς Παλαιστίνης[79], αἴτιον δὲ τούτου ἦτο ἡ παλαιοτάτη ἐν αὐτῇ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου, ἀλλ' οὐδεμία ὑπάρχει ἔνδειξις περὶ γενέσεως ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῆς περὶ τῆς δρακοντοκτονίας διηγήσεως. Αὕτη διεσκευάσθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς εἴπομεν, ἐξ ἐπιχωρίου παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἰσχυροὶ λόγοι μᾶς ὁδηγοῦσι ν' ἀναζητήσωμεν ἀλλαχοῦ.

Ἡ δρακοντοκτονία τοῦ ἁγίου Γεωργίου πολλὰς παρουσιάζει ὁμοιότητας πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μῦθον περὶ τῆς λυτρώσεως τῆς Ἀνδρομέδας ὑπὸ τοῦ Περσέως· τοῦτο προσεπάθησα νὰ δείξω ἐν τῇ κατὰ τὸ 1872 δημοσιευθείσῃ πραγματείᾳ μου «Περσεὺς καὶ ἅγιος Γεώργιος», εἰς τὸ αὐτὸ δὲ προῆλθον συμπέρασμα καὶ ἄλλοι ὕστερον[80]. Ἀλλ' ἡ ὀψία, κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα μόλις, ἐμφάνισις τῆς χριστιανικῆς διηγήσεως ἐφαίνετο ἐναντιουμένη πρὸς τὴν ἄμεσον συνάφειαν αὐτῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον μῦθον, τούτου δ' ἕνεκα ὁ μὲν F. Görres διεκήρυξεν (1887) ὡς παντελῶς ἐσφαλμένην τὴν τοιαύτην γνώμην, ὁ δὲ Aufhauser (σ. 243) ἀποφαίνεται ὅτι κάποιος μοναχὸς θὰ παρενέβαλεν ὕστερον τὸ ἐπεισόδιον τῆς δρακοντοκτονίας εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος ἤδη ἀπηρτισμένον συναξάριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, διότι αἱ παλαιαὶ Πράξεις τοῦ ἁγίου οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος περιέχουσι τοιούτου ἄθλου αὐτοῦ. Καὶ ἰσχυρίσθη μὲν ὁ Max Meyer ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Περσέως διετηρεῖτο ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ζωντανὸς ὑπὸ τὸν δημώδη τύπον, ὃν προσέδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Εὐριπίδης, εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰόππης, ἧς δὲν ἀπέχει πολὺ ἡ Λύδδη, ἡ κοιτὶς τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Γεωργίου[81]· ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἐπὶ εἰκασιῶν μόνον ἐστήριζεν, οὐδεμίαν προσάγων ἀναντίλεκτον μαρτυρίαν περὶ ἐπιβιώσεως τοῦ ἀρχαίου μύθου ἐν Ἰόππῃ ἢ ἐν Λύδδῃ, ἄλλως δ' ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ καὶ πῶς ὑπέστη οὗτος τοιαύτην μεταβολὴν ἐν τῇ χριστιανικῇ μορφῇ αὐτοῦ, ἐν ᾗ τὸ θα-

---

στεραι λατινικαὶ διηγήσεις περὶ τοῦ θαύματος (M. Meyer ἐν Verhandlungen d. 40ter Versammlung deutsch Philologen, 1889, σ. 342).

78. Πλὴν τῶν ὑπὸ Aufhauser, σ. 143 ἀναγραφομένων χρονογράφων τῶν Σταυροφοριῶν καὶ προσκυνητῶν τῶν Ἱεροσολύμων, μνημονεύουσι παραδόσεις ἐντοπιζούσας εἰς Βηρυτὸν τὴν δρακοντοκτονίαν οἱ Thevenot (Relation d' un voyage fait au Levant, 1665, σ. 442), Monconys (Journal des voyages, Lyon 1665, μέρ. I, σ. 334-335) καὶ ὁ Ricaut (Histoire de l' église grecque, σ. 152).

79. M. Meyer, ἔνθ' ἀν., σ. 339. H. Delehaye, σ. 46. A. Dieterich, Abraxas, σ. 125. Krumbacher, Der heilige Georg, σ. 203. Ἂν ἐνθυμοῦμαι καλῶς, καὶ ἡ τοῦ πατμιακοῦ κώδικος διασκευὴ τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ θαύματος τοῦ ἁγίου Γεωργίου τόπον τῆς δρακοντοκτονίας ὁρίζει τὴν Λύδδην.

80. M. Meyer, ἔνθ' ἀν., σ. 342. Sidney Hartland, The legend of Perseus, London 1896, τ. III, σ. 38 κέ (παρὰ Krumbacher, Der heil. Georg, σ. XXXII) καὶ ἄλλοι πολλοί.

81. M. Meyer, σ. 343.

λάσσιον κῆτος ἀντικατέστησε δράκων, τὴν δὲ διὰ τὴν ἀντιζηλίαν τῶν ἐναλίων θεῶν ἔκθεσιν τῆς Ἀνδρομέδας ἡ προσφορὰ ἐν τακτῷ χρόνῳ εἰς αὐτὸν παρθένου πρὸς βρῶσιν.

Πιθανωτάτη θὰ ἦτο ἡ προϋπόθεσις, ὅτι προσφορώτατος τόπος πρὸς γένεσιν τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ φανταστικοῦ ἄθλου τοῦ ἁγίου εἶναι αὐτὴ ἡ πατρίς του. Ὁ ἅγιος Γεώργιος λέγεται πατρίδα ἔχων τὴν Καππαδοκίαν[82], τὸν δὲ δράκοντα ἐφόνευσε καθ' ὁδὸν ἐπιστρέφων εἰς τὴν πατρίδα του, ὡς λέγει ἡ διήγησις[83]. Ἂν δ' ἐκεῖ που ἐκυκλοφορεῖτο μῦθός τις περὶ δρακοντοκτονίας, φυσικὸν ἦτο, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν μύθων περὶ δρακοντοκτόνων ἁγίων, νὰ προσαρμοσθῇ οὗτος εἰς τὸν ἔνδοξον Καππαδόκην μεγαλομάρτυρα.

Τῷ ὄντι δὲ παρὰ τὴν Καππαδοκίαν ὑπῆρχε παλαιὰ ἕδρα τῶν περὶ τοῦ Περσέως μύθων· εἰς τὸ Ἰκόνιον τῆς Λυκαονίας, τοῦ ὁποίου νομίσματα ἔφερον τὸν τύπον τοῦ Περσέως καὶ τῆς Μεδούσης[84], ἦτο ἐντετοπισμένη παραλλαγή τις τῶν περὶ τούτου μύθων[85]. Ὁ μῦθος διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν φαίνεται παρὰ τῷ λαῷ, διαπλασθεὶς παρεμφερέστατα πρὸς τὸν τύπον, ὃν παρουσιάζει ὁ τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ὁ δημώδης οὗτος μῦθος ἀναφέρεται ὑπὸ βυζαντινοῦ συγγραφέως, ὅστις δὲν εἶναι μὲν ἐξηκριβωμένον πότε ἔγραψεν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι μεταγενέστερος τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, πάντως δ' ἤντλει ἐκ παλαιοτέρων πηγῶν[86]. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον ὁ ἆθλος τοῦ Περσέως, ὅστις κατὰ τὸν χριστιανικὸν τρόπον χαρακτηρίζεται ὡς θαῦμα, ἔγινεν ἐν Ἰκονίῳ. Ἐκεῖ ἐνεφώλευε *δράκων* (ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ ἀρχαίῳ μύθῳ ἀναφερομένου κήτους), εἰς τοῦτον δ' ἔδιδον ἑκάστοτε μίαν παρθένον. Ὅτε παρετέθη εἰς βορὰν αὐτῷ ἡ κόρη τοῦ βασιλέως (βασιλίσκου), διήρχετο ἐκεῖθεν ὁ Περσεύς. Ἀκούσας τοὺς θρήνους τῆς κόρης, τὴν ἠρώτησε τί συμβαίνει, ἐκείνη δὲ τῷ ἐξέθηκε τὴν συμφοράν της (διάλογος τῆς κόρης μετὰ τοῦ σωτῆρος, ὡς ἐν τῇ διηγήσει καὶ τῷ δημοτικῷ

---

82. Βλ. K. Krumbacher, ἔνθ' ἀν., πίναξ ἐν λ. Kappadokien. Aufhauser, σ. 2. 73. 74.

83. Aufhauser, σ. 59. 96. 109. 149. Βλ. καὶ σ. 129 (ἐρχόμενος ἀπὸ τῆς πατρίδος του Καππαδοκίας).

84. Head, Ἱστορία νομισμάτων, μετάφρ. Σβορώνου, τ. Β΄, σ. 278. Kuhnert ἐν Roscher, Lexik. d. Mythol., τ. III, σ. 2059.

85. Στέφαν. Βυζάντ., λ. Ἰκόνιον. Εὐσταθ., Εἰς Διονυσ. περιηγ. 857. Ἐτυμολ. Μ., λ. Ἰκόνιον. Ἐτυμολ. Γουδ., λ. Μ. Γλυκᾶ, Χρον. Β΄, σ. 264 Bonn. Μαλάλ. Β΄, σ. 16 Bonn. Χρον. Πασχάλ., σ. 71.

86. «ὡς οἱ μῦθοί φασι καὶ τις τῶν ἱστορικῶν». Παραστάσεις σύντομοι χρονικαὶ Α΄ 85, σ. 71-72 Preger. Excerpta anonymi byzantini, ed. Treu, σ. 20. Κωδιν Περὶ ἀγαλμάτων, σ. 58 Bonn: «καὶ γὰρ ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει (τῷ Ἰκονίῳ) ἱστορεῖται τὸ παρὰ Περσέως πρὸς τὸν δράκοντα γεγονὸς θαῦμα. Δράκων ἦν ἐμφωλεύων ἐκεῖ καὶ κατὰ καιρὸν συνηθείας ἐδίδουν κόρην περιφανῆ καὶ ὡραίαν. Τότε παρέσχον τὴν Ἀνδρομέδαν, παρθένον ὡραίαν καὶ καλὴν [ἄλλως: θυγατέρα ὑπάρχουσαν Βασιλίσκου]. Διερχόμενος οὖν ὁ Περσεύς, καὶ τῆς κραυγῆς ἀκηκοὼς τῆς παρθένου [ἄλλως: Περσεὺς ἐκεῖσε ἥκων πύθεται κλαιούσῃ τῇ Α.], ἐπυνθάνετο τί ἂν ὀδύρηται [ἄλλ.: τί ἂν εἴη δεδεμένη καὶ θρηνοῦσα]. Καὶ αὐτὴ ἐξηγήσατο «ὅτι τῷ θηρίῳ προτίθεμαι εἰς βοράν». [Τοῦ δὲ καθίσαντος ἦκε τὸ θηρίον. Αὐτὸς δὲ Γοργόνης κεφαλὴν ἐν πήρᾳ κατέχων ὀπισθοφανῶς στραφεὶς δείκνυσι τὸ θηρίον· ὅπερ ἰδὼν ἐκεῖνος (= ὁ δράκων) ἀπέψυξεν.]»

ᾄσματι). Ὁ ἥρως τότε ἐκάθησεν (πρβλ. ἀρ. 26, ἀνωτέρω σ. 215-216). Ὅτε δ' ἐξῆλθε τὸ θηρίον, τὸ ἐφόνευσε δείξας εἰς αὐτὸ τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης.

Οὕτως ἐν τῷ δημώδει βυζαντινῷ μύθῳ ἀνευρίσκομεν τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα ἐπεισόδια τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως καὶ τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος, ὥστε νὰ πεισθῶμεν περὶ τῆς ἀμέσου συναφείας τούτων καὶ δὴ περὶ τῆς ἐκ τοῦ μύθου ἐκείνου ἐξαρτήσεως. Μοὶ φαίνεται δὲ πιθανόν, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ᾆσμα συνετάχθη ἐν Καππαδοκίᾳ. Αἱ φερόμεναι παραλλαγαὶ αὐτοῦ, εἰς ὁμοιοκαταλήκτους πᾶσαι στίχους, δεικνύουσιν ὅτι δὲν εἶναι παλαιότεραι τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος, ὅτε ἡ ρίμα ἔγινε συνηθεστέρα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ὕπαρξις παλαιοτέρου ἀνομοιοκαταλήκτου πρωτοτύπου, διασκευασθέντος εἰς ὁμοιοκατάληκτον, ὡς συνέβη εἰς πολλὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς ἡμετέρας μεσοχρονίου λογοτεχνίας[87]. Αἱ πλεῖσται δὲ τῶν παραλλαγῶν δεικνύουσιν ὅτι τὸ ἀρχικὸν ᾆσμα ἐποιήθη ἐν χώρᾳ, ὅπου ἐπιστεύετο ὅτι συνέβη τὸ θαῦμα, διότι θέτουν τὴν σκηνὴν αὐτοῦ *στὸν τόπο μας* ἢ *στὴ χώρα μας* (2 ζ΄, σ. 213). Τίς ἦτο ἡ χώρα αὕτη δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἐξακριβωθῇ· ἡ ὕπαρξις κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης παραλλαγῆς τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ ἡ πιθανὴ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς χριστιανικὴν περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου δὲν ἀρκοῦσι βεβαίως νὰ μᾶς διαφωτίσωσι περὶ τούτου. Ἀσφαλέστερον θὰ μᾶς καθωδήγει τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τοῦ ᾄσματος, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ὁποῖον ἦτο τὸ τοῦ ἀρχετύπου ἢ τίς τῶν παραλλαγῶν φαίνεται πλησιεστέρα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον· ἀλλ' εἶναι τοσαῦται αἱ παραλλαγαὶ καὶ ἐκ διαφόρων τόπων, οὐδεμία δ' αὐτῶν παρουσιάζει καταφανῆ σημεῖα προελεύσεως ἐξ ἄλλης. Οὐδὲν ἧττον νομίζομεν ὅτι μᾶς παρέχουσιν αἱ παραλλαγαὶ τεκμήριόν τι ἀσφαλές, ἐξ οὗ ἀποκαλύπτεται ἡ πατρὶς τοῦ ᾄσματος. Σχεδὸν πᾶσαι (22 ἐκ τῶν 27)[88] ὁμοφώνως καλοῦσι *πηγάδι* τὸν κατεχόμενον τόπον ὑπὸ τοῦ δράκοντος, τοῦ ἐμποδίζοντος τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑδρεύωνται (2 δ΄-ζ΄, σ. 212-213). *Πηγάδι* κοινῶς σημαίνει φρέαρ, ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ ᾆσμα ἐννοεῖ πηγήν, τῆς ὁποίας ὁ δράκων κρατεῖ ἢτοι ἐμποδίζει νὰ ρέῃ τὸ νερόν, ἢ τὸ ἐξαπολύει, τὸ ἀφήνει ἐλεύθερον νὰ τρέχῃ· διὰ τοῦτο εἷς τινας παραλλαγὰς γίνεται ἀδιαφόρως χρῆσις ὡς συνωνύμων καὶ τῶν δύο λέξεων, *πηγαδιοῦ* καὶ *βρύσης* (2 θ, σ. 213), μία δὲ παραλλαγή, ἡ ἠπειρωτικὴ (Τ) ἀντὶ πηγαδιοῦ ἀναφέρει βρύσην. Ἀλλ' ἡ λέξις *πηγάδι* διατηρεῖ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς σημασίαν (ἡ κατάληξις *-άδι* ἔχει ἀπολέσῃ τὴν ὑποκοριστικὴν δύναμιν) μόνον ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ[89], ὅθεν εὔλογον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, συντρε-

87. Ἠδύνατό τις νὰ παραδεχθῇ δύο ἀρχέτυπα ᾄσματα, ὧν τὸ ἕτερον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρωτότυπον τῆς κυπριακῆς παραλλαγῆς, διὰ τὴν παρεμβολὴν εἰς ταύτην στοιχείων τινῶν τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως. Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ κρατοῦντος ἐν Κύπρῳ τρόπου τῆς διαδόσεως τῶν ᾀσμάτων διὰ τῶν *ποιητάρηδων*, ἐπίσης πιθανὸν φαίνεται ὅτι τὸ ἀρχέτυπον ἦτο ἕν, διασκευασθὲν ὑπὸ ποιητάρη προσθέντος εἰς αὐτὸ ὅσα τυχὸν ἐνεθυμεῖτο ἐξ ἀκροάσεως τῆς διηγήσεως.

88. Ἐκ παραδρομῆς παρελήφθη εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν παραλλαγῶν ἡ χιακὴ (Ε), ἀναφέρουσα ἐπίσης πηγάδι.

89. Πόντος· *πεγάδιν* Κερασοῦς, Ζησινὼ (Ἀρχεῖον νεοελληνικοῦ λεξικοῦ), Σαράχω (ΚΠ. ΙΗ΄ 157), *πεγάδι* Οἰνόη (Ἀρχεῖον), *πεγὰδ* Τραπεζοῦς (Σάβ. Ἰωαννίδου, Ἱστορ. Τραπε-

χόντων καὶ τῶν προμνημονευθέντων λόγων, ὅτι ἡ Καππαδοκία εἶναι ἡ πατρὶς τοῦ ᾄσματος, παραλαβόντες δ' αὐτὸ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐτήρησαν ἀνεπιγνώστως τὴν ἐλέγχουσαν τὴν προέλευσιν αὐτοῦ λέξιν. Ἂς προστεθῇ δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν Ἀνακοῦ τῆς Καππαδοκίας *πεγάδ'* (τὸ) ὀνομάζεται ἁγίασμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου, εὑρισκόμενον εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου ἐκείνου[90]. Ἡ Ἀνακοὺ (τουρκ. Ἔνεγι) κεῖται εἰς τὰ κράσπεδα μεγάλης πεδιάδος καλουμένης Πουτὰκ Ὀβασί, ἥτις ἅπασα εἶναι ἄνυδρος, πλὴν ἑνὸς χωρίου λεγομένου Λίμνος, «τὸ ὁποῖον μόνον ὑδρεύεται ἀπὸ ἓν ρεῦμα, ὅπερ ἀναβρύει πλησίον αὐτοῦ καὶ ἀμέσως χωνεύει εἰς μικρὰν λίμνην οὖσαν ἐντὸς αὐτοῦ»[91]. Τόπος ἀληθῶς προσφορώτατος πρὸς ἐντοπισμὸν παραδόσεως οἵα ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ δράκοντος.

Τὸ ᾆσμα, ὡς ἐλέχθη ἤδη (σ. 229-231), δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διηγήσεως, ἄλλως δ' αὕτη ἦτο σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὸν λαόν[92]. Ἀλλ' ἡ εἰκὼν τοῦ δρακοντοκτόνου ἁγίου, ἡ ἀντικαταστήσασα τὴν παράστασιν αὐτοῦ ὡς ἀνίππου ὁπλίτου, ἦτο κοινοτάτη, ἴσως ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος[93], καὶ ἦτο φυσικὸν

ζοῦντος, σ. κς'· ΚΠ. Σύλλογος ΙΗ' 157), Ἀμισός, Σινώπη, Χαλδία (Ἀρχεῖον), *πηγὰδ* Ἀργυρούπολις (Ἀρχεῖον). Παράγωγα: *πεγαδίστρα* = ζωῦφιον ἐντὸς τῶν ὑδάτων Τραπεζοῦς (Σάβ. Ἰωαννίδου, ἔνθ' ἀν.), *πεγαδίτρα* (;) τὸ αὐτό, Τραπεζοῦς, Ὄφις (ΚΠ. Σύλλογος ΙΗ' 157), *Πεγαδίστρα* = νύμφη τῶν πηγῶν Οἰνόη (Πολίτου, Παραδόσεις σ. 396). — Καππαδοκία· *πεγάδι* (;) Σινασός (Ἀρχελάου, Σινασός, σ. 260), *πεγάδι* Φερτάκαινα (Δελτ. Ἱστορ. ἑταιρ. Α' 501) ἀλλὰ *πεγὰτ* (πληθ. *πεγάια*) Φερτάκαινα (Κρινοπούλου, Φερτάκαινα, σ. 59), *πεγὰχ* (πληθ. *πεγάγια*) Οὐλαγάτς (Dawkins ἐν Journal of hell. Studies, 1911, σ. 273), *πεγὰρ* Ἀραβάν (Ἀρχεῖον). — Εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας εἶναι ἄγνωστος ἡ χρῆσις τῆς λέξεως *πηγάδι* εἰς τὴν σημασίαν τῆς πηγῆς. Ἐν Νιαούσῃ τῆς Μακεδονίας μόνον ἡ λ. σημαίνει τὸ φρέαρ, ἀλλὰ καὶ βρύσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἔχουσαν ὕδωρ μὴ πόσιμον (Ἀρχεῖον νεοελλ. λεξικοῦ). Ἐν δὲ Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου ἡ λ. «δηλοῖ τὴν πηγήν, ὅθεν καὶ τοπωνυμίαι ἐσχηματίσθησαν οἷον *τὰ Πηγάδια* = θέσις τρεῖς πηγὰς ἔχουσα, τὸ *Πηγαδοῦλλι* = μικρὰ βρύσις». Τοῦτο βεβαιώνει ὁ Ι. Τσικόπουλος, Μελέτη περὶ τοῦ λεξικοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς δημώδους γλώσσης, σ. 27 = Ἀρχεῖον τῆς νεωτέρας ἑλλην. γλώσσης Α' 1. Ταῦτα δὲν εἶναι ἀρκούντως σαφῆ, δὲν ἠδυνήθημεν δὲ νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν ἂν τῷ ὄντι ἐν Καταφυγίῳ τοιαύτην ἔχει σημασίαν ἡ λ. *πηγάδι* ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Τσικόπουλος ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν τοπωνυμιῶν πιστουμένην σημασίαν· αἱ τοπωνυμίαι δ' ὅμως ἐνδέχεται νὰ εἶναι παλαιόταται καὶ νὰ μαρτυροῦσι μόνον τὴν ἐν προγενεστέρῳ χρόνῳ τοιαύτην σημασίαν τῆς λέξεως.

90. Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ νεοελλ. λεξικοῦ.

91. Ν. Σ. Ρίζου, Καππαδοκικά, ἐν Κ/πόλει 1856, σ. 67.

92. Οὔτε εἰς τὸ παλαιότατον δημῶδες μαρτύριον τοῦ ἁγίου (Krumbacher, σ. 1 κἑ) οὔτε εἰς τἆλλα περὶ τούτου δημώδη βιβλία, οὔτε εἰς τὰ Μηναῖα, οὔτε εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος πολὺ ἀναγινωσκόμενον Θησαυρὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου μνημονεύεται τὸ θαῦμα τῆς δρακοντοκτονίας. Μόνον δ' ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁγίου, τῇ τυπωθείσῃ ἐν Ἐνετίᾳ 1774 ἀναφέρεται οὕτω: «Νά τον ὁ μεγαλόψυχος ὁποῦ θανατώνει φαρμακερὰ θηρία, *φονεύει δράκοντας ἀνθρωποφάγους* καὶ ἐλευθερώνοντας ἀπὸ ἐλεεινὸν καὶ ἄδικον θάνατον μίαν μονογενῆ θυγατέρα βασιλοποῦλαν, καὶ ὁδηγῶντας πολλοὺς εἰδωλολάτρας πρὸς εὐσέβειαν κτλ.». Τὸ πρῶτον δ' ἐτυπώθη ἡ διήγησις περὶ τοῦ θαύματος ἐν ἑλληνικῷ δημώδει βιβλίῳ πρὸ εἰκοσαετίας ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ ὄρει Πατερίτσας τοῦ ΙΘ' αἰῶνος (Κ. Δουκάκη, Μέγας συναξαριστής, Ἀπρίλιος, Ἀθ. 1892, σ. 338 κἑ. Aufhauser, σ. 146 κἑ).

93. Βλ. Krumbacher, σ. 296 κἑ. Aufhauser, σ. 164 κἑ. 231 κἑ. Ὡς ἐσημείωσα ἐν Ἀσωπίου Ἀττ. ἡμερολ., 1872, σ. 187 κἑ ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῆς ζωγραφικῆς δὲν μνημονεύεται

εἰς τὸν ποιήσαντα τὸ ᾄσμα νὰ εἶχεν ἐπίδρασιν ἡ διατύπωσις τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως ὑπὸ τῶν ἁγιογράφων. Πλὴν δὲ τῆς παραστάσεως τοῦ ἁγίου ὡς ἐφίππου, ἣν παρέλαβεν ἐκ τῆς εἰκόνος τὸ ᾄσμα (βλ. ἀνωτέρω, σ. 218-219), διακρίνεται ἡ ἐπίδρασις καὶ εἰς ἄλλας τινὰς λεπτομερείας αὐτοῦ. Ὅτι ὁ δράκων ἐτύλιξε διὰ τῆς οὐρᾶς του τοὺς ὀπισθίους πόδας τοῦ ἵππου τοῦ ἁγίου (38α΄, σ. 217)· τοῦτο ἀπεικονίζεται εἴς τινας τῶν ἁγιογραφιῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ ἐκ Βερροίας ὑπὸ τοῦ Aufhauser (πιν. 5) δημοσιευθεῖσα, φαίνεται δ' ὅτι ἡ λεπτομέρεια εἶναι τυπική, διότι καὶ κατὰ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Δονάτου τὸ θηρίον «ἐδοκίμαζε νὰ συμπλέξῃ μὲ τὴν οὐρά̓ν του τοὺς πόδας τῆς ἡμιόνου τὴν ὁποίαν ἐκαβαλίκευεν ὁ ἅγιος»[94]. Καὶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς περιστερᾶς (33α΄ γ΄, σ. 216) φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐξ ἀπεικονίσεως εἴς τινας εἰκόνας τοῦ ἁγίου περιστερᾶς φερούσης εἰλητάριον ἔχον ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου. Τὸ δ' ἐπεισόδιον τῆς ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ἵππου ἀναβάσεως τῆς βασιλοπούλας πρὸ τῆς δρακοντοκτονίας (34 ε΄, σ. 217) δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι προῆλθεν ἐκ παραστάσεως τοῦ λυτρωθέντος αἰχμαλώτου παιδός, ὅστις ζωγραφίζεται καθήμενος ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ἵππου τοῦ ἁγίου Γεωργίου, φονεύοντος τὸν δράκοντα[95].

παράστασις τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἐφίππου. Ἡ πρώτη καθ' ὅσον γινώσκω τοιαύτη παράστασις ὑπὸ ἑλληνικοῦ κειμένου μνημονευομένη, εἶναι ἡ ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως (στ. 4787, σ. 316 Schmitt) ὅτι ὁ ἅγιος ἐπεφάνη καβαλλάρης ἀσπραλογᾶτος, γυμνὸν σπαθὶν βαστῶν, βοηθῶν τοὺς Φράγκους εἰς τὴν ἐν Πρινίτσᾳ παρὰ τὸν Ἀλφειὸν μάχην (1264). Ἡ ἐπιφάνεια προϋποθέτει γνωστὴν τοιαύτην εἰκόνα, ἄδηλον δ' ὅμως ἂν φραγκικὴν ἢ ἑλληνικήν, καὶ ἀμφίβολον ἂν παρίστατο ἐν αὐτῇ κτείνων τὸν δράκοντα. Ἐπίσης ἀμφίβολον ἂν δρακοντοκτόνον ἀπεικόνιζε τὸν ἅγιον ἡ ὑπὸ τοῦ Κωδινοῦ, (Π. τῶν ὀφφικιαλ., σ. 48 Bonn) μνημονευομένη εἰκών, ἣν ὁμοίως ἀναφέρω ἐν τῇ προμνησθείσῃ πραγματείᾳ. Εἰς εἰκόνα τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἱππέως ὁπλίτου ἐποίησεν ἐπίγραμμα ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ ζήσας Μανουὴλ ὁ Φιλῆς (Β΄ 226, τ. Ι, σ. 432 Miller).

94. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 975.

95. Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ παιδὸς σκοπὸν ἔχει τὴν παράστασιν δύο ταυτοχρόνως θαυμάτων τοῦ ἁγίου ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι, διότι ὁ παῖς εἶναι ἐκεῖνος, ὃν θαυμασίως ἐλύτρωσεν ὁ ἅγιος ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. Αἱ διηγήσεις περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου ἀναγράφουσι τρία θαύματα τοιαῦτα, ἅτινα προδήλως εἶναι παραλλαγαὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος· τὴν λύτρωσιν παιδὸς ὑπηρετοῦντος εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου, αἰχμαλωτισθέντος ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν ἐν Παφλαγονίᾳ, ἑτέρου παιδὸς υἱοῦ τοῦ στρατηγοῦ Λέοντος Φωκᾶ ἐν Παφλαγονίᾳ αἰχμαλωτισθέντος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, καὶ τοῦ υἱοῦ χήρας ἐκ Μυτιλήνης, συλληφθέντος ὑπὸ Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης ἐπιδραμόντων εἰς τὴν νῆσον (Aufhauser, σ. 3. 4. 9). Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλη παραλλαγή, τῆς ἁρπαγῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου καὶ τῆς ἀποδόσεως εἰς τοὺς γονεῖς αἰχμαλώτου παιδός, οἰνοχοοῦντος τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν, μνημονευομένη ἐν τῷ κανόνι εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Γεωργίου Σκυλίτζη (Βυζαντιν. Χρονικά, 1903, τ. Χ, σ. 492). Ἀθηναϊκὴ παράδοσις περὶ τοῦ θαύματος περὶ τῆς σωτηρίας παιδὸς χήρας, αἰχμαλώτου τῶν Τούρκων (Ἑβδομάς, 1884, τ. Α΄, σ. 64), ταυτίζεται πρὸς τὴν τρίτην παραλλαγὴν τοῦ θαύματος τοῦ ἐκ Μυτιλήνης παιδός. Τοῦτο δὲ τὸ θαῦμα ἀναφέρει καὶ ὁ σύντομος βίος τοῦ ἁγίου ἐν τῷ Μηναίῳ (Ἀπριλ. 23). Βεβαίως δὲ τὰ θαύματα ταῦτα ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Μανουὴλ Φιλῆς (τ. Ι, σ. 28-29 Miller). Ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀποδίδει ὅμοιον θαῦμα εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον (παρὰ Pitra, Analecta sacra I 364)· ρωσικὸν δέ τι θρησκευτικὸν ᾄσμα εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον (Rambaud, La Russie épique, σ. 371-372).

Εἶναι περίεργον ἀληθῶς ὅτι τὴν παράστασιν ταύτην δὲν ἐνόησαν ἢ παρεξήγησαν οἱ περὶ τῆς εἰκόνος γράψαντες, ἀγνοοῦντες ἢ μὴ ἐνθυμηθέντες τὴν περὶ τοῦ θαύματος τούτου διήγησιν.

Ἀντιβολὴ τοῦ κώδ. 39 τῆς Ἱστορ. καὶ ἐθνολ. Ἑταιρείας[96]

(πρὸς τὸ κοινὸν κείμενον παρὰ Aufhauser, σ. 52 κἑ).

Aufh., σ. 52,1 ἁγ. καὶ ἐνδόξου μ. περὶ τοῦ δράκοντος (om)

3 Ὢ θαῦμα τῶν θαυμάτων ἀκούσαντες τοῦ θαυμ. Γ. — δ. τῷ θεῷ δόξαν

σ. 53,1 καὶ δοξάσαντι ἐν πᾶσι τοῖς πέρασιν· τίς γὰρ ἦ

2 πώποτε τὸ (om) παράδοξον θ. (add)

3 Γεώργιος ἐποίησεν· εἰ μὴ γὰρ ἦν ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ οὐκ ἂν τοιαῦτα τὰ σημεῖα ἐποίησε

4 ἐκείνους ἦν τις (μετὰ τὴν λέξιν ταύτην ἄρχεται ἡ δευτέρα σελὶς τοῦ 1 φύλλου, οὗ ἔχει ἀποκοπῇ τεμάχιον ἐν τῇ πρώτῃ μὲν ἔχον ἐπίτιτλον κόσμημα, ἐν αὐτῇ δὲ περιλαμβάνον τοὺς πρώτους 5 στίχους αὐτῆς, ὑπολειφθέντων ὀλίγων τινῶν γραμμάτων τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους ἑκάστου στίχου: στίχ. α΄. πόλ<ις> ... <βα>σι — β΄. λεύς... <ἦν πον>η — γ΄. ρός... <ἀσεβή>ς, — δ΄. μὴ <ἐλεῶν ἢ οἰκτείρων τοὺς εἰς τὸν> Χριστὸν — ε΄. πι<στεύοντας>).

σ. 54,1 ἐγγὺς δὲ τῆς π. ταύτης ἦν — πολὺ

2.3 δράκων ἐν τῷ ὄ. τῆς λ. ἐκείνης καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπείραζεν αὐτοὺς ὁ δράκων ἐκεῖνος κατήσθιεν <ἕν>α οἷον τύχῃ ἕκαστον. Πολλάκις οὖν ὁ βασιλεὺς ἐβούλοντο μετὰ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ὅπως ἀποκτεῖναι αὐτόν, οὐκ ἠδυνήθησαν τοῦτο ποιῆσαι. Καὶ οὕτως τούτους κατήσθιεν· καὶ κατεπείγοντο πικρῶς.

6 πᾶσα ἡ πόλις

7 βασιλέαν

σ. 55,1 ἰδοὺ (om) — πόλεως ταύτης κ. — καὶ ἀγαθὴ (om)

2 ἀ. πικρῶς· καὶ μέλλει φροντίσαι[97] περὶ τούτου. Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ β. Οἶμοι τί ποιήσω; δότε μοι ἀπογραφὴν ἴσως, ἵνα δῶτε τὰ νήπια ὑμῶν ἕκαστος· καὶ οἷος οὖν τύχει δίδετον· θυγατέρα[98] μονογενῆ καὶ δίδωμι αὐτὴν ὡς καὶ ὑμεῖς· μόνον μὴ ἐκξικῶμεν (= ἐξοικῶμεν) καὶ ἀποξενωθῶμεν τῆς πόλεως ἡμῶν. Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος τοῦ βασιλέως πάντων. [σ. 56,1 κἑ] Καὶ ἤρξαντο ἑ-

---

Ὁ Barthold y (Voyage en Grèce, Par. 1807, τ. II, σ. 110) ὑπολαμβάνει ὅτι ὁ παῖς εἶναι ὑπηρέτης, ἕτοιμος νὰ χύσῃ εἰς τὸν ἅγιον νερὸν διὰ νὰ νιφθῇ καὶ καθαρισθῇ ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ δράκοντος. Καὶ ὁ Aufhauser (σ. 166) τὸν ἐξέλαβεν ὡς ὑπηρέτην καὶ εἶκασεν ὅτι εἶναι ὁ Παγκράτιος ἢ Πασικράτης, ὁ δοῦλος τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὁ οἰκείοις ὀφθαλμοῖς ἰδὼν τὸ μαρτύριον αὐτοῦ. Ὁ δὲ Didron (Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine, Par. 1845, σ. 372) ἀδυνατῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παράστασιν, λέγει ὅτι οὐδεὶς ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰς τὰ μοναστήρια τῶν Μετεώρων καὶ τοῦ Ἁγίου ὄρους ἠδυνήθη νὰ τὸν πληροφορήσῃ ποῖον εἶναι ἐκεῖνο τὸ παιδίον, περὶ τοῦ ὁποίου σιωπᾷ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου. Ἐκ τῆς παραστάσεως δὲ τοῦ κρατοῦντος πρόχουν παιδὸς καὶ ἐποχουμένου ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ἵππου ἠδύνατο ἀσφαλῶς ὁ H. Grégoire (ἐν Bull. de corresp. hellénique, 1909, σ. 138) νὰ ἐξηγήσῃ ὡς εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὴν ἀτεχνον τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος εἰκόνα, τὴν ὁποίαν εἶδεν ἐν Δολμουσὰν τῆς Καππαδοκίας.

96. Βλ. σ. 219-220.

97. Ἴσως γρ. «καὶ οὐ μέλει σοι φροντ.».

98. Ἐξέπεσαν αἱ λέξεις «κἀγὼ ἔχω θ.».

καστος δίδειν τὰ νήπιαν (!) αὐτῶν ἡμέραν καθ' ἡμέραν· χρόνων οὖν πολλῶν διαπεράναντος (!) ἦλθεν ὁ κύκλος ἐπὶ τὸν βασιλέα. Ἐνέδυσεν τὴν θυγατέραν αὐτοῦ πορφύραν καὶ βύσσαν· καὶ κοσμήσας αὐτὴν διὰ χρυσίου καὶ λίθων τιμίων <κ>ατεφίλειν τὴν γλυκυτάτην ὄψιν αὐτῆς || [φ. 2β] καὶ τὰ τερπνὰ καὶ γλυκύτατα κάλλη αὐτῆς, ἔνθεν κἀκεῖθεν περιστρέφων αὐτῆς καὶ ὀδυρόμενος πικρῶς καὶ λέγων· «Ὕπαγε, μονογενὲς γλυκύτατόν μου τέκνον· τίνα περιβλέψομεν ἵνα μικρὸν εὐφρανθῶμεν; οἴμοι ποθεινότατόν μοι τέκνον! Τί ποιήσω; πότε σου τῆς γλυκείας ἀπολαύσω φωνῆς; πότε θάλαμον οἰκοδομήσω; πότε παστὸν πήξω; πότε λαμπάδας ἀνάψω; πότε χοροστασίας κινήσω; πότε ὀργάνων ἦχον μελωδήσω; πότε νεωτέρας εἰς εὐφροσύνην καλέσω; πότε καρπὸν κοιλίας σου ὄψομαι; Οἴμοι γλυκύτατόν μου τέκνον! ἄνευ κοινοῦ θανάτου χωρίζομαί σου». Καὶ πάλιν πρὸς τὸν λαὸν ὁ βασιλεὺς ἔλεγεν·

σ. 58,1 κἐ «Λάβετε χ. καὶ ἀ., λάβετε καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν μου· καὶ μόνον ἀφεῖτε μοι || [φ. 3α] τὴν γλυκυτάτην καὶ ὡραίαν μου θυγατέραν, ἵνα θεωρῶν αὐτὴν εὐφραίνομαι». Καὶ οὐδεὶς ὑπήκουσεν αὐτοῦ, διότι αὐτὸς πρῶτον τοῦ πράγματος καθηγητὴς ἐγένετο. Τότε μετὰ πολλοῦ κλαυθμοῦ καὶ ὀδυρμοῦ ἀπέλυσεν τὴν κόρην πρὸς τὸ βρωθῆναι ὑπὸ τοῦ θηρίου. Καὶ συνέδραμε πᾶσα ἡ π. ἀπὸ μ. ἔ. μ. π. θεωρίαν ἰδεῖν, τί μέλλει γινέσθαι (!) τῇ κόρῃ.

σ. 58,6 Ὁ δὲ φ. καὶ εὖ. θ., ὁ δοξάζων πάντας τοὺς ἁγίους αὐτοῦ, ὁ θέλων δοξάσαι καὶ τὸν περίδοξον καὶ μέγαν Γεώργιον, οἰκονομεῖ τοιοῦτον πρᾶγμα. Κατὰ γὰρ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἦν ὁ μέγας Γ. ἐν τῇ στρατείᾳ, ὃς ἦν τότε τὴν ἀξίαν κομενταράσιος· ἐγένετο δὲ ἀπολυθῆναι [φ. 3β] τότε τὸν στρατὸν ἐπὶ τὰ ἴδια. Κατ' οἰκονομίαν δὲ θ. —

σ. 59,4 ἐξένευσεν πρὸς τὴν λίμνην τοῦ ποτίσαι τ. ἴ. αὐ. Καὶ εὑρίσκειν τὴν κόρην καθημένην καὶ κλαίουσαν. Καὶ λέγειν αὐτῇ· «Γύναι, τί κλαίεις καὶ τί καθέζεις ὧδε;» Ἀπεκρίθη ἡ κόρη καὶ λ. αὐ. —

σ. 60,4 καὶ ἀνδρεῖον (om)

σ. 60,5 τοῦ (om)

σ. 60,6 φεῦγε». Λέγει αὐτῇ ὁ ἅγιος Γεώργιος· «Οἴμοι γ. —

σ. 60,7 ὁ λαός, ὁ ἀποβλέπω(!) σε;» Ἡ κόρη λέγει· «Πολλή ἐστιν ἡ ἐφήγησις (!) — λέγειν. Φύγε, ἄνθρωπε, ἐν τάχει, μήπως κακῶς ἀ [φ. 4α] ποθάνῃς». Λέγει αὐτῇ ὁ ἅγιος Γεώργιος· «Σὺν σοὶ θανοῦμαι, οὐ μή σε ἐ.». Τότε λέγειν αὐτῷ ἡ κόρη· «Κ. μου—

σ. 61,5 πόλεως ταύτης κ. καὶ ἀ. Ἀλλ' ἐν τῷ δ. τούτῳ, ὃ σὺ νῦν ὁρᾷς, δράκων κατοικεῖν καὶ κατεσθίειν τὸν λαὸν τῆς πόλεως. Καὶ ἐγὼ εἰμι θυγάτηρ τοῦ βασιλέως μονογενήν· καὶ δόγμα ἔδωκέν με ὁ πατήρ μου, καὶ ἔδωκαν ἅπαντες τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἐνταῦτα (!) δὲ ἦλθεν ὁ κλῆρος πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἀπ. —

σ. 62,5 νῦν ἰδοὺ ἤκουσας πάντα· ἔξελθεν ἐν τάχει».

σ. 62,6 λέγει αὐτῇ· «Ἀπὸ τοῦ νυνὶ μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λέγε μοι τὸ σέβας ὃν (!) ἔχει ὁ πατήρ σου [φ. 4β] καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ». Λέγει αὐτῷ ἡ κόρη. «Ἡράκλην καὶ Ἀπόλλωνα καὶ Σκάμανδρον καὶ τὴν μεγάλην Ἀρτεμίν». Λέγει αὐτῇ ὁ ἅγιος Γεώργιος· «Μὴ φοβοῦ —

σ. 63,4 ἦρεν ὁ μακάριος Γεώργιος τὴν φωνὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν θ. καὶ εἶ. «Ὁ καθήμενος ἐ. τ. χ. καὶ ἐπιβλ. ἀ. ὁ ὢν καὶ δ. θεὸς ἀλ., αὐτὸς γινώσκειν (!) τὰ κρύφια καρδιογνῶστα τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀ. ὅτι εἰσὶ μ., ὁ δ. φρ. σ. τῶν (!) θεράποντί σου Μωσῆν, καὶ δ. –

σ. 64,2 ἐλ. σου, ὅτι σὺ εἶ θεὸς μόνος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ π. μετ' ἐ. σ. εἰς ἀ. καὶ ὑπ. τὸ πονηρὸν θ. τοῦτο ὑπὸ τοὺς π. μου, ἵνα γνῶ ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ». Καὶ ἦλθεν αὐτῷ φωνὴ ἐκ ||(ἀποκεκομμένα 4 φύλλα).

Ἀνέκδοτοι παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος

I

(Καστελλορίζου)

Τὸ τραοῦδιν τ' ἅη Γιωργιοῦ.

Ἅγιέ μου Γιώργη ἀφφέντη μου τσαὶ χρουσοκαβαλλάρη,
ἁρματωμένος μὲ σπαθὶν τσαὶ μ' ἀργυρὸν κοντάρι,
στὴ δόξαν τσαὶ στὴ δύναμη θέλω νὰ σ' ἀθθιβάλλω,
ποῦ σκότωσες ἕνα θεριὸν τὸ δράκον τὸ μεάλο,
ποῦ 'ταν μέσα στὸν τόπο μας σ' ἕνα βαθὺν πεάδι,
ἀθρώπους τὸ ταΐζασιν κάθε πωρνὸν τσαὶ βράδυ.
Τσ' ἃ δέν τον ἐπηαίνασιν ἄθρωπον νὰ δειπνήσῃ,
σταλιὰν νερὸ δὲν ἔφηνεν τὸν κόσμον νὰ δροσίσῃ.
Ἐρρίχτασιν τὰ μπουλλετιὰ σὲ τίνα θὲ νὰ πέσῃ,
νὰ πάῃ τὸ παιδάτσιν του τοῦ λιονταριοῦ πεσκέσι.
Τσ' ἐξέπεσεν τὸ μπουλλετὶν εἰς τὴ βασιλοποῦλλαν,
ὁποῦ τὴν εἶσ' αἱ τσύρης της μόνιαν τσ' ἀρκοντοποῦλλαν.
Αἱ βασιλιᾶς σὰν τ' ἄκουσεν, τοῦτον τὸν λόον εἶπε.
«Οὖλον τὸ βιός μου πάρετε, τσαὶ τὸ παιδί μ' ἀφῆστε».
Πολὺς λαὸς μαζεύτητσεν τσαὶ πᾶν στοῦ βασιλέα.
«Γιὰ στεῖλε τὸ παιδάτσι σου, γιὰ στέλλουμεν τσ' ἐσένα.
– Στολίσετε τὴν κόρη μου μ' ἀτίμητα πετράδια,
μ' ἀτίμητα μ' ὁλόχρουσσα τσαὶ μὲ μαργαριτάρια.
Στολίσετε τὴν κόρη μου τσαὶ κάμετέ την νύφφη,
τσ' ἀμέτε την τοῦ λιονταριοῦ ἀπόψε νὰ δειπνήσῃ».
Πολὺς λαὸς μαζεύτητσεν τσαὶ παίρνουν τη στὴ βρύση,
δὲν τό 'ξερε βαριόμοιρη πῶς θὰ μεταγυρίσῃ.
Τὴν ἔκλαιεν αἱ τσύρης της, τὴν ἔκλαιεν τσ' αἱ μάννα,
τὶς στράτες ποῦ περνούσασι μὲ δάκρυα τὶς ἐρράνα.

Ἐπῆραν την τσ' ἐπῆαν τη στοῦ πεαδιοῦ τὰ σ'είλη,
τσ' ἐπιάσασιν τσ' ἐδέσαν τη μ' ἕνα χρουσὸ ἀλεσίδι.
Αἱ ἅης Γιώργης τό 'κουσεν, τρέσ'ει νὰ τὴ γλυτώσῃ,
ἀπὸ τὸ στόμαν τοῦ θεριοῦ νὰ τὴν ἐλευθερώσῃ.
Ἀποὺ μακρὰ τόνε θωρεῖ τσαὶ κάθεται τσαὶ κλαίει,
ὄντας ἐσίμωσεν κοντά, γυρίζει τσαὶ τοῦ λέει.
«Φύε, ξενάτσι μ', ἀποὺ δῶ, νὰ μὴ σὲ φά' τσαὶ σένα,
ἐῦτο τἄεργιο θεριόν, ὁποῦ θὰ φά' τσ' ἐμένα.
– Λιγάτσι θὲ νὰ τσοιμηθῶ στὰ γόνατά σου πάνω,
τσαὶ θὰ σκοτώσω τὸ θεριό, στὴ δύναμην τὸ φτάνω.
– Αἱ τσύρης μου σέν' ἔστειλεν νὰ μὲ παρηβορήσῃς,
τσαὶ σὰ θὲ νά βγῃ τὸ θεργιό, θὰ φύῃς νὰ μ' ἀφήσῃς».
Τσ' ἐτσεῖ θρηνῆσαν τὰ βουνὰ τσ' ἐσάχτην τὸ πεάδι,
τσαὶ βγαίνει τἄεργιο θεριό, τὴν κόρη γιὰ νὰ φάῃ.
«Ὤχου τὸ βαριορριζικόν, τί πικρομοίρα ποῦ 'μαι.
Γιὰ σούκου σκότωσ' τὸ θεριὸ γιατὶ πολλὰ φοῶμαι».
Σηκώνετ' ἀνατολικὰ τσαὶ κάμνει τὸ σταυρόν του,
μιὰν κονταριὰν τὸ πέταξεν τσ' ἔκοψεν τὸλ λαιμόν του.
Μιὰν κονταριὰν τὸ πέταξεν ἀνάμεσα στὸ στόμα,
τσ' ἔκαμεν τάραξην πολλὴ στὶς πέτρες τσαὶ στὸ χῶμα.
Τσαὶ ξαναδευτερώννει το τὴν τσεφαλήν του κόβγει,
τσ' αἱ κόρ' ἀποὺ τὸφ φόον της κράζει τὸν ἅη Γιώργη.
Αἱ ἅης Γιώργης τό 'κουσεν, πολλὰ τοῦ κακοφάνη.
«Κόρη, ποῦ τό 'βρες τὄνομαν, τσαὶ πῶς τὸ ἀθθιβάλλεις;
– Τὴν ὥραν ποῦ τσοιμήθητσες ἦρτ' ἕναν πελιστέρι,
τσ' ἐκράτειεν τίμιο σταυρὸν εἰς τὸ δεξίν του σ'έρι.
Στὴ μέσην ἔγραφ' ὁ σταυρός, ἐβίβα σ' ἅη Γιώργη.
Ὅπου πιστεύγει στ' ὄνομαν ποτὲ δὲ μετανοιώννει.
Περικαλῶ, ξενάτσι μου, πῶς λέσιν τὄνομα σου,
γιὰ νὰ καλέσῃ τσύρης μου ἐσὲν τὴν ἀφφεντιά σου.
– Γιώργης στρατιώτης λέομαι, ἀφ' τὴν Καππαδοκία,
μ' ἀντὶς νὰ κάμῃ κάλεσμαν, ἅς χτίσῃ ἐκκλησία,
τσαὶ μέσα νά 'ν' ἀκόνισμα στ' ἄλεβον καβαλλάρη,
ἁρματωμένο μὲ σπαθὶν τσαὶ μ' ἀργυρὸν κοντάρι».

ΣΗΜ. Στ. 32 *ἐῦτο* = τοῦτο· *τἄεργιο* = τὸ ἄγριον. – 37 *ἐσάχτην* = ἐσείσθη, ρ. *σάζομαι* (σείομαι, κινοῦμαι). – 57 *ἀκόνισμα* = εἰκόνισμα, εἰκὼν ἁγίου· *τ' ἄλεβον* = τὸ ἄλογον, ὁ ἵππος.

Λ

(Κορίνθου)

Ἅγιε μου Γιώργη μάρτυρα, πρῶτε μου καβελλάρη,
ἁρματωμένος μὲ σπαθὶ καὶ μὲ χρυσὸ κοντάρι.
Στοιχειὸ μᾶς φανερώθηκε σ' ἕνα βαθὺ πηγάδι,
ἀνθρῶποι τοῦ δειπνούσανε πᾶσα πρωὶ καὶ βράδυ.
Μιὰ μέρα δὲν τοῦ πήγανε ἄνθρωπο νὰ δειπνήσῃ,
σταλιὰ νερὸ δὲν ἄφηκε τὸν κόσμο νὰ ποτίσῃ.
Καὶ τὰ μπουλέτα ρίξανε τίνος μέλλει νὰ πέσῃ.
Καὶ τὰ μπουλέτα ἐπέσανε εἰς τὴ βασιλοποῦλα,
ὅπου τὴν εἶχε ὁ βασιλιᾶς μονάχη κι ἀκριβοῦλα.
Κι ὁ βασιλιᾶς ποῦ τἄκουσε, πολὺ τοῦ βαρυφάνη·
χτυποῦσε τὸ κεφάλι του μ' ἕνα μαῦρο λιθάρι.
Κ' εὐτὺς τὸ βῆμ' ἀνέβηκε καὶ εἶπε.....
«Πᾶρτε τὴ βασιλεία μου, τὴν κόρη μου ν' ἀφῆσθε».
Καὶ ὁ λαὸς ἐφώναξε κατὰ τοῦ βασιλέα.
«Ἢ στέλνεις τὸ κορίτσι σου ἢ στέλνουμε καὶ σένα».
Κι ἀμέσως ἐδιέταξε νὰ στολιστῇ σὰν νύφη,
γιὰ νὰ σταθῇ τοῦ λονταριοῦ πεσκέσι νὰ δειπνήσῃ.
Κ' ἡ κόρ' ὅταν στολίζετο, ὅλα τὰ δέντρ' ἀνθοῦνε,
καὶ τὰ πουλάκι' ἀπ' τὰ κλαδιὰ νὰ γλυκοκελαϊδοῦνε.
Καὶ τὸ πηγάδι διάβηκε, βλέπ' ἕνα καβαλλάρη,
ἁρματωμένο μὲ σπαθὶ καὶ μὲ χρυσὸ κοντάρι.
«Γιὰ φεύγα, φεύγα, ἀφέντη μου, φεύγα ν ἀπὸ τὰ μένα,
νὰ μὴ σὲ φάῃ τὸ στοιχειό ποῦ θὰ μὲ φάῃ καὶ μένα».
Ὀλίγη ν ὥρα πέρασε καὶ τὸ πηγάδ' ἀφρίζει,
κι ὁ λιόντας ὅντα ν ἔβγαινε τὰ δόντια τ' ἀκονίζει
«Γιὰ φεύγα, φεύγα, ἀφέντη μου, φεύγα ν ἀπὸ τὰ μένα,
νὰ μὴ σὲ φάῃ τὸ στοιχειὸ ποῦ θὰ μὲ φάῃ καὶ μένα».
Τἄλογο καβαλλίκεψε καὶ τὸ κοντάρι βγάνει.
Μία τοῦ δίνει στὴ καρδιὰ καὶ ἄλλη μιὰ στὸ στόμα,
καὶ τἄλογο περίπλεξε τὰ πισινά του πόδια.
«Γιὰ πές μου, πές μου, ἀφέντη μου, πῶς λένε τὄνομά σου,
νὰ κάμῃ κι ὁ πατέρας μου καλὸ στὴν ἀφεντιά σου.
— Ἂν κάμῃ κι ὁ πατέρας σου καλὸ στὴν ἀφεντιά μου,
ἂς βάλῃ γρίβο τἄλογο κι ἄη Γιώργη τὄνομά μου».

Ν

(Στεμνίτσης τῆς Γορτυνίας)

Ὁ Δράκος τοῦ πηγαδιοῦ ἐπῆγε σκλάβωσε μιὰ βασιλοποῦλα γιὰ νὰ τὴ φάῃ, καὶ ὁ

ἄη Γιώργης ἐξαγνάντησε μὲ τὸ ἄτι του καβάλλα.
Ἄσπρος εἶναι, ἄσπρα φορεῖ, ἄσπρο εἶν' καὶ τἄλογό του.

Καὶ ἡ βασιλοποῦλα φώναζε

φύγε, φύγε, ἀφέντη μου, τὶ ὁ Δράκος θὰ σὲ φάῃ.

Μὴ φοβᾶσαι

ἐγὼ θελὰ σὲ σώσω
καὶ ἀπὸ τοῦ Δράκου τὸ στοιχειὸ θενὰ σὲ ἐλευτερώσω...
Ἀφέντης εἶσαι.... ἀφέντη καβελλάρη
ἁρματωμένος μὲ σπαθὶ καὶ μὲ χρυσὸ κοντάρι.

*Π

(Ἀγγελοκάστρου)

Ἀφέντη μ' ἄη Γιώργη <μου> καὶ γριβοκαβαλλάρη,
ἁρματωμένος μὲ σπαθὶ καὶ μ' ἀργυρὸ κοντάρι.
Θηριό εἰχαμε στὸν τόπο μας σ' ἕνα βαθὺ πηγάδι,
ἀνθρώπους τὸ ταΐζαμε πρωί, γιόμα καὶ βράδυ.
Καὶ μιὰ βραδιὰ δὲν τοῦ 'δωσαν ἀνθρώπους γιὰ νὰ φάῃ,
σταλιὰ νερὸ δὲν ἄφησε τὸν κόσμο γιὰ νὰ πάρῃ.
Τὰ μπουλετιὰ ἐρρίξανε, τίνος μέλλει νὰ πέσῃ,
νὰ πάῃ τὸ κορμάκι του τοῦ λιονταριοῦ πισκέσι.
Τὸ μπουλετί της ἔπεσε σὶ μιὰ βασιλοποῦλα,
ὅπου τὴν εἶχ' ὁ βασιλιᾶς μονάχη κι ἀκριβοῦλα.
Κι ὁ βασιλιᾶς σὰν τ' ἄκουσε αὐτὸν τὸν λόγο εἶπε.
«Ὅλο τὸ βιό μου πᾶρτε τον καὶ τὸ κορίτσ' ἀφῆστε».
Σὰν κίνησ' ὅλος ὁ λαός, πάει στοῦ βασιλέα.
«Ἤ στέλνεις τὸ κορίτσι σου ἢ στέλνουμε καὶ σένα.
— Πᾶρτε το <καὶ> στολίστε το, στολίστε το σὰ νύφη,
νὰ πῆτε καὶ τοῦ λιονταριοῦ γλυκὰ νὰ τὸ μασήσῃ».
Τὸ πῆραν, τὸ στολίσανε, τὸ κάμανε σὰ νύφη,
τὸ πῆγαν καὶ τ' ἀφήσανε στὴν ἔρημη τὴ βρύση.
Κι ὁ ἄη Γιώργης σὰν τ' ἄκουσε, τρέχει νὰ τὸ γλυτώσῃ,
νὰ μὴ τὸ φάῃ τὸ θηριό, νὰ τὸ ἐλευθερώσῃ.

Φόντας ἐξύγωσε κοντὰ εἰς τὴ βασιλοπούλα,
ἀναστενάζει θλιβερὰ μέσα ἀπὸ τὴν καρδούλα.
«Ποῦ ἦρθες δῶ, ξενάκι μου, ξένε μ' ἀπὸ τὰ ξένα,
ποῦ θὰ σὲ φάῃ τὸ θηριό ποῦ θὰ μὲ φάῃ καὶ μένα;
— Σώπα, βασιλοπούλα μου, κ' ἐγὼ θὰ σὲ γλυτώσω,
καὶ δὲ σὲ τρώει τὸ θηριό, θὰ σὲ ἐλευθερώσω.
— Φεύγα, ξένε μ', ξενάκι μου, <καὶ> σύρε στὴ δουλειά σου,
νὰ μὴ σὲ φάῃ τὸ θηριό, κρῖμα στὴ λεβεντιά σου».
Κι ὁ ἅγιος ἀκούμπησε στὰ γόνατά της πάνω.
«Φόντας θ' ἀνέβῃ τὸ θηριό, κρίνε μου, σήκ' ἀπάνω».
Καὶ τὸ θηριὸ σὰν ἔβγαινε, ἐτρέμανε τὰ γνέφη,
κ' ἡ κόρ' ἀπὸ τὸ φόβο της στὴν ἀγκαλιά του πέφτει.
Κι ὁ ἅγιος ἐσηκώθηκε κι ἁρπάζει τὸ κοντάρι,
μιὰ κονταριὰ τοῦ ἔδωκε ἀπάνω στὸ κεφάλι.
«Πές μου, ξένε μ', ξενάκι μου, πῶς λένε τ' ὄνομά σου,
νὰ πάω νὰ ποῦ τοῦ κύριου μου γιὰ τὴν παλληκαριά σου.
— Σύρε νὰ πῇς τοῦ κύριου σου νὰ φκειάσῃ ἐκκλησία,
νὰ νομασθῇ τ' ἅη Γιωργιοῦ ἀπ' τὴν Καππαδοκία·
στὴ μέσ' ἀπὸ τὴν ἐκκλησὰ νὰ φκειάσῃ καβαλλάρη,
ἁρματωμένον μὲ σπαθὶ καὶ μ' ἀργυρὸ κοντάρι».

ΣΗΜ. Ὁ προτασσόμενος ἀστερίσκος σημαίνει ὅτι τὸ κείμενον δὲν εἶναι χρήσιμον εἰς γλωσσικὰς μελέτας, διότι ἡ καταγραφὴ αὐτοῦ δὲν ἔγινε μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας πρὸς διατήρησιν ἀπαραλλάκτων τῶν γλωσσικῶν τύπων. — Αἱ μεταξὺ ἀγκυλῶν συλλαβαὶ ἢ λέξεις παρελείφθησαν ἐκ παραδρομῆς ὑπὸ τοῦ καταγράψαντος τὸ ᾆσμα.
Στ. 30 *κρίνε μου* = εἰπέ μου, φώναξέ μου.

Υ

(Ἁγ. Γεωργίου Νηλείας)

Ἅη Γιώργ' ἀφέντη μου κι ὁμουρφι καβαλλάρη,
ἁρματουμένι μὲ σπαθὶ κι οὐλόχρυσου κουντάρι,
σὰν ἅγιους μοιάζεις στὴ θουργιά, σὰν Κύριους στὴ θιότη,
στὴ δόξα κὶ στὴ δύναμη θέλουν νὰ σ' ἀμφιβάλλουν,
σὰν τοὺ θιριὸ ποῦ σκότουσις, τοὺν δράκουν τοὺν μιγάλουν,
ποῦ βρίσκουνταν στὴ χώρα μας, κάτου σ' ἕνα πηγάδι,
κι ἀνθρῶποι τοὺ ταΐζανι κάθι πουρνὸ κὶ βράδυ·
κι ὅποια μέρα δὲν τὄδουναν ἄνθρουπου νὰ δειπνήσῃ,
σταλιὰ νιρὸ δὲν ἔδουνι τὴ χώρα νὰ δρουσίσῃ.

Κὶ ρίχνανι τὰ μπουλιτιὰ κὶ σ' ὅποιουν τύχ' νὰ πέσῃ,
ἔστειλνι τοὺ πιδάκι του τοῦ δράκουντα πισκέσι.
Ἐξέπισι τοὺ μπουλετὶ σὶ μιὰ βασιλοποῦλα,
ὅπου τὴν εἶχ' ἡ βασιλιᾶς μαναχουρηγοποῦλα.
Κ' ἡ βασιλιᾶς σὰν τἄκουσι αὐτὸν τοὺ λόγουν εἶπι.
«Οὔλου τοὺ βιό μου πᾶρτι του κὶ τοὺ πιδί μ' ἀφῆστι».
Πουλὺς λαὸς σηκώνιτι κὶ λέει στοὺ βασιλέα.
«Γιὰ στέλνεις τοὺ πιδάκι σού, γιὰ στέλνουμι ἰσένα.
— Στουλίστι τοὺ πιδάκι μου κὶ φκειάξτι του σὰ νύφη,
κὶ στεῖλτι του τοῦ δράκοντα πισκέσι νὰ δειπνήσῃ».
Κ' ἡ ἂη Γιώρς σὰν τ' ἄκουσι, πάει νὰ τοὺ γλυτώσῃ.
Ἀποὺ σιμὰ τοὺ χιριτάει, 'π' ἀλάργα τοὺν συντχαίνει.
«Φεύγα, ξινάκι μ', ἀποὺ δῶ γιὰ νὰ μὴ φάῃ κὶ σένα,
αὐτὸ τοὺ ἄγριου τοὺ θιριό ποῦ θὰ μὶ φάῃ κὶ μένα.
— Ἄφσι μι ν' ἀπουκοιμηθῶ στὴ σέλλα μου ἀπάνου,
κ' ἐγὼ σκουτώνου τοὺ θιριό, τοὺ δράκουν τοὺ μεγάλου.
— Αὐτὰ τὰ λές, ξινάκι μου, νὰ μὶ παρηγορήσῃς,
σὰν πάρ' νὰ ἔβγῃ τοὺ θιριό, θὰ φηύγῃς νὰ μ' ἀφήσῃς».
Σὰν πῆρι νά βγῃ τοὺ θιριό, ἡ τόπους ἀνατρέμει.
«Σήκου κὶ σκότουσ' τοὺ θιριὸ ποῦ 'πις πῶς δὲ φουβᾶσι».
Σηκώνιτ' ἀνατουλικὰ κὶ τοὺ σταυρό του κάνει,
κὶ τοὺ κουντάρι τ' ἄδραξι κὶ στοὺ λιμό του βάνει.
Κ' ἡ κόρ' ἀποὺ τοὺ φόβου της φώναξι Ἁηγιώργη!
«Ποῦ τοὺ 'βρις, κόρη μ', τ' ὄνομα κὶ τοὺ πιριλαβαίνεις;
— Πουτώρας ποῦ κοιμώστανι, ἦρθ' ἕνα πιριστέρι,
κὶ βάσταϊ τίμιουν σταυρὸ μέσ' στοὺ διξί του χέρι,
κ' ἔγραφι μέσα ἡ σταυρός, ἐβίβα σ' Ἁηγιώργη.
— Ἄιντι, κόρη μ', στὴ μάννα σου, ἄιντι κὶ στοὺς γουνεῖς σου,
κὶ πές τους πῶς σοῦ χάρισα σήμιρα τὴ ζουή σου».
Κ' ἡ κόρη τοὺν ξαναρουτάει. «Ποῦθ' εἶνι ἡ γινιά σου,
γιὰ νὰ σοῦ κάν' ἡ ἀφέντης μου χάρισμα ν ἀφιντιά σου;
— Σὰ θέλῃ ἡ ἀφέντης σου χάρισμα νὰ μ' χαρίσῃ,
ἂς πιάσ' νὰ φκειάσ' μιὰ ἀκκλησιά, μιὰ ἀκκλησιὰ στουρίσῃ,
νὰ γράψ' Χριστὸ κὶ Παναγιὰ κι Πρόδρουμ' Ἁηγιάννη,
κὶ στὴ διξιά της τὴ μιριὰ νὰ γράψῃ καβαλλάρη,
ἁρματουμένουν μὶ σπαθὶ κι οὐλόχρυσου κουντάρι».

ΣΗΜ. Στ. 4 *ἀμφιβάλλουν* = ἀναθιβάλλουν (διηγοῦνται, ἐκθέτουσιν). Ὁ G. Meyer (Byz. Zeitschrift 1894 III, 156-7) ἂν καὶ ἠγνόει τὴν χρῆσιν τοῦ *ἀμφιβάλλω* ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης, εὐστόχως δ' ὅμως ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ τὸν σχηματισμὸν τοῦ *ἀναθιβάλλω* ἢ *ἀθιβάλλω* ἐκ συμφυρμοῦ τοῦ ἀντιβάλλω καὶ ἀμφιβάλλω.

*Ψ

(Βάρνης)

Καὶ βρέθηκε στὴ χώρα μας ἕνα ξηρὸ πηγάδι·
ἀνθρῶποι τὸ ταΐζανε κάθε σαββάτο βράδυ.
Σηκώθηκανε οἱ φτωχοὶ ἀπάνου στοὺς ἀρχόντους.
«Ὡς πότε θὰ δίδουμεν ἐμεῖς νὰ πίνουν οἱ ἀρχόντοι,
ἂς ρίζουμε τὸ μπουλετὶ νὰ διοῦμ' σὲ ποιὸν θὰ πέσῃ».
Καὶ ἔπεσε τὸ μπουλετὶ σὲ μιὰ βασιλοποῦλα,
ὅπου τό 'χε ἡ μάννα της μονάχη ρηγοποῦλα.
Ὅλον τὸ βιό της ἔδινε κι ὅλην τὴν καταριά της,
ν' ἀφήσουν τὸ παιδάκι της καὶ ἄλλονε νὰ πάρουν.
Πολὺς λαγὸς μαζεύθηκεν ἀπκάτου στοῦ βασιλέα.
«Γιὰ δός μας τὸ παιδάκι σου, γιὰ παίρουμε ἐσένα.
— Στολίστε τὸ παιδάκι μου καὶ κάμετέ το νύφη,
καὶ πάνετέ το στὸ θηριὸ νὰ φάῃ, νὰ δειπνήσῃ».
Τὸ πήγανε, τὸ ἄφησαν ἐκεῖ εἰς τὸ πηγάδι.
Ἀπὸ μακριὰ νε ἔρχεται, πάει κοντὰ καὶ λέει.
«Φύγε, φύγε, ξενάκι μου, φύγ' ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα,
μὴ ἔβγῃ τώρα τὸ θηριό, φάει καὶ σὲ καὶ μένα.
— Ἄπλωσ' τὰ γονατάκια σου νὰ κοιμηθῶ λιγάκι,
κι ὄντας ἔβγῃ τὸ θηριό, θέλω νὰ μὲ ξυπνήσῃς.
— Ξύπνα, ξύπνα, ξενάκι μου καὶ τὸ θηριὸ ὁρμάει».
Μιὰ κονταριὰ τὸ ἔδωσε καὶ κόπηκ' ὁ λαιμός του.
«Πές με, πές με, ξενάκι μου, πῶς λένε τὄνομά σου,
νὰ πὰ νὰ πῶ στὸν πατέρα μου, νὰ διῶ τί θὰ σὲ κάμῃ.
— Γιώργη στρατιώτη μὲ λαλοῦν μέσ' στὴν Καππαδοκία.
Νὰ πῇς εἰς τὸν πατέρα σου νὰ χτίσῃ ἐκκλησία,
καὶ μέσ' στὴ μέση στὴν ἐκκλησιὰ νὰ βάλῃ ἅη Γιώργη,
ἁρματωμένο μὲ σπαθὶ καὶ μὲ χρυσὸ δοξάρι».

*Ψ$_1$

(Σαράντα Ἐκκλησιῶν[99])

Ἐφέντη μ' ἅη Γιώργη μου, ἐφέντη μ' καβαλλάρη,
ἁρματωμένος μὲ σπαθὶ καὶ μὲ χρυσὸ κοντάρι.

---

99. Ἡ παραλλαγὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς διατριβῆς, μοὶ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ μου κ. Πολυδώρου Παπαχριστοδούλου δ.φ., γράψαντος αὐτὴν καθ' ὑπαγόρευσιν γυναικὸς ἐκ Σαράντα Ἐκκλησιῶν, ἥτις φαίνεται δὲν ἐνθυμεῖτο καλῶς τὸ ᾄσμα, καὶ ἐκ τούτου καὶ ἐφθαρμένον εἶναι καὶ πολλὰ παρουσιάζει χάσματα.

Τὰ μποῦνε ὅλα πέσανε ἐκεῖνο του δὲν πέσει...
θὰ πάγῃ τὸ παιδάκι μου στὸν Δράκοντα πεσκέσι.
Μιὰ στιγμὴ δὲν ἀπερνᾷ, κάθε πρωὶ στὴν ὥρα,
ποῦ δὲν ἀφήνει τὸ νερὸ νὰ πάγῃ μέσ' στὴ χώρα.
Καὶ ἡ βασίλισσ' ἀπαντᾶ.
«Ἀφῆστε τὸ παιδάκι μου τὸ μόν' καὶ μοναχό μου
καὶ πάρετε τὸν βιό μου».
Κι ὁ Δράκος ἀποκρίθηκε. «Δὲν θέλουμε τὸ βιό σου,
μόν' θέλω τὸ παιδάκι σου τὸ μόν' καὶ μοναχό σου».
Τὸ πῆραν καὶ τὸ πήγαιναν στοῦ πηγαδιοῦ τὰ χείλια,
καθῆσαν καὶ τὸ ἔδεσαν μὲ τὴ χρυσῆ ἁλυσίδα.
«Στάσου, στάσου, σὺ κόρη μου, στὰ γόνατά μ' νὰ πέσῃς
καὶ ὅταν ἔρτῃ τὸ θεριὸ ἐγὼ θὰ σὲ γλυτώσω.
— Αὐτὰ τὰ λόγια μὲ τὰ λὲς νὰ μὲ παρηγορήσῃς,
καὶ ὅταν ἔρτῃ τὸ θεριὸ θὰ πηγαίνῃς θὰ μ' ἀφήσῃς».....
«Σήκω, σήκω, ἀφέντη μου, καὶ τὸ νερὸ ἀφρίζει
καὶ ὁ Δράκοντας τὰ δόντια του γιὰ μένα τὰ τροχίζει».
Σηκώθηκε ἀνατολικά, μιὰ τὸ σταυρό του κάνει,
μιὰ κονταριὰ τὸν ἔδωκε στὸ στόμα τὸν εὑρῆκε,
κόφτει καὶ τὴν κορδέλλα του, κόφτει καὶ τὸ λαιμό του.
Πῆρε τὴ βασιλὲ τὴν κόρ', τοῦ βασιλὲ τὴν πάγει.
«Νά, βασιλέ μ', τὴν κόρη σου, κράτησε καὶ τὸ βιό σου,
ἔχε καὶ τὸ παιδάκι σου τὸ μόν' καὶ μοναχό σου.
— Πές με, πές με πῶς λέγεσαι, πῶς εἶναι τὄνομά σου,
θέλω νὰ κάμω κάλεσμα καὶ πρὸς τὴν ἀφεντιά σου.
— Ἂν θέλῃς νὰ κάνῃς κάλεσμα, στῆσε μιὰν ἐκκλησία,
ζερβὰ νὰ βάλῃς τὸ Χριστὸ δεξιὰ τὴν Παναγία,
καὶ μέσ' στὴ μέσ' τὴν ἐκκλησιὰ νὰ κάνῃς καβαλλάρη».
Τὸν ἅγιον Δημήτριο, πολὺ νὰ τὸν δοξάζτε.
Τὸν ἅγιο Γεώργιο νὰ τὸν πολυχρονᾶτε
γιὰ τὸ θεριὸ ποῦ σκότωσε, τὸ Δράκο τὸν μεγάλο.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΑ ΕΝ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΛΑΩΝ*

Τὸ κούτρουλο παιδί

(ΜΕΣΣΗΝΙΑ)

Ἦτανε μία φορὰ ἕνας γέρος καὶ μιὰ γριὰ κ' εἶχανε ἕνα κούτρουλο παιδί· ἄμα μεγάλωσε τὸ παντρέψανε. Καθότανε λοιπὸν αὐτό, γαμπρὸς πλιά, κ' ἐκαμάρωνε. Ὅταν ἔσωσαν τὰ καρβέλια τοῦ γάμου ἐζυμώσανε μία πίττα καὶ τὴν ἐστείλαν εἰς τὸ φοῦρνο. Λέει ὁ γέρος στὸ κούτρουλο παιδὶ νὰ πάῃ νὰ φέρῃ τὴν πίττα· λέει τὸ κούτρουλο παιδί:

Ἐγὼ εἶμαι κούτρουλο παιδὶ καὶ καμαρώνω,
καὶ τὴ μύτη μου ζαρώνω,
κι ἀπὸ χάμου χάμου τὴ σαρώνω.

Λέει: «Πήγαινε, νύφη, νὰ φέρῃς τὴν πίττα. —Ἐγὼ εἶμαι νύφη καὶ καμαρώνω, καὶ τὴ μύτη μου ζαρώνω, κι ἀπὸ χάμου χάμου τὴ σαρώνω. —Πήγαινε σύ, γριά. —Ἐγὼ εἶμαι γριὰ καὶ καμαρώνω, καὶ τὴ μύτη μου ζαρώνω, κι ἀπὸ χάμου χάμου τὴ σαρώνω». Ὕστερα ἀπὸ τὰ πολλὰ πῆγε πλιὰ τὸ κούτρουλο παιδί. Ἤφερε τὴν πίττα καὶ τὴν ἔβαλαν νὰ ξεραθῇ.

Πέρασε ἡ ἀλεποῦ ἀπὸ κεῖ, εἶδε τὴν πίττα, τὴν ἁρπάζει, φεύγει. Ἔφαγε τὴν ψίχα ὅλη καὶ ἄφησε μόνο τὴν κόρα. Βρίσκει καὶ μιὰ τσίτσα κρασί, τὸ πίνει οὖλο. Στὸ δρόμο ἀπαντάει ἕνα γάιδαρο· βγάνει τὴν πίττα· «χ..., γάιδαρε, γιατί σ' ἔφαγα» καὶ τὴ γιομίζει γκαβαλίνες· ὕστερα μὲ τὴν τσίτσα· «κατούρα, γάιδαρε, γιατί σ' ἔφαγα» καὶ τὴ γιομίζει κάτουρα.

Πάει, πάει, βρίσκει ἕναν τσοπάνη μὲ τὰ πρόβατά του καὶ τοῦ φωνάζει ἀπὸ μακριά: «Τσοπάνη, τσοπάνη, μάζωξε τὰ σκυλάκια σου καὶ τὰ λαγωνικάκια σου, νὰ μὴ μὲ φᾶνε· γιατὶ σοῦ φέρνω μιὰ τσίτσα κρασί, καὶ μιὰ πίττα ζεστὴ ζεστή· καὶ νὰ μοῦ δώσῃς τὸ καλλίτερό σου ἀρνάκι». Ἐκεῖνος τῆς εἶπε: «Κρέμασέ τα στὴν ἀγκοριτσά». Πάει ἡ ἀλεποῦ, διαλέγει τὸ καλλίτερο ἀρνάκι, τὸ παίρνει καὶ φεύγει. Πάει ὁ τσοπάνης νὰ φάῃ τὴν πίττα, τί νὰ ἰδῇ, ὅλο γκαβαλίνες· πάει νὰ πιῇ, ὅλο κάτουρα. «Ἄ τί μοῦ 'φτιασε!» Ἀμολάει τὰ σκυλάκια του καὶ τὰ λαγωνικάκια του, μὰ ποῦ νὰ τὴν φτάσουν, αὐτὴ εἶχε πάρει δρόμο.

Πάει στὴν καλύβα της, ἀφήνει ἐκεῖ τἀρνάκι καὶ τοῦ λέει: «Ἐγὼ πάου νὰ

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, τ.Α΄ (1883-84), σ. 278-288.

σοῦ φέλω, κύο κύο[1] νελάκι καὶ δοσελοῦλι χοταλάκι» (γιατὶ ἦταν ψευδὴ ἡ ἀλεποῦ). Καὶ τὸ προφωνάει νὰ μὴν ἀνοίξῃ κάνενοῦ τὴν πόρτα καὶ φεύγει. Ἐκεῖ ὁ λύκος, κάπου ἐμυρίστηκε τἀρνί, καὶ πάει καὶ κτυπάει τὴν πόρτα: «Ἄνοιξε ποὖρθ' ἡ μάννα σου [ὁ διηγούμενος λέγει ταῦτα μὲ χονδρὴν φωνὴν] καὶ σοῦ φέρνει κρύο κρύο νεράκι καὶ δροσεροῦλι χορταράκι». Τὸ ἀρνάκι ἄκουσε τὴν χονδρὴ φωνή, κατάλαβε πῶς δὲν ἦταν ἡ ἀλεποῦ καὶ λέει: «Δὲν εἶσαι σὺ ἡ μαννοῦλα μου, μόν' εἶσαι λύκος καὶ μὲ τρῷς. Δὲν ἀνοίγω». Ὁ λύκος πάει στὸ γύφτο καὶ τὸν ἔβαλε νὰ τοῦ σπλαχνίσῃ τὴ γλῶσσα του, καὶ πάει πάλι στ' ἀρνάκι. «Ἄνοιξε ποὖρθ' ἡ μάννα σου. —Βάλε τὸ ποδαράκι σου ἀπὸ τὴν τρουπίτσα νὰ ἰδῶ». Πάει νὰ τὸ βάλῃ ὁ λύκος δὲν ἐχώραγε. «Δὲν εἶσαι σὺ ἡ μαννοῦλα μου, μόν' εἶσαι λύκος καὶ μὲ τρῷς». Σηκώνεται φεύγει, πάει πάλι στὸ γύφτο καὶ τόνε βάνει νὰ τοῦ σπλαχνίσῃ τὸ πόδι του. Σὰν ἐγύρισε πίσω ἔχωσε τὸ πόδι του μέσα στὴν τρουπίτσα καὶ τοῦ ἄνοιξε τἀρνί. Ἅμα ἐμπῆκε μέσα, λέει ὁ λύκος: «Ἔλα τώρα νὰ χορέψωμε κι ὁποιος ἀποστάσῃ προτήτερα νὰ τόνε τρώῃ ὁ ἄλλος». Πάει τἀρνί, τί νἀποκάνῃ; Χορεύουν, χορεύουν, ἀποσταίνει τἀρνί· τοῦ τρώει ὁ λύκος τὸ ἕνα ποδαράκι· χορεύουν πάλι, ἀποσταίνει τἀρνί, καὶ τοῦ τρώει καὶ τἄλλο, ὡς ποῦ τοὔφαγε καὶ τὰ τέσσερα. Ὕστερα κάθεται καὶ τὸ τρώει ὅλο, γιομίζει τὸ τομάρι του κόκκαλα καὶ ἄχυρα καὶ τὸ βάνει ἀπάνου στὴν ἀστράχα καὶ φεύγει.

Ἔρχεται ἡ ἀλεποῦ, βροντάει, φωνάζει, ποιὸς νὰ τῆς ἀνοίξῃ; Ἀποφασίζει καὶ μπαίνει ἀπὸ τὰ κεραμίδια. Ἐκεῖ τηράει, τί νὰ ἰδῇ; « Ἄ! λέει, ἐγὼ νὰ σὲ διορθώσω!» Πάει τὸ λοιπόν, κι ἐκεῖ ἀπανταίνει στὸ δρόμο ἕνα κάρρο φορτωμένο ψάρια, πέφτει καὶ κάνει τὴν ξερή. Τὴ βλέπει ὁ καροτσέρης. «Μπρέ, λέει, νὰ ἕνα ὡραῖο γουναρικὸ ποῦ θὰ βγάλω ἀπὸ τὸ τομάρι της» καὶ τὴ φορτώνει στὸ κάρρο. Ἐκείνη ἔτρωγε, ἔτρωγε ψάρια, ἔβανε καὶ στὸ σακκουλάκι της· ὕστερα ἀπὸ τὰ πολλὰ δίνει μιὰ κι ἄν τὴν πιάσῃς. Πάει στὴν καλύβα της καὶ κρεμᾷ τὰ ψάρια ἀπὸ πάνου ἀπὸ τὴν πόρτα.

Βγαίνει ὄξω, ἀπανταίνει τὸ λύκο. «Γειά σου κυρὰ Μαριά, τί κάνεις, καλὰ εἶσαι; —Καλά, κουμπάρε Νικολό, δὲν ἔρχεσαι ἀπὸ τὸ σπίτι; τοῦ λέει. Μὰ τήραξε καλὰ νὰ μὴ τηράξῃς κατὰ πάνου ἅμα μπῇς, γιατὶ εἶναι βελόνια καὶ θὰ πέσουν στὰ μάτια σου». Πᾶνε στὴν καλύβα της, ὁ λύκος δὲν ἐμπόρειγε νὰ βαστάξῃ, κάνει ἔτσι τὰ μάτια του, τί νὰ ἰδῇ; «Βρέ, κουμπάρα, λέει, ποῦ τὰ ηὗρες αὐτὰ τὰ ψάρια; —Στὸ γιαλὸ πῆγα καὶ τὰ ψάρεψα. —Πῶς τὰ ψάρεψες; δὲν μπορῶ καὶ γώ; —Μπράβο, τοῦ λέει, ἔλα νὰ σοῦ δείξω». Τὸν πηγαίνει τὸν καλό σου τὸ λύκο στὴ θάλασσα, τοῦ κρεμάει ἀπὸ τὸ λαιμὸ ἕνα πιθάρι, γιὰ νὰ βάλῃ τάχατες τὰ ψάρια μέσα, καὶ τὸν ρίχνει στὴ θάλασσα. Φωνάζει ὁ λύκος: «Κυρὰ Μαριά, ποῦ εἶν' τὰ ψάρια; — Παραμέσα· τράβα βαθύτερα» τοῦ λέει ἡ ἀλεποῦ. Τραβάει ὁ λύκος βαθύτερα καὶ πνίγηκε καὶ τοῦ φωνάζει ἡ ἀλεποῦ: «Σὺ ἤσουνα ποῦ μοὔφαγες τἀρνάκι μου, νὰ κι ἐγώ, σὲ διόρθωσα!»

Παραλλαγὴ Α΄. Ἡ ἀλεποῦ ἄφησε τὸν λύκο εἰς τὴ θάλασσα κ' ἔφυγε.

---

1. Προφέρεται φύο.

Ἐκεῖ περνάει ἀπὸ πάνου ἕνας κόρακας. Τοῦ φωνάζει ὁ λύκος: «Ἔλα κόρακα νὰ μὲ γλυτώσῃς». Μὰ ὁ κόρακας τράβηξε τὸ δρόμο του. Πέρασε κ' ἕνας γάιδαρος. «Ἔλα γάιδαρε νὰ μὲ γλυτώσῃς». Πάει ὁ γάιδαρος, δίνει μιὰ κλωτσὰ τοῦ πιθαριοῦ τὸ κάνει χίλια τρίμματα. Βγαίνει ὁ λύκος, τρώει τὸ γάιδαρο.

Παραλλαγὴ Β΄. (Ἐλλείπει τὸ ἐπεισόδιον τῶν ἰχθύων καὶ τὰ μετὰ ταῦτα). Ἅμα εἶδε ἡ ἀλεποῦ φαγωμένο τἀρνάκι της, βγαίνει ὄξω καὶ πάει γυρεύοντας νὰ βρῇ τὸ λύκο, νὰ τοῦ φτιάσῃ καμμία δουλειά. Ἐκεῖ τὸν ἀπανταίνει στὸ δρόμο. «Γειά σου, κυρὰ Μαριά! —Καλῶς τὸν κουμπάρο Νικολό. Δὲν πᾶμε, κουμπάρε, στοῦ παπᾶ τὰ κατωγάκια πῶχει μπόλικο παστὸ νὰ φᾶμε νὰ χορτάσωμε; —Ἀκοῦς ἐκεῖ;» λέει ὁ λύκος. Πᾶνε τὸ λοιπὸν στοῦ παπᾶ τὰ κατωγάκια, χώνουνται ἀπὸ μιὰ μικρὴ τρουπίτσα καὶ καταχερίζουνε τὸ παστὸ καὶ τὸν πασπαλὰ τοῦ παπᾶ. Ἐρρίχτη ὁ λύκος στὸ παστό, ἔφαγε, ἔφαγε, ποῦ πρίστη καὶ δὲν μποροῦσε νὰ κουνηθῇ· ἡ ἀλεποῦ ἔτρωγε λίγο πασπαλά, ἔβανε καὶ στὸ σακκουλάκι της, καὶ ὕστερα ἐχοροπήδα καὶ ἐφώναζε:

Στοῦ παπᾶ τὰ κατωγάκια,
κωλολάβδια θελὰ πέσουν.
Τρώει ὁ λύκος τὸ παστό,
κ' ἡ ἀλεποῦ τὸν πασπαλά.

Ἀκούει ὁ παπᾶς τὰ τραγούδια καὶ τὸ σαματά, ξυπνάει τὴν παπαδιά, ἁρπάζουν ἀπὸ ἕνα συνδραύλιστο ὁ καθένας καὶ τρέχουν στὸ κατώι. Καθὼς τοὺς βλέπει ἡ ἀλεποῦ, δίνει μιά, χώνεται ἀπὸ τὴν τρουπίτσα, φεύγει. Πάει κι ὁ λύκος νὰ φύγῃ, ποῦ νὰ χωρέσῃ, καθὼς ἦτανε πρισμένος! Τὸν ἀρχίζουν τὸν καλόν σου, νὰ καὶ τούτη, νὰ καὶ τὴν ἄλλη, τὸν ἔκαμαν τοῦ ἁλατιοῦ, καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ ξέφυγεν ἀπὸ τὴν πόρτα καταματωμένος καὶ σὲ κακὴ κατάσταση.

Ἡ ἀλεποῦ σὰν ἐβγῆκε, πάει καὶ πλύνεται εἰς ἕνα νερὸ καὶ ὕστερα κυλιέται εἰς κοκκινόχωμα νὰ φαίνεται σὰν αἵματα. Ἀπέκει πάει στὴν καλύβα της, βάνει σ' ἕνα κακκάβι θερμὸ καὶ βράζει πολύ, βγάνει τὸ κακκάβι ὄξω ἀπὸ τὴν πόρτα της, βάνει ἀπὸ πάνου ἕνα σκέπασμα νὰ φαίνεται, μαθές, σὰν καναπὲς καὶ πάει καὶ βρίσκει τὸ λύκο. «Βρὲ κουμπάρε, τί εἶν' αὐτὰ ποῦ πάθαμε; —Τί ἔπαθες, ποῦ μένα μὲ κάμαν τ' ἁλατιοῦ. —Ἀμμὴ μένα; Δὲ βλέπεις σὲ τί χάλι μ' ἔκαμαν; Ἀλλὰ πᾶμε ὄξω ἀπὸ τὴν καλύβα μου νὰ καθήσουμε στὴ λιακάδα». Πᾶνε ἐκεῖ, ἡ ἀλεποῦ πλιὰ κοπλιμέντα, «ὁρίστε, περάστε ἀπὸ πάνου, στὸν καναπέ». Πάει ὁ λύκος νὰ καθήσῃ, βουλιάζει, πέφτει στὸ θερμό, ζεματίζεται καὶ ψόφησε. Τόνε βλέπει ἡ ἀλεποῦ: «Καλὰ εἶσαι τώρα; Νὰ ποῦ μοῦφαγες τἀρνάκι μου!»

Παραλλαγὴ Γ΄. Τὰ ἀνωτέρω ἐπεισόδια πολλάκις συγχέονται. Ἡ ἀλεποῦ ὁδηγεῖ τὸν λύκο εἰς τοῦ παπᾶ τὰ κατωγάκια, καὶ κατόπιν εἰς τὴν θάλασσαν ὅπου τὸν πνίγει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Παραμύθιον κοινότατον ἐν Πελοποννήσῳ. Ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῆς παγκοσμίου μεσαιωνικῆς ἐποποιίας τῶν ζῴων, *τῆς ἀλώπεκος*, περὶ ἧς, ὡς ἐπίσης καὶ περὶ τῶν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἀναγομένων ἑλληνικῶν μεσαιωνικῶν ποιημάτων, ἐν ἐκτάσει πραγματευόμεθα ἐν ἀνεκδότῳ ἡμῶν συγγράμματι περὶ δημωδῶν ἑλληνικῶν βιβλίων[2]. Τὸ προκείμενον παραμύθιον οὐδὲν χάσμα πληροῖ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποποιίας, ὡς *ἡ φυλλάδα τοῦ γαδάρου*, παρουσιάζει ὅμως παραλλαγάς τινας καὶ λεπτομερείας ἀρκετὰ περιέργους, ἃς ἀμέσως κατωτέρω ἐξετάζομεν.

Τὰ ἐν τῷ παραμυθίῳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τῆς διὰ δόλου καταβροχθίσεως τοῦ ἀρνίου ὑπὸ τοῦ λύκου δὲν ἀπαντῶσι, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἐν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς κλάδοις τῆς ἐποποιίας τῆς ἀλώπεκος. Τὴν λέπτυνσιν μόνον τῆς φωνῆς τοῦ λύκου πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ ἀρνίου εὑρίσκομεν ἐν ρωσσικῷ τινὶ παραμυθίῳ. Ἐν τούτῳ μάγισσά τις, τῇ βοηθείᾳ ὁμοίως σιδηρουργοῦ, λεπτύνει τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φωνήν της, ὅπως ἀπατήσῃ καὶ ἁρπάσῃ ἓν παιδίον, προσποιουμένη τὴν φωνὴν τῆς μητρός του[3]. Ὁμοίως καὶ ἐν παραμυθίῳ τῆς Βουκοβίνης. Ἡ γίδα παραγγέλλει εἰς τὰ τρία κατσικάκια της νὰ μὴ ἀνοίξωσιν, ἂν δὲν ἀκούσωσι τὴν φωνήν της. Ἔρχεται ἡ ἄρκτος, ἀλλ' ἕνεκα τῆς χονδρῆς φωνῆς αὐτῆς τὰ κατσικάκια δὲν ἀνοίγουσι. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἡ κουμπάρα ἄρκτος τὰ προσκαλεῖ μὲ φωνὴν λεπτοτέραν, ἀνοίγουσι καὶ τρώγει τὰ δύο ἐξ αὐτῶν. Ἡ γίδα ἐκδικεῖται, προσκαλέσασα τὸν ἄρκτον, τὴν σύζυγόν του καὶ τὸν λύκον εἰς συμπόσιον. Ὀρύττει λάκκον καὶ ἐπ' αὐτοῦ τίθησι ἕδραν κηρίνην, ἐφ' ἧς καθίζει τὸν ἄρκτον. Παρατεθείσης τῆς τραπέζης, ἀνάπτει κρυφίως πῦρ, ἡ κηρίνη ἕδρα τήκεται καὶ ὁ ἄρκτος πίπτει εἰς τὸ πῦρ καὶ καίεται[4].

Τὸ ἐπεισόδιον ὅμως τῆς κλοπῆς τῶν ἰχθύων ἐκ τοῦ ἁμαξίου τῶν ἰχθυοπωλῶν, καὶ τῆς ἐξαπατήσεως καὶ τοῦ ὀλέθρου τοῦ λύκου εἶναι κοινότατον εἰς τὰς πλείστας σχεδὸν παραλλαγὰς τῆς μεσαιωνικῆς ἐποποιίας. Ἐν μιᾷ τῶν γαλλικῶν παραλλαγῶν τῆς ΙΓ΄ ἑκατονταετηρίδος (Le roman du renard τοῦ Pierre de Saint-Cloud) ἡ πονηρὰ ἀλώπηξ εἶδεν εἰς τὸν δρόμον ἓν ἁμάξιον φορτωμένον χέλια· προσεποιήθη τὴν νεκράν, ὁ δὲ ἁμαξηλάτης ἀπατηθεὶς ἔρριψεν αὐτὴν εἰς τὸ ἁμάξιον, ὁπόθεν ἐκείνη χορτασθεῖσα παρέλαβε καὶ ὅσα ἄλλα χέλια ἠδυνήθη καὶ ἐδραπέτευσε, μυκτηρίζουσα τὸν εὔπιστον ἁμαξηλάτην. Μεταβᾶσα δὲ εἰς τὴν οἰκίαν της ἔκοψε τὰ χέλια καὶ τὰ ἐτηγάνιζε διὰ νὰ συμφάγῃ μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων της (Renard, Fuchs κλπ. ἀρσενικοῦ γένους). Ἡ ὀσμὴ προσείλκυσε τὸν εὐήθη λύκον Isengrin, ὅστις προσῆλθε καὶ ἔκρουσε τὴν θύραν· τῷ ἀπεκρίθησαν ὅμως ὅτι πρέπει νὰ περιμείνῃ μέχρις ὅτου ἀποφάγωσιν οἱ καλόγηροι. Ζητήσας δ' ἐξηγήσεις, μανθάνει ὅτι ἡ

2. Βλέπε καὶ Ἑστία, τ. Δ΄, 1877, σ. 659 κἑ.
3. Ralston, Contes populaires de la Russie, trad. Beneyre, 1874, σ. 163. (*Ἡ μάγισσα*).
4. Zeitschrift f. deutsche Mythologie u. Sittenkunde, τ. I, σ. 469-471.

ἀλώπηξ μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτῆς περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καὶ κατὰ κανόνα νηστεύουσι τρώγοντες ὀψάρια παχύτατα καὶ νοστιμώτατα. Ὁ λύκος ἐξέφρασε τὸν πόνον του νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς καλόγηρος, ὅπως δὲ κείρῃ αὐτὸν δῆθεν ἡ ἀλώπηξ, ἐπιχέει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὁλόκληρον χύτραν πλήρη ζέοντος ὕδατος καὶ ἐμάδισεν οὕτως ὅλον του τὸ δέρμα· ἀλλ' ἐν τεμάχιον ἐγχέλυος ἀπεζημίωσεν αὐτὸν διὰ τὸ πάθημα. Κατόπιν ἐζήτησε νὰ τὸν ὁδηγήσωσι ποῦ ἐψάρευσαν τὰ ὀψάρια ἐκεῖνα, ἡ δὲ ἀλώπηξ τὸν ἔφερεν εἰς πλησίον τέναγος πεπηγός, ἔνθα οἱ χωρικοὶ εἶχον κάμει μίαν ὀπὴν διὰ ν' ἀντλῶσιν ὕδωρ· παρὰ τὴν ὀπὴν ὑπῆρχε κάδος μετὰ σχοινίου, ὃν προσέδεσεν ἡ ἀλώπηξ εἰς τὴν οὐρὰν τοῦ λύκου, λέγουσα ὅτι δι' ἐκείνου ἁλιεύουσιν· οὕτω δ' ὁ λύκος, ἀδυνατῶν νὰ φύγῃ, ἔμεινεν ἐκεῖ μέχρι τῆς πρωΐας, ὁπότε κύνες καὶ κυνηγὸς ἐπέπεσαν κατ' αὐτοῦ καὶ μόλις κατώρθωσε νὰ σωθῇ αἱματόφυρτος, ἀποκοπείσης τῆς οὐρᾶς αὐτοῦ.

Τοῦτο δὲ τὸ ἐπεισόδιον φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ πυρὴν τῆς ἐποποιίας τῆς ἀλώπεκος, ὁ κορμὸς ἐξ οὗ ἀνεφύησαν οἱ πολυπληθεῖς αὐτοῦ κλάδοι. Βλ. Notices et extraits des manuscrits, 1799, τ. V, σ. 298 - 299. Méon, Roman du Renard, 1826, στ. 749 - 916 (κλάδος δεύτερος, κλοπὴ ἰχθύων), στ. 917 - 1130 (κλάδος τρίτος. Δι' ἰχθύων ἡ ἀλώπηξ ἀπατᾷ τὸν λύκον, λέγουσα αὐτῷ ὅτι εἶναι ἐδέσματα μοναχῶν καὶ προτείνει αὐτῷ νὰ καταταχθῇ εἰς τὸ τάγμα· ὁ λύκος δέχεται ὅπως φάγῃ ἰχθῦς, ἡ δ' ἀλώπηξ προσφέρει αὐτῷ ἓν μόνον τεμάχιον καὶ τὸν κείρει διὰ ζέοντος ὕδατος). Ἐν τῷ τετάρτῳ κλάδῳ, στ. 1131 - 1266 τοῦ Roman du Renard (Méon), ἡ κατὰ προτροπὴν τῆς ἀλώπεκος ἁλιεία τοῦ λύκου Isengrin ἐν τῷ πεπηγότι ποταμῷ· παγώνει καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπαύριον κυνηγοὶ τὸν συλλαμβάνουσιν, ἀντὶ δὲ διὰ τῆς σπάθης ν' ἀποκόψωσι τὴν κεφαλήν του, ἀποκόπτουσι τὴν οὐρὰν κατὰ λάθος. Οὕτω δὲ διαφεύγει κακῶς ἔχων. Ἐν τῷ δεκάτῳ κλάδῳ τοῦ Roman du Renard ἡ ἀλώπηξ, προσποιηθεῖσα τὴν νεκρὰν καὶ φαγοῦσα ἑπτὰ ἀρέγκας ἐν τῷ ἁμαξίῳ, παραλαμβάνει μίαν, τὴν προσφέρει εἰς τὸν Primaut, τὸν ἀδελφὸν τοῦ λύκου Isengrin, καὶ πείθει αὐτὸν νὰ μετέλθῃ τὸν αὐτὸν δόλον, ἵνα φάγῃ ἰχθῦς· ἀλλὰ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν ἁλιέων δέρεται καὶ φεύγει, οὐδεμίαν ἀρέγκαν φαγών. Τὸ ἐπεισόδιον τῶν ἐκ τῆς ἁμάξης κλαπέντων ἰχθύων ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ γερμανικῷ Reineke Fuchs (βιβλ. I, κεφ. 3), ἔνθα ὁμοίως διὰ δόλου ἡ ἀλώπηξ παγώνει τὴν οὐρὰν τῆς λυκαίνης (αὐτ., βιβλ. IV, κεφ. 1). Ἐν τῷ λατινικῷ ποιήματι τοῦ ΙΒ΄ ἴσως αἰῶνος Reinardus Vulpes (éd. Fr. Mone, 1832) ἀναφέρεται ἐπίσης τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἁλιείας τῶν ἰχθύων· ἀφ' οὗ ἐπάγωσεν ἡ οὐρὰ τοῦ λύκου, ἡ ἀλώπηξ τρέχει εἰς τὸ πλησίον χωρίον, ἁρπάζει τὸν ἀλέκτορα ἑνὸς ἱερέως (σημειωτέα ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν παπᾶν τοῦ ἑλληνικοῦ παραμυθίου) καὶ ὁδηγεῖ τοὺς διώκοντας αὐτὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦ λύκου, ὃν ραβδίζουσιν ἀνηλεῶς, ἀφέντες ἀκαταδίωκτον τὴν ἀλώπεκα· ἡ παπαδιὰ θέλει νὰ κτυπήσῃ τὸν λύκον εἰς τὴν κεφαλὴν διὰ πελέκεως, ἀλλὰ σφαλεῖσα ἀποκόπτει τὴν οὐράν του, οὕτως δὲ κακῶς ἔχων ἐκεῖνος σώζεται[5]. Ἐν δυσὶ δὲ λατινικοῖς μύ-

5. Rothe, Les romans du Renard, 1845, σ. 42-43. Grimm, Reinhart Fuchs, σ. LXXIV-LXXV.

θοις τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος (Ἀλώπηξ, λύκος ἐν φρέατι. Ἀλώπηξ, λύκος καὶ λέων) ἡ ἀλώπηξ ἐπιφέρει συμφορὰς τῷ λύκῳ, πείσασα αὐτὸν ν' ἁλιεύσῃ ἰχθῦς, ὡς αὐτὴ δῆθεν ἐποίησε[6]. Κατά τινα ἐσθωνικὸν μῦθον[7] ἡ ἀλώπηξ προσποιεῖται τὴν νεκράν, τρώγει ἰχθῦς τοῦ ἁμαξηλάτου, παραλαμβάνει καὶ ἄλλους φεύγουσα, καὶ ἐξαπατᾷ τὴν ἄρκτον λέγουσα ὅτι ἐθήρευσεν αὐτοὺς εἰς τὸ παρακείμενον ἕλος διὰ τῆς οὐρᾶς. Τὸ αὐτὸ ἐπιχειρεῖ καὶ ἡ ἄρκτος, ἀλλ' ἡ οὐρά της ἀποκρυσταλλοῦται, ἡ δ' ἀλώπηξ ἑλκύει ἐκ τοῦ παρακειμένου χωρίου κύνας, οἵτινες κακὴν κακῶς διώκουσι τὴν ἄρκτον. Κατά τινα πάλιν ἑβραϊκὸν μῦθον, ἡ ἀλώπηξ προσποιεῖται τὴν νεκράν, ἀπατᾷ οὕτω τὸν ἁμαξηλάτην καὶ τρώγει τοὺς ἰχθῦς· διὰ τούτων δὲ φέρει τὸν λύκον εἰς τὸ τέναγος, ὅπου τὸν κάμνει πολλὰ νὰ ὑποστῇ ἐκ τοῦ ψύχους[8].

Ὁμοίως ἐν σερβικῷ παραμυθίῳ ἡ ἀλώπηξ ἐξαπλωθεῖσα ὡς νεκρὰ ἐν τῇ ὁδῷ ἀπατᾷ ἕνα ἁμαξηλάτην[9]. Τὸν αὐτὸν μῦθον εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Λάπωσι καὶ αὐτοῖς τοῖς Ὀττεντότοις. Ἐν λαπωνικῷ παραμυθίῳ ἡ ἀλώπηξ προσποιεῖται τὴν νεκράν, ἐμβάλλεται εἰς ἕλκηθρον πλῆρες ἰχθύων τρώγει πολλοὺς διὰ δόλου, φεύγει, συναντᾷ ἄρκτον, ἣν ἐπίσης ἐξαπατήσασα πείθει ν' ἁλιεύσῃ ἰχθῦς καὶ φέρει εἰς παγωμένην λίμνην ὅπου παγώνει ἡ οὐρὰ τῆς ἄρκτου. Αὕτη ὅμως διαφεύγει, συλλαμβάνει τὴν ἀλώπεκα, ἀλλ' ἐκείνη διὰ δόλου τὴν κατακαίει[10]. Ἐν δὲ τῷ ὀττεντικῷ παραμυθίῳ ἀναφέρεται ἀντὶ ἀλώπεκος θώς, ὃν ἐκλαβόντες νεκρὸν παραλαμβάνουσι ἐν τῷ ἰχθυοφόρῳ ἁμαξίῳ χάριν τῆς καλῆς δορᾶς αὐτοῦ· ὁ θὼς διαφυγών, ἀφοῦ ἐκορέσθη ἰχθύων, πείθει τὴν ὕαιναν νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ τέχνασμα, ταύτην ὅμως στερουμένην πολυτίμου δορᾶς, ἀντὶ νὰ θέσωσιν ἐν τῷ ἁμαξίῳ δέρουσιν ἀνηλεῶς οἱ ἁμαξηλάται[11]. Ἐν ἑλληνικῷ παραμυθίῳ τῆς Τήνου ἡ ἀλώπηξ προσποιηθεῖσα ὁμοίως τὴν νεκρὰν ἀπατᾷ ἕνα παπᾶν καὶ τρώγει τοὺς ἐν τῷ δισακκίῳ του ἄρτους καὶ τὰ ἀντίδωρα, παροτρύνει δὲ καὶ τὸν λύκον Μουζούρην νὰ τὸν μιμηθῇ, ὃν ὅμως συλληφθέντα οὕτως ἐν παγίδι ἐκδέρει ζῶντα εἷς χωρικός[12]. Τοιαῦται διηγήσεις περὶ τῆς ἀλώπεκος ἦσαν πιθανῶς κοιναὶ καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ὡς εἰκάζομεν ἔκ τινος περὶ τῆς πανουργίας αὐτῆς μυθεύματος ἀναφερομένου ὑπὸ πατέρων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. «Ἡ ἀλώπηξ ἐστὶ πολύτροπον ζῷον. Πεινάσασα δὲ καὶ ἀποροῦσα τροφῆς, ἀπέρχεται ἐπὶ τοὺς ἡλιακοὺς τόπους, καταρρίπτουσα αὐτὴν εἰς γῆν καὶ ἀνεχομένη τὴν πνοὴν καὶ ὑποκρίνουσα τεθνηκυῖαν κεῖται ὑπτία

---

6. Παρὰ Grimm, αὐτ., σ. 425.

7. Ἀρ. 4 παρὰ Grimm, αὐτ., σ. CCLXXXVI-CCLXXXVII.

8. Ἐν ἑβραϊκῇ συλλογῇ μύθων. Rabbi Berachia Hannakdan, Mischlé schualim (Διηγήσεις περὶ ἀλώπεκος), α' ἐκδ. Mantua 1557, 8ον· ἐν ἰουδαϊκογερμανικῇ μεταφράσει, 1588· μετὰ λατ. μεταφρ. ὑπὸ Melchior Hanel, Praga 1661, 8ον, ἀρ. 99. Παρὰ Grimm, Rein. Fuchs, σ. CCLXXXIII.

9. Wuk Karadschitsch, Volksmärchen der Serben, B. 1854, ἀρ. 50.

10. Germania 1870, τ. XV, σ. 162 κέ.

11. Bleek, Reynard the Fox in South Africa, Lond. 1864, ἀρ. 8.

12. Hahn, Gr. u. alban. Märchen, ἀρ. 86. Pio, Νεοελληνικὰ παραμύθια, Cop. 1879, σ. 209-211.

τοὺς ὀφθαλμούς τε καὶ τοὺς πόδας ἄνω ἔχουσα. Ἐπερχομένων δὲ τῶν πετεινῶν καὶ αὐτὴν κατεσθίειν βουλομένων, ἐκείνη ἑτοίμως αὐτὰ κρατεῖ»[13].

Ὁ πνιγμὸς διὰ τῆς ἐξαπατήσεως τῆς ἁλιείας προβάτων ἐν θαλάσσῃ ἁπαντᾷ ἐν πολλοῖς ἑλληνικοῖς παραμυθίοις, ὧν ἓν ἐδημοσιεύθη ἐν Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις (τ. Β΄, σ. 98) καὶ ἐν παραμυθίοις ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν.

Ἡ πρώτη παραλλαγὴ εἶναι πολὺ περίεργος διὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ κόρακος καὶ τοῦ ὄνου· ὁ λύκος σώζεται καὶ ἐν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς κλάδοις τῆς ἐποποιίας, ἀλλὰ κατὰ πολὺ διάφορον τρόπον, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν.

Ἡ δευτέρα παραλλαγὴ ἐπήγασεν ἐξ ἀρχαιοτάτου τινὸς μύθου. Ἐν τῇ συλλογῇ τῶν αἰσωπείων μύθων εὑρηνται δύο παραλλαγαὶ ἑνὸς παραπλησίου μύθου, φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀλώπηξ ἐξογκωθεῖσα τὴν γαστέρα», ὅπου τὸ πάθημα τοῦ λύκου ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀλώπεκα: «Ἀλώπηξ λιμώττουσα ἐν πήρᾳ ἐθεάσατο ἐπί τινα καλύβην βοσκοῦ κρέα καὶ ἄρτον ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντα καὶ εἰσελθοῦσα ἔφαγεν αὐτὰ ἡδέως. Ἐξογκωθείσης δὲ αὐτῆς τῆς γαστρὸς, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένη ἐξελθεῖν τῆς καλύβης, ἔστενε καὶ ἐπωδύρετο. Ἑτέρα δὲ ἀλώπηξ διερχομένη ἤκουσεν αὐτῆς τῶν στεναγμῶν, καὶ προσελθοῦσα ἐπυνθάνετο, δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο ποιεῖς; Μαθοῦσα δὲ τὸ γεγονὸς ἡ ἀλώπηξ ἔφη· «ἀλλὰ μένε τέως ἐνταῦθα, ἕως ἂν τοιαύτη γένῃ, ὁποία οὖσα εἰσῆλθες»[14]. Κατὰ τὴν παραλλαγὴν τοῦ μύθου τούτου ἡ ἀλώπηξ «ἔν τι ι δρυὸς κοιλώματι ἄρτους καὶ κρέα ὑπό τινων ποιμένων καταλελειμμένα, ταῦτα εἰσελθοῦσα κατέφαγεν»[15]. Ὁ μῦθος ἁπαντᾷ καὶ παρὰ Ὁρατίῳ, ἔνθα μῦς ἀρουραῖος ἐξογκοῦται τὴν γαστέρα, ἰκτὶς δέ τις συμβουλεύει αὐτὸν δσα ἡ ἀλώπηξ τὴν ἑτέραν ἀλώπεκα.

Forte per angustam tenuis nitedula rimam
repserat in cumeram frumenti; pastaque rursus
ire foras pleno tendebat corpore frustra.
Cui mustela procul: «Si vis, ait, effugere istinc
macra cavum repetes arctum, quem macra subisti[16].

Παρὰ Λαφονταὶν ἰκτὶς εἶναι ἡ εἰσελθοῦσα εἰς ἀποθήκην καὶ παχυνθεῖσα, μῦς δὲ ὁ συμβουλεύσας[17]. Λατινικός τις μῦθος τῆς ΙΒ΄ ἑκατονταετηρίδος ἀναφέρει τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ λύκου Isengrin καὶ τῆς ἀλώπεκος Renard. «Dya (?) qui a Rainhardus duxit foeneratorem Isengrinium ad locum multarum carnium, qui cum tenuis per foramen artum intraverat, inflatus exire non potuit; vigiles vero per clamore Rainhardi (excitati?) Isengrinium usque ad evacuationem fusti-

13. [Ἐπιφανίου], Φυσιολόγος 19 ἐν Migne, Patr. Gr., τ. 43, σ. 529.532. [Εὐσταθίου Ἀντιοχείας], εἰς Ἑξαήμερον ἐν Migne, αὐτ., τ. 18, σ. 747.

14. Ἀριθ. 31β Halm. Ἀρ. 158, σ. 350 Κορ. Βλ. καὶ Βαβρ. μυθ. 86.

15. Αὐτ., ἀρ. 31 Halm. Ἀρ. 158, σ. 95 Κορ.

16. Horat., Ep. I, vii, 29-34.

17. Lafontaine, Fables, III, 17 (La belette entrée dans un grenier.)

gaverunt et pellem retinuerunt». (Grimm, R. F., σ. CCIX). Ἐν δὲ τῇ ἀρχαιοτέρᾳ γερμανικῇ παραλλαγῇ τῆς ἐποποιίας, ἡ ἀλώπηξ κλέπτει χοῖρον διὰ δόλου, ὃν ὅμως τρώγει ὁ λύκος, ὡς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἡμετέρου παραμυθίου. Ἡ λιμώττουσα ἀλώπηξ, ἵνα ἐκδικηθῇ, ἀποκρύπτει τὴν πεῖνάν της, ὑπόσχεται δὲ εἰς τὸν διψῶντα λύκον νὰ τῷ εὕρῃ καὶ οἶνον· φέρει δὲ αὐτὸν μετὰ τῆς λυκαίνης εἰς τὸ κελλάριον μοναστηρίου, ὅπου ὅμως συλλαμβάνεται τὸ ζεῦγος τῶν λύκων καὶ πολλὰ πάσχει (Grimm, αὐτ., σ. CIII). Ἐν τῷ Reineke Fuchs (βιβλ. I, κεφ. 12) τῇ πανουργίᾳ τῆς ἀλώπεκος συλλαμβάνεται ἐν τῇ ἀποθήκῃ ἱερέως διὰ παγίδος ὁ γάτος ἀντὶ ταύτης. Ἐν τῇ αὐτῇ παραλλαγῇ (βιβλ. I, κεφ. 17) ἡ ἀλώπηξ διηγεῖται ὅτι ἔφερέ ποτε εἰς τὸ κελλάριον ἑνὸς ἱερέως τὸν λύκον, ὅπου οὗτος ἔφαγε τόσον λαρδίον, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς στενῆς ὀπῆς, δι' ἧς εἰσῆλθεν· ἐκείνη δ' ἥρπασεν ἐξ αὐτῆς τῆς τραπέζης τοῦ ἱερέως ἓν ἐψητὸν καπώνιον καὶ τοὺς διώκοντας αὐτὴν ἔφερε πρὸς τὸ μέρος ὅπου εὑρίσκετο ὁ λύκος, ὃν ἀνηλεῶς δείραντες ἔρριψαν ἡμιθανῆ εἴς τινα τάφρον βορβορώδη. Ὅμοιον παραμύθιον περὶ λύκου οὕτως ἀπατηθέντος ὑπὸ τῆς ἀλώπεκος ἐσώζετο ἐν Hessen (Grimm, σ. CCIX). Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εὑρηται καὶ ἐν τῇ γαλλικῇ παραλλαγῇ[18]. Ἐν τῷ δεκάτῳ κλάδῳ τῆς γαλλικῆς ἐποποιίας ὁ Renard προτείνει τῷ λύκῳ Primaut νὰ τὸν ὁδηγήσῃ νὰ φάγωσι τὰ χοιρομήρια ἑνὸς χωρικοῦ. Διὰ τῆς ὀπῆς μόλις χωροῦσιν· ἡ ἀλώπηξ ἐξέρχεται πρώτη, ἀλλ' ὁ λύκος, πολὺ φαγὼν λαρδίον, δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ. Καταφθάσας δὲ ὁ χωρικός, τὸν δέρει καὶ μόλις διαφεύγει διὰ τῆς ἀνοιχθείσης θύρας. Ἐν τῷ αὐτῷ κλάδῳ ἡ ἀλώπηξ προτείνει νὰ κλέψωσι τὰς χῆνας ἑνὸς ἱερέως· ἀλλ' αὗται φυλάσσονται ἐπιμελῶς, οἱ δὲ κύνες ἐπιπίπτουσι κατὰ τοῦ λύκου. Καὶ ἐσθωνικὸν παραμύθιον ἔχει τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ περίστανται λάθρα ἐν γαμηλίῳ συμποσίῳ· ὁ λύκος κατὰ προτροπὴν τῆς ἀλώπεκος ψάλλει, οἱ συνδαιτυμόνες ἐννοοῦσι τὴν παρουσίαν του, τὸν καταδιώκουσιν, ἀλλὰ διαφεύγει πολλὰ παθών· ἡ ἀλώπηξ χρίει τὴν κεφαλήν της μὲ ἀνθόγαλα καὶ προσποιεῖται εἰς τὸν λύκον ὅτι πολλὰ καὶ αὐτὴ ὑπέφερε[19]. Παραπλήσιον εἶναι καὶ ὀττεντοτικόν τι παραμύθιον. Ἡ ἀλώπηξ τρώγει ὅλον τὸ ὀξύγγιον ἀνθρώπου, ὃν ὑπηρετεῖ, καὶ ἀλείφει τὴν οὐρὰν τῆς ὑαίνης ὑπηρετούσης ἐπίσης ἐκεῖ, ὥστε ὁ κύριος ὑπολαβὼν ὡς ἔνοχον ταύτην τὴν δέρει ἀπηνῶς[20].

Ὁ ἀποπνιγμὸς τοῦ λύκου ἐντὸς τοῦ θερμοῦ ἔχει ὁμοιότητά τινα μὲ τὴν ἐν πολλαῖς εὐρωπαϊκαῖς παραλλαγαῖς κουρὰν αὐτοῦ διὰ ζέοντος ὕδατος, περὶ ἧς ἀνωτέρω, μάλιστα δὲ μὲ τὴν τιμωρίαν τῆς ἄρκτου, ἐν τῷ παραμυθίῳ τῆς Βουκοβίνας, οὗ ἐν ἀρχῇ ἐμνήσθημεν.

---

18. Méon, Le roman du Renard, στ. 4318-4555.
19. Ἀρ. 2 παρὰ Grimm, σ. CCLXXXV.
20. Bleek, ἔνθ' ἀν., ἀρ. 9.

ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ*

Τὸ κατὰ τὸν μεσαίωνα διάσημον μυθιστόρημα τοῦ *Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου* σῴζεται νῦν ἐν Κυθήροις ὡς παραμῦθι. Τοῦ μυθιστορήματος τούτου διεσώθησαν, ὡς γνωστόν, δύο ἔμμετροι διασκευαί:[1] 1ον) Τὸ *Μεταγλώττισμα ἀπὸ Λατινικὸν εἰς Ρωμαϊκόν. Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου* καὶ 2ον) *Ἡ Ἀπολλωνίου τοῦ ἐν Τύρῳ ριμάδα*. Τὸ παραμῦθι δὲν περιλαμβάνει τὰς πρὸ τοῦ γάμου περιπετείας τοῦ ἥρωος τοῦ μυθιστορήματος Ἀπολλωνίου, ἀλλ' ἄρχεται ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀποχαιρετίζει οὗτος τὸν πενθερόν του καὶ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ ἐπιβιβάζεται πλοίου, ὅπως μεταβῇ καὶ βασιλεύσῃ εἰς ἄλλην χώραν. Παραλείπονται δηλαδὴ ἐν αὐτῷ τὰ περιλαμβανόμενα ἐν μὲν τῷ μεταγλωττίσματι ἀπὸ τοῦ στίχου 1-380, ἐν δὲ τῇ ριμάδᾳ ἀπὸ τοῦ στίχου 1-880.

Τὸ παραμῦθι, ὅπερ, ἐκτὸς ἀσημάντων ἔν τισι παραλλαγῶν, εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ μεταγλώττισμα καὶ τὴν ριμάδαν, ἔχει ὡς ἕπεται:

Κόκκινη κλωστὴ δεμένη
στὴν ἀνέμη τυλιγμένη,
δός τση κλῶτσο νὰ γυρίσῃ
παραμῦθι ν' ἀρχινήσῃ
καὶ τὴν καλή σας συντροφιὰ
νὰ τὴν καλησπερίσῃ.

Καλησπέρα τς ἀφεντιᾶς σας.

Μιὰ φορὰ ἦτανε ἕνας βασιλέας ποῦ τόνε λέγανε Ἀπολλώνιο κ' εἶχε καὶ μία γυναῖκα ποῦ τήνε λέγανε Ἀρχιστράτα. Ζούσανε ἀγαπημένα καὶ βασιλεύανε σὲ μία χώρα, μὰ ἦρθε καιρὸς ποῦ ἔπρεπε νὰ φύγουνε καὶ νὰ πάνε σ' ἄλλο μέρος. Μπήκανε λοιπὸ μέσ' σ' ἕνα καράβι καὶ βγήκανε σὲ ταξίδι, μὰ πάνω στὸ ταξίδι καὶ μέσα στὸ καράβι πιάσανε οἱ πόνοι τὴ βασίλισσα καὶ γέννησε κι ἔκαμε ἕνα σὰν ἄγγελος ὁμορφο κοπελλουδάκι. Ἀπὸ τσὶ πολλοὺς ὅμως πόνους κι ἀπὸ τὴ φουρτοῦνα τὴ μεγάλη ποῦ εἶχε πιάσει, λιγώθηκε ἡ βασίλισσα καὶ ὅλοι μέσα στὸ καράβι ἐθαρρέψανε πῶς ἀπέθανε. Πιάσανε λοιπὸ καὶ ἀφοῦ τὴν κλάψανε καλά, τὴ βάλανε μέσα σὲ μία ὁλόχρυση κασσέλλα, γράψανε ἀπὸ πάνω τὄνομα τση καὶ τήνε ρίξανε στὴ θάλασσα. Ἡ κασσέλλα ἄμπλεγε ἀπάνω

---

* Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σπυρ. Ἐμ. Στάθη εἰς περ. Λαογραφία 1(1909), σ. 71-77.

1. Κρουμβάχερ, Ἱστορία Βυζαντιν. λογοτεχνίας, τ. Γ', §375, σ. 136 τῆς μεταφράσεως Γ. Σωτηριάδου.

στὴ θάλασσα καὶ τὸ κῦμα τήνε πήγαινε, τήνε πήγαινε, ἴσα μὲ ποῦ τὴν ἔφερε ἀπὸ κάτω ἀπὸ ἕνα μοναστῆρι καὶ τὴν εἶδε ὁ γούμενος ποῦ 'τανε μαζὶ μὲ πέντ' ἕξε καλογέρους κάτω στὰ βώλια, τὴν ἔβγαλε ὄξω στὴ στεριὰ καὶ ἀφοῦ τὴν ἄνοιξε, ξελίγωσε τὴν Ἀρχιστράτα, ποῦ 'βρε μέσα σὲ δαύτηνε. Ἡ βασίλισσα τὰ σάστισε καὶ δὲν καταλάβαινε ποῦ βρισκότανε, μὰ μὲ τὰ πολλὰ κατάλαβε καὶ ἀφοῦ τοὺς εἶπε τὴν ἱστορία τση, ἔκατσε μαζί τους στὸ μοναστῆρι, ἀφοῦ πρῶτα ἔγινε κι αὐτὴ καλογραῖα. Τὴν κασσέλλα τήνε κρεμάσανε στὴν πόρτα τοῦ μοναστηριοῦ, ἄνε λάχῃ καμία φορὰ καὶ περάσῃ κανένας, ποῦ νὰ ξέρῃ τὴν Ἀρχιστράτα, νὰ δῇ τὴν κασσέλλα καὶ νὰ καταλάβῃ πῶς καὶ ἡ βασίλισσα βρίσκεται στὸ μοναστῆρι μέσα.

Ἂς ἀφήσωμε τὴ βασίλισσα στὸ μοναστῆρι καὶ ἂς πιάσωμε τὸ βασιλέα, ὅπου ἐπῆρε τὴν κόρη του, τὴν ἐπῆγε στὴν πατρίδα του, τὴν ἔβαλε σὲ παραμάννα, τὴν ἀνάστεσε, τήνε μεγάλωσε καὶ τὴν ἔκαμε μίαν ὡραία κοπέλλα. Ἀλλὰ ἐκηρύξανε πόλεμο τοῦ Ἀπολλώνιου καὶ δὲν εἶχε ποῦ ν' ἀφήσῃ τὴν κόρη του· τὴν ἄφησε λοιπὸ στὸ Στρογγύλιο, ποῦ ἦτανε φίλος του καὶ βεζίρης του καὶ ἐπῆγε στὸν πόλεμο. Αὐτὸς ὁ Στρογγύλιος εἶχε μία κόρη πολὺ ἄσκημη, ποῦ ἐζήλευε τσῆ βασιλιοπούλλας ποῦ ἦτανε πολὺ ὄμορφη καὶ εἶπε στὴ μάννα τση: «Ἢ τὴ βασιλιοποῦλλα θὰ βγάλετε ἀπὸ δῶ ἢ ἐγὼ θὰ πεθάνω». Ἀφοῦ εἶδε ἡ γυναῖκα τοῦ Στρογγύλιου ὅτι ἡ κόρη τση δὲ μπορεῖ νὰ βαστάξῃ ἀπὸ τὴ ζήλεια τση, κατάφερε τὸ Στρογγύλιο νὰ βγάλουνε ἀπὸ τὴ μέση τὴ βασιλιοποῦλλα. Τήνε δώσανε λοιπὸ σ' ἕνα δοῦλο τους, γιὰ νὰ τήνε σιργιανίσῃ τάχατες καὶ τοῦ παραγγείλανε νὰ τήνε πάῃ πολὺ μακριὰ μὲ τὴ βάρκα καὶ ὕστερα νὰ τήνε πνίξῃ. Ὁ δοῦλος τήνε πῆρε, τὴν ἔμπασε μέσα στὴ βάρκα καὶ τὴν ἐπήγαινε, τὴν ἐπήγαινε, ἴσα μὲ ποῦ ἀπόστεσε πλέα ἡ βασιλιοποῦλλα καὶ τοῦ εἶπε: «Στὸ Θεὸ σὲ ὁρκίζω νὰ μοῦ πῇς γιατί μὲ πηγαίνεις ἐτσιδὰ ἀλάργου, μπὰς καὶ σοῦ εἶπανε νὰ μὲ πνίξῃς;» Ὁ δοῦλος ὁ κακομοίρης ἦτανε πονόψυχος καὶ ἄρχισε νὰ κλαίῃ καὶ νὰ τσῆ λέῃ ὅτι πρέπει νὰ τήνε πνίξῃ, γιατὶ ἔτσι τοῦ ἔχουνε πεῖ. Ἐκείνη τότε τοῦ εἶπε: «Λυπήσου με, μὴ μὲ πνίξῃς, μοναχὰ βγάλε με ἀπάνω στὸ βουνὸ καὶ ἄφησέ με ἐκειδὰ νὰ μὲ φάνε τὰ ἄγρια θερία καὶ πές τους ὅτι μ' ἔπνιξες». Ὁ δοῦλος τήνε λυπήθηκε, τὴν ἔβγαλε στὸ βουνὸ κ' ἐγύρισε κ' εἶπε στὸ Στρογγύλιο ὅτι τήνε σκότωσε. Ὁ Στρογγύλιος ἐκήρυξε τότε στὸν κόσμο ὅτι ἀπέθανε ἡ βασιλιοποῦλλα, ἔσπαξε ἕνα ἀρνί, τὸ ἐστόλισε καὶ τὸ ἔθαψε. Τὸ λείψανό του τὸ ἀκλούθησε ὁ κόσμος, θαρρῶντας πῶς εἶναι ἡ βασιλιοποῦλλα.

Ἂς ἀφήσωμε τώρα τὸ Στρογγύλιο καὶ ἂς πιάσωμε τὴ βασιλιοποῦλλα, ποῦ στὴ τύχη μοναχὴ ἔτρεχε στὸ βουνὸ καὶ κεῖ ποῦ ἐπήγαινε, ἐπήγαινε, εἶδε κάτι σκύλους καὶ εἶπε μὲ τὸ νοῦ τση ὅτι ἐδῶ ποῦ εἶναι σκύλοι θὰ εἶναι καὶ ἀνθρῶποι· εἶδε λοιπὸν ἐκεῖ κοντὰ κάτι τσοπάνηδες καὶ τοὺς ἐρώτησε ποῦ εἶναι ὁ δρόμος ὅπου πάει μέσα στὴ χώρα. Ἐκεῖνοι τσῆ δώσανε λίγο ψωμὶ καὶ μέσα σ' ἕνα φλασκὶ λίγο νερὸ καὶ εἶπανε ὅτι θὰ πηγαίνῃ ἀπ' αὐτὸ τὸ δρόμο, νὰ ποῦμε, καὶ παραπέρα θὰ δῇ ἄλλους τσοπάνηδες καὶ κεῖνοι θὰ τσῆ δείξουνε τὸν ἄλλο δρόμο, ὅπου βγαίνει στὴ χώρα. Ἐπήγαινε λοιπὸν ἡ βασιλιοποῦλλα τὸ δρόμο ποῦ τσῆ δείξανε καὶ παραπέρα ηὗρε τοὺς ἄλλους τσοπάνηδες καὶ τσῆ δείξανε καὶ κεῖνοι τὸν ἄλλο δρόμο. Ἐτράβηξε τὸ δρόμο αὐτόνε, μὰ κεῖ ποῦ πήγαινε

τὴν ἀπαντήσανε κλέφτες καὶ τήνε πήρανε καὶ τήνε πουλήσανε μέσα στὴ χώρα σ' ἕνα κακοῦργο καὶ τύραννο, ποῦ τσ' εἶπε, ὅτι δὲ θὰ τσῆ δώσῃ τὴ λευτερία τση, ἃ δὲ τοῦ γεμίσῃ μὲ ἄτιμες πράξες αὐτὸ τὸ σεντοῦκι, νὰ ποῦμε, φλουρία. Ἐκείνη ἡ δύστυχη ὁλημερνὶς κι ὁλονυχτὶς ἔκλαιγε κι ὅποιος ἐπήγαινε νὰ τὴν ἀπατήσῃ ἔπεφτε στὰ πόδια του καὶ τοῦ 'λεγε: «Εἶμαι κοπέλλα! Γιὰ τὸ Θεὸ μὴ μ' ἀγγίξῃς, μοναχά, ἄνε θέλῃς, ρίξε τὰ φλουρία στὸ σεντοῦκι καὶ μὴ μὲ πειράξῃς!» Τήνε λυπόντουσε ὅλοι καὶ χωρὶς κανένας νὰ τήνε πειράξῃ ἔρριχνε ὁ καθένας τους τὰ φλουρία στὸ σεντοῦκι καὶ ἔφευγε. Πῆγε καὶ τὸ βασιλιόπουλλο τσῆ χώρας ἐκεινῆς σὲ δαύτηνε καὶ ἅμα εἶδε τὴν ὀμορφία τση τήνε λυπήθηκε καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ τὴν ἀγάπησε, μὰ δὲν εἶπε σὲ κανένανε τίοτα, γιατὶ ἦτανε βασιλιόπουλλο καὶ δὲ θὰ τὸ ἀφήνανε ποτὲ νὰ πάρῃ μία τέτοια γιὰ γυναῖκα.

Ἂς ἀφήσωμε τὴ βασιλιοποῦλλα καὶ ἂς πιάσωμε τὸν Ἀπολλώνιο, ὅπου ἅμα ἐτέλειωσε ὁ πόλεμος ἐγύρισε στὴ πατρίδα του. Ἐκεῖ τοῦ εἶπε ὁ Στρογγύλιος ὅτι ἡ κόρη του ἀπέθανε· καὶ εὐτὺς ἅμα τἄκουσε λυπήθηκε πολὺ καὶ ἀπὸ τὸν καῦμό του τὸ μεγάλο ἔντυσε στὰ ὁλόμαυρα ἕνα καράβι, μπῆκε μέσα σὲ δαῦτο, ἔκατσε, ἔκατσε σ' ἕνα σκαμνί, ἔβαλε μπροστά του ἕνα τραπέζι καὶ μὲ ἀκουμπισμένο τὸ κούτελό του στὰ δύο του χέρια, εἶχε τὸ κεφάλι του στὰ κάτω ριγμένο καὶ ὅλο σκεφτότανε, σκεφτότανε, χωρὶς νὰ μιλῇ κανενοῦ. Τὸ καράβι χωρὶς τιμόνι τὸ ἄφησε νὰ πηγαίνῃ, ὅπου τὸ ρίξῃ ἡ τύχη. Ἡ τύχη του τὸ ἔρριξε στὸ μέρος ποῦ ἤτανε σκλάβα ἡ κόρη του. Ἀκούστηκε λοιπὸ στὸ μέρος ἐκεῖνο ὅτι ἔφτασε ἕνα καράβι μαυροφορεμένο καὶ ἐπηγαίνανε νὰ τὸ δοῦνε. Ὁ Ἀπολλώνιος ἀκουμπισμένος, ὅπως εἴπαμε, δὲ μιλοῦσε κανενοῦ. Τότε τὸ βασιλιόπουλλο τσῆ χώρας, ποῦ εἴπαμε πῶς εἶχε ἀγαπήσει τὴ βασιλιοποῦλλα, ἔβαλε ντελάλη, ὅτι ὅποιος μπορέσῃ νὰ κάμῃ αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο νὰ μιλήσῃ, θὰ τοῦ κάμῃ ἕνα μεγάλο δῶρο. Πῆγεν ὁ ἕνας κι ὁ ἄλλος, πολέμησε νὰ κάμῃ τὸν Ἀπολλώνιο νὰ μιλήσῃ, μὰ κανένας δὲν μπόρεσε. Τόσο πολὺ τὸν εἶχε κάμει ἡ μεγάλη του ἡ λύπη νὰ σιχαθῇ τὸν κόσμο καὶ νὰ μὴ θέλῃ κανενοῦ νὰ μιλήσῃ! Ὁ τύραννος τότε ποῦ εἶχε σκλάβα τὴ βασιλιοποῦλλα ἐπῆγε καὶ τσῆ εἶπε, ἄνε μπορέσῃ νὰ τόνε κάμῃ ἐκείνη νὰ μιλήσῃ, θὰ τσῆ δώσῃ τὴ λευτερία τση. Πῆρε ἡ βασιλιοποῦλλα τὴν κιθάρα ποῦ ἔφερε νὰ τήνε παίζει πολὺ ὡραῖα, ἐπῆγε στὸ καράβι, ἔκατσε κοντὰ στὸν Ἀπολλώνιο καὶ ἀρχίνησε νὰ παίζῃ ὡραῖα καὶ λυπητερὰ καὶ θρηνῶντας νὰ τοῦ λέῃ: «Μίλησέ μου, μάτια μου, μίλησέ μου, φῶς μου, γιὰ τὸ Θεὸ μίλησέ μου νὰ πάρω τὴ λευτεριά μου, ποῦ εἶμαι σκλάβα». Ἀπὸ τὰ πολλὰ ποῦ ἔλεγε καὶ τὰ πολλὰ κλάματα ποῦ ἔκανε, θύμωσε ὁ Ἀπολλώνιος καὶ σηκώθηκε καὶ τσῆ 'δωκε μὲ τὸ χέρι του μία σπρωχταρέα, ποῦ ἔπεσε χάμω κι ἐπόνεσε πολύ. Τότες ἐκείνη σηκώθηκε ἀπάνω καὶ μὲ βρύση τὰ δάκρυα ἀρχίνησε νὰ τραγουδῇ καὶ νὰ λέῃ:

Ὦ κύρι μ' Ἀπολλώνιε καὶ μάννα μ' Ἀρχιστράτα,
ὄντες μὲ κοιλοπόνησες σὲ ρίξανε στὴ στράτα.
Ἀνάθεμα, Στρογγύλιε, ἐσένα καὶ τὴν ὥρα,
ποῦ μ' ἄφηνε ὁ πατέρας μου στὴν ἰδική σου χώρα.

Ν' ἀκούση αὐτὰ τὰ λόγια ὁ Ἀπολλώνιος! Τινάζεται εὐτὺς ἀπὸ τὴ θέση του καὶ τσῆ λέει: «Πές το πάλι, πές το πάλι». Ἐκείνη δὲν πρόσεξε σ' αὐτὰ τὰ λόγια, μοναχά εὐτὺς ὄντες ἄκουσε λόγο νὰ βγάλῃ τὸ στόμα του, γύρισε κατὰ τ'ς ἀνθρώπους ποῦ ἦτανε μαζεμένοι στὸ γιαλὸ καὶ φώναζε γιὰ νὰ πάρῃ τὴ λευτερία τση: «Μίλησε! μίλησε!» Ἐκεῖνοι τρέξανε ὅλοι στὸ καράβι καὶ ἀκούσανε τὸν Ἀπολλώνιο νὰ μιλῇ μὲ τὴν κόρη του, ποῦ τὴν εἶχε πλέα γνωρίσει, ἀφοῦ ἐκείνη, ἅμα εἶδε ὅτι οἱ ἀνθρῶποι τὴν ἀκούσανε ποῦ τοὺς φώναζε ὅτι μίλησε, τοῦ φανέρωσε ὅτι εἶναι κόρη ἑνοῦ βασιλέα ποῦ τόνε λένε Ἀπολλώνιο. Φαντάσου τώρα τὴ χαρὰ τοῦ Ἀπολλώνιου, νὰ βρῇ τὴν κόρη του ποῦ τὴν εἶχε πεθαμένη! Ἔβγαλε εὐτὺς τὰ μαῦρα ἀπὸ τὸ καράβι. Τὸ βασιλιόπουλλο τσῆ χώρας ἐκεινῆς, ποῦ εἴπαμε πῶς ἀγάπησε τὴ βασιλιοποῦλλα γιὰ τὴν ὀμορφία τση, τὴν ἐζήτησε τότες ἀπὸ τὸν πατέρα τση γιὰ γυναῖκα καὶ ὁ Ἀπολλώνιος μὲ ὅλη του τὴν καρδιὰ ἐδέχτηκε. Μπήκανε λοιπὸ στὸ καράβι ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ γαμπρός του τὸ βασιλιόπουλλο καὶ ἡ κόρη του καὶ ἀφοῦ πρῶτα τιμωρήσανε τὸ σκληρὸ τὸν τύραννο ποῦ εἶχε σκλάβα τὴ βασιλιοποῦλλα, ξεκινήσανε γιὰ τὴν πατρίδα τους. Στὸ δρόμο περάσανε ἀπὸ ἕνα μοναστῆρι καὶ εἴπανε «ἂς πάμε νὰ προσκυνήσωμε»· καὶ πηγαίνοντας εἶδανε στὴν πόρτα τοῦ μοναστηριοῦ μία κασσέλλα ποὺ ἔγραφε ἀπ' ὄξω τὸ ὄνομα τσ' Ἀρχιστράτας. Ὁ Ἀπολλώνιος τήνε γνώρισε καὶ ηὗρε τὸν ἡγούμενο, ποῦ τοῦ τά 'πε ὅλα καὶ τοῦ παρουσίασε καὶ τὴν καλογραῖα ποῦ ἦτανε ἡ γυναῖκα του καὶ εὐτὺς τήνε γνώρισε καὶ μὲ χαρὲς καὶ δόξες τὴν ἔμπασε μέσα στὸ καράβι καὶ τραβήξανε ὅλοι μαζὶ γιὰ τὴν πατρίδα. Ἅμα φτάσανε ἐκεῖ βρέσκει ὁ Ἀπολλώνιος τὸ Στρογγύλιο καὶ τοῦ λέει νὰ τοῦ ξεθάψῃ τὴν κόρη του, γιατὶ θέλει νὰ τήνε δῇ. Ὁ Στρογγύλιος ξεθάφτει τότε τὸ ἀρνί. Ὁ Ἀπολλώνιος τοῦ λέει: «Αὐτὴ εἶναι ἡ κόρη μου; Αὐτὸ εἶναι ἀρνί». Ὁ Στρογγύλιος τοῦ ἀπαντᾷ: «Ἐβρικολάκιασε». Τότες ὁ Ἀπολλώνιος τοῦ δείχνει τὴν κόρη του ποῦ τὴν εἶχε κρύψει ξαπόστα γιὰ νὰ δῇ τί θὰ πῇ καὶ εὐτὺς τόνε κλεῖ μέσα στὸ σπίτι του μαζὶ μὲ ὅλη του τὴ φαμίλια καὶ βάζει φωτία καὶ τσὶ καίει ὅλους. Στὸ δοῦλο ποῦ δὲν ἔπνιξε τὴ βασιλιοποῦλλα ἔκαμε μεγάλα δῶρα. Ἐστεφανώθηκε λοιπὸν ἡ βασιλιοποῦλλα τὸ βασιλιόπουλλο, ζήσανε εὐτυχισμένοι ὅλοι μαζὶ καὶ περάσανε καλὰ καὶ μεῖς ἐδῶ καλύτερα.

Οὕτω σῴζεται σήμερον τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου ἐν Κυθήροις ὡς παραμῦθι.

Τὸ παραμῦθι τοῦτο, καθ' ὅλα σχεδὸν ὅμοιον πρὸς τὸ μεταγλώττισμα καὶ τὴν ριμάδαν, πάντως θὰ προῆλθεν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως μιᾶς τῶν δύο διασωθεισῶν τούτων διασκευῶν. Συνάγομεν δὲ ὅτι θὰ προῆλθεν ἐκ τῆς ριμάδας ἰδίως ἐκ τῶν ἑξῆς δύο λόγων:

1ον) Ἐκ τῶν διασωθέντων εἰς τὸ παραμῦθι κυρίων ὀνομάτων. Τοιαῦτα εἶναι τρία: α') Ἀπολλώνιος, β') Ἀρχιστράτα καὶ γ') Στρογγύλιος. Ἐκ τούτων τὰ ὀνόματα Ἀρχιστράτα καὶ Στρογγύλιος φέρονται ἐν τῷ μεταγλωττίσματι Ἀρχιστρατοῦσα καὶ Στραγγαλιών, ἐνῷ ἐν τῇ ριμάδᾳ φέρονται Ἀρχιστράτα καὶ Στραγγύλιος, ἐξ ὧν εὐκολώτερον δύνανται νὰ προκύψωσι τὰ ἐν τῷ παραμυθίῳ ὀνόματα Ἀρχιστράτα καὶ Στρογγύλιος.

2ον) Ἐκ τῶν στίχων, οὓς λέγει ἡ βασιλιοπούλλα πίπτουσα ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου, ἀφοῦ ὥθησε αὐτὴν ὁ Ἀπολλώνιος. Οἱ στίχοι οὗτοι ἐν τῇ ριμάδᾳ εἶναι:

Ἀνάθεμα τὸ σπίτι σου, Στραγγύλιε τυράννο,
ὁποῦ 'σουν ἡ κακή μου ἀρχὴ σ' τοῦτα ὁποῦ παθαίνω.
Ἀνάθεμα τὴν μοῖρα μου, ἀνάθεμα τὴν ὥρα,
ὁ κῦρις μου ὅντε μ' ἄφηκε στὴν ἐδική σου χώρα...

ἐξ ὧν εὐκόλως δύνανται νὰ προέλθωσιν οἱ ἐν τῷ παραμυθίῳ στίχοι. Ἐνῷ τοὐναντίον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωσι προέλθει οὗτοι ἐκ τῶν στίχων τοῦ μεταγλωττίσματος, οἵτινες εἶναι:

Ἂν ἤξευρες τὸ γένος μου καὶ τίνος κόρη εἶμαι,
νὰ ἔπασχες καὶ νά 'κλαιες ἀντάμα μετὰ μένα.
Ἐγὼ 'μαι κόρη πρίγκηπος, ἐγγόνη βασιλέως
τοῦ Τύρου καὶ τῆς Τρίπολης καὶ τῆς Ἀντιοχείας...

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΙΝΕΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΝΩΤΕΡΩ ΠΑΡΑΜΥΘΙΟΝ*

Τὸ ἀνωτέρω κυθηραϊκὸν παραμύθιον προῆλθεν, ὡς ὀρθῶς διέγνωσεν ὁ ἐκδότης, ἐκ τῆς *Ριμάδας*, διότι αὕτη μόνη ἐκυκλοφορεῖτο ὡς δημῶδες βιβλίον, πολλάκις μὲν τυπωθεῖσα κατὰ τὸν ΙΣΤ΄ καὶ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα, ἀνατυπωθεῖσα δὲ καὶ κατὰ τὸν ΙΗ΄ καὶ τὸν ΙΘ΄[1], ἐνῷ ἡ ἀρχαιοτέρα διασκευή, ἡ *Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου*, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ W. Wagner, ἐκ τοῦ ἑνὸς μόνου κώδικος, ἐν ᾧ περιεσώθη (Παρισινοῦ 390)[2]. Πλὴν τῆς παραλείψεως τῆς ἀρχῆς, κατὰ τἆλλα εἶναι ἐπιτομὴ μὲ ἀσημάντους παραλλαγὰς τοῦ δημώδους βιβλίου.

Ἐκ τῆς *Ριμάδας* ἐπίσης προῆλθε καὶ ἕτερον ἑλληνικὸν παραμύθιον τῶν Κυδωνιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Hahn[3]. Ἐν τούτῳ δ' δ-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 1(1909), σ. 77-81.

1. Legrand, Bibliographie hellénique, τ. 1, σ. 290. Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, τ. Β', σ. 25. Ὁ Βρετὸς ἀναφέρει μίαν ἔκδοσιν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος (1778), ὁ δὲ Legrand μίαν τοῦ ΙΘ΄ (1805). Ὡς κατέδειξεν ὁ Singer ἐν τῷ περιοδικῷ Anglia, Beilage 1899, τ. 22, σ. 113-114 ἡ μὲν *Διήγησις* προῆλθεν ἐκ πιθανῆς ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ Ἀπολλωνίου, ἐξ ἧς καὶ ὁ εἰς πεζὸν λόγον *Ἀπολλώνιος* τοῦ Ἰταλοῦ Leone del Prete, ἡ δὲ *Ριμάδα* ἐξ ἑτέρας ἰταλικῆς διασκευῆς. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν ἰταλικῶν διασκευῶν κοινὴ πηγὴ εἶναι παλαιοτέρα γαλλικὴ διασκευὴ τοῦ λατινικοῦ κειμένου.

2. Medieval Greek Texts, London 1870, σ. 63-90 καὶ τὸ δεύτερον κατ' ἀκριβέστερον ἀντίγραφον ἐν Carmina graeca medii aevi, Lips. 1874, σ. 248-276.

3. Gr. u. alban. Märchen, τ. 1, σ. 273-284, ἀρ. 50. Τὴν ὁμοιότητα τοῦ παραμυθίου τούτου πρὸς τὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους γνωστοτάτην Ἱστορίαν τοῦ βασιλέως τῆς Τύρου

μως αί παραλλαγαί εἶναι μείζονες, πρὸς δὲ τούτοις προστίθενται καὶ ἐπεισόδια καὶ δὲν μνημονεύονται τὰ ὀνόματα. Παραλείπεται δὲ καὶ ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀπολλωνίου διήγησις περὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀντιοχείας Ἀντιόχου, ἣν παρέλαβον καὶ αἱ ἑλληνικαὶ διασκευαί, χωρὶς ἐκ τῆς παραλείψεως νὰ προκύψῃ χάσμα τι εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ μύθου· τοῦτο δέ, κατὰ τὴν εὔστοχον παρατήρησιν τοῦ Rohde[4], καταδεικνύει ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἀντιόχου εἶναι ἄτεχνος προσθήκη τοῦ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν διασκευάσαντος τὸ ἀπολεσθὲν ἑλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ Ἀπολλωνίου.

Παντελῶς ἀδικαιολόγητος ἀφήνεται ἐν τῷ κυθηραϊκῷ παραμυθίῳ ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀπολλωνίου μετὰ τῆς συζύγου του Ἀρχιστράτας ἐκ τοῦ βασιλείου των. Ἐν τῇ *Διηγήσει* καὶ ἐν τῇ *Ριμάδᾳ*, συμφώνως πρὸς τὴν λατινικὴν *Ἱστορίαν*, ὁ Ἀπολλώνιος νυμφευθεὶς ἐν Τριπόλει ἀποπλέει μετὰ τῆς συζύγου του, ὅπως παραλάβῃ τὴν κατ' ἀπίθανον τρόπον λαχοῦσαν αὐτῷ βασιλείαν τῆς Ἀντιοχείας. Πολλῷ δ' ὅμως ἐντεχνοτέρα εἶναι ἡ ἐν τῷ παραμυθίῳ τῶν Κυδωνιῶν οἰκονομία τοῦ μύθου.

Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ παρεμβολὴ εἰς τὸ κυθηραϊκὸν παραμύθιον, ἐκεῖ ὅπου μονολογεῖ ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀπολλωνίου, κακωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, τεσσάρων στίχων, ὧν οἱ δύο ἐλήφθησαν ἐκ τῆς *Ριμάδας*. Ἡ παρεμβολὴ στίχων εἰς τὰ παραμύθια δὲν εἶναι ἀσυνήθης. Ὁ L. F. Weber[5] παρατηρεῖ, ὅτι τοιοῦτοι στίχοι εἶναι πάντοτε λόγοι, καὶ ἔχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν τύπον ἐπῳδῶν, ἀλλὰ καὶ διάλογοι ἔμμετροι παρεμβάλλονται εἰς τὰ παραμύθια, καὶ τὴν κατακλεῖδα τῶν παραμυθίων ἀποτελεῖ ἐνίοτε ζεῦγος στίχων. Ταῦτα ἀναφέρονται προπάντων εἰς τὰ γερμανικὰ παραμύθια. Εἰς δὲ τὰ ἑλληνικὰ αἱ παρεμβολαὶ στίχων δύνανται νὰ ταχθῶσιν εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας:

Α΄. Εἰς προσαγορεύσεις ἢ χαριεντισμοὺς ἢ περιπαίγματα τοῦ μυθολόγου πρὸς τοὺς ἀκροατάς, συνηθέστατα μὲν ἐν ἀρχῇ τοῦ παραμυθίου, ἐνίοτε ἐν τέλει καὶ σπανιώτατα ἐν μέσῳ τῆς διηγήσεως[6].

Β΄. Εἰς ἔμμετρον περίληψιν τοῦ παραμυθίου, προτασσομένην τῆς διηγή-

---

Ἀπολλωνίου παρετήρησεν ὁ F. Liebrecht ἐν κρίσει τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn δημοσιευθείσῃ ἐν Heidelberger Jahrb., 1864, σ. 267. Βλ. καὶ B. Schmidt, Griechische Märchen, Sagen u. Volkslieder, σ. 7. Krumbacher, Gesch. d. byz. Litteratur, τ. 2, σ. 852.

4. Der griech. Roman, 1ης ἐκδ., σ. 421.

5. Märchen und Schwank, Kiel 1904, σ. 23.

6. Ὁ Rob. Petsch (Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen, Berlin 1900), ἂν καὶ ἐσταχυολόγησε τὰς κυριωτέρας συλλογὰς ἑλληνικῶν παραμυθίων, δὲν ἀναφέρει ἐμμέτρους κατακλεῖδας. Ὁμοίως δὲν ἀναφέρονται τοιαῦται κατακλεῖδες καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν κατακλείδων τῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων τοῦ René Basset (Revue des tradit. populaires, 1903, σ. 22-25). Αἱ ἔμμετροι ἐν τῷ μέσῳ παρενθέσεις συνηθίζονται ἐν μακροῖς παραμυθίοις, οἷον ἐν συμαϊκῷ (Ζωγράφιος ἀγών, Κ/πολ. 1891, σ. 231.233.240):

Νὰ τὸ κοντολοοῦμεν·
κ' ἡ νύχτα 'ναιμ μικρή, καὶ τὰ παιδιὰ νυστάζουν.
Ἄλλοι σοῦνται, κι ἄλλοι ξυοῦνται,
κι ἄλλοι κούπ' ἀνάσκελα κοιμοῦνται.

σεως[7]. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ὅμως ἡ περίληψις οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ παραμύθιον, ἔχουσα μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀστεϊσμῶν τῆς πρώτης κατηγορίας[8].

Γ΄. Εἰς γελοῖον προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνέβησαν τὰ ἐν τῷ παραμυθίῳ ἐκτιθέμενα[9].

Δ΄. Εἰς στίχους δημωδῶν ᾀσμάτων, ἐπικαίρως ἀναφερομένους[10].

Ε΄. Εἰς λόγους τυπικῶς ἐπαναλαμβανομένους ἢ ἐπῳδάς[11].

ΣΤ΄. Εἰς λόγους καὶ διαλόγους ἀνθρώπων μεταμορφωμένων εἰς ζῷα ἢ φυτά, μαγισσῶν, τεράτων κ.τ.τ., εἰς φωνὰς ἀοράτων ὄντων, εἰς θρήνους, ἀράς, εἰς ἐπιγραφὰς παλατίων ἢ σκευῶν[12].

Ζ΄. Εἰς λόγους ἐμμέτρους, οἵτινες φαίνονται ὡς τὰ μόνα περισωθέντα λεί-

---

7. Ἓν μόνον παράδειγμα ταύτης γινώσκω, ἐν ἀνεκδότῳ κεφαλληνιακῷ παραμυθίῳ τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ βασιλιᾶς ὁ Ζούλιαρης, ποῦ εἶχ' ὁμορφη γυναῖκα,
μέσα σὲ πέτρινο κλουβὶ τὴν εἶχε χρόνους δέκα·
μήτε πουλὶ τὴν ἔβλεπε, μηδ' ἥλιος τὴν ἐθώρει,
μέσα σὲ πέτρινο κλουβὶ ἦταν κλεισμένη ἡ κόρη.
Μὰ ἕνα βασιλόπουλο ἐτρύπησε τὸ χῶμα,
καὶ πῆγε καὶ τὴν εὗρηκε τὴ λυγερὴ στὸ στρῶμα.

Ὁλόκληρον δὲ παραμύθιον ἐμμετρον τῆς Νισύρου, ὑπόθεσιν ἔχον κοινοτάτην (τῆς σταχτοπούτας), ἐδημοσιεύθη ἐν Ζωγραφ. ἀγῶνι, σ. 389-390. Ἀλλ' εἶναι σφόδρα ἀμφίβολον, ἂν εἶναι ἀληθῶς δημῶδες.

8. Παράδειγμα:

Νὰ σοῦ πῶ 'να παραμύθι
τὸ κουκκὶ καὶ τὸ ρεβίθι·
ποῦ μαλῶναν οἱ Ἑβραῖοι
γιὰ 'να ψάρι γιά 'να χέλι,
γιὰ 'να κόκκινο τσεμπέρι.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λέγονται οἱ δύο πρῶτοι στίχοι μόνον. (Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐν Πανδώρᾳ, τ. ΙΗ΄, σ. 94. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορ. τῶν Ἀθηναίων, τ. Α΄, σ. 335).

9. Βλ. Πενδώρα, τ. ΙΗ΄, σ. 95. Νεοελ. ἀνάλ., τ. Α΄, σ. 51· τ. Β΄, σ. 99. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β΄, σ. 354. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν.

10. Παραδείγματα: Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σ. 175. Revue des tradit. popul., 1897, σ. 210 (λεσβιακόν). Ὁμοίως φέρονται ἐν παραμυθίοις πολλάκις καὶ ἔμμετροι παροιμίαι.

11. Παραδείγματα: ἐν Νεοελλ. ἀναλ., τ. Β΄, σ. 61-62. Βύρων, τ. Α΄, σ. 626. Δελτ. Ἱστορ. Ἑταιρ., τ. Α΄, σ. 165. 166. 278. 281. 326-7. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀν., σ. 358. B. Schmidt, Griechische Märchen, σ. 110. Ν. Γ. Πολίτου, Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους, σ. 36-38.

12. Hahn, Griech. u. albanesische Märchen, τ. I, σ. 303-305, ἀρ. 56. B. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 77.83. Καμπούρογλους, ἔνθ' ἀν., σ. 192-193. Νεοελλην. ἀνάλ. τ. Β΄, σ. 134. Ζωγράφ. ἀγών, σ. 196. 423. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt, Wien 1905, σ. 519. Παρνασσός, τ. Η΄, σ. 712.713.

ψανα ἐπικοῦ ποιήματος, οὗ ἐπιτομὴ εἰς πεζὸν λόγον εἶναι ἴσως τὸ παραμύθιον[13].

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν ἀνήκουσι καὶ οἱ ἐν τῷ κυθηραϊκῷ παραμύθιῳ στίχοι. Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες, πλὴν τῶν ἐν τῷ παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ B. Schmidt περιλαμβάνονται ἐν παραλλαγαῖς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ παραμυθίου, τοῦ Φιορεντίνου, ὅπερ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι εἶναι περίληψις ἀγνώστου τινὸς παλαιοῦ ποιήματος.

Ἄλλο παραμύθιον ἐκ δημωδῶν βιβλίων προελθὸν γινώσκομεν μόνον τὸ ὑπ' ἀρ. 16 παρὰ Hahn[14]. Τὸ ἠπειρωτικὸν τοῦτο παραμύθιον ὑπέλαβεν ὁ Rohde[15] ὅτι εἶναι παραλλαγὴ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς ἀγαθῆς Φλωρεντίας τῆς Ρωμαίας, ἐκ νεοελληνικῆς ἀγνώστου διασκευῆς γαλλικοῦ ποιήματος ἀπορρέουσα. Ἀλλ' ἡ ἄμεσος πηγὴ τοῦ παραμυθίου εἶναι αἱ ἀραβικαὶ *Χίλιαι καὶ μία νύκτες*. Ἐκλογὴ παραμυθιῶν ἐξ ἰταλικῶν μεταφράσεων τῆς ἀραβικῆς ταύτης συλλογῆς καὶ τῆς περσικῆς τῶν *Χιλίων καὶ μιᾶς ἡμερῶν* ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἀραβικὸν μυθολογικόν*, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1756 εἰς τρεῖς τόμους, τὸ δὲ βιβλίον, γνωστότατον ὑπὸ τὸ ὄνομα *Χαλιμά*, ἔγινε δημοφιλέστατον, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος πολλάκις ἐκδοθὲν καὶ ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ περίεργον δ' ὅμως εἶναι ὅτι τὸ παραμύθιον, ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ ἠπειρωτικόν, δὲν περιλαμβάνεται ἐν τῷ *Ἀραβικῷ μυθολογικῷ*, ἀλλ' ἐν δευτέρᾳ ἐκλογῇ, ἣν ὁ αὐτὸς Λαμπανιτζιώτης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Νέα Χαλιμὰ* ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ (1791-94), ἐνθαρρυνθείς, ὡς γράφει ἐν τῷ προλόγῳ, «ἀπὸ τὴν μεγάλην ἀπέρασιν ὅπου ἔλαβαν οἱ πρῶτοι τρεῖς τόμοι ἐκείνης τῆς φημισμένης Χαλιμᾶς, ὅπου δὲν ἔμεινε τινὰς ὁποῦ νὰ μὴ τοὺς ἀπόχτησε». Ἡ ἐκλογὴ δ' ὅμως αὕτη, ἂν καὶ μετὰ πλείονος ἐπιμελείας ἔγινε καὶ περιέχει κάλλιστα παραμύθια τῶν *Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν*, δὲν ἐξεδόθη τὸ δεύτερον[16].

Ἡ σπανία λοιπὸν αὕτη ἔκδοσις τῆς *Νέας Χαλιμᾶς*, ἥτις ἐπί τινα ἔτη μόνον, κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα, ἦτο δημώδες βιβλίον, εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ ἠπειρωτικοῦ παραμυθίου. Ὅθεν οὐδεμία ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν μετὰ τοῦ Rohde τὴν ὕπαρξιν νεοελληνικῆς διασκευῆς τῆς Φλωρεντίας τῆς Ρωμαίας διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν γένεσιν τοῦ παραμυθίου ἐκείνου.

---

13. Βύρων, Ἀθ. 1874, τ. Α΄, σ. 624. Δελτίον Ἱστ. Ἑταιρ., τ. Α΄, σ. 146-147. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν., σ. 313-314. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 71.72.73.75 (ἀρ. 5). Kretschmer, ἔνθ' ἀν., σ. 487-488. (Πρβλ. καὶ τὸ λεσβικὸν παραμύθιον ἐν Folk-lore, 1900, σ. 336).

14. Ἔνθ' ἀν., τ. Ι, 140 κέ. Ἑτέρα ἠπειρωτικὴ παραλλαγὴ τοῦ παραμυθίου τούτου ἐξεδόθη ἐν Ζωγραφ. ἀγῶνι, σ. 196, μία δὲ κρητικὴ ἐν Παρνασσῷ, τ. Η΄, σ. 167.

15. Der griech. Roman[1], σ. 534.

16. Ἓν ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἔχει ἡ ἐν Μονάχῳ δημοσία βιβλιοθήκη. Ἡ βιβλιογραφικὴ σημείωσις τοῦ Βρετοῦ (Νεοελλην. φιλολογ. τ. Β΄, σ. 86, ἀρ. 212) εἶναι ἐσφαλμένη. Ἀναφέρει τρεῖς τόμους τῆς συλλογῆς ἐνῷ αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ 4 τόμων, οἵτινες δὲν ἐξεδόθησαν πάντες κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1791 μέχρι τοῦ 1794. Συγχέει δὲ ὁ Βρετὸς τὴν Νέαν Χαλιμὰν ἢ ἀραβικὸν μυθολογικόν, ὡς ἐπιγράφεται ἡ τετράτομος αὕτη ἐκλογή, πρὸς τὸ τρίτομον Ἀραβικὸν μυθολογικόν, θεωρῶν ὡς Β΄ καὶ Γ΄ ἔκδοσιν τῆς Νέας Χαλιμᾶς, τὰς ἐν Βενετίᾳ παρὰ Πάνῳ Θεοδοσίῳ ἐν ἔτει 1803 καὶ 1804 γενομένας μετατυπώσεις τοῦ Ἀραβικοῦ μυθολογικοῦ.

ΑΛΒΑΝΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ*

Ὁ βυζογίδας

Μιὰ φορὰ καὶ ἕναν καιρὸ ἦτανε ἕνας ἄνθρωπος πολὺ πλούσιος, ποῦ ἤθελε νὰ πάῃ ταξίδι γιὰ νὰ ἀγόραζε πρόβατα. Λοιπὸν σηκώθηκε, ἔφυγε ἀπ' τὸ χωριό του, περπάτησε, περπάτησε, καὶ ἔφτασε σὲ ἕνα ἄλλο μέρος, ὅπου τοῦ εἶχαν εἰπῆ ὅτι ἦτανε ἕνας ἄνθρωπος ποῦ πουλοῦσε πολλὰ πρόβατα. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶχε βραδιάσει καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸν εὑρῇ, πῆγε σὲ ἕνα σπίτι φτωχικὸ καὶ κτύπησε τὴν πόρτα γιὰ νὰ τὸν ἄφηναν νὰ κοιμώτουνε. Ἐκεῖ εὑρῆκε ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος μιὰ φτωχιὰ γυναῖκα ποῦ εἶχε γεννήσει (κάνει) ἕνα μωρὸ (μικρὸ παιδί) ποῦ ἦτανε πρὸ τριῶν ἡμερῶν γεννημένο. Ἡ γυναῖκα τοῦ ἔστρωσε νὰ κοιμηθῇ, ἀλλ' αὐτὸς ἐπειδὴ εἶδε ροῦχα παλιὰ φοβήθηκε καὶ δὲν ἤθελε νὰ πήγαινε νὰ κοιμηθῇ, ἀλλὰ κάθησε κοντὰ στὸ τζάκι. Τὰ μεσάνυχτα ἄκουσε ἕνα μεγάλο κρότο καὶ εἶδε τρεῖς γυναῖκες ὑψηλὲς ὑψηλές. Αὐτὲς ἦσαν οἱ Μοῖρες ποῦ ἦρθαν τὴν τρίτη ἡμέρα γιὰ νὰ μοιράνουν τὸ παιδί· ἄνοιξαν τὴν πόρτα, ἐμπῆκαν μέσα καὶ ἐπῆγαν καὶ ἐκάθησαν χάμω σὲ ἕνα τραπέζι. Τὸ τραπέζι ἦτανε καλοπεριποιημένο (καλοφτειασμένο), εἶχε τὰ ἀσημικὰ τοῦ σπιτιοῦ ἐπάνω καὶ ἕνα ποτῆρι μέσα σὲ ἕνα πιάτο στὴ μέση, γεμᾶτο μέλι μὲ τρία μύγδαλα γιὰ τὶς Μοῖρες, καὶ εἶχε τὸ τραπέζι τρία μαχαίρια, τρία πιρούνια, τρεῖς πετσέτες, τρία πιάτα μὲ φαΐ καὶ τρεῖς φέτες ψωμὶ γιὰ τὶς Μοῖρες ποῦ θὰ μοίραναν τὸ παιδί. Αὐτὸς ποῦ καθότουνε κοντὰ στὸ τζάκι φοβήθηκε στὴν ἀρχή, ἀλλ' ὕστερα ἔκανε τὸν κοιμισμένο γιὰ νὰ ἔβλεπε τί θὰ ἀπογινότουνε. Ἔτσι λοιπὸν οἱ Μοῖρες ἐκάθησαν γύρω στὸ τραπέζι, ἔκαναν τὸ σταυρό, καὶ ἔφαγαν καὶ ἤπιαν καλά. Ὕστερα ἡ πρώτη, ἡ πιὸ μεγάλη ἐπῆρε τὸ παιδί, τὸ ἔλυσε, τὸ ἐσταύρωσε καὶ ἔγραψε μὲ τὸ δάχτυλο στὸ μέτωπο τοῦ παιδιοῦ:

«Θὰ ἔρθῃ καιρὸς (καὶ θὰ ἀποέρθῃ) καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἔχει ἔρθει ἐδῶ θὰ πάρῃ τοῦτο τὸ παιδὶ γιὰ γαμπρὸ στὴν δική του κόρη». Αὐτὸς τὸ ἄκουσε καὶ τοῦ κακοφάνηκε (κακοκάθησε), ἀλλὰ δὲν ἐμίλησε διόλου καὶ ἔκανε τὸν κοιμισμένο. Σηκώθηκε ὕστερα ἡ δεύτερη, πλησίασε στὸ παιδί, ἔρριξε τὰ μάτια ὁλόγυρά της: «Ὅσα εἶπε ἡ πρώτη εἶναι ἀληθινὰ καὶ θὰ γίνουν· ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μονάχος του θὰ στείλῃ τὸ παιδὶ στὸ σπίτι γιὰ γαμπρὸ στὴ δική του κόρη». Ὕστερα σηκώθηκε καὶ ἡ τρίτη, πλησίασε στὸ παιδί, τὸ ἔδεσε πάλι καὶ εἶπε: «Ὅσα εἴπαμε θὰ γίνουν». Καὶ σηκώθηκαν τώρα καὶ οἱ τρεῖς, καληνύχτη-

---

*Ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Κ. Δ. Σωτηρίου εἰς περ. Λαογραφία 1(1909), σ. 92-106 μετὰ τῶν ἀντιστοίχων ἀλβανικῶν κειμένων.

σαν τὸ παιδὶ καὶ ἔφυγαν. Αὐτὸς ποῦ ἄκουσε ὅλα ὅσα εἶπαν οἱ Μοῖρες ἔμεινε ξερὸς καὶ δὲν ἤξερε τί νὰ κάνῃ καὶ ἔλεγε μὲ τὸν ἑαυτό του: «Τοῦτο τὸ παιδὶ θὰ γίνῃ γαμπρὸς στὴν κόρη μου; Ὄχι, ἐγὼ δὲ θὰ τὸν ἀφήσω, ἀλλ' αὔριο τὸ πρωὶ θὰ πῶ σ' αὐτὴ τὴ γυναῖκα νὰ μοῦ τὸ δώσῃ τὸ παιδί, νὰ τὸ πάρω μαζί μου γιὰ παιδί μου. Καὶ ἐγὼ ξέρω τί θὰ τοῦ κάνω». Καὶ ἐκεῖ ποῦ συλλογιζότουνε αὐτὰ τὸν ἔπιασε ὁ ὕπνος. Τὸ πρωὶ σηκώθηκε ἡ γυναῖκα, τὸν εἶδε ποῦ κοιμότουνε κοντὰ στὸ τζάκι ἀλλὰ δὲν τὸν ἐξύπνησε. Αὐτὸς σὲ λίγο ἐξύπνησε, σηκώθηκε, ἑτοιμάστηκε γιὰ νὰ φύγῃ νὰ πάῃ ν' ἀγοράσῃ τὰ πρόβατα. Τὴν στιγμὴ ποῦ θὰ ἔφευγε εἶπε στὴ γυναῖκα: «Καλὲ σὺ εἶσαι φτωχὴ γυναῖκα καὶ ἔχεις τόσα παιδιὰ ποῦ δὲν μπορεῖς νὰ τὰ ζήσῃς. Δὲν μοῦ δίνεις τοῦτο τὸ μικρὸ παιδὶ νὰ τὸ πάρω μαζί μου, νὰ τὸ ἔχω γιὰ παιδί μου, ποῦ δὲν ἔχω κανένα, καὶ θὰ τὸ ἀγαπῶ πολύ, γιατὶ δὲν ἔχω ἄλλο παιδί». Καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ εἶπε: «Ἐγὼ σοῦ τὸ δίνω τὸ παιδὶ νὰ τὸ πάρῃς μαζί σου γιὰ παιδί σου, ἀλλὰ νὰ τὸ ἀγαπᾷς πολὺ καὶ νὰ μοῦ τὸ στείλῃς νὰ τὸ βλέπω καὶ ἐγώ». Ἔτσι λοιπὸν αὐτὸς πῆρε τὸ παιδί, τὴν ἐχαιρέτησε, καὶ ἔπιασε τὸ δρόμο ποῦ τοῦ ἔδειξε ἡ γυναῖκα γιὰ νὰ πήγαινε κοντὰ στὸ βουνὸ στὴ στάνη νὰ ἀγόραζε τὰ πρόβατα ποῦ ἤθελε, καὶ περπάτησε, περπάτησε, καὶ ἔφτασε σὲ ἕνα βράχο μεγάλο. Ἐκεῖ κύτταξε καλά, βρῆκε μιὰ σπηλιὰ ὄχι πολὺ βαθειὰ καὶ εἶπε μὲ τὸν ἑαυτό του: «Ἐδῶ εἶναι καλὰ νὰ ἀφήσω τὸ παιδί· κανεὶς δὲν ἔρχεται ἐδῶ· καὶ ἔτσι θὰ κλάψῃ, θὰ κλάψῃ, ὅσο νὰ σκάσῃ ἀπ' τὰ κλάματα». Καὶ τὸ ἔβαλε τὸ παιδὶ ἐκεῖ μέσα, καὶ ἔπιασε πάλι τὸ δρόμο καὶ ἔφτασε στὴ στάνη καὶ ἀφοῦ ἀγόρασε τὰ πρόβατα ποῦ ἤθελε, ἔφυγε καὶ πῆγε πίσω στὸ δικό του τὸ σπίτι. Τὸ παιδί, τὴ στιγμὴ ποῦ τὸ ἄφησε, κοιμότουνε, καὶ πρὶν νὰ ξυπνήσῃ πῆγε ἡ Μοῖρα ποῦ τὸ εἶχε μοιράνῃ στὴ στάνη, ἐπῆρε τὴ γίδα ποῦ εἶχε τὸ περισσότερο γάλα καὶ πῆγε στὴ σπηλιὰ ποῦ ἤτανε τὸ παιδί, τὸ ξύπνησε, τὸ ἔλυσε καὶ τοῦ ἔβαλε τὸ στόμα στὸ βυζὶ τῆς γίδας γιὰ νὰ ἔπινε γάλα. Καὶ τοῦτο γινότουνε πρωὶ καὶ βράδυ. Αὐτὴ ἡ γίδα μὲ τὸ πολὺ γάλα ἔφευγε τὸ πρωὶ ἀπὸ τὴ στάνη καὶ τὸ βράδυ τὴ στιγμὴ ποῦ θὰ ἔμπαιναν στὸ μανδρὶ οἱ ἄλλες γίδες καὶ πήγαινε στὴ σπηλιά. Ὁ τσοπάνης ὅμως ὅταν ἄρμεγε τὶς γίδες ἔβλεπε ὅτι αὐτὴ ἡ καλύτερη γίδα δὲν εἶχε διόλου γάλα καὶ τοῦ ἐφάνηκε ὅτι τὸ παιδὶ ποῦ φύλαγε τὰ πρόβατα τὴν ἄρμεγε. Ἔτσι λοιπὸν τοῦ φάνηκε καλὸ νὰ καθότουνε μιὰ ἡμέρα νὰ παραφύλαγε γιὰ νὰ ἔβλεπε τί ἀπογινότουνε τὸ γάλα τῆς γίδας. Καὶ αὐτὸ τὸ βράδυ εἶδε τὴ γίδα τὴν στιγμὴ ποῦ οἱ ἄλλες ἔμπαιναν στὸ μανδρί, νὰ φεύγῃ· τὴν πῆρε ἀπὸ πίσω καὶ εἶδε ὅτι πῆγε ἡ γίδα καὶ μπῆκε στὴ σπηλιὰ τοῦ παιδιοῦ. Καὶ αὐτὸς ὅταν εἶδε τὴν γίδα ποῦ βγῆκε ἀπὸ τὴ σπηλιὰ πῆγε καὶ μπῆκε σ' αὐτὴ τὴ σπηλιὰ καὶ τί νὰ ἔβλεπε. Ἕνα παιδὶ ὡραῖο καὶ κόκκινο κόκκινο! Ἔκανε τὸ σταυρό, τὸ πῆρε στὰ χέρια του, τὸ φίλησε καὶ εἶπε: «Μὰ τοῦτο εἶναι ἀπ' τὸ θεό· θὰ τὸ πάρω μαζί μου νὰ τὸ ἔχω γιὰ παιδί μου». Ἔτσι λοιπὸν τὸ πῆρε καὶ πῆγε ὁλόχαρος στὴ στάνη καὶ τὸ ἔδειξε στὴ γυναῖκα του καὶ τῆς εἶπε: «Νὰ τὸ πάρουμε τοῦτο τὸ παιδὶ καὶ νὰ τὸ λέμε Βυζογίδα» καὶ τῆς εἶπε ὅλη τὴν ἱστορία τῆς γίδας καὶ τοῦ παιδιοῦ. Τὸ παιδὶ τώρα, ὅσο πήγαινε, μεγάλωνε καὶ ὁμόρφαινε καὶ ἔγινε ἕνα παλληκάρι πολὺ γερό. Ἔτσι περάσανε εἴκοσι χρόνια καὶ αὐτὸς ὁ πλούσιος ἄνθρωπος ξαναῆρθε στὴ στάνη γιὰ νὰ ἀγόραζε ἄλλα

πρόβατα. Ὁ τσοπᾶνος τὸν καλοδέχτηκε, ἔβαλε ἕνα ἀρνὶ στὴ σοῦβλα, τὸ ἔψησε καὶ φάγανε καὶ ἤπιαν καλά. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἄκουε ποῦ φωνάζανε αὐτὸ τὸ παλληκάρι τὸ τσοπανόπουλο Βυζογίδα, καὶ τοῦ φάνηκε πολὺ παράξενο, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ κρατηθῇ, καὶ ἐρώτησε τὸν τσοπᾶνο γιατί τὸν ἔλεγαν Βυζογίδα καὶ ὁ τσοπᾶνος τοῦ εἶπε ὅλη τὴν ἱστορία τῆς γίδας καὶ τοῦ Βυζογίδα. Αὐτὸς τὸ ἄκουσε, θυμήθηκε τί εἶχε κάνει πρὸ 20 χρόνων (ἐδῶ καὶ 20 χρόνια) καὶ κατάλαβε ὅτι ὁ Βυζογίδας ἦτο τὸ παιδὶ τῆς φτωχῆς γυναίκας καὶ θυμήθηκε τὰ λόγια ποῦ εἶπαν οἱ Μοῖρες καὶ σκεπτότουνε πῶς νὰ ἔκανε νὰ ξεπάστρευε τὸ παιδί. Τότε λέει τοῦ τσοπάνη: «Ἐγὼ τώρα θὰ πάρω τὰ πρόβατα, ἀλλὰ ἔχεις κανένα παιδὶ νὰ στείλω πρωτύτερα τῆς γυναίκας μου ἕνα γράμμα, ποῦ εἶναι μεγάλη ἀνάγκη, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἐμπιστευτικὸ παιδί». Καὶ ὁ τσοπᾶνος φώναξε τὸ Βυζογίδα, καὶ τοῦ εἶπε νὰ ἑτοιμαστῇ γλήγορα, γιατὶ θὰ πήγαινε ἕνα γράμμα στὸ σπίτι τοῦ κυρίου ἐκείνου. Καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔγραψε στὴ γυναῖκα του: «Τοῦτο τὸ παιδὶ ποῦ σοῦ φέρνει τὸ γράμμα νὰ τὸ πιάσῃς ἀμέσως καὶ νὰ τὸ κάνῃς χίλια κομμάτια καὶ νὰ τὸ βάλῃς σὲ ἕνα καζάνι καὶ νὰ τὸ βράσῃς καλὰ καὶ ὅταν θὰ ἔλθω θέλω νὰ μοῦ τὸ δείξῃς». Ὕστερα τὸ ἐβούλλωσε τὸ γράμμα μὲ τρεῖς βοῦλλες μὲ τὸ δαχτυλίδι του καὶ τὸ ἔδωκε στὸν Βυζογίδα καὶ τοῦ εἶπε: «Κύτταξε καλὰ (ὡραῖα) νὰ μὴ τὸ ἀνοίξῃς στὸ δρόμο, ἀλλὰ νὰ πᾷς γλήγορα γιατὶ εἶναι μεγάλη ἀνάγκη». Ὁ Βυζογίδας πῆρε τὸ γράμμα καὶ ἔπιασε τὸ δρόμο καὶ πήγαινε, πήγαινε, ἀλλὰ στὸ δρόμο βγῆκε ἔξαφνα ἕνας γέρος ἕως ἑβδομῆντα χρονῶν, μὲ γένεια μακριὰ καὶ ἄσπρα σὰν χιόνι καὶ τοῦ εἶπε: «Παλληκάρι μου, ποῦ πηγαίνεις; Δὲν μοῦ δίνεις αὐτὸ τὸ γράμμα, ποῦ σοῦ ἔδωκε αὐτὸς ὁ κακὸς ἄνθρωπος νὰ τὸ πᾷς στὴ γυναῖκα του, νὰ τὸ ἰδῶ; —Μὰ αὐτὸ δὲν γίνεται, εἶπε τὸ παιδί, γιατὶ τὸ ἔχει βουλλώσει μὲ τὸ δακτυλίδι του. —Ὄχι· ἀλλὰ νὰ μοῦ τὸ δώσῃς, γιατὶ αὐτὸς ἔχει γράψει στὴ δική του γυναῖκα νὰ σὲ κάνῃ χίλια κομμάτια καὶ νὰ σὲ βράσῃ· ἀλλὰ μὴ σπᾷς τὸ κεφάλι σου, ἐγὼ θὰ τὸ βουλλώσω πάλι ὅπως εἶναι». Καὶ τὸ πῆρε τὸ γράμμα, τὸ ἔσκισε, καὶ ἔγραψε μὲ γράμματα χρυσᾶ: «Τοῦτο τὸ παιδὶ ποῦ σοῦ φέρνει τὸ γράμμα νὰ τὸ καλοδεχτῇς πολὺ καλὰ καὶ στὴ στιγμὴ νὰ τὸ κάνῃς γαμπρὸ στὴν κόρη μας, ποῦ τὴν ἔχουμε μοναχοκόρη». Καὶ ὁ γέρος τὸ ξαναβούλλωσε, τὸ ἔδωκε τοῦ Βυζογίδα καὶ ἔγινε ἄφαντος στοὺς οὐρανοὺς σὰν πουλί. Τὸ παιδὶ τώρα τὸ κατάλαβε ὅτι ἐκεῖνος ὁ γέρος ἦτανε ὁ θεός, ἔκανε τὸ σταυρό, καὶ ξανάπιασε τὸ δρόμο καὶ πῆγε, πῆγε, ὅσο ποῦ ἔφθασε στὸ σπίτι τοῦ κακοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἔδωκε τὸ γράμμα στὴν γυναῖκα του. Ἡ γυναῖκα του τὸ ἄνοιξε καὶ εἶδε ποῦ ἔγραφε νὰ τὸν ἔκανε γαμπρό, καὶ τὸ εἶπε τῆς κόρης, καὶ ἀρχίσανε (πιάσανε) καὶ οἱ δυὸ τὰ κλάματα· ἀλλὰ τί νὰ ἔκαναν, ἤθελαν δὲν ἤθελαν τὸν ἔκαναν γαμπρό. Ὕστερα ἦρθε καὶ αὐτὸς ὁ κακὸς ἄνθρωπος καὶ ἐρώτησε τὴν γυναῖκα του ἂν εἶχε κάνει ὅσα τῆς εἶχε γράψει, καὶ τῆς ἐζήτησε νὰ τοῦ ἔδειχνε τὰ κομμάτια. Ἀλλ' αὐτὴ τοῦ εἶπε: «Τί κομματάκια μοῦ ζητᾷς, ἀφοῦ μοῦ ἔγραψες νὰ τὸν ἔκανα γαμπρὸ στὴν κόρη μας, ποῦ εἶναι μοναχοκόρη». Καὶ τοῦ ἔδειξε τὸ γράμμα μὲ τὰ χρυσᾶ γράμματα. Αὐτὸς ἐτρελλάθηκε, ἔγινε ἄρρωστος ἀπ' τὸ κακό, φώναξε τὸ Βυζογίδα καὶ τὸν ἐρώτησε γιατὶ δὲν ἔδωσε τὸ γράμμα ποῦ τοῦ εἶχε δώσει νὰ ἔδινε. Ὁ Βυζογίδας εἶπε ὅλη τὴν ἱστορία. Καὶ αὐτὸς ἀφοῦ

τὴν ἄκουσε τὸ κατάλαβε ὅτι ἤτανε ἀπ' τὶς Μοῖρες νὰ γινόντουνε γαμπρός, δὲν μίλησε διόλου, ἀλλὰ τὸν ἀγαποῦσε τὸν Βυζογίδα πολὺ γιατὶ ἤτανε καλός· καὶ ἔτσι ὅσα εἶπανε οἱ Μοῖρες βγῆκαν ὅλα σωστά.

Ἡ Ξυλοφορεμένη ἢ Κατσὸdροῦς

Μιὰ φορὰ καὶ ἕναν καιρὸ ἤτανε ἕνας ἄνθρωπος ποῦ τοῦ εἶχε πεθάνει ἡ γυναῖκα του καὶ τοῦ εἶχε ἀφήσει μιὰ κόρη. Αὐτὴ τὴν κόρη τὴν ἐμεγάλωσε πολὺ καλὰ καὶ ἔγινε μιὰ κοπέλλα τόσο ὡραία, ποῦ σὰν αὐτὴν δὲν ἤτανε ἄλλη στὸν κόσμο. Ἀλλὰ ὅταν ἔγινε τόσο ὡραία ὁ πατέρας της ὁ ἀναθεματισμένος τὴν ἀγάπησε καὶ ἤθελε νὰ τὴν πάρῃ τὴν δική του κόρη γυναῖκα. Σηκώθηκε λοιπὸν καὶ πῆγε στὸν πνεματικὸ καὶ τοῦ λέει: «Ἔχω ἕνα πολὺ καλὸ μῆλο ποῦ ἀρέσει καὶ σὲ μένα τὸν ἴδιο. Νὰ τὸ δώσω τοῦ γείτονα νὰ τὸ φάῃ ἢ νὰ τὸ κρατήσω ἐγὼ ὁ ἴδιος;» Καὶ ὁ πνεματικὸς τοῦ εἶπε: «Παιδάκι μου, ἀφοῦ σοῦ ἀρέσει, νὰ τὸ κρατήσῃς σὺ ὁ ἴδιος». Αὐτὸς τώρα ὅλος χαρὲς πῆγε καὶ εἶπε στὴν κόρη ὅτι ἤθελε νὰ τὴν ἔπαιρνε γυναῖκα, καὶ τί τοῦ εἶπε ὁ πνεματικός, ἀλλ' αὐτὴ ἔπιασε τὰ κλάματα ἀπ' τὴν ντροπὴ ποῦ ἤθελε νὰ τῆς κάνει ὁ πατέρας της καὶ ἔκλαιε, ἔκλαιε, ὅσο ποῦ ὁ πατέρας της ξαναπῆγε στὸν πνεματικὸ τὸν ξαναρώτησε γιὰ τὸ μῆλο καὶ ὁ πνεματικὸς τοῦ εἶπε πάλι νὰ τὸ κρατοῦσε αὐτὸς μόνος του, καὶ ἐπειδὴ ἡ κόρη δὲν ἤθελε, πῆγε καὶ τρίτη φορά, καὶ ὅταν ἄκουσε πάλι ἀπ' τὸν πνεματικὸ ὅτι ἔπρεπε αὐτὸς νὰ κρατοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ μῆλο, πῆγε καὶ εἶπε στὴν κόρη του ὅτι δὲν γίνεται διαφορετικά, ἀλλὰ θὰ τὴν πάρῃ γυναῖκα. Αὐτὴ ἔκλαψε, ἔκλαψε, ἀλλὰ καθὼς εἶδε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄλλο τίποτε τοῦ εἶπε: «Πατέρα μου, θὰ μὲ πάρῃς γυναῖκα, ἀλλὰ θέλω νὰ μοῦ κάνῃς μιὰ φορεσιὰ ὁλόχρυση». Αὐτὸς ἀφοῦ τ' ἄκουσε πῆγε γλήγορα σὲ ἕνα χρυσοχό, καὶ σὲ λίγο τῆς ἔφερε τὴ φορεσιὰ τὴν ὁλόχρυση καὶ ἔτσι τὴν ἐπῆρε γυναῖκα. Ἀλλ' αὐτὴ ποῦ ἤτανε πολὺ μυαλωμένη, τὴν πρώτη ἡμέρα ποὺ τὴν εἶχε πάρει ὁ πατέρας της γυναῖκα, μάζεψε ὅλα τὰ ροῦχα, τὰ ἔβαλε σὲ ἕνα μπαουλάκι, καὶ πῆρε ἕνα προσκέφαλο, τὸ γέμισε καλά, τοῦ ἔρραψε δύο χέρια καὶ τὸ ἔκανε σὰν ἄνθρωπο· καὶ τὰ μεσάνυχτα σηκώθηκε σιγὰ σιγά, ἔβαλε τὸ μαξιλάρι κοντὰ στὸν πατέρα της, ντύθηκε γλήγορα τὸ ὁλόχρυσο φόρεμα καὶ πῆρε τὸ μπαουλάκι καὶ ἔφυγε καὶ πῆγε, πῆγε, καὶ ὅταν πλησίαζε νὰ ἔβγαινε ὁ ἥλιος ἀνέβηκε σὲ ἕνα πεῦκο. Ἀπ' ἐκεῖ εἶδε ἕναν ἄνθρωπο ποῦ ἐρχότουνε τρεχᾶτος καὶ φοβήθηκε καὶ εἶπε στὸν πεῦκο: «Πεῦκε μου, πεῦκε μου, κάνε μου ἕνα φόρεμα ξύλινο, ἀπὸ τὴ φλοῦδα σου, νὰ μὴ μὲ γνωρίζῃ κανεὶς (ἄνθρωπος)· γιὰ κύττα νά, ἔρχονται καὶ ἂν μὲ ἰδοῦνε ἔτσι θὰ μὲ γνωρίσουν καὶ θὰ μὲ πιάσουνε». Καὶ στὴ στιγμὴ ἔγινε μιὰ φορεσιὰ ἀπὸ φλοῦδα πεύκου, τὴν ἔβαλε αὐτή, καὶ ἔτσι σκέπασε ὅλο της τὸ σῶμα, καὶ ἄφησε μοναχὰ τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα καὶ δὲν φαινότουνε ἂν ἤτανε ἄνδρας ἢ γυναῖκα. Ἔτσι λοιπὸν κατέβηκε ἀπὸ τὸν πεῦκο καὶ πῆγε, πῆγε, ὅσο ποῦ ἔφθασε στὸ παλάτι τοῦ βασιλιᾶ. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βασιλιᾶ τὴν εἶδανε καὶ εἶπαν: «Πωπώ! Ἕνας ἄνθρωπος ξύλινος,

ἕνας ξυλοφορεμένος (Κατϋodροῦς)» καὶ ἐπῆγαν καὶ τὸ εἶπαν τοῦ βασιλιᾶ, καὶ αὐτὸς βγῆκε στὴν πόρτα γιὰ νὰ ἔβλεπε. Ὁ βασιλιᾶς ρώτησε τὸν Κατϋodροῦ πῶς ἦρθε καὶ τί ἤθελε καὶ ὁ Κατϋodροῦς τοῦ εἶπε: «Εἶμαι ἕνα φτωχὸ παιδὶ χωρὶς πατέρα καὶ μητέρα· δὲν μοῦ δίνετε μερικὲς χῆνες νὰ τὶς φυλάω καὶ δὲν θέλω τίποτα ἄλλο, ἀλλὰ μοναχὰ λιγάκι ψωμὶ νὰ φάω». Καὶ ὁ βασιλιᾶς εἶπε στοὺς ἀνθρώπους του καὶ τοῦ ἔδωσαν νὰ φυλάῃ τὶς χῆνες. Ὁ Κατϋodροῦς τὶς πῆρε τὸ πρωί, πῆγε ἔξω κοντὰ στὸ ποτάμι καὶ ἐκεῖ ἀπὸ κάτω ἀπὸ ἕνα πεῦκο ἔκανε μιὰ καλυβίτσα καὶ κάθησε καὶ ἔφαγε λίγο ψωμὶ ξερὸ ποῦ τοῦ εἶχαν δώσει. Ὕστερα ἔβγαλε τὸ ξύλινο φόρεμα, ἀπόλυσε τὰ μαλλιά της ἀπ' τὸ κεφάλι, ποῦ ἦσαν ξανθὰ καὶ ὡραῖα καὶ τόσο μακριὰ ποῦ ἔφθαναν κάτω ἀπ' τὴ μέση, καὶ ἄρχισε (ἔπιασε) νὰ τὰ κτενίζῃ καὶ δσες τρίχες κοβόντουσαν τὶς ἔρριχνε στὶς χῆνες καὶ αὐτὲς μόλις τὶς ἔτρωγαν ἄφηναν καὶ ἀπὸ ἕνα αὐγό, καὶ ἔτσι μάζεψε δύο κοφίνια αὐγά. Τὸ βράδυ ποῦ βράδιασε ἐφόρτωσε τὰ αὐγὰ καὶ πῆρε πάλι τὶς χῆνες καὶ πῆγε στὸ παλάτι. Οἱ ἄνθρωποι δταν εἶδαν τόσα αὐγὰ ἀπόρησαν, τὸ εἶπαν τοῦ βασιλέα καὶ αὐτὸς τοὺς εἶπε νὰ ἔδιναν στὸν Κατϋodροῦ νὰ ἔτρωγε καλά· καὶ αὐτὸ γινότουνε κάθε ἡμέρα. Ἀλλὰ τὸ παιδὶ τοῦ βασιλιᾶ, δταν εἶδε τὸν Κατϋodροῦ καὶ τὰ αὐγὰ ποῦ ἔφερνε κάθε βράδυ, εἶπε μὲ τὸν ἑαυτό του: «Θὰ πάω νὰ ἰδῶ, γιὰ νὰ ἰδοῦμε τί κάνει ὁ Κατϋodροῦς ποῦ φέρνει τόσα αὐγά, καὶ ποιὸς εἶναι ποῦ δὲν μᾶς λέει τίποτα». Λοιπὸν τὴν ἄλλη μέρα δταν πῆρε ὁ Κατϋodροῦς τὶς χῆνες καὶ ἔφυγε, τὸν ἐπῆρε ἀπὸ πίσω τὸ παιδὶ τοῦ βασιλιᾶ καὶ πῆγε καὶ ἀνέβηκε σὲ ἕνα πεῦκο κοντὰ στὴν καλυβίτσα τοῦ Κατϋodροῦ γιὰ νὰ ἔβλεπε τί θὰ ἔκανε. Ὁ Κατϋodροῦς πάλι ἔφαγε τὸ ψωμάκι τὸ ξερὸ μὲ νερὸ καὶ ὕστερα ἔβγαλε τὸ φόρεμα ἀπὸ ξύλο καὶ ἄρχισε νὰ κτενίζεται· ἀλλὰ τὸ παιδὶ τοῦ βασιλιᾶ δταν τὸν εἶδε μὲ τὸ ὁλόχρυσο φόρεμα καὶ ποῦ ἦτανε γυναῖκα, τὸ πλάσμα τοῦ κόσμου, πῆγε νὰ χάσῃ τὰ μυαλὰ ἀπὸ τὴν ὀμορφιά· κατέβηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸν πεῦκο καὶ πῆγε κατ' εὐθεῖαν στὸν πατέρα του τὸ βασιλιᾶ καὶ τοῦ εἶπε: «Πατέρα μου, σήμερα ἐπῆγα ἀπὸ πίσω τοῦ Κατϋodροῦ γιὰ νὰ ἔβλεπα ποιὸς ἦτανε· καὶ εἶδα ὅτι εἶναι γυναῖκα, καὶ τόσο ὄμορφη ποῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλη στὸν κόσμο· καὶ ἐγὼ τὴν ἀγάπησα καὶ θέλω νὰ τὴν πάρω γυναῖκα. Καὶ ἐγὼ σοῦ τὸ λέω ἢ αὐτὴ θὰ πάρω γυναῖκα ἢ θὰ σκοτωθῶ». Ὁ πατέρας του δὲν μίλησε διόλου, ἀλλὰ τὸ βράδυ ποῦ ἦρθε ὁ Κατϋodροῦς τὸν ἐρώτησε νὰ τοῦ ἔλεγε τὴν ἀλήθεια ἂν ἦτανε γυναῖκα ἢ ὄχι, ἀλλὰ ὁ Κατϋodροῦς τοῦ εἶπε: «Καλὲ τί λές, δὲν μὲ βλέπετε ποῦ εἶμαι σημαδιακὸς ἄνθρωπος ἀπὸ ξύλο; Ἐγὼ δὲν ξέρω τίποτα ἀπ' δσα μ' ἐρωτᾶτε». Ἀλλὰ τὸ βασιλόπουλο τοῦ εἶπε τοῦ πατέρα του νὰ τοῦ ἔδινε ἕνα ἐμπιστευτικὸ ἀξιωματικὸ νὰ πήγαιναν μαζὶ καὶ νὰ ἔβλεπαν ἂν αὐτὰ ποῦ ἔλεγε ἦσαν ἀληθινά. Καὶ ἔτσι ἔγινε. Τὴν ἄλλη μέρα πῆγαν μαζί, ἀνέβηκαν στὸν ἴδιο πεῦκο, καὶ εἶδαν ἀληθινὰ τὸν Κατϋodροῦ, δταν ἔβγαλε τὸ ξύλινό του φόρεμα καὶ τοὺς ἐφάνηκε (ἐκάθησε) θᾶμα ἡ ὀμορφιά του, καὶ ὕστερα εἶδαν πῶς οἱ χῆνες ἔκαναν τόσα αὐγά. Αὐτοὶ πῆγαν τρεχᾶτοι στὸν βασιλέα καὶ τοῦ εἶπαν ὅλα δσα εἶδαν. Ἀλλὰ τὸν βασιλιᾶ, δταν τὰ ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἐμπιστευτικὸ ποῦ εἶχε στείλει μαζὶ μὲ τὸ παιδί του, τὸν ἔπιασε ὁ θυμὸς καὶ τὸ βράδυ ποῦ ἦρθε ὁ Κατϋodροῦς τὸν ἐφώναξε ἀπάνω στὸ παλάτι καὶ τοῦ εἶπε: «Ἢ θὰ μοῦ πῇς τὴν ἀλήθεια ἂν

εἶσαι ἄνδρας ἢ γυναῖκα, ἢ θὰ σὲ κόψω στὴ στιγμή». Ἀλλ' ὁ Κατὸodροῦς δὲν ἤθελε νὰ ἔλεγε τίποτα καὶ ὁ βασιλιᾶς διέταξε νὰ τὸν ἔκοβαν. Μὰ τὴν στιγμὴ ποῦ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τὸν κόψουν, πῆγε τὸ βασιλόπουλο καὶ τοὺς εἶπε: «Ἀφῆστέ με μιὰ στιγμὴ καὶ ἐγὼ θὰ τὸν κάνω νὰ εἰπῇ τὴν ἀλήθεια». Καὶ ὅπως ὁ Κατὸodροῦς ἦτανε δεμένος, ἐπλησίασε τὸ βασιλόπουλο, τράβηξε τὸ μαχαῖρι καὶ τοῦ ἔσχισε τὸ ξύλο στὸ στῆθος, καὶ ὕστερα τὸ ἔπιασε τὸ ξύλο μὲ τὰ δύο χέρια, τὸ τράβηξε καὶ ἔτσι τοῦ τὸ ἔβγαλε ἐντελῶς. Τώρα ὅταν εἶδαν οἱ ἄνθρωποι τὴν ὁλόχρυση φορεσιὰ καὶ τὴν ὁμορφιὰ ἔμειναν σὰν ξεροί· ὕστερα τὸν ἐπῆγαν στὸ βασιλέα. Καὶ ὁ βασιλιᾶς εἶδε ποῦ εἶχε δίκιο τὸ παιδί του, καὶ εἶπε τοῦ Κατὸodροῦ νὰ ἔλεγε ὅλη τὴν ἱστορία του. Καὶ ὁ Κατὸodροῦς ἔπιασε ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ εἶπε ὅλη τὴν ἱστορία του. Τότε ὁ βασιλιᾶς εἶπε στὸ παιδί του: «Γιέ μου νὰ τὴν πάρῃς γυναῖκα, γιατὶ εἶναι πολὺ μυαλωμένη καὶ ὁμορφη». Καὶ ἔτσι ἔζησαν αὐτοὶ καλὰ καὶ ἐμεῖς καλύτερα.

Μήτε τἄκουσα, μήτε τὸ εἶδα
μήτε τὴν ἀλήθεια σᾶς εἶπα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ Τ' ΑΛΒΑΝΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ*

Τὸ πρῶτον τῶν ἀνωτέρω δημοσιευομένων δύο ἀλβανικῶν παραμυθίων, ὁ *Βυζογίδας* ὑπάγεται εἰς τὸν γενικὸν τύπον τῶν περὶ τοῦ ἀμετατρέπτου τῶν ἀποφάσεων τῆς μοίρας παραμυθίων, οὗ κυριώτατοι κλάδοι εἶναι ὁ περιλαμβάνων τὰ πολυπληθέστατα παραμύθια διαφόρων λαῶν περὶ τοῦ μοιραίως νυμφευθέντος τὴν μητέρα του (Οἰδίπους, Ἰούδας, Γρηγόριος Πάπας κλπ.), καὶ ὁ περιλαμβάνων τὰ οὐχ ἧττον πολυάριθμα εὐρωπαϊκὰ καὶ ἀσιατικὰ παραμύθια περὶ τοῦ νυμφευθέντος τὴν θυγατέρα τοῦ μαθόντος τὴν ἀπόφασιν τῆς μοίρας καὶ ματαίως προσπαθήσαντος ν' ἀποτρέψῃ ταύτην.

Τοῦ πρώτου κλάδου ὑπάρχουσιν ἑλληνικαὶ παραλλαγαί, ἃς ἐσημείωσα ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἐν τῷ ἐν Παρισίοις πανεπιστημίῳ διδάσκοντα κ. Mario Roques, σκοποῦντα νὰ ἐκδώσῃ μονογραφίαν περὶ τῶν παραμυθίων τοῦ πάπα Γρηγορίου· ὁ κ. Roques, εὐλόγως εἴκασεν ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν παραλλαγῶν παρὰ τοῖς Κόπταις, τοῖς Κούρδοις καὶ τοῖς σλαβικοῖς λαοῖς, ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ἴσως βυζαντινόν τι πρότυπον, ἐξ οὗ προῆλθον καὶ αὗται καὶ αἱ τῆς δυτικῆς καὶ μέσης Εὐρώπης παραλλαγαί· κατὰ δὲ τὴν γνώμην, ἣν ἀνεκοίνωσα αὐτῷ, ἐκ τριῶν γνωστῶν μοι βυζαντινῶν συναξαρίων τοῦ Ἰούδα (ἐν ἀθωνικαῖς βιβλιοθήκαις, τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων καὶ τῆς τοῦ Διονυσίου) τεκμαιρόμεθα ὅτι ὑπῆρχε καὶ παλαιότερον κείμενον, ὅπερ εἶχεν ὡς πηγὴν καὶ ὁ Jacobus de Vo-

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 1(1909), σ. 107-120.

ragine ἐν τῇ Legenda aurea (κεφ. 45), τούτων δὲ τὴν πρώτην πηγὴν δυνάμεθα ἴσως ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τύπον τοῦ περὶ Οἰδίποδος μύθου διάφορον τοῦ συνήθους, ὁποῖος ὁ ὑπεμφαινόμενος ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Εὐριπίδου (Φοίν. 26.28).

Τοῦ δ' ἑτέρου κλάδου, οὗ παραλλαγὴ εἶναι καὶ τὸ προκείμενον ἀλβανικόν-ἀττικὸν παραμύθιον, ἀλβανικὴ μὲν παραλλαγὴ (τοσκικὴ) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Dozon[1]. Ἑλληνικαὶ δὲ εἶναι ἓν ἠπειρωτικὸν παραμύθιον[2] καὶ δύο ἀνέκδοτα, δημοσιευόμενα κατωτέρω. Συγγενὲς δ' εἶναι καὶ παραμύθιον ἐκ Στήρη τοῦ δήμου Διστομίων τῆς Λεβαδείας[3]. Τοῦ κλάδου τούτου τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν εἶκασε μὲν πρῶτος ἀνενδοιάστως ὁ Gaston Paris, κατέδειξε δ' ὁ Ernst Kuhn[4] ἀνευρὼν αἰθιοπικά, ἀραβικὰ καὶ κοπτικὰ συναξάρια, περιέχοντα ὁμοίαν διήγησιν καὶ ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἁγιογραφίας καὶ ἄλλων τεκμηρίων μετὰ πολλῆς πιθανότητος συνήγαγεν, ὅτι ὑπῆρχε παλαιότερον βυζαντινὸν συναξάριον, ἐξ οὗ παρελήφθησαν τὰ ἐν τοῖς αἰθιοπικοῖς, ἀραβικοῖς καὶ κοπτικοῖς.

Εἰς τὴν πλουσιωτάτην συλλογὴν τῶν παραλλήλων, τὰ ὁποῖα ἀναγράφουσιν ὁ Kuhn, καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ εἰδικῶς διὰ μακρῶν ἐπίσης πραγματευθέντες περὶ τοῦ παραμυθίου, A. Weber ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καὶ A. N. Wesselofsky ἐν τοῖς περιοδικοῖς συγγράμμασι Russische Revue καὶ Romania καὶ οἱ ἄλλοι ὑπὸ τοῦ Kuhn μνημονευόμενοι συγγραφεῖς, προσθέτομεν ὀλίγα τινά.

Βουλγαρικόν: Ἔμπορος ἀκούει τὰ κατὰ τὴν τρίτην νύκτα ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου ἀποφασισθέντα ὑπὸ τοῦ Οὐρισνίτσεν (τῶν Μοιρῶν, ἐκ τοῦ ἕλλην. *ὁρίζω)*, ὅτι θὰ κληρονομήσῃ τὴν περιουσίαν του, τὸ ἀγοράζει, ἐπιστρέφων δ' εἰς τὴν οἰκίαν του τὸ ρίπτει εἰς μίαν λόχμην, βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἐπιζήσῃ. Ἀλλ' ἐκεῖ εὑρίσκει τὸ παιδίον ποιμὴν ἀναζητῶν ἀπολεσθεῖσαν ἀμνάδα, καὶ παραλαβὼν τὸ ἀνατρέφει μὲ αἴγειον γάλα. Τὸ παιδίον, ὀνομασθὲν *Λόγγος*, ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεώς του, αὐξάνει καὶ προκόπτει. Μετὰ ἔτη συναντᾷ αὐτὸ ὁ ἔμπορος, μανθάνει τὴν ἱστορίαν του, καὶ ὅπως τὸ φονεύσῃ ἀσφαλέστερον τὸ ἀποστέλλει εἰς τὴν οἰκίαν του, λέγων ὅτι θὰ τῷ δώσῃ εἰς γά-

---

1. Manuel de la langue chkipe ou albanaise, Paris 1879, ἀρ. 20, γαλλικὴ δὲ μετάφρασις ἐν Contes albanais recueillis et traduits par Aug. Dozon, Par. 1881, ἀρ. 13. Τὴν ἀπόφασιν μιᾶς τῶν Μοιρῶν κατὰ τὴν τρίτην νύκτα ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου περὶ γάμου τούτου μετὰ τῆς θυγατρός του ἀκούει ὁ φιλοξενούμενος πασᾶς, ὅστις ἀγοράσας τὸ παιδίον παρὰ τῶν γονέων του, ζητεῖ διὰ τοῦ φόνου αὐτοῦ νὰ ματαιώσῃ τὰ ὁρισθέντα ὑπὸ τῆς μοίρας.

2. Hahn, Gr. u. alb. Märchen, τ. I, σ. 161-163, ἀρ. 20 (ἐκ Κάτω Σουδενῶν).

3. B. Schmidt, Griechische Märchen, σ. 67-68, ἀρ. 2. Κατὰ τὴν παραλλαγὴν ταύτην, τὸ ἀρτιγενὲς παιδίον εἶναι θῆλυ, αἱ δὲ Μοῖραι προορίζουσιν ὡς σύζυγον αὐτοῦ τὸν διανυκτερεύοντα ἐν τῇ οἰκίᾳ τριακοντούτη ἔμπορον. Οὗτος ἐπιβουλεύεται τὴν ζωὴν τοῦ παιδίου, νομίζει ὅτι τὸ ἐφόνευσεν, ἀλλ' ὅτε ἐνυμφεύθη ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ σύζυγός του ἦτο αὐτὴ ἡ ὁρισθεῖσα αὐτῷ ὑπὸ τῶν Μοιρῶν. Ὅμοιον πρὸς τοῦτο εἶναι βοημικὸν παραμύθιον τῆς Πράγας παρὰ Grohmann, Sagenbuch von Böhmen, τ. I, σ. 5-7.

4. Zur byzantin. Erzählungslitteratur ἐν Byz. Zeitschrift, τ. IV, σ. 241-249· τ. V. σ. 163-164· τ. IX, σ. 382 κέ.

μον τὴν κόρην του. Ἐκεῖ δὲ μισθώνει δολοφόνους, τοὺς ὁποίους τοποθετεῖ εἰς τὸ ὑπόγειον τῆς οἰκίας, παραγγείλας νὰ φονεύσωσιν ἐκεῖνον ποῦ θὰ καταβῇ νὰ πάρῃ κρασί. Στέλλει δὲ τὸν Λόγγον νὰ φέρῃ κρασὶ ἐκ τοῦ ὑπογείου· ἀλλ' ἡ θυγάτηρ του, ἥτις ἠγάπησεν αὐτόν, γινώσκουσα τὰς προθέσεις τοῦ πατρός της, τὸν σῴζει, ὁ δ' ἔμπορος ἀναμείνας ἐπὶ πολὺ κατέρχεται εἰς τὸ ὑπόγειον, ἵνα ἴδῃ ἂν ἐξετελέσθη ἡ παραγγελία του. Ἀλλ' οἱ μισθωτοὶ δολοφόνοι τὸν φονεύουσιν, ὑπολαβόντες ὅτι ἦτο τὸ ὑποδειχθὲν θῦμα, καὶ ὁ Λόγγος νυμφεύεται τὴν θυγατέρα αὐτοῦ καὶ κληρονομεῖ τὴν περιουσίαν του, κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ὁρισθέντα[5].

Νοτιοσλαβικόν: Ὁ ἀκούσας τὴν ἀπόφασιν τῶν τριῶν Μοιρῶν (Sojenice) ἦτο κρεοπώλης. Ὅπως ματαιωθῇ ἡ πρόρρησις αὐτῶν περὶ γάμου τοῦ παιδίου μετὰ τῆς θυγατρός του, τὸ ἁρπάζει, τὸ φέρει εἰς ἓν δάσος καὶ τὸ ἐμπήγει εἰς τὸν κλάδον ἑνὸς δένδρου καὶ φεύγει νομίσας ὅτι τὸ ἐφόνευσεν. Ἀλλὰ τὸ σῴζει ὁ κυνηγὸς ἑνὸς κόμητος καὶ τὸ φέρει εἰς τὸν κύριόν του, ὅστις τὸ ἀνατρέφει μετὰ τοῦ υἱοῦ του, ὀνομάσας αὐτὸ *Βρετόν* (Najdenik). Μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν τὸν ἀναγνωρίζει ὁ κρεοπώλης, τὸν στέλλει πρὸς τὴν σύζυγον καὶ τὴν κόρην του μετ' ἐπιστολῆς, δι' ἧς παρήγγελλεν εἰς τὴν σύζυγόν του νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀλλ' αἱ γυναῖκες δὲν ἐκτελοῦσι τὴν παραγγελίαν καὶ τὸν φυγαδεύουσιν, καταγγέλλει οὗτος εἰς τὸν κόμητα τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ κρεοπώλου, ὁ δὲ κόμης φονεύει τοῦτον καὶ δίδει εἰς τὸν Βρετὸν γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ κρεοπώλου[6].

Βλαχικόν: Ἄρχων (boerŭ) ἀκούει τὴν πρόρρησιν μιᾶς τῶν Μοιρῶν (Ursitore), ὅτι τὸ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα γεννηθὲν ἐν τῇ καλύβῃ βρέφος θὰ κληρονομήσῃ ὅλην τὴν περιουσίαν τοῦ ἄρχοντος. Ἀγοράζει αὐτὸ παρὰ τῶν γονέων του, καὶ τὸ ἐγκαταλείπει εἰς τὸ κοίλωμα ἑνὸς δένδρου τοῦ δάσους. Τὸ εὑρίσκει καὶ τὸ ἀνατρέφει ποιμήν, ὀνομάσας αὐτὸ *Βρετὸν* (Aflatulŭ). Μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὁ ἄρχων ἰδὼν τὸν Βρετὸν ἀναγνωρίζει τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον ὑπέθεσεν ὅτι ἐφόνευσε, καὶ στέλλει αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχόντισσάν του μὲ ἐπιστολήν, δι' ἧς παρήγγελλε τὸν φόνον τοῦ κομιστοῦ. Ἀλλὰ τὴν ἐπιστολὴν ἀνταλλάσσουσι καθ' ὁδὸν ὁ Θεὸς καὶ ὁ Ἅγιος Πέτρος μὲ ἄλλην, παραγγέλλουσαν τὸν γάμον τοῦ κομιστοῦ μετὰ τῆς θυγατρός του. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν, καὶ νέα ἐπιβουλὴ τοῦ ἄρχοντος κατὰ τοῦ γαμβροῦ του ἐστράφη καθ' ἑαυτοῦ, διαφυγόντος τοῦ Βρετοῦ, ἐμπεσόντος δ' εἰς τὴν δολοφονικὴν ἐνέδραν αὐτοῦ τοῦ ἄρχοντος[7].

Φιννικόν: Ὁμοιότατον πρὸς τὸ ἑλληνικὸν τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn. Ἔμπορος πλούσιος διανυκτερεύσας εἰς καλύβην πτωχῶν, ἀκούει κατὰ τύχην πρόρρησιν δύο μάγων, ὅτι τὸ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα γεννηθὲν ἐν τῇ καλύβῃ

---

5. Ad. Strauss, Die Bulgaren, Lpz. 1898, σ. 177-178.

6. Fr. S. Krauss, Sagen u. Märchen d. Südslaven, Lpz. 1884, ἀρ. 88, τ. II, σ. 179-180. Βλ. καὶ σ. XLVI. Ὅμοιον παραμύθιον ἐκ Podgajci τῆς Srem τῆς Σλαβωνίας ἐν Sbornik τῆς νοτιοσλαβικῆς Ἀκαδημίας, τ. XII, σ. 140, ἀρ. 29.

7. L. Săineănu, Basmele Române, Bucuresci 1895, σ. 142 κέ.

παιδίον θὰ τὸν κληρονομήσῃ. Ὅπως ἀποφύγῃ τὴν πρόρρησιν, ἁρπάζει τὸ παιδίον, τὸ κρεμᾷ εἰς ἓν δένδρον, ἀλλὰ τὸ σῴζει καὶ τὸ ἀνατρέφει εἷς ὑλοτόμος· μετὰ εἴκοσιν ἔτη τὸ βλέπει, θέλει πάλιν νὰ τὸ φονεύσῃ, τὸ στέλλει μὲ μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν σύζυγόν του, καθ' ὁδὸν δ' ὅμως δύο μαθηταὶ ἀντικαθιστῶσι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην δι' ἄλλης, δι' ἧς παρηγγέλλετο ἡ σύζυγος τοῦ ἐμπόρου νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα της μὲ τὸν νεανίσκον κτλ.[8].

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ βουλγαρική, ἡ νοτιοσλαβικὴ καὶ ἡ βλαχικὴ παραλλαγὴ ἀναφέρουσι τὴν κατὰ τὴν πρώτην ἢ τρίτην νύκτα πρόρρησιν τῶν Μοιρῶν, καὶ ἡ ἀλβανικὴ παραλλαγὴ οὐ μόνον ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὰ συναφῆ πρὸς τὴν δοξασίαν τῆς ἐπισκέψεως τῶν Μοιρῶν ἔθιμα, ἐν δὲ ταῖς ἑλληνικαῖς παραλλαγαῖς ἔχει παραφθαρῇ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ἂν καὶ στηρίζεται εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἔθιμον τῆς ὑποδοχῆς τῶν Μοιρῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὅπως μοιράνωσι τὸ ἀρτιγενὲς παιδίον.

Δύο ἐπεισόδια τοῦ παραμυθίου, τὸ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὸ τῆς ἐνέδρας, εἰς ἣν ἐνέπεσεν ὁ κατασκευάσας αὐτήν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀρχῆθεν ἐγκατεπλέκοντο ἐν αὐτῷ. Διότι τὸ μὲν πρῶτον εὑρίσκεται καὶ εἰς τὰ κοπτικὰ καὶ αἰθιοπικὰ συναξάρια, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὰς πλείστας τῶν παραλλαγῶν, ἐν αἷς καὶ ἰνδικαί.

Ἡ παραγγελία πρὸς φόνον αὐτοῦ τοῦ κομιστοῦ τῆς ἐπιστολῆς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Βελλερεφόντου καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαθήκῃ (Δαυὶδ-Οὐρίας)[9]. Ἡ δ' ἀντικατάστασις τῆς τοιαύτης ἐπιστολῆς δι' ἄλλης ἀντιθέτου ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τοῦ ἡμετέρου παραμυθίου[10]. Κατὰ τὰ συναξάρια, ὁ ἀντικαταστήσας τὴν ἐπιστολὴν ἦτο ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ[11]. Ἐν τῇ τοσκικῇ παραλλαγῇ παρὰ Dozon ἡ ἀντικατάστασις γίνεται ὑπὸ Ἀράπη, ἐν δὲ τῇ προκειμένῃ ἀλβανικῇ τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ σεβασμίου γέροντος, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖται ὅτι εἶναι ὁ θεός. Ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ παραλλαγῇ παρὰ Hahn ἕνας ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ λαμβάνει καθ' ὁδὸν παρὰ τοῦ νεανίσκου τὴν ἐπιστολὴν καὶ ὑποβάλλει ἑτέραν. Ἐν δὲ ταῖς δημοσιευομέναις κατωτέρω αὐτοὶ οἱ κομισταί, ὑποπτευόμενοι τὸν δόλον, μεταβάλλουσιν τὴν ἐπιστολήν.

Τὸ δὲ δεύτερον ἐπεισόδιον, ὅπερ καὶ εἰς ἄλλα παραμύθια παρεμβάλλεται καὶ ὡς αὐτοτελὴς μῦθος φέρεται, εἶναι εὐρύτατα γνωστὸν ἐκ τῆς ποιητικῆς διασκευῆς μιᾶς τῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Schiller (Der Gang nach dem Eisenhammer). Περὶ τούτου διέλαβον ἐν ταῖς Παροιμίαις, τ. Α΄, σ. 563 κέ, ὅπου ἀνέγραψα καὶ τὰς γνωστάς μοι ἑλληνικὰς παραλλαγάς. Ἐπραγματεύθησαν δὲ περὶ τούτου πλὴν τῶν συγγραφέων τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ ἔργῳ μου ἐκείνῳ καὶ οἱ ἑξῆς νεώτεροι: Emm. Cosquin, La légen-

8. Ausland 1857, σ. 641-644.

9. Βασιλ. Β΄ ια΄ 14 κέ.

10. Wesselofski ἐν Russische Revue, τ. IV, σ. 184 κέ. Kuhn ἐν Byz. Zeitschrift, τ. IV, σ. 244· τ. V, σ. 164. Πρόσθες εἰς τἀναφερόμενα παραμύθια καὶ ἓν γερμανικὸν παρὰ Simrock, Deutsche Märchen, ἀρ. 72. Νορβηγικὸν παρὰ Abjoernsen - J. Moe, Norske Folkeevoentyr, 1852, σ. 22 κέ = Beauvois, Contes populaires de la Norvège, 1862, σ. 50 κέ.

11. Kuhn, ἔνθ' ἀν., τ. IX, σ. 383.

de du page de Sainte Elisabeth de Portugal et le conte indien des Bons Conseils ἐν Revue des questions historiques, 1903, τ. 73, σ. 5-44· ὁ αὐτός, La légende du page de Sainte Elisabeth et les contes orientaux (Post-scriptum) ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, 1904, τ. 74, σ. 207-217. C. Formichi ἐν Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, 1903, τ. 22, σ. 9-30. J. Bolte ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde, 1903, σ. 108 καὶ 1906, σ. 278. Analecta Bollandiana, 1903, σ. 505-506. E. Kuhn ἐν Byz. Zeitschrift, τ. IV, σ. 245.

Ἡ παλαιοτάτη καὶ ἁπλουστάτη διατύπωσις εὑρίσκεται ἐν τῷ ἑλληνικῷ μύθῳ περὶ τοῦ Ἀρχελάου, ὡς διεσκεύασεν αὐτὸν ἴσως ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ ἀπολεσθείσῃ ὁμωνύμῳ τραγῳδίᾳ του. Ὁ πενθερὸς τοῦ Ἀρχελάου Κισσεὺς ἐσκόπει νὰ ἐμβάλῃ αὐτὸν διὰ δόλου εἰς βόθρον, ὃν ἐπλήρωσε ἀνημμένων ἀνθράκων, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Ἀρχελάου ἐνέπεσεν εἰς αὐτὸν καὶ ἐθανατώθη αὐτὸς ὁ ὀρύξας. (Hygin., Fab. 219. Nauck, Trag. Graec. Fragm., 2ας ἐκδ., σ. 426 κἑ). Πληρέστερον δ' ἔχει τὸν μῦθον παλαιὸν βυζαντινὸν συναξάριον, ὅπερ θὰ εἶναι ἡ πιθανὴ πηγὴ τῆς διηγήσεως περὶ θαύματος τῆς Παναγίας ἐν τῇ τοῦ Κρητὸς Ἀγαπίου Λάνδου (ΙΖ' αἰῶνος) *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία* (Μέρ. Γ' θαῦμα 65 τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως τοῦ 1857, σ. 392-394). Ἡ διήγησις ἀναφέρεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου. Ὁ Θεόφιλος, υἱὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ, πλουσίου μὲν ἄλλοτε κατοίκου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ πτωχεύσαντος εἰς τὸ γῆράς του, ὅπως βοηθήσῃ εἰς τὸν πατέρα του, ἐδέχθη νὰ πωληθῇ ὡς δοῦλος εἰς ἄρχοντα τοῦ παλατίου, τὸν πατρίκιον Κωνσταντῖνον. Οὗτος ταχέως ἠγάπησε τὸν νέον διὰ τὰς ἀρετάς, τὴν μάθησιν καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ τὸν εἶχεν ἔμπιστον ὑπηρέτην. Καί ποτε μεταβαίνων εἰς τὸ παλάτιον, ἀπέστειλεν αὐτὸν νὰ φέρῃ τὸ χαρτοφυλάκιον, ἐν ᾧ εἶχε τὰ ἔγγραφά του, ὅπερ ἐλησμόνησεν εἰς τὴν οἰκίαν. Ὁ νέος ἔδραμε καὶ εἰσελθὼν ἐν σπουδῇ εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ πατρικίου ἔλαβεν ἐκεῖθεν τὸ χαρτοφυλάκιον, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὴν κυρίαν του, μοιχευομένην ἐκεῖ μετά τινος δούλου. Αὕτη δὲ φοβηθεῖσα ἐσυκοφάντησε τὸν Θεόφιλον, ὅτι ἐπεχείρησε νὰ τὴν βιάσῃ, ἔσωσεν δ' αὐτήν, ἐγκαίρως προσδραμὼν εἰς τὰς κραυγάς της, ὁ δοῦλος ἐραστής.

Ὀργισθεὶς ὁ πατρίκιος παρεκάλεσε τὸν ἔπαρχον νὰ θανατώσῃ τὸν δοῦλον του, τὸν ὁποῖον θὰ τοῦ ἔπεμπε τὴν πρωίαν καὶ ν' ἀποστείλῃ πρὸς αὐτὸν τὴν κεφαλήν του ἐν πήρᾳ ἐσφραγισμένῃ. Ὁ ἔπαρχος συγκατετέθη, ἀφοῦ ὁ πατρίκιος ἐνώπιον μαρτύρων ἐγγράφως διετύπωσε τὴν καταγγελίαν. Τὴν πρωίαν ἔπεμψεν ὁ πατρίκιος τὸν καταγγελθέντα δοῦλον πρὸς τὸν ἔπαρχον. Ἀλλ' οὗτος διερχόμενος πρό τινος ἐκκλησίας τῆς Παναγίας, ὅπου ἐγίνετο λειτουργία, καὶ ἐνθυμηθεὶς τὴν πατρικὴν ἐντολήν, μηδέποτε νὰ παραλίπῃ τὴν ἀκρόασιν λειτουργίας, ὁσονδήποτε ἐπείγουσαν ἐργασίαν καὶ ἂν ἔχῃ, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς ἀπολύσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἔνοχος δοῦλος, ἀνυπομονῶν διότι ὁ ἔπαρχος δὲν ἀπέστειλε τὴν κεφαλὴν τοῦ συνδούλου, καὶ λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ κυρίου του, ἔτρεξε δρομαῖος ἵνα τὴν κομίσῃ αὐτός. Ἀλλ' ὁ ἔπαρχος ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν πρῶτον ἐλθόντα, τὴν δὲ κεφαλὴν αὐτοῦ ἔδωκεν εἰς τὸν Θεόφιλον. Ὅτε δ' οὗτος ἐκόμισεν ἀγνοῶν τὸν σάκκον, ἐν ᾧ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐνόχου, ἡ ἀλήθεια ἀπεκαλύφθη, ὡμολόγησε δὲ καὶ ἡ δέσποινα τὴν

κακουργίαν αὐτῆς. Ὁ πατρίκιος υἱοθέτησε τὸν Θεόφιλον καὶ κατέστησεν αὐτὸν κληρονόμον του.

Πρὸς τὴν διήγησιν τῆς *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας* συμφωνεῖ ἐν τοῖς κυριωτάτοις θρᾳκικὴ παράδοσις τῆς Βιζύης, ἣν, παρὰ τῆς μητρὸς μαθών, διεσκεύασε ποιητικῶς ὁ Γ. Μ. Βιζυηνός[12]. Ἀναφέρεται καὶ ἐν ταύτῃ ἡ πατρικὴ ἐντολὴ περὶ μὴ παραλείψεως τῆς ἀκροάσεως τῆς λειτουργίας δι' οἱονδήποτε λόγον, ἐντολὴ δὲ ἡ συμβουλὴ εἶναι ὁ μοχλὸς τῆς διηγήσεως καὶ ἐν τῷ ἰνδικῷ παραμυθίῳ, ὅπερ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Cosquin, ὑπεμφαίνει τὴν ἐκ τῆς Ἰνδικῆς προέλευσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν παραλλαγῶν τοῦ μύθου. Προστίθεται δ' εἰς τὴν θρᾳκικὴν παράδοσιν καὶ νέα περιπέτεια. Ὁ κατηγορηθεὶς θεράπων Σοφιανὸς ἀποκαλύπτεται ὅτι εἶναι ἡ μετημφιεσμένη θυγάτηρ δυστυχήσαντος ἄρχοντος, ἣν νέαν ἐγνώρισε καὶ ἠγάπησεν ὁ μετέπειτα κύριός της, οὗτος δὲ μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἐνόχου συζύγου του νυμφεύεται αὐτήν. Ἡ περιπέτεια τῆς κατηγορίας ἐπὶ ἀποπείρᾳ βιασμοῦ γυναικῶν εἰς ἄνδρας μετημφιεσμένων εἶναι κοινοτάτη εἰς βυζαντινὰ συναξάρια[13].

Τῶν παραλλαγῶν τῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων ἔχουσι τὸ ἐπεισόδιον ἡ ἠπειρωτικὴ παρὰ Hahn, ἡ μακεδονικὴ παρὰ Abbott καὶ ἡ μυκονία. Ἐν τῇ τοσκικῇ παρὰ Dozon αὐτὸς ὁ διατάξας τὸν φόνον πασᾶς φονεύεται. Κυπριακὸν δέ τι παραμύθιον[14] ἀναφέρει ὅτι βασιλόπουλον ἀπέφυγε τὸν ἐπικρεμάμενον αὐτῷ μοιραῖον κίνδυνον, ἀγοράσαν τὸν μισθὸν ἐκ τῆς λειτουργίας, εἰς ἣν ἕνεκά τινος κωλύματος δὲν ἠδυνήθη νὰ λειτουργηθῇ, ἐφονεύθη δ' ὁ πωλήσας τὴν ἐκ τῆς λειτουργίας θείαν χάριν. Μία βουλγαρικὴ παράδοσις ἔχει τὸ ἐπεισόδιον τῆς σωτηρίας τοῦ συκοφαντηθέντος ἀθώου, ὅστις ἐκτελῶν πατρικὴν ἐντολὴν εἰσῆλθεν εἰς ἐκκλησίαν καὶ ἐβράδυνε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν βασιλικὴν προσταγήν, ἐν συμφυρμῷ πρὸς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ τῆς Ἡρωδιάδος[15].

Τὸ τέλος τῆς σμυρναϊκῆς παραλλαγῆς συμπίπτει πρὸς τὸ ἀραβικὸν (ὑπὸ χριστιανοῦ Κόπτου γραφὲν) συναξάριον τῶν θαυμάτων τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ[16]. Ὡς ἐν τῇ σμυρναϊκῇ παραλλαγῇ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐν τῷ συναξαρίῳ ὁ πλούσιος Μαρκιανὸς ἐπιστρέφει εἰς τὴν πόλιν του ἐνῷ γίνονται αἱ γαμήλιοι τελεταὶ καὶ μανθάνει παρὰ διαβάτου εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλλίου ἀπὸ τῆς πόλεως τοὺς γάμους τῆς θυγατρός του.

Ἡ μυκονία παραλλαγὴ περιέχει καὶ στοιχεῖα ἑτέρου παραμυθίου, τοῦ *Ἀρκουδογιάννη*. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια, ὡς εἰς πολλοὺς ἀρχαίους μύθους, ἀναφέρονται συχνάκις ἥρωες τραφέντες ὑπὸ ζῴων, ὑπερβάλλοντες τοὺς κοινοὺς ἀνθρώπους εἰς ῥώμην. Ἐν λεσβιακῷ ἔκθετος βασιλόπαις τρέφεται εἴς τὸ

---

12. Ἀθῖδες αὖραι, σ. 256-266.
13. Βλ. Usener, Legenden der Pelagia, 1879, σ. XVI κέ.
14. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β', σ. 319-320.
15. Lydia Schischmánov, Légendes religieuses bulgares, σ. 97-100, ἀρ. 46.
16. Ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου τῆς ἐν Γόθᾳ δουκικῆς βιβλιοθήκης. E. Kuhn ἐν Byz. Zts., τ. IV, σ. 244.

δάσος ὑπὸ ἐλάφου, ὅθεν ἔλαβε τὸ ὄνομα *Λαφουγιάννις*[17]. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους ὁ Πάρις ἐτράφη ἐκτεθεὶς εἰς τὴν Ἴδην ὑπὸ ἄρκτου, ἴχνη δὲ μύθων περὶ μεγάλης ρώμης αὐτοῦ εἶναι ἴσως τὰ φερόμενα περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἠμύνετο κατὰ τῶν ληστῶν καὶ ἐπροφύλαττε τὰ ποίμνια[18]. Ὁ Ἀρκείσιος ἐμυθολογεῖτο υἱὸς τοῦ Κεφάλου καὶ ἄρκτου, ὁ δὲ Ἄγριος καὶ ὁ Ὄρειος ἐλέγοντο τέκνα τῆς Πολυφόντης καὶ ἄρκτου, ὁ δ' ἐπώνυμος τῶν Ἀρκάδων ἥρως Ἀρκὰς τοῦ Διὸς καὶ τῆς εἰς ἄρκτον μεταμορφωθείσης νύμφης Καλλιστοῦς.

Ἐν ἠπειρωτικῷ (ἐξ Ἰωαννίνων) παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn (ἀρ. 75), ὡς τὸν Ἀρκείσιον ἐκ τοῦ Κεφάλου ἐγέννησεν ἄρκτος, οὕτως ἄρκτος ἐγέννησε ρωμαλεώτατον παῖδα ἐξ ἱερέως, ὃν ἐβίασε νὰ συνέλθῃ αὐτῇ. Παπᾶς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ μυκονίᾳ παραλλαγῇ, καὶ ἐν ἀνεκδότῳ θεσσαλικῷ παραμυθίῳ (ἐκ Καρατσὸλ τοῦ Τιρνάβου). Τὸν παπᾶν πλανηθέντα ἐν ἐρήμῳ τόπῳ καὶ κινδυνεύοντα νὰ γίνῃ βορὰ ἀγρίων θηρίων σῴζει ἄρκτος. Ὁ παπᾶς εὐγνωμονῶν, *ὑπουσχέθη σ' τν ἀρκοῦδα ποῦς θὰ κάνῃ μιγάλα καλὰ κι σ' αὐτὴν κὶ στὰ πιδγιὰ τς, ἂν ἔχῃ. Ἡ ἀρκοῦδα, ποῦ εἶχε βρῇ ἕνα πιδάκι προυτύτερα ποῦ τ' ἀπέταξαν κακοὶ ἄθρουποι σ' τν ἐρημιὰ κὶ τού τριφι γιὰ νὰ τοὺ μιγαλώσ', εἶπε σ' τοὺν παπᾶ ποῦς θὰ τοὺ στείλῃ σ' αὐτόν, νὰ φροντίσ' γιὰ τοὺ καλὸ τοῦ πιδιοῦ τς, ὄντα θὰ μιγαλώσ'. Τοὺ πιδὶ τώρα τράνιψι κὶ δὲν ἤθιλε νὰ ζῇ μέσ' σ' τς λόγγους μὶ τὰ θηρία, ἤθιλε νὰ εἶνι μὶ ἀθρώπ'. Τότις ἡ ἀρκοῦδα τοῦ εἶπι νὰ πάῃ κεῖ πέρα σ' ἰκείνου τοὺ χουριὸ σ' τν ἰκκλησιά, ν' ἀνταμώσ' τοὺν παπᾶ κὶ νὰ τοὺν πῇ κίνου κὶ κίνου, κὶ θὰ σὶ πάρ' στοὺ σπίτι τ', νά 'σι κεῖ παντόυτεινά.*

Τὸ παιδὶ μεταβαίνει εἰς τοῦ παπᾶ, ἐκτελεῖ διαφόρους ἄθλους, ὑπηρετοῦν αὐτόν, ἐν τέλει ὁ παπᾶς ἐπιβουλεύεται τὴν ζωήν του, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ μοιραίως φονεύει τὴν παπαδιάν.

Αἱ δημοσιευόμεναι ἀμέσως κατωτέρω δύο παραλλαγαὶ προέρχονται ἡ μὲν πρώτη ἐκ Σμύρνης, γραφεῖσα τῷ 1862 ὑπὸ Κίμωνος Ι. Παπαμιχαηλέ, χάριν τοῦ καθηγητοῦ Δ.Ι. Μαυροφρύδου, ὅστις δὲν ἔκαμε χρῆσιν αὐτῆς, ἡ δὲ δευτέρα ἐκ Μυκόνου, ἀνακοινωθεῖσά μοι τῷ 1888 ὑπὸ τοῦ Μυκονίου κ. Μιχ. Ι. Βενιέρη, νῦν καθηγητοῦ ἐν Ἑρμούπολει Σύρου.

Ἡ τύχη νικᾷ ἢ ὁ βασιλιᾶς;

(ΣΜΥΡΝΗ)

Μιὰ φορὰ ἦταν ἕνας βασιλιᾶς κ' ἠπῆγε μὲ τς ἀστρονόμοι του στὸ κυνῆγι· ἠβράδυασε ἡ μέρα κ' ἠπῆγε νὰ κοιμηθῇ μέσα σ' ἕνοὺς μυλωνᾶ τὸ σπίτι. Τὴ νύχτα λοιπὸν ἠγέννησε ἡ γυναῖκα τοῦ μυλωνᾶ. Τὸ πρωὶ ἤστειλε τς ἀστρονόμοι ἀπάνω γιὰ νὰ διοῦνε τί παιδὶ ἤκανε. Κατεβήκανε κάτω, τς ἀρωτᾷ ὁ βασιλιᾶς τί παιδὶ ἤκανε, καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμιλούσανε. Μὲ τὰ πολλά, ἀφοῦ τς ἐφοβέρι-

17. Georgeakis et Pineau, Folklore de Lesbos, σ. 68 κέ.
18. Roscher, Lexik. d. Mythol., τ. III, σ. 1584.

σε πολύ, τοῦ 'πανε πῶς ἤκανε ἀγόρι καὶ θὰ γίνῃ γαμπρός του. Τότε ὁ βασιλιᾶς μὲ θυμὸ εἶπε: «Καὶ γιὰ νὰ διοῦμε ποιὸς ἀπ' τσὶ δυὸ νικᾷ, ἡ τύχη γιὰ ὁ βασιλιᾶς;» Λένε: «Βασιλέα μου, ἡ τύχη νικᾷ». Λέει ἐκεῖνος: «Ὁ βασιλιᾶς».

Τὸ πρωὶ ἠσηκώθηκε καὶ λέει τοῦ μυλωνᾶ: «Νὰ μοῦ δώσῃς τὸ παιδὶ ποῦ γεννήθηκε χτὲς τὸ βράδυ». Λέει ὁ μυλωνᾶς: «Πῶς θὰ σοῦ τὸ δώσω, ποῦ εἶναι παιδί μου;» Μὲ τὰ πολλὰ κατάλαβε πῶς εἶναι ὁ βασιλιᾶς καὶ ἠφοβήθηκε καὶ τοῦ τὸ ἔδωκε. Τὸ παίρνει ὁ βασιλιᾶς τὸ παιδί, κ' ἐκεῖ ποῦ πηγαίνανε βγάζει ἕνα μαχαῖρι ἀπὸ τὴ μέση του καὶ τό 'μπηξε τοῦ παιδιοῦ, κ' ἠθάρρεψε πῶς τό 'χε σκοτώσῃ καὶ τὸ πέταξε καταῆς. Μὰ τό 'χανε φασκιωμένο μὲ πολλὰ πανιά, κ' ἔτσι δὲν ἤπαθε τίποτα. Φύγανε ἀπὸ κεῖνο τὸ μέρος κ' ἠπήγανε στὸ παλάτι του.

Ἂς ἀφήσωμε τώρα τὸ βασιλιᾶ, κι ἂς πιάσωμε τὸ καλό σου τὸ παιδί. Ἦτανε ἕνας τζομπάνης, κ' ἐκεῖ ποῦ 'βοσκε τὰ γίδια του, τοῦ 'φευγε κάθε μέρα μιὰ κατσίκα κ' ἐπήγαινε καὶ βύζαινε αὐτὸ τὸ παιδί, καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὴ ὥρα γύριζε στὸ κοπάδι. Μιὰ μέρα παραφύλαξ' ὁ τζομπάνης νὰ διῇ ποῦ φεύγει καὶ πάει. Εἶδε πῶς βύζαινε ἕνα παιδί, πάει κοντὰ τὸ βλέπει, κ' εὐχαρίστησε τὸ θεὸ ποῦ τοῦ 'στειλε ἕνα παιδί, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια ποῦ 'τανε παδρεμένος καὶ δὲν ἤκανε παιδιά. Τὸ πάει στὴν κατοικιά του, χάρηκε κ' ἡ γυναῖκα του, τοῦ πήρανε μιὰ βυζάστρα καὶ τὸ βύζαινε. Σὰν ἠμεγάλωσε, τό 'στελνε ὁ μπαμπάς του κ' ἤβοσκε τὰ γίδια του. Μιὰ μέρα βγῆκε ὁ βασιλιᾶς στὸ κυνῆγι μὲ τς ἀστρονόμοι καὶ τὴ δωδεκάδα του. Οἱ ἀστρονόμοι τὸ γρωνίσανε καὶ γυρίζουνε καὶ λὲν τοῦ βασιλιᾶ: «Ἡ τύχης νικᾷ γιὰ ὁ βασιλιᾶς;» Τότες γυρίζει καὶ τὼς λέει ὁ βασιλιᾶς, τί θέλουν νὰ εἰποῦν. Τότε τοῦ θυμίσανε τὸ περιστατικό, καὶ τοῦ δείξανε τὸ βοσκόπουλο. Τὸ φωνάζει ὁ βασιλέας τὸ παιδὶ καὶ τοῦ λέει: «Γρωνίζεις γράμματα;» Λέει: «Ὄχι». Τότ' αὐτὸς γράφει ἕνα γράμμα, καὶ ἔσοντας νά 'ναι μὲ τὴν ὀλπίδα πῶς δὲ γρωνίζει τὸ παιδὶ γράμματα, τοῦ τό 'δωκε νὰ τὸ πάῃ τοῦ βεζίρη του στὸ παλάτι καὶ νὰ περιμένῃ νὰ πάρῃ τὴν ἀπόκρισῃ. Τὸ παιδὶ τὸ καϊμένο στὸ δρόμο τοὖρθε στὸ νοῦ καὶ λέει: «Αὐτὸς ὁ βασιλιᾶς, τί ἤτανε δουλειά του νὰ μ' ἀρωτήσῃ ἂν ξέρω γράμματα. Βέβαια θὰ τρέχῃ καμιὰ σκατοδουλειά». Τ' ἀνοίγει τὸ γράμμα καὶ τί νὰ δῇ! 'Adiς γιὰ καλό, βλέπει πῶς διαλογούδανε νὰ τὸ σκοτώσουνε. Πιάνει καὶ αὐτὸ καὶ γράφει σ' ἄλλο χαρτί, κ' ἤγραψε: «Ἀμέσως ποῦ φτάσῃ αὐτὸ τὸ παιδί, νὰ τὸν δώσῃς τὴν κόρη μου καὶ νὰ κάνῃς τοὺς γάμους πρὶν νὰ φτάσω». Βάζει κι ἀποκάτω τὴν ὑπογραφὴ τοῦ βασιλιᾶ, καὶ πηγαίνει στὸ βεζίρη καὶ τοῦ δίνει τὸ γράμμα. Παίρνει τὸ γράμμα, τ' ἀναγνώνει, κ' εὐτὺς τόνε στέλνει στὸ λουτρό, τοῦ βάζει βασιλικὰ φορέματα, κι ἀνοίγει τσὶ γάμοι, καὶ σαράντα ἡμέρες τρώγανε καὶ ξεφαντώνανε. Ἀφοῦ τέλειωσε ὁ γάμος, φτάνει κι ὁ βασιλιᾶς μὲ τσὶ ἐκπαγιέ του (;) καὶ ἀκούοντας τὰ τούμπανα καὶ τσὶ καμπάνες τρόμαξε, κι ἀρωτᾷ τί γίνεται. Τοῦ λένε : «Βασιλιᾶ μου, ἡ κόρη σου παντρεύεται». Λέει: «Μεθυσμένος εἶσαι, γιὰ σκοτισμένος;» Πηγαίνει στὸ παλάτι του, κι ἀρωτᾷ τὸ βεζίρη: «Τ' εἶν' αὐτὰ τὰ πράματα ποῦ βλέπω;» Λέει: «Βασιλιᾶ μου, ὅ,τι μὲ πρόσταξες ἔτσι καὶ ἤκανα». Τοῦ δείχνει τὸ γράμμα καὶ τοῦ λέει: «Ἰδοὺ καὶ ἡ ὑπογραφή σου».

Τότες κι ὁ βασιλιᾶς ὡμολόγησε πῶς καὶ τῷ ὄντις ἡ τύχη νικᾷ καὶ ὄχι ὁ βασιλιᾶς, ἀναγνώρισε τὸ γαμπρό του,

κ' ἠκάμανε γάμοι καὶ χαρὲς
καὶ ξεφάδωσες καλές.

Ὁ Ἀρκουδογιάννης

(ΜΥΚΟΝΟΣ)

Μιὰ φορὰ ἕνας ἤθελε νὰ πάῃ ἀπό 'να χωριὸ σ' ἄλλο μὲ τὴ γυναῖκα του καὶ τὸ βυζανάρικο παιδί του. Στὸ δρόμο ἐνυχτώθη καὶ τὸν ἔπιασε καὶ βροχὴ καὶ μπῆκε μέσα σ' ἕνα κελλί. Ἀφοῦ φάαν' ὅτι εἶχανε, ἐκοιμηθήκανε. Περνοῦσ' ἀπὸ κεῖ κ' ἕνας χασάπης, καὶ γιὰ τὴ βροχὴ μπῆκε κ' εὐτόνος μέσα στὸ κελλί, ὅπου εἶδγιε τὸ φῶς, ἕνα ἄθρεπο, μιὰ γυναῖκα καὶ τὸ παιδὶ καὶ κοιμώντανε. Ἀφοῦ πέρασε λίη ὥρα, τότε μπαίνει κ' ἕνας ἄλλος καὶ δὲ χαιρετᾷ τὸ χασάπη, ἀλλὰ πιάνει τὸ παιδὶ καὶ τοῦ γράφει στὸ κούτελο πῶς θενὰ κληρονομήσῃ τὸ χασάπη ποῦ στέκεται στὴν πόρτα. Ἀφοῦ ἤγραψεν εὐτὰ ἐβγῆκε πάλι χωρὶς νὰ χαιρετήσῃ. Ὁ χασάπης ἐπῆε κοντὰ νὰ δγῇ πᾶ νά 'καμε κακὸ στὸ παιδὶ καὶ βάλουν εὐτὸ στὸ μπελά. Βλέπει τὰ γράμματα στὸ κούτελο τοῦ παιδγιοῦ, καὶ συλλοᾶται πῶς μπορεῖ νὰ χαλάσῃ τὸ παιδί, χωρὶς νὰ τόνε νοιώσῃ κανεὶς γιὰ νὰ μὴ βγοῦν τὰ γράμματα σωστά. Τό 'πιασε καὶ τό 'βαλε στὸ ντρουβᾶ του. Ἅμα πέρασεν ἀπό να λαγκάδι βαθὺ τό 'ριξε κάτω γιὰ νὰ σκοτωθῇ. Ἐμπλεξεν δμως σ' ἕνα φρύανο κ' ἐσώθη.

Μιὰ ἀρκοῦδα εἶχε τὴ φωλιά κης κοντὰ στὸ φρύανο κ' ἤτονε δ,τι καὶ γέννησε. Εἶχε πολὺ γάλα καὶ μαζὶ μὲ τ' ἀρκουδάκια ἐπῆρε καὶ τὸ παιδὶ καὶ τὸ βύζανε, καὶ μεγάλωσε καὶ περπατοῦσε μὲ τὰ τέσσερα σὰ κ' ἐκεῖνα. Ἡ ἀρκοῦδα συνήθιζενε νὰ τὰ πααίνῃ νὰ βόσκουνε σ' ἑνοὺς παπᾶ τ' ἀμπέλι . Ὁ παπᾶς ἔβλεπε τὰ πατήματα κῆ ἀρκούδας, τῶν ἀρκουδακιῶ καὶ τοῦ παιδγιοῦ μαζί, ἔβαλε ντραγάτες νὰ τὸ πιάσουνε. Οἱ ντραγάτες ἐφυλάανε δλη νύχτα καὶ τὸ πιάσανε. Τὸ πῆρ' ὁ παπᾶς, τὸ βάφτισε καὶ τό 'βγαλεν 'Αργκουδογιάννη. Τό 'χε σὰν παιδί του καὶ τό 'μαθε καὶ λία γραμματάκια.

Ἅμα ἐμεγάλωξενε ὁ 'Αρκουδογιάννης, ἐπέρασε μιὰ μέρα ἀπὸ κεῖ ὁ χασάπης ποῦ τὸν εἶχενε ριχτάμενο στὸ λαγκάδι. Ὁ παπᾶς τοῦ 'βαλε νὰ φάῃ καὶ τοῦ φάνη παράξενο τ' ὄνομα τ' 'Αρκουδογιάννη καὶ ρώτησε γιὰ αὐτὸ τὸ παπᾶ. Ὁ παπᾶς τοῦ 'πε τὴν ἱστορία, πῶς εὑρέθηνε μὲ τὴν ἀρκοῦδα. Ὁ χασάπης ἐσυλλοΐστηνε, πᾶς εἶναι τὸ παιδὶ ἐκεῖνο ποῦ 'ριξε στὸ λαγκάδι. Παρακάλεσε τὸ παπᾶ, ἂν μπορῇ ὁ 'Αρκουδογιάννης νὰ τοῦ πάῃ ἕνα γράμμα στὸ χωριό του καὶ νὰ τὸ δώκῃ στὰ χέρια κῆ γυναίκας του καὶ νὰ πῇ πῶς σὲ τρεῖς μέρες θενἄρθῃ. Ἐπῆρεν ὁ 'Αρκουδογιάννης τὸ γράμμα καὶ στὸ δρόμο τό 'νοιξε καὶ εἶδγιε μέσα πῶς εὐτόνονε ποὖρχεται εὐτοῦ νὰ τόνε σκοτώσετε. Ὁ 'Αρκουδογιάννης ἔπιασε καὶ ἔκαμεν ἄλλο γράμμα, κ' ἔγραψε μέσα πῶς εὐτό-

νονε ποῦρχεται εὐτοῦ νὰ τονὲ μπατρέψετε μὲ τὴ θυατέρα μας. Ἀφοῦ ἐπήαινε τὸ γράμμα ὁ Ἀρκουδογιάννης ἀμέσως τὸν ἐμπατρέψανε. Ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες φτάνει κι ὁ χασάπης καὶ τοῦ λέανε «καλορίσκη ἡ θυατέρα σου». Ὁ χασάπης ἤκανε πῶς νὰ ξέρῃ κ' ἤλεενε «εὐκαριστῶ». Ὁ χασάπης πάλι ἤθελε νὰ τονὲ σκοτώσῃ. Γιὰ αὐτὸ πῆε στὸ βοσκό του καὶ τοῦ 'πενε: «Ὅγιος ἔρθῃ νὰ σοῦ ζητήξῃ ἀρνί, νὰ τόνε σκοτώσῃς μὲ τὴν ἀξίνη». Ὕστερα πῆε στὸ σπίτι του, κ' εἶπε στὴ γυναῖκα του: «Ἐγὼ πάω στὸ γιαλὸ καὶ σὺ στεῖλε τὸ γαμπρὸ στὸ βοσκὸ νὰ φέρῃ ἕνα ἀρνὶ γιὰ νὰ κάμωμε τὸ γιόμα». Ἡ γυναῖκα ἤστειλενε τὸ γιὸ νὰ φέρῃ τ' ἀρνί, γιατὶ ἐντρέπουντανε νὰ στείλῃ τὸ γαμπρό. Ἀφοῦ πῆεν ὁ γιός, ἀμέσως ὁ βοσκὸς τὸν ἐσκότωσενε. Σὲ λίη ὥρα ἦρθε κι ὁ χασάπης στὸ σπίτι καὶ μαθαίνει πῶς ἀμπαντέχει τὸ γιὸ νὰ φέρῃ τ' ἀρνί. Ἀκούει εὐτὰ ὁ χασάπης, τρέχει, κι ὁ βοσκὸς ἀπὸ μακριὰ τοῦ φωνάζῃ «καλὰ σοῦ τὸν ἔχω». Ὁ χασάπης ἅμα πῆε κοντὰ καὶ εἶδγιε τὸ γιὸ σκοτωμένο, ἔπιασε τὸ μαχαῖρι του καὶ ἐσκοτώθη. Καὶ ἔμεινε νοικοκύρης σ' οὖλα ὁ Ἀρκουδογιάννης καὶ ἐβγήκανε σωστὰ τὰ γράμματα ποῦ τοῦ 'γραψε στὸ κούτελό του ἐκεῖνος ὁ ἄθρεπος μέσα στὸ κελλί.

Τοῦ δευτέρου ἀλβανικοῦ παραμυθίου ἑλληνικὰς παραλλαγὰς εὑρίσκομεν παρὰ Hahn καὶ Legrand[19]. Ἐν τῷ παρὰ Hahn ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ (ἐκ Ζίτσης) ἡ εἰσαγωγὴ εἶναι ὁμοιοτάτη· ὁ πατὴρ ἐρωτᾷ τὸν ἐπίσκοπον ἂν τὸ ἀρνὶ ποῦ ἕνας ἔθρεψε κ' ἐμεγάλωσε εἶναι δίκαιον νὰ τὸ ἀφήσῃ νὰ τὸ φάγῃ ἄλλος ἢ πρέπει νὰ τὸ φάγῃ αὐτός. Ἡ κόρη ὅπως ἀποφύγῃ ζητεῖ δύο χρυσᾶς ἐνδυμασίας, φλωρία καὶ μαργαριτάρια καὶ ἕνα κουτί. Διαφεύγει καὶ συναντᾶται μὲ τὸ βασιλόπουλο τυλιγμένη εἰς δέρμα ζώου. Ἐν τοῖς ἑξῆς παρατηρεῖται συμφυρμὸς πρὸς τὸ παραμύθιον τῆς Σταχτοπούτας. Ἐν ἄλλῃ ἠπειρωτικῇ παραλλαγῇ (ἐκ Βίτζας), ὁ πατήρ, ὅστις εἶναι παπᾶς, ἐρωτᾷ τὸν ἐπίσκοπον ποῖος δικαιοῦται νὰ φάγῃ τὰ μῆλα τῆς μηλιᾶς πῶχει στὴν πόρτα του, αὐτὸς ἢ ἄλλος ξένος· ἡ δὲ κόρη ζητεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα της ὡραίας ἐνδυμασίας καὶ ἕνα καντλέαν(;) ἤτοι ξύλινον κιβώτιον ἀνθρωπόσχημον ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγκλείεται, φαινομένη ὡς ξύλινος ἄνθρωπος. Ἐν ἑτέρᾳ δὲ παραλλαγῇ σμυρναϊκῇ, ἡ εἰσαγωγὴ εἶναι ὁμοία πρὸς τὰ πλεῖστα τῶν εὐρωπαϊκῶν παραμυθίων. Ὁ βασιλεὺς πατὴρ θέλει νὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα του, ἐκτελῶν ὑπόσχεσιν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν ἀποθανοῦσαν σύζυγόν του, διότι ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ταύτης ἐφαρμόζεται εἰς τὸν δάκτυλον τῆς θυγατρός. Ἡ κόρη ἐν ἀπογνώσει ἐπικαλεῖται τὴν ἀρωγὴν τῶν Μοιρῶν, ἡ δὲ Μοῖρά της ἐπιφανεῖσα τὴν συμβουλεύει νὰ ζητήσῃ πολυτίμους ἐνδυμασίας, ἐν οἷς καὶ μίαν τριχωτήν, ἃς ἀδύνατον ἦτο νὰ κατασκευάσῃ τεχνίτης. Ἀλλὰ τὰ ζητηθέντα προμηθεύει εἰς τὸν βασιλέα ὁ διάβολος, ἡ δὲ κόρη ἀναγκασθεῖσα νὰ ὑποκύψῃ, φυγαδεύεται ὑπὸ τῆς Μοίρας. Εἰς τὸ βασιλόπουλο ἐπιφαίνεται, φοροῦσα τὸ τριχωτὸν ἔνδυμα, ἐξ οὗ ὠνομάσθη *Μαλλιαρή*[20].

19. Hahn, Gr. u. alban. Märchen, ἀρ. 27, τ. I, σ. 191-193· τ. II, σ. 244-247. Ém. Legrand, Recueil de contes populaires grecques, Par. 1881, ἀρ. 16 (*Ἡ Ξυλομαρία*).

20. Ἐν τῷ ὁμοίῳ σικελικῷ ἐπίσης *Μαλλιαρὴ Μπέττα* (Betta Pilusa) ὀνομάζεται ἡ ἡρωίς.

Ὁ Hahn ἀναφέρει παράλληλα γερμανικά, νεαπολιτικόν, βλαχικὸν καὶ λιταυϊκόν. Ἄλλα δ' ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν παράλληλα σημειώνουσιν ὁ R. Köhler καὶ ὁ J. Bolte[21]. Εἰς πολλὰ τούτων τὸ ἔνδυμα τῆς κόρης εἶναι ξύλινον, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα *Ξυλομαρία* τῆς ἑλληνικῆς παραλλαγῆς καὶ *Κατσοdροῦ* τῆς ἀλβανικῆς. Ἀντίστοιχα εἶναι τὰ ἰταλικὰ ὀνόματα Maria del legno, Maria intaulata, τὸ πεδεμοντικὸν Marion de bosch (=legno) καὶ τὸ νορβηγικὸν Kari Trästak (ξυλοφόρεμα).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ. Ἀνωτέρω ἐν σ. 272 δὲν ἐμνημονεύθη μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν τοῦ πρώτου παραμυθίου καὶ ἡ μακεδονικὴ παρὰ A b b o t (Macedonian Folklore, σ. 347-350). Τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του νύκτα ἐμοίραναν αἱ τρεῖς Μοῖραι νὰ κληρονομήσῃ τὸν διανυκτερεύοντα ἐν τῇ καλύβῃ πλούσιον, σωθὲν ἐκλήθη *Ναΐντης* (Βρετός), διὰ σλαβικοῦ ὀνόματος. (Πρβλ. τὸ ἐν τῷ νοτιοσλαβικῷ παραμυθίῳ ὄνομα Najdenik). Ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἐπιστολῆς ἔγινεν ἀπὸ ἕνα «γέρο μὲ μακριὰ ἄσπρα γένεια». Ὑπὸ δὲ τῶν ποιμένων τοῦ πλουσίου, ὡς ἐν τῇ μυκονίᾳ παραλλαγῇ, ἀντὶ τοῦ γαμβροῦ του Ναΐντη φονεύεται ὁ υἱός του.

21. G o n z e n b a c h , Sicilianische Märchen, Lpz. 1870, ἀρ. 38, τ. I, σ. 261-269 καὶ σημειώσεις τοῦ R . K ö h l e r , αὐτ., τ. II, σ. 229. K ö h l e r - B o l t e ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde, 1896, σ. 75. Archiv f. slavische Philologie, τ. II, σ. 622 μετὰ σημειώσεων τοῦ Köhler.

ΚΥΘΗΡΑΪΚΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ*

α΄

– Γειά σας,
μ' αὐτὰ ποῦ 'χετε μπροστά σας.
– Χαίρετε,
μ' αὐτὸ ποῦ σᾶς κρέμεται.
–Κάνει νὰ φέρω τὸ μαλλιαρό μου στὸ κουρεμένο σας;
–Μπράβο! Δύο-τρεῖς μέρες εἶναι ποῦ τό 'χομε κουρέψει.

Μία φορὰ πέρασε ἕνας ἀξιωματικὸς μὲ τ' ἄλογό του πὸ ἕνα χωράφι ποῦ θερίζανε. Χαιρετᾷ τς ἀνθρώπους ποῦ βλέπει. Λέει: «Γειά σας, μ' αὐτὰ ποῦ 'χετε μπροστά σας», μεθὲς τὰ στάχυα. Αὐτοὶ τοῦ ἀπαντοῦνε: «Χαίρετε, μ' αὐτὸ ποῦ σᾶς κρέμεται», μαθὲς τὸ σπαθί. Λέει κεῖνος: «Μπορῶ, λέει, νὰ φέρω τὸ μαλλιαρό μου, τ' ἄλογό μου δηλαδή, στὸ κουρεμένο σας;» στὸ θερισμένο μέρος μαθές. Λέει: «Μπράβο! Δύο-τρεῖς μέρες εἶναι ποῦ τό 'χομε κουρεμένο», μαθὲς θερισμένο.

β΄

Ἀδερφὲ πό 'ναν πατέρα
καὶ υἱὲ τῆς γυναικός μου,
σῦρε πές το τοῦ πατρός σου,
ὅτι ἦρθεν ὁ υἱός του,
ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικός του.

Μία φορὰ ἦτανε ἕνας, ποῦ ἔφυγε πὸ τὸν τόπο του καὶ πῆγε ταξίδι. Ἔμεινε στὰ ξένα χρόνια πολλὰ καὶ μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια ὁ πατέρας του παντρεύτηκε καὶ πῆρε τὴ γυναῖκα του, μαθὲς τὴ νύφη του, τὴ γυναῖκα τοῦ γιοῦ του, κ' ἔκαμε κι ἀπὸ δαύτηνε ἕνα γιό. Ὕστερα πὸ πολλὰ χρόνια γύρισε στὸν τόπο του αὐτὸς καὶ ἅμα ἔφταξε εἶδε τὸ γιό, ποῦ εἶχε καμωμένο ὁ πατέρας του ἀπὸ τὴ γυναῖκά του καὶ τοῦ 'πε: «Ἀδερφὲ πό 'ναν πατέρα», γιατὶ βέβαια ἕνας πατέρας τσοῖ 'χε γεννήσει καὶ τσοῖ δύο, «καὶ υἱὲ τῆς γυναίκός μου», γιατὶ πάλι ἦτανε καὶ τσῆ γυναῖκας του γιός, «σῦρε πές το τοῦ πατρός σου ὅτι ἦρθεν ὁ υἱός του, ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικός του», ὅτι ἦρθα μαθὲς ἐγώ, ποῦ εἶμαι καὶ γιός του καὶ ἄνδρας τῆς γυναικός του.

Παραλλαγὴ ἐν ΚΠ. 1874, τ. Η΄, σ. 517,43.

---

* Ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Σπυρ. Ἐμ. Στάθη εἰς περ. Λαογραφία 2 (1910 - 11), σ. 360 - 370.

γ΄

Τί 'σαι σὺ καὶ τί 'μαι γώ;
Τί 'ν' αὐτὰ καὶ ποῦ τὰ πᾶς;
Κάτσ' αὐτοῦ καὶ μὴ μιλᾷς.

Μία φορὰ ἦταν ἕνας π' ἀγαποῦσε τρεῖς γυναῖκες. Μίαν ἀρχοντοποῦλλα, πὸ γενιὰ πολὺ μεγαλύτερη πὸ τὴ δική του, μία πολὺ πλούσια καὶ μία πολὺν δμορφη. Ἤθελε νὰ παντρευτῇ, μὰ δὲν ἔξερε ποίανε πὸ τσὶ τρεῖς νὰ διαλέξῃ. Πῆγε λοιπὸν νὰ βρῇ τὸ σοφὸ Σολομῶντα νὰ πάρῃ τὴ γνώμη του. Φτάνει στὸ σπίτι τοῦ Σολομῶντα, βρέσκει τὸν πατέρα του τὸ Δαυΐδ, τόνε χαιρετᾷ καὶ τοῦ λέει: «Ὁ γιός σας, ὁ σοφὸς Σολομῶντας εἶν' ἀπάνω; —Ἀπάνω εἶναι», τοῦ λέει ὁ Δαυΐδ.

Ἀνεβαίνει λοιπὸν τὴ σκάλα, μπαίνει στὴν κάμερα μέσα καὶ βλέπει τὸ Σολομῶντα νὰ παίζῃ μ' ἕνα μῆλο. Ἔρριχνε κ' ἔπιανε τὸ μῆλο στὸν τοῖχο. Τοῦ λέει τί τόνε θέλει, μὰ ὁ σοφὸς Σολομῶντας μιλιὰ δὲν τοῦ 'βγαλε, παρὰ δλο ἔπαιζε τὸ μῆλο στὸν τοῖχο κ' ἔλεγε μοναχός του: «Τί 'σαι σὺ καὶ τί 'μαι γώ; Τί 'ν' αὐτὰ καὶ ποῦ τὰ πᾶς; Κάτσ' αὐτοῦ καὶ μὴ μιλᾷς». Αὐτὸς τίοτα 'π' αὐτὰ δὲν καταλάβαινε παρὰ δλο περίμενε νὰ δῇ τί θὰν τοῦ πῇ ὁ σοφὸς Σολομῶντας. Περίμενε, περίμενε τόσην ὥρα, ἴσα με ποῦ βαρέθη στὰ τελευταῖα καὶ σηκώθη κ' ἔφυγε. Στὴ σκάλα τόνε βλέπει ὁ Δαυΐδ καὶ τοῦ λέει: «Ἔ! εἶντα σοῦ 'πε; — Δὲ μοῦ τό 'λεγες, λέει, πῶς ὁ γιός σου δὲν εἶναι σοφὸς παρὰ λελός; —Γιατί; τοῦ λέει. —Γιατί, λέει, δὲ μ' ἀποκρινότανε σ' δ,τι τόνε ρωτοῦσα. —Καλά, λέει, καὶ τί τόνε ρωτοῦσες; —Αὐτὸ κι αὐτό, λέει. —Καὶ καλά, λέει, δὲ σοῦ 'πε τίοτα, δὲν ἔκαμε τίοτα; —Ὄχι, λέει, παρὰ ἔπαιζε ἕνα μῆλο στὸν τοῖχο κι ἔλεγε μοναχός του: Τί 'σαι σὺ καὶ τί 'μαι γώ; Τί 'ν' αὐτὰ καὶ ποῦ τὰ πᾶς; Κάτσ' αὐτοῦ καὶ μὴ μιλᾷς. —Καϊμένε, λέει, κρῖμα σὲ σένα. Δὲν κατάλαβες; Αὐτὰ ποῦ 'λεγε μοναχός του, αὐτά, λέει, ἦτανε ἡ ἀπόκρισή του. Νά, λέει, σοῦ 'πε: Τί 'σαι σὺ καὶ τί 'μαι γώ. Ἄνε πάρῃς δηλαδὴ τὴν ἀρχοντοποῦλλα, δὲ θὰ μπορῇς οὔτε νὰ μιλήσῃς, οὔτε τίοτα θὰ κοτᾷς νὰ κάμῃς, γιατὶ κάθε στιγμὴ καὶ ὥρα θὰ σοῦ λέῃ: Τί 'σαι σὺ καὶ τί 'μαι γώ; Ἐσύ, μαθές, εἶσαι ἕνας πρόστυχος, ἀπὸ τιποτένια φαμίλια κ' ἐγὼ εἶμαι ἀρχοντοποῦλλα, ἀπὸ μεγάλο σόι. Ἄνε πάρῃς τὴν πλούσια πάλι, δὲ θὰ κοτᾷς τίοτα νὰ κάμῃς, οὔτε ποτὲς μονόλεφτο πὸ τὰ λεφτά τση νὰ πάρῃς, γιατὶ δλο θὰ σὲ τρώῃ καὶ θὰ σοῦ λέῃ: Τί 'ν' αὐτὰ καὶ ποῦ τὰ πᾶς; Αὐτά, μαθές, ποῦ παίρνεις δὲν τὰ ὁρίζεις, γιατὶ εἶναι δικά μου, ποῦ ἐγὼ 'μαι πλουσία καὶ σὺ εἶσαι φτωχὸς χωρὶς δβολο. Ἄνε πάρῃς πάλι τὴν δμορφη, πάλι δὲ θὰ κοτᾷς τίοτα νὰ κάμῃς, οὔτε τσιμουδιὰ ποτές σου νὰ βγάλῃς, γιατὶ θὰ σοῦ λέῃ: Κάτσ' αὐτοῦ καὶ μὴ μιλᾷς. Κάτσε, μαθές, στ' αὐγά σου, γιατὶ δὲν ἄξιζες ἐσὺ γιὰ μένα καὶ μὴ μιλᾷς, γιατὶ ἐγὼ 'μαι δμορφη καὶ δ,τι θέλω ὁρίζω νὰ κάμω».

δ΄

Ἐπὶ ἀγεννήτου, ὦ βασιλεῦ, κάθεσαι

καὶ ἐπὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καθέζεσαι·
ἢ λῦσε μου τὸν λόγον
ἢ δός μου τὸ υἱόν μου,
τὸν ἄντρα τῆς μητρός μου·
καὶ ἂν μοῦ τὸν δώσῃς πατήρ μου,
ἂν δὲν μοῦ τὸν δώσῃς υἱός μου.

ἢ:

Ἐπὶ τοὺς ἀγεννήτους πόδας κάθεσαι, βασιλεῦ,
καὶ ἐπὶ τὸ δέρμα τῆς μητρὸς αὐτοῦ καθέζεσαι κτλ.

ἢ:

Ἐπὶ ἀγεννήτορος ὁ βασιλεὺς κάθεται,
καὶ ἐπάνω ἐπὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καθεύδεται,
ἢ διέλυσον τὸ ῥῆμα, ἢ δός μου τὸν υἱόν μου κτλ.

Μιὰ φορὰ ἤτανε ἕνας ποῦ 'χε κάμει κάποιο μεγάλο κακό. Τόνε πιάσανε, τόνε δικάσανε καὶ τόνε βάλανε φυλακὴ ν' ἀποθάνῃ πὸ τὴν πεῖνα. Ὅποιος πήγαινε νὰν τόνε δῇ τόνε ψηλαφούσανε καλὰ-καλὰ γιὰ νὰ δοῦνε μὴν ἔχῃ τίοτα καὶ τοῦ δώσῃ νὰ φάῃ. Αὐτὸς ὅμως εἶχε μία κόρη παντρεμένη, ποῦ 'χε γεννήσει κεῖνες τσὶ μέρες. Πήγαινε λοιπὸν ἡ κόρη του αὐτή, τὸν εὗρισκε, ἔβγαζε τὸ βυζί τση καὶ τόνε τάιζε. Αὐτὸς ἀντίς ν' ἀδυνατίζῃ ἐπάχαινε, κι ὅλοι δὲν ξέρανε τί νὰ ποῦνε, ποῦ τόνε βλέπανε τσὰ νὰ παχαίνῃ ἀντὶς ν' ἀδυνατίζῃ. Καταλάβανε πῶς κάποια γελατζία θὰ γίνεται καὶ γιὰ ν' ἀνακαλύψουνε δὲν ἀφήνανε κανένα μοναχὸ νὰ πὰ νὰν τόνε βρῇ, παρὰ πηγαίνανε κι αὐτοὶ μαζί του. Ἔτσι δὲ μποροῦσε πλέα αὐτή, ποῦ τὸ ἴδιο κάνανε καὶ σὲ δαύτηνε, νὰν τόνε ταΐσῃ καὶ σὰν εἶδε κι ἀπόειδε πῶς ὁ πατέρας τση θ' ἀποθάνῃ, μία μέρα κεῖ ποῦ περνοῦσε ὁ βασιλέας καβελλάρης, πάει, πιάνει τὰ χαλινάρια τ' ἀλόγου του, τόνε σταματᾷ καὶ τοῦ λέει:

Ἐπὶ ἀγεννήτου, ὦ βασιλεῦ, κάθεσαι,
καὶ ἐπὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καθέζεσαι·
ἢ λῦσε μου τὸν λόγον
ἢ δός μου τὸν υἱόν μου,
τὸν ἄντρα τῆς μητρός μου·
καὶ ἂν μοῦ τὸν δώσῃς πατήρ μου,
ἂν δὲν μοῦ τὸν δώσῃς υἱός μου.

Ὁ βασιλέας σκέφτηκε καλά, μὰ δὲ μπόρεσε νὰ λύσῃ τὸ αἴνιγμα. Τσ' εἶπε λοιπὸν νὰν τοῦ τὸ ξηγήσῃ καὶ θὰν τσῆ δώσῃ πίσω τὸν πατέρα τση. Τότες αὐτὴ τοῦ λέει:

«Τ' ἄλογο αὐτὸ ποῦ κάθεσαι, πολυχρονεμένε βασιλέα, δὲν ἐγεννήθηκε, γιατὶ ἡ φοράδα ποῦ τὸ ἤτανε ἀγγαστρωμένη, τὴν τελευταία ὥρα ψόφησε καὶ

τσῆ σκίσανε τὴν κοιλία καὶ βγάλανε ζωντανὸ τ' ἄλογο ποῦ κάθεσαι. Κάθεσαι λοιπὸν ἐπὶ ἀγεννήτου, ὦ βασιλεῦ, γιατὶ εἴπαμε πῶς δὲν ἐγεννήθηκε τ' ἄλογο. Τώρα καὶ ἐπὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καθέζεσαι: Τὸ γδερμάτι τσῆ φοράδας τὸ κάμανε τότες σέλλα, κι ἀπάνω σ' αὐτήνε τὴ σέλλα κάθεσαι. Ἢ λῦσε μου τὸν λόγον, ἢ δός μου τὸν υἱόν μου, τὸν ἄντρα τῆς μητρός μου: Ἐγώ, λέει, πάω κάθε μέρα καὶ δίνω τὸ γάλα μου στὸν πατέρα μου. Εἶναι μαθὲς γιός μου κ' εἶναι πάλι καὶ ἄντρας τσῆ μάννας μου, γιατὶ εἶναι πατέρας μου. Κι ἄνε μοῦ τόνε δώσῃς δὲ θὰν τόνε ξαναβυζάξω κ' ἔτσι θά 'ναι πατέρας μου, ἂ δὲ μοῦ τόνε δώσῃς θὰν τόνε βυζαίνω κ' ἔτσι θά 'ναι γιός μου».

Ὁ βασιλέας θάμαξε τὴν ἐξυπνάδα τση, τσῆ χάρισε τὸν πατέρα τση καὶ περάσανε καλὰ καὶ μεῖς ἐδῶ καλύτερα.

Παραλλαγὴ πελοποννησιακὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τὰ «αἰνίγματα» ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου ἐν ΝΑ. σ. 40 - 44.

ε΄

Πῶς μπορεῖ ἕνας ἄνθρωπος μὲ μία σφάντζικα νὰ πλερώνῃ παλαιὸν χρέος, νὰ τοκίζῃ χρήματα καὶ νὰ τρέφῃ ὀχτὼ ἀνθρώπους;

Μία φορὰ ἦτανε ἕνας βασιλέας, ποῦ γύριζε κάθε βράδυ τεφτίλι, κ' ἔβλεπε πῶς περνᾷ ὁ κόσμος στὴν πολιτεία του. Ἕνα βράδυ, κεῖ ποῦ γύριζε, ἀκούει πόξω πὸ μίαν πόρτα ἕνα λυράκι νὰ παίζῃ καὶ δός του τραγούδι καὶ χορό. Ἀνοίγει τὴν πόρτα καὶ μπαίνει μέσα: «Ὥρα καλή, τούσε λέει. —Καλῶς τονε, τοῦ λένε, κάτσε». Τοῦ δίνουνε μεζὲ καὶ τὴ μπουρίκια νὰ πιῇ κρασί. Ἐκεῖνος σιχαινότανε, μὰ εἶντα νὰ κάμῃ; Καὶ τὸ μεζὲ ἔφαε καὶ κρασὶ πὸ τὴ μπουρίκια ἤπιε κ' εὐκήθηκε. Ὕστερα ἄρχισε ὅλο νὰ ρωτᾷ κεῖνον ποῦ 'παιζε τὴ λύρα τί δουλειὰ κάνει, πῶς τὰ περνᾷ, ἄνε κερδίζῃ πολλὰ καὶ τὰ τέτοια. «Ἀφέντη μου, τοῦ λέει τότες αὐτός, ἐγὼ εἶμαι κοφινᾶς, καὶ δόξα νά 'χῃ ὁ Θεὸς τὰ κουτσοπερνῶ. Βγάζω μία σφάντζικα τὴν ἡμέρα καὶ μὲ δαύτηνε καταφέρνω νὰ πλερώνω παλαιὸ χρέος, νὰ τοκίζω χρήματα καὶ νὰ τρέφω ὀχτὼ νοματέους».

Ὁ βασιλέας τὰ σάστισε τότες καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ χωρέσῃ στὸ κεφάλι πῶς αὐτὸς ὁ κοφινᾶς μποροῦσε μοναχὰ μὲ μία σφάντζικα —ἐνενήντα μαθὲς λεφτά, γιατὶ τόσο περνοῦσε τότες ἡ σφάντζικα —νὰ κάνῃ τόσα πράματα. Τοῦ λέει λοιπόν: «Δὲ μοῦ λές, λέει, πῶς τὰ καταφέρνεις; Εἶναι, λέει, πολὺ τὸ χρέος σου, τοκίζεις στ' ἀλήθεια χρήματα;»

Τότες ὁ κοφινᾶς χαμογέλασε, γιατὶ κατάλαβε πῶς δὲν ἔννοιωσε τίοτα ὁ βασιλέας, καὶ τόνε παίρνει πὸ τὸ χέρι καὶ τόνε πηγαίνει σὲ μίαν ἄλλη κάμερα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ δείχνει ἕνα γέρο καὶ μιὰ γραῖα, ποῦ κοιμώντουσαν πάνω σ' ἕνα κρεβάτι. «Νά, λέει, ποῖο εἶναι τὸ παλαιὸ χρέος ποῦ πλερώνω. Εἶναι ὁ πατέρας μου κ' ἡ μάννα μου, ποῦ μ' ἀναθρέψανε καὶ μὲ μεγαλώσανε καὶ τώρα πλερώνω αὐτὸ τὸ παλαιὸ χρέος· ξεπλερώνω μαθὲς τώρα στὰ γεράματά τους ὅ,τι αὐτοὶ στὰ νιάτα τους γιὰ μένανε κάμανε». Ὕστερα τόνε βγάζει στὴν κάμερα ποῦ καθόντουσε πρωτύτερα, τοῦ δείχνει τέσσερα παιδία, ποῦ γλεντούσανε

καὶ τοῦ λέει: «Νά, λέει, καὶ τὰ χρήματα ποῦ τοκίζω. Ἐτοῦτα, λέει, εἶναι παιδία μου καὶ τρέφοντάς τα τώρα τοκίζω χρήματα, γιατὶ καὶ αὐτὰ ἅμα ἐγὼ γεράσω θὰ μοῦ ξεπλερώσουνε ὅ,τι γιὰ δαῦτα ἔκαμα καὶ θὰ μὲ γνοιάζωνται. Τρέφω, λέει, ἀκόμα, καὶ ὀχτὼ ἀνθρώπους: Δύο μαθὲς ἐγὼ κ' ἡ γυναῖκά μου καὶ τέσσερα τὰ παιδία μου γίνονται ἕξε καὶ δύο ὁ πατέρας μου κ' ἡ μάννα μου γίνονται ὀχτώ».

Τότες ὁ βασιλέας τόνε παίρνει κι αὐτὸς ἀπὸ τὸ χέρι, τόνε πηγαίνει σ' ἕνα καντοῦνι καὶ χωρὶς νὰν τόνε δῇ κανένας ξεκομπώνει τὸ ροῦχο του καὶ τοῦ δείχνει τὴ βασιλικὴ κορόννα, ποῦ 'χε κρεμασμένη στ' ἀστῆθι του. Ὁ κακομοίρης ὁ κοφινᾶς τά 'χασε τότες καὶ δὲν ἔξερε εἶντα νὰ πῇ, ποῦ κατάλαβε πῶς εἶχε μέσα στὸ σπίτι του τὸ βασιλέα. Ἐκεῖνος ὅμως τοῦ 'δωσε θάρρος καὶ τοῦ 'πε: «Μὴ φοβᾶσαι, γιατὶ δὲ σὲ πειράζω, μοναχὰ νὰ μὴν πῇς σὲ κανένα αὐτὸ ποῦ 'πες σ' ἐμένα ἃ δὲ δῇς τὸ πρόσωπό μου· ἀλλιῶς ἄνε λάχῃ καὶ τὸ πῇς, χωρὶς νὰ δῇς τὸ πρόσωπό μου, νὰ ξέρῃς ὅτι θὰ σοῦ πάρω τὸ κεφάλι. —Ὅπως ὁρίζεις, πολυχρονεμένε βασιλέα», εἶπε τότες τρομαγμένος ὁ κακομοίρης ὁ κοφινᾶς. Ὁ βασιλέας τότες χαιρέτησε ὅλους καὶ σηκώθη κ' ἔφυγε.

Τὴν ἄλλη μέρα κάλεσε τὴ δωδεκάδα του καὶ τοὺς εἶπε: «Ἂν εἴσαστε, λέει, ἄξιοι νὰ μοῦ πῆτε πῶς μπορεῖ ἕνας ἄνθρωπος μὲ μία σφάντζικα ποῦ κερδίζει τὴν ἡμέρα, νὰ πλερώνῃ μὲ δαύτηνε παλαιὸν χρέος, νὰ τοκίζῃ χρήματα καὶ νὰ τρέφῃ ὀχτὼ ἀνθρώπους».

Τοὺς ὥρισε διορία τρεῖς μέρες, ὁποιος πὸ δαύτους τὸ βρῇ νὰν τὸν κάμῃ βεζίρη του. Σκεφτόντουσε τότες αὐτοί, σκεφτόντουσε, σκεφτόντουσε, μὰ δὲ μπορούσανε νὰν τὸ βροῦνε, ὅπου στὰ τελευταῖα εἶπανε μὲ τὸ νοῦ τους, πῶς ὁ βασιλέας δὲ μπορεῖ νὰ τὸ κατέβασε μοναχός του ἀπὸ τὸ μυαλό του, παρὰ κάπου θά 'τανε παγεμένος χτὲς βράδυ καὶ τοῦ τό 'πανε. Τρέχουνε λοιπόν, γυρίζουνε ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ρωτοῦνε στό να καὶ στ' ἄλλο σπίτι «μπὰς κ' ἦρθε χτὲς βράδυ κανένας ἔτσι κ' ἔτσι» νὰ ποῦμε, μὰ τίοτα δὲ μπορούσανε νὰ καταφέρουνε. Ὅπου μὲ τὰ πολλά, ἀπὸ δῶ, ἀπὸ κεῖ, νά σου καὶ μπαίνουνε καὶ στοῦ κοφινᾶ τὸ σπίτι.

«Μπὰς κ' ἦρθε, λένε στὸν κοφινᾶ, χτὲς βράδυ κανένας ἔτσι κ' ἔτσι, νὰ ποῦμε; —Ναί, λέει ὁ κοφινᾶς, κ' ἦτανε ὁ πολυχρονεμένος ὁ βασιλέας, ποῦ καταδέχτηκε κ' ἦρθε στὸ φτωχικό μου καὶ μᾶς ἔκαμε συντροφία». Πήρανε τότες αὐτοὶ ἀνάσα. «Μπάς, λέει, καὶ τοῦ 'πες αὐτὸ κι αὐτό; —Ναί, λέει, τοῦ 'πα. —Δὲ μᾶς τὸ λέεις, λέει, καὶ σὲ μᾶς;» Λέει: «Δὲ μπορῶ, γιατὶ μοῦ 'δωσε διαταγὴ νὰ μὴν τὸ πῶ σὲ κανένανε. —Πές μάς το, λέει, καὶ νὰ πᾶρε δέκα λίρες, νὰ ποῦμε. —Δὲν παίρνω, λέει, τίοτα. Ὅ,τι κι ἄνε μοῦ πῆτε, ὅ,τι κι ἄνε μοῦ δώσετε, ποτὲς δὲ μπορῶ νὰ σᾶς τὸ πῶ. —Μωρὲ ἀμάν, μωρὲ ζαμάν, τοῦ λένε αὐτοί, νὰ πᾶρε εἴκοσι λίρες, πᾶρε τριάντα, πᾶρε πενῆντα, ἑκατό, διακόσες, τρακόσες, πεντακόσες, νά, πᾶρε χίλιες». Σὰν εἶδε ὁ κοφινᾶς χίλιες λίρες, λέει μὲ τὸ νοῦ του: «Μωρέ, λέει, ἄνε πάρω ἐγὼ τσὶ χίλιες λίρες θὰ μπορέσουνε τὰ παιδία μου βασιλικᾶτα νὰ περάσουνε. Γιὰ τὸ κεφάλι μου; Χαλάλι. Κεῖ ποῦ θὰ ζήσουν εὐτυχισμένα τὰ παιδία μου, δὲν πειράζει, ἂς πάῃ καὶ τὸ κεφάλι μου». Κάθεται λοιπόν, παίρνει τσὶ χίλιες λίρες, καὶ τοὺς τὰ λέει ὅλα.

Τρέχουνε αὐτοί στὸ βασιλέα καὶ τοῦ τὸ ξηγοῦνε. Τὰ κατάλαβε δμως ὁ βασιλέας, πῶς αὐτοὶ μοναχοί τους δὲ θὰν τό 'βρανε παρὰ ὁ κοφινᾶς θὰν τοὺς τό 'πε καὶ βασιλικὴ διαταγὴ νὰ παρουσιαστῇ μπροστά του ὁ κοφινᾶς. Πᾶνε λοιπὸν καὶ φέρνουνε τὸν κοφινᾶ μπροστά του. «Δὲ σοῦ εἶπα, λέει ὁ βασιλέας, νὰ μὴν πῇς σὲ κανένα τίοτα, ἃ δὲ δῇς τὸ πρόσωπό μου; Τώρα, κατὰ ποῦ σοῦ μπρέπει, θὰ σοῦ πάρουνε τὸ κεφάλι σου!» Κ' εἶχε πάρα-πέρα ἑτοιμη τὴν καρμανιόλα γιὰ νὰν τόνε κόψουνε. «Πολυχρονεμένε μου βασιλέα, λέει τότες ὁ κοφινᾶς, μοῦ εἶπες νὰ μὴν πῶ τίοτα ἃ δὲ δῶ μία φορὰ τὸ πρόσωπό σου. Ἐγὼ δμως οὔτε μία, οὔτε δύο φορὲς μοναχὰ τὸ εἶδα, παρὰ χίλιες φορὲς τὸ εἶδα» καὶ τοῦ ἀραδιάζει τσὶ χίλιες λίρες ποῦ πῆρε. «Νά, λέει, δὲν εἶν' αὐτὸ τὸ πρόσωπό σου: Δὲν εἶν' αὐτό; Δὲν εἶν' αὐτό; Νά το χίλιες φορές, ὄχι μία». Γιατὶ βέβαια χίλιες λίρες ἐπῆρε, χίλια προσώπατα τοῦ βασιλέα εἶδε ποῦ ἤτανε ἀπάνω στσὶ λίρες χαραγμένα. Τότες ὁ βασιλέας ἐθάμαξε τὴν ἐξυπνάδα τοῦ κοφινᾶ καὶ τοῦ λέει: «Ἐσύ, λέει, κάνεις γιὰ συβουλάτορας μου καὶ βεζίρης μου».

Καὶ διώχνει τὴ δωδεκάδα του, παίρνει τὸν κοφινᾶ γιὰ βεζίρη του, κ' ἔζησε ὁ καλός σου κοφινᾶς ἴσα μὲ ποῦ πέθανε βεζίρης καὶ πέρασε καλὰ κ' ἐμεῖς ἐδῶ καλύτερα.

ϛ΄

Ἡ πίττα τσῆ μάννας μου ἔκαμε κακὸ τσῆ Ρόζας μου.
Βαρῶ, σκοτώνω, πιάνω τὸ δὲν ὀρπίζω.
Ἔφαγα γεννημένο καὶ ἀγέννητο, ψημένο μὲ τὰ λόγια.
Καλὰ 'ν' τὰ μῆλα τσῆ μηλιᾶς, καλύτερη ἡ ρίζα.
Ὅπου φοβεθῇ τσὶ ζωντανούς, ἀποθαμένοι τὸν γελοῦν.
Ποῖο εἶναι τ' αὐγὸ τσῆ ἄσπρης κόττας καὶ ποῖο τσῆ μαύρης;
Στὸν οὐρανὸ δὲν ἐκοιμήθηκα,
στὴ γῆς δὲν ἐκοιμήθηκα,
ποῦ ἐκοιμήθηκα;
Χωρὶς σμπόρμπερη καὶ μπάλλα,
πῶς εὑρέθη τούτ' ἡ φάλλα;
Χωρὶς κοπρέα καὶ νερό,
πῶς εὑρέθ' ἀγγοῦρι δῶ;

Μία φορὰ ἤτανε μία βασιλιοποῦλλα, ποῦ δὲν ἤθελε νὰ παντρευτῇ ποτές τση. Ὁ πατέρας τση τσῆ 'κανε τόσα καὶ τόσα νὰ παντρευτῇ, μὰ αὐτὴ τοῦ κάκου. Χαμπάρι π' δσα καὶ νὰν τσῆ λέγανε. Στὰ τελευταῖα δμως πὸ τὰ πολλὰ παρακάλια τοῦ πατέρα τση, γιὰ νὰν τόνε ξεφορτωθῇ, τοῦ 'πε πῶς θὰ παντρευτῇ ἅμα βρεθῇ ἄνθρωπος νὰν τσῆ πῇ ἕνα αἴνιγμα καὶ νὰ μὴ μπορέσῃ νὰν τὸ λύσῃ. Ἤτανε ἐξυπνη καὶ πολὺ γραμματισμένη καὶ καταλάβαινε πῶς κανένας δὲ θὰ βρισκότανε νὰν τσῆ 'λεγε αἴνιγμα, ποῦ νὰ μὴ μπορῇ νὰν τὸ λύσῃ. Ἔβαλε λοιπὸν ντελάλη ὁ πατέρας τση, πῶς δποιος θέλει νὰ πάρῃ τὴν κόρη του νὰ πὰ νὰν τσῆ πῇ ἕνα αἴνιγμα κι ἃ δὲν τὸ λύσῃ θὰν τήνε πάρῃ δική του,

ἀλλιῶς κι ἄνεν τὸ λύση τότες θὰν τοῦ κόβουνε τὸ κεφάλι. Πήγανε βασιλιόπουλλα, ἀρχοντόπουλλα κ' ἕνα σωρὸ λεβέντες καὶ παλληκάρια, ἔλεγε ὁ καθένας τους πὸ ἕνα αἴνιγμα στὴ βασιλιοποῦλλα, μ' αὐτή, ξυπνη καὶ διαβασμένη, δλα τὰ ἐλυοῦσε καὶ ὁλωνῶνε τὰ κεφάλια τὰ ἔκοβε.

Ἤτανε καὶ σ' ἕνα μέρος ἕνας τσοπάνης, ποῦ δσο κι ἄνε δούλευε δὲν ἔβλεπε χαΐρι ὁ κακομοίρης. Εἶχε λοιπὸν βαρεθῆ τὴ ζωή του καὶ σὰν ἄκουσε τὸ ντελάλη, εἶπε μὲ τὸ νοῦ του: «Μωρέ, λέει, δὲν πὰ νὰ βρῶ τὴ βασιλιοποῦλλα νὰν τσῆ πῶ κ' ἐγὼ κανένα αἴνιγμα κι ἂν μοῦ πάρη τὸ κεφάλι μου, καλὰ παρμένο, ἔτσι κι ἂν ἔτσι τὴν ἔχω ποῦ τὴν ἔχω βαρυεστισμένη τὴ ζωή μου, ἃ δὲν τὸ λύση δμως τότες θὰ μὲ πάρη ἄντρα τση καὶ θὰ περάσω μαζί τση ἴσα μὲ ποῦ νὰ ποθάνω ζωὴ χαρισάμενη». Πααίνει λοιπὸν σπίτι του, βρέσκει τὴ μάννα του καὶ τσῆ λέει: «Μάννα, ἐγώ, λέει, θὰ πὰ νὰ βρῶ τὴ βασιλιοποῦλλα, νὰν τσῆ πῶ ἕνα αἴνιγμα».

Ἡ μάννα του, ἡ κακομοῖρα, σὰν τ' ἄκουσε κόρπος κόντεψε νὰ τσῆ 'ρθῆ. Ποῦ νὰ βάζη, βλέπεις, τσῆ κακομοίρας ὁ νοῦς, πῶς θὰ μπορέση ὁ γιός τση νὰ πῆ στὴ βασιλιοποῦλλα αἴνιγμα, ποῦ νὰ μὴ μπορῆ κείνη νὰν τὸ λύση! Ἄρχισε λοιπὸν νὰ κλαίη καὶ νὰν τόνε περικαλῆ: «Ἔλα, παιδί μου, τοῦ 'λεγε, στὰ σύγκαλά σου, ἔλα στὸ νοῦ σου, ποῦ κεῖνο πήγανε ἄλλοι κι ἄλλοι ξυπνοι καὶ διαβασμένοι καὶ τσὶ χάλασε δλους ἡ βασιλοποῦλλα καὶ μοῦ βγῆκες τώρα καὶ σὺ καὶ μοῦ θέλεις νὰ πᾶς νὰ σὲ χαλάση καὶ σένα.»

Αὐτὰ καὶ τόσα ἄλλα τοῦ 'λεγε, μ' αὐτὸς τοῦ κάκου. Ὅλα πὸ τὸ 'ν' αὐτὶ τοῦ μπαίνανε κι ἀπὸ τ' ἄλλο τοῦ βγαίνανε. Τοῦ 'χε γιὰ καλά, βλέπεις, καρφωθῆ ἡ ἰδέα. Σὰν εἶδε κι ἀπόειδε ἡ κακομοῖρα ἡ μάννα του, πῶς δ,τι κι ἄνεν τοῦ λέη αὐτὸς δὲν ἀκούει, παρὰ εἶναι ἀποφασισμένος νὰ πάη, εἶπε μὲ τὸ νοῦ τση: «Τὸν ἔχω ποῦ τὸν ἔχω χαμένο. Δὲν εἶναι λοιπὸν καλύτερα, κεῖ ποῦ θὰν τόνε χαλάσ' ἡ βασιλιοποῦλλα καὶ θὰ ντροπιαστῆ σ' δλον τὸν κόσμο, νὰν τόνε χαλάσω ἐγώ;» Τοῦ κάνει λοιπὸν μία πίττα, βάζει φαρμάκι μέσα σὲ δαύτηνε, γιὰ νὰ φαρμακωθῆ στὸ δρόμο καὶ νὰ μὴ σώση νὰ πάη στὴ βασιλιοποῦλλα, τοῦ τήνε δίνει καὶ τοῦ λέει: «Πᾶρε, λέει, παιδί μου, τουτηνὰ τὴν πίττα, ποῦ σοῦ 'καμα, νὰν τὴν ἔχῃς στὸ δρόμο, ἅμα πεινάσῃς νὰν τήνε φάῃς». Πῆρε αὐτὸς τὴν πίττα, χαιρέτησε τὴ μάννα του καὶ τράβηξε τὸ δρόμο νὰ πὰ νὰ βρῆ τὴ βασιλιοποῦλλα.

Στὸ δρόμο, κεῖ ποῦ πήγαινε, πήγαινε, ἄρχισε νὰ πεινᾷ ἡ σκύλα του —ἀγκαλὰ εἶχε πάρει καὶ μία σκύλα μαζί του, ποῦ τὴν ἔλεγε Ρόζα— καὶ νὰν τοῦ κουνῆ τὴν ὀρά τση. Ἔκοψε τότες ἕνα κομμάτι πίττα καὶ τσῆ τό 'ριξε νὰ τὸ φάη. Τό 'φαε ἡ σκύλα καὶ σὲ λίγην ὥρα ἔπεσε ξερὴ χάμω καὶ ψόφησε. Εὐτὺς τότες κατάλαβε πῶς ἐξ αἰτίας τσῆ πίττας ψόφησε ἡ σκύλα καὶ πέταξε τὴν πίττα γιὰ νὰ μὴ φάη κι αὐτὸς πὸ δαύτηνε καὶ πάθῃ τίοτα κ' εἶπε καὶ μὲ τὸ νοῦ του: «Νά, λέει, ὡραῖο αἴνιγμα νὰ πῶ τσῆ βασιλιοπούλλας: Ἡ πίττα τσῆ μάννας μου ἔκαμε κακὸ τῆς Ρόζας μου. Ποῦ θὰ καταλάβῃ κείνη!» Ἔτσι ἀλαφρώθηκε λιγάκι, ποῦ δλον τὸ δρόμο σκεφτότανε, σκεφτότανε εἶντα αἴνιγμα νὰ πῆ τσῆ βασιλιοπούλλας, καὶ τώρα ποῦ 'βρε, χαρέθηκε κ' εἶπε, πῶς δ,τι κι ἄνεν τοῦ λάχῃ στὸ δρόμο ἴσα μὲ ποῦ νὰ φτάξῃ στσῆ βασιλιοπούλλας θὰν τὸ κάμῃ

αἴνιγμα καὶ θὰν τσῆ τὸ πῆ. Τράβηξε λοιπὸν τὸ δρόμο του καὶ πήγαινε, πήγαινε, ἴσα μὲ ποῦ ἀνάδειασε πάνω σ' ἕνα δέντρο ἕνα πουλλάκι νὰ κάθεται. Πιάνει λοιπὸν μία πέτρα καὶ τὸ σημαδεύει νὰν τὸ σκοτώσῃ. Τοῦ ρίχνει τὴν πέτρα, μὰ κείνη δὲν τσίγει τὸ πουλλί, παρὰ πέφτει πὸ πίσω πὸ τὸ δέντρο καὶ βρέσκει μία λαγουδίνα ποῦ κοιμώτανε καὶ σκοτώνει τὴ λαγουδίνα. Τρέχει, βλέπει πῶς σκότωσε τὴ λαγουδίνα καὶ λέει: «Μωρέ! νὰ ὡραῖο αἴνιγμα: Βαρῶ, σκοτώνω, πιάνω τὸ δὲν ὀρπίζω», γιατὶ βέβαια δὲν τὸρπιζε πῶς θὰ σημάδευε πουλλὶ καὶ θὰ σκότωνε λαγό. Σοῦ παίρνει τὴ λαγουδίνα, πάει σ' ἕνα ξωμόνι π' ἀνάδειασε, τήνε σκίζει καὶ ξεπετειῶνται ἕνα σωρὸ λαγουδάκια πὸ τὴν κοιλία τση. Ἤτανε, βλέπεις, ἀγγαστρωμένη ἡ λαγουδίνα κι ὥρα-ὥρα νὰ γεννήσῃ. Γυρεύει ξύλα ἢ τίοτ' ἄλλο νὰ μαγερέτζῃ τὴ λαγουδίνα. Μὰ δὲ βρέσκει οὔτε ξύλα οὔτε τίοτα καὶ σοῦ πιάνει τότες τὰ βιβλία τσῆ ἐκκλησίας, βάζει φωτία σὲ δαῦτα, ψήνει τὴ λαγουδίνα μὲ τὰ λαγουδάκια καὶ λέει: «Ὡραῖο αἴνιγμα καὶ τοῦτο: Ἔφαγα γεννημένο καὶ ἀγέννητο, ψημένο μὲ τὰ λόγια. Ποῦ θὰ καταλάβῃ τίοτα πὸ δαῦτα ἡ βασιλιοποῦλλα!» Ἔκατσε λοιπὸν κ' ἔφαγε τὴ λαγουδίνα μὲ τὰ λαγουδάκια κ' ὕστερα τράβηξε τὸ δρόμο του καὶ πήγαινε, πήγαινε ἴσα μὲ ποῦ ἀπάντηξε μία μηλέα. Ἀνέβηκε πάνω στὴ μηλέα, ἔκοψε μῆλα, ἔφαγε, κατέβηκε κ' ἔκατσε στὴ ρίζα τσῆ μηλέας νὰ ξεκουραστῇ. Κεῖ ποῦ καθότανε βλέπει δίπλα του ἕνα σακκουλάκι γεμᾶτο λίρες, τ' ἁρπᾷ καὶ «μωρέ! λέει, ὡραῖο αἴνιγμα καὶ τοῦτο: Καλὰ 'ν' τὰ μῆλα τσῆ μηλιᾶς, καλύτερη ἡ ρίζα». Σηκώθηκε σὲ λίγην ὥρα καὶ τράβηξε πάλι τὸ δρόμο του. Πήγαινε, πήγαινε, ἴσα μὲ ποῦ νυχτιώθηκε π' ὄξω πὸ μίαν ἐκκλησία. Μπῆκε μέσα σὲ δαύτηνε κ' εἶδε μέσ' στὴ μέση ἕναν ἀποθαμένο καὶ γύρω γύρω πεντέξε νὰν τόνε φυλᾶνε. Ἤτανε ὅλοι ἀποκοιμισμένοι. Πιάνει λοιπὸν κι αὐτὸς καὶ πρὶν πέσῃ σὲ καμίαν ἄκρη νὰ κοιμηθῇ ἀντισηκώνει λιγάκι τὸ κεφάλι τ' ἀπεθαμένου κι ἀπὸ φόβο μὴ λάχῃ καὶ τόνε ληστέψουνε οἱ ζωντανοί, βάζει τὸ σακκουλάκι τσὶ λίρες πὸ κάτω πὸ τὸ κεφάλι. Ἄγειρε ὕστερα σ' ἕνα καντοῦνι κι ἀποκοιμήθη μὲ τὴν ἰδέα νὰ ξυπνήσῃ τὸ πρωὶ ἀμπονωρύτερα πὸ τς ἄλλους καὶ χωρὶς νὰν τόνε πάρουνε μυρωδία, νὰ πάρῃ τὸ σακκουλάκι τσὶ λίρες καὶ νὰ φύγῃ. Γιὰ τὴν τύχη του ὅμως, ἕνας πὸ κείνους ποῦ φυλάγανε τὸν ἀποθαμένο, γιὰ νὰ φυλαχτῇ πὸ τὸ κρύο, ποῦ ἔκανε κείνη τὴ νύχτα, εἶχε βγάλει τὸν ἀποθαμένο πὸ τὴ νεκροκασσέλλα του κ' εἶχε μπῆ αὐτὸς μέσα σὲ δαύτηνε. Κατάλαβε λοιπὸν τὸν τσοπάνη ἅμα τ' ἀντισήκωσε τὸ κεφάλι κ' ἔβαλε πὸ κάτω τσὶ λίρες καὶ τὸν ἄφησε νὰν τόνε πάρῃ ὁ ὕπνος κ' ὕστερα πῆρε αὐτὸς τσὶ λίρες, ξύπνησε τσὶ ἄλλους, ἔβαλε τὸν ἀποθαμμένο στὴ νεκροκασσέλλα του, τὸν ἄφησε μοναχὸ μὲ τὸν τσοπάνη κι ἀπὸ δῶ πάνε κι ἄλλοι!

Φεύγει μὲ ὅλους τσὶ ἄλλους καὶ μένει μοναχὸς ὁ καλός σου ὁ τσοπάνης. Νὰ μὴν τὰ πολυλογοῦμε, σηκώνεται τὸ πρωὶ ὁ τσοπάνης, βλέπει ἀδειανὴ τὴν ἐκκλησία, πάει, ἀντισηκώνει τὸ κεφάλι τ' ἀποθαμένου καὶ δὲ βλέπει τίοτα. «Μωρέ, λέει, τὴν ἔπαθα, δὲν πειράζει ὅμως, εἶναι καὶ τοῦτο καλὸ αἴνιγμα: Ὅπου φοβηθῇ τσὶ ζωντανούς, ἀποθαμένοι τὸν γελοῦν». Βγαίνει πὸ τὴν ἐκκλησία, τραβᾷ τὸ δρόμο του καὶ πάει, πάει, πάει, ἴσα μὲ ποῦ βλέπει σ' ἕνα μέρος δύο κόττες νὰ γεννοῦνε, μίαν ἄσπρη καὶ μία μαύρη. Παίρνει τ' αὐγὰ

ποῦ κάμανε καὶ λέει: «Νά, λέει, καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ καλὸ αἴνιγμα, θὰν τήνε ρωτήξω: Ποῖο εἶναι τ' αὐγὸ τῆς ἄσπρης κόττας καὶ ποῖο τσῆ μαύρης; Δῶ εἶναι ποῦ θὰν τήνε πιάσω. Γιατὶ κι ὅλα, λέει, τ' ἄλλα νὰν τὰ βρῇ, τοῦτο δὰ δὲ θὰν τὸ βρῇ, γιατὶ στὰ τελευταῖα κι ἄνε λάχῃ καὶ κάμ' ὁ διάολος καὶ τὸ βρῇ ἐγὼ θὰν τσῆ πῶ: Ὄχι, δὲν εἶναι τοῦτο, παρὰ τοῦτο εἶναι. Κείνη δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ μὲ βγάλῃ ψεύτη κ' ἔτσι θὰ κερδίσω καὶ θὰν τήνε πάρω γυναῖκα μου». Πῆρε λοιπὸν τ' αὐγὰ καὶ τράβηξε τὸ δρόμο του.

Πήγαινε, πήγαινε, ἴσο μὲ ποῦ νυχτιώθη σ' ἕνα μέρος. Μπῆκε σ' ἕνα σπίτι π' ἀπάντηξε, καὶ κοιμήθηκε πάνω σὲ μία κρεμαστὴ σανίδα, π' αὐτὲς ποῦ βάζουνε τὰ ψωμία. Τὸ πρωὶ σὰν ἐξύπνησε εἶπε μὲ τὸ νοῦ του: «Νὰ καὶ τοῦτο, λέει, εἶναι ὡραῖο αἴνιγμα: Στὸν οὐρανὸ δὲν ἐκοιμήθηκα, στὴ γῆς δὲν ἐκοιμήθηκα, ποῦ ἐκοιμήθηκα;» Φεύγει πὸ τὸ σπίτι καὶ πάει, πάει, πάει, ἴσα μὲ ποῦ φτάνει στὰ τελευταῖα στὴν πολιτεία τσῆ βασιλιοπούλλας. Ζητᾷ τὸ παλάτι τοῦ βασιλέα, λέει πῶς θέλει νὰ πῇ αἴνιγμα στὴ βασιλιοποῦλλα καὶ τόνε παρουσιάζουνε μπροστὰ σὲ δαύτηνε. Κάθεται ὁ καλός σου ὁ τσοπάνης μπροστὰ στὴ βασιλιοποῦλλα κι ἀρχινᾷ νὰν τσῆ λέῃ:

Ἡ πίττα τσῆ μάννας μου ἔκανε κακὸ τσῆ Ρόζας μου.
Βαρῶ, σκοτώνω, πιάνω τὸ δὲν ὀρπίζω.
Ἔφαγα γεννημένο καὶ ἀγέννητο, ψημένο μὲ τὰ λόγια.
Καλὰ 'ν' τὰ μῆλα τσῆ μηλιᾶς, καλύτερη ἡ ρίζα.
Ὅπου φοβεθῇ τσὶ ζωντανούς, ἀποθαμένοι τὸν γελοῦν.
Ποῖο εἶναι τὸ αὐγὸ τσῆ ἄσπρης κόττας καὶ ποῖο τσῆ μαύρης;
Στὸν οὐρανὸ δὲν ἐκοιμήθηκα,
στὴ γῆς δὲν ἐκοιμήθηκα,
ποῦ ἐκοιμήθηκα;

Ἡ βασιλιοποῦλλα ἄκουσε καλὰ καλὰ τὸ αἴνιγμα, σκέφτηκε πολλὴν ὥρα, μὰ τίοτα δὲ μπόρεσε νὰ καταλάβῃ. Θύμωσε λοιπὸν καὶ φουρκίστηκε, ποῦ πήγανε ἄλλοι κι ἄλλοι καὶ τσὶ χάλασε ὅλους, καὶ βρέθη ἕνας παλιοτσοπάνης νὰν τσῆ πῇ αἴνιγμα, ποῦ νὰ μὴ μπορῇ νὰν τὸ λύσῃ! Ἀπὸ τὸ θυμό τση λοιπὸν καὶ γιὰ νὰ βρῇ ἀφορμὴ νὰν τόνε χαλάσῃ, γιατὶ θάρεψε πῶς θὰ μείνῃ μὲ κλειστὸ τὸ στόμα χωρὶς νὰ μπορέσῃ νὰν τσῆ δώσῃ τὴν ἀπάντηση, κατέβασε μάνιμάνι τὰ βρακία τση καὶ τοῦ 'πε:

Χωρὶς σμπόρμπερη καὶ μπάλα,
πῶς εὑρέθη τούτ' ἡ φάλλα;

Ἐκεῖνος ὅμως, πιὸ ξύπνος καὶ τετραπέρατος, δὲν ἔχασε καιρό, παρὰ κατέβασε καὶ κεῖνος τὰ δικά του βρακία καὶ τσῆ 'πε:

Χωρὶς κοπρέα καὶ νερό,
πῶς εὑρέθ' ἀγγοῦρι δῶ;

Ἡ βασιλιοποῦλλα τότες τὰ στενοδιάστη, δὲν ἔξερε πλέα εἶντα νὰ πῇ καί, κατὰ ποῦ εἶχε ντελαλήσει, πῆρε τὸν τσοπάνην ἄντρα τση, καὶ περάσανε καλὰ καὶ μεῖς ἐδῶ καλύτερα[1].

Παραλλαγὴ πελοποννησιακὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ βασιλοποῦλα καὶ ὁ τσοπάνης» ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου, ἐν ΝΑ. σ. 35 - 40[2].

1. Κατ' ἄλλην κυθηραϊκὴν παραλλαγὴν ἡ βασιλοποῦλλα συνεζεύχθη ἀμέσως τὸν τσοπάνη, χωρὶς νὰ μεσολαβήσῃ ὁ ἐν τῇ προκειμένῃ παραλλαγῇ ἀναφερόμενος διάλογος. Κατ' ἄλλην δέ, ὡσαύτως κυθηραϊκὴν παραλλαγήν, ἡ βασιλοποῦλλα ἐζήτησεν ὡς προθεσμίαν τρεῖς ἡμέρας, καθ' ἃς διὰ φίλων της ἐπειράθη ὅπως μεθυσθῇ ὁ τσοπάνης καὶ ἀποσπασθῇ τὸ μυστικόν. Ἐπειδὴ ὅμως μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας οὐδὲν κατωρθώθη, ἠναγκάσθη μετὰ τὴν πάροδον τῆς ταχθείσης προθεσμίας νὰ συζευχθῇ τὸν τσοπάνη.

2. Σχεδὸν ἀπαράλλακτος πρὸς τὴν παραλλαγὴν ταύτην εἶναι παραλλαγὴ ἐξ Ἡρακλείου τῆς Κρήτης ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

Ἡ πιτταροῦλα ἤφαγε τὴν Ἐμορφοῦλα.
Τρεῖς καλογέροι τήνε φάγαν τὴν καϊμένη.
Ἐγὼ ἔφαγα γεννημένο καὶ ἀγέννητο κρέας, ψημένο μὲ τὰ γράμματα.
Ἤπια νερό, ποῦ μήτε στὴ γῆς ἤτονε μήτε στὸν οὐρανό.

Ἐν ταύτῃ Ἐμορφοῦλα, εἶναι τὸ ὄνομα τῆς σκύλας, τρεῖς καλογέροι, εἶναι τρεῖς κόρακες, οἵτινες ἔφαγον τὴν Ἐμορφοῦλαν, τὸ μήτε στὴ γῆ μήτε στὸν οὐρανὸ νερό, ὅπερ ἔπιεν ὁ τσοπάνης, εἶναι νερὸ ἀπὸ κανδῆλι ἐκκλησίας. Γνωστὸν ἐπίσης εἶναι τὸ παραμύθιον καὶ ἐν Ἴῳ, ὡς μᾶς ἀνεκοίνωσεν ὁ ἐξ Ἴου φοιτητὴς τῆς φιλολογίας Σπ. Λωρεντζιάδης. Ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ τῆς Ἴου τὸ ὄνομα Μαρκετοῦ φέρεται ὡς ὄνομα τῆς σκύλας.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ*

α΄

Παραπλήσιος μῦθος μετὰ διφορουμένου διαλόγου, ἔχοντος παρὰ προσδοκίαν σεμνὴν ἔννοιαν, φέρεται καὶ παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς (Βερώνης).
Νέος τις ἐρωτᾷ τὴν ἐρωμένην του:

—Sio contenta[1] che meta el me rosseto[2]
nel vostro peloseto[3]?
—No, che gh' è stà dentro ed drito e el storto[4]
e no'l gh' à petà gnanca un peleto[5]

ἀποκρίνεται αὕτη (Archivio per lo stud. delle tradiz. popol., 1899, τ. 18, σ. 368).

Ἐν παλαιῷ γερμανικῷ αἰνίγματι τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος ἔχομεν ἐπίσης ὅμοιον διφορούμενον διάλογον κόρης καθημένης εἰς κῆπον καὶ νέου διερχομένου ἐκεῖθεν: «Liebe junkfrau lasst mir mein lankhals in euren rauchars» (καλό μου κορίτσι, ἄφησέ μου τὸ μακρολαίμη μου στὸ μαλλιαρό σου), ἐννοῶν τὸ ἄλογό του καὶ τὸ λιβάδι της. Ἡ κόρη δὲ ἀποκρίνεται: «Ich bescharn erst nechten» (τὸ ἐκούρεψα ἀπὸ χθές), ἐννοοῦσα ὅτι ἐθέρισε τὸ λιβάδι. Ὁ R. Köhler (Kleine Schriften, τ. III, σ. 516) ὑπομνηματίζων τὸ αἴνιγμα τοῦτο, ἀναφέρει καὶ ἕτερον ὁμοιότατον παλαιὸν γερμανικόν, καθὼς καὶ παλαιὰ καὶ νεώτερα γερμανικὰ αἰνίγματα, καὶ ἓν γαλλικόν, ὑπαινισσόμενα τὸ λιβάδιον καὶ βάσιν ἔχοντα τὴν ὁμοιότητα τῶν εἰκόνων τῆς κουρᾶς καὶ τοῦ θερισμοῦ. Καὶ ὁ τοῦ Köhler ἐκδότης J. Bolte προσθέτει εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα τρία τοιαῦτα γερμανικὰ νεώτερα αἰνίγματα.

β΄

Πλὴν τῆς μνημονευομένης ὑπὸ τοῦ ἐκδότου παραλλαγῆς, ἣν ἐκ χειρογράφου ἰατροσοφίου τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος τελευτῶντος ἐδημοσίευσα τῷ 1874 ἐν ΚΠ.,

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 2(1910-11), σ. 371-384.

1. Siete contenta= ἐπιτρέπετε;
2. Τὸ κοκκινάδι μου= τὸν ἵππον μου.
3. Στὸ μαλλιαρό σας= στὸ λιβάδι σας.
4. Ὁ ἴσιος κι ὁ στραβός= ὁ θεριστὴς μὲ τὸ δρεπάνι του.
5. Δὲν ἄφησε οὔτε τριχοῦλα= τὸ ἐθέρισε ὅλο.

ἑτέρα ἐκ Νισύρου μετὰ τοῦ σχετικοῦ μύθου ἐδημοσιεύθη ἐν Z.A., σ. 418. Ἐν ταύτῃ οἱ λόγοι τοῦ παλινοστοῦντος οὐδένα διατηροῦσιν ἀρχαϊκὸν τύπον: *Νὰ πῇς τοῦ κύρη σου, πῶς εἶσαι ἀδερφός μου ἀπὸ ἕναν κύρη καὶ παιδὶ τῆς γυναικός μου· ἄμε πές το τοῦ κύρη μας, πῶς τὸν χαιρετᾷ ὁ γιός τους, ὁ ἄντρας τῆς γυναικός του.* Ἐμφαίνουσι δ' οἱ ἀρχαϊκοὶ τύποι σαφῶς τὴν προέλευσιν τοῦ αἰνίγματος, παρεισαχθέντος εἰς τὸν λαὸν πρὸ πολλοῦ χρόνου διὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως, ὅπερ ἐπίσης παρατηρεῖται ὅτι συνέβη καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν φερομένων παρὰ τῷ λαῷ βυζαντινῶν αἰνιγμάτων καὶ τινων τῶν δημωδῶν θρησκευτικῶν ᾀσμάτων.

Παραπλήσιον τὴν διατύπωσιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν εἶναι καὶ ἑβραϊκὸν αἴνιγμα ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν ταλμουδικῶν παραδόσεων ἀναφερομένων εἰς τὸν Σολομῶντα (Folk-lore, τ. I, σ. 354, 2).

Ὁ ἐπεξηγῶν τὸ αἴνιγμα μῦθος ὑποδεικνύει ὁπόσον εἶναι εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ξένη καὶ ἀνήκουστος ἡ ἐρωτικὴ σχέσις τοῦ πενθεροῦ πρὸς τὴν νύμφην του, ἡ τοσοῦτον συνήθης παρὰ τῷ ρωσικῷ ὄχλῳ καὶ σχεδὸν ὡς κοινωνικὸς θεσμὸς θεωρουμένη, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα snochatsetvo. (Βλ. O. Schrader, Die Schwiegermutter und der Hagestolz, Braunschw. 1904, σ. 23 κἑ).

γ΄

Κατὰ παραλλαγὴν ἀθηναϊκὴν τοῦ μύθου τούτου (Ἑβδομάς, 1884 Α΄, σ. 24) ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἀντὶ τοῦ Σολομῶντος τῆς κυθηραϊκῆς συνεβούλευσε τὸν ζητήσαντα παρ' αὐτοῦ γνώμην τίνα γυναῖκα νὰ ἐκλέξῃ ἐκ τριῶν προτεινομένων εἰς αὐτόν, μιᾶς πλουσίας, ἑτέρας γραμματισμένης καὶ τρίτης πτωχῆς. Παίζων ἀμάδες, διότι ἦτο παιδίον, ἐφάνη ἀπροσεκτῶν εἰς τὴν ἐρώτησιν καὶ ἀπησχολημένος καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν παιδιάν· ἔλεγε δέ: *Σήκω σὺ νὰ κάτσω γώ, σώπα σὺ νὰ πῶ ἐγώ, ὅρσε, ἀφέντη.* Ματαίως ἐκεῖνος ἀναμείνας τὴν ἀπόκρισιν, ἀπῆλθεν ἄθυμος, ἀλλ' ὁ φίλος, ὅστις τὸν παρέπεμψεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, τῷ ἐξήγησεν ὅτι ἡ συμβουλὴ τοῦ σοφοῦ παιδίου ἦτο νὰ νυμφευθῇ τὴν πτωχήν, διότι ἑκάστη τῶν τριῶν φράσεων, ἃς ἤκουσεν, ἐδήλου τίς θὰ εἶναι ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ, ὅταν θὰ νυμφευθῇ μίαν τῶν τριῶν. Ἡ μὲν πρώτη δὲν θὰ τοῦ ἐπιτρέπῃ νὰ πράττῃ τίποτε, ἀξιοῦσα νὰ διοικῇ αὐτὴ τὸν οἶκον, ἡ δευτέρα ὡς λογία δὲν θὰ τὸν ἀφήνῃ νὰ ὁμιλῇ, ὑποτιμῶσα τοὺς λόγους του, ἀλλ' ἡ τρίτη θὰ ὑπακούῃ αὐτὸν προθύμως.

Ὁμοία ἀραβικὴ διήγησις φέρεται περὶ Σολομῶντος, ὅστις παιδίον ἐπίσης καὶ ἱππεύων καλάμιον μετ' ἄλλων ὁμηλίκων ἔδωκε τὴν ὀρθὴν περὶ γάμου συμβουλήν[6]. Κατὰ σερβικὴν δὲ διήγησιν, ὁ Σολομὼν ἐπίσης, παιδίον ἱππεῦον ράβδον, συνεβούλευσε δι' αἰνιγματωδῶν λόγων τὸν ἐρωτῶντα, νὰ ἐκλέξῃ γυναῖκα ἐκ τῶν προτεινομένων αὐτῷ παρθένου, χήρας καὶ ζωντοχήρας τὴν παρθένον[7]. Ἐν σικελικῷ δὲ μύθῳ, ὁ Σολομὼν παραπέμπει τὸν ἐρωτήσαντα αὐ-

6. El Ibchichi, Mostat'ref παρὰ R. Basset ἐν Rev. trad. popul., τ. XIII, σ. 599.

7. Vuk Karadschitsch, Volksmärchen d. Serben, ἀρ. 41 παρὰ Wesselofsky ἐν Mélusine, τ. IV, στ. 270.

τὸν περὶ γάμου εἰς τὴν σοφωτέραν ἀδελφήν του Sapienza, καὶ τὴν αἰνιγματώδη ἀπόκρισιν ταύτης τῷ ἐξηγεῖ[8].

Ἡ ἀρχὴ τῶν διηγήσεων τούτων ἀνάγεται πιθανώτατα εἰς τὴν ἑλληνικὴν περὶ Πιττακοῦ, ἧς ἡ πρώτη μνεία εὑρίσκεται παρὰ τῷ ποιητῇ Καλλιμάχῳ[9]. Εἰς τὸν ἐρωτήσαντα ποτέραν νύμφην νὰ ἐκλέξῃ, τὴν πλουσιωτέραν καὶ εὐγενεστέραν αὐτοῦ ἢ τὴν ἴσην αὐτῷ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος, ὁ σοφὸς ἔδειξε παιδία παίζοντα ἐν τῇ ὁδῷ, εἰπὼν εἰς αὐτὸν ἐκ τούτων νὰ ὁδηγηθῇ. Ὁ δὲ πλησιάσας τοὺς παῖδας καὶ ἀκούσας αὐτοὺς παρακελευομένους ἀλλήλους κατὰ τὴν παιδιὰν «τὴν κατὰ σαυτὸν ἕλα», ἔλαβε γυναῖκα τὴν ὀλιγωτέραν προῖκα ἔχουσαν καὶ ὑποδεεστέραν τὸ γένος. Ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ ἀνευρίσκομεν τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τῆς δημώδους· τὴν περὶ τοῦ ἁρμόζοντος γάμου ὑπὸ παίδων διδομένην συμβουλὴν καὶ τὴν διατύπωσιν ταύτης κατὰ τὸν προσήκοντα εἰς παιδία τρόπον, διὰ παιδιᾶς. Εἰς τὸν Πιττακὸν ὁ λαὸς ὑποκατέστησε τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν γνωστότατον διὰ μυθικῆς αἴγλης περιβεβλημένον ἥρωα, συνεχώνευσε δ' ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ τὸν ὁδηγήσαντα σοφὸν καὶ τὰ ἀσυνειδήτως συμβουλεύσαντα παιδία· εἰς τοῦτο δ' ἐν μέρει συνετέλεσε καὶ ἡ λαϊκὴ ὁρμὴ πρὸς ἀπόδοσιν πρωίμου ἀναπτύξεως τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν ἀρετῶν εἰς τοὺς ἥρωας, ἥτις ὁρμὴ ἁπανταχοῦ μέν, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς ἰνδικοὺς μύθους παρατηρεῖται[10]. Ἡ ἀντικατάστασις δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦτον ὡς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ἔγινε διὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἀράβων, ἐξ ὧν διεδόθησαν ὑπὸ τὴν νέαν μορφὴν οἱ μὲν ἀμέσως, οἱ δὲ διὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν μέσων χρόνων καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς εὐρωπαϊκούς[11].

δ'

Τοῦ προκειμένου μύθου βυζαντινὴν παραλλαγὴν ἐξέδωκεν ὁ Boissonade (Τζέτζης. Ψελλός. Lutet. 1851, σ. 340) ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 2991 Α κώδικος τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων. Τοῦ μύθου προτάσσεται τὸ αἴνιγμα:

Ὁ ποτέ μου πατήρ, ἄρτι μου παῖς, ἂν ᾖ καλή μου τύχη, πάλιν πατήρ μου· εἰ δὲ κακή μου τύχη, ἄρτι μου παῖς. Δότε μοι τὸν υἱόν μου, τὸν ἄνδρα τῆς μητρός μου.

---

8. Pitrè, Fiabe e leggende popolari siciliane, ἀρ. 20 παρὰ Wesselofsky, ἔνθ' ἀν.

9. Καλλιμάχ., ἐπιγρ. 1 παρὰ Διογέν. Λαερ. Α 79=Ἀνθολ. Παλατ. Ζ' 89. Πρβλ. Πλουτάρχ., Π. παίδ. ἀγωγ., σ. 13f.

10. Salzberg, Die Salomo-Sage in der semitischen Literatur, Berl. 1907, σ. 63. Ὑπάρχουσι δ' ὅμως καὶ πολλοὶ μῦθοι, καθ' οὓς παιδία παρίστανται μείζονα εὐθυκρισίαν ἔχοντα τῶν ἀνδρῶν ἢ ἐξευρίσκοντα ἀπροσδοκήτους λύσεις τῶν δυσχερειῶν, ὡς οἱ ἐν τῷ Συντίπᾳ, σ. 115 κέ Boiss. (σ. 92-99 Eberh.). Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, 1904, τ. VIII, σ. 62.63-64.

11. Salzberg, ἔνθ' ἀν., σ. 3. 4.

Κατὰ δὲ τὸν μῦθον, ἡ θυγάτηρ ὑποδίκου, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ μὴ δίδωσι τροφήν, ἐρχομένη εἰς τὴν φυλακὴν ἔτρεφε τὸν πατέρα ἀπὸ τῶν οἰκείων μαζῶν μέχρι τῆς ἀποφάσεως. Τότε προέτεινεν ἐκείνη τὸ αἴνιγμα καὶ ἀφοῦ οὔτε οἱ γραμματικοὶ οὔτε οἱ φιλόσοφοι ἠδυνήθησαν νὰ τὸ λύσωσι, προσέταξεν ὁ βασιλεὺς τὴν γυναῖκα νὰ τὸ εἴπῃ, εἰποῦσα δὲ ἠλευθέρωσε τὸν πατέρα της ἐκ τῆς φυλακῆς.

Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος φέρονται παραλλαγαὶ τοῦ αἰνίγματος, αἱ μὲν μετὰ πλήρους τῆς συναφοῦς διηγήσεως, ἄλλαι δὲ μετὰ συνόψεως μόνον ταύτης.

Ἀνέκδοτος παραλλαγὴ τοῦ αἰνίγματος ἐκ Πάρου (ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος δημοδιδασκάλου Π. Σαρρῆ) ἔχει ὡς ἑξῆς:

Βασιλεῦ, ὁ ἐπὶ τοῦ ἀγεννήτου καθήμενος
καὶ ἐπὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀναπαυόμενος,
ἢ λῦσον μου τὸν λόγον,
ἢ δῶσε μοι τὸν υἱόν μου,
τὸν ἄνδρα τῆς μητρός μου.
Ἂν, βασιλεῦ, τὸν δώσῃς,
θὰ εἶν' μόνον πατήρ μου·
ἂν τὸν κρατῇς ἀκόμη,
θὰ γίνῃ πάλι υἱός μου.

Ἐν τῇ πελοποννησιακῇ παραλλαγῇ τοῦ παραμυθίου, ἣν ἐδημοσίευσα ἐν NA., σ. 40-43 (μετάφρασις τούτου γαλλ. παρὰ Legrand, Contes populaires grecques, σ. 47 κέ, γερμανικὴ ἐν N. Jahrb. f. d. klass. Altertum 1904, σ. 292-293) ἡ συντηρήσασα ἐν τῇ ζωῇ τὸν πατέρα της, ἀδελφὸν τοῦ φυλακίσαντος αὐτὸν βασιλέως, εἶναι παρθένος, τὸ δὲ προτεινόμενον αἴνιγμα ὑπαινίσσεται μόνον τὴν γέννησιν τοῦ ἵππου τοῦ βασιλέως, ὃν αὐτὴ τῷ ἐδώρησεν:

Σ' ἀγέννητο κι ἂν κάθεσαι στὴ μάννα του κοιμᾶσαι.

Ἡ δὲ συμπλήρωσις αὐτοῦ φέρεται ἐν τῇ ἀποκρίσει τῆς κόρης εἰς τὸν βασιλέα ζητοῦντα τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος: *Θὰ στόνε λύσω, βασιλιᾶ μου, τὸ λόγο, ἅμα μοῦ δώσῃς τὸ παιδί μου, τὸ παιδὶ τῆς μάννας μου· κι ἅμα μοῦ τὸ δώσῃς θὰ γενῇ πατέρας μου, ἅμα δὲν τὸ δώσῃς πάλε παιδί μου θὰ εἶναι.* Αὐτόθι δὲ ἐδημοσίευσα καὶ παραλλαγὴν τοῦ αἰνίγματος ἐκ χειρογράφου Ἰατροσοφικοῦ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἀνήκοντος ὅτε τὸ ἀνέγνωσα εἰς τὸν ἐκ Τρινάσου Πουλῖκον Ν. Πουλικᾶκον), ἐλαχίστας διαφορὰς ἔχουσαν ἀπὸ τῆς πρώτης κυθηραϊκῆς.

Ἑτέρα παραλλαγὴ τοῦ μύθου καὶ τοῦ αἰνίγματος λεσβιακὴ ἐδημοσιεύθη ἐν ἐπιτόμῳ γαλλικῇ μεταφράσει ἐν G. Georgeakis et L. Pineau, Le Folk-lore de Lesbos, σ. 108-109 (πρβλ. καὶ σ. 105-107). Ἀνέκδοτον δὲ θηραϊκὴν ἀναφέρει ὁ Kretschmer (βλ. κατωτέρω). Παραλλαγὴν δὲ τοῦ αἰνίγματος ἐκ Ξηροχωρίου, ἄνευ τοῦ μύθου, περιέλαβεν ὁ κ. Γ. Ρουσιᾶς ἐν συλλογῇ αἰ-

νιγμάτων, ἣν θὰ δημοσιεύσωμεν εἰς προσεχὲς τεῦχος. Τὸ αἴνιγμα ἔχει ὡς ἑξῆς:

Εἰς ἀγεννήτου πόδας ἵστατον ὁ βασιλεύς,
καὶ εἰς τὸ δέρμα τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἐκαθέζετο.
Ἢ διάλυσόν μου τὸ ῥῆμα,
ἢ δός μου τὸν υἱόν μου,
τὸν ἄντρα τῆς μητρός μου.

Ὁ μῦθος τῆς θηλαζούσης τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα θυγατρὸς εἶναι παλαιὸς καὶ πολυθρύλητος. Τῷ 1870 δημοσιεύων ἐν ΝΑ. τὴν πελοποννησιακὴν παραλλαγὴν ἐσημείωσα ὅτι μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πλινίου, τοῦ Βαλερίου Μαξίμου καὶ τοῦ Ὑγίνου (πρόσθες καὶ τοῦ Φήστου, σ. 209) καὶ ὅτι σώζεται ἀρχαία παράστασις αὐτοῦ ἐν τοιχογραφίᾳ τῆς Πομπηίας. Δευτέρα τοιχογραφία, μικρὸν παραλλάσσουσα τῆς πρώτης εὑρέθη ἐπίσης ἐν Πομπηίᾳ, ἀναφέρεται δὲ καὶ ἄλλη, τρίτη. Πρὸ δέκα δ' ἐτῶν ἀνεκαλύφθη καὶ ἑτέρα ὁμοία τοιχογραφία ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μ. Λουκρητίου Φρόντωνος ἐν Πομπηίᾳ, ἔχουσα ἐπιγεγραμμένα καὶ τὰ ὀνόματα Pero (Πηρώ) τῆς εὐσεβοῦς θυγατρός, καὶ Micon (Μίκων) τοῦ πατρός (Notizie d. Scavi 1900, σ. 199. M a u ἐν Römische Mitteil. 1901, σ. 350 κέ). Ἡ αὐτὴ παράστασις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν πομπηιανῷ κεραμίνῳ συμπλέγματι (R o h d e n , Die pompejanischen Terracotten, σ. 57 κέ, πίν. 47. Röm. Mitteil., 1898, τ. 13, σ. 20).

Ἐκ τῶν Ρωμαίων συγγραφέων, μάλιστα δ' ἐκ τοῦ Βαλερίου Μαξίμου, παραληφθεῖσα ἐπαναλαμβάνεται συχνάκις ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἡ διήγησις ὡς θαυμαστὸν παράδειγμα υἱικῆς εὐσεβείας ὑπὸ συγγραφέων τῶν μέσων χρόνων καὶ τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ζωγράφοι ἀπεικόνισαν τὸ θέμα τῆς θηλαζούσης τὸν πατέρα θυγατρός (Rubens, Guido, Honthorst, Bachelier, Parmesan, Fiammingo, Benedetto Crispi, Jos. Lefebre κλπ.). Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι καὶ ὡς δημώδης ἀνευρίσκεται ὁ μῦθος πολλαχοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον ἂν ἐκ τῶν συγγραφέων μετεδόθη εἰς τὸν λαόν, ἢ τἀνάπαλιν παρὰ τούτου παρέλαβον οἱ συγγραφεῖς.

Περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ μύθου καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων μνημείων ἐπραγματεύθησαν εἰδικῶς ἀπό τινων ἐτῶν οἱ ἑξῆς: R. K ö h l e r , Kleine Schriften, hrg. v. J. B o l t e , τ. I, σ. 373. G. K n a a k ἐν Zeitschrift f. vergl. Literaturgeschichte, ν. σειρᾶς, τ. 12, σ. 550 κέ. Ὁ αὐτὸς ἐν Neue Jahrbücher f. das klassische Altertum, 1904, τ. 13, σ. 464. P. K r e t s c h m e r , Zur Geschichte von der säugenden Tochter ἐν Zeitschrift f. deutsches Altertum u. d. Litteratur, 1899, τ. 43, σ. 151-157. F. K u n t z e , Die Legende von der guten Tochter in Wort u. Bild ἐν Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum, 1904, τ. 13, σ. 280-300. A . M a u , Nochmals Micon u. Pero ἐν Röm. Mitteilungen, 1905, τ. X, σ. 188.

Ἡ πρώτη γνωστὴ διατύπωσις τοῦ μύθου εἶναι ἑλληνική, ἧς φέρονται δύο τύποι, ὁ μὲν παρὰ Βαλερίῳ Μαξίμῳ, Ὑγίνῳ, Φήστῳ καὶ τοῖς μνημείοις τῆς

ἀρχαίας τέχνης περὶ Μίκωνος καὶ Πηροῦς, ὁ δὲ παρὰ Νόννῳ (Διονυσ. ΚΣΤ΄ 101-142) περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Δηριάδου καθειρχθέντος Ἰνδοῦ ἡγεμόνος Τεκτάφου καὶ τῆς γαλουχησάσης αὐτὸν θυγατρὸς Ἠερίης (οὗ ἡ προέλευσις ὡς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων καὶ ἄλλων τεκμηρίων συνάγεται δὲν εἶναι ἰνδική). Ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πιθανῶς προῆλθεν ἡ παρὰ Πλινίῳ, Σολίνῳ (Γ΄ 124) καὶ Βαλερίῳ Μαξίμῳ ρωμαϊκὴ περὶ τῆς γαλουχησάσης τὴν ἀνώνυμον μητέρα ἀνωνύμου ἐγγάμου θυγατρός· ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσις συνέδεε τὸν μῦθον πρὸς τὴν ἵδρυσιν ἐν Ρώμῃ ναοῦ τῆς Εὐσεβείας (Pietas) κτισθέντος κατὰ ταύτην ἐν τῷ τόπῳ τοῦ δεσμωτηρίου, ἐν ᾧ ἦτο ἐγκαθειργμένη ἡ μήτηρ (Wissowa, Religion u. Kultus der Römer, München 1902, σ. 274-275 καὶ ἐν Roscher, Lex. d. Mythologie, τ. III, σ. 2500-2501).

Ὁ Kretschmer (ἔνθ' ἀν., σ. 157) ἀναφέρει παράλληλον σινικὴν διήγησιν (ἐκ τῆς Zeitschrift f. Ethonologie, 1897, Verhandl., σ. 90) περὶ γυναικὸς ἐκ στοργῆς διὰ τοῦ γάλακτος αὐτῆς θρεψάσης τὴν προμάμμην της ἢ κατ' ἄλλους τὴν πενθεράν της[12] καθὼς καὶ ὁμοίας παραστάσεις ἐν ἔργοις τῆς ἰαπωνικῆς τέχνης. Ἀλλ', ὡς εὐλόγως παρατηρεῖ, ἡ συμφωνία τῶν διηγήσεων τούτων πρὸς τὸν περὶ τῆς Πηροῦς μῦθον δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε κατ' ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶμεν συνάφειαν αὐτῶν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς προϋποθέσεως ὁμοίας διαμέσου ἰνδικῆς διηγήσεως[13]· ἄλλως δέ, προσθέτει, τοιαύτην κατ' ἐπίφασιν ὁμοιότητα παρουσιάζουσι καὶ μεσαιωνικὰ ψυχρὰ καὶ ἀπειρόκαλλα συναξάρια περὶ τροφῆς ἀνδρῶν διὰ γάλακτος ἀπὸ τῶν μαστῶν γυναικῶν, ἰδίως τῆς Παναγίας, τὰ ὁποῖα προδήλως οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν πρὸς τὸν μῦθον τῆς Πηροῦς[14].

Σπουδαιότατον στοιχεῖον, ὅπερ φαίνεται προστεθὲν εἰς τὸν ἀρχαῖον μῦθον ὑπὸ τῆς δημώδους παραδόσεως εἶναι τὸ αἴνιγμα. Ἡ ἐλευθέρωσις τοῦ καταδίκου, ἥτις εἰς τὸν ἀρχαῖον μῦθον παρίσταται ὡς προκληθεῖσα ἐκ τοῦ ἐλέου εἰς τὴν εὐσεβῆ πρᾶξιν τῆς θυγατρός, κατὰ τὴν δημώδη παράδοσιν, εἶναι τὸ ἔ-

---

12. Ὁμοίαν σινικὴν διήγησιν ἔχω σημειώσει ὡς ἀναφερομένην ἐν Chines. Erzählungen von Abel Rémusat, deutsch von* r, Lpz. 1877, τ. I, σ. 3-106. Ἀλλὰ μὴ ἔχων νῦν προχείρους οὔτε τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Rémusat, οὔτε τὴν ἐκ ταύτης γενομένην γερμανικήν, ἀδυνατῶ νὰ ἐξακριβώσω ἂν ἡ διήγησις αὕτη εἶναι ἄλλη παρὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Kretschmer μνημονευομένην.

13. Ὁ Kuntze (N. Jahrb. f. d. klass. Altert., 1904, τ. 13, σ. 299-300), ἐπαναλαμβάνων τὰς ὑπὸ τοῦ Kretschmer ἀναφερομένας μαρτυρίας, ἀποκλίνει πρὸς τὴν γνώμην ὅτι τὸ πρῶτον διεπλάσθη ὁ μῦθος ἐν Περσίᾳ, ὅπου τὸ γυναικεῖον γάλα συνηθίζεται νὰ παρέχεται ὡς τονωτικὸν εἰς ἀσθενικοὺς γέροντας. Τὴν γνώμην δ' ὅμως ταύτην ἀναιρεῖ ἡ παρατήρησις τοῦ Ilberg (αὐτ., σ. 300) ὅτι καὶ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἰατροὶ συνίστων τὸ γυναικεῖον γάλα ὡς φάρμακον νόσων τινῶν καὶ δὴ τοῦ γεροντικοῦ μαρασμοῦ, ἐδίδασκον δὲ ὅτι δραστικώτερα ἦτο ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἂν ἀμέσως ἀπὸ τοῦ γυναικείου τιτθοῦ ἐθηλάζετο τὸ γάλα.

14. Ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου φαίνεται ἔχουσα τὴν ἀρχὴν (διὰ μέσου τῶν μεσαιωνικῶν διασκευῶν) καὶ ἱστορικὴ σκωτικὴ παράδοσις, ἣν εὑρίσκομεν ἐν τῇ ὡραίᾳ κόρῃ τοῦ Πέρθ τοῦ Walter Scott: Ὁ ἡγεμὼν Δαυίδ, δοὺξ τοῦ Rothesay καὶ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ βασιλέως Ροβέρτου τοῦ Γ΄ τῆς Σκωτίας, φυλακισθεὶς ὑπὸ τοῦ θείου του δουκὸς τοῦ Albany εἰς φυλακήν, ἐν ᾗ ἀπέθανεν ὑπὸ λιμοῦ καὶ δίψης, ἐτράφη ἐπί τινα καιρὸν διὰ τοῦ γάλακτος γυναικός, ἥτις τὸ μετωχέτευε διὰ σωλῆνος.

παθλον τῆς εὐφυΐας αὐτῆς, προτεινάσης αἴνιγμα, ὅπερ δὲν ἠδυνήθη νὰ λύσῃ ὁ φυλακίσας τὸν πατέρα της. Ἂν τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐνυπῆρχε καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον μῦθον εἶναι ἀμφίβολον.

Ὁ Kretschmer (ἔνθ' ἀν., σ. 454) εὐστόχως παρετήρησεν ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀφηγήσει τοῦ Βαλερίου Μαξίμου ἔχομεν παρομοίωσιν τοῦ διὰ τοῦ γάλακτος τῆς θυγατρὸς τρεφομένου πατρὸς πρὸς υἱόν (velut infantem aluit). Καὶ ἐν τῇ παρομοιώσει ἐνυπάρχει τὸ σπέρμα πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ αἰνίγματος. Ὅπως ἂν ᾖ τὸ αἴνιγμα εὑρίσκεται εἰς πάσας τὰς δημώδεις παραλλαγὰς τοῦ μύθου[15]. Πάντως δὲν εἶναι ἱκανῶς παλαιόν. Τὸ ἑλληνικὸν εἶναι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὡς ἄλλως καὶ ἡ μακαρονίζουσα γλῶσσα σαφῶς δεικνύει, τὸ δὲ παλαιότατον γερμανικὸν τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος (ἢ τοὐλάχιστον τοῦ 1505, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη).

Τὸ αἴνιγμα εἰς πάσας τὰς παραλλαγὰς τῶν ἄλλων λαῶν συνίσταται εἰς σκοτεινὴν δήλωσιν αὐτῆς τῆς πράξεως τῆς προτεινούσης. Εἰς δὲ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς ἡ μὲν αἰνιγματώδης δήλωσις τῆς πράξεως εἶναι τὸ δευτερεῦον, τὸ δὲ κύριον αἴνιγμα ἀναφέρεται εἰς ἐξαιρετικὴν καὶ θαυμαστὴν περιπέτειαν, ἣν ἀδύνατον ἦτο νὰ μαντεύσῃ ὁ μὴ γινώσκων ταύτην, εἰς τὴν εὕρεσιν δηλ. ἵππου ἐξαχθέντος ζωντανοῦ ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρός του διὰ νεκροτομίας. Ὅμοια αἰνίγματα, ἀλλὰ εἰς ἄλλον μῦθον ἐνυφασμένα, εἶναι ἐν τοσκανικόν[16] καὶ ἐν τῆς Βερώνης[17].

Ἑτέρα διαφορὰ τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν πρὸς τὰς πλείστας τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν εἶναι, ὅτι ἐν τῇ πελοποννησιακῇ, ἡ θηλάζουσα θυγάτηρ εἶναι διὰ τὸ θαυμασιώτερον παρθένος. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἀνεῦρεν ὁ Kuntze (ἔνθ' ἀν., σ. 293) εἰς μίαν ἰταλικὴν παραλλαγὴν καὶ εἰς μίαν ὁλλανδικήν.

ε΄

Παραλλαγαὶ τοῦ μύθου τούτου φέρονται καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς· τινὰς τούτων ἐσημείωσα ἐν Παροιμ., τ. Δ΄, σ. 89, λ. γονιὸς 20. Πρόσθες εἰς ταύτας Barletta, Sermones, Lyon 1516, φ. 160β (Sermo quintae feriae passionis). Ach. Millien, Étrennes nivernaises, 1895, σ. 91-92.

Ἀνέκδοτος παραλλαγὴ ἐκ Τήνου, ἀνακοινωθεῖσά μοι τῷ 1888 παρὰ τῆς κ. Ἀναστ. Ι. Κουκουλέ.

---

15. Kretschmer, αὐτ. Kuntze, αὐτ., σ. 289 κέ. Βλ. προσέτι: K. Simrock, Das deutsche Rätselbuch, 2ας ἐκδ., σ. 98, ἀρ. 446,447. R. Köhler ἐν Gött. gel. Anzeigen. 1871, σ. 1410.

16. Archivio per lo st. delle trad. popol., τ. I, σ. 187-189. Ὁ μῦθος εἶναι παραλλαγὴ τοῦ κυθηραϊκοῦ Z΄ s΄. Τὸ δ' αἴνιγμα: *Οὔτ' ἐγὼ εἶμαι γεννημένος, οὔτε τάλογό μου* (nato non sono io/ neppure il cavallo mio). Οἱ ἄλλοι δύο στίχοι αὐτοῦ διαφέρουσι τοῦ ἑλληνικοῦ, ὑπαινισσόμενοι ἄλλην θαυμαστὴν περιπέτειαν τοῦ λέγοντος. (Πρβλ. τὸ λεσβικὸν παρὰ Georgeakis, Folklore de Lesbos, σ. 105-107). Περὶ ἄλλων αἰνιγμάτων, ὑπαινισσομένων τὰ ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρός των ἐξαχθέντα ἀγέννητα χοιρίδια βλ. R. Köhler, Kl. Schriften, τ. III, σ. 517-518.

17. Αὐτ., 1899, τ. 18, σ. 368-369 (παραλλαγὴ τοῦ προηγουμένου).

Κόκκινη κλωστὴ στριμμένη
στὴν ἀνέμη τυλιγμένη,
δός την κλῶτσο νὰ γυρίσῃ,
παραμῦθι θ' ἀρχινήσῃ.

Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ἕνας βασιλιᾶς ἐπερνοῦσεν ἀπ' τ 'Αζιγγαναριά, κ' εἶδεν ἕν' 'Αζίγγανο καὶ φυσοῦσε τὰ φτερά τ, κ' ἐπολεμοῦσεν ἀπ' ἐδῶ ἀπ' ἐκεῖ, κ' ἤτρεχεν ὁ ἱδρὼς ἀπὸ πάνω τ σὰν νερό. Τ λέει: «Ὥρα καλή, μάστορ! —Καλῶς τὸ βασιλιᾶ μ. —'Αμ' τί πολεμᾷς αὐτοῦ; —Νά, δλεύω —«Ἔ! κ' εἶσ' εὐκαριστ'μένος; —Ἔ! Βασιλιᾶ μ πολυχρονεμένε μου, βγάζω τὸ ψωμάκι μ, πληρώνω χρέος, βάζω κ' εἰς τὸ διάφορ». Ὁ βασιλιᾶς σὰν ἤκσεν αὐτὸ τὸ λόγο, τὸν ἠσκέφτκε καὶ λέει τ 'Ατσγγάν: «Θέλω νὰ μ πῇς τί θὰ πῇ αὐτὸς ὁ λόγος». Λέει: «Βασιλέα μ, δλεύω καὶ βγάζω τὸ ψωμάκι μ, ἔχω δυὸ γέρ γονοί, τς τρέφω κι αὐτοί, αὐτὸ θὰ πῇ πληρώνω χρέος, ἔχω καὶ δυὸ παιδάκια, τὰ στέλνω στὸ σκολειὸ γιὰ νὰ μάθουν γράμματα, γι' αὐτὸ εἶπα βάζω κ' εἰς τὸ διάφορο. —Ἄ! τ λέει ὁ βασιλιᾶς, αὐτὸ τὸ λόγο π μοῦ 'πες, πρόσεξε νὰ μὴ τὸν εἰπῇς σὲ κανένα. Θἀρθοῦνε καὶ θὰ σ τάξουν παρᾶδες, μὰ ἐσὺ νὰ μὴ τς τὸν ἐξηγήσ'ς, παρὰ μόνο σὰν ἰδῇς ἐμένα». Λέει: «Καλά, βασιλέα μ».

Ἦφγεν ὁ βασιλιᾶς, ὑπῆγε στὸ παλάτι τ καὶ φωνάζ τὸ πιὸ μεγάλο σοφὸ ποῦ 'χε μέσ' στὸ παλάτι, τ λέει, νὰ μοῦ ξηγήσ'ς τί θὰ πῇ ὁ λόγος ἐτοῦτος ποῦ μοῦ 'πεν ὁ τάδε 'Αζίγγανος. Ὁ σοφὸς δὲν ἤξερε νὰ τ πῇ. Τ λέει: «Σοῦ δίνω σαράντα μέρες προθεσμία, κι ἂν δὲ μ τὸν ἐξηγήσ'ς θὰ σοῦ πάρω τὸ κεφάλι σ». Φεύγει ὁ σοφὸς καταστενοχωρημένος καὶ πάει καὶ βρίσκ τὸν 'Αζίγγανο. Τ λέει: «Τί θέλς νὰ σ δώσω νὰ μ ξηγήσ'ς τὸ λόγο ποῦ 'πες στὸ βασιλιᾶ;» Ὁ 'Αζίγγανος λέει: «Δὲ μπορῶ νὰ σ τόνε πῶ». Τ λέει: «Νὰ ἑκατὸ γρόσια, νὰ διακόσια, νὰ πεντακόσια, νὰ χίλια, νὰ δέκα χιλιάδες, νὰ εἴκοσι χιλιάδες, νὰ τριάντα χιλιάδες». Ὁ 'Αζίγγανος ἀκούει εἴκοσι χιλιάδες, λέει: «Καλό, θὰ σ τόνε πῶ, μὰ θέλω νὰ μ φέρῃς μονέδα, νά χ ἀπάνω τὸ πρόσωπο τ βασιλιᾶ, καὶ σὰ θὰ τὰ μετρήσῃς, νὰ τὰ βάλῃς νὰ φαίνεται τὸ πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ». Ἔτσ τοὺ πῆκαν, ἔτσ τοὺ κάμαν, κι ὁ 'Αζίγγανος ἠπῆρε τριάντα χιλιάδες γρόσια καὶ εἶπε τὸ μυστικό.

'Ηπῆγε κι ὁ σοφός καὶ τὸ ἠξήγ'σε τ βασιλιᾶ. «Βρέ, λέει ὁ βασιλέας, ὁ 'Αζίγγανος τ τό 'πε. 'Αηντῆτε νὰ μ τὸν φέρτε ἐδῶ». Πάνε καὶ λένε τ 'Αζίγγανου πῶς τὸν θέλ' ὁ βασιλέας. Σκώνεται καὶ πάει μπροστὰ στὸ βασιλιᾶ. «Βρέ, τ λέει ὁ βασιλιᾶς, δὲν σοῦ 'πα νὰ μὴ ἐξηγήσ'ς σὲ κανένα τὸ λόγο π μοῦ 'πες, ἂν δὲ δῇς ἐμὲ τὸν ἴδιο; Τώρα γιατὶ τὸ εἶπες τ σοφοῦ μ; —Βασιλέα μ πολυχρονεμένε μ, ἀμ δὲ τό 'λεγα ἂν δὲ σ ἔβλεπα. —Ἔ! καὶ μ εἶδιες; —Ὄχι μιά, ὄχι δυό, ὄχι τρεῖς, ἀλλὰ τριάντα χιλιάδες φορές. Νά, γιὰ διέ!» Κι ἀρχίνεψε νὰ βάζ κατὰ σειρὰ τ μονέδα ὅπως τ τ μέτρησ ὁ σοφός. Τότε ὁ βασιλιᾶς λέει: «Σύ 'σαι ἔξυπνος ἄνθρωπος, κι ἄξιος γιὰ νά ζήσῃς. Δῶστε τ ἄλλα τόσα νὰ θρέψ τ φαμιλιά τ καὶ νὰ σπουδάσ τὰ παιδιά τ». Κ' ἔζησαν κεῖνοι καλὰ καὶ μεῖς καλύτερα. Τέλος τ παραμυθιοῦ, μηδ' ἐγὼ μν ἐκεῖ, μηδὲ σεῖς νὰ τὸ πιστέψτε.

ς΄

Παραλλαγὴ τοῦ αἰνίγματος ἐκ Πάρου (ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ Π. Σαρρῆ, ἄνευ τοῦ μύθου ἢ ἄλλης τινὸς ἑρμηνείας):

Ἡ πιττοῦλα μου
σκότωσε τὴ Μοσχοῦλα μου.
Παίζω κεῖ ποῦ βλέπω
σκοτώνω κεῖ ποῦ δὲ βλέπω.
Δὲ παίρνω τὸ σκοτωμένο,
μόνο παίρνω τὸ ζωντανό.
Τό 'ψησα καὶ τό 'φαγα...
μὲ κοῦπα,
ποῦ μήτε στὴ γῆ ἤγγιζε, μήτε στὸ οὐρανό[18].

Εἶναι πρόδηλον ὅτι καὶ τὸ αἴνιγμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος παραμυθίου, ὁμοίου πρὸς τὸ κυθηραϊκὸν καὶ πρὸς τὴν παραλλαγὴν τούτου, τὴν ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθεῖσαν ἐν NA., 1870, σ. 35-39 (ἧς γαλλ. μετάφρασις παρὰ Legrand, Contes popul. gr., σ. 39).

Ἑτέρα δὲ παραλλαγὴ τοῦ αἰνίγματος ἐξ Ἀρεοπόλεως τῆς Μάνης, ἐν συλλογῇ αἰνιγμάτων τοῦ κ. Ρουσιᾶ, ἣν θὰ δημοσιεύσωμεν εἰς προσεχὲς τεῦχος τῆς Λαογραφίας ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐπῆρα τὸ ντουφέκι μου κ' ἐπῆγα στὸ κυνῆγι.
Κ' ἐβάρεσα κεῖ ποῦ εἶδα
κ' ἐσκότωσα κεῖ ποῦ δὲν εἶδα,
κ' ἔφαγα ψημένο κι ἄψητο,
ψημένο μὲ τὰ λόγια
κ' ἔπια τὸ ἀποκάτω
κι ἄφησα τὸ ἀποπάνω.

Ὁ συναφὴς μῦθος εἶναι ὅτι κυνηγὸς πυροβολήσας πτηνόν, τούτου μὲν ἠστόχησεν, ἐφόνευσε δὲ ἀγελάδα, ἣν δὲν ἔβλεπε. Εἶτα διαμελίσας αὐτὴν καὶ λαβὼν τεμάχιον κρέατος εἰσῆλθεν εἰς ἐξωκκλήσιον, ἐν ᾧ ἤναψε πυράν, καύσας ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, καὶ ἕψησεν ἀτελῶς τὸ κρέας καὶ τὸ ἔφαγεν. Μεθ' ὃ διψήσας ἐρρόφησε διὰ καλαμίου τὸ ἐντὸς κανδήλας ὕδωρ, ὑποληφθέντος τοῦ ἐλαίου. Ὁ σκοπὸς τοῦ αἰνίγματος, ὁ ἀγὼν δηλ. μνηστείας τῆς βασιλοπούλας, φαίνεται λησμονηθεὶς ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ, ἐν ᾧ πᾶσαι σχεδὸν αἱ περιπέ-

18. Τὸ αἴνιγμα εἶναι ἀτελές· λείπει ὁ ὑπαινιγμὸς εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πτώματος τῆς σκύλας δηλητηριασθέντας κόρακας (ὅπως καὶ ἐν τῇ κυθηραϊκῇ παραλλαγῇ)· μετὰ δὲ τὸν 7 στίχον παραλείπεται ἐπίσης ἡ αἰνιγματώδης ὑποδήλωσις τῆς ὕλης, δι' ἧς ὤπτησε τὸν λαγιδέα, καὶ τοῦ νεροῦ, τὸ ὁποῖον ἔπιεν ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἐξωκκλησίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ κυθηραϊκὴ παραλλαγή, ἐνῷ ἔχει πρόσθετα αἰνιγματώδη ἐπεισόδια, ἀποσιωπᾷ ἄλλα, περιεχόμενα ἐν τῇ πελοποννησιακῇ, τῇ κρητικῇ καὶ πολλαῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν παραλλαγῶν.

τειαι τῆς ἥρωος, εἰς ἃς ἀναφέρεται τὸ αἴνιγμα, μνημονεύονται καὶ ἐν τούτῳ ὡς εἰς τὰς ἄλλας παραλλαγάς.

Τὰ παραμύθια ταῦτα ὑπάγονται εἰς κλάδον τοῦ τύπου, ὃν τύπον τῆς Τουρανδότης ἐκάλεσεν ὁ Hahn[19], τοῦ τύπου δηλ. ἐκείνου καθ' ὃν βασιλοπούλα ὡς ὅρον τοῦ γάμου της θέτει τὴν λύσιν ὑπὸ τῶν μνηστήρων τῶν ὑπ' αὐτῆς προτεινομένων αἰνιγμάτων[20]. Εἰς δὲ τὰ παραμύθια τοῦ κλάδου ὁ ἥρως προτείνει αἰνίγματα , τὰ ὁποῖα ἂν δὲν λύσῃ ἡ βασιλοπούλα ὑποχρεοῦται νὰ τὸν νυμφευθῇ[21].

Πολλὰ παραμύθια τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν κλάδον τοῦτον. Ὁ μνηστήρ, συνήθως ταπεινοῦ γένους, προβάλλει εἰς τὴν βασιλοπούλαν αἰνίγματα, ἀναφερόμενα εἰς περιπετείας τοῦ ἰδίου[22]. Ἀλλ' ἔν τισι τῶν παραμυθίων ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, τὸ μὲν αἴνιγμα εἶναι τὸ αὐτὸ περίπου, ὁ δὲ μῦθος διάφορος.

Παράλληλα συνήγαγον ὁ R. Köhler (Kleine Schriften, τ. I, σ. 218-219. 321-322. 372) καὶ ὁ ἐκδότης αὐτοῦ J. Bolte, γερμανικά (Grimm, Kinder-u. Hausmärchen, ἀρ. 27), τυρολικόν, ἰταλικόν, γαλλικόν καὶ ἄλλα τινά. Εἰς ταῦτα προσθετέα τὰ ἑξῆς:

Ἰταλικά. Comparetti, Novelline popol. italiane, ἀρ. 26. Pitrè, Nouvelle popol. toscane, 1885, ἀρ. 16. Τοῦ αὐτοῦ, Indovinelli, dubbi, sciogli-lingua, Palermo 1897, σ. 310-311, ἀρ. 947. Archivio per lo studio delle trad. popolari, 1882, τ. 1, σ. 57 κἑ. 63. 64· 1899, τ. 18, σ. 367-368[23]· 1900, τ. 19; σ. 493-496[24].

---

19. Hahn, τ. I, σ. 54. Περὶ τοῦ παραμυθίου τῆς Τουρανδότης βλ. Chauvin, Bibliographie arabe, τ. V, σ. 192. 193.

20. Βλ. Rohde, Der griech. Roman, σ. 420.

21. Ἐν τῷ παραμυθίῳ τῆς Τουρανδότης ἐμπεριέχεται καὶ ὁ κλάδος οὗτος, διότι ὁ ἥρως μετὰ τὴν λύσιν τῶν ὑπὸ τῆς βασιλοπούλας προταθέντων αἰνιγμάτων, βλέπων αὐτὴν τεθλιμμένην διὰ τὴν ἧτταν, τῇ προτείνει τότε μόνον νὰ τὸν νυμφευθῇ, ἂν δὲν λύσῃ αἴνιγμα, ὅπερ αὐτὸς θὰ τῇ προτείνῃ· καὶ τὸ αἴνιγμα ἀναφέρεται εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ βίον.

22. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν αἰνιγμάτων εἶναι παλαιότατον· παράδειγμα τὸ τοῦ Σαμψών (Κριταὶ ιδ' 8 κἑ).

23. Τὸ αἴνιγμα ἐν τούτῳ ἔχει ὡς ἑξῆς: Schizza mazza Paola, Paola mazza du, du mazza sète, e un morto portava sète vivi, ἤτοι: Ἡ πίττα σκότωσε τὴν Πάολα (τὴν ὄνον τοῦ λέγοντος), ἡ Πάολα σκότωσε δύο (κόρακας), οἱ δύο σκότωσαν ἑφτά (ἄλλους κόρακας), καὶ ἕνας πεθαμένος βάσταξε ἑφτὰ ζωντανούς (ἑπτὰ στρουθία διαπεραιωθέντα εἰς ποταμὸν ἐπὶ τοῦ πτώματος τῆς ὄνου).

24. Τὸ παραμύθιον εἶναι τῆς Μαντούης, ἐξηγεῖ δὲ διατί ἡ μήτηρ τοῦ ἥρωος ἐνέβαλε δηλητήριον εἰς τὴν πίτταν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἔδωκε διὰ νὰ φάγῃ καθ' ὁδόν. Ἐπειδὴ ὁ βασιλεύς, ὁ πατὴρ τῆς βασιλοπούλας, ἀνεσκολόπιζεν ὅσους ἀπετύγχανον, ἡ μήτηρ προετίμησε νὰ δηλητηριάσῃ τὸν υἱόν της διὰ νὰ μὴ ὑποστῇ τὴν σκληρὰν βάσανον τοῦ ἀνασκολοπισμοῦ. Τὸ δ' αἴνιγμα ἔχει ὡς ἑξῆς: Chisoel massò Perla, /Perla massò tre,/ tre massò quattro;/ Tirai a chi vidi /e uccisi chi non vidi,/ mangiai carne creata e non nata, /cotta con parole;/ è buon l' albero ma è miglior la radice. Ἤτοι: Ἡ πίττα σκότωσε τὴ Μαργαρίτα (τὴν σκύλα)· ἡ Μαργαρίτα σκότωσε τρεῖς (πουλάκια ποῦ πῆγαν νὰ φάνε τὰ ψίχουλα τῆς πίττας ἀπὸ τὸ στόμα τῆς σκύλας)· οἱ τρεῖς σκότωσαν τέσσαρες (ἄλλα τέσσαρα πουλιά)· ἐτράβηξα σ' δ,τι ἔβλεπα καὶ βάρεσα δ,τι δὲν ἔβλεπα (ἐνόμιζε πῶς ἔβλεπε λαγὸ καὶ ἐσκότωσε μιὰ λαγουδίνα γγαστρωμένη)· ἔφαγα κρέας πλα-

Γαλλικά. Revue des trad. popul., 1903, σ. 366· 1905, σ. 4-5. Πρβλ. 1906, σ. 247-248.

Ρωσικόν. R a l s t o n, Contes populaires de la Russie, Par. 1874, σ. 219 κέ (Τὸ βασιλόπουλο νυμφεύεται τὴν βασιλοποῦλαν, προτεῖναν αἴνιγμα ἀναφερόμενον εἰς περιπέτειαν αὐτοῦ καθ' ὁδόν).

Ἡ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς παραλλαγαῖς αἰνιγματώδης παράστασις τῆς μετεώρου κανδήλας τῆς ἐκκλησίας ἢ τῆς κρεμαστῆς σανίδος, ὡς μήτε εἰς τὸν οὐρανὸν μήτε ἐπὶ γῆς εὑρισκομένης, ἐμφαίνει τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν, ἣν καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ ἀποκρύψεως τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ Κρόνου δι' ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ δένδρου[25]. Τὴν παράστασιν δὲ ταύτην μόνην περιέχει καὶ κορινθιακόν τι αἴνιγμα, τοῦ ὁποίου τἄλλα μέρη δύνανται νὰ ὑπαχθῶσι μᾶλλον εἰς τὸν τύπον τῶν παραμυθίων τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Μαρκόλφας[26].

Ἡ δ' ἐν τῇ κυθηραϊκῇ παραλλαγῇ πρόσθετος αἰνιγματώδης ἐρώτησις καὶ ἀπόκρισις φέρεται ὡς παροιμία δῆθεν ἐν B ε ρ έ τ τ α, Συλλ. παροιμιῶν, Λαμία 1860, σ. 90, ἀρ. 9. 10 (=B ε ν ι ζ έ λ ο υ, Παροιμ. δημώδεις, Ἑρμούπολ. 1867, σ. 341, ἀρ. 71), μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν[27].

σμένο καὶ ἀγέννητο (τὰ λαγουδάκια ποῦ ἔβγαλε ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς λαγουδίνας)· ψημένο μὲ λόγια (εἰς φωτιὰ ποῦ ἄναψε μὲ βιβλία). Εἶναι καλὸ τὸ δέντρο, μὰ εἶναι καλύτερη ἡ ρίζα (εἰς τὴ ρίζα τοῦ δέντρου ποῦ ἀνέβη νὰ κοιμηθῇ ἦρθαν κλέφτες νὰ μοιράσουν χρήματα, τοὺς ἐτουφέκισε, καὶ ἀφοῦ ἐκεῖνοι ἔφυγαν τρομασμένοι κατέβη καὶ πῆρε τὰ χρήματα).

25. H y g i n., Fab. 139, σ. 17 M. Schmidt: «Amalthea pueri nutrix eum in cunis in arbore suspendit, ut neque coelo neque terra neque mari inveniretur».

26. Τὸ αἴνιγμα τοῦτο ἐκ τοῦ χωρίου Στόμι τῆς Κορινθίας ἔχει ὧδε: *Ἐρχόμουν δρόμο καὶ ξέδρομο, καὶ ποδεμένος καὶ ξυπόλυτος, ἐκοιμήθηκα οὔτε στὴ γῆ, οὔτε στὸν οὐρανό.* Ἤρχετο δηλ. περιπατῶντας μὲ τὸ ἕνα πόδι στὸ δρόμο καὶ τὸ ἄλλο ὄξω ἀπὸ τὸ δρόμο, μὲ τὸ ἕνα πόδι ποδεμένο καὶ τὸ ἄλλο ξυπόλυτο (=μονοσάνδαλος), ἀνέβη ἀπάνω σὲ δέντρο, ἐκρεμάστη μὲ σκοινὶ καὶ ἐκοιμήθη. Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ ὑποδεδεμένου καὶ ἀνυποδήτου βλ. R. K ö h l e r, Kl. Schriften. τ. III, σ. 514.

27. Παρὰ Βερέττᾳ: *Χωρὶς μπούλμπερη καὶ μπ. πῶς ἐγίνη τέτοια φάλλα; Χωρὶς χῶμα* κλπ. *Μπούλμπερη* ἡ κυθηραϊστὶ *σμπόρμπερη* ἡ πυρῖτις (ἰτ. polvere). *Φάλλα*=τρῦπα, κυρίως ἄνοιγμα, ὀπὴ εἰς πλοῖον δι' ἧς εἰσρέει ὕδωρ (ἰτ. falla).

ΣΩΖΟΠΟΛΙΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ*

Τἀρνίτσι βίτσι

Ἕνα γκαιρὸ κ' ἕνα ζαμάνι ἤδανε μνιὰ γριὰ καὶ δὲ νεῖχε παιδὶ καὶ πήγαινε νύχτα μέρα στὴ νἐκκλησιὰ καὶ παρακαλοῦσε δὴ Μπαναῖα: «Παναῖτσα μου δόμ' ἕνα παιδὶ κι ἂς εἶναι κι ἀρνάκι». Λοιπὸν ἡ Παναῖα δὴ νἐλυπήθηκε καὶ δὴ νἔδωκε τἀρνάκι γιὰ παιδάκι. Κάθε μέρα πήγαινε ἡ γριὰ στὸ βουνὸ κ' ἔφερνε χορταράκι κ' ἔτρωγε τἀρνάκι. Κι ἅμα νὴρκούδανε πὲ τὸ βουνὸ ἔλεγε στ' ἀρνάκι:

Ἀρνίτσι βίτσι ἔλ' ἄνοιξε,
χλωρὴ βοσκίτσα σ' ἔφερα,
νὰ φᾷς, νὰ πιῇς, νὰ κοιμηθῇς
καὶ τὸ πρωὶ νὰ σηκωθῇς,
νὰ πάρῃς τὸ καλάθι σου,
νὰ πάῃς στὸ σκολειό σου.

Μνιὰ μέρα δήνε ἄκουσε ὁ λύκος καὶ τὰ ἔμαθε τὰ λόγια δης. Δὴν ἄλληνα δὴ νἠμέρα δήνε παραμόνεψε, κ' ἡ γριὰ στὸ βουνὸ κι ὁ λύκος στὸ σπίτι. Χτύπησε δὴ bόρτα καὶ εἶπε μὲ χοdρὴ φωνή:

Ἀρνίτσι βίτσι ἔλ' ἄνοιξε,
χλωρὴ βοσκίτσα σ' ἔφερα,
νὰ φᾷς, νὰ πιῇς, νὰ κοιμηθῇς
καὶ τὸ πρωὶ νὰ σηκωθῇς,
νὰ πάρῃς τὸ καλάθι σου,
νὰ πάῃς στὸ σκολειό σου.

Καὶ τἀρνάκι dόνε εἶπε: «Σὺ δὲν εἶσαι ἡ μαννοῦλα μου· ἡ μάννα μου ἔχει ψιλὴ λαλιὰ καὶ κόκκινες πατοῦνες». Πάει κι ὁ λύκος στὸ γκατσίβελο καὶ dόνε λέει: «Κατσίβελε, νὰ μὲ κάνῃς ψιλὴ λαλιὰ καὶ κόκκινες πατοῦνες, γιατὶ θὰ φάω dὸ γάδαρό σου». Πῆρε κι ὁ κατσίβελος τὸ τσεκίτσι dου καὶ τσάκα τσοῦκα, τσάκα τσοῦκα dὸ νἔκανε ψιλὴ λαλιὰ καὶ κόκκινες πατοῦνες. Πῆγε ὕστερις στὸ σπίτι καὶ εἶπε μὲ ψιλὴ φωνή:

---

* Ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Θεοδ. Προδρόμου εἰς περ. Λαογραφία 5(1915 - 16), σ. 450 - 459.

Ἀρνίτσι βίτσι ἔλ' ἄνοιξε,
χλωρὴ βοσκίτσα σ' ἔφερα,
νὰ φᾷς, νὰ πιῇς, νὰ κοιμηθῇς
καὶ τὸ πρωὶ νὰ σηκωθῇς,
νὰ πάρῃς τὸ καλάθι σου,
νὰ πάῃς στὸ σκολειό σου.

Τότες εἶπε καὶ τἀρνὶ «Σὺ εἶσαι ἡ μαννουλίτσα μου» κι ἄνοιξε· βαίνει κι ὁ λύκος μέσα καὶ χάπ, τό 'βαλε μνιὰ βοῦκα. Μαζεύει τὰ κοκκαλάκια του ὕστερα, τά 'βαλε σ' ἕνα δρουβᾶ καὶ τὰ κρέμασε πίσ' στὴ βόρτα.

Ἔρχεται ὕστερα καὶ ἡ γριὰ πὲ τὸ βουνό, φωνάζει «ἀρνίτσι βίτσι», φωνάζει «ἀρνίτσι βίτσι», μὰ τἀρνὶ τό 'φαγε ὁ λύκος. Πάησε στὴ νειτόνισσα καὶ δὴ νέρωτᾷ: «Εἰτόνισσα, μὴ λάχῃ καὶ εἶδες τἀρνίτσι βίτσι μου;» Εἶπε κ' ἡ εἰτόνισσα: «Δὲ δὸ εἶδα. —Δῶσε με, εἰτόνισσα, τὸ τσεκοῦρι σου[1], ν' ἀνοίξω δὴ βόρτα μου νὰ διῶ τἀρνίτσι βίτσι μου τἔπαθε». Πῆρε τὸ τσεκοῦρι, χτύπησε δὴ βόρτα, δὴ νἄνοιξε, βῆκε ἡ γριὰ μέσα, γλέπει τἀρνάκι ἔλειπε, μόνε τὰ κοκκαλάκια dου πίσ' στὴ βόρτα. Λοιπὸν ἔκλαψε, φώναξε «ἀρνάκι, παιδάκι μου, ποῦ εἶσαι νὰ φάῃς τὸ χλωρὸ τὸ χορταράκι, ποῦ σ' ἔφερα!» Ὕστερα πῆρε δὴ ρόκα dης κ' ἔκατσε στὸ σοφᾶ dης κ' ἔκλωθε. Κι ὁ λύκος ποκάτου, πὲ μνιὰ βελόνα δὴ νὲτσιβοῦσε, κ' ἔλεγε ἡ γριά: «Ἐγὼ κονίδια δὲν ἔχω, ἐγὼ ψειρούδια δὲν ἔχω, τί εἶναι αὐτὸ ποῦ μὲ τσιβᾷ;» Σηκώνεται ἡ γριὰ σκύβει καὶ γλέπει ποκὰ[2] πὲ dὸ σοφᾶ dὸ λύκο. «Ἄ ἐσὺ εἶσαι, κῦρ σύdεκνε! Καὶ δὲ βγαίνεις νὰ φάμε καὶ νὰ πιοῦμε καὶ νὰ παίξουμε καὶ τὸ σάκκου σάκκου;» Βγῆκε κι ὁ λύκος, ἔφαγανε, ἤπιανε καὶ πῆρε ἡ γριὰ ἕνα μεγάλο σάκκο καὶ βῆκε μέσα καὶ εἶπε στὸ λύκο: «Πᾶρ' αὐτὸ τὸ σκοινὶ καὶ δέσε με ὡς πάνου, πᾶρε καὶ δὴ βίτσα[3] αὐτήνα καὶ νὰ μὲ χτυπᾷς. Αὐτὸ εἶναι, κῦρ σύdεκνε, τὸ σάκκου σάκκου». Δὴ νέδεσε ὁ λύκος, πῆρε καὶ δὴ βίτσα καὶ δὴ νέδωκε πεdέξη. «Φτάνει, γριά; —Φτάνει, κῦρ σύdεκνε». Βγῆκε ἡ γριὰ κ' ἔβαλε dὸ λύκο μέσα. Λοιπὸν dόνε δένει ἡ γριὰ πὸ πάνου καλὰ καλά, σφιχτὰ σφιχτά, παίρνει καὶ δὴ μεγάληνα δὴ σοπάνικα[4] κι ἀρχίνησε νὰ dόνε χτυπᾷ καὶ νὰ dόνε λέγῃ: «Ποῦ σὲ τρώει, ποῦ σὲ πονεῖ. —Ὤχ γριά, τὸ κεφάλι μου! —Θὰ τρώῃς τἀρνίτσι βίτσι μου; —Ὤχ γριά, τὰ ποdάρια μου! —Θὰ τρώῃς τἀρνίτσι βίτσι μου; —Ὤχ γριά, τά 'παθα! —Θὰ τρώῃς τἀρνίτσι βίτσι μου;» Dόνε σκότωσε, πάγει στὸ παζάρι, παίρνει ἕνα κάρρο καὶ dυὸ στρατιῶτες, dόνε βάνουνε μέσ' στὸ κάρρο, dόνε πάνε στὸ βοταμὸ καὶ dόνε κάνουνε βλούμ.

Ὁ ἄτεκνος

Ἕνα γκαιρὸ ἤdανε ἕνας ἄτεκνος. Λοιπὸν αὐτὸς ὁ ἄτεκνος πήγαινε στὸ

1. Ἡ λ. δὲν λέγεται εἰς Σωζούπολιν.
2. Ἀποκάτω.
3. Βέργα.
4. *Σοπανίκα* (καὶ ἐν Πελοποννήσῳ *σόπα*) ῥόπαλον. Ἡ λ. σλαβική.

καφενεῖο, στὸ βερίπατο, ἔγλεπε τοῦ κόσμου τὰ παιδιὰ καὶ λυπούδανε γιατὶ νὰ μὴν ἔχῃ κι αὐτὸς παιδί. Μέρα νύχτα ἤδανε μελαγχονικός. Δὸ νἔγλεπε κ' ἡ γεναῖκα dου ποῦ εἶχε συλλοιὴ καὶ dόνε ρώτησε μνιὰ μέρα τί ἔχει. «Ἔχω μεράκι ποῦ δὲ γκάνουμε παιδιά». Εἶπε κι αὐτή: «Δὲ θέλει ὁ θεὸς νὰ μᾶς δώκῃ, τί νὰ κάνουμε». Λοιπὸν μνιὰ πρωί[5] σηκώνεται καὶ φεύγει πὲ τὸ σπίτι dου χωρὶς νὰ dόνε πάρουνε εἴδηση. Ξυπνᾷ κι αὐτή, ποῦ ὁ ἄdρας dης! Σὰ ξέρω ἐγώ, ξέρεις καὶ σύ. Ἔβγαλε ἀθρώπους νὰ dόνε γυρέψουνε, μὰ ποῦ αὐτός! Πάει χάθκε.

Πῆρ' αὐτὸς τὰ βουνά, πήαινε, πήαινε, πῆε ποκὰ[6] π' ἕνα dέdρο. Κεῖ πέρα εἶχε μνιὰ bλάκα κ' ἔκατσε πάνω καὶ εἶπε «Ὄχ!» Τότες παρουσιάστηκε ἕνας μεγάλος ἀράπης, μαναῖκα μου, καὶ dόνε ρωτᾷ: «Τί μὲ ἤθελες καὶ μὲ γυρεύεις; —Δὲ σὲ θέλω. —Γιατ' εἶπες Ὄχ; Καὶ μένα Ὄχ μὲ λένε καὶ ἤρτα νὰ διῶ τί μὲ γυρεύεις». Εἶπ' αὐτός: «Δὲ θέλω τίποτα, μὰ ἔχω μεράκι καὶ λέγω Ὄχ. —Τί μεράκι ἔχεις;» Τότες εἶπε καὶ κεῖνος τὸ μεράκι dου. «Γιαταυτὸ[7] σταναχωρειέσαι; Ἐγὼ θὰ σὲ dώκω ἕνα μῆλο, νὰ τὸ πάρῃς, νὰ πᾶς στὸ σπίτι σου κι ἅμα φάτε δστερα νὰ τὸ κόψῃς, νὰ τὸ καθερίσῃς καὶ νὰ τὸ φάτε πὸ μισὸ πὲ dὴ γυναῖκα σου, μὰ τὶς φλοῦdες νὰ μὴ τὶς πετάξετε· νὰ τὶς dέσῃς σ' ἕνα παννὶ καὶ νὰ τὶς βάλῃς ποκὰ π' ἕνα σεdοῦκι, καὶ θὰ γεννήσῃ ἡ γεναῖκα σου ἀγόρι· μὰ πάνου στὰ εἴκοσι τὰ χρόνια θὰ τὸ πάρω πίσου». Εἶπε κ' αὐτὸς «καλό», πῆρε τὸ μῆλο κ' ἔφυιε. Πῆιε στὸ σπίτι dου χαρούμενος. Σά dονε εἶdε ἡ γεναῖκα dου, dόνε ρώτησε ποῦ ἤdανε. «Γεναῖκα, εἶπε κεῖνος, ποῦ ἔφυγα μὲ βγῆκε σὲ καλό. Πῆγα στὰ βουνά. Πήαινα, πήαινα, πῆγα ποκὰ π' ἕνα dέdρο. Κεῖ πέρα εἶχε μνιὰ bλάκα κ' ἔκατσα πάνου καὶ εἶπα «Ὄχ!» Τότες παρουσιάστηκε ἕνας μεγάλος ἀράπης καὶ μὲ ρώτηξε τί μὲ θέλεις καὶ μὲ γυρεύεις. Δὲ σὲ θέλω dόνε εἶπα. Καὶ κεῖνος μὲ ρώτηξε πάλε γιατὶ εἶπες Ὄχ; Καὶ μένα Ὄχ μὲ λένε καὶ ἤρτα νὰ διῶ τί μὲ γυρεύεις. Dόνε εἶπα καὶ γὼ τὸ μεράκι μου καὶ μὲ εἶπε γιαταυτὸ μὲ γυρεύεις; Καὶ μὲ ἔdωκε ἕνα μῆλο καὶ μὲ εἶπε νὰ πάρ' αὐτὸ τὸ μῆλο κι ἅμα πάῃς σπίτι σου καὶ φάῃς, νὰ τὸ κόψῃς αὐτὸ τὸ μῆλο, νὰ τὸ καθερίσῃς καὶ νὰ τὸ φάτε, μὰ τὶς φλοῦdες νὰ μὴ τὶς πετάξετε, μόνε νὰ τὶς dέσῃς σ' ἕνα παννὶ καὶ νὰ τὶς βάλῃς ποκὰ π' ἕνα σεdοῦκι καὶ θὰ γεννήσῃ ἡ γεναῖκα σου ἀγόρι». Μὰ dὲ dήνε εἶπε πῶς στὰ εἴκοσι τὰ χρόνια θὰ τὸ πάρῃ τὸ παιdί. Πράματις ἔμεινε ἡ γεναῖκα dου ἔγκυα, γεννήθκε τὸ παιdὶ ἀγόρι, χαρές, πασκαλιές, τὸ βάφτισανε, μεγάλωνε, γένκε dυὸ τριῶ χρονῶ κ' ἤdασι μέσ' στὶς χαρέζ dους. Σὰ bάτησε στὰ ἑφτά, τὸ βάλανε στὸ σκολειὸ καὶ μέρα μὲ dὴ νήμέρα τὸ παιdὶ προώdευε[8] σημανdικά. Πάνου στὰ dεκαπέντε χρόνια τοῦ παιdιοῦ ἀρχίνησε πάλε νὰ μελαγχονῇ ὁ πατέρας dου, τὸ σκουλῆκι dὸ νἔτρωγε ὅποτε θυμούdανε dὸ νἀράπη.

Ἡ γεναῖκα dου dὸ νἔγλεπε κάθε μέρα, μιὰ μέρα τέλος dὲ βάσταξε καὶ dὸ

---

5. Μνιὰ ἡμέρα, μνιὰ πρωί.

6. Ἀπὸ κάτου. Ἡ *ἀπὸ* ἔχει dύο τύπους *πὲ* καὶ *πό*. Ὁ τύπος *πὲ* κατὰ τὸ *μὲ* οὗ καὶ τὴν σημασίαν πολλάκις λαμβάνει: *Ἤρτα πὲ dὴ βάρκα*.

7. Προφέρεται ὡς μία λέξις. Πολλάκις καὶ *γιαταῦτο* κατὰ τὸ γιὰ κεῖνο.

8. Λέγεται κυρίως *προγώdευε*, ἀλλ' ὅπως ἤκουσα, οὕτω καὶ ἔγραψα.

νὲρώτηξε τί ἔχει. Τότες ἐξηγήθηκε καὶ δήνε εἶπε: «Γεναῖκα τὸ καὶ τό». Ἀρχίνσε καὶ ἡ γεναῖκα νὰ μελαγχονῆ. Ὁ γιὸς ἔdρεχε[9] πάνου κάτου, ὅπου ἄκουγε καλὸ γιατρό, dὸ νἔφερνε στὸ σπίτι, μὰ τοῦ κάκου! Μνιὰ μέρα πιὰ δὲ bόρεσε νὰ βαστάξῃ καὶ εἶπε: «Θὰ μὲ πῆτε καλὰ καὶ σώνει τί ἔχετε καὶ μελαγχονεῖτε». Τότες ἐξηγήθκανε καὶ εἶπανε: «Παιδί μου, αὐτὸ κι αὐτὸ τρέχει. —Γιαταυτὸ σταναχωρειέστε; Ἐγώ, πατέρα, νὰ μὲ δώκετε μνιὰ γκάσσα φλουργιὰ καὶ θὰ φύγω. Θὰ τελειώσουνε τὰ εἴκοσι τὰ χρόνια καὶ πάλε θὰ νἔρτω». Dόνε δώνουνε μνιὰ γκάσσα φλουργιὰ καὶ dὴ νεὐκή dους καὶ φεύγει. Λοιπὸν πῆρε dὸ δρόμο κ' ἔφυγε.

Πήιαινε, πήιαινε, πήιαινε, βρίσκει στὸ δρόμο ἕνα λέσι[10] ποὺ τὸ εἶχανε στὴ μέση ἕνα λεονdάρι κ' ἕνας ἀχτὸς[11] καὶ μάλωνανε ποιὸς νὰ πρωτοφάγῃ. Στάθκε τότες τὸ παλληκάρι, ξεκαβαλλκεύει, κατεβαίνει, βγάζει τὸ γιαταγάνι dου, χωρίζει τὸ λέσι καὶ δώνει στὸ νἀχτὸ τὰ κόκκαλα καὶ στὸ λεονdάρι τὸ κρέασι[12]. Ἅμαν ἔφυιε εἶπε τὸ λεονdάρι: «Τέτοιο καλὸ μᾶς ἔκανε τὸ παλληκάρι καὶ μεῖς τίποτε dὲ dὸ dώκαμε. Τρέξε, πρόφταξε, ἀχτέ, καὶ φέρ' το dῶ». Τρέχει κι ὁ ἀχτὸς καὶ dόνε φέρνει. «Τί μὲ ἀγαπᾶτε, τί μὲ θέλετε;» Λέγει τὸ λεονdάρι: «Τὸ καλὸ ποῦ μᾶς ἔκανες, τί θέλεις;» Εἶπε καὶ τὸ παλληκάρι: «Dὲ θέλω τίποτα. —Μὰ dὲ γένεται, εἶπε τὸ λεονdάρι, εἶναι τῶν ἀdυνάτων, σὺ πεdῶ ποῦ πάεις θὰ νἔρτῃ ὥρα νὰ μᾶς χρειαστῇς. Νὰ πᾶρε αὐτὸ τὸ dέρμα νὰ γένεσαι dποτε θέλεις λεονdάρι». Καὶ ὁ ἀχτὸς τὰ ἴdια. Τὰ πῆρε κ' ἔφυιε. Πηιαίνει, πηιαίνει, φτάνει σὲ μνιὰ πολιτεία, νοίκιασε μνιὰ γκάμαρα κ' ἔκατσε. Τὸ πρωὶ βγῆκε περίπατο νὰ σεργιανίσῃ καὶ εἶdε μνιὰ μεγάλη κίνηση στὸ παλάτι, μεγάλη κίνηση! Σὰν ἐπῆιε στὸ σπίτι, dὸ νερώτησε ἡ νοικοκερά dου ποῦ πῆιε καὶ τί εἶdε. Εἶπε κι αὐτός: «Πῆγα στὸ παλάτι καὶ σιργιάνισα, μὰ μ' ἔκανε ἐντύπωση μνιὰ μεγάλη κίνηση στὸ παλάτι». Καὶ dόνε εἶπε καὶ ἡ νοικοκερά dου: «Ἔχει ὁ βασιλὲς μνιὰ θεγατέρα[13] καὶ γιαταυτὸ γένετε αὐτὴ ἡ κίνηση. Ὁ βασιλὲς ἔχει μνιὰ ζυγαριὰ καὶ dποιος γυρέψῃ dὴ γκόρη dου λέει ἐγὼ θὰ γιομίσω τὸ ἕνα μέρος τῆς ζυγαριᾶς φλουργιὰ καὶ σὺ τὸ ἄλλο μέρος, καὶ ἅμα βαραίνει τὸ dικό μου μέρος θὰ σὲ πάρω τὸ κεφάλι σου, κι ἅμα βαραίνει τὸ dικό σου θὰ πάρῃς dὴ γκόρη μου. Καὶ χάθκε ἔτσι κόσμος καὶ κοσμάκης, παιdί μου.»

Λοιπὸν σηκώνεται τὸ πρωὶ καὶ πάει σ' ἕνα φέρμελεdζη καὶ dόνε λέει: «Θέλω νὰ μέ κάνῃς μνιὰ φουστανέλλα ὁλόχρυση, καὶ ἡ φέρμελη dλη χρυσή, τουζλούκια χρυσά, dλα. Γιὰ πόσες μέρες τὰ κάνετε; —Τόσες». Δώνει καπάρο καὶ φεύγει. Πέρασε ἡ διορία, γένκε κ' ἡ φορεσιά. Λοιπὸν dὴ νεφόρισε καὶ πάει ποκὰ πὲ τὸ παλάτι. Σπασάρει, σπασάρει, τίποτα, κάνα σημεῖο dὲν εἶdε. Λοιπὸν

---

9. Τὸ *d* ἂν dὲν προῆλθεν ἀπὸ τοῦ *ντ* τοῦ ἐντρέχω, ἐξάπαντος τότε ἐκ τοῦ dὲ dρέχω ἐλέχθη καὶ *dρέχω*.

10. Πτῶμα.

11. Ἀετός, ἀΐτός, ἀχτός· τὸ *ι* ἐτράπη εἰς ἄηχον *χ* διὰ τὸ ἄηχον *τ*. Ἰdὲ Χ α τ ζ ι dά κ ι, Μεσ. καὶ Ν. Ἑλλ. Β΄ 322.

12. Λέγεται καὶ *κριάσι* ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

13. Ἀντὶ θυγατέρα. Ἴσως κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ γεναῖκα.

δὴ νἄλλη δὴ νήμερα πιάνει καὶ γένεται ἀχτὸς καὶ πάγει στὸ περιβόλι δης. Σὰ δόνε εἶδε κείνη τρελλάθκε, μηνᾶ ἀμέσως στὸ bεριβολάρη «τρέξτε, πιάστε τονα». Ἔτρεξανε, dὸ νἔπιασανε. Τότες ἡ βασιλοποῦλα στέρνει, παίρνει ἕνα χρυσὸ κλουβὶ καὶ βάνει dὸ νἀχτὸ μέσα καὶ dόνε παίρνει στὴ γκάμαρα ποῦ κοιμούdανε.

Ἡ βασιλοποῦλα δὲν ἐκατέβαινε στὸ τραπέζι, dήνε πήιαινανε στὴ γκάμαρά dης τὸ φαειτὸ κ' ἔτρωγε. Λοιπὸν ἅμα ἡ δοῦλα dης τὸ τοίμαζε, πήιαινε καὶ dήνε φώναζε. Ὅσο νὰ σηκωθῇ ἡ βασιλοποῦλα νὰ πάῃ, ὁ ἀχτὸς γένουdανε παλληκάρι, ἔβγαινε πὲ τὸ κλουβί, ἅρπαζε καὶ πὲ τὸ ἕνα καὶ πὲ τὸ ἄλλο τὸ φαειτὸ καὶ τὰ σκάλιζε ὅλα. Πήιαινε κ' ἡ βασιλοποῦλα τἀ'γλεπε καὶ ποθάμαζε. Μνιά, δυό, στὶς τρεῖς δὲ βάσταξε πιά, ἀμέσως τὸ κουδοῦνι νἀνέρτῃ ὁ πατέρας πάνου νὰ διῇ τὸ τραπέζι. «Τί δοῦλες εἶν' αὐτές, νὰ φέρνουνε τὸ φαί, νὰ τὸ τρῶνε κ' ὕστερα νὰ μὲ φωνάζουνε! Ἀμέσως νὰ πάρῃς τὸ κεφάλι dους. —Ἀμέσως, κόρη μου, μὴν ἀνησυχῇς, dὴ γνώμη σου θὰ σὲ dήνε κάνω». Γνωστικὸς dμως καὶ τὶς ἔβγαζε χωρὶς νὰ τὶς ποκεφαλίζῃ. Τἄλλο βράdυ πάλε τὰ ἴdια. Τότες λέει dὴ δοῦλα dης: «Σὰ βάῃς τὸ φαειτὸ νὰ μὲ φωνάξῃς στὴν ὥρα». Τοίμασ' ἡ δοῦλα, πάει στὴ στιμὴ dήνε φωνάζει καὶ κατεβαίνει. Τρέχει κ' ἡ βασιλοποῦλα, ἀνοίει dὴ θύρα καὶ γλέπει ἕνα λεβέντη, ἔλαμbε ὁ ἥλιος, ἔλαμbε καὶ κεῖνος. «Ἄ! σὺ εἶσαι ποῦ τρώεις τὰ φαειτὰ καὶ γὼ νομίζω ποῦ τὰ τρῶνε οἱ δοῦλες!» Εἶπε καὶ κεῖνος «Ναί». Τότες τά φκειασανε. Ἔφαγανε μαζί, bῆκε κεῖνος στὸ κλουβί, ἤρτανε οἱ δοῦλες, σήκωσανε τὸ τραπέζι. Ἦρτε ἡ ὥρα ἔκλεισε τὸ δωμάτιό dης νὰ ἡσυχάσῃ. Λοιπὸν ἄρχισανε νὰ μιλοῦνε. Εἴπανε καὶ γιὰ τοῦ πατέρα dης τὸ στοίχημα, καὶ γιὰ τὸ μυστικό. Τὸ μυστικὸ ἤdανε, εἶχ' ἕνα δαχτυλίδι καὶ τὸ φοροῦσε κείνη. Λοιπὸν τὸ ἔπαιρνε ὁ πατέραζ dης καὶ τὸ ἔβανε στὰ φλουργιά dου καὶ βάραινανε καὶ κέρδιζε τὸ στοίχημα. Λοιπὸν αὔριο ἅμα ξημερώσῃ ὁ θεὸς dὴ νήμερα σὰ bαστρεύω τὸ κλουβί σου, θὰ τὸ ἀφήκω ἔτσι θέλοντας ἀνοιχτὸ καὶ νὰ φύιῃς. Ὕστερα νὰ νἔρτῃς[14] νὰ μὲ ζητήσῃς καὶ γὼ σὰ μὲ γυρέψῃ ὁ πατέραζ μου τὸ δαχτυλίδι θὰ πῶ: «Πατέρα πλύθκα καὶ θὰ μ' ἔπεσε μέσα στὴ λεγένη καὶ θὰ τὸ πέταξανε οἱ δοῦλες». Τὸ πρωὶ dπως εἶπανε ἔτσι κ' ἔγινε. Πάει, χάθκε, ἔφυιε ὁ ἀχτός. Κλάματα αὐτή, κακὸ πῶς dὲ bρόσεξε. Πάει ὁ ἀχτός. Ἅμα νῆρτε ἡ ὥρα, dύθκε αὐτὸς πολὺ ὡραῖα, πάει στὸ βασιλέ, ζητεῖ dὴ γκόρη dου. Σὰ dόνε εἶdε ὁ βασιλές, dόνε εἶπε: «Παιdί μου, σὲ λυποῦμαι, εἶσαι ἔμορφος καὶ εἶναι κρῖμα νὰ χαθῇς. Ἐγὼ ἔχω αὐτὸ τὸ στοίχημα». Εἶπε κι ὁ νέος «ἂς εἶναι». Στέρνει τότες ὁ βασιλὲς dὸ νἄθρωπό dου νὰ πάρῃ τὸ δαχτυλίδι, μὰ τὸ δαχτυλίδι ποῦ; Πῆρε λοιπὸν dὴ βασιλοποῦλα. Εἶχε σαράνdα μέρες στεφανωμένος π' ἄρχισανε πόλεμο τὰ βασίλεια. Προσκάλεσανε καὶ dὸ βασιλέ. Λέγει ὁ γabρός: «Ἐγὼ θὰ πάω καὶ θὰ νικήσω. —Αἴ καλά». Λοιπὸν ἑτοιμάστηκανε ὅλα, ἔφυιε ὁ γabρός. Πῆιε στὸ bόλεμο[15], ἀρχίνησε ἡ μάχη, γένκε λεονdάρι ἔκοbε ἀριστερὰ καὶ dεξιά. Σὲ κάθε μάχη αὐτὸς νικοῦσε. Τελείωσε ὁ πόλεμος. Γύρισε κ' ἡ γεναῖκα dου dόνε κενdοῦσε στέφανο πὲ μαρ-

14. Ἔλθῃς.
15. Κυρίως *πέλεμος* παρὰ τῷ λαῷ.

γαριτάρια νὰ δόνε φορέση. Ἤρκουδανε καὶ δόνε γλέπανε πὸ μακρυιά. Ἤθελε κόμα μνιὰ ὥρα νὰ φτάση καὶ γένκε ἕνα κακό, ἕνας ἀνεμοστρόφιλος, κατέβκε ὁ Ἀράπης, πῆρε δὸ γαβρό· βρὲ δῶ, βρὲ κεῖ, πάει! Ἐν τῷ ἅμα ἔπαψε καὶ ὁ ἀνεμοστρόφιλος καὶ ἡ βροχή. Πῶς θὰ πάνε τώρα χωρὶς δὸ γαβρό; Ἔβαλε ἡ βασιλοποῦλα τὸ κανοκιάλι καὶ ἔγλεπε, ὅλους τοὺς ἔγλεπε, δὸ νἄδρα δης δὲ δὸ νἔγλεπε. «Πατέρα, ὁ ἄδρας μου δέ εἶναι μαζί». Κατέβκε ὁ βασιλὲς μαθαίνει τὸ κακὸ ποῦ γένκε. Πῆγε τότε στὴ γκόρη dου καὶ δήνε λέει: «Παιδί μου, τόση ἤδανε ἡ τύχη μας. Ἔτσι κ' ἔτσι». Ἀμέσως dύνεται στὰ μαῦρα, καὶ στὰ βουνά. Πηαίνει, βρίσκει μνιὰ μάισσα καὶ δήνε ξηγήθκε dὸ bόνο δης. Λέγει κ' ἡ μάισσα: «Παιδί μου, ὁ ἄδρας σου ἔτσι κ' ἔτσι». Δήνε εἶπε ὅλη dὴ νίστορία dου. «Τώρα θὰ πάιης στὸ τάδε τὸ βουνό, θὰ διῆς ἕνα μεγάλο δέdρο κ' ἕνα μάρμαρο ποκάτου. Θὰ κάτσης πάνου στὸ μάρμαρο καὶ θὰ πῆς «Ὤχ!» Καὶ θὰ παρουσιαστῆ ἕνας ἀράπης καὶ θὰ σὲ ρωτήση τί θέλεις, καὶ σὺ θὰ πῆς dὸ νἄdρα μου θέλω καὶ θὰ σὲ dόνε φέρη καὶ θὰ κάτσης νὰ μιλήσης δυὸ ὧρες. Σὰ θέλη ἕνα τέταρτο νὰ τελειώσουνε οἱ δυὸ οἱ ὧρες, παραπάνου ἔχει ἕνα δέdρο ἀψηλό, νὰ πάη νὰ κάτσης πὰ στὸ δέdρο. Ὅσο νὰ περάση κεῖνο τὸ τέταρτο ὁ ἄdρας σου θὰ γένη λεονdάρι. Λοιπὸν θὰ πῆ καὶ ὁ Ἀράπης ἅμα dόνε διῆ σὺ γένκες λεονdάρι, ἐγὼ τώρα νὰ διῆς τί θὰ γένω. Θὰ πάιη κάτου στὴ φωλιά dου καὶ θὰ γενῆ ἀγριογούρουνο καὶ θ' ἀνεβῆ. Ὕστερα θὰ πιαστοῦνε νὰ bαλέψουνε καὶ νὰ πῆς dὸ νἄdρα σου τὸ ἀγριογούρουνο σὰ bαλεύουνε νὰ τὸ πλακώνη ὅλο στὴ γκαρdιὰ δσο νὰ δήνε ζουλήξη καὶ νὰ δήνε σπάση. Τότες κεῖνο θὰ πῆ ὤχ καὶ μ' ἔφαγες καὶ θὰ πέση κάτου. Ὕστερα θὰ κατεβῆς πὲ τὸ δέdρο, θὰ πάης στὸ νἄdρα σου καὶ θὰ κατεβῆτε στὴ φωλιὰ τοῦ Ἀράπη». Ἔκανε λοιπὸν δπως δήνε εἶπε ἡ μάισσα. Σὰ γκατέβηκανε στὴ φωλιὰ τοῦ Ἀράπη ηὕρανε κόσμο καὶ κοσμάκη, ποῦ τοὺς ἅρπαζε ὁ Ἀράπης, καὶ θησαυρὸ πὲ dὴ νοὐρά[16]. Τότες ξεσκλάβωσανε τοὺς νέους καὶ τὶς νέες, πήρανε dὸ θησαυρὸ κ' ἔζησανε αὐτοὶ καλὰ καὶ μεῖς καλύτερα.

Ὁ ἀχτός

Ἕνα γκαιρὸ κ' ἕνα ζαμάνι ἤdανε ἕνας γέρος καὶ μνιὰ γριά. Λοιπὸν πήαινε στὴ Μπαναῖα ἡ γριὰ κ' ἔκανε dὸ σταυρό dης κ' ἔλεϊε: «Παναῖτσα μου, δῶσε με ἕνα παιδάκι κι ἂς εἶναι καὶ γουρουνάκι». Λοιπὸν dὴ νἔδωκε ἕνα παιδάκι κ' ἤdανε γουρουνάκι. Σὰν ἐμεγάλωσε λίγο τὸ γουρουνάκι ἡ γριὰ ἤθελε νὰ τὸ σφάξη. Ὁ γέρος dὴ νἔλεϊε: «Νὰ τ' ἀφήσουμε νὰ γένη μεγάλο, παχύ, καὶ τὰ Χριστούγεννα νὰ τὸ σφάξουμε, νὰ κάνουμεν dὸ ζαερέ μας»[17]. Μὰ ἡ γριὰ καὶ καλὰ νὰ τὸ σφάξη. Ὁ γέρος ἔλεϊε: «Ὅποτε γριὰ μεγαλώση τὸ γουρουνάκι καὶ κατουρήση αἷμα[18] καὶ χέση ἄλειμμα τότες νὰ τὸ σφάξουμε». Αὐτὴ καλὰ καὶ σώνει νὰ τὸ σφάξη. Λοιπὸν πιὰ δὲν ἔβγαινε στὸ κεφάλι καὶ εἶπε καὶ ὁ γέρος

16. Πολύν.
17. Τὴν προμήθειάν μας.
18. Ὁ λαὸς μόνον *γαῖμα* λέγει.

«ἂς τὸ σφάξουμε». Λοιπὸν τὸ σφαξανε. Δώνει ὁ γέρος δὴ γριὰ μέσ' σὲ μνιὰ γκοῦφα ὅλα τἄδερα νὰ πάῃ στὴ θάλασσα νὰ τὰ πλύνῃ. Κατέβκε κ' ἡ γριὰ νὰ πάῃ στὴ θάλασσα νὰ τὰ πλύνῃ. Κεῖ ποῦ τά πλυνε, κατεβαίνει ἕνας ἀχτὸς καὶ κλέφτει ἕνα ἄδερο. Τότες ἡ ἀκρὴ ἀδὶς νὰ πλύνῃ τἄλλα τἄδερα, πέφτει καταπόδι πὲ δὸ νάχτὸ καὶ φώναζε: «Ἀχτέ μου, τἀδερίτσι μου, θὰ μὲ δείρῃ ὁ γερομίτσης μου». Λέει κι ὁ ἀχτὸς: «Φέρε με ἕνα πουλὶ καὶ θὰ σὲ δώκω πίσω τἀδερίτσι σου». Εἶπε κ' ἡ γριά: «Ποῦ νὰ τό βρω; —Νὰ πάῃς στὴ γκλῶκα[19] νὰ μέ φέρῃς πουλί». Πάνου σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ κατέβηκανε κι ἄλλοι ἀχτοὶ καὶ τ' ἅρπαξανε ὅλα τἄδερα[20]. Λοιπὸν ἡ γριὰ πάει στὴ γκλῶκα καὶ δήνε λέει: «Κλῶκα μένα πουλί, πουλὶ γὼ δὸ νάχτό. Ἀχτέ μου τἀδερίτσι μου, θὰ μὲ δείρῃ ὁ γερομίτσης μου». Λέει κ' ἡ κλῶκα: «Μ' ἔφερες μένα κουκκί, νὰ σὲ δώκω γὼ πουλί, νὰ πάῃς στὸ νάχτό; —Μὲ[21] ποῦ νὰ πάω; —Νὰ πάῃς στάλῶνι». Πῆγε κ' ἡ γριὰ στάλῶνι. «Ἀλῶνι μένα κουκκί, κουκκὶ ἐγὼ δὴ γκλῶκα, ἡ κλῶκα ἐμένα πουλί, πουλὶ ἐγὼ δὸ νάχτό. Ἀχτέ μου τἀδερίτσι μου, θά μὲ δείρῃ ὁ γερομίτσης μου». Εἶπε καὶ τάλῶνι: «Μ' ἔφερες ἐμένα φρουκάλι[22], νὰ σὲ δώκω ἐγὼ κουκκί, νὰ πάῃς στὴ γκλῶκα; —Μὲ ποῦ νὰ πάω; —Νὰ πάῃς στὸ bακάλη». Πῆγε ἡ γριὰ στὸ bακάλη. «bακάλη μένα φρουκάλι, φρουκάλι γὼ τάλῶνι, τάλῶνι μένα κουκκί, κουκκὶ ἐγὼ δὴ γκλῶκα, ἡ κλῶκα ἐμένα πουλί, πουλὶ ἐγὼ δὸ νάχτό. Ἀχτέ μου τἀδερίτσι μου, θὰ μὲ δείρῃ ὁ γερομίτσης μου». Εἶπε κι ὁ bακάλης: «Μ' ἔφερες πεδάρι, νὰ σὲ δώκω γὼ φρουκάλι, νὰ πάῃς στάλῶνι; —Μὲ ποῦ νὰ πάω; —Νὰ πάῃς στὸν Ἅη[23]». Πῆγε στὸν Ἅη. «Ἅη μένα πεδάρι, πεδάρι γὼ δὸ bακάλη, ὁ bακάλης μένα φρουκάλι, φρουκάλι ἐγὼ τάλῶνι, τάλῶνι μένα κουκκί, κουκκὶ γὼ δὴ γκλῶκα, ἡ κλῶκα ἐμένα πουλί, πουλὶ ἐγὼ δὸ νάχτό. Ἀχτέ μου τἀδερίτσι μου, θά μὲ δείρῃ ὁ γερομίτσης μου». Δήνε εἶπε καὶ ὁ Ἅης: «Μ' ἔφερες μένα λιβάνι, νὰ σὲ δώκω γὼ πεδάρι, νὰ πάῃς στὸ bακάλη; —Μὲ ποῦ νὰ πάω; —Νὰ πάῃς στὸ Θεό». Βγαίνοντας ἡ γριὰ νὰ πάῃ στὸ Θεὸ νὰ κι γέρος bροστά δης. «Γιὰ ποῦ γριά; —Πάω στὸ Θεὸ νὰ μὶ δώκῃ λιβάνι νὰ πάω στὸν Ἅη, νὰ μὶ δώκῃ ὁ Ἅης πεδάρι νὰ πάω στὸ bακάλη, νὰ μὲ δώκῃ ὁ bακάλης φρουκάλι νὰ πάω στάλῶνι, νὰ μὲ δώκῃ τάλῶνι κουκκὶ νὰ πάω στὴ γκλῶκα, νὰ μὲ δώκῃ ἡ κλῶκα πουλὶ νὰ πάω στὸ νάχτό, νὰ πάρῃ ὁ ἀχτὸς τὸ πουλὶ νὰ μὲ δώκῃ τἀδερίτσι μου... Ἀχτέ μου...» Δὲν ἐπρόφτασε νὰ πῇ τ' ἀδερίτσι μου καὶ σὲ δήνε βάνει ὁ γέρος bροστά. Ποῦ σὲ τρώει, ποῦ σὲ πονεῖ; «Μαρὴ ἀκρή[24], πῆρε ὁ ἀχτὸς τό να τἄδερο, δὲ νἔπερνες τἄλλα νὰ πάῃς στὸ σπίτι;» Εἶπε κ' ἡ γριά: «Ἄχ! γέρο μου δὲ δὸ κάνω ἄλλη φορά». Δήνε συγχώρεσε κι ὁ γέρος καὶ πάησανε[25] σπίτι dους κ' ἔζησανε καλὰ καὶ μεῖς καλύτερα.

---

19. Ἡ κλῶσσα.
20. Τὰ ἔντερα.
21. Μὰ ποῦ νὰ πάω;
22. Σάρωθρον.
23. Ἅγιον.
24. Βρὲ ἀνόητη. Τοῦ *ἀκρὸς* ἄγνωστος ἡ ἐτυμολογία.
25. Πῆγαν.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΣΩΖΟΠΟΛΙΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ*

Α'. *Τ' ἀρνίτσι βίτσι.* Τὸ παιδικὸν τοῦτο παραμύθιον φέρεται καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς παραλλαγάς, συναπτόμενον συνήθως πρὸς ἐπεισόδια, ἅτινα εἶναι παραφυάδες τοῦ μεσαιωνικοῦ *ἔπους τοῦ ἀλώπεκος* (Le roman du renard). Ἐν μεσσηνιακῇ παραλλαγῇ, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσα ἐν Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. 1883 Α', σ. 278 κέ, ἡ ἀλεποῦ, ἀνταλλάξασα διὰ δόλου μίαν πίτταν καὶ μίαν τσίτσαν κρασιοῦ πρὸς τὸ καλλίτερο ἀρνάκι ποιμένος, τὸ φέρει εἰς τὴν καλύβαν της καὶ τὸ ἔχει ὡς παιδί της. Ὅσάκις ἀπέρχεται διὰ νὰ τοῦ φέρῃ τροφήν, τοῦ παραγγέλλει νὰ μὴ ἀνοίξῃ τὴν πόρταν εἰς ἄλλον πλὴν αὐτῆς. Ὁ λύκος ἀκούσας τὴν παραγγελίαν της, κρούει τὴν θύραν, προσποιούμενος ὅτι εἶναι ἡ μάννα του ἡ ἀλεποῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀρνὶ ἐννοῆσαν ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ λύκου, ὅτι δὲν εἶναι ἡ μάννα του, ἀρνεῖται ν' ἀνοίξῃ. Ὁ λύκος τότε πηγαίνει εἰς τὸν χαλκέα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ζητεῖ νὰ τοῦ λεπτύνῃ τὴν γλῶσσαν, καὶ ἐπανέρχεται, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἀρνίον δὲν τοῦ ἀνοίγει, ἂν δὲν περάσῃ τὸ ποδαράκι του ἀπὸ τὴν τρουπίτσα (τὴν κλειδαρότρυπα;) εἰς τὴν ὁποίαν τὸ χονδρὸν πόδι τοῦ λύκου δὲν χωρεῖ. Πηγαίνει αὐτὸς πάλιν εἰς τὸν χαλκέα, λεπτύνει τὸ πόδι του, τὸ εἰσάγει εἰς τὴν τρῦπα, καὶ πιστεῦσαν τοῦ ἀνοίγει τὸ ἀρνί. Ἅμα ἐμπῆκε μέσα λέει ὁ λύκος: «Ἔλα τώρα νὰ χορέψουμε, κι ὁποιος ἀποστάσῃ πρωτύτερα νὰ τὸν τρώῃ ὁ ἄλλος». Νικᾷ εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ὁ λύκος καὶ τρώγει τὸ ἀρνί. Ἔπειτα γεμίζει τὸ δέρμα τοῦ ἀρνίου μὲ τὰ κόκκαλά του καὶ μὲ ἄχυρα, τὸ βάνει ἐπάνω στὴν ἀστράχα καὶ φεύγει. Ἡ ἀλεποῦ ἰδοῦσα κατὰ τὴν ἐπάνοδόν της τοῦτο καὶ ἐννοήσασα ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ λύκου, τὸν τιμωρεῖ. —Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν ἑλληνικήν[1], ἡ ἀλεποῦ εἶχεν ἕνα ἀρνάκι, ποῦ τὸ ἐπεριποιεῖτο εἰς τὸ σπίτι της σὰν παιδί της. Διὰ νὰ τὸ προφυλάξῃ ἀπὸ τὸν λύκον ἔκαμε εἰς τὴν πόρτα μίαν τρυπίτσα, ὅπου ἐχωροῦσε τὸ πόδι της, καὶ τοῦ παρήγγειλε νὰ μὴ ἀνοίγῃ εἰς κανένα, ἂν δὲν περνοῦσε ἀπὸ τὴν τρῦπα τὸ πόδι του. Ἦλθε ὁ λύκος, κατώρθωσε μὲ δυσκολίαν νὰ περάσῃ τὸ πόδι του, ἐμβῆκε καὶ ἔφαγε τὸ ἀρνί, καὶ ἐκρέμασε τὸ τομάρι του ἀντίκρυ στὴν πόρτα. Ἐπακολουθεῖ τιμωρία τοῦ λύκου (ἐπεισόδιον τοῦ κατωγιοῦ τοῦ παπᾶ). —Ἐν παραλλαγῇ τῆς Τραπεζοῦντος[2], ἡ ἀλεποῦ ἁρπάσασα ἀπὸ ποιμένα ἓν εὔμορφον ἀρνάκι, τὸ ἔφερεν εἰς τὸ καλυβάκι της καὶ τὸ ἠγάπα πολύ. Καθημερινῶς ἐξήρ-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 5(1915-16), σ. 459-488.

1. Revue des tradit. populaires, 1893, τ. 8, σ. 30-31 (παρ' ἑλληνίδος μαθητρίας τοῦ παρθεναγωγείου τῆς Σιωνίτιδος Παναγίας ἐν Τύνιδι).

2. Ἀστὴρ τοῦ Πόντου, Τραπεζοῦς 1885, τ. Α', σ. 186-189 (Ἀλεπὸν καὶ τ' ἀρνόπον).

χετο διὰ νὰ τοῦ εὕρῃ τροφήν, ἀφοῦ ἐκλείδωνε τὴν πόρταν, καὶ τὸ ἀρνάκι δὲν ἄνοιγε εἰς κανένα ἄλλον, παρὰ μόνον εἰς αὐτήν, ὅταν ἔβαλλε τὴν οὐράν της εἰς τὴν τρῦπαν καὶ τὸ ἀρνάκι τὴν ἀνεγνώριζεν ἀπὸ τὸ ἄσπρον χρῶμα τῆς οὐρᾶς. Μίαν ἡμέραν ἕνας ἄρκος (ἄρκτος), ποῦ κρυμμένος «ἐκεῖ στὸ καλυβόπον ὀπίσ» ἤκουσε τὰ λόγια τῆς ἀλεποῦς, ὅταν αὐτὴ ἔφυγε ἔκρουσε τὴν πόρταν διὰ νὰ ἔμβῃ μέσα νὰ τὸ φάγῃ. Ἀλλὰ τὸ ἀρνάκι ἐγνώρισεν ἀπὸ τὴν οὐράν ποῦ ἦτο μαύρη, πῶς δὲν ἦτο ἡ ἀλεποῦ καὶ δὲν ἤνοιξε. Τότε ὁ ἄρκος ὑπῆγεν εἰς τὸν μύλον, ἀλεύρωσε τὴν οὐράν του καὶ ἐπανελθὼν ἔκρουσε τὴν θύραν, καὶ τὸ ἀρνάκι, ἰδὸν εἰς τὴν τρῦπαν ἄσπρην οὐράν καὶ πιστεῦσαν ὅτι εἶναι ἡ ἀλεποῦ, ἤνοιξε τὴν πόρταν· ἐπήδησε μέσα ὁ ἄρκος, ἥρπασε τὸ ἀρνάκι καὶ τὸ ἔφαγε. Ὕστερον ἐξηπλώθη καὶ ἐκοιμήθη, ὅτε ἐλθοῦσα ἡ ἀλεποῦ, καὶ ἐννοήσασα τί συνέβη, ἔρριψεν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ κοιμωμένου θερμὸν ὕδωρ καὶ τὸν ἐφόνευσεν. –Εἰς ἠπειρωτικὴν παραλλαγὴν τῆς Ζίτσας, ἡ ἀλεποῦ ἁρπάζει ἀπὸ τὸν ἱπποβοσκὸν μίαν πῶλον, τὴν κλείει εἰς στάβλον καὶ τῆς παραγγέλλει νὰ μὴ ἀνοίξῃ εἰμὴ μόνον εἰς τὴν πρόσκλησίν της. Ἔρχεται ὁ λύκος, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ διορθώσας τὴν γλῶσσαν του κατώρθωσε νὰ προσποιηθῇ τὴν φωνὴν τῆς ἀλεποῦς, εἰσῆλθε καὶ ἔφαγε τὴν πῶλον, ἡ δ' ἀλεποῦ τὸν ἐφόνευσεν ὕστερον διὰ δόλου[3].

Τὸ παραμύθιον εἶναι γνωστότατον εἰς εὐρωπαϊκοὺς καὶ ἄλλους λαούς. Τὰ πολυπληθῆ παράλληλα ἐσημειώθησαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν Δελτ. ἱστ. ἑταιρ. 1883 Α', σ. 282 - 283, ὑπὸ G. Meyer ἐν Beilage z. allgemeinen Zeitung, 1884, ἀρ. 24. E. Cosquin, Contes populaires de Lorraine, Par. 1886, ἀρ. 36. O. Dähnardt, Natursagen, Berlin 1912, τ. IV, σ. 277 - 278. Antti Aarne, Verzeichniss der Märchentypen, ἀρ. 123. Finnische Märchenvarianten, σ. 12, ἀρ. 123, καὶ τελευταῖον πληρέστατα ὑπὸ J. Bolte u. G. Polivka (Anmerkungen zu den Kinder -u. Hausmärchen der Brüder Grimm, Lpz. 1913, τ. I, σ. 37 - 42). Προστεθείσθω εἰς ταῦτα καὶ παραλλαγὴ τοῦ Βερναίου Ἰούρα (Miécourt) ἐν Schweizer. Archiv f. Volkskunde, 1915, σ. 3 - 4.

Ἡ ἁπλουστάτη διατύπωσις εὑρίσκεται ἐν τῷ ὡς αἰσωπείῳ φερομένῳ μεσαιωνικῷ μύθῳ τοῦ Romulus. (Βλ. Dähnardt καὶ Bolte-Polivka, σ. 41). Ἡ αἶξ νουθετεῖ τὸ ἐρίφιον νὰ προφυλάσσεται ἀπὸ τὸν λύκον καὶ τοῦτο παρὰ τὴν προσποίητον φωνὴν τοῦ λύκου τὸν ἀναγνωρίζει καὶ δὲν τοῦ ἀνοίγει τὴν θύραν. Τὴν διατύπωσιν δὲ ταύτην, παρουσιάζουσαν ὡς πρόσωπα τοῦ μύθου αἶγα μεθ' ἑνὸς ἢ πλειόνων ἐριφίων καὶ λύκον, πρέπει ἴσως νὰ δεχθῶμεν ὡς τὴν παλαιοτάτην γνωστὴν διασκευήν, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν αἱ πλεῖσται τῶν εὐρωπαϊκῶν παραλλαγῶν τοῦ παραμυθίου. Διότι ἡ αἶξ τοῦ μύθου τούτου, δὲν ὑπῆρχε πιθανῶς ἐν τῷ ἀρχικῷ, ἀλλὰ προῆλθεν ἐκ διασκευῆς, ὑπαγορευθείσης ἐκ τῆς τάσεως ὅπως εὐλογοφανεστέρα καταστῇ ἡ διήγησις. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀντὶ τῆς ἀλώπεκος ἀναφέρονται προβατίνα καὶ ἀρνία ἐν τσεχικῇ[4] καὶ ἐν

3. Hahn, τ. II, σ. 91-93, ἀρ. 85.
4. Bolte-Polivka, σ. 39.

ρωμουνικῇ[5] παραλλαγῇ, καὶ ἀντὶ τοῦ ἀρνίου ἢ τοῦ ἐριφίου ἀλεπουδάκι ἐν σερβικῇ[6], συμφυρμὸν δὲ τοῦ ἀρχικοῦ μύθου πρὸς τὴν διασκευὴν ἐμφαίνουσι οὐαλλικὴ καὶ τσεχικὴ παραλλαγή, ἐν ᾗ δρῶντα πρόσωπα φέρονται ἀλώπηξ, ἐρίφιον καὶ λύκος[7]. Ἡ συνάφεια τοῦ μύθου πρὸς τὸ ἔπος τοῦ ἀλώπεκος ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ ἀλώπηξ ὑπῆρχεν εἰς τὴν πρώτην διατύπωσιν τοῦ μύθου, ἀντικατεστάθη δ' ἐν ταῖς διασκευαῖς ὑπὸ ζῴων ἄλλων, τῶν ὁποίων εὐλογωτέρα ἐφαίνετο ἡ στοργὴ πρὸς ἀρνίον ἢ ἐρίφιον· ἀλλὰ πιστῶς ἐτηρήθη ὁ ἀρχικὸς τύπος εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγάς.

Ἡ τάσις πρὸς πιθανολογίαν ἐντονωτέρα καταφαίνεται εἰς πολλὰς ἄλλας διασκευάς, ἐν αἷς τὴν προστατεύουσαν τὸ ἀρνίον ἢ τὰ ἐρίφια μητέρα των ἀντικατέστησε γυνή, ἢ καὶ πάντα τὰ ζῷα ταῦτα μήτηρ ἢ μάμμη μετὰ τῶν τέκνων της ἢ τῶν ἐγγόνων της. Εἴς τινας δὲ μάλιστα ἡ τάσις αὕτη προβαίνει μέχρις ἐξαφανίσεως παντὸς τερατολογικοῦ στοιχείου, ἐξανθρωπίζουσα παντελῶς τὴν διήγησιν. Εἰς τὴν ἡμετέραν σωζοπολιτικὴν παραλλαγὴν τὴν ἀλώπεκα ἀντικαθιστᾷ γραῖα· ἀλλὰ τεκμήριον ὅτι κατέλαβεν αὕτη τὴν θέσιν τῆς ἀλώπεκος παρέμεινεν εἰς τὸ παραμύθιον ἡ προσαγόρευσις «κῦρ σύντεκνε», ὡς προσαγορεύει δηλ. συνήθως τὸν λύκον ἡ ἀλεποῦ εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια. Καὶ εἰς παλαιοὺς ἐσθωνικοὺς μύθους ἡ ἄρκτος, ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ προσαγορεύουσιν ἀλλήλους κουμπάρους[8]. Εἰς ρωσικὴν παραλλαγὴν τὰ πρόσωπα τοῦ μύθου εἶναι μήτηρ, παιδίον, μάγισσα[9]· ὁμοίως εἰς ὁλλανδικὸν (Bolte-Polivka, σ. 38). Εἰς γερμανικά, μήτηρ, τέκνα της καὶ ὁ Ruprecht (ἀντιστοιχῶν περίπου πρὸς τὸν Δράκον ἢ τὸν Ἀράπην τῶν ἡμετέρων παραδόσεων)[10], ἢ λυκάνθρωπος[11]. Εἰς τσεχικόν, γυνή, δύο ἐρίφια, λύκος (Bolte-Polivka, σ. 30), ἢ μάμμη, ἔγγονοι, λύκος (αὐτ.), ἢ ἄρκτος εἰς ἰουδαϊκὸν τῆς Βουκοβίνας (αὐτ.). Εἰς ὁλλανδικόν, μήτηρ, τὸ τέκνον της καὶ λύκος (αὐτ., σ. 38). Ὁμοίως εἰς σερβοκροατικόν, ὅπου ἀνθ' ἑνὸς ἑπτὰ ἀναφέρονται τέκνα[12].

Περὶ ἄλλων λεπτομερειῶν τοῦ παραμυθίου παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς.

Εἰς τὴν παραλλαγὴν τῆς Τραπεζοῦντος ἄρκτος τρώγει τὸ ἀρνίον, ἄρκτος δὲ ἀντικαθιστᾷ τὸν λύκον καὶ εἰς παραλλαγὰς τῆς Βουκοβίνας[13].

Εἰς τὴν μεσσηνιακὴν παραλλαγήν, τὸ ἀρνίον ἀναγνωρίζει τὸν ζητοῦντα

---

5. Săinénu, Basmele Române, σ. 548.

6. Wuk Karadschitsch, Volksmärchen der Serben, ἀρ. 50 (Bolte-Polivka, σ. 39).

7. Bolte-Polivka, σ. 38-39.

8. J. Grimm, Reinhart Fuchs, σ. CCXC.

9. Ralston, Contes populaires de la Russie, trad. Bereyre, 1874, σ. 163. Afanasjiew παρὰ Gubernatis, Zoological Mythology, τ. I, σ. 408.

10. Τῆς Πομερανίας. Bolte-Polivka, σ. 37.

11. Τῆς Ἔσσης (αὐτ.).

12. Fr. S. Krauss, Sagen u. Märchen der Südslaven I, σ. 51.

13. Bolte-Polivka, σ. 38 (ἰουδαϊκὴ γερμανικὴ τῆς Βουκοβίνας καὶ γερμανικὴ τῆς Τρανσυλβανίας). Ἄλλαι παραλλαγαί: Zeitschrift f. Mythologie u. Sittenkunde, τ. I, σ. 469-471. Săinénu, Basmele Române, σ. 948.

νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν καλύβαν λύκον ἀπὸ τὸν χονδρὸν τόνον τῆς φωνῆς του, οὗτος δὲ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ δόλος προστρέχει εἰς τὸν γύφτον (χαλκέα) καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ τοῦ σπλαχνίσῃ[14] τὴν γλῶσσαν καὶ λεπτύνας διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν φωνήν, ἐξαπατᾷ τὸ ἀρνίον. Ὁμοίως εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν ὁ λύκος ρυκανίζει διὰ τοῦ χαλκέως τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ προσποιηθῇ τὴν φωνὴν τῆς ἀλεποῦς· ὁ γύφτος τὸν συμβουλεύει νὰ θέσῃ τὴν γλῶσσαν εἰς μίαν μυρμηκοφωλεάν, διὰ νὰ τὴν φάγουν τὰ μυρμήκια ἀρκετὰ καὶ γίνῃ λεπτοτέρα, καὶ οὕτω κατορθώνει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν στάβλον (Hahn, ἀρ. 85). Εἰς ρωσικὰς παραλλαγὰς ἡ μάγισσα λεπτύνει ἐπίσης τὴν γλῶσσαν διὰ τοῦ σιδηρουργοῦ[15]. Εἰς σερβοκροατικὸν ὁ λύκος ξυρίζει τὴν γλῶσσαν διὰ τοῦ κουρέως, ὅπως λεπτυνθῇ ἡ φωνή[16]. Εἰς ἄλλην ρωσικὴν παραλλαγὴν ἡ μάγισσα κατασκευάζει εἰς τοῦ σιδηρουργοῦ φωνὴν λεπτοτέραν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῆς μητρὸς τοῦ παιδίου[17]. Ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Romulus ὁ λύκος μεταβάλλει τὴν φωνήν του διὰ νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τὴν θύραν τὸ ἐρίφιον, τοῦτο δ' ὅμως τοῦ ἀποκρίνεται ὅτι ἔχει μὲν τὴν φωνήν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν μορφὴν τῆς μητρός του. Καὶ εἰς παλαιὸν γερμανικὸν ποίημα ὁ λύκος προσποιεῖται τὴν μητρικὴν φωνὴν τῆς αἰγός[18]. Εἰς ρωσικὴν παραλλαγὴν ὁ λύκος μιμεῖται τὴν φωνὴν τῆς μητρός[19]. Εἰς σερβικὴν τὸ πουλάρι δὲν ἄνοιξε τοῦ λύκου, διότι ἐννόησε τὴν φωνήν, καὶ τὸ εἶπε τὸ βράδυ τῆς ἀλεποῦς· ἐκείνη τοῦ παρήγγειλε νὰ μὴ ἀνοίγῃ ὅταν ἀκούῃ χονδρὴν φωνήν, ἀλλ' ὁ λύκος ποῦ παραμόνευεν, ἅμα ἔφυγεν ἡ ἀλεποῦ, ἐφώναξε τοῦ πουλαριοῦ μὲ ψιλὴ φωνή, ἐμπῆκε καὶ τό φαγε[20]. Εἰς παραμύθιον τῶν Βοτιάκων ὁ λύκος μεταβάλλει εἰς λεπτοτέραν τὴν φωνήν του διὰ νὰ ἐξαπατήσῃ λαγιδέα[21]. Καὶ εἰς ἕτερον τῶν Ζουλοὺ ἀνθρωποφάγος προσποιεῖται ἄλλην φωνὴν διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κατοικίαν κόρης[22].

Ἡ ἀλλόκοτος ἐπίνοια τῆς ρυκανίσεως τῆς γλώσσης πρὸς ἀπολέπτυνσιν τῆς φωνῆς, καὶ δὴ ὄχι ὑπὸ λεπτουργοῦ, τοῦ ὁποίου ἐργαλεῖον εἶναι ἡ ρυκάνη, ἀλλ' ὑπὸ σιδηρουργοῦ, ὑπεμφαίνει ὅτι πιθανῶς διάφορος ἦτο ἡ ἀρχικὴ διατύπωσις· εἰσήγετο ἴσως εἰς αὐτὴν οὐχὶ κοινός τις λύκος, ἀλλὰ χαλκοῦς ἢ σιδηροῦς[23], ὡς τὰ τέρατα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, τὰ ἔχοντα ἢ ὅλον τὸ σῶμα ἢ

14. *Σπλαχνίζω* ἐν Μεσσηνίᾳ τὸ ἀλλαχοῦ *πλανίζω* κατὰ παρετυμολογίαν ἀπὸ τοῦ *πλάνη* (λατιν. plana), τοῦ ὀργάνου τῶν λεπτουργῶν πρὸς λείανσιν ξύλων. (Ἑλλην. *ρυκάνη, ρυκανίζω*, μεσ. ἑλλην. *ρουκάνη*).

15. Ralston, ἔνθ' ἀν. Bolte-Polivka, σ. 42.

16. Fr. S. Krauss, ἔνθ' ἀν.

17. Gubernatis, Zoological Mythology I, σ. 408.

18. J. Grimm, Reinhart Fuchs, σ. 346, στ. 1507.

19. Gubernatis, αὐτ., σ. 407.

20. Wuk Karadschitsch, Volksmärchen der Serben, ἀρ. 50.

21. Zeitschrift f. vergleichende Literaturgeschichte ν.σ., τ. 6, σ. 399= Dähnardt, σ. 277-278.

22. Bolte-Polivka, ἔνθ' ἀν.

23. *Σιδερόλυκας* φέρεται ὡς ὄνομα θηρίου (ἀγρίου ἀνθρώπου) ἐν ἑλληνικῷ παραμυθίῳ τῆς Θήρας (Παρνασσός, τ. Ζ', σ. 55). Ὁ δ' ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν Σιδερόλυκαν δερβίσης ἐν ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ λέγεται *σιδερένιος* (Hahn, τ. I, σ. 81, ἀριθ. 4).

μέλη τινὰ χαλκᾶ. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ μεσσηνιακῇ παραλλαγῇ ἀναφέρεται καὶ σπλάχνισμα τοῦ ποδὸς τοῦ λύκου πρὸς λέπτυνσιν αὐτοῦ.

Ἡ διὰ τοῦ ποδὸς δοκιμασία εἶναι ἐν τῇ μεσσηνιακῇ παραλλαγῇ ἡ δευτέρα, τὴν ὁποίαν ζητεῖ τὸ ἀρνίον, διὰ νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἀληθῶς ἡ προστάτις του εἶναι ἡ κρούουσα τὴν θύραν. Ἐν τῇ τραπεζουντιακῇ μία μόνον δοκιμασία ἀναφέρεται· τὸ ἀρνίον ζητεῖ νὰ ἴδῃ τὴν οὐρὰν τοῦ κρούοντος, καὶ παρατηρῆσαν ὅτι δὲν εἶναι ἄσπρη, ὡς ἡ τοῦ ἀλώπεκος, ἀρνεῖται ν' ἀνοίξῃ· ἀλλ' ἡ ἄρκτος μεταβαίνει εἰς μύλον καὶ ἀλευρώσασα τὸ πόδι της τὸ δεικνύει εἰς τὸ ἀρνίον, ὅπερ πλανηθὲν ἐκ τοῦ χρώματος, τὴν εἰσάγει εἰς τὴν καλύβαν. Τοιαύτη δοκιμασία, δι' ὁμοίου τρόπου ὑπερνικηθεῖσα, ἀναφέρεται καὶ εἰς ξένας παραλλαγάς. Εἰς γερμανικὴν τοῦ Ἔσσεν, ὁ λυκάνθρωπος μεταβαίνει εἰς μύλον καὶ κυλίεται εἰς τὸ ἀλεῦρι διὰ ν' ἀσπρίσῃ τὸ μαῦρον πόδι του (Bolte-Polivka, σ. 37). Εἰς γαλλικὰς ἐπίσης ὁ λύκος ἀλευρώνει τὸ πόδι του εἰς μύλον[24], ἢ εἰς ἀρτοποιεῖον[25], κατά τινας δ' ἄλλας παραλλαγὰς τὸ ἄλευρον σκορπίζεται εἰς τὸν δρόμον καὶ ἐκ τούτου ἀναγνωρίζεται[26]. Κατὰ τὴν σερβοκροατικήν, ὁ λύκος δεικνύει τὸ πόδι του, ἀλλὰ τὰ παιδία δὲν διακρίνουσι ὅτι διέφερεν ἀπὸ τὴν χεῖρα τῆς μητρός των καὶ τὸν εἰσάγουσιν εἰς τὴν οἰκίαν[27].

Καὶ ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀρνίου ἢ τοῦ ἐριφίου ὅπως ἀνοίξῃ τὴν θύραν, ἣν πρόσκλησιν προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ ὁ ἐπιδρομεύς, γίνεται εἰς πολλὰς παραλλαγὰς κατὰ παραπλήσιον συνθηματικὸν τρόπον. Ἐν τῇ προκειμένῃ σωζοπολιτικῇ ἡ γραῖα λέγει: «Ἀρνίτσι βίτσι ἔλ' ἄνοιξε χλωρὴ βοσκίτσα σ' ἔφερα» κτλ. Ἐν τῇ μεσσηνιακῇ: «Ἄνοιξε ποῦ 'ρθ' ἡ μάννα σου καὶ σοῦ φέρνει κρύο κρύο νεράκι καὶ δροσεροῦλι χορταράκι». Ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ: «Πουλαρίτσα, πουλαρίτσα, ἄνοιξε τὴν πορτίτσα, σοῦ φέρνω κρύο νερὸ καὶ δροσερὸ χορτάρι». Ἐν τῇ τραπεζουντίᾳ: «Ἀρνόπον ἀρνόπον ἔλα ἄνοιξον, ἔφερά σε κρύον νερὸν καὶ παρχαρὶ χορταρόπον». Τοιαύτας προσκλήσεις εὑρίσκομεν καὶ εἰς παραλλαγὰς ἄλλων λαῶν. Ἐκ παλαιᾶς γερμανικῆς παραλλαγῆς καὶ ἐκ γαλλικῆς καὶ καταλανικῆς παραθέτουσιν οἱ Bolte-Polivka I, σ. 41. Ἐν γερμανικῇ τῆς Φραγκοφούρτης: «Ich breng euch Weck unn Millich mit»[28]. Ἐν γαλλικῇ τοῦ Hainaut: «C' est votre mère qui vous apporte à manger»[29]. Ἐν βλαχικῇ τῆς Βουκοβίνας: «Jeḑişoriĭ mameĭ puişoriĭ mameĭ! o! voĭ drăgălaşĭ băietĭ! mameĭ uşa descuietĭ! că mama v' aduce frunzen bure, vĕscŭ în cornite, lăpte 'n tîte, pe spinare drobû de sara!»[30] Ἐν ρωσικῇ: «Ἡ μαννοῦλα σας εἶναι, φέρνει γάλα, μισὸ ποτηράκι γάλα, μισὸ κέρατο χλωρὸ τυρί, μισὸ κερατάκι καθαρὸ νεράκι».

---

24. Revue des traditions populaires, 1888, τ. 3, σ. 292· 1896, τ. 11, σ. 515-516· 1900, τ. 15, σ. 425. Schweiz. Archiv f. Volksk., 1915, σ. 4. Bolte-Polivka, σ. 42.

25. La Tradition, τ. 3, σ. 111. Ἐν γαλλικῇ τῆς Ὠβέρνης: «Par la voix de ma petite barbinette et de ma petite patte blanche ouvrez-moi!» (Revue des trad. pop., 1900, τ. 15, σ. 424).

26. Αὐτ. Revue des trad. popul., 1904, τ. 19, σ. 102-103.

27. Fr. S. Krauss, I, σ. 51.

28. Firmenich, Germaniens Völkerstimmen, 1846, τ. II, σ. 64.71.

29. La Tradition, τ. 3, σ. 111.

30. Săinénu, Basmele Române, σ. 948.

Ἐν βοτιακῇ: «Ἀνοῖξτε, ἀνοῖξτε, παιδιά μου, ἡ μάννα σας εἶναι· γλυκειὰ θροφὴ σᾶς ἔφερα· καὶ γάλα, καὶ χόρτο καὶ καναβόσπορο»[31]. Ἐν σερβικῇ: «Πουλαράκι μου, πουλαράκι, ἄνοιξέ μου τὴν πόρτα ποῦ σοῦ φέρνω πράσινο χορταράκι καὶ κρύο νεράκι»[32].

Ἡ τιμωρία τοῦ λύκου ἐπέρχεται εἰς μὲν τὴν σωζοπολιτικὴν παραλλαγὴν διὰ φόνου αὐτοῦ, ἐμβληθέντος διὰ δόλου ἐντὸς σάκκου, εἰς τὰς μεσσηνιακὰς διὰ πνιγμοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ διὰ καύσεως εἰς ζέον ὕδωρ λέβητος, τεθέντος ὑπὸ τὴν ἔδραν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνύποπτος ὁ λύκος κάθηται. Πρβλ. καὶ τὴν ἐν ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ (παρὰ Hahn, τ. II, σ. 92 - 93, ἀρ. 85) ὁμοίαν τιμωρίαν τοῦ λύκου ὑπὸ τῆς ἀλεποῦς· προηγεῖται δὲ ταύτης καὶ ἄλλη, ἡ τοῦ ἀνηλεοῦς δαρμοῦ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ παπᾶ, τοῦ ὁποίου τὰ ἁλίπαστα κατεβρόχθισεν, ὁδηγηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀλεποῦς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Τύνιδος ὁμοίως διὰ τοῦ φόνου ὑπὸ τῆς ἀλεποῦς τοῦ λύκου, ἀφοῦ πρότερον ἐδάρη ὑπὸ τοῦ παπᾶ. Εἰς τὴν τραπεζουντίαν ὁ ἄρκτος φονεύεται ὑπὸ τῆς ἀλώπεκος διὰ ζέοντος ὕδατος. Διὰ τῆς πτώσεως εἰς τὸ βράζον ὕδωρ λέβητος τιμωρεῖται ἐπίσης ὁ λύκος καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν παραλλαγήν. Παραπλήσιαι τιμωρίαι φέρονται καὶ εἰς παραμύθια ἄλλων λαῶν· εἰς γαλλικὰ διὰ πτώσεως εἰς λέβητα μὲ ζέον ὕδωρ[33]· εἰς βλαχικὰ διὰ πτώσεως εἰς βόθρον[34]· ὁμοίως καὶ εἰς ρωσικά[35].

Ἡ εὐχὴ τῆς στείρας ν' ἀποκτήσῃ παιδίον, ἔστω καὶ ζῶον ἢ τέρας, ἐπαναλαμβανομένη καὶ εἰς τὸ Γ΄ σωζοπολιτικόν, ἀπαντᾶται εἰς πολλὰ παραμύθια, τὰ ὁποῖα ὑπήγαγεν ὁ Hahn (τ. I, σ. 47) εἰς ἴδιον τύπον (Thierkindformel). Βλ. καὶ Bolte-Polívka, τ. II, 1915, σ. 483.

Τὸ τέχνασμα ἐν τῇ σωζοπολιτικῇ παραλλαγῇ τοῦ νὰ θέσῃ ἡ γραῖα τὸν λύκον ἐντὸς σάκκου, ὅπως τὸν φονεύσῃ, ἀδυνατοῦντα ν' ἀμυνθῇ, ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ τῆς Ζίτσης (Hahn, ἀρ. 94), ἐν τῷ ὁποίῳ χωρικὸς μέλλων νὰ καταφαγωθῇ ὑπὸ ἄρκτου σώζεται ὑπὸ τῆς ἀλεποῦς· διότι αὕτη κατορθώνει, ὅπως ἡ ἄρκτος πρὸς ἀποφυγὴν ἀνυπάρκτου κινδύνου παρακαλέσῃ τὸν χωρικὸν νὰ τὴν ἐμβάλῃ ἐντὸς σάκκου, τὸν ὁποῖον δένει ἐκεῖνος στερεῶς καὶ τὴν φονεύει κτυπῶν μὲ τὸ ὑνίον[36].

Ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς μεσσηνιακῆς παραλλαγῆς ἀνταλλαγὴ ὑπὸ τῆς ἀλεποῦς τῆς πίττας πρὸς ἀρνάκι φέρεται καὶ ἐν σερβικῷ (Wuk Karadschitsch, ἀρ. 50): Ἡ ἀλεποῦ πλάσσει ἀπὸ χῶμα πίτταν, τὴν ὁποίαν ἐπαλείφει μὲ μέλι καὶ ἀπατήσασα ἀλογοβοσκοὺς τὴν ἀνταλλάσσει μὲ ἓν πουλάρι, τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὸ σπίτι της καὶ τὸ περιποιεῖται ὡς τέκνον της.

---

31. Dähnardt IV, σ. 277.
32. Wuk Karadschitsch, ἀρ. 50.
33. Bolte-Polívka I, σ. 38-40.
34. Săinénu, σ. 946-947.
35. Bolte-Polívka, σ. 39. Gubernatis, Zoological Mythology I, σ. 406-407.
36. Ἐν ὁμοίῳ παραμυθίῳ ἐσθωνικῷ (παρὰ Grimm, Reinhart Fuchs, σ. CCLXXXV κἑ) περὶ φόνου ἄρκτου ὑπὸ χωρικοῦ διὰ δολοπλοκίας τῆς ἀλώπεκος δὲν ἀναφέρεται σάκκος. Πρβλ. καὶ Aarne, Verzeichniss der Märchentypen, ἀρ. 154.

Ἄξιον προσοχῆς εἶναι ἐπεισόδιον, παρεμβεβλημένον εἰς μόνην τὴν τραπεζουντίαν παραλλαγήν. Ἡ ἀλώπηξ ἀφοῦ διὰ θερμοῦ ὕδατος ἐφόνευσε τὸν ἄρκτον, ἐτεμάχισεν αὐτὸν καὶ τὸν ἔψησεν· παρέθεσε δὲ εἰς δεῖπνον τὰ ὀπτηθέντα τεμάχια εἰς ἄλλον ἄρκτον, ἀδελφὸν τοῦ φονευθέντος. Τὸ θηρίον ἔφαγεν ἀνύποπτον, ὅτε δ' ὕστερον ἡ ἀλώπηξ τοῦ ἀπεκάλυψε τὸ πρᾶγμα, ὥρμησε νὰ τὴν φάγῃ, ἀλλ' ἐκείνη ἐχώθη εἰς τρύπιον κολοκύθι, τὸ ὁποῖον κατέπιεν ὁ ἄρκτος. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀλώπηξ ζῶσα ἐντὸς τῆς κοιλίας του ἐξηκολούθει νὰ τὸν ἐνοχλῇ, ἐζήτησε τὴν συμβουλὴν ἑνὸς γέροντος, πῶς ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῆς. Οὗτος συνεβούλευσε ν' ἀναρριχηθῇ εἰς τὴν κορυφὴν δένδρου, οὗ κάτωθεν ἦσαν ἐστημένοι ὀξεῖς πάσσαλοι, καὶ νὰ πηδήσῃ ἐκεῖθεν. Καταπεσὼν ὁ ἄρκτος ἐψόφησεν, ἐκ δὲ τῆς σχισθείσης ὑπὸ τῶν πασσάλων κοιλίας του ἐξῆλθεν ἀβλαβὴς ἡ ἀλώπηξ. Ἡ ἐξαγωγὴ ζώντων ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ φονευθέντος θηρίου ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἔφαγεν, ἀπαντᾷ καὶ εἰς παραλλαγὰς γερμανικὰς τοῦ παραμυθίου τούτου καὶ εἰς ἄλλα παραμύθια διαφόρων ἐθνῶν (Bolte-Polivka I, σ. 37. 38. 40. 234).

Ὁ δὲ Bolte εὐστόχως μνημονεύει ἀρχαίαν δοξασίαν, συναγομένην ἐκ στίχου τοῦ Ὁρατίου (Ars poet. 340): Neu pransae Lamiae vivum puerum extrahat alvo. Ζῶντες ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ καταπιόντος αὐτοὺς θηρίου ἐξῆλθον κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Περσεὺς καὶ ὁ Ἰάσων[37].

Β΄ *Ὁ ἄτεκνος*. Τὸ παραμύθιον ἀποτελεῖται ἐξ ἀθροίσματος ἐπεισοδίων καὶ θεμάτων, ἐπαναλαμβανομένων μὲν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα παραμύθια, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, οὔτε μὲ τὸν αὐτὸν συνειρμόν. Τὸ κύριον θέμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασίζεται τὸ παραμύθιον εἶναι ἡ ὑπόσχεσις παραδόσεως τέκνου ἀκλήρων γονέων ἐντὸς τεταγμένου χρόνου εἰς τὸν προκαλέσαντα τὴν τεκνοποίησιν διὰ μαγικοῦ τρόπου ἢ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Εἰς ἑλληνικὰ παραμύθια ἔχομεν πολλὰ παραδείγματα τούτου: ὑπόσχεσιν παραδόσεως εἰς τὸν ἥλιον[38] ἢ τὸν θεόν[39], συγχεομένους ἢ ταυτιζομένους πολλάκις, ἐνίοτε δ' ἐμφανιζομένους ὑπὸ τὴν μορφὴν καλογήρου[40]. Εἰς τὴν Μάνναν τῆς θάλασσας (προσωποποιίαν τῆς θαλάσσης)[41] ἢ τὴν Νίκιναν (θαλασσίαν δαίμονα)[42] ἢ εἰς μυρσίνας[43]. Ἀντίστοιχοι τούτων εἶναι αἱ ὑποσχέσεις παραδόσεως εἰς τὸν διά-

37. Περὶ τῶν μύθων τούτων καὶ ἄλλων ὁμοίων ξένων λαῶν καὶ νεοελληνικῶν βλ. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 976 κέ.

38. Τινὰ ἠπειρωτικὰ (Hahn, ἀρ. 41 καὶ παραλλαγή. ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ΄ 258). Ζακύνθιον (B. Schmidt, Gr. Märchen, ἀρ. 14, σ. 104). Κεφαλληνιακὸν ((Πήλικα, Ἑπτανησιακὸν ἡμερόλογιον, 1913, σ. 361). Θηραϊκὸν (Παρνασσὸς Ε΄ 442). Κρητικὸν (αὐτ. Ζ΄ 712).

39. Θρᾳκικὸν (Θρᾳκικὴ ἐπετηρίς, 1897, σ. 224-245). Ἠλειακὸν (Ἑβδομάς, 1887, ἀρ. 2, σ. 5, λογοτεχνικὴ διασκευὴ Α. Καρκαβίτσα). Σαμιακὸν (Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε΄, σ. 557, μόνον καλόγηρος παρουσιάζεται).

40. Βλ. τὸ ἀνωτέρω σαμιακόν. Schmidt, ἀρ. 14.

41. Ναξιακὸν (Νεοελλ. ἀνάλ. Β΄ 122=L. Garnett, Greek Folk-Poesy II 208).

42. Ἑλληνικὸν Καλαβρίας (La Calabria XII, σ. 10 κέ).

43. Λεσβιακὸν (Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σ. 191, ἀρ. 4).

βολον[44], ἐμφανιζόμενον ἐνίοτε ὑπὸ τὴν μορφὴν ἱερέως[45], εἰς δράκον[46], εἰς σιδερόλυκαν[47], εἰς λυκάνθρωπον[48] ἢ εἰς δερβίσην[49]. Ἡ ὑπόσχεσις παραδόσεως τοῦ τέκνου ἀντικαθίσταται εἴς τινας παραλλαγὰς δι' ὑποσχέσεως (τάξιμο) περὶ ἱδρύσεως κοινωφελοῦς ἔργου[50]. Εἴς τινας δ' ἄλλας παραλλαγὰς ἡ ὑπόσχεσις τῆς παραδόσεως τοῦ τέκνου παρίσταται ὡς ἀποσπασθεῖσα διὰ δόλου· ὁ ἀποδημῶν πατήρ, εὑρεθεὶς ἐν κινδύνῳ, ἀποδέχεται τὴν πρότασιν τοῦ ἐπαγγελλομένου νὰ σώσῃ αὐτόν, ὅπως τῷ παραδώσῃ κτῆμά τι ἐκ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ του, τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖ τὴν ὕπαρξιν· εἶναι δὲ τοῦτο τέκνον, γεννηθὲν κατὰ τὴν ἀπουσίαν του[51].

Τὸ αὐτὸ θέμα ἀπαντᾷ καὶ εἰς παραμύθια ἄλλων λαῶν, προπάντων εὐρωπαϊκῶν. Πολλὰ παράλληλα ἀνέγραψαν οἱ R. Köhler (Klein Schriften, τ. I, σ. 310.330.388 καὶ ἐν Orient u. Occident, τ. II, σ. 115-120) καὶ Bolte-Polivka (Anmerkungen zu den Kinder u. Hausmärchen der Brüder Grimm, τ. I, 1913, σ. 98· τ. II, 1915, σ. 329 κέ).

Αἱ παλαιότεραι τῶν παραλλαγῶν τοῦ μύθου τούτου φαίνεται ὅτι εἶναι αἱ μνημονεύουσαι παράδοσιν τοῦ γεννηθέντος παιδίου εἰς τὸν Ἥλιον ἢ τὸν θεόν· διότι προῆλθεν ἴσως ὁ μῦθος ἐκ τῶν ἀρχαίων μυθολογημάτων ἢ θρησκευτικῶν νομίμων τῆς θυσίας παίδων εἰς τὸν θεόν. Παραλλαγή τις τοῦ μύθου περὶ τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας ἀναφέρει ταύτην εἰς εὐχὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος νὰ θύσῃ εἰς τὴν Ἄρτεμιν τὸ κάλλιστον τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα ἐντὸς τοῦ ἔτους ἤθελεν ἀποκτήσῃ ἐν τῷ οἴκῳ του, τοῦτο δ' ἦτο ἡ γεννηθεῖσα αὐτῷ θυγάτηρ Ἰφιγένεια[52]. Παρεμφερὴς δέ πως εἶναι καὶ ἡ διήγησις τῆς Γενέσεως περὶ τοῦ Ἰσαάκ, ὃν κατ' ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ ἐγέννησεν ἡ μέχρι βαθέος γήρατος στεῖρα Σάρα, καὶ ὃν ἐκτελῶν προσταγὴν τοῦ θεοῦ ἔδειξε προθυμίαν νὰ θυσιάσῃ μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς ὁ πατὴρ Ἀβραάμ[53]. Ἀλλὰ σχεδὸν

---

44. Εὐβοϊκὸν Ἁγίας Ἄννης (Hahn, ἀρ. 54). Συριανὸν (αὐτ., ἀρ. 68). Ἠπειρωτικὸν Ζίτσας (αὐτ., ἀρ. 5, παραλλαγὴ 2, τ. II, σ. 193). Ἑλληνικὰ Καλαβρίας (La Calabria, τ. VII, σ. 9-10, τ. XIII, σ. 36-39).

45. Hahn II, σ. 193.

46. Αὐτ., ἀρ. 5. Εὐβοϊκὸν Ἁγίας Ἄννης (αὐτ., ἀρ. 6, παραλλ. 2, τ. II, σ. 197).

47. Θηραϊκὸν (Παρνασσὸς Ζ', σ. 551).

48. Hahn, ἀρ. 4, παραλλαγὴ 2, τ. II, σ. 193 (ἠπειρωτικὸν Κάτω Σουδενῶν).

49. Ἠπειρωτικὸν Ζαγορίου (αὐτ., ἀρ. 4). Ὑπόσχεσις παραδόσεως εἰς δερβίσην καὶ ἐν ἀρμενικῷ (Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde, 1910, σ. 76).

50. Ἀθηναϊκὸν (Δελτίον ἱστορ. ἑταιρ. Α' 158= Garnett, Greek Folk Poesy II 14). Συμαϊκὸν (Ζωγρ. ἀγὼν Α' 224).

51. Hahn, ἀρ. 5. Παράλληλα ἄλλων ἐθνῶν Rona Sklarek, Ungarische Volksmärchen, 1909, σ. 293.

52. Εὐριπίδ., Ἰφιγ. Ταυρ. 20 (=Cicer., De offic. 3.25 95): «ὅ,τι γὰρ ἐνιαυτὸς τέκοι κάλλιστον, ηὖξω φωσφόρῳ θύσειν θεᾷ | παῖδ' οὖν ἐν οἴκοις σὴ Κλυταιμνήστρα δάμαρ |τίκτει, | ἣν χρὴ σε θῦσαι». Πρβλ. τὴν διατύπωσιν τῶν παραμυθίων περὶ ὑποσχέσεως πατρὸς ἀγνοοῦντος τὴν γέννησιν τέκνου ἐν τῷ οἴκῳ του.

53. Πρβλ. F. Nork, Biblische Mythologie, τ. I, σ. 319 κέ. J. Bergel, Mythologie der alten Hebräer I, σ. 71 κέ.

συντετελεσμένην καὶ ἀρτίαν τὴν ἐν τοῖς νεωτέροις παραμυθίοις διασκευὴν εὑρίσκομεν ἤδη ἐν τῇ ἰνδικῇ Aitareya Brâhmana (μέρ. 33, VII, 13 κέ)[54]: Ὁ πολεμιστὴς Hariçandra ἄπαις ὢν εὔχεται εἰς τὸν βασιλέα Varuna (τὸν οὐρανὸν) νὰ τῷ δώσῃ υἱόν, τὸν ὁποῖον ὑπόσχεται νὰ θύσῃ ἀμέσως. Ὁ Βαρούνια δέχεται τὴν αἴτησιν, γεννηθέντος δ' ὅμως τοῦ υἱοῦ ὁ πατὴρ μυρίας ἐφευρίσκει προφάσεις πρὸς ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπεσχημένων· τέλος ἀνδρωθεὶς ὁ υἱὸς φεύγει εἰς τὰ δάση, ἐκεῖ δὲ πλανώμενος ἐπὶ ἓξ ἔτη ἀγοράζει ἀντὶ ἑκατὸν ἀγελάδων τὸν Çunahçepa, υἱὸν βραχμᾶνος, τὸν ὁποῖον προσφέρει θυσίαν εἰς τὸν Varuna. Οἱ θεοὶ δ' ὅμως, καμφθέντες ἐκ τῶν δεήσεων τοῦ Çunahçepa, τὸν ἀπολυτρώνουσιν. Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ μύθου τούτου καὶ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰνδικῇ διαλαμβάνει ἐκτενῶς ὁ Roth (ἐν Indische Studien, τ. II, σ. 112-123).

Αἱ δὲ παραλλαγαί, αἱ ἀντὶ τοῦ ἡλίου ἢ τοῦ θεοῦ ἢ ἄλλου θείου ὄντος, μνημονεύουσαι παράδοσιν τοῦ παιδίου εἰς τὸν διάβολον ἢ εἰς δαίμονας κακοβούλους καὶ ἀνθρωποκτόνους, εἶναι ὑστερώτεραι· ἡ ἀντικατάστασις τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ διαβόλου ἐλέγχει τὴν ἐπήρειαν τῶν χριστιανικῶν δοξασιῶν περὶ ἐκουσίας, κατὰ συμφωνίαν συνήθως ἔγγραφον, παραδόσεως τῆς ἰδίας ψυχῆς εἰς τὸν διάβολον, ὑποχρεούμενον ἀντὶ τοῦ τιμήματος τούτου νὰ ἐκτελέσῃ ρητὰς ἐπιθυμίας τοῦ μετ' αὐτοῦ συμβληθέντος ἀνθρώπου. Αἱ δοξασίαι αὗται, ἀναφανεῖσαι τὸ πρῶτον κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα, διεδόθησαν καὶ ἐπεκράτησαν ἐν τοῖς ἑφεξῆς, καὶ ἀπὸ δὲ τοῦ δεκάτου αἰῶνος τοὐλάχιστον παρεῖχον τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν γένεσιν ποικίλων καὶ πολυπληθῶν μυθοπλαστιῶν[55]· τούτων τινὲς μὲν ὡς ψυχωφελεῖς θρησκευτικαὶ διηγήσεις, ἄλλαι δ' ὡς τοπικαὶ παραδόσεις φέρονται μέχρι τοῦδε εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Ὅθεν οὐδόλως ἄπορον εἶναι ὅτι αἱ ἐκ τῶν ἐν λόγῳ δοξασιῶν ἀπορρεύσασαι μυθοπλαστίαι συνετέλεσαν εἰς ὁμόλογον πρὸς τὰς δοξασίας ἐκείνας διασκευὴν πολλῶν παρεμφερῶν ὑποθέσεως παραμυθίων.

Κατὰ τὴν σωζοπολιτικὴν παραλλαγήν, ὁ Ἀράπης ἀναρπάζει τὸν παραδοθέντα εἰς αὐτόν, ἀλλὰ κατορθώσαντα ἐπί τινα χρόνον νὰ διαφύγῃ τὴν δίωξιν, ἐγείρας καταιγίδα: *γένκε ἕνα κακό, ἕνας ἀνεμοστρόφιλος, κατέβκε ὁ Ἀράπης, πῆρε τὸ γαμπρό*[56]. Ἐν σαμιακῇ ἀναρπάζεται ὑπὸ τοῦ δαίμονος, μεταμορφωθέντος εἰς ἀετόν[57]. Ἐν συριανῇ γίνεται μεγάλη κακοκαιρία μὲ ἀστραπὰς καὶ βροντάς, σκοτεινιάζει ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ δαίμονας ἁπάγει τὸν παραδοθέντα εἰς αὐτόν[58].

---

54. Παρὰ Weber ἐν Indische Studien, τ. I, σ. 458 κέ.

55. Βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις Aem. Sommer, De Theophili cvm diabolo foedere, Berol. 1844. Grimm, Deutsche mythologie, 4te Aufl., σ. 450. Gust. Roskoff, Geschichte des Teufels, Lpz. 1869, τ. I, σ. 284 κέ. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ μυθολογία, σ. 448 κέ.

56. Παραδόσεις περὶ ἁρπαγῆς ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν ἐν ἀνεμοστροβίλῳ δαιμόνων βλ. εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, ἀρ. 268-272 καὶ τὰς σημειώσεις, σ. 856.

57. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε΄, σ. 558. Ἡ ἁρπαγὴ ὑπὸ ἀετοῦ εἶναι κοινὸν θέμα εἰς μύθους καὶ παραμύθια. (Πρβλ. τὸν μῦθον τῆς ἁρπαγῆς τοῦ Γανυμήδους).

58. Hahn, τ. II, σ. 34, ἀρ. 68.

Ὁ σχετλιασμός, ὁ προκαλῶν ἀπροσδοκήτως τὴν ἐμφάνισιν δαίμονος, διότι συμπίπτει νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα τούτου, εἶναι κοινὸν ἐπεισόδιον πολλῶν παραμυθίων διαφόρους ἐχόντων ὑποθέσεις. Εἰς τὸ σωζοπολιτικόν, ὁ Ἀράπης, ὁ ἐπιφανεὶς πρὸ τοῦ στενάξαντος ἀτέκνου ὀνομάζεται *Ὤχ!* Εἰς κρητικὸν καὶ εἰς εὐβοϊκὸν τῆς Ἁγίας Ἄννης καλεῖται *Ἄχ!*[59] Εἰς μήλιον *Ἄχ ὠιμὲ κι ἀλίμονο!*[60] Εἰς Ἐν δ' ἀθηναϊκὸν κατάδηλος φαίνεται ἡ προσπάθεια ὅπως κατασταθῇ εὐλογοφανέστερον τὸ πρᾶγμα διὰ λογοπαιγνίου· ὁ Ἀράπης ἔχει τὸ τουρκικὸν ὄνομα *Ἀλῆς*, ἐκλαμβάνει δ' ὡς πρόσκλησιν αὐτοῦ τὴν φωνὴν *Ἄχ ἀλί!*[61] Εἰς τινα ἰταλικὰ παραμύθια ὁμοίως ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο· ὁ ἐπιφαινόμενος ὀνομάζεται *Ὠιμὲ* (Ohimè) ἢ O daj[62].

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο βασίζεται ἐπὶ τῆς παγκοίνου δοξασίας, ἥτις μεγίστην ἀποδίδει σπουδαιότητα εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ζώων καὶ τῶν πραγμάτων. Ὄχι μόνον οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ ὑπολαμβάνουσιν ὅτι μαγικὴ δύναμις ἔγκειται εἰς τὸ ὄνομα καὶ συνταυτίζουσι τοῦτο καθ' ὁλοκληρίαν μετὰ τοῦ φέροντος[63], ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ εἰς τοὺς πρώτους Χριστιανοὺς παραπλήσιαι δοξασίαι ἐπεκράτουν[64], ἀπηχήσεις δὲ πάμπολλαι αὐτῶν ἀνευρίσκονται εἰς προλήψεις, δεισιδαιμονίας καὶ ἔθιμα τῶν σημερινῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν[65]. Τὸ ὄνομα δὲν θεωρεῖται ὡς κενός τις ἦχος ἢ ἁπλοῦν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ φέροντος, χρησιμεῦον μόνον πρὸς διάκρισιν αὐτοῦ ἀπὸ ἄλλων, ἀλλ' ὡς ἀποτελοῦν αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὀνομαζομένου, ἀχώριστον καὶ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἕνεκα τούτου εἶναι στοιχεῖον οὐσιωδέστατον μαγικῶν ἐνεργειῶν· ἡ γνῶσις τοῦ ὀνόματος καθιστᾷ ὑποχείριον τὸν φέροντα αὐτὸν εἰς τὸν γινώσκοντα, καὶ ὁ μάγος δύναται νὰ ἐκβιάσῃ θεοὺς καὶ δαίμονας, διὰ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, νὰ ἐκτελέσωσι τὰς θελή-

---

59. Αὐτ., ἀρ. 73.110.

60. Νεοελλ. ἀνάλ. Α', σ. 7, ἀρ. 1 (=Legrand, Contes populaires grecs, σ. 1. Garnett, Greek Folk Poesy, τ. II, σ. 277).

61. Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. Α', σ. 321,9 (=Garnett II 143).

62. Gonzenbach, Sicilianische Märchen, ἀρ. 23, τ. I, σ. 140 · 15, τ. I, σ. 93. Ohimè εἰς τὸ σικελικὸν παραμύθιον, O daj εἰς τοσκανικόν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ R. Köhler, ὁ ὑπομνηματιστὴς τῶν σικελικῶν παραμυθίων τῆς L. Gonzebach (Βλ. Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde, 1896, τ. VI, σ. 68). Ὁ Köhler (αὐτ.) μνημονεύει καὶ ὅμοιον ἀραβικὸν παραμύθιον, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιφανέντος εἶναι Ohai. Ἄλλα παράλληλα παρά Cosquin ἐν Rev. d. trad. pop., 1912, τ. 27, σ. 393-400.

63. H. Visscher, Religion u. soziales Leben bei den Naturvölkern, Bonn 1911, τ. I, σ. 154 κέ.

64. Albr. Dieterich, Eine Mithrasliturgie, 2te Aufl, Lpz. 1910, σ. 110 κέ. (Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ τούτου μνημονευομένην πραγματείαν τοῦ Giesebrecht, Die alttestamentliche Schätzung des Gottesnamens und ihre religionsgeschichtliche Grundlage, Königsberg 1901).

65. Βλ. Kristoffer Nyrop, Navnets Magt; en folkepsychologisch Studie ἐν Κοπεναγῇ 1887, περιλαμβανομένη εἰς τὰς Ἐλάσσονας διατριβάς (Mindre Afhandlinger) τοῦ Nyrop. (Τὸ περιεχόμενον τῆς μελέτης ταύτης γινώσκω ἐκ τῆς ἀναλύσεως ὑπὸ Maurer ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde, 1891, τ. I, σ. 109 κέ). W. Schmidt, Die Bedeutung des Namens im Kult u. Aberglauben, Darmstadt 1912.

σεις του[66]. Ἀλλὰ καὶ ματαιώνει τὴν ὀλεθρίαν δύναμιν τῶν πονηρῶν δυνάμεων διὰ τῆς γνώσεως τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. Οὕτως εἰς ἑλληνικὸν παραμύθιον, νέα γυνὴ σώζεται, μαθοῦσα τυχαίως τὸ ὄνομα τοῦ ἀπειλοῦντος νὰ φάγῃ αὐτὴν δαίμονος[67]. Συναφεστάτη πρὸς τὴν δοξασίαν περὶ ὑποταγῆς τοῦ δαίμονος εἰς τὸν γινώσκοντα τὸ ὄνομά του εἶναι ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξαναγκάσῃ ἀνωτέρας δυνάμεις, νὰ ἐπιφανῶσιν ἐνώπιον αὐτοῦ διὰ τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθοῦς ὀνόματος αὐτῶν[68]. Ἐκ τῆς δοξασίας ταύτης ἐξηγοῦνται νόμιμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, οἷα ἡ πρόσκλησις ἡρώων εἰς θυσίας διὰ τριπλῆς ἐκφωνήσεως τοῦ ὀνόματος αὐτῶν[69] καὶ ἡ ἐπαναγωγὴ τῶν ψυχῶν τῶν ἐν τῇ ξένῃ ἀπολομένων οἰκείων ὁμοίως δι' ἐκφωνήσεως τοῦ ὀνόματος[70]. Ὑστερώτερον στάδιον ἀναπτύξεως τῆς δοξασίας ταύτης, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ τὴν ἐμπέδωσιν αὐτῆς, εἶναι ἡ πίστις περὶ ἐπιφανείας πονηρῶν πνευμάτων ἢ καὶ θηρίων ἅμα τῇ ἐκφωνήσει τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ καλοῦντος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάλιστα παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἐπακολουθούσης ἀπροσδοκήτου ἐπιφανείας δαίμονος τὴν ἀνεπίγνωστον ἀπαγγελίαν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τάσσεται τὸ ἐπεισόδιον τοῦ προκειμένου παραμυθίου. Ὁ ἀπολοφυρόμενος τὴν μοῖράν του ὁδοιπόρος δὲν φαντάζεται ὅτι οἱ σχετλιασμοί του εἶναι τὸ ὄνομα δαίμονος, ὅστις ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἄκουσμα αὐτοῦ. Ἐπίσης ἡ αὐτὴ πίστις ὑπόκειται ὡς αἰτιολογία ἀρχαίων καὶ νεωτέρων παροιμιῶν· ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ «Εἰ καὶ λύκου ἐμνήσθης»[71], λεγομένη ἐπὶ τῶν παρὰ προσδοκίαν ἐμφανιζομένων καθ' ἣν στιγμὴν γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν, προϋποθέτει ὡς γενικῶς παραδεδεγμένην παρατήρησιν, ὅτι ἐπιφαίνεται λύκος εὐθὺς ὡς ἤθελέ τις ἐκστομίσῃ τὴν λέξιν. Ὁμοίως καὶ ἡ ρωμαϊκὴ Lupus in fabula[72]. Νεοελληνικαὶ φέρονται αἱ ἑξῆς: *Τὸ λύκο ἀναβάνεις;* (=ἀναφέρεις) *τὴ νουρά του θὰ δῇς*[73], *Μὲ τὴ φωνὴ κι ὁ γάδαρος* ἢ ἐπὶ τὸ εὐφημότερον *κι ὁ Λάζαρος*[74], *Ἀνόρεψε τὸ γάαρο νὰ ᾖς ταυτιά του*[75],

---

66. Abt, Die Apologie des Apuleius, σ. 119 κἑ. W. Schmidt, σ. 33-43.

67. Μεσσηνιακὸν παραμύθιον, τοῦ ὁποίου περίληψιν ἐδημοσίευσα ἐν Νεοελλ. μυθολογ., Ἀθῆναι 1871, σ. 78-79. Τὸ παραμύθιον τοῦτο εἶναι κοινότατον εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς προπάντων λαούς, πολυπληθεῖς δὲ παραλλαγὰς αὐτοῦ (πλὴν τῆς ἑλληνικῆς τὴν ὁποίαν ἀγνοοῦσιν) ἀναγράφουσιν οἱ ἑξῆς: Edw. Clodd, The philosophy of Rumpelstiltskin ἐν Folk-lore Journal, 1889, τ. VII, σ. 135.161. Edw. Clodd, Tom Tit Tot, an Essay on savage philosophy in folktale, London 1898. G. Polívka, Tom Tit Tot ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.. 1900, τ. X, σ. 254-272. 325. 382-396. 438-439. Bolte-Polívka, Anmerkungen, 1913, τ. I, σ. 490-498.

68. Kroll, ἐν Archiv f. Religionswissenschaft, τ. VIII, ἐπιμέτρου, σ. 52.

69. Rohde, Psyche, 4ης ἐκδ., τ. I, σ. 174· τ. II, σ. 346.

70. Αὐτ., τ. I, σ. 65 κἑ.

71. Διογενιαν. 364. Ἀποστόλης 550. Σουίδ. λ. εἰ καὶ λ.

72. Otto, Sprichwörter der Römer, ἀρ. 988.

73. Πολίτου, Παροιμίαι (ἀνέκδ. μέρος), λ. λύκος 84.

74. Π.Π., λ. φωνὴ 8.9.

75. Καρπάθου. Π.Π., τ. Γ΄, σ. 325, λ. γάδαρος 4ᵃ.

Πὲς ὄνομα νὰ δῇς γάδαρο[76], *Σύρι τν ἀφλουγή τ, νὰ δῇς τσὶ τοὺ κουρμί τ*[77], *Σύρε ὄνομα νὰ ἰδῇς κορμί*[78]. Πολυπληθεῖς δ' εἶναι αἱ ἀντίστοιχοι παροιμίαι ἄλλων λαῶν, ὧν τὰς κυριωτάτας μνημονεύομεν ἀλλαχοῦ[79]. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παρενειρόντων εἰς τὸν λόγον τοιαύτας παροιμίας κατὰ νοῦν ἔχουσι μόνην τὴν τροπικὴν σημασίαν αὐτῶν, καὶ οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια ἐγείρεται ἐν αὐτοῖς περὶ ἐγκρυπτομένης ἐν τῇ παροιμίᾳ ἀρχαϊκωτάτης θρησκευτικῆς δοξασίας. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, ὅτι ἂν τίνες τῶν νεωτέρων παροιμιῶν φαίνονται ἴσως παραφθοραὶ ἢ παραφράσεις τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς, οἱ δὲ διατηρήσαντες αὐτὰς δὲν διέκριναν τὴν κυρίαν ἔννοιαν αὐτῶν, αἱ λοιπαὶ δ' ὅμως δὲν προέρχονται ἐκ μιμήσεως τῶν παλαιῶν, καὶ ἐμφαίνουσι μᾶλλον τὴν ἐμμονὴν καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν δοξασίαν περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ὀνόματος. Τοῦτο δὲ συνάγεται πρῶτον ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς διατυπώσεως τῶν παροιμιῶν· αἱ νεοελληνικαὶ πλὴν τοῦ λύκου, μνημονεύουσιν καὶ ἄνθρωπον[80], ἢ ἀποδίδουσιν ἀπεριφράστως εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ὀνόματος τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὀνομασθέντος. Αἱ δὲ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἀναφέρουσι τὸν διάβολον, ἀλώπεκα, ὄνον, τὸν ἥλιον (ὁλλανδικαί), τὸ στοιχειὸ (Troll, σουηδικαὶ καὶ νορβηγικαὶ) καὶ προσέτι οἱονδήποτε σκεῦος ἢ πρᾶγμα (ἰταλικαί). Ἀλλ' ἐμφανέστερον καταδεικνύει τὴν κυρίαν ἔννοιαν τῶν παροιμιῶν ἡ διατήρησις μέχρι τοῦδε παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῆς περὶ τῶν ὀνομάτων δοξασίας. Πρὸς πίστωσιν τούτου νομίζομεν ὅτι ἀρκοῦσιν ὀλίγα παραδείγματα.

Ἐν Μεκλεμβούργῳ δὲν ἐκστομίζουσι τὸ ὄνομα τοῦ λύκου κατὰ τὸ Δωδεκαήμερον, φοβούμενοι μὴ ἐμφανισθῇ πρὸ αὐτῶν. Καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Γερμανίας ἀποφεύγουσι καὶ τοῦ λύκου καὶ τῆς ἀλώπεκος καὶ ἄλλων θηρίων τὸ ὄνομα, διὰ νὰ μὴ ἐπιφέρουν ταῦτα ζημίας εἰς τὰ κτήματα[81]. Καὶ ἐν Δανίᾳ νομίζουσιν ἐπικίνδυνον νὰ μνημονεύωσι τὰ ὀνόματα ἐπιβλαβῶν θηρίων, τῶν λύκων, τῶν ἄρκτων κτλ. ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς Ὑπαπαντῆς, ὅτε πιστεύουν ὅτι ἰδίως περιτρέχουν τὴν γῆν πονηρὰ πνεύματα[82]. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Πρωσσίᾳ ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία, ὅτι ἡ τρὶς ἀλλεπαλλήλως ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος τεθνεῶτος προκαλεῖ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ[83]· καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας παραπλήσιαι περὶ ἐπιφανείας νεκρῶν φέρονται δοξασίαι[84]. Αἱ σουηδαὶ ποιμενίδες οὔτε τοῦ λύκου οὔτε τῆς ἄρκτου τὸ ὄνομα ἐκστομίζουν ἐκ φόβου μὴ ἐλ-

---

76. Π.Π., λ. ὄνομα 31.
77. Λέσβου. Π.Π., τ. Β', σ. 681.
78. Σύρου. Π.Π., λ. ὄνομα 34.
79. Π.Π., λ. λύκος 84.
80. Ἡ δὲ ἀντικατάστασις τοῦ λύκου διὰ τοῦ γαδάρου καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς καὶ ἐν ἀλλογλώσσοις παραλλαγαῖς τῆς παροιμίας, εἶναι πιθανῶς ἔνδειξις παραγνωρίσεως τῆς κυρίας ἐννοίας τῆς παροιμίας καὶ τροπῆς αὐτῆς ἐπὶ τὸ γελοιότερον.
81. Frazer, Golden Bough², τ. I, σ. 454.
82. W. Schmidt, Die Bedeutung des Namens, σ. 41.
83. Ad. Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, 3ης ἐκδ., § 754, σ. 473.
84. Αὐτ., § 773.

θόντα τὰ ζῶα διαφθείρουν τὰ ποίμνιά των· ἀλλὰ μεταχειρίζονται ἀντὶ τῶν κυρίων εὔφημα ὀνόματα ἢ περιφράσεις[85].

Κατὰ τὸ σωζοπολιτικὸν παραμύθιον ὁ ἄτεκνος δυσφορῶν διὰ τὴν ἀτυχίαν του ἔφυγε τοῦ οἴκου του καὶ ἐπλανᾶτο ἀνὰ τὰ ὄρη, ὅπου ἐπεφάνη αὐτῷ ὁ Ἀράπης. Ὁμοίως καὶ ἐν σαμιακῷ ἄτεκνος ἐγκαταλιπὼν τὴν οἰκίαν του πλανᾶται μέχρις ὅτου συναντᾷ καλόγηρον, ὁ ὁποῖος τὸν κάμνει μὲ ἓν μῆλον ν' ἀποκτήσῃ τέκνα[86].

Πάγκοινον εἶναι τὸ θέμα τῆς γονιμοποιήσεως διὰ τῆς βρώσεως ὀπώρας (ἢ ὀσφρήσεως ἄνθους ἢ καταπόσεως ὕδατος ἢ διὰ παντοίων παραπλησίων τρόπων). Εἰς τὸ σωζοπολιτικὸν παραμύθιον, ὁ σύζυγος τρώγει μετὰ τῆς συζύγου του μῆλον, δοθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἀράπη, καὶ ἡ σύζυγος συλλαμβάνει καὶ μὲ τὸ πλήρωμά τοῦ χρόνου γεννᾷ ἓν ἀγόρι. Παραγγέλεται δὲ νὰ μὴ ἀπορρίψῃ τὸν φλοιόν, ἀλλὰ νὰ τὸν δέσῃ σ' ἕνα παννί, τὸ ὁποῖον νὰ φυλάξῃ εἰς κιβώτιον[87]. Καὶ εἰς ἄλλα ἑλληνικὰ παραμύθια ἄτεκνοι σύζυγοι ἀποκτῶσι τέκνα φαγόντες ὁμοῦ μῆλον, δοθὲν εἰς τὸν σύζυγον[88]· ἢ τὸ μῆλον τρώγει μόνη ἡ γυνή[89]· ἢ μόνος ὁ ἀνήρ[90]. Ἡ κατ' ἐπέκτασιν τῆς θαυμασίας ἐγκυμοσύνης τρώγει τὸ μῆλον μὲν ἡ γυνή, τὸν δὲ φλοιὸν ἡ ἵππος καὶ γεννῶσιν ἐκείνη μὲν υἱόν, αὕτη δὲ πῶλον μὲ θαυμασίας ἰδιότητας[91]. Φέρονται δὲ καί τινα παραμύθια μνημονεύοντα θαυμασίας ἐγκυμοσύνας ἐκ παραπλησίων αἰτίων. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀφηγούμενα ὅτι ἀπὸ τεμάχια χρυσοῦ ψαριοῦ, τὰ ὁποῖα ἔφαγεν ἓν ἀνδρόγυνον, ἡ φοράδα των καὶ ἡ σκύλα των, ἐγέννησαν ἡ γυνὴ υἱόν, ἡ φοράδα πῶλον καὶ ἡ σκύλα σκύλακα, ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων δύο τεμαχίων τοῦ αὐτοῦ

---

85. L. Lloyd, Peasant Life in Sweden, σ. 251 (=Frazer, Le Totémisme, Paris 1898, σ. 24).

86. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε', σ. 556.

87. Τὸ παραμύθιον δὲν ἀναφέρει τὸν λόγον τῆς διατηρήσεως τοῦ φλοιοῦ, ἀλλ' ἐξ ἄλλων παραμυθίων ἐξηγεῖται, ὅτι τοῦτο γίνεται διότι καὶ ὁ φλοιὸς ἔχει γονιμοποιὸν δύναμιν ἐπὶ ζῴων.

88. Ἠπειρωτικὸν ἐκ Ζίτσης παρὰ τὰ Ἰωάννινα, βασιλεὺς παρ' ἐπαίτου (Hahn, ἀρ. 4, παραλλαγὴ 1, τ. ΙΙ, σ. 166). Σύρας, παρὰ δαίμονος, ἡ γυνὴ γεννᾷ τρία παιδιὰ (αὐτ., ἀρ. 68, τ. ΙΙ, σ. 33). Ζακύνθου, παρὰ καλογήρου (B. Schmidt, Gr. Märchen, ἀρ. 14, σ. 104). Σάμου, παρὰ καλογήρου ἐπίσης, γεννᾷ δίδυμα (Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε', σ. 557). Ὁμοίως καὶ ἐν ἀρμενικῷ παραμυθίῳ τρώγουσι τὸ γονιμοποιοῦν μῆλον ἀπὸ κοινοῦ οἱ δύο σύζυγοι (Zeitschrift d. Ver. f. Volksk., 1910, σ. 76).

89. Βασίλισσα λαβοῦσα παρὰ δερβίσου τρία μῆλα καὶ φαγοῦσα αὐτὰ τίκτει τρία τέκνα (Βίλτσας Ζαγορίου. Hahn, ἀρ. 4, σ. 79= Legrand, Recueil de contes populaires grecs, σ. 191).

90. Ροῳδιᾶς τῆς Κρήτης. ΚΠ. Σύλλογος, τ. 31, σ. 136.

91. Ἠπειρωτικὸν ἐκ Ζίτσης παρὰ τὰ Ἰωάννινα. Βασίλισσα παρ' Ἑβραίου (Hahn, ἀρ. 6, σ. 90). Ζακύνθου, βασίλισσα παρὰ καλογραίας (B. Schmidt, ἀρ. 23, σ. 120). Νάξου (Κρίσπη, Χόρτα διάφορα, 1901 Β', σ. 239). Παράλληλα: τὸ μῆλον μερίζονται κυρία, θεράπαινα, φοράδα καὶ σκύλα (Bolte-Polivka, Anmerkungen zu Grimm, τ. Ι, σ. 534). Τουρκικά: Βασίλισσα ἐκ μήλου δοθέντος εἰς τὸν βασιλέα ὑπὸ δερβίσου γεννᾷ υἱόν, φοράδα ἐκ τοῦ φλοιοῦ αὐτοῦ γεννᾷ ἵππον μὲ θαυμασίας ἰδιότητας (Kúnos ἐν Radloff, Proben d. Volkslitteratur d. türkischen Stämme, τ. VIII, σ. XII).

ψαριοῦ, χωσθέντων εἰς τὴν γῆν ἐφύτρωσαν δύο κυπαρίσσια, τῶν ὁποίων αἱ τύχαι συνεδέοντο πρὸς τὰς τῶν ταὐτοχρόνως γεννηθέντων διδύμων[92]. Ὅμοιον τὸ παραμύθιον περὶ τῆς κόρης, ἥτις καταπιοῦσα *δάκρυ ἐλιᾶς* ἐγέννησεν υἱὸν ἀνδρειωμένον, ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ τὸν τόκον παρθένος[93], καθὼς καὶ τὸ περὶ ἐγκυμοσύνης ἐκ βρώσεως ζωμοῦ κοκκάλου[94], ἢ τὸ περὶ συλλήψεως διὰ μόνου τοῦ λόγου τοῦ ἀνδρός[95].

Ὡς ἀνωτέρω παρετηρήθη, τὸ θέμα τοῦτο εἶναι κοινότατον καὶ παγκόσμιον. Ἀρχαῖοι μῦθοι ἀναφέρουσι τοιαύτας θαυμασίας ἐγκυμοσύνας. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Σαγγαρίου Νάνα ἐκ καρποῦ ἀμυγδαλῆς, ὃν ἔθεσεν εἰς τοὺς κόλπους της, ἔγκυος γενομένη ἐγέννησε τὸν Ἄττην[96]. Ἡ Juno ἐγέννησε τὸν Ἄρην, ὀσφρανθεῖσα ἄνθος[97], ἡ δὲ Ἰφιμέδεια τοὺς Ἀλῳάδας ἐμφορήσασα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς θαλάσσιον ὕδωρ[98]. Εἰς τούτους καταλέγεται πιθανῶς καὶ ὁ τῆς γεννήσεως τοῦ Περσέως. Ἀντίστοιχον μῦθον εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν τῶν γερμανικῶν λαῶν. Ὁ Völsung, ὁ πάππος τοῦ Σίγφριδ τῶν Νιβελοῦγκεν, γεννᾶται ἐκ μήλου, σταλέντος ὑπὸ τοῦ Ὀδὶν εἰς τὸν πατέρα του, ὅπερ παύει τὴν στείρωσιν τῆς μητρός του[99]. Πολυπληθεῖς δ' εἶναι αἱ ἐπαναλήψεις τοῦ θέματος τούτου εἰς μύθους καὶ παραμύθια διαφόρων λαῶν[100]. Πρὸς ἐπαύ-

92. Τηνιακὸν παρὰ Hahn, ἀρ. 22. Ὅμοιον παρὰ Buchon, La Grèce continentale et la Morée, σ. 375= Legrand, σ. 165. Ἀναγραφὴν παραλλήλων παραμυθίων ἄλλων λαῶν περὶ θαυμασίων ἐγκυμοσυνῶν, προερχομένων ἐκ τῆς βρώσεως τεμαχίων ἰχθύος καὶ ἀναβλαστήσεως φυτῶν ἢ ζώων ἐκ τῆς καταχώσεως τῶν ὑπολοίπων τεμαχίων εἰς τὴν γῆν, βλ. παρὰ R. Köhler, Kleine Schriften, τ. I, σ. 179-180. 387. Bolte-Polivka, Anmerkungen, τ. I, σ. 534. 544-545. Παραμύθια τῆς Ἄνω Βρετάνης ἀναφέρουσι σύλληψιν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου ἰχθύος (Revue des trad. popul.,τ. VII, σ. 417).

93. Σαμιακὸν (Σταματιάδ. Ε', σ. 522-523). Καὶ παραδόσεις τῶν ἰθαγενῶν τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς ἀναφέρουσιν ἐγκυμοσύνας προελθούσας ἐκ τῆς μασήσεως ρητίνης (Boas ἐν Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie, 1892, σ. 62. 324. 390· 1893, σ. 243· 1895, σ. 197).

94. Ἀνέκδοτον παραμύθιον Πλαγιᾶς τῆς Βονίτσης (τῆς συλλογῆς μου).

95. Κρητικὸν παραμύθιον (Χατζηϊωάννου, Κύπρος, σ. 6).

96. Παυσαν. Ζ' ιζ' 11. Ἱππόλυτ. Ε' 9. Οὗτος εἶναι ὁ ἀρχέτυπος μῦθος, μεταγενέστερος δ' ὁ ἀναφέρων καρπὸν ροιᾶς (Arnob., Adv. nat. V 6. Βλ. καὶ Hepding, Attis, σ. 106 (Religionsgesch. Versuche u. Vorarb., τ. I).

97. Ovid., Fast. V 229.256. Usener, Italische Mythen ἐν Rhein. Mus. f. Phil., τ. 30, σ. 216 κέ (Kl. Schriften, τ. IV, σ. 129 κέ).

98. Ἀπολλόδωρ. Α' ζ' 4. Ὁ ἀρχέτυπος μῦθος θ' ἀπέδιδε τὴν κυοφορίαν εἰς τὸ θαλάσσιον ὕδωρ, ἀλλ' ὁ μυθογράφος, παρανοῶν αὐτόν, προσθέτει καὶ τὸν κοινῶς φερόμενον περὶ γεννήσεως τῶν Ἀλῳαδῶν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος: «καὶ συνελθὼν αὐτῇ Ποσειδὼν δύο ἐγέννησε παῖδας». Πρβλ. τοὺς μύθους ἄλλων λαῶν περὶ κυοφορίας ἐκ τοῦ ὕδατος τῆς θαλάσσης παρὰ Saintyves, Les vierges mères, σ. 44 κέ.

99. Völsûnga Saga 4.

100. Συναγωγὴ παραλλήλων ἐν E. S. Hartland, The legend of Perseus, London 1894, τ. I, σ. 71. 102. Frazer, Pausanias, τ. IV, σ. 138-140. Hepding, Attis, σ. 107-108. Fehrle, Die Kultische Keuscheit in Alterthum, σ. 21-22 (Religionsgesch. Versuche u. Vorarbeiten, τ.VI). Bolte-Polivka, Anmerkungen, τ. I, σ. 544-545. P. Saintyves, Les vierges mères et les naissances miraculeuses, Par. 1908. Arn. van Gennep, Religions, moeurs et légendes, Par. 1908, τ. I, σ. 14 κέ (Lucina sine concubitu).

ξησιν τῆς τερατείας τῶν περὶ ἡρώων μυθοπλαστιῶν, προσάπτεται συχνάκις εἰς αὐτοὺς καὶ τὸ θαυμάσιον χαρακτηριστικὸν τῆς γεννήσεώς των ἐκ παρθένου ἢ τῆς συλλήψεως ἐν γαστρὶ κατὰ τρόπον παντελῶς ἔκτροπον. Ἡ δημιουργία τοιούτων μύθων παρουσιάζει πρόβλημα ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Εἶναι μὲν οἱ μῦθοι οὗτοι κοινοὶ εἰς πολλοὺς λαούς, ἀλλ' ἡ διάδοσις αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς μετανάστασιν καὶ μετάδοσιν ἀπὸ ἑνὸς λαοῦ εἰς τοὺς ἄλλους, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν λαῶν παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐπιχωριάζουσιν οὐδεμίαν εἶχόν ποτε κοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους. Μίαν μόνον ἐξήγησιν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τοιοῦτοι μῦθοι ἦσαν αὐθιγενῆ δημιουργήματα παλαιοτάτων χρόνων, προσαρμοζόμενα εἰς πνευματικὴν ἀντίληψιν θεωροῦσαν τὸ ἔκτροπον καὶ τερατῶδες ὡς φυσικὸν καὶ κανονικόν[101]. Ὁ ἄνθρωπος ἐν κατωτάτῃ βαθμῖδι πνευματικῆς καταστάσεως εὑρισκόμενος δὲν διακρίνει τὴν συνάφειαν τῆς ὁμιλίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς καὶ τῆς συλλήψεως καὶ ὑπολαμβάνει τὴν ἐγκυμοσύνην ὡς προερχομένην ἐξ αἰτίου τινὸς ἐξωτερικοῦ, ἐκ μαγικῆς τινος ἐπηρείας. Ἀπόρροια τῶν ἰδεῶν τούτων εἶναι αἱ περὶ θαυμασίων κυήσεων διηγήσεις, αἵτινες μεταβληθείσης τῆς ἀντιλήψεως παραμένουσιν ὡς μῦθοι καὶ παραμύθια. Ὅτι δὲ τοιαύτη ἀντίληψις τῆς κυήσεως εἶναι ἡ πρωτόθετος, καταφαίνεται ἐκ τῆς μέχρι τῆς σήμερον ἐπικρατήσεως παρομοίων ἰδεῶν παρὰ λαοῖς κατὰ φύσιν. Ἰθαγενεῖς τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Μαλαϊκῆς χερσονήσου πιστεύουσιν ὅτι ἡ γυνὴ συλλαμβάνει τρώγουσα ἐδώδιμόν τι, εἴτε πτηνόν, εἴτε ἄλλο ζῶον, εἴτε ὀπώραν[102]. Ἡ δὲ συμμετοχὴ τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὴν γένεσιν ὑποδεικνύεται ἐνιαχοῦ διὰ τῆς παροχῆς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τῆς γονιμοποιοῦ τροφῆς εἰς τὴν γυναῖκα[103]. Ἐμφαίνει δ' ἴσως τοῦτο μεταβολὴν τῆς ἀντιλήψεως, ἀναγνώρισιν δηλ. τοῦ ἀνδρὸς ὡς κυρίου αἰτίου τῆς γενέσεως, οὗ ἕνεκα ἡ προσφορὰ τῆς τροφῆς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἔχει μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα προσπαθείας πρὸς συμβιβασμὸν τῆς πρωτοθέτου πρὸς τὴν ὑστερωτέραν ἀντίληψιν. Εὐκρινέστερον δὲ παρατηρεῖται ἡ διαφορὰ τῆς ἀντιλήψεως εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν φυσιολογικῶν νόμων τῆς κυήσεως προελθόντων μύθων. Διότι διασκευάζονται οὗτοι ἐνίοτε διὰ τῆς προσθήκης αἰτιολογίας σκοπούσης τὴν συγκάλυψιν τοῦ ἀλλοκότου αὐτῶν. Οὕτως ἐν τῷ μύθῳ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἄττιδος τὸ ἀμύγδαλον, ὅπερ ἔθεσεν εἰς τὸν κόλπον της ἡ Νάνα, παρίσταται ὅτι ὤφειλε τὴν γονιμοποιὸν δύναμιν αὐτοῦ, εἰς τὸ ὅτι ἦτο καρπὸς δένδρου φυέντος ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου κατεχώσθησαν τὰ αἰδοῖα τοῦ Ἀγδίστιος. Ἐν παραμυθίῳ τοῦ Σιὰμ παρθένος βασιλοποῦλα κυοφορεῖ, διότι ἔφαγε μῆλον ἀποκοπὲν ἐκ μηλέας, τὴν ὁποίαν ἐγονιμοποίησε κηπουρός, οὐρήσας εἰς τὴν ρίζαν αὐτῆς[104]. Τὸ δὲ παλαιότατον αἰγυπτιακὸν παραμύθιον

---

101. Βλ. A. van Gennep, ἔνθ' ἀν. σ. 20.

102. F. v. Reitzenstein, ἐν Zeitschrift f. Ethnologie, 1909, σ. 645 κέ. W. Foy ἐν Archiv f. Religionswissenschaft, 1912, τ. XV, σ. 501 κέ.

103. W. Foy, αὐτ., σ. 504.

104. Bastian, Die Völker des östlichen Asiens, τ. I, σ. 354= Frazer, Pausanias, τ. IV, σ. 139.

τῶν δύο ἀδελφῶν ὑποδεικνύει ὡς αἴτιον τὴν μετεμψύχωσιν· ἡ βασιλόπαις συλλαμβάνει ἐκ τῆς βρώσεως καρποῦ περσέας, ἥτις ἐφύη ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ ταύρου εἰς ὃν εἶχε μεταμορφωθῇ ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν[105]. Ἡ περὶ μετεμψυχώσεως δοξασία εἶναι, κατὰ τὸν Hartland, ἡ πηγή, ἐξ ἧς ἀπέρρευσαν οἱ τοιοῦτοι μῦθοι[106]· ἀλλὰ πιθανώτερον φαίνεται μᾶλλον, ὅτι αἱ ἐπὶ τῆς δοξασίας ταύτης στηριζόμεναι παρενθῆκαι ἐνυφάνθησαν εἰς τὴν διήγησιν πρὸς ἐξήγησιν καὶ αἰτιολογίαν τοῦ ἀκαταλήπτου πλέον καταστάντος θέματος, ἕνεκα τῆς ἀσυμφωνίας αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν ὀρθὴν περὶ συλλήψεως ἀντίληψιν.

Τὸ ἐπεισόδιον τῶν εὐγνωμόνων ζῴων παρεμβάλλεται εἰς διάφορα παραμύθια· τὰ ζῷα θαυμασίας διαθέτοντα δυνάμεις προστρέχουσιν ἑκάστοτε ἀρωγοὶ εἰς τὸν ἥρωα κινδυνεύοντα, πρὸς ἐκδήλωσιν εὐγνωμοσύνης διότι εὐηργέτησεν αὐτά, συνήθως λύσας ἔριν αὐτῶν περὶ τροφῆς διὰ καταλλήλου καὶ δικαίας διανομῆς αὐτῆς. Ὅμοια ἑλληνικά: Ζίτσας Ἠπείρου: Hahn, ἀρ. 5 (λέων, ἀετός, μύρμηξ). Ζαγορίου: Αὐτ., ἀρ. 5, παραλλαγὴ 1, τ. II, σ. 194 (δράκων, ἀετός, μυῖα, μύρμηξ). Πελοποννήσου: Νεοελλ. ἀνάλ. Α΄ 51= Legrand, Contes populaires grecs, σ. 67 (λέοντες, μύρμηκες). Ζακύνθου: B. Schmidt, Gr. Märchen, σ. 77 (λέοντες, μύρμηκες). Καρδαμύλων Χίου: Ἀμάντου, Χιακὸν ἀρχεῖον Α΄, σ. 134 κέ (λέοντες, μύρμηκες, μέλισσαι). Ροκκαφόρτης Καλαβρίας. La Calabria, 1894, τ. VII, σ. 27· 1896, τ. IX, σ. 2 (λέων, ἄρκτος, τίγρις). Αὐτ., 1901, τ. XIII, σ. 11 (μύρμηξ, λέων, ἄρκτος, τίγρις). Ὁ Hahn ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν συλλογήν του (τ. 1, σ. 57) ὑπήγαγεν ὑπὸ ἴδιον τύπον (die dankbaren Thiere) τοὺς περὶ εὐγνωμόνων ζώων ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους καὶ τὰ ἑλληνικά, γερμανικὰ καὶ σερβικὰ παραμύθια. Περὶ παραπλησίων μύθων τῶν ἀρχαίων βλ. τὴν μονογραφίαν τοῦ Marx (Griechische Märchen von dankbaren Tieren u. Vervandtes, 1889)· ἀναγραφὴν δὲ παραλλήλων παραμυθίων διαφόρων λαῶν βλ. παρὰ Polivka ἐν Zeitschrift f. österr. Verein, τ. II, σ. 188, 4. Bolte - Polivka, Anmerkungen zu Grimm, τ. I, σ. 134· τ. II, σ. 21-28.

Γ΄ *Ὁ ἀχτός*. Ἑλληνικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ παραμυθίου τούτου ἐκ Νάξου: Νεοελλ. ἀνάλ., τ. Β΄, σ. 30, ἀρ. 17=Garnett, Greek Folk Poesy, τ. II, σ. 345. Σάμου: Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε΄, σ. 607-608. Ρογδιᾶς Κρήτης: Ζωγρ. ἀγών, τ. Β΄, σ. 60. Λάστας τῆς Γορτυνίας: Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα, σ. 54-55. Κύπρου: Κρητικὸς λαός, 1909, σ. 169-170. Παραπλήσιον ἑλληνικὸν Σμύρνης παρὰ Hahn, ἀρ. 56.

Τὸ παραμύθιον ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὑπὸ τῶν Γάλλων καλουμένων randonnées, ὑπὸ τῶν Ἄγγλων accumulative stories, ὑπὸ δὲ τῶν Γερμανῶν Häufungsmärchen ἢ Kettenmärchen, ἅτινα ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσω-

105. G. Maspero, Contes populaires de l' Égypte ancienne, σ. 26. Flinders Petrie, Egyptian Tales, τ. II, σ. 64.

106. E. Sidney Hartland, Primitive Paternity, Lond. 1909, τ. I, σ. 157. 189.

μεν *κλιμακωτά*, διὰ τὴν εἰς κλιμακωτὸν σχῆμα διατύπωσιν αὐτῶν. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει νὰ καταλέξωμεν πλὴν τῶν παραμυθίων καὶ παιδικὰ ᾄσματια τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ ὁμοίων ὑποθέσεων, ὧν τινα φέρονται καὶ καταλογάδην. Ἑλληνικὰ τοιαῦτα ᾄσματια εἶναι τὰ ἑπόμενα:

1. Παιδὶ μὲ κουδουνάκι, ἀπειλὴ ἀρνουμένου ν' ἀποδώσῃ τὸ κουδουνάκι δένδρου μὲ τὸν πέλεκυν, τοῦ πελέκεως ἀρνουμένου νὰ κόψῃ τὸ δένδρον μὲ τὴν φωτιάν, ταύτης μὲ τὸ νερόν, τοῦ νεροῦ μὲ τὸν ἐλέφαντα ποῦ θὰ τὸ ροφήσῃ, τοῦ ἐλέφαντος μὲ τοὺς ποντικοὺς ποῦ θὰ ἔμβουν εἰς τ' αὐτιά του, τῶν ποντικῶν μὲ τὴν γάταν, ἡ ὁποία τρέχει πρὸς δίωξιν αὐτῶν, οὗτοι κατὰ τοῦ ἐλέφαντος, ὁ ἐλέφας πρὸς τὸ νερόν, τὸ νερὸν κατὰ τῆς φωτιᾶς, αὕτη κατὰ τοῦ δένδρου, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει τὸ κουδουνάκι εἰς τὸ παιδί. Στενιμάχου Θρᾴκης, καταλογάδην (Πανδώρ., τ. ΙΑ, σ. 453)[107].

2. Φτίλι τοῦ λύχνου ἔφαγεν ὁ ποντικός, τὸν ποντικὸν ὁ γάτος, τὸν γάτον ὁ σκύλος, τοῦτον ἐσκότωσε τὸ ξύλο, τὸ ξύλο ἔκαψε ὁ φοῦρνος, τὸν φοῦρνον ἔσβησε ὁ πόταμος, τὸν πόταμον ἔπιε τὸ βῶδι, τὸ βῶδι ἔφαγε ὁ λύκος, τὸν λύκον ἐσκότωσε ὁ κυνηγός. Ἠπειρωτικόν: (Ζωγράφ. ἀγὼν Α', σ. 8-9). Λακκοβικίων Παγγαίου: τὸν λύκον σκοτώνει ὁ γέρος ποῦ εἶχε ἕνα καντῆλι, ποῦ τὸ φτίλι του ἔφαγε ὁ ποντικός (Α. Δ. Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, 1901, σ. 56, ἀρ. 102). Ἀρεσσοῦ Σηλυβρίας: Παχτίκου, ἀρ. 133 (φτίλι, ποντικός, γάτα, σκύλος, ξύλο, φοῦρνος, ποταμός, βόιδι, χασάπης, ἀρχάγγελος)[108].

3. Πετεινόν, ποῦ ξυπνοῦσε τὸ γέρο, ἔφαγε γάτα, τὴν γάταν ἀλεποῦ, τὴν ἀλεποῦ λύκος, τὸν λύκον λέων, τὸν λέοντα πῆρε ἕνας ποταμὸς (Passow, ἀρ. 273=Ζωγράφ. ἀγών, σ. 108, ἀρ. 133). Γέρος, πετεῖνι ποῦ τὸν ξυπνοῦσε, τὸ ἔφαγε ἀλεποῦ, τὴν ἀλεποῦ σκύλος, τὸ σκύλο σκότωσε ξύλο, τὸ ξύλο ἔκαψε φοῦρνος, τὸν ἔσβησε ποτάμι, τὸ ἔπιε βόιδι, τὸ ἔφαγε λύκος, τὸν σκότωσε τσοπάνης, τὸν πῆρε ἡ πανοῦκλα (Sanders, Das Volksleben d. Neugriechen, Mannhein, 1844, σ. 56. 58=Marcellus, Chants du peuple en Grèce, 1851, σ. 344. 346=Passow, ἀρ. 274= Λιανοτράγουδα, 1866, σ. 204=Ζωγράφ. ἀγὼν Α', σ. 109, ἀρ. 137). Θεσσαλίας ἀνέκδοτον: πέτος, ἀλεποῦ, σκύλος, ξύ-

---

107. Ὅμοιον ᾄσματιον κουτσοβλαχικόν: G. Weigand, Vlacho Meglen, Lpz. 1892, ἀρ. 5, σ. 74 (κουδουνάκι ἀλεποῦς, πεῦκον, πέλεκυς, φωτιά, ποτάμι, βόιδι, λύκος, κυνηγός, ποντικός, γάτα). Ρωμουνικὸν παραμύθιον Βουκοβίνας: Zts. d. Ver. f. Volksk., 1899, τ. IX, σ. 180-181 (γουρουνάκι μὲ τὸ κουδουνάκι του, δένδρον, φωτιά, βροχή, βόιδι, λύκος, τουφέκι, ποντικός, γάτα). Πρβλ. βουλγαρικὸν ᾄσματιον παρὰ Dozon, Chansons populaires bulgares, ἀρ. 85 (ἐρείκη, φωτιά, Δούναβις, βουβάλι, ἀρκοῦδα).

108. Ὅμοιον τῶν ἰθαγενῶν Ἰνδῶν τῆς Ἀργεντίνας ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk., 1906, τ. XV, σ. 161-162. (Ὁ ποντικὸς ἐρωτηθεὶς διατί τρυπᾷ τὰ σπίτια, ἀποκρίνεται γιατὶ μὲ κυνηγᾷ ὁ γάτος, ὁ γάτος κυνηγᾷ τὸν ποντικὸ γιατὶ τὸν δέρνει τὸ ξύλο, τὸ ξύλο γιατὶ τὸ καίει ἡ φωτιά, τὴ φωτιὰ σβήνει τὸ νερό, τὸ νερὸ τὸ πίνει τὸ βόιδι, τὸ βόιδι σφάζει τὸ μαχαῖρι, τοῦτο τὸ ἀκονίζει τὸ ἀκόνι, τὸ ἀκόνι τὸ καίει ὁ ἥλιος, τὸν ἥλιο σκεπάζει τὸ σύννεφο, τὸ σύννεφο διώχνει ὁ ἀέρας, ὁ ἀέρας διώχνει τὸ σύννεφο γιατὶ θέλει νὰ βρέξῃ, ἡ βροχὴ βρέχει γιατὶ τὸ θέλει ὁ θεός, ὁ θεὸς κυβερνᾷ ὅλα).

λο, φοῦρνος, ποτάμι, βόιδι, μακελλάρης, Χάρος, Θεός. Ἰωαννίνων: Ἀραβαντιν., Συλλογὴ δημοτ. ᾀσμάτων, σ. 139, ἀρ. 200 (πέτος ξύπναε τὸ γέρο ποῦ φύλαε τὸν κῆπο μὲ τὰ τριαντάφυλλα, ἀλωποῦ ἔφαγε πέτο, τὴν ἀλωποῦ σκύλος, ξύλο, φοῦρνος, ποτάμι, βόιδι, λύκος, τουφέκι ἐσκότωσε τὸν λύκο). Ἕτερον ἠπειρωτικόν: Ἑστία, 1894, σ. 397 (παραλλαγὴ ἐν τέλει: τὸ βόδι ἔσφαξε ὁ μακελλάρης, τὸν μακελλάρη ἅρπαξε ὁ Χάρος, τὸ Χάρο σκότωσε ὁ Θεός). Θεσσαλονίκης: Passow, ἀρ. 275=Ζωγρ. ἀγὼν Α΄, σ. 200, ἀρ. 139 (γέρος ποῦ φύλαε τὸν κῆπο μὲ τριαντάφυλλα, γάιδαρος, τάβανος (=οἶστρος), πετεινός, ἅλπαρος (=ἁλώπηξ), σκύλος, ξύλο, φοῦρνος, ποταμός). Λευκάδος: ΚΠ. σύλλογος Η΄, 400-401 (γέρος μὲ κῆπο, γάδαρος, ντάβανος, κόκοτος, ἁλιποῦ, σκύλος). Σιγάλα, Ἐθν. ᾄσμ., σ. 431 (γέρος, πετεινός, ἁλωποῦ, σκύλος, ξύλο, φοῦρνος, ποτάμι, βόιδι, χασάπης, πανοῦκλα).

4. Πετεινὸς μηνύει ἀνατολὴν ἡμέρας εἰς γυναῖκας, πάνε γιὰ ξύλα, τά 'καψε ἡ φωτιά, τὴν ἔσβησε τὸ νερό, τό 'πιαν τὰ βόιδα, εἶναι στὸ δέντρο, τό 'κοψε ὁ παπᾶς, ὁ παπᾶς ἐπέθανε. Καλαμάτας: Πανδώρ. ΙΗ΄ 280. Κορινθίας: Λελέκου, Ἐπιδόρπιον Α΄, σ. 140 (πετεινός, γυναῖκες, ξύλα, φωτιά, βροχή, βόιδι, χασάπης). Ἰωαννίνων: Ἀραβαντιν., σ. 138, ἀρ. 196 (πέτος, κοπέλλες, ξύλα, φωτιά, βροχή, βόιδι, μπακάκοι). Βάρνης: ἀνέκδοτον συλλογῆς μου (γυναῖκες, ξύλα, φωτιά, βροχή, βόιδια, χασάπης)[109].

5. Μαγειρεμένος λαγός, τὸν ἔφαγε ἡ γάτα, ποῦ εἶναι στὰ κόκκινα κεραμίδια, ποῦ εἶναι στὸ κόκκινο χῶμα, ποῦ εἶναι στὸ ποτάμι, ποῦ τὸ ρούφηξε ἡ ἀγελάδα, ποῦ τὴν ἔσφαξε ὁ χασάπης, ποῦ πέθανε. Θεσσαλονίκης: Abbott, Macedonian Folklore, σ. 324.

6. Δεντριὰ ἔχουν κλαριά, κλαριὰ φωλιές, αὐγά, πουλιά, φτερά. Ἰωαννίνων: Ἀραβαντιν., σ. 138, ἀρ. 198)[110].

7. Γριὰ μάλωνε μὲ τὶς κότες, κατσουλάκι, σκυλάκι, γουρουνάκι, γαϊδουράκι, βοϊδάκι, φωλίτσι της. Θεσσαλονίκης: (Passow, ἀρ. 276= Ζωγράφ. ἀγὼν Α΄, σ. 110, ἀρ. 141). Ὁ παπᾶς ἀγόρασε πετεινό, δρνιθα, γάιδαρο (Sanders, σ. 138= Passow, ἀρ. 277= Ζωγράφ. ἀγὼν Α΄ 111, ἀρ. 142). Ἀρβανιτοκερασιᾶς τῆς Ἀρκαδίας, ἀνέκδοτον παρὰ Μιχ. Τρανοῦ (βλάχα πάει νὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν ἀγορὰν κοτοῦλα, γάλο, χῆνα, προβατίνα, κατσίκα, γελάδα κλπ.)[111].

8. Γέρος ἔσπερνε κουκκιά, ἐτσάπιζεν, ἤβγαινεν, ἐλίνευγεν, ἐλίχνευγεν, ἐσάκκιζέν τα (Βόθρων Νάξου· ἀνέκδοτον τῆς συλλογῆς μου).

9. Ἡ ἀγαπητικιὰ θὰ γίνῃ ἀγριοπέρδικα, ὁ ἀγαπητικὸς κυνηγός, ἡ ἀγαπητικιὰ λουλοῦδι, ὁ ἀγαπητικὸς μελίσσι, ἐκείνη σταφύλι, αὐτὸς τρίγυστρα, κρασί,

---

109. Πρβλ. τὸ τέλος τοσκανικοῦ παιδικοῦ ᾀσματίου: «... τὸ καψε ἡ φωτιά. Ποῦ εἶν' ἡ φωτιά; Τὴν ἔσβησε τὸ νερό. Ποῦ εἶν' τὸ νερό; Τό πιε ἡ γίδα. Ποῦ εἶν' ἡ γίδα; Τὴν ἔγδαραν. Ποῦ εἶν' τὸ τομάρι της; Τό καμαν ταμποῦρλο». (Archivio per le tradiz. popolari, τ. XXI, σ. 386).

110. Ὅμοιον γνωστὸν γερμανικὸν παρὰ K. Bücher, Arbeit u. Rhythmus⁴, 1909, σ. 87.

111. Ὁ Sanders, σ. 139 δημοσιεύει καὶ ὅμοιον ἀλλὰ μακρότερον ἀνέκδοτον ἰδιωματικὸν γερμανικὸν (plattdeutsch) παιδικὸν ᾀσμάτιον. Βλ. καὶ K. Bücher, ἔνθ' ἀν., σ. 88.

πραματευτής. Κερκύρας: Μανούσου, Τραγούδια ἐθνικά, 1850, τ. Β΄, σ. 65-66[112].

10. Αἰτήσεις (ὡς ἐν τῷ παραμυθίῳ). Κερίν, εἰς τὴν μέλισσαν, μέλισσα θέλει φτερόν, ἀετός, πτῶμα, βοσκός, ὑποδήματα, ὑποδηματοποιός, τρίχα, χοῖρος, κριθάρι, γεωργός, ὑνί, κωμοδρόμος (=σιδηρουργός), κάρβουνα, πεῦκον, φωτιά, καντήλα, λάδι, ἐλιά, νερό, ποταμός, ὁ ποταμός θέλει καθάρισμα. Κύπρου: Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β΄, σ. 239-240,3. Χρυσαλλίς, τ. Γ΄, σ. 151, 5.

11. Γριὰ εὑρίσκει κοριάν (ἄρτου), γυρεύει ἀπὸ τὸν τζομπαρτζὴ ζωμὸν νὰ τὴν βρέξῃ, ὁ τζομπαρτζὴς γυρεύει ἀγγεῖον, ὁ ἀγγειοπλάστης χῶμα, ἡ γῆ δρόσον, τὰ οὐράνια θυμίαμα, ὁ πραματευτὴς φίλημα, ἡ κόρη κοντοῦρες ὁ κοντουρτζὴς (σανδαλοποιὸς) δέρμα, ἡ ἀγελάδα χορτάρι, ὁ κηπουρός...(ἀτελές). Βασιλικῶν Μακεδονίας: Abbott, Macedonian Folklore, σ. 324-328. Στενιμάχου Θρᾴκης, καταλογάδην: Πανδώρ. ΙΑ΄, σ. 453 (ποντικὸς εὑρὼν ξηραδάκι (ξηρὸν τεμάχιον ἄρτου), γυρεύει ἀπὸ τὸν μάγειρον ζωμὸν νὰ βρέξῃ νὰ τὸ φάγῃ, ὁ μάγειρος γυρεύει ξυλάκι, τὸ βουνὸν βροχήν, ὁ θεὸς θυμίαμα, ὁ γιαχουντὴς (Ἑβραῖος) αὐγό, ἡ ὄρνιθα κεχρί, ὁ μπακάλης ἅλας, ὁ ποντικὸς πνίγεται εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἐπῆγε νὰ εὕρῃ ἅλας).

Πολυπληθῆ ὅμοια παραμύθια ἄλλων λαῶν ἀναγράφουσιν ἐκ διαφόρων συλλογῶν οἱ ἑξῆς: R. Köhler, Kleine Schriften, τ. I, σ. 184-185. Cosquin, Contes populaires de Lorraine, τ. I, σ. 282-284· τ. III, σ. 361. Şaineanu, Basmele române, Bucuresci 1895, σ. 950-953. K. Weinhold ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volksk., 1897, τ. VII, σ. 159-162. Bolte-Polivka, Anmerkungen zu Grimm, τ. I, σ. 293-295· τ. II, σ. 146-149. Παραμύθια δὲ καὶ ᾀσμάτια οἱ αὐτοὶ R. Köhler, αὐτ., τ. III, σ. 355-365 καὶ Bolte - Polivka, ἔνθ' ἀν., τ. II, σ. 100-108 καὶ ὁ W. Scheffler, Die französische Volksdichtung u. Sage, Lpz. 1884, τ. I, σ. 251-256. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἑπόμενα πλὴν τῶν πλείστων ἑλληνικῶν καὶ τῶν εἰς σημειώσεις τῶν σ. 326 κἑ μνημονευομένων ξένων: Mélusine, τ. I, σ. 148-149. 218. 425-427. 461-462. Revue des tradit. populaires, 1892, τ. VII, σ. 238· 1893, τ. VIII, σ. 238-239· 1896, τ. XI, σ. 263-264.462-463· 1898, τ. XIII σ. 19· 1901, τ. XVI, σ. 260· 1902, τ. XVII, σ. 679· 1909, τ. XXIV, σ. 272-273· 1910, τ. XXV, σ. 43-45. 250-251. Archivio per le tradiz. popolari, τ. IV, σ. 200-202. Schweizer. Archiv f. Volksk., 1911, σ. 24-26.

---

112. Ἀντίστοιχοι ἐν παραμυθίοις αἱ ἀμοιβαῖαι μεταμορφώσεις διώκοντος καὶ διωκομένου. Ἑλληνικά: Hahn, ἀρ. 68, τ. II, σ. 37 κἑ. 286-287. Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. Α΄ 323 κἑ= Garnett, Greek Folk Poesy, τ. II, σ. 147 κἑ). Ἀναγραφὴν τῶν πολυαρίθμων παραλλήλων βλ. παρὰ Benfey, Pantschatantra, § 167, τ. I, σ. 410 κἑ. Th. Zielinski ἐν Philologus, 1891, τ. 50, σ. 150-151. K. Maurer ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volksk., τ. VI, σ. 444. Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, τ. V, σ. 199-200. Polivka ἐν Sbornik za narodni umotvorenija, Sofia 1898, τ. 15, σ. 393 κἑ. Bolte-Polivka, Anmerkungen zu Grimm, τ. II, σ. 68.

Τἀσμάτια ταῦτα παρ' ἡμῖν συνήθως τραγουδοῦν πρὸς διασκέδασιν τῶν παίδων αἱ μητέρες ἢ αἱ τροφοὶ αὐτῶν, εἴτε καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες. Ἐν Ἰωαννίνοις, ὡς σημειώνει ὁ Ἀραβαντινὸς (σ. 137) τὰ τραγουδοῦν, «ὅταν κρατῶσι τὰ βρέφη πατοῦντα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους». Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας βεβαίως περιστάσεις τραγουδοῦνται ὑπὸ τῶν τροφῶν καὶ τῶν παιδίων, ὡς ἀστεῖα παιδικὰ τραγούδια, πλὴν τοῦ ὑπ' ἀρ. 9 κερκυραϊκοῦ, ὅπερ εἶναι ἐρωτικόν[113]. Ὁ Passow πάντα τὰ τοιαῦτα ᾄσματα τῆς συλλογῆς του (ὑπ' ἀρ. 273-277) ἐπιγράφει *ναναρίσματα*· ἀλλ' ἂν τὰ ἐκ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ πενθεροῦ τοῦ Ἐρρίκου Οὐλερίχου παραληφθέντα ἐχαρακτηρίζοντο ὑπὸ τούτου ὡς ναναρίσματα εἶναι ἄδηλον, βεβαίως δ' ὅμως εἰς τὸ ἐκ τοῦ Sanders ἀναδημοσιευθὲν ὑπ' ἀρ. 274 προσέθηκεν αὐθαιρέτως ὁ Passow τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον, διότι ὁ μὲν πρῶτος ἐκδότης τὸ ἐπιγράφει ἁπλῶς «παιδικὸν τραγοῦδι», ὁ δὲ Marcellus (II 352) ρητῶς λέγει, ὅτι δὲν τὸ τραγουδοῦν αἱ τροφοὶ διὰ ν' ἀποκοιμίζουν τὰ παιδία, ἀλλὰ τοὐναντίον διὰ νὰ τὰ κρατοῦν ἔξυπνα. Τὸ ἐν ἀρ. 7 τῆς Ἀρβανιτοκερασιᾶς εἶναι ὀρχηστικὸν καὶ τραγουδεῖται ὅταν ἡ διασκέδασις ζωηρεύῃ. Οἱ τραγουδισταὶ προσθέτουσιν ἢ ἐναλλάσουσι κατὰ βούλησιν ζῶα, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχωσι νὰ μὴ παραλείπωσι κανὲν τῶν μνημονευθέντων, μιμούμενοι τὰς φωνάς των, ἀπὸ τὰς ἀνακεφαλαιωτικὰς στροφάς. Ἐνιαχοῦ πάλιν τἀσμάτια χρησιμεύουν εἰς ἄσκησιν ἐπιτροχάδην ἀπαγγελίας, ἢ εἶναι μνημοτεχνικὰ γυμνάσματα, ἢ ἀπαγγέλλονται εἰς ἁμίλλαν φωνητικῆς ἀντοχῆς, ἑκάστης στροφῆς ἀπαγγελλομένης ἀπνευστί. Ὁμοίως δὲ εἴς τινα μέρη τῆς Γερμανίας ἐπέχουσι θέσιν ἐργατικῶν ᾀσμάτων, συμβάλλοντα εἰς τὰς κλωστικὰς ἐσπερίδας τῶν χωρικῶν νὰ προκαλῆται ἡ ἁμίλλα τῶν κλωστριῶν πρὸς ταχυτέραν παραγωγήν, τὸ μέτρον αὐτῆς παρέχοντος τοῦ χρόνου ἐν ᾧ τραγῳδεῖται ἑκάστη στροφή[114].

Φαίνεται πιθανώτατον ὅτι τὰ κλιμακωτὰ ᾄσματα καὶ τὰ ὁμοειδῆ παραμύθια ἄλλον ἐν ἀρχῇ εἶχον σκοπὸν καὶ ἄλλην ἐνέκρυπτον ἔννοιαν καὶ ὕστερον ἐξέπεσαν εἰς τὴν σημερινὴν τάξιν καὶ χρῆσιν. Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι ὑψηλοτέρα, θρησκευτικὴ μυστηριακὴ ἔννοια, τὴν ἀναγνωρίζουν δὲ ἀνατρέχοντες εἰς τὴν πρώτην πηγὴν τῶν κλιμακωτῶν ᾀσματίων, ἥτις ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἰουδαϊκόν τι ᾆσμα τοῦ Πάσχα, ὃν ἐν χρήσει θρησκευτικῇ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον. Εἶναι τοῦτο τὸ καλούμενον *Χὰδ γκαδιά*, ᾆσμα εἰς χαλδαϊκὴν γλῶσσαν, τὸ ὁποῖον ψάλλουσιν οἱ Ἰουδαῖοι κατ' οἶκον πρὸ τοῦ δείπνου καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κεκανονισμένων εὐχῶν τὰς δύο νύκτας τοῦ Πάσχα. Τυπωμένον ἐν τέλει τοῦ *Σεφὲρ Χαγγαδάχ*, τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Πάσχα, προσέλαβεν ἐκ τούτου τρόπον τινὰ κανονικὸν κῦρος, ὁπωσδήποτε ἀναμφισβήτητος εἶναι ὁ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ.

---

113. Τὸ ἀνωτέρω σ. 327 σημ. τοσκανικὸν τραγουδοῦν εἰς τὰ παιδία χορεύοντες αὐτὰ ἐπὶ τῶν γονάτων.

114. J. G. Meinert, Alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens, Wien 1817, σ. 442 παρὰ K. Bücher, Arbeit u. Rhythmus⁴, σ. 86.

Ἄρχεται οὕτω: «Ἕνα κατσικάκι, ἕνα κατσικάκι, τὸ ἀγόρασε ὁ πατεράκης γιὰ δυὸ ἄσπρα»· ἡ πρώτη στροφὴ ἀναφέρει ὅτι τὸ κατσικάκι τὸ ἔφαγε τὸ γατάκι, ἡ δευτέρα ὅτι τὸ γατάκι ἐδάγκασε τὸ σκυλάκι καὶ οὕτω καθεξῆς, ἡ δὲ τελευταία, ἡ συγκεφαλαιοῦσα πάσας, ἔχει ὡς ἑπεται: «Τότε ἦρθε ὁ θεός μας καὶ ἐσκότωσε τὸν Μάλαχ Χαμμόβες (τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου)[115] ποῦ ἐσκότωσε τὸ μακελλάρη, ποῦ ἐσκότωσε τὸ βόιδι, ποῦ ἤπιε τὸ νερό, ποῦ ἔσβησε τὴ φωτίτσα, ποῦ ἔκαψε τὸ ξυλάκι, ποῦ ἔδειρε τὸ σκυλάκι, ποῦ ἐδάγκασε τὸ γατάκι, ποῦ ἔφαγε τὸ κατσικάκι ποῦ ἀγόρασε ὁ πατεράκης γιὰ δυὸ ἄσπρα· τὸ κατσικάκι, τὸ κατσικάκι».

Ὁ Sanders (Das Volksleben d. Neugriechen, 1844, σ. 94) ὑπέδειξε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντος ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ ἑβραϊκὸν τοῦτο ᾄσμάτιον, πρὸ αὐτοῦ δὲ ἄλλοι τὸ συνέκριναν πρὸς τὰ γερμανικά, ἅτινα ὑπολαμβάνουσιν ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐξεπήγασαν[116]. Ἐν τῶν τεκμηρίων τῆς προελεύσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν ᾀσμάτων ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ θεωρεῖται καὶ ἡ παλαιότης αὐτοῦ, διότι ἀφοῦ ἡ πρώτη γνωστὴ ἔκδοσις εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, συνάγεται ἀναγκαίως ὅτι τὸ κείμενον εἶναι παλαιότερον. Ἀφορμώμενος δ' ἐκ τῆς προϋποθέσεως τῆς παλαιότητος τοῦ ἑβραϊκοῦ ᾄσματος καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὁ Edward Tylor παραδέχεται ὅτι τὰ εὐρωπαϊκὰ ᾄσματια εἶναι παρεφθαρμέναι παραλλαγαὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ. Διότι, κατὰ τὴν ὀρθὴν ἄλλως γνώμην αὐτοῦ, ὅσον ὑψηλοτέρα εἶναι ἡ θέσις καὶ ἡ σημασία τῶν δημωδῶν δημιουργημάτων, τόσον ἐγγύτερον πρὸς τὴν πηγὴν αὐτῶν εὑρίσκονται· ὅταν λ.χ. παλαιοὶ στίχοι ἢ ἐκφράσεις ποὺ μὲν παρουσιάζουσι σεμνοπρεπὲς φιλοσοφικὸν ἢ θρησκευτικὸν νόημα, ποὺ δὲ κατέρχονται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς παιδικῆς ἀντιλήψεως, ἔχομεν ἰσχυροὺς λόγους νὰ θεωρῶμεν τὴν σοβαρὰν παραλλαγὴν ὡς τὴν ἀρχαϊκωτέραν, τὴν δὲ παιγνιώδη ὡς παραμεμορφωμένον λείψανον τοῦ ἀρχετύπου. Καὶ ἡ σεμνοπρέπεια τῆς κατακλεῖδος τοῦ ἑβραϊκοῦ ᾄσματίου μᾶς κάμνει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, τὴν ἀρχέτυπον διατύπωσιν, σκοποῦσαν τὴν ἔκφρασιν θρησκευτικῆς ἰδέας[117].

Ἡ θεωρία τοῦ Tylor περὶ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ ἑβραϊκοῦ ᾄσματίου βασίζεται ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία αὐτοῦ, ἣν πρῶτος ἀνέπτυξεν ὁ v.d. Hardt (1733) καὶ πολλοὶ μετ' αὐτὸν ἐπανέλαβον. Καὶ λέγει μὲν ὅτι δὲν πολυπραγμονεῖ περὶ τῆς ἑρμηνείας ταύτης, ἀλλ' ἄνευ τῆς ἐπικουρίας αὐτῆς οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνῃ τὴν ἐκθειαζομένην σεμνοπρέπειαν τῆς κατακλεῖδος τοῦ ᾄσματίου. Ὑπονοεῖται δὲ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ὁ περιούσιος λαὸς τῶν Ἰουδαίων ἢ ἡ γῆ τῆς Παλαιστίνης ὡς τὸ κατσικάκι, ὁ θεὸς ὡς ὁ ἀγοράσας αὐτὸ πατήρ, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἀαρὼν ὡς τὰ δύο ἀργύρια ἀνθ' ὧν ἠγοράσθη, καὶ ἔπειτα γατάκι εἶναι οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ δουλώσαντες τοὺς Ἰσραηλίτας, σκυλάκι οἱ Πέρσαι, τὸ ξύλον οἱ Ἕλληνες, τὸ πῦρ οἱ

115. Ἐν ἑλληνικῇ ἐμμέτρῳ μεταφράσει τοῦ ἑβραϊκοῦ ᾄσματίου ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου Ἰησοῦ Σαμουηλίδη (Ἑστία 1894, σ. 396) ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου λέγεται Χάρος.

116. Πρῶτος ὁ Gräter (Iduma und Harmode, 1912, τ. I, σ. 157 κἑ).

117. Edward B. Tylor, Primitive Culture, τ. I, σ. 86-87.

καθυποτάξαντες τοὺς Ἕλληνας Ρωμαῖοι, τὸ νερὸν οἱ Σαρακηνοί, τὸ βόιδι οἱ σταυροφόροι, ὁ μακελλάρης οἱ Τοῦρκοι, ὁ δὲ ἄγγελος τοῦ θανάτου εἶναι ὁ μέλλων νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰσραήλ· καὶ ὁ θεὸς ὑπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Μεσσίου θ' ἀποδώσῃ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰς τὸν λαόν του. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἑρμηνεία τοιαύτη, ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἀναγωγικῆς μεθόδου, τῆς γνωστοτάτης ἡμῖν ἐκ τῶν θεολογικῶν ἑρμηνειῶν τῶν δημωδῶν μεσαιωνικῶν παροιμιῶν, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις μείζονος σοβαρότητος, ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν δεικνύει ἡ ἑρμηνεία τῶν βυζαντινῶν θεολόγων τῶν ἀνευρισκόντων «φρικτὰς ἐννοίας», ἐγκρυπτομένας δῆθεν εἰς τοὺς ἐκ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν τριόδων εἰλημμένους ἀστείους λόγους, ἤτοι τὰς δημώδεις παροιμίας. Ὅθεν καὶ τὸ ἑβραϊκὸν ᾄσμάτιον δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐζήτησαν νὰ τὸ ἀναβιβάσωσιν οἱ ὑπομνηματισταὶ αὐτοῦ, κατ' οὐδὲν διαφέρον τῶν ὁμοίων κλιμακωτῶν ᾀσματίων.

Τὸ ἀρχέτυπον οὐδὲν ἧττον τῶν ᾀσματίων τούτων φαίνεται ὅτι πρὸς ἄλλην χρῆσιν ἦτο προωρισμένον· δὲν ἦτο παιγνιῶδες παιδικὸν ᾄσμάτιον, ἀλλὰ ποίημα διδακτικόν, ἐκφράζον ἰδέαν φιλοσοφικήν, διατετυπωμένην κατὰ τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος. Τοιαῦτα ᾄσματα ἢ μῦθοι φέρονται ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς, ὧν αἱ πλεῖσται ἐπιχωριάζουσιν εἰς ἀνατολικοὺς λαούς, ἐξ ὧν μετεδόθη καὶ εἰς εὐρωπαϊκούς. Ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐξετάσεως γερμανικοῦ ᾄσματος τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, τοῦ ὁποίου παλαιοτέραν παραλλαγὴν ἀνεῦρεν εἰς συλλογὴν τῶν μέσων τοῦ ΙΖ΄, ὁ Reinhold Köhler περισυνήγαγε πολλὰ ἀσιατικὰ πρὸ πάντων παράλληλα[118], συνεπέρανε δὲ ὅτι πιθανῶς εἶναι ἀνατολικῆς προελεύσεως. Διδάσκουσι δὲ τὰ πλεῖστα τούτων κατὰ τὸν κλιμακωτὸν τρόπον τί εἶναι τὸ ἰσχυρότατον πάντων, τούτων δέ τινα ὡς τοιοῦτον ἀναγνωρίζουσι τὸν θεόν. Ἡ ἀνατολικὴ προέλευσις αὐτῶν εἶναι σφόδρα ἀμφίβολος, νομίζω δὲ ὅτι ἡ παλαιοτάτη αὐτοῦ διατύπωσις εὑρίσκεται εἰς ἀπόσπασμα Ἀθηναίου ποιητοῦ τοῦ Δ΄ αἰῶνος π.Χ., ὅπερ διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν πραγματευθέντων περὶ τοῦ θέματος τούτου. Ὁ Δίφιλος ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ Θησεῖ εἰσῆγε τρεῖς κόρας Σαμίας, γριφευούσας παρὰ πότον· «προβαλεῖν δ' αὐταῖσι τὸν γρῖφον· τί πάντων ἰσχυρότατον; καὶ τὴν μὲν εἰπεῖν ὅτι ὁ σίδηρος, καὶ φέρειν τούτου τοῦ λόγου τὴν ἀπόδειξιν, διότι τούτῳ πάντ' ὀρύσσουσίν τε καὶ τέμνουσι καὶ χρῶντ' εἰς ἅπαντα· εὐδοκιμοῦσαι (-σαν;) δ' ἐπάγειν τὴν δευτέραν, φάσκειν τε τὸν χαλκέα πολὺ κρείττω φέρειν ἰσχύν· ἐπεὶ τοῦτον κατεργαζόμενον καὶ τὸν σίδηρον τὸν σφοδρὸν κάμπτειν, μαλάσσειν, ὅ,τι ἂν χρήζῃ ποιεῖν κτλ.»[119]. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ αὕτη διατύπωσις εἶναι παλαιοτέρα τοῦ Δ΄ αἰῶνος, διότι ὁ κωμικὸς ποιητὴς εἶχε φαίνεται ὡς βάσιν δημῶδες ᾄσμάτιον ἢ μυθάριον, τὸ ὁποῖον διεσκεύασε συντεμὼν αὐτό, ἀφοῦ εἰς τρία μόνον ἀντικείμενα περιώρισε τὴν σύγκρισιν, καὶ παρῳδήσας, ὡς δεικνύουσιν οἱ παρὰ προσδοκίαν ἐπαγόμενοι λόγοι τῆς τρίτης κόρης.

118. Ἐν Germania, 1857, τ. II, σ. 481-485 καὶ μετὰ πολλῶν προσθηκῶν R. Köhler, Kleinere Schriften, hrg. v. J. Bolte, Berlin 1900, τ. II, σ. 47-56.

119. Ἀθήν. Ι΄ 451 . (Meineke CGF IV 392, 2. Kock, CAF II 557, 50).Οἱ ἐκδόται εἰκάζουσιν ὅτι ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τὸ παρὰ Στοβαίῳ (Ἀνθολ.ϟΑ΄17) ἀπόσπασμα τοῦ Διφίλου (Meineke IV 432,22. Kock II 573, 100) τὸ μνημονεῦον τὸ χρυσίον ὡς ἰσχυρότερον.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ*

ΗΡΑΚΛΗΣ

Ὁ μόνος ἥρως τῶν ἀρχαίων μυθικῶν διηγήσεων, περὶ οὗ αἱ περισσότεραι καὶ σπουδαιότεραι διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πληροφορίαι, εἰς δημοτικὰ ᾄσματα, εἰς παραδόσεις καὶ εἰς παραμύθια, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ ἥρως οὗτος, μεγίστας ὁμοιότητας πρὸς τοὺς πλάνητας ἱππότας παρουσιάζων[1], καὶ συνενῶν ἐν ἑαυτῷ διαφόρους τοπικὰς καὶ γενικὰς παραδόσεις, ἀπήρτιζεν ἐν γένει τὸν τύπον ἰδανικοῦ ἥρωος, ἡμιθέου, οἷον ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς λαὸς ἐφαντάζετο. Αἱ περὶ αὐτοῦ πολυπληθεῖς καὶ γνωστόταται παραδόσεις, διατηρούμεναι ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ψαλλόμεναι ὑπὸ τῶν ἀοιδῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Φράγκων τρουβαδούρων[2], περιεσώθησαν κατὰ μέγα μέρος μέχρις ἡμῶν, διατηροῦσαι δμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν τύπον τῆς τε ἐποχῆς καὶ τῆς χώρας, παρ' ᾗ ἐφυλάχθησαν.

Ἐν τοῖς ᾄσμασι καὶ τισι τῶν κατὰ τόπους παραδόσεων, τὸν Ἡρακλέα ἀντικαθίστησιν ὁ Διγενής, ἥρως εἰς ὄν, μὲ μικρὰν τροποποίησιν τοῦ ὀνόματος, ἀνευρίσκομεν τὸν ἀρχαῖον Διογενῆ Ἡρακλέα[3]. Ὁ Διγενὴς νομίζεται ἐν Κρήτῃ[4] ὅτι δὶς ἐγεννήθη, καὶ ὅτι τριακόσια ἔζησεν ἔτη· ἐγεννήθη ἐκ μητρὸς δρακαίνης καὶ ἐθήλασε λεαίνης γάλα[5]. Παῖς ἔτι ὢν ἔπαιζε μὲ ὄφεις καὶ κατέπνιγε ἄρκτους καὶ λέοντας· ἀνδρωθεὶς δὲ ἐξέσπα πρόρριζα ὄρη, παρωχέτευε τὸν ροῦν ποταμῶν, καὶ ὁλόκληρα βουνὰ ὡς ἐλαφρὸν δίσκον ἐξηκόντιζε κατὰ τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων. Ἡ Γῆ μὴ δυναμένη νὰ φέρῃ τὸ βαρὺ αὐτοῦ φορτίον, ἤνοιξε χάσμα μέγα καὶ τὸν κατέπιε, σωρεύσασα καὶ τρία ὄρη ἐπὶ τῶν

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Παρθενὼν Β' (1872-73), σ. 1045-1049.

1. Maury, Hist. des religions de la Grèce ant., τ. I, σ. 533.

2. Πολλὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα ὑπόθεσιν ἔχουσι τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους· τούτων τινὰ σημειοῦμεν ἐνταῦθα: De Villena, Libro de los trabajos de Hercules, Zamora 1483 (in fol.). De dodici fatiche d' Hercole, Firenze (in 4_0) (ποίημα τοῦ XIV αἰῶνος). Fr. Perillos, Espositione de dodici travagli di Hercole, Roma 1544 (in 8_0). Firaldi Cinthio, Dell' Hercole canti ventisci, Modena 1557 (in 4_0). Les prouesses et vaillances du preux Hercules, Paris 1500 (in 4_0).

3. Τὴν λέξιν Διγενῆ μεταχειρίζονται ἐνίοτε καὶ ὡς θωπευτικὴν προσηγορίαν: *Μάτια μου, φῶς μου, Διγενῆ μου* (Εὐλαμπ., Ἀμάραντος, 1843, σ. 29.). Τὸν Διγενῆ ἀντικαθίστησιν εἰς τὰ τραπεζούντια δημοτικὰ ᾄσματα ὁ Ἀκρίτας (Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες, 1870, σ. 170 κέ) καὶ ὁ Ξάντινον (βλ. Παρθενῶνος, τ. Β', σ. 822).

4. Ἀντωνιάδου, Κρητικής, σ. 236.

5. «Λεαίνας μαζὸν ἐθήλαζε, δρυμῷ τέ νιν ἔτραφε μάτηρ», λέγει ὁ Θεόκριτος (Γ 15. 16) περὶ Ἔρωτος.

στέρνων του. Καὶ ἐν μὲν τῇ παραδόσει ταύτῃ βλέπομεν συγκεχυμένα τὰ ἀρχαῖα μυθολογήματα περὶ Ἡρακλέους καὶ Τυφῶνος· ἀλλ' ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ὁ τοῦ Ἡρακλέους χαρακτηρισμὸς προδήλως καταφαίνεται ἐν τῷ Διγενῆ. Τοῦ Διγενῆ

σὰ βράχος εἶν' οἱ πλάτες του, σὰν κάστρο ἡ κεφαλή του
καὶ τὰ πλατειὰ τὰ στήθια του τοῖχοι χορταριασμένοι[6].

Φορεῖ θώρακα καὶ περικεφαλαίαν, ὅπλα του δ' ἔχει δόρυ καὶ ξίφος:

Ντύνεται τσάκους δώδεκα, καὶ δεκαπέντε δίπλες
καὶ χάλκινο πουκάμισο, καὶ σιδερένιο πόσι[7].

Φονεύει ἀπείρους δράκοντας καὶ λέοντας[8], καὶ τέλους μονομαχεῖ μὲ τὸν Χάρον, ὃν κατανικᾷ, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς τὸν Θάνατον παρ' Εὐριπίδῃ[9]. Ὁ Διγενὴς *Τρίτη γεννήθη καὶ Τρίτη θὰ πεθάνῃ*, ὅταν δὲ ἀποθνήσκῃ,

βογγάει τρέμουν τὰ βουνά, βογγάει τρέμουν οἱ κάμποι[10]

ὡς καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν Τραχινίαις πλάττει ἀποθνήσκοντα τὸν Ἡρακλέα.

Ἐν δὲ τοῖς παραμυθίοις πλήρη ὁπωσοῦν κύκλον τῶν περὶ Ἡρακλέους διηγήσεων εὑρίσκομεν ἐν τοῖς μύθοις τοῦ ἀνδρειωμένου Γιάννη, μύθοις κοινοτάτοις ἐν Ἑλλάδι, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν πολλῶν παραλλαγῶν, ἃς τινας ὁ Hahn ἐδημοσίευσεν. Ὁ Γιάννης ἦν υἱὸς ἱερέως καὶ λέγεται δυνατὸς ὡς ὁ Σαμψών[11]. πρωίμως ἤρχισε νὰ δίδῃ δείγματα διανοητικῆς ἱκανότητος, διότι δύο μηνῶν ἔτι ὢν ἤρχισε νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ πηγαίνῃ εἰς τὸ σχολεῖον[12], ὅπως ὁ Ἡρακλῆς τῆς ἀρχαίας μυθολογίας. Ἦν δὲ λίαν ἀδηφάγος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ πατήρ του μὴ δυνάμενος νὰ τὸν διατρέφῃ τὸν ἔστειλε νὰ ξενιτευθῇ[13]. Ἡ πολυφαγία εἶναι κοινὸν μετὰ τοῦ βουφάγου ἢ παμφάγου Ἡρακλέους γνώρισμα[14], ἔτι δὲ καὶ μετὰ τοῦ γίγαντος Γαργαντούα τῶν μεσαιωνικῶν διηγήσεων[15]. Ἐκδιωχθεὶς τῆς πατρικῆς οἰκίας ὁ ἀνδρειωμένος Γιάννης ὑπάγει εἴς τινος σιδηρουργοῦ, ὃν τι-

---

6. Ζαμπέλ., Ἄσμ. δημ. τῆς Ἑλλάδος, σ. 700. Passow, Carmina popularia, σ. 371.
7. Αὐτ.
8. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. III, σ. 48. Χρυσαλλίς, τ. III, σ. 597 κἑ.
9. Αὐτ. Βλ. καὶ ἀνωτέρω περὶ Χάρου. Ἐν ἄλλῳ δμως ᾄσματι νικᾶται ὑπὸ τοῦ Χάρου (Passow, σ. 316).
10. Passow, σ. 306.
11. Hahn, Griech. und albanesische Märchen, τ. II, σ. 259.
12. Αὐτ., τ. II, σ. 259.262.
13. Αὐτ., τ. II, σ. 262.
14. Παυσαν., Εε' 4. Ἀθην., I, σ. 411. Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστ. Α 24. Ὀρφ. Ὕμν. ια' 6. Πλουτάρχ., Ἕλλην. καὶ Ρωμ. παράλλ. § 7. Macrob., Saturn V 21. Βλ. καὶ Spancheim, Ad Callimach. Hymn in Dian 148.
15. Bourquelot, Mémoire sur Gargantua ἐν Mémoires de la société des antiquaires de

να διατάσσει νὰ τῷ κατασκευάσῃ βαρὺ σιδηροῦν ρόπαλον. Ὁ σιδηρουργὸς τῷ κατασκευάζει ἕν, ζυγίζον πεντακοσίας ὀκάδας, ἀλλ' ὁ Γιάννης τὸ εὑρίσκει ἐλαφρὸν καὶ εὔθραυστον καὶ τὸν διατάσσει νὰ κατασκευάσῃ ἕτερον διπλασίου βάρους[16]· ἡ διήγησις αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὸν ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου ἀναφερόμενον μῦθον, καθ' ὃν ὁ Ἥφαιστος κατεσκεύασε τὸ ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους[17]. Ὁ Γιάννης ἐπιβαίνει τότε πλοίου ἑτοίμου ν' ἀποπλεύσῃ, καὶ δίδει δείγματα τῆς ἐκτάκτου ἰσχύος αὐτοῦ, ἀνελκύσας διὰ τῆς μιᾶς μόνον χειρὸς τὴν βαρυτάτην τοῦ πλοίου ἄγκυραν, ἣν τεσσαράκοντα ναῦται δὲν ἠδύναντο νὰ ἄρωσιν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν διάπλουν τρώγει ὅλας τὰς ζωοτροφίας τοῦ πλοίου, οἱ δὲ ἐν αὐτῷ κινδυνεύοντες νὰ λιμοκτονήσωσι, τὸν ἀποβιβάζουσιν εἰς τὴν ξηράν[18], ὡς οἱ Ἀργοναῦται τὸν Ἡρακλέα διὰ τὴν πολυφαγίαν του. Ὁ Γιάννης τότε ὁδοιπορῶν φονεύει καθ' ὁδὸν τρεῖς ἰσχυροτάτους δράκοντας[19], ἔπειτα δέκα[20], καὶ μετὰ ταῦτα κατανικᾷ τεσσαράκοντα[21]. Οὕτω καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ἔκ τινος τῶν ἄθλων του ἐπιστρέφων, φονεύει μὲν καὶ πολλοὺς ἄλλους κακούργους[22], μάλιστα δὲ τοὺς ὀνομαστοὺς Βούσιριν[23] καὶ Κάκον[24], παλαίει δὲ πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως Κύκνον[25]. Λυτρώνει ἔπειτα ὡς ὁ Ἡρακλῆς τὴν Ἡσιόνην, ἡγεμονίδα ἐκτεθειμένην ὅπως γίνῃ βορὰ δράκοντος ἀπαιτοῦντος ἕνα καθ' ἡμέραν ἄνθρωπον πρὸς τροφήν του. Ὁ Γιάννης παλαίσας ἐπὶ μίαν ὥραν κατὰ τοῦ δράκοντος τὸν νικᾷ, ἀλλ' ὁ πατὴρ τῆς νεάνιδος κηρύσσει πόλεμον κατ' αὐτοῦ[26], ὅπως ὁ πατὴρ τῆς Ἡσιόνης Λαομέδων κατὰ τοῦ Ἡρακλέους[27]. Τοὺς κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως σταλέντας στρατιώτας φονεύει ἅπαντας, ἐκτὸς ἑνός, οὗτινος ἀποκόψας τὴν ρῖνα καὶ τὰ ὦτα,

---

la France. Nouv. Série, τ. VII, σ. 418. J. C. Brunet, Notice sur deux anciens Romans intitulés les chroniques de Gargantua, Paris 1834. Gaidoz, Gargantua, 1870.

16. Hahn, ἔνθ' ἀν., τ. II, σ. 259-260.
17. Διοδώρ. Σικελ., Δ 14.
18. Hahn, τ. II, σ. 263.
19. Αὐτ., τ. II, σ. 264.
20. Αὐτ., τ. II, σ. 264.
21. Αὐτ., τ. II, σ. 264-265.
22. Ἀπολλοδώρ., Β ν δ' 3 κέ· θ' 13. 14· vii β' 2.
23. Ἀπολλοδώρ., Β α' 5. Ἡροδότ., Β 45. Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. Δ 169. Πλουτάρχ., Π. Ἀλεξάνδρ. τυχ. 8 Παράλλ. Ἑλλην. καὶ Ρωμ. § 38. Macrob., Saturn, VI 7. Aul. Gell., Noct. Attic. II 6.
24. Vergil., Aen. VIII 190 κέ. Ovid., Fost. I 543. Διονυσ. Ἀλικαρν., Α 49· Β 21. Juvenal., V 25. Tit. Liv., I 77. Propert., IV 9. Hartung, Religion der Römern, τ. I, σ. 318. Ὁ Heuzey (Le mont Olympe et l' Acarnanie, σ. 359) ἀναφέρει παράδοσίν τινα τῆς Ἀκαρνανίας ὁμοίαν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Κάκου.
25. Ἡσιόδ., Ἀσπὶς Ἡρακλ. 436. Ἀπολλοδώρ., Β ε 11. Σχολ. Πινδ. Ὀλυμ. ΙΑ 19.
26. Hahn, ἔνθ' ἀν., τ. II, σ. 260.
27. Ἀπολλοδώρ., Β ν θ' 12.

ἠκρωτηριασμένον ἐξαποστέλλει πρὸς τὸν βασιλέα[28]· διὰ παρόμοιον γεγονὸς καὶ ὁ Ἡρακλῆς ρινοκουλούστης ἐπωνομάσθη[29]· παλαίει ἀκολούθως μετ' ἀγριοχοίρου, ὄντινα ἐπὶ τέλους κατανικᾷ[30], ὡς ὁ Ἡρακλῆς τὸν Ἐρυμάνθιον κάπρον[31], καὶ ὁ Θησεὺς τὴν Κρομμυωνίαν σῦν. Ἔπειτα νικᾷ γυναῖκα τρώγουσαν τοὺς ἀνθρώπους, Κρικέσαν[32] ἢ Καρακίσαν[33], ἧς τὸ ὄνομα ἴσως παρεφθάρη ἐκ τοῦ τῆς Κερκυόνος. Μετὰ τὸν ἆθλον τοῦτον παλαίει πρὸς τὸν διάβολον, ὅστις ἀνενεοῦτο καὶ νέας ἀνελάμβανε δυνάμεις ὁσάκις σταγόνες ἐκ τοῦ αἵματός του ἔπιπτον εἰς τὴν γῆν[34], ὡς ὁ Ἀνταῖος τῶν ἀρχαίων μύθων, ὅστις παλαίων πρὸς τὸν Ἡρακλέα νέας ἀνελάμβανε δυνάμεις καθ' ὅσον ἤγγιζε τὴν γῆν[35].

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν περὶ τοῦ Γιάννη παραμυθίων καὶ εἰς ἄλλα παραμύθια ἀνευρίσκομεν λείψανα τῶν περὶ Ἡρακλέους μυθολογημάτων. Εἰς πολλὰ γίνεται λόγος περὶ ἡρώων, κομιζόντων χρυσᾶ μῆλα ἔκ τινος κήπου[36]· εἰς ἓν μάλιστα ὁ κῆπος λέγεται *τῶν ἐξωθιῶν*, καὶ φυλάττεται ὑπὸ Ἀράπη, ὃν ὁ ἥρως φονεύει, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς τὸν Δράκοντα[37], καὶ λαμβάνει τὰ μῆλα[38]. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ὁ Ἡρακλῆς διὰ νὰ πληροφορηθῇ περὶ τοῦ τόπου, ὅπου εὑρίσκοντο τὰ μῆλα τῶν Ἐσπερίδων συλλαμβάνει τὸν γέροντα Νηρέα, παρ' οὗ μανθάνει τοῦτο[39]. Οὕτω καὶ ἓν τινι παραμυθίῳ εἷς βασιλόπαις μανθάνει τὸν τρόπον δι' οὗ δύναται νὰ ἐκτελέσῃ προταθέντας ἄθλους παρὰ γέροντος Δράκοντος τυφλοῦ[40].

Ὁ μῦθος περὶ τοῦ φόνου τῆς Λερναίας Ὕδρας[41] διεσώθη ἔν τινι παραμυ-

---

28. Hahn, αὐτ., τ. II, σ. 261.
29. Στράβ. IX, σ. 414. Ἀπολλοδώρ., Β δ' 11.
30. Hahn, τ. II, σ. 261. 275 καὶ 295.
31. Σοφοκλ., Τραχίν. 1075. Εὐριπ., Ἡρακλ. Μαιν. 364 κέ. Διοδώρ. Σικελ., Δ 12. Ovid., Met. VII 270.
32. Hahn, τ. II, σ. 266.
33. Αὐτ., σ. 271.
34. Αὐτ., σ. 274.
35. Πινδ., Ἰσθμ. Δ 87 κέ καὶ Σχ. αὐτ., Θ 110 κέ. Διοδώρ. Σικελ., Α 17. 21· Δ 17 καὶ Wesseling, αὐτ. Ἀπολλοδώρ., Β ν ια' 4 κέ καὶ Heyne, αὐτ., σ. 171. Hygin., Fabul. 31. Φερεκύδ., ἐν Σχολ. Ἀπολλων. IV 1396. Πλάτων., Θεαίτ., σ. 232 Bekker. Νόμ. Ζ 6 καὶ Σχολ. αὐτ., σ. 288 Runk. Στράβ. IZ, σ. 829 Casaub. Πλουτάρχ., Θησ. 11. Σερτωρ., σ. 9 Kor. Pompon. Mela III 11. Fulgent., Mythol. II 77. Λιβαν., Ἐκφράσεις: Ἡρακλῆς καὶ Ἀνταῖος, τ. IV, σ. 1082 κέ. Reisk. Lucan., Pharsal, IV 589. 615 κέ. Stat., in Sylv. III Claudian., in Rufin I, σ. 288 κλπ.
36. Hahn, ἔνθ' ἀν. τ. II, σ. 280· τ. I, σ. 177-179. Πρβλ. Βαλαβαράταν Γ' β' 67 κέ (μετάφρ. Γαλανοῦ). Τὸ ἰνδικὸν ποιήμα διηγεῖται πῶς ὁ ἥρως Βήμας ἔλαβεν ἔκ τινος ἅλσους τρεῖς χρυσοὺς λωτούς, ὑπὸ δαιμόνων φυλαττομένους.
37. Πρβλ. Παλαιφαρ., Ἀπιστ. ἱστορ. 19 Wester.
38. Hahn, τ. II, σ. 283.
39. Ἀπολλοδώρ., Β ν ια' 4.
40. Hahn, τ. I, ἀρ. 37.
41. Εὐριπίδ., Ἡρακλ. Μαινόμ. 419. 1188. 1274. Παυσαν., Β λς' 6. λζ' 4. Στράβ., Η', σ. 371. Διοδώρ. Σικελ., Δ 11. Ἀπολλοδώρ., Β ε' 2. Ἥρως τις Κυ-

θίῳ, ἐν ᾧ ἀπαντῶσι καὶ εἰς ᾅδου κατάβασις καὶ χρυσῶν μήλων κλοπή· ὁ ἥρως φονεύει ὄφιν ἔχοντα δώδεκα ἢ ἑπτὰ κατ' ἄλλους κεφαλὰς καὶ πρὸς ὃν ἐδέησεν ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας νὰ παλαίσῃ[42].

Τὸν ἄθλον τῆς χρυσόκερω ἐλάφου[43] ἐκτελεῖ καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ὁ Διγενής, φονεύσας τὸ *χρυσοκέρατο ἀλάφι μὲ τὰ χρυσοκέρατα*[44]. Κάθοδος δὲ εἰς ᾅδου ἐν πολλοῖς παραμυθίοις ἀναφέρεται γενομένη διὰ σκοτεινοτάτου καὶ φλόγας ἀναδίδοντος φρέατος[45]. Ἡ δὲ εἰς ᾅδου κατάβασις παρὰ πολλοῖς λαοῖς φέρεται, παρὰ μὲν τοῖς Γερμανοῖς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Σειγφρήδου καὶ Βρουγχίλδης, παρὰ δὲ τοῖς Ἀλβανοῖς καὶ Σέρβοις ἐν παραμυθίοις[46]. Γνωστὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ κοινοτάτη παρὰ τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς ἰδέα περὶ τῆς εἰς Ἅδου καθόδου τοῦ Ἰησοῦ, ἐκ τοῦ ἀποκρύφου Εὐαγγελίου τοῦ Νικοδήμου διαδοθεῖσα[47].

ΜΙΔΑΣ

Γνωστὸς ὁ μῦθος περὶ τοῦ μουσικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ Μίδα καὶ Ἀπόλλωνος[48]· παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ὁ μῦθος περιεβλήθη μορφὴν ἀπαράλλακτον μὲν τὴν διήγησιν τοῦ Ὀβιδίου ἐν ταῖς Μεταμορφώσεσιν[49]. Ὁ Μίδας κατά τι ἀνέκδοτον νεοελληνικὸν παραμύθιον, εἶναι βασιλεύς, ἔχων ὦτα τράγου· καίτοι κρύπτων αὐτὰ ἐπιμελῶς ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ὑπηκόων του, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ τὸ παρατηρητικὸν τοῦ κουρέως του βλέμμα, ὅστις φύσει λάλος ὤν, καὶ μὴ δυνάμενος, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, νὰ ἐκστομίσῃ οὐδὲν περὶ τῆς δυσμορφίας ταύτης τοῦ βασιλέως, ἠναγκάσθη, ὅπως τὴν σφοδρὰν αὐτὴν ἐπιθυμίαν ἱκανοποιήσῃ, νὰ ὀρύξῃ εἴς τι ὄρος λάκκον, εἰς ὃν κύψας διεκοίνωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ὦτα τράγου. Ὀλίγος καιρὸς παρῆλθεν, ὁ λάκκος ἐκλείσθη, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ ἀνέθορε καλαμών, καὶ ὅταν ἄνεμος ἔπνεε αἱ

χρεὸς κτείνει ὄφιν ἀδικοῦντα τὴν Σαλαμῖνα (Ἀπολλοδώρ., Γ ιβ' 7. Διοδώρ. Σικελ., Δ 72. Παυσαν., Α λς'· Λ. Τζέτζ., εἰς Λυκοφρ., 175. 710).

42. Hahn., τ. ΙΙ, σ. 55.56.57.295.

43. Εὐριπίδ., Ἡρακλ. Μαιν. 375. Ἑλένη 381. Πινδάρ., Ὀλυμπ. Γ 53. Διοδώρ. Σικελ., Δ 13.

44. Passow, Carmina popularia, σ. 393. 284. Τρ. Μπάρτα, Ἀναμνήσεις Φιλοπάτριδος, σ. 141.

45. Hahn, τ. ΙΙ, ἀρ. 70 καὶ τ. Ι, σ. 60.

46. Hahn, τ. ΙΙ, ἀρ. 97. 100. Schleicher, Litauische Märchen, σ. 128.

47. Maury, Nouvelles recherches sur l' époque à laquelle a été composé l' évangile de Nicodème, 1850 καὶ Histoire d'un Evangile apocryphe. L' évangile de Nicodème, ἐν Revue de philologie et d' histoire anciennes, 1847. Mémoires de la société impériale des Antiquaires de France 1850. Maury, Croyances et légendes de l' antiquité, 1868, σ. 289 κέ (IIᵉ éd.). Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, βλ. ἰδιαιτέρως Elssner, Neueste Bescheibung der griechischen Christen in Türkey, 1737. Εἰς τὴν κατάβασιν τοῦ Χριστοῦ εἰς Ἅδου πιστεύουσι καὶ οἱ Ἀρμένιοι (Ricaut, Hist. de l' église grecque, σ. 403).

48. Hygin., Fabul. 191. Φιλοστράτ., Εἰκόν. Α 22. Tertull., De fall. §2.

49. Ovid., Metam. XI 180 κέ. Cf. Petron., Fragm. XI.

κάλαμοι ἐβόων ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ὦτα τράγου. Ποιμήν τις κατεσκεύασε σύριγγα ἐκ τοῦ καλαμῶνος τούτου, ὅταν δὲ ηὗλει ἡ σύριγξ ἐφώνει ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ὦτα τράγου. Μίαν ἡμέραν ὁ βασιλεὺς κατὰ τύχην διαβαίνων ἤκουσε τοῦ ἤχου τῆς σύριγγος, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ὑποφέρῃ, διότι γνωστὴ ἡ ἀσχημία του ἐγένετο, ἀπέθανεν[50]. Ἵνα ἡ ὁμοιότης γένῃ καταφανεστέρα παραθέτομεν τὸν μῦθον, ὅπως ἀφηγεῖται αὐτὸν ὁ Ὀβίδιος. «Ὁ Ἀπόλλων μηκύνει τὰ ὦτα τοῦ ἀγροίκου Μίδα, μὴ δυνηθέντα νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν ἀξίαν τῆς μουσικῆς του. Τὰ καλύπτει μὲ φαιὸν τρίχωμα καὶ τοῖς δίδει τὴν ἰδιότητα τῆς κινήσεως (posse movere). Ὁ Μίδας διατηρεῖ τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἐκτὸς τῶν ὤτων, ἅτινα ἐξομοιώθησαν πρὸς τὰ τῶν ὄνων. Προσπαθεῖ διὰ τῆς καλυπτούσης τὴν κεφαλήν του πορφύρας νὰ σκεπάσῃ τοὺς κροτάφους του, ν' ἀποκρύψῃ τὴν αἰσχύνην του. Ἀλλὰ δὲν διαφεύγει τοῦτο τὸν συνήθως κείροντα τὸν βασιλέα δοῦλον. Παρὰ τὴν μεγάλην του ἐπιθυμίαν δὲν τολμᾷ νὰ γνωστοποιήσῃ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο τοῦ βασιλέως· μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ κρατήσῃ τὸ πρᾶγμα μυστικόν, ἀπομακρύνεται, σκάπτει ὀπήν τινα εἰς τὴν γῆν, καὶ ψιθυρίζει ὅτι εἶδε τὰ μακρὰ τοῦ βασιλέως ὦτα. Ἔπειτα πληροῖ τὸν λάκκον, ὡς διὰ νὰ θάψῃ τὸ μυστικόν, καὶ ἀπομακρύνεται ἐν σιγῇ. Δασὺς καλαμὼν αὐξάνει εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος, καὶ μετὰ παρέλευσιν ἔτους, ἅμα ηὐξύνθη καλῶς ἐπρόδωσε τὸν φυτουργόν. Κινούμεναι αἱ κάλαμοι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἐπανελάμβανον τοὺς κεχωσμένους λόγους καὶ ἐγένετο γνωστὸν ὁποῖα ὦτα εἶχεν ὁ Μίδας». Ὅμοιον μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Ὀβιδίου εἶναι καὶ μογγολικόν τι διήγημα, ἐκ τῆς ἰνδικῆς μυθολογίας ἴσως ληφθέν, ἐξ ἧς καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς περὶ Μίδα μῦθος πιθανῶς διεπλάσθη[51].

---

50. Ἰδοὺ τὸ παραμύθιον τοῦτο·: «Ἦταν' ἕνας βασιλιᾶς (σήκ' ἀπάνου νὰ στὸ εἰπῶ) κ' εἶχε τράγινα αὐτιά (κάτσε χάμου νὰ στὸ εἰπῶ). Πάει στὸ μπαρμπέρη (σήκω κλπ.) ὁ μπαρμπέρης τόνε μπαρμπερίζει, βλέπει ταὐτιὰ καὶ ὁ βασιλιᾶς τοῦ λέει νὰ μὴ τὸ εἰπῇ κανενοῦ, γιατί θὰ τοῦ κόψῃ τὸ κεφάλι. Ὁ μπαρμπέρης δὲ μπόρεσε νὰ βαστάξῃ, σκάφτει ἕνα λάκκο στὸ βουνό, καὶ φωνάζει μέσα: «Ὁ βασιλιᾶς ἔχει τράγινα αὐτιά». Ἀπὸ τὸ λάκκο ἐξεφύτρωσε μιὰ καλαμιά, καὶ ὅταν ἐφύσαγε ἀέρας τὰ καλάμια φωνάζανε: «Ὁ βασιλιᾶς ἔχει τράγινα αὐτιά». Τ' ἀκούει ἕνας τσοπάνης καὶ φτιάνει μιὰ φλογέρα, καὶ ὅταν τὴν ἔπαιζε ἡ φλογέρα ἐφώναζεν: «Ὁ βασιλιᾶς ἔχει τράγινα αὐτιά». Μιὰ φορὰ ἐπέρναγε ὁ βασιλιᾶς καὶ ἄκουσε τὴν φλογέρα καὶ ἔσκασε ἀπὸ τὸ κακό του ὅσο μὲ ποῦ νὰ πάῃ στὸ παλάτι του». Τὸ παραμύθιον τοῦτο διηγοῦνται ἐν Πελοποννήσῳ εἰς τὰ μικρὰ παιδία ἀναγκάζοντες αὐτὰ νὰ ἐγείρωνται καὶ κάθηνται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν.

51. Léon Feer, Les contes Mongols ἐν Revue des cours littéraires, τ. VI, σ. 206.

ΕΝΑΛΙΟΙ ΔΑΙΜΟΝΕΣ – ΓΟΡΓΟΝΑ*

Ὁ κύκλος τῶν περὶ ἐναλίων δαιμόνων παραδόσεων καὶ προλήψεων ἐστὶ λίαν περιωρισμένος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, καίτοι ναυτικῷ κατ' ἐξοχὴν καὶ πιστῶς τηρήσαντι μέγα μέρος τῶν μύθων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Ἐκτὸς ἀμυδρῶν τινων ἰχνῶν τῶν περὶ Νηρηΐδων μύθων, συγχωνευθέντων μετὰ τῶν παραδόσεων περὶ *Λαμιῶν* καὶ *Νεράιδων*, –αἵτινες ἀντιστοιχοῦσι κυρίως ταῖς ἀρχαίαις Νύμφαις– ἐκτὸς ἰδιοτήτων τινῶν τοῦ Ποσειδῶνος, ἀποδιδομένων νῦν τῷ ἁγίῳ Νικολάῳ καὶ τῆς *περὶ τελωνίων* προλήψεως, τῆς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ κοινοτάτης ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Πυρὰ τοῦ ἁγίου Ἔλμου, ἅπαντες οἱ λοιποὶ συγκεντροῦνται ἐν τοῖς περὶ *Γοργόνας*.

Οἱ μῦθοι οὗτοι δὲν εἶναι ἁπλῶς τοπικοί, ἀλλὰ κοινοὶ τοὐναντίον καὶ δημοτικώτατοι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Νομίζομεν δ' ὅτι οὐ σμικρὸν συντελοῦσιν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ περὶ Γοργόνων ἀρχαίου μύθου, ὃν διαφοροτρόπως ἑρμηνεύουσιν οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων ἀσχοληθέντες[1]. Κατά τινας αἱ Γοργόνες εἰσὶ θεότητες τῆς νυκτὸς ἢ τῆς σελήνης[2], κατ' ἄλλους ἡ κεφαλὴ τῆς Μεδούσης παρίστησι τὸν ἥλιον, περιστεφόμενον ὑπὸ ἀκτίνων[3]. Ἕτεροι παραδέχονται ταύτας ὡς ἐναλίους θεότητας καὶ ἐπάγουσι πρὸς ἀπόδειξιν τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Φόρκυος καὶ τῆς Κητοῦς, τῶν μυθολογικῶν γεννητόρων πάντων τῶν θαλασσίων τεράτων, τὴν σχέσιν τούτων μετὰ τῶν Γραιῶν (ἀναμφιλέκτως ἐναλίων θεοτήτων), ὧν μυθολογοῦνται ἀδελφαὶ καὶ ὧν ἐγγὺς οἰκοῦσι, κατά τινας παραλλαγὰς τοῦ μύθου· πρὸς τούτοις δὲ τὸν ἔρωτα τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὴν Μέδουσαν καὶ ἐν γένει τὴν σύνδεσιν αὐτῶν μετὰ τῶν μύθων περὶ τῶν ἵππων Πηγάσου καὶ Χρυσάορος, ἐμβλημάτων τοῦ

---

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Παρνασσὸς Β΄ (1878), σ. 259-275.

1. Βλ. τὸ ἄρθρον Gorgo τοῦ Gädechens ἐν Ersch u. Gruber, Allgem. Encycl., τμ.Ι, τ. 74(1862), σ. 387 κἑ, ἔνθα ἀναφέρονται αἱ ἑρμηνεῖαι τοῦ μύθου ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (§ 12, σ.396-397) καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων (§ 13 κἑ, σ. 397 κἑ).

2. Gädechens. αὐτ. § 13, σ. 397-398. § 16-18, σ. 400-405. Preller, Griech. Mythologie, τ. II, σ. 64 (γ΄ ἐκδόσεως 1875).

3. Βλ. H. G. Lollingii, De Medusa, Götting 1871. (Ἐναίσιμος διατριβὴ ἐκ σελ. 29, εἰς 8ον).

ὑγροῦ στοιχείου, καὶ τέλος τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως Γοργοῦς, συγγενοῦς, κατὰ τὸν Kuhn τῇ *γάργαρα* καὶ ἐμφαινούσης προσωποποίησιν τοῦ κρότου τῶν ὑδάτων[4]. Τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην κρατύνουσιν αἱ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παραδόσεις περὶ τῆς Γοργόνας.

Αἱ Γοργόνες, κατὰ τὰς παραδόσεις ταύτας, εἰσὶ διφυεῖς εἰς ἰχθὺν ἀπολήγουσαι θαλάσσιαι γυναῖκες· καὶ κατά τινας μὲν παραδόσεις εἰσὶ πολλαὶ τὸν ἀριθμόν, ὡς αἱ Νεράϊδες, ἄλλαι δὲ τοὐναντίον μίαν μόνον ἀναφέρουσιν ὑπὸ τὸν ἐπίσης ἀρχαϊκὸν τύπον τοῦ ὀνόματος *Γοργόνα* γνωστήν[5]. Εὑρίσκονται δὲ κυρίως ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ[6]· ἐκεῖ, ἂν Γοργόνα συναντήσῃ πλοῖόν τι, δράττει τὴν πρώραν αὐτοῦ καὶ ἐρωτᾷ: *Ζῇ ὁ βασιλιᾶς Ἀλέξανδρος;* Οἱ ναῦται ὀφείλουσι ν' ἀποκριθῶσι: *Ζῇ καὶ βασιλεύει ἢ Ζῇ καὶ βασιλεύει καὶ τὸν κόσμον εἰρηνεύει ἢ Ζῇ καὶ βασιλεύει καὶ ζωὴ νἄχετε καὶ σεῖς.* Τότε δὲ χαίρουσα ἐπὶ τῇ εὐαρέστῳ ἀγγελίᾳ ἡ πελωρία τὸ σῶμα καὶ τὴν ὄψιν φοβερὰ Γοργόνα μεταμορφοῦται εἰς εὐειδῆ κόρην καὶ ἐπιβάλλουσα γαλήνην εἰς τὰ κύματα ᾄδει πρὸς λύραν φαιδρὸν καὶ ἁρμονικώτατον ᾆσμα. Ἂν δμως ἀγνοοῦντες εἴπωσιν αὐτῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανε, πλήρης ὀργῆς αὕτη ἐκσφενδονίζει εἰς τὰ ὕψη τὸ πλοῖον καὶ πάντες ἐξολοθρεύονται[7]. Καθ' ἑτέραν παράδοσιν, ἣν ἀνεκοίνωσέ μοι ὁ ἐν Σύρῳ φίλος μου κ. Α. Κ. Χούμης, ἡ Γοργόνα ἢ αἱ Γοργόνες ἐπὶ τῇ ἀπαντήσει ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἀπέθανεν ἀπέρχονται ὀδυρόμεναι, ἐκ δὲ τῶν θρήνων αὐτῶν γεννᾶται τρικυμία καὶ τότε τὸ ναυάγιον τοῦ πλοίου εἶ-

---

4. Maury, Hist. des religions de la Grèce, τ. I, σ. 303, σημ. 4 καὶ σ. 358. Gädechens, αὐτ. § 14, σ. 398-400.

5. *Γοργόνα*, αἰτιατ. *Γοργόναν*, ὄνομα κύριον παρὰ Λουκιανῷ (Ἑταιρ. διάλ. 1), *Gorgona* (ἡ Γοργώ) παρὰ Προυδεντίῳ (Peristeph. 10, 178). Ἡ γεν. τοῦ *Γοργὼ* ἀττικῶς μὲν *Γοργοῦς*, κοινῶς δὲ *Γοργόνος*· πληθυντ. *Γοργόνες* (Ἡσιοδ., Ἀσπ. Ἡρακλ. 230) συνηθέστερον τοῦ *Γοργοί*. Κατὰ τὸν Σουίδαν (λ. Γοργονεῖον) «καὶ *Γοργόνη* ἡ Γοργώ». Πρβλ. Μαλάλαν, σ. 36, στ. 13, 19 Bonn. Χρον. Πασχάλ., σ. 71, 73. Σχόλ. Λυκόφρ. 846 καὶ Τζέτζη, αὐτ. καὶ εἰς στ. 836 κέ. Εὐδοκ., σ. 336. Ἡρωδιαν., Ἐπίμ., σ. 17. Βυζάντιός τις στιχουργός, ὁ Μελιτηνιώτης, ἐν ἀλληγορικῷ ποιήματι εἰς Σωφροσύνην (στ. 520-540 ἐν Notices et extr. des Manuscrits, τ. XIX, μέρ. 2, σ. 34) περιγράφει μεταξὺ πολλῶν ἄλλων μυθολογικῶν θηρίων, ἅτινα ἐν τῷ κήπῳ τῆς Σωφροσύνης εἶδε, καὶ τὴν *Γοργόνην*.

Ἄλλο τερατωδέστερον εἶδον ἐκεῖσε ζῶον,
γυναῖκα στίλβουσαν γυμνὴν καὶ βοῶσαν ἀγρίως...
Γοργόνην ταύτην λέγουσιν οἱ μυθολογογράφοι,
ἐν τοῖς ἀβάτοις δρεσι τῆς Δύσεως φοιτῶσαν
καὶ παρὰ μάγων τῶν ἐκεῖ σοφῶς θηρευομένην.

6. Καθ' ἃ διηγεῖτο τις ναύτης εἰς τὸν κ. Α. Κ. Χούμην, πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν πλοῖον τι συνήντησε τὰς Γοργόνας παρὰ τὴν νῆσον Θάσον.

7. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐκτίθησι διασκευάσας κατά τι ὁ κ. Α. Ἀντωνιάδης ἐν τῇ Κρητηίδι αὐτοῦ (σ. 60-61), ὅπου καὶ πολλὰς ἄλλας δημώδεις παραδόσεις ἀπεθησαύρισε· δυστυχῶς δμως τὰς παραδόσεις ταύτας δὲν ἐξέδωσεν εἰσέτι ἐν τῇ γνησίᾳ καὶ πρωτοτύπῳ αὐτῶν μορφῇ, προτιμήσας νὰ παρενθέσῃ αὐτὰς μόνον εἰς τὰ ἔπη του, εἰς ἃ ὁμολογουμένως περιάπτουσιν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, θυσιάσας δ' οὕτω τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἀφέλειαν τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ἀκρίβειαν καὶ πιστότητα, εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς συγχωνεύσεως αὐτῶν μετὰ τῶν ἐξαμέτρων τῆς Κρητηίδος καὶ τῶν ἀνομοιοκαταλήκτων πολιτικῶν στίχων τοῦ Κατσαντώνη.

ναι ἄφευκτον. Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν αἱ Γοργόνες ἐπιφαίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ Σάββατον κατὰ τὸ μεσονύκτιον.

Αἱ παραδόσεις αὗται εἰσὶ τοσούτῳ δημοτικαί, ὥστε ἡ Γοργόνα καταλέγεται μεταξὺ τῶν θεμάτων, ἅτινα ἀρέσκεται ν' ἀπεικονίζῃ ἡ δημώδης γραφικὴ τέχνη, ἂν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ καλέσωμεν ἔργα τέχνης, χονδροειδῆ τινὰ καὶ βάναυσα κεχρωματισμένα σχεδιάσματα, ἅτινα συχνότατα βλέπει τις ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν καπηλείων πρὸ πάντων ἢ ἐπὶ κιβωτίων καὶ ἄλλων σκευῶν τῆς κατωτέρας τάξεως τοῦ λαοῦ. Τὰ τοιαῦτα θέματα δὲν εἶναι πολλά· περιορίζονται σχεδὸν μόνον εἰς πλοῖα καὶ εἰς Μακεδόνας, ὡς καλοῦσι τὰς ἀπεικονίσεις ἀρχαίων πολεμιστῶν πανόπλων· ἀλλὰ τὸ πάντων κυριώτατον εἶναι ἡ Γοργόνα, ἣν παριστῶσιν ὡς γυναῖκα, τὰ κάτω τοῦ ὀμφαλοῦ ἔχουσαν ἰχθύος, βαστάζουσαν δὲ τῇ μὲν μιᾷ χειρὶ πλοῖον, τῇ δ' ἑτέρᾳ ἄγκυραν· ἔν τισι τῶν ἀπεικονίσεων τούτων ἡ Γοργόνα παρίσταται καὶ τεθωρακισμένη. Ὁ Πρέλλερ ἀναφέρει ὅτι εἶδέ τινας τοιαύτας ἀρχαϊκὰς καὶ ἀτέχνους τοιχογραφίας ἐν λιμέσι τῆς Ἑλλάδος· ἀποκαλεῖ δὲ τὰς παραστάσεις ταύτας γυναικῶν ἀπολήγουσῶν εἰς ἰχθὺν καὶ πλοῖον κρατουσῶν ἐν τῇ χειρὶ *θαλασσίας γυναῖκας* (Meerfrauen καὶ Seejungfern) καὶ σχετίζει αὐτὰς πρὸς τὰς περὶ Νεράιδων δημώδεις δοξασίας[8].

Ὁμοίως, τῷ Πρέλλερ ἑπόμενος, συγχέει τὰς Γοργόνας μετὰ τῶν Νεράιδων καὶ ὁ Gädechens[9], ὀρθῶς δὲ ὁ Schmidt μετ' ἀμφιβολίας ἀναφέρει τὴν τοιαύτην γνώμην[10]. Τοιούτων ἀπεικονίσεων ποιεῖται μνείαν καὶ ὁ Jahn ἐκ τοῦ Πρέλλερ παραλαβών[11], ἔν τινι δὲ διατριβῇ περὶ Μάνης καὶ Μανιατῶν, δυστυχῶς οὐχὶ μετὰ πολλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκρίβειαν γεγραμμένῃ. ὁ συγγραφεὺς ταύτης κ. Γεμενῆς, διηγεῖται ὅτι ἐν οἰκίᾳ Μανιάτου παρετήρησε χονδροειδῆ εἰκόνα παριστῶσαν φανταστήν τινα νύμφην, μέχρις ὀσφύος βεβυθισμένην ἐν τῷ ὕδατι καὶ φέρουσαν ἐν τῇ χειρὶ μέγα πλοῖον· «ἡ ἔννοια τῆς παραστάσεως ταύτης, προστίθησι, μοὶ εἶναι ἀκατάληπτος»[12]. Ἀπεικονίσεις Γοργόνων προσέτι στίζουσιν, ἢ ὡς λέγουσι *πατοῦσιν*, εἰς τὰς χεῖρας ἢ τὰ στήθη των, μετὰ χρωμάτων, πολλοὶ τῶν χυδαίων ἐν Ἑλλάδι[13].

---

8. Preller, ἐνθ' ἀν., τ. I, σ. 458(γ' ἐκδ.), σ. 436(β' ἐκδ.).

9. Gädechens, Glaukos der Meergott., 1860, σ. 8.

10. Bern. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, τ. I, σ. 105.

11. Ot. Jahn, Ueber ein Marmorrelief der Glyptothek in München ἐν Berichte der Kgl. sächs. Gesel. der Wissensch., 1854, τ. VI, σ. 174, σημ. 58.

12. Yemeniz, La Magne et les Maniotes ἐν Revue des deux Mondes 1865, τ. LVI, σ. 16.

13. Ἐκτὸς τῶν Γοργόνων στίζουσι συνήθως ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τοῦ στήθους, ἐπὶ τῶν βραχιόνων, σπανιώτερον δὲ ἐπὶ τοῦ ὀπισθέναρος τῆς χειρὸς καὶ ἐπὶ τῶν κνημῶν, πλοῖα, ὅπλα, σταυρούς, καρδίας, ἄνθη, χρονολογίας, Μακεδόνας, τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ τὴν Ἀρετοῦσαν, (ὅπερ καταδείκνυσι πόσον δημοφιλὲς εἶναι τὸ ποίημα τοῦ Κορνάρου). Ἡ συνήθεια δ' αὕτη τοῦ στίζειν εἰς διάφορα τοῦ σώματος μέλη, πρὸ πάντων δ' εἰς τοὺς βραχίονας, παντοειδεῖς εἰκόνας, ἐπικρατεῖ καθ' ὅπασαν τὴν Εὐρώπην (tatouer γαλλ., tatowiren γερμ.). Οἱ Γερμανοὶ ναυτικοὶ στίζουσι θαλασσίας γυναῖκας ἢ ἄνδρας (Seejungfern, Seemänner), οἱ στρατιωτικοὶ ὅπλα, οἱ ἐρωτόληπτοι καρδίας, τὸ ὄνομα ἢ τὴν εἰκόνα τῆς ἐρωμένης των καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατά τινα περιερ-

Ἀντίστοιχον τῶν τοιούτων παραστάσεων δὲν εὑρίσκομεν ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἀρχαίας τέχνης· οὐχὶ ἄσχετον ὅμως ταύταις νομίζομεν τὴν ἔν τισι μνημείοις ἀπεικόνισιν ἀγκύρας, ὡς ἐμβλήματος τῶν Τριτώνων[14], ἀνάλογα δέ πως εἰσὶν αἱ ἀσπίδες, τὰ δόρατα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἅτινα ἐν πολλοῖς ἄλλοις παριστῶνται φέροντες ἐν χερσὶν ἐνάλιοι ἰχθυόμορφοι δαίμονες[15].

Ἐν ταῖς προκειμέναις περὶ Γοργόνων παραδόσεσιν οὐδὲν λείψανον ἀναφαίνεται τοῦ ἀρχαίου μύθου. Τούτου ἴχνη εὑρηνται μόνον ἐν τῇ ἐπιθετικῇ χρήσει τῆς λέξεως *Γοργόνα*. Ὁ κ. Σκ. Βυζάντιος σημειοῖ ὅτι *Γοργόναν* λέγουσι μεταφορικῶς «τὴν ἄσχημην γυναῖκα καὶ τὴν κακόγριαν», προστίθησι δ' ἀνακριβῶς ὅτι ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτῆς σημασίᾳ ἡ λέξις εἶναι συνώνυμος ταῖς *Στρίγγλα, Δρακόντισσα* καὶ *Λάμια*[16]. Ἐν Ρόδῳ, κατὰ τὸν κ. Βενετοκλῆν, ὀνομάζουσι *Γοργόνα* «πᾶσαν μεγαλόσωμον καὶ ἀγριωπὸν γυναῖκα»[17]. Ἐν γλωσσαρίῳ τῆς νήσου Κύθνου ὁ κ. Βαλλήνδας ἐξηγεῖ τὴν λέξιν «κακὴ καὶ διεστραμμένη γυνὴ» καὶ προστίθησιν ὅτι τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐπὶ παίδων ἔχει τὸ οὐδέτερον *Γοργόνι* ἤτοι παιδὶ τῆς Γοργόνας[18]. Ἐν Κεφαλληνίᾳ *Γοργόνα* καλεῖται ἡ δυσειδὴς γυνή, περίεργον δ' ὅτι ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ μόνον περιεσώθη καὶ ἡ λέξις *Μέδουσα* ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας[19].

Ἀλλ' ἂν ἀφ' ἑνὸς μηδεμίαν πρὸς τοὺς περὶ Γοργόνων μύθους φαίνονται ἔχουσαι σχέσιν αἱ παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ἀφ' ἑτέρου ὅμως διετήρησαν πλείστους χαρακτῆρας τῶν ἀρχαίων περὶ Σειρήνων. Ὡς αὗται καὶ αἱ Γοργόνες εἰσὶν ὀλέθριαι τοῖς ναυτιλλομένοις καὶ μελῳδικὰ ᾄσματα ψάλλουσιν, ὁσάκις τύχωσιν εὐαρέστου παρὰ τούτων ἀπαντήσεως[20]. Ἐπικρατεῖ δὲ προσέτι περὶ τῆς Γοργόνας δοξασία τις ποιητικωτάτη καὶ ἐντελῶς ἀρχαΐζουσα· εἰς ταύτην ἀναφέρεται ἡ ποίησις παντὸς νέου δημοτικοῦ ᾄσματος καὶ ἡ εὕρεσις

γον παρατήρησιν τοῦ διακεκριμένου ποινικολόγου κ. Holzendorf, ἣν ἀνέπτυξεν ἐν ταῖς παραδόσεσιν αὐτοῦ περὶ ψυχολογίας τῶν ἐγκλημάτων (poenical psychologie), οἱ πλεῖστοι τῶν καταδίκων εἰσὶν ἐστιγμένοι. Τοῦτο ὅμως εἶναι, νομίζομεν, συνέπεια φυσική, διότι μόνον εἰς τὰς κατωτάτας τάξεις τῆς κοινωνίας παρατηρεῖται ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὸ στίζεσθαι, καὶ αἱ τάξεις αὗται εἰσὶν ἐπιρρεπέστεραι εἰς τὸ ἔγκλημα, καθ' ὃ ἀμοιροῦσαι δυστυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιμελοῦς ἀνατροφῆς καὶ μορφώσεως.

14. Βλ. Museo Capitolino IV, πιν. 62. Clarac, Musée de sculpture 206,75. 208. 482. 486.

15. Gädechens, Glaukos, σ. 119-121 καὶ τοὺς αὐτόθι συγγραφεῖς.

16. Σκ. Δ. Βυζαντ., Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς, ἐν λ. Γοργόνα. Εἰς τὸ λάθος τοῦ κ. Βυζαντίου ὑπέπεσεν, ὡς ἀγνοῶν πάσας τὰς περὶ Γοργόνων δημώδεις παραδόσεις καὶ ὁ κ. B. Schmidt ἐν τῷ σπουδαίῳ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων (σ. 141).

17. Ἐν Ἐφημερ. τῶν Φιλομαθῶν, 1860, σ. 1272.

18. Αὐτ., 1871, σ. 1843. Κατὰ τὸν κ. Schmidt (σ. 142, σημ. 3) ἐν Ἀραχόβῃ αἱ λέξεις *Γοργόνα* καὶ *Γοργόνι* ἔχουσιν ἀλλοίαν σημασίαν, λεγόμεναι περὶ φιλοπόνων καὶ ἀόκνων κορασίων ἢ νέων, σχετίζει δὲ ταύτας τῷ *γοργός*.

19. Νεοελλην. ἀνάλεκτ., τ. II, σ. 191.

20. Ἄξιος προσοχῆς εἶναι ὁ διττὸς οὗτος χαρακτὴρ τῆς Γοργόνας, ὅστις ἀναφαίνεται καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ μύθῳ. Βλ. περὶ τῆς ἐκ τῆς Γοργόνης φθορᾶς καὶ σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων Schwartz, Der Ursprung der Mythologie, 1860, σ. 125.

τοῦ μέλους αὐτοῦ· ὁ πρῶτος ψαλὼν τοιοῦτο ᾄσμα λέγεται ὅτι τὸ ἤκουσεν ἀπὸ τὴν Γοργόνα[21].

Πρόδηλον λοιπὸν ὅτι ἐν ταῖς παραδόσεσι ταύταις ἐγένετο συγχώνευσις τῶν δύο ἀρχαίων μύθων περὶ Γοργόνων καὶ Σειρήνων. Αἱ Γοργόνες ἀπεικονίζονται μετὰ θαλασσίων ἐμβλημάτων ἐν πολλοῖς ἀρχαίοις μνημείοις[22], ἀνωτέρω δὲ ἐξέθημεν ἐν συνόψει τοὺς λόγους, οὓς πολλοὶ φέρουσι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐναλίου χαρακτῆρος αὐτῶν. Ὡς εἰς τὸ μεταίχμιον τοῦ ἀρχαίου μύθου καὶ τοῦ νῦν εὑρισκομένη καὶ ὡς ἀφετηρία τοῦ τελευταίου δύναται νὰ θεωρηθῇ μεσαιωνική τις παράδοσις, ἣν ὡς ἐπιτόπιον ἑλληνικὴν ἀναγράφουσιν οἱ ἀναφέροντες αὐτήν. Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀπαντῶμεν τὴν δεινὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, ἐξασκοῦσαν τὴν ὀλεθρίαν αὐτῆς δύναμιν ἐν τῇ θαλάσσῃ. Μεταξὺ Κύπρου καὶ Ρόδου, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας, ἦσαν σύρτεις, προελθοῦσαι ἐκ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνης, ἥτις ἐρρίφθη ἐκεῖ. Οἱ ἐντόπιοι διηγοῦντο ὅτι ὑπῆρχέ ποτέ τις βασίλισσα, (ἢ ὡς μία παραλλαγὴ ἀναφέρει, παρθένος Yse καλουμένη, ἐξ ἧς καὶ ἡ νῆσος Yse ἐκλήθη[23]), ἣν ἠγάπησεν ἐμμανῶς στρατιωτικός, ὅστις μὴ δυνάμενος νὰ κορέσῃ τὸν ἔρωτά του ἐν ὅσῳ αὕτη ἔζη, συνεμίγη ταύτῃ νεκρᾷ. Ἐκ τῆς ἀποτροπαίου ταύτης ἑνώσεως ἐγεννήθη παιδίον, οὗ ἡ κεφαλὴ ἀποκοπεῖσα κατέστρεφε τοὺς προσβλέποντας καὶ ἐρήμου τὸν τόπον, πρὸς ὃν ἔστρεφε τὸ πρόσωπον αὐτῆς ὁ κατέχων. Ριφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν, διήγειρε σφοδροτάτας τρικυμίας ὑπτία οὖσα, ἐπήρχετο δὲ γαλήνη ὁσάκις ἀναστρεφόμενον τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἔβλεπεν εἰς τὸν βυθόν[24]. Πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην δὲν νομίζομεν ὅλως ἀσχέτους ἀρχαίας ἀπεικονίσεις τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης ἐν μέσῳ κυμάτων, ἢ συνοδευομένης διὰ τῶν ἐμβλημάτων τῶν θαλασσίων δαιμόνων ἰδίως δὲ τοῦ δελφῖνος[25].

Εὐχερέστερον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν βαθμιαίαν συνταύτισιν τῶν Σειρήνων μετὰ θαλασσίων θεοτήτων ἢ μᾶλλον τὴν μεταβολὴν αὐτῶν εἰς τοιαύτας θεότητας. Οἱ περὶ τούτων μῦθοι ἐπήγασαν, κατά τινας νεωτέρας

---

21. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι συχνότατα εἰσιν αἱ παρομοιώσεις ἐξόχων ποιητῶν καὶ ρητόρων πρὸς Σειρῆνας καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι ἰδέαι. Ἱκανὰ τοιαῦτα παραδείγματα ἀναφέρει ὁ Cerquand (Rev. archéol., 1864, τ. X).

22. Βλ. Gädechens, Glaukos, σ. 96-97.

23. Ἡ νῆσος Μεγίστη ὑπὸ τῶν Τούρκων λέγεται Μεῖς, κατὰ παραφθορὰν δὲ ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν τούτων συγγραφέων Yse. Ὁ Bromton λέγει ὅτι τὸν προκείμενον μῦθον διηγοῦντο οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ταύτης.

24. Gervasii Tilleberiensis (ΙΓ΄ αἰών), Otia imperialia II, 12, σ. 920 (Gorgonis caput). Ὁ F. Liebrecht (Des Gerv. v. Tilbury Ot. imp., σ. 92-93) παρατίθησι χωρίον τοῦ Roger de Hovedex (Anual. Pars poster. παρὰ Saville, Rerum Anglicarum scriptores, 1601, σ. 1709) ἀναφέροντος τὸν αὐτὸν μῦθον. Ὅμοιον χωρίον τοῦ Joh. Bromton ἐν τοῖς Hist. Anglicae scriptores X. Londoni, 1652 (éd. Twysden), σ. 1216 κἑ παρατίθησιν ὁ Schwartz (Der Ursprung der Mythologie, σ. 89).

25. Βλ. Gädechens, Glaukos, σ. 96-97. Βλ. καὶ περιγραφὴν ἑνὸς κατόπτρου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Παρισίων παρὰ Chabouillet, Catalogue général et raisoné des camées etc, σ. 531, ἀρ. 3127. «Masque de face, entouré de flots au milieu desquels nagent des dauphins».

ἑρμηνείας ἐκ φυσικῶν καὶ κλιματικῶν λόγων[26]· παρ' Ὁμήρῳ παρίστανται μὲν ὡς εὑρισκόμεναι ἐν λειμῶνι, πλησίον τῆς θαλάσσης, ἀλλ' οὐδόλως ἀποδίδεται αὐταῖς χαρακτὴρ ἐναλίων θεοτήτων[27]. Ἐν γένει δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οὐδαμοῦ, οὔτε παρὰ τῶν συγγραφέων, οὔτε ἐν τῇ τέχνῃ παρίσταντο αἱ Σειρῆνες ἰχθυόμορφοι, ἀλλ' εἴτε καθ' ὁλοκληρίαν ὡς γυναῖκες ἀπεικονίζοντο, εἴτε διφυεῖς, γυναῖκες καὶ ὄρνιθες. Μόνον ἔν τινι ρωμαϊκῇ πηλίνῃ λυχνίᾳ, ἐν Canterbury εὑρισκομένῃ, ἧς ὅμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, ἀπαντᾷ τοιαύτη παράστασις[28]. Πρῶτος περιγράφει τὰς Σειρῆνας ὡς ἰχθυομόρφους συγγραφεύς τις τοῦ ΣΤ΄ μ.Χ. πιθανῶς αἰῶνος ἐν τῷ ὑπὸ Berger de Xivrey ἐκδοθέντι συνταγματίῳ De monstris et belluis. «Sirenae, λέγει, sunt marinae puellae, quae navigantes pulcherrima forma, et cantus mulcedine decipiunt. Et a capite et usque ad umbilicum, corpore virginali et humano generi simillimae, squamosas tamen piscium caudas habent[29]». Κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα ἐπίσης ὡς γυναῖκας καὶ ἰχθῦς παρίστησι ταύτας ὁ ἐγκυκλοπαιδικὸς ποιητὴς Alanus ab Insulis[30] πολλὰ δὲ ἐκτὸς τούτων παραδείγματα φέρει ὁ Piper ἐκ συγγραφέων τοῦ μεσαίωνος ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, θαλασσίας γυναῖκας θεωρούντων τὰς Σειρῆνας διὰ τῆς ᾠδῆς καὶ τῆς καλλονῆς αὐτῶν σαγηνευούσας καὶ καταστρεφούσας τοὺς πλέοντας[31]. Οἱ τοιοῦτοι περὶ Σειρήνων μῦθοι κατέστησαν δημώδεις· γενι-

26. Κατὰ τὸν Cerquand (ἐν Revue archéologique, 1864, τ. X, σ. 287 κέ) ὁ μῦθος ἐμφαίνει τὸν ὄλεθρον τῶν ναυτῶν, οἵτινες ἐν γαλήνῃ προσορμιζόμενοι εἰς χλοαζούσας ἐρήμους παραλίας, ἀποθνήσκουσιν ἐξηντλημένοι ἐκ πείνης καὶ ἀτονίας (Πρβλ. καὶ Klausen εἰς Vergil. Aen. I, 493. Gerhard, Gr. myth. § 520. 3). Κατὰ τὸν Schrader (Die Sirenen, 1868) τὸν ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ καύματος ὄλεθρον καὶ σῆψιν τῶν ναυαγῶν. (Πρβλ. τὰς λέξεις σείριος, σειρίασις κλπ.).

27. Ὀδυσσ. μ 39-46.

28. Βλ. H. Schrader, Die Sirenen, σ. 73, 111.

29. Βιβλ. I, κεφ. 8 ἐν Berger de Xivrey, Traditions tératologiques, σ. 25. Τὸ αὐτὸ ἔργον ἐξ ἑτέρου χειρογράφου τοῦ Βερολίνου ἀναφέρει καὶ ὁ Schrader (σ. 73).

30. Alanus ab Insulis, De planct. nat. ἐν Opp., σ. 285, στ. 2. Παρὰ Piper, Mythologie der christl. Kunst, τ. I, μ. I, σ. 382 κέ.

31. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαία παράστασις τῶν Σειρήνων ὡς ὀρνιθομόρφων γυναικῶν ἀπαντᾷ, σπανίως ὅμως, παρά τισι συγγραφεῦσι καὶ ἐν μνημείοις τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης. (Βλ. Piper, ἔνθ' ἀν., σ. 377-393). Ἀξία παρατηρήσεως εἶναι ἡ διήγησις τοῦ βυζαντίου χρονογράφου Γεωργίου Ἁμαρτωλοῦ μοναχοῦ (Θ΄ ἑκατονταετηρίδος) περὶ ἐμφανίσεως ζεύγους θαλασσίων ἀνθρώπων ἐν Αἰγύπτῳ, ἐπὶ τῆς βασιλείας Μαυρικίου (583-602). Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης, ἧς δὲν ποιοῦνται μνείαν οἱ περισυναγαγόντες τὰς τοιαύτας παραδόσεις Grässe καὶ Brunet (βλ. κατωτέρω σημ. 39, σ. 345), ἐμφαίνεται ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων αἱ Σειρῆνες ἐταυτίζοντο ἐν ταῖς δημώδεσι προλήψεσι ταῖς θαλασσίαις γυναιξί. «Καὶ ἐν τῷ Νείλῳ ποταμῷ ἐφάνησαν ἡλίου ἀνατέλλοντος ἄνθρωπόμορφα δύο ζῶα, ἀνὴρ καὶ γυνή, ἅπερ σειρῆναι προσαγορεύονται, ἡδύφθογγα πάνυ καὶ θανατηφόρα· τὴν δὲ μορφὴν ἔχουσιν ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ὀμφαλοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ λοιπὸν πετεινοῦ· καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ εὐστερνος ἦν καὶ κατάπληκτος, ἡ δὲ γυνὴ τὴν ὄψιν καὶ τὴν κόμην ξανθήν, ὁμοίως καὶ ὁ ἀνὴρ τούς τε μασθοὺς εἶχε καὶ τὴν ὄψιν ἄτριχον καὶ τὴν κόμην βαθεῖαν. Ὁ δὲ λαὸς μετὰ τοῦ ὑπάρχου θαυμάζοντες ὅρκους ἔβαλλον ἐκεῖνο τὸ ἀνδρόγυνον μὴ ἀναχωρῆσαι πρὶν ἅπαντες ἐμφορηθῶσι τῆς θέας ταύτης τῆς παραδόξου. Καὶ δὴ μέχρις ὥρας θ΄ πᾶς ὁ λαὸς ἐθαύμαζε θεωρῶν τὰ ζῷα ταῦτα. Καὶ οὕτω πάλιν εἰς τὸν ποταμὸν κατέδυσαν». (Γεωργ. ἁμαρτωλ. Χρονικ. Δ΄ 225, σ. 555, ἐd. Muralt. Βλ. καὶ Κεδρηνόν, σ. 700-701).

κῶς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐπιστεύετο ὅτι ἐν θαλάσσῃ εὑρίσκοντο γυναῖκες ἰχθυόμορφοι, διὰ τοῦ ᾄσματος αὐτῶν προσελκύουσαι τοὺς πλέοντας, ἀποκοιμίζουσαι καὶ σπαράσσουσαι αὐτούς[32]. Γερβάσιος ὁ Τιλλεβεριεὺς ἀναφέρει τοιαύτην παράδοσιν, μέχρι τοῦ νῦν σωζομένην ἐν Βρετανίᾳ τῆς Γαλλίας, περὶ Σειρήνων διαιτωμένων ἐν σκοπέλοις τῆς βρετανικῆς θαλάσσης, ἑλκυουσῶν τοὺς πλέοντας διὰ μελωδικῶν ᾀσμάτων, ὅπως τοὺς ἐξολοθρεύσωσι[33]. Πρὸς τοὺς τοιούτους μύθους μᾶλλον παρὰ πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς περὶ Γοργόνων φαίνεται σχέσιν ἔχον ἀνέκδοτον ἄτεχνον ἀνάγλυφον τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικοῦ μουσείου, βυζαντινῆς ἐποχῆς, παριστῶν γυναῖκα εἰς ἰχθὺν ἀπολήγουσαν προσπαθοῦσαν νὰ σαγηνεύσῃ ἄνδρα τινὰ διὰ μουσικοῦ ὀργάνου, μεγάλην ὁμοιότητα ἔχοντος μὲ τὰ συνήθη παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ[34].

Ἡ παράστασις τῶν Σειρήνων καὶ τῶν Γοργόνων, ἐν τοῖς δημώδεσι μύθοις, ὡς ἀπολήγουσῶν εἰς ἰχθύν, ἐστὶ συνέπεια τῆς ἐκδοχῆς αὐτῶν ὡς ἐναλίων θεοτήτων. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ ρωμαϊκῇ μυθολογίᾳ ἅπαντες οἱ ὑποδεέστεροι θαλάσσιοι δαίμονες ἐθεωροῦντο ἔχοντες ἀντὶ ποδῶν ἕνα ἢ δύο ἰχθῦς[35]. Συνηθέστεραί εἰσιν αἱ τοιαῦται παραστάσεις ἐν τοῖς θρησκεύμασι τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἀσσυρίων, παρ' οἷς δμως πολλάκις ὁ ἰχθὺς εἶναι σύμβολον γονιμότητος[36]. Ἰχθυομόρφους θεότητας ἔχει καὶ ἡ γερμανικὴ μυθολογία[37]. Ἐν πάσαις δὲ ταῖς ἐποχαῖς ἦσαν κοινότεται αἱ προλήψεις περὶ ἀνθρωπομόρφων θαλασσίων τεράτων. Ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ φαίνεται ὅτι αἱ τοιαῦται ἰδέαι ἦσαν

---

32. Piper, ἐνθ' ἀν., σ. 382 κἑ.

33. Gervas. Tilleber., Ot. imper. III, 64, σ. 981, ἐd. Leibnitz. Νῦν οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς Βρετάνης νομίζουσιν ὅτι βλέπουσι Σειρῆνας καὶ ἐκλαμβάνουσι τὸν κρότον τῶν κυμάτων ὡς κραυγὰς αὐτῶν. (Nore, Coutumes, mythes et traditions des provinces de France, 1846, σ. 217).

34. Πρβλ. ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ συγγράματι τοῦ κ. Ang. de Gubernatis, Zoological Mythology, (τ. I, σ. 149) ὅσα περὶ τῆς μαγικῆς λύρας τῶν Σειρήνων, τῆς σαγηνευούσης τοὺς πλέοντας, καὶ ἐν γένει περὶ τῶν μαγικῶν λυρῶν ἐν τοῖς μύθοις, ἐκτίθησι.

35. Βλ. Gädechens, Glaukos, σ. 9 κἑ. Νηρεὺς (αὐτ. σ. 10). Τρίτωνες (αὐτ. πολλαχοῦ. Τζέτζη, εἰς Λυκόφρ. 34 καὶ 886). Νηρηίδες παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις (Plin., N. Hist. IX, 4. K. O. Müller, Handbuch d. Arch. § 402. 3. Panofka, Terracotten des Berl. Mus., σ. 44. O. Jahn, Archaeol. Beiträge, σ. 413, σ. 10) καὶ Gädechens, σ. 9 ἀναφέροντα τὰς εἰκασίας τούτων. Βλ. προσέτι De Witte ἐν Annali dell' inst. arch. Roma, 1832, τ. IV, σ. 102.

36. Βλ. Schultze, Ebräische Mythologie, 1867 § 51, ὅστις πρὸς τὰς τοιαύτας μυθολογικὰς ἰδέας σχετίζει καὶ ποιητικήν τινα παρομοίωσιν τοῦ Ἡσαΐου (Λ΄ 28) περὶ τοῦ Ἰεχωβᾶ. Περὶ τῆς Ἀτεργάτιδος ἢ Δερκετοῦς καὶ τοῦ Δαγῶνος, θαλασσίων θεοτήτων λατρευομένων ἐν Γάζῃ καὶ Ἀσκαλῶνι, βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις Stark, Gaza, σ. 249 κἑ. Id., Forschungen zur Geschichte u. Alterthumskunde des hellenisches Orients, σ. 249. Lajard, Recherches sur le culte de Venus, πιν. 22-24. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ. Niniveh and Babylon, σ. 345. Movers, Die Phoenizier, τ. I, σ. 590. Ἰωάννης (Ἀπολλοδώρ., Ἀποσπ., σ. 408 κἑ, ἐd. Heyne. –Ἑλλάδιον παρὰ Φωτίῳ, σ. 874. Berosi, Chaldaeorum historiae quae supersunt, ἐd. Pichter, σ. 48 κἑ. Longpérier ἐν R. archéol., 1847, τ. IV, σ. 298 κἑ.

37. Βλ. Simrock, Deutche Mythologie, σ. 17, 428.

λίαν διαδεδομέναι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα[38]. Ὁ δὲ Παυσανίας καὶ ὁ Πλίνιος διηγοῦνται ὅτι συνελήφθησαν ζῶντες Τρίτωνες καὶ Νηρηίδες. Τοιαῦται ἱστορίαι οὐ μόνον παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῦ μεσαίωνος βρίθουσιν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐξηκολούθουν γραφόμεναι καὶ πιστευόμεναι[39]· ὁ καθ' ἡμᾶς ὅμως λαὸς ἐκτὸς τῶν περὶ Γοργόνων, οὐδένα ἕτερον μῦθον περὶ θαλασσίων τεράτων ἔχει, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοὐλάχιστον ἠξεύρομεν.

Ἐν ταῖς ἀνωτέρω ἐκτεθείσαις ἑλληνικαῖς παραδόσεσι περὶ Γοργόνων, εἴδομεν ὅτι αὗται μυθολογοῦνται ἐρωτῶσαι περὶ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου καὶ μετὰ χαρᾶς ἀποδεχόμεναι τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ μέγας κατακτητὴς ζῇ ἔτι, μετ' ὀργῆς δὲ καὶ ἀγανακτήσεως ἀκούουσαι ὅτι ἀπέθανεν. Ἡ τοιαύτη σύνδεσις τοῦ θαλασσίου μύθου τῶν Γοργόνων μετὰ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μυθολογικῶν διηγήσεων, αἵτινές εἰσι κοιναὶ καὶ πολυπληθέσταται οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς καὶ ἀσιατικοῖς λαοῖς, παρουσιάζει καὶ τοῦτο τὸ ἀξιοπαρατήρητον· ὅτι ἡ ἀρχὴ ταύτης δὲν εὑρηται ἐν τῇ εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν παραφράσει τῆς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους ἱστορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐξ ἧς κυρίως ἀπορρέουσι πάντα τὰ περὶ τούτου μυθολογήματα τοῦ λαοῦ[40]. Ὅθεν ἀνάγκη ν' ἀνατρέξωμεν εἰς πηγὰς ἀρχαιοτέρας πρὸς διασά-

---

38. Αἰλιαν., Ζ. ἱστ. ΙΓ΄, 21 «λέγει δ' οὖν φήμη διαρρέουσα ναὶ μὰ Δία πολλὴ γίγνεσθαί τινα ἐν τῇ θαλάττῃ κήτη ἀνθρωπόμορφα τὰ ἀπὸ κεφαλῆς, ὅσα ἐς ἰξὺν λήγει».

39. Βλ. ἐν ἐκτάσει Grässe, Beiträge zur Literatur und Sage des Mittelalters, 1850. Von den Meermänner und Meerfrauen, σ. 38-44. G. Brunet, Recherches sur quelques animaux fantastiques ἐν Revue archéologique, 1853, σ. 736-740 (Περὶ Σειρήνων, Τριτώνων καὶ θαλασσίων γυναικῶν). Περὶ ὁμοίων μύθων ἐν Σλέσβιχ-Ὁλσταΐν καὶ Ὁλλανδίᾳ βλ. Müllenhoff, Märchen, Sagen und Lieder aus Schleswig-Holstein, 1845, σ. 338 κέ. Ἐν Γερμανίᾳ Kuhn u. Schwartz, Nordeutsche Sagen, σ. 295 κέ.

40. Ὁ κ. B. Schmidt (σ. 107) ἀναφέρει ὅτι ἐν τῇ ἀνεκδότῳ συλλογῇ του ἑλληνικῶν παραδόσεων (ἀρ. 17) ὑπάρχει καὶ τις περὶ Ἀλεξάνδρου Ἀγνοοῦμεν ἂν αὕτη εἶναι διάφορος τῶν ἐν τῇ δημώδει Ἱστορίᾳ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, τῇ κοινῶς *φυλλάδα τοῦ Ἀλεξάνδρου* καλουμένῃ, πλείστας δ' ἀριθμούσῃ ἐκδόσεις ἐν Ἐνετίᾳ· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἦν περιττὴ ὅλως ἡ δημοσίευσις αὐτῆς. Ἐξ ἀγνοίας τῶν δημωδῶν ἀναγνωσμάτων ὑπέπεσεν εἰς τοιοῦτο λάθος ὁ Hahn, δημοσιεύσας ἐν τῇ περισπουδάστῳ αὐτοῦ συλλογῇ τῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων ὁλοκλήρους διηγήσεις εἰλημμένας ἐκ τῆς εἰς κοινὴν γλῶσσαν μεταφράσεως τῶν 1001 νυκτῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου δὲν δημοσιεύει ἑτέραν, τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἔχουσαν τῇ περὶ τῆς λυχνίας τοῦ Ἀλαδίνου ἐν τῇ ἀραβικῇ συλλογῇ, νομίζων ὅτι πιθανῶς ἐκ τῆς μεταφράσεως τῆς συλλογῆς ταύτης ἐλήφθη (βλ. εἰσαγωγὴν τ. Ι, σ. 15)· ἀλλ' ἡ διήγησις αὕτη ἐλλείπει ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως, ἥτις ἐγένετο κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως οὐ μόνον τῶν 1001 νυκτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν περσικῶν 1001 ἡμερῶν. Εἴχομεν γράψει τἀνωτέρω ὅτε ἐλάβομεν τὴν ἀρτίως ἐκδοθεῖσαν συλλογὴν Ἑλληνικῶν μύθων καὶ παραδόσεων τοῦ κ. Schmidt (Griechishe Märchen, Sagen und Volkslieder, Lpz. 1877). Ἡ προαγγελθεῖσα παράδοσις περὶ Ἀλεξάνδρου φέρεται ἐν σελ. 145-148, ἀνεκοινώθη δ' αὐτῷ, ὡς σημειοῖ, ὑπὸ τοῦ κ. Κρέμου, ὅστις τὴν ἤκουσε παῖς ἔτι ὢν παρὰ γέροντος ποιμένος τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ παράδοσις αὕτη ἢ ἁπλῆ περίληψις τῆς *Φυλλάδας τοῦ Ἀλεξάνδρου*, ὡς ἐνεθυμεῖτο αὐτὴν ἀκούσας πιθανὸν ἀναγινωσκομένην, ἢ ἕτερον ταύτην διηγούμενον ὁ γέρων Ἀραχωβίτης, συμπεριέλαβε δ' ἴσως ταύτην ἐν τῇ μετὰ πολλῆς ἄλλως κριτικῆς ἀκριβείας κατηρτισμένῃ συλλογῇ του ὁ κ. Schmidt, διότι ἠγνόει τὸ δημῶδες ἐκεῖνο ἀνάγνωσμα.

φησιν τούτου. Ὁ κύκλος τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μυθικῶν διηγήσεων συνίσταται πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν κατακτήσεων αὐτοῦ, ἃς ἐποίησεν οὐ μόνον ἐν τῷ γνωστῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀγνώστῳ καὶ μυθολογικῷ, τὰ πάντα ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν καθυποτάξας. Αἱ Ἀμαζόνες ἐγένοντο ὑποτελεῖς αὐτῷ[41], διὰ τῶν πυλῶν τοῦ Καυκάσου κατέστησεν ἀδύνατον τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἀγρίων καὶ ἀνθρωποφάγων φύλων Γὼγ καὶ Μαγώγ, τὰ παντοειδῆ τέρατα, ἅτινα συνήντα ἐν τῇ στρατείᾳ αὐτοῦ πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν περάτων τῆς γῆς, ἔφευγον περίφοβα πρὸ αὐτοῦ, ἀδυνατοῦντα νὰ τὸν βλάψωσιν ἕνεκα τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν σοφῶν στρατηγημάτων του· πρὸς δέ, ὅπως καὶ τῶν τριῶν στοιχείων ἀναδειχθῇ κύριος, τῆς γῆς, τοῦ ἀέρος καὶ τῶν ὑδάτων, ἀφ' οὗ κατέκτησε τὴν γῆν, ἀνῆλθεν εἰς τοὺς αἰθέρας ὑπὸ ἀετοῦ φερόμενος καὶ εἰσέδυσεν εἰς τὰ βάθη τῶν θαλασσῶν ἐντὸς κλωβοῦ[42]. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς οὕτως ἀναφερομένης κυριαρχίας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἥτις δὲν ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς τὴν σχέσιν τούτου πρὸς τὰς Γοργόνας, εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Ψευδοκαλλισθένει ἐπεισόδιόν τι, ἐν ᾧ προφανῶς ἀμφότεραι αἱ παραδόσεις συνδέονται. Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Ψευδοκαλλισθένους ὁ Ἀλέξανδρος εἰσχωρήσας εἰς τὴν χώραν τῶν Μακάρων, ἔνθα πυκνότατον ἐπεκράτει σκότος, ἐνετείλατο τοῖς στρατιώταις αὐτοῦ νὰ λάβωσιν ὅ,τι δυνηθῶσιν ἐκ τῆς θαυμασίας ἐκείνης χώρας. Θελήσας δὲ νὰ γευθῇ, διέταξε τὸν μάγειρον αὐτοῦ, Ἀνδρέαν ὀνόματι, ἵνα εὐτρεπίσῃ προσφάγιον. «Ὁ δὲ αὖον τάριχον[43] λαβών, ἐπορεύθη ἐπὶ τὸ διαυγὲς ὕδωρ τῆς πηγῆς ἐκπλῦναι τὸ ἔδεσμα. Καὶ εὐθέως βραχὲν ἐν τῷ ὕδατι ἐψυχώθη[44] καὶ ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τοῦ μαγείρου. Ὁ δὲ μάγειρος οὐδενὶ ἐδήλωσε τὸ γενόμενον· αὐτὸς δὲ λαβὼν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὕδατος ἐν σκεύει τινὶ ἀργυρέῳ ἐφύλαξε[45]». Ὅταν δ' ὅλοι οἱ στρατιῶται εἰς τὸ φῶς ἐξελθόντες ἐδείκνυον ὅ,τι ἔλαβον, «τότε οὖν καὶ ὁ μάγειρος ὑφηγήσατο πῶς ἐψυχώθη τὸ ἔδεσμα. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὀργισθεὶς ἐκέλευσεν αὐτὸν δεινῶς μαστιγωθῆναι. Ὅμως εἶπε πρὸς αὐτόν. Τί σοι ὄφελος, Ἀλέξανδρε, μεταμεληθῆναι ἐπὶ πράγματος παρελθόντος; Οὐκ ἔφη δὲ ὅτι ἔπιεν ἐκ τοῦ ὕδατος, ἢ ὅτι ἐφύλαξεν αὐτό. Τοῦτο δὲ ὁ μάγειρος οὐχ ὁμολογῆσαι εἶχεν, εἰ μὴ ὅτι ἐψυχώθη τὸ ταρίχιον. Προσελθὼν δὲ ὁ πονηρὸς μάγειρος ἐκεῖνος τῇ θυγατρὶ Ἀλεξάνδρου, τῇ ἐκ τῆς παλακῆς Οὔννης γεννηθείσης, καλουμένῃ Καλῇ, ἐπλάνησεν αὐτὴν, ὑποσχόμενος δοῦναι πιεῖν ὕδωρ ἐκ τῆς ἀθανάτου πηγῆς· ὃ καὶ ἐποίησεν. Ὁ δὲ

41. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Α.

42. Βλ. παρεκβολ. σημ. Β.

43. Ἐν ἄλλοις κώδιξι διάφοροι γραφαὶ φέρονται ὠοτάριχον καὶ τάριχον· κατωτέρω δ' ὁ αὐτὸς κῶδιξ, κατὰ λάθος ἴσως φέρει ὀταράριχον (Β' 41, σ. 91). Ἴσως τὸ αὖον τάριχον ἐγράφη πρὸς δῆθεν ἐξελληνισιν τῆς καὶ νῦν ἐν χρήσει λέξεως αὐγοτάραχον. Ὁ τύπος αὐγὸν φαίνεται λίαν ἀρχαῖος, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ λατιν. ovum καὶ τῆς διαλέκτου τῶν Ἀργείων, οἵτινες κατὰ τὸν Ἡσύχιον ἐκάλουν «ὦβεα τὰ ὠά». Νῦν ἔτι ἐν τῇ τσακωνικῇ διαλέκτῳ τὸ ὠὸν λέγεται ὠβὸν ἢ ὠβγόν.

44. Ἔλαβε δῆλον ὅτι ψυχὴν, ἐνεψυχώθη.

45. Ψευδοκαλλισθέν. Β' 39, σ. 90, ἐd. Müller (ἐν τῇ ὑπὸ Dübner ἐκδόσει τοῦ Ἀρριανοῦ, τῆς συλλογῆς Didot).

Ἀλέξανδρος τοῦτο μαθὼν ἐφθόνησε τὴν ἀθανασίαν αὐτῶν. Καὶ τὴν αὐτοῦ θυγατέρα προσκαλεσάμενος, εἶπεν αὐτῇ. Λαβοῦσα τὸν ἱματισμόν σου, ἔξελθε ἀπ' ἐντεῦθεν· ἰδοὺ γὰρ γέγονας δαίμων, ὡς ἀθανατισθεῖσα· ἔσῃ δὲ καλουμένη νηρηίς, ὡς ἀπὸ τοῦ ὕδατος τὸ ἀίδιον σχοῦσα, καὶ ἐνταῦθα κατοικήσεις. Ἡ δὲ κλαίουσα καὶ ὀδυρομένη ἐξῆλθε τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἀπῆλθεν ἐν ἐρήμοις τόποις μετὰ τῶν δαιμόνων. Τὸν δὲ μάγειρον προσέταξε δεθῆναι λίθῳ ἐν τῷ τραχήλῳ αὐτοῦ καὶ ριφθῆναι ἐν τῇ θαλάσσῃ. Ὁ δὲ ριφθεὶς ἐγένετο δαίμων καὶ κατῴκησε ἐκεῖ ἔν τινι τόπῳ τῆς θαλάσσης· ἀφ' οὗ ἐκλήθη ὁ τόπος Ἀνδρεαντικός»[46].

Οὕτω λοιπὸν ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ ὁ Ἀλέξανδρος παρίσταται πατὴρ μιᾶς Νηρηίδος, ἧς ἡ συνταύτισις μετὰ θαλασσίας νύμφης Γοργόνας ἦν εὐχερής. Ἀλλὰ καὶ ἕτερα τῆς παραδόσεως ταύτης ἴχνη διατηροῦνται ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας, ἔνθα ἡ πρώτη τῶν Νεράιδων μυθολογεῖται ἀδελφὴ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου[47], δι' ὃ καὶ ἔν τινι ἐπῳδῇ ἐξορκίζουσιν αὐτὰς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου (*στὴ ψυχὴ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου κακὸ μὴ μοῦ κάμετε!*)[48]. Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ παρὰ τῷ Ψευδοκαλλισθένει παράδοσις σώζεται μικρὸν παρηλλαγμένη παρὰ τοῖς Ρωμούνοις τῆς Τρανσυλβανίας· οὗτοι πιστεύουσιν ὅτι κατὰ τὴν γέννησιν παντὸς βρέφους ἐπιφαίνονται δύο παρθένοι, περὶ ὧν διηγοῦνται τὰ ἑξῆς: Ὅτε Ἀλέξανδρος ὁ μέγας εἰσεχώρησε μέχρι τοῦ παραδείσου, εὗρεν ἐκεῖ βασιλέα τινὰ ὀνόματι Ἰβάν, καθήμενον ἐπὶ θρόνου καὶ τοὺς πόδας ἔχοντα ἐμβεβυθισμένους ἐν βράζοντι πηγαίῳ ὕδατι. Ἐρωτηθεὶς διατί πράττει τοῦτο, ὁ βασιλεὺς Ἰβὰν ἀπεκρίνατο ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης χρήσεως τοῦ ὕδατος ἐκείνου ἀποκαθίσταταί τις νέος. Ὁ μέγας Ἀλέξανδρος παρεκάλεσε τότε αὐτὸν νὰ τῷ χαρίσῃ ὀλίγον ἐκ τοῦ ὕδατος καὶ λαβὼν ἐφύλαξεν αὐτὸ ἐπιμελῶς. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἔκλεψαν αἱ δύο θεραπαινίδες αὐτοῦ, αἵτινες νῦν, ἀείποτε νεαραὶ καὶ προβλέπουσαι τὸ μέλλον, προλέγουσι τοῦτο εἰς τὰ νεογνά[49]. Ἑτέρα κοινοτέρα παράδοσις τῶν αὐτῶν Ρωμούνων ἀναφέρει ὅτι αἱ majestrele (εἶδος Μοιρῶν) εἰσὶν αἱ θεράπαιναι ἐκεῖναι τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἵτινες ἦλθον μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς πηγῆς τοῦ ἀθανάτου νεροῦ. Παρακούουσαι δὲ τὰς προτροπὰς τοῦ βασιλέως, ὅστις τὴν αἰωνίαν διαμονὴν ἐν τῇ γῇ ταύτῃ ἐθεώρει ὡς τὴν βαρυτέραν τιμωρίαν τοῦ οὐρανοῦ, ἤντλησαν καὶ ἔπιον ἐκ τῆς πηγῆς ἐκείνης[50]. Καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ προσέτι παρὰ Φιρδόσι διαπλάσει τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μύθων ἀναφέρεται ὅτι ἐν τῇ σκοτεινῇ χώ-

---

46. Αὐτ. Β' 41, σ. 91. Ὁ Ἀνδρεατικὸς κόλπος εἶναι ἴσως κατ' ἀμαθῆ σύγχυσιν ἡ Ἀδριατικὴ θάλασσα.

47. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, τ. I, σ. 107.

48. Αὐτ., σ. 125. Παραβλητέαι ταύταις αἱ μεσαιωνικαὶ παραδόσεις, καθ' ἃς διάσημοι ἥρωες ἦσαν ἀδελφοὶ Μοιρῶν (Fées). Τοιοῦτοι ἀναφέρονται ὁ Ἀρθοῦρος τῶν βρετανικῶν μύθων, ὁ Ἀμαδὶς τῶν ἱσπανικῶν ρωμαντικῶν ποιημάτων κλπ.

49. W. Schmidt, Das Jahr u. seine Tage in Meinung u. Brauch der Romänen Siebenbürgens, 1866, σ. 25.

50. Αὐτ., σ. 28.

ρᾳ, ὅπου ἡ τῆς ἀθανασίας πηγή, εἷς μόνος ταύτην εὗρεν, ὁ σοφὸς Χίσρ, ὃν δὲν ἐπανεῖδον ἔκτοτε[51].

Ὡς θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναφέρεται ἡ Γοργόνα ἐν ἀνεκδότῳ τινὶ παραμυθίῳ. *Ὁ γιὸς τῆς γριᾶς* ἐπιγραφομένῳ, ἐκ τοῦ ἥρωος ὅστις μεγάλους ἄθλους ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας διαπράττει[52]. Τὸ παραμύθιον τοῦτο συνελέγη ἐν Πάρῳ ὑπὸ τοῦ κ. Ζαννῆ Κρίσπη, δημοσιευθήσεται δὲ προσεχῶς ἴσως ἐν συλλογῇ παραμυθίων, ἣν μετὰ τοῦ κ. Μ. Κρίσπη, καθηγητοῦ, σκοποῦμεν νὰ ἐκδώσωμεν. Τὸ σχετικὸν πρὸς τὰς παραδόσεις, ἃς ἐξετάζομεν ἐνταῦθα, μέρος τοῦ παραμυθίου εἶναι τὸ ἀκόλουθον:

«Ἔφυγε λοιπὸν τὸ παιδὶ καὶ περπατοῦσε εἴκοσι ὧρες. Ἐπῆγε εἰς ἕνα παραθαλάσσιο χωριὸ καὶ εἶδεν ἀνθρώπους, ποῦ ἐπολεμοῦσαν νὰ μπαρκάρουν λάδι καὶ ἐσήκωναν ἕνα τουλοῦμι καθένας των. Πλησιάζει κοντὰ καὶ τοὺς λέει: «Βρὲ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, ἕνα-ἕνα τουλοῦμι σηκώνετε; Νὰ πόσα θὰ σηκώσω ἐγώ». Παίρνει ἕνα ἀπὸ τὴν μιὰ πλάτη καὶ ἕνα ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ τὰ βάζει μέσα στὴ βάρκα. Τότες ὁ καπετάνιος τοῦ λέει: «Βρὲ παιδί μου, σοῦ εὐχαριστῶ (γιατὶ φοβήθηκεν). Ἔλα νὰ φᾶς. —Σοῦ εὐχαριστῶ, καπετάνιε, δὲ θέλω· παρὰ σὰν περάσετε ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ στενό, νὰ μὲ πάρετε καὶ μένα». Ὁ καπετάνιος εὐχαριστήθηκε, διότι ἦτανε μέσα στὴ θάλασσα ἐκείνη μιὰ Γοργόνα, καὶ ὅποιο καράβι περνοῦσε τοῦ ἔτρωγεν ἕναν ἄνθρωπο γιὰ φόρο, εἰδεμὴ τό 'πνιγε τὸ καράβι ὁλόκληρο. Ταξιδεύανε λοιπόν. Ἐκεῖ ποῦ ταξίδευαν, τοῦ λέει ὁ καπετάνιος: «Παιδί μου, κάθησε στὸ τιμόνι νὰ πᾶμ' ἐμεῖς νὰ κοιμηθοῦμε, γιατὶ εἴμεθα κουρασμένοι». Κατέβηκαν γιὰ νὰ κοιμηθοῦν, καθὼς τάχατε εἶπανε αὐτοί· τὸ παιδὶ κάθησε στὸ τιμόνι. Ἔξαφνα στέκεται τὸ καΐκι· κοιτάζει τὸ παιδὶ δεξιὰ ἀριστερά, ἀκούει μιὰ φωνὴ ἀπὸ πίσω του. Γυρίζει καὶ βλέπει μιὰ ξανθομαλλοῦσα καὶ ὡραία καὶ τοῦ λέει: «Δός μου τὸ ταῖνι μου. —Ποιό ταῖνι; τῆς λέει τὸ παιδί. —Τὸν ἄνθρωπο ποῦ τρώγω ἀπὸ κάθε καράβι». Τὸ παιδὶ τῆς λέει: «Γιὰ δός μου τὸ χέρι σου». Αὐτὴ χωρὶς νὰ δυσκολευθῇ τοῦ τὸ δίνει καὶ πολέμησε νὰ τὸν κατεβάσῃ στὴ θάλασσα. Θυμώνει τὸ παιδί: «Ἔλα, μωρὴ ντῶσα[53], ἀπάνω»

51. Βλ. Spiegel, Die Alexandersage bei den Orientalen, σ. 29.

52. Συνηθεστέρα ἐπίκλησις τῶν ἀνδρειωμένων εἶναι ὁ γιὸς τῆς χήρας. Βλ. B. Schmidt. Gr. Märchen usw., σ. 259 καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενα δημώδη ᾄσματα, προσέτι Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, 1876, ἀρ. 263, σ. 200-201. *Χήρας γιὸς* ἀποκαλεῖται πολλάκις ὁ διάσημος ἥρως τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων Διγενής (βλ. Jeannaraki, ἀρ. 276, σ. 214). *Καλόγριας γιὸς* λέγεται ἐπίσης ὁ ἥρως Πορφύρης, ἴσως ὁ αὐτὸς τῷ Διγενῇ (βλ. Passow, ἀρ. 486, σ. 365. Σάβ. Ἰωαννίδου, Ἱστ. Τραπεζοῦντος, σ. 288). Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπικλήσεως ταύτης ἀνέρχεται μέχρι τῆς ἰνδικῆς θρησκείας. Ἐν τῷ ΙΗ' ὁμνῳ τῆς Ριγ-Βέδας ὁ Ἰνδρας παρίσταται ὡς υἱὸς χήρας. (Βλ. Ang. de Gubernatis, Letture sopra la mitologia vedica, σ. 195). Ὁμοίως ἐν τοῖς ἐπικοῖς ρωσικοῖς ποιήμασι σχεδὸν ἅπαντες οἱ ἥρωες καλοῦνται υἱοὶ χήρας· τοῦτο ὁ κ. L. Busslaieff (Appunti di mitologia slava ἐν Rivista Europea, 1875, ἔτ. VI, τ. I, σ. 445) ἀνάγει εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐποχὴν τῆς βαρβαρότητος, ὅτε ἐπεκράτει πολυανδρία καὶ ἕνεκα τῆς ὠμότητος τῶν ἠθῶν οἱ ἄνδρες ἐγκατέλειπον τὰς γυναῖκάς των, ὥστε ἕκαστος ἐγνωρίζετο ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς μητρὸς αὐτοῦ.

53. *Ντῶσα* καὶ *δῶσα*= ἑταίρα (ἐκ τοῦ δίνω ἢ δόνω= δίδωμι) καὶ συνεκδοχικῶς πᾶσα κακότροπος γυνή.

καὶ τὴ σκάει στὸ κατάστρωμα· τῆς ἔδωσε, τῆς ἔδωσε καὶ τῆς ἔλεγε: «Ὀρκίσου μου πῶς δὲ θὰ πειράξῃς πγιὰ ἄνθρωπο, νὰ σ' ἀφήσω. —Ὀρκίζομαι εἰς τὴ μάννα μου τὴ θάλασσα καὶ τὸν πατέρα μου τὸν Ἀλέξανδρο ὅτι δὲ θὰ πειράξω κανένα». Τότε τὴν ἔρριξε στὴ θάλασσα. Τέλος πάντων ὁ καπετάνιος δὲν ἔβγαινε ἀπὸ κάτω, ἀλλὰ ἐκαθότανε καὶ συλλογιόντανε πῶς ν' ἀνέβῃ ἐπάνω. Ἀνεβαίνει λοιπὸν καὶ μὲ τὴν τρομάρα του πιάνει τὸ τιμόνι. Ἐκεῖ ποῦ βγῆκαν οἱ ναῦτες ἐφάνη καὶ ἡ στεργιὰ καὶ εἶπε τὸ παιδί: «Ἐδῶ θέλω νὰ μὲ βγάλετε». Καὶ τὸν ἔβγαλαν. Ἐχαιρέτησε τὸν καπετάνιο καὶ ἔφυγε».

Ἐν τῇ Γοργόνᾳ τοῦ παραμυθίου τούτου, τῇ θυγατρὶ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς θαλάσσης, ἀνευρίσκομεν μικρὸν παρηλλαγμένον τὸν μῦθον τῆς Σκύλλης. Κατὰ τὴν παρ' Ὁμήρῳ ἀρχαιοτέραν τοῦ μύθου τούτου διάπλασιν ἡ Σκύλλα ἦν τέρας ἑξακέφαλον, ἐντὸς σκοπέλου τινὸς ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐνδιαιτώμενον, καὶ ὡς φόρον λαμβάνον ἐξ ἑκάστου παραπλέοντος πλοίου ἓξ ἀνθρώπους[54]. Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι περὶ τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Γοργόνης συνδέονται στενῶς, καὶ πολλάκις αἱ δύο αὗται θαλάσσιαι θεότητες συνταυτίζονται, ὡς ἐν τῷ ἡμετέρῳ παραμυθίῳ. Ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Μέδουσα εἰσὶν ἀδελφαί, ἐρώμεναι ἀμφότεραι τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἀμφότεραι ὡς φόβητρα παριστάμεναι ἐν τοῖς μνημείοις πρὸ πάντων τῆς τέχνης[55]. Παραλείποντες ἄλλας αὐτῶν ὁμοιότητας ἀλλήλαις, ἀναφέρομεν μόνον ὅτι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐμυθολογοῦντο ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦσαν περικαλλεῖς παρθένοι[56], ὡς ἡ ξανθομαλλοῦσα ὡραία Γοργόνα τοῦ παρόντος παραμυθίου· πρὸς δὲ ὅτι μία τῶν κεφαλῶν τῆς Σκύλλης, κατά τινα μῦθον ὑπὸ τοῦ Τζέτζου ἀναφερόμενον, ἦν Γοργόνος («ἓξ κεφαλὰς ἔχον (τέρας), κάμπης, κυνὸς, Γοργόνος, Φαλαίνης καὶ ἀνθρώπου»)[57].

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς Σειρῆνας σχέσις τῆς Σκύλλης φαίνεται ἐν ἀρχαίοις μνημείοις, ἐν οἷς πολλάκις αὕτη παρίσταται πτερωτή, ὡς αἱ Σειρῆνες, καὶ λύραν κρούουσα[58]. Ἐν δὲ τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι ἀνωνύμῳ λατινικῷ συνταγματίῳ τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος *Περὶ τεράτων καὶ θηρίων* ἡ Σκύλλα περιγράφεται παρθενικὴν κεφαλὴν καὶ στῆθος ἔχουσα, ὡς αἱ Σειρῆνες καὶ εἰς δελφῖνα ἀπολήγουσα (capite quidem et pectore virginali sicut Serenae)· κατὰ τοῦτο δὲ διέφερε ἐκείνων, καθ' ὅτι αὗται μὲν διὰ τῆς βίας, ἐν ᾧ αἱ Σειρῆνες διὰ θανατηφό-

---

54. Ὀδυσσ. μ 85-100. Τῇ φράσει τοῦ ἀνωτέρω παραμυθίου «κοντοστέκεται τὸ καΐκι» πρβλ. τὸ ὁμηρικὸν (αὐτ. μ 204-205) «ἔσχετο δ' αὐτοῦ Νηῦς ἐπεὶ οὐκέτ' ἐρετμὰ προήκεα χερσὶν ἔπειγον» (οἱ ναῦται ἐκ τοῦ φόβου των).

55. Βλ. Gädechens, Glaukos, σ. 90 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρ. Gorgo ἐν Allg. Encycl. § 15, σ. 400. § 20, 21, σ. 405-406.

56. Περὶ Σκύλλης βλ. Ovid., Metam. XIII, 900· XIV, 74· πρὸς δὲ Serv. εἰς Vergil., Ecl. VI, 75 (pulcherrima). Fulgent., II, 13 (virgo pulcherrima). Hygin., Fab. 199 (virgo fromosissima). Στέλτ., εἰς Λυκόφρ. 44 (πρῶτον γυνὴ εὐπρεπής), 450 (γυναῖκα εὐπρεπῆ). Πρβλ. Verg., Aen. 425 (Prima hominis facies et pulchro pectore virgo). Περὶ Μεδούσης βλ. Παυσαν., Β΄, κα΄, β.

57. Εἰς Λυκόφρ., Κασσάνδρ. 650.

58. Βλ. Gädechens, Glaukos, σ. 141-142 καὶ τοὺς συγγραφεῖς, οὓς ἐπάγεται.

ρου ᾄσματος ἐπιφέρουσι τὸν ὄλεθρον τῶν ναυτιλλομένων[59].

Ὡς ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων ἐξάγεται, ἐν ταῖς περὶ Γοργόνων παραδόσεσι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ συνεχωνεύθη μέγα μέρος τῶν περὶ Σειρήνων, Γοργόνων καὶ Σκύλλης μύθων. Καὶ ἡ συγχώνευσις αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ εἷς ἐκ τῶν πειστικωτέρων λόγων, πρὸς συγκατάταξιν τῶν θεοτήτων τούτων μεταξὺ τῶν ἐναλίων. Αἱ Γοργόνες, ἡ Σκύλλα, αἱ Σειρῆνες εἰσὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προσωποποιήσεις θαλασσίων δυνάμεων ὀλεθρίων τοῖς ναυτιλλομένοις, αἱ μὲν Γοργόνες τῶν καταιγίδων (νεφέλαι θυελῶν)[60], ἡ Σκύλλα τῶν παρὰ τοῖς ἐπικινδύνοις σκοπέλοις θαλασσίων δινῶν[61], καὶ αἱ Σειρῆνες προσωποποίησις τῶν ἡλιακῶν καυμάτων, τῶν ἐπιφερόντων σῆψιν εἰς τὰ σώματα τῶν ναυαγῶν, ἢ τῆς γαλήνης τῆς ὀλεθρίας τοῖς ναυτιλλομένοις, ἀναγκαζομένοις νὰ προσορμίζωνται εἰς χλοερὰς μὲν ἀλλ' ἐρήμους καὶ ἀξένους παραλίας[62].

Σημ. Α΄. Τὰ περὶ Ἀμαζόνων μυθολογήματα ἑνωρὶς ἀνεμίγησαν τοῖς περὶ Ἀλεξάνδρου· ὁ Στράβων (XI, σ. 505), λόγον ποιούμενος περὶ τοῦ κοινῶς φερομένου ὅτι ἡ τῶν Ἀμαζόνων δυναστεύουσα Θαλήστρια ἐπορεύθη πρὸς Ἀλέξανδρον εἰς Ὑρκανίαν καὶ συνεγένετο αὐτῷ τεκνοποιίας χάριν, παρατηρεῖ ὅτι «οὐχ ὁμολογεῖται τοῦτο, ἀλλὰ τῶν συγγραφέων τοσούτων ὄντων οἱ μάλιστα τῆς ἀληθείας φροντίσαντες οὐκ εἰρήκασιν, οὐδ' οἱ πιστευόμενοι μάλιστα οὐδενὸς μέμνηνται τοιούτου, οὐδ' οἱ εἰπόντες τὰ αὐτὰ εἰρήκασι». Ὁ δὲ Πλούταρχος (Ἀλέξανδρ. 46) ἀναφέρει τὰ ὀνόματα πολλῶν συγγραφέων μνημονευόντων τοιαύτης συνεντεύξεως τῆς Ἀμαζόνος τῷ Ἀλεξάνδρῳ καὶ ἑτέρων, πλάσμα τοῦτο θεωρούντων. Τὰς Ἀμαζόνας μυθικῶς ἀναφέρει καὶ ὁ περὶ τὴν τετάρτην πιθανῶς μ.Χ. ἑκατονταετηρίδα ζήσας σοφιστὴς Αἴθικος, ὅστις πρῶτος δύναται νὰ θεωρηθῇ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου καθ' ὁλοκληρίαν μυθικῶς γραψάντων[63]. Ὁ Ψευδοκαλλισθένης, ὡς εἰκός, οὐδαμῶς παρέλιπε ν' ἀφηγηθῇ στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τὰς Ἀμαζόνας, αἵτινες, καθ' ἃ ἀναφέρει, μετ' ἀνταλλαγὴν ἐπιστολῶν δὲν ἐπολέμησαν, ἀλλὰ μάλιστα ἀπέστειλαν αὐτῷ φόρον καὶ 500 γυναῖκας διὰ τὸν στρατόν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐκτίθησι πλεῖστα περὶ τῶν Ἀμαζόνων μυθολογήματα, μηδόλως τῶν ἀρχαίων διαφέροντα[64], καὶ κατωτέρω συνοψίζει ταῦτα ἐν τοῖς ἑξῆς: «Ἐπὶ τὸν Θερμόδοντα πο-

---

59. De monstris et belluis I, κεφ. 17 ἐν Berger de Xivrey, Trad. tératol., σ. 58. Ὁ αὐτὸς μικρὸν πρότερον (κεφ. 15, σ. 55) ἀναφέρει ὅτι ἡ Σκύλλα «ὡς λέγουσιν οἱ ἐθνικοί, ἐνδιητᾶτο μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Σικελίας καὶ κατεβρόχθιζε τοὺς ναύτας».

60. Schwartz, Der Ursprung der Mythologie, σ. 65.

61. Οὕτως ἐξηγεῖ τὸν μῦθον ὁ Preller (Griech. Myth., σ. I, σ. 509, γ΄ ἐκδ.).

62. Κατὰ τὰς ἑρμηνείας τῶν Schrader καὶ Cerquand, βλ. ἀνωτέρω, σ. 343, σημ. 26.

63. Aethici, Cosmographia III, κεφ. 4 § 6 ἐν Mémoires présentés par divers savents à l' Académie Paris., Σειρ. I, τ. II, σ. 505. Βλ. καὶ III, κεφ. 4 § 5, 3, σ. 504.

64. Ψευδοκαλλισθέν., Γ΄, 25. 26, σ. 136-138 Müller. Περὶ τοῦ ἀρχαίου μύθου βλ. Maury, Hist. des religions de la Grèce antique, τ. III, σ. 161 κἑ. Preller, Griech. Myth., τ. I, σ. 255. 576, τ. II, σ. 85.232 κἑ. Καὶ ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τούτων ἀναφερομένων μονογραφιῶν καὶ τὴν ἑξῆς: Ad. Klügmann, Die Amazonen in der attischen Literatur und Kunst, Stuttgart 1875.

ταμόν, ὃς ἐξέρχεται χώραν πεδινὴν καὶ εὐδαίμονα, ἐν ᾗ οἰκοῦσιν Ἀμαζόνες, γυναῖκες τῷ μεγέθει ὑπερέχουσαι καθ' ὑπερβολὴν ἑτέρων γυναικῶν καὶ κάλλει καὶ εὐρωστίαις, σπουδαῖαι εἰς τὸ πολεμεῖν, ἐσθῆτας δὲ φοροῦσαι ἀνθινάς· ὅπλοις δ' ἐχρῶντο ἀργυρέοις ἀξίναις»[65]. Ἡ κατὰ μίμησιν τῆς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένη *Ἱστορία Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος*, περιγράφει ὁπωσοῦν διαφόρως τὰ περὶ Ἀμαζόνων καὶ Ἀλεξάνδρου. Βυζάντιος δέ τις στιχουργὸς τῆς ΙΔ΄ ἑκατονταετηρίδος ἀναφέρει κατατρόπωσιν τῶν Ἀμαζόνων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου[66]. Τῷ Ψευδοκαλλισθένει κυρίως ἑπόμενοι διηγοῦνται τοὺς περὶ Ἀμαζόνων μύθους καὶ τὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον σχέσεις τούτων ὁ Γάλλος ποιητὴς τῆς ΙΓ΄ ἑκατονταετηρίδος Lambert le Court ἐν τῇ Ἀλεξανδριάδι του[67] καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνος[68]. Καὶ ὁ Φιρδόσι προσέτι ἀναφέρει τὴν πόλιν τῶν γυναικῶν καὶ τὴν εἰς ταύτην ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου[69].

Ἐκ τῆς φυλλάδας τοῦ Ἀλεξάνδρου νομίζομεν μόνον γινώσκει τὸ ὄνομα τῶν Ἀμαζόνων καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός. Ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας συνήθης ἐστὶν ἡ ἔκφρασις *σὰν Ἀμαζόνα εἶναι* ἐπὶ εὐσώμου καὶ ρωμαλέας γυναικός[70]. Ἔν τινι δὲ δημοτικῷ ᾄσματι τῆς Μάνης ἀπαντᾷ ἡ ἀκόλουθος παρακέλευσις πρὸς τὰς πολεμούσας κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμβραΐμ πασᾶ Μανιάτισσας: *σὰν Ἀμαζόνες κρούετε*[71]. Ἄλλο ἴχνος τῶν περὶ Ἀμαζόνων μύθων δὲν ἠξεύρομεν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μεταξὺ τούτων ἠδύνατο νὰ συναριθμηθῇ περίεργός τις παράδοσις τῶν Ἠπειρωτῶν, δημοσιευθεῖσα ἐν ταῖς Ἠπειρωτικαῖς μελέταις τοῦ κ. Β. Δ. Ζώτου τοῦ Μολοσσοῦ· ἀλλ' αἱ ἀναρίθμητοι ἀκρισίαι, ὧν δυστυχῶς βρίθει τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, καὶ ἡ μεγάλη ἐπιπολαιότης καὶ ἡμιμάθεια, αἱ ἀνὰ πᾶσαν σελίδα ἀριδήλως καταφωρώμεναι, ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ ὦμεν λίαν ἐπιφυλακτικοὶ περὶ τὴν χρῆσιν τοιούτου βοηθήματος· ὁπωσδήποτε ὅμως, ἐπειδὴ ἐν τούτῳ ἀπαντῶσιν ἰδέαι τινὲς καὶ ἐκφράσεις, κοιναὶ εἰς τὰ δημώδη παραμύθια, παρατιθέμεθα αὐτὸ ἐνταῦθα, καίτοι ἀμφιβάλλοντες περὶ τῆς πλήρους αὐτοῦ γνησιότητος.

«Σώζεται ἀκόμη καὶ παραμύθι τῆς Τεύτας, ὅτι καὶ εἰς τὰ μεσόγεια ἦλθε

---

65. Ψευδοκαλλισθέν., Γ΄, 27, σ. 140 Müller.

66. Μανουὴλ (;) Μελιτηνιώτου, Στίχοι εἰς Σωφροσύνην, στ. 2207 ἐν Not. et extraits des manuscrits, τ. XIX, μ. 2, σ. 104. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὁ βυζάντιος Μαλάλας (Ε΄, σ. 125 κἑ Bonn) ἱστορεῖ περὶ τῆς προσενεχθείσης ὑπὸ τῶν Ἀμαζόνων βοηθείας εἰς τοὺς Τρῶας, συμφώνως πρὸς τὴν Αἰθιοπίδα τοῦ Ἀρκτίνου. (Πρβλ. Steiner, Ueber den Amazonen Mythus in der antiken Plastik, 1857, σ. 38 κἑ). Ὁ βυζάντιος χρονογράφος Γεώργιος ἁμαρτωλὸς παρατίθησιν ἐπίσης ἐν ταῖς περὶ Ἀλεξάνδρου τινὰ περὶ τῶν ἠθῶν τῶν Ἀμαζόνων (Χρον. σύντομον Α΄ 25, σ. 28 Muralt).

67. Βλ. Notices et extr. des manuscrits, τ. V, σ. 114.

68. Jonand., κεφ. 6, 7, 8. Paul. Diacon., I, 15. Grimm, Deutsche Sagen, ἀρ. 394.

69. Spiegel, Die Alexandersage bei den Orientalen, σ. 28.

70. Schmidt, Das Volksl. d. Neugriechen, I, σ. 142.

71. Ém. Legrand, Recueil des chansons popul., σ. 146.

καὶ ἠφάνισεν ἀρκετὰς πόλεις· ὁ λαὸς τὴν διαδίδει ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μονοβύζα* καὶ πολλὰς καταστροφὰς ἀναφέρει ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς Μονοβύζας κατὰ παράδοσιν... Ἰδοὺ καὶ ὁ περὶ αὐτῆς μῦθος, σῳζόμενος εἰς τὰ στόματα τοῦ λαοῦ. «Μιὰ φορὰ κι ἕναν καιρὸν ἦτον μία βασίλισσα μονοβύζα καὶ εἶχε ἕνα βυζὶ μεγάλο καὶ τὸ ἔρινε ὀπίσω ἀπὸ τὲς πλάτες καὶ ὀνομάζονταν Βοδίνα, καὶ εἶχε ἕνα παιδὶ ζουρλό, καὶ ἦλθε νὰ χαλάσῃ τὸ τόπο μας, καὶ τὸ ἐσκότωσαν οἱ Μολοσιάριδες· καὶ σὰν τό 'μαθε αὐτή, ἐκίνησε κι ἦρθε γιὰ νὰ πάρῃ τὸ αἷμα τοῦ παιδιοῦ της, κι ἁρμάτωσε καράβια δικά της, καὶ ἐπῆρε καμπόσια κι ἀπὸ τοὺς Κορφούς, καὶ ἔβγαλε μεγάλα φουσάτα στὴν Αὐλῶνα καὶ στοὺς Ἁγίους Σαράντα, καὶ εἰς ἕνα μῆνα ἐκυρίευσε τὸ Μπεράτι, τὴν Λιαμπουριὰν ὅλη καὶ ἔφθασε στὸ Ἀργυρόκαστρο καὶ στὴν Δρόπολι, ὡς τὴ Βόδριστα καὶ Ἐπισκοπή, καὶ ἐχάλασε ὅλες τὲς χῶρες τοῦ τόπου καὶ τὰ χωριά, καὶ τὴ μεγαλύτερη χώρα τὴ Φοινικόπολι ποῦ εἶχε 300.000 ψυχὲς καὶ τὸ εἶχε κτίσει μία βασιλοποῦλα ποῦρθ' ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, πῶς τὴν ἔλεγαν δὲν ξεύρω, δμως τὸ Φοινίκι τοὔβαλε στὄνομα τοῦ τόπου της· καὶ ἦταν ἔμορφη σὰν τὸν Ἥλιο, καὶ ὅταν ἐστολίζονταν ἔβανε καὶ 9 ἁρμάθες φλωριὰ στὸ λαιμό της, καὶ ἐπειδὴ δὲν ηὗρε κανέναν ἄξιον νὰ τὴν πάρῃ, ἦλθε καὶ ἔκτισε τὸ Φοινίκι, καὶ ἔζησε καὶ ἐβασίλεψε ἐκεῖ καὶ ἀπέθανε, καὶ ἔκανε πολλὲς καλοσύνες, καὶ τὴν ὁμολογοῦσαν ὅτι εἶχε καλὴ ψυχή· καὶ τὸ Φοινίκι εἶχε πλοῦτον πολὺ ὅπου ἄρμεγαν τὲς γελάδες στὴ Λευτοκαριά, καὶ τὸ γάλα τὸ ἔρριγναν στὸ αὐλάκι καὶ τὸ ἔφερνε στὸ Φοινίκι καὶ τὸ μοιράζονταν ὅλος ὁ κόσμος, καὶ ἡ μονοβύζα ἐπῆγε καὶ στὴ Λευτοκαριά, καὶ ἔφαγε τὲς γελάδες καὶ ἐχάλασε τὸ αὐλάκι, καὶ ἐπῆγε χαλῶντας ὡς τὴ Μπόδριστα, καὶ ἐκεῖ ἔκαμαν πάτα (εἰρήνη), καὶ ἔκτισε ἐκεῖ ἕναν πύργο διὰ τὴν νίκην καὶ ἔβαλε δώδεκα φαμιλιὲς δικές της, καὶ ἐκατοίκησαν καὶ τὸ ὀνόμασε Βοδίνα, καὶ σῴζεται ἀκόμη τὸ χωριό της μὲ δώδεκα σπίτια, ἤγουν τὸ χωρίον Βοδίνου».

Ὅταν διηγοῦνται τὸ παραμύθι τῆς Μονοβύζας στὴν Ἤπειρον, τὴν ἀναθεματίζουν ὅσοι τὸ ἀκοῦνε καὶ τὴν λέγουν Σκῦλα λυσιασμένη, ὅτι ἔχει κάμει πολλὰ κακὰ στὸν τόπον, καὶ ἄφηκεν ἐποχὴν ὀνομαζομένην *ἀπὸ τὸν χαλασμὸν τῆς Μονοβύζας*[72].

Σημ. Β΄. Τὸ περίεργον τοῦτο ἐπεισόδιον, ὅπερ ὑπενθυμίζει τοὺς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐφευρεθέντας ὑποβρυχίους κώδωνας, ἀναφέρει τὸ πρῶτον ὁ Ψευδοκαλλισθένης (Β΄, 38, σ. 89 Müller). Ἡ φυλλάδα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφηγεῖται τοῦτο μετὰ τινῶν παραλλαγῶν· ὁ Ἀλέξανδρος καταβὰς εἰς τὰ βάθη τῶν θαλασσῶν βλέπει τοὺς πολέμους τῶν ψαριῶν καὶ ἓν μεγάλο ψάρι, τὸ ὁποῖον ἐπερνοῦσε πρὸ τοῦ κλωβοῦ ἐπὶ εἰκοσιτέσσαρας ὥρας καὶ ἀκόμη ἡ οὐρά του δὲν εἶχε φανῇ· καὶ ἓν ἄλλο ψάρι «μέγα ὥσπερ ἕνα μεγάλο βουβάλι» ἐκτύπησε τὴν *κασσέλαν* καὶ τὴν ἐτάραξε· καὶ οὕτως ἀνήγαγον τὸν Ἀλέξανδρον, νομίσαντες ὅτι ἐποίει σημεῖον πρὸς τοῦτο. Ὁπωσοῦν διαφόρως

72. Β. Δ. Ζώτου, Ἠπειρ. μελέται, σ. 96-97.

διηγοῦνται τὴν παράδοσιν οἱ ἀνατολικοὶ συγγραφεῖς. Κατὰ τὸν Ἄραβα Μασουδί, τὰ θαλάσσια τέρατα ἐμπόδιζον τὸν Ἀλέξανδρον νὰ θεμελιώσῃ τὴν Ἀλεξάνδρειαν· ὅπως δὲ ἐξουδετερώσῃ τὴν δύναμίν των, διέταξε νὰ κατασκευάσωσι ξύλινον κιβώτιον, ἐν ᾧ ἔθηκεν ὑελίνην θήκην. Εἰσελθὼν δ' εἰς τὴν θήκην ἐκείνην κατῆλθεν εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, καὶ οὕτω κατώρθωσε νὰ ἴδῃ τὰς διαβολικὰς μορφὰς τῶν τεράτων καὶ ν' ἀποτυπώσῃ ταύτας ἐν διαφόροις μετάλλοις· ἔστησε δὲ τὰ εἴδωλα τούτων ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων, ἅτινα ἤρξατο νὰ κτίζῃ· τὰ θαλάσσια τέρατα ἐξελθόντα ὅπως καταστρέψωσι τὰ οἰκοδομήματα ἐκεῖνα, ὠπισθοδρόμησαν ἔντρομα, ἰδόντα τὰς εἰκόνας των. Ὁ μῦθος οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀσιατικῶν ἰδεῶν περὶ τελεσμάτων, ἤτοι φυλακτηρίων πόλεων καὶ οἰκοδομῶν. Ὁ διάσημος Ἄραψ ἱστορικὸς Ἴβν Χαλδοὺν (ΙΔ΄ αἰὼν) ἀναφέρει ἐπίσης τὸν μῦθον τοῦτον, καταδεικνὺς τὸ παράλογον αὐτοῦ[73]. Κατὰ τὸν Γάλλον ποιητὴν τῆς Ἀλεξανδριάδος, ὁ Ἀλέξανδρος κατῆλθεν εἰς τὴν θάλασσαν ἐν μεγάλῳ ὑελίνῳ φανῷ, ἐν ᾧ ἐκλείσθη μετὰ λαμπάδων καὶ εἶδε τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς συζεύξεις τῶν ἰχθύων καὶ τὰ θαλάσσια τέρατα[74]. Ἐν γένει δ' ἡ κατάδυσις τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης ἐνεποίει μεγάλην αἴσθησιν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνος, δι' ὃ βλέπομεν ὅτι ἔν τισι τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου διηγήσεων ἀναγράφεται τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐν αὐτῷ τῷ τίτλῳ τῶν βιβλίων[75]. Τὴν κάθοδον τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τοὺς βυθοὺς τῆς θαλάσσης καὶ τὴν εἰς τοὺς αἰθέρας ἄνοδον αὐτοῦ ἀναφέρουσι καὶ ρωσικὰ δημοτικὰ ᾄσματα[76]. Ἕτερα ρωσικὰ ᾄσματα διηγοῦνται ὅτι ὁ Σολομὼν κατῆλθεν εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης ἐπὶ κιβωτίου, διὰ μακρᾶς σιδηρᾶς ἁλύσεως συνδεομένου μετὰ τῆς γῆς. Καὶ ἡ εἰς τοὺς αἰθέρας ἄνοδος ἐπὶ καλάθου, φερομένης ὑπὸ δύο γιγαντιαίων πτηνῶν ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὸν Σολομῶντα[77]. Σχέσιν τοῖς μυθολογήμασι τούτοις ἔχει καὶ κυπριακὸν παραμύθιον, διηγούμενον τὴν ἐν τῷ πυθμένι τῶν θαλασσῶν, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ πεπρωμένου, διαμονὴν ἑνὸς βασιλόπουλου ἐντὸς ὑελίνου κλωβοῦ («ἕνα γυαλλοκλοῦβιν ὁλόχρυσσον μίαν ἁλυσσίαν, ὅσον βάχος εἶχεν ἡ χάλασσα, τόσες ὀρκυιὲς ἦταν κ' ἡ ἁλυσσία. Τέλος πάντων εἰς τὴν ἄκρην τῆς ἁλυσσίας μ' ἕνα γάτζον χρυσὸν γιὰ νὰ κουτσακώννῃ, ὅπου κουτσακώννουσι»)[78].

---

73. Προλεγόμενα, βιβλ. Α΄ ἐν Notices et extr. des manuscrits, τ. XIX, μ. 1, σ. 73-74.
74. Notices etc., τ. V, σ. 113.
75. Berger de Xivrey, ἐν Notices et extr. des ms., τ. XIII, μ. 2, σ. 181. Πρβλ. Dunlop, Geschichte der Prosadichtungen, deutsch von F. Liebrecht, σ. 184.
76. Rambaud, La Russie épique, 1875, σ. 405.
77. Αὐτ., σ. 399.
78. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Γ΄, σ. 154-157.

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ*

Κύριοι,

Ἀναλαμβάνων, ἐγκρίσει τοῦ σεβαστοῦ συλλόγου τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, ἄρχομαι τοῦ ἔργου κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Προέταξα δὲ τὴν ἑλληνικήν, οὐ μόνον ἕνεκα τοῦ διαφέροντος, ὅπερ ἐγείρει ἡ μελέτη τῆς τῶν ἡμετέρων προγόνων μυθολογίας, ἐν ᾗ, κατὰ τὴν γνώμην ἐπιφανοῦς ἀρχαιοδίφου, συγκεντροῦνται αἱ ρίζαι τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ[1], ἀλλὰ πρὸ πάντων, διότι διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποιητικὴν χάριν, διὰ τὴν ἀφθονίαν καὶ τὸ ἀσφαλὲς τῶν πηγῶν, διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀπὸ μακρῶν χρόνων εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ἐγκυψάντων λογίων καὶ φιλοσόφων, ἡ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἐξέτασις, προσφυεστάτη οὖσα ἀφ' ἑνὸς εἰς ἀναπαράστασιν τοῦ διανοητικοῦ κόσμου τῶν ἀρχαίων καὶ εἰς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως τῶν ἰδεῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῦ βίου καθόλου αὐτῶν, ἀποκορυφοῖ ἀφ' ἑτέρου πάντα τὰ πορίσματα τῆς νεωτάτης ἐπιστήμης τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, ὑποδεικνύοντα τοὺς νόμους τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως καὶ παρακμῆς τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν. Τούτου δ' ἕνεκα, ἐν τῇ ἐκθέσει περὶ τῶν ἐρευνῶν, τῶν γενομένων ἐν τῷ κλάδῳ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ περὶ τῶν ἑρμηνευτικῶν συστημάτων, τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων προταθέντων πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἑλληνικῶν μύθων, συνοψίζονται πᾶσαι αἱ ἔρευναι καὶ πᾶσαι αἱ ἰδέαι, αἱ ἐξενεχθεῖσαι πρὸς διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν οὐ μόνον τῶν ἀρίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιλοίπων λαῶν. Περὶ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἔσται ἡμῖν σήμερον διὰ βραχέων ὁ λόγος, ὡς ἀναγκαία προεισαγωγὴ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἑλληνικῶν μύθων, πλατύτατα δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος θὰ διαλάβωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, ἥτις συμπληροῖ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἀμέσως ταύτῃ συνεχομένη.

Ἐν ταῖς θρησκείαις, ὧν βάσις ἐστὶν ἡ ἀποκάλυψις, καὶ ὧν τὰ δρια σαφῶς διαγράφει ἡ δογματική, ἡ πίστις ἀποκλείει ἢ περιορίζει τὴν ἔρευναν. Τά τε θρησκευτικὰ δόγματα καὶ τὰ παραγγέλματα τῆς τοῦ θείου λατρείας παρίστανν-

---

* Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς ἐφημ. Αἰών, 7-9 Δεκεμβρίου 1882.

1. K. O. Müller, Prolegomena, σ. 207.

ται ἐν αὐταῖς, ὡς ὁρισθέντα κελεύσει τοῦ θεοῦ, οὗ ἡ βούλησις οὐδαμῶς ὑπόκειται εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου· πᾶσα δὲ ἀπόπειρα πρὸς ἐξέλεγξιν τῆς θείας βουλήσεως λογίζεται ἀσέβεια καὶ πᾶσα παρέκκλισις ἐκ τοῦ κειμένου τῶν ἱερῶν βιβλίων, ὡς αἵρεσις χαρακτηριζομένη, οὐδεμίαν ἔχει ροπὴν πρὸς μόρφωσιν τῆς θρησκείας. Ἐκ τῶν ἀρίων λαῶν τοιαύτην θρησκείαν εἶχον μόνον οἱ Πέρσαι, οἱ τὴν Ζένδ Ἀβέσταν ὑπολαμβάνοντες ὡς τὸν θεῖον λόγον τοῦ Ἀχούρα Μάσδα, καὶ ἐν μέρει οἱ Ἰνδοί, ἀφ' οὗ χρόνου ἐρριζώθη ἡ πίστις περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῶν Βεδῶν. Παντελῶς ὅμως διάφορος ἦν ἡ τῶν Ἑλλήνων θρησκεία· οὐδεμίαν ἔχουσα αὐτη ἱερὰν βίβλον, ἀπηλλαγμένη τῶν φραγμῶν τῆς δογματικῆς, οὐ μόνον δὲν ἐκώλυε τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελεῖτο ἐκ ταύτης. Ποιηταί, καλλιτέχναι, φιλόσοφοι, περικαλλύναντες καὶ συμπληρώσαντες τὴν μυθικὴν κληρονομίαν, ἣν τὸ ἑλληνικὸν γένος παραλαβὸν διετήρει ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ μεγάλου τῶν Ἰμαλαΐων ὀροπεδίου μεταναστάντων προγόνων, κατήρτισαν τὸ ἀγλαὸν ἐκεῖνο θρησκευτικὸν σύστημα, οὗ ἐνδέχεται ἄλλα νὰ ὑπερτερῶσι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνάργειαν καὶ τὸ ἠθικὸν σθένος, ἀλλ' ᾧ προσόμοιον κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἁρμονίαν δὲν παρουσιάζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ ἄξεστος κορμὸς δέντρου, ὁ ἀνέχων τὴν στέγην παλαιοῦ ἀτέχνου ναοῦ, μετεβλήθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς σεμνὸν κίονα τοῦ Παρθενῶνος. Ἂν δ' ἐν ταῖς θρησκείαις, ταῖς ἐρειδομέναις ἐπὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, αἱ μεταγενέστεραι προσθῆκαι καὶ μεταβολαὶ δύνανται νὰ ἐξομοιωθῶσι τῇ σκωρίᾳ, τῇ καταισχυνούσῃ τὴν ὄψιν εὐγενοῦς μετάλλου, αὗται τοὐναντίον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὁμοιάζουσι μᾶλλον τῷ ἐλέφαντι καὶ τῷ χρυσῷ φειδιακοῦ ἀγάλματος, τοῖς περιβάλλουσιν ἄμορφον κατασκεύασμα ξύλων καὶ πηλοῦ.

Τὴν ὑπεροχὴν δὲ ταύτην, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς θρησκείας τῶν ἄλλων ἀρίων ἐθνῶν, ὀφείλει ἡ ἑλληνικὴ εἰς τὸ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἀναπτυχθὲν ἐρευνητικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἀποκλεῖον τὴν στασιμότητα προφυλάσσει ἀπὸ τῆς δογματικῆς ἀποκρυσταλλώσεως. Ἀπὸ τῶν μυθικῶν ἀοιδῶν τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Πιερίας, μέχρι τῶν θεουργῶν μυστῶν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀδιαλείπτως βελτιουμένη, συμπληρουμένη, μεταρρυθμιζομένη, διετέλει ἀεὶ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν διανοητικὴν κατάστασιν τοῦ ἔθνους, διότι οὔτε εἰς ὕψος ἰδεῶν μετεωρίσθη ποτὲ δυσλήπτων τοῖς πολλοῖς, οὔτε πάλιν ἐνέμεινεν εἰς τὴν ταπεινὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς, ὅτε θὰ ὑστέρει ἐν τῇ εὐγενεῖ πρὸς τὴν πρόοδον σταδιοδρομίᾳ τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ συνήκμασε μὲν ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, κατέπεσε δ' ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρακμῆς τῶν γραμμάτων, τῆς τέχνης, τῆς φιλοσοφίας. Οὐδὲ παρουσιάζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς τὸ εἰς ἄλλας θρησκείας παρατηρηθέν, αἵτινες ἀπριξ ἐχόμεναι ἰδεῶν στερηθεισῶν τοῦ προτέρου κύρους αὐτῶν, καὶ ὑπὲρ τούτων σθεναρῶς προμαχοῦσαι, ἢ κατισχύουσι καὶ τότε ἀποφράττουσι τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ καταδικάζουσι τὸ ἔθνος εἰς τὴν γαλήνην τῶν λιμναζόντων ὑδάτων, ἢ καταβληθεῖσαι παρορῶνται καὶ οὐδαμῶς μετέχουσι τῆς περὶ αὐτὰς πνευματικῆς κινήσεως. Ὅθεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ θρησκείᾳ δὲν βλέπομεν τὰς ὀλεθρίας τῷ πολιτισμῷ συγκρούσεις ἐκείνας τοῦ καθεστῶτος θρησκευτικοῦ δόγματος καὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν καινοτο-

μιῶν· διότι ὁ νοῦς ἀφίετο ἐλεύθερος εἰς τὰς ἐρεύνας αὐτοῦ, οἱ δ' ἀποτελοῦντες τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν μῦθοι, εὔπλαστοι ὡς κηρός, ἐλάμβανον διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν στωικῶν, τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν αὐτῶν, ἐν ᾧ ὑπὸ τῶν τραγικῶν ἐμορφοῦντο ὡς οἷόν τε προσφυέστατα πρὸς ἔμπνευσιν γενναίων αἰσθημάτων.

Δύο δ' ἠκολούθησεν ἐξ ἀρχῆς διευθύνσεις ἡ ἐξέτασις τῆς τε ἐσωτερικῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐξωτερικῆς διατυπώσεως τῆς θρησκείας παρὰ τοῖς Ἕλλησι· δύο ἐσχηματίσθησαν ρεύματα, ἐνιαχοῦ μὲν συμμιγνύμενα ἀλλήλοις, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ διιστάμενα, μέχρι οὗ εἰς ἀντίθετον ὅλως ἐτράπη ἑκάτερον φοράν· τούτων τὸ ἕτερον δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ποιητικόν, τὸ δ' ἄλλο θετικόν· καὶ ἐκεῖνο μὲν εἶχε κατ' ἐξοχὴν διαπλαστικὸν χαρακτῆρα, τοῦτο δὲ οὐσιωδῶς ἀρνητικόν. Παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ τοῖς καλλιτέχναις, τοῖς ἀντιπροσωπεύουσι τὴν πρώτην διεύθυνσιν, ἡ ἔμπνευσις ἦν πηγὴ μύθων, τὸ δὲ ποιητικόν, συγκιρνώμενον μετ' ἀκραιφνοῦς θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, συνέτεινον εἰς ἐξωράισιν καὶ καθαρισμὸν τῶν ὑπαρχόντων μύθων καὶ ἀπειργάζοντο αὐτοὺς συμφωνοτέρους τοῖς ἀιδίοις τύποις τοῦ ἰδεώδους καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ. Ὅτε δ' ἡ φυσικὴ σημασία τῶν μύθων ἐλησμονήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς μόρφωσιν τῆς ἠθικῆς ἐννοίας αὐτῶν πρὸς τοῖς ποιηταῖς οἱ καλλιτέχναι. Καίτοι, ὡς λέγει ὁ Πέτερσεν, ἐν τῷ περὶ ἑλληνικῆς θρησκείας ἔργῳ του, ὕψιστον ἦν τὸ ἰδανικόν, ὅπερ οἱ ποιηταὶ ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Σοφοκλέους ἐνέπνεον εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀκροατοῦ, τοῦ θεατοῦ, τοῦ ἀναγνώστου, δὲν ἐδύναντο ὅμως νὰ ἐξαλείψωσιν ἀπὸ τῆς μνήμης τοῦ λαοῦ τοὺς μύθους περὶ τῆς τιτανομαχίας, περὶ τῶν ἐρώτων τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἀπιστιῶν τῆς Ἀφροδίτης, οὐδ' ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ παρέλθωσι ταῦτα παντελῶς ἀμνημόνευτα. Ἦσαν μὲν δίκαιοι καὶ εὐμενεῖς οἱ θεοί, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτῶν ἐκτήθη βίᾳ· ἦσαν δίκαιοι καὶ εὐμενεῖς καθόλου, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν ἦν ἄσπιλος, καὶ ὁ τούτοις δεόμενος ἔδει νὰ ἐλπίζῃ πλείονα ἐκ τῆς εὐνοίας, ἢ ἐκ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἁγιότητος αὐτῶν. Ἀλλ' ὅ,τι οὐδαμῶς ἴσχυσε νὰ κατορθώσῃ ἡ ποίησις κατώρθωσαν αἱ ἐν ἀρχῇ μὲν ταύτῃ ἀκολουθοῦσαι, εἶτα δὲ καὶ ἀνθαμιλλώμεναι αὐτῇ πλαστικαὶ τέχναι. Τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν, εἰς ὃ ἐξικνεῖτο ὁ ποιητὴς ἐν στιγμαῖς ἐμπνεύσεως, κατέσχε παγίως ὁ καλλιτέχνης, βαθέως ἐντυπῶν αὐτὸ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεωμένων. Ἐκεῖνο ὅπερ διὰ τῶν πτεροέντων ἐπῶν τοῦ ποιητοῦ στιγμιαίως συγκινεῖ τὴν διάνοιαν τοῦ ἀκροατοῦ, μεταποιεῖ εἰς διαρκὲς αἴσθημα τὸ ἔργον τοῦ καλλιτέχνου.

Ἡ δ' ἑτέρα φορά, εἰς ἣν ἐτράπη τὸ πνεῦμα τῆς ἐρεύνης τῶν τῆς θρησκείας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ἦτο, ὡς εἴπομεν, οὐσιωδῶς ἀρνητική· ταύτῃ ἠκολούθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ φιλόσοφοι, παρ' οἷς ἡ κρίσις ἐγένετο μήτηρ τῆς ἀπιστίας. Φεύγοντες τὴν πεπατημένην τρίβον τῶν δοξασιῶν τοῦ ὄχλου, ἀνεζήτουν τὸν λόγον τῶν πραγμάτων, ἀφετηρίαν δ' ἔχοντες τὰς ἰδίας παρατηρήσεις ἐπειρῶντο νὰνεύρωσι τὴν αἰτίαν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν μύθων, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ὑπὸ τούτων παρεχομένην λύσιν τῶν ἀπορημάτων· ἐδημιούργουν δὲ συστήματα φιλοσοφικά, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀφεστῶτα τῶν κοινῇ παραδεδεγμένων· ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἐξεταζομέ-

νη ἡ θεωρία τοῦ Θάλεω, ὅτι πάντων ἀρχὴ τὸ ὕδωρ, δὲν εἶναι ἁπλῆ κοσμογονικὴ θεωρία, ἀλλ' ἔντονος διαμαρτυρία κατὰ τῆς κρατούσης πεποιθήσεως, ὅτι οἱ θεοὶ ἐδημιούργησαν τὸν κόσμον. Λέγων δ' ὁ Ἀναξαγόρας τὸν ἥλιον *μύδρον διάπυρον*, δὲν ἐξέφερε μόνον γνώμην ἀστρονομικήν, ἀλλὰ κατέρριπτεν ἅμα ἀπὸ τοῦ λαμπροῦ τεθρίππου τὸν ἀκτινοβόλον Φοῖβον. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ξενοφάνης ἐμυκτήριζε τοὺς ἀνθρωπομόρφους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ὁ Πλάτων ἐξώριζεν ἀπὸ τῆς ἰδεώδους πολιτείας αὐτοῦ τὸν Ὅμηρον, ὡς πολλὰ καταψευσάμενον τῶν θεῶν καὶ οὐδαμῶς ἠνείχετο ποιητὰς ἀνοίκεια περὶ θεῶν μυθοπλαστοῦντας. «Ὅταν τις τοιαῦτα λέγῃ περὶ θεῶν χαλεπανοῦμέν τε καὶ χορὸν οὐ δώσομεν» (Πολιτ. Β΄, σ. 383). Ἐνέκρινε δ' ἐκείνους μόνους τῶν μύθων, οὓς εὗρισκε συνάδοντας τῇ τε ἠθικῇ καὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ἀπορρίπτων καὶ καταδικάζων πάντας τοὺς ἀποδιδόντας τοῖς θεοῖς ἔργα ἀνόσια, «ἢ οὐ θεοῦ ἔργα ἐατέον αὐτὰ λέγειν, ἤ, εἰ θεοῦ, ἐξευρετέον αὐτοῖς σχεδὸν ὃν νῦν ἡμεῖς λόγον ζητοῦμεν» (αὐτ., σ. 380 b).

Εἰς τὰ δύο ταῦτα γενικώτερα συστήματα τῆς ἐρεύνης τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ὑπάγονται τὰ ἔργα πάντων τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, τὰ ὁπωσδήποτε σχέσιν ἔχοντα τοῖς μύθοις καὶ τῇ λατρείᾳ τοῦ θείου. Καὶ εἰς μὲν τὸ ποιητικὸν σύστημα δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν, ἐκτὸς τῶν καλλιτεχνῶν, οἱ ἀρχαιότεροι λογογράφοι, οἱ ἀτθιδογράφοι, οἱ κατὰ τόπους ἐξηγηταὶ τῶν ἱερῶν, οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων. Εἰς δὲ τὸ φιλοσοφικὸν οἱ θεόσοφοι, οἱ εὐημερικοὶ καὶ οἱ δι' ἀλληγοριῶν ἑρμηνεύοντες τοὺς μύθους, οἱ ἄθεοι, οἱ νεοπλατωνικοί, οἱ ἀπολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, οἱ βυζαντῖνοι τέλος συγγραφεῖς. Τούτων οἱ μὲν θεόσοφοι, ὁποῖοι ἦσαν ὁ Ἐπιμενίδης, ὁ Φερεκύδης, ὁ Πυθαγόρας καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐπαρουσιάζοντο ὡς ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς θείας σοφίας, ἐπειρῶντο νὰ μεταρρυθμίσωσι τούς τε μύθους καὶ τὰ τῆς λατρείας, ἐπὶ τῆς προτέρας μὲν βάσεως αὐτῶν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ ἴδια φιλοσοφικὰ δόγματα· οἱ δ' εὐημερικοὶ προσεπάθουν νὰ ἑρμηνεύσωσι τοὺς παλαιοὺς μύθους διὰ τῆς ἐπινοήσεως ἱστορικῶν γεγονότων, μυθικωτέρων τῶν μύθων ἐκείνων. Ἡ ἀλληγορικὴ μέθοδος, μὴ ἀπορρίπτουσα ὡς παντελῶς ἀνυποστάτους καὶ πάσης προσοχῆς ἀναξίους τοὺς μύθους, ἐζήτει νὰ ἐξεύρῃ ἐν αὐτοῖς ἐννοίας πολλῷ ὑψηλοτέρας τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ πλήθους. Καὶ τὴν μέθοδον ταύτην ἀνέπτυξαν πρὸ πάντων οἱ στωικοί, οἱ προσπελάζοντες τοῖς δόγμασι τῶν ἐκ τῆς Στοᾶς καὶ οἱ σκεπτικοί. Οἱ δ' ἄθεοι, ὁποῖοι ἐνομίζοντο οἱ σοφισταί, οἱ ἀτομικοί, οἱ ἐπικούρειοι, οἱ πυρρωνικοί, ἢ ἠπίστουν εἰς πάντα καὶ περὶ πάντων ἀμφέβαλλον, ἢ πάντων μέτρον τὸν ἄνθρωπον θεωροῦντες ἠρνοῦντο τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν καὶ τοὺς περὶ τούτων μύθους ἄλλοι ἄλλως ἡρμήνευον. Οἱ δὲ νεοπλατωνικοί, προϋποτιθέντες τὴν ταὐτότητα πασῶν τῶν θρησκειῶν, ἠξίουν νὰ καθάρωσι καὶ ἀνυψώσωσι τὴν ἑλληνικὴν τῇ βοηθείᾳ τῆς διὰ τῆς διὰ τῆς ἐκστάσεως προσγινομένης θείας ἐμπνεύσεως καὶ διὰ τῆς μυστικῆς σοφίας τῶν Χαλδαίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἧς ἐνόμιζον ἑαυτοὺς κατόχους. Οἱ ἀπολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀφ' ἑτέρου, στυγοῦντες τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα Ἕλλην μυσαττόμενοι, ἀφωρμῶντο ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς ἰδέας, ὅτι οἱ ξένοι θεοὶ εἰσι δαίμονες,

καὶ αὕτη φαίνεται ὁλοσχερῶς κατισχύουσα ἐν ταῖς συγγραφαῖς Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, τοῦ Ἐπιφανίου, τοῦ Τατιανοῦ· ἐν ᾧ ἄλλοι ἀπολογηταί, ἐκτὸς τῆς γενικωτέρας ἰδέας ταύτης, ἀκολουθοῦσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἢ τῷ εὐημερικῷ συστήματι, ὡς ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Εὐσέβιος, ὁ Θεόφιλος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ Τερτουλλιανός, ὁ Μινούκιος Φῆλιξ, ὁ Κυπριανός, ὁ Λακτάντιος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἢ τῷ ἀλληγορικῷ, ὑπολαμβάνοντες τοὺς θεοὺς τῶν ἀρχαίων ὡς ἀποθεώσεις δυνάμεων τῆς φύσεως, καὶ τοιοῦτοί εἰσιν ὁ Ὠριγένης, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Θεοδώρητος, ὁ Ἰούλιος Φίρμικος καὶ ὁ Προυδέντιος. Τοὺς δὲ περὶ ἑλληνικῶν μύθων πραγματευθέντας βυζαντιακοὺς συγγραφεῖς ἐτάξαμεν τελευταίους, οὐ μόνον διὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἔζησαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ποιὸν αὐτῶν. Ἂν ἐξαιρέσωμεν τοὺς συναγωγεῖς τῶν μύθων, οἵτινες ἐξ ἀπολεσθεισῶν πηγῶν παραλαβόντες διετήρησαν πολλὰ ἄγνωστα ἄλλοθεν, καὶ οὗτοι εἰσιν οἱ σχολιασταί, ὁ τῶν Χιλιάδων στιχουργὸς Τζέτζης, ἡ Εὐδοκία, ἥ ὅστις ἕτερος ἔγραψε κατὰ τὸν ια' αἰῶνα τὴν *Ἰωνιάν* καὶ πολλοὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐλέγχονται ἀκριτομυθοῦντες μόνον, ὅταν ἀποτολμῶσιν ἐξηγήσεις τῶν παλαιῶν μύθων, εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ τις, ἂν μὴ αὐτοῖς ὄμμασιν ἀναγνώσῃ, τὸ μέγεθος τῆς ληρωδίας τῶν ἀποπειραθέντων νὰ συναρμολογήσωσιν εἰς ἑνιαῖον σύνολον τὰρχαῖα μυθολογικὰ συστήματα βυζαντίνων συγγραφέων. Τὸν ἄπεφθον χρυσὸν τῶν ἑλληνικῶν μύθων μετέβαλον οἱ βυζαντῖνοι χρονογράφοι εἰς εὐτελῆ μόλυβδον, τὴν μὲν ποιητικὴν καλλονὴν αὐτῶν καὶ τὴν χάριν τὸ παράπαν διαφθείραντες, εἰς κυκεῶνα δ' ἀκατονόμαστον συμφύραντες πάσας τὰς γνωστὰς αὐτοῖς θρησκείας. Ἐν ταῖς χρονογραφίαις Γεωργίου τοῦ Συγκέλλου, Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, τοῦ Μαλάλα, τοῦ Χρονικοῦ Πασχαλίου, Γεωργίου τοῦ Ἁμαρτωλοῦ, τηλικαύτη παρατηρεῖται τερατώδης σύγχυσις καὶ ἀνάμιξις πάντων τῶν ἑρμηνευτικῶν συστημάτων, ἰδίᾳ δὲ τοῦ εὐημερικοῦ καὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ, ὥστε ἀγνοεῖ τις πότερον ν' ἀποθαυμάσῃ μᾶλλον, τὴν ἀκρισίαν ἢ τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν. Ἐπὶ παραδείγματος τοῦ Διός, οἱ χρονογράφοι οὗτοι ἱστοροῦσιν, ὅτι τοῦ Νεβρὼδ παῖς ἐγένετο ὁ Οὐρανός, ὅστις ἐκ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἀφροδίτης ἐγέννησε τὸν Κρόνον, τὸν πρῶτον βασιλέα τῆς Συρίας. Ἔχων δ' ὁ Κρόνος γυναῖκα τὴν Σεμίραμιν, «τὴν καὶ Ρέαν καλουμένην παρὰ Ἀσσυρίοις, ἔσχεν υἱοὺς δύο καὶ θυγατέραν μίαν· καὶ τὸν μὲν προσηγόρευσεν Δίαν καὶ Ζεῦ εἰς ὄνομα τοῦ πλανήτου ἀστέρος· τὸν δὲ ἐπωνόμασε Νῖνον καὶ τὴν θυγατέραν Ἥραν, ἣν καὶ ἔλαβεν εἰς γυναῖκα Πῖκος ὁ καὶ Ζεύς, τὴν ἰδίαν ἀδελφήν»[2]. Μετὰ τὸν Κρόνον ἐβασίλευσε, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρονογράφους, ὁ Νῖνος, μετὰ τοῦτον δὲ Θούρας τις μετονομασθεὶς Ἄρης, περσιστὶ δὲ Βάαλ, ἦγουν θεός, διότι ὡς θεὸς μέχρι τοῦ νῦν προσκυνεῖται· τοῦτον διεδέχθη ὁ Λάμης καὶ τοῦτον πάλιν ὁ Σαρδανάπαλος. Ἐφόνευσε δὲ τὸν Σαρδανάπαλον ὁ Περσεύς, ὁ υἱὸς Πίκου, τοῦ καὶ Διός· καὶ ἐδίδαξεν ὁ Περσεὺς οὗτος τὴν μα-

2. Πῖκος ὁ ἀγροτικὸς τῶν Ρωμαίων θεὸς Picus. Συγχέεται δὲ τῷ Διΐ, ἐπειδὴ ἐμυθολογεῖτο υἱὸς τοῦ Σατούρνου, συνταὐτιζομένου τῷ Κρόνῳ.

γείαν καὶ καθιέρωσε τὴν πυρολατρείαν[3]. Καὶ ὅσα ἄλλα ἀναφέρουσιν οἱ βυζαντῖνοι χρονογράφοι δὲν ὑπολείπονται τοῦ παραδείγματος τούτου τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ὀξύνοιαν.

Ἡ μελέτη τῶν ἑρμηνευτικῶν συστημάτων τῶν ἀρχαίων, καίπερ ἐλάχιστον συμβάλλουσα εἰς πλήρη κατανόησιν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, εἶναι ὅμως ἀναγκαιοτάτη πρὸς γνῶσιν τῶν ἐπικρατουσῶν ἰδεῶν κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας. Καταδεικνύει δ' ἡμῖν πῶς ἐξελάμβανον τὴν θρησκείαν αὐτοὶ οἱ πρεσβεύοντες αὐτὴν καὶ ἑπομένως ὁποίαν ροπὴν ἔσχε καθόλου ἡ θρησκεία εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ αὐτὸ ἑρμηνευτικὸν σύστημα ὑπὸ ἄλλου ὑπηγορεύθη πνεύματος ἐν μιᾷ ἐποχῇ καὶ ὑπὸ ἄλλου ἐν ἑτέρᾳ. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος τοῦ ἱστορικοῦ συστήματος παρατηροῦμεν, ὅτι παρὰ μὲν τοῖς παλαιτέροις λογογράφοις βάσις τούτου ἦν ἡ πίστις, παρὰ δὲ τοῖς εὐημερικοῖς ἡ ἀπιστία. Διάφορος δὲ παντελῶς ἦν ὁ σκοπὸς τῶν στωικῶν, πειρωμένων νὰ ἑρμηνεύσωσιν ἀλληγορικῶς τοὺς μύθους, ἐκείνου, ὃν προετίθεντο οἱ ἀπολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας τῷ αὐτῷ ἑπόμενοι συστήματι. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ μελέτης τῶν ἀρχαίων ἑρμηνειῶν ἀριδήλως συνάγεται καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ ἑρμηνευταὶ καὶ ἐξερευνηταὶ τῶν μύθων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνεπνέοντο ὑπὸ αἰσθήματος ἐξόχως θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ. Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως ὅτι, ἐφ' ὅσον διατηροῦσι τὴν ἀρχικὴν ἀγνότητα αὐτῶν, αἱ θρησκεῖαι οὐ μόνον τῶν πεπολιτισμένων ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων λαῶν βασίζονται ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ εἰς τὸ ἀγαθὸν καθοδηγοῦσι. Διότι πᾶσαί εἰσιν ἀπόρροια τῆς ἀνυψώσεως τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ τὸ ἄπειρον, καὶ ἡ τοιαύτη πνευματικὴ ἐνέργεια εἶναι πάντοτε εὐγενής, οὐδὲν ἐνέχουσα τὸ ψευδές, τὸ κακόν, τὸ ἀνήθικον. Ὁμοία ἦτο καὶ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία, ἐν ὅσῳ οἱ μῦθοι διετήρουν ἀδιάφθορον τὴν φυσικὴν ἔννοιαν αὐτῶν· ἀλλ' ὅτε ἡ τοιαύτη ἔννοια ἐλησμονήθη, οἱ μῦθοι δὲν ἐξελαμβάνοντο πλέον ὡς παραστάσεις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, ἀλλ' ὡς ἀφηγήσεις πολλάκις ἐγκλημάτων καὶ ἀθεσμιῶν τῶν θεῶν. Οὕτω παρουσιαζόμενοι, οἱ μῦθοι ἐκρίθησαν ὡς εἰκὸς ἀσεβεῖς, λυποῦντες τὸ ἀείποτε ἀκμαῖον παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνυπάρχον θρησκευτικὸν αἴσθημα, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται αἵ τε ἔντονοι διαμαρτυρίαι κατὰ τῶν τοιούτων μύθων καὶ αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀνακάθαρσιν αὐτῶν. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τῶν αὐτῶν ἐνεφοροῦντο ἰδεῶν, ὅ τε Πίνδαρος, ὁ ἀπορρίπτων τοὺς ἀναξίους θεῶν λόγους, οὓς λοιδορησμοὺς τῶν θεῶν καὶ ἐχθρὰν σοφίαν ἀπεκάλει, τοὺς ἄλλους δὲ διασκευάζων, καὶ ὁ Πλάτων, ὁ καταδικάζων τοὺς ληρώδεις, ἐκλέγων δὲ μόνους τοὺς προσήκοντας τοῖς θεοῖς μύθους· ὅ τε Αἰσχύλος, ὁ εὐσεβέστατος τῶν ποιητῶν, καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ὅστις ἐν ἀγανακτήσει κατὰ τῶν παραλόγων περὶ θεῶν μύθων

3. Γεωργ. Ἁμαρτωλ., Χρον. Α', σ. 8-10, ἐd. Muralt. Βλ. καὶ Γεωργ. Συγκ., σ. 316 Bonn. Χρονικ. Πασχάλ. Ι, σ. 65 κἑ Β. Ἰωάν. Μαλάλαν, σ. 17 κἑ. Κεδρην., Ι, σ. 28 κἑ. Γλυκᾶν, σ. 243. 264.

ἀπεκάλει τὴν θρησκείαν ἱερὰν νόσον. Ἑκάτεροι εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀπέβλεπον σκοπόν, εἰς τὴν ἐξάγνισιν καὶ λάμπρυνσιν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἶχον ἀπολέσει τὴν ἀρχικὴν στιλβηδόνα αὐτῶν.

Τοῦ ἐνδιαφέροντος δμως, δπερ ἐνέχει ἡ ἐξέτασις τῶν μυθολογικῶν ἑρμηνειῶν τῶν ἀρχαίων, στερεῖται βεβαίως ἡ τῶν ἑρμηνευτικῶν συστημάτων, ἅτινα ἐπενοήθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν· οἱ νεώτεροι μυθολόγοι, βιοῦντες ὑπὸ τὸ κράτος ἰδεῶν παντελῶς διαφόρων τῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ ἐπικρατουσῶν, ἀρυόμενοι τὰς περὶ τῶν παλαιῶν μύθων γνώσεις των ἐκ πηγῶν ἀνεπαρκῶν, καὶ τὸ σπουδαιότατον μὴ ἀπηλλαγμένοι ὁλοσχερῶς οἱ πλεῖστοι ἐπιστημονικῶν τινῶν προκαταλήψεων, ἠδυνάτουν νὰ γνωρίσωσιν ἐντελῶς καὶ αὐτὴν τὴν ἐξωτερικὴν διατύπωσιν, ἧκιστα δὲ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Ἡ ἔρευνα περὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας, καὶ οὐχὶ τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου ἐν γένει πολιτισμοῦ, ὡς ἡ περὶ τῶν ὁμοίων ἐργασιῶν τῶν ἀρχαίων, αἵτινες συνδέονται ἀμέσως τῇ προόδῳ καὶ τῇ παρακμῇ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων ἐκείνων μυθολόγων, οἵτινες περιορίζονται εἰς τὸ πραγματικὸν μέρος μόνον, ἐκτιθέντες ἁπλῶς τοὺς μύθους, ὡς διηγοῦντο αὐτοὺς οἱ ἀρχαῖοι, καὶ τοῦτο πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν τε ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης, ἀποφεύγοντες δὲ τὴν βαθυτέραν ἐξέτασιν τῆς ἐννοίας αὐτῶν, οἱ λοιποὶ τῶν νεωτέρων μυθολόγων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος εἰς δύο κυρίως διακρίνονται τάξεις. Ἡ πρώτη τούτων, τοὺς πολυπληθεστέρους περιλαμβάνουσα, ἀφορμᾶται ἐκ τῆς ἰδέας περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ τελειότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ δὲ δευτέρα συνίσταται ἐκ τῶν πρεσβευόντων, ὅτι βαθμιαία ἦν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἀτελοῦς ἐν ἀρχῇ κατὰ φύσιν καταστάσεως. Οἱ πρῶτοι ἤτοι δοξάζουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἕνεκα τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ ἐλησμόνησε καὶ ἠμαύρωσε τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθεῖσαν αὐτῷ ἀλήθειαν, καταπεσὼν εἰς πολυθεΐαν· ἢ ὅτι ἡ ἀλήθεια, ἀποτυφλοῦσα διὰ τῆς αἴγλης αὐτῆς τοὺς ἀνθρωπίνους ὀφθαλμούς, περιεκαλύφθη ὑπὸ συνετῶν ἀνδρῶν διὰ τοῦ πέπλου τῶν συμβόλων καὶ τῶν ἀλληγοριῶν, μέχρις ὅτου τέλεον ἐσκοτίσθη, παρανοηθεῖσα καὶ παραγνωρισθεῖσα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Ἡ δ' ἐναντία θεωρία ἐξενεχθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1728 ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Βίκο, καὶ λαμπρῶς ὑποστηριχθεῖσα μετά τινα ἔτη ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς Ἄγγλου φιλοσόφου Δαυὶδ Hume, δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ ἀμέσως, τὸ μὲν διότι στερρῶς ἦν ἐρριζωμένη παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ πίστις περὶ καταγωγῆς πασῶν τῶν θρησκειῶν ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ περὶ τῆς συμφωνίας τοῦ τε Ὁμήρου καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν μετὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸ δὲ διότι ἡ ἀτελὴς γνῶσις τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων θρησκειῶν καὶ ἡ ἔμβρεφος κατάστασις τῆς ἐθνολογικῆς ἐπιστήμης δὲν παρεῖχον ἐπιχειρήματα ἀρκοῦντα πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς.

Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἡ μὲν θεωρία περὶ τῆς ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν λοιπῶν θρησκειῶν ἐκ θεμελίων κατέπεσε, κατίσχυσε δὲ πρὸς καιρὸν ἡ συμβολικὴ θεωρία, μετὰ

πολλῆς δυνάμεως καὶ θαυμαστῆς πολυμαθείας ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Creuzer. Ἀλλὰ καὶ αὕτη δεινῶς πολεμηθεῖσα πολλαχόθεν, ἐξελεγχθεῖσα δ' ὡς ψευδὴς ἐν ταῖς βάσεσιν αὐτῆς διὰ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνῶν, δὲν ἐδυνήθη νὰντίσχῃ ἐπὶ πολύ. Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ ἀνεπάρκεια καὶ ἡ ἀτέλεια τῶν ἑρμηνευτικῶν συστημάτων προήρχετο ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀσφαλοῦς κριτηρίου τῆς ἀληθείας, διότι μόνον ἔρεισμα εἶχον ταῦτα τὸ κῦρος τῆς ἀτομικῆς πεποιθήσεως τῶν μυθολόγων, ἀλλ' οὐδεὶς ὑπῆρχε χαλινὸς πρὸς περιστολὴν τῶν ἰδιοτροπιῶν τῆς φαντασίας καὶ τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς κρίσεως αὐτῶν. Τὸ δὲ κριτήριον τοῦτο τῆς ἀληθείας, δι' οὗ ἡ μυθολογία, ἐκφυγοῦσα τοῦ ἀδιεξόδου κύκλου τῶν κενῶν καὶ ἀβασίμων εἰκασιῶν, εἰσῆλθεν εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, εἶναι ἡ σύγκρισις πρὸς ἀλλήλους τῶν τε μύθων ἰδίᾳ καὶ τῶν θρησκειῶν καθόλου τῶν διαφόρων λαῶν. Μόλις δὲ κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους καταστᾶσα δυνατὴ ἡ τοιαύτη μέθοδος τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως, ἀποκαλύπτει οὐ μόνον τὸν ἀρχικὸν τύπον ἑκάστου μύθου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, οὐ μόνον τὰς μεταβολάς, ἃς ὑπέστη ἕκαστος κατὰ καιροὺς παρὰ διαφόροις λαοῖς, ἀλλὰ καὶ τὸν λόγον, δι' ὃν ὑπέστη ταύτην καὶ οὐχὶ ἐκείνην τὴν μεταβολήν, δι' ὃν οἱ μῦθοι ἔλαβον τοῦτον καὶ οὐχὶ ἐκεῖνον τὸν ἐξωτερικὸν τύπον. Οὕτω δὲ ἡ ἐπιστήμη τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας οὐ μόνον ζητεῖ νὰ καταμάθῃ τὴν βαθμιαίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀνάπτυξιν ἀπὸ τῆς νηπιότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ ὁρίσῃ τοὺς νόμους τῆς γενέσεως, τῆς μορφώσεως καὶ τῆς παρακμῆς τῶν θρησκειῶν, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς δᾳὰς φωτεινὴ πρὸς ἀποσόβησιν τῶν προλήψεων καὶ πρὸς παρακώλυσιν παραπλανήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῷ μέλλοντι.

Αἱ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ἀρχαὶ ἀπαντῶσι καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησιν, οἵτινες ὁρμῶντο ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι οἱ θεοί, οἱ λατρευόμενοι ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν, εἰσὶν οἱ αὐτοί· καὶ τούτου ἕνεκα συνεταύτιζον τοὺς κατὰ τόπους νομιζομένους θεοὺς εἴτε πρακτικῶς ἐν τῇ λατρείᾳ, ὅπου Ἕλληνες ἄποικοι ἦρχοντο εἰς ἐπαφὴν μετὰ λαῶν ἄλλας πρεσβευόντων θρησκείας, εἴτε θεωρητικῶς ἐν βιβλίοις. Ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τοῦ Διοδώρου φαίνεται παρὰ πολλοῖς ἱστορικοῖς κρατοῦσα ἡ ἰδέα περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς, ἐν ᾧ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, ὡς ὁ Κεφαλίων, ὁ Φλέγων, ὁ Θάλλος, ὁ Ἀβυδηνός, πρόδρομοι κατὰ τοῦτο τῶν βυζαντινῶν, ἐν συγχρονισμῷ ἐκτιθέντες τὰ γεγονότα, ἐξελάμβανον ὡς ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ συνεταύτιζον θεοὺς καὶ ἥρωας τῶν Ἑλλήνων τοῖς τῶν Φοινίκων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Περσῶν. Ἐκ δὲ τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, οἵτινες προϋπέθετον, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, τὴν ταὐτότητα πασῶν τῶν θρησκειῶν, Ἡραΐσκος, ὁ τοῦ Πρόκλου μαθητής, ὥρμησε γράψαι, κατὰ τὸν Σουΐδαν καὶ τὸν Φώτιον, πραγματείαν περιέχουσαν τῶν θεολογιῶν ἁπασῶν τὴν συμφωνίαν. Ἀλλ' οἱ παλαιοὶ ἠγνόουν σαφῶς τὴν ἔννοιαν τῶν ἰδίων μύθων περὶ θεῶν, ἥκιστα δὲ τὴν τῶν ξένων, ὥστε ἡ συνταύτισις τῶν θεῶν ἣν ἐπεχείρουν δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ βάσεων στερεῶν. Τούτου δ' ἕνεκα ἐπὶ παραδείγματος μὲν τῶν λατινικῶν θεῶν συνεταυτίσθη τῷ Ἄρει ὁ Mars, ἐν ᾧ οἱ περὶ τούτου μῦθοι ὁμοιάζουσι μᾶλλον τοῖς περὶ Ἀπόλλωνος ἑλληνικοῖς καὶ ὁ Mercurius τῷ

ἀνομοίῳ αὐτῷ Ἑρμῇ, ἐπὶ δὲ τῆς λατρείας ἡ πολύμαστος μεγάλη τῶν Ἐφεσίων θεὸς συνεχωνεύθη τῇ παρθένῳ Ἀρτέμιδι· ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ τούτῳ ἑπόμενοι συγγραφεῖς μετὰ πολλῆς εὐκολίας καὶ ἀνεξετάστως ἀπέδιδον τὰ πρεσβεῖα τοῖς θεοῖς τῶν Αἰγυπτίων. Ὅθεν αἱ τοιαῦται τῶν παλαιῶν δοξασίαι οὐδὲν κατὰ τοῦτο δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν βοήθημα.

Μόλις δὲ κατὰ τὴν παροῦσαν ἑκατονταετηρίδα εὑρὺ ἀνεῴχθη στάδιον ἐρεύνης τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς θρησκειῶν. Αἱ μυστηριώδεις σφίγγες, αἱ πρὸ τῶν πυλώνων τῶν αἰγυπτιακῶν ναῶν, ἐπέτρεψαν τὴν εἴσοδον εἰς τὰ πρὸ αἰώνων κεκλεισμένα ἄδυτα τῶν ἱερῶν, ἀναγνωσθέντα δὲ τὰ ἱερογλυφικὰ γράμματα ἀπεκάλυψαν ἡμῖν οὐχὶ τὴν θρυλουμένην καὶ ἀνύπαρκτον σοφίαν τοῦ Θὼθ ἢ Ἑρμοῦ τοῦ Τρισμεγίστου, ἀλλὰ θησαυρὸν πολυτιμότερον, τὰς περὶ θεῶν καὶ τοῦ σύμπαντος ἰδέας τῶν Αἰγυπτίων, ἐξ ὧν πολλοὶ ἐνόμιζον ὅτι ἠρύσθησαν οἱ Ἕλληνες τὰς ἰδίας δοξασίας. Εὑρέθη ἡ κλεὶς τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, καὶ ἀνεγνώσθησαν αἱ ἐνεπίγραφοι πλίνθοι τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ βασιλέων, αἱ περιέχουσαι τὰ μυθικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀρχεῖα τῶν Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως δὲ μνημείων τῆς τέχνης καθωδηγήθημεν εἰς τελειοτέραν γνῶσιν τῆς τῶν Φοινίκων θρησκείας. Ἡ τῶν Περσῶν ἱερὰ βίβλος, τὸ νομιζόμενον θεόπνευστον τοῦ Ζωροάστρου ἔργον, ἡ *Ζὲνδ Ἀβέστα,* ἀνακαλυφθεῖσα καὶ ἑρμηνευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γάλλου Anquetil Duperron κατὰ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, κατενοήθη ἐντελῶς κατὰ τὴν παροῦσαν. Ἐξετιμήθη δὲ προσηκόντως καὶ τὸ νεώτερον ἔπος τοῦ Φιρδούση, ἡ *Βίβλος τῶν βασιλέων,* ἥτις κατά τινα ἔποψιν θεωρητέα ὡς συμπλήρωμα τῆς Ζὲνδ Ἀβέστας· Ἀνεγνώσθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λυκίας καὶ τῆς Φρυγίας, χωρῶν οἰκουμένων ὑπὸ λαῶν συγγενεστάτων τοῖς Ἕλλησι, καὶ ἐμελετήθησαν ἐπαρκῶς τὰ ἐκεῖ ὑπάρχοντα μνημεῖα. Διὰ τῆς Ἔδδας καὶ τῶν Νιβελοῦγκεν, καὶ διὰ τῶν σποραδικῶς παρὰ τοῖς παλαιοτέροις Ἰσλανδοῖς, Σκανδιναυοῖς καὶ Γερμανοῖς ποιηταῖς, καὶ ἐν παραδόσεσι τοῦ λαοῦ διατηρηθέντων λειψάνων ἀρχαίων μύθων ἀπετελέσθη ὅσον ἔνεστι πλῆρες σύστημα τῆς μυθολογίας τῶν βορείων καὶ τῶν γερμανικῶν ἐν γένει ἐθνῶν. Ἠρευνήθη δὲ καὶ ἡ τῶν Κελτῶν καὶ ἡ τῶν Γαλατῶν θρησκεία, τῇ βοηθείᾳ τῶν σωζομένων λιθίνων μνημείων καὶ τῶν ἀπὸ στόματος παραδόσεων. Διεφωτίσθησαν δὲ καὶ τὰ κατὰ τοὺς παναρχαίους τῶν σλαβικῶν φύλων θεούς, τὸν Περκοὺν καὶ τὴν μεγάλην τῶν θεῶν μητέρα Βαυβὼ (Baba), καὶ ὑπὸ τοὺς δαίμονας τῶν δασῶν καὶ τῶν ὑδάτων, οὓς τρέμει καὶ δυσωπεῖται ὁ Σλάβος ἀγρότης, διεγνώσθησαν αἱ μορφαὶ τῶν θεῶν, οἷς ἀπέδιδε τὸ πάλαι λατρείαν. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον ἐδημοσιεύθησαν, μετεφράσθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν οὐ μόνον αἱ μεγάλαι τῶν Ἰνδῶν ἐποποιίαι καὶ τὰ φιλοσοφικὰ τῶν βραχμάνων ἔργα, ἀλλὰ καὶ τὸ σεπτὸν μνημεῖον τῶν παναρχαίων χρόνων, οἱ *Βέδαι,* ἐν οἷς εὑρηνται ἀποτεθησαυρισμέναι σχεδὸν ἀμετάλλακτοι καὶ ἀδιάφθοροι αἱ περὶ θεῶν παραστάσεις τῶν προϊστορικῶν ἡμῶν προπατόρων ἀρίων, πρὸ τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς μεταναστάσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, τῆς ἀρχικῆς κατοικίας τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν θρησκειῶν τῶν ἀρίων καὶ τῶν σημιτικῶν λαῶν· ἀλλ' ἡ ἔρευνα δὲν περιωρίσθη εἰς ταύτας μόνον. Ἡ σπουδαιο-

τάτη ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς θρησκεία, ὁ βουδισμός, ἥτις κατ' ἀρχὰς ἦν ἁπλοῦν ἀπόσχισμα τῆς βραχμανικῆς, βραδύτερον δὲ τοσοῦτον ἐπεξετάθη ὥστε νῦν πρεσβεύει αὐτὴν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐμελετήθη ἐπισταμένως, οὐ μόνον ἐν τοῖς ἔργοις καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἱδρυτοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἑρμηνευτικοῖς συγγράμμασιν, ἅτινα κατὰ χιλιάδας ἀριθμοῦνται. Ἐπίσης ἐξητάσθησαν αἱ θρησκεῖαι τῶν ἀλταϊκῶν λαῶν, οἵτινες πολλάκις ἦλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς τοὺς ἀρίους, καὶ ὧν εἷς, οἱ Φίννιοι, διετύπωσαν τοὺς μύθους αὐτῶν ἐν τῷ ἔπει *Καλεβάλα*. Καὶ εἰς ταῦτα δὲ μὴ ἀρκεσθεῖσα, ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκειῶν, προσέλαβε πρὸς τελείωσιν τοῦ ἔργου της καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν πορισμάτων αὐτῆς καὶ τὴν ἐπικουρίαν τῆς ἐθνολογίας. Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῶν ἀγρίων καὶ ἡμιαγρίων λαῶν, τὰ μαγικὰ τύμπανα τῶν Σαμανῶν τῆς Λαπωνίας καὶ τῆς Σιβηρίας, οἱ φετίχαι τῶν μαύρων τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὰ ταμποῦ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Πολυνησίας, παρεβλήθησαν ταῖς θρησκευτικαῖς ἰδέαις καὶ τοῖς θρησκευτικοῖς νομίμοις τῶν ἡμετέρων παναρχαιοτάτων προγόνων. Καὶ γινώσκω μὲν ὅτι διάσημος μυθολόγος, οὗ ἡ γνώμη μέγιστον ἔχει κῦρος, ὁ Μὰξ Μύλλερ, σφόδρα ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς τοιαύτης μεθόδου. Ἀλλ' εἰ καὶ αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν τῶν ἀγρίων εἰσὶν ἀτελεῖς, ὡς λέγει, οὐδεὶς ὅμως δύναται νἀρνηθῇ, ὅτι ἐμπεφορημένοι ἰδεῶν ὅλως διαφόρων, ἐπηρεαζόμενοι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς γλώσσης καὶ ὑπὸ πλείστων ἄλλων αἰτιῶν ἐσμὲν ἀκαταλληλότατοι νἀντιληφθῶμεν τὰς μεγάλας σκηνὰς τῆς φύσεως ἀπαραλλάκτως καὶ οἱ κατὰ φύσιν βιοῦντες προπάτορες ἡμῶν, καὶ ὅτι ὅπως προσεγγίσωμεν εἰς κατανόησιν τῶν αἰσθημάτων ὑφ' ὧν κατείχοντο ἐκεῖνοι ἐν τῇ θέᾳ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, λυσιτελεστάτη ἐστὶν ἡ ψυχολογικὴ μελέτη τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, εἰς ὅν, ὡς εἰκός, τὰ αὐτὰ αἴτια ὅμοια παράγουσιν αἰσθήματα καὶ παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν παρομοίων ἰδεῶν. Ἂν δέ τινες περιηγηταὶ ἢ ἱεραπόστολοι διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων ἀγρίων λαῶν, τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, ἀφ' οὗ κατ' οὐσίαν αἱ ἐντυπώσεις τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου εἰσὶν ἀπαράλλακτοι, ἀφ' οὗ βλέπομεν ὅτι ἀπὸ τῶν δρυμώνων τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Ἀμερικῆς, ἀπὸ τῆς Ἰσλανδίας μέχρι τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς μέχρι τῆς Σινικῆς καὶ τῆς Ἰαπωνίας, δηλονότι παρὰ λαοῖς, ὧν οἱ πλεῖστοι οὐδεμίαν ἔσχον ποτὲ κοινωνίαν ἀλλήλοις, οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης σπεύδουσι διὰ κραυγῶν καὶ κρότου χαλκίνων σκευῶν νὰ παράσχωσιν ἀρωγὴν εἰς τὰ κινδυνεύοντα νὰ καταβροχθισθῶσιν ὑπὸ τερατωδῶν θηρίων οὐράνια σώματα, ἢ ἀναμένουσιν ἐναγωνίως ἐν καιρῷ καταιγίδος τὸν κραταιὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ νὰ κεραυνώσῃ τὸν δράκοντα τῶν νεφελῶν καὶ τῆς ὁμίχλης. Καὶ δὴ τὸ μέγιστον, παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἐκδηλοῦται ἡ τάσις ὅπως ἀπὸ τῶν εἰς τὴν αἴσθησιν προσπιπτόντων ἀφορμώμενοι μετεωρισθῶσιν εἰς τὰ ὕψη τοῦ ὑπερανθρώπου καὶ ἰδεώδους.

Τοιαῦτα τὰ βοηθήματα, ἅπερ προσέλαβεν ἡ μυθολογικὴ ἐπιστήμη, ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον ὁ Ἀδαλβέρτος Kuhn, μετὰ τὴν δημοσίευσιν γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ Rig Veda ὑπὸ τοῦ Rosen τῷ 1840, ἔθηκε τὰς βάσεις αὐτῆς ἐν τῷ πε-

ρί καταγωγῆς τοῦ πυρὸς συγγράμματί του. Ἐπισταμένη μελέτη τῆς ἱερᾶς βίβλου τῶν βραχμάνων κατέδειξεν, ὅτι ὡς ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ἐστὶ γεγραμμένη αὕτη, ἡ σανσκριτική, εἶναι συγγενεστάτη τῇ ἀρχικῇ γλώσσῃ τῶν ἀρίων, ὥστε ἐν ταύτῃ δύνανται ν' ἀναζητηθῶσιν αἱ ρίζαι τῶν λέξεων ἃς ἔχουσι κοινὰς αἱ γλῶσσαι τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν ἐθνῶν, οὕτω καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι, αἱ ἐν ταύτῃ ἐκτιθέμεναι, ἐπιβάλλουσαι διὰ τὴν ἁπλότητα αὐτῶν, περιέχουσι τὰ σπέρματα τῶν μύθων, ἅτινα κατόπιν ἀνέπτυξαν ἰδίᾳ ἕκαστον, ἢ διὰ τῆς πρὸς ἄλληλα κοινωνίας, τὰ ἄρια ἔθνη, καὶ παρέχουσι τὴν κλεῖδα τῆς ἑρμηνείας τῶν μύθων ἐκείνων. Τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου δὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάλυσιν τοῦ συγκριτικοῦ συστήματος τῆς ἑρμηνείας τῶν μύθων, οὗ θεμέλιον στερεὸν ἐτέθη ἡ τῶν Βεδῶν μελέτη. Τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὅ τε Kuhn καὶ ὁ παράλληλον τούτῳ διεύθυνσιν ἀκολουθήσας πρῶτος ἐκδότης τοῦ κειμένου τοῦ Ρίγ Βέδα Μὰξ Μύλλερ, φαίνονται λίαν ἀποκλειστικοὶ ἐν τῇ μεθόδῳ αὐτῶν. Ἀμφότεροι πηγὴν τῶν μύθων θεωροῦσι τὴν γλῶσσαν, τὴν δ' ὁμωνυμίαν καὶ τὴν πολυωνυμίαν ὡς πρωτίστην καὶ σχεδὸν μόνην αἰτίαν τῆς γενέσεως καὶ τῶν βαθμιαίων μεταβολῶν αὐτῶν. Διίστανται δὲ τὰς γνώμας κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν Μύλλερ καὶ οἱ τούτῳ ἑπόμενοι μυθολόγοι, ὡς ὁ Bréal, ὁ Cox, πάντας σχεδὸν τοὺς μύθους ἀνάγουσιν εἰς ἐκφράσεις τῶν φαινομένων τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, ἐν ᾧ ὁ Kuhn, καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ συνεργάτης του Schwartz, ὁ Roscher καὶ ἄλλοι Γερμανοὶ πρὸ πάντων μυθολόγοι, πιστεύοντες ὅτι ἰσχυροτέραν παρῆγον ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν τῶν πρώτων ἀνθρώπων τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, διὰ τούτων πειρῶνται νὰ ἑρμηνεύσωσι τοὺς πλείστους τῶν μύθων. Ὑπετέθη μάλιστα ὑπό τινων, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ συστήματος τούτου, καὶ περίοδός τις ἐν τῇ ἀρχικῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξόχως μυθοπλαστική, καθ' ἣν πολυπληθεῖς ἐγεννήθησαν μῦθοι, ἀναγκάζονται δὲ οἱ αὐτοὶ νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἡ γενεσιουργὸς δύναμις τῶν μύθων ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἐξησθένησε βραδύτερον καὶ ἐστειρώθη. Ἀλλ' ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει ὑπόστασιν, εἶναι πρόδηλον. Ὁ Schwartz ἐδημοσίευσεν ἄξιον λόγου βιβλίον, ἐν ᾧ περισυνήγαγε τὰς ποιητικὰς φράσεις ἀρχαίων καὶ νεωτέρων καὶ ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι πολλάκις αἱ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀντιλήψεις τῶν καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπων, τῶν ἐχόντων τὸ ποιητικὸν χάρισμα, κατ' οὐσίαν προσομοιάζουσι ταῖς τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων. Ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον ἡ γλῶσσα τοῦ ἀγρότου περιέχει εἰκόνας τοσούτῳ ζωηράς, ὥστε ἡ ἰδέα κυμαίνεται μεταξὺ εἰκονικῆς παραστάσεως καὶ προσωποποιίας. Ὥστε οἱ προσπαθοῦντες νὰ ἑρμηνεύσωσι πάντας τοὺς μύθους τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν ἐκ τῶν ἐν τοῖς Βέδαις ἀρχικῶν, εἰς δεινὴν περιπίπτουσι πλάνην, παραγνωρίζοντες τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀείποτε ἀκμαίας παρὰ τῷ λαῷ διατηρουμένης μυθοπλαστικῆς δυνάμεως. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ τὴν γλῶσσαν ἀποκλειστικῶς θεωροῦντες ὡς πηγὴν τῶν μύθων, παρορῶσι τὰς ἄλλας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ἔχοντες ὑπ' ὄψει μόνην τὴν ἀνάγκην ἐκφράσεως ἰδέας τινός· ἐν ᾧ πρὸς τῇ ἐξωτερικῇ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου διατυπώσει τῆς ἰδέας, ἡ τῆς φύσεως θέα διεγείρει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἄλλας ἐσωτερικὰς ἐντυπώσεις καὶ συναισθήματα, ἐξαίροντα τὸν νοῦν πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν τῶν μύθων γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν.

Περὶ δὲ τοῦ συστήματος τῆς ἑρμηνείας ἐν τῶν φαινομένων τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ἢ τῶν μετεωρολογικῶν παρατηροῦμεν ὅτι καίτοι ταῦτα μεγίστην βεβαίως ἔσχον ροπὴν πρὸς διάπλασιν μύθων, ὅμως καὶ ἄλλα ποικίλα αἴτια ἐπέδρασαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ἐμπνεύσαντα αὐτῷ αἰσθήματα φόβου, σεβασμοῦ, ἀγάπης. Ἄψυχα πράγματα, νομιζόμενα ὅτι ἐνέχουσι δυνάμεις ὑπερφυσικάς, οἱ καλούμενοι φετίχαι, ἐκτὸς δὲ τούτων ἡ γῆ, τὰ ἐν αὐτῇ ὄρη, οἱ ποταμοί, τὰ δένδρα, τὰ ζῷα, ἡ θάλασσα μετὰ τῶν τεράτων αὐτῆς, αἱ τῶν προγόνων ψυχαί, πάντα ταῦτα συνετέλεσαν οὐχ ἧττον τῶν μεγάλων φυσικῶν φαινομένων, τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς καὶ τῶν καταιγίδων, εἰς δημιουργίαν ποικίλων μύθων καὶ εἰς καθορισμὸν τῶν τῆς λατρείας νομίμων. Ἂν δ' ἴχνη τῶν τοιούτων ἐπιδράσεων δὲν ἀνευρίσκονται ἐν τῷ Ῥιγ Βέδα, τοῦτο δὲν εἶναι λόγος ἐπαρκὴς ὅπως ἀποφανθῶμεν, ὅτι πάντες οἱ ἐντεῦθεν προελθόντες μῦθοι εἰσὶ μεταγενέστερα ἐπινοήματα, ἀλλ' ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσωμεν αὐτοῖς θέσιν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν ἀρίων θρησκείᾳ. Περὶ τούτου δ' οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν ἡ ἀνεύρεσις ὁμοίων ἢ συγγενῶν ἰδεῶν καὶ μύθων ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς θρησκείαις τῶν ἀρίων λαῶν. Οὕτως ἴχνη τοῦ φετιχισμοῦ τῶν μαύρων τῆς Ἀφρικῆς, ἤτοι τῆς πραγματολατρείας, ἀπαντῶμεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα ἐτιμῶντο οἱ βαίτυλοι, οἱ κεραύνιοι λίθοι, τὰ διιπετῆ ξόανα, καὶ ἔνθα μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων ἦν διαδεδομένη ἡ τῶν περιάπτων δεισιδαιμονία. Ἡ τῆς Γῆς λατρεία ἦν ἐπίσης παλαιτάτη ἐν Ἑλλάδι, πελασγικὴ θεωρουμένη· ὁμοίως παλαιὰ εἶναι ἡ λατρεία καὶ αἱ προσωποποιήσεις τῶν ὀρέων καὶ τῶν ποταμῶν· τῆς ἀρχικῆς δενδρολατρείας περιφανὲς μνημεῖον ἦν ἡ δωδωναία φηγὸς καὶ πολλὰ δ' ἄλλα ἐσώζοντο κατὰ τόπους ἴχνη τῆς τοιαύτης λατρείας ἐν Ἑλλάδι, ὡς διὰ μεγάλης πολυμαθείας ἀπέδειξαν ὁ Boetticher καὶ ὁ Mannhardt. Ἐκ τῆς ζῳολατρείας ἀρκούμεθα ἀντὶ ἄλλων παραδειγμάτων ν' ἀναφέρωμεν τὸ γνωστότατον τῆς τιμῆς, ἧς ἐτύγχανον ὁ ὄφις τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς. Τὴν δὲ θάλασσαν ἡ ἑλληνικὴ μάλιστα φαντασία κατῴκισε διὰ κόσμου ὅλου θεῶν, θεαινῶν καὶ ἀνθρωπομόρφων τεράτων. Ἡ ψυχολατρεία τέλος ἐξηγεῖται τὴν ἀρχὴν πολλῶν μύθων καὶ θρησκευτικῶν νομίμων, ἰδίᾳ τῆς ἀφηρωίσεως καὶ τῆς ἀποθεώσεως· πρὸ μικροῦ μάλιστα εἷς μυθολόγος, ὁ Λίππερτ, προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἐκ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῶν ἀποδιδομένων τιμῶν εἰς τὴν μνήμην τῶν θανόντων ἕλκουσι τὴν καταγωγὴν πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι. Ὅθεν, εἶναι φρονοῦμεν πρόδηλον, ὅτι ἐκτὸς τῶν Βεδῶν καὶ ἀλλαχοῦ ἐσώθησαν ἴχνη τῆς παλαιτάτης κοινῆς τῶν Ἀρίων θρησκείας συνῳδὰ τῷ ὑπὸ τῶν ἐθνολόγων κληθέντι νόμῳ τῆς ἐπιβιώσεως. Ἡ δ' ἐπιμελὴς περισυναγωγὴ καὶ χρῆσις αὐτῶν εἰσὶν ἀναμφηρίστως ἀπαραίτητα πρὸς ἐντελῆ κατανόησιν τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἑλληνικῶν μύθων δὲν θ' ἀπορρίψωμεν ὡς ἀλυσιτελῆ εἰς τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν τὰ τοιαῦτα, οὐδὲ τῆς ἐθνολογίας τὰ πορίσματα θὰ παρίδωμεν ὡς ἄχρηστα.

Οὕτω δὲ γενομένη ἡ μελέτη τῆς μυθολογίας τῶν ἡμετέρων προγόνων δὲν περιορίζεται εἰς ἁπλῆν συλλογὴν τῶν μύθων, πρὸς ἑρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἕτερον διττὸν ἔχει σκοπόν. Ἀφ' ἑνὸς ζητεῖ νὰ εὑρῃ

τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τῶν μύθων, ἀποκαθαίρουσα τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν ὁλόκληρον τὸ θρησκευτικὸν σύστημα τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ἐν τῇ τελευταίᾳ φάσει αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀλεξανδρίνοις γραμματικοῖς παρουσιάζει πολυπλοκώτατον σύνολον ἑτεροειδῶν στοιχείων. Εἶτα δὲ ἀφ' οὗ ἐν τῇ γηραιᾷ δρυὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκευτικοῦ κόσμου εὑρῃ τὸ μελάνδρυον καὶ κατὰ τὰ ἐνόντα καθορίσῃ τοὺς συγκεχυμένους καὶ δυσδιακρίτους κύκλους αὐτοῦ, ἔργον ἔχει νὰ καταμάθῃ τίνι τρόπῳ ηὔξησε καὶ ἐμεγαλύνθη τὸ δένδρον ἐκεῖνο, ὑφ' οὗ τὸ ἀμφιλαφὲς φύλλωμα καὶ σήμερον ἀκόμη εὑρίσκει ἀναψυχὴν καὶ ὑψηλὰς ἀρύεται ποιητικὰς ἐμπνεύσεις ἡ ἀνθρωπότης. Οὕτω δ' ἐξακριβοῦται τί ἀποκλειστικῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάνοιαν καὶ ἀριδήλως καταδείκνυται, ὅτι τῇ Ἑλλάδι ἔλαχεν ἡ εὐγενὴς ἐντολὴ νὰ περικαλλύνῃ καὶ τελειοποιήσῃ πάντα τὰ πνευματικὰ ἔργα τῶν ἀρίων καὶ τῶν σημιτικῶν φύλων, ἀντικαθιστᾶσα τὰ μὲν κολοσσικὰ καὶ ἄμορφα ἀγάλματα τῶν ἰνδικῶν παγοδῶν καὶ τῶν αἰγυπτιακῶν ἱερῶν διὰ τῶν χρυσελεφαντίνων προϊόντων τῆς σμίλης τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πολυκλείτου, τοὺς δὲ ὕμνους τῶν Βεδῶν διὰ τῆς θεσπεσίας μούσης τοῦ Ὁμήρου.

ΜΥΘΟΙ ΠΕΡΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*

Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδριάσει τῆς ἐν Βερολίνῳ Ἀνθρωπολογικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας ἐγένετο ἡ ἑπομένη περίεργος ἀνακοίνωσις, περὶ τῆς διαδόσεως τῶν περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδόσεων μέχρι τῶν ἐσχάτων νήσων τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Σουμάτρας, καὶ δὴ ἐν Παλεμβάγ, οἱ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ οἰκοῦντες Μαλαῖοι δεικνύουσι τὸν τάφον, ἢ ὥς τινες λέγουσι τὸ ἴχνος τοῦ ποδὸς Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, ὃν ὡς θεὸν λατρεύουσι, προσάγοντες αὐτῷ καὶ θυσίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νήσῳ Ἰάβᾳ ὑπάρχουσι πολλαχοῦ κολωνοὶ (σωροὶ χώματος), οὓς οἱ ἰθαγενεῖς νομίζουσι τάφους τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ, καίτοι εἶναι βέβαιον ὅτι οὗτος κατὰ τὴν εἰς Ἰνδικὴν στρατείαν δὲν προεχώρησε μέχρι τῶν Σουνδαίων νήσων. Ἡ πιθανωτάτη ἐξήγησις τῆς διαδόσεως τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μύθων ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις φαίνεται αὕτη: Οἱ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας κυριαρχήσαντες τῆς Σουμάτρας καὶ μάλιστα τῆς Ἰάβας Ἰνδοὶ διελάλησαν εἰς τοὺς κατακτηθέντας λαοὺς τῶν νήσων ἐκείνων τὴν δόξαν τοῦ κραταιοῦ Ἕλληνος στρατηγοῦ, καὶ ἐκ τούτων παρέλαβον τὰς διηγήσεις περὶ τῶν θαυμασίων κατορθωμάτων του οἱ Ἰαβαῖοι καὶ Σουνδαναῖοι καὶ Μαλαῖοι ἰθαγενεῖς, διατηρήσαντες τὴν μνήμην αὐτῶν καὶ μετὰ τὴν ἀποδίωξιν τῶν Ἰνδῶν.

Ἐκ τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης λαβὼν ἀφορμὴν ὁ διάσημος ἐθνογράφος Βάστιαν παρετήρησεν ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει ὅτι οἱ περὶ Ἀλεξάνδρου μῦθοι εἶναι τὰ μάλιστα διαδεδομένοι καθ' ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Ἰνδικοῦ πελάγους· καὶ ὅτι ἐν Παδάγκ τῆς Σουμάτρας συνδέονται οὗτοι μὲ τὴν διήγησιν περὶ ἐγκαταστάσεως ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Δουλκαμεῖν, ὅστις ἔλεγεν ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Ἰσκανδέρ, ἤτοι τοῦ Ἀλεξάνδρου.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ*

Ἐκ πάντων τῶν βασιλέων, οἵτινες ἦρξαν ἐν Ἑλλάδι, ἐπέζησε καὶ ἀκμαία διατηρεῖται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἡ μνήμη μόνου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐλησμονήθη καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου, ὁ πεσὼν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ ἐν ἡρωικῷ ἀλλ' ἀτελεσφορήτῳ ἀγῶνι πρὸς ἀνακοπὴν τοῦ κατακλύσαντος τὴν Ἑλλάδα χειμάρου τῶν κατακτητῶν· ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ταῖς μαρτυρούσαις φιλοπάτριδα προσδοκίαν ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους καὶ ἀνακτήσεως τοῦ πρὶν μεγαλείου, ἀπεσβέσθη τὸ ὄνομα Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, συνταυτισθέντος μὲ τὸν *Μαρμαρωμένον Βασιλιᾶν*, ὅστις ἐν κρύπτῃ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀναμένει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἵνα ἀναζωογονηθεὶς καθάρῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν βαρβάρων δυναστῶν καὶ ἐκδιώξῃ τούτους μέχρι τοῦ Μονοδενδρίου τῶν παλαιοτέρων, τῆς *Κόκκινης Μηλιᾶς* τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου ζῇ ἀνεπίληστον ἐν πάσῃ γωνίᾳ τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ ὁ ἔσχατος ἀγρότης ἐπαναλαμβάνει θαυμάσια ἀκούσματα περὶ τῶν μυθωδῶν κατορθωμάτων καὶ περιπετειῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐν χώραις ἀπωτάταις· ὁ ὀρεσίβιος ποιμὴν καταλαμβανόμενος ὑπὸ δεινῆς ἀνεμοζάλης, ἧς πρόξενος νομίζεται ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ βασίλισσα τῶν Νεράιδων *Κυρὰ Κάλω* καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτῆς, ψιθυρίζει περίτρομος: *Χαιράμενες, καλόκαρδες! Στὴν ψυχὴ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀλεξάνδρου, κακὸ μὴ μοῦ κάμετε!* Πολλαχοῦ δὲ τῆς Μακεδονίας, ἐγειρομένης σφοδρᾶς θυέλλης, οἱ κάτοικοι ἀναφωνοῦσι πρὸς ἐξιλασμὸν τῶν Νεράιδων: *Μέλι καὶ γάλα! Κάπου ἀπ' ἐδῶ πέρασεν ὁ βασιλὲς Ἀλέξανδρος. Ζῇ καὶ βασιλεύει!* Οἱ ναῦται διηγοῦνται, ὅτι πολλάκις κατὰ θάλασσαν ἡ κόρη τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Θαλάσσης, ἡ καλλίμορφος ἀλλ' εἰς ἰχθὺν ἀπολήγουσα Γοργόνα, ὅταν συναντήσῃ πλοῖον, ἁρπάζουσα τὴν πρώραν αὐτοῦ ἐρωτᾷ: *Ζῇ ὁ βασιλιᾶς Ἀλέξανδρος;* Ἂν οἱ ναῦται ἀποκριθῶσι: *Ζῇ καὶ βασιλεύει*, χαίρουσα ἐπὶ τῇ εὐαρέστῳ ἀγγελίᾳ, ἐπιβάλλει γαλήνην εἰς τὰ κύματα καὶ ᾄδει πρὸς λύραν φαιδρὸν καὶ ἁρμονικώτατον ᾆσμα· ἂν δ' ἀλογίστως εἴπωσιν ὅτι ἀπέθανε, πλήρης ὀργῆς αὕτη σφενδονᾷ εἰς τὰ ὕψη τὸ πλοῖον, ἢ ἀπέρχεται ὀδυρομένη, καὶ ἐκ τῶν θρήνων αὐτῆς γεννᾶται τρικυμία καταποντίζουσα τὸ πλοῖον αὐτάνδρον.

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς Κ. Σκόκου, Ἡμερολόγιον, 1889, σ. 37-40.

Πῶς δὲ συνέδεσεν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ὁ λαὸς τὰς Νύμφας καὶ τὰς Νηρηίδας τῶν ἀρχαίων μύθων πρὸς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου βασιλέως μανθάνομεν ἐκ τῆς ἑπομένης ἐν τῷ δήμῳ Φελλόης τῶν Καλαβρύτων φερομένης δημώδους παραδόσεως, εὐμενῶς ἀνακοινωθείσης ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἐν Πάτραις διακεκριμένου ἰατροῦ κ. Χ. Π. Κορύλλου: «Ὅντας ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐκυρίευσεν οὖλον τὸν κόσμον, ἐπῆγε καὶ ἐκεῖ ποῦ βγαίνει τὸ ἀθάνατο νερὸ καὶ ἐγιόμισε δύο λαῆνες γιὰ νὰ λουσθῇ καὶ νὰ γίνῃ ἀθάνατος. Ὅντας τὶς ἤφερε στὸ σπίτι, ἕνας ἀξιωματικὸς ποῦ τοῦ εἶχε γινάτι, λέει στὶς ἀδερφάδες του τὸ μυστικὸ καὶ τὶς συμβουλεύει νὰ λουστοῦν ἐκεῖνες καὶ νὰ βάλουν ἄλλο νερὸ στὶς λαῆνες. Ἐκεῖνες ἀμέσως ἐπῆραν τὸ νερὸ καὶ ἐλουστήκανε καὶ ἐχύσανε τὰ ἀπολούσματα στὸ δρόμο. Ἐκεῖ ἔτυχε μία κόττα καὶ ἕνας μπότσικας (σκυλοκρέμμυδο) καὶ ἐβραχήκανε μὲ τὸ ἀθάνατο νερὸ καὶ γιὰ τοῦτο ἡ κόττα ξαναμουτεύει (ἀλλάζει τὰ πούπουλά της) κάθε χρόνο, καὶ γίνεται πάλιν νέα, καὶ ὁ μπότσικας δὲν ξεραίνεται καὶ στὸν ἀγέρα νὰ κρεμαστῇ.

Οἱ ἀδερφάδες τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἅμα ἐλουστήκανε μὲ τὸ ἀθάνατο νερό, ἐσηκωθήκανε στὸν ἀγέρα, ἤγουν ἔγιναν ἀερικές, καὶ ἀπὸ τότες εἶναι οἱ Νεράιδες. Ἐκεῖνες κάθε χρόνο παίρνουνε κορίτσια ἀπὸ τὰ χωριὰ καὶ τὶς κάνουνε Νεράιδες, καὶ ἔτσι ἔχουνε φουσᾶτα μεγάλα, καὶ κάθουνται μέσα στὰ λαγκάδια καὶ στοὺς βράχους. Ὅντας περάσῃ κανένας ἀπὸ κεῖ μεσημέρι ἢ μεσάνυχτα τὸν παίρνουνε οἱ Νεράιδες καὶ τὸν βαροῦνε καὶ τὸν κρεμνίζουνε καὶ τοῦ κάνουν χίλια κακά. Ἅμα δμως νοήσῃ καὶ φωνάξῃ *Ζῇ Ἀλέξανδρος ὁ βασιλιᾶς, ζῇ καὶ βασιλεύει*, τότες ἀμέσως τρέχουνε οἱ ἀδερφάδες του καὶ τὸν γλυτώνουνε».

Ὅπως ἀγήρως διατηρηθῇ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἡ δόξα τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰ μάλιστα συνετέλεσαν αἱ δημώδεις ἱστορίαι, αἱ κατὰ τὸν ἀρέσκοντα τοῖς πολλοῖς τρόπον ἐπὶ τὸ μυθικώτερον καὶ θαυμασιώτερον ἀφηγούμεναι τὸν βίον αὐτοῦ. Μικρὸν μετὰ τὴν τελευτὴν τούτου πολλοὶ ἱστοριογράφοι ἐθόλωσαν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἐγκαταμίξαντες ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ἀπίθανα πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν τεθαμβωμένων λαῶν ὑπὸ τῆς αἴγλης τῶν ἄθλων τοῦ ἀνικήτου κοσμοκράτορος. Πάντας δὲ τούτους ὑπερηκόντισεν ὁ γράψας τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καλλισθένους φερομένην ἱστορίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν ᾗ ἀνευρίσκομεν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν δημωδῶν παραδόσεων. Τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένους τὴν μεγίστην ἐν Ἑλλάδι διάδοσιν μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦδε σῳζόμεναι πολυπληθεῖς παραλλαγαὶ αὐτῆς, ἐν χειρογράφοις διαφόρων βιβλιοθηκῶν. Καίτοι δ' ἡ γλῶσσα εἰς ἣν εἶναι γεγραμμέναι αὗται ἦτο προσιτὴ πως εἰς τὸν ὄχλον καὶ εὐνόητος, δμως καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἱστορίαι ἐγράφησαν κατὰ μίμησιν ταύτης εἰς ἔμμετρον ἢ πεζὸν λόγον καὶ εἰς γλῶσσαν δημώδη, ὧν τελευταία ἡ κατὰ χιλιάδας ἀντιτύπων ἐκδιδομένη ἄλλοτε ἐν Βενετίᾳ *Φυλλάδα τοῦ Ἀλεξάνδρου*, τὸ προσφιλὲς τῶν πάππων μας ἀνάγνωσμα.

Διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένους, εἰς πολλὰς γλώσσας μεταφρασθείσης ἢ μεταπλασθείσης, ἐγνώρισαν τὸν Ἕλληνα κατακτητὴν κατὰ τὸν μεσαίωνα οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας. Περὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἡ ἱστο-

ρία αὕτη μετεφράσθη λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Βαλερίου, ἡ δὲ μετάφρασις αὕτη εἶναι πιθανῶς ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἀναρίθμων εἰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας μυθωδῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μυθοπλαστιῶν τῶν μεσαιωνικῶν ποιητῶν. Παραλαβόντες δὲ παρὰ τῶν Βυζαντίων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ Ἄραβες μετέδωκαν αὐτὴν εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἵτινες εἶχον λησμονήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ παλαιοῦ των κυρίου· καὶ εἰσέδυσεν ἡ φήμη τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἀγρίων ἰθαγενῶν τῆς Σενεγάλης, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἀξιοπίστου περιηγητοῦ, οἱ βασιλεῖς τῶν Τραρσὰς καυχῶνται ὅτι κατάγονται ἀπὸ τοῦ ἥρωος Ἀλεξάνδρου.

Παρὰ τῶν Βυζαντίων παρέλαβον ἐπίσης καὶ οἱ Σλάβοι τὰς περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διηγήσεις· ἐν τοῖς πρώτοις μνημείοις τῆς βουλγαρικῆς γραμματολογίας συγκαταλέγεται καὶ ἡ μετάφρασις τῆς *Φυλλάδας τοῦ Ἀλεξάνδρου*· ἐκ δὲ τῆς βουλγαρικῆς μετεφράσθη αὕτη εἰς τὴν σερβικήν, εἰς τὴν ρωσικὴν καὶ εἰς ἄλλας σλαβικὰς γλώσσας. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων κατέστη οὕτω δημοτικώτατος παρὰ τοῖς Σλάβοις. Ἐδιδάχθησαν δ' ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ὅτι ἀνέκαθεν τὰ πρόσοικα γένη τῶν βαρβάρων, οἱ Τριβαλλοὶ καὶ οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Παίονες, ὧν τὰ ὀνόματα ἐπέθηκαν οἱ Βυζάντιοι χρονογράφοι καὶ εἰς τὰ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις οἰκήσαντα σλαβικὰ ἔθνη, ἐπωφθαλμίων πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς ὁμόρου Μακεδονίας, καὶ θὰ ὑπεδούλουν τὴν ἑλληνικωτάτην ἐκείνην χώραν, ἂν μὴ ἐτιθάσσευε καὶ κατασυνέτριβεν αὐτὰ ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐδιδάχθησαν προσέτι ὅτι εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλουν τὴν Μακεδονίαν ὁ θαλερὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ ἀκμαῖον ἑλληνικὸν φρόνημα τῶν κατοίκων, ἂν μὴ ἔσῳζον αὐτὴν ἡ ἀλκὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ αἱ λόγχαι τῶν Μακεδονικῶν φαλάγγων. Καὶ τὰ διδάγματα ταῦτα τελεσφόρως χρησιμοποιοῦσιν ἐν ταῖς σημεριναῖς ἐνεργείαις αὐτῶν πρὸς κατίσχυσιν ἐν Μακεδονίᾳ.

ΖΩΟΛΟΓΙΑ ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΛΑΟΥ*

ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΑ ΘΗΡΙΑ

Οἱ μῦθοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ φανταστικῶν θηρίων εἰσὶ σχετικῶς ὀλίγιστοι· οἱ Δράκοντες προσέλαβον ἀνθρωπομορφικὸν χαρακτῆρα, μάλιστα ἐν τοῖς παραμυθίοις, σπανιώτατα δ' ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι καὶ τισι παραδόσεσι παρίστανται ὡς θηρία τερατόμορφα. Ἡ τελευταία περίπτωσις παρατηρεῖται πρὸ πάντων ἐν τῷ συναξαρίῳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐν τοῖς ὁμοίοις τούτῳ συναξαρίοις περὶ φόνου δρακόντων ὑπὸ ἁγίων. Τὰ μηναῖα καὶ οἱ βίοι τῶν ἁγίων βρίθουσι τοιούτων διηγημάτων· ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, δημοτικωτάτου καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἐξ ὅλων τοπικοὶ καὶ δημώδεις εἰσὶ μόνον δύο, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ὁ περὶ τοῦ ἁγίου Δονάτου ἐν Ἠπείρῳ καὶ ὁ περὶ τοῦ δράκοντος τοῦ μεγάλου Σπηλαίου ἐν Ἀχαΐᾳ. Τὸν φόνον δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀφηγοῦνται πολλὰ δημώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα, βάσιν ἔχοντα τὸν παγκόσμιον μῦθον περὶ δρακοντομαχίας. Καίτοι δ' ὁ μῦθος οὗτος δὲν περιλαμβάνεται ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς συναξαρίοις τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὁ φόνος ὅμως τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου καὶ ἡ ἐν ἀγωνίᾳ τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος θεωροῦσα βασιλόπαις εἶναι θέμα προσφιλὲς τῇ βυζαντινῇ ἁγιογραφίᾳ, ἥτις ἐν τούτῳ ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν τύπον ὁμοίων ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπεικονίσεων, ἰδίως τὴν παράστασιν τοῦ Βελλεροφόντου κτείνοντος τὴν Χίμαιραν. Ὁ δὲ δράκων εἰκονίζεται ἀπαραλλάκτως ὡς ἡ ἀσπὶς ἐν τῇ κοσμηματογραφίᾳ τοῦ ταμπλέου πολλῶν ἐκκλησιῶν· ἤτοι ὡς πράσινος φολιδωτὸς μεγαλόσαυρος, πτέρυγας ἔχων νυκτερίδος καὶ πῦρ ἀποπνέων, ὃν βάλλει δόρατι ὁ ἔφιππος ἅγιος. Περιεργίας δὲ χάριν μνημονεύομεν, ὅτι περιγραφὴν φανταστικῆς ἀσπίδος ἀπαντῶμεν ἐν δημώδει τινὶ παραμυθίῳ τῆς Πάρου. «Εἰς ἕνα δῶμα τοῦ πύργου της ἔχει ἡ δράκισσα ἐκείνη μιὰ ἀσπίδα, ποῦ βλέπει δώδεκα ἡμέρες δρόμο ποιὸς ἔρχεται στὸν πύργο· εἶναι φτερωτὴ καὶ εἶναι στὸ δρόμο γλήγορη σὰ σπίθα καὶ ἅμα δῇ πῶς ἔρχεται ἀδύνατος ἄνθρωπος, λέει: —Ἄσπρο σύννεφο ἔρχεται· ἂν εἶναι μιὰ σταλιὰ δυνατός, λέει: —Ἀσπρόμαυρο σύννεφο ἔρχεται· καὶ ἂν εἶναι πολὺ δυνατός, φωνάζει: —Μαῦρο σύννεφο ἔρχεται. Ἔχει ὅμως καὶ τοῦτο τὸ καλό, ὅτι σὲ τριῶν ὡρῶν δρόμο δὲ βλέπει διόλου ποιὸς ἔρχεται». Ἀλλὰ πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς δημώδους μυθολογίας τὰ παραμύθιά εἰσι πηγαὶ ἐπισφαλέσταται, διότι εὐκόλως ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν μεταδιδόμενα περιέχουσι διὰ τοῦτο πολλάκις ἰδέας καὶ μυθολογικὰς παραστάσεις παντελῶς ἀλλοτρίας τῷ διηγουμένῳ ταῦτα λαῷ.

---

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς, Κων/λις 1884, σ. 199-202.

Οὐχ ἧττον δμως ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἀναφέρονται πολλάκις *φίδια μὲ φτερά, ὀχιὲς μὲ δυὸ κεφάλια, ὄφιος μὲ δυὸ κεφάλια* κ.λ.π. Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλοῦσι *μονομερίδα* δικέφαλον ὄφιν, μίαν ἡμέραν μόνον ζῶντα, διότι ἂν ἔζη ἐπὶ μακρότερον θὰ ἐξωλόθρευε τὸ ἀνθρώπινον γένος. Εἷς δὲ μῦθος κοινότατος ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ καὶ μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ (vouivre), ἀπορρέων ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι οἱ δράκοντές εἰσι φύλακες θησαυρῶν, ὑπάρχει μόνον ἐν Κύπρῳ, ἀναφερόμενος εἰς τὸν ἰοβόλον ὄφιν τῆς νήσου, τὸν λεγόμενον *κουφήν*. Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Κυπρίων, ὁ ὄφις οὗτος «κοιμᾶται τακτικῶς καὶ ὁ ὕπνος εὐλογεῖ αὐτὸν καὶ τὸν προικίζει διὰ τοσούτων πλεονεκτημάτων ἐνόσῳ ἐπικάθεται εἰς τὰ βλέφαρά του, ὥστε λέγεται μετὰ θετικότητος, ὅτι ἐάν τις τολμήσῃ διὰ ράβδου νὰ κτυπήσῃ αἶφνης τὸν λαιμόν του κοιμωμένου, πηδᾷ ἐκ τοῦ στόματός του πέτρα, ἡ *τῆς κουφῆς* καλουμένη, ἥτις ἔχει ἰαματικὰς ἐνεργείας· καὶ παρὰ τῷ λαῷ μάλιστα δοξάζεται καὶ ὡς θαυματουργός. Ὅθεν προέκυψαν μῦθοι διάφοροι ἕνεκεν τῆς πέτρας ταύτης τῆς κουφῆς φαινομένης καθ' ὅλον τὸν μῦθον (;) καὶ μεταποιούσης τὴν γῆν εἰς χρυσὸν καὶ τοὺς λίθους εἰς ἀδάμαντας, καθιστώσης τὰς στείρας μητέρας τέκνων καὶ διὰ τῆς ἐλαχίστης συγκοινωνίας τῆς γλώσσης μετ' αὐτῆς, δυναμένης νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον λαίμαργον, ὥστε νὰ φάγῃ πρόβατα καὶ βόας ὁλοκλήρους εἰς ὀλίγον διάστημα χρόνου»[1].

Ἐκ τῶν δημωδῶν παραδόσεων κοινόταταί εἰσιν αἱ περὶ *Στοιχειῶν* καὶ *στοιχειωμένων ζῴων*[2]. Τὰ Στοιχειὰ ἐπιφαίνονται ἐν παντὶ τόπῳ, ἰδίᾳ δ' ἐν οἰκοδομήμασιν. Ἡ περὶ τούτων πρόληψις προῆλθεν ἐκ τῆς συνηθείας τῆς *στοιχειώσεως* (ἐντειχισμοῦ) ζῴου ἐν τοῖς θεμελίοις παντὸς κτιρίου, ἥτις, λείψανον οὖσα ἀρχαίων ἀνθρωποθυσιῶν, διατηρεῖται μέχρι τοῦδε πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἦτο δὲ γνωστὴ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Τὸ ἐντειχισθὲν ζῷον καθίσταται τὸ *στοιχειὸ* τῆς οἰκίας, ὁ προστάτης δαίμων αὐτῆς. Καὶ ἐν μὲν ταῖς οἰκίαις ἐπιφαίνεται πολλάκις ὡς ὄφις, ὃν μεγάλως εὐλαβοῦνται οἱ χωρικοί, ἱεροσυλίαν ὑπολαμβάνοντες τὸν φόνον αὐτοῦ. Ἐν δὲ τοῖς μεγάλοις οἰκοδομήμασιν, ἤτοι ταῖς ἐκκλησίαις, τὰ στοιχειὰ ἐπιφαίνονται ὑπὸ παντοίας μορφάς, μάλιστα τετραπόδων ζῴων, μόσχων ἰδίως καὶ προβάτων, καὶ οὐχὶ σπανίως θεωροῦνται κακοποιὰ καὶ ἐπίφοβα.

Ἀσχέτως δμως ταῖς προλήψεσι ταύταις ἀναφέρεται ἐν πολλοῖς ᾄσμασι *στοιχειωμένο ἀλάφι*, ἔχον σταυρὸν εἰς τὰ κέρατα καὶ ἐπὶ τῶν νώτων. Τὰ περὶ τούτου δημώδη ᾄσματα νομίζω ὅτι ἀνάγονται εἰς τὸν μέγαν κύκλον τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, τῆς περιέργου βυζαντινῆς ἐποποιίας, ἧς πάντα τὰ ἐπεισόδια διατηροῦνται μέχρι τοῦ νῦν ζῶντα ἐν τοῖς ᾄσμασι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὡς ἀλλαχοῦ θ' ἀποδείξωμεν. Τὸ στοιχειωμένον ἀλάφι λέγεται ἁπλῶς *στοιχειὸ* ἐν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι, ἐν ᾧ περιγράφεται οὕτω:

1. Πανδώρα, τ. ΙΘ', σ. 159.
2. Βλ. ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν *Στοιχειῶν* τῆς ἐμῆς Νεοελλ. μυθολογίας, σ. 126-154.

Εἶχε σταυρὸ στὰ κέρατα, φεγγάρι στὰ καπούλια,
σειέται καὶ σειοῦνται τὰ βουνά, σειέται καὶ σειοῦνται οἱ κάμποι,
ταράζει τὰ ποδάρια του, τὰ δέντρα ξεριζώνει.
Στριγγιὰ φωνὴν ἐφώναξε, βουγκᾶν βουνὰ καὶ ράχες:
«Κ' ἐδῶ ποῦ πέντε δὲν πατοῦν καὶ δέκα δὲ διαβαίνουν,
τί χάλευες μονάχος σου πεζὸς κι ἁρματωμένος;»

Ἔλαφον τοιαύτην ἀναφέρει οὐ μόνον τὸ ἑλληνικὸν συναξάριον περὶ τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Πλακίδα, ἀλλὰ καὶ συναξάριον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας περὶ τοῦ ἁγίου Οὐμβέρτου. Σημειωτέον, ὅτι ἐν τοῖς συναξαρίοις ἡ ἔλαφος παρίσταται ὡς εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, τὴν δ' αὐτὴν ἀλληγορίαν εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ ἁγίῳ Ἀμβροσίῳ[3].

Ἀλλὰ καὶ στοιχειωμέναι μέλισσαι ἀναφέρονται ἐν τῇ ἑπομένῃ κορινθιακῇ παραδόσει: «Μεταξὺ τοῦ Ξυλοκάστρου καὶ τῆς Ζούρας, εὑρίσκεται ἕνας κρημνός, ὅπου τὸν λέγουν *Ψηλὸ λιθάρι*. Ἐκεῖ ὑπάρχουν πολλαὶ ἄγριαι μέλισσαι, ἀλλὰ κανεὶς δὲν τολμᾷ νὰ τρυγήσῃ τὸ μέλι. Μίαν φορὰν ἠθέλησεν ἕνας νὰ τὸ τρυγήσῃ καὶ εἶπε καὶ τὸν κατέβασαν μὲ σκοινὶ ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ βράχου. Ἀλλ' ἔξαφνα τὸν εἶδαν ἐκεῖνοι ποῦ ἦσαν ἀπὸ πάνω νὰ κάμνῃ σὰν τρελλὸς καὶ νὰ τοῦ φαίνεται πῶς τὸ σκοινὶ ἦτον φίδι καὶ ἤθελε νὰ τὸν φάγῃ. Ἔβγαλε λοιπὸν τὸ μαχαίρι καὶ ἔκοψε μὲ αὐτὸ τὸ σκοινί. Ἔτσι κατεκρημνίσθη καὶ ἔγινε κομμάτια».

3. VI in psalm. 118.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΗΜΩΔΩΝ ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ*

Ἐκ τῶν δημοτικῶν προϊόντων διαφόρων ἐθνῶν αἱ παροιμίαι ἐνωρίτερον παντὸς ἄλλου ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν λογίων· ὁτὲ μὲν διατηροῦσαι ἐν ἑαυταῖς ἁπλοποιημένα λείψανα ἀρχαίας φιλοσοφίας, ἄλλοτε δὲ ἐκφράζουσαι συντόμως καὶ ἁπλοϊκῶς τὴν φιλοσοφίαν, τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ λαοῦ, οὐχὶ ὀλίγον βοηθοῦσι τοὺς περὶ τὰ ἐθνολογικὰ ζητήματα ἀσχολουμένους· ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου, ἀπεικονίζουσαι ἐν συντομίᾳ ἀλλ' ἐκφραστικῶς τὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐθνῶν, τὰ διάφορα αὐτῶν ἔθιμα καὶ τὰς προλήψεις, χρησιμεύουσιν εἰς τὸν ἐξετάζοντα τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα πρὸς εὐχερεστέραν τῆς ἱστορίας κατανόησιν, ὡς ἀσφαλεστάτη καὶ καθαρὰ πηγή, ἀφ' ἧς δύναται πλουσίαν καὶ γνησιωτάτην ν' ἀρυσθῇ ὕλην.

Αἱ τοῦ λαοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος παροιμίαι ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐπόψεων, δέον νὰ ἐξετασθῶσι καὶ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρός τε τὰς ἀρχαίας καὶ πρὸς τὰ γνωμικὰ διαφόρων ἀρχαίων συγγραφέων. Ἡ ἐπιμελὴς τούτων ἐξερεύνησις, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ὠφελειῶν, θὰ μᾶς πληροφορήσῃ, ἂν οὐχὶ μετὰ θετικότητος, κατὰ προσέγγισιν τοὐλάχιστον, περὶ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἡ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀνάγνωσις καὶ ἡ ἀκρόασις τῶν διαφόρων ποιητῶν, ἔσχον ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καθ' ὅσον ἡ τοιαύτη ἐπιρροὴ διετηρήθη μέχρις ἡμῶν· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ἡ μελέτη αὕτη φαίνεται ἀναγκαία, καθ' ὅσον τὸ τοιοῦτον ἀντικείμενον, καίτοι ἐκ τῶν μάλιστα ἐνδιαφερόντων ὄν, δὲν ἐξητάσθη μέχρι τοῦδε, καὶ τοῦτο βεβαίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀπαιτουμένων πληροφοριῶν.

Ἐν τῷ προσαρτωμένῳ παραρτήματι προσεπαθήσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν οὕτως ὑπὲρ τὰς πεντακοσίας παροιμίας[1], σκοποῦντες μόνον ὅπως δώσωμεν ὥθησίν τινα, ἂν μὴ καὶ βοήθειαν εἰς τοὺς ἀσχοληθησομένους περὶ τὰς τοιαύτας μελέτας, πολὺ ἐπιπόνους καὶ ξηρὰς ἄλλως τε, ἃς τὸ ὁμολογήσωμεν. Καὶ πρὸ ἡμῶν, καίτοι οὐχὶ συστηματικῶς, ἐπεχείρησαν τοιαύτας μελέτας, ὅ τε Κοραῆς καὶ ὁ Βυζάντιος, καὶ οἱ κύριοι Βενιζέλος, Βερέττας καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ Πανδώρᾳ.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλάκις αἱ αὐταὶ κοινωνικαὶ περιστάσεις ἢ αἱ ἰδιαίτεραι τοῦ ἀτόμου ἐντυπώσεις, ἀνεξαρτήτως τῆς φυλετικῆς συγγενείας ἢ πνευματικῆς ἐπιρροῆς παρήγαγον κατὰ σύμπτωσιν τὰς αὐτὰς ἰδέας, ἔστιν ὅτε καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἐκφρασθείσας· προκείσθω ὡς παράδειγμα ἱκανὸς ἀριθμὸς

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Παρθενὼν Β' (1872 - 73), σ. 921 - 930.

1. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν μελετηθεισῶν παροιμιῶν μέγα μέρος εἶναι ἐξ ἐκείνων, ὧν πλεῖσται παραλλαγαὶ ὑπάρχουσι, οὐδόλως σφάλλομεν ὑπολογίζοντες ὅτι αἱ πεντακόσιαι παροιμίαι αὗται ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τρισχιλίας τῆς συλλογῆς τοῦ κ. Βενιζέλου.

εὐρωπαϊκῶν, τουρκικῶν καὶ ἀραβικῶν παροιμιῶν, ἐκπληκτικὰ σημεῖα ἀναλογίας παρουσιαζουσῶν πρὸς παροιμίας ἢ γνωμικὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις, ἡμεῖς τοὐλάχιστον, γράφοντες δοκίμιον ἀτελὲς συγκρίσεως τῶν νῦν παροιμιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας, ἀφήνομεν εἰς ἄλλους τὴν τοιαύτην ἐξέτασιν, ἥτις ἂν καὶ παρουσιάζει δυσχερείας τινάς, δὲν εἶναι ὅμως ἀδύνατος.

Ἀναλογία τῶν νεωτέρων ἑλληνικῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς διαφόρους τῆς ἐκφράσεως τρόπους. Τὰ παραδείγματα εἶναι τόσον πολλὰ ὥστε ματαιοπονία θὰ ἦτο καὶ ἂν ὀλίγα παρεθέτομεν· ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν τῷ προσηρτημένῳ παραρτήματι δύναταί τις εὐκολώτερον καὶ ἀκριβέστερον νὰ ἐξετάσῃ τὰ τοιαῦτα· ἓν μόνον ἅπαξ ἁπάντων ἀρκοῦμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, τὴν παροιμίαν δηλ.

Δύσκολο τό 'χω νὰ γενῇ χοίρου τριχιὰ μετάξι,
χωριάτης ἄρχος κι ἂν γενῇ νἄχῃ ἀρχοντιὰ καὶ τάξι

ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Εὐαγγελίου[2]: «Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι, κάμιλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν».

Ἡ παράθεσις τῶν παροιμιῶν ἐν τῷ λόγῳ γίνεται διὰ παραπλησίων περίπου ἐκφράσεων ἐκείνων, ἃς τινας εἰς ὁμοίας περιστάσεις μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι· οὕτω λέγουσι: *λέει ὁ λόγος, λένε, καλὰ τὸ λένε, καλὰ τὸ λένε οἱ παλαιοί, ὅσοι μῦθοι λέγουνται, κι οὖλοι ἀληθινοὶ εἶναι!* κλπ. ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, *φαμέν, φασί, ὡς ἔχει λόγος, παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει*[3] κλπ.

Ὅπως πολλαὶ τῶν ἀρχαίων παροιμίαι διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν, οὕτω διεσώθησαν καὶ ἄλλαι φέρουσαι τὸν χαρακτῆρα βυζαντινῆς ἀρχαιότητος· αἱ παροιμίαι αὗται εἰσὶν ὀλίγαι, ἔχομεν ὅμως πολλὰς πιθανότητας, ὅτι ἀρκεταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀλίγον κατ' ὀλίγον μετέβαλον τὴν γλῶσσαν εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε δυσδιάκριτοι κατέστησαν, καὶ δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ ἐξακρίβωσις αὐτῶν.

Ἐκ τῶν προφανῶς βυζαντινῶν τὰς ἑξῆς μόνον γνωρίζομεν:

1) *Ἐγὼ σ' ἔκτισα, φοῦρνέ μου, κ' ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω*[4], παροιμία ἀναφερομένη καὶ ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ συγγραφέως Σκυλίτση[5].

2) *Ἢ τὸ σκύλο σκότωσε ἢ τὸ μύλο χάλασε*[6], ἢ ἀκριβέστερον: *Ὅταν ὁ σκύλος γλυκαθῇ στὴμ πάσπαλη ἢ τὸ σκύλο σκότωσε ἢ τὸν μύλο χάλασε·* ἢ

3) *Σὰν τὸ σκύλο στὸ μακελλειό.* Πρβλ. Παλλαδίου, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία, κεφ. κβ', ἐν Migne, Patrologiæ series Græca, τ. XXXIV, col. 1066: «Ὥσπερ γὰρ ὅταν κύων ἐν μακέλλῳ ἐθίσῃ κωλέας περιτρύχειν, τῆς συνηθείας

---

2. Λουκ. ΙΗ' 25· πρβλ. Ματθ. ΙΘ' 23.

3. Εὐριπίδ. παρὰ Στοβ. ΠΗ', σ. 500.

4. Βενιζέλου, Παροιμίαι, σ. 68, 32. Σπ. Ζαμπέλ., Φιλολογ. ἔρευναι περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς διαλέκτου, ἐν Πανδώρᾳ, τ. Ζ', σ. 378 (1857)· Βυζαντιναὶ Μελέται, σ. 634 κέ.

5. Σκυλίτση, σ. 632, ed. Venet.

6. Βενιζέλ., Παροιμ., σ. 108, 231· πρβλ. σ. 275. 111.

οὐκ ἀναχωρεῖ...» (Ὁ μοναχὸς οὗτος Παλλάδιος ἔζησε κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα).

4) *Εἶναι κι ἄνθρωποι φολιαροὶ εἶναι καὶ δυὸ στὴ φόλα,*
εἶναι καὶ τρεῖς καὶ τέσσερες ποῦ φόλα δὲν ἀξίζουν.

5) *Προῒκ' ἀπὸ χίλια πέρπυρα καὶ κακαϊδοῦ κι ἂν πάρῃς,*
τὰ χίλια πᾶν δὲν ἔρχονται κ' ἡ κακαϊδοῦ ποῦ μένει (sic)[7]

ἤ:

Τί θὲς τὰ χίλια πέρπυρα καὶ κακοειδῆ γυναῖκα,
τὰ χίλια πέρπυρα πετοῦν κ' ἡ κακοειδὴ πομένει[8].

Δημοτικὰς βυζαντινὰς παροιμίας εὑρίσκομεν σποράδην ἀλλὰ σπανίως εἰς διαφόρους μεταγενεστέρους συγγραφεῖς[9]. Βαρβαρογραικικὰς δέ, περισωθείσας κατὰ μέγα μέρος μέχρις ἡμῶν ἀπαντῶμεν κυρίως παρὰ τῷ Μιχαὴλ Ἀποστόλῃ, συλλογεῖ συναθροίσαντι ἀρχαίας καὶ συγχρόνους παροιμίας, ζήσαντι δὲ κατὰ τὴν ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδα[10], καὶ τοῖς παροιμιογράφοις Γρηγορίῳ τῷ Κυπρίῳ καὶ τῇ Μαντίσσῃ[11]. Ὁ Δουκάγκιος ἀναφέρει[12] χειρόγραφον[13] περιέχον παροιμίας, ὧν μίαν παραθέτει:

Τὴν στραβὴν εἰς τ' ἀκρωτῆρι γαϊτανοφρυδοῦν τὴν κράζουν.

Ὁ δὲ Iken[14] ποιεῖται μνείαν Ἰωάννου τοῦ Καναβούτση, γράψαντος κατὰ τὴν ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδα συλλογὴν γραικοβαρβαρικῶν παροιμιῶν[15].

Ἐκ δὲ τῶν συλλογῶν ἀρχαίων παροιμιῶν εἴχομεν ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παραβολῆς τῶν νεωτέρων πρὸς τὰς ἀρχαίας τὰς ἐκδόσεις τῶν παροιμιογράφων ὑπὸ Gaisford, καὶ Leutsch und Schneidewin[16].

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐνωρὶς τὴν τῶν πεπαιδευμένων προσοχὴν ἐφείλκυσαν αἱ παροιμίαι. Καὶ ἱστορικαὶ πραγματεῖαι περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν[17] καὶ λεξικὰ συγκριτικὰ παροιμιῶν διαφόρων ἐθνῶν[18], συλλογὰς δὲ ἐθνικὰς παροιμιῶν

---

7. Αὐτ., σ. 264,255 κακῶς ἐξηγεῖ κακοήθης.

8. Αὐτ., σ. 300,216. Sanders, Das Voksleben der Neugr., σ. 224.

9. Ὁ Εὐστάθιος ἐπὶ παραδείγματι ἀναφέρει μίαν δημώδη πελοποννησιακήν: *Μαῦρο βροῦλον ποντία κανναβὶς* (Εἰς Ἰλιάδ. Β 135).

10. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 70-74. Ἐξεδόθη ἐν τῇ συλλογῇ Leutsch.

11. Ἐξεδόθησαν ἐν συλλογῇ Leutsch καὶ Schneidewin.

12. Ducangii, Glossar. med. et inf. graecit. λ. Γαϊτάνι.

13. Hermodorus Regius, Adagia.

14. Iken, Eunomia, 1827, I, σ. 127.

15. Ὁ κ. Σάθας (Νεοελλ. φιλολογ., σ. 110) δὲν ἀναφέρει τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Καναβούτση.

16. Ἐκτὸς τούτων ἐξεδόθησαν αἱ ἑξῆς ὁμοιαι συλλογαί: Polydori Vergilii, Proverbiorum libellus, Venetiis 1498, in fol. Erasmi, Adagia, 1580. Joan. Fabri de Werdea, Proverbia metrica, in 4 (1500 περ.). Sententiae et proverbia ex Plauto Terentio etc., Paris 1536, in 8. Reda, Proverbiorum liber, Colon. 1688, in fol. Adagia sive proverbia graecorum ex Zenobio, Diogeniano et Suidae, edita ab A. Schotto, 1612, in 12 κλπ.

17. M. C. Mery. Histoire général des proverbes, adages, sentences apophthegmes etc., Paris 1828,³ vol., in 8. Cornagyoni, De proverbiorum origine, Mediol. 1503, in 4. Fabritii, Della origine delli volgari proverbi, Vinezia 1526, in fol. κλπ.

18. Jan. Orton, Proverbs illustrated by parallel or relative passages of the poets, to which one added latin, french, spanich and italian proverbs, with translations and index, Phila-

δλα σχεδὸν τὰ ἔθνη κέκτηνται, ὥστε περιττὴ καὶ ἡ ἀπαρίθμησις αὐτῶν ἀποβαίνει.

Περὶ δὲ τῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν ὀλίγα μὲν ἐγράφησαν[19], ἀρκεταὶ δμως ἐγένοντο συλλογαὶ εἴτε ἰδιαιτέρως, εἴτε σποράδην ἐν διαφόροις βιβλίοις[20]· καταγράφομεν ἐνταῦθα ὁπωσοῦν ἀκριβῶς καὶ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τὰς συλλογὰς ταύτας.

α'. Ἰδιαίτεραι συλλογαί.

1) A. Negris, A dictionary of modern Greek proverbs, Edinburgh 1831. (950 παροιμίαι μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως, ἐξ ὧν δμως πλεῖσται δὲν εἶναι γνήσιοι δημώδεις).

2) Ι. Ζ. Μανιάρη, Ἡ Σφίγξ ἢ συλλογὴ ἑλληνικὴ παροιμιῶν, ἔκδοσις πρώτη, ἐν Τεργέστῃ 1832. (Παρεμμορφωμέναι παροιμίαι κατά τε τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ μέτρον.)

3) Ι. Βενιζέλου, Παροιμίαι δημώδεις, συλλεγεῖσαι καὶ ἑρμηνευθεῖσαι ὑπὸ —, ἐν Ἀθήναις 1846, 8ον, σ. ζ' + 136. Ἔκδοσις δευτέρα ἐπηυξημένη καὶ διορθωμένη, ἐν Ἑρμουπόλει 1867, 8ον, σ. η'+360. (Ἡ πληρεστέρα συλλογὴ παροιμιῶν, μετὰ πολλοῦ κόπου γενομένη· δυστυχῶς δμως καὶ ἡ κατάταξις κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν δὲν ἐγένετο ἐπιστημονικῶς, καὶ αἱ τῶν παροιμιῶν ἑρμηνεῖαι, ἄλλαι μὲν ἀτελέσταται, ἄλλαι δὲ περιτταὶ δλως καὶ ἐξοβελιστέαι εἰσίν. Ὀλίγον περισσοτέρα ἐπεξεργασία καὶ μελέτη θὰ καθίστα τὸ ἔργον πολλοῦ λόγου ἄξιον· εἶναι ἀληθὲς δμως ὅτι καὶ οὕτως οὐχὶ μικρὸν ὁ κύριος Βενιζέλος ὠφέλησεν).

4) Ι. Φ. Βερέττα, Συλλογὴ παροιμιῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων μετὰ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων, ἐν Λαμίᾳ 1860, 8ον, σ. 9 - 88. (Ὁ παραλληλισμὸς πρὸς τὰς ἀρχαίας, σ. 9 - 63, κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κοραῆ, Βενιζέλου καὶ τοῦ Βυζαντίου πρὸ πάντων γενόμενος, δὲν εἶναι γεγραμμένος μετὰ πολλῆς μελέτης· πρέπει δμως ἀποδίδοντες δικαιοσύνην τῷ κυρίῳ Βερέττᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἶναι καὶ ὁ πρῶτος συστηματικὸς ὁπωσοῦν παραλληλισμὸς παροιμιῶν· ἐν δὲ σελ. 67 - 88 περιέχει 521 ἀνεκδότους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παροιμίας).

5) Π. Ἀραβαντινοῦ, Παροιμιαστήριον ἢ συλλογὴ παροιμιῶν ἐν χρήσει οὐσῶν παρὰ τοῖς Ἠπειρώταις, μετ' ἀναπτύξεως τῆς ἐννοίας αὐτῶν καὶ

---

delphia 1852, in 8. H. G. Roth, A polyglot foreign proverbs, with english translations and a general index, 1857, in 8.

19. Βλ. Guys, Voyage littéraire en Grèce, τ. I, σ. 100. Sur les proverbes grecs. Wachsmuth, Das alte Gr. im neuen, σ. 46 κἑ. Ross. Sanders. Βενιζέλος. Ἀραβαντινός. Vréto, Mélanges néohelléniques, σ. 43-46 περιέχει καὶ μεταφρ. 33 δημ. παροιμιῶν.

20. Ἀπαρίθμησιν τῶν συλλογῶν, τελειοτέραν μὲν βλ. ἐν Wachsmuthῌ, αὐτ., σ. 48 - 50, ἀτελεστέραν δὲ ἐν Vréto, (Mélanges, σ. 421), Βενιζέλῳ καὶ Ν. Γ. Πολίτῃ (Πανδώρα, τ. Γ', 1852, σ. 433).

παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας, ἐν Ἰωαννίνοις 1863, 8ον, σ. ια΄+13 - 177. (Περιέχει 1962 παροιμίας κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν μετὰ προσηκούσης ἐξηγήσεως καὶ ἐλαφροῦ παραλληλισμοῦ πρός τινας ἀρχαίας, 71 ρητὰ καὶ 51 παροιμιακὰς ἐκφράσεις. Ὁ πρόλογος ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν Πανδώρᾳ, τ. ΙΔ΄, σ. 1 - 4).

β΄. Παροιμίαι ἐν διαφόροις βιβλίοις.

1) Μιχαὴλ Παπᾶ Γεωργίου τοῦ Σιατιστέως, Ὀνομαστικόν, ἐν Βιέννῃ 1783. (40 δημ. παροιμ.).

2) Bartholdy, Bruchstuecke zunähern Kenntniss des heutigen Griechenlands, 1805, σ. 445 - 453. (67 παροιμίαι νεοελληνικαὶ διὰ λατινικῶν στοιχείων καὶ μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως).

3) Ἀδ. Κοραῆς. (Σποράδην ἐν τοῖς διαφόροις αὐτοῦ προλεγομένοις καὶ σημειώσεσιν εἰς συγγραφεῖς, καὶ ἐν τοῖς Ἀτάκτοις[21]).

4) Γ. Κρομμύδου, Περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς κοινῆς γλώσσης, ἐν Βιέννῃ 1808. (Ἐν οὐχὶ δημώδει διαλέκτῳ, καὶ πολλαὶ τῶν καταχωρουμένων παροιμιῶν εἶναι μεταφράσεις ξένων).

5) Leake, Researches in Greece, 1814; append. II, σ. 443 - 454. (90 παροιμίαι μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως).

6) Iken, Eunomia, 1827, τόμ. II, σ. 50 - 53.98 (4 παροιμίαι δημοτικαὶ ἐκ τῶν καταχωρισθεισῶν 16).

7) Σκ. Δ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης, 1835. Β΄ ἔκδ., 1857. (Πολλαὶ παροιμίαι κοιναὶ παραβαλλόμεναι πρὸς ἀρχαίας· ἐκ τούτου παρέλαβον πολλὰς τοιαύτας μάλιστα μὲν ὁ κ. Βερέττας καὶ ὁ κ. Βενιζέλος, ὅστις δυστυχῶς καὶ πολλὰς τοῦ κ. Βυζαντίου μεταφράσεις ἀρχαίων παροιμιῶν κατεχώρισεν ἐν τῇ συλλογῇ του ὡς δημοτικάς).

8) L. Ross, Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres, σ. 174 - 178. (24 παροιμίαι μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων, τ. III, σ. 69. 1 παροιμία μετὰ ἐσφαλμένης γερμανικῆς μεταφράσεως[22]).

9) D. H. Sanders, Das Volksleben der Neugriechen dargestellt und erklärt aus Liedern, Sprichwörtern, Kunstgedichten, Mannheim 1844, σ. 220 - 233. (Πλέον τῶν 146 παροιμιῶν, ὧν τινὲς δὲν εἶναι δημώδεις, μετὰ γερμανικῆς ἐμμέτρου μεταφράσεως).

10) Α. Ρ. Ραγκαβῆ, Σαμουκάρβη καὶ Λεβαδέως, Λεξικὸν Γαλλοελληνικόν, 1840. (Περιέχει σποράδην ἀρκετὸν ἀριθμὸν δημωδῶν παροιμιῶν πρὸς γαλλικὰς παραβαλλομένων[23], ὧν πολλαὶ ἀνέκδοτοι).

---

21. Ἴδε τὸν πίνακα τῶν ἐν τοῖς Ἀτάκτοις δημοσιευθεισῶν παροιμιῶν ἐν τῷ β΄ μέρει τοῦ Ε΄ τόμου, σ. 366 - 367, λ. Παροιμίαι.

22. *Ὅπου ἀκούῃς Μαριὰ καὶ Γιάννη βάλε ψάρια στὸ τηγάνι* μετάφρ. «Wenn die Feste des h. Johannes des Täufers (Πρόδρομος) auf einen gewönlichen Festtag fallen, so ist Fisch zu essen erlaubt, nach dem Spruche».

23. Παραβολὰς κοινῶν παροιμιῶν πρὸς γαλλικὰς ἔκαμεν ὁ κ. Σκ. Βυζάντιος ἐν τῷ Γαλ-

11) Ἰω. Δεκιγάλλα, Γενικὴ στατιστικὴ τῆς νήσου Θήρας, Ἑρμούπολις 1850, σ. 68 - 72.

12) Pèges, Histoires et phenomènes de volcan et des îles volcaniques de Santorin, 1852, σ. 344. 369. 372.

13) Firmenich-Richartz, Neugriech. Volksgesänge, 1867, τ. II, σ. 185 - 194. (100 παροιμίαι μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως ἐκ τοῦ Παροιμιαστηρίου Ἀραβαντινοῦ).

14) Ἀθ. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τόμ. Γ', 1868, σ. 131 - 133. (94 κυπρ. παροιμ.).

15) Σαβ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ ταύτην χώρας, ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνταῦθα ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, 8ον, σ. 268 - 270.

γ'. Παροιμίαι ἐν περιοδικοῖς συγγράμασιν.

1) Magasin pittoresque 1839, σ. 168. Choix des proverbes Turcs. (Ἐν αὐταῖς πολλαὶ ἑλληνικαὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος Ὁ βραχμάνος περιηγητὴς τοῦ Denis).

2) Ἀποθήκη τῶν ὠφελίμων γνώσεων, ἐν Σμύρνῃ 1843, τόμ. Α' κἑ. (Συλλογὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἀναφερομένων παροιμιῶν).

3) Πανδώρα, τ. Γ', 1852, σ. 320 κἑ[24] (Συλλογὴ παροιμιῶν ὑπὸ Ι. Δεκιγάλλα)· τ. ΚΑ', 1871, σ. 368 - 369· 37 κυπριακαὶ 37 ροδιακαί. (Π. Βενετοκλέους, Παραλληλισμὸς τῶν ἐν τοῖς Κυπριακοῖς τοῦ κ. Ἀθ. Σακελλαρίου παροιμιῶν πρός τινας τῶν ροδιακῶν. Ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ, 1872).

4) Ἐφημερὶς ἀρχαιολογική, 1852, σ. 644 κἑ. (Πιττάκη, Ὕλη ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι οἱ νῦν κατοικοῦντες τὴν Ἑλλάδα εἰσὶν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν).

5) Ἐφημερὶς Φιλομαθῶν, τ. Ε', 1857, σ. 42 (14 κυπριακαὶ ὑπὸ Α. Σακελλαρίου), σ. 146 (17 Σικίνου, 203 Καλαμῶν)· τ. ΣΤ', 1858, σ. 367 (8 Σκύρου), σ. 374 (7 Κύθνου)· τ. Ι', 1862, σ. 2125 - 2126 (17 παρ.), σ. 2131 - 2133 (56 παρ.)· τ. ΙΒ', 1864, ἀρ. 537 (Λέξεις, φράσεις, παροιμίαι, τραγούδια καὶ ἤθη Κρητῶν)· τ. ΙΣΤ', 1868, σ. 1640 καὶ 1673 - 1674 (48 παροιμίαι Δωρίδος, ὧν τινὲς ἀνέκδοτοι)· τ. ΙΖ', 1869, σ. 1741 - 1742 (Μάνης ὑπὸ Ἀθ. Πετρίδου), ἀρ. 706, σ. 1825 - 1828 (Ἀντιπαράθεσις τῶν ἔν τε τοῦ Ἀριστοφάνους κωμῳδίαις καὶ παρὰ τοῖς σχολιασταῖς αὐτοῦ παροιμιῶν πρὸς τὰς νῦν ἐν χρήσει ὑπὸ Α. Βαλ-

---

λοελληνικῷ καὶ Ἑλληνογαλλικῷ λεξικῷ του, καὶ πολλαὶ γραμματικαὶ κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Ὀλλενδόρφου.

24. Ἀπὸ τοῦ ΙΒ' τόμου ἐδημοσιεύετο Συλλογὴ λέξεων, φράσεων καὶ παροιμιῶν τῶν Κυθήρων. Ἀπὸ δὲ τοῦ ΙΘ' ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Λακωνικὰ ὁ πεπαιδευμένος ἑλληνοδιδάσκαλος κύριος Πετρίδης πολλὰς παροιμίας Μάνης κατεχώρησεν.

λήνδα), ἀρ. 721, σ. 1946, ἀρ. 722, σ. 1953 - 1958 (Ἀντιπαράθεσις τῶν ἔν τε τοῦ Πλάτωνος διαλόγοις καὶ παρὰ τοῖς σχολιασταῖς αὐτοῦ παροιμιῶν πρὸς τὰς νῦν ἐν χρήσει ὑπὸ Α. Βαλλήνδα)· τ. ΙΗ΄, 1870, σ. 2247 (13 Κερκύρας).

6) Κασταλία, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1861, σ. 114 (11 παρ.), σ. 192 (22 παρ.).

7) Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα, περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ, 1871, τ. Α΄, φύλ. 3ον, Παροιμίαι.

Μεταξὺ τούτων κατατακτέαι καὶ 550 παροιμίαι περιεχόμεναι εἴς τι ἀνέκδοτον περὶ Ἠπείρου σύγγραμμα καθυποβληθὲν εἰς τὸ κατὰ τὸ 1865 ἐν Κωνσταντινουπόλει διαγώνισμα, ὧν αἱ 335 ἦσαν ἀνέκδοται ὡς ἔκρινεν ἡ ἐπιτροπή[25].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συλλογῶν ὀλίγαι εἰσὶν αἱ ἀποδώσασαι τὰς δημώδεις παροιμίας ἀκριβεῖς καὶ ὡς προφέρονται, διότι αἱ πλεῖσται ἐν αὐταῖς φέρονται παραμεμορφωμέναι, μεταποιηθεῖσαι ἐπὶ τὸ μακαρονικώτερον. Ὅπως οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὡς ὀρθῶς ὁ κύριος Ζαμπέλιος παρατηρεῖ[26], μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὸ νὰ ζητήσωσι τὴν ἄδειαν ὅτι θὰ παρεμβάλωσι χωρίον τι δημῶδες εἰς τὸ κείμενόν των, φροντίζουσι προσέτι τὸ ταλαίπωρον χωρίον αὐτὸ νὰ τὸ κτενίσωσιν ὀλίγον ἢ πολύ, ἤγουν νὰ τὸ καθαρίσωσι ἀπό τινων παρ' αὐτῶν νομιζομένων βαρβαρισμῶν, οὕτω συνέβη καὶ παρά τισι συλλέκταις· ἀναφέρω μόνον τὰς συλλογὰς Νέγρη καὶ Μανιάρη· μεταβληθείσης ἐν πολλαῖς παροιμίαις τῆς φράσεως, μετεβλήθη καὶ τῆς ἐκφράσεως ὁ τρόπος, ἐλύθη τὸ μέτρον, καὶ ἡ παροιμία παρεμορφώθη ἀπειροκάλως. Τοιαύτην τῶν παροιμιῶν παραμόρφωσιν συνεβούλευε καὶ ὁ Κοραῆς· ὁρμώμενος ἐκ τῆς σφαλερᾶς ἰδέας ὅτι αἱ παροιμίαι πρέπει νὰ καταχωρῶνται οὕτως εἰς τὰ λεξικά, ὅπως γίνωνται καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἠθικῆς ἐνταυτῷ διαγωγῆς τοῦ λαοῦ διορθωτήριον, παρήνει τὸν λεξικογράφον νὰ συλλέξῃ μόνον ἐκείνας τὰς παροιμίας ὅσαι διδάσκουσί τι χρήσιμον εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ τούτων νὰ διορθώσῃ τὴν φράσιν, ἤτοι νὰ τὰς καθαρίσῃ ἀπὸ τὴν ἀνώμαλον αὐτῶν χυδαιότητα[27]. Πόσον ἡ προτροπὴ αὕτη τοῦ Κοραῆ ἦτο λανθασμένη τὸ ἀπέδειξεν ὁ χρόνος, καὶ ἡ κριτικωτέρα τῶν τοιούτων μελετῶν ἐξέτασις.

Μέτρον.

Αἱ πλεῖσται τῶν παροιμιῶν εἰσὶν ἔμμετροι[28], εἰς πολλὰς δὲ ἄλλας διακρί-

25. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Γ΄, σ. 24.

26. Σ. Ζαμπελίου, Φιλολογικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς Νεοελληνικῆς διαλέκτου, ἐν Πανδώρᾳ Ζ΄, σ. 388.

27. Κοραῆ, Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Πλουτάρχου, τόμ. Α΄, σ. λβ΄.

28. Τὸ ἔμμετρον τῶν παροιμιῶν χρησιμεύει πρὸς εὐκολωτέραν αὐτῶν ἀπομνημόνευσιν, ὅπως διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐμελοποίουν τοὺς νόμους (Ἀριστοτέλ., Προβλημ. ιθ΄ 28. Βλ. καὶ Πανδώρα ΙΗ΄, σ. 432).

νονται ἴχνη μέτρου, λυθέντος ἕνεκα μὴ καλῆς ἀπομνημονεύσεως[29]. Ἐνίοτε δὲ καὶ τοι μὴ ἔμμετροι εἰσὶν ὅμως διατεταγμέναι καὶ προφέρονται οὕτως, ὥστε ἀπαγγελλόμεναι ἀποτελοῦσι ρυθμόν τινα.

Ὁ Ross πρῶτος κατέδειξε[30] τὰ μέτρα πολλῶν παροιμιῶν: καὶ ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τεσσάρων μόνον εἰδῶν εἰσίν: τετράμετρον ἰαμβικὸν καταληκτικόν, δίμετρον τροχαϊκὸν ἀκατάληκτον, καταληκτικόν, καὶ δίμετρον ἰαμβικὸν ἀκατάληκτον μετὰ καταληκτικοῦ, ὡς:

Κουφοῦ τὴν πόρτα κι ἂν βροντᾷς
τυφλὸν κι ἂν θυμιατίζῃς.

Διαίρεσις τῶν παροιμιῶν.

Οἱ μέχρι τοῦδε συλλογεῖς τῶν παροιμιῶν ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν μέθοδον πολλὰς παρουσιάζουσαν ἐλλείψεις, τὴν ἀλφαβητικήν.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς μεγάλην δυσκολίαν παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν παροιμιῶν καὶ τὴν εὐχερῆ ζήτησιν αὐτῶν, ἂν καὶ κατ' ἐπιφάνειαν τὸ ἐναντίον φαίνεται ὑποσχομένη[31], μειονεκτεῖ κατὰ τοῦτο τῆς εἰδολογικῆς κατατάξεως ὅτι δὲν εὐκολύνει ὡς ἐκείνη καὶ τὴν τῶν παροιμιῶν ζήτησιν, καὶ τὴν ἐξέτασιν περὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀντικειμένου. Ἐν τῷ παραρτήματι ἠκολουθήσαμεν τὴν τελευταίαν κατάταξιν ἂν καὶ οὐχὶ ἀκριβῶς, ἕνεκα τῆς ταχύτητος τοῦ ἔργου καὶ τῆς πλησμονῆς τῆς ὕλης· τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀναπληροῦντες δίδομεν ἐνταῦθα σύντομον ἔκθεσιν τῆς τοιαύτης κατατάξεως.

Αἱ παροιμίαι διαιρετέαι ἐν πρώτοις εἰς τρία μεγάλα εἴδη: εἰς κυρίως παροιμίας, εἰς παροιμιακὰς ἐκφράσεις καὶ εἰς γραφικὰ ρητά.

Α. Κυρίως παροιμίαι.

α' Κοινωνικαί

1.Γενικαὶ ἀρχαὶ περὶ τῆς κοινωνίας. 2.Αἱ περὶ ἠθῶν καὶ νόμων ἰδέαι. 3.Αἱ σχέσεις τῶν ἀρχῶν πρὸς τοὺς πολίτας. 4.Βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες. 5.Ἰσχυροί. 6.Πλούσιοι, πτωχοὶ καὶ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσις αὐτῶν. 7.Αἱ συναναστροφαὶ καὶ κοινωνίαι: Ι Φιλίαι. ΙΙ Ἔχθραι. ΙΙΙ Γείτονες. 8.Ἡ κοινωνικὴ τῶν πολιτῶν

29. Πχ. ἡ παροιμία *Ἐχθὲς πάσχα καὶ σήμερα χάσκα* (Βενιζέλ., σ. 89) εἶναι δίμετρος τροχαϊκὴ ἀκατάληκτος: *Ἐχθὲς πάσχα, τώρα χάσκα* κλπ.

30. L. Ross, Reisen auf den Griechischen Inseln, σ. 174 κἑ.

31. Παράδειγμα ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Βενιζέλου ἐν ᾗ δυσχερεστάτη καταντᾷ ἡ ἀναζήτησις τῶν παροιμιῶν. Ἐν ταύτῃ πολλαὶ παροιμίαι τίθενται παρὰ συγγενεῖς καὶ ὁμοίας ἐξ ἄλλου γράμματος ἀρχομένας. Μικρὰ κατὰ τόπους παραλλαγὴ τῆς πρώτης λέξεως, συνηθεστάτη ἄλλως τε, καθίστησι ἀδύνατον τὴν εὕρεσιν τῆς παροιμίας.

σχέσις πρὸς ἀλλήλους: Ι Τρόπος τοῦ συμπεριφέρεσθαι. 9.Κοινωνικὰ καθήκοντα: Ι Ἐλεημοσύνη καὶ ἀγαθοποιΐα. ΙΙ Εὐγνωμοσύνη καὶ ἀγνωμοσύνη. 10.Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ πολιτείᾳ.

β΄ Παιδαγωγικαί

1.Ὁμοιότης τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς. 2.Ἡ μικρὰ τοῦ παιδὸς ἡλικία. 3.Τρόπος ἀνατροφῆς. 4.Συναναστροφαὶ καὶ τὰ παραπλήσια. 5.Ἀνάγκη τῆς παιδείας.

γ΄ Οἰκογενειακαί

1.Καθήκοντα τοῦ τέκνου πρὸς τοὺς γονεῖς. 2.Γάμος. 3.Συζυγικὰ καθήκοντα. 4.Ὁ οἰκοδεσπότης καὶ τὰ κτήματα. 5.Ποικίλα περὶ οἰκογενείας.

δ΄ Βιοτικαί

1.Τρόπος τοῦ ζῆν. 2.Ἀνάγκη τῆς ἐργασίας. Κακὰ τῆς ἀργίας. 3.Πρόνοια. 4. Μαθήματα ἐκ παθημάτων. 5. Ἀνάγκη τῆς βραδείας σκέψεως καὶ τῆς μὴ ταχύτητος ἐν ταῖς ἐργασίαις. 6.Ὀλιγάρκεια καὶ βεβαιότης εἰς τὰς ἐπιθυμίας. 7.Οἰκονομικὴ διαχείρισις. 8.Ἀποφασιστικότης ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσι.

ε΄ Ἐπιτηδευματικαί

1.Γενικὰ περὶ τεχνῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων. 2.Τρόπος ἐργασίας. 3.Πολυτεχνίται. 4.Ἐπαγγέλματα: Ι κἑ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. 5.Μαγειρικαὶ καὶ γαστρονομικαὶ παροιμίαι: Ι Ἀνάγκη τροφῆς. ΙΙ Ἐδέσματα. ΙΙΙ Τροφὴ πτωχῶν, πλουσίων. 6.Ναυτικαί. 7.Ἰατρικαί. 8.Οἰκονομολογικαί.

ς΄ Ψυχολογικαί

1.Κυρίως ψυχολογικαί. 2.Τὸ ἀναλλοίωτον τῶν χαρακτήρων. 3.Ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας. 4.Περὶ ὀρέξεων. 5 α΄ Περὶ φρονήσεως β΄ Περὶ παραφροσύνης. 6.Ὄνειρα. 7.Ἔρως. 8.Ἔχθραι. Μίση. 9.Ἀνάγκη. 10. Ἀπληστία. 11. Φυσιογνωμικά. 12. Ποικίλαι ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις. Ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν.

ς΄² Χαρακτηριστικαί

Ὑποδιαιρέσεις κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν.

ζ΄ Φιλοσοφικαί

1.Μεταφυσικαὶ ἰδέαι: Ι Θεός. ΙΙ Κόσμος κλπ. 2.Θρησκεία. 3.Κρίσις καὶ

ἀνταπόδοσις: I Δι' ἁμαρτήματα γονέων, παίδων, συγγενῶν. II Δι' ἴδια ἁμαρτήματα. III Διά ξένα. IV Ἄλλα περὶ ἀνταποδόσεως. 4. Εἱμαρμένη.

η΄ Γνωμικὰ καὶ ἠθικὰ παραγγέλματα

Ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν.

θ΄ Ποικίλαι παροιμίαι

Ὁμοίως.

Β. Παροιμιώδεις ἐκφράσεις.

Ὁμοίως.

Γ. Γραφικὰ ρητά.

I Ρητὰ λεγόμενα ἐπὶ τῆς ἰδίας σημασίας αὐτῶν. II Ρητὰ λεγόμενα κατὰ διάφορον ἔννοιαν. III Ρητὰ κατὰ γελοίαν παρεξήγησιν.

Ὁ πίναξ οὗτος τελειοποιηθεὶς καὶ ὀπωσοῦν ἀκριβέστερον καταταχθείς, δύναται νομίζομεν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις ἐπιστημονικῆς κατατάξεως τῶν παροιμιῶν.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν κυρίως παροιμιῶν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τὰς ἐκ διαφόρων μύθων ἢ ἀνεκδότων προελθούσας παροιμίας. Τοιαύτας παροιμίας εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἔχει πᾶν ἔθνος, εἰς αὐτὰς δὲ ὁ μῦθος κατήντησε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἐπεξήγησις τῆς παροιμίας.

Ὁ Ross[32] παρετήρησε καὶ τὸ τοιοῦτο τῶν παροιμιῶν εἶδος, ὁ δὲ κ. Βενιζέλος ἔθεσεν ὑπὸ τὰς παροιμίας ταύτας τὸν μῦθον εἰς ὃν ἀναφέρονται. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν καὶ ἡμεῖς τὴν παροιμίαν: *Ἡ κακὴ πληγὴ θεραπεύεται, τὸ κακὸν ὄνομα ὄχι*[33], προελθοῦσαν ἐκ δημώδους μύθου[34], Ἰνδικὴν ἔχοντος καταγωγήν[35].

Αἱ δημώδεις παροιμίαι, ὅπου δὲν προῆλθον ἐκ τῶν ἀρχαίων, φαίνονται παραχθεῖσαι ἐκ τῶν ἐντυπώσεων καὶ παρατηρήσεων τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο μεταξὺ αὐτῶν δὲν εὑρίσκομεν τὰς παροιμίας ἐκείνας, τὰς κοινοτάτας εἰς τὴν δημοτικὴν φιλολογίαν ὅλων σχεδὸν τῶν ἐθνῶν, αἵτινες μετέπεσαν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν χωρίων ἢ φράσεων συγγραφέων σχόντων ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τοῦ ἔθνους των καὶ δημοτικῶν καταστάντων. Σπανίως ὅμως ἀνευρίσκομεν καὶ μεταξὺ τῶν νεοελληνικῶν ἴχνη τοιαύτης τινὸς ἐπιρροῆς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως προελθούσης τῶν ἐν Βενετίᾳ ἐκτυπουμένων πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ βιβλίων.

---

32. Ross, Inselreisen, σ. 174.

33. Βενιζέλου, Παροιμίαι, σ. 97.

34. Βλ. Διάφορα διηγήματα ἠθικὰ καὶ ἀστεῖα ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἐμμ. Γεωργίου.

35. Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης, μετάφρασις τοῦ βυζαντινοῦ Σήθ, 1851, ἐκδ. Τυπάλδου, σ. 61.

Αἱ παροιμίαι αὗται ὀλίγισται οὖσαι πιστεύομεν ὅτι περιορίζονται μόνον εἰς τὰς κάτωθι ἀναφερομένας:

1. Ἐκ τῆς τραγωδίας *Ἐρωφίλης* τοῦ Κρητὸς Χορτάτση[36].

Τὰ γέλια μὲ τὰ κλάϋματα, μὲ τὴν χαρὰν ἡ πρίκα
μιὰν ὥραν ἐπαρθήκασι κι ὁμάδι ἐγεννηθῆκαν·
γι' αὗτως μαζὺ γυρίζουσι, καὶ τῶνα τἄλλο ἀλλάσσει
κι ὅποιος ἐγέλα τὸ ταχύ, κλαίγει πρίχου βραδιάσει.

2. Ἐκ τῆς *Διηγήσεως περὶ γαϊδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς*[37].

Ἔπαθε τὴ συμφορὰ τοῦ γαϊδάρου.
Ἔφαγε τὸ μαρουλόφυλλον χωρὶς νὰ βάλῃ ξύδι.

3. Ἐν δὲ τῇ *Συμφορᾷ καὶ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ Μωρέως* τῇ ὑπὸ τοῦ Μάνθου Ἰωάννου συγγραφείσῃ[38] κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος, παρατηροῦνται ἐν ταῖς εἰς τὸ τέλος προσηρτημέναις στιχουργίαις πολλαὶ δημώδεις παροιμίαι, ὧν αἱ μὲν φαίνονται ληφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκ δημωδῶν, αἱ δέ, ἴσως τἀνάπαλιν ἐκ τοῦ βιβλίου μετεδόθησαν ἔκτοτε[39].

Ὡσαύτως καὶ πολλοὶ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων στίχοι βαθμηδὸν μετέπεσαν εἰς παροιμίας, ὡς:

Ἀλλοῦ τὰ λὲν τὰ κούρταλα, κι ἀλλοῦ τὸ λέγει ὁ κτύπος[40].
Ἔμπρὸς νὰ πάω σκιάζομαι, πίσω νὰ πάου φοβοῦμαι κλπ.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλυτέραν ἐπιρροὴν ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοιούτων παροιμιῶν ἔσχον ἡ Γραφὴ καὶ τὰ ἀπ' ἐκκλησίας ἀναγνώσματα. Ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *ρητὰ* κατεχώρησαν τοιαύτας παροιμίας ὁ κύριος Ἀραβαντινὸς καὶ ὁ κύριος Βενιζέλος, ἐν παρόδῳ δὲ καὶ ὁ κύριος Παπαδόπουλος[41]. Ἐν τῷ παραρτήματι συνελέξαμεν ὅλα σχεδὸν ταῦτα, σημειοῦντες καὶ τὰ γραφικὰ χωρία ἀφ' ὧν ἐπήγασαν.

Εἴς τινας παροιμίας διαγινώσκομεν ἐπίσης τὴν ἐπιρροὴν συγχρόνων ὡς

---

36. Βλ. παράρτ. ἀρ. 189. Περὶ τῆς Ἐρωφίλης βλ. Bartholdy, Bruchstücke zur nähern Kenntniss des heutigen Griech., 1805, σ. 410. Iken, Leucothea II. Ἡ τραγῳδία αὕτη ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ Bekker.

37. Βλ. περὶ αὐτῆς J. Grimm, Handschreiben an Karl Lachman über Reinhart Fuchs, Leipzig 1840. Gidel, Etudes sur la littérat. grecque mod., σ. 331 κέ.

38. Βλ. περὶ τούτου: Bartholdy, ἔνθ' ἀν., σ. 410, ἔνθα πολὺ ἀδίκως κατὰ τοῦ βιβλίου καταφέρεται, ὅπερ οὐχὶ ὡς ποίημα ἀλλ' ὡς ἱστορικὴ ἀφήγησις θεωρητέον.

39. Μάνθου Ἰωάννου, Συμφορὰ Μωρέως, 1863, σ. 77. 82. 101. 102. 104 δίς. 106. 107. 109 τετρ. 110.

40. Μ. Π. Βρετοῦ, Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον, 1865, σ. 37.

41. Γ. Γ. Παπαδοπούλου, Περὶ τῶν προγενεστέρων ἑλλ. σχολείων, 1857, σ. 13 καὶ ἐν Πανδώρᾳ Η΄, σ. 175.

ἐπὶ τὸ πολὺ συμβεβηκότων· καὶ ὀλίγαι μὲν αἱ διασωθεῖσαι τοιαῦται παροιμίαι, περίεργος ὅμως εἶναι ἡ ἐξέτασις αὐτῶν. Οὕτως παραδείγματος χάριν βλέπομεν ὅτι ἡ τοῦ Νοταρᾶ ἰδέα, προτιμῶντος τουρκικὴν κίδαριν νὰ ἴδῃ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ λατινικὸν φακιόλιον, ἣν συνεμερίζοντο καὶ οἱ σύγχρονοί του[42], ὑποφαίνεται εἰς τὰς δημώδεις παροιμίας: *Κάλλιο μακελλειὸ στὸν Τοῦρκο, παρὰ κρέας στὸ Βενετσάνο*[43] λέγει μία τούτων· ἀλλαχοῦ βλέπομεν τὴν σχέσιν τῶν κατακτητῶν Φράγκων πρὸς τοὺς Ἕλληνας: *Ἔχει μπάρμπα στὴν Κορώνη*[44], *Ἂν δὲ μ' ἀρέσῃ ὁ Δάνδολος, πάω μὲ τὸν Κορνάρο*[45], *Παίρνοντάς σου τὸ λογάρι ὁ σπαθᾶς σοῦ κάνει χάρι, καὶ σοῦ κάνει κι ἄλλας δέκα παίρνοντάς σου τὴν γυναῖκα*[46], ἀλλοῦ ἡ τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς Φράγκους: *Σὰν ὁ Τοῦρκος μὲ τὸ Φράγκο τὰ πηγαίνουν*[47], εἰς ἄλλας ἡ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τούρκους: *Τοῦρκον εἶδες; γρόσια θέλει· κι ἄλλον εἶδες; κι ἄλλα θέλει, Μοσὲ* (Φράγκον), *Μισὲ* (Γραικὸν) *καὶ Μουσελίμη* (Τοῦρκον) *στὸ σπίτι σου μὴ βάνῃς*[48], εἰς ἄλλας τέλος διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα ὑπονοοῦνται: *Σὰν σοῦ ξαναρέσει Λάμπρο, ξαναπέρασ' ἀπ' τὴν Ἄνδρο*[49], *Οὗλοι οἱ γύφτοι μιὰ γενιά*[50], *Ἔκαμε τὸ γρόσι ζολότα*[51], *Οὔτε Μωϋσῆς, οὔτε Γοβδελεᾶς*[52], *Ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Μπουρδουμπᾶ*[53] κλπ.

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν συγκριτικὴν ἐξέτασιν τῶν παροιμιῶν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν τάξιν.

---

42. Δούκ., σ. 253 κἑ. 263 κἑ.

43. Βενιζέλου, Παροιμίαι, σ. 132. Κατὰ δὲ τὸν κ. Σπ. Ζαμπέλιον (Οἱ Κρητικοὶ γάμοι, σ. 452) «ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη κρητικὴ παροιμία, αἰνίττεται τὰ βενετικὰ βασανιστήρια».

44. Βενιζ., αὐτ., σ. 88.

45. Αὐτ., σ. 14.

46. «Ἴσως ἕκτοτε (ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ἕνεκα τῶν κακοπραγιῶν τῶν Ἐνετῶν στρατιωτῶν) ἐπεχωρίασεν εἰς τὰς περιοχὰς τῶν πόλεων τὸ τετράστιχον τοῦτο ἐπιγραμμάτιον», Σπ. Ζαμπελίου, Οἱ κρητικοὶ γάμοι, σ. 146.

47. Βενιζέλ., ἔνθ' ἀν., σ. 269.

48. Αὐτ., σ. 167.

49. Λάμπρος ὁ Κατσώνης. Βλ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα.

50. Βενιζέλου, Παροιμίαι, σ. 192. Τὸ ἱστορικὸν τῆς παροιμίας ταύτης ἀναφέρει ὁ κ. Βενιζέλος παραλαβὼν αὐτὸ ἐκ τοῦ φυλλαδίου Ἀσλάνη, Μῦθοι, μυθιστορίαι καὶ διηγήματα, 1861, σ. 97 - 98.

51. Αὐτ., σ. 74 , 136.

52. Βλ. τὸ ἱστορικὸν ἐν Σπ. Ζαμπελίου, Κρητ. Γάμοι, σ. 152 - 191.

53. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία Ἠπείρου, τ. ΙΙ, σ. 224. «Κατὰ τὴν α' Ἰουλίου 1667, ἐνέσκηψεν εἰς Ἰωάννινα πανώλης προσβαλοῦσα πρώτην τὴν γυναῖκα τοῦ Μπουρδουμπᾶ, καὶ ἐκ τούτου ἔμεινε παροιμία μεταξὺ τῶν Ἰωαννιτῶν *Ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Μπουρδουμπᾶ*, περὶ διηγημάτων ἐποχῆς ἀρχαίας».

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ*

Τὰ πορίσματα τῶν παρατηρήσεων τοῦ λαοῦ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῆς ἐπὶ τῆς γεωργίας ἐπιδράσεως αὐτῆς κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἔτους ὥρας, συνοψίζονται ἐν ὀλίγαις παροιμίαις καὶ ἐν ἁπλοῖς ἐνστίχοις παραγγέλμασιν, ἅτινα σχεδὸν πάντοτε ἀποδείκνυνται ἀσφαλῆ καὶ ἀκριβέστατα, σπανιώτατα μόνον στηριζόμενα ἐπὶ προλήψεων ἢ πεπλανημένων δοξασιῶν. Τὰ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἐν χρήσει τοιαῦτα εὑρηνται ἐγκατεσπαρμένα ἐν ταῖς κατὰ καιροὺς ἐκδοθείσαις διαφόροις συλλογαῖς παροιμιῶν, ὀλίγα δ' ἐξ αὐτῶν συνειλέγησαν ἰδιαιτέρως καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ πρὸ δεκατετραετίας περίπου ἐκδιδομένῃ Γεωργικῇ ἐφημερίδι καὶ ἐν τῷ περὶ Γεωργίας τμήματι τῆς κατὰ τὸ 1864 ἐκδοθείσης Στατιστικῆς τῆς Ἑλλάδος, ἐξ ὧν μετετυπώθησαν καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Χρυσαλλίδι. Πληρεστάτην ὅμως τούτων συλλογὴν ἐξέδω τῷ 1873 ἐν Σλέσβιχ μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ τῶν ἀναγκαίων σημειώσεων καὶ διασαφήσεων ὁ κ. Αὔγουστος Μόμμσεν ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ, ἀποτελοῦντι μέρος σπουδαιοτάτου συγγράμματος Περὶ τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους ἐν Ἑλλάδι· πρὸς καταρτισμὸν αὐτῆς ὁ σοφὸς ἐκδότης ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν πάσας τὰς προεκδεδομένας συλλογὰς παροιμιῶν καὶ οὐχὶ εὐαρίθμους ἀνεκδότους παροιμίας, ἀνακοινωθείσας αὐτῷ ὑπὸ διαφόρων λογίων ἔκ τινων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης θὰ σταχυολογῶμεν ἑκάστοτε ἐν τῇ Ἑστίᾳ τὰς εἰς ἕκαστον μῆνα ἀναφερομένας παροιμίας, θεωροῦντες τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἐνδιαφέρουσαν καὶ πρακτικῶς οὐχὶ ἀνωφελῆ, διὰ τὴν παρ' ἡμῖν ἔλλειψιν ἐντελεστέρων καὶ ἐπιστημονικωτέρων τοιούτων παρατηρήσεων.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

Τὸ Γενάρη τὸ φεγγάρι, ἥλιος τῆς ἡμέρας μοιάζει.
Διὰ τὸ αἴθριον τῶν νυκτῶν.

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Ἑστία Α' (1876), σ. 222 - 223.302.367.526 - 527.460.686.749.794-795.

Γενάρη μῆνα κλάδευε, φεγγάρι μὴν ξετάζῃς.

Ὡς γνωστόν, ὅταν κλαδεύωσιν ἢ ἐνοφθαλμίζωσι δένδρα οἱ ἡμέτεροι γεωργοὶ θεωροῦσιν ἐκ δεισιδαιμονίας ἀπαραίτητον νὰ συμβουλεύωνται τὰς φάσεις τῆς Σελήνης. Ἡ παροιμία διδάσκει ὅτι τοιαύτη πρόνοια εἶναι περιττὴ κατὰ τὸν Ἰανουάριον. Λέγεται καὶ ἄλλως:

Τὸν Γενάρη κόψε βέργα, καὶ φεγγάρι μὴ γυρεύῃς
καί:
Κόψε ξύλο τὸ Γενάρη
καὶ μὴ καρτερῇς φεγγάρι.

Ὅποιος θέλει νὰ βαμβακώσῃ,
τὸ Γενάρη νὰ ὀργώσῃ.

Διὰ τὴν σπορὰν τοῦ βάμβακος ὁ ἀγρὸς πρέπει νὰ ἀροτριᾶται κατὰ τὸν Ἰανουάριον.

Τοῦ Γενάρη τὸ ζευγάρι,
διάβολος θὲ νὰ τὸ πάρῃ.

Ἀνωφελὴς καὶ παράκαιρος εἶναι ἡ ἀροτρίασις κατὰ τὸν Ἰανουάριον.

Ἂν τὰ Φῶτα φωτερὰ
καὶ τὰ Λαμπρὰ σκοτεινά,
χαρὰ στὸν βοῦν καὶ στὸν ζευγᾶν.

Ἂν κατὰ μὲν τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων ὁ καιρὸς ἦ εὔδιος, κατὰ δὲ τὸ Πάσχα βροχερός, τὸ ἔτος ἔσεται εὔφορον καὶ εὐτυχές. Καὶ ἄλλως:

Καὶ τὰ Φῶτα φωτερὰ καὶ τὸ Πάσχα βροχερόν,
ὅλος ὁ κόσμος χαίρεται κ' ἡ Κρήτη καμαρώνει.

Κόττα, χῆνα τὸ Γενάρη,
καὶ παπὶ τὸν Ἀλωνάρη.

Ὁ Ἰανουάριος εἶναι ἡ καταλληλοτάτη ἐποχὴ διὰ νὰ φάγῃ τις ὄρνιθας ἢ χῆνας, ἐν ᾧ διὰ τὰς νήσσας ὁ Ἰούλιος. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος:

Ὄρνιθα τὸ Γενάρη,
κέφαλον τὸν Ἀλωνάρη.

Κέφαλος, ἰχθὺς συνηθέστατος ἐν Ἑλλάδι, τοῦ εἴδους τοῦ καλουμένου ἐπιστημονικῶς Mugil cephalus.

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

Ὁ Φλεβάρης κι ἂν φλεβίζῃ,
τοῦ καλοκαιριοῦ μυρίζει.
Μὰ ἂν σώσῃ καὶ κακιώσῃ,
μέσ' στὸ χιόνι θὰ μᾶς χώσῃ.
Ἤ:
Ὁ Φλεβάρης κι ἂν φλεβίζῃ,
πάλε ἄνοιξι μυρίζει.

Τὴν Τυρινὴ καὶ τῶν Βαγιῶ
μπαίνει ὁ διάολος στὸ γιαλό.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τῶν ἀπόκρεων καὶ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα Κυριακὴν τῶν Βαΐων συμβαίνουσι μεγάλαι τρικυμίαι.

ΜΑΡΤΙΟΣ

Ἀπὸ Μαρτιοῦ ποκάμισο κι ἀπ' Αὔγουστο σιγκοῦνι.

Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου δῆλον ὅτι ἄρχεται τὸ θέρος καὶ πρέπει νὰ ἐνδύεταί τις ἐλαφρά, ἐν ᾧ ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου, πρὸς τὸ ψυχρότερον τρεπομένου τοῦ καιροῦ, πρέπει νὰ φορῇ βαρείας γούνας. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφράζουσι καὶ αἱ ἀκόλουθοι παροιμίαι:

Ἀπὸ Μαρτιοῦ καλοκαίρι κι ἀπ' Αὔγουστο χειμῶνα
ἤ:
Ἀπὸ Μαρτιοῦ καλοκαιριάζει κι ἀπ' Αὔγουστο χειμωνιάζει.
Καὶ ἀντιθέτως:
Μήτ' ὁ Μάρτης καλοκαίρι, μήτ' ὁ Αὔγουστος χειμῶνας.

Ἕνας κοῦκος (ἢ ἕνα χελιδόνι) *δὲν κάνει ἄνοιξιν.*
Καὶ ἄλλως:
Ἕνας κοῦκος τί ἄνοιξιν νὰ κάμῃ;
Καί:
Τὸ χελιδόνι δὲν φέρνει πάντα τὴν ἄνοιξιν
ἀπαράλλακτος τῇ ἀρχαίᾳ:
Ἔαρ χελιδὼν μία οὐ σημαίνεται.

Λέγεται δὲ μεταφορικῶς ἐπὶ τῶν μεμονωμένων ἐν ταῖς ἰδέαις καὶ ταῖς ἐργασίαις αὐτῶν καὶ μηδὲν κατορθούντων. Χάριν περιεργείας σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι μέσος χρόνος τῆς ἐπανόδου τῶν χελιδόνων εἰς τὰ παραθαλάσσια μέρη

τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ 1η Μαρτίου· τοῦ δὲ κόκκυγος τὸ ἆσμα ἀκούεται τὸ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Μάρτης βρέχει, ποτὲ μὴν πάψῃ.

Ὠφελιμώταται εἰς τὴν γεωργίαν αἱ κατὰ τὸν Μάρτιον βροχαί. Τὴν αὐτὴν παρατήρησιν καὶ πολλαὶ ἄλλαι παροιμίαι ἐκφέρουσι:

Μάρτης ἔβρεχε, θεριστὴς ἐχαίρονταν.

Καί:

Ἂν κάμῃ ὁ Μάρτης δυὸ νερὰ κι ὁ Ἀπρίλης ἄλλο ἕνα,
χαρὰ σ' ἐκεῖνο τὸ γεωργὸ πῶχει πολλὰ σπαρμένα.

Ἢ:

Νὰ βρέξ' ὁ Μάρτης δυὸ νερὰ κι ὁ Ἀπρίλης ἄλλο ἕνα,
νὰ ἰδῇς κουλούρια τὰ παιδιὰ καὶ πίττες οἱ μανάδες
κ' ὑψηλονακομβάματα οἱ κλεφτομυλωνάδες.

Μάρτης κλαψιάρης.

Μεταφορικῶς, ἐκ τῶν συνεχῶν βροχῶν.

Ὅταν ὁ Μάρτης εἶναι καλός, τοῦ χωριάτη ἡ κόρη τὸ Μάη παντρεύεται.

Ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαίρας κατὰ τὸν Μάρτιον, ἐξήρτηται ἡ τύχη πασῶν τῶν σπορῶν· ὅταν δ' ἡ κατάστασις αὕτη πληροῖ πάσας τὰς ἀνάγκας τῆς γεωργίας, ὁ ἀγρότης, ἄφθονα ἀπολαμβάνων καὶ εὐφορῶν, σπεύδει νὰ ὑπανδρεύσῃ τὴν θυγατέρα του.

Ὁ Μάρτης ὡς τὸ γιόμα τὸ ψοφάει καὶ ὡς τὸ βράδυ τὸ βρωμάει.

Διὰ τὸ εὐμετάβλητον τοῦ καιροῦ. Μέχρι τῆς μεσημβρίας ἐνίοτε ἐπικρατεῖ ψῦχος δριμύτατον, ἱκανὸν νὰ ἐπιφέρῃ θάνατον εἰς τὰ ζῶα, κατὰ τὸ ἕτερον δ' ἥμισυ τῆς ἡμέρας καύσων ἀφόρητος. Ὅμοιαι εἰσὶ καὶ αἱ ἀκόλουθοι παροιμίαι:

Τὸ Μάρτη τὸ πρωὶ πηλά, καὶ τὸ βράδυ χώματα.

Ἐκ τῆς βροχῆς τὴν πρωίαν εἶναι πηλά, ἐν ᾧ μέχρι τῆς ἑσπέρας ὁ ἥλιος ἀποξηραίνει αὐτά.

Μὴ σὲ γελάσ' ὁ Μάρτης τὸ πρωὶ καὶ χάσῃς τὴν ἡμέρα.

Ἡ κακοκαιρία τῆς πρωίας δὲν διαρκεῖ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν.

Ὁ Μάρτης ὥρες κλαίει, ὥρες γελάει.

Τὴν μίαν ὥραν ὁ καιρὸς εἶναι κάκιστος καὶ μετὰ μικρὸν μετατρέπεται εἰς εὔδιον.

Τὰ λόγια του εἶναι στερεὰ σὰν τοῦ Μαρτιοῦ τὸ χιόνι,
ὁποῦ τὸ ρίχνει ἀπὸ βραδὺς κι ὡς τὸ πρωὶ τὸ λυώνει.

Μεταφορικῶς ἐπὶ ἀστάτων καὶ μὴ ἐμμενόντων εἰς τὰς ὑποσχέσεις των.

Τοῦ Μάρτη αὐγὲς μὲ κάψανε, τοῦ Μάη τὰ μεσημέρια.

Ὁπῶχει κόρη ἀκριβή,
τοῦ Μάρτη ἥλιος μὴ τὴν ἰδῇ.

Διότι πιστεύεται ὅτι ὁ καυστικὸς τοῦ Μαρτίου ἥλιος καθίστησι μελαγχροινοὺς τοὺς ἐκτιθεμένους εἰς τὰς ἀκτῖνάς του. Ἐκ τούτου καὶ δεισιδαιμονία ἐπεκράτησεν, ἄγνωστον πόθεν τὴν ἀρχὴν ἔχουσα, νὰ περιδένωσι περὶ τὸν τράχηλον ἢ τὸν δείκτην τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἐρυθρὰν κλωστὴν μετὰ λευκῆς συνεστριμμένην καὶ νὰ φέρωσιν αὐτὴν καθ' ὅλον τὸν μῆνα, νομίζοντες ὅτι οὕτως ἀποφεύγουσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἡλίου. Ἑτέρα παροιμία ἀποτρέπει νὰ κοιμᾶταί τις κατὰ τὸν Μάρτιον προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων:

Τὸ Μάρτη εἰς τὸν ἥλιον νὰ μὴ κοιμηθῇς.

Ἄλλο δὲν μὲ ἐμάρανε, τῆς ἄνοιξης τὸ κρύο.

Ὁ κακὸς Μάρτης στὸν ἥλιο κι ὁ καλὸς στὰ κάρβουνα.

Ὠφέλιμον τὸ ψῦχος κατὰ τὸν Μάρτιον.

Τὸ Μάρτη φύλα τ' ἄχυρα μὴ χάσῃς τὸ ζευγάρι
καὶ φύλαγε καὶ τὸ ψωμὶ μὴ χάσῃς τὸ κοπέλι.

Διότι ἐνδεχόμενον τὸ ψῦχος νὰ καταστῇ δριμύτατον, ἀποκλεῖον πάντας ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των, καὶ καθιστῶν ἀδύνατον τὴν προμήθειαν τροφῆς διὰ τὰ ὑποζύγια καὶ τὸν ψυχογυιόν. Ταὐτόσημος εἶναι καὶ ἡ ἑξῆς παροιμιακὴ ἐπίκλησις τοῦ Μαρτίου:

Μάρτης γδάρτης παλουκοκάφτης
καὶ
Μάρτης γδάρτης καὶ κακὸς παλουκοκάφτης.

Καὶ ἄλλως:

Μάρτης γδάρτης παλουκοκάφτης· τὰ παλιὰ βώιδα τὰ γδέρνει, τὰ δαμάλια τὰ μαθαίνει.

Καί:

Τὸ Μάρτη ξύλα φύλαγε μὴν κάψῃς τὰ παλούκια.

Αἱ παροιμίαι αὗται ἐξηγοῦνται δι' ἀλλήλων· ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἑπομένη:

Ὁ Μάρτης ἔβαλε τὴ γριὰ μέσ' στὸ καζάνι

ἥτις ἀναφέρεται εἰς παράδοσιν κοινοτάτην, πλασθεῖσαν ἴσως ἐκ τοῦ δριμυτάτου ψύχους, ὅπερ ἐνίοτε ἐπέρχεται ἀποτόμως κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ Μαρτίου ἡμέρας. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, γραῖά τις ποιμενὶς τὴν τελευταίαν τοῦ μηνὸς τούτου ἡμέραν —εἶχε δὲ τότε ἡμέρας 30— νομίσασα ὅτι ἀπηλλάγη πλέον τοῦ κινδύνου, ὃν ἐκ τοῦ ψύχους καὶ τῶν παγετῶν ἐφοβεῖτο, ἐξεφώνησε περιφρονητικῶς: «Πρίτσι, Μάρτη μου! τὰ ξεχείμασα τὰ κατσικάκια μου!» Ἀλλ' ὁ Μάρτιος ὀργισθεὶς ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Φεβρουαρίου, ὅστις ἔκτοτε *κουτσὸς* ἀποκαλεῖται, μίαν ἔτι ἡμέραν, καὶ ὑπερβολικὸν ψῦχος κατ' αὐτὴν ποιήσας, ἠνάγκασε τὴν γραῖαν νὰ κρυβῇ ὑπὸ τὸν μέγαν λέβητα, ἐν ᾧ ἐτυροκόμει, καὶ εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην τὴν ἀπελίθωσεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀπολιθωθέντος ἐπίσης ποιμνίου της. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι γνωστὴ οὐ μόνον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, διότι μὲ ἐλαχίστας παραλλαγὰς ἀναφέρει αὐτὴν παλαιόν τι προβηγκιανὸν ποίημα.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

Ὁ Ἀπρίλης κι ἂν χιονίσῃ
καλοκαίρι θὰ μυρίσῃ.

Στῶν ἁμαρτωλῶν τὴ χώρα τὸ Μαγιάπριλο χιονίζει.

Ὅλο τὸ Μάρτη φύλαγε καὶ τὸν Ἀπρίλη ὡς τὶς δώδεκα.

Ἢ ἄλλως:

Ὅλο τὸ Μάρτη φύλαγε
καὶ τ' Ἀπριλιοῦ τὶς δέκα
ἀκόμη καὶ τὶς δεκοχτὼ
πέρδικα ψόφησε στ' αὐγό.

Ἤτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ καιρὸς εἶναι εὐμετάβλητος καὶ δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ κακοκαιρία καὶ δριμὺ ψῦχος ἐπιφέρον τὸν θάνατον καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς πέρδικας, αἵτινες περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἐπῳάζουσι. Καὶ ἡ ἑπομένη παροιμία ὁρίζει τὴν 18ην Ἀπριλίου ὡς τέρμα τῆς ἐποχῆς τῶν τρικυμιῶν:

Ἀπριλίου δεκοχτὼ
νἄχῃς τὸ μάτι σ' ἀνοιχτό.
Πέρασαν οἱ δεκοχτώ,
ἄραζε εἰς ἕν' αὐγό.

Κατά τινα δμως ἑτέραν παροιμίαν ἡ θάλασσα εἶναι ἐπίφοβος εἰς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ τὸν Μάιον ἔτι:

Τῶν ναυτῶνε οἱ γυναῖκες τὸ Μαγιάπριλο χηρεύουν
ἢ:
Τὸ Μάη χηρεύουν οἱ Θεραπιανές[1].

Ἂν κάμῃ ὁ Μάρτης δύο νερὰ κι ὁ Ἀπρίλης ἄλλο ἕνα,
τότε χαρὰ σ' ἐκείνονε πῶχει στὴ γῆ σπαρμένα.

Καὶ ἄλλως ἐν Μυκόνῳ:

Ἂν κάμῃ ὁ Μάρτης δύο νερὰ κι ὁ Ἀπρίλης ἄλλο ἕνα,
θὰ ἰδῇς τὰ σιτοκρίθαρα στὸν κάμπο ξαπλωμένα.

Ἂν βρέξῃ ὁ Μάρτης δύο νερὰ κι ὁ Ἀπρίλης ἄλλο ἕνα,
νὰ ἰδῇς σταφύλια σὰν παιδιὰ καὶ πίττες σὰν ἁλώνια.

Παροιμία μεσσηνιακή, ταυτόσημος ταῖς ἀνωτέρω.

Ἐν Μάνῃ τὴν εὐφορίαν τῶν γεννημάτων καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς γῆς ἐκ τῶν βροχῶν τοῦ Μαρτίου καὶ τοῦ Ἀπριλίου ἐκφράζει ἡ ἑπομένη παροιμία:

Ἂν βρέξῃ ὁ Μάρτης τριὰ νερὰ κι ὁ Ἀπρίλης ἄλλα δύο,
νὰ ἰδῇς τοῦ Μάρτη τὰ κουκκιά, τ' Ἀπρίλη τὰ σιτάρια,
νὰ ἰδῇς τὸν γεροκρίθαρον πῶς στρίφτει τὸ μουστάκι.

Ἂν βρέξ' ὁ Ἀπρίλης δύο νερὰ κι ὁ Μάης ἄλλο ἕνα,
χαρὰ σ' ἐκεῖνα τὰ σπαρτὰ ποὖναι στὴ γῆ σπαρμένα.

Ἀνάλογος ταῖς προηγουμέναις, λεγομένη καὶ ἄλλως:

Ἂν κάμ' ὁ Ἀπρίλης δυὸ νερὰ κι ὁ Μάης ἄλλο ἕνα,
χαρὰ σ' ἐκεῖνο τὸ ζευγᾶ ποὖχει πολλὰ σπαρμένα
ἢ:
Ἂν βρέξ' ὁ Ἀπρίλης δυὸ νερὰ κι ὁ Μάης μιὰ καὶ φίνα,
ἀξίζει τὸ 'λαφόπουλο μ' ὅλη τὴν ἐλαφίνα.

ΜΑΪΟΣ

Ὁ Μάης ἔχει τ' ὄνομα κι ὁ Ἀπρίλης τὰ λουλούδια.

Καιρὸς πουλεῖ τὰ λάχανα κι ὁ Μάης τὰ λουλούδια.

---

1. Αἱ κατοικοῦσαι εἰς Θεραπειὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀναφέρεται ἴσως εἰς τοὺς πλέοντας ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ κατὰ τὸν Μάιον.

Ὁ Μάης ἔχει τ' ὄνομα κι ὁ Θεριστὴς (Ἰούνιος) *τὴν πεῖνα.*

Στὸ κατηραμένο τόπο τὸ Μάη τὸ μῆνα βρέχει.

Τὴν αὐτὴν ἰδέαν, περὶ τοῦ ἐπιβλαβοῦς τῆς βροχῆς εἰς τὴν γεωργίαν κατὰ τὸν Μάιον, ἐκφράζουσι καὶ αἱ ἀκόλουθοι παροιμίαι:

Σὰν ἔπρεπε δὲν ἔβρεχε καὶ τὸ Μάη ἐχιόνιζε [*ἢ ἐδροσολόγα*].

Μάιος ἄβροχος, χρονιὰ εὐτυχισμένη.

Παροιμία ἐν Πάτραις καὶ ἐν Ἠλείᾳ λεγομένη:

Μάιος ἄβροχος, μοῦστος ἄμετρος
ἢ ἄλλως:

Μάης ἄβρεχος, τρυγητὴς χαρούμενος.

Τοῦ Μάη τῆς νύχτας τὸ νερὸ τ' ἀλάφια ξεμονίζει.

Ξεμονίζει ταὐτόσημον κατά τινας τῷ καταστρέφει, ἐπιφέρει τὸν θάνατον.

Κακὸ κεφάλι τὸ Μάη βάζει στάρι καὶ τὸν Αὔγουστο κρασί.

Ἐπὶ τῶν προώρως καὶ ἀκαταλλήλως γενομένων γεωπονικῶν ἐργασιῶν.

Μαθημένο 'ναι τὸ ἀρνὶ νὰ κουρεύεται τὸ Μάη.

Οἱ ποιμένες, οἵτινες ἐκ τῶν χειμαδίων ἐπανακάμπτουσιν εἰς τὰς ὀρεινὰς νομὰς ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, κείρουσι συνήθως τὰ πρόβατά των περὶ τὰ τέλη Μαΐου, ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ μετέπειτα. Ἡ παροιμία αὕτη λέγεται καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ τῶν συνηθισμένων νὰ ταλαιπωρῶνται καὶ νὰ πάσχωσιν.

Ἀρνιὰ καὶ ἐρίφια τὸ Μάη τὸ μῆνα δείχνουν.

Ζῆσε, μαῦρέ μου, νὰ φᾷς τὸ Μάη χλόη
ἢ ἄλλως:
Ζῆσε, μαῦρέ μου, νὰ φᾷς τὸ Μάη τριφύλι καὶ τὸν Αὔγουστο σταφύλι
ἢ καὶ ἁπλῶς:
Ζῆσε, μαῦρέ μου, νὰ φᾷς τριφύλι.

Παροιμία λεγομένη μεταφορικῶς ἐπὶ τῶν ὑπισχνουμένων πολλὰ διὰ τὸ μέλλον εἰς τοὺς ἔχοντας χρείαν ἀμέσου καὶ ταχείας συνδρομῆς.

Ὅσοι μῆνες ἔχουν ρῶ,
τὸ κρασὶ δίχως νερό,

Ὅσοι μῆνες δὲν ἔχουν ρῶ,
τὸ κρασὶ μὲ τὸ νερό.

Καὶ ἄλλως:

Τὸ μῆνα ποῦ δὲν ἔχει ρῶ
πῖνε κρασὶ μὲ τὸ νερό.

Ἤτοι, κατὰ τοὺς μῆνας Σεπτέμβριον, Ὀκτώβριον, Νοέμβριον, Δεκέμβριον, Ἰανουάριον, Φεβρουάριον, Μάρτιον καὶ Ἀπρίλιον, ὁ οἶνος ὠφελεῖ πινόμενος ἄκρατος, ἐν ᾧ κατὰ τοὺς ἐπιλοίπους, στερουμένους τοῦ γράμματος *ρῶ*, καλὸν εἶναι νὰ συγκεράννυται μεθ' ὕδατος.

Τὸ Μάη πῖνε τὸ νερό, τὸ Θεριστὴ τὸ ξύδι,
τὸν Ἀλωνάρη τὸ κρασὶ νὰ ἰδῇς τὸ παλληκάρι.

Διαιτητικὸν παράγγελμα, οὗ ἄγνωστος ὁ λόγος.

ΙΟΥΝΙΟΣ

Ἀπὸ τὸ θέρο ὡς τ'ς ἐλιὲς
δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλειές.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου, τῆς ἐποχῆς τοῦ θερισμοῦ, μέχρι τῆς συλλογῆς τῶν ἐλαιῶν, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου καὶ παρατεινομένης ἐνιαχοῦ μέχρις Ἰανουαρίου, μεσολαβοῦσι, κατὰ τὴν παροιμίαν, πολλαὶ γεωργικαὶ ἐργασίαι. Τὸν θερισμὸν διαδέχεται τὸ ἀλώνισμα καὶ τὸ λίχνισμα· ἐπέρχεται εἶτα ἡ συγκομιδὴ καὶ ἡ ἀποξήρανσις τῆς σταφίδος καὶ τῶν σύκων, καὶ ταῦτα διαδέχονται ὁ τρυγητὸς καὶ ἡ παρασκευὴ τοῦ οἴνου.

Θέρος, τρύγος, πόλεμος.

Ἐπὶ τῶν δυσχερεστάτων καὶ ἐπιπόνων.

Τσίντζηρας ἐλάλησε, πάρτε τὰ δρεπάνια σας.

Ὅτι τὸ ᾄσμα τοῦ τέττιγος ὁρίζει τὴν κατάλληλον ἐποχὴν τοῦ θερισμοῦ.

Μὴ σὲ γελάσῃ ὁ μπάκακας ἢ τὸ χελιδονάκι
ἂν δὲν λαλήσῃ τσίτζικας δὲν εἶν' καλοκαιράκι.

Ἐν Ἀττικῇ τὸ ᾄσμα τοῦ τέττιγος ἄρχεται κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ Ἰουνίου, ὅτε δηλαδὴ τὸ θέρος εἶναι προκεχωρημένον. Ἴσως δμως ἡ παροιμία ἐννοεῖ καλοκαίριον τὴν πάροδον τῆς ἐποχῆς τῶν ὑετῶν.

Τσίτζικας ἐλάλησε,
μαύρη ρῶγα γυάλισε.

Ὅταν ἄρχεται τὸ ᾄσμα τοῦ τέττιγος, ἄρχεται καὶ ἡ ὡρίμανσις τῶν σταφυλῶν, ὅπερ ὁπωσοῦν ἀνακριβές.

Τὸν Ἰούνιον ἀφήνουν τὸ δρεπάνι καὶ σπέρνουν τὸ ρεπάνι.

Γεωπονικὸν παράγγελμα σαφές.

ΙΟΥΛΙΟΣ

Τῆς ἁγιᾶς Μαρίνας σῦκο,
τ' ἄι Λιοῦ σταφύλι,
καὶ τὸν Αὔγουστο μαντῆλι.

Ἤτοι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἁγίας Μαρίνης (17 Ἰουλίου) εἰσὶν ὥριμα τὰ σῦκα, κατὰ δὲ τὴν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ (20 Ἰουλίου) αἱ σταφυλαί. Τὸ τελευταῖον τῆς παροιμίας μέρος φαίνεται ἡμῖν ἀνεξήγητον, ἐκτὸς ἐὰν ἐννοῇ ὅτι αἱ σταφυλαί, ὧν ἡ ὡρίμανσις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ τέλους Ἰουλίου, εἰσὶν ἄφθονοι κατὰ τὸν Αὔγουστον καὶ δύναταί τις νὰ πληρώσῃ μανδήλια ἐξ αὐτῶν.

Ὁ Προκόπης κόφτ' ἀγγούρια,
ἡ ἁγιὰ Μαρίνα σῦκα
κι ὁ ἄι Λιᾶς τὰ σταφυλάκια
μέσ' στὰ βεργοπανεράκια.

Ταυτόσημος τῇ ἀνωτέρῳ. Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Προκοπίου, καθ' ἣν οἱ σικυοὶ (ἀγγούρια) ὡριμάζουσι, τελεῖται τὴν 8ην Ἰουλίου.

Τ' ἄι Λιοῦ τὸ καρύδι,
τοῦ Σωτῆρος τὸ σταφύλι
καὶ τῆς Παναγιᾶς τὸ σῦκο.

Ἡ παροιμία αὕτη λέγεται ἐν Ἠπείρῳ, ἡ δὲ ἀσήμαντος ἀσυμφωνία πρὸς τὰς προλαβούσας εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ὡριμάνσεως τῶν σταφυλῶν καὶ τῶν σύκων προέρχεται ἴσως ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ κλίματος. Τοῦ Σωτῆρος εἶναι ἡ ἑορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, τελουμένη τὴν 6ην Αὐγούστου, τῆς Παναγιᾶς δὲ ἡ τῆς Κοιμήσεως τῆς Παναγίας (15 Αὐγούστου).

Ἀπὸ τὰ σῦκα ὡς τὰ σταφύλια.

Ἐπὶ βραχυτάτων χρονικῶν διαστημάτων.

Τὸν Ἀλωνάρη ἔβρεχε στὸν ποντισμένον τόπο.

Ἐπιζημία ἡ βροχὴ κατὰ τὸν Ἰούλιον. *Ἀλωνάρης* λέγεται ὁ Ἰούλιος διότι εἶναι ὁ μὴν καθ' ὃν ἀλωνίζονται τὰ γεννήματα, ὡς *Θεριστὴς* λέγεται ὁ Ἰούνιος καὶ *Τρυγητὴς* ὁ Σεπτέμβριος. *Ποντισμένος* δὲ σημαίνει τὸν ἐπάρατον καὶ δυστυχῆ τόπον.

Ἔτσι τῶχει τὸ λινάρι,
νὰ ἀνθῇ τὸν Ἀλωνάρη.

Παροιμία σμυρναϊκὴ σαφής, ἀλλ' ἀνακριβής. Διότι κατὰ τὰς παρατηρήσεις πολλῶν βοτανικῶν ἐν Ἑλλάδι τὸ λίνον ἀνθεῖ τὸν Μάρτιον καὶ τὸν Ἀπρίλιον.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

Ὁ Αὔγουστος ἐπλάκωσε, ἡ ἄκρα τοῦ χειμῶνος.

Διότι ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ὁ καιρὸς ἄρχεται ἀποκλίνων πρὸς τὸ ψυχρότερον· θεωρεῖται δὲ ὁ Αὔγουστος ἀρχὴ τοῦ χειμῶνος, ὡς ὁ Μάρτιος, κατὰ τὴν ἀκόλουθον παροιμίαν, ἀρχὴ τοῦ θέρους:

Ἀπὸ Μαρτιοῦ καλοκαιριάζει
κι ἀπ' Αὔγουστο χειμωνιάζει.

ἢ ἄλλως:

Ἀπὸ Μαρτιοῦ καλοκαίρι, κι ἀπ' Αὔγουστο χειμῶνα.

Καὶ ἀντιθέτως:

Μήτ' ὁ Μάρτης καλοκαίρι,
μήτ' ὁ Αὔγουστος χειμῶνας.

Ἦλθεν ὁ Αὔγουστος, πάρε τὴν κάππα σου.

Διότι τὸ ψῦχος κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον ἄρχεται καθιστάμενον ἐπαισθητόν.

Τ' Αὐγούστου τὰ βοριάσματα τὸ Μάη ἀναθυμοῦνται.

Βοριάσματα εἶναι οἱ κατὰ τὸν Αὔγουστον πνέοντες ἐτησίαι, οἵτινες καθιστῶσι τὸν μῆνα τοῦτον ἐπίσης εὐάρεστον, ὡς τὸν Μάιον.

Ὁ ἥλιος τοῦ Μαγιοῦ, τ' Αὐγούστου τὸ φεγγάρι.

Ὁ ἥλιος τοῦ Μαΐου καὶ τὸ φεγγάρι τοῦ Αὐγούστου, ἀναφέρονται καὶ ἐν δημοτικῷ τινι ᾄσματι πρὸς παράστασιν τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως. Ὁ Κωσταντής, οὗ τὴν μνηστὴν δολοφονεῖ ὁ Χάρος, ἐπιστρέφων ἐκ πανηγύρεως καὶ εὑρίσκων νεκρὰν αὐτήν, λέγει πρὸς τὸν σκάπτοντα τὸν τάφον της γέροντα:

Φκιάστο πλατὺ τὸ μνῆμά της, μακρὺ γιὰ δυὸ νομάτους,
κι ἀπὸ τὴ δέξια τὴ μεριὰ ν' ἀφήσῃς παραθύρι,
νὰ μπαίνῃ ὁ ἥλιος τοῦ Μαγιοῦ, τ' Αὐγούστου τὸ φεγγάρι.

Αὔγουστε, καλέ μου μῆνα, νᾶσουν δυὸ φορὲς τὸ χρόνο.

Ἀποκαλεῖται οὕτως ὁ Αὔγουστος, ὡς παρέχων τὰς πλείστας προσόδους· διότι κατ' αὐτὸν συγκομίζονται εἰς τὰς ἀποθήκας τὰ γεννήματα καὶ ἄλλοι καρ-

ποί, καὶ βρίθουσι σταφυλῶν αἱ ἄμπελοι· δύναται ἐνὶ λόγῳ νὰ θεωρηθῇ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἑτέρας παροιμίας, ὡς *ὁ μῆνας ποῦ τρέφει τοὺς ἕνδεκα.*

Αὔγουστος ἄβροχος, μοῦστος ἄμετρος.
Τοῦ Σωτῆρος τὰ λελέκια, τοῦ Σταυροῦ τὰ χελιδόνια.

Παροιμία ἠπειρωτική· οἱ πελαργοὶ ἐγκαταλείπουσι τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος μέρη, μετανιστάμενοι εἰς θερμότερα κλίματα, τὴν 6ην Αὐγούστου, ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, κατὰ τὴν προκειμένην παροιμίαν, ἢ ἡμέρας τινὰς βραδύτερον, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τινῶν φυσιοδιφῶν. Αἱ δὲ χελιδόνες μετανίστανται συνήθως μικρὸν πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς παροιμίας τασσομένης ἡμέρας (14ης Σεπτεμβρίου)· ἐν Ἀττικῇ μέσος χρόνος τῆς μεταναστάσεως αὐτῶν εἶναι ἡ 6η Σεπτεμβρίου.

Ἐβγῆκε τὸ ροδάκινο, ἄρχισε τὸ νυχτέρι.

Συνηθίζουσιν οἱ ἐργοστασιάρχαι, ὅταν ὡριμάσῃ τὸ ροδάκινον (κατὰ τὰ τέλη περίπου Αὐγούστου) νὰ προσφέρωσιν ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς ἐργάτας των, ὑποσημαίνοντες ὅτι ἐπέστη ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἡ ἐργασία δέον νὰ παρατείνηται μέχρι νυκτός.

Κάθε πρᾶγμα στὸν καιρό του κι ὁ κολοιὸς τὸν Αὔγουστο.

Καιρὸς παντὶ πράγματι. *Κολοιός*, ἰχθὺς τοῦ εἴδους τῶν σκόμβρων.

Λιγοθυμιὰ τ' Αὐγούστου.

Ἀκατανόητος.

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

Τὸν Τρυγητὴ σιτάρι σπείρῃς κι ὅσο θέλεις σύρει.

Ἡ σπορὰ τοῦ σίτου εἶναι ὠφέλιμος τὸν Σεπτέμβριον γενομένη, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα τὰ πρωτοβρόχια συμβαίνουν κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον. Συνήθως ὅμως ὁ σῖτος σπείρεται τὸν Ὀκτώβριον.

Τὰ πρωτόβροχα πρέπει νὰ εὕρουν τὰ λούπινα εἰς τὴν γῆν.

Παροιμία Μάνης, ὅπου κατ' ἐξοχὴν καλλιεργοῦνται τὰ *λούπινα* (οἱ θέρμοι τῶν ἀρχαίων). Ὅτι ἡ σπορὰ αὐτῶν πρέπει νὰ γίνηται προτοῦ ἀρχίσωσιν αἱ πρῶται βροχαὶ τοῦ φθινοπώρου.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

Ὀκτώβρη καὶ δὲν ἔσπειρες, ὀκτὼ σωροὺς δὲν ἔκαμες.

Ὁ Ὀκτώβριος θεωρεῖται ὁ καταλληλότατος μὴν πρὸς σπορὰν τῶν πρωίμων δημητριακῶν καρπῶν, ἡ δὲ ἀργότερον γενομένη σπορὰ εἶναι, κατὰ τὴν παροιμίαν, ἄγονος.

Τ' ἁγιοῦ Λουκᾶ, σπεῖρε τὰ κουκιά.

Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τελεῖται τὴν 18ην Ὀκτωβρίου.

Τὸ καλοκαιράκι τ' ἅη Δημητριοῦ
ἢ:
Ἅη Δημητράκη,
μικρὸ καλοκαιράκι.

Οὕτως ἀποκαλοῦνται ὀλίγαι ἡμέραι πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου (26 Ὀκτωβρίου), καθ' ἃς ὁ καιρὸς εἶναι εὔδιος καὶ σχεδὸν θερινός. Αἱ ἀλκυονίδες ἡμέραι τῶν ἀρχαίων. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου οἱ ποιμένες μεταβαίνουσιν εἰς τὰς χειμερινὰς αὐτῶν νομάς, ἃς καταλείπουσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου (23 Ἀπριλίου).

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

Τὸν Νοέμβριον μῆνα σπεῖρε
ἢ ἄλλως:
Τὸν Νοέμβριον νόγα καὶ σπέρνε
καί:
Νοέμβρη νόει καὶ σπέρνε χλωρά, ξηρά, πελεκαστά· Δεκέμβρη ἰδὲ κι ἀπόσπερνε· εἰ δὲ καὶ δὲν ἀποσπείρῃς, τάγιζε καὶ σταύλιζε.

Ὁ ἅη Μηνᾶς ἐμήνυσε, πούλια μὴ ζημερώσῃ.

Ἡ πλειὰς δύει, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἰουλίου Σμίθ, τὴν 17ην ἢ τὴν 20ὴν Νοεμβρίου, ὀλίγας δηλονότι ἡμέρας μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ (11 Νοεμβρίου).

Ἡ πούλια βασιλεύοντας κι ὁ καλὸς γεωργὸς ἀποσπέρνοντας
καὶ ἄλλως:
Ὄντας ἡ πούλια βασιλεύει, ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνει
κι οὔτε τσοπάνης στὰ βουνά, οὔτε ζευγᾶς στοὺς κάμπους.
Καὶ
Ἡ πούλια βασιλεύουσα
καὶ πίσω παραγγέλλουσα

μηδὲ τσοπάνης στὰ βουνά,
μηδὲ γεωργὸς στοὺς κάμπους.

Προτοῦ ἡ πλειὰς δύσῃ πρέπει οἱ γεωργοὶ νὰ ἀποπερατώσωσι τὰς σπορὰς αὐτῶν καὶ οἱ ποιμένες, δσοι ἔτι δὲν κατῆλθον τῶν ὀρεινῶν αὐτῶν νομῶν, νὰ κατέλθωσιν εἰς τὰ χειμαδεῖα.

Ἐὰν δὲν ἔλθω τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, τοῦ ἁγίου Φιλίππου εἶμαι αὐτοῦ
καὶ νὰ μοῦ χαιρετᾷς τοὺς παλαιοκαππάδες.

Ὑποτίθεται δτι ταῦτα λέγει ὁ Χειμών· ἂν δὲν ἔλθῃ τὴν 11ην Νοεμβρίου θὰ ἔλθῃ ἀφεύκτως τὴν 14ην, καὶ τότε αἱ κάππαι πρέπει νὰ τεθῶσιν εἰς ἐνέργειαν. Ἡ αὐτὴ παροιμία λέγεται καὶ ἄλλως:

Τοῦ ἅη Μηνᾶ ἐμήνυσε ὁ πάππος ὁ χειμῶνας,
ἔρχομαι ἢ δὲν ἔρχομαι, καὶ τ' ἅη Φιλίππ' αὐτοῦ εἶμαι.

Τὸν Νοέμβρη καὶ Δεκέμβρη φύτευε καταβολάδες.
Καταβολάδες, τὰ μοσχεύματα ἢ αἱ παραφυάδες τῶν ἀμπέλων.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

Τ' ἅη Νικολοβάρβαρα κάνει νερὰ καὶ χιόνια.

Ἀπὸ τῆς ἑορτῆς δῆλον δτι τῆς ἁγίας Βαρβάρας (4 Δεκ.) Καὶ ἄλλως:

Τ' ἅη Νικολοβάρβαρα οἱ τοῖχοι ἱδρώνουν,
μὰ στὰ Φωτοκάλαντρα ἀποξυλώνουν.

Φωτοκάλαντρα, αἱ δώδεκα ἡμέραι ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Θεοφανίων. Ὁμοία εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος:

Ἡ Βαρβάρα βαρβαρίζει
καὶ ὁ Σάββας σαβανώνει
κι ὁ Νικόλας παραχώνει.

Ἡ σημασία τῶν λέξεων τούτων, αἵτινες βεβιασμένως ἐτέθησαν χάριν τῆς παρηχήσεως, εἶναι περίπου δτι ἀπὸ τῆς 4ης μέχρι τῆς 6ης Δεκεμβρίου ἐπικρατεῖ ψῦχος δριμὺ καὶ χιών. Καὶ ἡ ἑπομένη παροιμία ἐκφράζει εἰκονικῶς δτι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου πάντοτε σχεδὸν χιονίζει:

Ὁ ἅη Νικόλας ἀσπρίζει τὰ γένεια του.

Διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην καὶ *γέρος* ἐνίοτε ἀποκαλεῖται ὁ ἅγιος Νικόλαος, ὡς ἐν τῇ ἀκολούθῳ παροιμίᾳ:

Πότε εἶναι ἡ καρδιὰ τοῦ χειμῶνος;
Ἐμπρὸς ὀπίσω τοῦ Χριστοῦ, τοῦ γέρου τοῦ Νικόλα.

Ἤτοι ὁ ἀνώτατος βαθμὸς τοῦ ψύχους παρατηρεῖται συνήθως ἡμέρας τινὰς πρὸ ἢ μετὰ τὰ Χριστούγεννα, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν καὶ ἄλλως ἐκφέρει ἑτέρα παροιμία:

Γύρω γύρω τοῦ Χριστοῦ
ἡ κορυφὴ τοῦ χειμωνιοῦ
ἢ:
Νικολίτσα Βαρβαρίτσα, πρὸς ὀπίσω εἶν' ὁ χειμῶνας.

Χειμωνιάτικη Γέννα, καλοκαιρινὴ χαρά.

Ὅταν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων ὁ χειμὼν εἶναι δριμύς, τὸ θέρος εἶναι εὐάρεστον.

Χριστούγεννα χριστόχιονα, Φῶτα φωτεινά, Ἀποκριὲς ἀποκλειστές, Λαμπρὰ καλοβρεγμένη, εἶν' ὁ χρόνος ὁ καλός.

Τὸ ἔτος προμηνύεται εὐτυχὲς ὅταν κατὰ μὲν τὰ Χριστούγεννα χιονίζῃ, κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων ὁ καιρὸς εἶναι εὔδιος, κατὰ τὸ Πάσχα βροχερός, καὶ κατὰ τὰς Ἀπόκρεω βροχαὶ ραγδαιόταται ἀποκλείουσι τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς οἰκίαις των.

Χαρὰ εἰς τὰ Γ'έννα τὰ στεγνά, τὰ Φῶτα χιονισμένα
καὶ τὴ Λαμπρὴ βρεχούμενη, τ' ἀμπάρια γεμισμένα.

Εὐφορία μεγάλη ἐπέρχεται καὶ πληροῦνται αἱ ἀποθῆκαι διαφόρων προϊόντων, ὅταν κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἐπικρατῇ ξηρασία, κατὰ τὰ Θεοφάνια χιονίζῃ καὶ κατὰ τὸ Πάσχα βρέχῃ. Λέγεται καὶ ἄλλως, συμφωνότερον πρὸς τὴν προηγουμένην παροιμίαν:

Χαρὰ στὰ Φῶτα τὰ στεγνὰ καὶ τὴν Λαμπρὰ νὰ βρέχῃ·
καὶ τὰ Γέννα χιονισμένα,
τὰ ἀμπάρια γεμισμένα.

Τρεῖς τὰ Γέννα, τρεῖς τὰ Φῶτα κ' ἕξη τὸ μεγάλο Πάσχα.

Ἡ παροιμία αὕτη ὁρίζει πόσαι ἡμέραι ἀργίας εἶναι δεδικαιολογημέναι κατὰ τὰς ἀναφερομένας ἑορτάς.

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ΕΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙΣ ΠΟΙΗΜΑΣΙ*

Αἱ δημώδεις βυζαντιναὶ παροιμίαι, αἵτινες ἐπιμελέστατα ἀπὸ δεκαετίας περίπου μελετῶνται ὑπὸ Γερμανῶν καὶ Ρώσων βυζαντινολόγων, ἀμετάλλακτοι αἱ πλεῖσται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ μέχρι σήμερον διατηρηθεῖσαι, παρέχονται ἀναντιρρήτως συμβολὴν πολυτιμοτάτην εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀδιασπάστου ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας συνεχείας τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἡμῶν. Δυστυχῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν εἶναι μέγας· 275 περίπου περιλαμβάνει ἡ συλλογὴ τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, εἰς 129 δ' ἀνέρχονται αἱ ὑπὸ τοῦ Krumbacher ἐκδοθεῖσαι ἐκ χειρογράφων περιεχόντων καὶ τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν· εἰς ταύτας πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ περὶ τὰς 50 νέας, δσαι δηλαδὴ ὑπολείπονται μετὰ τὴν ἐξαίρεσιν τῶν γνωστῶν ἐκ τῆς συλλογῆς ἣν ἐδημοσίευσα τῷ 1881, καὶ τῶν συλλογῶν ἃς ἐξ ἁγιορειτικῶν κωδίκων ἀντέγραψεν ὁ Σ. Π. Λάμπρος[1]. Πᾶσαι αὗται αἱ παροιμίαι περισυνήχθησαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους πρὸς σκοπὸν θρησκευτικόν, ὡς παραβολαὶ δμοιαι πρὸς τὰς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐκλαμβανόμεναι, διὸ καὶ *λόγοι παραβολικοὶ* συνήθως ὀνομάζονται· ὅθεν συνοδεύονται πᾶσαι ὑπὸ ψυχωφελοῦς ἑρμηνείας, κατὰ μωράν τινα ἀλληγορικὴν μέθοδον συντεταγμένης, τὴν καλουμένην *ἀναγωγήν*, καθ' ἣν καὶ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς θεολογικὴν διδασκαλίαν, ὡς ἐκ τοῦ *Φυσιολόγου* μάλιστα καταφαίνεται[2]. Καὶ αὐτὴ ἡ συλλογὴ τοῦ Πλανούδη, καίπερ μὴ ἔχουσα τὴν ἑρμηνείαν, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει νὰ ὑπαχθῇ, ἀπάνθισμα οὖσα κατὰ τὸ πλεῖστον ἄλλων τοιούτων συλλογῶν.

Ἄλλην δὲ κατηγορίαν ἀποτελοῦσιν αἱ πρὸς σκοπὸν καθαρῶς φιλολογικὸν συμπηχθεῖσαι συλλογαὶ δημωδῶν παροιμιῶν, πρὸς συμπλήρωσιν τρόπον

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς Ἐπετηρίδα Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ Β' (1898), σ. 79.- 135.

1. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν καὶ τῶν χειρογράφων, ἐξ ὧν ἐγένοντο αὗται βλ. Krumbacher, Mittelgriechische Sprichwörter, München, 1893 καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 2ας ἐκδ. 1897, σ. 907 - 909. Αἱ συλλογαὶ τοῦ κ. Σ. Π. Λάμπρου θὰ περιληφθῶσιν ἐν τῷ προσεχῶς ἐκδοθησομένῳ Α΄ τόμῳ τῆς ἐμῆς συλλογῆς Δημωδῶν παροιμιῶν.

2. Τὴν γνώμην ταύτην διαφέρουσαν τῆς παραδεδεγμένης περὶ τοῦ σκοποῦ τῶν βυζαντινῶν συλλογῶν, ἐπιφυλάσσομαι ν' ἀναπτύξω ἐν τοῖς προλεγομένοις τῆς μνημονευθείσης συλλογῆς μου. Ἐνταῦθα δὲ περιορίζομαι μόνον ν' ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὸν τύπον τῆς ἑρμηνείας τῶν παροιμιῶν συντεταγμένην ἔχομεν καὶ ἑρμηνείαν τῶν παραβολῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ἁγιορειτικῷ κώδικι (Καυσοκαλυβίων, ἀρ. 14, φ. 211α καὶ ἑπόμ.), ἀμέσως μετὰ συλλογὴν δημωδῶν παροιμιῶν.

τινὰ τῶν συλλογῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παροιμιῶν καὶ οὐχὶ χάριν τῆς ἀνυπάρκτου θρησκευτικῆς ἐννοίας αὐτῶν. Αὗται εἶναι δύο μόνον, φέρουσαι τὴν παράδοξον ἐκ πρώτης ὄψεως φαινομένην ἐπιγραφὴν *Αἰσώπου παροιμίαι* ἢ *Αἰσώπου κοσμικαὶ κωμῳδίαι*[3]. Διατὶ δ' εἰς τὸν ἀρχαῖον μυθογράφον ἀπεδόθησαν αἱ δημώδεις παροιμίαι κατανοοῦμεν ἂν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι αἱ παροιμίαι ἐλέγοντο συνήθως ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, *μῦθοι*· ὅθεν εὔκολον ἦτο ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν μυθογράφον, τὸν Αἴσωπον[4]. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην τάσσομεν καὶ τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀποστολίου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀρσενίου τοῦ Μονεμβασίας, οἵτινες οὐκ ὀλίγας δημώδεις ἀπεθησαύρισαν ἀναμὶξ μετὰ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν.

Πλὴν δὲ τούτων καὶ τρίτη ὑπάρχει κατηγορία δημωδῶν παροιμιῶν, αἱ ἐν τῷ λόγῳ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ἐγκαταπλεκόμεναι. Ἡ ἀναγνώρισις αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερής, ἕνεκα τοῦ οἰκτροῦ συστήματος τῶν συγγραφέων ἐκείνων, τῆς διαστροφῆς τοῦ δημώδους τύπου καὶ τῆς ἀφομοιώσεως πρὸς τὸν ἴδιον αὐτῶν φραστικὸν χαρακτῆρα. Ὅπου δὲ ρητῶς δὲν δηλοῦται ὑπ' αὐτῶν ὅτι δημῶδες λόγιον παραθέτουσι, μόνους ὁδηγοὺς ἔχομεν πρὸς ἀναγνώρισιν τὰς ἄλλοθεν γνωστὰς βυζαντινὰς παροιμίας καὶ τὰς νεοελληνικάς.

Ἀσχολούμενος ἀπό τινων ἐτῶν εἰς τὴν παρασκευὴν ἐκδόσεως τῶν δημωδῶν παροιμιῶν, ἀναγκαῖον ἔκρινα νὰ περιλάβω ἐν αὐτῇ πλὴν τῶν ἄλλων βυζαντινῶν καὶ πάσας ὅσας ἠδυνήθην ν' ἀνεύρω εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Ὡς δεῖγμα δὲ τῆς ἐργασίας ταύτης παρέχω ἐνταῦθα ἀπανθίσματα ἔκ τινων μεσαιωνικῶν ποιημάτων. Τὸ στενὸν τοῦ προσμεμετρημένου μοι ἐν τῇ Ἐπετηρίδι χώρου δὲν μοὶ ἐπιτρέπει νὰ παραθέσω καὶ τὰς εὑρεθείσας ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἐξ ὧν ἀφθονώτερον συνεκόμισα ἀμητόν, ἤτοι ἐν τοῖς τοῦ Ἰωάννου Τζέτζη, τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, τοῦ Πτωχοπροδρόμου, τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ. Καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν δὲ παραλαμβάνω μόνον ὅσα χωροῦσιν ἐν ταῖς ὑπολειπομέναις δεκαπέντε ταύταις σελίσι τῆς Ἐπετηρίδος.

---

3. Ἡ μὲν ἐκ φλωρεντινοῦ κώδικος ἐξεδόθη ἐν Paroemiographi graeci, ed. Leutsch et Schneidewin, τ. II, σ. 228 - 230. Ἡ δ' ἑτέρα περιέχεται ἐν δυσὶ κώδιξιν, ἐν ἑνὶ τῆς Μόσχας ὁπόθεν ἐξεδόθη ἐν Rhein. Museum 1837, σ. 331 κἑ καὶ ἐν κώδικι τοῦ Μονάχου, ὁπόθεν τὴν εἶχον ἀντιγράψει, σκοπῶν νὰ τὴν δημοσιεύσω. Καίτοι δ' ἔγραψα περὶ τῶν δύο τούτων κωδίκων ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1882, σ. 362 κἑ ἀναφέρων καὶ τὴν ἐν τῷ Rhein. Museum ἔκδοσιν, οὐδεμία ἐγένετο μνεία τῆς συλλογῆς ταύτης καθὼς οὐδὲ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ Ἡμερολογίῳ ἐκδοθείσης, ὑπὸ τῶν πραγματευθέντων περὶ τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν, ἀγνοούντων τὸ δημοσίευμα ἐκεῖνο. Πρῶτος δ' ἔκαμε χρῆσιν αὐτοῦ ὁ Jernstedt, ἐκδοὺς τὰς Αἰσώπου κωμῳδίας ἐκ τῶν κωδίκων τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Μονάχου ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ Ρωσικοῦ ὑπουργείου τῆς ἐκπαιδεύσεως (1893, τ. 286 καὶ 287).

4. Διάφορον ἐξήγησιν προτείνει ὁ Crusius ἐν Hermes, τ. 42 καὶ ἄλλην ὁ Krumbacher (MGS, σ. 52· Gesch. d. Byz. Litteratur, 1897, σ. 906).

Σπανέας

Ἂν ἔχῃς τίποτε κρυφὸν καὶ συμβουλὴν γυρεύῃς,
γερόντων ἔπαιρνε βουλήν, ἀνθρώπων πειρασμένων.

(*Σπανέας*, στ. 156-157 ἐν Μαυροφρ., Ἐκλογή, σ. 6 (ἐκ παρισινοῦ κώδ.) –στ. 407-408, σ. 17 Wagner (ἐκ κωδίκων ἑνετικοῦ καὶ βιενναίου) –στ. 240-241 ἐκδ. Λάμπρου ἐν Δελτ. Ἱστ. Ἑτ. Ε', σ. 114-115 (ἐξ ἁγιορειτικῶν κωδίκων). Διάφοροι γραφαί: *Ἂν ἔλθῃς εἰς ὑπόθεσιν* (ἑνετ. βιενν. παρισ.) *καὶ σύμβουλον* (βιενν.) *καὶ τὴν βουλὴν* (παρισ.) –*ζήτησον βουλὴν* (παρισ.) *ζήτησον βουλὰς* (ἑνετ)).

Νεοελληνικὴ παροιμία Σύρου:
Γερόντων παῖρνε συβουλὴ κι ἀθρώπω περασμένω,
πῶχουν περσότερο ψωμὶ κι ἁλάτι φαγωμένο.

Περασμένω= προβεβηκότων τὴν ἡλικίαν, οὗ ἔχουν πολλὰ περασμένα· τὸ ἐν τῷ βυζαντινῷ ποιήματι *πειρασμένων* φαίνεται πλασθὲν κατὰ παρετυμολογίαν ἀπὸ τοῦ *πεῖρα*.

Πολλαὶ τῶν παρὰ *Σπανέᾳ* γνωμῶν ἀνευρίσκονται καὶ ἐν νεοελληνικαῖς παροιμίαις, προδήλως δμως δὲν ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς ταύτας, ἐκ παλαιοτέρων ληφθεῖσαι πηγῶν. Οὕτω λόγου χάριν ἡ ἐν τῇ ἀνεκδότῳ γορτυνιακῇ παροιμίᾳ γνώμη

Ὅποιον δὲν καλογνωρίσῃς,
φίλο μὴν τὸν ἀποχτήσῃς

ἀντιστοιχεῖ πρὸς Σπανέα, στ. 86 κἑ, σ. 5 Wagner –στ. 100 κἑ, σ. 108 ἐκδ. Λάμπρου, ἡ τοῦ Σπανέα δμως πηγὴ εἶναι ὁ γράψας τὸν εἰς τὸν Ἰσοκράτη ἀποδιδόμενον λόγον Πρὸς Δημόν. 24.

Φυσιολόγος

Ἡ νυκτερίδα κι ὁ λαγός, καὶ δαίμων καὶ ἀγάπη,
τὰ τέσσερα δαιμόνια τὴν νύκταν οὐ κοιμοῦνται.

(Annuaire de l' Association pour l' encour. des ét. gr., 1873, σ. 275.

Ἀντὶ τῶν δύο πρώτων λέξεων τὸ χειρόγρ. ἔχει ἡ *νυκτε ευδα*, ἀνθ' οὗ ὁ ἐκδότης ἔγραψε *τὴν νύκτα εὕδει*· ἀλλ' ἥ τε ἔννοια καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τεσσάρων δαιμονίων καθιστῶσιν ἀναγκαίαν τὴν διόρθωσιν, ἣν ἀνεγράψαμεν).

Ὅτι οἱ δύο οὗτοι στίχοι ἐλήφθησαν ἐκ δημώδους παροιμίας δηλοῦται ρητῶς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λέγοντος:

ἐξ οὗ καὶ μῦθον λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου.

Μῦθον δ' ἐννοεῖ τὴν παροιμίαν, ὡς ἀλλαχοῦ πλατύτερον θὰ διαλάβωμεν. Ἀντίστοιχον τῆς παροιμίας ταύτης νεοελληνικὴν δὲν ἔχομεν. Ἡ διατύπωσις δ' εἶναι παραπλησία πρὸς τὰς ἐν Παροιμ. Σολομ. ΛΑ'.

Ὀργίζεταί τους ὁ θεός, κάμνουν πτερὰ καὶ φεύγουν,
κ' εὑρίσκουν τους τὰ πετεινὰ καὶ τρῶν τους κι ἀφανίζουν.
(Αὐτ., σ. 284).

Ὁ λόγος περὶ μυρμήκων. Ἡ δὲ παρατήρησις αὕτη περὶ τῆς πτεροφυΐας τῶν μυρμήκων, προδρόμου τοῦ θανάτου αὐτῶν, ἀποδίδεται εἰς ὀργὴν τοῦ θεοῦ καὶ ἐν ταῖς ἑπομέναις παροιμίαις, ὑπαινιττομέναις τὸν ταχὺν ὄλεθρον ἀλαζόνων νεοπλούτων, ἢ τῶν θρασέως ἐπιχειρούντων ἔργα ἀνώτερα τῶν δυνάμεών των.

—*Ὅταν ὁ θεὸς καταραστῇ τὸν μύρμηγκα τοῦ δίδει πτερὰ καὶ πετᾷ.* (Θήρας. Πανδώρ. Γ΄, σ. 121, ἀρ. 67). —Πάρου ἀνέκδοτος ἀνακοινωθεῖσα μοι ὑπὸ Φρ. Σαρρῆ: *Σὰν κ. ὁ θ. τὸν μέρμηγκα τοῦ δίνει φτερὰ καὶ πετάει.*

—*Ὁ θεὸς σὰν ὀργισθῇ τὸν μύρμηγκα τοῦ δίνει φτερὰ καὶ πετᾷ.* (Β ε ν ι ζ., σ. 183, 104 [ἢ: *σὰν καταρασθῇ*]. —Φολεγάνδρου ἀνέκδοτος παρὰ Κονταρίνη: *Ὄντας ὀργιστῇ ὁ θ. τὸ μέρμηγκα.*

—*Τοῦ μερμηγκιοῦ ὅταν θέλῃ νὰ χαθῇ, τοῦ δίνει ὁ θεὸς φτερά.* (Π α π α ζ α φ ε ι ρ ο π ο ύ λ ο υ, Περισυναγωγή, σ. 302, ἀρ. 1055).

—*Ὅταν ὁ θεὸς ὀργισθῇ τοῦ μερμήκου τοῦ δίνει φτερὰ καὶ πετᾷ.* (Καρπάθου, Ζωγράφ. ἀγὼν Α΄, σ. 367, ἀρ. 504).

—*Ἡ μυρμῆκα ὅταν θὰ ψοφᾷ, φέρει φτερὰ καὶ πετᾷ.* (Πόντου. Ἑπτάλοφος, 1870 Β΄ 2, σ. 359, ἀρ. 95).

—*Σὰν καταραστῇ ὁ θεὸς τοῦ μελιντάκου, τοῦ δίνει φτερὰ καὶ πετᾷ.* (Νάξου ἀνέκδοτος παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

—*Τὸ μερμῆγκι ὅταν κάνῃ φτερὰ χάνεται.* (Γορτυνίας ἀνέκδοτος παρὰ Ν. Λάσκαρι).

—*Τὸ μερμῆγκι ὅταν θέλῃ νὰ χαθῇ κάνει φτερά.* (Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασιμάτη).

Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφράζει καὶ ὁ Ἀρ. Βαλαωρίτης ἐν τῷ Ἀθανάσῃ Διάκῳ (Ποιήματα, τ. Β΄, σ. 308), προσθέτων καὶ τὰ περὶ καταβρώσεως τῶν μυρμήκων ὑπὸ πτηνῶν, ἧς μνημονεύει καὶ ὁ *Φυσιολόγος:*

. . . . . .*Νὰ κλαῖτε τὸ μερμῆγκι,*
πῶταν ἡ μοῖρα τ' ὀργιστῇ, μὲ ψεύτικα φτερούγια
βγαίνει στὸν κόσμο καὶ πετᾷ ἢ στὸ νερὸ θὰ πέσῃ
. . . . . .*καὶ θὰ βρεθῇ πνιμένο,*
ἢ θὰ τ' ἁρπάξῃ τὸ πουλί.

Πρβλ. καὶ Μάζαριν 25, σ. 183 Boissonade —σ. 247 Ellissen: «Ὁ γὰρ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος ἀπάρας ὁμοιός ἐστι πτεροφυήσαντι μύρμηκι· καὶ καθάπερ ἐκεῖνος ὄλλυται διαπτάς, οὕτω καὶ ὁ τοιοῦτος διαφθείρεται ἔνθεν κακεῖθεν φερόμενος».

Μικρὸς μέν ἐστι παντελῶς (ὁ διάβολος) *καὶ τὰ πρακτικὰ αὐτοῦ μεγάλα.*

(*Φυσιολ.*, κεφ. 18 ἐκδ. Karnejev ἐν Byz. Zeitschrift, 1894, σ. 48 ἐκ χειρογρ. τῆς ΙΑ΄ ἑκ. τῆς

ἐν Μόσχᾳ συνοδικῆς βιβλιοθήκης· ἐν παρισινῷ χειρογράφῳ τῆς ΙΕ' ἑκ. ὑπάρχει ἡ ἑξῆς παραλλαγή: *Μικρὸς μέν ἐστιν, αἱ δὲ πράξεις αὐτοῦ μεγάλαι.* Ἴσως ὁ δημώδης τύπος δύναται ν' ἀποκατασταθῇ οὕτω: *Μικρὸς ἔνε ὁ διάβολος, κ' αἱ πράξεις του μεγάλαι*).

Ὁμοία μὲ τὴν παροιμίαν ταύτην εἶναι ἡ βυζαντινή: *Μικρὸς δαίμων, μεγάλη πειρασία* (Krumbacher MGS, σ. 109. 126, 98. 213) καὶ ἡ νεοελληνική: *Μικροὺς διάβουλους, τρανὰ τσαρούχια* (ἀνέκδοτος Τρικάλων τῆς Θεσσαλίας, ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ Ν. Βραχνοῦ). Ἡ παροιμία αὕτη, ὡς πιθανώτατα καὶ αἱ βυζαντιναί, ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐξ ἀσημάντου πολλάκις ἀφορμῆς μεγάλα κακὰ δυνατὸν νὰ προέλθωσιν. Ὁ μικρὸς διάβολος εἶναι τρόπον τινὰ προσωποποιία τῆς μικρᾶς ἀφορμῆς. Ἀνάλογος τὴν ἔννοιαν εἶναι ἡ κοινοτάτη παροιμία: *Ὁ διάβολος ἔχει πολλὰ ποδάρια*[5], δηλοῦσα ὅτι τὸ κακὸν δύναται νὰ ἔλθῃ καὶ ὅθεν οὐδεὶς ὑποπτεύει.

Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος

Ὁ πεινασμένος χάσκοντας τὴν πίτταν ἐνθυμᾶται.

(Legrand, Recueil de chansons grecques, σ. 2, στ. 8. Ἡ τε γραφὴ *χάσκοντος τὴν π.* (ἀντὶ τῆς ἐν τῷ βιενναίῳ κώδικι ἐξ οὗ ἡ ἔκδοσις τοῦ Legrand *χάσκει τὸν καὶ π.*) καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ποιήματος ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ἁγιορειτικοῦ κώδικος (Ἰβήρων, ἀρ. 152, φ. 111[a]) κατὰ τὸ ἀπόγραφον τοῦ Σ. Π. Λάμπρου).

Παραλείποντες τὰρχαῖα ἑλληνικὰ παράλληλα, ἀναφέρομεν τὴν παρὰ Ἰωάννῃ τῆς Κλίμακος (σ. 1088 d) ῥῆσιν, ἣν καὶ ὁ Krumbacher (MGS, σ. 231, 48· βλ. καὶ σ. 233) ὡς παροιμίαν σημειοῖ. Ἡ ῥῆσις αὕτη φαίνεται ἔμμετρος, ἀποτελουμένη ἴσως ἐκ δύο διμέτρων ἰαμβικῶν καταληκτικῶν: *Ἀδύνατον* (τὸν) *πεινῶντα | μὴ μνημονεύειν ἄρτου* ἢ ἐξ ἑνὸς πολιτικοῦ, μικρὸν μεταβαλλομένη: *Ἀδύνατον ἔνι πεινῶν μὴ μνημονεύων ἄρτου.* Ὁ Timoschenk (Bizantinskija poslobici, Βαρσοβ. 1895, σ. 14) ἀναφέρει ρωσικὴν παροιμίαν ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν ῥῆσιν ταύτην: Golodnoi kume chleb na ume (= *Εἰς πεινασμένο κουμπάρο ψωμὶ στὸν νοῦν*).

Ὅμοιαι νεοελληνικαὶ παροιμίαι ὑπάρχουσι πάμπολλαι. Ἐν ταῖς πρώταις καταγράφομεν ἐκείνας, ἐν αἷς ἀναφέρονται καὶ πίτται ὡς ἐν τῇ *Διηγήσει τοῦ κρασοπατέρος*.

—*Ὅποῦ πεινᾷ ψουμιὰ θουρᾷ, κι ὁποῦ λιμάσσει πίττις.* (Ἀνέκδοτος Λιβισίου Λυκίας παρὰ τοῦ Μ. Μουσαίου).

—*Ἀποῦ πεινᾷ ψουμιὰ θωρεῖ, κι ἀποῦ λιμάσσει πίττες.* (Κύπρου. Σακελλάριος, τ. Β, σ. 284, ἀρ. 212. σ. 286, ἀρ. 289).

---

5. Ἀραβαντινός, σ. 824 (Ἠπείρου). Βενιζέλος, σ. 181, ἀρ. 83. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 354, 95 [*πόδια*]. Κράχτογλους, σ. 25 (Βάρνα). Παρνασσός, τ. ΙΣΤ', σ. 480, ἀρ. 14 (Κρήτη) [*Ὁ διάολος-πόδια*]. Παροιμία τοῦ Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη: *Ὁ διάβολον chîlia poδάρια ἔchei.* Πρβλ. τὴν κρητικὴν παροιμίαν: *Ἀλάργα τὴ φωτιὰ ἀπὸ τὰ λινόξυλα, κι ὁ διάβολος ἔχει πολλὰ πόδια* (Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 24).

—*Ὅποιος πεινᾷ στὸν ὕπνο του βλέπει ψωμιὰ καὶ πίττες | κι ὅποιος εἶναι ξυπόλυτος παπούτσια μὲ τὶς μύτες.* (Πελοποννήσου. Λ ε λ έ κ ο υ, Ἐπιδόρπιον, σ. 162).

—*Ὅποῦ πεινᾷ πίττες θωρεῖ, κι ὁποῦ διψᾷ πηγάδια.* (Ἀνέκδοτος Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι. —Ἀνέκδοτος Σύρου παρὰ Π. Σαρρῆ [*ψωμιὰ θεωρεῖ*]. —Ἀνέκδοτος Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη [ὁμοίως]. —Νισύρου. Ζωγράφ. ἀγών, σ. 412, 48 [ὁμοίως]. —Καρπάθου. Ζωγράφ. ἀγ., σ. 359, 349 [*κι ὅποιος διψᾷ ποτάμια*]).

—*Ὅποιος πεινᾷ ψωμία ὀνειρεύεται.* (Ἠπείρου, Μ α ν ά ρ η ς, σ. 32).

—*Ὅποιος πεινάει βλέπει στὸν ὕπνο του κουλλοῦρες.* (Ἀνέκδοτος Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—*Ὅποιος πεινᾷ λεφτὲς βλέπει.* (Παξῶν. S a l v a t o r, Paxos, σ. 49).

—*Ὅποιος πεινᾷ καρβέλια βλέπει.* (Ἠπείρου. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ό ς, σ. 950 —Πελοποννήσου. Π α π α ζ α φ ε ι ρ ό π ο υ λ ο ς, σ. 271, 687).

—*Ὅποιος πεινᾷ κουλλούρια βλέπει.* (Ἀνέκδοτος κυνουριακὴ παρὰ Λεων. Κωνσταντοπούλου).

—*Ὅποιος πεινᾷ κομμάτια βλέπει, κι ὁ ξυπόλυτος τσαρούχια.* (Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 216, 576 [ἢ: *καρβέλια βλ.*]).

—*Ὅπου διψᾷ βρύση θωρεῖ, κι ὁποῦ πεινᾷ καρβέλια.* (Β ε ρ έ τ τ α ς, σ. 45, 13. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 216, 578 [*Ὅποιος δ. βρύσες βλέπει στ' ὀνεῖρό του, κι ὅποιος π. κ.*]. Βύρων, τ. Γ΄, σ. 437, ἀρ. 20).

—*Ὅπου πεινᾷ φούρνους θὠρεῖ, κι ὁποῦ διψάει βρύσες, | θωρεῖ κι ὁ ἀξυπόλυτος παπούτσια μὲ τὲς μύτες.* (Ἀνέκδοτος Σύρου παρὰ Π. Σαρρῆ).

—*Ὅπου πεινᾷ ψωμνιὰ θωρεῖ, κι ὅπου διψᾷ λαγκάντζα, | κι ὁποῦ 'ναι ἀξυπόλυτος οὐλο παλιοπαποῦτσες.* (Ἀνέκδοτος Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη).

—*Ὁποῦ πεινᾷ ὀνειρεύεται φούρνους μὲ καρβέλια.* (Βάρνης. Κ ρ ά χ τ ο γ λ ο υ ς, σ. 26).

—*Ὅποιος πεινάει φούρνους μὲ καρβέλια βλέπει στὸν ὕπνο του.* (Καλαβρύτων παρὰ Α. Κωνσταντινοπούλου. —Ἠλείας παρὰ Α. Καρκαβίτσα [*Ὅπου πεινάει κ. βλέπει στὸν ὕ.*]. —Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη [*Ποῦ π. κουλλοῦρες βλέπει στὸν ὕ.*]. —Πύργου Ἠλείας παρὰ Λιναρδάκη [*π. κ. βλέπει*]. —Δημητσάνης παρὰ κ. Κασιμάτη [*φούρνους κ. βλέπει*]).

—*Ὅποιος πεινᾷ ψωμιὰ θωρεῖ.* (Β υ ζ α ν τ ί ο υ, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ., λ. θωρῶ).

—*Ποῦ κοιμᾶται πεινασμένος, θωρᾷ ψωμιὰ στὸν νύπνον του.* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΒ΄, σ. 323, 391).

—*Ὅποιους πεινᾷ κουμμάτια 'νειρεύιται.* (Ἀνέκδοτος Πηλίου παρὰ Χ. Βαλαμουτοπούλου).

—*Ἡ γριὰ σὰν πεινοῦσι κουμμάτια νειρεύουνταν.* (Πορταριὰ Πηλίου παρὰ Δ. Κωλᾶ).

—*Ὅπ' ὀνειρεύεται καρβέλια βλέπει.* (Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 216, 577).

—*Ὁ πεινασμένος καρβέλια ὀνειρεύεται.* (Κ ρ ο μ μ ύ δ ο υ, Διατριβή, Βιέννη 1808, σ. 78, 133. Β΄ Ἀκολ. Διατριβῆς, σ. 36 [*Ὁ νηστικός*]. Β ε ρ έ τ τ α ς,

σ. 45, 14 [ὁμοίως]. Βενιζέλος, σ. 200, 321 [ὁμοίως]. Βύρων Γ', σ. 437, 20 [ὁμ.]).

—*Ὁ νηστικὸς ραπάνια ὀνειρεύται.* (Negris, σ. 93, 599).

—*Ἡ νησκὸς κουμμάτις 'νειρεύτι.* (Λακκοβικίων Μακεδονίας παρὰ Ι. Πρωΐου).

—*Ὁ πεινασμένος ψωμιὰ βλέπει στ' ὄνειρό του.* (Κρήνης [Τσεσμὲ] παρὰ Γρ. Βερναρδάκη).

—*Ὁ πεινασμένον σ' ὄνερον ἀτ' καττέρια ἐλέπει.* (Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη [*καττέρια*= μεγάλα τεμάχια ἄρτου]. Ἑπτάλοφος, 1870 Β' 2, σ. 354, 47 [*στῶνερον ἀτ' κερέτσια ἐ.*]).

Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην

Κάλλιον ἔνε εἰς ὁδὸν ἀδελφὸς ἢ μητέρα.

(Wagner, Trois poèmes grecs, σ. 244, στ. 80. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή, σ. 326, στ. 59).

Ὅτι εἶναι ὁ στίχος οὗτος παροιμία δημώδης δηλοῦται ἐν τῷ προηγουμένῳ στίχῳ: *ξένε, γνώριζε, λέγει ὁ δημώδης λόγος.* Ἀλλ' ἡ ἔννοια εἶναι σκοτεινή, οὐδὲ διευκρινεῖται ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ παρισινοῦ κώδικος παρὰ Μαυροφρύδῃ: *Κάλλιον ἔνι εἰς ἀδελφοὺς εἰς στράταν παρὰ μάννα.* Ὁ Μαυροφρύδης διορθώνει *εἰς ἀδελφός*, ἀλλὰ καὶ οὕτω τὸ νόημα δὲν εὐοδοῦται, διότι ὁ λόγος εἶναι περὶ συνοδοιπόρου καὶ οὐχὶ περὶ ἀδελφοῦ. Νομίζομεν ὅτι ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις ἀποκαθίσταται, διορθουμένου τοῦ στίχου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γραφῶν ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων οὕτω:

Κάλλιον ἔνι συνοδὸς παρ' ἀδελφοὺς ἢ μάνναν.

Τὴν διόρθωσιν ταύτην κυροῦσι καὶ οἱ ἑπόμενοι στίχοι (85 κἑ) ἐν οἷς ὁ Λύβιστρος ὑποτίθεται λέγων εἰς τὸν συνοδοιπόρον του:

Ἂν σ' εἶπω τίποτε, ξένε συνοδοιπόρε,...
ἀντὶ πατρός, ἀντὶ μητρός, ἀντὶ ἀδελφοῦ καὶ φίλου
ἔχω ἐσένα σήμερον ἐδῶ στὴν ξενιτείαν.

Ὁμοίαν νεοελληνικὴν παροιμίαν δὲν εὑρομεν.

Ὅποῦ φυλάσσει τὸ πονεῖ, γίνεται κίνδυνός του.

(Wagner, σ. 244, στ. 82 Μαυροφρ., σ. 326, στ. 60 [δ.γ. *γίνετ' εἰς κίνδυνόν του*]).

Ὅτι δημώδη καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν παροιμίαν, ἢ τοὐλάχιστον ἰδέαν ἐκ τοιαύτης παροιμίας ληφθεῖσαν συνάγεται ἐκ τῶν ἑξῆς ὁμοίων νεοελληνικῶν:

—*Ὅποιος κρύβει τὸν πόνο του πάει μὲ δαῦτον.* (Ἀνέκδοτος μεσσηνιακή. Ὁμοία κεφαλληνιακὴ ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ Σπυρ. Παγώνη [*μὲ δαύτονε*]).

—*Ὅποιος χώνι τὸν πόνο τ', τὸν τρώει ἡ πλάκα.* (Ἀνέκδοτος Τήνου παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ).

—*Ὅποιος χώνει τὸν πόνο του μετὰ κεῖνον ἀποθαίνει.* (Κρήτης. Φρατζεσκάκη, Ἀριάδνη, σ. 112. Παρνασσός, τ. ΙΖ΄, σ. 796, ἀρ. 164 [*μ' ἐκεῖνον*]).

Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν ἐκφράζουσι καὶ αἱ ἑπόμεναι:

—*Ὅποιος λέγει τὸν πόνο του βρίσκει τὴ γιατρειά του.* (Βενιζέλος, σ. 214, 543).

—*Λέγε τὸν πόνο σου καὶ θὰ βρεθῇ γιατρός* (Ἀνέκδοτος πελοποννησιακή).

—*Ὅποιους ἔχι τοὺ πόνου πάγ' στοὺ γιατρό.* (Ἀνέκδοτος λεσβιακὴ παρὰ Γρ. Ν. Βερναδάκη).

Ὥρας χαρὰ γὰρ δύναται νὰ διώξῃ χρόνου λύπην.

(Wagner, σ. 303, στ. 2176. Ἐλλείπει παρὰ Μαυροφρύδῃ).

Ἡ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Λυβίστρου μεταπλασθεῖσα δημώδης παροιμία, εἶχεν ἴσως οὕτω: *Ὥρας χαρά, χρόνου λύπη,* ὡς φαίνεται ἐκ τῆς νεοελληνικῆς:

—*Ἡμέρας χαρά, χρόνου λύπη.* (Κρομμύδη, Β΄ Ἀκολουθία τῆς διατριβῆς, 1813, σ. 24. Negris, σ. 52, ἀρ. 317 [*καὶ χρ. λ.*]. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ., ἐν λ. χρόνος. Βενιζέλος, σ. 101, 137 [*καὶ χρ. λ.*]).

Ὅμοιαι τὴν διατύπωσιν εἶναι αἱ βυζαντιναὶ παροιμίαι:

—*Ὥρας ἔργον, ἐνιαυτοῦ μελέτη* (Πλανούδ. 273 παρὰ Kurtz, σ. 47).

—*Ὥρας μιᾶς ἔργον, ἐνιαυτοῦ μέριμνα.* (Αἰσώπου 40. Jernsted ἐν Journal, σ. 28-29)[6].

---

6. Ἀτόπως συνάπτει πρὸς τὴν παροιμίαν ταύτην ὁ Jernsted, ἂν καὶ μετά τινος ἐνδοιασμοῦ (βλ. σ. 48), τὴν ἐν τῷ κώδικι τῆς Μόσχας ἐν συνεχείᾳ γεγραμμένην *εἷς πυρετὸς καὶ τὰ πάντα κάτω.* Ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μονάχου ὀρθῶς φέρεται ὡς ἰδία παροιμία αὕτη, χωριζομένη μάλιστα τῆς ἑτέρας δι' ἄλλων δύο παροιμιῶν: *Ὦ καιρὲ διατί οὐ καλεῖς ὠμόν, ἀλλ' ἐμόν.* Ἠπατήθη δ' ἴσως ἐκ τῆς κατατάξεως αὐτῆς εἰς τὸ στοιχεῖον Ω, ἐνῷ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ε. Ἀλλ' ἡ ἀταξία αὕτη ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μονάχου γραφῆς *Ὢ εἷς πυρετός·* φανερὸν ὅτι τὸ κλητικὸν ἐπιφώνημα *ὦ* ἐτέθη ἀνορθογράφως ἀντὶ τοῦ ἄρθρου *ὁ.* Οὐδαμῶς δ' εἶναι σπανία τοιαύτη ἕνεκα ἀνορθογραφίας διατάραξις τῆς ἀλφαβητικῆς τάξεως. Ἡ παροιμία αὕτη σημαίνουσα ὅτι εἷς πυρετὸς καταρρίπτει τὰ πάντα καὶ τὸν ρωμαλεώτατον ἄνδρα ἐξασθενῶν, οὐδεμίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς προκειμένης παροιμίας. Εἶναι δ' ἡ ἔννοια αὐτῆς ὅτι ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἂν λάβωμεν κατάλληλον ἀπόφασιν καὶ προσηκόντως ἐνεργήσωμεν αἴρομεν τὴν ἀφορμὴν πολυχρονίων μεριμνῶν καὶ φόβων· ἐκεῖνο ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ ὁποῖον ἐπί ἔτος ὁλόκληρον ἐμβάλλει εἰς ἡμᾶς φροντίδας καὶ βασανίζει τὸν νοῦν μας δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ἐντὸς μιᾶς ὥρας δι' ἀποφασιστικῆς ἐνεργείας. Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς χρήσεως τῶν ἀπαραλλάκτων νεοελληνικῶν παροιμιῶν. Ὅθεν δὲν φαίνονται ἐπιτυχεῖς αἱ ἑρμηνεῖαι οὔτε τοῦ Crusius (ἐν Rhein. Museum, τ. 42, σ. 424) νομίζοντος ταὐτόσημον τὴν παροιμίαν πρὸς τὴν ἄλλην νεοελληνικήν. *Τὰ φέρνει ὥρα, χρόνος δὲν τὰ φέρνει,* οὔτε τοῦ Jernsted, παραδεχομένου ὅτι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ παροιμία καὶ ἡ τοῦ πρὸς Δημόνικον λόγου (34) ῥῆσις: «Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπετέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα».

Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι τὰ μεταξὺ τῶν δύο παροιμιῶν ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μονάχου παρεμβεβλημένα, ὀρθῶς μὲν ὁ Jernsted ἐδίχασεν, ἀναγνωρίσας ὅτι δύο ἀποτελοῦσι παροιμίας, ἀλλ' ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς πρώτης παρεπλανήθη ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος τῆς Μόσχας *Ὢ καὶ-*

Καὶ αἱ νεοελληνικαί:

—*Ὥροῦς δουλειά, χρόνου μελέτημα.* (Ἀνέκδοτος Μυκόνου παρὰ τῆς Κας Ἀργυρ. Οἰκονόμου).

—*Χρόνου μελέτημα, ὥρας κάμωμα.* (Βενιζέλος, σ. 340, 51 [*μελέτη*]. —Χίου. Κανελλάκης, σ. 317, 184).

—*Χρόνου μελέτημα, ὥρας καμωσίι.* (Καρπάθου. Ζωγράφ. ἀγὼν Α΄ 363, 418).

—*Ἐνοῦ χρόνου μελέτημαν, μιᾶς ὡροῦς δουλειὰ.* (Κύπρου. Σακελλάριος, τ. Β΄ σ. 289, ἀρ. 399).

—*Δέκα μερῶμ μελέτημα, μιανῆς ὥρας κάωμα.* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ., τ. ΚΒ΄, σ. 317, 105).

—*Ὥρας δουλειά, χρόνου ἔννοια.* (Ἀνέκδοτος πελοποννησιακή).

—*Μιανῆς ὥρας δουλειά, χρονῶνε ἔγνοια.* (Ἀνέκδοτος Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).

—*Μιᾶς ὥρας δουλειά, 'νοῦ χρόνου τεμπελιά.* (Ἀθηναϊκή. Ἑβδομὰς Α΄, σ. 152).

Ἀπέδω βράχοι καὶ κρημνά, βουνὸν ἀπέκει πάλιν.

(Wagner, σ. 310, στ. 2425).

Ἐμπρός μας ἔνε θάλασσα, κρεμνὸς ἀπέκει πάλιν.

(Αὐτ., στ. 2428).

Οἱ στίχοι οὗτοι ἐποιήθησαν πιθανώτατα κατὰ μίμησιν δημωδῶν παροι-

---

ρέ, διατί οὐκ αὐλεῖς. Ἡ γραφὴ τοῦ ἐν Μονάχῳ εἶναι ἡ ὀρθοτέρα: *οὐ καλεῖς.* Ὁ μὴ γινώσκων νὰ ἐπωφελῆται ἑκάστοτε τὸν ἁρμόδιον καιρόν, παραπονεῖται ὅτι ἔρχεται ἀπροσδοκήτως οὗτος, χωρὶς ν' ἀναγγέλλῃ τὴν παρουσίαν του. Δὲν θὰ ἔχανε τὴν εὐκαιρίαν ὁ παραπονούμενος ἐν τῇ παροιμίᾳ, ἂν ὁ καιρὸς ἐπερχόμενος τὸν ἐκάλει. Δὲν εἶναι ὅμως ἀναγκαῖον καὶ ν' αὐλῇ ὁ καιρός. Τοῦτο συνάγει ὁ Jernsted ἐκ τῆς ἄλλης γραφῆς: *οὐκ αὐλεῖς.* «Ἂν ἑκάστοτε, λέγει, ὁσάκις πρέπει νὰ πράξωμέν τι ηὗλει ὁ καιρὸς ἢ ἔψαλλεν ᾄσμά τι, ὥστε νὰ μανθάνωμεν οὕτω τὴν προσέγγισίν του, δὲν θὰ τὸν *ἀφήναμεν* πολλάκις νὰ φύγῃ».

Καθόλου δ' αἱ γραφαὶ τοῦ κώδικος τοῦ Μονάχου εἶναι ὀρθότεραι τῶν ἐν τῷ ἑτέρῳ. Καταφαίνεται δὲ μάλιστα τοῦτο ἐν τῇ 37 παροιμίᾳ, ἥτις ὡς φέρεται ἐν τῷ τῆς Μόσχας (*Χορεία κυνός, ὄνομα λέοντος*) εἶναι παντελῶς ἀκατάληπτος. Διὰ τοῦτο ἀτελεσφόρητοι ἀπέβησαν καὶ αἱ πρὸς ἑρμηνείαν αὐτῆς προσπάθειαι τοῦ Jernsted (σ. 41), ὑπολαβόντος αὐτὴν συγγενῆ τὴν ἔννοιαν πρὸς τὰς ρωσικάς: *Φόρεμα γερακιοῦ καὶ περπατησιὰ κοράκου, Πρόσωπο γερακιοῦ, φωνὴ κοράκου.* Ἐνῷ φανερὰ εἶναι ἡ ἔννοια προτιμωμένης τῆς γραφῆς τοῦ ἐν Μονάχῳ κώδικος: *Χωρία κινεῖ ὄνομα λέοντος.* Καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ λέοντος, οὐχὶ δὲ αὐτὸς ὁ λέων, ἀρκεῖ νὰ ταράξῃ χωρία, νὰ ἐνσπείρῃ τρόμον εἰς πολλούς· ἤτοι καὶ μόνη ἡ ἀπειλὴ τοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἡ δήλωσις τῆς θελήσεώς του ἀρκεῖ νὰ ἐπιβάλῃ ταύτην, χωρὶς νὰ χρειασθῇ νὰ μετέλθῃ καὶ ἄλλην βίαν. Προσφυέστατα σχολιάζει τὴν παροιμίαν, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἰδέας ὑπαγορευθεῖσα, ἡ γνωστοτάτη ἐν Γερμανίᾳ γελοιογραφία Der Loewe kommt! Ἀπερίγραπτον ταραχὴν καὶ τρόμον, οὗ κωμικώτατα τἀποτελέσματα, παράγει κατὰ τὴν εἰκόνα ἐκείνην καὶ μόνη ἡ ἀγγελία ὅτι ἔρχεται ὁ λέων, χωρὶς τὸ φοβερὸν θηρίον νὰ φαίνεται πουθενά.

μιῶν. Βυζαντιακὴ τοιαύτη εἶναι ἡ παρ' Ἀποστολίῳ (Ζ' 15): *Ἔμπροσθεν κρημνός, ὄπισθεν λύκοι.* (Πρβλ. καὶ Otto, Die Sprichwörter der Römer, ἀρ. 986), ἴσως δὲ καὶ τὸ παρ' Ἰωάννῃ τῆς Κλίμακος: *ἐκ βοθύνου εἰς κρημνὸν* (τ. 88, σ. 839 d. Βλ. καὶ Krumbacher, MGS, σ. 231). Νεοελληνικαὶ δὲ αἱ ἑξῆς:

—*Ἔμπρὸς γκρεμὸς καὶ πίσω βράχος.* (Παπαζαφειρόπουλος, 247, 407 [*Καὶ μπροστὰ γρεμός*]. —Ἀνέκδοτοι γορτυνιακαὶ παρὰ Ν. Λάσκαρι [*Μπροστὰ γ.*] καὶ Κ. Κασιμάτη ἐκ Δημητσάνης).

—*Ὄμπρὸς γρεμνὸς κι ὀπίσω θάλασσα.* (Κρητικὴ Jeannaraki, σ. 111. Φραντζεσκάκη, σ. 111).

—*Μπροστὰ ρέμα, πίσω βράχος.* (Βερέττας, σ. 35, 8 [*Μπροσθά*]. Βύρων, τ. Γ', σ. 281, 2).

—*Ἔμπρὸς γκρεμὸς καὶ πίσω λύκος.* (Δηλονότι αὐτὴ ἡ παρ' Ἀποστολίῳ παροιμία. Μανάρης, σ. 17 [*Ἔμπροσθὰ κρημνὸς καὶ ἀπ' ὀπίσω λ.*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 344. 1786 [*Ὀμπροστὰ γ. καὶ ὀπίσω λ.*]. Βενιζέλος, σ. 78, 183 [*γκρεμνός*]).

—*Ἔμπρὸς βαθὺ καὶ πίσω ρέμα.* (Κρομμύδη, Ἀκολουθία τῆς διατριβῆς, 1811, σ. 43 [*Κ' ἑ. β. καὶ ὀπίσω ρεῦμα*]. Τοῦ αὐτοῦ, Β' Ἀκολουθία, σ. 26 [ὁμοίως]. Μανάρης, σ. 23 [*Καὶ ἑ. β. κι ὀπίσω λάκκος*]. Negris, σ. 69, 427 [*Κ' ἑ. β. κ' ὀπίσω ρεῦμα*]. Ἀραβαντινός, σ. 343. Βερέττας, σ. 35, 8. [*Κ' ἑ.*]. Βενιζέλος, σ. 78, 187 [*ρεῦμα*]. —Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. ΙΗ', σ. 185, 84 [*Κ' ἑ.*]. Βύρων Γ' 281, 2 [*Κ' ἑ.*]. —Ἀνέκδοτος Πορταριᾶς Πηλίου παρὰ Δ. Κωλᾶ [*Κ' ἰμπρὸς β. κὶ πίσου ρ.*]. —Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη [*Κ' ἑ.*]. —Ζατούνης Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασιμάτη [*Μπροστὰ β.*]).

Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων

Καὶ τὰ δικά σου πράγματα λέγεις τα πρὸς ἐμένα.

(Wagner, Carmina gr. med. aevi, σ. 147, στ. 164. -Ἐν τῷ Βιενναίῳ κώδικι ὁ στίχος φέρεται ἄλλως: *Καὶ ἐκεῖνα τὰ ποιεῖς ἐσὺ λέγεις τα πρὸς ἐμένα*).

Ὑποτίθεται ἐν τῷ ποιήματι λέγων ταῦτα ὁ ποντικὸς πρὸς τὸν κάτην. Ἐννοεῖ δ' ὅτι μὲ ὀνειδίζεις, ἐπιρρίπτων εἰς ἐμὲ τὰ ἴδιά σου ἐλαττώματα. Ὁ στίχος φαίνεται ὡς τις διασκευὴ παροιμίας, ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι ἔν τινι καρπαθίᾳ παροιμίᾳ πρὸς ἔκφρασιν ὁμοίας ἐννοίας ἀναφέρεται ἡ κάτα: *Ἡ κάτα ἡ ἐφακελοῦ | τὰ 'ικά της ρίχτει ἀλλοῦ.* (Ζωγράφ. ἀγὼν Α', σ. 352, 192). Ἐλήφθη ἄρα ἡ παροιμία ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος ἢ τἀνάπαλιν εἶναι παλαιοτέρα αὐτοῦ; Τὸ τελευταῖον φαίνεται πιθανώτερον. Διότι καὶ ἄλλαι ὑπάρχουσι νεοελληνικαὶ παροιμίαι, ὅμοιαι τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν διατύπωσιν, ἀντὶ γάτας ἄλλα ἀναφέρουσαι ζῷα ἢ ἀνθρώπους ἢ μυθικὰ δαιμόνια.

—*Γὴ θειά μ' ἡ Λουλοὺ | παίρνι τὰ θκά τ'ς τσὶ πᾶ τα ἀλλοῦ.* (Ἀνέκδοτος Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—Γὴ θειά μ' ἡ Γιαλού | τὰ θκά τ'ς τὰ λέγι ἀλλοῦ. (Λέσβου, παρὰ τοῦ αὐτοῦ. *Γιαλοὺ* ἐν τῇ παροιμίᾳ ταύτῃ καὶ τῇ κατωτέρω ἡ Γελλὼ τῶν ἀρχαίων μύθων καὶ τῶν δημωδῶν παραδόσεων).

—Κακομοῖρα ἡ Γιαλλοὺ | τὰ δικά της ρίχτει ἀλλοῦ. (Σύμης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ., τ. Η', σ. 482, 6.).

—Ἡ κοκώνα ἡ Ραλλοὺ | τὰ δικά τση δίνει ἀλλοῦ. (Ἀνέκδοτος Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

—Ἡ καμένη ἡ ἀλεποὺ | τὰ δικά τση δίνει ἀλλοῦ. (Νάξου, παρὰ τοῦ αὐτοῦ).

Ὅμοιαι τὴν ἔννοιαν εἶναι καὶ αἱ ἑπόμεναι:

—Τὰ δικά μας τῶν γειτόνων. (Κρομμύδη, Ἀκολουθία διατριβῆς, σ. 40. Negris, σ. 121, 794. Βερέττας, σ. 56, 2. Σακελλάριος, σ. 278, 32 [*τοῦ γειτόνου μας*]).

—Τὸ δικό μου τ' ὄνομα πάρ' το σύ, γειτόνισσα. (Βενιζέλος, σ. 304, 274. —Κρήτης. Jeannaraki, σ. 174 [*δ. μου δ.*]. Κρήτης. Ἐφημερὶς Ἄπτερα, ἀρ. 64 [ὁμοίως]. Κρήτης. Φραντζεσκάκης, σ. 115 [*δ. μου δ. νά το σὺ γ.*]. —Λακωνίας ἀνέκδοτος παρὰ Π.Γ. Γενναδίου [*δ. μου δ.*]. —Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη [*δ. σου τ' δ. νά το σύ, γ.*]. —Καρυᾶς Κορινθίας παρὰ Γ. Τσαγρῆ. —Ἐλευσῖνος Γόρτυνος παρὰ Κ. Κασιμάτη).

—Νά, κυρὰ γειτόνισσα, τὸ δικό μου τὸ ὄνομα. (Κρομμύδη, Διατριβή, σ. 120. Β' Ἀκολουθία διατριβῆς, σ. 33. Μανάρης, σ. 27 [*δικόν μου τ' δ.*]. Negris, σ. 83, 525 [ὁμοίως]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 771. —Ρόδου. Παν-δώρ., τ. ΚΑ', σ. 369 καὶ Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις, σ. 128, 14 [*τὸ δ. τ' ὄνομα, νὰ κ. γ.*]. —Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη [ὁμοίως· *κερὰ γ.*]).

—Τὸ δικό σου τ' ὄνομα δός μου το, γειτόνισσα. (Κεφαλληνίας ἀνέκδοτος παρὰ Σ. Παγώνη).

—Τὄνομά σ', κυρὰ γειτόνισσα. (Ἀνέκδοτος Τήνου παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ).

—Γειά σου, | ποῦ μοῦ λὲς τὄνομά σου. (Ἀνέκδοτος Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρι).

—Ὅσα ἔχει ἡ μάννα μου, τὰ λέει τοῦ τάτα μου. (Ἀνέκδοτος Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Φ. Ἠλιοπούλου).

—Πές μου το νὰ μὴ σ' τὸ εἰπῶ. (Ἀραβαντινός, 1842. Βενιζέλος, σ. 254, 109. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 281, 803 [*μπουρτὰ σ' τὸ εἰπῶ*]. —Τήνου παρὰ Στ. Καραλῆ καὶ Ἀδ. Ἀδαμαντίου [*Πέ μ' τα-τὰ πῶ*]. —Νάξου παρὰ Μ. Μαρκόπολι [*Πέ μου το νὰ μὴ σοῦ τὸ πῶ*]. —Λέσβου παρὰ Γρ. Βερναρδάκη [*Πέ μι του νὰ μὴ σ' τοὺ πῶ*]).

Ἐπίσης ὁμοιαι εἶναι καὶ αἱ πολυπληθεῖς παροιμίαι, αἱ πεποιημέναι κατὰ τὸν τύπον τῆς κοινοτάτης: *Εἶπ' ὁ γάδαρος τὸν πετεινὸ κεφάλα.*

Νὰ τινάξῃ τὴν γοῦνάν σου νὰ κόψῃ τὴν ὀφρύν σου.

(Αὐτ., σ. 147, στ. 177 [δ.γ. *τινάξῃ καὶ τὴν γοῦνάν σου*]. *Νὰ τιν. καὶ τὴν γ. εὐθὺς τινάσσει*).

Θὰ σοῦ τινάξω τὴν γοῦνα, τοῦ τὴν τίναξε τὴ γοῦνα κ.τ.τ. εἶναι κοινότατα σήμερον παροιμιώδεις φράσεις, ἐμφαίνουσαι ἀπειλὴν αὐστηρᾶς τιμωρίας, καὶ ἰδίως δαρμοῦ, διότι ἐννοεῖται ὅτι ἡ γοῦνα θὰ τιναχθῇ, ἐνῷ θὰ τὴν φορῇ ὁ ἀπειλούμενος. Ὁμοία εἶναι ἡ φράσις *τοῦ τίναξε τὸ σκουτὶ* (Πελοποννήσου). Ἄλλην ὅμως ἔννοιαν ἔχει ἡ φράσις *ἐτίναξε τὰ ροῦχά του* (Ἀραβαντινός, σ. 175, 20. Βενιζέλος, σ. 84, 274), εἰλημμένη βεβαίως ἐκ τοῦ γραφικοῦ «ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια» (Πράξ. Ἀποστ. ΙΗ΄ 6).

Φεύγεις ὥσπερ διάβολος ἐκ τοῦ θυμιαμάτου.

(Αὐτ., σ. 153, στ. 333).

Ἡ αὐτὴ παροιμία σώζεται καὶ σήμερον ἀπαραλλάκτως.

—*Φεύγει σὰν ὁ διάβολος ἀπ' τὸ θυμίαμα.* (Κρομμύδη, Β΄ Ἀκολουθία διατριβῆς, σ. 54 [*ὡσὰν-ἀπὸ*]. Negris, σ. 139, 919 [*ἀπὸ τὸ*]. Βενιζέλος, σ. 331, 20 [ἦ: *ἀπ' τὴν ἐκκλησιά*]).

—*Ὁ διάβολος φεύγει ἀπ' τὸ θυμίαμα.* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 826).

Φησὶν ὁ ἐπιχώριος λόγος καὶ παροιμία,
Ἑβραῖος ὅζει καὶ βρωμεῖ καὶ ὅλη του ἡ θήκη.

(Αὐτ., σ. 156, στ. 423-424 [δ.γ. *Ἑβραῖον-ὅλοιτο ἡ θήκη*]).

Ἡ αὐτὴ παροιμία ἐν ἰαμβικῷ τριμέτρῳ εὑρηται καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἁγιορειτικῶν συλλογῶν (Ρωσικοῦ κώδ. 779, φ. 8α): *Βρωμεῖ καὶ ὁ Ἑβραῖος καὶ ἡ θήκη του.* Σημεριναὶ δὲ παραλλαγαὶ ταύτης ὑπάρχουσιν αἱ ἑπόμεναι:

—*Βρωμεῖ ὁ Ὀβριός, βρωμεῖ καὶ τὸ ἔχει του.* (Καρπάθου. Ζωγράφ. ἀγὼν Α΄ 347, 93).

—*Βρωμᾷ ὁ Ὀβριός, βρωμοῦν καὶ τὰ καλά του.* (Ἀνέκδοτος Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη. —Πάρου παρὰ Π. Σαρρῆ. —Νάξου παρὰ Μ. Μαρκόπολι. —Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη [*Βρωμεῖ*]. —Τήνου παρὰ Ἀδ. Ἀδαμαντίου [*Βρ. ὁ Βριγός, βρ. καὶ τὰ καλά τ'*]. Ὁμοίως παρὰ Τηνίου χιακῆς καταγωγῆς [*καλά τ'*].

—*Βρωμᾷ ὁ Ὀβριὸς κ' ἡ τύχη του, βρωμοῦν καὶ τὰ καλά του.* (Βενιζέλος, σ. 43, 79. Πολίτης ἐν Πανδώρᾳ, τ. ΙΗ΄, ἀρ. 3).

—*Βρωμεῖ ὁ Ὀβριὸς καὶ τό 'χει του καὶ ὅτι καὶ ἂν ποτάσσῃ.* (Ρόδου. Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1860, σ. 1265).

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ*

Ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐν συλλογαῖς περιελθουσῶν εἰς ἡμᾶς βυζαντινῶν παροιμιῶν προήχθη μεγάλως διὰ τῶν μελετῶν τοῦ Kurtz, τοῦ Jernstedt καὶ τοῦ Krumbacher, καὶ διὰ τῶν συμβολῶν τοῦ O. Crusius, τοῦ K. Foy, τοῦ G. Meyer, τοῦ Timoschenk, ἵνα μνημονεύσωμεν μόνους τοὺς δαψιλέστερον τῶν ἄλλων συνεισενεγκόντας εἰς διαφώτισιν τῶν περιέργων καὶ πολυτίμων τούτων μνημείων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας. Πρὸ πάντων δ' ὁ Κρουμβάχερ καὶ ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας ἔθεσε κρηπῖδα ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἀνευρὼν καὶ ἀντιβαλὼν πρὸς ἀλλήλας πολλὰς συλλογάς, κριτικῶς ἀποκαθάρας ταύτας, εὐστοχώτατα δὲ τὰς πλείστας τῶν παροιμιῶν ἑρμηνεύσας καὶ καθολικώτερα πορίσματα ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν συναγαγών.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς ἐρεύνας ταύτας ὑπολείπονται παροιμίαι, ὧν ἡ ἔννοια δὲν ἐξηκριβώθη, καὶ ἄλλαι, ὧν τὸ κείμενον δὲν ἀποκατεστάθη· τινὲς δὲ καὶ παρηρμηνεύθησαν. Ἡ προκειμένη δὲ διατριβὴ σκοπεῖ νὰ παράσχῃ συμβολὴν εἰς διαφώτισιν τῶν ἐν ταῖς Mittelgriechische Sprichwörter (München, 1893) τοῦ Κρουμβάχερ τοιούτων παροιμιῶν. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μ' ἐβοήθησε πληρεστέρα γνῶσις τῶν δημωδῶν παροιμιῶν καὶ ἡ ἐπαύξησις τοῦ θησαυροῦ τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν διὰ τῶν περιεχομένων ἐν ἓξ ἀγνώστοις τέως συλλογαῖς, ὧν αἱ πέντε ὀφείλονται εἰς τὰς ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἄθωνος ἐρεύνας τοῦ φιλτάτου συναδέλφου Σ. Π. Λάμπρου, καθὼς καὶ δι' ὅσων ἐκ τῶν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς ἐγκατεσπαρμένων περισυνέλεξα.

Ἡ χρησιμότης τῶν παροιμιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ πρὸς ἑρμηνείαν τῶν βυζαντινῶν ἀνεγνωρίσθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀφ' ἧς πρῶτος ὁ Kurtz ἐπεχείρησε νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰς τῆς Πλανουδείου συλλογῆς. Διότι δὲν περιῆλθον αἱ βυζαντιναὶ εἰς ἡμᾶς ἐμμέσως, διὰ βιβλίων, οὐδὲ παρεμορφώθησαν διὰ μιμήσεων ἢ παραφράσεων, ἀλλ' ἐκληροδοτήθησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν διὰ τῆς ἀπὸ στόματος παραδόσεως ἀδιάφθοροι αἱ πλεῖσται, ὡς ἀναμφισβήτητος πνευματικὴ ἰδιοκτησία τοῦ ἔθνους. Ἀρκεῖ λοιπὸν καὶ μόνη ἡ ἀνεύρεσις βυζαντινῆς παροιμίας ἐν τῇ σημερινῇ γλώσσῃ, ὅπως ἐκ τῆς χρήσεως καθορισθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἑρμηνεία αὐτῆς. Ἀλλὰ τὰ βοηθήματα, ἅτινα πρὸς τοῦτο εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ προμνημονευθέντες ὑπομνηματισταὶ τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν, αἱ κυριώταται τῶν ἐκδεδομένων συλλογῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν, δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ· ἡ πλουσιωτάτη τῶν συλλογῶν τούτων, ἡ τοῦ Βενιζέλου, ἡ τὰς πλεί-

* Ἐδημοσιεύθη εἰς Ἐπετηρίδα Παρνασσοῦ Β' (1898), σ. 79 - 135.

στας τῶν προεκδεδομένων περιλαβοῦσα, δὲν περιέχει πλείονας τῶν πεντακισχιλίων παροιμιῶν. Κατὰ τοῦτο δ' εἶμαι εὐτυχέστερος αὐτῶν, διότι ἡ μετ' ὀλίγον ἐκδοθησομένη ὁμοία συλλογή μου περιλαμβάνει περὶ τὰς εἰκοσιπεντάκις χιλίας δημώδεις παροιμίας, ὧν πλεῖσται ἀνέκδοτοι.

Αἱ δ' ἐν τοῖς νεωστὶ ἀνευρεθεῖσι κώδιξι περιεχόμεναι παραλλαγαὶ ὑποβοηθοῦσιν, ὡς εἰκός, καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ γνησίου τύπου τῶν καὶ ἄλλοθεν γνωστῶν παροιμιῶν. Καὶ αὐτὴ δ' ἡ ἐν αὐτοῖς θεολογικὴ ἑρμηνεία παρέχει ἀξιολογώτατον βοήθημα, καίτοι ἀποκηρύττει ταύτην ὡς σχεδὸν ἄχρηστον πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἐννοίας ὁ Κρουμβάχερ. Δὲν ἀμφισβητῶ, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ὅτι ἡ ἀλληγορικὴ ἐξήγησις τῶν παροιμιῶν εἶναι μωροτάτη· ἀλλὰ τίς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι οἱ θεολογοῦντες ἑρμηνευταὶ ἐγίνωσκον τὰς παροιμίας, ἃς ὑπεμνημάτιζον, ἐκ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ παραλαμβάνοντες, καὶ ὅτι ἐπίσης ἐγίνωσκον ταύτας καθὼς καὶ τὴν χρῆσίν των καὶ αὐτοὶ οἱ βιβλιογράφοι; Ἄλλως δὲ τοῦτο ἐλέγχουσιν αἱ ποικίλαι παραλλαγαί, προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐλευθερίας μεθ' ἧς οἱ ἀντιγράφοντες δημώδη κείμενα μετέβαλλον ταῦτα κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ὀρθόν. Ἡ μωρία τῶν θεολόγων ἑρμηνευτῶν ἔγκειται εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ν' ἀνεύρωσιν ἐν ταῖς παροιμίαις, ἀντὶ τῶν φαινομένων εἰς αὐτοὺς ταπεινῶν καὶ εὐτελῶν καὶ χυδαίων ἐννοιῶν, ἄλλας ὑψηλοτέρας καὶ ψυχωφελεστέρας, *ἐννοίας φρικτάς*, ὡς οἱ ἴδιοι τὰς ὠνόμαζον. Ἀλλὰ τὴν ἀληθῆ τῆς παροιμίας ἔννοιαν ἀναμφισβητήτως ἐγίνωσκον, καὶ αὕτη διαφαίνεται ἑκάστοτε ἀνὰ μέσον τῶν θεολογικῶν ληρημάτων.

Ἡ συνήθεια τῶν βιβλιογράφων, ἧς ἐμνήσθην, τῆς μεταβολῆς τῶν δημωδῶν κειμένων, ὑποδεικνύει, νομίζω, εἰς ἡμᾶς τὴν καταλληλοτάτην μέθοδον πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ γνησίου τύπου τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν. Οἱ συνήθεις κανόνες τῆς κριτικῆς δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζωνται ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐργασίᾳ. Οἱ παλαιότεροι κώδικες δὲν εἶναι πάντοτε οἱ καλύτεροι, ἐνίοτε δὲ νεώτεροι περιέχουσιν ὀρθοτέραν ἀνάγνωσιν, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ προϋποθέτωμεν παλαιότερον ἀπόγραφον, ἵνα ἐξηγήσωμεν τὴν προέλευσιν ταύτης. Διότι συνηθέστατα οἱ βιβλιογράφοι προέκριναν ἀντὶ τῶν ἐν τοῖς χειρογράφοις τύπων παραλλαγὰς συμφώνους πρὸς τὴν προφορικὴν παράδοσιν. Διὸ καὶ εἰς τὴν ὁμοφωνίαν τῶν κωδίκων δὲν πρέπει ν' ἀποδίδωμεν μεγάλην σπουδαιότητα, συμβαίνει δ' ἓν καὶ μόνον χειρόγραφον νὰ περιέχῃ ἐνίοτε τὸν γνήσιον τύπον, παρεφθαρμένον ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς. Ὅθεν κράτιστα μὲν χειρόγραφα θεωρῶ ὅσα ὡς οἷόν τε ἀμετάβλητον διατηροῦσι τὴν δημώδη γλῶσσαν, ὑποδεέστερα δὲ τἀπομακρυνόμενα αὐτῆς καὶ χείριστα τὰ παραφράζοντα.

Εἶσαι καὶ κλέπτης καὶ σκουρός.

Πλὴν τοῦ τύπου τούτου, ὃν παρέχουσιν ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ Η΄ (παρὰ Κρουμβάχερ, MGS, 73, 116) καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ ἀοιδίμου Βουλισμᾶ (ἐξ οὗ ἐδημοσίευσα τὰς παροιμίας ἐν Ἀσωπίῳ, Ἀττ. ἡμερολογίῳ τοῦ 1882), φέρονται ἐν τοῖς χειρογράφοις καὶ οἱ ἑπόμενοι (Κρ., MGS, σ. 116, 1. Σάθα, Μεσ. βιβλ., τ. Ε΄, σ. 544. 561. 564):

β΄ Κλέπτης ἦν σκοῦρος.
γ΄ Ἕνι καὶ κλέπτης καὶ σκληρός.
δ΄ Καὶ κλέπτης καὶ σκληρός.
ε΄ Καὶ κλέπτης καὶ ἰσχυρός.

Κυρίως δμως τρεῖς εἶναι οἱ τύποι, διακρινόμενοι ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπιθέτου: *ἰσχυρός, σκληρὸς* καὶ *σκοῦρος* ἢ *σκουρός*. Διότι τὸ μὲν *σκηρὸς* εἶναι προδήλως κακὴ γραφὴ τοῦ *σκληρός*, ὡς καὶ ὁ Κρουμβάχερ ὀρθῶς παρετήρησε· *σκοῦρος* δὲ καὶ *σκουρὸς* εἶναι τὸ αὐτὸ ἐπίθετον, ὡς κατωτέρω θὰ εἴπωμεν. Ἀλλὰ δὲν παρήχθησαν οἱ δύο τῶν τύπων τούτων ἐκ τοῦ τρίτου, ὡς εἰκάζει ὁ Κρουμβάχερ, παραδεχόμενος ὅτι τἄλλα ἐπίθετα εἶναι παραφθοραὶ τοῦ *σκληρός*. Διότι οὔτε τὸ ἐπίθετον *σκληρὸς* ἦτο δυσνόητον καὶ ἀσύνηθες, ὑποκείμενον διὰ τοῦτο εἰς παραφθοράν, οὔτε ἡ παροιμία εἶχεν ἐξαφανισθῇ ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως κατὰ τοὺς ὑστέρους τοῦ μεσαίωνος χρόνους· μᾶλλον τοὐναντίον μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ φερόμεναι παραλλαγαὶ αὐτῆς. Ὅθεν καὶ τοὺς τρεῖς τύπους πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς γνησίας βυζαντινὰς παροιμίας, μηδένα δὲ τούτων νὰ ὑπολάβωμεν πλάσμα βιβλιογράφου, παρανοήσαντος ἢ παρετυμολογήσαντος ἀκατάληπτον εἰς αὐτὸν ὄνομα. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι αἱ μάλιστα διαδεδομέναι παροιμίαι διὰ τὴν πολλὴν χρῆσιν καὶ πολλὰς πάσχουσι μεταβολάς, τοιαύτας δὲ καὶ αὐτὴ ἡ προκειμένη βυζαντινὴ παροιμία παρουσιάζει ἐν τῇ σημερινῇ συνηθείᾳ. Ὅτι δ' ἦτο αὕτη δημοτικωτάτη ἐμφαίνει πλὴν τῆς μακρᾶς διατηρήσεως καὶ ἡ ἀναγραφὴ αὐτῆς ἐν πολλαῖς συλλογαῖς.

Τὸ ἐπίθετον *σκληρός*, κατὰ τὸν Κρουμβάχερ, τίθεται ἐνταῦθα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὠμοῦ, ἀπανθρώπου (grausam), ἐλέγετο δ' ἡ παροιμία, κατὰ τὸν σοφὸν βυζαντινολόγον, ἐπὶ τοῦ διὰ δόλου καὶ βίας ζητοῦντος νὰ προσπορίσῃ ἑαυτῷ κέρδος. Ὁδηγούμενοι δμως καὶ ὑπὸ τῶν σημερινῶν δημωδῶν παροιμιῶν, πρέπει ἄλλως νὰ ἑρμηνεύσωμεν αὐτήν, ὡς λεγομένην μᾶλλον ἐπὶ τῶν κλεπτῶν καὶ καθόλου τῶν κακοποιῶν, οἵτινες ἢ ἀρνοῦνται μετὰ θρασύτητος ὅτι διέπραξαν τὴν φωραθεῖσαν πρᾶξιν ἢ καταγγέλλουσιν ἄλλους ὡς ἐνόχους[1].

---

1. Σαφῶς ταύτην τὴν ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τὴν παροιμίαν καὶ ὁ Γλυκᾶς ἐν τῇ ἐμμέτρῳ θεολογικῇ ἑρμηνείᾳ (Σάθα, Μεσ. Βιβλ., τ. Ε΄, σ. 544 - 545).

Καὶ πῶς θρασὺς ὁ τὴν αἰδῶ προβεβλημένην ἔχων,
ὁ δ' αὖ ἀπαρρησίαστος, τὰς χεῖρας πῶς ἀνταίρει;

Κλέπτης κατ' αὐτὸν εἶναι ὁ Ἀδάμ, ὡς τολμήσας νὰ φάγῃ τὸν ἀπηγορευμένον καρπόν· ὁ αὐτὸς δμως λέγεται καὶ ἰσχυρὸς ἢ σκληρός, διότι καίπερ ἁλοὺς ἐπ' αὐτοφώρῳ, δὲν ὡμολόγησε τὴν πρᾶξίν του καὶ δὲν μετενόησεν, ἀλλὰ τοὐναντίον, φανεὶς ἰσχυρογνώμων, ἐπροφασίζετο, αὐτὸν τὸν Θεὸν αἰτιώμενος ὡς αἴτιον τῆς πράξεως:

Οὐκ ἔθετο μετάνοιαν, οὐκ ἤτησε συγγνώμην,
ἀλλ' ἤθελεν ἀνδρίζεσθαι, φανεὶς ἰσχυρογνώμων,
καὶ δῆθεν ἰσχυρίζετο, πλέκων ἀπολογίας...
καὶ σπεύδων προφασίζεσθαι πάντως ἐν ἁμαρτίαις...
τρόπον τινὰ καὶ τὸν Θεὸν καταιτιᾶσθαι θέλων.

Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐκφράζει καὶ ὁ βυζαντινὸς Μανασσῆς ('Αρίστανδρ. Β' 95, τ. ΙΙ, σ. 561 Hercher): *Ὀχλώδης γὰρ καὶ κραύγασος ἅπας λῃστὴς καὶ λάλος*, καὶ ἡ ἀρχαία παροιμία *προσεγκαλεῖν τοὺς φῶρας* ('Αποστολ. 1147), ἧς πλὴν τοῦ ῥήτορος 'Αριστείδου, εἰς ὃν παραπέμπουσιν οἱ ἐκδόται τῆς Γοττιγκείου συλλογῆς, ποιεῖται χρῆσιν καὶ ὁ Καντακουζηνὸς (Δ' 20, σ. 149 Bonn). Νομίζω δ' ὅτι ὁμοία καὶ οὐχὶ ἀντίθετος τὴν ἔννοιαν εἶναι καὶ ἡ ἄλλη ἀρχαία παροιμία *οἱ φῶρες τὴν βοὴν* (Διογενιαν. 636, 'Αποστ. 1146), ὅπου πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἔξωθεν τὸ ῥῆμα φθέγγονται, βοῶσιν· διότι πλαδαρὰ καὶ ἄχρους γίνεται ἡ παροιμία, ἂν συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ῥήματος δεδοίκασιν, ὡς παρανοήσαντες αὐτὴν συμπληροῦσιν οἱ παροιμιογράφοι.

Αἱ σημεριναὶ δὲ παραλλαγαὶ τῆς βυζαντινῆς παροιμίας εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. *Κλέφτες καὶ ἀπαρνότερος.* (Τραπεζοῦντος. Ἰωαννίδου, Ἱστορ. καὶ στατιστ. Τραπεζοῦντος, σ. 269).

2. *Ἔμ' κλέφτ'ς, ἔμ' ἀπανουθιώτ'ς.* ('Ανέκδοτος Τήνου παρ' 'Αδ. 'Αδαμαντίου).

3. *Ἔμ' κλέφτ'ς, ἔμ' ἀπανουγότιρους.* ('Ανέκδοτος Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [ἦ: *ἀπανουγόταρους*]).

4. *Ἔμ' φτισάρις, ἔμ πανουγότιρους* [ἦ: *ἀπανουγότιρους*]. (Αὐτόθεν παρὰ τοῦ αὐτοῦ).

5. *Ἔμ' κλέφτης, ἔμ' καὶ δυνάμεος.* ('Ανέκδοτος Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

6. *Ἔμου κλέφτης, ἔμου νταβατζῆς.* ('Ανέκδοτος Δημητσάνης τῆς Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασιμάτη).

Ἡ πέμπτη τούτων, ἡ ναξιακή, ἀντιστοιχεῖ τῷ ε' τύπῳ τῆς βυζαντινῆς παροιμίας, διότι τὸ *ἰσχυρὸς* ταύτης εἶναι αὐτὸ τὸ *δυνάμεος* τῆς δημώδους παραλλαγῆς. Ἡ λέξις *δυνάμεος* ἐκ τῆς μετοχῆς δυνάμενος παραχθεῖσα μόνον ἐν ταύτῃ τῇ παροιμίᾳ εὑρηται, καθ' ὅσον γινώσκω, τὴν δὲ σημασίαν της συνάγομεν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς παροιμίας, λεγομένης ἐπὶ ἐκείνων, οἵτινες ἐνῷ φωρῶνται κακουργοῦντες, ἀντὶ νὰ σιωπήσωσιν ἀπαυθαδιάζονται καὶ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἀδικηθέντος. Ὅθεν εἶναι ταυτόσημος τῇ λέξει *δυναστὴς* (δυνάστης)[2], σημαινούσης τὸν ἔχοντα δύναμιν πονηρὸν καὶ χρῆσιν αὐτῆς ποιούμενον πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων, συναπτομένης δ' ἐπίσης πρὸς τὸν κλέπτην ἐν ἄλλῃ παροιμίᾳ: *Τοῦ κλέφτη καὶ τοῦ δυναστῆ καθένας τοῦ χρωστάει*[3], ἥτις ἐν τῇ βυ-

---

2. Ὁ τύπος οὗτος κεῖται ἐν Αἰσωπ. μύθ. 422 Halm: «ἐπισφαλὴς ἐστι βίος πένητι, δυναστοῦ ἄρχοντος πλησίον παροικοῦντος».

3. 'Αραβαντινός, ἀρ. 1408. Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη. Ὁ τύπος *ἀδυναστὸς* ἐν τῇ αὐτῇ παροιμίᾳ παρὰ Bartholdy, τ. ΙΙ, σ. 154 [*τοῦ κλέπτου καὶ τ' ἀδυναστοῦ*]· *δυναστοῦ* δὲ παρὰ Leake, Researches, σ. 451, ἀρ. 60 καὶ *δυνάστου* παρὰ Negris, σ. 135, ἀρ. 887. Φέρεται δὲ παρεφθαρμένον εἰς *δυνατοῦ* παρὰ Δαρβάρει, σ. 297, Μανάρῃ, σ. 42, Sanders, σ. 60, καὶ Σύλλογος ΚΠ., τ. ΚΒ', σ. 323, 430 καὶ εἰς *δανειστοῦ* παρὰ Βενιζέλῳ, σ. 320, ἀρ. 513 καὶ ἐν ἀνεκδότῳ ἠλειακῇ ἣν ἔχω παρὰ τοῦ κ. Λιναρδάκη. Παρὰ δὲ τῷ Urquart (The Spirit of the East, 1839, τ. ΙΙ, σ. 145), δημοσιεύσαντι τὴν αὐτὴν παροιμίαν, ἐλλείπει ὅλως, μόνου τοῦ κλέπτου ἀναφερομένου.

ζαντινῇ παραφράσει τοῦ Πλανούδη (ἀρ. 78) φέρεται οὕτω: *Τῷ κλέπτῃ πάντες χρεωστοῦσι [ὀφείλουσιν ἐν τῷ βαροκκιανῷ κώδικι]· τὸν κακὸν καὶ τίς οὐ φοβεῖται;*

Τὴν ἔννοιαν τῆς προσπαθείας τοῦ κακοποιοῦ πρὸς καθυπερτέρησιν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀδικηθέντας ἀντεγκλήσεσιν ἐνέχουσι καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 2. 3 καὶ 4 νεοελληνικαὶ παραλλαγαί. Τὸ *ἀπανουθιώτ'ς* τῆς τηνιακῆς, ἐπίθετον σχηματισθὲν ἐκ τοῦ ἐπιρρήματος *ἀπανουθιὸ* (ἐπάνωθεν), δηλοῖ τὸν θέτοντα ἑαυτὸν ὑπεράνω τινός. Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν λεσβιακῶν τὸ *(ἀ)πανουγότιρους* ἢ *ἀπανουγόταρους*, τὸ καὶ ἄλλως *ἀπανουβότιρους* λεγόμενον, εἶναι, ὡς μοι ἐπιστέλλει ὁ σεβαστὸς φίλος μου Δ. Ν. Βερναρδάκης, συγκριτικὸν τοῦ ἐπιρρήματος *ἀπάνου* (ἐπάνω)· ὁ δὲ νοῦς τῆς παροιμίας ὅτι καὶ κλέπτης εἶναι καὶ παρεπάνω ἀπὸ ἐκείνους ὅπου ἔκλεψε θέλει νὰ φαίνεται ἢ νὰ ἐνεργῇ. Ἐν δὲ τῇ 4 παραλλαγῇ ὁ κλέπτης ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ γενικωτέρου ὀνόματος *φτισάρις* (πταίστης).

Ὁ *ἀπαρνότερος* τῆς τραπεζουντίας παραλλαγῆς εἶναι ὁ ἀρνούμενος τὴν πρᾶξίν του, ὁ *σκληρὸς* τῆς βυζαντινῆς, ἐν ᾗ τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἶναι συνώνυμον τοῦ σκληροκάρδιος ἢ σκληροτράχηλος, πάντως δὲ δὲν σημαίνει τὸν ἀπηνῆ. Ἡ τουρκικὴ τέλος λέξις *νταβατζῆς* τῆς γορτυνιακῆς παραλλαγῆς δηλοῖ τὸν φίλεριν καὶ φιλόδικον, τὸν ἐγείροντα θόρυβον πρὸς παραπλάνησιν. Εἰκάζω δ' ὅτι τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν ἔχει καὶ τὸ *σκοῦρος* ἢ *σκουρὸς* τῶν βυζαντινῶν, διότι θεωρῶ ἀμφότερα τύπους τῆς αὐτῆς λέξεως, ἐτυμολογουμένης ἀπὸ τῆς λατινικῆς obscurus (ἰτ. oscuro). Τούτων μόνον τὸν προπερισπώμενον ἔχει καὶ ἡ ὁμιλουμένη εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἀμαυροῦ καὶ σκοτεινοῦ[4]. Καὶ παροιμιακαὶ φράσεις εἶναι συνήθεις σήμερον *τά 'φερε σκοῦρα* ἐπὶ παρεμβαλλομένων προσκομμάτων, ἢ *τά 'βρε σκοῦρα* ἐπὶ τῶν εἰς ἀμηχανίαν περιερχομένων ἢ ἀποτυγχανόντων εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των. Ἴσως δὲ τὸ *σκοῦρος* τοῦτο τῆς βυζαντινῆς παροιμίας δηλοῖ τὸν ἀποκρύπτοντα ἢ ἐπισκοτίζοντα τὰ πράγματα.

Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐκφράζουσιν ἐν ἄλλῃ διατυπώσει καὶ αἱ κατωτέρω νεοελληνικαὶ παροιμίαι.

—*Ἂν δὲν ἀγριέψῃ ὁ κλέφτης, δὲν σωπαίνει ὁ νοικοκῦρις.* (Λακωνικὴ παρὰ Π. Γ. Γενναδίου· διδάσκουσα ὅτι πολλάκις εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπειλήσῃ ὁ πταίσας, ἵνα παύσῃ ὁ ἀδικηθεὶς ἐγκαλῶν).

—*Κάμνει ὁ κλέφτης ταραχὴν νὰ φοηθῇ ποῦ χάσῃ.* (Κύπρου. Σακελλάριος, σ. 285, ἀρ. 270).

—*Φουνὴ τ' νοικοκύρι ν' ἀπαριάκῃ τοὺ βιό τ'.* (Ἰωαννίνων παρὰ Δ. Μ. Σάρρου· ἤτοι δι' ἀπειλῶν φοβίζει τὸν κύριον, ὅπως ἐγκαταλίπῃ ἔρημον καὶ ἀπροστάτευτον τὴν περιουσίαν του).

—*Βγάλε φωνὴ τοῦ νοικοκύρη ν' ἀστοχήσῃ τὸ δικό του.* (Βενιζέλος, σ. 41, ἀρ. 45).

—*Γαγγλάζ' ὁ κλέφτης καὶ τσαῦζ', φοβέθητι π' ἔχασες.* (Τραπεζοῦντος. Τριανταφυλλίδης, σ. 268).

4. Τὸ τῆς συνηθείας σγουρός, σημαῖνον τὸν οὐλότριχα, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ξένη λέξις, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀρχαία γυρός.

—*Νὰ σύρ' ὁ κλέφτες τὴμ φωνὴν νὰ φοβηθῇ π' ἐχάσεν.* (Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη).

—*Νὰ βγάλῃ ὁ κλέφτης τὴ φωνὴ νὰ φοβηθῇ ποῦ χάσῃ.* (Βενιζέλος, σ. 66, ἀρ. 8).

—*Ἄ σύρῃ κλέφτης τὴν φωνὴν νὰ φοηθῇ ποῦ χάσῃ.* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ Σύλλογος, τ. ΚΒ΄, σ. 321, ἀρ. 313).

—*Νὰ βάλ' ἡ κλέφτης τὴν φουνὴν νὰ φύγ' ἡ νοικοκῦρις.* (Λιβισίου παρὰ Μουσαίου).

—*Φωνάζει ὁ κλέφτης νὰ φύγῃ ὁ νοικοκῦρις.* (Βενιζέλος, σ. 66, ἀρ. 9 [*Σκούζει*]. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 3. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 287, ἀρ. 872 [*Σκούζ' ὁ κλ.*]. —Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΗ΄, σ. 187, 105[*γιὰ νὰ φ.*]. —Καλαβρύτων παρὰ Α. Κωνσταντινοπούλου [ὁμ.]. —Πύργου Ἠλείας παρὰ Λιναρδάκη [ὁμ.]. —Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Φ. Ἡλιοπούλου [ὁμ.]. —Λαγκαδίων Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασιμάτη [*νοικοτσῦρις*]).

—*Φωνάζει ὁ κλέφτης γιὰ νὰ φοβηθῇ ὁ νοικοκῦρις.* (Κωνσταντινουπόλεως. Ἡμερολ. τῆς Ἀνατολῆς 180, 33 [*φωνάζ' ὁ κλέπτης-οἰκοκύρης*]. —Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη. —Τήνου παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ καὶ Ἀδ. Ἀδαμαντίου [*φωνάζ' ὁ κλέφτις νὰ φοβιθῇ ὁ νικοκῦρις*].

—*Φουνάζι ἡ κλέφτις νὰ φουβιθῇ ἡ νοικουτσῦρις.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Ἐφώναξε ὁ κλέφτης καὶ φοβήθηκε ὁ νοικοκῦρις.* (Καρυστίας παρὰ Μπιλίρη).

—*Φωνάζει ὁ κλέφτης νὰ ξιππάσῃ τὸ νοικοκῦρι.* (Λακκοβικίων. Γοῦσιος, σ. 91).

—*Ὁ κλέφτης ἔσυρε φωνὴ νὰ φύγῃ ὁ νοικοκῦρις.* (Κρήτης. Jeannaraki, σ. 104).

—*Νὰ σύρῃ ὁ κλέφτης τὴ φωνή νὰ φύγῃ ὁ νοικοκῦρις.* (Leake, Researches 450, 56 [*Ἔσυρ' ὁ κλέπτης-οἰκοκῦρις*]. Δάρβαρις, 297 [ὁμ.]. Κοραῆ, Ἄτ. Β΄, σ. 319 [*ὁ κλέπτης τὴν φωνὴν-ὁ οἰκοκῦρις*]. Negris, σ. 44, 274 [*Ἔσυρ' ὁ κλ. τὴν φωνήν*]. Μανάρης, σ. 18 [*Ἔβγαλεν ὁ κλέπτης*]. Sanders, σ. 224, 56 [*Ἔσυρ' ὁ κλέπτης τὴν φωνὴν-οἰκοκύρης*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 378 [*Ἐβγάζ' ὁ*]. Βενιζέλος, σ. 66, 7 [*Ἔσυρ' ὁ κλ. ἢ: Ἔβγαλ' ὁ κλ.*]. Ἀνατ. Ἐπιθ. Α΄, 560, 391. —Σύμης. Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος, τ. Η΄, σ. 487, 135 [*νὰ κόψ' ὁ ν.*]. —Κρήτης. Φρατζεσκάκης, σ. 111. —Νισύρου. Ζωγρ. ἀγ. 411, 30 [*νὰ κόψ' ὁ ν.*]. —Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγ. Α΄ 307, 401 [*γιὰ νὰ φύ' ὁ ν.*]. — *Δημητσάνης παρὰ Κ. Κασιμάτη [Σύρνει ὁ κλ.]*. —Σύρου παρὰ Π. Σαρρῆ. —Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη [*νὰ φύῃ*]. —Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι. —Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη. —Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη. —Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Νὰ σύρ' ἡ κλέφτις τὴ φουνὴ νὰ φύγι ἡ νοικουτσῦρις*].

—*Χτυπᾷ καὶ σκούζει.* (Βενιζέλος, σ. 146, ἀρ. 450).

Καλὴ πετρεὰ τοῦ ἦλθε ἐκ τὸ ἀνῶγιν.

Οὕτω πιθανῶς ἔχει ἡ βυζαντινὴ αὕτη παροιμία, ἀποκαθισταμένου τριμέτρου ἰαμβικοῦ καταληκτικοῦ στίχου μετὰ συνιζήσεως εἰς τὸν δεύτερον καὶ τέταρτον πόδα. Ἐν τοῖς κώδιξιν ἔχει ὑποστῆ τινας παραφθοράς: *Καλὴ πετραία τοῦ ἦλθεν ἐκ τὸ ἀνῶγιν* (Σάθα, Μεσ. Βιβλ., τ. Ε', σ. 555, 14. Ducang., Gloss., τ. II, σ. 153. Kr., MGS, σ. 117). *Καλὴ περαία ἐκ τὸν ἀνῶγι, Καλὴ πετρέα ἐκ τὸ ἀνῶγιν, Καλὴ πετρὰ ἄνω ἐκ τὸ ἀνώγεον* (Kr., MGS, σ. 117). *Καλὴ πετρέα ἀνω]ης(!) ἐκ τὸ ἀνῶγιν* (Ἀττ. ἡμερ., σ. 364, 7).

Ὁ Κρουμβάχερ ἑρμηνεύει: «Καλὴ εἶναι ἡ πετριὰ ἀπὸ τὸ ἀνώγεον, ἤτοι εὔκολος εἶναι ἡ ἐξ ἀσφαλοῦς ἐπίθεσις». Νομίζει δ' ὅτι ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τῆς ἀρχαίας *Ἀφ' ὑψηλοῦ μου καταγελᾷς* καὶ τῆς δημώδους *Βλάχος στὸ βουνὸ σιγαλὴ θάλασσα*. Καὶ ἡ μὲν δημώδης παροιμία οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν βυζαντινήν, ὡς ἐπίστευσεν ὁ Κρουμβάχερ, πλανηθεὶς ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Βενιζέλου (σ. 42, ἀρ. 51), ἀντιγράφοντος τὸν Ἀραβαντινὸν (ἀρ. 181), ἐν ᾧ ὀρθῶς ἡρμήνευσε ταύτην ὁ Mommsen (Gr. Jahreszeiten I, ἀρ. 66), ὡς σημαίνουσαν ὅτι ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ ποιμένες ἀνέρχονται εἰς τὰ ὄρη, ἤτοι ἀπὸ τῆς 23ης Ἀπριλίου, ἐπικρατεῖ ἐν τῇ θαλάσσῃ γαλήνη. Ἀλλ' οὐδ' ἡ ἀρχαία παροιμία πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς τὴν βυζαντινήν, ἄλλην ἔννοιαν ἔχουσαν, ἣν ὑποδεικνύει ἡ λύσις. Κατὰ ταύτην ἀλληγορεῖται ἐν τῇ παροιμίᾳ ὁ Γολιὰθ πληγεὶς «ἐξ ὕψους, ἐκ τῆς θείας δυνάμεως», ἢ ὁ διάβολος πληχθεὶς διὰ τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ πέτρας πεμφθείσης ἐκ τοῦ ἀνωγίου ἤτοι τοῦ οὐρανοῦ (K r., MGS, σ. 75). Σαφέστερον δ' ἐκτίθεται ἡ ἀλληγορία ἐν τῇ λύσει τῶν 228 καὶ 3085 παρισινῶν κωδίκων (παρὰ Σάθα, σ. 556):

καὶ γὰρ ἐξ ὕψους κατελθὼν ὁ παντοκράτωρ λόγος
αὐτὴν καιρίαν ἔπληξε τὴν κεφαλὴν τοῦ πλάνου

κατωτέρω δὲ παραβάλλεται ἡ πετρεὰ ἐκ τὸ ἀνῶγιν πρὸς τὸν λίθον δι' οὗ «ἐξ ὕψους κραταιᾷ χειρὶ νευρούμενος» ἔπληξεν ὁ Δαβὶδ τὸν Γολιάθ.

Ὅθεν πρόκειται περὶ λίθου δστις πίπτει ἄνωθεν καὶ τραυματίζει τὸν κάτωθι ἱστάμενον, βαλλόμενος ὑπὸ τιμωροῦ χειρός, καὶ οὐχὶ ὑπὸ ἀδυνάτου ἐνεδρεύοντος ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Ἡ δὲ παροιμία ἐλέγετο πιθανῶς ἐπὶ δυστυχήματος ἢ τιμωρίας πονηροῦ, ἐπερχομένης ὁπόθεν ἥκιστα προσεδόκα. Τοῦτο ἐκφράζουσι καὶ αἱ σημεριναὶ παροιμίαι:

—*Ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ κατεβαίνει ἀπὸ τὰ κεραμίδια.* (Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, ἀρ. 454. Βερέτας, σ. 74, ἀρ. 34 [*ἀπ' τὰ κεραμίδια κατεβαίνει*]. Βενιζέλος, σ. 103, ἀρ. 164 [ὁμοίως]. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 19 [ὁμοίως]. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 160 [ὁμοίως]. —Κυνουρίας παρὰ Δ. Ἀντωνίου).

—*Ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴ νερωνιὰ κατεβαίνει.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη. *Νερωνιά*= ἡ χολέδρα τῆς στέγης).

Ὁ Ἀραβαντινὸς ἑρμηνεύει τὴν παροιμίαν ταύτην ὀρθῶς οὕτως: «ἡ θεία

δίκη ἀπροόπτως καὶ ἀπροσδοκήτως ἐπιπίπτει πολλάκις κατὰ τῶν ἐλπιζόντων διαφυγεῖν αὐτήν». Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ἑπομένη:

—*Ἡ τύχη κατεβαίνει κι ἀπὸ τὰ κεραμίδια.* (Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λεων. Κωνσταντοπούλου). Ἐπὶ δὲ τῶν ἀνελπίστως συμβαινόντων ἔχομεν μεσσηνιακὴν παροιμίαν λέγουσαν: *Καμμιὰ φορὰ τὰ φέρνει ὁ διάβολος κ' ἡ σκούφια τοῦ Μιχάλη κ' ἔρχονται τὰ πράγματα ἀπὸ τὰ κεραμίδια* (Νεοελλ. Ἀνάλ., ἀρ. 167). Παροιμιώδης δέ τις φράσις περὶ ἀπροσδοκήτως συμβάντος εἴς τινα δυστυχήματος παρέχει ὁμοίαν εἰκόνα: *Κεραμίδα τοῦ 'ρθε.* Ἐν δὲ Κεφαλληνίᾳ ἐπὶ ἀβεβαίων καὶ ἐπικινδύνων πραγμάτων συνηθίζουσι νὰ λέγωσι *Μιλεῖ κανεὶς ἀπουκάτου ἀπὸ τὰ κεραμίδια* (παρὰ Σπ. Παγώνη), ἐννοοῦντες ὅτι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπέλθῃ κακόν τι ἀπροόπτως. Ἐν Ἰωαννίνοις δὲ συνηθίζεται ἡ κατάρα: *Νὰ τοῦ βρῇς ἀποὺ τὰ κεραμίδια.*

Ἡ εἰκὼν προδήλως ἐλήφθη ἐκ κεραμίδος καταπιπτούσης ἐκ τῆς ὀροφῆς καὶ τραυματιζούσης τὸν ἀμέριμνον διαβάτην[5]. Ἐν τῇ βυζαντινῇ παροιμίᾳ δὲν ἔχομεν κεραμίδα ἀλλὰ λίθον, διότι ἐννοεῖται οἰκία ἔχουσα ἐν τῇ στέγῃ δῶμα, μὴ ἐστεγασμένη δὲ διὰ κεράμων.

Εἰς τὴν παροιμίαν ταύτην ἀναφέρεται πιθανῶς καὶ χωρίον τι τοῦ Νικήτα Χωνιάτου (Β΄ 3, σ. 108, 16 Bonn), ἐν ᾧ ἱστορεῖ οὗτος ὅτι ἐπιτεθέντος τοῦ Κοντοστεφάνου κατὰ τοῦ πατριάρχου Κοσμᾶ τοῦ Αἰγινήτου «αὐτὸς ὁ πατριάρχης πραείᾳ οὕτωσί πως ἔφησε τῇ φωνῇ· ἄφετε αὐτόν, ὅσον οὔπω *τὴν οἰκείαν πετρέαν ληψόμενον*, τὸν ἐκείνου μόρον ὅτῳ ξυμβαίη τρόπῳ γριφολογῶν ὧδε καὶ αἰνιττόμενος». Ἀπέθανε δ' ὁ Κοντοστέφανος «*λιθιδίῳ* κατὰ τοῦ κενεῶνος πέτρας ἀπορραγέντι βληθείς, ἣν περ ἐπαφῆκεν *ὑψόθεν* ἀφετήριον ὄργανον» (αὐτ., Β΄ 2, σ. 105, 16 Bonn).

Ὁμοίας παροιμίας εὑρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Οἱ Γάλλοι λέγουσιν il lui est tombé une tuille sur la tête, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ *κεραμίδα τοῦ 'ρθε* τῆς ἑλληνικῆς. Οἱ Düringsfeld (II, σ. 286 - 287, ἀρ. 515) παραθέτουσι μίαν φλαμανδικὴν καὶ τέσσαρας ἰταλικάς, λεγούσας ὅτι ἂν πέσῃ ἄνωθεν λίθος (κατὰ τὴν φλαμανδικήν) ἢ κεραμίς (κατὰ τὰς ἰταλικάς), θὰ συντρίψῃ τοῦ ἀτυχοῦς τὴν κεφαλήν, ἐν πεδεμοντιακῇ μάλιστα παραλλαγῇ ὁρίζεται ὅτι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἔχοντος ἀτυχίαν, ἡ κεραμὶς πίπτει ἐκ τῆς στέγης (un cop dal teit).

Εἴδαμεν φαρακλόν, ἀλλὰ πάλιν νὰ φαίνεται ὁ μυαλός του!

καὶ

Εἴδαμεν φαρακλόν, ἀλλὰ ἔχει που καὶ μίαν τρίχα.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεοελληνικῶν παραλλαγῶν ἀποκατέστησα δύο βυζαν-

5. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν αἱ ἀθηναϊκαὶ ἐφημερίδες ἀνήγγελλον τὸν θάνατον ἀνδρὸς τραυματισθέντος κατὰ τοιοῦτον τρόπον.

τινὰς παροιμίας, ἀντὶ τῆς ἐν τοῖς χειρογράφοις φερομένης μιᾶς κατὰ τοὺς ἑξῆς τύπους:

α΄. *Εἴδαμεν φαρακλὸν (φαλακρόν), ἀλλὰ πάλιν νὰ φαίνεται ὁ μυαλός του κακὸν ἔνι* (εἶναι). (Σάθα, Μεσ. Βιβλ., τ. Ε΄, σ. 568. Κρ., MGS, σ. 119, ἀρ. 21).

β΄. *Οἴδαμεν καὶ φαλακρόν, ἀλλ' ὁ μυελός του νὰ φαίνεται οὐκ ἔνι καλόν.* (Ἀττ. ἡμερ., σ. 366, 33. Κρ., MGS, σ. 119).

γ΄. *Εἴδαμεν φαρακλόν, ἀλλὰ πάλιν νὰ φαίνεται ὁ μυελός του.* (Κρ., Sitzungsb. bayer. Ak., 1887, σ. 69. Κρ., MGS, σ. 119).

δ΄. *Εἴδαμεν φαρακλόν, ἀλλὰ ἔχει που καὶ μίαν τρίχα καὶ πάλιν ἐὰν φαίνηται ὁ μυελός του οὐκ ἔνι καλόν.* (Κρ., MGS, σ. 119).

Ὁ Kurtz ἐν Philologus, τ. III, σ. 458 ἑρμηνεύει: «καὶ ὁ φαλακρὸς εἶναι καλός, ἀλλὰ τρέχει τὸν κίνδυνον νὰ φανῇ ὁ ἐγκέφαλός του (δηλ. ν' ἀποκαλυφθῇ ὁ νοῦς του) καὶ τοῦτο ἐπὶ βλάβῃ του». Ὁ δὲ Κρουμβάχερ (MGS, σ. 156) φρονεῖ ὅτι ἡ παροιμία ἀναφέρεται εἰς γέροντας καὶ διὰ τὸ γῆρας ἀπομωρανθέντας ἄνδρας: «Ἡ ἕδρα τοῦ νοῦ, τὸ κρανίον τοῦ φαλακροῦ εἶναι καταφανέστερον ἢ τὸ τοῦ κομήτου· ἀλλὰ πολλῶν φαλακρῶν ἤτοι γερόντων, καλύτερον θὰ ἦτο νὰ ἔμενε κεκρυμμένον τὸ κρανίον, ἤτοι ἡ διάνοιά των». Ἡ ἔννοια ὅμως τῶν παροιμιῶν εἶναι ἄλλη. Τῆς μὲν πρώτης: εἶναι ἀνεκτὸν ἂν τις εἶναι φαλακρός, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τοσοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ φαίνεται ὁ ἐγκέφαλός του, ἐν ἄλλοις λόγοις καὶ τὰ κακὰ εἶναι ἐνίοτε ἀνεκτά, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ὑπερβολὴ αὐτῶν. Τῆς δὲ δευτέρας: ἔχει καὶ ἡ ἀναίδεια τὰ ὁριά της· καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναιδέστατοι δὲν ἔχουσι παντελῶς ἀποπτύσῃ τὴν αἰδῶ.

Αἱ νεοελληνικαὶ παραλλαγαὶ δύνανται νὰ ταχθῶσιν εἰς δύο κατηγορίας, τὴν μὲν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν πρώτην τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν, τὴν δὲ πρὸς τὴν δευτέραν. Εἰσὶ δ' αὗται:

—*Καλὸς εἶναι κι ὁ κουτρούλης, μὰ νὰ μὴ φανῇ ὁ μυαλός του.* (Μήλου. Νεοελλ. Ἀνάλ., ἀρ. 232).

Κουτρούλης δὲν εἶναι κύριον ὄνομα, ἀλλ' ἐπίθετον σημαῖνον τὸν φαλακρόν· τὸ θηλ. *κουτροῦλα* (ἐν Νισύρῳ. Ζωγρ. ἀγὼν Α΄, σ. 384)· *τὸ κούτρουλο παιδί* (Δελτίον Ἱστ. Ἑτ. Α΄, σ. 278). Μεταφορικῶς δὲ *κουτρούλης* λέγεται ὁ οἰκτρὸν βίον διάγων, ὁ ἄξιος ἐλέους. Ἐν Καρπάθῳ ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον τῶν πρωτοτοκίων, *κουτρούλης, κουτροῦλα* εἶναι τὰ ὑστερότοκα τέκνα, τὰ μὴ λαμβάνοντα μερίδα ἐκ τῆς περιουσίας τῶν γονέων. Ἡ λ. ἐκ τοῦ κοῦτρα (κεφαλὴ) παραγομένη ἦτο γνωστὴ καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ κυρίου ὀνόματος Κουτρούλης παρὰ Νικηφ. Γρηγ. ΣΤ΄ 9, σ. 204.

—*Καλὸς εἶν' ὁ καραφλός, μὰ νὰ μὴν παραφαίνωνται καὶ τὰ μυαλά του* (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).

Ἡ παροιμία αὕτη λέγεται καὶ ἐπὶ τῶν ὑπερβολικὴν ἀγαθότητα δεικνυόντων, ἥτις πολλάκις τοῖς φέρει βλάβην. Ἐκφράζει δηλ. τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἣν καὶ πολλαὶ ἄλλαι δημώδεις παροιμίαι, οἷον: *Ὁ παραπολὺ καλὸς ἄνθρωπος δὲν φελάει, Ἡ πολλὴ ἡ καλοσύνη εἶναι καὶ μπουνταλοσύνη* καὶ ἄλλαι τοιαῦται).

—*Εἶδα γὼ πολλοὺς σπανούς, μά 'χαν καὶ κάπου τρίχα.* (Βενιζέλος, σ.

69, ἀρ. 48 [*σπ.-εἶχαν*]. Ἀθηναϊκὴ Ἑβδομὰς Α΄, 120. —Χίου. Κανελλάκης, σ. 243, ἀρ. 226).

—*Εἶδα τσαὶ πολλοὺς σπανούς, μά 'χαν τσαὶ καμμάτιν τρίχα.* (Μεγίστης παρὰ Ἀχ. Διαμαντάρα).

—*Εἶδα γὼ πολλοὺς σπανούς, μά 'χανέ που καὶ τρίχα.* (Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη).

—*Εἶδα πολλοὶ σπανοί, μά 'χαν καὶ κάποια τρίχα.* (Τήνου παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ. —Κρήνης παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Εἶ. καὶ π.-καὶ κάπου τρ.*]).

—*Εἶδα γὼ πολλοὶ σπανοί, | μά εἶχαν τρίχα καὶ μαλλί.* (Βενιζέλος, σ. 69, ἀρ. 48 [*πολλοὺς σπανούς*]. Ἀν. ἐπιθ. Α΄ σ. 452, 103. —Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*πουλλοὶ σπ. μά 'χαν τρ. τσὶ μ.*]).

Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τῆς ἐννοίας, ἣν ἀποδίδω εἰς τὴν παροιμίαν, στηρίζεται καὶ ἡ ἀλληγορία τῆς λύσεως: «εἴδαμεν φαρακλόν, τουτέστιν ἁμαρτωλὸν καὶ ἄσπλαγχνον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθοῦ τινος μέτοχον κτλ.» (Σάθας, τ. Ε΄, σ. 568. Kr., MGS, σ. 81).

Ὁ ὑπ' ἀρ. 3 τύπος τοῦ παρισινοῦ κώδικος 1409 μοὶ φαίνεται ὁ γνησιώτερος, διότι τὰ συμπληρώματα *οὐκ ἔνι καλὸν ἢ κακὸν ἔνι* παρέλκουσιν ὅλως. Τὴν δὲ δευτέραν παροιμίαν παρέλαβον ἐκ τοῦ τύπου 4 τοῦ ταυρινικοῦ κώδικος, ἐν ᾧ προδήλως συνεχωνεύθησαν αἱ δύο παροιμίαι, ὡς μᾶς διδάσκουσιν αἱ νεοελληνικαὶ παραλλαγαί.

Διπλὸν σώζει καὶ μοναπλὸν οὐ σώζει.

Οὗτος ὁ δημοτικώτερος εἶναι καὶ ὁ γνησιώτερος τύπος τῆς παροιμίας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Κρουμβάχερ. Ἐν τισι χειρογράφοις ἀντὶ τοῦ *διπλὸν* καὶ *μοναπλὸν* φέρεται *διπλοῦν* καὶ *μοναπλοῦν* (Kr., Sitzungsb., 1887, σ. 69, ἀρ. 25· MGS, σ. 119. Ἀθωνικὸς κῶδ. μονῆς Ἰβήρων, ἀρ. 805, 35), ἐν ἄλλοις δὲ προστίθεται τὸ *γάρ*: *Διπλὸν γὰρ σώζει καὶ μοναπλοῦν οὐ σ.* (Kr., MGS, σ. 119. Ἀττ. ἡμερ. 366, 36). Ὁ Πλανούδης, ἀρ. 217 παραφράζει: *Ἁπλοῦν οὐκ ἐφικνεῖται καὶ διπλοῦν ἐφικνεῖται*, ἐκφερομένης ἐρωτηματικῶς τῆς παροιμίας ἐν τῷ λαυρεντιανῷ κώδικι.

Ὁ Κρουμβάχερ μεταφράζων «διπλάσιον φθάνει καὶ ἁπλοῦν δὲν φθάνει», ὑποθέτει ὅτι ἐννοεῖ ἡ παροιμία, ὅτι ἂν καταβληθῇ διπλασία δύναμις κατορθοῦνται πολλά, ἀκατόρθωτα δι' ἁπλῆς δυνάμεως. Ἀλλ' οὕτως ἑρμηνευομένη ἐλέγχεται ληρώδης ἡ παροιμία, ὁμολογεῖ δὲ καὶ ὁ Κρουμβάχερ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ διαγνώσῃ ποῦ ἔγκειται τὸ ὀξύμωρον αὐτῆς. Ἐπλανήθη ὅμως, διότι ἔλαβε τὸ *διπλὸς* εἰς τὴν σημασίαν τοῦ διπλάσιος, ἐνῷ ἐνταῦθα ἔχει ὅλως ἀντίθετον. Διπλὸ εἶναι τὸ εἰς δύο διπλωμένον. Τὸ σχοινίον, περὶ οὗ πρόκειται ἐν τῇ παροιμίᾳ, εἶναι τὸ αὐτό, ἀλλ' ὅταν εἶναι μονὸν ἤτοι ἀδίπλωτον, δὲν ἐξαρκεῖ εἰς τὸν μωρὸν πρὸς τὸν σκοπόν του (ν' ἀντλήσῃ λόγου χάριν ὕδωρ ἐκ τοῦ φρέατος), καὶ ὅμως νομίζει οὗτος ὅτι θὰ ἐξαρκέσῃ, ἂν ἐλαττωθῇ κατὰ τὸ ἥμισυ τὸ μῆκός του, εἰς δύο διπλουμένου. Ἐφαρμόζεται δ' εἰς πλείστας περιστάσεις ἡ παροιμία ὑπὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, διατηρήσαντος πολυπληθεῖς παραλλαγὰς αὐτῆς. Ὁ ἀγοράζων εὐθηνὰ πράγματα χάριν οἰκονομίας, ἀντὶ δαπανη-

ροτέρων ἀλλὰ καὶ διαρκεστέρων, ἐξομοιοῦται πρὸς τὸν χωρικὸν ἢ τὸν λωλὸν τῆς παροιμίας. Ὁμοίως ὁ ζητῶν νὰ περιορίσῃ τὰς δαπάνας του, ἐνῷ αὗται μόλις ἐπαρκοῦσι πρὸς συντήρησίν του· ἢ ὁ καταδαπανώμενος εἰς δικαστικὰ ἔξοδα πρὸς ἐπιδίωξιν ἀβεβαίου κέρδους ἐκ σαθρᾶς δίκης· ἢ ὁ φειδωλευόμενος μικρὰν δαπάνην, δι' ἧς θὰ προελάμβανε μεγάλην ζημίαν. Ὅτι δὲ ταύτην τὴν ἔννοιαν ἔχει τὸ *διπλὸς* τῆς βυζαντινῆς παροιμίας, πλὴν τῆς σημερινῆς χρήσεως, μαρτυρεῖ ἀριδήλως καὶ ἡ ἐν τῷ ἀθωνικῷ κώδικι τῶν Ἰβήρων ἑρμηνεία: «διπλοῦν σώζει πρὸς τὸ σωθῆναι, ὅπερ ἐστὶ *μικρὸν καὶ κοντόν*.... καὶ ὅταν καὶ τὸ διπλοῦν *ἐκταθὲν* (κῶδ. ἐκτείνῃ) *εἰς μῆκος ἁπλωθῇ*».

Αἱ γνωσταί μοι νεοελληνικαὶ παραλλαγαὶ εἶναι αὗται:

—*Μονὸν δὲν φθάνει τὸ σχοινὶ καὶ διπλὸ περισσεύει.* (Μ α ν ά ρ η ς, σ. 27).

—*Μουνὸ δὲν φτάνι, διπλὸ ἀρτιρνάει.* (Λακκοβικίων Μακεδονίας παρὰ Ι. Πρωίου).

—*Μουνὸ δὲ φτάνι, διπλὸ φτάνι κὶ πιρισσεύει.* (Ἰωαννίνων παρὰ Δ. Μ. Σάρρου).

—*Μονερὸ τὸ σχοινὶ δὲ φθάνει, διπλὸ φθάνει καὶ περισσεύει.* (Λακωνίας παρὰ Π. Γενναδίου).

—*Τοὺ στσοινὶ μουνὸ δὲ φτάνι διπλὸ περσεύγι.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Τοῦ λωλοῦ τὸ σκοινὶ μονὸ δὲ φθάνει καὶ διπλὸ περισσεύει.* (Ἀνατ. Ἐπιθ. Α΄, σ. 560, 413).

—*Τοῦ παλαβοῦ τὸ σκοινὶ τ' τὸ βάζιν μονὸ καὶ δὲ φτάνι κ' ὕστερα τ' τὸ βάζιν διπλὸ καὶ πιρισσεύι.* (Τήνου παρὰ Ἀδ. Ἀδαμαντίου).

—*Τοῦ Ρωμιοῦ τὸ σκοινὶ δὲ φτάνει μονό· διπλό, φτάνει, καὶ περισσεύει.* (Π α π α ζ α φ ε ι ρ ό π ο υ λ ο ς, σ. 302, ἀρ. 1062. —Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Φ. Ἠλιοπούλου [*σκ. μονὸ δὲ φτάνει, δ. φτ. καὶ περσεύει*]).

—*Τοῦ Ρωμιοῦ μονὸ δὲ φτάνει, διπλὸ περσεύει.* (Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου).

—*Τοῦ φτουχοῦ τοὺ σκοινὶν μουνὸν ἓν φθάνει κὶ διπλὸν ἀπρουσεύγει.* (Λιβισίου παρὰ Μουσαίου).

—*Τοῦ φτωχοῦ τὸ σ'οινὶμ μονὸδ δὲν ἰφτάνει, τσαὶ διπλὸπ περισσεύει.* (Μεγίστης παρ' Ἀχ. Διαμαντάρα).

—*Τοῦ φτωχοῦ τὸ σκοινὶ μονὸ δὲν ἐφτάνει καὶ διπλὸ περισσεύει.* (Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγὼν Α΄, σ. 362, 406).

—*Τοῦ φτωχοῦ τὸ σκοινὶ δὲν τοῦ φτάνει μονὸ καὶ περισσεύει διπλό.* (Κορινθίας παρὰ Δ. Χ. Δουκάκη).

—*Τοῦ φτωχοῦ τὸ σχοινὶ μονὸν δὲν φθάνει καὶ διπλοῦν περισσεύει.* (Ρόδου. Β ε ν ε τ ο κ λ ῆ ς, σ. 89, ἀρ. 51).

—*Τοῦ φτωχοῦ τὸ σκοινί, ἅμα δὲ φτάνῃ μονό, βάλ'το διπλό.* (Καλαβρύτων παρ' Α. Κωνσταντινοπούλου).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σχοινὶ δὲν σώνει, μὰ διπλὸ περισσεύει.* (L e a k e, Researches, σ. 451, ἀρ. 63 [*διπλόν*]. S a n d e r s, σ. 63).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σχοινὶ μονὸ δὲ φτάνει, διπλὸ περισσεύει.*

(Αραβαντινός, ἀρ. 1424 [*τοῦ περ.*]. Βενιζέλος, σ. 324, ἀρ. 568. —Ρόδου. Βενετοκλῆς, σ. 89, ἀρ. 51 [*Τοῦ χωριάτου τὸ σχοινὶ μονὸν δὲν φθάνει καὶ διπλοῦν π.*]. —Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη. —Μυκόνου παρὰ τῆς Κας Ἀργ. Παπαβασιλείου).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σκοινὶ μονὸ δὲ φτάνει, διπλὸ φτάνει καὶ περισσεύει.* (Μανάρης, σ. 43 [*χωριάτου τὸ σχ. μονὸν δὲ φθ. καὶ διπλὸν φθ.*]. —Καρυᾶς Κορινθίας παρὰ Γ. Τσαγρῆ. — Μεσσηνίας).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σχοινὶ δὲν σώνει καὶ διπλὸ περισσεύει.* (Negris, σ. 136, ἀρ. 896 [*σ., πλὴν διπλοῦν*]).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σκοινὶ μονὸ δὲν φτάνει καὶ διπλὸ ἀβαντζέρνει.* (Κρήτης. Φραντζεσκάκης 115 [*φθάνει*]. Αὐτόθεν παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη [*φτ., διπλὸ φτάνει κι ἀβαντζέρνει*]).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σχοινὶ μαναπλὸ δὲ φτάνει καὶ διπλὸ ζητεῖ νὰ σώσῃ* (Χίου. Καλαϊσάκης, σ. 315, ἀρ. 768).

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σκοινὶ μονὸ δὲ σώνει, διπλὸ σώνει κι ἀβατζέρνει.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).

—*Ὁ χωριάτης βάνει τὸ σκοινὶ μονὸ καὶ δὲν σώνει, βάνει το καὶ διπλὸ καὶ περισσεύγει.* (Νάξου παρὰ Γαβρ. Λεγάκη. Αὐτόθεν παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι [*τὸ βάνει δ.*]).

—*Τὸ σκοινὶν τοῦ χωρκάτη μονὸν ἔν φτάννει καὶ διπλὸν περισσεύκει.* (Κύπρου. Σακελλάριος, τ. Β΄, σ. 280, ἀρ. 84· τ. Γ΄, σ. 133, ἀρ. 83 [*σχοινίν*]).

—*Τ' χωριάτι τοὺ σκοινὶ μουνὸ δὲ φτάνι κὶ διπλὸ ξεπερσεύι.* (Τήνου παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου).

—*Τ' χωριάτι τοὺ σκοινὶ τοὺ βάζαν μονὸ καὶ δὲ φθάνι καὶ διπλὸ καὶ περσεύι.* (Τήνου παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ).

Ἐν ταῖς ἑπομέναις ὅμως παραλλαγαῖς τὸ *διπλὸς* φαίνεται ὅτι κεῖται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ διπλάσιος, ἐφαρμόζονται ὅμως καὶ αὗται ὅπου καὶ αἱ προηγούμεναι.

—*Τοῦ χωριάτη τὸ σχοινὶ διπλὸ δὲν σώνει καὶ μονὸ περισσεύει.* (Δεκιγάλας ἐν Πανδώρᾳ Γ΄, ἀρ. 20. —Θήρας παρὰ Νοητάκη).

—*Διπλὸ δὲ φτάνει, μονὸ περισσεύει.* (Ἠπείρου. Ζωγρ. ἀγ. 191, 15. —Τρικκάλων παρὰ Ν. Βραχνοῦ [*φτάνι, μουνὸ περσεύι*]).

—*Τοὺ διπλὸ δὲ φτάνι, τοὺ μουνὸ περισεύγι.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

Τῆς χήρας καὶ τῆς ὀρφανῆς ὅσον τῆς κροῦς φουσκώνει.

Ἡ παροιμία αὕτη ἀναγράφεται καὶ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Βουλισμᾶ (Ἀττ. ἡμερολ., 1882, σ. 367, ἀρ. 43). Ὁ Κρουμβάχερ παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀντωνυμία *τῆς* δύναται νὰ ληφθῇ καὶ ὡς γενικὴ τοῦ ἑνικοῦ καὶ ὡς αἰτιατικὴ τοῦ πληθυντικοῦ· καὶ βεβαίως τὸ ῥῆμα *κρούω*, τοὐλάχιστον σήμερον, συντάσσεται πρὸς

ἀμφοτέρας τὰς πτώσεις, ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ ἀντωνυμία κεῖται κατὰ γενικήν, διότι ἄλλως κανονικώτερον θὰ ἦτο τὸ *φουσκώνω* νὰ ἐξενεχθῇ εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν (φουσκώνουν). Περὶ δὲ τῆς ἑρμηνείας μετ' ἐνδοιασμοῦ ἀποφαίνεται γνώμην ὁ σοφὸς βυζαντινολόγος, εἰκάζων ὅτι ἐμφαίνει τὴν μεγάλην καρτερίαν πρὸς τὰ δεινὰ τῶν χηρῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ καθόλου τῶν δυστυχῶν ἀνθρώπων· μεταφράζει δὲ «ὅσον χτυπᾷς αὐτάς, τόσον προκόπτουσιν». Ὁ δὲ Ρῶσσος Timoschenk (Βυζαντιναὶ παροιμίαι μετὰ σλαβικῶν παραλλήλων, Βαρσοβ. 1895, σ. 49 - 50) μεταφράζει «τὴν χήραν καὶ τὴν ὀρφανὴν ὅσον τὰς χτυπᾷς, τόσον φουσκώνει ἡ κοιλιά των», φουσκώνουν δηλ. ἀπὸ ὄρεξιν, ἀπληστίαν, νομίζει δὲ ὅτι ἐλέγχεται διὰ τῆς παροιμίας ἡ ἀχαριστία καὶ ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν εὐεργετουμένων ἀδυνάτων. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς γνώμης του φέρει σλαβικάς τινας παροιμίας ταύτην τὴν ἔννοιαν ἐχούσας καὶ δύο ἀντιστοίχους νεοελληνικάς. Περὶ τῆς ἀχαριστίας τῶν ὀρφανῶν, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Timoschenk ἀναφερομένων, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ὑπάρχουσι νεοελληνικαὶ παροιμίαι, οὐδεμία ὅμως περὶ ἀχαριστίας χηρῶν. Ἀλλ' αἱ παροιμίαι αὗται οὐδεμίαν ἔχουσι συνάφειαν πρὸς τὴν βυζαντινήν, ἄλλην ἔχουσαν ἔννοιαν.

Πρὸς ἀσφαλῆ ἐξεύρεσιν ταύτης, ἀνάγκη νὰ ὁρίσωμεν πρῶτον ἀκριβῶς τὴν σημασίαν τῶν ρημάτων. Τὸ μὲν *κρούω* ὀρθῶς ἡρμήνευσεν ὁ Κρουμβάχερ κτυπῶ, πλήσσω· παραπλησίαν σημασίαν εἶχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ ρῆμα, λεγόμενον καὶ ἐπὶ κέντρου ἰοβόλου ἑρπετοῦ. Ἐν Μάνῃ σήμερον λέγουσιν, ἀδιαφόρως μετὰ γενικῆς ἢ μετ' αἰτιατικῆς συντάσσοντες, *τοῦ κρούου μὲ τὴν λαλοῦδα* (= βάλλω αὐτὸν λίθῳ) ἢ *σὲ κρούου*. Τὸ δὲ *φουσκώνω*, ἀπὸ τοῦ *φοῦσκα* (φύσκη), ἀμεταβάτως ἐκφερόμενον ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ μέγα φυσῶ, ἀλαζονεύομαι, ὡς ἐν τῇ παροιμίᾳ *φουσκώνει σὰν τὴ θάλασσα* (Βενιζ., σ. 334, ἀρ. 50), καὶ τὴν τοῦ ἔχω πεφυσημένους τοὺς πνεύμονας ἐκ τοῦ πολλοῦ δρόμου· ἀλλ' ἐνταῦθα νομίζω ὅτι κεῖται εἰς τὴν ἄλλην σημασίαν αὐτοῦ, τὴν τοῦ λυποῦμαι ἢ ὀργίζομαι χωρὶς νὰ ἐκδηλῶ ἐξωτερικῶς διὰ λόγων τὸ πάθος μου. Οὕτω καὶ ἐν τῇ παροιμίᾳ: *Τὰ πικρὰ λόγια φουσκώνουν καὶ κοντὰ σὲ φαρμακώνουν* (Βενιζέλος, σ. 292, ἀρ. 106) καὶ ἐν ταῖς φράσεσιν *ἐφούσκωσε ἀπὸ τὸ κακό του* καὶ μεταβατικῶς *μὲ παραφούσκωσες* (= διὰ τὰς πράξεις ἢ τοὺς λόγους σου ὑπερεχείλισεν ἡ ὀργή μου, θὰ ἐκφραγῇ). Πρβλ. καὶ Σαχλήκην (σ. 63, στ. 30 Wagner· σ. 215 Legrand): *καὶ τοῦ πατρός σου ἡ φιλία φουσκώνει με νὰ κλάψω*. Παραπλησία ἡ χρῆσις τοῦ φυσῶ παρ' ἀρχαίοις (πρβλ. Εὐριπ., Ἰφ. Αὐλ. 381 «τί δεινὰ φυσᾷς αἱματηρὸν ὄμμ' ἔχων»), μάλιστα δὲ τοῦ οἰδαίνω, οἰδάνω («χόλος...οἰδαίνει νόον» Ἰλ. Ι 554, «οἰδάνεται κραδίη χόλῳ» Ἰλ. Ι 646, ὅπερ ὁ Κοραῆς, Ἄτ. Β', σ. 109 μεταφράζει: «ἡ καρδία μου φουσκώνει ἀπὸ τὸν θυμόν»).

Ὅθεν ἡ βυζαντινὴ παροιμία καθ' ἡμᾶς σημαίνει ὅτι ἡ χήρα καὶ ἡ ὀρφανὴ βαρέως μὲν αἰσθάνονται τὰς ὕβρεις, ἀλλ' ἀδυνατοῦσαι νὰ τιμωρήσωσι τὸν ὑβριστὴν συγκρατοῦσι τὴν ὀδύνην των. Ὁ θεὸς ὅμως θὰ κολάσῃ τὸν ἀδικήσαντα αὐτάς, διότι κατ' ἄλλην βυζαντινὴν παροιμίαν *Σιγηροῦ στόματος θεὸς ἐκδικητὴς* (Κr., Sitzungsber., 1887, ἀρ. 56· MGS, ἀρ. 124). Τὸν θεὸν δ' ἐπικαλεῖται τιμωρὸν ὁ ἀδικούμενος ἀδύνατος, καταρώμενος τὸν ἀδικήσαντα

ἰσχυρόν, καὶ ἐν ἄλλαις νεοελληνικαῖς παροιμίαις:

—*Ἂν χτυπᾷς με καὶ πονῶ, καταρῶμαί σε κ' ἐγώ.* (Negris, σ. 8, ἀρ. 52 [*κτυπῶ-καταροῦμαι*]. Βενιζέλος, σ. 21, ἀρ. 271).

—*Ἀχτυπᾷς με καὶ πονῶ, καταρκοῦμαί σε κι ἐγιώ.* (Σακελλάριος, τ. Γ', σ. 132, 39 [*καὶ γιώ*]· τ. Β', σ. 279, 40).

—*Δέρνε με κι ἂν δὲν μπορῶ, καταριέμαι σε κ' ἐγώ.* (Ἀνέκδοτος Μεσσηνίας). Οὕτω κατὰ τὸν ἀρχαῖον μῦθον καὶ ὁ βοηλάτης, οὗ λύσας ἀπὸ τῆς ἁμάξης κατέφαγε τὸν ἕτερον τῶν ταύρων ὁ Ἡρακλῆς, «βοηθεῖν ἑαυτῷ μὴ δυνάμενος στὰς ἐπί τινος ὄρους κατηρᾶτο» (Ἀπολλοδώρ., Βιβλ. Β', ε', 11. Τζέτζ., Χιλ. Β', 385 κἑ). Καὶ ὁ Σπανέας δὲ τὴν τιμωρίαν τοῦ θεοῦ, ὃν ἐπικαλεῖται ὁ ἀδικηθεὶς πτωχός, φέρει ὡς φόβητρον, ἀποτρέπων τὸν πλούσιον νὰ δίδῃ δῶρα εἰς τοὺς ἄρχοντας:

Καὶ μὲ πτωχὸν καὶ ταπεινὸν ὑπόθεσιν ἂν ἔχῃς,
μὴ δώσῃς δῶρον αὐθεντοῦ, κριτὴν μὴ ποίσῃς φίλον,
νὰ ἀδικήσῃς τὸν πτωχόν, νὰ πάρῃς τ' ἐδικόν του,
ὅτι ὁ πτωχὸς οὐ δύναται, οὐδὲ λογάριν ἔχει
νὰ τ' ἀποδώσῃ τὸν κριτήν, νὰ κρίνῃ τὴν ἀλήθειαν,
μόνον τὸν Θεὸν ἐπικαλεῖ νὰ κρίνῃ τὴν ἀλήθειαν.

(Μαυροφρύδ., Ἐκλ. μνημείων, σ. 12, στ. 338 κἑ. Wagner, Carm. gr. med. aevi, σ. 25, στ. 639 κἑ).

Ὁμοιοτάτη δὲ τῇ βυζαντινῇ εἶναι παροιμία τις κεφαλληνιακή, ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ Σπ. Παγώνη· δὲν ἀναφέρονται μὲν ἐν ταύτῃ χήρα καὶ ὀρφανή, ἀλλ' ἡ ἔννοια ἐν ἄλλῃ διατυπώσει εἶναι ἡ αὐτή, λεγομένης τῆς παροιμίας ἐπὶ ἀσθενοῦς ἐν σιγῇ ὑπομένοντος τὰς ὕβρεις ἀνδρὸς ἰσχυροῦ διὰ τὸν πλοῦτον ἢ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ:

Πολλὰ θωροῦν τὰ μάτια μου καὶ δὲν μπορῶ νὰ κρίνω,
κι ὅλο σφογγάρι γένομαι καὶ ὅλο καταπίνω.

Τὴν ἀδυναμίαν τῆς χήρας, πολλαχόθεν καταπιεζομένης, ἐκτραγῳδοῦσι πολλαὶ δημώδεις παροιμίαι. Ἐν μιᾷ δὲ μόνον καθ' ὅσον γινώσκω ἀνεκδότῳ γορτυνιακῇ (παρὰ Ν. Λάσκαρι) τάσσονται ἐν τῇ αὐτῇ μοίρᾳ καὶ ἡ χήρα καὶ ἡ ὀρφανὴ καὶ τὸ ἀσκέπαστον γάλα, ὡς ἐξ ἴσου ἐκτεθειμένα πάντα ταῦτα εἰς κινδύνους: *Ἡ χήρα γυναῖκα, ἡ ὀρφανὴ τσιοῦπα καὶ τὸ ξέσκεπο γάλα εἶναι ὅμοια.* Παραπλήσιαι ταύτῃ εἶναι δύο γερμανικαὶ (;) παρὰ Wander, τ. V, σ. 319: An Wittwen und Waisen will jedermann den Arsch wischen, An Wittwen und Jungfrauen, an Rüben und Schoten am Wege rupft jedermann[6].

Κάτης καὶ ποντικὸς ἐμάχουντα καὶ ὁ βλέπων ἐγέλα.

Ἡ παροιμία κεῖται μόνον ἐν τῷ παρὰ Κρουμβάχερ Μαρκιανῷ κώδικι (ἀρ. 28)

6. Ἀγνοῶ ἂν αἱ παροιμίαι αὗται εἶναι γνήσιαι γερμανικαὶ ἢ ἁπλαῖ μεταφράσεις τῶν παρατεθειμένων ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ ὁλλανδικῆς καὶ βοημικῆς παροιμίας, διότι ὁ Wander δυστυχῶς συχνάκις συνηθίζει ν' ἀναγράφῃ μεταξὺ τῶν γερμανικῶν παροιμιῶν τοιαύτας μεταφράσεις.

καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ Βουλισμᾶ (Ἀττ. ἡμερ. 367, 44), ὅπου ἀντὶ τοῦ δημώδους τύπου *ἐμάχουντα* ἁπαντᾷ ὁ ἀρχαῖος *ἐμάχοντο*. Ὁ Κρουμβάχερ παρατηρεῖ ὅτι ἡ παροιμία αὕτη φαίνεται ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν τῆς Πλανουδείου συλλογῆς (ἀρ. 106) *Τῶν δύο μαχομένων ὁ τρίτος πρῶτος*, ἀλλ' ἔννοια ἔχει διάφορον. Διότι τίς εἶναι ὁ τρίτος, προσθέτει, «ὁ ὠφελούμενος ἢ ἐλπίζων ὄφελος ἐκ τῆς μάχης τῆς γάτας καὶ τοῦ ποντικοῦ; Ὅθεν ἡ παροιμία ἀναφέρεται γενικῶς εἰς περίστασιν, καθ' ἣν δύο ἄνθρωποι ἢ δύο κοινότητες ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλας καὶ ἄλλος τρίτος ἄνθρωπος ἢ ὁμὰς ἀνθρώπων ἐπιχαίρει, χωρὶς νὰ προσδοκᾷ ἄμεσόν τι κέρδος ἐκ τῆς ἔριδος».

Καίτοι δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀντίστοιχόν τινα νεοελληνικήν, πιθανώτατα νομίζω ὅτι ἡ προκειμένη παροιμία τάττεται ἐπὶ ἀνίσου πάλης. Ὁ βλέπων τὴν πάλην γάτου καὶ ποντικοῦ γινώσκει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἔκβασιν αὐτῆς καὶ γελᾷ, κωμικὴν κρίνων τὴν ἐλπίδα τοῦ ποντικοῦ ὅτι θὰ κατισχύσῃ τοῦ ἀντιπάλου. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν δι' ἄλλης εἰκόνος ἐκφράζει ὁ Αἰσώπειος μῦθος (422 Halm) περὶ τῆς ὀστρακίνης καὶ χαλκῆς χύτρας, ἐξ οὗ ἐπήγασαν πολυπληθεῖς παροιμίαι ἄλλων ἐθνῶν καὶ αἱ νεοελληνικαὶ περὶ αὐγοῦ καὶ πέτρας, ὧν ὁμοιαι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἦσαν συνήθεις, ὡς μαρτυρεῖ χωρίον τι τοῦ Καντακουζηνοῦ (Γ΄ 27, σ. 170 Bonn).

Ὡς ἐδέξου τὴν πηκτήν,
δέξου καὶ τὴν ἐμπηκτήν.

Ὁ Κρουμβάχερ ἐδημοσίευσε τὴν παροιμίαν ἐκ τεσσάρων κωδίκων. Εὑρηται δὲ καὶ ἐν κώδικι τοῦ Βουλισμᾶ, ἐν τέσσαρσιν ἀθωνικοῖς καὶ παρὰ Πλανούδῃ. Αἱ παραλλαγαὶ εἶναι ἀσήμαντοι.

α΄. Ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα, ἐκ τῶν ἀθωνικῶν κωδίκων, τῶν Ἰβήρων (ἀρ. 805, 6), τοῦ Δοχειαρίου (κῶδ. 243, ἀρ. 2) καὶ τοῦ Καυσοκαλυβίτου (κῶδ. 14, 2)· ἐν τῷ βατικανῷ κώδ. παρὰ Κρ. ἀρ. 38 *ἐμπηκτὰς* ἀντὶ *ἐμπηκτήν*.

β΄. *Ὡς ἐδέξου τὰς πηκτάς, δέξου καὶ τὰς ἐμπηκτάς*. (Ἐκ τριῶν κωδίκων παρὰ Κρουμβ. ὧν ὁ Μαρκιανὸς *ἐδέξω* ἀντὶ *ἐδέξου* ἐν τῷ πρώτῳ κώλῳ. Ὁμοίως καὶ ἐν ἀθωνικῷ κώδ. ρωσικοῦ ἀρ. 779, 20. *Ἐδέξου* ἐν τῷ κώδ. Βουλισμᾶ ἐν Ἀττ. ἡμερ. 367, 58).

γ΄. *Ὡς ἐδέξω τὰς τρυφάς, δέξαι καὶ τὰ ἐκπλητάς*. (Ἐκ τοῦ παρισινοῦ κώδ. 1409 παρὰ Krumbacher, Sitzungsb., 1887, ἀρ. 46· MGS, σ. 121. Τὸ *τρυφὰς* εἰσεχώρησεν εἰς τὸ πρῶτον κῶλον ἐκ τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας, τὸ δ' *ἐκπλητὰς* εἶναι ἁπλῆ παραφθορὰ τοῦ *ἐμπηκτάς*.

δ΄. *Ἔφαγες τὴν πηκτήν, δέξαι καὶ τὴν ἐμπηκτήν*. (Πλανούδ., ἀρ. 71). Ἡ παροιμία αὕτη παρέσχε πολλὰ πράγματα εἰς τοὺς ἑρμηνευτάς. Ὁ Kurtz (Die Sprichwörtersammlung des Max. Planudes, σ. 22) ἑρμηνεύει «ἔφαγες τὸ τυρί, δέξου καὶ ὅτι εἶναι μέσα στὸ τυρί» ἀπατηθεὶς ἐκ τῆς ἀρχαίας σημασίας τῆς λέξεως *πηκτῆς* καὶ κατ' ἀναλογίαν ἑρμηνεύσας τὴν ἄγνωστον αὐτῷ *ἐμπηκτήν*. Ὁ H. Schenkl ἐν Zts. f. österr. Gymn., τ. 38, σ. 180 συμπληροῖ τὴν ἑρμηνείαν, δεχόμενος ὅτι *ἐμπηκτὴ* εἶναι τὰ κατὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ τυροῦ ἀπορριπτόμενα ἀποκαθάρματα. Τούτοις συντάσσεται καὶ ὁ Ρῶσος

Timoschenk (σ. 41 - 42). Μόνος ὁ Κρουμβάχερ γινώσκει τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως *πηκτή*, ἣν μεταφράζει Fleischgallerte, aspic (MGS, σ. 174) (ἀκριβέστερον ὅμως gelée)·ἀλλ' ἀγνοῶν τί ἐστιν *ἐμπηκτή*, ἀφήνει ἀμετάφραστον τὴν παροιμίαν. Ὀρθῶς δ' ἐτυμολογήσας τὴν λέξιν ἀπὸ τοῦ μπήγω, μπήχνω (ἐμπηγνύω) προσήγγισεν εἰς τὴν ἔννοιαν ὁ G. Meyer (ἐν Byz. Zts., τ. III, σ. 403), ὅστις ὅμως ὑπολαβὼν ὅτι τὸ *ἐμπηκτὴ* σημαίνει ξυλοκοπήματα, εἰκάζει ὅτι ἐτέθη χάριν παρηχήσεως.

Ἡ *ἐμπηκτή*, εἶναι ἡ σημερινὴ *μπηχτὴ* (σπαθιὰ ἢ μαχαιριά), ἡ κατὰ τὸν Πολύβιον (Β΄, 33, 6) οὐκ ἐκ καταφορᾶς ἀλλ' ἐκ διαλήψεως χρῆσις τῆς μαχαίρας[7]. Ὁ δὲ νοῦς τῆς παροιμίας ὅτι συχνάκις ταῖς εὐωχίαις ἐπακολουθοῦσιν ἔριδες καὶ πληγαί, δι' ἃς ὁ εὐωχούμενος δὲν πρέπει νὰ δυσφορῇ, γινώσκων τῶν τοιούτων διασκεδάσεων τὸ τέρμα· κατὰ μεταφορὰν δ' ἐννοεῖ ὅτι συνήθως τῇ ἡδονῇ παρομαρτεῖ ἡ λύπη. Αὐτὸ τοῦτο διδάσκει καὶ ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τῆς παροιμίας[8].

Νεοελληνική τις παροιμία, ἧς τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν βυζαντινὴν ὑπέδειξε καὶ ὁ Κρουμβάχερ, λέγει: *Τὸ παῖξε παῖξε φέρνει καὶ τὸ μπῆξε μπῆξε* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 1921. Βενιζέλος, σ. 313, 414), ἡ κατὰ μακεδονικὴν παραλλαγὴν τῆς Σιατίστης (παρὰ Ι. Σαχίνη): *Τὸ πολὺ τὸ παῖξε παῖξε φέρνει καὶ τὸ μπῆξε σφίξε*. Ἐννοεῖ δ' ἡ παροιμία αὕτη ὅτι ἐκ τῆς πολλῆς διαχύσεως γεννῶνται διαπληκτισμοί. Ὁμοιοτάτη δὲ τῇ βυζαντινῇ καὶ κατὰ τὴν διατύπωσιν εἶναι ἡ ἀνέκδοτος παροιμία: *Ἔφαγες τὴ χουλιαριά, φάε καὶ τὴ μαχαιριά* (Ἀθηνῶν παρὰ Γ. Δροσίνη). Οὐκ εὐάριθμοι δ' ἄλλαι διὰ διαφόρων εἰκόνων ἐκφράζουσι τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ γευόμενος ἡδονῶν καὶ τὰς παρακολουθούσας συμφορὰς ὀφείλει νὰ ὑπομένῃ ἀγογγύστως.

—*Ὅποιος ἔφαγε τὴν μορτήν, ἂς τρώῃ καὶ τὴν πορδήν.* (Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη. Ὁ φαγὼν τὴν μορτὴν εἶναι ὁ μὴ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τὸν γαιοκτήμονα ὑποχρεώσεις του ἐπὶ μορτῇ καλλιεργητής).

—*Ἔφαγες πολλὰ πεπόνιν, φά' κι ὀλίγον κολογκύθιν.* (Αὐτόθεν παρὰ τοῦ αὐτοῦ).

—*Ὅποῦ 'φαγε τὸ φάσσαρο, φάγε καὶ τὸ δάβλαρο.* (Ἀνατ. ἐπιθ. Α΄ 532, 282).

—*Ἔφαγες τὸ μέλι, πιὲ καὶ τὸ ξύδι.* (Βερέτας, σ. 26, 23. Βενιζέλος, σ. 85, 295. Βύρων Γ΄ 347, 17).

—*Ἔφαες γλυκά, κοιλιά μου, φάε καὶ πικρά, καρδιά μου.* (Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη).

---

7. Ὁμοία ἡ διάκρισις τῶν πληγῶν τῆς μαχαίρας ἐν τῇ σημερινῇ γλώσσῃ. Ὁ λαὸς διακρίνει τὴν *κατεβατὴ* (ἐκ καταφορᾶς) τῆς *μπηχτῆς*.

8. Ἀθων. κῶδ. Ἰβήρων 805, φ. 69^{β}: «Ἐνταῦθα ὁ λόγος πρὸς τὸν πλούσιον ἐκεῖνον ποιεῖται (κῶδ. ποιῆσαι) τὸ νόημα· γλυκέα μὲν ἐκεῖνος εὐφραίνετο ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, πικρὰ δὲ ἔτυχεν ἐκείνου τοῦ αἰῶνος τὴν παφλάζουσαν (κῶδ. παμφλάζουσαν) κόλασιν». Ἀθων. κῶδ. Δοχειαρίου 243, φ. 140^{α}: «Περὶ τοῦ πλουσίου λέγει· ὅτι ὡσὰν ἔφαγε πολλὰ καὶ ἐχάρη (κῶδ. ἐχάριν) πολλὰ οὐδὲν ἐλέησεν πτωχόν, οὕτως ἂς δέχεται καὶ τὸ αἰώνιον πῦρ».

—*Ἔφαγες, καρδιά μου, τὰ γλυκομάρουλα, φάγε καὶ τὰ πικρομάρουλα.* (Βενιζέλος, σ. 85, 294).

—*Καρδιά μου, ἔφαγες πολλά, φάγε καὶ πικρομάρουλα.* (Βύρων Γ΄ 167, 31).

—*Πολλὰ 'φαες, καρδοῦλά μου, φάε καὶ πικρομάρουλα.* (Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη [ἢ: *καὶ μαρουλόφυλλα*]. —Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. ΚΑ΄, σ. 322, 387 [*τσαὶ μαρουλούδια*].

Παραπλήσια τούτοις εἶναι τὰ τοῦ Ἀριστοφάνους (Πλοῦτ. 1084 - 5):

Ὅμως δ' ἐπειδὴ καὶ τὸν οἶνον ἠξίους
πίνειν, συνεκποτέ' ἐστί σοι καὶ τὴν τρύγα.

Πρβλ. καὶ Εὐριπ. ἀπ. 1075 Nauck (Θεοφίλ. πρὸς Αὐτόλυκ. Β΄, 37, σ. 176) «ἀνάσχου πάσχων· δρῶν γὰρ ἔχαιρες»· Ἑκάβ. 1250 «ἀλλ' ἐπεὶ τὰ μὴ καλὰ πράσσειν ἐτόλμας, τλῆθι καὶ τὰ μὴ φίλα». Ἀντιστοίχους δὲ παροιμίας τῶν γερμανικῶν καὶ ρωμανικῶν λαῶν βλ. παρὰ Düringsfeld II, 615, σ. 345 - 346.

Εἰς τοῦ ἄλλου τὸ γιβέντισμα εὑρέθη τοῦ ἄλλου τὸ ἄλογον.

Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ducange (Gloss græcit., λ. γυβεντίζειν, στ. 268) ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος, ἐξ οὗ καὶ παρὰ Krumb., Sitzungsber., 1887, σ. 70, ἀρ. 49. Ὁ κῶδιξ οὗτος ἔχει ἀντὶ τοῦ *εὑρέθη ἐξέβη*. (Ὁ Duc. ἀνέγνω κακῶς: *Εἰς τοῦ ἀχ... - τὸ ἤλογον*). Ἐν τοῖς ἄλλοις δμως κώδιξι κεῖται τὸ *εὑρέθη*, παρουσιάζουσι δὲ καί τινας χασμῳδίας (*εὑρέθη ἄ. - ἄλλου ἄλογον*), αἵτινες διορθοῦνται ἀποκαθισταμένου ἀπταίστου πολιτικοῦ στίχου, ἂν προτιμηθῇ ἡ καὶ παρ' ἐμοῦ προκριθεῖσα γραφή. Ἔχουσι δ' αἱ γραφαὶ τῶν διαφόρων κωδίκων πλὴν τοῦ παρισινοῦ ὡς ἑξῆς: α΄. *Εἰς τ' ἀλοῦ τὸ γιβέντισμαν εὑρέθη τἄλλου τἄλογον* (βατικανὸς παρὰ Kr., MGS, 121, δηλ. αὐτὴ ἡ προκριθεῖσα γραφὴ μετὰ διόρθωσιν τῶν ἀνορθογραφιῶν). β΄. *Εἰς τὸ ἀλόγου τὸ γιβέντισμα εὑρέθη τοῦ ἄλλου τὸ ἄ.* (ἀθωνικὸς κῶδ. Ἰβήρων 805, ἀρ. 54, ὅπου προδήλως ἐκ λάθους τοῦ βιβλιογράφου εἶναι γεγραμμένον *τὸ ἀλόγου* ἀντὶ *τοῦ ἄλλου*). γ΄. *Εἰς ἄλλου τὸ γιβέντισμαν εὑρέθη ἄλλου ἄλογον* (Ἀττ. ἡμερολ., σ. 367, 61). Ὁμοίως, ἐξαιρέσει μόνου τοῦ ρήματος, ὅπερ γράφεται *εὑρέθην* κεῖται ἡ παροιμία καὶ ἐν τῷ Μαρκιανῷ κώδ. παρὰ Kr., MGS, σ. 121).

Φανερὰ ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας· εἶναι ὁμοία τῇ τῆς ἀρχαίας *Ἄλλοι κάμον, ἄλλοι δ' ὤναντο* (Ζηνόβ. 65, Διογεν. 113. 175, Διογ. Βιέ. 30, Γρηγ. Κύπρ. Μ 35, Μακάρ. 77, Ἀποστ. 129, Σουίδ. λ.), ἧς πλεῖσται φέρονται καὶ ἀρχαῖαι καὶ νεοελληνικαὶ καὶ ξέναι παραλλαγαί. Ἀλλ' ἡ διατύπωσις τῆς βυζαντινῆς παροιμίας εἶναι σκοτεινή, προπάντων ἕνεκα τῆς λέξεως *γιβέντισμα*, ἧς ἕνεκα πολλαχῶς παρηρμηνεύθη.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παροιμίας ὁ Κρουμβάχερ (Sitzungsber., 1887, σ. 90) λέγει ὅτι δυνατὸν νὰ ὑπόκειται τῇ παροιμίᾳ μῦθός τις, ἀφηγούμενος ἴσως ὅτι ἐνῷ ἀθῷος ἐγιβεντίζετο, ἐξῆλθεν ἄλλου καὶ δὴ τοῦ ἐνόχου τὸ ἄλογον καὶ ἀπεκαλύφθη ὁ δράστης. Ἢ ἀνάγεται καὶ ἡ παροιμία αὕτη εἰς τὰς ἀσυναρτήτους, οἷα ἡ παλαιὰ *Ράβδος ἐν γωνίᾳ ἄρα βρέχει*. Ἐν δὲ ταῖς MGS, σ.

175 κέ μεταφράζει ὁ Κρουμβάχερ: «Κατὰ τὴν μαστίγωσιν (διακήρυξιν ἀπαγορεύσεως;) τοῦ ἑνός, ἐξῆλθε τοῦ ἄλλου τὸ ἄλογον». Εἰκάζει δ' ὅτι τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν θὰ ἔχῃ ἡ παροιμία: 'Ἐν ᾧ ὁ εἷς διελάλει δημοσίᾳ διάταξίν τινα τῶν ἀρχῶν, ἦλθεν ὡς ἀκροατὴς τὸ ἄλογον τοῦ ἄλλου, καὶ θὰ ἐλέγετο ἐπὶ ἐκείνων οἵτινες δὲν ἀκούουσι τῶν ἄλλων τοὺς λόγους. 'Αλλ' ἐπιφέρει καὶ ἄλλην ἑρμηνείαν τοῦ O. Crusius, ἥτις δὲν διαφέρει πολὺ ἐκείνης ἣν ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παροιμίας προέτεινεν αὐτὸς ὁ Κρουμβάχερ. «'Ἐν ᾧ ὁ εἷς (ὁ ἀθῷος) ἐμαστιγοῦτο δημοσίᾳ, ἐξῆλθε τὸ κλοπιμαῖον ἄλογον τοῦ ἄλλου, καὶ ἐπροδόθη οὕτως ὁ κύριός του, ὁ ἀληθὴς ἔνοχος». 'Ο δ' ἡμέτερος Σωτηριάδης (Φιλολ. 'Ακρόπολις, 1888, σ. 234) νομίζει ὅτι ἡ λέξις *ἄλογον* πρέπει νὰ διορθωθῇ *εὔλογον*: «Ἂν γυβέντισμα, λέγει, σημαίνει κρέμασμα, μήπως τότε πρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν *τὸ εὔλογον*= ἡ εὐλογία, ὁ γάμος; 'Εξήρχετό τινος ἡ γαμήλιος συνοδία, ὅταν ἕνας ἄλλος ὡδηγεῖτο εἰς τὴν κρεμάλαν;» 'Αλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Κρουμβάχερ τοιαύτη διόρθωσις δὲν ἐπιτρέπεται, ἕνεκα τῆς συμφωνίας πάντων τῶν κωδίκων, ἐχόντων τὴν λέξιν ταύτην.

'Η δυσχέρεια ἔγκειται, ὡς εἴπομεν, ἐν τῇ λ. *γιβέντισμα*. 'Ο Κρουμβάχερ βαθὺς γνώστης τῆς γλώσσης ἡμῶν φέρει πλεῖστα παραδείγματα τῆς σημερινῆς χρήσεως τῆς λέξεως ἐκ δημωδῶν παροιμιῶν καὶ τῆς παλαιοτέρας ἐκ τῶν στίχων τοῦ Σαχλήκη. 'Η σημασία τῆς λέξεως ἐν τοῖς παραδείγμασι τούτοις εἶναι ἡ γνωστὴ καὶ κοινοτάτη τοῦ *γιβεντίζω*, συνωνύμου ὄντος τοῦ *πομπεύω*· ὅθεν *γιβέντισμα*= πόμπιεμα, ἡ ἀτιμωτικὴ περιαγωγὴ τοῦ ἐνόχου διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως, μαστιγουμένου ἢ καὶ κατ' ἄλλους ποικιλωτάτους τρόπους ὑβριζομένου· ἐντεῦθεν καὶ *γιβεντισμένος* ἢ *γεβεντισμένος*, *γιβεντισμένη* (= πομπιεμένη), καὶ *γεβεντούκλω* (ἐν Κυνουρίᾳ), ἡ οὕτως ἀτιμασθεῖσα γυνή, καὶ μεταφορικῶς ἡ ἀναιδής, ἡ κακολόγος, ἡ θρασυλόγος, ἀποστομώνουσα πάντας διὰ τῆς γλώσσης της. (Πρβ. καὶ Κοραῆ, 'Ατ., τ. Δ', σ. 78). 'Ο Δουκάγκιος ἐν λ. γυβεντίζειν ἐξηγεῖ «proclamare, quidpiam edicere sub poena gibeti, seu patipuli, a voce gallica gibet». Ταύτην δὲ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Κρουμβάχερ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς παροιμίας.

'Αλλὰ πλὴν τούτων, τὸ ῥῆμα *γιβεντίζω* καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα, ἔχουσι καὶ ἄλλην σημασίαν σπανιωτέραν, ἥτις εἶναι ἡ μόνη ἁρμόζουσα ἐν τῇ προκειμένῃ παροιμίᾳ. *Γκιβεντῶ* σημαίνει καὶ ἁπλῶς τὸ διακηρύττω, διαλαλῶ, καὶ *γιβέντισμα* λέγεται τὸ κήρυγμα, τὸ διαλάλημα, ὅπερ ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας γίνεται ὑπὸ τοῦ πρωτόγερου. Πρωτόγερος δ' εἶναι μίσθιος κῆρυξ, ὅστις «ἀναβαίνει εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς κωμοπόλεως καὶ γνωστοποιεῖ εἰς τοὺς κατοίκους ἀπόφασίν τινα τοῦ προεστῶτος ἢ ὅτι ἐν τῇ κωμοπόλει ἦλθε πρὸς πώλησιν». (Ἀστερίου Γουσίου, 'Η κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα Λακκοβικίων, σ. 80 - 85). Ταύτην δὲ τὴν ἔννοιαν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν λ. *γιβέντισμα* καὶ αἱ βυζαντιναὶ ἑρμηνεῖαι τῆς παροιμίας: *καὶ ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς ἐγιβέντισαν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ* (ἀθων. κῶδ. 'Ιβήρων 805, φ. 75[α]), *καὶ ὥσπερ κήρυκες ἐγιβέντισαν τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν* (Kr., MGS, σ. 87).

Ὅθεν μὴ ἐνεχούσης ὑβριστικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως *γιβέντισμα*, ἡ παροιμία δηλοῖ ὅτι ἀπολέσαντός τινος τὸν ἵππον του καὶ διαλαλήσαντος διὰ τοῦ

κήρυκος τὴν ἀπώλειαν, εὑρέθη εἷς ἀδέσποτος ἵππος, ὅστις ὅμως δὲν ἦτο τοῦ μισθώσαντος τὸν κήρυκα, ἀλλ' ἀνῆκε εἰς ἄλλον, ἀδαπάνως ἀπολαβόντα αὐτόν. Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ διὰ κήρυκος ἀναζήτησις ἀπολεσθέντων πραγμάτων εἶναι καὶ σήμερον συνηθεστάτη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀναλαμπὴ χειμῶνος, δάκρυα ποιμένος.

Ἡ παροιμία κεῖται ἐν τῷ Μαρκιανῷ καὶ τῷ βατικανῷ κώδικι (παρὰ Kr., MGS, 121), ἐν τῷ ἀθωνικῷ Ἰβήρων 805, ἀρ. 59 καὶ ἐν τῷ τοῦ Βουλισμᾶ (Ἀττ. ἡμερ. 367, 63). Ὁ Κρουμβάχερ μεταφράζει: «ἀρχὴ (Anbruch) χειμῶνος»· ἀναλαμπὴ ὅμως δὲν εἶναι τοῦ χειμῶνος ἡ ἔναρξις, ἀλλὰ τοὐναντίον ἡ κατὰ τὰς ἐκπνοὰς αὐτοῦ ἐπίτασις τοῦ ψύχους. Τὴν σημασίαν ταύτην εἶχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ ῥῆμα ἀναλάμπω.

Τὴν ἀναλαμπὴν τοῦ χειμῶνος κατὰ Μάρτιον ὀλεθριωτάτην εἰς τὰ ποίμνια θεωρεῖ καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός. Εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος περὶ τοῦ ἀπολιθωθέντος ποιμνίου τῆς γριᾶς, κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου, αἱτινες *ἡμέρες τῆς γριᾶς* καλοῦνται. (Βλ. τὴν ἐμὴν Νεοελλ. Μυθολ., σ. 35. Mommsen, Gr. Jahreszeiten I, σ. 31 κἑ). Πλεῖσται παροιμίαι εἰς τὸν μῦθον τοῦτον ἀναφέρονται, ἄλλαι δὲ στολίζουσι τὸν Μάρτιον μὲ τὰ ἐπίθετα *γδάρτης, παλουκοκάφτης, τιναχτοκουρουπᾶς, τιναχτοβισακκᾶς*. Λέγεται δὲ *γδάρτης* ὁ μὴν οὗτος, διότι διὰ τὸ ψῦχος αὐτοῦ *τὰ παλιὰ βόδια τὰ γδέρνει, τὰ δαμάλια τὰ παιδεύει*.

Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει καὶ ἡ παρὰ Πλανούδῃ παροιμία 237: *Δεδοικέναι χρὴ πρώιμον λιμὸν καὶ ὄψιμον χειμῶνα*. Ἐπίφοβος δηλ. εἶναι ἡ ἐπίτασις τοῦ ψύχους κατὰ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος καὶ ἡ σπάνις τῶν ἐπιτηδείων πρὸ τῆς νέας κατὰ Ἰούνιον ἐσοδείας.

Ἔδωκές μου καὶ ἔδωκά σου καὶ εὐλόγησιν εὔξου μου.

Ὁ τύπος οὗτος τῆς παροιμίας εἶναι ὁ τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος (Kr., MGS, 122), ἐν ᾧ ἀντὶ *εὐλόγησιν* γράφεται *εὐλόγησον*. Ἐν τῷ ἀθωνικῷ Ἰβήρων 805, ἀρ. 9: *Ἔδωκάς με καὶ ἔδωκά σε καὶ εὐλογῶν εὔξου με*. Ἐν τῷ τοῦ Βουλισμᾶ (Ἀττ. ἡμερ. 368, 73): *ἔδωκά σε καὶ εὐλόγησον εὔ. μου*. Ἐν τῷ παρισινῷ παρὰ Kr., Sitzungsb., 1887, σ. 70, ἀρ. 39 καὶ MGS, σ. 122: *Ἔδωκά σοι καὶ ἔδωκάς μοι καὶ εὐλόγησον εὔξου με*. Ἐν δὲ τῷ βατικανῷ παρὰ Kr., MGS, 122: *Ἔδωκέν με καὶ ἔδωκά τον καὶ εὐλόγησον εὔξουμαι*.

Ἡ παροιμία ἀναφέρεται, κατὰ τὸν Κρουμβάχερ, εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους καθηκόντων, δὲν διαφαίνεται ὅμως, ὡς παρατηρεῖ, ποῦ τὸ ὀξύμωρον αὐτῆς. Ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην κατ' ἐπίφασιν μόνον ἔχει ἡ παροιμία, ἡ δ' ἀληθὴς εἶναι ἄλλη. Διότι δὲν πρόκειται περὶ ἐκπληρώσεως καθηκόντων, ἀλλὰ περὶ ἀποδόσεως κακοῦ. *Ἔδωκας καὶ ἔδωκα=* μὲ ὕβρισας σὲ ἀνθύβρισα, μ' ἔδειρες σ' ἔδειρα. Ἐπιφέρεται δ' εἰρωνικῶς καὶ ὁ ἀποχαιρετισμός, ὁ συνηθιζόμενος εἰς τὸν ἐν ἀγάπῃ χωρισμὸν δύο ἀνθρώπων μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἔργου των. Πρβλ. Λύβιστρ. καὶ Ροδάμν., στ. 1840, σ. 294 Wa-

gner: *Καὶ εὔξου με, ρήγα Λύβιστρε, ἀργὰ ἔναι νὰ ὑπαγαίνω.* Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ παροιμία, ὁ χωρισμὸς εἶναι ἥκιστα φιλικός. Καὶ ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἔγκειται τῆς παροιμίας τὸ ὀξύμωρον.

Τὴν αὐτὴν δ' ἀκριβῶς ἔννοιαν ἔχει καὶ ἡ ἐν Ἠπείρῳ (Ἀραβαντ. 1626) καὶ ἀλλαχοῦ ἐν χρήσει παροιμία: *Ἐπήραμε κ' ἐδώσαμε,* καὶ οὐχὶ τὴν τοῦ *Βοήθει μοι καὶ βοηθείην ἄν σοι* τῆς Πλανουδείου, ὡς ὑποθέτουσιν ὁ Κρουμβάχερ (Sitzungsber, 1887, σ. 88) καὶ ὁ Σίττλ εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. 355. Ὀρθῶς δ' ἑρμηνεύει τὴν παροιμίαν ἐκείνην ὁ Ἀραβαντινὸς ὡς λεγομένην «πρὸς τοὺς ἐξοφλίζοντας τὰ χρέη των καὶ πρὸς τοὺς ἀνταποδίδοντας τὸ κακόν». (Βλ. καὶ ὅσα σημειῶ ἐν Byz. Zts., τ. VII, σ. 156). Ὁμοία δ' εἶναι καὶ ἡ παροιμία *Ἕνα σου καὶ ἕνα μου,* ἥτις εἰς δύο περιστάσεις λέγεται· πρῶτον ἐπὶ τῶν μὴ ὑποχωρούντων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, ἀλλὰ θρασέως προσφερομένων· καὶ δεύτερον ἐπὶ τῶν τιμωρησάντων τὰς πρὸς αὐτοὺς ὕβρεις καὶ δηλούντων οὕτως ὅτι ἴσα ὧν ἔπαθον ἀπέδωκαν καὶ ἡ ἐκδίκησίς των συνετελέσθη. Ἀντίστοιχος ταύτῃ εἶναι ἡ ἀρχαία *Ἐν ἀνθ' ἑνὸς* (Append. prov. 157. Μακάρ. 278) «ἐπὶ τῶν ποιούντων κακῶς ἀνθ' ὧν ἔπαθον», ἣν οἱ ἐκδόται τῆς Γοττιγκείου συλλογῆς τῶν παροιμιογράφων ἀνευρίσκουσι παρ' Εὐριπ., Ὀρέστ. 651: *ἓν μὲν τόδ' ἡμῖν ἀνθ' ἑνὸς δοῦναί σε χρή.*

Ὅτι οὕτως ἐνόει τὴν παροιμίαν καὶ ὁ βυζαντινὸς ὑπομνηματιστὴς συνάγεται ἐκ τῆς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας, ὅπου τὸ *ἔδωκα* λαμβάνεται ἐπὶ κακοῦ. Διότι ὑποτίθεται λέγων ἐν ταύτῃ ὁ πειράσας τὸν Ἰώβ: «Ἔδωκές μοι ἐξουσίαν κατὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ ἔδωκα αὐτῷ τοὺς πολέμους καὶ οὐκ ἴσχυσα νικῆσαι αὐτὸν [κῶδ. αὐτῷ], εὐλογῶν εὔξου με» (ἀθωνικὸς κῶδ. Ἰβήρων 805, φ. 70[α]). Ἐν δὲ τῷ Μαρκιανῷ κώδικι παρὰ Krumbacher (MGS, σ. 90) σαφέστερον: «Ἔδωκάς μοι αὐτὸν εἰς ἐξουσίαν ἐμὴν καὶ ἔδωκα αὐτῷ διὰ τῶν βελῶν μου· οὐκ ἐδυνήθην δὲ αὐτοῦ τρῶσαι τὴν ψυχήν· καὶ εὐλόγησον εὔξου μου».

Μία χερεὰ νερὸν μὲ πνίγει.
Μία χερεὰ νερὸν μὲ πνίγει, καὶ τὸ ἄλλον ἔχε το.

Ὁ Κρουμβάχερ (MGS, 122) ἐδημοσίευσε τὴν παροιμίαν ἐξ 9 κωδίκων. Εὑρηται δὲ καὶ ἐν τρισὶν ἀθωνικοῖς κώδιξι καὶ ἐν τῷ τοῦ Βουλισμᾶ. Αἱ παραλλαγαὶ ὡς εἰκὸς εἶναι πολλαί.

α'. *Μία χερέα νερὸν πνίγει με.* (Ἀττ. ἡμερολ. 364, 10).

β'. *Ἐμὲ χερεὰ νερὸν πνίγει με.* (Ἀθων. κῶδ. Ἰβήρων 805, ἀρ. 50. Ἐκ 2 κωδ. Kr., MGS, 122).

γ'. *Χερέα νερὸν πνίγει με.* (Ἐκ 3 κωδ. Kr., MGS, 122, 56).

δ'. *Χερέα πνίγει με νερόν.* (Ἑρμην., στ. 29 ἐν Σάθα, Μεσ. Βιβλ. Ε' 545. Kr., MGS, 122).

ε'. *Χερέα νερὸν ἐμὲ πνίγει με.* (Kr., MGS, 122).

ς'. *Ἐγὼ εἰς μίαν χερίαν νερὸν πνίγομαι.* (Ἀθων. κῶδ. Δοχειαρίου 243. Καυσοκαλυβίτου 14. [*Χρείαν* Δ. *πνίγομεν* Κ.]).

ζ'. *Ὅσον ἂν καυχῶμαι χερέα νερὸν πνίγει με.* (Ἐκ τοῦ 3058 παρισινοῦ κώδικος. Ducang., Glossar., στ. 1749, λ. χειριά. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. Ε', σ. 545. Kr., MGS, 122).

η'. *Ἐμὲ χερέα νερὸν πνίγει με καὶ τὸ ἄλλον ἔχε το.* (Kr., Sitzungsb., 1887, σ. 68, 8· MGS, 122).

Ἐκ τῶν τύπων τούτων ἀποκατέστησα δύο παροιμίας, τὴν μὲν πρώτην παραλαβὼν ἐκ τοῦ πρώτου τύπου τὴν δὲ δευτέραν ἐκ τοῦ ὀγδόου. Μετέθεσα δὲ τὴν θέσιν τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας πρὸ τοῦ *πνίγει*, ἣν μετάθεσιν δικαιολογεῖ καὶ ὁ ε' τύπος, καὶ ἀντικατέστησα συμφώνως πρὸς τὸν πρῶτον καὶ τὸν ς' τύπον τὸ *ἐμὲ* διὰ τοῦ *μία* ἐν τῷ η'. Οὕτω δ' ἔχομεν τροχαϊκὴν τετραποδίαν ἐν τῇ πρώτῃ, καὶ τετράμετρον τροχαϊκὸν καταληκτικὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ παροιμίᾳ, μετὰ συνιζήσεως εἰς τὸν α' καὶ τὸν β' πόδα. Ἐθεώρησα δὲ διαφόρους τὴν ἔννοιαν τὰς παροιμίας ταύτας, ὁδηγούμενος ἐκ νεοελληνικῶν παραλλήλων.

Κατὰ τὸν Κρούσιον (παρὰ Kr., Sitzungsber., 1887, σ. 75) ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας εἶναι ὅτι κοινὸς πᾶσιν ὁ θάνατος. Ἀλλ' ὁ Κρουμβάχερ ἀπορρίπτει τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, εἰκάζει δ' ὅτι ἐλέγετο ἐπὶ ἑτοιμοθανάτων, καθ' ὧν σκληρῶς ἀλλ' ἄνευ ἀνάγκης ἐπιτίθενται ἐχθροί, ὅπως παντελῶς τοὺς ἐξολοθρεύσωσι, καὶ παραβάλλει πρὸς ταύτην τὴν ἀρχαίαν *σφάττην νεκρὸν* καὶ τὴν ῥῆσιν τοῦ Σοφοκλ., Ἀντ. 1030. Νομίζει δ' ὅτι ἡ ἀσάφεια τῆς παροιμίας προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὑπόκειται αὐτῇ μῦθός τις, ἄγνωστος ἡμῖν.

Βέβαιον ὅμως μοὶ φαίνεται ὅτι ἡ βυζαντινὴ παροιμία κατ' οὐδὲν διαφέρει τῆς παγκοίνου νεοελληνικῆς *Πνίγομαι σὲ μιὰ κουταλιὰ νερό*, ἢ *Πνίγεται σὲ μιᾶς κουταλιᾶς νερὸ* κατά τινα αἰτωλικὴν παραλλαγὴν ἢ *Πνίγεται εἰς μία χουλιαριὰ νερὸ* κατ' ἄλλην ἠπειρωτικὴν (παρ' Ἀραβαντινῷ 1107) ἢ *Χάνεται σὲ μιὰ κουταλιὰ νερό*, κατὰ κεφαλληνιακήν, ἀνακοινωθεῖσάν μοι ὑπὸ Σπ. Παγώνη. Λέγεται δ' αὕτη ἐπὶ τῶν δημιουργούντων εἰς ἑαυτοὺς δυσχερείας ἐκ μηδαμινῶν ἀφορμῶν, ἐπὶ τῶν φοβουμένων ἀνυπάρκτους κινδύνους, ἐπὶ τῶν στενοχωρουμένων ἐν οὐ δέοντι, ἐπὶ τῶν ἐκτραγῳδούντων ὡς μεγάλας συμφορὰς ἀβλαβῆ παθήματα. Τοιαύτην δ' ἴσως ἔννοιαν εἶχε καὶ ἡ βυζαντινὴ παροιμία.

Διὰ τῆς προσθήκης ὅμως τοῦ δευτέρου κώλου, *καὶ τὸ ἄλλον ἔχε το*, νομίζω ὅτι μεταβάλλεται ἡ ἔννοια, ὡς συνηθέστατα εἰς τὰς παροιμίας συμβαίνει. Ἀφοῦ μία χεριὰ ὕδατος μὲ πνίγῃ, ἀδιαφορῶ ἄν, ἔχων καὶ ἄλλο, τὸ ρίψῃς ἐπ' ἐμοῦ ἢ τὸ κρατήσῃς. Ἂν διὰ μιᾶς κακῆς σου πράξεως μὲ καταστρέψῃς, τί θὰ μ' ὠφελήσῃ ἂν καὶ δυνάμενος δὲν θελήσῃς νὰ ἐπιπροσθέσῃς καὶ ἄλλας; Ὅταν καὶ τὸ ἐλάχιστον καὶ τὸ μέγιστον κακὸν τὸ αὐτὸ ἔχωσιν ἀποτέλεσμα, ὁποῖον τὸ κέρδος ἐκ τῆς προτιμήσεως τοῦ ἐλαχίστου; Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ἡ ἀνέκδοτος τηνιακὴ παροιμία *Ὅ,τι νερὸ μὲ πνίξῃ, θάλασσα λογᾶται* (παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ) ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν *Σ' ὅ,τι νερὸ πνιγῇς, θάλασσα λογᾶται* (παρὰ τοῦ κ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ὅστις μοὶ σημειώνει καὶ ἄλλην εἰδικὴν σημασίαν ταύτης: «ὅπου εἶναι πολλοὶ ἀνθρῶποι, πολλὴ φαμίλια, ὅ,τι κὶ ν' ἀγοράσῃς κι ἀκριβὸ κὶ φτηνό, ξοδεύετ' εὔκολα, τὸ τρῶνε ἀψά»).

Ἀντιστοίχους δὲ παροιμίας εὑρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς:

«Ὅποιος πνιγῇ σὲ λάκκο, ἄλλη θάλασσα δὲ χρειάζεται». (Σερβική. Wuk

Stephanowitsch Karadschitsch, Volksmärchen der Serben, σ. 337).

«Τὸ νερὸ ποῦ πνίγομαι γιὰ μένα εἶναι θάλασσα». (Ἀρμενική. Das Ausland, 1871, σ. 404).

«Si annigherebbe in un bicchier d' acqua» (= Μπορεῖ νὰ πνιγῇ εἰς ἕνα ποτῆρι νερό. Ἰταλικὴ Κορσικῆς. Düringsfeld II, 515, σ. 287).

«Wä versuffe sall, dä versüff en em Fingerhoht met wasser» (= Ὅποιος τοῦ μέλλει νὰ πνιγῇ, πνίγεται καὶ σὲ μιὰ δαχτυλήθρα νερό. Γερμανικὴ τῆς Κολωνίας. Düringsf. II, 515, σ. 286. Πρβλ. καὶ τὸ ναξιακὸν παραμύθιον ἐν τῇ ἐμῇ Νεοελλ. μυθολ., σ. 223).

«Ne more tomit a luza» (= Δὲν πνίγει ἡ θάλασσα, ἀλλ' ὁ μπρουδέχτης. Ρωσσική. Timoschenk, σ. 50 ἐκ τοῦ Dal. Λεξ. IV, 426).

Διάφορος τῆς δευτέρας βυζαντινῆς παροιμίας δὲν φαίνεται ἡ ἀρχαία, ἣν καὶ ὁ Κρούσιος ἀναφέρει παρὰ Κρουμβάχερ: *Ὅταν τὸ ὕδωρ πνίγῃ, τί δεῖ ἐπιπίνειν;* (Ἀριστοτ., Ἠθ. Νικ. Η', 3, σ. 1446α 35. App. prov. 334. Μακάρ. 554. Γαλην., τ. Η', σ. 577 Kühn), περὶ ἧς οἱ παροιμιογράφοι λέγουσιν ὅτι «παρεγγυᾶται μὴ τοῖς δυστυχοῦσι κατεπεμβαίνειν».

Ἐδῶ νὰ ἰδῇς, οὐ μὴ ἐλθῇς· ἐδῶ νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἰδῇς.

Πολλὰς διαφορὰς παρουσιάζουσιν αἱ γραφαὶ τῶν κωδίκων, τεσσάρων παρὰ Κρουμβάχερ, ἑνὸς ἀθωνικοῦ καὶ τοῦ τοῦ Βουλισμᾶ. Ἔχουσι δ' οὕτω διορθουμένων τῶν ἀνορθογραφιῶν:

α'. *Ἐδῶ νὰ δῇς, οὐ μὴ ἐλθῇ, ὧδε νὰ εἶσαι καὶ νὰ δῇς.* (Ἀττ. ἡμερ. 365, 22).

β'. *Ἐδὰ νὰ ἴδῃς οὐ μὴ εὕρῃ, ὧδε νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἴδῃς.* (Kr., Sitzungsber., 1887, σ. 69, ἀρ. 10· MGS, σ. 122, 56).

γ'. *Ὧδε νὰ ἰδῇς καὶ μὴ εὕρῃ· εὑγὴν ὧδε νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἰδῇς.* (Kr., MGS, 122, 56).

δ'. *Ἐδὰ νὰ ἴδῃς οὐ μὴ εὕρω ἐβγεῖν· ἐδῶ νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἴδῃς.* (Ἀθωνικὸς κῶδ. Ἰβ. 805, 52).

ε'. *Ἐδῶ νὰ ἰδῇς, οὐ μὴ ἔλθῃς ἐδῶ· ὧδε νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἰδῇς.* (Kr., MGS, 122).

ς'. *Ἐδὰ νὰ ἰδῇς, οὐ μὴ ἔλθω ἐδῶ· ὧδε νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἰδῇς.* (Αὐτ.).

Ἄσχετος πρὸς τὴν παροιμίαν ταύτην φαίνεται ἡ παραπλησία μὲν τὴν διατύπωσιν, διάφορος δὲ τὴν ἔννοιαν, ἄλλη βυζαντινή: *Οὐδὲν τὸν ηὗραν καὶ ἔφερναν, ἐδὰ τὸν ηὗραν καὶ νὰ ἰδῇς.* (Ἀθωνικοῦ κώδ. ρωσικοῦ 779, 46).

Ὁ Σωτηριάδης ἐν Φιλολ. Ἀκροπόλει, 1888, σ. 232 γράφει ἐν τῷ δευτέρῳ τύπῳ *καὶ νὰ μὴ ἰδῇς*, ἑρμηνεύει δὲ «νὰ τὸν βλέπῃς ἐμπροστά σου καὶ νὰ μὴν τὸν εὑρίσκῃς, νὰ ἦσαι κοντά του καὶ νὰ μὴν τὸν βλέπῃς!» Τὴν παρεμβολὴν ὅμως τοῦ συνδέσμου *μὴ* δὲν ἐγκρίνει, καὶ εὐλόγως, ὁ Κρουμβάχερ, ἀφοῦ καὶ οἱ μετέπειτα ἀναγνωσθέντες ἄλλοι κώδικες τὴν αὐτὴν ἔχουσι γραφήν. Περὶ δὲ τῆς ἐννοίας τῆς παροιμίας παρατηρεῖ ὁ Κρ. τάδε: «ὁ νοῦς τῶν ἀλλοκότων τούτων λόγων εἶναι σκοτεινός, δύσκολον δὲ νὰ ἑρμηνευθῶσιν

ἀσφαλῶς, ἐὰν μὴ ἐξ εὐτυχοῦς συμπτώσεως ἐξευρεθῇ ἄλλη τις ὁμοία παροιμία διαφωτίζουσα ταύτην. Ἄλλως δὲ καὶ ἐκ τῶν σπουδαίων παραλλαγῶν τῶν χειρογράφων δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ βιβλιογράφοι δὲν εἶχον σαφῆ ἰδέαν τῆς σημασίας τοῦ αὐτόχρημα αἰνίγματος τούτου. Οὐδ' ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία παρέχει βοήθειάν τινα πρὸς λύσιν».

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι, ὡς ἀνεγράψαμεν αὐτὴν μὲ ἀσήμαντον μεταβολὴν τοῦ ε΄ τύπου δικαιολογουμένην ἐκ τοῦ πρώτου, ἡ παροιμία εἶναι ἔμμετρος, ἀποτελουμένη ἐκ δύο ἰαμβικῶν τετραποδιῶν. Ὅθεν δὲν φαίνεται ἀπίθανον ὅτι οὕτως περίπου εἶχεν ἐν ἀρχῇ ἡ παροιμία. Αἱ ἄλλαι διαφοραὶ εἶναι ἀσήμαντοι καὶ εὐνόητοι, πλὴν μιᾶς τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ *ἐλθῇς* ἐν τῷ πρώτῳ κώλῳ διὰ τοῦ *εὕρω* καὶ τοῦ *εὑγὴν* ἢ *ἐβγεῖν*· ἀλλὰ περὶ ταύτης μικρὸν κατωτέρω.

Ἡ ἔννοια τοῦ δευτέρου κώλου δὲν παρουσιάζει νομίζω δυσκολίαν τινά. Εὐθὺς ἀμέσως ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν ἡ παραπλησία τὴν διατύπωσιν παροιμιώδης φράσις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ: *Ἐδῶ εἶσαι, κ' ἐδῶ εἶμαι, καὶ θὰ ἰδῇς*. Λέγεται δ' αὕτη πρὸς ἐπιβεβαίωσιν ἰσχυρισμοῦ περὶ προβλεπομένου συμβάντος ἢ περὶ ἀμφισβητουμένου γεγονότος, καὶ σημαίνει ὅτι θὰ ἐπιζήσωμεν ἀμφότεροι μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα ἢ μέχρις ὅτου ἐξακριβωθῇ τὸ πρᾶγμα καὶ τότε θὰ βεβαιωθῇς περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων μου. Ἐνταῦθα ὅμως τὸ δεύτερον τοῦτο κῶλον δὲν φαίνεται ἔχον ἄλλην ἔννοιαν, ἢ τὴν ἁπλουστάτην ἐκείνην ἣν ἔχει καὶ σήμερον. Δηλαδὴ δύνασαι ἂν παραστῇς καὶ σὺ νὰ ἴδῃς τί μέλλω νὰ κατορθώσω. Ταύτην δὲ τὴν ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τὴν παροιμίαν καὶ ἡ θεολογικὴ ἑρμηνεία: «Στραφεὶς δὲ ὁ Ἅδης πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ λειτουργοὺς σύντρομος λέγει· Καλὰ εἶπεν, ὅπου εἶπεν· ἐδῶ νὰ εἶσαι καὶ νὰ ἴδῃς» (ἀθων. κῶδ. Ἰβήρων 805, φ. 75[α]).

Τὸ δὲ πρῶτον κῶλον συμπληροῖ τὴν ἔννοιαν ταύτην: Δὲν θὰ ἔλθῃς ἐδῶ νὰ ἰδῇς; Ἐλθὲ ἂν τολμᾷς! Συνᾴδει δὲ ταύτῃ καὶ ἡ ἑρμηνεία: «Καὶ πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἅδης ἀτενίσας εἶπεν· Ὧδε ἂς κατέλθῃ καὶ ἐγὼ δείξω ὑμῖν τί φρονεῖτε» (αὐτ., φ. 74[β] - 75[α]). Ἀπειλεῖ δηλαδὴ ὁ Ἅδης τοὺς προφήτας, σκιρτῶντας διότι ἤκουσαν εὐαγγελιζομένην τὴν τοῦ Σωτῆρος κατάβασιν, καὶ λέγει: Ἂς κατέλθῃ ἂν τολμᾷ καὶ θὰ σᾶς δείξω ἐγὼ ὁπόσον κεναὶ εἶναι αἱ ἐλπίδες ὑμῶν, ἐννοῶν ὅτι θὰ κατασυντρίψῃ τὸν Χριστόν. Ἀλλ' ὁ Χριστὸς κατῆλθε, καὶ τοὺς μοχλοὺς συνέτριψε καὶ τὸν Ἅδην ὕπτιον κατέρριψεν[9]. Οὗτος δ' εἶπε τὸ δεύτερον τῆς παροιμίας κῶλον, ὡς ἀπειλὴν δῆθεν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ λεχθεῖσαν καὶ ἐπαληθεύσασαν. Ὅθεν ἐν τῇ παροιμίᾳ ἔχομεν δύο ἀπειλητικὰς φράσεις, τὴν μίαν συμπληροῦσαν τὴν ἑτέραν. Πιθανώτερον ὅμως μοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι διαλογικὴ ἡ παροιμία, ὡς ἐμφαίνει καὶ ἡ ἑρμηνεία. Πρὸς ἀλαζόνα προκαλοῦντα θρασέως, ἀποκρίνεται ἄλλος διὰ τῆς δευτέρας φράσεως, ἥτις ὑποδεικνύει ὅτι αὐτὸς θὰ κατισχύσῃ.

Ὁμοίαν ἀπειλὴν περιέχει τὸ πρῶτον κῶλον καὶ ἐν τῷ β΄, γ΄ καὶ δ΄ τύπῳ.

---

9. Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ παρὰ K r., MGS, 94 «καὶ αὐτὸν <ἡττηθέντα> εἰπεῖν τὸν Ἅδην ἐποίησεν» ἀναγνωσθήτω «καὶ αὐτὸν ὕπτιον τὸν Ἅ. ἐποίησεν». Πρβλ. Ἀττ. ἡμερολ., σ. 365.

Ὧδε νὰ ἰδῇς καὶ μὴ εὕρῃ· εὐγήν. Ὁ Κρουμβάχερ διορθώνει, ἂν καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐνδοιασμῶν, *καὶ μὴ εὕρῃ(ς) εὐχήν.* Ἀλλ' ἡ ἔννοια οὐδαμῶς εὐοδοῦται. Τὴν ὀρθὴν δὲ γραφὴν δεικνύει ὁ ἀθωνικὸς κῶδιξ, *ἐβγεῖν*, ἤτοι ἐκβῆναι, ἐξελθεῖν, τοῦ ρήματος βγαίνω, ἐκβαίνω. Ὅθεν = καὶ νὰ μὴ εὕρῃς διέξοδον, καὶ νὰ μὴ δυνηθῇς νὰ διαφύγῃς.

Πολλαὶ ἀπειλητικαὶ φράσεις ὅμοιαι πρὸς τὰς τῆς βυζαντινῆς παροιμίας συνηθίζονται σήμερον: *Ἂς ἔλθῃ δῶ ἂν τοῦ βαστᾷ καὶ θὰ ἰδῇ! Κόπιασε νὰ σοῦ δείξω ἐγώ! Δὲν παίρνεις τὰ βρεμένα σου νἀρθῇς ἀπὸ δῶ;* Καλαβρυτινὴ δέ τις παροιμία, ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ Α. Κωνσταντινοπούλου ἔχει οὕτω: *Ἐκεῖ θὰ ἰδῇς πόσα ἀπίδια βάνει ὁ σάκκος* (ἐν κρητικῇ παραλλαγῇ παρὰ Φραντζεσκάκῃ 109 [*Θὰ δῇ πόσα ἀ.*]). Λέγεται δὲ πρὸς τοὺς κομπάζοντας ἐπὶ ἀνδρείᾳ, παρακελευομένους νὰ μεταβῶσιν ἐκεῖ ὅπου εἶναι κίνδυνος καὶ ἐπιδείξωσι ταύτην. Ὁ συνηθέστερος δμως τύπος τῆς παροιμίας ταύτης εἶναι: *Νὰ σοῦ δείξω γὼ πόσ' ἀπίδια βάνει ὁ σάκκος.* (Δεκιγάλας, σ. 95. Ἀραβαντινός, ἀρ. 783 [*δ. γιὰ νὰ μάθῃς πόσ' ἀ.*]. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 24 [*βάζ' ὁ σ.*]. —Κορινθίας παρὰ Δ. Χρ. Δουκάκη [*Ἐγὼ θὰ σοῦ δ. πόσ' ἀ. πιάνει*]. —Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Νὰ σ' δείξου γὼ πόσ' ἀ. βάζι ἡ σάκκους*]).

Τοῦτα τὰ μὲ συντυχαίνεις, ἕνι παλαιοῦ οὐρανοῦ ἀποκλάσματα.

Πλὴν τῶν τεσσάρων παρὰ Κρουμβάχερ (MGS, 123, 59. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Sitzungsber., 1887, σ. 69, 19. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. Ε', σ. 567) κωδίκων, φέρεται ἡ παροιμία καὶ ἐν τῷ ἀθωνικῷ τῶν Ἰβήρων 805 (ἀρ. 32) καὶ ἐν τῷ τοῦ Βουλισμᾶ. Ἀλλ' ἐν τούτῳ μὲν κεῖται (Ἀττ. ἡμερολ. 366, 32) κατὰ τὸν αὐτὸν σχεδὸν τύπον: *Ταῦτ' ἃ μὲ συντυχαίνεις, εἶναι π. οὐ. ἀ.*, ἐν τῷ ἀθωνικῷ δμως τὸ πρῶτον κῶλον παραλλάσσει: *Αὐτὰ τὰ λέγει, ἦν π. οὐ. ἀ.* Ἡ παραλλαγὴ δ' αὕτη δεικνύει ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς παροιμίας, τὸ πρῶτον τοῦτο κῶλον, εἶναι στοιχεῖον ἐπουσιῶδες αὐτῆς, καίτοι ἀποτελοῦν τροχαϊκὴν τετραποδίαν, κυρίως δὲ παροιμία ἢ ἀκριβέστερον παροιμιακὴ ἔκφρασις εἶναι τὸ δεύτερον κῶλον, ὅπερ ἐπίσης εἶναι ἐμμέτρως ἐξενηνεγμένον (ἰαμβικὴ τετραποδία μετ' ἀφαίρεσιν τοῦ παρέλκοντος συνδετικοῦ ρήματος). Ἡ εἰσαγωγὴ περιορίζει μόνον τὴν χρῆσιν τῆς παροιμίας εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν ὕθλων, ληρωδῶν λόγων. *Αὐτὰ ποῦ μοῦ λέγεις* ἢ *αὐτὰ ποῦ μοῦ λέγετε* (*συντυχαίνετε*) ἢ *αὐτὰ ποῦ μοῦ λές, παπᾶ μου* (*ταῦτα ἱερεὺς μὲ συντυχαίνετε*), *εἶναι π. οὐ. ἀ.* Ἐν ᾧ ἡ βυζαντινὴ αὕτη παροιμιώδης φράσις ἐλέγετο βεβαίως, ὡς καὶ ἡ τὸ αὐτὸ μέτρον ἔχουσα σημερινὴ *Παλιοῦ οὐρανοῦ χαλάσματα* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη), ἐπὶ παμπαλαίων προσώπων ἢ πραγμάτων καθόλου.

Ὀρθῶς ἡρμήνευσε τὴν παροιμίαν ὁ Κρουμβάχερ (MGS, σ. 189), μαθὼν παρὰ τοῦ Foy ὅτι σῴζεται παρ' ἡμῖν ἡ φράσις *παλιοῦ οὐ. χαλάσματα* πρὸς δήλωσιν παλαιῶν καὶ ἀχρήστων πραγμάτων. Πρὸ τούτου δὲ τὴν δημώδη φράσιν ἀκριβέστατα ἐξήγησεν ὁ Δ. Ν. Βερναρδάκης (εἰς Εὐριπ., Φοινίσσας 1549, σ. 172), παρατηρήσας ὅτι δι' αὐτῆς «παριστῶνται πράγματα (ἐνίοτε δὲ καὶ ἄνθρωποι) ἀπηρχαιωμένα καὶ παμπάλαια, ἄχρηστα δὲ ὅλως καὶ

λησμονημένα». Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τὴν βυζαντινὴν παροιμίαν καὶ ἡ θεολογικὴ ἑρμηνεία. Ὅτε κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν φωτισθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυσσον γλώσσαις ἑτέραις «τὰ ἔθνη ἔλεγον αὐτοῖς οἰνοτευκτὰς (γρ. οἰνοφλύκτους;) μεθύειν καὶ λέγειν παλαιοῦ οὐρανοῦ ἀποκλάσματα καὶ οὐχὶ τὴν ὑμετέραν διάλεκτον». (Πρβλ. καὶ τὴν παρὰ Kr., MGS, σ. 95 ἑρμηνείαν· ἡ δὲ παρὰ Σάθᾳ Ε', 567 εἶναι παρεφθαρμένη). Ὅθεν ἡ παροιμία αὕτη λέγει δ,τι ἐν ἄλλῃ διατυπώσει ἑτέρα δημώδης: *Τοῦ παλιοῦ καιροῦ πράματα* (Βενιζέλος, σ. 321, 532: «ἐπὶ διηγήσεων ἑώλων καὶ ἐπομένως ἀηδῶν»), ἀντιστοιχοῦσα τῇ ἐπὶ ἀχρήστων πραγμάτων λεγομένῃ γερμανικῇ: Das ist eine alte welt (Wander, τ. V, σ. 179, 57).

Ἀλλὰ καὶ σαφοῦς ὄντος τοῦ νοήματος τῆς παροιμίας, μένει ἡ ἀπορία τίνος ἕνεκα τοιαύτης εἰκόνος ἐγένετο χρῆσις πρὸς δήλωσιν τούτου. Εἰς λύσιν δμως τῆς ἀπορίας, νομίζω, δτι δύναται νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ χωρίον τι τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος Λυβίστρου, ἐν ᾧ ὁ ἥρως *ἀπόκομμαν ἐκ τῶν οὐρανῶν* λέγει τὴν ἐρωμένην του:

> *διότι καὶ ἐσὺ ἐκ τῶν οὐρανῶν ἀπόκομμαν ἐγίνου,*
> *τὰ νέφη σὲ ἐγεννήσασι* (στ. 1509, σ. 284 Wagner).

Ἀπόκομμα λοιπὸν ἢ *ἀπόκλασμα* ἢ *κομμάτι τοῦ οὐρανοῦ* δύναται νὰ ὀνομασθῇ πᾶν ὡραῖον καὶ πολύτιμον πρᾶγμα. Ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν χρόνου τὸ ρόδον γίνεται βάτος, ἡ περικαλλὴς νεᾶνις δυσειδὴς γραῖα, καὶ τοῦ οὐρανοῦ τὸ κομμάτι οὐδὲν ἴχνος διατηρεῖ τοῦ προτέρου κάλλους. Ὅθεν ἀναγνωρίζει ἡ βυζαντινὴ παροιμία δτι εἶχέ ποτε ἀξίαν τὸ πρᾶγμα εἰς δ ἀναφέρεται, δτι ἦτο ἀπόκλασμα τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ μετ' εἰρωνείας προσθέτει *παλαιοῦ οὐρανοῦ*, ἐπιτείνουσα δὲ τὴν εἰρωνείαν ἡ δημώδης θεωρεῖ αὐτὸ οὐχὶ τεμάχιον πλέον, ἀλλ' ἐρείπιον παλιοῦ οὐρανοῦ. Εὐστοχώτατα δ' ὁ Βερναρδάκης (ἔνθ' ἀν.) παραβάλλει τὴν εἰκόνα ταύτην πρὸς τὸν Εὐριπίδειον στίχον, ἐν ᾧ ὑποτίθεται λέγων περὶ ἑαυτοῦ ὁ Οἰδίπους δτι εἶναι «πολιὸν αἰθέρος ἀφανὲς εἴδωλον».

Ἀλὶ τὰ σάγματα εἰς τὰ κατάπετρα!

Ἐκ τοῦ 1409 παρισινοῦ κώδικος ἐξέδωκε τὸ πρῶτον τὴν παροιμίαν ὁ Δουκάγκιος (Glossar. graecit., στ. 612, λ. κατάπετρα), ὁπόθεν τὴν παρέλαβεν ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα Ε', σ. 117). Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ κώδικος ἐξέδωκεν αὐτὴν καὶ ὁ Κρουμβάχερ (Sitzungsber., 1887, σ. 71, ἀρ. 59), ὅστις ἐν ταῖς MGS, 123 προσέθηκεν ἐξ ἄλλων δύο κωδίκων καὶ τὰς ἑξῆς παραλλαγάς.

β'. *Οὐ εἰλὴ τὰ σάγματα εἰς τὰ κατάπτερα.*

γ'. *Αὐλητὰ τὰ σάγματα εἰς τὰ κακόπετρα.*

Εὑρηνται δὲ παραλλαγαὶ αὐτῆς καὶ ἐν δυσὶν ἀθωνικοῖς κώδιξι καὶ ἐν τῷ τοῦ Βουλισμᾶ.

δ'. *Ἄ ηλὶ* (κῶδ. *Δηλεῖ*) *τὰ συμβάντα εἰς τὴν κατὰ πέτραν* (Ἀθων. Ἰβήρων 805, 37. Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ *κάτω πέτραν*).

ε'. *Εὗρε τὰ σάγματα εἰς κατὰ πέτραν* (Ἀττ. ἡμερολ. 366, 38).

ς΄. *Ἀλεὶ τὰ σώματα εἰς τὴν κακοπετρίαν!* (Ἀθων. κῶδ. ρωσικοῦ 779, 10).

Τὸ προτασσόμενον ἐπιφώνημα εἶναι τὸ σημερινὸν *ἀλί* ἢ *ἀλίμονο* ἢ *ὠηλίς*, οὗ τὴν ἐτυμολογίαν ἐκ τοῦ *ἠλὶ ἠλὶ* ὑπέδειξα ἐν Byz. Zts., τ. VII. Ὅθεν ἐν τῷ β΄ τύπῳ εἶναι περιττὴ ἡ διόρθωσις τοῦ Κρουμβάχερ εἰς *Οὔ ἀλλοί*, ἀρκεῖ δὲ μόνον νὰ ὀρθογραφηθῇ ἡ λέξις *Οὔ ἠλί*, ὡς ὁμοίως καὶ ἐν τῷ γ΄ *Ἄ ἠλί*, ὅπου ἐκ διττογραφίας προσετέθη τὸ ἐπιφερόμενον ἄρθρον. Τὸ δ' ἐν τῷ ς΄ τύπῳ *σώματα* ἴσως δὲν προέρχεται ἐκ λάθους τοῦ βιβλιογράφου, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον διαλεκτικὸς τύπος τοῦ *σάγματα*· πρβλ. τὸ κρητικὸν *σομάρι* ἀντὶ *σαμάρι* καὶ τὸ ἰταλ. somaro. Ἐκ τοιούτου ὅμως λάθους προῆλθον ἀριδήλως τὰ *συμβάντα* ἀντὶ τοῦ *σάγματα* ἐν τῷ δ΄ τύπῳ. *Σάγματα* δὲ κατὰ συνεκδοχὴν ἐννοοῦνται πιθανώτατα ἐνταῦθα τὰ ὑποζύγια. Πρβλ. Σουίδαν: «σαγμάρια τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον τοῦλδον, τὰ βαστάζοντα τὴν ἀποσκευὴν καὶ τὴν μετακομιδὴν τῶν ἐπιτηδείων». Περὶ δὲ τῆς λ. *κατάπετρα*, σημαινούσης πετρώδη καὶ δύσβατον τόπον, βλ. Κοραῆ, Ἄτ. Ε΄, σ. 117· ὅπου προστεθείσθωσαν καὶ τὰ ἐξῆς παραδείγματα τῆς χρήσεως αὐτῆς. Ἀκρίτας, ἔκδ. Μηλιαράκη, στ. 3107: *εἰς ταῦτα τὰ κατάπετρα* καὶ Θεοδοσίου τοῦ Βυζαντ., Ἐγκ. εἰς τὸν ὅσ. Χριστόδουλον 25 (Ἀκολουθία τοῦ ὁσ. Χριστοδ., ἔκδ. Βοίνη, σ. 190): «πρὸς κρημνώδεις τόπους καὶ ἀποκρότους καὶ καταπέτρους». Παραφθορὰ τοῦ *κατάπετρα* εἶναι τὰ *κατάπτερα* τοῦ β΄ τύπου καὶ τὸ *κατὰ πέτραν* τοῦ δ΄ καὶ ε΄. Τοὐναντίον δὲ δὲν πρέπει νὰ μεταβληθῶσι τὰ *κακόπετρα* καὶ *κακοπετρία*. Σήμερον γενικώτερον ὀνομάζομεν *κακοτοπιὰν* τὸν δύσβατον τόπον.

Τὸ νόημα τῆς παροιμίας εἶναι σαφές. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν ἀτυχῆ, ὅταν περιπέσῃ ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσιν αὐτοῦ εἰς ἐμπόδια, ἂν προσκρούσῃ λόγου χάριν εἰς τὰ συμφέροντα ἰσχυροῦ τινος, ἢ περιπλακῇ εἰς δίκας ἢ ἄλλα τοιαῦτα. Πάντως δὲν θὰ ἐκφύγῃ ἄνευ μεγάλης βλάβης. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν δι' ἄλλης εἰκόνος ἐκφέρει ἡ δημώδης παροιμία: *Ἡ προβάτ' ἂν πάῃ στὸ λόγγο ἢ μαλλὶ θ' ἀφήσ' ἢ κέρατο* (Βερέττας, σ. 75,41 καὶ ἐν Βύρωνι Γ΄, 284, 34. Βενιζέλ., σ. 106, 206 [*Ἡ προβατίνα ἂν πάγῃ*]) καὶ αἱ ἀντίστοιχοι γερμανικαὶ καὶ ὁλλανδικαὶ παρὰ Wander, τ. IV, στ. 58, 106· 63, 209· 76, 6.

«Ποῖον ἄγουρον πομπεύουσιν;» — «Οὗτος ἀπὸ μιᾶς πομπῆς ἔνι».

Καὶ ἡ παροιμία αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ 1409 παρισινοῦ κώδικος ὑπὸ τοῦ Δουκαγκίου (Glossar., στ. 7, λ. ἄγουρος), ὁπόθεν παρελήφθη ὑπὸ τοῦ Sanders (103 [*Ποιὸν-πομπεύουσι*]). Ὁ δὲ Κρουμβάχερ τὸ πρῶτον καὶ οὗτος ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐκδοὺς αὐτὴν (Sitzungsber., 1887, σ. 69, ἀρ. 28) ἀνεδημοσίευσεν ἐν MGS, σ. 123 ὡς καὶ τὴν προηγουμένην μετὰ δύο παραλλαγῶν ἐκ τοῦ βατικανοῦ καὶ τοῦ ταυρινικοῦ κώδικος. Εἰς ταύτας προστίθενται νῦν καὶ δύο ἔτι παραλλαγαὶ ἐξ ἀθωνικῶν κωδίκων καὶ μία ἐκ τοῦ Βουλισμᾶ, ὥστε ἐν ὅλῳ ἔχομεν ἓξ παραλλαγὰς τῆς παροιμίας, τάς δε:

β΄. *«Ἔ! Ποῖον*[10] *ἄγουρον πομπεύουσι;» Καὶ λέγει· «Τοῦτος ἀπὸ μίας πομ-*

10. Τὸ *Αιποῖον* τοῦ κώδικος νομίζει ὁ Κρουμβάχερ ὅτι εἶναι αὐτὴ ἡ ἀντωνυμία *ποῖος* τῇ

πῆς ἔνι». (Κr., MGS, σ. 123, 64).

γ'. Αἴ! Ποιὸν ἄγουρον πομπεύουν καὶ οὐκ ἔνι μιᾶς πομπῆς! (αὐτ.).

δ'. Τὸν ἄγουρον τὸν ἐπόμπευαν, ἀπὸ μιᾶς πομπῆς οὐκ ἦτον. (Ἀθων. κῶδ. Ρωσικοῦ 779, 11).

ε'. Ἰδὲ ποῖον ἄγουρον πομπεύουν, οὐτινος ἀτιμία πομπῆς οὐκ ἔνι. (Ἰβήρων 875, ἀρ. 38).

ς'. Ἀφ' οὗ τὸν ἄγουρον πομπεύουσι, πάλιν ταύτην κατορθώνει τὴν πομπὴν νὰ τοῦ ἀπομείνῃ. (Ἀττ. ἡμερολ., σ. 366, 39).

Αἰνιγματώδη λέγει τὴν παροιμίαν ταύτην ὁ Κρουμβάχερ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει αὐτῆς, ἐν δὲ ταῖς MGS, σ. 191, παρατηρῶν ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι δύο παραλλαγαὶ δὲν συντελοῦσιν εἰς διαφώτισιν τῆς ἐννοίας αὐτῆς, ὡς εἰκασίαν προτείνει τοιαύτην τινὰ ἑρμηνείαν: Κάποιον ἄγουρον πομπεύουσι καὶ αὐτὸς (ὁ ἄγουρος) λέγει, οὗτος εἶναι ἀπὸ τῆς αὐτῆς πομπῆς, δηλ. παρηγορεῖται ἀναφέρων καὶ ἄλλον ταὐτὰ ὑποστάντα. Ὁ δὲ G. Meyer ἐν Byzant. Zeitschrift, τ. III, σ. 404 ἑρμηνεύει ἄλλως, ὅτι ὁ πομπευθεὶς κατὰ τὴν νεότητά του δὲν θὰ μείνῃ εἰς μίαν πομπήν, ἤτοι πολλάκις καὶ ἐν τῷ μέλλοντι θὰ τιμωρηθῇ διὰ παρομοίας πράξεις.

Ἐν πρώτοις παρατηρητέον ὅτι ἐν δυσὶ τύποις ἡ παροιμία εἶναι διαλογική· τοῦτο ἀριδήλως μαρτυρεῖ καὶ τὸ μεταξὺ τῆς ἐρωτήσεως καὶ τῆς ἀποκρίσεως παρεντιθέμενον *καὶ λέγει*, διότι τοῦ ῥήματος τούτου ὑποκείμενον πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὁ ἐρωτώμενος καὶ οὐχὶ ὁ ἄγουρος, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Κρουμβάχερ. Δὲν εἶναι δὲ ἀσυνήθης ἐν ταῖς διαλογικαῖς βυζαντιναῖς παροιμίαις ἡ τοιαύτη παρεμβολή. Βλ. Κr., σ. 118, ἀρ. 1 *«Κηπουρέ, συνέπαρε». Λέγει· «Νὰ ψηφί». «Κηπουρέ, συνέπαρε». Λέγει· «Λύσαι τὸν σκύλον»*, σ. 125, 79 *καὶ πάλιν λέγει· «Κῦρι, κτλ.»* Βλ. καὶ σ. 125, 85. Ἔπειτα τὸ *ἀπὸ μιᾶς πομπῆς* ὅπερ ἐν πᾶσι τοῖς τύποις ἐπαναλαμβάνεται δὲν εἶναι ἐφθαρμένον, ὡς φαίνεται παραδεχόμενος ὁ Κρουμβάχερ (Sitzungsber., 1887, σ. 83), ἀλλ' ἔχει ὀρθῶς. Ἡ σημασία τῶν λέξεων *πομπεύω, πομπή*, ἥ τε κυρία καὶ ἡ μεταφορική, εἶναι γνωστοτάτη· ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν χρόνων μέχρι τοῦ πέρατος τῆς τουρκοκρατίας ἡ ποινὴ αὕτη ἦτο συνήθης ἐν Ἑλλάδι, ὡς θ' ἀναπτύξω ἐν τῷ περὶ δικαστικῶν ἐθίμων κεφαλαίῳ προσεχῶς ἐκδοθησομένων μελετῶν μου περὶ τοῦ βίου τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. *Ἀπὸ μίας πομπῆς* λοιπὸν εἶναι ὁ πομπευθείς, ὁ πομπιεμένος, ὁ γιβεντισμένος, ἄνθρωπος ἐξώλης καὶ προώλης. Καὶ παροιμία συνηθεστάτη φέρεται ἐπὶ συνόδου πονηρῶν:

Κι αὐτὸς τῆς πομπῆς κ' ἐκεῖνος τῆς γάνας. (Κρομμύδη, Διατριβὴ 46. Ἀκολουθία β' τῆς διατριβῆς 26. Negris, σ. 61, 373 [*Καὶ αὐ.-καὶ κεῖνος τῆς κάνας*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 635 [*κι ὁ ἄλλος τῆς γ.*]. Βενιζέλος, σ. 141, 370. Βύρων Γ', 438, 32). Ἀλβανιστὶ δέ: *Τσ' ἴσ'τε μοῦντζε, ἴσ'τ' ἔδε σ'τροῦντζε* (Reinhold, Πελασγικά, σ. 39). *Γάνα* δ' ἡ ἀσβόλη δι' ἧς ἐχρίοντο

προσθήκη τοῦ *ε* κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐγώ, ἐκεῖνος, ὡς ἐν τοῖς ἐτοῦτος, ἐτέτοιος. Ἀλλὰ προδήλως εἶναι τὸ ἐπιφώνημα *ἔ* ἢ *αἴ*, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ ἐν τῷ γ' καὶ ε' τύπῳ *Ἀοιποιὸν* καὶ *Ἰδὲ ποῖον*.

συνήθως τὰ πρόσωπα τῶν πομπευομένων· τὸ αὐτὸ καὶ *μοῦντζα* (μοῦζα), ὅπερ μετέπεσε σήμερον εἰς τὴν σημασίαν τοῦ φασκελώματος, διότι διὰ τῆς παλάμης ἐγίνετο ἡ τοιαύτη ἐπίχρισις.

Ὅθεν ὁ νοῦς τῆς παροιμίας εἶναι ὅτι ὁ διαπράξας ἔγκλημα, καταστῆσαν ἀναγκαίαν τὴν ποινὴν τῆς διαπομπεύσεως, εἶναι κακοῦργος ἀδιόρθωτος. Ἂν λοιπὸν ὁ φύσει πονηρὸς δείξῃ ποτὲ τυχὸν μετάνοιαν, αὕτη εἶναι προσποιητή, συνήθως ὅμως τοὐναντίον οὐ μόνον δὲν κρύπτει τὴν κακίαν του, ἀλλὰ καὶ ἐναβρύνεται εἰς αὐτήν. Τοιαῦταί τινες αἱ διατυπούμεναι ἰδέαι ἐν ταῖς διαφόροις παραλλαγαῖς τῆς βυζαντινῆς παροιμίας.

Ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ ὁ ἐρωτώμενος τίς ὁ πομπευόμενος ἀποκρίνεται, πάντως ἀχρεῖός τις, καὶ τοιοῦτος θὰ μείνῃ καθ' ὅλον τὸν βίον του. Ἐν τῇ τρίτῃ ἐκφράζεται ἡ ἰδέα ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ καταδικασθεὶς δι' ἀτιμωτικὴν πρᾶξιν νὰ θεωρηθῇ ἁγνὸς καὶ ἄμωμος. Ἡ τετάρτη ἐλέγετο βεβαίως ἐπὶ τῶν προσπαθούντων νὰ πείσωσι τοὺς ἄλλους ὅτι εἶναι χρηστοί, ἐν ᾧ προφανεῖς ὑπάρχουσιν ἀποδείξεις τῆς κακίας των. Ἡ πέμπτη ὅτι ὁ κριθεὶς ἄξιος ἀτιμωτικῆς ποινῆς δὲν συναισθάνεται τὴν ἀτίμωσιν. Ἡ δ' ἕκτη (ἐκ τριῶν ἀπαρτιζομένη τροχαϊκῶν τετραποδιῶν, μὲ μικρὰν μεταβολὴν τοῦ πρώτου στίχου: *Ὅποιον ἀ. πομπεύουν* ἢ *Ἀ τὸν ἀ.*) ὅτι καὶ καύχημα θὰ ἔχῃ τὴν πομπὴν ἐν τῷ βίῳ του. Ἀντίστοιχοι ταύταις εἶναι αἱ ἑξῆς σημεριναί:

—*Τὴν ἔχει τὴν πομπή της γιὰ χαρά.* (Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου).

—*Ἡ πορτικὴ τὰ γέβεντα γιὰ πανηγύρι τά 'χει.* (Νεοελλ. Ἀνάλ., 29). *Πορτικὴ* ἡ καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς καὶ σήμερον ἔτι ἐνιαχοῦ *πολιτικὴ* λεγομένη.

—*Αἱ κοῦρβα τὸ γεβέντισμαν παναϋράτσιν τό 'σ'ει.* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΒ΄ 317, 131).

—*Ἡ σκρόφα τὸ γεβέντισμα γιὰ παναΰρι τό 'χει.* (Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

—*Ὁ κλέφτης τὸ γιβέντισμα γιὰ πανηῦρι τό 'χει.* (Νεοελλ. ἀνάλ., 216. —Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη [*βεγέντισμα γιὰ πανηγύρι*]. —Θήρας παρὰ Πυργιανοῦ [*κιβέντισμα*]. —Μυκόνου παρὰ Κας Ἀργ. Παπαβασιλείου [*πανηγύρι*]).

—*Ὁ κλέφτης τὸ γεβέντισμα γιὰ λεβεντιὰ τὸ ἔχει.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη [ἢ: *γιὰ νταηλίκι τό 'χει*]).

—*Ὁ ψεύτης τὸ γεβέντισμα γιὰ καύχημα τὸ ἔχει.* (Βενιζέλος, σ. 246, 1013).

Καὶ ἡ θεολογικὴ ἑρμηνεία ἐκ τοιαύτης ἐννοίας τῆς παροιμίας ἀφορμᾶται. Ἄγουρος κατ' αὐτὴν ἀλληγορεῖται ὁ διάβολος, ὅστις καίπερ πομπευόμενος διὰ τῆς ἐξομολογήσεως, δὲν καταισχύνεται, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ τὸ πονηρὸν ἔργον του: «Καὶ οὕτως θεατριζόμενος ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας ἄγουρος οὐκ αἰσχύνεται, ἀλλὰ σπεύδει παντοίως ὥρᾳ τε καὶ ἡμέρᾳ τὸ πῶς παγιδεύσῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων».

Οἰκονομήθη ἡ ἁγία Σοφία μὲ τῆς φόλλης τὸ λᾶδιν.

Διάφοροι γραφαὶ ἐκ δύο κωδίκων παρὰ Κ ρ ο υ μ β ά χ ε ρ (MGS, 123), ἐκ δύο ἀθωνικῶν καὶ ἐκ τοῦ τοῦ Βουλισμᾶ. *Μὲ τῆς φολέου τὸ λάδιν* (Kr.). *Σοφία-τὸ ἐλάδι τῆς φόλης* (Ἀττ. ἡμερολ. 366,41). *Ὅποῦ οἱ. ἡ ἁ. Σ. μὲ τῆς φολεοῦ τὸ ἐλάδιν* (Ἰβήρων 805, ἀρ. 40). *Οἰκοδομήθη-τὸ ἐλάδιν* (Ρωσικοῦ 779, 13). *Ἐζωογονήθην ἡ ἁ. Σ. μετὰ τῆς φότως τοῦ ἐλαίου* (παρισινὸς κῶδ. 1409 παρὰ Kr.).

Τὸ *οἰκοδομήθη* τοῦ ἀθωνικοῦ κώδικος εἶναι ψυχρὰ ὑπερβολή, ἄτοπος καὶ ἀκατάλληλος, ἀφοῦ πρόκειται περὶ ἐλαίου, ἀπαραιτήτου μὲν πρὸς συντήρησιν ἐκκλησίας, ἀλλὰ παντελῶς ἀχρήστου πρὸς οἰκοδομὴν αὐτῆς. Τοὐναντίον δὲ τὸ *ἐζωογονήθη* τοῦ παρισινοῦ εἶναι ἐμφαντικώτερον καὶ ἐναργεστέραν καθιστᾷ τὴν εἰρωνείαν. Διότι εἰρωνικῶς ἐλέγετο βεβαίως ἡ παροιμία, ἐπὶ ἐκείνων πιθανῶς, οἵτινες ἐλάχιστα παρέχοντες, ἀξιοῦσιν ὅτι μέγιστα διὰ τῆς συνδρομῆς των κατώρθωσαν. Μὲ ἑνοῦ παρᾶ λᾶδι δὲν θὰ ἐπληροῦντο αἱ πολυάριθμοι τῆς ἁγίας Σοφίας κανδῆλαι, καὶ τὴν ἔλλειψιν αὐτοῦ θὰ ἠσθάνετο ὁ ναός, ὅσον καὶ ἡ Βενετία τὴν ἀπώλειαν μιᾶς βελόνης, ὡς λέγει ἄλλη δημώδης παροιμία. Ὅθεν οὐδεμία ἀνάγκη, νομίζω, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀναφέρεται ἡ προκειμένη παροιμία εἰς ὡρισμένην τινὰ περίστασιν ἢ ὅτι ὑπαινίσσεται παράδοσίν τινα περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας, καθὰ εἰκάζει ὁ Κ ρ ο υ μ β ά χ ε ρ (MGS, 192).

Ἄτυχος νεώτερος τὴν ἰδίαν χώραν κουρσεύει.

Γράφοντες *τὴν χώραν του κ.* ἀποκαθιστῶμεν τὸ μέτρον, διαταραχθὲν ἐκ τῆς μανίας τῶν βυζαντινῶν συλλογέων πρὸς ἀποκάθαρσιν τῶν χυδαϊσμῶν. Ἡ παροιμία ἀναφέρεται βεβαίως, λέγει ὁ Κρουμβάχερ, εἰς τοὺς βλάπτοντας καὶ καταστρέφοντας τὴν περιουσίαν των ἢ τοὺς συγγενεῖς των. Ἀλλὰ τότε ἀπρόσφορον θὰ ἦτο τὸ ἐπίθετον ἄτυχος περὶ τοῦ φθείροντος τὴν ἰδίαν περιουσίαν λεγόμενον, καὶ ἡ εἰκὼν τῆς ληστρικῆς ἐπιδρομῆς δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ προσφυὴς εἰς τοιαύτην περίστασιν. Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀντίστοιχόν τινα σημερινὴν παροιμίαν, ὅπως βοηθούμενοι ὑπὸ ταύτης, ἀσφαλῶς ἀποδώσωμεν τὸ νόημα τῆς βυζαντινῆς. Νομίζω ὅμως ὅτι δὲν ἀπομακρυνόμεθα τοῦ ὀρθοῦ, ὑποθέτοντες ὅτι ὑπόκειται μῦθός τις περὶ παλληκαριοῦ, τὸ ὁποῖον «ἐβγῆκεν εἰς τὸ κοῦρσος», ἀλλ' ἀντὶ νὰ δηώσῃ ξένην τινὰ χώραν καὶ ἐπανέλθῃ κατάφορτος λαφύρων εἰς τὴν πατρίδα του, ὑπὸ τρικυμίας ἢ ὁπωσδήποτε ἄλλως νύκτα εἰς αὐτὴν προσοκείλαντος τοῦ πλοίου του, ἀγνοῶν ἐπέδραμεν ὡς ἐπὶ ἀλλοτρίαν· παθὼν δηλ. ὅ,τι καὶ οἱ Ἀχαιοὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μύθου, οἵτινες ἐπέδραμον ἐπὶ τὴν χώραν τοῦ Ἡρακλείδου Τηλέφου, νομίζοντες ὅτι δηοῦσι τὴν τῶν Τρῴων. Ἂν δ' εἰς τοιοῦτόν τινα μῦθον ἀναφέρεται ἡ παροιμία, θὰ ἐλέγετο ἐπὶ ἐκείνων οἵτινες μὴ εὐδοκιμοῦντες ἄλλως καὶ δι' ἀδίκων πράξεων ἐπιχειροῦντες νὰ ὠφεληθῶσιν, ἐπισύρουσι κατὰ τῆς κεφαλῆς των νέα κακά. Διότι οἱ λῃσταὶ καὶ οἱ κουρσάροι φείδονται τῆς ἰδίας χώρας, ὅπως διωκόμενοι εὑρίσκωσι καταφύγιον ἐν αὐτῇ. *Ὁ λύκος τὴ φωλιά του δὲν*

τὴν μαγαρίζει, ὡς λέγει δημώδης παροιμία ταύτην ἔχουσα τὴν ἔννοιαν[11]. Κακουργοῦντες δ' ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἀφανίζουσι τὴν μόνην ἐλπίδα σωτηρίας αὐτῶν ἐν καταδρομῇ.

Σαρακηνὸς στὸ σπίτι σου καὶ σὺ ὅπου θέλῃς γύρευε.

Ἐκ τοῦ παρισινοῦ κώδ. 1409 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Δουκαγκίου (Glossar. Graec., λ. ὀσπίτιον) καὶ τοῦ Κρουμβάχερ (Sitzungsber., 1887, σ. 70,41· MGS, 124, 70), ὅστις καὶ ἐκ τοῦ βατικανοῦ καὶ τοῦ ταυρινικοῦ τὴν παρέλαβε. Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ ἀθωνικῷ κώδ. Ἰβήρων 805, ἀρ. 8 καὶ ἐν τῷ τοῦ Βουλισμᾶ (Ἀττ. ἡμερολ. 367, 54). Ἡ διαφορὰ τῶν γραφῶν εἶναι ἀσήμαντος. Δύο κώδ. παρὰ Κr. γράφουσι κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν *Σαρακηνοί*, ὁ δὲ τοῦ Βουλισμᾶ *Σαρακηνόν*. Εἷς τῶν παρὰ Κr. κωδίκων γράφει *εἰς τὸ ὀσπήτιν σου* καὶ ἕτερος *ἠσπήτιν (= ἰσπίτη)*, ὁ ἀθωνικὸς *σπίτιν*, οἱ δὲ λοιποὶ *σπίτι*. Ἀντὶ δὲ τοῦ *γύρευε* ὁ ἀθωνικὸς γράφει *ὅδευε*.

Ἡ λέξις *γυρεύω* κεῖται ἐν τῇ παροιμίᾳ ταύτῃ, κατὰ τὸν Κρουμβάχερ, ἐν τῇ πρώτῃ καὶ κυρίᾳ ἐννοίᾳ αὐτῆς, τοῦ γυρίζω, περιπλανῶμαι· ταύτην δὲ τὴν γνώμην νῦν κρατύνει καὶ ἡ γραφὴ *ὅδευε* τοῦ ἀθωνικοῦ κώδικος. Ἑρμηνεύει δ' οὕτω: «ἂν εἰς τὸ σπίτι σου εἶναι Σαρακηνοί, τὰ πάντα ἀπώλεσας, οὐδὲν ἔχεις νὰ ζητῇς πλέον», καὶ ὑποθέτει ὅτι χαρακτηρίζει ἐν γένει τοὺς Σαρακηνοὺς ἡ παροιμία, ἢ ἀναφέρεται εἰς ὡρισμένην τινὰ περίπτωσιν, εἰς κακοὺς παῖδας ἐν τῷ οἴκῳ κατ' οὐδὲν διαφέροντας τῶν Σαρακηνῶν.

Ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ γυρίζειν, τοῦ περιέρχεσθαι πολλοὺς τόπους, δὲν ἀποκλείει τὸν σκοπὸν τῆς ἀναζητήσεως (πρβλ. καὶ τὰς παροιμιώδεις φράσεις *τρέχα γύρευε, σύρε γύρευε, ἄμε γύρευε* κλπ.). Ὁ ἀγνοῶν ὅτι ἔχει τὸν κακοῦργον εἰς τὸ σπίτι του τρέχει καὶ τὸν ἀναζητεῖ ἀλλαχοῦ ἵνα τὸν συλλάβῃ. Ἐλέγετο δ' ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν μακρὰν ἀναζητούντων κακὰ ἐγγύτατα κείμενα, ἐπὶ τῶν μὴ ἐννοούντων ὅτι ἡ κλοπὴ ἢ ἄλλο τι κακὸν ἐν τῷ οἴκῳ προῆλθεν ἐξ οἰκείου, ἀλλ' ἐρευνώντων ἔξω τοῦ οἴκου νὰ εὕρωσι τὸν ἔνοχον. Διδάσκει δ' ὅτι δυσκόλως δύναταί τις νὰ φυλαχθῇ ἀπὸ πονηρὸν θεράποντα ἢ συγγενῆ. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἔννοιαν φαίνεται ἔχουσα ἡ παρὰ Πλανούδῃ 67 παροιμία: *Ἔσω κλέπτην καὶ ἔσω πόρνον, ὁπόσα βούλει ἐνέδρευε*· τὴν δ' αὐτὴν ἰδέαν ἐν πλατυσμῷ ἐκφράζει ὁ Μανασσῆς (Ἀρίστανδρ. Β', 19 κέ, τ. ΙΙ, σ. 558 Hercher):

Ἂν ἔνδον ἔχῃς τὸ κακόν, ἂν τὸν προδότην θάλπῃς,
κἂν τεῖχος ἔχῃς σιδηροῦν, κἂν καταχάλκους πύργους,
εὐάλωτον τὸ φρούριον, ἀφύλακτος ἡ πόλις,
οἱ φύλακες οὐ φύλακες, οἱ κόποι κόποι μόνον.

Ἐπὶ παρομίων δὲ περιστάσεων ἐλέγετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ παροιμία *ἡ Φανίου θύρα* «ἐπὶ τῶν μηδὲν ἀνυόντων ἐν τῷ φυλάττειν» (Ζηνόβ. 324, Διογεν. 405, Διογεν. Βι. 184, Μακάρ. 360, Ἀποστολ. 774)

11. Πρβλ. καὶ τὰς γερμαν. παροιμίας παρὰ Wander I, σ. 586, 71. 587, 105. 107.

ἀπό τινος Φανίου ἢ Φάνου, ὃν ἔκλεπτεν ὁ θεράπων, ἢ ὃν ἠπάτα ὁ μοιχὸς λάθρα εἰσερχόμενος εἰς τὴν οἰκίαν. Ἄλλων λαῶν ὁμοίας παροιμίας βλέπε παρὰ Wander, τ. I, σ. 584, 54. 59· 589, 135· 592, 210· τ. IV, σ. 84, 112. Ἡ δ' ἀνέκδοτος γορτυνιακὴ παροιμία *Ὁ παπᾶς σπίτι σὲ σπίτι, κι ἄλλος στοῦ παπᾶ τὸ σπίτι*, κατ' ἐπίφασιν μόνον ὁμοιάζουσα, παντελῶς διάφορον ἔχει ἔννοιαν, λεγομένη ἐπὶ ταὐτοχρόνων ἀμοιβαίων ἐπισκέψεων.

Ὁ κακὸς καὶ εἰς τὸ ψωμίν σου μοῖραν ἔχει.

Ἐκ τῶν τριῶν κωδίκων τῶν περιλαμβανόντων τὴν παροιμίαν ταύτην (παρὰ Kr., MGS, 125, 82), ὁ παρισινὸς 1409 (ὁπόθεν ἐδημοσίευσεν αὐτὴν καὶ ὁ Δουκάγκιος, στ. 1787, λ. ψωμὴ) ἐκφέρει ἀρνητικῶς τὴν πρότασιν: *μοῖραν οὐκ ἔχει*. Τὴν γραφὴν δὲ ταύτην προτιμᾷ καὶ ὁ Κρουμβάχερ μεταφράζων «ὁ κακὸς δὲν ἔχει μερίδιον εἰς τὸ ψωμί σου», καὶ παρατηρῶν ὅτι ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ τὴν ἄρνησιν, ἥτις φαίνεται ὅτι διεγράφη ἐκ τοῦ κειμένου ὅπως συμφωνήσῃ τοῦτο πρὸς τὰς θεολογικὰς ἑρμηνείας, μὴ ἐχούσας τὴν ἄρνησιν. Ὅτι δ-μως ὀρθῶς ἔχουσιν αἱ θεολογικαὶ ἑρμηνεῖαι ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ κείμενον τῆς παροιμίας ἐν τοῖς δυσὶ κώδιξιν, ἀποδεικνύει καὶ τὸ μέτρον αὐτῆς, τρίμετρον τροχαϊκόν, διαφθειρόμενον διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ ἀρνητικοῦ μορίου *οὐ*. Καὶ ἡ ἔννοια δέ, ὡς ἀντιλαμβάνεται αὐτὴν ὁ Κρουμβάχερ, εἶναι σκοτεινὴ καὶ δύσληπτος· οὐδὲ μοὶ φαίνεται εὐστοχωτέρα ἡ ἐν Philologus, 1890, τ. III, σ. 458 προταθεῖσα ἑρμηνεία ὑπὸ τοῦ Kurtz, ὅστις μεταβάλλων τὴν ἀντωνυμίαν εἰς τρίτου προσώπου (*ψωμίν του*) μεταφράζει «ὁ κ. δὲν ἔχει τύχην μὲ τὸ ψωμί του» καὶ νομίζει τὴν παροιμίαν ταυτόσημον τῇ νεοελληνικῇ *Ὁ κακὸς κακὰ θὰ φάῃ* (Νεοελλ. ἀνάλ. 454).

Ἀλλ' ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας εἶναι ἄλλη: ὁ κακὸς εἶναι ἁρπαξ καὶ πλεονέκτης· δὲν ἀρκεῖται εἰς σφετερισμὸν τῆς ἄλλης περιουσίας σου, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τἀπαραίτητα πρὸς συντήρησίν σου ζητεῖ ν' ἁρπάσῃ, ἅτινα καὶ δανειστὴς ἐπιεικὴς δὲν λαμβάνει. *Γυρεύει νὰ πάρῃ τὸ ψωμὶ ἀπ' τὸ στόμα σου* κατὰ τὴν δημώδη παροιμιακὴν φράσιν[12]. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐκφράζουσι δι' ἄλλης εἰκόνος καὶ αἱ βυζαντιναὶ ἐκεῖναι παροιμίαι, αἱ λέγουσαι τὸν κακὸν δανειστὴν ὅλου τοῦ κόσμου. Αὗται δ' εἶναι ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 416-417 ἀναγραφεῖσα καὶ ἡ ἑπομένη:

—*Τὸν κακὸν ὅλοι χρεωστοῦν τον* (Ἀττικὸν ἡμερ. 366, 35. Krumbacher, Sitzungsber., σ. 69, 23· MGS, 119, 23) ἢ *Τοῦ κακοῦ ὅλοι τοῦ χρεωστοῦσιν* ἥτις σχεδὸν ἀμετάλλακτος διεσώθη μέχρι τοῦ νῦν.

---

12. Εἰδικώτερον λέγεται ἡ φράσις αὕτη καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστερούντων τινὰ τῆς ἐργασίας του ἢ ἐπὶ τοῦ προσελκύοντος τοὺς πελάτας ὁμοτέχνου. *Ποιὸς πῆρε τὸ ψωμὶ ἀπ' τὸ στόμα μου; Ὅποιος πῆρε τὴ δουλειὰ ἀπ' τὰ χέρια μου* (Πελοποννήσου) ἢ *Ποιὸς πῆρε τὸ φαγεῖ ἀπ' τὸ στόμα μου;* κλπ. (Νεοελλ. ἀνάλ. 80) ἢ *Ὅποιος κάνει τὴ δουλειά μου, παίρνει καὶ τὴν δακονιά μου* (Ἀθηναϊκή. Ἑβδομὰς Α', 168) ἢ *Ὅποιους ἁρπάζ' τ' δ'λειά μ', τρώει καὶ τ' δουντιά μ'* (Τρικάλων παρὰ Ν. Βραχνοῦ).

—*Στοὺς κακοὺς ὅλοι χρωστοῦν.* (Κρεμμύδη, Ἀκολουθία Β΄ διατριβῆς 21 [*εἰς τοὺς κ. χρεωστοῦν*]. Negris, σ. 36, 229 [ὁμ.]. Βενιζέλος, σ. 281, 189).

Ἄλλη γραῖα οὐκ ἐγέννησεν.

Ἀκατάληπτος μοί εἶναι, λέγει ὁ Κρουμβάχερ, ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας ταύτης, ἥτις προῆλθεν ὡς φαίνεται ἐκ μύθου τινός, ἐκτὸς ἂν ἐκφράζῃ τὴν ἁπλουστάτην ἰδέαν ὅτι αἱ γραῖαι εἶναι στεῖραι, ἢ ὑποκρύπτῃ ἴσως εἰρωνείαν πρὸς τοὺς λίαν ὀψὲ δεικνύοντας ἐπιθυμίαν πρὸς γάμον.

Τὴν ἔννοιαν ὅμως αὐτῆς διδασκόμεθα ἐκ σημερινῶν ὁμοίων παροιμιῶν:

—*Ἄλλη καμμιὰ δὲν γέννησε, παρ' ἡ Φαραώνισσα.* (Τρικάλων. Παρνασσός, τ. ΙΕ΄, σ. 948, 98).

—*Ἄλλη καμμιὰ δὲ γέννησε, μόν' ἡ Μαριὰ τὸ Γιάννη.* (Βερέτας, σ. 67, 6 [*Ἄ. δὲν ἐ.*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 28. Βενιζέλος, σ. 7, 77 [*Ἄ. δὲν ἐ.*]. —Ἀθηναϊκή. Ἑβδομὰς Α΄, 136 [*Κανεὶς καὶ δὲν ἐ.*]. Παρνασσός, τ. ΙΕ΄, σ. 948, 97. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 21 [*Κανένας δὲν ἐ.*]. —Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη [*Ἄλλος δὲν ἐ. παρ' ἡ Μ.*]).

—*Ἄλλη μάννα δὲν ἔκαμε, παρ' ἡ Μαριὰ τὸ Γιάννη.* (Καβαδίας, σ. 276).

Ἡ παροιμία ἀναφέρεται εἰς τὰς μητέρας, τὰς φορτικῶς περὶ τοῦ τέκνου των ὁμιλούσας, καὶ πάντοτε ἐπαινούσας αὐτό, ὡσεὶ μὴ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι μητέρες εἰς τὸν κόσμον· μεταφορικῶς δ' ἐπὶ τῶν ἐκθειαζόντων ὡς σπάνια καὶ θαυμαστὰ ἴδια πλεονεκτήματα συνήθη καὶ κοινότατα.

Μικρὸς τὸν μέγαν δύναται.
Μικρὸς τὸν μέγαν δύναται, σκελέαν τοῦ βάνει καὶ αὐτός.

Ἐκ τῶν πέντε παρὰ Κρουμβάχερ κωδίκων καὶ ἐκ τοῦ τοῦ Βουλισμᾶ συνάγονται πέντε τύποι τῆς παροιμίας, μικρὸν ἀλλήλων παραλλάσσοντες.

α΄. *Μικρὸς τὸν μέγαν δύναται, σκέλος τὸν βάνει καί, ἔ καὶ αὐτός!* (Σάθα, Μεσ. βιβλ., τ. Ε΄, σ. 548, 6. Kr., MGS, 126, 93).

β΄. *Τὸν μέγαν δύναται, σκελέαν τοῦ βάνει καί, ἔ καὶ αὐτός!* (Σάθας καὶ Kr., αὐτ.).

γ΄. *Μικρὸς τὸν μέγαν δύναται, σκελέαν τοῦ βάλλει καὶ αὐτός.* (Ἀττ. ἡμερ. 365, 13).

δ΄. *Μικρὸς τὸν μέγαν δύναται, σκελέαν τὸν δώσει.* (Kr., αὐτ.).

ε΄. *Μικρὸς τὸν μέγαν δυνάστην· σκελέαν τὸν βάλλει καὶ ἔπεσεν.* (Ducangius, Glossar., στ. 1385, λ. σκελαία. Kr., αὐτ.).

Ἐκ τούτων δὲ νομίζω ὅτι ἀποκαθίστανται δύο παροιμίαι, ἡ μία ἐκ τοῦ πρώτου κώλου, ἔχουσα αὐτοτελῆ ἔννοιαν, ὡς θὰ καταδειχθῇ κατωτέρω, ἡ δ' ἑτέρα διάφορον ταύτης προσλαμβάνουσα ἔννοιαν διὰ τῆς προσθήκης τοῦ δευτέρου κώλου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς ἰαμβικῆς τετραποδίας, ἡ δὲ δευτέρα ἐκ δύο.

Τὸ *δύναμαι* δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἀμετάβατον ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ εἶμαι δυνατός, ἔχω δύναμιν, ἱκανότητα πρός τι, ἀλλὰ μεταβατικὸν καὶ σημαίνει νικῶ, καταβάλλω τινά, εἶμαι ὑπέρτερός τινος. Οὕτω λέγομεν σήμερον *τὸν δύνουμαι* ἀντὶ τοῦ εἶμαι ἰσχυρότερος αὐτοῦ, ἢ κατὰ τὴν παροιμιακὴν ἔκφρασιν *εἶναι τοῦ χεριοῦ μου*. Ἐκφέρεται δὲ τὸ δύναμαι ἐνταῦθα ἀπολύτως καὶ οὐχὶ μετ' ἀπαρεμφάτου, ὅθεν δὲν ἔχομεν ἰδιάζουσαν συντακτικὴν περίπτωσιν, ἐλλείποντος τοῦ *νὰ* ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἀπαρεμφάτου, ὡς νομίζει ὁ Κρουμβάχερ, οὐδ' ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ἐκπεσὸν τὸ *νὰ* μετὰ τὸ *σκελέαν* ἐξ ἀβλεψίας τῶν βιβλιογράφων, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ G. Meyer ἐν Byz. Zts., τ. III, σ. 405. Τὸ δὲ *δυνάστην* δὲν εἶναι παραδιόρθωσις τοῦ δύναται, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Κρουμβάχερ, ἀλλὰ τρίτον ἑνικὸν πρόσωπον διαλεκτικοῦ τύπου τοῦ ἀορίστου τοῦ δύναμαι, ἤτοι αὐτοῦ τοῦ ἰωνικοῦ τύπου ἐδυνάσθην· ὁ τύπος οὗτος οὐ μόνον παρ' Ὁμήρῳ καὶ Ἡροδότῳ ἀπαντῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ Ξενοφῶντι καὶ παρὰ Σοφοκλεῖ ἔν τισι κώδιξι, παρέμεινε καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους, ὡς μαρτυρεῖ ἡ χρῆσις αὐτοῦ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα. (Βλ. Veitch, Greek Verbs, λ. δύναμαι. Πρβλ. Curtius, Das Verbum, τ. II, σ. 374). Καὶ νῦν δ' εἶναι συνηθέστατος πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος: (ἐ)δυνάστηκα, (ἐ)δυνάστηκες ἢ ἐδυνάστης, ἐδυνάστη, -ηκε, (ἐ)δυναστήκαμε, ἐδυναστήκατε, ἢ δυνάστητε, (ἐ)δυνάστηκαν. Οὕτως ἐν τῇ φράσει *πῶς τὸν ἐδυνάστηκες;* ἐκφράζομεν εἰρωνικῶς τὴν ἀπορίαν μας πρὸς ἰσχυρὸν κακοποιήσαντα ἀσθενέστατον. Τὸ δὲ *ν* ἐν τῷ κειμένῳ τῆς βυζαντινῆς παροιμίας παρέλκει ἐν τῷ τρίτῳ προσώπῳ ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν προκειμένων συλλογῶν παρατηρεῖται: οἷον ἐχρεώστειν ἀντὶ ἐχρεώστει (Kr., MGS, 117, 8), ἀπεστάθην ἀντὶ ἀπεστάθη (αὐτ., 118, 11), εὑρέθην ἀντὶ εὑρέθη (αὐτ., 121, 41), ἐζωογονήθην ἀντὶ ἐζωογονήθη (αὐτ., 123, 65), ἐβοήθην ἀντὶ τοῦ ἐβοήθει (αὐτ., 125, 88)· πάμπολλα δ' ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα εὑρηνται ἐν τοῖς ἄλλοις μνημείοις τῆς δημώδους γλώσσης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Τὸ *σκέλος τοῦ βάνει* καὶ τὸ *σκελέαν τοῦ β.* ἔχουσιν ἀμφότερα ὀρθῶς, οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ προκρίνωμεν τὸ δεύτερον ὡς προτείνει ὁ Κρουμβάχερ. Καὶ σήμερον λέγουσιν ἀδιαφόρως *τοῦ βάνει πόδι*, ἢ *τοῦ βάνει τρικλοποδιὰ* (ἢ *τὸν πεδουκλώνει*) πρὸς δήλωσιν τοῦ αὐτοῦ παλαιστικοῦ σχήματος. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ παρὰ τῶν ἀρχαίων καλούμενον ἀγκύρισμα ἢ παρακαταγωγὴ ἢ μεταπλασμός, ἤτοι ἡ διὰ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς διὰ πτερνισμοῦ ἐκ τῶν ὄπισθεν ἢ περιπλοκῆς κάμψις τοῦ γόνατος τοῦ ἀντιπάλου καὶ ὑποσκελισμὸς αὐτοῦ (das Beinunterschlagen τῶν Γερμανῶν). Τέλος τὸ ταράσσον τὸ μέτρον *ἔ καὶ* τοῦ α΄ καὶ β΄ τύπου δύναται νομίζω νὰ διαγραφῇ, προτιμωμένου ἐν τούτῳ τοῦ γ΄ τύπου *σκελέαν τοῦ βάνει καὶ αὐτός*.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὸ πρῶτον κῶλον τῆς προκειμένης παροιμίας θεωρῶ ὡς ἰδίαν αὐτοτελῆ παροιμίαν, τοῦτο δὲ διότι σῴζεται μέχρι τοῦ νῦν, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἑπόμεναι παραλλαγαί:

—*Ὁ μικρὸς νικάει τὸν μεγάλονε.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—*Ἀνίκισ' οὐ μ'κρὸς τοὺ μέγα.* (Ἰωαννίνων παρὰ Δ. Μ. Σάρρου).

Καὶ παρ' Ἀλβανοῖς: J buti θεν τ φορτιν = ὁ ἀδύνατος σπάζει τὸν δυνατὸ (Byz. Zts. III, 405).

Πιθανῶς καὶ ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον *Δυνάστη ὁ μικρὸς τὸν μέγαν* ἐφέρετο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ ε΄ τύπου τῆς βυζαντινῆς παροιμίας.

Ὡς δ' ἐκ τῆς σημερινῆς χρήσεως διδασκόμεθα, καὶ οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τοιαύτη χρῆσις εἶναι παλαιά, *μέγαν* ἐννοεῖ ἡ παροιμία τὴν ἔγκυον γυναῖκα, *μικρὸν* δὲ τὸ ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς ἔμβρυον. Λέγεται δ' ἐπὶ τῶν καταβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἐγκυμοσύνης γυναικῶν, ἰδίᾳ ἐπὶ νόσων ἢ θανάτων αἰτίαν ἐχόντων τὴν ἐγκυμοσύνην.

Προστιθεμένου δὲ τοῦ δευτέρου κώλου παράγεται ἄλλη παροιμία, διάφορον ἔχουσα ἔννοιαν· ὅτι καὶ ὁ ἀσθενὴς δύναται πολλάκις νὰ βλάψῃ τὸν ἰσχυρόν, διότι καὶ ὁ ἀδύνατος καταπαλαίει ἐνίοτε ρωμαλέον ἀνταγωνιστὴν διὰ μεταπλασμοῦ. Ταυτόσημος εἶναι ἡ γερμανικὴ παροιμία: Oft kann ein kleiner Feind dem Grossen schädlich sein (Düringsfeld, I, ἀρ. 922), καὶ ἄλλαι διδάσκουσαι ὅτι δὲν εἶναι περιφρονητέος ὁ ἀδύνατος ἐχθρὸς (Wander, τ. I, σ. 970, 114. 125).

Ὁ Ἔρις καὶ ὁ Τιβέριος οἶκον ἔκλεισαν,
καὶ ἐγὼ καὶ ἡ πενθερά μου τὸν ἡμέτερον.

Τὴν παροιμίαν γινώσκομεν ἐκ τριῶν παρὰ τῷ Κρουμβάχερ κωδίκων, ἐξ ἑνὸς ἀθωνικοῦ καὶ ἐκ τοῦ τοῦ Βουλισμᾶ. Διαφόρως δ' ἀναγράφονται ἐν ἑκάστῳ τούτων τὰ αἰνιγματώδη φαινόμενα κύρια ὀνόματα ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ, διὸ καταλέγομεν ὧδε πάσας τὰς παραλλαγάς:

β΄. *Ὁ ἔρης καὶ ὁ ἐρημέρις οἶκους ἔκλεισαν, καὶ ἐγὼ-τὸν ὑμέτερον.*

γ΄. *Ἡ ἔρις (ἠέρις) καὶ ὁ κυριέρης οἶκον* κλπ. (Kr., MGS, 126,96).

δ΄. *Ὁ σηέρις καὶ ὁ σύβερις οἶκον ἔκλεισαν, κἀγὼ δὲ καὶ ἡ πενθερά μου τὸ ἡ.* (Ἀθωνικοῦ κώδ. Ἰβήρων 805, 1).

ε΄. *Ὁ ἔρις καὶ ὁ ὕβερις οἶκον-πεθερά μου* κ.λ.π. (Ἀττ. ἡμερ. 365, 17).

Περὶ τῆς παροιμίας ταύτης γράφει ὁ Κρουμβάχερ (Sitzungsber., 1887, σ. 73): «Ἔρις καὶ Τιβέριος εἶναι προδήλως πεπλασμένα ὀνόματα. Τὸ πρῶτον φαίνεται προελθὸν ἐκ τῆς ὁμοίας καταλήξεως τοῦ δευτέρου, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ πεπλασμένα ζεύγη ὀνομάτων, σχηματιζόμενα συνήθως κατὰ παρήχησιν (ἰσοσύλλαβα ἢ ὁμοιόαρκτα, λ.χ. Πέτρος καὶ Παῦλος)... Ἡ παροιμία εἶναι ἀσαφής· πιθανωτέρα φαίνεται τοιαύτη τις ἔννοια: Φίλοι καὶ γνώριμοι μᾶς ἔκλεισαν τὸν οἶκόν των (δὲν μᾶς πλησιάζουσι πλέον)· ἐγὼ δὲ καὶ οἱ οἰκεῖοί μου (ὧν κορυφὴ εἶναι ἡ πενθερὰ) τοῖς ἀνταπεδώκαμεν τὰ ἴσα». Ἐν δὲ ταῖς MGS, σ. 212 παρατηρεῖ ὅτι ἄλλην ἑρμηνείαν καλυτέραν δὲν ἐδυνήθη νὰ εὕρῃ, περὶ δὲ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὀνόματος ἣν παρουσιάζουσιν οἱ ἄλλοι δύο τύποι, λέγει ὅτι ὁ διασκευαστὴς ἀντικατέστησεν ἄλλο ὅμοιον ἄγνωστον ἢ σπανιώτερον ὄνομα διὰ τοῦ γνωστοτέρου Τιβέριος.

Τὸν Κρουμβάχερ φαίνεται ὅτι παρεπλάνησε τὸ ῥῆμα, ὅπερ ἐνταῦθα κεῖται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐρημῶ. *Κλεισμένο σπίτι* λέγεται ὁ ἐρημωθεὶς οἶκος,

ἕνεκα θανάτου τοῦ οἰκοδεσπότου ἢ πτωχεύσεως, *κλεισοσπίτης* δ' ἐν Ἠπείρῳ καλεῖται ὑπὸ τῆς χήρας συζύγου του καὶ τῶν οἰκείων ὁ ἀποθανὼν οἰκοδεσπότης, ὁ διὰ τοῦ θανάτου του ἐρημώσας τὸν οἶκον. Σαφέστατα δὲ καταφαίνεται ἡ σημασία αὐτη τοῦ κλείνω ἐν τῇ ἑπομένῃ παροιμίᾳ καὶ ἐν ταῖς παραλλαγαῖς αὐτῆς:

—*Ἀντὶ νὰ κλείσῃ ὁ θεὸς δύο σπίτια, ἐσφάλισε τὸ ἕνα.* (Γορτυνίας).

—*Τὸ τί νὰ κλείσῃ δύο πόρτες, ἔκλεισε μία.* (Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασιμάτη).

—*Θέλισι ἡ θὸς νὰ κάψι δυὸ σπιτ'κά, τσί 'καψε ἕνα.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Ὁ θεὸς ἤθελε νὰ χαλάσῃ δυὸ σπίτια καὶ χάλασε τὸ ἕνα.* (Βενιζέλος, σ. 182, 93).

—*Αἱ θεὸς δὲχ χαλᾷ δυὸ σπίδια.* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ Σύλλογος, τ. ΚΒ', σ. 317, 130).

Ἡ παροιμία λέγεται ἐπὶ γάμου πονηροῦ ἀνδρὸς μετὰ πονηρᾶς γυναικός. Ἂν ἐνυμφεύοντο αὐτη μὲν ἀγαθὸν ἄνδρα, ἐκεῖνος δ' ἀγαθὴν γυναῖκα, ἡ ἐρήμωσις ἀμφοτέρων τῶν οἴκων ἦτο βεβαία· συνέζευξε λοιπὸν αὐτοὺς ὁ θεός, ὅπως μετριώτερον καταστήσῃ τὸ κακόν, διὰ τῆς ἐρημώσεως ἑνὸς μόνου οἴκου.

Ἀλλὰ τίς ἔκλεισε τὸν οἶκον; Τὰ κύρια ὀνόματα ἀδύνατον νὰ παράσχωσιν ὑγιὲς νόημα, διότι ἀμφότερα εἶναι παρεφθαρμένα, ἀντικαταστήσαντα ἀφῃρημένα ὀνόματα. Τὸ πρῶτον τούτων κεῖται σχεδὸν ἀλώβητον ἐν τῷ γ' τύπῳ *ἠέρις* (= *ἡ ἔρις*), ὑποδεικνύεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ δ' τύπου (*ὁ σηέρις*) κατὰ τίνα τρόπον ἐγένετο ἡ παραφθορά. Ἐν τοῖς λοιποῖς τύποις μόνον τὸ ἄρθρον μετεβλήθη ἀπὸ τοῦ θηλυκοῦ εἰς ἀρσενικόν. Ἡ δ' *ἔρις* δὲν εἶναι λέξις ἄγνωστος εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν. Ἐν Πόντῳ λέγουσιν: *Ἔριν καὶ ἀντέριν ἔχουν* ἤτοι πεισματώδη ἔριν (διαφοράν, φιλονεικίαν) ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους (Βαλαβάνης ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλλην. Α', γ', σ. 100)· εἶναι δὲ τὸ *ἀντέρη* (ἡ) ἐσχηματισμένον ἐκ τοῦ *ἔρη*, ὡς τὸ ἀντέρως ἐκ τοῦ ἔρως. Τὸ δὲ δεύτερον ὄνομα φαίνεται ὅτι παρεφθάρη, διότι ἦτο ἀκατάληπτος ἡ παλαιὰ σημασία αὐτοῦ εἰς τὸν λαόν· ἐκ τοῦ δ' τύπου (*σύβερις*) καὶ τοῦ ε' (*ὕβερις*) συνάγω ὅτι ὑποκρύπτεται ἐν αὐτῷ *ἡ ὕβρις*.

Τὴν ἐν τῷ β' τύπῳ γραφὴν *οἶκους* ἀναγνωρίζει ὡς ὀρθοτέραν καὶ ὁ Κρουμβάχερ, ἀπορρίπτει ὅμως αὐτήν, διότι ἐν τοῖς δυσὶν ἄλλοις κώδιξι φέρεται εἰς ἑνικὸν ἀριθμὸν ἡ λέξις. Καίτοι ὅμως καὶ ἄλλοι δύο κώδικες προστίθενται νῦν τὴν γραφὴν *οἶκον* ἔχοντες, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ προκρίνωμεν τὴν κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἐκφοράν, διότι, ὡς εἴπομεν, καὶ πάντων τῶν ἄλλων κωδίκων ἡ ὁμοφωνία ἐναντίον ἑνός, οὐδὲν μαρτυρεῖ, προκειμένου περὶ κειμένων τῆς δημώδους.

Ὁ δεύτερος στίχος τῆς παροιμίας ἐπάγεται εἰδικὴν περίπτωσιν, φέρει τὸ παράδειγμα πρὸς βεβαίωσιν τοῦ ἐν τῷ πρώτῳ διατυπουμένου ἀξιώματος. Τὴν παροιμίαν ὑποτίθεται ὅτι λέγει νύμφη, διότι ταύτην ἐννοεῖ πάντοτε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διαφερομένην πρὸς τὴν πενθεράν, οὐδέποτε δὲ τὸν γαμβρόν, ὡς

ἀποδεικνύουσι πολυπληθεῖς δημώδεις παροιμίαι. Ὅθεν κυρίως εἰπεῖν τὸ κέντρον τῆς παροιμίας κεῖται ἐν τούτῳ τῷ δευτέρῳ στίχῳ, παιγνιωδῶς συμπληροῦντι καθολικώτερόν τι γνωμικόν. Ἂν δὲ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ γνωμικὸν τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον, ἔχον καὶ λέξεις ἀχρήστους ἢ δυσνοήτους, θὰ εὕρωμεν τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ μὲν πρῶτος στίχος ποικιλοτρόπως παρεφθάρη ἐν τοῖς χειρογράφοις, βεβαίως δὲ καὶ ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ἐνῷ ὁ δεύτερος φέρεται ἐν πᾶσιν ἀμετάλλακτος καὶ ὀρθός. Νομίζω δ' ὅτι τὸ γνωμικὸν τοῦτο εἶναι ἡ ρῆσις τῆς Σοφίας Σειρὰχ κα', 4: «Καταπληγμὸς καὶ ὕβρις ἐρημώσουσι πλοῦτον, οὕτως οἶκος ὑπερηφάνου ἐρημωθήσεται». Ἡ ἔννοια δὲν εἶναι βεβαίως ἀκριβῶς ἡ αὐτή, ἡ διατύπωσις ὅμως εἶναι ὁμοιοτάτη.

Ὅθεν κατὰ ταῦτα ἡ παροιμία πρέπει ν' ἀποκατασταθῇ ὡς ἐξῆς εἰς τονικὰ ἰαμβεῖα:

Ἡ ἔρις καὶ ἡ ὕβρις οἴκους ἔκλεισαν,
καὶ ἐγὼ καὶ ἡ πεθερά μου τὸν ἡμέτερον

ἤτοι ἡ ἔρις καὶ ἡ ἄδικος βία ἠρήμωσαν οἴκους, τὸ αὐτὸ δ' ἔπαθε καὶ ὁ ἡμέτερος ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων λογομαχιῶν ἐμοῦ καὶ τῆς πενθερᾶς μου. Θὰ ἐλέγετο δ', ὡς εἰκός, ἐπὶ τῆς ἀσυμφωνίας νύμφης καὶ πενθερᾶς.

Ἰδέ, οὐ ῥέει· ἀλλὰ ἔχει τρῦπαν.

Οὕτως ἔγραψα ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ ταυρινικῷ κώδικι φερομένου: *Εἰ δέον ῥέη ἀλλὰ ἔχει τρύπαν*, μετὰ διαφόρου γραφῆς ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ: *Εἰ δὲ οὐ ῥέη.* Ὁ Κρουμβάχερ (MGS, σ. 216) σημειώνει περὶ τῆς παροιμίας ταύτης τὰ ἑξῆς: «Αἱ προσπάθειαί μου πρὸς κριτικὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἑρμηνείαν τῆς παροιμίας ταύτης ἀπέβησαν μάταιαι. Τὸ παραδεδομένον κείμενον μετ' ἀποκάθαρσιν τῶν ἀνορθογραφιῶν ἔχει: *Εἰ δέον, ῥέει, ἀλλὰ ἔχει τρύπαν.* Τοὐναντίον δὲ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ἔπρεπε νὰ γραφῇ: *Εἰ δὲ οὐ ῥέει, ἀλλὰ ἔχει τρύπαν*, ὅπερ ὅμως εἶναι τερατῶδες. Προχειροτέρα θὰ ἦτο ἡ ἀνάγνωσις: *Ἠδεῖον ῥέει, ἀλλὰ ἔχει τρύπαν*, καὶ τότε ἡ παροιμία θ' ἀνεφέρετο εἰς ἀκάρπους προσπαθείας (οἷος ὁ Δαναΐδων πίθος κτλ.). Περὶ τοῦ τύπου *ἠδεῖον* πρβλ. Χατζιδάκι, Einleitung, σ. 381. Ὅπως δὲ μηδὲν τοὐλάχιστον τῶν εἰς ἑρμηνείαν συντελούντων παραλίπω, σημειῶ καὶ τὴν πιθανῶς συγγενῆ τὴν ἔννοιαν ἀρχαίαν παροιμίαν παρὰ Ζηνοβίῳ Α', 75: *Ἄλλην μὲν ἐξαντλοῦμεν, ἡ δ' ἐπεισρέει.*

Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις ἀποκαθίσταται δι' ἁπλῆς διορθώσεως τοῦ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ἀνορθογράφως φερομένου *Εἰ δέ.* Οὕτω δ' ἔχομεν ἔννοιαν παραπλησίαν ἐκείνης, ἣν ἀναπτύσσει ὁ Γάλλος ποιητὴς Sully Prudhomme ἐν τῷ ποιηματίῳ του Le vase brisé. Διότι ἡ παροιμία ἐλέγετο ἐπὶ ἐκείνων, οὓς διαβιβρώσκει ἐνδόμυχος πόνος, μὴ ἐκδηλούμενος ἐξωτερικῶς.

Ἐν δυσὶν ἀθωνικοῖς κώδιξι (Δοχειαρίου 243 καὶ Καυσοκαλυβίτου 14) εὑρηται ἡ παροιμία κατ' ἄλλον τύπον: *Ἑβραῖοι* [*Εὐραῖοι* ἐν τῷ Κ.] *τὸ ἀγγεῖό σας μὴ ἔχον τρῦπα* ὃ διορθωτέον ἴσως: *Ἐκρέει τὸ ἀγγεῖό σας, μὴ ἔχον τρῦπα.*

Ἀντίστοιχον σημερινὴν παροιμίαν δὲν ἠξεύρω ἄλλην πλὴν τῆς ἀνεκδότου κεφαλληνιακῆς: *Ποῦθε ῥέει τὸ βουτσί;* (παρὰ Σπ. Παγώνη), λεγομένης ἐπὶ κακῶν, ὧν ἀναζητεῖται ἡ ἄγνωστος αἰτία.

Ἀλλ' αὐτὴ ἡ βυζαντινὴ παροιμία, εὑρηται ἀπαράλλακτος παρὰ Τούρκοις καὶ Βουλγάροις. Οἱ μὲν Τοῦρκοι λέγουσιν: «Ἀκμάζ-σα δαμλὰρ» = ἂν δὲν τρέχῃ, στάζει (Βυζαντίου, Κωνσταντινούπολις, τ. Γ΄, σ. 612)· οἱ δὲ Βούλγαροι, κατὰ τὴν χειρόγραφον συλλογήν, ἣν ὀφείλω εἰς τὴν φιλόφρονα προθυμίαν τοῦ κ. Π. Θ. Τσίλεφ: «Ako ne tecé, to se kápe» = ἂν δὲν ρέῃ, ὅμως στάζει. Πιθανῶς δ' ἀμφότεροι οἱ λαοὶ οὗτοι παρέλαβον τὴν παροιμίαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ γραῖα εἶδε ὅραμαν καὶ οὐκ ἔλεγεν ὡς τὸ εἶδεν,
ἀλλὰ ὡς τὴν ἐσυνήρχετο.

Ἡ αἰτιατικὴ τοῦ ἄρθρου εἶναι ἐν τῷ παρὰ Κρουμβάχερ ταυρινικῷ κώδικι ἀρσενικοῦ γένους. Δύο ὅμως ἀθωνικοὶ κώδικες, ὁ τοῦ Δοχειαρίου καὶ τοῦ Καυσοκαλυβίτου ἔχουσιν *ὡς τὴν*, καὶ ἡ ὅλη παροιμία παρουσιάζει διαφοράς τινας: *Ἡ γραῖα εἶδεν ὄνειρον καὶ οὐδὲν τὸ εἶπεν ὡς τὸ εἶδεν, ἀλλ' ὡς τὴν ἔδοξεν.*

Ὁ Κρουμβάχερ μεταφράζει (MGS, 217, 105): «Ἡ γραῖα εἶδε ἕνα καθ' ὕπνους καὶ δὲν εἶπεν ὅτι τὸν εἶδεν, ἀλλ' ὅτι ὡμίλει μετ' αὐτοῦ». Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς παροιμίας μένει οὕτω σκοτεινή. Ἄλλως δὲ τὸ *συνέρχομαι* δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ὁμιλῶ, οὐδ' ἡ μόνη σημασία αὐτοῦ ἐν τῇ σημερινῇ γλώσσῃ, εἶναι ὡς νομίζει ὁ Κρουμβάχερ, ἡ τοῦ ἀναλαμβάνω τὰς αἰσθήσεις, ἀνανήφω· *ὡς τὴν ἐσυνήρχετο* σημαίνει ἐνταῦθα, ὡς τῆς ἤρχετο εἰς τὸν νοῦν, ὡς ἐνόμιζε καταλληλότερον. Τοῦτο δὲ δεικνύει καὶ ἡ γραφὴ τῶν ἀθωνικῶν κωδίκων *ὡς τὴν ἔδοξεν*. Ὅθεν ἐλέγετο πιθανώτατα ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν μὴ λεγόντων πλήρη τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ μεταπλασσόντων τὴν διήγησιν κατὰ τὸ ἴδιον συμφέρον. Συμφωνεῖ δὲ τῇ ἑρμηνείᾳ ταύτῃ καὶ ἡ ἀλληγορικὴ λύσις ἐν τοῖς ἀθωνικοῖς κώδιξι. «Περὶ τοὺς Ἰουδαίους λέγει· ὅτι οἱ προφῆται ἐπροεῖπαν περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τὸ λέγουν ὡς τὸ ἤκουσαν, ἀλλὰ καθὼς τοὺς ἔδοξεν». Ὁμοίως καὶ ἐν τῷ ταυρινικῷ (Kr., MGS, 111): «Γραῖαν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην λέγει· εἶδε γὰρ δραμα τὸ διὰ τῶν προφητῶν λαληθέν, καὶ οὐκ ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι ὡς τὸ ἤκουσαν ἀπὸ τῶν προφητῶν, ἀλλὰ ὡς τοὺς ἐσυνήρχετο, οὕτως καὶ ἐλάλουν». Ἐλάλουν δηλ. ὡς τοὺς ἤρχετο εἰς τὸν νοῦν, ὡς ἔκρινον συμφερώτερον, διαστρέφοντες τοὺς λόγους τῶν προφητῶν, ὡς ἡ γραῖα διεσκεύαζε τὴν διήγησιν τοῦ ὀνείρου της.

Ἡ παροιμία ἐν τῷ ταυρινικῷ κώδικι εἶναι ἔμμετρος, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν ἰαμβικῶν τετραποδιῶν.

Ὡς ἔνι ἡ θάλασσα ἁλμυρά, διατί οἱ ἰχθύες εἰσὶ γλυκεῖς;

(Σάθα, Μεσ. Βιβλ., τ. Ε΄, σ. 560, 18. Kr., MGS, 127, 112).

Ἂν τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἦτο παροιμία, ἡ ἔννοια θὰ ἦτο σαφής, ὅτι ἐκ πονηρῶν γονέων γεννῶνται ἀγαθὰ τέκνα. Ἀλλ' εὐλόγως ὁ Κρουμβάχερ καὶ ὁ G. Meyer (Byz. Zts., τ. III, σ. 406) ἐξέφρασαν δισταγμοὺς ἐπὶ τούτου «ὁ πρῶτος μάλιστα παρετήρησεν ὅτι πολλὴν ὁμοιότητα παρουσιάζει πρὸς τὰ ἐν τῷ *Φυσιολόγῳ* φυσικὰ προβλήματα,καίτοι τοιοῦτο πρόβλημα οὐδαμῶς ἀπαντᾷ ἐν ταῖς πολυαρίθμοις διασκευαῖς τοῦ Φυσιολόγου.

Ἡ γνώμη αὕτη μοὶ φαίνεται ὀρθή, οὐδὲ νομίζω ἀναγκαῖον ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν Φυσιολόγον, πρὸς βεβαίωσιν αὐτῆς. Αἱ πλεῖσται τῶν μετὰ θεολογικῆς ἑρμηνείας συλλογῶν τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν ἐπισυνάπτουσι μετὰ τὰς παροιμίας καὶ ποικίλα ἄλλα ἐρωτήματα φυσικὰ ἢ θεολογικά, ἅτινα κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον ἐπιλύουσιν. Ὁ Κρουμβάχερ ἐν MGS, σ. 115 παραθέτει τοιαῦτα ἐκ τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος τῶν παροιμιῶν καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ 228 παρισινῷ κώδικι τῆς εἰς πεζὸν λόγον ἑρμηνείας τῶν παροιμιῶν, πάντες δ' οἱ ἀθωνικοὶ κώδικες περιέχουσιν ὁμοια προβλήματα καὶ αἰνίγματα, μὴ διακρινόμενα τῶν παροιμιῶν ἄλλως ἢ ἐκ τῆς μετὰ τὸ τέλος αὐτῶν κατατάξεώς των. Ἀλλὰ καὶ τὸ προκείμενον ἐρώτημα κεῖται τελευταῖον ἐν τῇ ἐμμέτρῳ ἑρμηνείᾳ τῶν παροιμιῶν τοῦ 228 παρισινοῦ κώδικος. Ὅθεν οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι εἶναι φυσικὸν πρόβλημα καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς παροιμία.

Ὑπὸ τὸν τύπον παροιμίας παρ' Ἰταλοῖς: Dal mar salato nasce il pesce fresco (τοσκανικὴ παροιμία παρὰ Duringsfeld I, ἀρ. 408). Ἀλλ' ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἠσχολήθη μὲν καὶ οὗτος περὶ τὸ φυσικὸν τοῦτο πρόβλημα καὶ ἐξέφρασε πολλάκις τὴν ἀπορίαν του διὰ τὴν ὕπαρξιν ἀναλάτων ἰχθύων ἐν τῇ ἁλμυρᾷ θαλάσσῃ, πάντοτε ὅμως ἐν ᾄσμασι δημοτικοῖς καὶ οὐδέποτε ἐν παροιμίαις. Τῶν τοιούτων ᾀσμάτων παραθέτω τινὰ ὧδε.

Στέκω καὶ συλλογίζομαι μὲ συλλογὴ μεγάλη,
πῶς εἶν' ἡ θάλασσ' ἁρμυρὴ κι ἀνάλατο τὸ ψάρι.

(Κρήτης. Jeannaraki, σ. 283, ἀρ. 203. Φραντζεσκάκη, Ἡ Ἀριάνδη, σ. 34).

Στέκουμαι, διαλοΐζομαι, διαβάζω συναξάριν,
πῶς ἔν' ἡ θάλασσ' ἁρμυρή, ἀνάλατον τὸ ψάριν.

(Κύπρου. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Γ', σ. 224, 259).

Στέκω καὶ διαλογίζομαι, ὡσὰν τὸ συναξάρι,
πῶς εἶν' ἡ θάλασσ' ἁρμυριά, κι ἀνάλατο τὸ ψάρι.

(Ἀνέκδοτον μοιρολόγιον Ἴου παρὰ Κ. Κασιμάτη).

Μήπως τὸ συναξάρι τῶν δύο τούτων παραλλαγῶν ὑποδεικνύῃ, ὅτι ἐκ πηγῆς τινος ὁμοίας ταῖς ἡμετέραις συλλογαῖς τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν παρέλαβεν ὁ λαὸς τὸ ἀπόρημα;

Ἀφὸν ἐκαβαλλίκευσε, κῦρ ἥλιε, μὴ τὸν κλαίῃς.

Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Κρουμβάχερ (MGS, 127, 117) ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης καὶ ἐκ τοῦ παρισινοῦ 228, ὁπόθεν εἶχε προδημοσιευθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ Σάθα (Μεσ. Βιβλ., τ. Ε', σ. 563). Προστίθεται νῦν καὶ ἄλλη παραλλαγὴ ἐκ τοῦ ἀθωνικοῦ κώδικος τοῦ ρωσικοῦ μοναστηρίου 779, ἀρ. 77: «*Ἀπότις ἐκαβαλλίκευσα, κῦρ ἥλιε, μὴ τὸν κλαύσῃς*». Καὶ ἐν ταύτῃ μὲν τὸ ρῆμα πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς γ' πρόσωπον, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἑρμηνείας συνάγεται. Τὸ δ' ἐν τοῖς ἄλλοις κώδιξιν *ἀφῶν* ἢ *ἀφ' ὧν*, εἶναι ὁ τῆς δημώδους σύνδεσμος *ἀφόντας, φόντας* (ἀπὸ δταν) = ἀφ' οὗ χρόνου, ἀφ' ὅτου, τὸ *ἀπότις* τοῦ ἀθωνικοῦ.

Ὁ Κρουμβάχερ περιορίζεται (MGS, 221) εἰς μετάφρασιν τῆς παροιμίας, παραπέμπων διὰ τὴν ἑρμηνείαν εἰς ὅσα λέγει ὁ Κρούσιος (Krumb. ἐν Sitzungsb., 1887, σ. 87). Οὗτος δὲ ὑπολαμβάνων ὅτι πρόκειται περὶ θρήνων τοῦ Ἡλίου, εἰκάζει ὅτι ἀναφέρεται ἡ παροιμία εἰς δημοτικόν τι ᾄσμα, ἐν ᾧ θὰ παρίστατο ὁ ἥλιος συμπάσχων, ἢ τοὐλάχιστον ὅτι ἐκ τοιαύτης τινὸς ἐμπνεύσεως προῆλθεν. Ἀναφέρει δὲ καὶ τὸν ὅρκον εἰς τὸν κῦρ Ἥλιον ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ᾄσματι τοῦ Ἀρμούρη· ὁ δὲ Κρουμβάχερ ἐπιπροσθέτει (MGS, 221) καὶ ἄλλην μαρτυρίαν χρήσεως τοῦ *κῦρ Ἥλιος* ἐν τῇ *Ριμάτᾳ κόρης καὶ νέου*, στ. 29.

Τὸ ἐπίθετον κύριος ἀπεδίδετο εἰς τὸν Ἥλιον καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὡς φαίνεται ἐκ δύο ἐπιγραφῶν τῶν ὑστέρων χρόνων καὶ ἐκ τῶν μαγικῶν παπύρων (Βλ. Roscher's, Lexikon d. Mythol., τ. II, στ. 1760. 1768). Νῦν δὲ τὸ *κῦρ Ἥλιε* εἶναι σύνηθες ἐν ἐπικλήσεσι τοῦ ἡλίου καὶ ἐν ἐπῳδαῖς[13] καὶ ἐν παραμυθίοις καὶ δημοτικοῖς ᾄσμασιν (Βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν Ὁ Ἥλιος, σ. 37 - 38). Ἀλλ' ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος παροιμίᾳ δὲν πρόκειται περὶ τοῦ οὐρανίου σώματος ἢ τῆς προσωποποιίας αὐτοῦ, οὐδὲ προσκαλεῖται ὁ ἥλιος νὰ παύσῃ θρηνῶν τὸν καβαλλάρην. Ἐκ τῆς συχνοτάτης ἐπικλήσεως τοῦ ἡλίου, ὅπως ἐπίδῃ γινόμενα κακά, ἡ προσαγόρευσις *κῦρ ἥλιε* ἀπώλεσε τὴν κυρίαν σημασίαν αὐτῆς, χρησιμεύει δ' ἐν τῷ λόγῳ ὡς ἁπλῆ κλητικὴ τοῦ πρὸς ὃν διαλεγόμεθα. Τοῦτο καταφανὲς γίνεται ἐν τῷ ἐπιταφίῳ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου εἰς τὸν Λέοντα Τζικανδήλην, στ. 7 (ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς, τ. Γ', σ. 580): «ὅσος γὰρ ἀνήρ, ἥλιε τὴν στρατείαν», ὅπου τὸ ἥλιε κεῖται ἀντὶ τοῦ παροδῖτα. Ὁμοίως καὶ ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Γλυκᾶ 210, σ. 25 Legrand: «ἔχεις, ἥλιε μου, παιδίν» ἐνῷ ὁ λόγος πρὸς πατέρα.

Ὅθεν οὐδὲν κοινὸν ἔχοντος τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν παροιμίαν, αὕτη σημαίνει τοῦτο μόνον ὅτι ὁ καβαλλικεύσας δὲν εἶναι ἄξιος οἰκτιρμῶν, ὅτι δηλ. δὲν πρέπει νὰ τὸν εὐσπλαγχνιζώμεθα πλέον, διότι οὐδὲν κακὸν πάσχει· τῶν κακῶν ἀπηλλάγη ἀφ' ὅτου ἐκαβαλλίκευσε.

Τὶς δ' ὁ ὑπονοούμενος ἱππεύς, φανερώνουσι πλεῖσται ἄλλαι παροιμίαι. Ἡ γνωστοτάτη ἀρχαία παροιμία *Ἀφ' ἵππων ἐπ' ὄνους* (Ζηνόβ. 133, Διογεν. 96, Β. 56, Μακάρ. 528, Γρηγ. Κύπρ. Μ. 134, Ἀποστόλ. 353, App. prov. 38, Πλουτ. Παροιμ. Ἀλεξ. 19, σ. 12, Crusius Otto 189. 1163), λεγομένη ἐπὶ τῶν ἀπὸ τῶν σεμνῶν εἰς τὰ εὐτελῆ μεταβαινόντων, παρομοιάζει τὴν εὐδαιμονεστέραν τοῦ βίου κατάστασιν πρὸς ἱππασίαν.

---

13. Ὡς λ.χ. ἐν ἀνεκδότῳ κορινθιακῇ, ἐπᾳδομένῃ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου μετὰ βροχήν:

Ἥλιε μου, κῦρ Ἥλιε μου,
βάρ' τὰ σημαντήρια σου,
ν' ἀνάψουν τὰ καντήλια σόυ,
νὰ πυρωθοῦν οἱ ξένοι κλπ.

Ἐν ἄλλοις δὲ δημοτικοῖς ᾄσμασιν ὁ ἥλιος λέγεται ἀφέντης.

Ἡ παροιμία αὕτη φέρεται καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ, ἐκ τῶν πολλῶν δὲ παραλλαγῶν αὐτῆς ἀναφέρω μίαν μόνην τὴν βαρναϊκὴν παρὰ Κράχτογλου, σ. 13: *Ἀπὸ καβάλλα πεζός.* Ὁμοία εἶναι καὶ ἡ παροιμία: *Ὁ Λυδὸς τὸν ὄνον ἐλαύνει* (Append. prov. 318, Μακάρ. 528, Ἀποστόλ. 1166[α]), λεγομένη «ἐπὶ τοῦ παρ' ἀξίαν τι πράττοντος, παρ' ὅσον ἱππικώτατοι οἱ Λυδοί». Σαφέστατα δὲ παρομοιάζει πρὸς ἱππασίαν τὸν πλοῦτον ἡ παρ' Ἀποστολίῳ 1135 δημώδης παροιμία: *Ὁ ἔχων ἵππου (γρ. ἵππον) χρήματα ταχύτατα ἱππεύει·* ἧς νῦν εἶναι γνωσταὶ αἱ ἑξῆς παραλλαγαί:

—Ὅποιος ἔχει πολλὰ χρήματα, καλὰ καβαλλικεύει. (Βενιζέλος, σ. 211, 495).

—Ὁπῶχει καλὰ χρήματα, καλὰ καβαλλικεύει. (Μανάρης, σ. 29 [*ὁ ἔχων*]).

—Ὁπῶχει γοργὰ στάμενα, γοργὰ καβαλλικεύει. (Κρομμύδη, Διατριβή, σ. 181 [*γ. καὶ καβαλλ'κεύει*]. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀκολουθία β΄ τῆς διατρ., σ. 42 [*Ὁ ἔχων-γ. καὶ καβαλκεύει*]. Negris, σ. 87, 551 [*Ὁ ἔχων γ. στ. γοργὸς καὶ ἱπποβάτης*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1122 [*Ποιὸς ἔχει γ.*]. Βενιζέλος, σ. 211, 499 [*Ὅποιος ἔχει τὰ γ.*]). *Στάμενα* δὲ τὰ χρυσᾶ νομίσματα.

Ἐν ἄλλαις παροιμίαις τοῦ λαοῦ ὁ καβαλλάρης εἶναι εἰκὼν τοῦ πλουσίου, τοῦ δὲ πένητος ὁ πεζός.

—Γιοὺ καβαλλάρις δὲν ἰρουτᾷ τοὺ περματάμενου. (Πολιχνίτου τῆς Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη). Παροιμία ταὐτόσημος τῇ ἑτέρᾳ *ὁ χορτασμένος τοῦ νηστικοῦ δὲν πιστεύει,* περὶ ἧς ἐπραγματεύθημεν ἐν Byz. Zts., τ. VII.

—Ὁ καβελλάρις δὲν πιστεύει τοῦ ἀπεζοῦ. (Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου). Ὁμοία τῇ ἀνωτέρω.

—Ὅταν εἶσαι καβαλλάρης, ἔβλεπ' ὄγιον περπατεῖ. (Χίου. Κανελλάκης, σ. 277, 493), ἣν ὁ ἐκδότης ἑρμηνεύει: «Οἱ εὐποροῦντες καὶ οἱ κατέχοντες ἀξιώματα ὀφείλουσι νὰ μὴ περιφρονῶσι τοὺς ὑποδεεστέρους αὐτῶν».

—Ὅντεν εἶσαι καβαλλάρης, χαιρέτα καὶ τσὶ πεζούς. (Κρήτης. Παρνασσὸς ΙΣΤ΄, 636, 73).

—Ὡσὰν εἶσαι κααλλάρις, χαιρέτα καὶ τὸπ πεζό. (Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγ. Α΄, 363, 424 [*τὸν π.*]).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Πρόδρομος ἀσμενίζει εἰς τοιαύτας εἰκόνας, καὶ συνηθέστατα τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πτωχοῦ καὶ τοῦ πένητος καταδεικνύει, τοῦτον μὲν πεζὸν ἐκεῖνον δὲ καβαλλάριον παριστῶν.

Σὺ παρατρέχεις τὴν ὁδὸν πεζὸς μετὰ τζαγγίων,
αὐτὸς δὲ καβαλλάριος διηνεκῶς ὁδεύει
βουτουλωμένας τοῖς ποσὶν φέρων τὰς φτερνιστῆρας.

(Γ΄, 67 κέ, σ. 54 Legrand· Δ΄, 67 κέ, σ. 78).

Ἀλλαχοῦ δ' ὁ γέρων πατήρ του τῷ ὑποδεικνύει τὸ παράδειγμα ἀνδρὸς ἐκ μικρῶν ὁρμηθέντος καὶ πλουτήσαντος (ΣΤ΄, 58 κέ, σ. 109 Legrand· Ε΄, 3 κέ, σ. 101).

Βλέπεις τὸν δεῖνα, τέκνον μου; Πεζὸς ἐπεριπάτει,

καὶ τώρα, βλέπεις, γέγονεν χρυσοφτερνιστηρᾶτος,
ἀλογοτριπλοντέλινος καὶ παχυμουλαρᾶτος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατεδείχθη, νομίζω, ὅτι ἡ βυζαντινὴ παροιμία ἐλέγετο ἐπὶ τῶν ἀτόπως οἰκτιρόντων τὴν τύχην ἀνδρῶν πλουτησάντων ἢ καταλαβόντων ὑψηλὰ ἀξιώματα. Διότι ἡ τύχη τούτων ἐξ ὅτου ἐπλούτησαν ἢ ἀνυψώθησαν εἶναι ἐπίφθονος, ἂν δ' ὑπέμειναν ἄλλοτε συμφορὰς ἢ καὶ νῦν ἐπισκοτίζουσι τὸν βίον των παροδικαὶ θλίψεις, ὁ παρὼν ὅλβος συγκαλύπτει τὰ πάντα καὶ φέρει ταχεῖαν λήθην τῶν δεινῶν.

Ὁμοία εἶναι ἡ σημερινὴ παροιμία:

—*Μὴν τονε κλαῖς τὸν ἀητό, ὁποῦ πετᾷ στὰ νέφη* (Νεοελλ. ἀνάλ. 307) καὶ αἱ ἑπόμεναι, αἵτινες καὶ δι' εἰκόνων παραπλησίων τῇ τῆς βυζαντινῆς ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν ἰδέαν.

—*Μὴ λυπᾶσαι τὸν καβαλλάρη γιατὶ κρέμουνται τὰ πόδια του.* (Κ ρ ο μ μ ύ δ η, Ἀκολουθία β' τῆς διατριβῆς, σ. 32 [*Μὴ λυπῆσαι τὸν καβαλλάρην, ὅτι κρ.*]. Negris, σ. 79, 499 [*Μὴ λυπῆσαι τὸν ἵππέα ὅτι κρ.*]. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 161, 159 [*κρέμουνται τὰ ποδάρια του*]).

—*Βλαστήμα τὸν καβαλλάρι, ποῦ κρέμονται τὰ πόδια του!* (Δημητσάνης παρὰ Κ.Κασιμάτη. —Ἠλείας παρὰ Α. Καρκαβίτσα).

—*Φοβέρισ' τὸν καβελλάρη, ποῦ κρεμῶνται τὰ πόδια του!* (Π α π α ζ α φ ε ι ρ ό π ο υ λ ο ς, σ. 306, 1100).

—*Μὴ βλέπῃς τὸν καβαλλάρην, ὁποῦ κάθεται καὶ ταράζει τὰ ποδάρια.* (Μ α ν ά ρ η ς, σ. 26). Μὴ ἐκλαμβάνῃς δηλ. ὡς ἀγωνίαν ἀπαγχονιζομένου τὰς κινήσεις τοῦ κατέχοντος ἐν συγκρίσει πρὸς σὲ θέσιν ὑπέροχον· μὴ νομίζῃς κινδυνεύοντα τὸν ἐξασφαλισθέντα ἀπὸ παντὸς κινδύνου.

«Πῶς ὀρχεῖται ὁ γαείδαρος;» — «Ὡς θεωρεῖ τὸν κῦρίν του».

Ἡ παροιμία εἶναι ἔμμετρος, ἀποτελουμένη ἐκ δύο τροχαϊκῶν διμέτρων καταληκτικῶν, διότι τὸ μὲν *γ.* πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν τρισύλλαβον, ὡς προφέρεται σήμερον, δισύλλαβον δὲ τὸ *θεωρεῖ.* Εἶναι δέ, ὡς νομίζω, καὶ διαλογικῶς διατετυπωμένη, περιέχουσα ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν.

Ὁ Κρουμβάχερ (MGS, σ. 221, ἀρ. 118) ὑπολαμβάνων τὸν σύνδεσμον *ὡς* χρονικὸν καὶ διὰ τοῦ ὅταν μεταφράζων, ἐπάγεται ταῦτα περὶ τῆς παροιμίας: «Διὰ τοῦ ὀρχεῖσθαι ἐννοεῖται ἡ προθύμια τοῦ γαδάρου πρὸς ἐργασίαν. Ὅθεν ἀναφέρεται πιθανῶς ἡ παροιμία εἰς ὀκνηρούς, οἵτινες προσποιοῦνται ἐπιμέλειαν, ὁσάκις παρίσταται καὶ ἄλλος, μάλιστα οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν».

Τὸ *ὀρχοῦμαι* ὅμως ἐνταῦθα ἔχει κυριολεκτικῶς τὴν σημασίαν ἣν τὸ χοροπηδᾷ ἐν τῇ δημώδει, λεγόμενον ἐπὶ τῶν ἀτάκτων κινήσεων τοῦ ὄνου ἢ τοῦ ἵππου. Ἐννοεῖ δ' ἡ παροιμία ὅτι κατὰ τὸν ἀναβάτην κανονίζει τὰς κινήσεις του ὁ ὄνος, καὶ ἂν ἐκεῖνος τύχῃ ὢν ἄπειρος καὶ ἀνίκανος νὰ τὸν χαλιναγωγήσῃ, ὁ γάδαρος ἀδεῶς λακτίζει καὶ πηδᾷ.

Ὁμοιοτάτη τῇ προκειμένῃ εἶναι καὶ ἄλλη βυζαντινὴ παροιμία ἐν τοῖς ἀθωνικοῖς κώδιξι Δοχειαρίου 243 καὶ Καυσοκαλυβίτου 14: *Πῶς ὑπάγει τὸ φα-*

ρίν σου; —Ὡς θωρεῖ τὸν καβαλλάριν. Ἀμφότεροι οἱ κώδικες ἔχουσι *θωρεῖς* (*θορίς*), ἀλλ' ἐκ τῆς ἑρμηνείας φαίνεται ὅτι προσήκει τὸ τρίτον πρόσωπον. Εἶναι δ' ἡ ἑρμηνεία ὀρθή, καὶ ὅπερ σπανιώτατον ἁπλῆ: «Καθὼς βλέπει (ἐβλέπει Κ.) ὁ ὑποτακτικὸς τὸν κύριον, οὕτω πολιτεύεται καὶ ἐκεῖνος». Ὁμοίως καὶ ὁ τὴν θεολογικὴν ἑρμηνείαν γράψας ἐν τοῖς παρὰ Κρουμβάχερ δυσὶ κώδιξι (MGS, σ. 112) ὀρθῶς ἀντελήφθη τὴν ἔννοιαν τῆς παροιμίας: «Τὸ ἄλογον ἡμῶν σῶμα καὶ τὸν αὐτοῦ κυριεύοντα νοῦν ὁ λόγος οὗτος ἀριδήλως παρίστησι. Καθάπερ γὰρ ἡ ἄτακτος τοῦ ὑποζυγίου ὁρμὴ κατὰ τοσοῦτον εἴωθε κροαίνειν καὶ ἅλλεσθαι, καθόσον ὁ ἐπιβάτης αὐτοῦ τὰς ἡνίας ἐνδίδωσιν, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ νοὸς διανοεῖσθαί σε ἄξιον». Ὅθεν καὶ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν λόγος γίνεται ἐν τῇ παροιμίᾳ περὶ ὑποζυγίου χοροπηδῶντος, ἂν ὁ ἀναβάτης εἶναι ἀδέξιος.

Κατὰ ταῦτα ἀμφότεραι αἱ βυζαντιναὶ αὗται παροιμίαι εἶναι συγγενεῖς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχαίας: *οἷα περ ἡ δέσποινα τοία χὴ κύων* (Διογ. Βι. 251) καὶ τῶν πολυπληθῶν ὁμοίων ταύτῃ νεοελληνικῶν καὶ ξένων. Προσέτι δὲ καὶ τῆς παρὰ Πλανούδῃ 221: *Τοσαῦτα παίει ὁ δοῦλος, ὅσα βούλεται ὁ δεσπότης*· ὅπου ἀντὶ τοῦ *παίει* ἢ *πτύει* τῶν κωδίκων, καὶ τῆς διορθώσεως τοῦ Κρουμβάχερ εἰς *πταίει* καὶ τοῦ Timoschenk εἰς *ποιεῖ*, γράφω *παίζει*, ὁδηγούμενος ὑπὸ πολλῶν νεοελληνικῶν παροιμιῶν· ἀλλὰ περὶ τῆς παροιμίας ταύτης θὰ διαλάβω ἀλλαχοῦ πλατύτερον.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ εἰς σ. 424-426. Μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν ἀνωτέρω ἤκουσα τὴν ἑπομένην γορτυνιακὴν παραλλαγὴν τῆς βυζαντινῆς παροιμίας, ἐνισχύουσαν τὴν ὑπ' ἐμοῦ προτεινομένην ἑρμηνείαν: *Τῆς χήρας καὶ τῆς ὀρφανῆς ὅσο τῆς λένε κλαίει.* Ἤτοι ἡ χήρα καὶ ἡ ὀρφανὴ ἔχουσιν ἕτοιμα τὰ δάκρυα καὶ εἰς τὸν ἐλάχιστον λόγον, τὸν ὑπενθυμίζοντα αὐτὰς τὴν δυστυχίαν των· εἰς δὲ τὰ πένθη τῶν ἄλλων εἶναι αἱ μάλιστα εὐεπίφοροι εἰς θρήνους, τὰς οἰκείας ἐνθυμούμεναι συμφοράς, «Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ' αὐτῶν κήδε' ἑκάστη», κατὰ τὸ ὁμηρικὸν ἔπος.

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΕΝ ΤΟΙΣ ΣΤΙΧΟΙΣ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΓΛΥΚΑ*

Ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ (Α΄, σ. 212 κἑ) ἐδημοσιεύσαμεν συλλογὴν δημωδῶν παροιμιῶν, ἀνθολογηθεισῶν ἐκ τινων μεσαιωνικῶν ποιημάτων. Ταύτης συμπλήρωμα εἶναι ἡ προκειμένη ἐκλογὴ παροιμιῶν ἐκ τῶν *Στίχων* τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ (Legrand, Bibl. gr. vulgaire I, σ. 18 κἑ).

Ὁ Γλυκᾶς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν παροιμιαστὴς τῶν Ἑλλήνων στιχουργῶν τοῦ μεσαίωνος. Ἐπαρκῶς κατέδειξε τοῦτο ὁ Krumbacher[1], ὅστις καί τινας τῶν ἐν τοῖς *Στίχοις* παροιμιῶν ἐσημείωσε πρῶτος. Εἰς τὸ ποίημα αὐτοῦ ὅλῳ τῷ θυλάκῳ ἐγκατασπείρει παροιμίας καὶ παροιμιώδεις φράσεις, ἡ δὲ συνήθεια αὕτη τῷ παρέχει τὴν εὐκολίαν καὶ νέας κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον νὰ δημιουργῇ, ὧν δυσχερὴς ἡ διάκρισις ἀπὸ τῶν ἀκραιφνῶς δημωδῶν. Ἀσφαλῶς δ' ἀναγνωρίζονται αἱ δημώδεις ἐκ τῆς διατηρήσεώς των μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τῷ λαῷ ἢ ἐκ τῆς ἀποθησαυρίσεως αὐτῶν ἔν τινι τῶν φερομένων βυζαντινῶν συλλογῶν· ὁ ἕτερος ὅμως πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν δημωδῶν τρόπος ὃν ἀναφέρω ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ διατριβῇ μου (σ. 214), ἡ δήλωσις τοῦ συγγραφέως ὅτι δημῶδες παραθέτει λόγιον, ἐνδεχόμενον εἶναι ν' ἀποπλανήσῃ ἡμᾶς παρὰ τῷ Γλυκᾷ. Διότι ὑποδεικνύει μὲν ἐνιαχοῦ σαφῶς τὴν δημώδη προέλευσιν στίχων τινῶν[2], ἐν τρισὶν ὅμως χωρίοις δὲν πρόκειται περὶ παροιμίας, ἀλλὰ περὶ δεισιδαίμονος δοξασίας.

Ἐν τῷ προοιμίῳ ἀφηγεῖται διὰ μακρῶν ὅτι τὴν συμφορὰν αὐτοῦ προεμήνυσεν ὁ κρωγμὸς κόρακος· καὶ αὐτὸς μὲν καίπερ ἠξεύρων τὴν κοινὴν πρόληψιν τὴν ἐνόμιζε ψευδῆ καὶ προσεπάθησε νὰ μὴ ταραχθῇ ἐκ τοῦ οἰωνοῦ· ἀλλ' ἡ κοινὴ πεποίθησις *πλὴν ἀλλ' ὁ λόγος ὁ κοινὸς καὶ ἡ φήμη τῶν ἀνθρώπων* (στ. 50) πολὺ τὸν ἀνησύχουν. Διὸ ηὐχήθη εἰς τὸν θεὸν *τοῦτον τὸν φόβον εἰς καλὸν ποίησον ἀποβῆναι* (στ. 58), ἀπαραλλάκτως ὡς σήμερον οἱ δεισιδαίμονες εὔχονται πρὸς ἀποτροπὴν οἰωνιζομένου δεινοῦ *σὲ καλὸ νὰ μοῦ βγῇ, θεέ μου*, ἀλλὰ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι δίκαιον εἶχον οἱ πολλοί. Ἀληθῶς ἡ πρόληψις αὕτη ἦτο καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους διαδεδομένη[3] ὅσον καὶ σήμερον[4], ἀλλ'

---

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Byzantinische Zeitschrift VII (1898), σ. 138-165.

1. Mittelgriechische Sprichwörter, σ. 54 κἑ. Michael Glykas, σ. 402 κἑ.

2. *Ὅ φασιν* (στ. 5). *Χρυσοῦς ἐκεῖνος ὁ εἰπών, ὄντως σοφίας πλήρης* (στ. 28). *Ἄρτι κἀγὼ συντίθεμαι τοῖς γνωματευομένοις* (στ. 78). *Λόγος, ἀλήθεια, φέρεται δημοτικὸς ἀρχαῖος* (στ. 116).

3. Ψελλοῦ, Περὶ ὠμοπλατοσκοπίας καὶ οἰωνοσκοπίας ἐν Philologus VI, σ. 167 καὶ ἐκ βιενναίου κώδικος ἐν Παρθενῶνι, τ. Β΄, σ. 1096. Βαλσαμὼν εἰς 65 καν. τῆς στ' συνόδου ἐν

ἀμφίβολον ἂν ἡ πίστις εἰς αὐτὴν διετυποῦτο ἐν ἐμμέτρῳ γνώμῃ, καὶ δὴ καθ' ὃν τρόπον φέρεται ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Γλυκᾶ 20-21, οὓς ἐντὸς μηνίσκων περιέκλεισεν τοῦτο παραδεχόμενος ὁ ἐκδότης Λεγράνδ. Ὁ βυζαντινὸς στιχοπλόκος διὰ τοῦ στ. 19 *τὸ λέγουσιν οἱ χωρικοὶ καὶ λόγος ὁ δημώδης* ἠθέλησεν ἁπλῶς νὰ δείξῃ ὅτι ἡ περὶ τοῦ κρωγμοῦ τοῦ κόρακος δεισιδαιμονία ἦτο δημώδης καὶ οὐδὲν πλέον· ἔχει δηλ. τὴν αὐτὴν ἔννοιαν οὗτος ἦν καὶ ὁ στ. 50 καὶ ὁ στ. 4 *πλάσματα πάλιν μυθικὰ καὶ λόγους γραϊδίων ἠκριβωσάμην*, ὁ τὴν ἰδίαν δοξασίαν ὑπαινισσόμενος.

Τὰς παροιμίας ὅσας ἐκ τοῦ Γλυκᾶ παραλαμβάνομεν ὑπομνηματίζομεν διὰ μόνων τῶν ἄλλοθεν γνωστῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν νεοελληνικῶν ἀντιστοίχων, ἐπειδὴ ἡ ἀντιπαράθεσις καὶ τῶν ὁμοίων παροιμιῶν ἄλλων λαῶν θὰ ἐμήκυνεν ἄνευ ἀνάγκης τὸν λόγον.

Ἤμουν παιδίν, ἐγήρασα, πολὺν διῆλθον κόσμον (στ. 1).

—*Ἤμουν μικρὸς κ' ἐγέρασα.* (Μεσσηνία).

—*Νιὸς ἤμουνα κ' ἐγέρασα καὶ τέτοιο λόγο δὲν τὸν ἤκουσα.* (Ἀνέκδοτος Κεφαλληνίας παρὰ τοῦ Σ. Παγώνη [ἢ *Νιὰ ἤ.*]).

Αἱ παροιμιώδεις αὗται φράσεις προτάσσονται συνήθως ἐν τῷ λόγῳ πρὸς δήλωσιν ἀπορίας ἢ καὶ ἀποδοκιμασίας ἐκτρόπου τινὸς πράξεως.

Ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων (στ. 5).

Ἡ ἀρχαία παροιμιώδης φράσις αὕτη (περὶ ἧς βλ. Leutsch εἰς Διογενιαν. 415, Ἀποστόλ. 651ᵃ, Otto, Sprichwörter der Römer, ἀρ. 1826) διὰ τῶν λογίων ἴσως μετεδόθη καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαὸν λέγοντα *ἀπὸ τὰ μικρά μου νύχια*, ἀντὶ τοῦ νηπιόθεν, ἐκ τρυφερᾶς ἡλικίας.

Ὅσον γηράσκεις μάνθανε καὶ σεαυτὸν ταπείνου (στ. 29).

Ἡ μὲν περὶ ταπεινώσεως χριστιανικὴ ἰδέα εἶναι προσθήκη τοῦ Γλυκᾶ, κατὰ τὴν εὔστοχον παρατήρησιν τοῦ Krumbacher (MGS, σ. 55)· τὴν δὲ παλαιοτάτην γνώμην περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μαθήσεως μέχρις ἐσχάτου γήρως (περὶ ἧς βλ. Leutsch εἰς Ζηνόβ. 304, Otto, ἀρ. 563) ἐπαναλαμβάνουσι πολλαὶ νεοελληνικαὶ παροιμίαι:

—*Τόσον γερῶ, τόσον θωρῶ.* (Σύμης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος Η' 485, 89).

Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμ., τ. Β', σ. 459. Τὴν δὲ καὶ σήμερον ὁμοίως φερομένην δοξασίαν ὅτι ὁ νυκτικόραξ εἶναι θανάτου ἄγγελος ἀναφέρει πρῶτος (Α' ἑκατ. π.Χ.;) ὁ ἐπιγραμματοποιὸς Νίκαρχος (Ἀνθολ. ΙΑ' 186)· μέμνηται δὲ ταύτης καὶ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος (ἐν Notices et extr. des Ms., τ. VI, σ. 552).

4. Πλὴν τῶν μαρτυριῶν ἃς ἐσημείωσα ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ συνταγματίου τοῦ Ψελλοῦ (Παρθενῶνος τ. Β', σ. 1097) βλ. προσέτι Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, σ. 208 (Ζαγόριον Ἠπείρου). Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 139 (Φιλαδέλφεια). Ζωγράφειος ἀγών, τ. Α', σ. 193 (Ἤπειρος).

—*Ὡς ποῦ πᾶμεν καὶ γερνοῦμεν,* | *ἄλλα πράματα θωροῦμεν.* (Κύπρου. Σακελλάριος, σ. 286, 303).

—*Ὅσο μεγαλώνω,* | *τόσο καὶ μαθαίνω.* (Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 26).

—*Ὅσον ὁ καιρὸς διαβαίνει,* | *τόσον ἄνθρωπος μαθαίνει.* (Κρήτης. Παρνασσὸς ΙΖ΄ 798, 210).

—*Ὅσο γερνῶ μαθαίνω.* (Αἴνου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος Θ΄ 350, 11 [*γιρνῶ*]. —Φολεγάνδρου ἀνέκδοτος παρὰ Κονταρίνη).

—*Ὅσο γηράζ' ὁ ἄνθρωπος, τόσο μαθαίνει.* (Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος ΙΗ΄ 182, 38).

—*Εὐχαριστοῦμαι πῶς γερνῶ, γιατὶ ὅλο μαθαίνω.* (Χίου. Κανελλάκης, σ. 241, 204).

—*Γάρις τὸ · 'χω ποῦ πεθαίνω,* | *ὅσο ζῶ κι ὅσο μαθαίνω.* (Παπαζαφειρόπουλος, σ. 293, 947 [*Τί γὰρ τό 'χω ποῦ δὲν πεθαίνω ἢ ὅσο ζ.*]. — Ἐλευσῖνος Γόρτυνος παρὰ Κ. Κασιμάτη).

—*Δὲν ἔχω πῶς ἀποθαίνω,* | *μόνο ποῦ δὲ ζιῶ νὰ μαθαίνω.* (Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγὼν 348, 118).

—*Ὅσο γεράζω, τόσο μαθαίνω.* (Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, ἀρ. 994. Βενιζέλος, σ. 229, 767).

—*Ὅσου γιρνῶ, τόσου μαθαίνου.* (Καλλονῆς Λέσβου ἀνέκδοτος παρὰ Γρ. Βερναρδάκη).

—*Δὲν τὸ ἔχω πῶς γηράζω, ἀλλὰ τὸ ἔχω πῶς μαθαίνω.* (Μανάρης, σ. 14).

—*Δὲν τό 'χω πῶς γερνῶ, ἀλλὰ πῶς μαθαίω.* (Βενιζέλος, σ. 59,96. —Τήνου ἀνέκδοτος παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ [*Δὲν ἔχω πῶς γ., μόν' ἔχω πῶς μ.*]. Ὁμοίως παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου [*μόν' τό 'χω πῶς μ.*].).

—*Δὲν μὲ μέλει πῶς πεθαίνω,* | *ὅσο ζῶ, τόσο μαθαίνω.* (Βενιζέλος, σ. 56, 63· 159, 143 [*Μὴ γὰρ τό 'χω πῶς π.*]. — Ἀθηναϊκή. Ἑβδομὰς Α΄ 104 [*Δὲν κλαίω πῶς π. μόν' δ. ζῶ μ.*]. — Δημητσάνης Γόρτυνος ἀνέκδοτος παρὰ Φ. Ἡλιοπούλου [*Δὲν τόχω πῶς π., δ. ζῶ, κι ὅσο μ.*]).

—*Δὲν τὸ ἔχω πῶς πεθαίνω,* | *παρ' ὁπόσο πάω μαθαίνω.* (Κεφαλληνίας ἀνέκδοτος παρὰ Σπ. Παγώνη).

—*Δὲν τό 'χω γὼ πῶς ἀποθαίνω, μόνο πῶς ὅσο γερνῶ μαθαίνω.* (Κρήτης. Παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη).

—*Δὲν κλαίει ἡ γριὰ πῶς ἀπεθαίνει,* | *μόνου ποῦ δὲ ζῇ γιὰ νὰ μαθαίνῃ.* (Νάξου ἀνέκδοτος παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

Αἱ παροιμίαι αὗται συνηθέστερον λέγονται ὑπὸ γερόντων, δηλούντων τὴν ἔκπληξιν αὐτῶν ἢ τὸν θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ θέᾳ ἀήθους τινὸς πράγματος ἢ ἐπὶ καινοφανῶν ἀκουσμάτων. Ἄλλαι δὲ παροιμίαι κατειρωνεύονται τῶν ὀψιμαθῶν, τῶν ἀκαίρως ἐπιδιδομένων εἰς σπουδὴν καὶ διδάσκουσιν ὅτι ἀνώνητος εἶναι ἡ ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν φιλοπονία.

—*Μάθε, γέρο, γράμματα,* | *τώρα στὰ γεράματα.* (Μανάρης, σ. 25 [*γέρων—εἰς γ.*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 693. Βενιζέλος, σ. 150, 7. — Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 24. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

—*Τώρα στὰ γεράματα,* | *μάθε, γέρο, γράμματα.* (Κοραῆ, Ἄτακτα Β΄, σ. 91 [*εἰς τὰ γ., μ., γέρον, γρ.*]. Αὐτ., σ. 231 [ὁμοίως]. Sanders, σ. 108. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1448.— Κρήτης. Jeannaraki, σ. 194.— Λευκάδος. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος Η΄, σ. 462.— Πόντου. Ἑπτάλοφος, 1870 Β΄, σ. 349, 20 [*Τώρα πλέον στὰ γ., μ., γέρον, γρ.*]. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 304, 1082. — Κρήτης. Φραντζεσκάκης, σ. 116. — Χίου. Κανελλάκης, σ. 307, 707.— Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγὼν Α΄, σ. 362, 408.— Αἴνου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. Θ΄, σ. 349, 7 [*γιράματα, μ. γέρε*]. — Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος ΚΑ΄, σ. 324, 345.— Λακκοβικίων. Γούσιος, σ. 8. — Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη.— Λακκοβικίων Μακεδονίας παρὰ Ι. Πρωίου [*γιράματα, μάθι, γέρου, γρ.*]. — Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [ὁμ.]. —Ἐλευσῖνος Γόρτυνος παρὰ Κ. Κασιμάτη). —Κρήτης παρὰ Γ.Ι. Καλαϊσάκη. —Ἀδριανουπόλεως παρ' Ἀβρ. Δανών).

—*Τώρα στὰ γιράματα,* | *θὰ μάθ' οὐ γέρους γράμματα.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Μάθε, γέρο, γράμματα,* | *τώρα στὰ σκοντάμματα.* (Κρομμύδη, Ἀκολουθία διατριβῆς, σ. 31. Δάρβαρις, σ. 298 [*γέρον*]. — Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).

—*Μάθε, γέρο, γράμματα,* | *τώρα στὰ γεράματα,* | *τύφλες καὶ σκοντάμματα.* (Κρομμύδη, Ἀκολουθία Β΄ Διατριβῆς, σ. 31 [*τώρ' εἰς τὰ γηράματα-σκονδάμματα*]. Negris, σ. 74, 457 [*σκονδάμματα*]).

—*Ζῆγε, γέρο, νὰ μαθαίνῃς.* (Μάνης ἀνέκδοτος παρὰ Κ. Πασαγιάννη).

—*Γέρος καὶ δὲν ἔμαθες, καὶ καρτερεῖς νὰ μάθῃς!* (Καβαδίας, ἀρ. 1108).

Ἐξειδοποιοῦσι δὲ τὴν ἰδέαν εἰς γέροντα μὲν Σαρακηνὸν ἀναφερομένη ἡ βυζαντινὴ παροιμία:

—*Γέροντα Σαρακηνὸν γράμματα μὴ μανθάνῃς.* (Ducangius, Glossarium Graec., σ. 851 [*Σαρακηνὴ -μαθένη*]. Κοραῆ, Ἄτακτα Β΄, σ. 231. Ἀττικὸν ἡμερολόγιον, σ. 386, 76. Krumbacher, Sammlung byz. Sprichw., σ. 71, 65 [*μάθαινε*]· Mgr. Spr. 91, 51, 122 182).

Εἰς τὸν ὄνον δὲ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ δυσμαθοῦς αἱ ἀκόλουθοι νεοελληνικαί:

—*Παλιὸς γάδαρος πορπατηξιὰ δὲ μαθαίνει.* (Νάξου παρὰ Μ. Ἰ. Μαρκόπολι).

—*Σαράντα χρουνῶ γάδαρους πουρπατ'ξιὰ δὲ μαθαίνι.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Γέρους γάδαρους δρόμου δὲ μαθαίνι.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Παλιὸς γάιδαρος, καινούρια περπατησιὰ δὲ μαθαίνει.* (Ἠπείρου. Ζωγρ. ἀγ. Α΄, σ. 191, 5 [*δὲ βγάνει*]. —Τήνου παρὰ Στ. Καραλῆ [*πιρπατ'σιὰ δὲ μαθαίνι*]. —Ἰωαννίνων παρὰ Δ. Σάρρου [*πιρβατ'σιὰ δὲ μαθαίνι*]).

—*Σαρανταπέντε χρονῶνε γάιδαρος καινόρια περβατησιὰ δὲ βγάνει.* (Πλαγιᾶς παρὰ Λαζάρου).

—*Τριάντα χρονῶ γάδαρος πορπατησιὰ δὲ μαθαίνει.* (Βενιζέλος, σ. 75, 137).

—*Ἑκατὸ χρόνων γάδαρος ραβάνι δὲν κάνει.* (Βενιζέλος, σ. 75.136).

—*Παλιὸ γουμάρι κινούργια πιρπατησιά.* (Λακκοβικίων Μακεδονίας παρὰ Ι. Πρωίου. —Ἰωαννίνων παρὰ Σάρρου [*πιρβατησιά*]).

—*Παλιὸ μουλάρι, καινούρια περπατησιά.* (Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1068. Βενιζέλος, σ. 248, 16).

—*Τριάντα χρονῶ Γιάννης, Μαστρογιάννης δὲ γίνεται.* (Βενιζέλος, σ. 75. 138.— Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 29 [*Σαράντα χρονοῦ Γ. δὲ γίνεται Μ.*]).

Ὁ μάρτυς ἀφ' ἑστίας (στ. 43).

Τὴν ἀρχαίαν ταύτην παροιμίαν (βλ. Leutsch εἰς Ζηνοβ. 40) πιθανώτατα ἐκ βιβλίων παρέλαβεν ὁ Γλυκᾶς.

Ἐπὶ προδήλοις πράγμασιν οὐ χρεία τῶν μαρτύρων (στ. 44).

Πιθανώτατα καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ὡς παροιμία θὰ ἐφέρετο ἡ γνώμη αὕτη, ἡ μὴ ἀνευρισκομένη μὲν ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ, διατυπωθεῖσα δ' ἐν τῷ κανόνι τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας: notorium non eget probatione. Παραπλησία εἶναι ἡ παρὰ Γεωργίῳ τῷ Ἀκροπολίτῃ (σ. 138 Bonn) βυζαντινὴ παροιμία: *Ἐπὶ (γὰρ) τοῖς δήλοις καὶ οἱ δειδαροι λέγουσιν:* Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν ὑποσημαίνει δι' ἄλλης εἰκόνος καὶ ἡ νεολληνικὴ παροιμία:

—*Χωριὸ ποῦ φαίνεται κολαοῦζο δὲν θέλει.* (Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1481 [*ποῦ νὰ φ. δὲν θ. κολαγούζην*]. Βενιζέλος, σ. 340, 64.—Κωνσταντινουπόλεως. Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς 181, 55 [*τὸ χ.-ὁδηγὸν* (κολαγοῦζο)]. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 32. —Πελοποννήσου. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 308, 1122 [*ξολαούζη*]. —Καρπάθου, Ζωγρ. ἀγ. Α΄, σ. 353, 214 [*Ἡ χώρα-δὲθ θέλει*]. —Λακκοβικίων. Γούσιος, σ. 91 [*τὸ χ.-κουλαβούζη*]. —Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος ΚΑ΄. σ. 324, 487 [*τὸ χωρίον-κολαοῦζο δὲθ θ.*]. Βύρων Γ΄, σ. 378, 66. —Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη [*Τὸ χωρὸ-κολαοῦντζο*]. —Τήνου παρὰ τῆς Κας Στ. Καραλῆ [*θέλι*].—Νάξου παρὰ Γαβρ. Λεγάκη. —Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη [*ποδότα δὲ θ.*]. —Κρήνης Ἐρυθραίας παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [ἢ: *πιλότο δὲ θ.*]. —Ἀδριανουπόλεως παρὰ Δανών. —Μυκόνου παρὰ Α. Παπαβασιλείου. —Ἠλείας παρὰ Λιναρδάκη. —Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Α. Κωνσταντοπούλου. Ταύτην τὴν παροιμίαν καὶ ἐγὼ ἤκουσα πολλαχοῦ).

—*Τοῦ χουρίου ποῦ φαίνιτι κουλαούζουν δὲν θέλεις.* (Λιβισίου παρὰ Μουσαίου. —Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Χουριὸ-κουλαγούζου δὲ θέλι*]).

—*Τὸ πρᾶμα ποῦ φαίνεται κολαούζη δὲ θέλει* (Κρήτης. Ἄπτερα (ἐφημ.), ἀρ. 40, καὶ παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη).

Ἀφ' ὧν ἡμεῖς ἐπάθομεν, ἐμάθομεν ἀρκούντως (στ. 45).

Ὅμοιαι γνῶμαι καὶ παροιμίαι ἑλληνικαὶ πλεῖσται φέρονται ὧν τινας ἐσημείωσαν οἱ ἐκδόται τῆς Γοττιγγείου συλλογῆς τῶν Παροιμιογράφων (εἰς Διογενιαν. Βιένν. 61, Μακάρ. 244, Ἀποστόλ. 1290). Νεοελληνικὰς δὲ παροιμίας γινώσκομεν τὰς ἑξῆς:

—Ἔπαθε καὶ ἔμαθε. (Negris, σ. 41, 260. Βερέττας, σ. 25, 15. Βενιζέλος, σ. 80, 218. — Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη — Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρη [*Ἔπαθε, ἔμαθε*]).

—Ὅ τς κι ἂν παθάν', μαθάν'. (Πόντου. Ἐπτάλοφος, 1870, σ. 363, 134).

—Παθὸς μαθός. (Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη. — Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρη [*Ὅ π. εἶναι μ.*]. — Βρεσθένων παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου)[5].

—Ὅ παθεὶς μαθείς. (Πόντου. Ἐπτάλοφος, 1870, σ. 363, 134).

—Δὲν τὴν πάθαμε, | *παρὰ τὴ μάθαμε.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).

—Ἂ δὲν πάθῃς, δὲ μαθαίνεις. (Καβαδίας, σ. 127. — Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΙΗ΄, σ. 181, 33 [*Ἂν δὲν πάθ' ὁ ἄνθρωπος δὲ μαθαίνει*]. — Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Σὰ δὲν πάθις, δὲ μαθαίνις*]. — Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη [*δὲ θὰ μάθῃς*]).

—Ὅπου δὲν πάθῃ, δὲ μαθαίνει. (Νάξου παρὰ Μ.Ι. Μαρκόπολι).

—Ὁποιους δὲν ἔπαθι, δὲν ἔμαθι. (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—Δὲν ἔπαθε, δὲν ἔμαθε. (Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρι).

—Ἂν 'κὶ παθάνῃς, 'κὶ μαθάνῃς. (Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη).

—Τὸ πάθημά 'ναι μάθημα. (Χίου. Κανελλάκης, σ. 305, 695).

—Τὰ παθήματα μαθήματα. (Βυζαντίου, Λεξικόν, λ. μάθημα. —Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1267. Βενιζέλος, σ. 291, 99. Μέντωρ (Σμύρνης), τ. Δ΄, σ. 53, 7. —Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΙΗ΄, σ. 181, 32. —Λακκοβικίων, Γούσιος, σ. 96. — Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—Τὰ παθήματα γίνονται μαθήματα. (Κορα῀, Ἄτακτα Δ΄, σ. 381. Sanders, σ. 126. Βερέττας, σ. 25, 15. — Πόντου. Ἐπτάλοφος, 1870, σ. 363, 134. — Κρήτης, Jeannaraki, σ. 166. Ἄπτερα (ἐφημερίς), ἀρ. 30. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 31. — Πελοποννήσου. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 291, 921. — Στερεᾶς Ἑλλάδος [*εἶναι μ.*]. —Πολιχνίτου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*γίγουντι,*]. — Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη [*γένουνται*]. — Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη. — Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη).

—Τὰ παθήματα τῶν πρώτων γεφῦρι τῶν δευτέρων. (Βερέττας, σ. 56, 3. Βενιζέλος, σ. 291, 101. Ἀνατολικὴ ἐπιθεώρησις Α΄ 379. Πολυλᾶ, Φιλολογ. γλῶσσα, σ. 69 [*γιοφῦρι*]. —Λακκοβικίων. Γούσιος, σ. 96 [*τοῦ πρώτου-τοῦ δευτέρου*]).

—Τῶν πρώτων τὰ παθήματα τῶν πισινῶν γεφύρια. (Νεοελ. ἀνάλ. 415)[6].

5. Ὅτι ἀπαράλλακτος παροιμία (*παθὼν καὶ μαθὼν*) ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς συνάγομεν ἐκ τοῦ Νικήτα τοῦ Εὐγενειανοῦ (Γ, 194 Hercher): *Παθοῦσα καὶ μαθοῦσα νοῦν, τὸ τοῦ λόγου.*

6. Ἡ αὐτὴ ἔννοια διὰ παραπλησίας εἰκόνος διατυποῦται καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ παροιμίᾳ

—*Τῶν ἄλλων τὰ παθήματα | γίνονται μαθήματα.* (Βενιζέλος, σ. 80, 219).
—*Ὅστις παθαίνει ἕνα, δασκαλεύει ἑκατό.* (Βενιζέλος, σ. 228, 761).
—*Πότε νὰ πάθω χίλιες ζημιές, νὰ μάθω χίλιες γνῶσες.* (Παπαζαφειρόπουλος, σ. 283, 832).

Καὶ ζῶντα μὲ κατήντησεν εἰς ᾅδην παρ' ἐλπίδα (στ. 65).

Συνήθεις εἶναι καὶ σήμερον φράσεις καὶ παροιμίαι ἐμφαίνουσαι ὅτι τῶν τεθλιμμένων καὶ τῶν ἀσθενικῶν ἡ ζωὴ κατ' οὐδὲν διαφέρει τοῦ θανάτου.
—*Ἡ κακὴ ζωὴ τοῦ Χάρου μοιάζει.* (Βερέττας, σ.74, 12 Βενιζέλος, σ. 97, 78. — Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).
—*Ζωντανὸς κι ἄχωστος.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη).
—*Πεθαμένος κι ἄθαφτος.* (Δημητσάνης Γόρτυνος παρὰ Κ. Κασιμάτη).
—*Θαμένος κι ἄθαφτος.* (Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΙΔ΄, σ. 219).
Πρὸς ταύτας παραβλητέον τὸ τοῦ κωμικοῦ Τιμοκλέους (Στοβ., Ἀνθολ. 91, 15. Kock, Fr. comm. Att. II. σ. 466, 35): «οὗτος μετὰ ζώντων τεθνηκὼς πε-

---

Μωρὸς δείξει πόρον (Πλανούδ. 2). Ἡ παροιμία αὕτη κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Kurtz (σ. 14) σημαίνει ὅτι ὁ μωρὸς θὰ δείξῃ ἡμῖν τὴν ὁδόν, ἤτοι διὰ τοῦ παραδείγματός του θ' ἀποτρέψῃ ἡμᾶς νὰ πράξωμεν οἷα καὶ αὐτὸς ἄτοπα. Νομίζομεν ὅμως ὅτι ἠστόχησε τοῦ ὀρθοῦ, ὡς καὶ ὁ Usener (ἐν D. Ltz., ἀρ. 50), ὅστις εἶκασεν ὅτι αὕτη, «enthält die in altgriechschen Gründungslegenden zum Ausdruck gebrachte Erkenntnis, dab ohne Nachdenken der Einfältige oft den richtigen Ausweg findet, auf den der Verständige nicht verfällt». Ἐπιτυχέστερον ὅμως ὁ Crusius (Rhein. Mus., τ. 42, σ. 400) ὑποδεικνύει σχέσιν τῆς βυζαντινῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Πλάτωνος, σ. 393 Bekk. (Γρηγόρ. Κύπρ. Λουγδ. 192) καὶ μάλιστα πρὸς τὸν Αἰσώπειον μῦθον (30 Halm). Διότι φανερὸν νομίζομεν ὅτι τὸ *πόρος* ἐνταῦθα κεῖται κυριολεκτικῶς, ἐν τῇ σημασίᾳ ἣν μέχρι τοῦ νῦν διετήρησεν ἡ λέξις, δηλοῖ δὲ τὸ ἀβαθὲς τοῦ ποταμοῦ, ὁπόθεν εἶναι οὗτος διαβατὸς (die Furt, le gué). Ὅθεν ἡ παροιμία διδάσκει ὅτι ὁ φρόνιμος, μέλλων νὰ διαβῇ ποταμόν, πρέπει ν' ἀφήνῃ νὰ προηγῆται μωρὸς συνοδοιπόρος, ὅστις ριψοκινδυνῶν θὰ εὕρῃ τὸν πόρον ἢ θὰ παρασυρθῇ ὑπὸ τοῦ ρεύματος, ὡς ἡ ἀλώπηξ τοῦ Αἰσωπείου μύθου. Οὕτω τὸ πάθημα τοῦ πρώτου γίνεται μάθημα τοῦ δευτέρου, ὁ προπορευόμενος χρησιμεύει ὡς γέφυρα τῶν ἑπομένων κατὰ τὰς νεοελληνικὰς παροιμίας. Ὅμοια παραγγέλλει καὶ ἀρχαία ἱσπανικὴ παροιμία: A gran aroyo, passar postrero= *εἰς μέγαν ποταμόν, νὰ περνᾷς ὕστερος* (Valles, ἀρ. 390 παρὰ Haller, Altspanische Sprichw., σ. 482). Ὅτι δὲ αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς βυζαντινῆς παροιμίας ἐπιμαρτυρεῖ ἡ χρῆσις ταύτης παρὰ Ψελλῷ (Σάθα, Μεσ. Βιβλ., τ. Ε΄, σ. 542): «καὶ τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι πόρον, οἷα μωρός, τοῖς ἄλλοις ἀνοίγει, τοῖς (δ.γ. τῆς) ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα πρὸς τὰ θειότερα διαβάσεως». Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν τῇ παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Πλάτωνος ἀρχαίᾳ παροιμίᾳ *Ὁ τὸν ποταμὸν καθηγούμενος καὶ τὸν πόρον ζητῶν, αὐτὸ δείξει* (ἐννοεῖται τὸ ὕδωρ), δηλαδὴ ἐρωτηθεὶς ὁ κ.εἰ βάθος ἔχει τὸ ὕδωρ ἔφη, αὐτὸ (τὸ ὕδωρ) δείξει (τοῦτο). Ὁ δὲ Σουίδας ἐν λ. *Αὐτὸ δείξει* καὶ ὁ Ἀποστόλιος 349, λέγοντες ὅτι ἐλλείπει τὸ ἔργον, εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν παρὰ Σοφοκλεῖ καὶ Ἀριστοφάνει αὐτοτελῆ παροιμίαν *Αὐτὸ δείξει τοὔργον.* Ἀλλ' ἄν, ὡς δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ἡ ἐν λόγῳ παροιμία δὲν εἶναι πολὺ παλαιά, καὶ μόνον τὸ *αὐτὸ δείξει* προσεκολλήθη εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς ἀρχαίας συνηθείας, τότε ἄλλως πρέπει νὰ συντάξωμεν ταύτην, ὑποκείμενον τοῦ *δείξει* λαμβάνοντες τὰς μετοχάς· ἤτοι ὁ καθηγούμενος καὶ ζητῶν δείξει αὐτὸ (τὸ τοῦ ὕδατος βάθος).

ριπατεῖ. Ὁμοίως Σοφοκλ., Φιλοκτ. 1018: «ἐν ζῶσιν νεκρόν». Εὐριπ. Ἱκετ. 968–969. Append. prov. Gott. 196.

Συμφέρει χρόνος ὁ κακὸς καὶ κρείττων ἔνι πάντως
τοῦ γείτονος τοῦ πονηροῦ καὶ τοῦ συκοφαντοῦντος.
Τοῦ χρόνου γὰρ κατὰ μικρὸν συμπεριφερομένου,
συμφέρονται καὶ τὰ δεινὰ καὶ ῥέουσι τῷ χρόνῳ,
ὁ γείτων δὲ παράμονος τοῖς γειτονοῦσι σκόλοψ,
συκοφαντῶν, δολορραφῶν, μοχλεύων, ἐνεδρεύων,
πόστας(;)[7] *ἱστῶν ἀσυμφανῶς καὶ βρόχους ἐξορύσσων.*
(στ. 79 κἑ)

Οἱ μὲν πρῶτοι δύο στίχοι φαίνονται διασκευὴ δημώδους παροιμίας, οἱ δὲ λοιποὶ εἶναι ρητορικὸς πλατυσμὸς πρὸς ἐξήγησιν ταύτης. Ὅτι δ' ὑπῆρχε τοιαύτη βυζαντινὴ παροιμία, πλὴν τοῦ προηγουμένου στίχου, ὑπεμφαίνοντος τοῦτο, μαρτυροῦσιν καὶ αἱ ἑξῆς σημεριναί:

—*Κάλλιο κακὸ χρόνο παρὰ κακὸ γείτονα.* (Πάρου παρὰ Π. Σαρρῆ. —Πολιχνίτου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Κάλλια κ. χρόνου πίρι κ. γείτουνα*]. —Λευκάδος [*κακὸς χρόνος π. κακὸς γείτονας*]. — Κύπρου. Σακελλάριος, τ.Β', σ. 286, 277 [*Κάλλιον κακὸν χρόνον παρὰ κακὸν γεῖτον*]. — Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη [*Καλλιά 'ναι ἕνας κακὸς χρόνος, π. ἕνας κακὸς γείτονας*]).

—*Τὸν κακὸ χρόνο τὸν περνᾷς, τὸν κακὸ γείτονα ὄχι.* (Παπαζαφειρόπουλος, σ. 300, 1041[b] [*γείτονα δὲν τὸν περνᾷς*]. — Ζητούνης Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασιμάτη [ὁμοίως]. — Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρι. — Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Φ. Ἡλιοπούλου).

—*Ὁ κακὸς χρόνος περνᾷ, κι ὁ κακὸς ὁ γείτονας μένει.* (Κρομμύδη, Ἀκολουθία Β΄ διατριβῆς, σ. 41 [*περᾷ, ὁ δὲ κ. γείτων μ. πάντα*]. Negris, σ. 89, 566 [ὁμοίως]. Ἀραβαντινός. ἀρ. 854. Βενιζέλος, σ. 187, 161 [ἢ: *Ὁ κακὸς καιρὸς-ὁ δὲ κ. γ.*]).

—*Ὁ κακὸς ὁ χρόνος διαβαίνει | ὁ κακὸς ὁ γείτονας πάντα μένει.* (Μανάρης, σ. 29 [*ὁ δὲ κακὸς ὁ γείτων*]).

Ὅποῦ ἔχει ἀμέριμνον ψυχήν, ὁποῦ ἔνι χορτασμένος
ποτὲ οὐ πιστεύει νηστικόν, ποτὲ οὐ ψυχοπονᾶται (στ. 117-118).

Αὐτὸς ὁ ποιητὴς δηλοῖ ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι *λόγος δημοτικὸς ἀρχαῖος* ἤτοι ἀρχαία παροιμία. Ὁμοίας δὲ νεοελληνικὰς παροιμίας ἔχομεν τὰς ἑπομένας:

—*Δὲν πιστεύει ὁ χορτασμένος τὸ κακὸ τοῦ νηστικοῦ.* (Ἀραβαντινὸς 254. Βενιζέλος, σ. 58, 80).

7. Ἀντὶ τοῦ προδήλως ἐφθαρμένου *πόστας* γραπτέον ἴσως *πόδας*. Ἐννοεῖ δ' ὁ ποιητὴς πόδας ἱστῶν (ἱστόποδας), οὓς πηγνύει ὁ φθονερὸς γείτων, ἵνα ὑφάνῃ τὰς δολοπλοκίας του. Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ ἄρθρον: *συμφέρει ὁ χρόνος.*

—*Ὁ χορτασμένος τοῦ νηστικοῦ δὲν πιστεύει.* (Κ ρ ο μ μ ύ δ η, Ἀκολουθία Β' διατριβῆς, σ. 39 [*τὸν νηστικὸν δὲν τὸν πιστεύει*]. Μ α ν ά ρ η ς, σ. 35 [ὁμοίως]. N e g r i s, σ. 106, 698 [ὁμοίως]. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 245, 1004. — Κρήτης. Φ ρ α ν τ ζ ε σ κ ά κ η ς, σ. 113 [*Ὁ χ. δὲν π. τοῦ ν.*]. — Στερεᾶς Ἑλλάδος [*Ὁ χορτᾶτος τὸν νηστικό*]. — Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Φ. Ἠλιοπούλου. — Ἰωαννίνων παρὰ Σάρρου [*Οὐ χουρτασμένους τοὺ νηστ'κὸ δὲν τοὺν πιστεῦι*]).

—*Ὁ χορτασμένος δὲν πιστεύγει τοῦ πεινασμένου.* (Κρήτης. J e a n n a r a k i 144. — Θήρας παρὰ Νοητάκη).

—*Ὁ χορτασμένος τοῦ πεινασμένου δὲ θυμᾶται.* (Νισύρου. Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 411, 24 [*τοῦ νηστικοῦ*]. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι. — Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη).

—*Ὁ χορτᾶτος δὲν πιστεύει τοῦ νηστικοῦ.* (Π α π α ζ α φ ε ι ρ ό π ο υ λ ο ς, σ. 278, 774. — Πελοποννήσου παρὰ Α. Καρκαβίτσα [*τοῦ ν. δὲν π.*]. — Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου [ὁμοίως]).

—*Ὁ χορτᾶτος τοῦ πεινασμένου δὲν πιστεύγει.* (Βάρνης. Κ ρ ά χ τ ο γ λ ο υ ς, σ. 25 [*τὸν πεινασμένο δὲν τὸν πιστεύει*]. — Χίου. Κ α ν ε λ λ ά κ η ς, σ. 273, 462. — Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγώνη [*πιστεύει*]).

—*Ὁ χορτᾶτος τ' πεινασμέν' δὲ τ' θυμᾶτ'.* (Τήνου παρὰ τῆς Κας Στυλιανῆς Καραλῆ).

—*Ἡ χουρτάτους τοὺν νησκὸ δὲν τοὺν πιστεύι.* (Λακκοβικίων Μακεδονίας παρὰ Ι. Πρωίου).

—*Δὲν πιστεύει ὁ χορτᾶτος τὴν κοιλιὰ τοῦ νηστικοῦ.* (Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρη).

—*Χουρτατὸς τοῦ νησκὸ δὲ τοὺ ρουτᾶ.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Ὁ χορτασμένον γιὰ τὸμ πεινασμένον ψιλὰ ψιλὰ θρύφτει.* (Πόντου παρὰ Ι. Βαλαβάνη. = Παραθέτει εἰς αὐτὸν μικρὰ τεμάχια ἀνεπαρκῆ νὰ τὸν χορτάσωσι).

—*Χουρτασμένους τοὺν ἰνισκὸ δὲν τοὺν ρουτᾶ, τσὶ καβαλλάρις τοὺ πουρπατάμινου.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

Ἐν τῇ παροιμίᾳ ταύτῃ βλέπομεν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν καὶ δι' ἄλλης εἰκόνος ἐκφερομένην, ἥτις καὶ ὡς ἰδία παροιμία λέγεται: *Ὁ καβελλάρις δὲν πιστεύει τοῦ ἀπεζοῦ* (Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Α. Κωνσταντοπούλου). Ἀλλ' ὁ Γλυκᾶς ἐν στ. 119-127 καὶ ἄλλων εἰκόνων ποιεῖται χρῆσιν, πιθανῶς μὴ παραλαβὼν ταύτας ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ δὲν ἀνευρίσκονται ἐν ἄλλαις παροιμίαις.

- *Ὡς ὄρνεον πετάζεται*[8] *δοκοῦν τον ὅλα ὁμάλιν* (στ. 129).

Σὰν τὸ πουλὶ πετῶ, αὐτὸς πετᾷ σὰν τὸ πουλὶ εἶναι συνήθης παροιμιακὴ φράσις πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀμερίμνου.

Τόπος οὐ χωρεῖ σε (στ. 156).

Ὁμοίως εἶπε καὶ ὁ Πτωχοπρόδρομος (ΣΤ΄ 368, σ. 123 Legrand): *ὅλους χωρεῖ ἡ ἐκκλησιὰ καὶ μὲν (δ.γ. κ' ἐμὲν) οὐδὲν ἐχώρει.* Ἡ φράσις *δὲν μὲ χωρεῖ ὁ*

8. Κατὰ τὴν ὀρθὴν διόρθωσιν τοῦ Χ α τ ζ ι δ ά κ ι (Byz. Z., τ. Ι, σ. 102) ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογρ. *πελάζεται.*

τόπος εἶναι συνήθης ἀντὶ τοῦ δυσφορῶ, ἀδημονῶ· ἡ αὐτὴ εἰκὼν ἐνυπάρχει καὶ ἐν τῇ μεταφορικῇ χρήσει, τῇ καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους συνήθει, τῶν λέξεων στενόχωρος, στενοχωρητικὸς (βίος), στενοχωρία, στενοχωρῶ –οῦμαι.

Κουκκὶν κουκκὶν ἐὰν σωρευθῇ τὸ μόδιν νὰ γεμίσῃ (στ. 183).

Ἀπαράλλακτοι σχεδὸν εἶναί τινες τῶν κάτωθι νεοελληνικῶν παροιμιῶν:

–*Κουκκὶ κουκκί,* | *γεμίζει τὸ σακκί.* (Αἴνου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. Θ΄, σ. 349, 8. – Τήνου παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου).

–*Κοκκὶν καὶ κοκκίν,* | *γομών' τὸ σακκίν.* (Πόντου. Ἑπτάλοφος, 1870, σ. 362, 162).

–*Κουτσὶν κουτσίγ,* | *γεμίζει τὸ σακκί.* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΚΒ΄, σ. 320, 257).

–*Κούκκουδο κούκκουδο τὸ μάλαθρο,* | *γέμισ' ἡ γριὰ τὸν κάλαθο.* (Βενιζέλος, σ. 144, 418 [*ἐγέμισε*]).

–*Μάραθο καὶ μάραθο,* | *γεμίζ' ἡ γρᾶ τὸν κάλαθο.* (Κρήτης. Jeannaraki, σ. 84. – Νάξου παρὰ Μ. Ἰ. Μαρκόπολι [*Ἀμάραθο κι ἀμάραδο γ. ἡ γριά*]).

–*Σκουλὶ σκουλὶ τὸ μάραθο* | *γεμίζ' ἡ γρᾶ τὸν κάλαθο.* (Κρήτης. Φραντζεσκάκης, σ. 114).

–*Φασοῦλι τὸ φασοῦλι,* | *γεμίζει τὸ σακκοῦλι.* (Παροιμία κοινοτάτη. Δάρβαρις, σ. 300 [*Φ. καὶ φ.*]. Μανάρης, σ. 11, 94 [*Ἀπὸ φ.φ.*]. Βυζαντίου, Λεξικόν, λ. φασοῦλι [*Ἀπὸ φ.φ.*]. Βερέττας, σ. 61, 1. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1452. Βενιζέλος, σ. 330, 8. – Πόντου. Ἑπτάλοφος, 1870, σ. 362, 122 [*Φασοῦλιν καὶ φασοῦλιν γομώνει τὸ σακκοῦλιν*]. Βύρων, τ. Γ΄, σ. 441, 62. – Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 31 [*Φ. στὸ φ.*]. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 306, 1093. – Χίου. Κανελλάκης, σ. 316, 780 [*Φ.φ.*]. – Κατιρλὶ Βιθυνίας. Μακρῆς, σ. 87 [*Ἀπὸ φ.φ. γιομίζει*]. – Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. ΙΗ΄, σ. 180, 13. – Μεγίστης. Αὐτ., τ. ΚΑ΄, σ. 325, 545 [*Φασοῦλιφ φ. γιμίζει*]. – Λακκοβικίων Μακεδονίας. Γούσιος, σ. 99 [*μὲ φ.*]. Αὐτόθεν παρὰ Ι. Πρωίου [*Ἀπού φασοῦλι σὲ φασοῦλι γιουμίζι τού σακκοῦλι*]. – Τρικάλων Θεσσαλίας παρὰ Ν. Βραχνοῦ [*Φασοῦλι τού φασοῦλ γιουμόζι τού σακκοῦλι*]. – Σίφνου παρὰ Σπ. Δουκάκη [*Φ. στὸ φ.*]. – Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη [*Φ. φ. γεμόντζει*]. – Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Φασοῦλι τού φασοῦλι γιμίζι τού σ.* ἢ: *γιμώζι*]).

–*Λουμποῦνι τὸ λουμποῦνι* | *γεμίζει τὸ σακκοῦλι.* (Νισύρου. Ζωγρ. ἀγ. Α΄, σ. 411, 35).

–*Σταλαματιὰ σταλαματιὰ γεμίζει τὸ πιθάρι.* (Ρόδου. Ἐφημ. Φιλομαθ., 1860, σ. 1257. – Χίου. Κανελλάκης, σ. 294, 623 [*γ. τὸ ποτῆρι*]).

Καὶ ἀντιστρόφως:

–*Σταλαματιὰ σταλαματιὰ ἤδειασε τὸ βαγένι.* (Πάρου παρὰ Π. Σαρρῆ).

—*Φασουλάκι φασουλάκι, κι ἀσπρουλάκι ἀσπρουλάκι,* | *ἀδειάζει γλήγορα τὸ σακκουλάκι.* (Βενιζέλος, σ. 330, 9).

Ἔσω σὲ ἔχω, κόσσυφε, δωρεὰν καὶ σπαρταρίζεις (στ. 245).

Πιθανώτατα εἶναι καὶ αὕτη παροιμία, ἀλλ' ὁμοίαν νεοελληνικὴν δὲν ἐνθυμούμεθα.

Ὅσα καὶ ἂν λέγῃς ὁ πονῶν, καὶ κρούῃς καὶ λαμβάνῃς, πάντα δοκοῦσιν ὄνειρος εἰς ἄθλιβον καρδίαν (στ. 252-3).

Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι παράφρασις μεσαιωνικῆς παροιμίας μέχρι τοῦδε διατηρηθείσης: *Ξένος πόνος ὄνειρος*, ἥτις ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πλανούδη (ἀρ. 268) μετεβλήθη εἰς *Ἀλλότριον ἄλγος ὄνειρος*. Εὑρηται δ' ἐν ταῖς μεσαιωνικαῖς συλλογαῖς καὶ κατ' ἄλλον τύπον: *Ξένος πόνος ὅλον γέλι* ('Αγιορειτικοῦ κώδικος ρωσικοῦ μοναστ. ἀρ. 779, φύλλ. 9β, ἀρ. 70). Καὶ ὑπὸ τὸν τύπον δὲ τοῦτον καθὼς καὶ ὑπὸ ἄλλους ὁμοίους σώζεται παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ, ὡς καταδείκνυται ἐκ τῶν κάτωθι παρατεθειμένων.

—*Ξένος πόνος ὄνειρος.* (Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 24).

—*Ξένους πόνους ὄνειρου.* (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Ξένον πόνος ὄνερον.* (Πόντου παρὰ Ἰωάνν. Βαλαβάνη).

—*Ξένος πόνος, ὅλο γέλια.* (Νεοελλ. ἀνάλ., ἀρ. 269. — Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 357, 306 [*Ξένα γέλια*]. — Μάνης παρὰ Κ. Πασαγιάννη [ὁμοίως]).

—*Ξένοι πόνοι, ξένα γέλια.* (Καρπάθου. Ζωγράφ. ἀγ. Α' σ. 366. 379. — Πάτμου παρὰ Μαλανδράκη. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

—*Ξένοι πόνοι, χάχλανα.* (Κύπρου. Σακελλάριος, τ. Β', σ. 287, 331. —Κρήτης παρὰ Ι.Γ. Καλαϊσάκη [*χάχαρα*]. *Χάχλανα* δὲ ἢ *χάχαρα* οἱ καγχασμοί).

—*Ξένος πόνος, ξένα δάκρυα.* (Βενιζέλος, σ. 174, 8. Βύρων, τ. Γ', σ. 375, 25. — Τήνου παρὰ τῆς Κας Στυλ. Καραλῆ [*Ξένι πόνι*]. — Πλωμαρίου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [ὁμοίως]).

—*Ξένους πόνους κόπανους.* (Λιβισίου Λυκίας παρὰ Μουσαίου).

—*Ξένος πόνος ξώδερμα.* (Κρομμύδη, Διατριβή, σ. 1226 [*ξέδερμα*]. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀκολουθ. Β' διατριβῆς σ. 34. Μανάρης, σ. 28 [*ἐξώδερμα*]. Negris, σ. 85, 336. Βύρων Γ', σ. 375. 25.— Ἠπείρου. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΙΗ', σ. 192, 168. Ἠπείρου. Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 50. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 263, 594 [*ξέδερμα*]. — Ἰωαννίνων παρὰ Σάρρου [ἦ: *ξώδρεμα*]. — Μάνης παρὰ Κ. Πασαγιάννη).

—*Ὁ ξένος πόνος ξέδραμος.* (Μάνης παρὰ Κ. Πασαγιάννη).

—*Ξένος πόνος ξέγδαρμα.* (Βυζαντίου, Λεξικόν, λ. ξέγδαρμα. Βερέττας, σ. 80, 1. Βενιζέλος, σ. 174, 7. — Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 24. — Ἀθηνῶν. Ἑβδομὰς Α', σ. 152. — Κεφαλληνίας παρὰ Σπ. Παγῶνη. — Αὐτόθεν παρὰ τοῦ αὐτοῦ [*ξέδαρμα*]).

—*Ὁ ξένος πόνος βρούντουρος.* (Μάνης παρὰ Κ. Πασαγιάννη).

Παρὰ διαβόλου (στ. 265).

Παροιμιώδης φράσις σημαίνουσα τὸ τυχαίως καὶ παρὰ προσδοκίαν ἐπελθόν. Σήμερον λέγομεν πρὸς δήλωσιν τῆς αὐτῆς ἐννοίας *κατὰ στραβοῦ διαβόλου* (βλ. καὶ *Πτωχοπρόδρ.* Α΄ 177, σ. 44 Legrand).

Θέλων νὰ δείξῃ ὁ Γλυκᾶς ὅτι εἶναι ἀθῶος τῆς πράξεως, δι' ἣν καθείρχθη, καὶ ὅτι τὰ πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἐνοχῆς του προσαγόμενα τεκμήρια οὐδεμίαν πρὸς τὴν κατηγορίαν ἔχουσι συνάφειαν, οὔτε λογικὴν οὔτε χρονικήν, φέρει ἐν στ. 258-268 τέσσαρας παραβολάς. Κάποτε ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ λυχναρίου τζίον, ἢ ὡς λέγομεν σήμερον καύτρα, καὶ εἰς αὐτὸ ἀποδίδεται ἡ σημερινὴ πυρκαϊά. Πάλαι ποτὲ ἐχασμήθη τις κατὰ τύχην καὶ σήμερον ἐνθυμήθη νὰ ποιήσῃ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ πρὸ τοῦ στόματος διὰ νὰ μὴ ἔμβῃ εἰς τὸ σῶμα ὁ διάβολος, κατὰ τὴν μέχρι τοῦ νῦν ἐπικρατοῦσαν πρόληψιν. Προπέρυσιν ἔτυχέ τις κοιμώμενος νὰ ξεσκεπασθῇ καὶ φέτος ἐκρυολόγησε καὶ προσεβλήθη ὑπὸ ρευματισμῶν, καὶ φροντίζουσι περὶ τῆς θεραπείας του οἱ περὶ αὐτόν. Εἰς τὸν ἰδόντα καθ' ὕπνους ὅτι ἔτρωγε πεπόνιον, λέγουσι νὰ πίῃ οἶνον διὰ νὰ μὴ πάθῃ τι. Ταῦτα πάντα ἐκφέρονται μὲν κατὰ τὸν τύπον τῶν παροιμιῶν (μάλιστα ὁ στ. 263), δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ἂν ἀληθῶς δημώδεις παροιμίας διεσκεύασεν οὕτως ὁ Γλυκᾶς. Ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἔχει πολλὰς ἀντιστοίχους παροιμίας, ὧν γίνεται χρῆσις εἰς δήλωσιν τῶν παρακαίρως πραττομένων ἢ τῆς ἀκαίρου μνείας παλαιῶν πραγμάτων ἢ τῆς ἀτόπου συναφείας πραγμάτων ἀσχέτων πρὸς ἄλληλα, διαφέρουσιν ὅμως αἱ εἰκόνες τῶν παροιμιῶν τούτων. Εἶσι δ' αὗται: ὅτι πέρυσι ἑκάη τι (ἀορίστως) καὶ φέτος ἐβρώμησε· ἢ ἑκάη πέρσι ὁ λαγός, ἢ τὸ βουνό· ἢ ἐψόφησέ τι (ἀορίστως)· ἢ ἐψόφησεν ὁ λαγός, ἢ ὁ γάιδαρος. Χρονικῶν δ' ἐπιρρημάτων γίνεται ἐν ταῖς παροιμίαις ταύταις χρῆσις συνηθέστατα μὲν τοῦ πέρυσιν, ἐνίοτε δὲ καὶ τοῦ κάποτε ὡς παρὰ Γλυκᾷ, τοῦ προχτὲς καὶ τοῦ ψές. Ἐν παρόδῳ δὲ σημειωτέον ὅτι ἀντιστοίχους τῆς παρὰ Γλυκᾶ ἀναφερομένης θεραπείας τοῦ καθ' ὕπνους παθήματος ἔχομέν τινας ἀστείας διηγήσεις ἐν τῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱεροκλέους καὶ τοῦ Φιλαγρίου φερομένῃ συναγωγῇ (ἀρ. 15, 207, σ. 268. 310 Boissonade).

Ἡ παπαδιὰ παρέπεσεν, ἐξύβρισε τὴν κοίτην, καὶ καθαιροῦσι τὸν παπᾶν, αἴ συμφορὰ μεγάλη!

Ἐκείνη παρηνόμησε καὶ τοῦτον τιμωροῦσιν κτλ. (στ. 270 κέ).

Βωμολοχικώτερον τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐκφράζει ἡ παροιμία:

—*Νὰ γαμιέται ἡ παπαδιά, νὰ πλερώνῃ τὸ χωριό.* (Χίου. Κανελλάκης, σ. 224, 78 [*Ἂς γ. - κι ἂς πληρώνῃ*]. — Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΚΑ΄, σ. 321, 314 [*Ἀ γ. π. νὰ πλερώνῃ*]. —Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνῃ [*Νὰ γ.*]. — Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη [ὁμοίως]).

Ἴσως ἡ μεσαιωνικὴ παροιμία (ἂν ὁ Γλυκᾶς δὲν μετέβαλε τὰς λέξεις) εἶχεν οὕτω: *Παρέπεσεν ἡ παπαδιὰ | καὶ καθαιροῦσι τὸν παπᾶν*, ἐπεξέτεινε δ' αὐτὴν

διὰ παραπληρωμάτων εἰς τέσσαρας πολιτικοὺς στίχους. Ὁμοίως εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην παροιμίαν ἐξ ἑνὸς πολιτικοῦ ἀποτελουμένην προσέθηκε καὶ δεύτερον ἴδιον ὁ Γλυκᾶς, τὸ αὐτὸ δὲ ποιεῖ καὶ ἐν στ. 282-283 καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἐλάκτισεν ὁ γάιδαρος καὶ δέρουσι τὸ σάγμα (στ. 274).

Ὁ Krumbacher (MGS, σ. 236) κατέδειξε τὴν ὁμοιότητα τῆς παροιμίας ταύτης πρὸς νεοελληνικὰς καὶ πρὸς παροιμίας ἄλλων ἐθνῶν. Ἐνταῦθα συμπληροῦμεν τὴν ἀναγραφὴν τῶν νεοελληνικῶν, παραθέτοντες πάσας τὰς γνωστὰς παραλλαγάς.

—*Φταίγει ὁ γάδαρος καὶ δέρνουν τὸ σαμάρι.* (Βυζάντιος, Λεξικόν, λ. γάιδαρος [*Τὸν φαίει ὁ γάιδαρος καὶ δέρνει*], λ. σαμάρι [*Σὲ πταίει ὁ γάιδαρος καὶ δέρνεις*]. Βερέττας, σ. 61, 5 [*Φταίει*]. — Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1168 | [*Πταίει ὁ γάιδαρος*]. Βενιζέλος, σ. 334, 53. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 287, 876 [*Σοῦ φταίει ὁ γάιδαρος καὶ δέρνεις*]. Ζωγρ. ἀγ. Α΄, σ. 191, 4 [*Φταίει ὁ γάιδαρος καὶ δέρνει*]).

—*Φταίγει τὸ γομάρι | καὶ δέρνουν τὸ σαμάρι.* (Μανάρης, σ. 43. Βύρων Γ΄, σ. 378, 64 [*Φταίει*]).

—*Ἔφταιξ' ὁ γάιδαρος κ' ἐδεῖραν τὸ σομάρι.* (Κρήτης. Jeannaraki 51).

—*Ὁ γάιδαρος ἂν τοῦ 'φταιξεν, ἔδειρε τὸ σομάρι.* (Κρήτης. Παρνασσὸς ΙΣΤ΄ 480, 4. Αὐτόθεν παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη [*τοῦ ἔφταιξεν ἤ: Ἂν τοῦ 'φταιξεν ὁ γ. ἔ.*]).

—*Ἂν ἔσφαλε ὁ γάδαρος, τί φταίει τὸ σαμάρι;* (Βενιζέλος, σ. 15, 197. —Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 12 [*Ἂν σ. ἔπταισεν ὁ γ. τί πταίει*]).

—*Ἂν κλάνῃ ὁ γάιδαρος, τί φταίει τὸ σαμάρι;* (Καβαδίας, σ. 475).

—*Δὲ μπορεῖ νὰ δείρῃ τὸ γάδαρο καὶ δέρνει τὸ σαμάρι.* (Βενιζέλος, σ. 57, 66).

—*Δὲν μπορεῖ νὰ βαρήσῃ τὸ γάιδαρο καὶ βαρεῖ τὸ σαμάρι.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—*Δὲν ἀμπουροῦν νὰ δέρουν τοὺν γάδαρουν κὶ δέρνουν τοὺ σαμάριν.* (Λιβισίου παρὰ Μουσαίου).

—*Δὲ μπορεῖ νὰ χτυπήσῃ τὸ γάδαρο, χτυπᾷ τὸ σαμάρι.* (Λακκοβικίων Μακεδονίας. Γούσιος, σ. 91).

—*Σὰ δὲν πορῶ νὰ δείρω τὸ γάδαρο, δέρνω τὸ σαμάρι.* (Πάρου παρὰ Π. Σαρρῆ).

—*Δὲ μπουρεῖ νὰ δείρ' τοὺ γάδαρου, τσὶ δέρνι τοὺ σαμάρ'.* (Πλωμαρίου καὶ Ἁγιάσου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ δείρῃ τὸ γάιδαρο, δέρνει τὸ σαμάρι.* (Κύμης. Τρίμη, Κυμαϊκά, σ. 67. — Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—*Δὲν ἐστιχοῦ τὸ γάαρο καὶ ἔρνου τὸ σαμάρι.* (Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγ. Α΄, σ. 348, 117).

—*Ὁποῖος ἔν μπορεῖ νὰ δέρρῃ τὸν γάαρον, δέρνει τὸ σάμμα.* (Κύπρου).

—*Ὅποιους δὲν πουρεῖ νὰ δείρ' τοῦ γαιδουρέλλι | δέρνι τοὺ σαμαρέλλι.* (Μανδαμάδου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—*Ὅποιος δὲν μπορεῖ στὸ γάδαρο, ξεσπάει στὸ σαμάρι.* (Τήνου παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου).

Καὶ δι' ἄλλης παραβολῆς:

—*Φταίει ὁ ράφτης καὶ δέρνουν τὸ μάγερα.* (Κ ρ ο μ μ ύ δ η, Ἀκολουθία Β΄ διατριβῆς, σ. 44 [*Φταίγει*]. N e g r i s, σ. 113, 745 [*Πταίει-μάγειρον*]. Β ε ρ έ τ τ α ς, σ. 61, 5 [*ὁ ράπτης*]. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 334, 52 [*Φταίγει*]. Βύρων Γ΄, σ. 378, 64).

Ἡ παροιμία αὐτὴ δὲν εἴμεθα βέβαιοι ἂν εἶναι γνησία δημοτική· οὔτε ἡμεῖς τὴν ἠκούσαμέν ποτε, οὔτε τις τῶν ἀποστειλάντων ἡμῖν πολλαχόθεν συλλογὰς παροιμιῶν τὴν κατέγραψεν, οὐδ' ἐν ταῖς συλλογαῖς ταῖς περιλαμβανούσαις ἀκραιφνῶς δημώδεις παροιμίας περιέχεται. Οἱ δύο πρῶτοι δημοσιεύσαντες αὐτὴν οὐχὶ σπανίως παρεμβάλλουσιν εἰς τὰς συλλογὰς των καὶ μεταφράσεις ἀρχαίων παροιμιῶν ἢ καὶ αὐτὰς τὰς ἀρχαίας ἀμεταλλάκτους, ὁ δὲ Βερέττας καὶ ὁ Βενιζέλος ἀνυπόπτως παραλαμβάνουσι πάσας ὡς δημώδεις. Ἡ ἀρχαία παροιμία κεῖται παρὰ τοῖς κωμικοῖς Φιλυλλίῳ καὶ Εὐβούλῳ (παρ' Ἀ θ η ν α ί ῳ Θ΄ 381α) *ὅσ' ἂν ὁ μάγειρος ἐξαμάρτῃ τύπτεται, | ὡς φασιν, αὐλητὴς παρ' ὑμῖν.* Ὑπὲρ δὲ τῆς γνησιότητος τῆς παρὰ Κρομμύδῃ καὶ Νέγρῃ παροιμίας συνηγορεῖ ἡ μεταλλαγὴ τῶν προσώπων, τοῦ ράπτου ἀντικαταστήσαντος τὸν μάγειρον, καὶ τοῦ μαγείρου τὸν αὐλητὴν τῆς ἀρχαίας[9].

Καὶ ἄνευ παραβολῆς:

—*Ἄλλος ἔφταιξε κι ἄλλος πῆρε τὰ πέντε.* (Μ α ν ά ρ η ς, σ. 9, 24. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 9, 108. Ἤτοι ἄλλος παρὰ τὸν πταίσαντα ὠνειδίσθη, φασκελωθεὶς διὰ τῶν πέντε δακτύλων τῆς παλάμης).

—*Ἄλλοι φταίουν κι ἄλλοι παθαίνουν.* (Γορτυνίας παρὰ Ν. Λάσκαρη).

—*Ἄλλος τοῦ φταίει κι ἀλλοῦ ξεθυμαίνει.* (Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ό ς, ἀρ. 38 [*καὶ σ' ἄλλον ξ.*]. Β ε ν ι ζ έ λ ο ς, σ. 10, 115).

Καὶ πολυπληθεῖς δ' ἄλλαι παροιμίαι διδάσκουσιν ὅτι πολλάκις «ἃ παρ' ἑτέρων γίνονται καταβλάπτουσιν ἄλλους» παρὰ τὸν νόμον, ὃν ἐπικαλεῖται ὁ Γλυκᾶς (στ. 279).

Καὶ οἱ ἑπαγόμενοι ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Γλυκᾶ, στ. 276-277 περιέχουσι παραβολήν, τὴν αὐτὴν καὶ αἱ δύο προηγούμεναι παροιμίαι ἐνέχουσαν ἔννοιαν, ἄδηλον δ' ὅμως ἂν καὶ ἐν αὐτοῖς ἐγκρύπτεται παροιμία τις.

Ἐδῶ τὸ δός, ἐκεῖ τὸ δός, παρέκει οὐκ ἔλαθέ μας; (στ. 281)

Τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον εἶναι παροιμιώδης φράσις, ἀπαντῶσα καὶ παρὰ τῷ Προδρόμῳ (Β΄ 51, σ. 49 Legrand): *τὸ δὸς ἐδῶ, τὸ δὸς ἐκεῖ* καὶ ἐν τῇ νεοελλη-

---

9. Ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ νεοελληνικῇ *ράπτου*, κεῖται *ὑφάντης* ἐν τῇ παρ' Ἀποστολίῳ 1676: *Ὑφάντου πταίσματος ὑπήτης ἐτύφθη.* Ἡ ἀνάγνωσις ὅμως αὕτη ἐν τῇ Γοττιγκείῳ ἐκδόσει εἶναι πλημμελής. Καὶ τὸ μὲν *πταίσματος* πάντως διορθωτέον *πταίσαντος*, ὡς ἔχει καὶ εἰς τῶν κωδίκων καὶ παλαιότεραι ἐκδόσεις· ἐν δὲ τῷ παραλόγῳ *ὑπήτης*, ὅπερ ἄλλοι μὲν ὑπηρέτης, ἄλλοι δ' ὑπήνης διορθοῦσιν, ὑποκρύπτεται βεβαίως ὁ αὐλητὴς τῆς ἀρχαίας κωμικῆς ῥήσεως, παραμορφωθεὶς ἕνεκα παραλείψεως τοῦ ἀρκτικοῦ *α* καὶ κακῆς γραφῆς τοῦ *λ*. Ὅθεν νομίζομεν ὅτι ἡ παροιμία πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ: *Ὑφάντου πταίσαντος αὐλητὴς ἐτύφθη.*

νικῆ παροιμία: *Δὸς ἐδῶ καὶ δὸς ἐκεῖ, |πῶς θὰ κάμωμε βρακί;* (Βενιζέλος, σ. 62, 136).

Ὁποῦ τὸν φοῦρνον ἔκτισε, πάλε ἂς τὸν χαλάσῃ (στ. 282).

Διεσκεύασεν οὕτω ὁ Γλυκᾶς τὴν γνωστὴν ἄλλοθεν μεσαιωνικὴν παροιμίαν. Ἡ ἀπειλὴ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου δηλοῦσιν ὅτι ἦτο παροιμία οἱ μνημονεύοντες ταύτης ἱστορικοί, ὁ μὲν Σκυλίτσης (II 643-Bonn) λέγων «τὸ δημῶδες τοῦτο καὶ καθημαξευμένον ἐπιλέγων» ὁ δὲ Γλυκᾶς (σ. 601 Bonn) «τὸ δημοκοπούμενον τοῦτο λέγων». Ὡς παροιμίαν ἀναφέρουσι ταύτην καὶ ὁ Δουκάγκιος (Glossar., σ. 1698 ἐκ τοῦ Σκυλίτση) καὶ ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα, τ. Β΄, σ. 427), μετ' αὐτοὺς δ' ὁ Σπ. Ζαμπέλιος (Ἄσματα δημοτικά, ἐν Κερκ. 1852, σ. 362. 378), ὅστις καὶ συμπλήρωσιν αὐτῆς προέτεινε: *Ἐγὼ σ' ἔκαμα, φοῦρνέ μου, κ' ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω* πρὸς ἀποκατάστασιν πολιτικοῦ στίχου (ἐν Πανδώρᾳ 1856, τ. Ζ΄, σ. 378-379) καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος (Collection des Romans Grecs, σ. XII). Καίπερ δ' ἀγνοῶν τὰς παρατηρήσεις τούτων εἰς τὰ αὐτὰ κατέληξε πορίσματα καὶ ὁ Krumbacher (ἐν Blätter f. bayer. Gymnasialw. 1887, σ. 123, ἐν Sitzungsber d. bayer. Akad. phil.-hist. Κλ. 1887, τ.II, σ. 60 καὶ ἐν MGS, σ. 226) μνημονεύσας τῶν βυζαντινῶν πηγῶν καὶ ἀποκαταστήσας τὸν πολιτικὸν στίχον διὰ τῆς προσθήκης τοῦ *μου* μετὰ τὸ *φοῦρνε*.

Τέσσαρες ἐν ὅλῳ παραλλαγαὶ τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης παροιμίας περιεσώθησαν, πλὴν τῆς ἐν τοῖς *Στίχοις* τοῦ Γλυκᾶ, ἥτις εἶναι μᾶλλον διασκευὴ αὐτῆς, ὡς εἴπομεν, αἱ ἑξῆς:

—*Ἐώ σε ἔκτισα, φοῦρνε, ἐὼ ἵνα σε χαλάσω.* (Σκυλίτσης).

—*Ἐγώ σε ἔκτισα, φοῦρνε, ἐγώ σε καὶ καταλύσω.* (Γλυκᾶ, Χρονικόν).

—*Ἐγώ σε ἔκτισα, ἱπνέ, καὶ ἐγώ σε κατασπάσω.* (Πλανούδ., ἀρ. 135 ἐλλείπουσα ἐκ τοῦ Βαροκκιανοῦ κώδικος· ἐν δὲ τῷ Βατικανῷ ἀντὶ τοῦ *ἔκτισα* διάφορος γραφὴ φέρεται *ἔστησα*).

—*Ἐγώ σε ἔκτισα φοῦρνέ μου, καὶ ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω.* (Ἁγιορειτικοῦ κώδ. τοῦ ρωσικοῦ, ἀρ. 779, φ. 8α, ἀρ. 50).

Νεοελληνικαὶ δὲ δύο:

—*Ἐγὼ σ' ἔκτισα, φοῦρνε, ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω.* (Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. Β΄, σ. 375. Βενιζέλος, σ. 68, 32, ὅστις παραλαμβάνει ἐκ τοῦ Κοραῆ, παραθέτων καὶ τὴν ἑρμηνείαν τούτου. Ἀνατολικὴ ἐπιθεώρησις Α΄, σ. 452, 98 [*θὰ σὲ χ.*]).

—*Ἐγώ, φοῦρνέ μου, σ' ἔφτειασα, ἐγὼ θὰ σὲ χαλάσω.* (Παπαζαφειρόπουλος, σ. 231, 214).

Αἱ σῳζόμεναι μεσαιωνικαὶ παραλλαγαὶ δεικνύουσιν ὅτι δύο τύπους τῆς παροιμίας ἔχομεν σκοπουμένου τοῦ μέτρου· ἕνα ὃν ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν τῇ πελοποννησιακῇ παρὰ Παπαζαφειροπούλῳ παραλλαγῇ, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς πολιτικοῦ στίχου, καὶ ἕτερον διατηρηθέντα ἐν τῇ παρὰ Κοραῆ παραλλαγῇ, ἐκ δύο διμέτρων ἰαμβικῶν καταληκτικῶν, τῶν ἡμιάμβων ἢ ἀνακρεοντείων καλουμένων·

Ἐγὼ σ' ἔκτισα, φοῦρνε,
Ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω.

Πλὴν δὲ τούτου καὶ λεκτικαί τινες διαφοραὶ παρατηροῦνται. Τὸ παρὰ Σκυλίτσῃ *ἐὼ* (ὅπερ κατὰ τὰ χειρόγραφα ἴσως καὶ οἱ ἐκδόται τῆς Βυζαντίδος καὶ ὁ Δουκάγκιος μετέπλασαν εἰς τὸ ρῆμα ἐῶ) εἶναι διαλεκτικὸς τύπος τοῦ ἐγώ· ἀντὶ τοῦ *ἔκτισα* ἔχομεν ἐν τῷ βατικανῷ κώδικι τοῦ Πλανούδη *ἔστησα*, ἀντὶ τοῦ *χαλάσω, καταλύσω* μὲν παρὰ Γλυκᾷ, *κατασπάσω* δὲ παρὰ Πλανούδῃ, ἤτοι τὸν μονολεκτικὸν τύπον τοῦ μέλλοντος ἄνευ τῆς διὰ τοῦ *νὰ* περιφράσεως. Ἡ δ' ἀντικατάστασις τοῦ *φοῦρνε* διὰ τοῦ *ἱπνὲ* ὑπὸ τοῦ Πλανούδη καὶ τοῦ *νὰ* διὰ τοῦ *ἵνα* ὑπὸ τοῦ Σκυλίτση εἶναι ἐκ τῶν συνήθων τοῖς βυζαντινοῖς διαφθορῶν τῆς δημώδους. Τοιοῦτο δ' ἴσως πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ *κατασπάσω* τοῦ Πλανούδη, ἐνῷ τὸ *καταλύσω* τοῦ Γλυκᾶ φαίνεται γνησιώτερον, διότι τὸ ρῆμα καταλύω μέχρι τοῦ νῦν ἔχει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ φθείρω, καταστρέφω.

Ἀπῆρέ με ἡ χολὴ (στ. 285).

Μὲ πῆρε ἡ χολὴ λέγεται παροιμιακῶς καὶ σήμερον ἀντὶ τοῦ συνηθεστέρου *Μὲ πῆρε ὁ θυμός*. Κατὰ τὴν δημώδη φυσιολογίαν τοῦ σφόδρα ὀργιζομένου ἀνέρχεται ἡ χολὴ μέχρι τῶν ὀφθαλμῶν, λέγουσι δὲ περὶ αὐτοῦ: *Τοῦ ἀνέβη ἡ χολὴ στὰ μάτια* (Ἀραβαντινός, ἀρ 1397 [*ἀνέβηκεν*]. Βενιζέλος, σ. 318, 481). Περὶ δὲ τῶν ὀχληρῶν, τῶν προκαλούντων τὴν ἀγανάκτησιν λέγουσι: *Μοῦ 'φερε χολὴ στὰ μάτια* (Ἀραβαντινός, σ. 176, 34. Βενιζέλος, σ. 167, 263).

Ἔβρασεν ἡ καρδία μου (στ. 286).

Βράζει ἡ καρδιά μου ἢ *βράζει ἡ καρδιὰ στὰ στήθη μου* λέγουσι σήμερον εἰς τὴν σημασίαν τοῦ συγκρατῶ μετὰ δυσκολίας τὴν ἐκχειλίζουσαν ὀργήν. Παραπλησία φράσις εἶναι *Βράζει ὁ πόνος μέσα μου*. Ὁμοίαν δὲ σημασίαν ἔχει ἡ παροιμιώδης φράσις *Βράζω μὲ τὸ ζουμί μου*, κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τοῦ μαγειρικοῦ δρου, ἤτοι ὑποφέρω, στενοχωροῦμαι, χωρὶς νὰ καθιστῶ κοινωνοὺς τοῦ πόνου μου τοὺς ἄλλους. Ἄλλην δ' ἔννοιαν ἔχει τὸ *βράζει τὸ αἷμά μου* ταυτόσημον τῷ σφριγῶ.

Νὰ δώσω εἰς πέτραν καὶ λυθῶ (στ. 287).

Δὲν ὑποφέρω πλέον, λέγει ὁ ποιητής, θὰ κτυπήσω εἰς βράχον νὰ κατασυντριβῶ, νὰ λυώσω, *νὰ γίνω λυῶμα*, κατὰ τὴν δημώδη ἔκφρασιν. Εἶναι παροιμιώδης φράσις δηλοῦσα τὸν ἔσχατον ἀπελπισμόν· παρομοίως λέγουσι σήμερον, ὑπεμφαίνοντες μάλιστα ὅτι τὸ κακὸν ἐξ ἰδίας ἀβουλίας προῆλθε: *Θὰ πάρω πέτρα νὰ χτυπήσω τὸ κεφάλι μου, Θὰ χτυπήσω τὸ κεφάλι μου στὸν τοῖχο, Ἂς βαρῇ τὸ κεφάλι του στὸν τοῖχο*. Ἄλλην δ' ἔννοιαν ἔχει ἡ παροιμία *Ἔπαρε κεφάλι, βάρει τοῖχο* ἢ *Πάρ' τὸ κεφάλι του καὶ βάρει το στὸν τοῖχο*, λεγομένη ἐπὶ ἀναισθήτων.

Ἐγὼ ψηφίζω θάνατον, χρεωστῶ καὶ νὰ τὸν δώσω (στ. 291).

Ἐν ἄλλοις λόγοις, καταφρονῶ τὸν θάνατον, πάντως θὰ ἀποθάνω ποτέ, ὁπόταν δή ποτε καὶ ἂν ἐπέλθῃ δὲν μὲ μέλει. Ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς λέγει παροιμιακῶς *Μιὰ ζωὴ χρωστῶ* ὁσάκις θέλει νὰ δείξῃ ἀδιαφορίαν πρὸς τὸν θάνατον.

Ἦλθον εἰς κόσμον σήμερον, σήμερον ὑπαγαίνω (στ. 292).

Καὶ ὁ στίχος οὗτος ἐκ παροιμίας ἐλήφθη, ἐμφαινούσης ἐπίσης περιφρόνησιν τοῦ θανάτου. Ὁμοία παροιμία φέρεται παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ: *Σήμερα γεννηθήκαμε, σήμερα θὰ χαθοῦμε*, πολλάκις καὶ ἐν δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἐπαναλαμβανομένη. Ἐννοεῖ δ' ὁ λέγων ὅτι πρέπει νὰ μὴ συλλογισθῶμεν τὸν θάνατον, ὑποθέτοντες ὅτι δὲν ὑπήρχομεν πρότερον ἀλλ' ὅτι τὴν σημερινὴν ἡμέραν εἴδομεν τὸ φῶς καὶ θὰ στερηθῶμεν αὐτοῦ. Ὅμοιον τὴν διατύπωσιν εἶναι τὸ τοῦ Σοφοκλέους (Οἰδ. Τύρ. 438) «Ἦδ' ἡμέρα φύσει σε καὶ διαφθερεῖ», ὅπερ ὑποτίθεται λέγων ὁ Τειρεσίας πρὸς τὸν Οἰδίποδα, ὑποσημαίνων ὅτι τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ τὰ κατὰ τὴν γέννησίν του θὰ μάθῃ οὗτος καὶ θὰ πηρωθῇ τοὺς ὀφθαλμούς. Ἀλλ' ὅτι ἡ αὐτὴ παροιμία κατὰ τὴν ἔννοιαν ἣν σήμερον ἔχει ἐφέρετο καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνάγομεν ἔκ τε τοῦ στίχου τοῦ Γλυκᾶ καὶ ἐκ δύο χωρίων τῆς Ἀλεξιάδος τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς ἐν Δ 6 (σ. 114b Παρισ., σ. 207 Bonn)· ἡ προσλαλιὰ τοῦ Ρομπέρτου καταλήγει οὕτω: «χρὴ ...τὴν μετ' αὐτοῦ ἀναδέξασθαι μάχην, ὡς τηνικαῦτα γεννηθέντας καὶ τεθνηξομένους»· ἐν δὲ Ζ 3 (σ. 197d Π., σ. 348 Β.) λέγει ὁ Ἀλέξιος: «χρὴ...κατ' αὐτῶν (τῶν Σκυθῶν) ἐξιππάσασθαι ὡς σήμερον γεννηθέντας καὶ τεθνηξομένους». Ἐπανευρίσκομεν δὲ τὴν παροιμίαν καὶ ἐν τῇ *Ριμάδα τοῦ Βελισαρίου* (στ. 329 ἐν Wagner, Carm. gr., σ. 358): *Τί καρτεροῦμεν, ἀδελφοί, καὶ τί προσμελετῶμεν;* | *Σήμερον ἐγεννήθημεν, σήμερον τελευτῶμεν.*

Ἐκεῖνο τὸ σὲ ἀπόκειται καὶ τὸ σὲ περιμένει εἰς τὸ ἐκ παντὸς θέλει ἐλθεῖν (στ. 298-9).

Πολυπληθεῖς εἶναι καὶ αἱ γνῶμαι τῶν ἀρχαίων καὶ αἱ νεοελληνικαὶ παροιμίαι αἱ διδάσκουσαι ὅτι ἀδύνατον τὸ διαφυγεῖν τὴν πεπρωμένην μοῖραν. Ἂν δ' οἱ προκείμενοι στίχοι τοῦ Γλυκᾶ ἐλήφθησαν ἐκ παροιμίας ἢ εἶναι ἁπλῆ ἐπανάληψις μυριολέκτου γνώμης δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ.

Μὴ κρούῃς καὶ λαμβάνῃς (στ. 299).

Καὶ ἐν τῷ στ. 252, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, φέρεται *Καὶ κρούεις καὶ λαμβάνεις*. Ἡ παροιμία αὕτη σημαίνει τὴν ἀνταπόδοσιν κακοῦ (καὶ δίδεις πληγὰς καὶ λαμβάνεις), ὡς πολλαὶ νεοελληνικαὶ ὁμοιαι.

—*Ὅτι ἔκαμες λαβαίνεις.* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 1039. Βενιζέλος, σ. 238, 896).

—*Κάμῃς, λάβῃς.* — *Κάμῃς, πάθῃς.*

—*Ἐπήραμε κ' ἐδώσαμε.* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 1626).

—*Πήραμε καὶ δώσαμε, καὶ τἄλλα μὲ γειά.* (Πύργου Ἠλείας παρὰ Λιναρδά-

κη. Πρβλ. Otto 500). καὶ πλεῖσται ἄλλαι.

Ἐνταῦθα δ' ἀρνητικῶς ἐκφέρεται ἡ πρώτη πρότασις, διότι θέλει νὰ εἴπῃ ὁ ποιητής, ὅτι καίτοι μηδὲν πράξας κακόν, ὅμως θὰ πάθῃς, διότι σοὶ εἶναι πεπρωμένον.

Ἡ ζάλη τούτη νὰ διαβῇ, πάλιν νὰ ἐλθῇ γαλήνη (στ. 314).

Ζάλην ἐννοεῖ τὴν τρικυμίαν καὶ μεταφορικῶς τὴν συμφοράν. Ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς λέγει ὁμοίως μεταφορικῶς: *Μπόρα εἶναι καὶ θὰ περάσῃ, Ὡς ποῦ νὰ περάσῃ ἡ μπόρα, Ὥστε νὰ διαβῇ ἡ φουρτοῦνα*, καὶ ἄλλας τοιαύτας φράσεις.

Ἀφ' ὅτου φθάσῃ ὁ πειρασμός, τὸ πόθεν μὴ γυρεύῃς, μὴ ψηλαφᾷς τὸ αἴτιον, μὴ λέγῃς πόθεν ἦλθεν! Ἀνακομπώσου, δέξου τον, καὶ ὡς δύνῃ δούλευσέ τον κτλ. (στ. 329 κἑ).

Ἂν σοῦ συμβῇ τι δεινὸν μὴ δυσφορήσῃς μηδ' ἀποδυσπετήσῃς, ἀλλὰ κανόνισον τὰς πράξεις σου ὡς ἔνεστι προσφορώτατα πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν εἰς τὰ τοῦ βίου σου. Ταύτην τὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ παροιμία, ἣν παραφράζει ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὁ Γλυκᾶς καὶ ἧς παρ' ἡμῖν φέρεται ἡ ἑπομένη παραλλαγή.

—*Σὰ σοῦ τύχῃ πειρασμός,* | *δέξου τον σὰν ἁγιασμό.* (Θήρας. Δεκιγάλα, Στατιστική, σ. 71 [*Σὰν σοῦ λάχῃ-δι' ἁγιασμόν*]. Βερέττας, σ. 50, 49 [*Ὅταν σ' εὕρῃ ὁ π.-δι' ἁγιασμόν*]. Βενιζέλος, σ. 236, 870 [*Ὅταν σ' εὕρῃ ὁ π.-γι' ἁγιασμό*]. — Κρήτης. Φραντζεσκάκης, σ. 114 [*Σὰ σ' εὑρῇ ὁ π.*]. — Χίου. Κανελλάκης, σ. 294, 618 [*ὁ π.-γιὰ ἁγιασμόν*]. — Ἀθηνῶν. Ἑβδομὰς Α΄ 192 [*πέρασέ τον γιὰ ἁγιασμό*]. — Θήρας παρὰ Νοητάκη [*Σὰ σοῦ λάχῃ-γιὰ ἁ.*]. — Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη [*γιὰ ἁ.*]. — Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη [*ὁ π.-γιὰ ἁ.*].).

Ὁ λύκος γὰρ ἐν τῇ δορᾷ κρύπτεται τοῦ προβάτου (στ. 336).

Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα Δ΄, σ. 298) ἀναφέρει ὁμοίαν νεοελληνικὴν παροιμίαν: *Λύκος εἰς δέρμα προβάτου*. Ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου (Ματθ. Ζ΄, 15) ληφθεῖσα αὕτη ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς. Βλ. Not. et extr. des mss., τ. XI, σ. 123 (Σχολ. Γρηγ. Ναζιανζην.). Θεόδ. Ὑρτακην. ἐν Boissonade, An. Gr., τ. II, σ. 431. — Φωτ., Ἐπιστ. 216, σ. 529 Βαλέτ.

Μὴ δώσῃς ὅλως ἀφορμὴν τοῖς ἀφορμὴν ζητοῦσιν (στ. 340).

Πιθανῶς εἶναι καὶ αὕτη παροιμία, ὡς δεικνύει ἡ ταυτόσημος νεοελληνική:

—*Λεῖψε τὴν ἀφορμὴ μὴ σοῦ κολλήσῃ κρῖμα.* (Θήρας παρὰ Ν. Πεταλᾶ καὶ Νοητάκη. — Δεκιγάλα, Στατιστικὴ Θήρας, σ. 71).

Προῆλθε δ' ἴσως ἐκ ῥήσεώς τινος τοῦ Παύλου (Β΄ Κορινθ., ια΄ 12).

Ἀφ' οὗ [*τὰ θέλεις*] *οὐ θεωρεῖς, τὰ βλέπεις καταδέχου* (στ. 345).

Ἀρχαία τις παροιμία παρὰ Πλάτωνι (Ἱππ. μειζ. 301 c. Βλ. καὶ Kock, Fr. com. Att. III 17, 50) λέγει «Οὐχ οἷα βούλεταί τις, ἀλλ' οἷα δύναται». ἀπαράλλακτος δὲ ταύτῃ εἶναι ἡ νεοελληνική: *Κατὰ ποῦ μποροῦμε, κι ὄχι κατὰ ποῦ ξέρομεν* (Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι). Ἀλλ' ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς παρὰ Γλυκᾷ διατυπώσεως δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς ν' ἀποφανθῶμεν ἂν ταύτην τὴν παροιμίαν εἶχε κατὰ νοῦν οὗτος ἢ ἄλλην παραπλησίαν, ἢ ἂν τοὐναντίον ἡ γνώμη αὐτοῦ εἶναι ἀσύναπτος πρὸς παροιμίας.

Καὶ πραγματεύου τὸν καιρὸν (στ. 346).

Πολλαὶ παροιμίαι παραγγέλλουσι νὰ πραγματευώμεθα τὸν καιρόν, νὰ οἰκονομῶμεν τὰς περιστάσεις. Ἄλλων δμως ρημάτων ἀντὶ τοῦ πραγματεύομαι γίνεται ἐν αὐταῖς χρῆσις· τοῦ *ἐπαινῶ* ἐν τῇ μεσαιωνικῇ παρὰ Πλανούδῃ 209: *Τὸν καιρὸν δν ζῇς ἐπαίνει*· ἐν δὲ νεοελληνικαῖς τοῦ περνῶ: *Πέρνα τὸν καιρὸ καθὼς ἔρχεται* (Βενιζέλος, σ. 253, 91β) καὶ τοῦ *ἁρμενίζω*: *Καθὼς τὸν εὕρω τὸν καιρό, ἔτσι τὸν ἁρμενίζω* (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη)[10]. Ἐν δὲ ταῖς ἑπομέναις ἡ λέξις *καιρὸς* τίθεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ οὐρίου ἀνέμου καὶ μεταφορικῶς τῆς εὐκαιρίας: *Ὅτας βρῇς τοὺ τσιρό σ', νὰ τοὺ ἁρμινίζῃς* (Πολιχνίτου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη). Ἀλί[11] *στὸν πῶβρῃ τοὺν κιρὸν κὶ δὲν τοὺν ἁρμενίσῃ!* (Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΚΑ', σ. 316, 50 [*Τὸν τσαιρὸν τσαὶ δὲν τὸν ἁ.*]. — Λιβισίου παρὰ Μουσαίου).

Φέρου τῷ φέροντί σε (στ. 346. Πρβλ. καὶ στ. 380).

Εἰς παροιμίαν μετέπεσε τὸ ἐπίγραμμα τόδε τοῦ Παλλαδᾶ (Ἀνθολ. Ι' 73), ἂν μὴ καὶ τοῦτο τὴν ἀρχὴν ἐκ παροιμίας ἔλαβε:

Εἰ τὸ φέρον σε φέρει, φέρε καὶ φέρου· εἰ δ' ἀγανακτεῖς

---

10. Παραβλητέα τῇ παροιμίᾳ ταύτῃ ἡ βυζαντινὴ *Κόμπωνε καὶ ἁρμένιζε* (Krumbacher, MGS, σ. 126, ἀρ. 104. Πλανούδ. 76), ἔνθα τὸ ἁρμενίζω ἔχει ἦν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ καὶ ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παροιμίαις σημασίαν (πλέω ἢ ἱστιοδρομῶ, être sous voile καὶ aller à la voile), οὐδεμίαν δὲ σχέσιν ἔχει πρὸς τοὺς Ἁρμενίους ὡς ἐνόμισεν ὁ Crusius (Rh. Mus. 42, σ. 407).

11. Τὸ σχετλιαστικὸν τοῦτο ἐπιφώνημα καθὼς καὶ τὸ τῇ προσθήκῃ τοῦ *μόνον* παραχθὲν *ἀλίμονον* γράφεται συνήθως διὰ διπλοῦ *λ* καὶ τῆς διφθόγγου *οι*, ἐτυμολογούμενον ἀπὸ τοῦ *ἀλλ' οἴμοι!* ὁ δὲ Σκ. Βυζάντιος γράφει *ἀλήμων ὤ*, ἐτυμολογῶν ἀπὸ τοῦ *ἰαλέμων ὤ!* ὅπερ νομίζει ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῇ *Γαλεομυομαχίᾳ*. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ κατ' ὀρθὴν στίξιν ἀναγινώσκεται (στ. 328), «ἰαλέμων, ὦ καὶ πάλιν ἰαλέμων», καὶ ἄλλως δὲ περισσότερον βεβιασμένη εἶναι ἡ ἐτυμολογία αὕτη τῆς ἀπὸ τοῦ *ἀλλὰ* καὶ *οἴμοι*. Καθ' ἡμᾶς τὸ ἐπιφώνημα ἐλήφθη ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐκ τῆς ὑστάτης κραυγῆς τοῦ Ἰησοῦ *Ἠλὶ ηλὶ* (Ματθ. κζ' 46). Προτάσσεται δὲ τούτου τὸ ἐπιφώνημα *ἀ!* συνηθέστατα, ἢ τὸ *ὦ!* ἢ τὸ *οὖ!* Μετὰ τοῦ *ὦ* ἔχομεν τὸ ἐπιφώνημα ἐν τῷ διαλεκτικῷ τύπῳ *ὠλίς!* μετὰ τοῦ *οὖ* ἐν τῷ *οὖ ηλὶ* [*ουὶ εἰλή*] τοῦ βατικανοῦ κώδικος τῆς συλλογῆς τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν (Krumbacher, MGS, σ. 123, 63)· μετὰ τοῦ *ἀ* ἐν τῷ *ἀ ηλὶ* [*αὶλή*] τοῦ ταυρινικοῦ (Krumbacher, αὐτ.) καὶ ἐν τῷ *Ἀηλεῖ* τοῦ ἀθωνικοῦ (Ἰβήρων ἀρ. 405, φ. 73α, ἀρ. 37). Ἁπλῶς δὲ *ἀλὶ* ἐν τῷ παρισινῷ 1409 (Krumbacher, αὐτ.) καὶ ἐν τῷ ἀθωνικῷ (ρωσικοῦ 779, φ. 4β, ἀρ. 10).

καὶ σαυτὸν λυπεῖς, καὶ τὸ φέρον σε φέρει.

Καὶ νῦν οἱ λογιώτεροι παροιμιαζόμενοι λέγουσι τὸ ἀνωτέρω ἐπίγραμμα, ἀλλὰ καὶ παροιμίαι ὅμοιαι φέρονταί τινες.

—Σὰ σοῦ τρέχῃ, τρέχα· | σὰ δὲ σοῦ τρέχῃ, στέκα. (Βενιζέλος, σ. 237, 873 [*Ὅταν - κι ὅταν δὲ*]. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι).

—Ὅταν σοῦ τρέχῃ, τρέχα το. (Βερέττας, σ. 50, 50. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1029. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 162. Αὐτ., σ. 236, 96 [*τρέχα*]).

—Σὰ σοῦ τρέχῃ, τί τρέχεις; Καὶ σὰ δὲ σοῦ τρέχῃ, τί τρέχεις; (Χίου. Κανελλάκης, σ. 297, 642. — Κρήτης παρὰ Καλαϊσάκη [*τρέχεις; Σὰ δὲν σοῦ τρ.*]).

—Σὰ δὲ σοῦ τρέχῃ, ποῦ τρέχεις; (Ἀνατ. Ἐπιθ. 560, 367. — Χίου. Κανελλάκης, σ. 296, 636. — Μεγίστης. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλ. ΚΒ΄, σ. 323, 418 [*Σὰδ δέσ σε τρέσ' ει, ποῦ τρέσ 'εις;*] — Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη [*Σά δέ σι τρέχι τί τρέχις;*]).

—Σὰ δὲ τρέχι, μὴ τρέχις, | σὰ τρέχι, μὴ τρέχις. (Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη).

—Τὶ τὸ τρέχις, ἀφοῦ δέ σε τρέχι; (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—Σὰ δέσ' σοῦ τρέχῃ, μὴ τρέχῃς· | κι ἃ σοῦ τρέχῃ, μὴ τρέχῃς. (Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγ. Α΄. σ. 360, 374).

Καὶ ἀντιθέτως:

—Σὰ δὲ σοῦ τρέχῃ, τρέχα το. (Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη).

Ἐν ταῖς ἑπομέναις δ' ἡ παραβολὴ εἶναι σαφῶς εἰλημμένη ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ἱππέως.

—Σὰ δὲ σοῦ τρέχῃ, καβαλλάρη, τί χτυπᾶς τὸ ἄλογο; (Βενιζέλος, σ. 268, 11).

—Δὲ σοῦ τρέχει, καβαλλάρη, | μὴν ταράζῃς, τὸ ποδάρι. (Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 159).

—Δὲν σοῦ τρέχει, καβαλλάρη; Τί σκοτώνεις τἄλογό σου; (Δάρβαρις, σ. 301 [*Ἂν δὲν - τἄλογόν σου;*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 259. Βενιζέλος, σ. 14, 176 [*Ἂν δέν σου - ἢ: Σὰν δὲν σοῦ*]. — Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη [*τἄλογο;*]. — Ἰωαννίνων παρὰ Σάρρου [*Δὲ σ' τρέχι κ., τί σκουτώνις τἄλουγό σ';*]).

—Δὲν σὲ τρέχει, καβαλλάρη; μὴ σκοτώνῃς τἄλογο. (Λακκοβικίων. Γούσιος, σ. 90).

—Ὅσο θέλῃς τρέχε το, κι ὅσο θέλῃ σ' ἀκλουθάει. (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—Ὅσο σὲ τρέχῃ τρέχε το, ἔτσι σὲ ρίζῃ κάτω, ξεπέζα σέρνε το. (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

Ἐν ἄλλῃ παροιμίᾳ ἡ Μοῖρα εἶναι ἡ τρέχουσα:

—Ἂν σοῦ τρέχῃ ἡ Μοῖρά σου, μὴν τρέχῃς, κι' ἂν δὲ σοῦ τρέχῃ, πάλιν μὴ τρέχῃς. (Μανάρης 10 [*Ἂν σοι τρ. - δέν σοι τρ.*]. Βενιζέλος, σ. 14, 177), καὶ ἐν ἄλλῃ ἡ τύχη:

—Ἂν ἔχῃς τύχη, κάθησε, καὶ ἀνεὶ δὲν ἔχῃς, κάτσε. (Καβαδίας, ἀρ. 449).

Ὁμοίως ἐν τῇ μεσαιωνικῇ:

—*Ἂν ἔχῃς τύχην, τί τρέχεις; Καὶ ἂν οὐκ ἔχῃς, τί τρέχεις;* (Πλανούδ. 197. —Ἀγιορειτικοῦ ρωσικοῦ κώδ. 779, ἀρ. 39 [*τύχην, τρέχε - οὐκ ἔχῃς τύχην, τί τρ.*]) ἤτις εἶναι ἀπαράλλακτος σχεδὸν πρὸς τὴν εἰς τὸν Μένανδρον ἀποδιδομένην γνώμην (Meineke, FCG, V 109, ἀρ. 518. — Kock, CAF, III, σ. 267, ἀρ. 1101. Πρβλ. W. Meyer, Die Urbinatische Sammlung, σ. 427, ἀρ. 31. 32), ἤτις ἴσως εἶναι διασκευὴ τῆς αὐτῆς παροιμίας:

Τύχην ἔχεις, ἄνθρωπε, μὴ μάτην τρέχε,
εἰ δ' οὐκ ἔχεις, κάθευδε, μὴ κενῶς πόνει.

Μὴ συκοφάντην πτοηθῇς, ἂν ἔχῃ δρακοντιάσειν, ἂν ἔχῃ τὸ κοντάριν του φθάσειν εἰς τὸ Δυρράχιν (στ. 347–8).

Προδήλως τύπον παροιμίας ἔχουσιν οἱ στίχοι οὗτοι, οὐδεμίαν δμως ἀντίστοιχον αὐτῇ γινώσκομεν.

Τοῦ καπνοῦ ὑπαγαίνει (στ. 354).

Πῆγε τοῦ καπνοῦ, ἔγινε καπνὸς λέγουσι καὶ σήμερον σημαίνοντες, ὅτι ὡς καπνὸς διελύθη.

Τὸ φροῦ καὶ φρᾶ μὴ σὲ πλανᾷ, ποτὲ μὴ σὲ κομπώνῃ (στ. 362).

Μὴ πλανηθῇς ἐκ τοῦ ἐπιδεικτικοῦ θορύβου καὶ τοῦ κατ' ἐπίφασιν ὄλβου καὶ ἐκλάβῃς αὐτὸν διαρκῆ. *Φροῦ καὶ φροῦ* λέγεται παρ' ἡμῖν εἰς δήλωσιν τοῦ ἀμελῶς καὶ ἐν σπουδῇ γινομένου, ὡς ἐν τῇ παροιμίᾳ:

Φροῦ φροῦ καὶ τ' ἀμπέλια ξέφραγα. (Δεκιγάλας ἐν Πανδώρᾳ Γ', ἀρ. 88. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1465. Βενιζέλος, σ. 334, 51. — Χίου. Κανελλάκης, σ. 316, 779. — Καρπάθου. Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 362, 413 [*τά. ἄφραα*]. — Τήνου παρὰ Στ. Καραλῆ [*τά. ἄσκαβα*]. — Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη. — Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη [*ξέφραα*]. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι [ὁμοίως]).

Τοῦτο τὸ ἀνάβα τὸ γοργὸν ἔχει καὶ ὀξὺν κατάβα (στ. 363).

Ὅτι μετὰ τὴν εὐτυχίαν δὲν βραδύνει νὰ ἐπέλθῃ δυστυχία. Παροιμία μεσαιωνική, ἧς ὁμοίας ἔχομεν τὰς ἀκολούθους σημερινάς.

—*Ὁ ἀνήφορος φέρνει καὶ κατήφορο.* (Παπαζαφειρόπουλος, σ. 264, 610. — Δημητσάνης Γόρτυνος παρὰ Κ. Κασιμάτη [*Ὁ ἀ. θὰ φέρῃ καὶ κ.*]).

—*Γῆ ἀνήφουρους θὰ φέρι κατήφορου* (Πλωμαρίου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη. — Λακκοβικίων Μακεδονίας παρὰ Ι. Πρωίου [*Ἡ ἀ. φέρι κι κ.*]).

—*Ὅπου ἀνήφορο ἀνεβαίνει | πρέπει καὶ νὰ κατεβαίνῃ.* (Μάνθου Ἰωάννου, Συμφορὰ Μωρέως, 1803, σ. 111).

—*Ὁ πολὺς ἀνήφορος ἔχει καὶ κατήφορο.* (Μανάρης, σ. 33 [*θὰ φέρῃ καὶ κατήφορον*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 1794. Βενιζέλος, σ. 220, 640. — Δημητσάνης Γορτυνίας παρὰ Φ. Ἡλιοπούλου [*Ὁ πολὺ ἀ. θὰ φέρῃ καὶ κ.*]).

—*Μετὰ τὸν ἀνήφορο κατήφορος.* (Κρομμύδη, Ἀκολουθία Β΄ διατριβῆς, σ. 32 [*ἀνήφορον*]. Negris, σ. 77, 482 [ὁμοίως]).

—*Μὲ τὸν ἀνήφορο καὶ κατήφορο.* (Βενιζέλος, σ. 158, 118).

—*Ὁ δρόμος ἔχει καὶ ἀνήφορο καὶ κατήφορο.* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 827). Καὶ τἀνάπαλιν:

—*Ὁ κατήφορος θὰ φέρῃ καὶ ἀνήφορο.* (Λελέκου. Ἐπιδόρπιον, σ. 172).

Τῆς παροιμίας ταύτης ποιεῖται χρῆσιν καὶ ὁ Σαχλήκης (Α΄, 72, σ. 18 Παπαδημητρ.): *καὶ τὰ μεγάλα ἀνήφορα κατήφορα μέ φέραν.*

Καθεὶς κοιμᾶται ὡς ἔστρωσεν, ὡς ἔσπειρε θερίζει, καθεὶς ὡς ἐμαγείρευσεν εὑρίσκει το ἔμπροσθέν του (στ. 365-6).

Ἐν τοῖς δυσὶ τούτοις στίχοις περιλαμβάνονται τρεῖς παροιμίαι, ὧν παραλλαγαί εἰσιν αἱ ἑπόμεναι νεοελληνικαί. Τῆς μὲν πρώτης:

—*Ὅπως στρώσῃ καθένας, ἔτσι θὰ κοιμηθῇ.* (Leake, Researches, 450, 57 [*καθένας θὰ κ.*]. Δάρβαρις, σ. 297 [*καθένας θὲ νὰ κ.*]. Μανάρης, σ. 33 [*θὰ πλαγιάσῃ*]. Negris, σ. 99, 649 [*καθ. θὰ κ.*]. Sanders 57 [*καθένας θὰ κ.*]. — Πελοποννήσου. Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1857, σ. 203 [*Καθὼς στρώνῃ κανείς*]. Βενιζέλος, σ. 226, 722. — Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη [*καθένας θὰ κ.*]. — Θήρας παρὰ Νοητάκη [*θὰ πλαγιάσῃ*]. — Πολιχνίτου Λέσβου παρὰ Γρ. Βερναρδάκη [*Ὅπως στρώσ' κάνεις, ἔτσ' θὰ πλαγιάσῃ*]).

—*Κατὰ ποῦ στρώσῃς κοιμᾶσαι.* (Κρήτης. Jeannaraki 77).

—*Κατὰ ποῦ στρώσῃς θὰ πλαγιάσῃς.* (Πλωμαρίου Λέσβου παρὰ Γρ. Ν. Βερναρδάκη.— Ἀγιάσσου Λέσβου παρὰ τοῦ αὐτοῦ [*στρώγις θὰ τσ'μηθῇς*]. — Καλλονῆς Λέσβου παρὰ τοῦ αὐτοῦ [*στρώχις θὰ πλαγιάχις*]). — Στερεᾶς Ἑλλάδος [*Ὅπως στρ.*]. — Σίφνου παρὰ Σ. Δουκάκη [ὁμοίως]. — Λακκοβικίων. Γούσιος, σ. 97 [*Ὅπως ἔστρωσες*]).

—*Ὡς στρώσῃς θὰ κοιμηθῇς.* (Θήρας. Δεκιγάλα, Στατιστικὴ Θήρας, 1850, σ. 50. — Κρήτης. Φραντζεσκάκης, σ. 117. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 246, 397 [*Καθὼς θὰ στρ.*]. — Κύμης. Τρίμη, Κυμαϊκά, σ. 68 [*Ὅπως στρ. ἔτσι θὰ κ.*]. — Μισενικόλα Καρδίτσης Θεσσαλίας παρὰ Α. Λαδιᾶ [*Ὅπως θὰ στρ. ἔτσι θὰ κ.*]. — Κορινθίας παρὰ Δ.Χ. Δουκάκη [*Ὅπως στρ. ἔτσι θὰ κ.*]. — Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου [*Ὅπως στρ.*]. — Πάτμου παρὰ Χ. Μαλανδράκη [ὁμοίως]. — Πάρου παρὰ Π. Σαρρῆ [ὁμ.]. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι [*Κατὰ ποῦ στρ.*]. Κιμώλου παρὰ Ἀδ. Ἀδαμαντίου [*Ὅπως*]).

—*Ὅπως ἔστρωσες πλαγιάζεις.* (Κορᾶῆ, Ἀτ. Β΄, σ. 335 [*Ὡς στρώσῃ καθεὶς οὕτω μέλλει νὰ πλαγιάσῃ*]. Μανάρης, σ. 22 [*Καθὼς στρώσῃς, οὕτω*]. Ἀραβαντινός, ἀρ. 982. — Βάρνης. Κράχτογλους, σ. 21 [*Καθὼς ἔ. θὰ πλαγιάσῃς*]).

—*Ὅπως ἔστρωσες, θὰ πέσῃς.* (Βενιζέλος, σ. 226, 721· θὰ πέσῃς=θὰ κατακλιθῇς).

—*Ὁ πασαεῖς κατὰ ποῦ στρώνει κομᾶται.* (Κρήτης. Παρνασσὸς ΙΣΤ΄ 637, 86).

Ἡ δευτέρα εἶναι ἀρχαία παροιμία, ἀπαντῶσα μὲν καὶ παρ' ἀρχαίοις συγγραφεῦσι (Βλ. Leutsch καὶ Schneidewin εἰς Γεώργ. Κύπρ. Λουγδ. 157. Otto, ἀρ. 1104), ἐπαναλαμβανομένη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν (Μιχαὴλ Ἀκομιν. Β΄ 248 Λάμπρ. Νικηφ. Γρηγ. ΙΒ΄ 1, σ. 572 Bonn), εἴτε παρὰ τῶν ἀρχαίων παραλαμβανόντων, εἴτε ἐκ τῆς Βίβλου (Παροιμ. κβ΄ 8. Σειρὰχ ζ΄, 3. Παύλου, Πρὸς Γαλάτ. ς΄ 8· Πρὸς Κορινθ. Β΄ Θ΄ 6).

Αἱ νεοελληνικαὶ παραλλαγαὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

—*Καθὼς σπείρῃς θὰ θερίσῃς.* (Βερέττας, σ. 35, 5 [*Κ. ἔσπειρες ἐθέρισες*]. — Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

—*Ὅ,τι σπείρῃς θὰ θερίσῃς.* (Βερέττας, σ. 35, 5 — Λακκοβικίων, Γούσιος, σ. 97).

—*Ὅποιος σπέρνει φειδωλά, θὰ θερίζῃ λιγοστά.* (Βενιζέλος, σ. 218, 602. Ἴσως ὅμως δὲν εἶναι αὕτη παροιμία δημώδης, ἀλλὰ παράφρασις τῆς ἐπιστολῆς Παύλου πρὸς Κορινθ. Β΄ θ΄ 6).

—*Ἀλάτσι σπέρνεις, ἄνεμον θὰ θερίσῃς.* (Κρήτης. Φραντζεσκάκης, σ. 105. Αὐτόθεν παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη). Πρβλ. Παροιμ. Σολομ. κβ΄, 8.

—*Ὅποιους σπείρῃ τοὺν ἄνιμουν, θὰ θιρίσῃ τοὺν ὄξ' ἀποὺ δῶ.* (Λιβισίου παρὰ Μ. Μουσαίου).

—*Ὁ σπείρων ἄνεμον θερίζει θυέλλας.* (Κων/πόλεως. Ἡμερολ. Ἀνατολῆς, σ. 182, 65).

—*Ἂ δὲ σπείρῃς, δὲ θερίζεις.* (Κρήτης παρὰ Γ. Ι. Καλαϊσάκη) καὶ τινες ἄλλαι ὁμοιαι.

Τῆς δὲ τρίτης παροιμίας ἔχομεν τὰς ἑξῆς παραλλαγάς:

—*Ὅ,τι μαγειρεύῃ κανεὶς τὸ βρίσκει στὸ ἀγγειό του.* (Μανάρης, σ. 34 [*μ. τις τὸ εὑρίσκει εἰς τὸ ἀγγεῖόν του*]).

—*Ὅ,τι μαγειρεύῃς τρῷς.* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 1044).

—*Ὅπως μαγειρέψῃ κανεὶς θὰ κενώσῃ.* (Κεφαλληνίας παρὰ Σ. Παγώνη).

Ταύταις δὲ παραπλήσιαι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι οὐχὶ εὐάριθμοι σημεριναὶ παροιμίαι, ὁμοιόταται τὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἔννοιαν πρὸς τὰς ἀκολούθους δύο βυζαντινάς:

—*Ὁ μαγειρεύων ψευδῆ, ἐν τῇ χύτρᾳ τοῦτο εὑρίσκει.* (Πλανούδ. 77).

—*Ψεύτου κυνηγοῦ ἡ τσοῦκά του τὸ εὑρίσκει.* (Ἁγιορειτικοῦ κωδ. ρωσικοῦ, ἀρ. 779, φ. 9β, ἀρ. 71).

Τὰ βόλια γυρισθῆν ἔχουν (στ. 368).

Σὺν τῷ χρόνῳ δηλ. θὰ ἐπέλθῃ μεταβολὴ τῆς τύχης· βόλια ἐνταῦθα εἶναι ὁ τῶν κύβων βόλος. Νῦν λέγομεν ἁπλῶς *Ἔχει ὁ καιρὸς γυρίσματα.* Βλ. κατωτέρω τὰς παρατηρήσεις εἰς στ. 372.

Ἡ ἄρκος παίζει μετ' ἐσέν, νὰ παίξῃ καὶ μετ' αὐτον (στ. 369).

Τὸ ἐπελθὸν εἰς σὲ κακὸν θὰ ἐπέλθῃ καὶ εἰς αὐτόν. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν περίπου καὶ διὰ τῆς αὐτῆς παραβολῆς ἐκφράζουσιν αἱ ἑξῆς σημεριναὶ παροιμίαι:

—*Ἄκουῦς τὴν ἀρκοῦδα ὁποῦ χορεύει στὴ γειτονιά σου,* | *περίμενέ την καὶ στὴ γωνιά σου.* (Δημητσάνης Γόρτυνος παρὰ Κ. Κασιμάτη).

—*Ἀρκοῦδι ποῦ χορεύει στὴ γειτονιά σου, δέξου το καὶ στὸ σπίτι σου.* (Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου).

—*Ἄκουῦς τὴν ἀρκοῦδα καὶ χορεύει στοῦ γείτονά σου τὴν αὐλή, καλῶς νὰ τὴν δεχτῇς καὶ στὴ δική σου.* (Παπαζαφειρόπουλος, σ. 213, 13 [*δεκτῇς*]).

—*Ὅταν γλέπῃς τὴν ἀρκοῦδα* | *στοῦ γειτόνου σου τἀμπέλι, πρόσμενέ την στὸ δικό σου.* (Κρομμύδη, Ἀκολουθία Β΄ διατριβῆς, σ. 40 [*Ὅ. ἴδῃς ἀρκοῦδαν εἰς τοῦ γείτονός σου τἀμπέλιον ἔλπισέ την καὶ εἰς τὸ ἰδικόν σου*]. Negris, σ. 101, 666 [ὁμοίως]. Μανάρης, σ. 34 [*Ὅ. ἴδῃς ἀρκοῦδαν εἰς τοῦ γείτονός σου τὸ ἀ. ἀπάντεχέ την καὶ εἰς τό ἰδικόν σου*]. —(Ἀραβαντινός, ἀρ. 1808 [*καὶ στὸ δ.*]. — Βενιζέλος, σ. 234, 839 [*Ὅταν δῇς ἀ. στοῦ γ. τἀ. περίμενέ την καὶ στὸ δ. σου*]).

Κατὰ ρωγὶν τὸν ἐλαδᾶν θεὸς οὐκ ἀποδίδει (στ. 370).

Καὶ ὁ στίχος οὗτος φαίνεται ὅτι εἶναι παροιμία, καίτοι οὐδεμίαν γινώσκομεν ἀντίστοιχον νεοελληνικήν. *Ρωγὶ* εἶναι τὸ ἐλαιοδόχον ἀγγεῖον, καὶ νῦν οὕτω καλούμενον, *ἐλαδᾶς* δὲ (λαδᾶς) ὁ πωλῶν ἔλαιον. Ἡ ἔννοια τῆς παροιμίας εἶναι ὅτι ὁ θεὸς δὲν τιμωρεῖ ἕκαστον ἀδίκημα χωριστὰ δι' ἀναλόγου κολάσεως, ἀλλ' ὁ ἁμαρτωλὸς εὑρίσκει πάντως δίκην τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ συλλήβδην· δὲν κολάζει τὸν ἀπατῶντα τοὺς ἀγοραστὰς ἐλαιοπώλην δι' ἕκαστον ρωγὶ ἐλαίου, τὸ ὁποῖον ἔκλεψεν, ἀλλ' ἀθρόαν ἐπιβάλλει τὴν τιμωρίαν πασῶν τῶν κλοπῶν αὐτοῦ.

Ἔχει ὁ καιρὸς ἡμέρας (στ. 372).

Ἤτοι δὲν θὰ ἐκλίπῃ ὁ χρόνος, θὰ ἐπιστῇ ποτε ἡ ἡμέρα τῆς ἀποδόσεως. Νεοελληνικαὶ παροιμίαι παραπλήσιαι:

—*Ἔχει ὁ καιρὸς γυρίσματα, κι ὁ μῆνας ἑβδομάδες.* (Ἀραβαντινός, ἀρ. 405. Βενιζέλος, σ. 89, 346. — Βρεσθένων Λακεδαίμονος παρὰ Λ. Κωνσταντοπούλου. — Πύργου Ἠλείας παρὰ Λιναρδάκη [*κ' οἱ μῆνες*]).

—*Ἔχει ὁ καιρὸς γυρίσματα κι ὁ χρόνος μερονύχτια.* (Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 160).

Μιᾷ καταστραφήσεται καιροῦ ροπῇ καὶ ὥρᾳ (στ. 373).

Πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ προσκαίρου τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἔχει ρητόν, ὅπερ κολοβὸν παρέλαβεν ἐκ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας: *Μία ροπὴ καὶ ταῦτα πάντα* (Ἠπείρου. Ἀραβαντινός, σ. 173.

45. Βενιζέλος, σ. 357, 104. —᾽Αθηνῶν. — Πελοποννήσου).

Ἡ τύχη ἐκείνου σήμερον, αὔριον ἡ ἐδική σου (στ. 375).

Νεοελληνικαὶ παραλλαγαὶ τῆς παροιμίας ταύτης:

—*Σήμερον ἐμένα, αὔριον ἐσένα.* (Δάρβαρις, σ. 106). Πρβλ. καὶ Σειρὰχ λη΄ 22: *ἐμοὶ χθὲς καὶ σοὶ σήμερον.*

—*Σήμερα δικό μου, κι αὔριο δικό σου.* (᾽Αραβαντινός, ἀρ. 1196. Βενιζέλος, σ. 273, 90 β).

—*Σήμερό ᾽ν᾽ τοῦ νιοῦς καὶ ταχειὰ τἀλλοῦ.* (Κρήτης. Jeannaraki, σ. 159).

—*Σήμερα τοῦ γείτονα, κι αὔριο τῆς γειτόνισσας.* (Βερέττας, σ. 84, 3. Βενιζέλος, σ. 273, 90).

Ἄφες τὰ πάντα φέρεσθαι καθὼς ἐκεῖνα θέλουν (στ. 380)

Βλ. ὅσα ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω εἰς στ. 346 (σ. 473).

Καὶ θέλω οὐ θέλω γίνομαι καὶ τοῦ μωροῦ σαμάριν (στ. 558)

Ἑκὼν ἀέκων ταπεινοῦμαι καὶ ἐξυπηρετῶ καὶ τοῦ εὐτελεστάτου ἀνθρώπου τὰ θελήματα· *γίνομαι σαμάρι* διὰ νὰ καθήσῃ ἐπ᾽ ἐμοῦ· ἀντίστοιχος ταύτῃ ἑτέρα σημερινὴ παροιμιώδης φράσις *ἀφήνω νὰ μὲ καβαλλικέψῃ*. Ἡ παροιμία εὑρηται καὶ ἐν ἄλλῳ μεσαιωνικῷ ποιήματι, τῷ *Περὶ ξενιτείας*: *Γίνετ᾽ ὁ ξένος τοῦ μωροῦ σαμάριν καὶ καθίζει* (στ. 58 ἐν Wagner, Carm. gr. med. aevi, σ. 205, καὶ ἐν Πανδώρας, τ. ΚΒ΄, σ. 473). Ἐπὶ τῶν οὐτιδανῶν ἢ ἐπὶ τῶν ἠναγκασμένων νὰ ὑπείκωσιν εἰς τὰς θελήσεις ταπεινῶν ἀνθρωπαρίων λέγεται νῦν ἡ παροιμία:

—*Ὅπου γάδαρος κι αὐτὸς σαμάρι.* (Βενιζέλος, σ. 221, 648. Παπαζαφειρόπουλος, σ. 311, 1162 [*κ᾽ ἐμεῖς σ.*]. — Νάξου παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι [*κ᾽ ἐγὼ σ.*].

—*Ὅποιος γάδαρος κ᾽ ἐγὼ σαμάρι.* (Καρυστίας παρὰ Μπιλίρη. — Φολεγάνδρου παρὰ Κονταρίνη).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγένετο δῆλος ὁ τρόπος, καθ᾽ ὃν ὁ Γλυκᾶς παρεμβάλλει τὰς δημώδεις παροιμίας εἰς τοὺς *Στίχους* του. Ὁτὲ μὲν παραλαμβάνει ταύτας ἀμεταλλάκτους, οὐδὲν προσθέτων, ἂν μάλιστα ἐκ τῶν προτασσομένων ἢ ἐπιτασσομένων σαφῶς καταδείκνυται ἡ ἔννοια αὐτῶν (πρβλ. στ. 183. 292. 365. 366. 370)· ἀμετάλλακτοι τὰ πολλὰ μένουσιν ὡς εἰκὸς καὶ αἱ παροιμιώδεις φράσεις (πρβλ. στ. 156. 285. 286. 354)· ὁτὲ δὲ τὴν δημώδη παροιμίαν ἐπεκτείνει προστιθεὶς καὶ δεύτερον στίχον ἐπεξηγοῦντα ἢ ἁπλῶς κατ᾽ ἄλλον τρόπον ἐπαναλαμβάνοντα τὸ νόημα αὐτῆς (πρβλ. στ. 274-5. 282-3)· ἄλλοτε χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὰς λέξεις τῆς παροιμίας διὰ παραπληρωμάτων αὐξάνει τὸ μέγεθος αὐτῆς ἀπὸ ἑνὸς εἰς δύο ἢ πλείονας στίχους ἢ καὶ τὸ μέτρον μεταβάλλει (στ. 117-8.270-2)· ἢ τέλος καὶ τὴν φράσιν ἐξαλλάσσει καὶ διὰ παντοίων ὀνθυλευμάτων καθίστησι δυσδιάγνωστον τὴν παροιμίαν (στ. 79 κἑ. 252-3. 329 κἑ).

ΜΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΑΡΟΙΜΙΑ*

Μὲ τ' ἀμάξι πιάνουν τὸ λαγό .

Ὁ γνωστὸς βυζαντινολόγος κ. Αὔγουστος Ἔισεμβεργ ἐν ἐκτενεῖ κρίσει περὶ τῆς ἐμῆς συλλογῆς τῶν δημοτικῶν Παροιμιῶν, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ γερμανικῷ κριτικῷ περιοδικῷ συγγράμματι Berliner philologische Wochenschrift (1900, ἀρ. 14-15), μνημονεύων τὴν παροιμίαν τῶν Σκυρίων *Μὲ τὸν ἀραμπᾶ πιάνετ' ὁ λαγός*, παρατηρεῖ ὅτι αὕτη φαίνεται οὖσα τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Εὑρίσκει δὲ τὴν ἔνδειξιν τῆς παλαιότητος αὐτῆς εἰς τὴν λέξιν *ἀραμπᾶν*, ἣν ὑπολαμβάνει σημαίνουσαν τὸν ἀραβικὸν ἵππον (γερμανιστὶ Araber).

Ὁ σοφὸς Γερμανὸς παρεπλανήθη ἐκ τῆς παρηχήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ *ἀραμπᾶ* καὶ τοῦ γερμανικοῦ Araber· ἀλλὰ κατὰ σύμπτωσιν ἔτυχε τοῦ ὀρθοῦ, διότι ἀληθῶς ἡ παροιμία εἶναι τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

Εἶναι δὲ κοινοτάτη αὕτη εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας, φερομένη ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς, ἃς ἀναγράφω ἔν τινι τῶν προσεχῶς ἐκδοθησομένων τόμων τῶν Παροιμιῶν μου (ἐν λέξει *λαγός*, ἀρ. 34-38,48,50-52). Ὁ συνηθέστατος τύπος αὐτῆς εἶναι: *Μὲ τ' ἀμάξι πιάνουν τὸ λαγὸ* ἢ *Μὲ τὸν ἀραμπᾶ πιάνουν τὸ λαγό.* Ἔχει δὲ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ μετ' ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδειότητος ἐνεργῶν ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ ἀσφαλέστερον τοῦ ἀλογίστως σπεύδοντος καὶ διὰ τῶν συνήθων μέσων ἐργαζομένου.

Ἡ παλαιοτάτη μνεία τῆς παροιμίας εὑρίσκεται ἐν λατινικῇ μεταφράσει παρὰ τῷ Γάλλῳ χρονογράφῳ μοναχῷ Ἀδεμάρῳ (988-1034). Οὗτος ἱστορεῖ ὅτι ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β', τῷ 1018-19, οἱ Ἕλληνες, ἡττηθέντες ἐπανειλημμένως ἐν τῇ Κάτω Ἰταλίᾳ ὑπὸ τῶν Νορμανῶν, καὶ κατὰ τὴν πρώτην συμβολὴν αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην, τὸ τέταρτον διὰ τῶν Ρώσων κατενίκησαν αὐτούς. Ἐκ τούτου δέ, κατὰ τὸν χρονογράφον, ἐρρήθη ἡ παροιμία, ὅτι *ὁ Γραικὸς μὲ τ' ἀμάξι πιάνει τὸ λαγὸ* (graecus cum carruca leporem capit)[1].

Ὅθεν κατὰ τὸν Γάλλον χρονογράφον, ἡ παροιμία ἀναφέρεται εἰς ὡρισμένον γεγονὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος. Ἀλλὰ μᾶλλον φαίνεται ὅτι εἶναι ἑλληνική, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἡ μετάδοσις αὐτῆς εἰς πολλοὺς ἄλλους γείτονας λαούς, ἀμέσως παρὰ τῶν Ἑλλήνων παραλαβόντας. Πιθανῶς δὲ καὶ τὸ πάλαι, ὅπως

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Ἡμερολόγιον Ἐθν. Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κων/λει, ἔτ. 2(1906), σ. 216-218.

1. Ademari S. Cibardi, Histor. III, 55 ἐν Monumenta German. histor. Scriptores, τ. IV (1844). Migne, Patrologia latina, τ. 141, στήλη 66. Recueil des historiens Gaules, Paris 1874, τ. X, σ. 156.

καὶ σήμερον, ὁ κύριος τύπος αὐτῆς ἦτο ἀόριστος, εἰδικεύετο δὲ κατὰ τὰς περιστάσεις ἡ γενικωτέρα ἔννοια αὐτῆς, ἀναφερομένη εἰς ἓν μόνον ἔθνος ἢ καὶ εἰς ἕνα μόνον ἄνδρα περιοριζομένη, διότι καὶ σήμερον συνηθέστατα λέγεται περὶ τοῦ ἐπιδεξίως καὶ ἐπικαίρως ἐνεργοῦντος, ὅτι *μὲ τ' ἀμάξι πιάνει τὸ λαγό.*

Ἐξ αἰῶνας ἀκριβῶς μετὰ τὸν Ἀδέμαρον κάμνει χρῆσιν τῆς παροιμίας ὁ ἐπίσκοπος Μυρέων Ματθαῖος ἐν τῇ ἐμμέτρῳ Ἱστορίᾳ τῆς Οὐγγροβλαχίας (1618), εἰς ἄλλο ἔθνος ἀναφέρων αὐτήν[2]. Παράφρασιν δὲ ταύτης εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν κατεχώρισεν εἰς τὸ Παροιμιαστήριον αὐτοῦ ὁ κατὰ τὸ 1730 ἀποθανὼν Ἰωαννίτης ἱερομόναχος Παρθένιος Κατζιούλης[3], ὅστις ἐν τῷ Ἐπιμέτρῳ περιέλαβε καὶ τὸν γνήσιον δημώδη τύπον, ὡς ἐπιχωριάζει ἐν Ἰωαννίνοις.

Παρὰ τῶν Ἑλλήνων παρέλαβον τὴν παροιμίαν καὶ ἄλλοι λαοί· καὶ πρῶτον μὲν οἱ τῆς ἰλλυρικῆς χερσονήσου.

Οἱ Ὀθωμανοὶ λέγουσιν: «ἀραμπὰ ἰλὲ θαβ' σὰν τουτουλούρ», ἤτοι *μὲ τὸν ἀραμπᾶ ὁ λαγὸς πιάνεται*[4].

Οἱ Ἀλβανοί: «μὲ κάπ λέπριν μὲ κέρ'», ἤτοι *μὲ τὸν ἀραμπᾶ νὰ πιάνῃς τὸ λαγό*[5].

Οἱ δὲ Ρωμοῦνοι ἔχουσι πολλὰς παραλλαγὰς τῆς παροιμίας: «Aurmari shi prinde iepurele cu carul», ἤτοι *κυνηγιέται καὶ πιάνεται ὁ λαγὸς μὲ τ' ἀμάξι.* «A nu vinâ iepurii cu cânii ci cu carul», ἤτοι *δὲν κυνηγοῦν τοὺς λαγοὺς μὲ τοὺς σκύλους, ἀλλὰ μὲ τ' ἀμάξι.* «Prinde iepurale cu carul», ἤτοι *πιάνει τὸ λαγὸ μὲ τ' ἀμάξι,* καὶ ἄλλας ὁμοίας[6].

Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι ἄγνωστος ἡ παροιμία.

Οἱ Ἰταλοὶ λέγουσι: «Bisogna alle volte pigliar le lepri col carro», ἤτοι *χρειάζεται καμμιὰ φορὰ νὰ πιάνῃς τοὺς λαγοὺς μὲ τ' ἀμάξι*[7]. « Colla pazienza si prende la lepre col carro», ἤτοι *μὲ τὴν ὑπομονὴ πιάνετ' ὁ λαγὸς μὲ τ' ἀμάξι*[8].

Οἱ Γάλλοι: «Pas à pas le boeuf prend le lièvre», ἤτοι *σιγὰ σιγὰ τὸ βόιδι πιάνει τὸ λαγό*[9].

Οἱ Γερμανοί: «Ein weiser Mann kann mit Ochsen und Eseln Hasen angen», ἤτοι *ὁ γνωστικὸς μπορεῖ μὲ βόιδια καὶ γαϊδούρια νὰ πιάνῃ λαγούς*[10]. «Man

2. Παρὰ Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, τ. II, σ. 275.

3. Ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ τῶν Παροιμιῶν, τ. Α', σ. 73, ἀρ. 174.

4. Osmanische Sprichwörter herausgegeben durch die orientalische Akademie, in Wien, ἀρ. 317. Μετάφρασιν εἰς τὴν γαλλικὴν τῆς παροιμίας ἄνευ τοῦ κειμένου ἐδημοσίευσαν ὁ Guys, Voyage Littéraire de la Grèce, 1783, τ. I, σ. 101, καὶ ὁ Decourdemanche, Mille et un proverbes turcs, ἀρ. 77. Ὁ αὐτὸς ἐδημοσίευσε καὶ παραλλαγὴν ταύτης ἄνευ τοῦ κειμένου ἐν ἀρ. 1000.

5. G. Meyer, Albanesische Studien, τ. VI, σ. 9, ἀρ. 60.

6. Zanne, Proverbele Romanilo, ἀρ. 1909.

7. Wonder, Deutsches Sprichwörter-Lexikon, τ. II, σ. 371, ἀρ. 106.

8. Düringsfeld Reinsberg, Sprichwörter d. german u. roman. Sprachen, τ. I, σ. 287, ἀρ. 549.

9. Legais, Encylopédie des proverbes français, σ. 105.

10. Wander, ἔνθ' προηγ., τ. III, σ. 401, ἀρ. 889.

muss oft den Hasen mit der Karre fangen», ἤτοι *πρέπει καμιὰ φορὰ νὰ πιάνῃς τὸ λαγὸ μὲ τ' ἁμάξι*[11].

Αἱ μεταβολαί, ἃς ὑπέστη ἡ παροιμία παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις, ὑπεμφαίνουσιν ἀπωτέραν τὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἑλληνικήν, ἐνῷ οἱ ἀμέσως παραλαβόντες λαοὶ τῆς ἰλλυρικῆς χερσονήσου διετήρησαν αὐτὴν ἀμετάλλακτον. Ὅτι δὲ καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς δὲν ἐνεστερνίσθησαν οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, γίνεται δῆλον ἐξ ἄλλων ἀντιθέτων παροιμιῶν αὐτῶν, προελθουσῶν πιθανῶς ἐκ παρανοήσεως. Τοιαῦται δ' εἶναι αἱ ἑξῆς:

Ἰταλικαί: «Non si prende col carro un lepre», ἤτοι *δὲν πιάνεται μὲ τ' ἁμάξι λαγός*[12]. Καὶ ἐν σικελικαῖς παραλλαγαῖς: «Lu lebru nun si pigghia cu lu carru», ἤτοι *ὁ λαγὸς δὲν πιάνεται μὲ τ' ἁμάξι* καὶ «Vôi pigghiari lu lebbru cu lu carru;» ἤτοι *θέλεις νὰ πιάσῃς τὸ λαγὸ μὲ τ' ἁμάξι;*[13]

Γερμανικαί: «Auf einem Ochsenwagen kann man keine Hasen fangen», ἤτοι *μὲ τὸν ἁραμπᾶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ πιάσῃ λαγούς*[14]. «Auf einem Wagen mit Ochsen bespannt, versuch einen Hasen fangen», ἤτοι *δοκίμασε νὰ πιάσῃς λαγὸ μὲ τὸν ἁραμπᾶ*[15].

Γεωργιανή: *Ὅπου 'χε ἀδειὰ κυνηγοῦσε τὸ λαγὸ μὲ τ' ἁμάξι*[16].

Ἡ αὐτὴ παρανόησις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν ὁμοίας ἀρχαιοφανοῦς παροιμίας, ἣν ἔχει εἰς τὸ Παροιμιαστήριον αὐτοῦ ὁ Κατζιούλης[17]. *Τῷ βοῒ τὸν λαγὼ κυνηγετεῖν*». Ἄδηλον ἂν ὁ Κατζιούλης ἔπλασεν αὐτὸς τὴν παροιμίαν, ἢ παρέφρασεν ἄγνωστόν τινα ἄλλοθεν δημώδη. Βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς οὐδένα ἀρχαῖον συγγραφέα εὑρίσκεται.

---

11. Αὐτ., τ. II, σ. 371, ἀρ. 106. Ἡ παροιμία δὲν μοὶ φαίνεται γνησία γερμανική, πιθανῶς δ' εἶναι ἁπλῆ μετάφρασις τῆς ἀντιστοίχου ἰταλικῆς, ὑπὸ τοῦ ἐκδότου γενομένη.
12. Pianzola, Dizionario, grammatiche e dialoghi 1789, σ. 64.
13. Pitrè, Proverbi siciliani, τ. II, σ. 172.
14. Wander, ἔνθ' ἀν., τ. III, σ. 1112.
15. Αὐτ., τ. IV, σ. 1726, ἀρ. 8.
16. Revue des traditions populaires, 1903, σ. 131. Βλ. καὶ αὐτ. 1902, σ. 552.
17. Βλ. τῆς ἐμῆς συλλογῆς Παροιμιῶν, τ. Α, σ. 115.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΕΝ ΤΩ [Α΄] ΚΑΙ Β΄ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΩ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ*

Προτάσει τοῦ ἀποθανόντος προέδρου τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Ν. Γ. Πολίτου τὸ βυζαντινὸν τμῆμα τοῦ ἐν Ἀθήναις συνελθόντος ΙΣΤ΄ Συνεδρίου τῶν Ἀνατολιστῶν ἐξέφρασε τὴν εὐχήν, ὅπως γίνῃ συστηματικὴ ἐργασία πρὸς περισυναγωγὴν τῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας εἰδήσεων, τῶν περιεχομένων εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ συναγομένων ἐκ τῶν μνημείων τῆς βυζαντινῆς τέχνης[1]. Πλὴν ὅμως τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ οἱ παλαιότεροι ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες εἰς τὰ συγγράμματα καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ πνεύματος πολεμικοῦ πρὸς τὸν ἐθνισμόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἤθελον νὰ καταπολεμήσουν παρὰ τῷ λαῷ διαφόρους ἐθνικὰς καὶ δεισιδαίμονας συνηθείας καὶ ἐνεργείας, περιέσωσαν ἀνεπιγνώστως πλῆθος λαογραφικῶν εἰδήσεων, ἀναφερομένων εἰς τοὺς χρόνους αὐτῶν. Αἱ εἰδήσεις αὗται ἐνίοτε εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς καὶ λεπτομερεῖς, συνήθως ὅμως εἶναι ἁπλαῖ ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐταὶ εἶναι χρήσιμοι, διότι μᾶς δεικνύουν τὴν συνέχειαν τῆς λαογραφικῆς παραδόσεως καθ' ὅλον τὸν μακραίωνα βίον τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρις ἡμῶν. Τὰς τοιαύτας λαογραφικὰς ἐνδείξεις, τὰς περιεχομένας ἐν τῇ Α΄ καὶ Β΄ κατηχήσει Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἶχε περισυλλέξει ὁ ἀποθανὼν πρόεδρος καὶ εἶχε κατατάξει κατὰ τὸ ἀποφασισθὲν διὰ τὰ ἀπανθίσματα τῶν βυζαντινῶν διάγραμμα[2]. Ταύτας εὑρόντες ἐν τοῖς διὰ τὴν Λαογραφίαν προωρισμένοις καταλείμμασιν αὐτοῦ δημοσιεύομεν κατωτέρω μετὰ προηγηθεῖσαν ἐξέτασιν τῶν κειμένων καὶ συμπλήρωσιν τῆς ἀπανθίσεως. Πᾶν ὅ,τι προέρχεται ἐξ ἡμῶν ἐτέθη ἐντὸς ἀγκυλῶν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν τοῦ ἀποθανόντος.

Οἱ περὶ ὧν πρόκειται λόγοι ἐξεφωνήθησαν ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὸ 387 ἢ 388 μ.Χ.[3]

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 8 (1921-25), σ. 5-12.

1. Λαογρ. 3, 607.
2. Λαογρ. 3, 609.
3. *Migne*, τ. 49, σ. 221 κἑ.

Α΄ 1 Ἄσματα. 1) Β΄ β΄, στ. 234 «Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον... πορνικοῖς ᾄσμασι καὶ κατακεκλασμένοις μέλεσι τὴν ἀκοὴν μολύνειν;»

2) [Β΄ δ΄, στ. 237 «Χειροτέχνης εἶ; καθεζόμενος ψάλλε· ἀλλ' οὐ βούλει τῷ στόματι ψάλλειν; τῇ διανοίᾳ τοῦτο ποίει· μέγας συνόμιλος ὁ ψαλμός. Οὐδὲν ἐντεῦθεν ὑποστῇ δεινόν, ἀλλ' ὡς ἐν μοναστηρίῳ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ δυνήσῃ καθέζεσθαι».

Πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ὁμιλία εἰς τὸν 41ον Ψαλμὸν β΄, Migne, τ. 55, στ. 158 «Κἂν χειροτέχνης ᾖς, ἐν ἐργαστηρίῳ καθήμενος καὶ ἐργαζόμενος, δυνήσῃ ψάλλειν. Κἂν στρατιώτης ᾖς, ἐν δικαστηρίῳ προσεδρεύων (δ. γ. παρεδρεύων) δυνήσῃ τὸ αὐτὸ ποιεῖν». Ἡ ἔννοια τῆς ἐνδείξεως γίνεται σαφής, ὅταν παραβάλῃ τις τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀνωτέρω ὁμιλίας λεγόμενα περὶ ᾄσματος, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὰ ἐργατικὰ καλούμενα ᾄσματα, τῶν ὁποίων τὴν ἀντικατάστασιν διὰ ψαλμῶν ἐπιδιώκει καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατήρ. Περὶ τῶν ᾀσμάτων τούτων παρὰ Χρυσοστόμῳ ἔγραψεν ὁ Nägele Ant., Über Arbeitslieder bei Johannes Chrysostomos - Patristische - Literarisches zu K. Büchers «Arbeit und Rythmus» ἐν Berichte über Verhandlungen der Kön. Sächs. Gesells. der Wiss. zu Leipzig. Philol. - Hist. Klasse, τ. 57, III, 1905].

Α΄ 2 Ἐπῳδαί. 3) Β΄ Ἐπιγρ. «καὶ περὶ τῶν... ἐπῳδαῖς κεχρημένων».

4) Β΄ ε΄, στ. 240 «Τί ἂν εἴποι τις περὶ τῶν ἐπῳδαῖς καὶ περιάπτοις κεχρημένων;... Οὐ περίαπτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπῳδὰς σαυτῷ περιάγεις, γραΐδια μεθύοντα καὶ παραπαίοντα εἰς τὴν οἰκίαν σου εἰσάγων· καὶ οὐκ αἰσχύνῃ οὐδὲ ἐρυθριᾷς μετὰ τοσαύτην φιλοσοφίαν πρὸς ταῦτα ἐπτοημένος; Καὶ τὸ χαλεπώτερον τῆς ἀπάτης· ὅταν γὰρ παραινῶμεν ταῦτα καὶ ἀπάγωμεν, δοκοῦντες ἀπολογεῖσθαί φασιν, ὅτι Χριστιανή ἐστιν ἡ γυνὴ ἡ ταῦτα ἐπᾴδουσα, καὶ οὐδὲν ἕτερον φθέγγεται ἢ τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα. Διὰ τοῦτο μὲν οὖν αὐτὴν μάλιστα μισῶ καὶ ἀποστρέφομαι, ὅτι τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ πρὸς ὕβριν κατακέχρηται, ὅτι λέγουσα Χριστιανὴ εἶναι, τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιδείκνυται».

[Ἡ εἴδησις εἶναι ἀξιόλογος διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπῳδῶν. Ἡ πίστις εἰς τὴν δύναμιν αὐτῶν ἦτο ἐρριζωμένη καὶ ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὴν ἐξαλείψῃ. Ἡ μόνη μεταβολή, ἡ ὁποία ἐγένετο, ἦτο ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἐθνικῶν καὶ μαγικῶν ὀνομάτων διὰ χριστιανικῶν, κάτι δηλ. ἐντελῶς ἐξωτερικόν. Ἡ οὐσία τῆς πράξεως παρέμενεν ἡ αὐτή, μαγική. Τοῦτο ὀρθότατα ἀναγνωρίζει ὁ ἱερὸς πατὴρ καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτίθεται κατὰ τῶν γραΐδίων, μολονότι αὐτὴ ἡ ἐκκλησία ἀνεγνώριζε καὶ ἐχρησιμοποίει τὴν δύναμιν τῶν ἱερῶν ὀνομάτων εἰς ἐξορκισμοὺς καὶ εὐχάς, δι' ὧν προσεπάθει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς ἐθνικὰς ἐπῳδάς].

Α΄ 4 Εὐχαὶ κλπ. 5) [Α΄ δ΄, στ. 228 « Ὅτε γοῦν ἐβούλετο διδάξαι τὸν προφήτην καὶ τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι συμφορᾷ ἀνιάτῳ παρέδωκε τὴν πόλιν, ἐκέλευσε λαβεῖν βίκον ὀστράκινον, καὶ συντρίψαι ἔμπροσθεν παντὸς τοῦ δήμου, καὶ εἰπεῖν: Οὕτως ἀπολεῖται καὶ ἡ πόλις καὶ συντριβήσεται».

Ἡ πρᾶξις καὶ οἱ λόγοι ἀποτελοῦν κατάραν μαγικήν. Δὲν εἶναι δέ τι ἀσύ-

νηθες νὰ συνοδεύωνται οἱ λόγοι καὶ ὑπὸ πράξεων συμβολικῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχικὴ ἔννοια ἦτο πάντοτε μαγική].

6) Α΄ ε΄, στ. 230 «Ἡμεῖς δὲ καὶ λάχανα ὠνούμενοι καὶ ὑπὲρ ὀβολῶν δύο φιλονεικοῦντες, καὶ πρὸς οἰκέτας ὀργιζόμενοι καὶ ἀπειλοῦντες, τὸν Θεὸν παντα-χοῦ καλοῦμεν μάρτυρα».

7) Β΄ β΄, στ. 233-4 «καθαρὰν φύλαττε τὴν γλῶτταν αἰσχρῶν καὶ ὑβριστικῶν ρημάτων, βλασφημίας, ἐπιορκίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. Καὶ γὰρ ὀλέθριον (τὴν γλῶτταν)... ἐπὶ λοιδορίας καὶ ὕβρεις καὶ εὐτραπελίας μετάγειν».

8) Β΄ γ΄, στ. 235 «ἐξάλειψον τὰς κακῶς ἐντεθείσας σοι συνηθείας· εἴτε ὀμνύναι, εἴτε ψεύδεσθαι, εἴτε ὑβρίζειν, εἴτε αἰσχρολογεῖν, εἴτε γελωτοποιεῖν...»

9) Β΄ δ΄, στ. 239 «οὓς (σχοινοστρόφον καὶ χαλκοτύπον καὶ ἀγοραῖον) οὐδὲ ἀξίους εἶναι νομίζεις τῆς σῆς προσρήσεως».

Α΄ 5 Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις. 10) [Α΄ ε΄, στ. 299 «Οὐδὲν γὰρ ἕτερον τοῦτο, ἀλλ' ἢ εἰς πίθον τετριμμένον ἀντλεῖν». Ἡ παροιμία ἀρχαία].

11) Β΄ γ΄, στ. 234 «Ἵνα οὖν μὴ πρὸς τὸν πρότερον ἐπανίωμεν ἔμετον...»

[Ἡ φράσις παροιμιώδης. Ἤδη ἐν ταῖς Παροιμίαις τοῦ Σολομῶντος (26,11) φέρεται *ὥσπερ κύων ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ἔμετον*, καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Φέρεται ἐπίσης καὶ ἐν τῇ Καινῇ, Πέτρου Β 2,22 «Συμβέβηκεν αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὗς λουσαμένη εἰς κυλισμὸν βορβόρου». Καὶ παρὰ τοῖς Παροιμιογράφοις Γρηγορίῳ τῷ Κυπρίῳ ΙΙ 83, LII 36 καὶ Ἀποστόλῃ Χ 30. Σήμερον παρὰ τῷ λαῷ φέρεται ἡ φράσις *Δὲν εἶμαι σκύλος γιὰ νὰ γλείψω* (Κατιρλὶ Βιθυνίας) λεγομένη ὑπὸ τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι δὲν ἀθετοῦσι τὰ ὑπεσχημένα. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐκφράζει καὶ ἡ φράσις *ὅ,τι φτῶ δὲ τοῦ γλείφου* (Γκιουμουλτζίνα)].

12) [Β΄ γ΄, στ. 235 «κἂν ἀδικήσῃ τις...μὴ ἀγανακτήσῃς...μηδὲ εἴπῃς, ὅτι εἰς τὴν ψυχὴν ἠδίκημαι... ἀφείλετό σοί τις τὴν οὐσίαν; οὐκ ἠδίκησεν εἰς ψυχήν, ἀλλ' εἰς χρήματα».

Καὶ σήμερον ὁ λαός, ὁσάκις θέλει νὰ δηλώσῃ τὴν ὑπερβολικὴν αὐτοῦ λύπην ἢ ἀγανάκτησιν, εἰς τὴν ψυχὴν ἢ τὴν καρδίαν ἀναφέρει αὐτήν. *Μ' ἀγγίζει στὴν ψυχὴ* (Κεφαλληνία), *Ἡ ψυχή μ' ἀπού μέσα πόνισι* (Γκιουμουλτζίνα). Καὶ οἱ Τοῦρκοι dzanıma doqundu (= τὴν ψυχήν μου ἐπείραξε)].

Α΄ 10 Γλῶσσα. 13) Α΄ ε΄, στ. 229-230 «ἀλλ', εἰ βούλει, θὲς Πέτρον εἶναι τοῦτον ἢ Παῦλον, ἢ καὶ ἄγγελον ἐξ οὐρανοῦ καταβάντα».

Β΄ 3 Ἐνδύματα. Θεραπεία τοῦ σώματος. 14) Α΄ β΄, στ. 225 «Τίνος ἕνεκεν μετὰ τὴν παρ' ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς (τοὺς κατηχουμένους καὶ παρασκευαζομένους εἰς βάπτισιν) καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνον πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνάς;»

15) Α΄ β΄, στ. 226 «Ἔστι τὸ κοινὸν ἁπάντων ἀνθρώπων λουτρὸν τὸ διὰ τῶν βαλανείων, ὃ τὸν τοῦ σώματος ἀποσμήχειν εἴωθε ῥύπον».

Β΄ 3 Ἐνδύματα. 16) Β΄ Ἐπιγρ. «καὶ περὶ γυναικῶν τῶν ἐν πλέγματι καὶ χρυσῷ κατακοσμουσῶν ἑαυτάς».

Πλέγμα= κόμμωσις, πλέξιμον μαλλιῶν. Ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς (Ἀπόστολος Παῦλος).

17) Β΄ β΄, στ. 233 «Μὴ τοίνυν...μείνωμεν κεχηνότες... περὶ πολυτέλειαν ἱματίων· καὶ γὰρ ἔχεις ἱμάτιον μέγιστον, ἔχεις τράπεζαν πνευματικὴν κτλ».

18) Β΄ δ΄, στ. 237 «Καὶ γὰρ ἵνα σὺ κόκκον ἕνα (μαργαρίτου) φορέσῃς, μυρίοι τῷ λιμῷ πένητες ἄγχονται». —«Βούλει κοσμῆσαι τὸ πρόσωπον; μὴ μαργαρίταις, ἀλλὰ σωφροσύνῃ καὶ σεμνότητι. Οὕτω χαριεστέραν ὄψεται τὴν ὄψιν ὁ ἀνήρ».

Στ. 238 «τί σοι τὸ ὄφελος ἀπὸ τῶν μαργαριτῶν τούτων;» —«Ὅτε γοῦν οἱ δόξαντες εἰς τὸν βασιλέα ὑβρικέναι, εἰς (δ.γ. πρὸς) τὸ δικαστήριον εἵλκοντο καὶ περὶ τῶν ἐσχάτων ἐκινδύνευον, τότε αἱ μητέρες καὶ αἱ γυναῖκες τὰ περιδέραια καὶ τὰ χρυσία καὶ τοὺς μαργαρίτας ἀποθέμεναι (δ.γ. ἀποτιθέμεναι) καὶ τὸν κόσμον ἅπαντα καὶ τὰ ἱμάτια τὰ χρυσᾶ, λιτὴν καὶ εὐτελῆ λαβοῦσαι ἐσθῆτα, καὶ σποδὸν καταπασάμεναι, καὶ πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ δικαστηρίου κυλινδούμεναι, οὕτω τοὺς δικάζοντας ἐνέκαμπτον. Εἰ δὲ ἐπὶ τῶν ἐνταῦθα δικαστηρίων τὰ μὲν χρυσία καὶ οἱ μαργαρῖται καὶ ἡ ποικίλη ἐσθὴς ἐπιβουλὴ καὶ προδοσία γένοιτ' ἄν...» —«Ἐννόησον οὖν τίσιν ἀρέσκειν βούλει καὶ διὰ τίνας περίκεισαι τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα ὁ σχοινοστρόφος καὶ ὁ χαλκοτύπος καὶ ὁ ἀγοραῖος ἰδόντες θαυμάσωσιν».

Στ. 239 «ἡ γὰρ περὶ τὸν κόσμον τῶν μαργαριτῶν μανία πομπὴ σατανική ἐστι».

19) Β΄ ε΄, στ. 240 «Χωρὶς ὑποδημάτων ἢ ἱματίων οὐκ ἂν ἕλοιτό τις ὑμῶν εἰς τὴν ἀγορὰν καθεῖναι».

Β΄ 5 Τὸ παιδίον. 20) «Α΄ β΄, στ. 226 «ἐπὶ τῶν παιδίων τὰ προσωπεῖα καὶ τὰ λοιπὰ μορμολύκεια φύσει μὲν οὐκ ἔστι φοβερά, φοβερὰ δὲ εἶναι τοῖς παιδίοις δοκεῖ διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν».

Βλ. καὶ Ὁμιλ. ἐν Ἀντιοχ. Ε΄ 3, τ. 49, σ. 73.

Β΄ 6 Γαμήλια ἔθιμα. 21) Α΄ α΄, στ. 223 «Τοιαῦτα γὰρ τοῦ νυμφίου τὰ ἔδνα». —«Διὰ ταῦτα ὑμᾶς ἐντεῦθεν ἤδη καὶ πρὸ τῶν ἱερῶν μακαρίζω παστάδων».

22) Β΄ β΄, στ. 234 « Εἰς γάμον ἐκλήθης ἀγαπητέ· μὴ εἰσέλθῃς ρυπαρὰ ἐνδεδυμένος ἱμάτια, ἀλλὰ τῷ γάμῳ κατάλληλον λάβε στολήν. Εἰ γὰρ εἰς γάμους αἰσθητοὺς ἄνθρωποι καλούμενοι, κἂν ἁπάντων ὦσι πενέστεροι, χρησάμενοι πολλάκις ἢ πριάμενοι ἱμάτιον καθαρόν, οὕτω πρὸς τοὺς καλέσαντας αὐτοὺς ἀπαντῶσι...»

Β΄ 7 Ἔθιμα κατὰ τὴν τελευτήν. 23) Α΄ α΄, στ. 224 «Ὅθεν ἐνταῦθα μὲν (ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου οἱ κατηχούμενοι) ἅπαντα σύμφωνα τῇ δωρεᾷ, ἐκεῖ δὲ (ἐν τῷ οἴκῳ τῶν ἑτοιμοθανάτων) πάντα ἐναντία τῇ δωρεᾷ· καὶ γὰρ θρῆνος καὶ ὀδυρμὸς πολὺς τῶν μυσταγωγουμένων, καὶ παιδία περιίσταται κλαίοντα, καὶ γυνὴ τὰς παρειὰς καταξαίνουσα, καὶ φίλοι κατηφεῖς, καὶ οἰκέται δακρύων γέμοντες, ὅλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινήν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν... Εἶτα μεταξὺ τῶν θορύβων καὶ τῆς ταραχῆς αὐτῆς, ἐπεισέρχεται ὁ ἱερεὺς αὐτοῦ τοῦ πυρετοῦ φοβερώτερος ὤν, καὶ τοῦ θανάτου τοῖς τοῦ κάμνοντος

προσήκουσιν ἀπηνέστερος· τῆς γὰρ τοῦ ἰατροῦ φωνῆς τῆς ἀπογινωσκούσης τὴν ζωὴν τὴν ἐκείνου μείζων ἀπόγνωσις εἶναι νομίζεται ἡ τοῦ πρεσβυτέρου εἴσοδος, καὶ θανάτου σύμβολον εἶναι δοκεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἡ ὑπόθεσις».

24) Α΄ β΄, στ. 226 «Τὸ νεκρῶν ἅψασθαι σωμάτων, φύσει μὲν οὐκ ἔστιν ἀκάθαρτον, ὅταν δὲ ἀσθενοῦς ἐπιλάβηται συνειδότος, ἀκάθαρτον ποιεῖ τὸν ἁψάμενον».

Ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς ἰουδαϊκὰς καὶ χριστιανικὰς δοξασίας.

Β΄ 9 Δίκαιον. 25) Β ε΄, στ. 239 «Οἰκέτας ἀγοράζοντες, αὐτοὺς τοὺς πωλουμένους πρότερον ἐρωτῶμεν (δ. γ. ἐρόμεθα), εἰ βούλονται ἡμῖν δουλεῦσαι». —«Ἡμεῖς... πρὶν ἢ (δ. γ. προτοῦ) τὴν τιμὴν καταβαλεῖν, ἐρωτῶμεν τοὺς πωλουμένους, καὶ ἐπειδὰν μάθωμεν ὅτι βούλονται, τότε τὴν τιμὴν καταβάλλομεν».

Β΄ 10 Λατρεία. 26) Β΄ ε΄, στ. 239 «Πομπὴ δὲ σατανική ἐστι θέατρα καὶ ἱπποδρομίαι».

Β΄ 13 Μαντική. 27) Α΄ α΄, στ. 223 «οὐ γὰρ ὀνείρατα ἦλθον διαλύσαι ὑμῖν».

Ἐν Γενέσ. μ΄ 8. 13. 16. 22. μα΄ 12.13.15, εἰς ἃ ἀναφέρεται ἀντὶ τοῦ *διαλύω, διάλυσις*, γίνεται χρῆσις τῆς λ. *συγκρίνω, σύγκρισις* πρὸς διάλυσιν τῆς ἐξηγήσεως ὀνείρων.

28) Β΄ Ἐπιγρ. «Καὶ περὶ τῶν κληδονισμοῖς... κεχρημένων».

29) Β΄ ε΄, στ. 239 «πομπὴ δὲ σατανική ἐστι...καὶ κληδόνες καὶ σύμβολα. Καὶ τί ποτέ ἐστι σύμβολα; φησί. Πολλάκις ἐξελθών τις τὴν οἰκίαν τὴν ἑαυτοῦ, εἶδεν ἄνθρωπον ἑτερόφθαλμον ἢ χωλεύοντα καὶ οἰωνίσατο. Τοῦτο πομπὴ σατανική· οὐ γὰρ ἡ ἀπάντησις τοῦ ἀνθρώπου πονηρὰν ποιεῖ τὴν ἡμέραν γενέσθαι, ἀλλὰ τὸ ἐν ἁμαρτίαις ζῆν. Ὅταν τοίνυν ἐξέλθῃς, ἓν μόνον φύλαξαι, μὴ ἁμαρτία σοι ἀπαντήσῃ· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἡμᾶς ὑποσκελίζουσα, χωρὶς δὲ ταύτης οὐδὲν ὁ διάβολος ἡμᾶς βλάψαι δυνήσεται. Τί λέγεις; ἄνθρωπον ὁρᾷς καὶ οἰωνίζῃ, καὶ οὐχ ὁρᾷς πάλην τὴν διαβολικήν, πῶς ἐκπολεμοῖ σε τῷ μηδὲν ἠδικηκότι;...»

Στ. 240 «Εἶπω καὶ ἕτερον καταγελαστότερον;... Ἐὰν ἀπαντήσῃ παρθένος, φησίν, ἄπρακτος ἡ ἡμέρα γίνεται· ἐὰν δὲ ἀπαντήσῃ πόρνη, δεξιὰ καὶ χρηστὴ καὶ πολλῆς ἐμπορίας γέμουσα... Ὅρα γοῦν καὶ ἐνταῦθα πῶς τὸν δόλον ἔκρυψεν ὁ διάβολος, ἵνα τὴν μὲν σώφρονα ἀποστρεφώμεθα, τὴν δὲ ἀκόλαστον ἀσπαζώμεθα καὶ φιλῶμεν».

[Οἱ ἑτερόφθαλμοι καὶ χωλαίνοντες καὶ ἐν γένει πάντες οἱ ἔχοντες σωματικὸν ἐλάττωμα, θεωροῦνται ὡς πονηροὶ καὶ κακὰ προοιωνίζεται τὸ ἀπάντημα αὐτῶν καὶ σήμερον. Ὡς πρὸς τὴν πόρνην ὁ αὐτὸς συμβολισμὸς καὶ ἐν τῇ κρίσει τῶν ὀνείρων. Οὕτως ὁ Ἀ ρ τ ε μ ί δ ω ρ ο ς, Ὀνειροκριτικῶν 22, 24 (ἔκδ. Hercher) «Πρὸς δὲ πᾶσαν ἐγχείρησίν εἰσιν ἀγαθαὶ <αἱ ἑταῖραι>· καὶ γὰρ πρός τινων ἐργάσιμοι λέγονται» καὶ κατωτέρω 73,5 «Αἱ πλαζόμεναι τῶν ἑταίρων, λυσιτελέστεραι ὄναρ ὀφθῆναι. Ἀγαθαὶ δὲ καὶ αἱ ἐπὶ ἐργαστηρίων καθεζόμεναι καὶ πιπράσκουσαί τι καὶ δεχόμεναι ἐμπολὰς καὶ ὁραθεῖσαι καὶ μιγεῖσαι». Τὰ αὐτὰ καὶ παρ' Ἀ χ μ έ τ, σ. 90 (ἔκδ. Rigaltii) «Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι συν-

ουσίασεν πόρνῃ γνωρίμῳ, εἰ μέν ἐστι βασιλεύς, εὑρήσει χαρὰν καὶ κρύψει αὐτήν, εἰ δὲ τοῦ κοινοῦ λαοῦ, καὶ οὗτος πλειόνως χαρήσεται καὶ πλουτήσει». Ἡ δὲ σύμπτωσις αὕτη τοῦ συμβολισμοῦ εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τὰ ἀπαντήματα, τὰ *σύμβολα* τοῦ Χρυσοστόμου, εἶναί τι σύνηθες εἰς τὸν σημερινὸν λαόν].

Β΄ 14 Ἀστρολογία. 30) Β΄ ε΄, στ. 239 «πομπὴ δὲ σατανική ἐστι...καὶ πᾶσα ἁμαρτία καὶ παρατήρησις ἡμερῶν».

Β΄ 15 Μαγεία. Βλ. Α΄ 2

Β΄ 16 Μαγικαὶ ἢ δεισιδαίμονες συνήθειαι. 31) Β΄ Ἐπιγρ. «καὶ περὶ τῶν...περιάπτοις...κεχρημένων».

32) Β΄ ε΄, στ. 240 «Τί ἄν τις εἴποι περὶ τῶν ἐπῳδαῖς καὶ περιάπτοις κεχρημένων, καὶ νομίσματα χαλκᾶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος ταῖς κεφαλαῖς καὶ τοῖς ποσὶ περιδεσμούντων; Αὗται αἱ ἐλπίδες ἡμῶν, εἰπέ μοι, ἵνα μετὰ σταυρὸν καὶ θάνατον δεσποτικὸν εἰς Ἕλληνος βασιλέως εἰκόνα τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας ἔχωμεν;»

[Ἡ εἴδησις εἶναι ἀξιολογωτάτη, διότι ἀναβιβάζει τὴν χρῆσιν τῶν νομισμάτων ὡς περιάπτων ἤδη εἰς τὸν 4ον αἰῶνα. Νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὡς περίαπτα ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα ἐν Γαλαξειδίῳ κατὰ τὰς πληροφορίας Ἄγγλου περιηγητοῦ. Περὶ τῆς χρήσεως ἐν γένει τῶν νομισμάτων παρὰ τῷ λαῷ καὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτὰ δυνάμεων βλ. Π ο λ ί τ η ν ἐν Λαογρ. Ε΄ 661 κἑ καὶ Κ ο υ κ ο υ λ έ, Κωνσταντινᾶτα, Λαογρ. ΣΤ΄ 215 κἑ].

Β΄ 17 Παιδιαὶ καὶ ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα. 33) Α΄ δ΄, στ. 228 «ἐν γὰρ τῇ παλαίστρᾳ ἀκίνδυνα τοῖς ἀθληταῖς τὰ πτώματα· πρὸς γὰρ τοὺς οἰκείους ἡ πάλη, καὶ τοῖς σώμασι τῶν διδασκάλων ἐμμελετῶσιν ἅπαντα. Ὅταν δὲ ὁ τῶν ἀγώνων παραγένηται καιρός, ὅταν ἀνοιγῇ τὸ στάδιον, ὅταν τὸ θέατρον ἄνω καθήμενον ᾖ, ὅταν ὁ ἀγωνοθέτης παρῇ, ἀνάγκη λοιπὸν ἢ ῥαθυμήσαντας πεσεῖν καὶ μετὰ αἰσχύνης ἀναχωρῆσαι πολλῆς, ἢ σπουδάσαντας τῶν στεφάνων καὶ τῶν βραβείων ἐπιτυχεῖν. Οὕτω δὴ καὶ ἐφ' ὑμῶν (τῶν κατηχουμένων), αἱ τριάκοντα ἡμέραι αὗται παλαίστρᾳ τινὶ προσεοίκασι καὶ γυμνασίοις καὶ μελέτῃ. Μάθωμεν ἐντεῦθεν ἤδη περιγενέσθαι τοῦ πονηροῦ δαίμονος ἐκείνου· πρὸς γὰρ ἐκεῖνον ἀποδύεσθαι μέλλομεν μετὰ τὸ βάπτισμα, πρὸς ἐκεῖνον πυκτεύειν καὶ μάχεσθαι. Μάθωμεν τοίνυν ἐντεῦθεν ἤδη τὰς λαβὰς ἐκείνου, πόθεν ἐστὶ πονηρός, πόθεν ἡμῖν εὐκόλως ἐπηρεάσαι δύναται, ἵνα τῶν ἀγώνων παραγενομένων μὴ ξενοπαθῶμεν μηδὲ θορυβώμεθα, καινὰ τὰ παλαίσματα ὁρῶντες, ἀλλ' ἤδη μεταξὺ ἡμῶν αὐτῶν μελετήσαντες, καὶ τὰς μεθοδείας αὐτοῦ μαθόντες ἁπάσας, μετὰ τοῦ θαρρεῖν ἀψώμεθα τῶν παλαισμάτων πρὸς ἐκεῖνον».

34) [Β΄ γ΄, στ. 236 «Οἱ γὰρ μέλλοντες εἰς τὸ θέατρον ἕλκεσθαι ἐκεῖνο, οὐ πρότερον καθιᾶσιν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἕως ἂν αὐτοὺς ὁ κῆρυξ λαβὼν ὑπὸ τοῖς ἁπάντων ὀφθαλμοῖς περιαγάγῃ βοῶν καὶ λέγων: Μή τις τούτου κατηγορεῖ; Καί τοι γε οὐκ ἔστιν ἐκεῖ ψυχῆς, ἀλλὰ σωμάτων τὰ παλαίσματα.]

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΕΡΑΪΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΕΛΑΔΩΝ *

ΝΕΡΑΪΔΕΣ

Τὸ ἀρχαῖον γενικὸν ὄνομα τῶν Νυμφῶν ἀντικατέστησεν ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὸς λαὸς δι' ἄλλου ἐπίσης ἀρχαίου, μερικωτέρου δέ, τοῦ τῶν πελαγίων Νυμφῶν καὶ οὕτω τὰ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ζωηρότερον διατηρούμενα λείψανα ταῦτα ἀρχαιοτάτων θρησκευτικῶν παραστάσεων, δὲν ἔχουσιν ἄλλο ὄνομα, εἰμὴ τὸ τῶν *Νηρηίδων*, ἐκφερόμενον κατὰ ποικίλους ἰδιωματικοὺς τύπους· διότι ἄλλα τινὰ ὀνόματα αὐτῶν φέρονται μὲν παραλλήλως πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀλλὰ δὲν ἀντικαθιστῶσιν αὐτό, εἶναι δὲ ὑποκορισμοὶ ἢ εὐφημητικαὶ ἐπικλήσεις ἢ κοιναὶ περιληπτικὰ ὀνόματα πολλῶν γενῶν δαιμονίων.

Ὁ κοινότερος τύπος εἶναι *Νεράιδα*, πληθ. *Νεράιδες*[1] ἢ κατὰ τὴν φθογγολογίαν τῶν βορείων ἰδιωμάτων *Νιράιδα*, πληθ. *Νιράιδις*[2], καὶ κατὰ μετάθεσιν τοῦ ἡμιφθόγγου ῐ εἰς τὴν ἑπομένην συλλαβὴν *Νεράδια*[3]. Μετὰ τοῦ συνηθεστάτου δὲ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπίσης ὄχι ἀγνώστου προθετικοῦ *α*[4] ἐσχηματίσθη ὁ τύπος *Ἀνεράιδα, Ἀνεράιδες*[5]. Καὶ κατ' ἀφομοίωσιν

(*) Ἀπόσπασμα τοῦ ἀνεκδότου μέρους τῶν σημειώσεων εἰς τὴν συλλογὴν τῶν Παραδόσεων τοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου. Ἐδημοσιεύθη εἰς Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον Ε' (1918), σ. 17-32.

1. Πολλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Βλ. καὶ Σκ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς ἐν λ. B. Schmidt, Volksl. d. Neugr., σ. 98. Ἐν Πελοποννήσῳ, Λεχαινὰ Ἠλιδος: Ἐφημ. τῶν Φιλομ., 1857, τ. Ε', σ. 156. Γορτυνία: Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή, σ. 467. Βούρβουρα Κυνουρίας: Λαογραφία Δ' 464. —Κρήτη: Ἐρωτόκριτος Β' 192. Στ. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, σ. 624. — Ἀμοργός: Γάσπαρη, Ἡ νῆσος Ἀμοργός, σ. 74. — Λέρος: Οἰκονομοπούλου, Λεριακά, σ. 97. —Τραπεζοῦς: Σ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος, σ. κγ'.— Ἐκ τοῦ τύπου τούτου καὶ τοπωνυμικά, οἷον *Νεράιδα* (ἐν Σίφνῳ: Ἐθνικὴ ἀγωγή, 1900, σ. 156), *Νεραϊδόραχη* (Σουδενὰ Καλαβρύτων), *Νεραϊδόλιμνη* (Θουρία Μεσσηνίας), *Νεραϊδόσπηλος* (Κρήτη) κλπ. καὶ σύνθετα, οἷον *Νεραϊδονέματα* (Βυζαντίου, Λεξικ. ἐν λ.· Σπ. Μηλιαράκη ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Πανεπιστημίου Δ' 297).

2. Ὁ Abbot (Macedonian Folklore, σ. 242) ἀνακριβῶς σημειώνει ὡς ἐπιχωριάζοντα ἐν Μακεδονίᾳ τὸν τύπον *Νεράιδες*. Πρβλ. καὶ Λαογρ. ΣΤ' 513. Ὁμοίως ἀνακριβὲς εἶναι ὅτι καὶ ἐνΛέσβῳ φέρεται ὁ τύπος οὗτος, ὡς ἀναφέρει Λέσβιός τις ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν Ἐφημ. Φιλομ., 1857, τ. Ε', σ. 52.

3. Καλαμάτα: ΑΛ.

4. Mullach, Grammatik der griech. Vulgarsprache, Berlin 1856, σ. 143. K. Foy, Lautsystem der griech. Vulgarsprache, Leipzig 1879, σ. 110-1. A. Thumb, Handbuch d. neugr. Volkssprache, Strassburg 1910, σ. 11.

5. Ross, Inselreisen, τ. III, σ. 181. Ζάκυνθος: Schmidt, V.N., σ. 99. Ζώη, Λεξικὸν Ζακύνθου, σ. 67.—Κεφαλληνία: Schmidt, αὐτ.— Σύρος, Νάξος: ΑΛ.— Σίκινος: Ζ.

τοῦ φωνήεντος τῆς πρώτης συλλαβῆς πρὸς τὸ τῆς δευτέρας οἱ τύποι *Ναράϊδα*[6], *Ναραϊδή*[7], *Ἀναράιδα*, *Ἀναράιδες*[8] καὶ ὁ παλαιότερος πεντασύλλαβος *Ἀναραΐδα*[9], ὃν σήμερον ἔχει ἡ τσακωνικὴ διάλεκτος *(Ἀναραΐδε)*[10]. Ἐκ τῆς ἁπλοποιήσεως δὲ τῆς διφθόγγου *αϊ* εἰς τὸν ἁπλοῦν φθόγγον *α* διὰ τῆς παραλείψεως τοῦ ἡμιφθόγγου ϊ, συνήθους εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν (οἷον καϊμένος-καμένος, καϊμὸς-καμός, γάιδαρος-γάδαρος, ἀηδόνι-ἀδόνι, ἀϊτὸς-ἀτός, κλπ.) ἐσχηματίσθησαν οἱ τύποι *Νεράδα*, πληθ. -δες[11], *Ἀνεράδα* - *δες*[12], *Ἀνεράδα* - *δες*[13]. Τὸ καρπαθιακὸν ἰδίωμα, διὰ τὴν οἰκείαν αὐτῷ ἔκπτωσιν τοῦ *δ* ἐν τῇ

Γαβαλᾶ, Σίκινος, σ. 44.– Κρήτη: Ζωγρ. ἀγὼν Α΄ 429. Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, σ. 624. – Θράκη, Αἶνος: ΑΛ.– Κρήνη (Τσεσμές): Ζωγρ. ἀγ. Α΄ 249. – Σύνθετα ἐκ τοῦ τύπου τούτου *νεραϊδόχορτο* (Fiedler 83 [= usnea articulata]. Μηλιαράκης, ἔνθ' ἀν., Δ΄ 342 [*ἀνεραϊδόχορτο* (οὕτω= usnea bardata)]. Π. Γενναδίου, Λεξ. φυτολ., σ. 117 (Μεσσηνία), *ἀνεραϊδονήματα* (Μηλιαράκης, αὐτ., σ. 279. Γενναδίου, αὐτ., λ. ἐπίθυμον· δεντρομαλλιά).

6. Ἤπειρος: Κ[ρομμύδη], Διατριβὴ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς γλώσσης, 1808, σ. 120. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀκολουθία διατριβῆς, σ. 23.

7. Παρὰ τοῖς ἑλληνοφώνοις τοῦ Ὄφεως ἐν τῷ Πόντῳ: ΚΠ. Σύλλογος ΙΗ΄, σ. 162.

8. Pouqueville, Voyage dans la Grèce, τ. VI, σ. 151. Th. Kind, Neugriech. Volkslied., 1827, σ. 114. Κατὰ τὸν κ. Γ. Ν. Χατζιδάκιν (Γλωσσολογ. μελέται 1901, σ. 229 καὶ ἐν Ἀθηνᾷ, τ. ΚΔ΄, σ. 27) τὸ ἐν ἀρχῇ *Ἀνα* - ἀντὶ τοῦ *Νε* - ἐγένετο κατὰ παρετυμολογίαν πρὸς τὴν πρόθεσιν *ἀνά*, εἰσελθοῦσαν οὕτως εἰς τὸ ὄνομα· ἀλλ' οὕτω δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μεταβολὴ τοῦ *ε* ἐν τῷ *Ναράιδα*, *Ναραΐδή*. Ἄλλως δὲ ἡ ἀφομοίωσις τοῦ ε πρὸς τὸ α τῆς ἀκολούθου συλλαβῆς δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἐν τῇ γλώσσῃ (πρβλ. θαραπεύγω, δραπάνι).

9. [Μάρκου Δεφαράνα], Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱόν, Ἐνετίησι 1543, φ. 11α, στ. 622. Καὶ ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα Β΄ 258) ἀναφέρει τὸν τετρασύλλαβον τύπον *Νεράϊδες* καὶ τὸν πεντασύλλαβον *Ἀνεραΐδες* ὡς τοὺς συνήθεις σημερινοὺς τύπους· ἀλλὰ σφόδρα ἀμφιβάλλω, ἂν ἀκριβολογῇ, μᾶλλον δὲ πιστεύω, ὅτι ὡς δύο συλλαβὰς ὑπολογίζει τὴν δίφθογγον *αι*, πρὸς διάκρισιν τοῦ τρισυλλάβου τύπου *Νεράδες* τοῦ λήμματος. Ὁμοίως δὲν νομίζω ἀκριβὲς τὸ λῆμμα *Ναραΐδα* ἐν τῷ Νεοελληνικῷ λεξικῷ τοῦ Th. Kind (Leipzig 1841).

10. M. Deffner, Zakonische Grammatik, σ. 25.

11. Γεωργιλᾶ, Θανατικόν, στ. 115 (Wagner, Carm. gr. med. aevi, σ. 36). Ὁ τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ Διγενῆ τοῦ Ἐσκωριάλ (στ. 1684= Krumbacher, Eine neue Hs. des Digenis, σ. 333. Λαογρ. Γ΄, σ. 600) *καὶ ὑφάπλωμα σεληνωτὸν μετὰ χρυσᾶς νεράδας* ἀλλ' ἀμφίβολος ἡ σημασία του.– *Νεράδες:* Schmidt, V.N., σ. 99. Ἐξ ἴσου πρὸς τὸν τύπον *Νεράιδα* εὐχρηστεῖ ἐν Αἴνῳ τῆς Θράκης καὶ ὁ *Νεράδα* (ΑΛ).

12. Ross, Inselreisen, τ. II, σ. 181, B. Schmidt, V.N., σ. 99.– Ἀμοργός: Indogerman. Forschungen, τ. II, σ. 15.– Τῆλος: ΑΛ.– Λέρος, Κάλυμνος, Κῶς, Σύμη: K. Dieterich, Sprache d. südl. Sporaden, σ. 46. – Κύπρος: Λουκᾶ, Φιλολογ. ἐπισκέψεις, σ. 8. (Ἀνακριβῶς ὁ Σακελλάριος, Κυπριακά, τ. Γ΄, 1868, σ. 234· τ.Β΄, 1891, σ. 448 ἀναφέρει ὡς ἐπιχωριάζοντα ἐν Κύπρῳ ἀντὶ τούτου τὸν τύπον *Ἀναράδες*).

13. Σύμη: ΑΛ.–Κάλυμνος, Ρόδος, Κῶς: Dieterich, ἔνθ' ἀν., σ. 30.46.– Ροχοῦδι Καλαβρίας: *Ἀναράδα*, πληθ. *Ἀναράδε* (La Calabria, τ. XII, σ. 44-45).

ἀρχῇ καὶ ἐνίοτε ἐν τῷ μέσῳ τῶν λέξεων (οἷον ἀερφός, ἄικος = ἀδελφός, ἄδικος) ἔχει τὸν τύπον *Ἀναράα*[14], καὶ σύνθετα *ἀναραοπαίρονται*[15], *ἀναραοπαρμένος*[16]· ὁ τύπος οὗτος φαίνεται ἐπιχωριάζων καὶ ἐν Καλύμνῳ[17]. Εἰς ἄλλα πάλιν ἰδιώματα ὁ ἡμίφωνος φθόγγος τῆς διφθόγγου *αἳ* ἢ *αἱ* ἀνεπτύχθη εἰς *γ* (ὡς εἰς τὰ ρόγδι, βόγδια, νὰ γδῶ κτλ. ἀντὶ ρόιδι-ροΐδιον, βόιδι-βοΐδιον, νὰ ἰδῶ), ἐξ οὗ προέκυψαν οἱ τύποι *Ἀναράγδα -ες*[18], *Ἀνεράγδα -δες*[19]. Ἡ παρείσδυσις τέλος παρασιτικοῦ *γ* εἰς τὸ τετρασύλλαβον *Νεραΐδες*[20] προεκάλεσεν εἰς τὰ διάφορα ἰδιώματα τὸν σχηματισμὸν τῶν ἑξῆς τύπων: *Νεραγίδες*[21], *Νιραγίδις*[22], *Ἀνεραγίδες*[23], *Ἀνιραγίδις*[24], *Ναραγίδες*[25], κατ' ἀφαίρεσιν δὲ τῆς ἀρχικῆς συλλαβῆς *Ραγίδα -ες*[26], καὶ κατὰ συνεκδρομὴν ἐκ παρετυμολογίας πρὸς τὸ ἀγερικὸ *Ἀγεραγίδα* καὶ *Γεραγίδα*[27]. Καὶ ὁ ἐν Ἰμβρῳ ἐπιχωριάζων τύπος *Ἀβραγίδες*[28] φαίνεται ἐκ τοῦ Νεραγίδες προελθών, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ ποντικὸς τύπος *Ἀναράγες*[29] ἐκ τοῦ Ἀναραγίδες κατ' ἀφομοίωσιν. Ἕτερος ποντικὸς τύπος *Ἀναράδινες*[30] ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ *Ἀναράδια* μετ' ἄλλης καταλήξεως, ἐκ τούτου δὲ κατ' ἀφομοίωσιν προῆλθε τὸ *Ἀραράδιανες* καὶ κατὰ συγκοπὴν

---

14. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, σ. 175.

15. Αὐτ., σ. 129.

16. ΑΛ.

17. Τοπωνυμία *Νεράα* ἐν Καλύμνῳ: Dieterich, ἔνθ' ἀν., σ. 278.— Ἐν Σύμῃ φέρεται τοπωνυμία *Νερά*, λίμνη τῆς *Νερᾶς* (Ζωγρ. ἀγὼν Α' 222).

18. Passow, σ. 546, ἀρ. 653.— Κρήτη: Ξανθουδίδου, Ἐρωτόκριτος, σ. 624 καὶ τὸ ἀρσενικὸν *Νέραγδος* αὐτόθι (ΑΛ) καὶ *Ἀνεραγδιάρης* ὁ ὑπὸ πνευμάτων πειραζόμενος (Ξανθουδίδ., αὐτ.).

19. Νεοελλ. Ἀνάλ. Β', σ. 159.

20. Βλ. Ἀθ. Μπούτουραν ἐν Ἀγωγῇ 1916 Α', σ. 358.

21. Ἰωάν. Καναβούτσης, ἐd. Lehnert 1890, κεφ. 42. Πολίτου, NEM, σ. 95. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 99.

22. Λέσβος: Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 99 *(Νηραγίδες)*. Γεωργακῆς ἐν Ἀμαλθείᾳ (ἐφημερὶς Σμύρνης), 21 Ἀπριλ. 1895. Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σ. 58. Kretschmer, Der lesbische Dialekt, σ. 138.

23. Χίος: Ἄμαντος ἐν Χιακ. Χρονικ. Β' 104.

24. Λέσβος: Kretschmer, ἔνθ' ἀν., σ. 138. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 99 (*Ἀνεραγίδες*).

25. Χίος: Allatii, De qvorvndam Graecorvm opinationibvs, Colon. 1645, σ. 158. Ἐσφαλμένως ἀναφέρουσιν ὡς παρ' Ἀλλατίῳ δῆθεν μνημονευομένους ὁ Ducange (Glossar., σ. 983) καὶ ἐκ τούτου πιθανώτατα ὁ Pouqueville (Voyage dans la Grèce, τ. VI, σ. 11) ἀνυπάρκτους τύπους *Ναγαρίδες* καὶ *Νοραγίδες* (Ducange, σ. 1003).

26. Μάδυτος: ΑΛ.

27. Ἄμαντος, ἔνθ' ἀν., σ. 95 (Καρδάμυλα Χίου). Ὁ τύπος ἐσχηματίσθη ἐκ παρετυμολογίας, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ κ. Ἀμάντου.

28. Ζωγρ. ἀγών, τ. Β', 1896, σ. 16.

29. Βαλαβάνης ἐν Ἀρχ. νεωτ. ἑλληνικῆς Α' γ', σ. 155.

30. Ἀμισός: Ἐφημ. Φιλομαθ., 1878, τ. ΚΕ', σ. 331.

Ἀράδιανες[31] ὡς ἐκ τοῦ ἀναράντσα (νεράτζι) ἔγινεν ἐν Οἰνόῃ ἡ ἀραράντσα[32]. Ἄλλην κατάληξιν, τὴν συνηθεστάτην ἐν τῇ κοινῇ κατάληξιν πρὸς δήλωσιν τοῦ θηλυκοῦ γένους εἰς *-ισσα*, προσλαμβάνει τὸ ὄνομα καὶ ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαῖς τῆς Θρᾴκης, ὅπου τὸ *Νεράισσες* εἶναι ὅσον καὶ τὸ *Νεράιδες* ἐν χρήσει[33]. Διὰ τῆς προσλήψεως ἐπίσης ἄλλης καταλήξεως *-οῦσα* (πρβλ. σαρανταποδαροῦσα, βρωμοῦσα κτλ.) δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ὁ ἐν Λέσβῳ φερόμενος τύπος *Ἀνιροῦσα*[34].

Πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἄλλων ὀνομάτων, ὧν παραλλήλως πρὸς τἀνωτέρω γίνεται χρῆσις πρὸς δήλωσιν τῶν Νεράιδων, δὲν θὰ ἦτο ἴσως ἄσκοπον νὰ ἐξετασθῇ ἀκριβέστερον πρῶτον μὲν πῶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου *Νηρηὶς* ἐσχηματίσθησαν οἱ σημερινοὶ τύποι, ἄν ὄντως ἐξ αὐτοῦ ἐσχηματίσθησαν καὶ ἔπειτα ἕνεκα τίνος λόγου ἐπικρατῆσαν τὸ ὄνομα τῶν Νηρηίδων, ἀντικατέστησε τὸ γενικὸν ὄνομα τῶν Νυμφῶν.

Τὸ *Νηρηίδες* κανονικῶς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους μόνον εἰς *Νηρῖδες* ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, ὅπως, καθὼς διδάσκουσιν αἱ ἀττικαὶ μάλιστα ἐπιγραφαί, τὸ Οἰνηὶς κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔγινεν Οἰνίς, τὸ Αἰγηὶς Αἰγίς, τὸ Ἐρεχθηὶς Ἐρεχθίς, τὸ Βρισηὶς Βρισὶς κτλ. Ὅτι δ' ὄντως ἐλέγετό ποτε καὶ ὁ τύπος *Νηρίδες*, νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου ἐπιθέτου *Ἀναριδιάρικο*[35]. Ὁ Albert Thumb[36] εἶκασεν ὅτι ἐξ ἐπιδράσεως τῆς καταλήξεως τοῦ ὑποκοριστικοῦ ὀνόματος τῶν Νεράιδων *Κυράδες* προῆλθεν ὁ τύπος *Νεράδες*, ἴσως δ' ἐκ συμφυρμοῦ τῶν καταλήξεων τῶν ὀνομάτων *Νηρίδες* καὶ *Κυράδες* ὁ τύπος *Νεράιδες*. Τὴν γνώμην ταύτην παραδέχεται ἀνενδοιάστως ὁ κ. Γ.Ν. Χατζιδάκις, λέγων[37] ὅτι ἀφοῦ ἐκ τοῦ Νηρηίδες οὐδὲν ἄλλο ἢ Νηρίδες ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, «ἀνάγκη μετὰ τοῦ Thumb νὰ ὁμολογήσωμεν ἐπίδρασιν τοῦ συνωνύμου *κυράδες* ἐκ τῆς μίξεως τῶν ὁποίων ἐγένετο τὸ *Νεράιδες*».

Ἀλλὰ τοιαύτη σύμφυρσις τῶν φωνηέντων δύο παραγωγικῶν καταλήξεων εἶναι λίαν ἀπίθανος, ὡς καὶ ἄλλοι παρετήρησαν[38]. Ἐπειδὴ λοιπὸν οὔτε ἐκ τοῦ Νηρηίδες ἦτο δυνατὸς ὁ σχηματισμὸς τοῦ Νεράιδες, οὔτε ἐκ συμφυρμοῦ τῶν καταλήξεων τῶν Κυράδες καὶ Νηρίδες ἦτο πιθανὸν νὰ προκύψῃ, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχαῖος τύπος *Νηραΐδες*, ὅστις μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἰωτακισμοῦ ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ *η*

31. Ἀμισὸς καὶ Οἰνόη: ΑΛ.—Οἰνόη: Πολίτου, Παραδόσ., σ. 1322.

32. ΑΛ.

33. Θρακικὴ ἑπετηρίς, 1897, σ. 191.

34. Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σ. 58: «*Ἀνηροῦσα* (ἡ) = α' ρεῦμα τῆς θαλάσσης β' Νηρηίς».

35. Deffner, Zakon. Grammatik, σ. 25: *Ἀναριδιάρικο τόπο*, ὁ τόπος, ὅπου ἐνδιαιτῶνται Νεράιδες.

36. Ἐν Indogerman. Forschungen, τ. II, σ. 82 κἑ.

37. Ἐν Ἀθηνᾷ, τ. Δ', σ. 471. Γλωσσολογικαὶ μελέται, σ. 229.

38. Kretschmer, Der lesbische Dialekt, σ. 123.

ἐτράπη εἰς *Νεράιδες* διὰ τὸ ἐπακολουθοῦν *ρ* (ὡς ἐν τοῖς κηρίον-κερί, ξηρὸς -ξερός, μηρὸς-μερί κτλ.). Τὴν ὕπαρξιν τοῦ τύπου τούτου τακμαιρόμεθα καὶ ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ὀνόματος ἔν τισι τῶν χειρογράφων, ὧν ἓν τοῦ Θ΄ αἰῶνος[39] καὶ ἐκ τῆς ὁμοίας ἐναλλαγῆς ἐν τῷ ὀνόματι Ἐνδηὶς-Ἐνδαῖς, ὡς παρετήρησεν ὁ B. Schmidt[40].

Εἰς δὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος τῶν Νηρηίδων καὶ τὴν γενικὴν δι' αὐτοῦ ἀντικατάστασιν τοῦ τῶν Νυμφῶν φαίνεται, ὅτι δύο τινὰ συνετέλεσαν. Πρῶτον ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἀρξαμένη σύγχυσις καὶ ταύτισις τῶν Νηρηίδων καὶ τῶν Νυμφῶν καὶ ἔπειτα ἡ προσδοθεῖσα εἰς τὸ ὄνομα τῶν Νηρηίδων σημασία ὡς δαιμονίων τῶν ὑδάτων.

Αἱ Νηρηίδες ἐν τῇ τέχνῃ οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἐμφαῖνον ὅτι εἶναι ἐνάλιαι δαίμονες, εἰμὴ ὅτι ἀπεικονίζονται συνήθως ἐποχούμεναι θαλασσίων ἵππων, δελφίνων, κητῶν κτλ.[41] Μεταγενέστεροι συγγραφεῖς δὲν κάμνουσι διάκρισιν τῶν Νυμφῶν ἀπὸ τῶν Νηρηίδων. «Μία Νυμφῶν ἢ Νηρηίδων ἐκ θαλάσσης ἀνελήλυθε» λέγει ὁ Χαρίτων (Β΄ δ΄ 8). «Νυμφέων τῶν Νηρεΐδων» ἑρμηνεύει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἡσιόδου[42] καὶ ὁ τοῦ Θεοκρίτου: «Νύμφαις ταῖς Νηρηίσιν ἢ ταῖς Μούσαις»[43]. Ἐν τῇ ἐπιτομῇ παροιμιῶν τοῦ Ζηνοβίου (521) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ὕλας ἡρπάγη ὑπὸ τῶν Νηρηίδων, ἐν ᾧ πάντες οἱ ἄλλοι ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι ἀποδίδουσι τὴν ἁρπαγὴν εἰς Νύμφας, ἄλλως τε καὶ γενομένην παρὰ πηγήν. Κατὰ τὸν Ψελλὸν τοὺς ἐν ὑγροῖς βιοῦντας δαίμονας ἐκάλουν οἱ Ἕλληνες Ναϊάδας καὶ Νηρηίδας καὶ Δρυάδας[44]. Λατῖνοι γραμματικοὶ καταλέγουσι μεταξὺ τῶν Νυμφῶν καὶ τὰς Νηρηίδας[45], ὁ δὲ Σέρβιος[46] τὴν Νηρηίδα Ὠρείθυιαν καλεῖ νύμφην καὶ εἰς λατινικὰς ἐπιγραφὰς συνάπτεται ὁ Neptunus πρὸς Νύμφας[47]. Τὰς δὲ πρὸς τὰς Νηρηίδας πάλιν ταὐτιζομένας Ὠκεανίδας ὁ Καλλίμαχος (Γ΄ 13) καταλέγει εἰς τὸν χορὸν τῶν περὶ τὴν

39. *Νηραΐδες (νειραειδες)* ἐν κώδικι τοῦ Θ΄ αἰῶνος τοῦ Μομπελλιέ, ὅπερ ὁ ἐκδότης A. Boucherie (ἐν Notices et extr. des mss., τ. 23, μέρ. β΄, σ. 335) διορθώνει *Νηρηίδες*. *Νεραΐδας* ἐν περγαμηνῷ Βατικανῷ κώδικι, ἀρ. 2130, φ. 246 παρὰ Bekker, An. gr., σ. 1097. *Νεραΐδα* ἐν τῷ Λουγδουνείῳ κώδ. τοῦ Ψευδοκαλλισθένους τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος (Β΄ 41).

40. B. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 99. *Ἐνδηΐς:* Ἀπολλόδωρ. Γ΄, ιβ΄ 6. Πλουτ., Θησ. 10. Ἱστορ. παραλλ. 27, σ. 312. Παυσαν. Β΄ κθ΄ 9. *Ἐνδαΐς:* Πινδάρ., Νέμ. Ε΄ 21.

41. Αἱ μορφαὶ τοῦ ἐν Ξάνθῳ τῆς Λυκίας εὑρεθέντος μνημείου δηλοῦνται ὡς Νηρηίδες διὰ παραστάσεων θαλασσίων ζώων ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν ἀγαλμάτων· αἱ δ' ἐν Ἐπιδαύρῳ εὑρεθεῖσαι ἐπιβαίνουσι κοινῶν ἵππων.

42. Ἐν Λαυρεντιανῷ κώδικι 31,22 τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος (Βλ. Ἡσιόδ., Θεογον., στ. 245, ἔκδ. Σίττλ).

43. Σχολ. Θεοκρίτ. Ε΄ 12 Dübner (ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος).

44. Μιχ. Ψελλοῦ, Περὶ ἐνεργ. δαιμόνων, σ. 30 Boissonade.

45. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, Lex. d. Myth. III 506.

46. Ad. Aen. X 350.

47. CIL. 3, 3662. 12, 4186. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις δὲν ὑπεμφαίνεται σχέσις τῶν Νυμφῶν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὡς ἐπίσης οὐδεμία τοιαύτη σχέσις δηλοῦται ἐν ἀναθηματικῇ εἰς τὰς

Ἄρτεμιν Νυμφῶν, καὶ ὀρφικὸς ὕμνος (ΝΑ΄ 1) καλεῖ τὰς Νύμφας «θυγατέρας μεγαλήτορος Ὠκεανοῖο». Ἐπικλήσεις δὲ τῶν Νυμφῶν ὡς *πόντιαι, ἅλιαι*[48], marinae[49] εὐαρμοστοῦσι μᾶλλον εἰς τὰς Νηρηίδας. Ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζομεν, νὰ δείξωσιν ὁπόσον εὔκολος ἦτο ἡ ταύτισις τῶν Νυμφῶν καὶ τῶν Νηρηίδων.

Αἱ Νύμφαι ἦσαν θεότητες τοῦ ὑγροῦ στοιχείου[50], ὡς ἐκ τούτου δ' εἶναι εὐνόητον ὅτι πρὸς δήλωσιν αὐτῶν ἐξεκίνησε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἡ χρῆσις ὀνόματος ἔχοντος ἄμεσον ἀναφορὰν πρὸς τὸ ὕδωρ. Τὸ ὄνομα Νεράιδα παρετυμολογεῖται ἀπὸ τοῦ *νερό*, τῆς λέξεως δηλ. ἡ ὁποία τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος μ.Χ. ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαῖον ὕδωρ[51]. Ἀληθῶς εἰπεῖν δ' ὅμως παρετυμολογῶν ὁ λαὸς ἔτυχε τοῦ ὀρθοῦ, διότι αἱ Νηρηίδες καὶ τὸ νερὸν ἔχουσι τὸ αὐτὸ ἔτυμον. Τὸ ὄνομα Νηρεύς, ἐξ οὗ τὸ πατρωνυμικὸν Νηρηίς, παράγεται ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *ναρός*, ἔχοντος τὴν αὐτὴν ρίζαν καὶ τὸ *νάμα, Ναϊάς*[52].

Νύμφας στήλη ἐν Μομπελλιέ, ἐν ᾗ ὑπάρχει ἀπεικόνισις δελφῖνος, καθὼς οὐδ' ἐν ἀναγλύφῳ τινὶ ρωμαϊκῷ, παριστῶντι τρεῖς Νύμφας, ἐποχουμένας δύο ἱπποκάμπων (Βλ. Roscher, ἔνθ' ἀν., σ. 542).

48. Σοφοκλ., Φιλοκτ. 1470.

49. Ovid., Met., XIV 556. Numphae pelagi (αὐτ. XIII 736).

50. Roscher, ἔνθ' ἀν. III 501 κέ. Gruppe, Griech. Myth., σ. 827 κέ.

51. Ἡ λέξις ὑπὸ τὸν τύπον *νηρὸν* εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ποσίμου ὕδατος ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ἐν ἑλληνικῇ ἐπιγραφῇ τῆς Νουβίας τοῦ βασιλέως Σιλκὼ τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος μ.Χ. (CIG. 5072. Dittenberger, Orientis graeci inscript. sel., 1903, ἀρ. 201) καὶ ὑπὸ τὸν τύπον *νερὸν* ἐν παπύρῳ τοῦ Ε΄ καὶ ΣΤ΄ αἰῶνος (Notices et extr. des mss., τ. 18, 2, σ. 127). Περὶ τῆς λέξεως *νερὸν* ἐπραγματεύθησαν οἱ ἑπόμενοι: Du Cange, Gloss. graec., λ. νερόν. Gloss. latin. λ. nero. Mémoires de l' Acad. des inscr. (anc. série), τ. 88. Histoire, σ. 63. Κοραῆ, Πλούταρχ., 1809, τ. Α΄, σ. μβ΄· Ξενοκράτ. καὶ Γαλην. 1814, σ. 178. Lüdemann, Neugriech. Grammat., Lpz. 1826, σ. XVI. Kind, Neugriech. Volkslieder ἐν Iken, Eunomia, Leipzig 1827, τ. III, σ. 113-114. Kind, Beiträge zur bessere Kentniss des neuen Griechenlands, 1831, σ. XII. Κοραῆ, Ἄτακτα, 1832, τ. Δ΄, σ. 349. Lobeck, Phrynichus, σ. 42. Pashley, Travels in Crete, Lond. 1837, τ. I, σ. 35. Ν.Γ. Πολίτου, Νεοελληνικὴ μυθολογία, 1871, σ. 81. Preller, Griech. Mythologie, 3η ἐκδ. 1872, τ. I, σ. 545· 4ης ἐκδ., σ. 545. A. Pellegrini, Il dialetto grecocalabro di Bova, Torino 1880, σ. 195. W. Wagner, Das ABC der Liebe, Lpz. 1880, σ. 73. G. Meyer, Ueber die linguistische Stellung des modernen griechisch ἐν Deutsch, Rundschau 1877, X, σ. 480. A. Boltz, Hellenisch, σ. 280 καὶ ἐν Magazin f.d. Litteratur des In-u. Auslandes, 1886, σ. 58. K. Krumbacher ἐν Abhandlungen W. Christ dargedracht, München 1881, σελ. 362-363. Ι.Ν. Χατζιδάκις ἐν Ἀθηνᾷ, 1892 Δ΄, σ. 466-467. A.N. Jannaris ἐν Classical Review, 1894, τ. 8, σ. 100 κέ. A. Thumb, αὐτ., σ. 398 κέ. A.N. Jannaris, Historical Greek Grammar, Lond. 1897, § 150c. K. Dieterich, Untersuchungen z. Gesch. d. gr. Spache, Lpz. 1898, σ. 47. 57. Wochenschr. f. klass. Philologie, 1899, σ. 508. J. Darko ἐν Egyetemes Philologiai Közlöny, 1902, II, σ. 114-116.

52. Curtius, Grundzüge d. Etymolog., 5ης ἐκδ., σ. 319. Fick, Wörterb. d. indogerman. Spr., I, 133.250.

Τὸ δ' ἐπίθετον τοῦτο, σημαῖνον κυρίως τὸ ὑγρόν, τὸ ρευστικόν[53], ἐταυτίσθη μετὰ τοῦ κατὰ συναίρεσιν ἐκ τοῦ *νεαρὸς* προελθόντος *νηρός*, ὅπερ συναπτόμενον συνήθως μετὰ τοῦ ὕδατος, ἐδήλου τὸ ἄριστον ὕδωρ, ἤτοι τὸ πρόσφατον καὶ ψυχρόν, καὶ ὕστερον εἰς προσηγορικὴν χρῆσιν ἐσήμαινεν αὐτὸ τὸ ὕδωρ.

Τῶν δὲ ἄλλων ὀνομάτων τῶν Νεράιδων τὰ γενικώτερα, τὰ ἐν χρήσει δηλονότι πρὸς δήλωσιν πολλῶν γενῶν δαιμονίων, εἶναι τὰ ἑπόμενα.

Ἐξωτικές. Ἐξωτικὰ λέγονται κοινῶς πάντα τὰ δαιμόνια[54], *ἐξωτικὲς* δὲ ἢ *ξωτικὲς*[55] καὶ κατὰ συγκοπὴν ἰδιωματικῶς *ξουθιές, ξουθκιὲς*[56] αἱ Νεράιδες. Παρόμοιαι ἐπικλήσεις ἦσαν συνήθεις ἐν Ἑλλάδι τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος· ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης Καναβούτζης, τὰς Ὀρεστιάδας νύμφας «αἱ σήμερον γυναῖκες καλοῦσι τὰς *Ἀπ' ὄξω*, ἤγουν ὡς κατοικούσας ἔξω εἰς τὰ ὄρη καὶ τοὺς βουνούς». Ἀκριβῶς δὲ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀλβανικὸν jáëtesme-ja ἢ περjáëtesme, τὸ σημαῖνον τὰ πνεύματα τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων κατὰ τὰς ἀλβανικὰς δοξασίας[57]. Λέγων *δ' ἐξωτικὰς* δὲν ἐννοεῖ ὁ λαὸς τὰς ἔξω τοῦ χριστιανισμοῦ δυνάμεις, ὡς νομίζει ὁ B. Schmidt (σ. 91), στηριζόμενος εἰς τὴν χρῆσιν ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων χριστιανικῶν συγγραφέων τῶν λέξεων *οἱ ἔξω, οἱ ἔξωθεν, οἱ ἐκτὸς* ἀντὶ τοῦ ἐθνικοί, εἰδωλολάτραι, ἀλλὰ τὰς ἔξω τῆς ἀνθρωπότητος, τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις. Αἱ ἐξωτικαὶ ἀνήκουσιν εἰς ἄλλην πλάσιν, διάφορον τῆς ἀνθρωπίνης, αἱ δὲ ἀσθένειαι, ὅσαι δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς φυσικήν τινα αἰτίαν, νομίζονται προερχόμεναι ἐξ ἐπηρείας αὐτῶν καὶ λέγουσι τότε περὶ τοῦ πάσχοντος ὅτι εἶναι *ἀπόξω* ἢ τῆς *ἀποξως*[58]. Ἐνέχει δ' ἴσως ἡ ἐπίκλησις αὕτη καὶ ἔννοιάν τινα ἀποτροπῆς, ἔχουσα τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ἡ ἀπευχὴ *ξωθιό μας* ἢ *ἀποξωθιό μας*[59].

Σκοπὸν ἀποτροπῆς ἔχει καὶ ἐν Ἀμισῷ τοῦ Πόντου τὸ ὄνομα τῶν Νεράιδων *Ἀπ' ἐμᾶς καλοί*, ἐν χρήσει ὂν πλὴν τοῦ συνήθους ἐπιχωρίου τύπου τοῦ

---

53. Φωτ., Λεξ., σ. 286, 8 (= Αἰσχύλ., ἀπ. 347). Ἐτυμ. μ., σ. 597, 45 (= Σοφοκλ., ἀπ. 564). Γουδ., σ. 409, 1. Ὡρίων, Ἐτυμ., σ. 110, 2. Σχολ. Ἰλ. Σ 38.

54. B. Schmidt, σ. 91. Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 325 (Κάρπαθος). *Ἐξωτερικὰ* (;) ἐν Κύθνῳ (Ἐφ. Φιλομ., 1861, σ. 1881).

55. *Ξωτικὲς γυναῖκες* ἐν Κεφαλληνίᾳ (Schmidt, αὐτ.).

56. *«Ξωτικαὶ* αἱ μυθολογούμεναι νυκτεριναὶ νύμφαι» (Ἤπειρος: Κ[ρομμύδη], Ἀκολουθία τῆς διατριβῆς, Βιέννη 1811, σ. 25). *«Ξωθικιά.* Νεράιδα, συνήθως λέγεται εἰς πληθ. ἀριθμὸν *ξωθικαί»* (Ἤπειρος: Ζωγρ. ἀγ. Α' 50). *Ξωθιὲς* καὶ σύνθετον *ξουθκονέρι* ἐν Ἠπείρῳ (Γ. Χασιώτης, ἐν Χρυσαλλ. 1865, τ. Γ', σ. 9). *Ξουθκὲς* τοπωνυμία ἐπὶ τῶν Πιερίων ὀρέων, ἀπὸ τῶν διαιτωμένων ἐκεῖ Νεράιδων (Βελβεντός: Μπουντώνας ἐν Ἀρχ. νεωτ. Ἕλλην. Α' β', σ. 97 καὶ Πολίτου, Παραδ., ἀρ. 684, σ. 402).

57. Hahn, Alban. Studien, I 161, III 18.

58. NEM, σ. 428.

59. Κέρκυρα: Γερασίμου Σαλβάνου, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων, ἐν Ἀθ. 1918, σ. 26. Ἐν Πόντῳ ἀπευχὴ *Ἔξου καὶ μακρὰ καὶ ἀπόμακρα:* Βαλαβάνης ἐν Ἀρχ. νεωτ. Ἕλλην., Α' γ', σ. 135.

ὀνόματος *Ἀναράδινες*. Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος *Ἂς ἐμᾶς καλοὶ* (= μακρὰν ἡμῶν ὦ ἀγαθοί) καλοῦνται ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου καὶ οἱ Καλλικάντζαροι[60].

Ἀγερικὰ (τὰ) καλοῦνται καὶ αἱ Νεράιδες ἐν Σικίνῳ[61], *Ἀγεραγίδες* δὲ ἢ *Γεραγίδες* καλοῦνται, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 491) ἐν Χίῳ, κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ *ἀγερικό*, ὅπερ εἶναι συνηθέστατον γενικὸν ὄνομα δαιμονίων[62].

Ἀνεμικὲς ἐν Μακεδονίᾳ[63] καὶ *Ἀνεμογαζοῦδες* ἐν Γορτυνίᾳ[64] λέγονται εἰδικώτερον αἱ ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ ἐγκεκλεισμέναι Νεράιδες, καθὼς καὶ πᾶν μετὰ τοῦ ἀνέμου φερόμενον ἐξωτικόν. Ἐν δὲ Γρεβενοῖς τῆς Μακεδονίας *Ἀνεμικὲς* εἶναι αἱ Νύμφαι, αἱ προξενοῦσαι εἰς τοὺς ἀνθρώπους κακὰ τὸ ἔαρ, μάλιστα τὸν Μάρτιον[65]. Εἶναι δηλ. αἱ *Ἀνεμικὲς* αἱ ἀλλαχοῦ καλούμεναι *Δρύμες*, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Ξωνέρια (τὰ) ἐν Γρεβενοῖς τῆς Μακεδονίας λέγονται τὰ δαιμόνια τῶν ὑδάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται ἰαματικαὶ δυνάμεις (*ἀνεμονέρια*)[66]. Κυρίως δὲ τὰ δαιμόνια ταῦτα εἶναι Νεράιδες.

Μάϊσσα ἤτοι μάγισσα διὰ τὴν κακοποιὸν ἐνέργειαν αὐτῆς λέγεται ἐν τῷ Πόντῳ ἡ Νεράιδα[67]. Ἐν Ὄφει τοῦ Πόντου ἡ ἐπίκλησις αὕτη εἶναι σπανιωτέρα, σύνηθες δ' εἶναι τὸ ὄνομα *Νεραϊδή*[68].

Ὡς σημειώνει ὁ Ι. Βαλαβάνης ἐν τῷ γλωσσαρίῳ του (ΑΛ) ἡ *Μάγισσα* πιστεύεται ὅτι εἶναι δαιμόνιον πνῖγον τὰ παιδία, ὅθεν ἐν Πόντῳ, φαίνεται, αἱ περὶ Νεράιδων δοξασίαι ἀνεμίγησαν πρὸς τὰς περὶ παιδολετείρων δαιμόνων καὶ ἀφοῦ ἐπεκράτησαν αὗται, ἡ *Μάγισσα* ἀντιστοιχεῖ παρ' αὐτοῖς μᾶλλον πρὸς τὴν παιδοπνίκτριαν Γελλὼ παρὰ πρὸς τὴν Νεράιδαν. Ἡ σύγχυσις αὕτη παρατηρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ. Καὶ ἐνιαχοῦ μὲν εἰς τὰς Νεράιδας ἀποδίδονται χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα τῆς Γελλοῦς, ὡς ἐν Ρόδῳ, ὅπου πιστεύουσιν ὅτι αἱ Νεράιδες πνίγουσι τὰ βρέφη[69]. Ἐν ἄλλαις δὲ νήσοις τοῦ Αἰγαίου μόνον τὸ ὄνομα Γελλὼ ὑποκατέστη εἰς τὸ ὄνομα τῆς Νεράιδας, ἀλλ' ἡ παράστασις τῆς μετονομασθείσης Νεράιδας ἔμεινεν ἀμετάβλητος, οὐδεμίαν ὑποστᾶσα ἐπήρειαν ἐκ τῶν περὶ Γελλοῦς δοξασιῶν. Καὶ ἐνιαχοῦ μὲν μόνον τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τῆς Νεράιδας, τὸ δὲ ὄνομα Νεράιδα εἶναι ἄγνωστον, σπανιώτατα δὲ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον εἶναι ἐξ ἴσου εὔχρηστα καὶ τὰ δύο ὀνόμα-

60. Πολίτου, Παραδ., σ. 1258.

61. Ζωγράφ. ἀγ. Α', σ. 434.

62. Πολίτου, ΝΕΜ 429. 430. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 92.

63. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 857. Παρνασσός, τ. ΣΤ', σ. 400.

64. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 856. Πολίτου, ΔΜΜ ἐν Παρνασσῷ, τ. Δ', σ. 765. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή, σ. 383.

65. Λαογρ. ΣΤ' 113.

66. Λαογρ. ΣΤ' 113.

67. Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀνθ. Παπαδοπούλου καὶ ΑΛ.

68. ΚΠ. Σύλλ. ΙΗ', σ. 152.

69. Μπιλιώτη-Κατρέ, Ἡ νῆσος Ρόδος, 1881, σ. 299.

τα ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας[70]. Ἀλλὰ συνήθως ὅπου συνυπάρχουσι τὰ ὀνόματα Γελλὼ καὶ Νεράιδα δηλοῦσι δύο διαφόρους καὶ διακεκριμένας ἀλλήλων μυθικὰς παραστάσεις[71]. Ἡ Νεράιδα λοιπὸν λέγεται *Γελλοῦδα* ἢ *Ἀγελλοῦδα*, πληθ. -ες, ἐν Καδιάντα τῆς Χίου[72], *Γιαλλοῦ* -*δες* ἢ *Ἀγελλοῦδα* -*ες* ἐν Μυκόνῳ καὶ Τήνῳ[73] καὶ *Γιαλλοῦ* ἐν Τήλῳ (ΑΛ) καὶ *Ἀναγριαλοῦδα* -*ες* ἐν Σιδεροῦντι τῆς Χίου, ἴσως ἐκ συμφυρμοῦ τοῦ *ἄγρια* καὶ τοῦ *Γιαλλοῦ* καὶ κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ *Ἀνεραγίδα*[74]. Τὸ ὄνομα *Ἀγελλοῦδες* ὁ B. Schmidt καὶ ἄλλοι ἐτυμολογοῦσιν ἐκ τοῦ *αἰγιαλός*[75] καὶ συνάγουσιν ὅτι ὑπεμφαίνει ὡς ἐνδιαιτήματα αὐτῶν τοὺς αἰγιαλοὺς καὶ τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας παιδολετείρας δαίμονος Γελλοῦς, περὶ ἧς θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 852.

Αἱ πλεῖσται τῶν ἄλλων ἐπικλήσεων τῶν Νεράιδων ἐκφράζουσιν ὑποκορισμὸν ἢ σέβας, ἐνίοτε δ' ὅμως γίνεται χρῆσις τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ πρὸς εὐφημισμόν. Ἡ συνηθεστάτη ἐπίκλησις εἶναι *Κυράδες*[76], *Κυράτσες*[77] καὶ *Ἀρχόντισσες*[78], ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς ἀρχαίας τῶν Νυμφῶν καὶ ἄλλων θεοτήτων ἐπικλήσεις *Κυρίαι*[79] καὶ παρὰ Ρωμαίοις Dominae[80], παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς patnis[81]. Συχνότατα εἰς τὰς ἐπικλήσεις ταύτας προστίθεται τὸ

---

70. Ὡς ἐν τῇ νήσῳ Τήλῳ, ὅπου ἐξ ἴσου εὐχρηστα εἶναι τὰ ὀνόματα *Γιαλοῦδα* καὶ *Ἀνεραδα*.

71. Οὕτως ἐν Λέσβῳ *(Γιλλοῦ)*, ἐν Θήρᾳ *(Γιλλοῦ)*, ἐν Ἀμοργῷ, Σύμῃ *(Γιαλλοῦ)* *οὐδὲν ἔχει* κοινὸν πρὸς τὴν Νεράιδαν, ἀλλ' εἶναι ἡ ἅρπαξ τῶν βρεφῶν δαίμων.

72. Ἄμαντος ἐν Χιακ. Χρονικ. Β' 94.

73. Βλ. σημείωσιν εἰς Παραδ. ἀρ. 663. Βάλληνδαν ἐν Ἐφ. Φιλομ. 1861, σ. 1826. Πάργα, σ. 40.

74. Χιακὰ Χρονικὰ Β' 101.

75. B. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 101. Th. Bent, The Cyclades, σ. 496. Ὁ Βάλληνδας ἔνθ' ἀν. νομίζει τὸ *Ἀγελλοῦδες* ὡς παραφθορὰν τοῦ *Αἰγιαλίδες* (νύμφαι).

76. Πολίτου, ΝΕΜ, σ. 96. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 191 (Ἀράχοβα Λεβαδείας). Lawson, ἔνθ' ἀν., σ. 32.

77. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 101 (Κεφαλληνία).

78. Αὐτ. (ἐπίσης). Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλ., σ. 369 (Χίος).

79. «Κυρίαις Νύμφαις» ἐν ἀναθηματικαῖς ἐπιγραφαῖς Θράκης (Dumont, Mélanges d' archéologie, σ. 427. Bull. de Corresp. hellén., 1897, τ. 21, σ. 119 κἑ).

80. «Dominae Nymphae» ἀναθ. ἐπιγρ. (CIL. 2, 1164).

81. Ἐπίθετον τῶν θεαινῶν τῶν ὑδάτων Apah. (Βλ. El. H. Meyer, Indogermanische Mythen I, σ. 185). Καὶ ἔν τισι χωρίοις τῶν Πυρρηναίων αἱ Fées ἐπικαλοῦνται Les Dames (Treveret ἐν Revue des cours littéraires, τ. V, σ. 536), ἐν Νορμανδίᾳ δὲ Demoiselles (Mélusine, τ. I, σ. 12).

ἐπίθετον *καλός*, ὅθεν *Καλὲς Κυράδες*[82], *Καλὲς ἀρχόντισσες*[83] καὶ μονολεκτικῶς *Καλοκυράδες*[84] ἢ *Καλοκεράδες* ἢ *Καλοτσιουράδες*[85]. Τὸ δὲ ἐπίθετον *καλός*, ἀλλ' ὑπὸ τὴν κυρίαν σημασίαν αὐτοῦ καὶ ὄχι τὴν σημερινὴν τοῦ ἀγαθός, συνήπτετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πρὸς ἐπικλήσεις τῶν Νυμφῶν[86]. Καὶ ἐν Γαλλίᾳ αἱ Fées ἐκαλοῦντο ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων bonnes, bonnes dames[87], ἐν Ἀγγλίᾳ, Σκωτίᾳ, Ἰρλανδίᾳ *καλὸς λαὸς* ἢ *καλοὶ γειτόνοι* (the good people, doane chi)[88], ἐν Γερμανίᾳ gute holden αἱ Elben[89]. Ὅμοια εἶναι ἡ ἐπίκλησις τῶν Νεράιδων ἔν τισι νήσοις τοῦ Αἰγαίου *Καλὲς γυναῖκες*[90], ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰς μεσαιωνικὰς θηλέων δαιμονίων bonnes femmes, gute Frauen, bonnae mulieres[91].

Συγγενῆ πρὸς ταύτας εἶναι τὰ εὐχετικὰ ὀνόματα: *Καλομοῖρες*[92] *Καλότυ-*

---

82. Πολίτου, NEM, σ. 96. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 101. L. Ross, Reisen auf den griech. Inseln, τ. III, σ. 45 (Ἀθῆναι καὶ περίχωρα), σ. 182 (Ἀθῆναι καὶ Θῆβαι). Νεοελλ. ἀνάλ. Α', σ. 323 (Μῆλος). Α. Παπαδιαμάντη, Ἡ φόνισσα, 1912, σ. 136 (Σκίαθος). Γάσπαρη, Ἡ νῆσος Ἀμοργός, σ. 74 (Ἀμοργός). *Καλὲς Κιουράδες* αἱ Νεράιδες καὶ ἐν Νάξῳ (κατ' ἀνακοίνωσιν Γαβρ. Λεγάκη, 1888). *Καλὲς Κυράδες* τοπωνυμία πηγῆς παρὰ τὰς Θήβας (H.N. Ulrichs, Reisen u. Forschungen in Griechenland, τ. II, σ. 81. Κ. Κοράδες κατὰ τυπογραφικὸν λάθος).

83. Allatii, De qvor. opin, σ. 158 (Χίος). Κοραῆς εἰς Στράβ., τ. Δ', σ. 176. Ἄτακτα, τ. Β', σελ. 258. Πολίτης, ἔνθ' ἀν. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 100. Lawson, ἔνθ' ἀν. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλ., σ. 369. Ἄμαντος ἐν Χιακ. Χρον., σ. 104 (Μεστὰ Χίου).

84. Πιττάκης ἐν Ἐφημ. ἀρχαιολ., 1852, σ. 648.657 (Ἀθῆναι). L. Ross, Erinner. u. Mittheil. aus Griechenl., σ. 57 (Ἀθῆναι, Θῆβαι). Πολίτου, Παραδ., σ. 400, ἀρ. 676 (Μῆλος), σ. 351, ἀρ. 618.

85. Ἀθῆναι, κατ' ἀνακοίνωσιν Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου καὶ ἄλλων. Καμπούρογλου, Ἱστ. Ἀθηναίων, τ. Α', σ. 218.222 *(Καλοκιουράδες)*.

86. «Νύνφαις καλαῖς κούραις» ἐν ἀχαϊκῇ ἐπιγραφῇ τῶν μ. Χ. ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀθήναιον, τ. Ζ'., σ. 210).

87. Maury, Les fées au moyen âge, σ. 35. Le roman de la rose, Méon, στ. 18637.

88. Irische Elfenmärchen übersetzt von J. Grimm, 1826, σ. IX. XX.

89. K. Simrock, Deutsche Mythol., 4η ἔκδ., § 124, σ. 425.

90. Ζωγρ. ἀγών Α' 323 (Κάλυμνος). Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, σελ. 129. ΑΛ (Κάρπαθος).

91. Grimm, Deutsche Mythol., ἔκδ. 4η, σ. 357. 435. 835.

92. Ἰκαρία: Σταματιάδου, Ἰκαριακά, σ. 130. Νεολόγου Ἐπιθεώρησις, σ. 497. Ζωγρ. ἀγ. Α' 429. – Κρήνη (Τσεσμές): Ζωγρ. ἀγ., αὐτ. – Χίος: ΑΛ.–Ζάκυνθος: Βλ. Πολίτου, Παραδ., ἀρ. 267. –Χαλκιδική: Μ.Χ. Ἰωάννου, Θερμαΐς, σ. 63.

χες[93], *Καλόγνωμες*[94], *Χαιράμενες*, *Καλόκαρδες*[95], *Καλορίζικες*[96]. Παραπλησία ἀλβανικὴ ἐπίκλησις τῶν Νεράιδων εἶναι *φατ μίρε* (εὐτυχισμένες)[97].

Ὑποκοριστικαὶ δὲ ἐπικλήσεις τῶν Νεράιδων μοὶ εἶναι γνωσταὶ αἱ ἑξῆς: *Καλοῦδες*[98]. Ὁ Ἄμαντος ὑπολαμβάνει τὴν ἐπίκλησιν ταύτην εὐφημητικήν, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ὅτι πρέπει νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς ἐγκωμιαστικάς. Ἡ λέξις *καλοῦδα* (ἐκ τοῦ *καλὸς* καὶ τῆς θηλ. ὑποκοροστικῆς καταλήξεως *-οῦδα*) εἶναι ἐν χρήσει πολλαχοῦ εἰς τὴν σημασίαν τῆς περικαλλοῦς νεάνιδος ἢ τῆς ἀγαστῆς ἐρωμένης[99], ὡς κύριον δ' ὄνομα ἐπιχωριάζει ἐν Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Πελοποννήσῳ καὶ ὑπὸ τοὺς τύπους *Καλούδω* ἐν Ἠπείρῳ καὶ Πελοποννήσῳ καὶ *Καλουδῶ* ἐν Μυκόνῳ[100]. *Χαριτωμένες*[101], *Κοράσια (Κορίτσα, Κουρίτσα)*[102], *Κοπέλλες*[103], ἀντιστοιχοῦσαι ἀκριβῶς πρὸς τὰς ἀρχαίας τῶν Νυμφῶν ἐπικλήσεις *κόραι (κοῦραι)* καὶ *παρθένοι*[104] καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ γενικὸν ὄνομα τούτων *Νύμφη*, ὅπερ κυρίως ἐσήμαινε τὴν ἀκμαίαν νεάνιδα. Καὶ τὸ ὄνομα *Νύφη* ἐπίσης, ὅπερ φέρεται ἐν Καλλιάνδρᾳ τῆς Κασσανδρείας τῆς Χαλκιδικῆς ἀντὶ τοῦ *Νεράδα*[105], πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς τοιαύτη νεωτέρα ὑποκοριστικὴ ἐπίκλησις μᾶλλον καὶ ὄχι ὡς αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον, διατηρηθὲν μέχρις ἡμῶν.

---

93. Μαγέρη Γρεβενῶν: Λαογρ. ΣΤ΄ 113.— Ζαγόρι: Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 101. Συνήθως τὸ *Καλότυχη* εἶναι εὐφημητικὸν ὄνομα τῆς πανώλους, ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ κακοποιῶν δαιμονίων, συνοδῶν τῶν Μοιρῶν (Παραδ., ἀρ. 922).

94. Μεστὰ Χίου: Χιακὰ Χρον. σ. 104. —Ἀκαρνανία: Παραδ., σ. 417, ἀρ. 707.

95. Κεφαλληνία: Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 101. Ἀλλ' ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ταῦτα συνηθίζονται μᾶλλον ὅταν προσφωνῶσι τὰς Νεράιδας, τὰς ὁποίας φαντάζονται διερχομένας ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ (πρβλ. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 105).

96. Ἐν Γραλίστᾳ τῆς Θεσσαλίας: Πολίτου, Παραδ., ἀρ. 698.

97. Hahn, Alb. Stud. I 161.

98. Μεστὰ Χίου: Χιακὰ Χρον., σ. 104.

99. Αἰτωλία, Ἰκαρία: ΑΛ.— Λέσβος: Kretschmer, Der lesb. Dialekt, σ. 352.

100. Μπούτουρα, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα, σ. 162. Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 82.

101. Μεστὰ Χίου: Χιακὰ Χρον., σ. 104.

102. Ζάκυνθος, Ἀράχοβα Λεβαδείας: Schmidt, σ. 100.

103. Ἀράχοβα: Αὐτ.

104. Preller-Robert, Griech. Mythol. I 718. El. H. Meyer, Indogerm. Mythen, σ. 185. Schmidt, ἔνθ' ἀν., Σίττλ, εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. 140. Πρβλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἀχαϊκὴν ἐπιγραφὴν (σημ. 86). Ὁ Schmidt ἐν N. Jahrb. f. k. Altert., 1911, τ. 27, σ. 652 ἀναφέρει καὶ ὁμοίαν ἐπίκλησιν θηλειῶν δαιμόνων παραπλησίων πρὸς Νύμφας ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς Σικελίας αἱ «Παῖδες» (παρὰ G. de Sanctis ἐν Bolletino di filologia classica, 1901, τ. 8, σ. 135 κἑ). Ὅμοιαι ἐπικλήσεις τῶν fées, παρὰ Γάλλοις: bonnes, franches pucelles (Maury, ἔνθ' ἀν.) καὶ παρὰ Γερμανοῖς Bergfräulein, Holzfräulein, Waldfräulein, Wasserfräulein, κτλ. Παρ' Ἀλβανοῖς δὲ *νουσ ε μάλλιετ* = νύμφαι τῶν βουνῶν (Hahn, I 161).

105. Μ.Χ. Ἰωάννου, Θερμαΐς, Ἀθ. 1879, σ. 63.

Εὐφημητικὰ δ' ὀνόματα τῶν Νεράιδων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀποτρέψωσι τὴν ἐπήρειαν αὐτῶν, καθιστῶντα αὐτὰς μειλιχίους, εἶναι τὸ ἐν χρήσει ἐν Καστορίᾳ τῆς Μακεδονίας *Μελιτένιες*[106], ἴσως δὲ καὶ τὸ χιακὸν *Μελιγάνες* (κατ' ἀνομοίωσιν ἀντὶ *Μελιγάλες*)[107], ἀμφότερα πλασθέντα ἐκ τῆς ἐπῳδῆς *Μέλι καὶ γάλα*, τῆς ἐκφωνουμένης πρὸς ἀποτροπὴν κατὰ τὴν ἐν ἀνεμοστροβίλῳ ὑποτιθεμένην διάβασιν αὐτῶν.

Ἐνιαχοῦ διακρίνουσι διάφορα γένη Νεράιδων, συνήθως κατὰ τοὺς τόπους ὅπου διαιτῶνται ἢ καὶ κατὰ τὰς ἀποδιδομένας εἰς αὐτὰς ἐνεργείας. Διακρίνουσι δὲ εἴτε δι' ἐπιθετικοῦ εἴτε δι' ἄλλου τινος προσδιορισμοῦ, οἷον *Νεράιδες βουνήσιες, θαλασσινές, τοῦ γιαλοῦ*, (βλ. σημ. εἰς ἀρ. 659) εἴτε δι' ἰδιαιτέρου ὀνόματος. Ἐν Νάξῳ *Ἀνεράιδες* μὲν καλοῦνται αἱ τῶν ποταμῶν, λιμνῶν, βραχωδῶν καὶ ἀποτόμων παραλιῶν, ὀρέων καὶ σπηλαίων, αἱ δὲ τῶν πεδιάδων *Καλὲς Κιουράδες*[108]. Ἐν Γρεβενοῖς τῆς Μακεδονίας αἱ μὲν *Νεράιδες* εἶναι τῶν πηγῶν καὶ τῶν ὑδάτων ἐν γένει, τὰ *Ξωνέρια* τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων, αἱ *Καλότυχες* τῶν σπηλαίων καὶ τῶν ἀβάτων τόπων καὶ αἱ *Ἀνεμικὲς* αἱ κατὰ τὸ ἔαρ, ἰδίως τὸν Μάρτιον, ἐπηρεάζουσαι τοὺς ἀνθρώπους *Νύμφαι*[109]. Εἶναι δὲ αἱ Ἀνεμικὲς αὐταὶ αἱ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομαζόμεναι *Δρύμες* ἢ *Δρύμνες*, ἐν Σύμῃ δ' *Ἀλουστίνες*, περὶ ὧν ἐκτενέστερος λόγος γίνεται ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 657. Ὁ Κ. Οἰκονόμος[110] παρατηρεῖ ὅτι τὰς Δρύμνας οἱ Αἰγινῆται καλοῦσιν «ὀρθότερον» *Δρυάδας*, διατηροῦντες μέχρι τῆς σήμερον τὸ ἀρχαῖον ὄνομα. Ὅτι δ' ὅμως ἐν Αἰγίνῃ ἀκούεται ἀκόμη τὸ ὄνομα *Δρυάδες*, μεθ' ὅλας τὰς ἐρεύνας μου δὲν ἐδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, πάντως δὲ δὲν φαίνεται δυνατὴ ἡ διατήρησις παντελῶς ἀδιαφθόρου τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς περιττοσυλλάβου κλίσεως αὐτοῦ. Ἰδιαίτερον ὄνομα γένους Νυμφῶν τῶν πηγῶν εἶναι ἐν Πόντῳ *Πεγαδίσ'τρα*, περὶ οὗ ἐν τῇ σημειώσει εἰς ἀρ. 669. Ἂς μὴ παραλίπωμεν δὲ καὶ τὴν *Φόραν*, τὴν ὀνοσκελῆ Νεράιδαν περὶ ἧς διελάβομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει.

Ἐξαιρετικῶς δὲ φέρονται καὶ δύο ξενικὰ ὀνόματα, ἐν μὲν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας *Ζαμπέττα*[111], εἰς μέρη δέ τινα τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας

---

106. Lawson, ἔνθ' ἀν., σ. 151. Πρβλ. τὸ ἀρχαῖον *Μελίτη*, ὄνομα Ναϊάδων καὶ μιᾶς τῶν Νηρηίδων, καθὼς καὶ τὸ ὄνομα Νυμφῶν *Μέλισσα*. (Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Roscher, Lex. d. Myth., τ. II, σ. 2643 κἑ. 2637).

107. Ἐν Ὀλύμποις τῆς Χίου: Χιακ. Χρον., σ. 104.

108. Κατ' ἀνακοίνωσιν Γαβρ. Λεγάκη.

109. Λαογρ. ΣΤ' 113.

110. Περὶ προφορᾶς τῆς Ἑλλ. γλώσσης, σ. 768. Καὶ ὁ Sieber (Reise nach Kreta, τ. I, σ. 432) γράφει ὅτι καὶ σήμερον ἐν Γωνιαῖς τῆς Κρήτης δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξαλειφθῆ ἡ πίστις εἰς τὰς Νεράιδας καὶ τὰς Δρυάδας, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐννοεῖ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα Δρυὰς σῴζεται, ὅπερ ἄλλως δὲν εἶναι ἀκριβές.

111. Ἀρχελάου, Σινασός, σ. 10.

Σαμοντίβα[112] ἢ *Σαμοβίλα*[113]. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων εἶναι τὸ ἰταλικὸν ὑποκοριστικὸν τοῦ ὀνόματος Ἐλισάβετ (Elisabetta) ἐπιχωριάζον ὡς βαπτιστικὸν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος[114], ἄγνωστον δὲ τίνος λόγου ἕνεκα κατήντησε νὰ σημαίνῃ τὴν Νεράιδαν ἐν Σινασῷ. Ἴσως ἐκ προσωπικοῦ ὀνόματος μιᾶς Νεράιδας, ὁποῖα τἀναγραφόμενα ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 814 παραδόσει, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι κοινὰ βαπτιστικὰ γυναικεῖα ὀνόματα, προῆλθεν ἡ γενικωτέρα χρῆσις πρὸς δήλωσιν ὅλων τῶν Νεράιδων. Τὰ δ' ἄλλα ὀνόματα εἶναι δύο τύποι τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος τῶν ἀντιστοιχούντων πρὸς τὰς Νεράιδας δαιμονικῶν ὄντων παρὰ τοῖς Βουλγάροις[115]. Ὁ μὲν τύπος Samodiva ἐπιχωριάζει ἐν Θρᾴκῃ, ὁ δὲ Samovila ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ[116]· παρ' ἡμῖν ἐσημειώθησάν τὸ μὲν *Σαμοντίβα* ἐν Στενημάχῳ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, τὸ δὲ *Σαμοβίλα* ἐν Μελενίκῳ τῆς βορείου Μακεδονίας. Ἐν Μακεδονίᾳ προσέτι, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰω. Μιχαήλ[117], λέγουσι τὰς Νεράιδας καὶ *Καλὰς Νάβας*, δὲν σημειώνει δ' ὅμως ποῦ τῆς Μακεδονίας ἤκουσε τὴν ὀνομασίαν ταύτην καὶ ὑπὸ τίνων λεγομένην. Ἴσως τὸ Νάβα εἶναι τὸ κουτσοβλαχικὸν νοάνα (νέα).

Ἄλλο ὄνομα τῶν Νεράιδων, *Μιλιαοῦρες* φερόμενον ἐν Ἀρμοκλείοις τῆς Χίου[118], εἶναι ἀδήλου προελεύσεως καὶ σημασίας. Ὁ Σίττλ[119] ὑπολαμβάνει ὅτι εἰδικὸν ὄνομα τῶν Νεράιδων εἶναι καὶ τὸ *Ἀρμυροποῦλα*, ἐμφαῖνον τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸν ἁλμυρὸν πόντον· ἀλλ' ἐπλανήθη νομίσας ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι[120] ἀναφέρεται εἰς Νεράιδαν· διότι τὸ ὄνομα εἶναι ἐθνικὸν (Ἀρμυροποῦλα «ἀπὸ τὸ Ἀρμυρό») καὶ ἐν πλείσταις παραλλαγαῖς τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος κεῖται Ἀρμενοποῦλα ἀντὶ Ἀρμυροποῦλα, οὐδὲν δ' ὑποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ Νεράιδας.

ΑΝΑΣΚΕΛΑΔΕΣ

Τὸ ὄνομα *Ἀνασκελὰς* παρετυμολογοῦσιν ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ *ἀνάσκελα*, «διότι μία τῶν συνηθεστέρων στάσεων, ἃς λαμβάνουσι προκειμένου νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς ἄνθρωπον εἶναι νὰ ἐξαπλῶνται ἀνάσκελα ἐν τῷ μέσῳ τῆς

---

112. Σκορδέλης ἐν Πανδώρ., τ. ΙΑ', σ. 472. Ὁ B. Schmidt, ἔνθ' ἀν., σ. 141, ἀνέγνω ἐσφαλμένως *σαμοντίθα* ἕνεκα τοῦ ἀμυδρῶς τυπωθέντος ἐν τῇ Πανδώρᾳ στοιχείου τῆς λέξεως, ἐπίσης καὶ ὁ G. Meyer, Neugr. Studien, τ. II, σ. 55 καὶ οἱ παρὰ τοῦ Schmidt παραλαμβάνοντες Βούλγαροι D. Matov, Gretchko-Bulgarski Studii, Sofija 1893, σ. 62 καὶ Iv. Schischmanov, Prinos kum Bulgarski narodna etimologia, Sofija 1893, σ. 113.

113. Abbott, Macedonian Folk-Lore. σ. 242.

114. Μπούτουρα, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα, σ. 123.

115. Βλ. περὶ τούτων Rosen, Bulgar. Volksdichtungen, Leipzig 1879, σ. 35. A. Strauss, Die Bulgaren, σ. 122. 154 κέ.

116. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, σ. 104.

117. Μακεδονικά, σ. 20.

118. Χιακὰ χρονικά, Β' 104.

119. Εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. 243.

120. Παρὰ Passow, ἀρ. 522. Πρβλ. Πολίτου, Ἐκλογαί, ἀρ. 172.

ὁδοῦ»[121]. Προδήλως δ' ὅμως εἶναι παραφθορὰ κατὰ παρετυμολογίαν τοῦ ἀρχαίου *ὀνοσκελής*, ἀντικατασταθέντος τοῦ πρώτου συνθετικοῦ διὰ τῆς προθέσεως *ἀνά*[122]. Ἐν Μυκόνῳ ἐπιχωριάζει ὁ τύπος *Ἀδιάσκελας*[123], ὑπεισελθούσης ἀντὶ τῆς *ἀνὰ* ἑτέρας προθέσεως, τῆς *διά*, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ διασκελῶ, διασκελίζω. Ἡ κατάληξις *-ἀς*, πληθ. *-ἄδες*, φαίνεται ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς συνάγομεν ἐκ τοῦ θηλ. *Ὀνοσκελοῦ*, ἀπαντῶντος ἐν μεσαιωνικῷ κειμένῳ[124].

Κοινὸν ἐν Κρήτῃ εἶναι ἄλλο ὄνομα τῶν αὐτῶν δαιμονίων *Ἀτσουπάδες*[125], ὅπερ ὡς ὄνομα ἰδίας κατηγορίας δαιμόνων φέρεται ἐν τῇ Σολωμονικῇ[126], ἐκφερόμενον ὁμοίως εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι νῦν ἐν χρήσει ὡς τοπωνυμικὸν ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἐν Κρήτῃ[127], ὡς ἐπίθετον δὲ τὸ *ἀτσουπὰς* φέρεται ἐν Κύπρῳ, σημαῖνον τὸν δύστροπον, ταραξίαν, κατεργάρην[128]. Ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ *Ἀτζουπάδες* (ἢ *Ἀτσουπάδες*), ἢ *Ἀτζυπάδες* σημαίνει τοὺς δορυφόρους ἢ τοὺς φρουροὺς τῶν πυλῶν[129]. Τίς ἡ πρώτη δ' ὅμως καὶ κυρία σημασία τοῦ ὀνόματος δὲν εἶναι σαφές· ἀλλ' ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας βυζαντινοῦ χρονογράφου, συνήπτετο πρὸς τὸ ὄνομα ἡ ἔννοια τοῦ σκοτεινοῦ καὶ μέλανος, διὸ εἷς ἐκ τῶν συνωμοτῶν δολοφόνων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, Θεόδωρος, μελάγχρους τὴν ὄψιν, ἐπωνομάζετο

---

121. Ι. Κονδυλάκης ἐν Ἑστίᾳ, 1884, τ. ΙΖ΄, σ. 318.

122. Χατζιδάκι, ΜΝΕ, τ. Β΄, σ. 313 καὶ ἐν Ἀθηνᾷ ΚΔ΄ 27.

123. K. Dieterich, Sprache u. Volksüberlieferung d. südl. Sporaden, σ. 225 «*ἀδιάσκελας*= Gespenst an den Kreuzwegen».

124. Διαθήκη τοῦ Σολομῶντος ἐν Migne, P.G., τ. 122, σ. 1320 d. Ὁ Caulminus παραθέτων τὸ χωρίον τοῦτο ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ψελλοῦ, ὀρθῶς ἀπέφυγε νὰ παραδιορθώσῃ τὸ ὄνομα, ὡς εἶναι παραδιωρθωμένον (*Ὀνοσκελίδα*) ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Migne (πρβλ. αὐτ., σελ. 859).

125. Κατὰ τὸν Γ. Ἰακ. Καλαϊσάκην (ΔΙΕ Β΄ 423) οἱ *Ἀτσουπάδες* μόνον ἐν ταῖς ἀνατολικωτέραις ἐπαρχίαις τῆς Κρήτης λέγονται *Ἀνασκελάδες*.

126. Ἐθν. βιβλιοθ. Ἀθηνῶν, κῶδ. 1265, φ. 57α: «ὁρκίζω πᾶν στοιχεῖον ὀνομαζόμενον Ἀτζουπάδες καὶ Βαρυχνᾶν καὶ Γιλλοῦδες». Ὁ κῶδιξ ἐγράφη τὸν ΙΣΤ΄ αἰῶνα.

127. *Ἀτσουπάδες* χωρίον τοῦ πρώην δήμου Ἐλιοῦ, συνοικισμὸς τῆς κοινότητος Χιονᾶτα, κείμενος εἰς πρόβουνον τοῦ Αἴνου ἐν Κεφαλληνίᾳ. *Ἀτζουπάδες* τρία χωρία ἐν Κρήτῃ (τοῦ δήμου Μεγάλης Βρύσης καὶ τοῦ δήμου Ἀρκαλοχωρίου τῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου καὶ τοῦ δήμου Λάμπης τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου). *Ἀτσουπόπουλο* χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου, πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου δήμου.

128. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β΄, σ. 478.

129. «Ὁ δὲ Διογένης καὶ στρατηγός, λογχευθεὶς παρὰ δύο *ἀτζυπάδων* τοῦ Μαλελεΐνου κακὸν θάνατον ἔδωκε» (Συνεχιστ. Θεοφάν., σ. 438, 15 Bonn)· «συνεδαυλίζετο (τὸ πῦρ) ὑπὸ *Ἀτζυπάδων* πολλῶν» (αὐτ., σ. 439, 1)· «ἀγόμενοι ὑπὸ *ἀτζυπάδων*» (αὐτ., σ. 439, 60)· «Τριακοσίους Σαρακηνούς, γέροντας *ἀτσουπάδας* ἔδωκε νὰ φυλάττωσι τριγύροθεν τὲς πόρτες» (Διγενής, Ἄνδρου, στ. 90, σ. 3 Μηλιαράκη). Μεταξὺ τῶν δώρων, τῶν δοθέντων εἰς τὸν Διγενὴ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του, καταλέγονται «καὶ *ἀτζουπάδες* δώδεκα ὡς διὰ ὑποταγήν του» (Διγενής, Ἐσκωριάλ, στ. 1076= Λαογρ. Γ΄ 583)· «ὡς καὶ βαΐτζας καὶ δώδεκα *τσουπάδας*» [γρ. δώδεκα *ἀτσουπάδας*] (Διγενὴς Τραπεζ., στ. 1397, σ. 116 Sathas et Legrand). Ὁ Legrand καὶ ὁ Hesseling (Λαογρ. Γ΄ 552) ὑπολαμβάνουσι τὴν λέξιν θηλυκοῦ γένους καὶ ἑρμηνεύουσι θαλαμηπόλους (chambrières).

Ἀτζυποθεόδωρος «διὰ τὸ τοῦ εἴδους μελάντερον»[130]. Ὅθεν κατὰ ταῦτα πιθανὴ φαίνεται ἡ εἰκασία, ὅτι *Ἀτζυπάδες* ἦσαν Σαρακηνοί[131], καὶ διὰ τὸ μελαψὸν τοῦ προσώπου τὸ ὄνομα κατέστη συνώνυμον τοῦ *Ἀράπηδες*, εὐκόλως διὰ τοῦτο μεταπεσὸν εἰς τὴν ἔννοιαν κακοποιῶν δαιμονίων.

Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀτσουπάδων ὁ καθηγητὴς κ. Π. Καρολίδης μᾶς ἀνεκοίνωσε τὰ ἑπόμενα: «Τὸ ὄνομα ἔχει ἀρχὴν τὸ ἀραβικὸν *χαδζὶπ* (πληθυντ. *χαδζούπ-ουν*). Ἐν τῷ Ἀραβολατινικῷ λεξικῷ τοῦ Freitag τὸ ὄνομα χαδζίπ-ουν ἐξηγεῖται: Qui velum ostendit, qui prohibet et secludit, et speciatim janitor. Ἐκ τῆς πρώτης ἐννοίας ταύτης τοῦ καλύπτειν, σκεπάζειν, ἀποκλείειν ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἀραβικῇ τὸ τοῦ θυρωροῦ, ἰδιαιτέρως δὲ τοῦ ἐσωτερικοῦ θυρωροῦ τῶν ἡγεμόνων, τοῦ ἔχοντος ἔργον τοῦ αἴρειν, τοῦ καταβάλλειν τὸ παραπέτασμα τῆς αἰθούσης τῶν ἡγεμόνων ἢ μεγιστάνων κατὰ τὰ μέχρι τοῦ νῦν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς αὐλαῖς τῶν ἡγεμόνων ἢ καὶ μεγιστάνων Περσῶν ἢ Τούρκων εἰθισμένα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Χαλίφου τῆς Βαγδάτης ἀνετίθετο εἰς ἄνδρας ἐπισήμους καὶ πιστούς, ὁ Χαδζίπ-ουν ἐκτήσατο ἀξίωμα ἐν τῇ χαλιφικῇ αὐλῇ, ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ comes palatii ἐν Εὐρώπῃ ἢ κόμιτος ἀδμισσιόνουμ ἐν Βυζαντίῳ. Οὕτω καὶ ὁ περίφημος ἀσιανολόγος Χριστιανὸς Λάσσεν ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τῶν *Χρονικῶν τοῦ Χαλεπίου* τοῦ Ἄραβος χρονογράφου Κεμαλεδδίν μεταφράζει τὸ χαδζίπ-ουν comes palatii. Ἀλλ' ἐνῷ ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἀραβικῇ μετέπεσεν ἡ λέξις εἰς τὴν σημασίαν τοῦ αὐλάρχου, ἐν τῇ περσικῇ ἡ πρώτη ἔννοια τοῦ hadjub μετέπεσεν εἰς τὴν τοῦ παραπετάσματος· ἐν δὲ τῇ ὀθωμανικῇ τουρκικῇ ἡ λ. χαδζίπ (ἄνευ τῆς ἀραβικῆς καταλήξεως -ουν) διετήρησε τὴν πρώτη σημασίαν τοῦ θυρωροῦ, θρησκευτικῶς δὲ τὴν τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, ὑπηρέτου, φίλου.

Ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους (σ. 439 Bonn) τὸ *Ἀτζυπάδες* ἀποδίδεται διὰ τοῦ satellites (δορυφόροι) καὶ αὕτη φαίνεται ἡ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς χρῆσις τοῦ ὀνόματος. Ἐντεῦθεν δὲ μετέβη καὶ εἰς τὴν γενικωτέραν σημασίαν, ὡς φαίνεται, τοῦ ὁπλίτης καὶ τοιαύτη ἴσως ἡ σημασία τῶν κρητικῶν τοπικῶν ὀνομάτων *Ἀτσυπάδες* καὶ *Ἀτσυπόπουλο*. Πιθανῶς δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἔχουσι σχέσιν πρὸς ὁπλίτας μωαμεθανούς, πεμφθέντας ἐκ Βυζαντίου μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἀνάκτησιν τῆς νήσου καὶ ἀποτελοῦντας στρατιωτικὴν οὕτως εἰπεῖν ἀποικίαν, ὡς ἦσαν αἱ τῶν Ρωμαίων coloniae militares».

---

130. Ζωναρᾶς ΙΣΤ' 28, τ. II, σ. 208 Παρισ.· τ. IV, σ. 90 Dindorf. Πρβλ. τ. Β', σ. 375, 21 Bonn.

131. Πρβλ. Διγεν. Ἄνδρου, ἔνθ' ἀν. Ducange, Gloss. graecit. λ. *ἀτζυπάδες:* «Ex his igitur videtur posse copligi Atzypates fuisse famulos ex Mauritania ve Aethiopia, et ex iis quos vulgo Nigros apellamus».

ΤΕΡΜΕΝΟ *

Ἀξιότιμε φίλε,

Ἡ λέξις *τέρμενο*, τό, καὶ σπανιώτερον κατὰ μετάθεσιν *τρέμενο*, περὶ ἧς μ' ἐρωτᾶτε, εἶναι ἀναμφιβόλως ἰταλικὴ (termino ἢ termine)· ὡς τοιαύτην δ' ἀνεγνώρισαν αὐτὴν καὶ ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα, τ. Β', σ. 347) καὶ ὁ G. Meyer (-Neugr. Studien IV, σ. 89)· ἡ τροπὴ τοῦ *ι* εἰς *ε* πρὸ τοῦ *ν* εἶναι συνήθης ἐκ παλαιῶν χρόνων (πρβλ. Dieterich, Untersuchungen zur Gesch. der griech. Sprache, 1898, σ. 12 κέ. 272).

Ἡ πρώτη σημασία αὐτῆς εἶναι ἡ τοῦ πέρατος, τῆς λήξεως, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ σημασίᾳ γίνεται ἐν Κρήτῃ χρῆσις καὶ τῆς ἰταλικῆς ταύτης λέξεως *τέρμενο* καὶ τῆς ἀντιστοίχου ἑλληνικῆς *τέρμα* (Jeannarakis, Ἄσματα κρητικά, σ. 372). Ἑτέρα σημασία, ἣν ἐπίσης καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ ἔχει, εἶναι ἡ τῆς τεταγμένης προθεσμίας. Οὕτω π.χ. ἐν τῇ *Διηγήσει Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου*, στ. 74 (ἐν Wagner, Carmina Graeca med. aevi, σ. 251):

καὶ μέσα εἰς τὸ τέρμενον ἀπόκρισιν νὰ δώσω.

Εἰδικώτερον δὲ λέγεται καὶ ἐπὶ τῆς τεταγμένης ὑπὸ τῆς μοίρας προθεσμίας τῆς ζωῆς, ἐπὶ τῆς ὥρας τοῦ θανάτου (πρβλ. τὸ γαλλ. il est à son dernier terme= εἶναι ἐπιθάνατος). Οὕτως ἐν δημοτικῷ ᾄσματι παρὰ Λελέκῳ, Ἐπιδόρπ., σ. 198 ὑποτίθεται λέγων ὁ Χάρων:

Ἔφταξενε τὸ τρέμενο, θέλεις δὲ θέλεις ἔλα.

Ἐντεῦθεν ἡ συνήθης μεταφορικὴ χρῆσις ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ μέγα κακόν, συμφορά, ἀγωνία κτλ., ἐν ταῖς φράσεσι *τοῦ ἦρθε τέρμενο, τὸν ἔπιασε τέρμενο*, ἤτοι κατεπλάγη, ἔπαθε δεινότατα, κατελήφθη ὑπ' ἀγωνίας, ἔγινεν ἔκφρων ὑπὸ θυμοῦ. Ὑπόκειται τρόπον τινὰ προσωποποιία τοῦ *τέρμενο*, καταστάντος συνωνύμου τοῦ νόσος, κακόν, ὅθεν αἱ φράσεις αὗται ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς συνηθεστάτας *τὸν ἔπιασε, τοῦ ἦρθε θέρμη, ἀρρώστια, τὸ γλυκό του* κτλ.

Μεταφορικῶς λέγουσι καὶ οἱ Ἰταλοί: esser ridotto in cattivi termini, ἤτοι ὡς λέγομεν ἡμεῖς κοινῶς *κατήντησε σὲ κακὰ χάλια*.

Ἡ δὲ πρὸς τὸν μυθολογούμενον λῃστὴν Τέρμερον συνάφεια τῆς λ. *τέρμενο* μοὶ φαίνεται βεβιασμένη καὶ ἀσύστατος. Πρωτίστως ἀντίκειται αὐτῇ εἰς γλωσσικοὺς κανόνας, διότι ἀδύνατον ἦτο νὰ τραπῇ τὸ *ρ* εἰς *ν*. Ἔπειτα ἡ ἀρχαία παροιμία *Τερμέρ(ε)ια κακὰ* (Μακάρ. 708 καὶ Leutsch, αὐτ., Σουίδ., λ. Μαγνήτων· τὸ Τέρμ. Σχολ. Εὐριπ. Ῥήσ. 505) ἀναφέρεται συνήθως εἰς τὸν κτίστην τῶν ἐν Καρίᾳ ἢ Λυκίᾳ Τερμέρων, ἐκ δὲ τῆς παρὰ Πλου-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Ἁρμονία, τ. Α', τεῦχος Β' (1900), σ. 300-301.

τάρχῳ (Θησ. 11) παραλλαγῆς τοῦ μύθου, καθ' ἣν ὁ Τέρμερος ἀπέκτεινε τοὺς ἐντυχάνοντας παίων τῇ κεφαλῇ, ὅλως ἀπίθανον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι προῆλθεν ἡ σημερινὴ φράσις, μόνον καὶ μόνον διότι λέγεται αὕτη ἐνίοτε καὶ ἐπὶ ἐγκεφαλικοῦ νοσήματος. Ἄλλως δὲ ἀκατανόητον φαίνεται πῶς ἐκ τοῦ Τερμέρου ἢ τῶν Τερμερείων κακῶν θὰ ἐσχηματίζοντο αἱ φράσεις: *τοῦ ἦρθε ἢ τὸν ἔπιασε τέρμενο.*

Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς ὑποσημειοῦμαι.

Ἐν Ἀθήναις 5 Ἀπριλίου 1900.

Ὑμέτερος
Ν.Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

ΗΣΚΙΟΣ*

Ἡ λέξις *ἦσκιος* τὴν σκιὰν κυρίως σημαίνουσα, συνωνυμεῖ καὶ πρὸς τὴν λέξιν *στοιχειό*, ἔχουσα ὅμως εὐρυτέραν ταύτης σημασίαν, διότι λαμβάνεται πρὸς δήλωσιν πάσης δαιμονικῆς ἐπιφανείας, ὡς καὶ τἄλλα συνώνυμα τοῦ στοιχειοῦ ζώδια, *ζούζουλο* κτλ. Εἶναι δὲ αὐτὴ ἡ ἀρχαία λέξις *σκιά*, σχηματισθεῖσα καὶ μεταπλάσασα τὸ γένος εἰς ἀρσενικὸν κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ *ἥλιος*. *Ἦσκιος* σημαίνει καὶ τὴν σκιὰν καὶ τὸ νυχτερινὸν φάσμα, εἶναι δὲ κοινοτάτη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ· τὴν αὐτὴν δὲ ἔννοιαν εἶχε καὶ ὁ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐνίοτε ἁπάντων τύπος τοῦ οὐδετέρου τὸ *σκίον*[1]. Τὸ ἐκ τούτου παραγόμενον ρῆμα *ἡσκιώνομαι* σημαίνει πάσχω ἐξ ἐπηρείας δαίμονος, συνωνυμοῦν πρὸς τὸ *λαβαίνω* ἢ *λαβώνομαι*[2], ἐπίσης σημαίνει νοσῶ, ὡς κοιμηθεὶς ὑπὸ τὴν σκιὰν στέγης[3], ἢ ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου ἔχοντος *βαρὺν ἦσκιον*, ἕνεκα δαιμονικῆς ἐπηρείας (ὁποῖα θεωροῦνται ἡ καρύα, ἡ συκῆ καὶ ἄλλα τινά). Τὸ δὲ οὐδέτερον *ἡσκιωμα* ἔχει καὶ ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν σημασίαν, δηλοῦν καὶ τὸν προξενοῦντα τὸ κακὸν δαίμονα, τὸν *ἦσκιο*[4], καὶ τὸν παθόντα ἐκ τούτου. *Ἦσκιος* λέγεται προσέτι ἐπιδημική τις νόσος τῶν αἰγῶν, ἐκ τοῦ προξενοῦντος βεβαίως ταύτην δαίμονος[5]· πρὸς δὲ τούτοις τὸ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐμφαινόμενον ἦθος αὐτοῦ, ἡ ἐγκατόπτρισις τρόπον τινὰ τῆς ψυχῆς εἰς τὸ πρόσωπον· οἷον *ἔχει καλὸν ἦσκιο* (=ἡ ὄψις του διαθέτει εὐμενῶς τὸν βλέποντα), *τὸν πῆρα ἀπὸ καλόν, ἀπὸ κακὸν ἦσκιο* (= διετέθην εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς πρὸς αὐτόν). Ὁ ἔχων *καλὸν ἦσκιον* λέγεται καὶ μονολεκτικῶς *ἡσκιωτικὸς* (ἐν Ἠπείρῳ). Καὶ τὸ ρῆμα *σκιάζω* ἔχει καὶ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν (ἀόρ. ἐσκίασα) καὶ τὴν τοῦ φοβίζω (ἀόρ. ἔσκιαξα)· παθ. σκιάζομαι, σκιάχτηκα= φοβοῦμαι, ἐφοβήθην[6]. Ἡ δὲ δη-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Ἡμερολόγιον Ἐθν. Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κων/λει, ἔτ. 1(1905), σ. 419-421.

1. «Ἐλέησον τὸν δοῦλόν σου ὁ δεῖνα ἀπὸ τὸ δαιμονικὸν σκίον ὁποῦ ἔχει» (Περὶ τοῦ ἀδελφικοῦ, ἐκ κώδ. τοῦ ΙΣΤ΄ - ΙΖ΄ αἰῶνος ἐν Vassiliev, Anecd. Graecobyz., σ. 336).

2. Βλ. καὶ Ζωγράφειον ἀγῶνα, σ. 14.15.192 (Ἠπείρου).

3. Ζωγράφειος ἀγών, σ. 15 (Ἠπείρου). Ἀθηνᾶ, ἐν Ναυπλίῳ 1831, σ. 107 (Στερεᾶς Ἑλλάδος). Πρβλ. Ἐφημ. Φιλομ. 1857, σ. 296. (Στενήμαχος, τὸ ρῆμα *οὐραντῶ, οὐραντίζω*).

4. *Ἡσκιώματα* τὰ ἐξωτικὰ ἐν Ἠπείρῳ (Ζωγράφειος ἀγών, σ. 42).

5. Βαλαωρίτου, Ποιήματα, τ. Β΄, σ. 527.

6. Βλ. Κοραῆ, Ἄτακτ., τ. Δ΄, σ. 510. Ἐν Βούᾳ τῆς Καλαβρίας τὸ *σ'άζομαι* σημαίνει εὑρίσκομαι ἐν σκιᾷ καὶ φοβοῦμαι (Morosi ἐν Archivio glottologico italiano, τ. IV, σ. 51).

μώδης παροιμία *φοβᾶται καὶ τὸν ἦσκιο του*[7] ἐπὶ τῶν δειλοτάτων λεγομένη, ὑποδηλοῖ ὅτι ὁ δειλὸς ἐξ ὑπερβολῆς φόβου νομίζει ὅτι διατρέχει καὶ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σκιᾶς τὸν κίνδυνον, ὃν οἱ ἄλλοι φοβοῦνται ἐκ τῶν *ἦσκιων*. Ἀλλ' ἐμφαίνει ἐπίσης ὅτι ὑπῆρχε δοξασία, μὴ πιστευομένη πλέον, ὡς παιδαριώδης, καθ' ἣν ἡ σκιὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὃν ὑπερφυσικὸν αὐτοτελές, αὐτὴ ἡ ψυχή, δυναμένη καὶ νὰ βλάψῃ εἰς ὃν ἀνήκει. Ἡ δοξασία δ' αὕτη καταφαίνεται σαφῶς ἐν τῇ συνήθει ἐν Μακεδονίᾳ νουθεσίᾳ τῶν μητέρων πρὸς τὰ τέκνα των: *Μὴν περγελᾶς τὸν ἦσκιο σου, γιατὶ θὰ σὲ πλακώσῃ*[8].

Αἱ λέξεις *στοιχεῖον* καὶ *σκιὰ* ἦσαν ἀνέκαθεν συνώνυμοι. Παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει (Ἐκκλησ. 651), ὅπου τὸ πρῶτον εὑρίσκεται, ἡ λέξις στοιχεῖον σημαίνει τὴν σκιὰν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἐσήμαινε μὲν πιθανώτατα ἡ λέξις κατὰ τὸν Ε΄ π.Χ. αἰῶνα καὶ τὸ γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ κατὰ σύμπτωσιν δὲν περιεσώθη κείμενόν τι ἔχον αὐτὴν εἰς ταύτην τὴν σημασίαν. Καὶ εἰς συγγραφεῖς τοῦ Δ΄ αἰῶνος κεῖται ὄχι σπανίως ἡ λέξις στοιχεῖον εἰς δήλωσιν τῆς σκιᾶς[9]. Τοῦ λόγου δὲ ὄντος περὶ προσδιορισμοῦ τῆς ὥρας τῆς ἡμέρας, ἀδιακρίτως γίνεται χρῆσις εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς τῶν λέξεων στοιχείου καὶ σκιᾶς[10]. Καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ εἶναι συνώνυμα τὰ ὀνόματα *στοιχειὸ* καὶ *ἦσκιος*· τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν συνθέτων· *ὁ ἀλαφρόσκιωτος* (ὁ ἔχων ἐλαφρὸν τὸν ἦσκιον, ὁ δυνάμενος νὰ βλέπῃ τὰ εἰς τοὺς ἄλλους ἀφανῆ στοιχειὰ καὶ ἐξωτικὰ) ἐλέγετο ἐν παλαιοτέροις χρόνοις *ἐλαφρόστοιχος*[11], (καὶ ὑπὸ τῶν Κυπρίων λέγεται νῦν *ἀλαβροστοισ'ειώτης*[12]). Ὁ δὲ *βαρύσκιωτος* ὑπὸ τῶν Κυπρίων λέγεται *βαρυστοισ'ειώτης*.

Προσέλαβε δὲ ἡ λέξις *ἦσκιος* καὶ τὴν ἄλλην σημασίαν τοῦ συνωνύμου *στοιχειοῦ*, τὴν τῆς ἀπολελυμένης τοῦ σώματος ψυχῆς ἢ τοῦ νυκτιπλανοῦς δαίμονος. Εἰς τοῦτο δὲ τὰ μάλιστα συνετέλεσεν ἡ ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων καὶ πλείστων ἄλλων λαῶν συνταύτισις τῆς σκιᾶς πρὸς τὴν ψυχήν. *Σκιὰ* ἑλληνιστὶ καὶ umbra λατινιστὶ ἐσήμαινε καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ τεθνεῶτος[13]. «Κατθανὼν δὲ πᾶς ἀνὴρ | γῆ καὶ σκιά» λέγει ὁ Εὐριπίδης[14]. Αὐτὸς δὲ ὁ θάνατος κατ' εὐφημισμὸν ἐνίοτε λέγεται *σκιά*[15]. Τὴν

---

7. Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας, λ. φοβᾶμαι 34, ὅπου ἀναγράφονται καὶ αἱ ἀρχαῖαι καὶ αἱ ἐν ἄλλαις γλώσσαις παράλληλοι.

8. Μ. Χατζῆ Ἰωάννου, Θερμαΐς, σ. 34.

9. Diels, Elementum, σ. 60.

10. Βλ. Ἡσύχ., λ. δωδεκάποδος· δεκάπουν στοιχεῖον· ἑπτάπους σκιά. Σουίδ., λ. δεκάπουν σκιάν· δεκάπους σκιά. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 651. Πολυδ. Δ΄ 44: «τῇ σκιᾷ δ' ἐτεκμαίροντο τὸν καιρὸν τῆς ἐπὶ δεῖπνον ὁδοῦ, ἣν καὶ στοιχεῖον ἐκάλουν».

11. Σολωμονική, Ἐθν. Βιβλιοθήκης φ. 20 β. Ἱστ. ἑταιρ. φ. 31α. 31β.

12. Λουκᾶ, Λεξιλόγιον, σ. 25. Φιλολογ. ἐπισκέψεις, σ. 4-5. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β΄, σ. 438 *(ἀλαφροστοιχειώτης)*, σ. 486 *(βαρυστοιχειώτης)*.

13. Βλ. Roscher, Lex. d. Myth., τ. II, σ. 240. Nägelsbach, Homer. Theologie ²VII 25, σ. 398 κέ. Πρβλ. Roscher ἐν Jahrbücher f. class. Philol., 1892, σ. 703 κέ.

14. Ἀπ. 536 Nauck (Στοβ., Ἀνθολ. ϟΗ΄, 4. ΡΚΑ΄, 25).

15. Ἡρώνδ. Α. 18. Crusius, Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas, σ. 5.

συνταύτισιν δὲ τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν σκιὰν προϋποθέτει τὸ ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀναφερόμενον μύθευμα, ὅπερ ἐξ ἀσιατικῶν λαῶν παρελήφθη· ὅτι ἐὰν ἡ ὕαινα ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν σκιὰν ἀνθρώπου ἢ ζῴου, τὸ ἔχει ὑποχείριον, ἀποναρκοῦσα καὶ ἄφωνον καθιστῶσα αὐτό[16]. Ἡ παράστασις τῆς ψυχῆς ὡς σκιᾶς φαίνεται κοινὴ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Πάμπολλοι τῶν κατὰ φύσιν λαῶν φαντάζονται ὡς σκιὰν τὴν ψυχήν, ἢ δηλοῦσι ταύτην διὰ λέξεως σημαινούσης τὴν σκιάν[17]. Οἱ δ' ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι παρίστων, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε, τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλαιναν σκιάν[18]. Καὶ εἰς πολλοὺς δ' εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς παρατηροῦνται ἴχνη τοιαύτης δοξασίας[19]. Παρ' ἡμῖν δὲ τὴν συνταύτισιν τῆς σκιᾶς πρὸς τὴν ψυχὴν ἐμφαίνει ὁ ἄλλοτε ὄχι ἀσυνήθης ἐντειχισμὸς τῆς σκιᾶς ἀνυπόπτου γέροντος διαβάτου ὑπὸ τὸν θεμέλιον λίθον οἰκοδομήματος, πρὸς ἀντικατάστασιν ἀνθρωποθυσίας. Προσέτι ἡ παρατήρησις Γερμανοῦ περιηγητοῦ τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ἧς τὴν ἀκρίβειαν δὲν ἐδυνήθην νὰ ἐξελέγξω, ὅτι οἱ Ἕλληνες πατοῦσι τὴν σκιὰν ἐκείνου, ὃν θέλουσι νὰ βλάψωσι[20].

16. [Ἀριστοτέλ.], Π. θαυμασ. ἀκουσμ. 145, σελ. 845α 24. Αἰλιανοῦ Ζ Ἱστ. ΣΤ΄, 14. Γ΄, 7. Γεωπον. ΙΕ΄, α΄, 10 (ὅπου ὀρθῶς ὁ Haupt ἀναγινώσκει *κατάγει αὐτὸν* ἀντὶ τοῦ *κ. ἑαυτήν*). Τιμόθ. Γαζαῖος 4, ἐν Hermes, τ. III, σ. 6: «ὅτι ἐν σελήνῃ ἐρχομένη (ὕαινα) ἐὰν κυνὸς ὄντος ἐπὶ στέγους λάβηται κάτωθεν τῆς αὐτοῦ σκιᾶς, αὐτὸν καταφέρει ἄνωθεν τὸν κύνα». Ὁ Haupt (ἐν Hermes, αὐτ.) σημειώνει ὅτι ἀναφέρεται ἡ δοξασία αὕτη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἄραβος συγγραφέως Δαμιρὶ (παρὰ Bochart, Hierozoicon I, 3, 11).

17. J. Lubbock, Die Entstehung der Civilisation, κεφ. 5, σ. 182 κέ. Edw. Tylor, Anfänge der Cultur, κεφ. 11, τ. I, σ. 42 κέ. Frazer, The Golden Bough², τ. I. σ. 285 κέ. Revue de l' hist. des religions, 1900, τ. 42, σ. 231 κέ.

18. Maspero, Histoire des peuples d' Orient, τ. I, σ. 108.

19. Rochholz, Deutscher Glaube u. Brauch, τ. I, σ. 92 κέ.

20. Bartholdy, Voyage en Grèce, Par. 1807, τ. II, σ. 57. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὰ γερμανικὰ νόμιμα ἐπέτρεπον εἰς μὴ ἐλεύθερον ἀδικηθέντα νὰ τιμωρῇ τὴν σκιὰν τοῦ ἀδικήσαντος ἐλευθέρου (Βλ. Rochholz, ἔνθ' ἀν.).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΤΩΧΟΛΕΟΝΤΟΣ*

(Ἑλληνικὴ μεσαιωνικὴ διήγησις.)

Collection de monuments pour servir à l' étude de la langue néo-hellénique, No 19. Histoire de Ptocholéon précédée d' une étude littéraire par Ch. Gidel., *Περὶ τοῦ γέροντος τοῦ φρονίμου Μουτζοκουρεμένου ποίημα, νῦν τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ἐν Παρισίοις χειρογράφου ἐκδοθέν, ἐπιμελείᾳ καὶ διορθώσει Αἰμυλίου Λεγρανδίου*, Paris 1872, εἰς 8ον, ἐκ σελ. 54.

Τὸ παρὸν φυλλάδιον ἀποτελεῖ μέρος τῆς πρὸ τριῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κ. Legrand ἐκδιδομένης Συλλογῆς μνημείων πρὸς σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, ἐδημοσιεύθη δὲ καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ Ἐπετηρίδι τοῦ ἐν Παρισίοις συλλόγου πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν. Περιέχει δὲ μικρὰν διήγησιν ἐκ 384 στίχων ἐξηγμένην ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 360 ἑλληνικοῦ χειρογράφου τῆς ἐν Παρισίοις ἐθνικῆς βιβλιοθήκης.

Ἡ διήγησις αὕτη εἶναι γεγραμμένη εἰς στίχους ἀνομοιοκαταλήκτους, εἰς δίμετρον τροχαϊκὸν πεποιημένους μέτρον· ἡ στιχουργία ὅμως εἶναι πολλαχοῦ σφαλερὰ καὶ ἀπειρόκαλος, τοῦ ἀντιγραφέως προδίδουσα τὴν ἀμάθειαν, ἣν καταφανεστέραν ποιοῦσιν οἱ ἄπειροι τῆς γλώσσης βαρβαρισμοί. Ὡς δ' ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τῆς στιχουργίας δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὁ συγγραφεὺς ἦν ἴσως σύγχρονος τοῦ Ἑρμονιακοῦ, τοῦ συγγραφέως τῆς περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου διηγήσεως, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῇ Ἐκλογῇ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Μαυροφρύδου· τὸ δὲ χειρόγραφον ἐγράφη, ὡς ὑποθέτουσιν οἱ συγγραφεῖς τοῦ καταλόγου τῆς παρισινῆς βιβλιοθήκης κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα.

Ἡ διήγησις αὕτη ἐπιγράφεται *Περὶ τοῦ γέροντος τοῦ φρονίμου Μουτζοκουρεμένου*[1] ἐκτίθεται δ' ἐν αὐτῇ *ἡ ἱστορία τοῦ πτωχοῦ τοῦ Πτωχολέοντος*. Οὗτος ἦτο φρόνιμος, λόγιος καὶ πλουσιώτατος:

Οὐ γὰρ ἠμπορεῖ τὸ στόμα
οὔτε γλῶσσα, οὐ καρδία

---

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Παρθενὼν Β' (1872-73) σ. 1125-1130.

1. Ἡ λέξις αὕτη σημαίνει ἴσως, τοῦ ταλαιπώρου, τοῦ δυστυχοῦς· ἡ μὲν λέξις *μοῦντζες* εἶναι ταυτώνυμος τῇ λ. *φάσκελα*, περὶ ἧς ἐν τῷ περὶ καταρῶν κεφαλαίῳ τοῦ β' τόμου, τοῦ Περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συγγράμματος ἡμῶν ὁμιλοῦμεν· εἶναι δὲ τὰ *φάσκελα* χειρονομία ὑβριστική, πρὸς εὐτελεῖς ἀνθρώπους ἀπευθυνομένη· ἡ δὲ λέξις *κουρεμένος* (tondu) εἶναι συνώνυμος τῇ *καϋμένος* (brûlé=le pauvre homme)· συνήθης δ' ἡ ἔκφρασις *Κουρέματά σου!* θωπευτικῶς λεγομένη πρός τινα ἀνόητόν τι εἰπόντα, ἔτι δὲ συνηθεστέρα ἡ *Δὲν πᾶς νὰ κουρεύεσαι!* ἐπίσης εὔχρηστος ἐπὶ τῶν ἀνοησίας λεγόντων.

νὰ εἰπῇ τὸ τ' εἶχεν οὗτος
ὁ καλὸς ὁ γεροντίτζης.

Ἀλλ' ὁ δαίμων ἐφθόνησε τοῦ ἀνδρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ἰδοὺ λῃσταὶ Ἄραβες, ὅλον ἐκεῖνον τὸν πλοῦτον κατέστρεψαν. Ὁ γέρων ὅπως ἀπαλλάξῃ τοὺς υἱούς, τὰς θυγατέρας καὶ τοὺς γαμβροὺς καὶ ἐγγόνους αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐνδείας συμβουλεύει αὐτοὺς νὰ τὸν δέσωσι καὶ νὰ τὸν ὑπάγωσιν εἰς τὸν βασιλέα ὅπως τὸν πωλήσωσιν ὡς δοῦλον, ἀντὶ πεντάκις χιλίων ὑπερπύρων· τὰ τέκνα του τότε ἤρξαντο *νὰ θρηνοῦσι καὶ νὰ κλαίουν*· ἐν τούτοις

πιάνουσιν τόν γέρον,
καὶ πισταγκωνίσασίν τον.

Τὸν ἔφερον δὲ εἰς τὴν πόλιν, ὅπου τὸν ἠγόρασεν ὁ μέγας λογοθέτης, τῇ συναινέσει τοῦ βασιλέως, ἀφ' οὗ ἔμαθεν ὅτι

τρεῖς τέχνες καλὲς ἠξεύρει·
Πρῶτον, φυσικὸν ἀνθρώπου·
δεύτερον, τοῦ χρυσαφίου
καὶ τοὺς λίθους τοὺς τιμίους
τρίτον· περὶ τῶν ἀλόγων.

Ἀμέσως δὲ ὁ βασιλεὺς τὸν ἐφυλάκισε καὶ διέταξεν ὅπως καθ' ἑκάστην δίδωσιν αὐτῷ ἓν δίπυρον (πισκοῦττιν) καὶ μίαν βολὰν νὰ πίνῃ.

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἦλθεν εἰς τὴν αὐλὴν ἔμπορός τις ἐκ Συρίας, ἔχων πολύτιμον λίθον ἐκτιμηθέντα ὑπὸ τῶν χρυσοχόων ἀντὶ ἑξήκοντα χιλιάδων *ἀργυρίου καὶ χρυσίου*(;)· τοῦτον ἠγόρασεν ὁ βασιλεύς· ἀλλ' ὅτε ἔφερον εἰς τὸν γέροντα ὅπως τὸν ἐκτιμήσῃ οὗτος εἶπεν ὅτι ἀξίζει τρία κούφια (*κοῦφα*) καρύδια· ἐθυμώθη τότε ὁ βασιλεὺς ὑπερβαλλόντως, ἀλλ' ὁ γέρων τῷ εἶπε:

«Τί χολιάζεις, καὶ τίνα πλήσσεις;
Τόσα, δέσποτά μου, ἀξίζει,
καὶ εἰπόν σου τὴν ἀλήθειαν.
Γροίκα, ἀφέντη βασιλεῦ,
τὸ λιθάρι, τὸ (=ὅπερ) φουμίζουν,
ἔχει σκώληκαν ἀπέσω.
Ὅταν οὖν ἔλθῃ τὸ θέρος
καὶ νὰ βράσουσι ἡμέρες,
θέλει ἀρχίσει τὸ σκουλῆκιν
νὰ κατατρυπᾷ τὸν λίθον.
Καὶ λέγω ἂν οὐδὲν πιστεύῃς
ὅρισε τὸν καβάτοράν σου[2]
ὅρισε τὸν χρυσοχόν σου,
καὶ ἂς σχίσουν τὸ λιθάριν,
καὶ νὰ δῇς ἂν εἶμαι ψεύστης».

2. *Καβάτορας*, σημαίνει τορευτὴν πολυτίμων λίθων εἶναι δὲ λ. ἰταλικὴ (cavatore).

Οὕτω δὲ ποιήσας ὁ βασιλεύς, εὗρεν ὅτι ἀληθῆ ὁ γέρων ἔλεγε καὶ κατέκλεισεν αὐτὸν ἐκ νέου εἰς τὴν φυλακήν, διατάξας τὸν *κελλάρην* του νὰ τῷ δίδει δύο δίπυρα καθ' ἑκάστην *καὶ δύο φορὲς νὰ πίνῃ*.

Μετά τινα χρόνον ἐγένετο πρότασις εἰς τὸν βασιλέα νὰ νυμφευθῇ νεάνιδά τινα· ὁ βασιλεὺς τότε ἐζήτησε τὸν γέροντα ὅπως τῷ εἴπῃ οὗτος *τὸ φυσικὸν* (le naturel) τῆς νεάνιδος. Παραλαβὼν δ' ὁ γέρων αὐτὴν τὴν διέταξε νὰ ἐκδυθῇ πρὸ αὐτοῦ, ἰδὼν δ' ὅτι ἀσυστόλως τοῦτο ἐκείνη ἔπραξεν, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τῷ εἶπεν ὅτι κακῆς γυναικὸς κόρη εἶναι, καὶ αὐτὸν θὰ ἀτιμάσῃ ἂν τὴν νυμφευθῇ. Ἐξετάσας δ' ὁ βασιλεὺς τὰ κατὰ τὴν μητέρα τῆς νεάνιδος καὶ ἰδὼν ὅτι ἀληθῆ ὁ γέρων ἐμάντευσεν, ἐκ περιεργείας κινούμενος, τὸν παρεκάλεσε νά τῳ εἴπῃ καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ ἐκ τίνος κατάγεται γενεᾶς[3]. Ὁ γέρων, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐνόρκως ὁ βασιλεὺς τῷ ὑπεσχέθη ὅτι δὲν θὰ τὸν κακοποιήσῃ ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν εἴπῃ, λέγει αὐτῷ ὅτι εἶναι υἱὸς ἀρτοποιοῦ (*μάγκιπος*). Πλήρης ὀργῆς ὁ βασιλεὺς τρέχει πρὸς τὴν μητέρα του καὶ δι' ἀπειλῶν ἀναγκάζει αὐτὴν νὰ ὁμολογήσῃ τίς ἐστιν ὁ πατήρ του.

Ἐκείνη ὁμολογεῖ ὅτι τὸν ἐγέννησεν ἐκ τοῦ ἀρτοποιοῦ Μουσταφᾶ, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Πέρος ἦν ἄγονος. Τότε ὁ βασιλεύς, τοῦ γέροντος τὴν σοφίαν θαυμάζων, δωρεῖ αὐτῷ μαργαρίτην, ἀξίας ἑξήκοντα χιλιάδων χρυσοῦ, καὶ τὸν ἐξαποστέλλει εἰς τὴν οἰκογένειάν του, ὅπου ἔζησε πλούσιος καὶ εὐδαίμων. Τὸ δὲ διήγημα καταλήγει διὰ τοῦ ἑξῆς ἐπιμυθίου:

Οὕτως δὲ τιμᾷ ὁ Θεὸς
τοὺς φρονίμους [τοὺς] ἀνθρώπους.
Μὲ τὴν γνῶσιν ὅπου ἔχει
πάλιν ὁ πτωχὸς πλουτίζει.

Ἡ διήγησις αὕτη ἦν ἴσως κοινοτάτη, καὶ πολλαὶ παραλλαγαὶ αὐτῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐφέροντο. Οἱ ἐν ἀρχῇ μάλιστα τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Legrand δημοσιευθέντος ποιήματος 19 στίχοι εἰσὶν ἴσως ἀποσπάσματα ἑτέρων δύο ποιημάτων, τὴν αὐτὴν ἐχόντων ὑπόθεσιν, τοῦ μὲν εἰς δεκαπεντασυλλάβους πολιτικοὺς γεγραμμένου στίχους, τοῦ δὲ ἐπίσης εἰς ὀκτασυλλάβους. Ἡ δὲ τοῦ κ. Legrand εἰκασία, ὅτι οἱ δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι ἐτέθησαν πρὸ τῶν ὀκτασυλλάβων, ἐξ ἔθους, δὸς εἰπεῖν, ποιητικοῦ, διότι τοῦτο καὶ εἴς τινα ἄλλα μεσαιωνικὰ ποιήματα συμβαίνει, δὲν φαίνεται ἡμῖν λίαν πιθανή, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον τὸ ποίημα ἄρχεται ἀναμφηρίστως ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ στίχου.

Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ποιημάτων κατέχομεν καὶ ἡμεῖς ἕτερον, ἀντιγραφὲν ἐκ χειρογράφου, ἀγνοοῦμεν ποῦ κατακειμένου, ὑπὸ Γεωργίου Τσαφαλοπούλου, ἀρχαίου ἑλληνοδιδασκάλου ἐν τῇ ἐν Βυτίνῃ τῆς Πελοποννήσου ἑλληνικῇ σχολῇ. Τὸ ποίημα τοῦτο καὶ στιχουργίαν ἔχει ἄπταιστον, καὶ γλῶσ-

3. Τὸ χειρόγραφον φέρει *Νὰ μ' ἐπιχαρῇς τὸν λέγει ὁ βασιλεύς*, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀκόμη σήμερον λέγομεν *Νὰ μὲ χαρῇς, Νὰ σὲ χαρῶ*. Ὅθεν ἐσφαλμένως ὁ κ. Legrand διορθοῖ *Νάμαι 'πιχαρής, τὸν λέγει*, ὅπερ οὐδὲν σημαίνει.

σαν καθαράν, στερουμένην τῶν ἀφορήτων βαρβαρισμῶν, ὧν βρίθει τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Legrand δημοσιευθέν. Καὶ ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ ἀναφέρεται ὅτι γέρων τις, πολυμελῆ ἔχων οἰκογένειαν, περιελθὼν εἰς ἔνδειαν, διότι

ἦλθε δύστυχος ὁ χρόνος,
κ' ἐκουρσεύθηκεν ἡ χώρα,

λέγει εἰς τοὺς υἱοὺς καὶ τοὺς ἐγγόνους του νὰ τὸν δέσωσι, καὶ τόν φέρωσιν ὅπως τὸν πωλήσωσιν

εἰς τὴν ξακουσμένην πόλιν
τὴν μεγάλην Βυζαντίδα.

Ἐκεῖ ἀντὶ ἑξακισχιλίων ρεαλίων τὸν ἀγοράζουσιν οἱ μεγιστᾶνες, κατὰ παραγγελίαν τοῦ βασιλέως, μαθόντος ὅτι εἶναι *λιθογνώστης* καὶ ὅτι γνωρίζει *τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων.* Ὁ βασιλεὺς ἀγοράσας αὐτὸν *ἐπρόσταξεν εὐθέως*

νὰ τοῦ δώκουνε καμάρα,
νὰ τὸν κάμουν καὶ ταΐνι,
ἓν ἀφράτο παξιμάδι
καὶ κρασάκι μίαν κοῦπαν
νὰ περνάῃ τὴν ζωήν του.

Μετὰ δύο μῆνας ἔφερον εἰς τὴν ἀγορὰν ἵππον (*φαρίν*= ἱππάριον), ὑπὸ πάντων ὡραιότατον καὶ εὐγενέστατον ὁμολογούμενον. Ἐπιθυμῶν δὲ ὁ βασιλεὺς ὅπως ἀγοράσῃ αὐτόν, ἔστειλε τὸν γέροντα ἵνα τὸν ἐκτιμήσῃ. Ἐκεῖνος πορευθεὶς εἰς τὴν ἀγορὰν διέταξε τὸν πωλητὴν νὰ ἱππεύσῃ τὸν ἵππον τοῦτον· εὐθὺς δ' ὡς τὸν εἶδε τρέχοντα, ἀνέκραξε:

χοντρομέρι
ἀργοκίνητο στὴν στράτα.
Τοῦτο, γὼ καθὼς λογιάζω,
πουλαράκι εἶχε μείνει,
ὀρφανὸν ἀπὸ μητέρα,
βουβαλάρη τὸ ἐδῶκαν,
κ' ἔφαγε βουβάλας γάλα,
καὶ βουβάλας τάξιν ἔχει.

Τούτου δ' ἀληθοῦς ἀποδειχθέντος, ηὐξύνθη ἡ ἐπιχορήγησις αὐτοῦ κατὰ ἓν ἀκόμη *ἀφράτο παξιμάδι* καὶ ἑτέραν *κοῦπαν κρασάκι.* Μετὰ δύο πάλιν μῆνας ἦλθεν ἔμπορός τις ἐκ χωρῶν ἀπωτάτων, ἐκ τῶν Ἰνδιῶν, φέρων λίθον πολύτιμον, ἐκτιμηθέντα ὑπὸ τῶν αὐλικῶν ἀντὶ ἑβδομήκοντα χιλιάδων δουκάτων. Ὁ βασιλεύς, ὅπως τὸν ἀγοράσῃ, προσέτρεξεν εἰς τὸν γέροντα, ὅστις εὐθὺς ὡς εἶδε τὸν λίθον τὸν πολύτιμον ἀνέκραξε:

Φέρετέ μου βάτου φύλλα,
κ' ἀπὸ σπάρτον μίαν ρίζαν,

νὰ καπνίσωμεν τὸν λίθον,
νὰ ψοφήσῃ τὸ σκουλῆκι,
ποῦ τοῦ δίδει τόσην λάμψιν.

Τούτου δὲ πράγματι γενομένου καὶ πάλιν ηὐξύνθη τοῦ γέροντος ὁ μισθὸς κατὰ ἓν ἔτι δίπυρον, καὶ ἓν ποτήριον οἴνου.

Μεθ' ἑτέρους δύο μῆνας ὁ βασιλεὺς ἐπρόκειτο νὰ νυμφευθῇ μίαν κοράσίδα. Καλέσας δὲ τὸν γέροντα, τὸν παρεκάλεσε νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μητρὸς τῆς νεάνιδος, ὅπως ἐκφέρῃ τὴν περὶ ταύτης γνώμην του. Πορευθεὶς δ' ὁ γέρων ἐκεῖ καὶ τὸ βάδισμα τῆς κόρης παρατηρήσας, κατενόησεν ὅτι εἶναι κόρη γυναικὸς διαγωγῆς κακῆς, καὶ ὅτι πολλὴν πίστιν πρὸς τὸν σύζυγόν της δὲν θὰ τηρήσῃ. Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἀνεκοίνωσε τῷ βασιλεῖ, ὅστις θαυμάσας τοῦ πρεσβύτου τὴν σοφίαν, τὸν παρεκάλεσε νά τῳ εἴπῃ ἀπὸ τί γενεὰν αὐτὸς εἶναι. Ὁ δὲ γέρων, ἀφ' οὗ πρότερον ὁ βασιλεὺς ὡρκίσθη ὅτι δὲν θὰ τὸν βλάψῃ οἱαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἀπάντησις, εἶπε θαρρήσας:

Καὶ φουρνάρη γυιὸς ὑπάρχεις,
καὶ φουρνάρη τάξιν ἔχεις
καὶ τὴν βασιλείαν πῶχεις
παρὰ φύσιν τὴν ἐπῆρες
κ' εἶσαι φυσικὸς χωριάτης.

Ὁ βασιλεὺς τότε ἐκάλεσε τὴν μητέρα του, ἥτις γονυπετήσασα τῷ ὡμολόγησεν ὅτι ἐπειδὴ ὁ πατὴρ του ἦν ἄτεκνος, καὶ δὲν θὰ κατέλιπε κληρονόμον τὸν ἐγέννησεν ἐκ τοῦ *φουρνάρη*, ὅστις ἦτο *ἀνδρειωμένον παλληκάρι.*

Ἀκούσας ταῦτα καὶ θαυμάσας ὁ βασιλεὺς ἀπέπεμψε μετὰ πολλῶν δώρων τὸν πρεσβύτην, ἀφ' οὗ πρῶτον παρ' αὐτοῦ ἔμαθεν, ὅτι τὴν γέννησίν του ἐμάντευσεν ἐκ τῶν *παξιμαδίων*, ἅτινα τῷ ἐδώρει, διότι

ἀνταμοιβὴν τοιαύτην
χωριανὴν κι ἀχρειεστάτην
ἔκαμεν εἰς τὴν σοφίαν,
ὡσὰν ἕνας ψωμοπούλης.

Ὁ κύριος Gidel, ὁ σοφὸς συγγραφεὺς τῶν περὶ τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας μελετῶν (Études sur la littérature grecque moderne), ἐν αἷς μετὰ πολυμαθείας ἐξετάζει τὴν ἐπήρειαν τῶν φραγκικῶν ᾀσμάτων καὶ διηγήσεων, ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν τοῦ μεσαίωνος ποιημάτων, κατέστησε τοῦ κ. Legrand τὴν ἔκδοσιν πολυτιμωτέραν, γράψας πρόλογον, περὶ τῆς διηγήσεως τοῦ Πτωχολέοντος πραγματευόμενον.

Ἐν τῷ προλόγῳ τούτῳ ὁ κ. Gidel, μετὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος, πραγματεύεται περὶ τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ἡ διήγησις ἀναφέρεται. Τοιαύτην δ' ὁρίζει τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Φράγκου ἡγεμόνος Ροβέρτου de Courtenay, ἐκδιωχθέντος τοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἐν ἔτει

1228 μ.Χ. Φέρει δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης του τὰ ἑξῆς ἐπιχειρήματα: Πατὴρ τοῦ βασιλέως ἐν τῷ ποιήματι λέγεται (στ. 338) ὁ κὺρ Πέρος (=Πέτρος)· Πέτρος δ' ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐλέγετο μόνον ὁ Πέτρος de Courtenay, ὁ ἐν ἔτει 1216 ἐκλεχθεὶς αὐτοκράτωρ. «Ἂν πρὸς στιγμὴν ὑποθέσωμεν τοῦτο ἀληθές, προσθέτει ὁ κ. Gidel, τὸ διήγημα τοῦτο μέγα παρέχει ἡμῖν τὸ ἐνδιαφέρον. Βλέπομεν Ἕλληνα, ὑπόδουλον δυναστείας, ἣν ἀπεχθάνεται, καὶ οὐδόλως πλέον ἐκπλησσόμεθα διότι ἐπεννόησε τὸν γελοῖον ἐκεῖνον μῦθον, ὅπως ἐκθέσῃ εἰς τῶν ὑπηκόων του τὴν περιφρόνησιν αὐτοκράτορα, κατέχοντα θρόνον, ἐφ' οὗ οὐδὲν ἐκ τῆς γεννήσεώς του ἐκέκτητο δικαίωμα. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος, ὁ υἱὸς ἑνὸς δούλου, ἑνὸς ποταποῦ ἀνδρός, ἑνὸς Μουσταφᾶ, ἦν ἀντικείμενον καταλληλότατον πρὸς σατυρισμόν. Ὁ συγγραφεὺς ἐκτύπα οὕτω ταυτοχρόνως καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Τούρκους, διότι τὸ ὄνομα Μουσταφᾶς, ὅπερ ὁ δοῦλος ἔφερεν, ἦν κοινότατον παρὰ τῇ φυλῇ, ἥτις ἔμελλε νὰ κατακτήσῃ βραδύτερον τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἥτις ἐνωρὶς ἐνέπνεε φόβον τοῖς Ἕλλησιν. Οὕτως ὁ Δάντης, ἐπανελάμβανεν ἓν τινι τῶν ᾀσμάτων τῆς Θείας αὐτοῦ Κωμῳδίας τὴν ἀλλόκοτον πλάνην, καθ' ἣν ὁ Οὖγος Καπέτος ἦν υἱὸς παρισινοῦ τινὸς κρεοπώλου».

Ἐκτὸς τούτου ὁ κ. Gidel σημειοῖ τὴν καταφανῆ ὁμοιότητα τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ ποιήματος τοῦ Πτωχολέοντος καὶ γαλλικοῦ τινος μυθιστορήματος ἐπιγραφομένου Eracles, καὶ συγγραφέντος περὶ τὸ 1133 ὑπὸ τοῦ Gautier d' Arras. Ὁ Eracles οὗτος, ὅστις ὡς ἐκ πολλῶν διδομένων ὑποθέτει ὁ κ. Gidel εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἡράκλειος, ἐγεννήθη ἐν Ρώμῃ ἐκ πατρὸς γερουσιαστοῦ, ὀνομαζομένου Myriados καὶ μητρὸς Κασίνης· ἄγγελος κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ φέρει ἐπιστολήν, ἣν διατάσσει τὴν μητέρα ν' ἀνοίξῃ μόνον ὅταν τὸ τέκνον μάθῃ ν' ἀναγινώσκῃ. Ὅταν δὲ τοῦτο ἔμαθε τὴν ἀνάγνωσιν ἡ μήτηρ τῷ ἐγχειρίζει τὴν οὐρανόπεμπτον ἐπιστολήν, ἐξ ἧς μανθάνουσιν ὅτι ὁ Θεὸς προικίζει αὐτὸ διὰ τριῶν δώρων: τῆς γνώσεως τῶν πολυτίμων λίθων, τῆς τῶν ἵππων καὶ τῆς τῶν γυναικῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Myriados ἡ σύζυγός του πρὸς ψυχικήν του σωτηρίαν ἐπώλησεν ὅλα τὰ κτήματά της:

Les castiaux, les villes et les ricetés,
Les manoirs, et les fermetés.

Μὴ ἔχουσα δὲ πλέον χρήματα ὅπως δώσῃ χάριν τῆς ψυχῆς τοῦ συζύγου της ἐπώλησε καὶ τὸ τέκνον της εἴς τινα μεγιστᾶνα τοῦ αὐτοκράτορος ἀντὶ χιλίων βυζαντίων, διὰ τὰ τρία προτερήματά του. Οἱ αὐλικοὶ ἐμπαίζουσι τὸν μεγιστᾶνα ἐκεῖνον ὡς ἀπατηθέντα, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ διατάσσει νὰ συναθροίσωσιν οἱ ὑπήκοοί του τοὺς πολυτιμωτέρους των λίθους, εἰς ἕνα ὡρισμένον τόπον· τούτου δὲ γενομένου διέταξε τὸν Eracles ν' ἀγοράσῃ εἰς οἱανδήποτε τιμὴν τὸν τιμαλφέστερον ἐξ ὅλων τῶν λίθων τούτων· ἐκεῖνος παριδὼν ὅλους τοὺς λοιποὺς ἀγοράζει ἕνα ἄσημον ὅλως φαινόμενον παρά τινος ἐμπόρου πιπέρεως καὶ κόμεως, δίδει δ' εἰς τὸν ἔμπορον, ἀντὶ τῶν ζητηθέντων ἐξ δηνα-

ρίων, τεσσαράκοντα μάρκα. Ὁ αὐτοκράτωρ ὀργίζεται, ἀλλ' ὁ Eracles ἀποδεικνύει αὐτῷ ὅτι ὁ λίθος ἐκεῖνος ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ διαφυλάττῃ ἀπὸ πυρός, σιδήρου καὶ ὕδατος τὸν κατέχοντα, τὴν δ' ἰδιότητα ταύτην ἤθελεν ἀπωλέσει ἂν ἠγοράζετο ἀνθ' ἑξ μόνον δηναρίων. Καὶ ταῦτα ἀποδεικνύει καταδύσας ἐν ὕδατι, βληθεὶς διὰ ξίφους, καὶ εἰς πυρὰν τεθεὶς καὶ ἀβλαβὴς μείνας. Εἰς ἄλλην περίστασιν ἀπέδειξεν ὁ Eracles ἀληθὲς τὸ προτέρημά του τῆς γνώσεως τῶν ἵππων, καὶ ἄλλοτε τὸ τῆς γνώσεως τῶν γυναικῶν ἐκλέξας διὰ τὸν αὐτοκράτορα, μεταξὺ πολλῶν θυγατέρων μεγάλων οἰκογενειῶν νύμφην ἐκ γένους μὲν ἀσήμου, ἀλλὰ διὰ μεγάλων πεπροικισμένην ἀρετῶν.

Ὁ Paulin Paris, ὅστις ἐν τῇ Φιλολογικῇ Ἱστορίᾳ του τῆς Γαλλίας πολλὰ περὶ τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Gautier d' Arras ἔγραψε, εὑρίσκει ὁμοιότητα πρὸς τὴν περὶ τῶν προτερημάτων τοῦ Eracles διήγησιν, ἐν τῷ ἰνδικῷ μύθῳ, τῷ περιγράφοντι τὰ συμβάντα τοῦ Νάλα καὶ τῆς Δαναϊαντῆς. Ἐκεῖ ὁ ἥρως, μετημφιεσμένος εἰς ἡνίοχον τοῦ βασιλέως Ριτουπάρνα, λέγεται ἀπαράμιλλος ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν ἵππων, καὶ μεταξὺ πολλῶν τοιούτων ἀρίστων θεωρουμένων, ἐκλέγει ἕνα κατὰ τὸ φαινόμενον εὐτελῆ, ὅστις ὅμως μετέπειτα ἐδείχθη ὑπέρτερος πάντων τῶν λοιπῶν.

Πρὸς τούτοις ἔν τινι συλλογῇ ἀραβικῶν καὶ τουρκικῶν μύθων ἐκδοθείσῃ ὑπὸ Δ. Κ. Ἀσλάνη τοῦ Βυζαντίου, ἐδημοσιεύθη ὁ ἀκόλουθος μῦθος, ὅμοιος τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Πτωχολέοντος, ἐνῷ ἡ σκηνὴ ὑποτίθεται ἐν Περσίᾳ.

«Περιηγητής τις ὁδεύων ἔφθασεν εἰς ἕνα κράτος τῆς Περσίας· μαθὼν δὲ ὅτι αὐτὸ εἶχεν ἄπειρα διαμάντια, καλοὺς ἵππους, καὶ καλοὺς ἀνθρώπους, ἐπαρουσιάσθη δι' ἀναφορᾶς του εἰς τὸν σουλτάνον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐξαιτῶν νὰ τὸν παραλάβῃ εἰς τὸ παλάτιόν του, ὡς πραγματογνώμονα τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχεν ὁ σουλτάνος πολλά· ἐδέχθη τὴν αἴτησίν του ὁ σουλτάνος, καὶ παρουσιάσας τὸν περιηγητὴν ἐνώπιόν του, τῷ ἔδειξεν ἕνα ἀδάμαντα πολύτιμον διὰ νὰ τὸν ἐκτιμήσῃ· ὁ περιηγητὴς θεωρήσας τὸν ἀδάμαντα, εἶπεν εἰς τὸν σουλτάνον: «ἐὰν ὁ ἀδάμας οὗτος δὲν ἤθελεν ἔχει εἰς τὸ κέντρον του ἓν ψῆγμα μαύρης ἄμμου, δὲν ἤθελεν ἐκτιμηθῇ μὲ ὅλα τὰ χρήματα τοῦ κόσμου». Ὁ σουλτάνος τῷ ἐζήτησεν ἀπόδειξιν· ὁ δὲ περιηγητὴς ἐζήτησεν τὴν ἄδειαν νὰ σχίσῃ τὸν ἀδάμαντα, καὶ νὰ ἐξάξῃ τὴν μέλαιναν αὐτὴν ἄμμον· τῷ ἐδόθη ἡ ἄδεια, ἔσχισε τὸν ἀδάμαντα, καὶ ἐξαγαγὼν τὴν ἄμμον, τὴν ἐνεχείρισεν εἰς τὸν σουλτάνον, ὅστις θαυμάσας τὴν γνῶσιν τοῦ περιηγητοῦ, διέταξε νὰ τῷ δίδεται δι' ἀνταμοιβὴν μία ὀκὰ κρέατος κάθε ἡμέραν ἐφ' ὅρῳ ζωῆς του· τῷ εἶπε δὲ νὰ παρουσιασθῇ τὴν ἐπιοῦσαν διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τοὺς ἵππους του.

Ἐπαρουσιάσθη ὁ περιηγητὴς τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν σουλτάνον, ὅστις διέταξε νὰ φέρουν τὸν καλλίτερον ἵππον του διὰ νὰ τὸν ἐκτιμήσῃ· ὁ περιηγητὴς μόλις εἶδε τὸν ἵππον, καὶ εἶπεν εἰς τὸν σουλτάνον: «Ὁ ἵππος αὐτὸς ἤθελεν εἶσθαι ἀμίμητος, ἐὰν δὲν εἶχε φυσικὸν ἐλάττωμα τὸ νὰ κυλίεται εἰς τὸ ὕδωρ, ἅμα ὅτε ἤθελε περάσῃ ρύακα ἢ κανένα ποταμόν, καθότι μικρὸς ὢν ἐτράφη πο-

4. Paulin Paris, Histoire littéraire de France, τ. XXII, σ. 794-867.

λὺν καιρὸν ἀπὸ τὸ γάλα μιᾶς βουβάλου, ἥτις ἦτον εἰς τὸν αὐτὸν σταῦλον, ὅπου εἶχεν ἀνατραφῇ καὶ ὁ ἵππος». Ὁ σουλτάνος ἐζήτησε πάλιν ἀπόδειξιν, ὁ δὲ περιηγητὴς εἶπε νὰ καβαλικεύσῃ εἷς ἱππεὺς τὸν ἵππον, καὶ νὰ περάσῃ τὸν ἔμπροσθεν τοῦ παλατίου ρύακα, καὶ θέλει ἀποδειχθῇ πραγματικῶς· ὁ δὲ σουλτάνος διέταξεν εὐθὺς νὰ γίνῃ· ἀλλὰ μόλις ὁ ἵππος εἰσῆλθεν εἰς τὸν ρύακα καὶ πάραυτα ἔπεσε κυλιόμενος εἰς τὸ ὕδωρ· θαυμάσας δὲ ὁ σουλτάνος καὶ τὴν περὶ τοὺς ἵππους γνῶσιν τοῦ περιηγητοῦ, διέταξε νὰ τῷ προστεθῇ ἄλλη μία ὀκὰ κρέατος, εἰπὼν εἰς τὸν περιηγητὴν νὰ παρουσιασθῇ πάλιν διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ ὅσους ἀνθρώπους ἤθελε τῷ παραστήσει.

Τὴν ἐπαύριον ἐπαρουσιάσθη ὁ περιηγητὴς εἰς τὸν σουλτάνον, ὅστις διατάξας ὅλους τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐξέλθωσιν, εἶπε πρὸς τὸν περιηγητήν: «Τίς ἡ ἀνάγκη νὰ ζητῶμεν διὰ νὰ εὕρωμεν τὰς φυσικὰς ἀρχάς, τὰς ἰδιότητας, καὶ τὸν τρόπον ἄλλων ἀνθρώπων; Θέλω νὰ μὲ εἰπῇς, ἐὰν ἐγὼ εἶμαι γνήσιος υἱὸς τοῦ πατρός μου τοῦ σουλτάνου ἢ ὄχι; Ὁ περιηγητὴς εὐθὺς ἀπεκρίθη: «Ὄχι, σὺ εἶσαι υἱὸς τοῦ κασάππαση (μακέλη τοῦ παλατίου), καὶ ἐὰν θέλῃς ἀπόδειξιν, βίασον τὴν μητέρα σου νὰ σοὶ εἰπῇ τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν δὲ εὑρεθῶ ψεύστης εἰς τοῦτο, θανάτωσέ με». Θυμωθεὶς ἐπὶ τούτῳ ὁ σουλτάνος δράττει τὴν σπάθην του, εἰσέρχεται εἰς τὴν μητέρα του, τὴν βιάζει νὰ τῷ εἰπῇ τὴν ἀλήθειαν, προσθεὶς ὅτι, ὡς μητέρα του δὲν θέλει τὴν βλάψει ὅπως ἂν ἔσχε τὸ πρᾶγμα, ἀρκεῖ μόνον νὰ τῷ εἰπῇ τὴν ἀλήθειαν· βιασθεῖσα ἡ μήτηρ τοῦ σουλτάνου, τελευταῖον ὡμολόγησεν εἰς τὸν υἱόν της: «Ὁ πατήρ σου, υἱέ μου, ἦτον ἄτεκνος, τὸ ὁποῖον αὐτὸ θεωροῦσα ἐγώ, καὶ σκεπτομένη ὅτι ὁ θρόνος ἤθελε πέσει εἰς ἄλλου χεῖρας, εἰσῆξα κρυφίως τὸν κασάππασην τοῦ παλατίου καὶ σὲ συνέλαβον ἀπὸ αὐτόν, ἰδού, υἱέ μου, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια, καὶ ὅ,τι ἀγαπᾷς κάμε εἰς ἐμέ». Ἀπορήσας ὁ σουλτάνος ἐπὶ τούτῳ, ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸν θάλαμον τῆς μητρός του, καὶ προσκαλέσας τὸν περιηγητήν, τῷ εἶπε: «Δὲν εἶναι τόσον παράδοξον τὸ νὰ γνωρίζῃς τοὺς ἀδάμαντας καὶ τοὺς ἵππους, καθότι αὐτὸ εἶναι τέχνη· ἀλλ' ὅτι ἐγὼ εἶμαι υἱὸς τοῦ κασάππαση πόθεν τὸ ἐγνώριζες;» Ὁ περιηγητὴς ἀπεκρίθη: «Ἀπὸ τὴν ἀνταμοιβὴν τὴν ὁποίαν μ' ἐχορήγησες· καθότι ἐὰν ἦσο υἱὸς βασιλέως, ἤθελες διατάξει νὰ μοὶ δοθῶσι τόσα χρήματα· ἐπειδὴ ὅμως μὲ ἀντήμειψας μὲ κρέας, ἐκ τούτου ἀπέδειξας τὴν φυσικήν σου ἀρχὴν ὅτι εἶσαι υἱὸς κασάππαση, καὶ ὄχι υἱὸς σουλτάνου». Τότε ὁ σουλτάνος, χορηγήσας εἰς αὐτὸν μίαν ποσότητα χρημάτων, τῷ παρήγγειλε ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὸ κράτος του χωρὶς νὰ ἐξηγηθῇ μηδὲν τι περὶ τούτου εἰς κανένα ἄλλον»[5].

Τοιαύτη ἡ τοῦ Πτωχολέοντος ἱστορία, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Legrand ἐκδοθὲν ποίημα. Ἴσως ἡ λεπτολόγος τῶν τοιούτων ἔργων ἐξέτασις θεωρηθῇ ὑπό τινων ἄσκοπος ὅλως καὶ περιττή, καὶ ἔλλειψιν ἐξελέγχουσα ἄλλων σπουδαιοτέρων θεμάτων πρὸς συζήτησιν καὶ μελέτην. Καὶ ἂν μὲν τὰ ἔργα ταῦτα ἐξητάζοντο ὑπὸ καλλιλογικὴν καὶ αἰσθητικὴν ἔποψιν, ἡ παρατήρησις αὕτη ἤθελεν εἶσθαι ἀναμφιλέκτως ὀρθή. Ἀλλ' ἐκ τῶν τοιούτων ἔργων οὐ μόνον πολυτίμους ἐνιο-

5. Δ. Χ. Ἀσλάνη τοῦ Βυζαντίου, Μῦθοι, μυθιστορίαι καὶ διηγήματα, 1860, σ. 66-69.

τε πληροφορίας ἀρυόμεθα, ἀλλὰ καὶ πρὸς διαφώτισιν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῆς ἐν γένει ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν πολλὰ ἐξάγομεν. Οὕτω διὰ τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Gidel περὶ τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας κατεδείχθη ἡ ἐπιρροὴ τοῦ φραγκικοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων ἀπὸ τῆς ΙΒ΄ ἑκατονταετηρίδος, διὰ δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Buchon ἐκδοθέντων ἐμμέτρων χρονικῶν ἡ ἱστορία τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι οὐκ ὀλίγον διεφωτίσθη.

ΔΗΜΩΔΗ ΒΙΒΛΙΑ

Ο ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ*

Α΄.

Τῶν δημωδῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὰ συνήθη ἀναγνώσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέχρι πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν, ὁ *Ἐρωτόκριτος* ἦτο τὸ κοινότατον καὶ προσφιλέστατον. Ἤδη περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ὁ πολυγράφος στιχουργὸς Κωνσταντῖνος, ἐν μοναχοῖς δὲ Καισάριος Δαπόντες, μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ἔπος τοῦτο καὶ ἐθαυμάζετο καὶ ἀπλήστως ἀνεγινώσκετο:

> *Καὶ ἐπαινοῦνται δυνατά, καὶ τὰ συγγράμματά τους*
> *πολλοὶ τὰ ἔχουν, τὰ βαστοῦν εἰς τὰ προσκέφαλά τους,*
> *μάλιστα τὸν Ρωτόκριτον, ὅστις καὶ ἐτυπώθη*
> *ὡς τώρα τέσσαρες φορές*[1].

Μέχρις ἐσχάτων δὲ καὶ ἀλλαχοῦ μὲν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ προπάντων ἐν Κρήτῃ, πολλοὶ ἐκ τῆς συχνῆς ἀναγνώσεως ἐγίγνωσκον ἀπὸ μνήμης μακρὰ ἀποσπάσματα, ὥστε, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κρὴς Ι. Μ. Δαμβέργης[2], καὶ ἂν ἤθελον τυχὸν ἀπολεσθῇ πάντα ταὐτίτυπα αὐτοῦ, τὸ ἔπος ἠδύνατο ν' ἀπαρτισθῇ πάλιν ὁλόκληρον ἐκ τοῦ στόματος Κρησσῶν καὶ Κρητῶν, «οἵτινες καὶ νῦν ἔτι ἀποστηθίζοντες, μεταδίδουσιν αὐτὸ διὰ στόματος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὰ τέκνα καὶ τοὺς φίλους των».

Σχεδὸν δ' ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες ἠρέσκοντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ οἱ ἑλληνόγλωσσοι μουσουλμᾶνοι τῆς Κρήτης, ὧν πολλοὶ καὶ ἀπεμνημόνευον τεμάχια αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων μετ' ἄλλων δημωδῶν βιβλίων παρέλαβον τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ οἱ Ρωμοῦνοι· καὶ προτοῦ ἀκόμη ὁ ἐκ Πατρῶν ἱστοριογρά-

---

* Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 1(1909), σ. 19 - 70.

1. Δ α π ό ν τ ε, Καθρέπτης Γυναικῶν, ἐν Λειψίᾳ 1766, τ. Β΄, σ. 88. Τὸ ποίημα τοῦ Δαπόντε συνετάχθη πρὸ τοῦ 1763, διότι ἀπὸ Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου χρονολογεῖται ἡ ἀφιέρωσις, ἐξ ἄλλου δὲ ἔργου αὐτοῦ μανθάνομεν, ὅτι ἀποστείλας πρὸς τύπωσιν τὸ χειρόγραφον τοῦ Καθρέπτου εἰς Λειψίαν ἠγνόει τὴν τύχην αὐτοῦ. Ὅθεν ἕως τότε ἐγίνωσκεν ὁ Δαπόντες τέσσαρας ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἢ μᾶλλον φαίνεται ὅτι θὰ εἶχεν ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐν Βενετίᾳ παρὰ Βόρτολι ἔκδοσιν τοῦ 1748, εἰς τῆς ὁποίας τὴν προμετωπίδα ἀναγράφεται: «Τώρα τὴν τετάρτην φορὰν μὲ πολὺν κόπον καὶ ἐπιμέλειαν τυπωμένον καὶ διωρθωμένον».

2. Ἑβδομάς, 1889, ἀρ. 22, σ. 10. Βλ. καὶ Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, 1893, ἄρθρ. Ἐρωτόκριτος.

φος τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας Διονύσιος Φωτεινὸς ἐκδώση τὴν ἀτυχῆ εἰς κομψοτέραν δῆθεν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διασκευὴν αὐτοῦ (1818), ὑπῆρχον εἰς τὴν ρωμουνικὴν μεταφράσεις ἢ μιμήσεις τοῦ κρητικοῦ ἔπους, ὡς ἡ *Ἱστορία τῆς Ἀρετούσας καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς αὐτοκράτορος Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βεζίρη Πεζοστράτου* (Istoria Aretusii şi a împăratului Iraclie tátăl sáu, a luĭ Ierotocrit şi-a luĭ Pezostrat, tatăluĭ saŭ vizirului), *ἡ Ἱστορία τοῦ Φιλέρωτος καὶ τῆς Ἀνθούσης* (Istoria luĭ Filerot şi a Antusei, καί τινες ἄλλαι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὧν σώζονται χειρόγραφα ἀποσπάσματα. Τὸν δὲ *Νέον Ἐρωτόκριτον* τοῦ Φωτεινοῦ ἐμμέτρως μεταφράσας ἐδημοσίευσεν ὁ ἐκδότης πολλῶν δημωδῶν βιβλίων Ἀντώνιος Pann[3].

Ἕνεκα τῆς μεγάλης διαδόσεως αὐτοῦ εὐεξήγητος εἶναι ἡ ροπή, ἣν ἔσχε τὸ βιβλίον πρὸς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὀλίγον ἀτέχνως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνακριβῶς, ἐκθέτει ὁ Φωτεινὸς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς διασκευῆς του τὰ ἠθικὰ διδάγματα, τὰ ὁποῖα δύνανται οἱ ἀναγνῶσται τοῦ Ἐρωτοκρίτου ν' ἀρυσθῶσιν ἐκ τούτου. Οὐδὲν ἧττον διὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἑλληνικῶν ἠθῶν πολλοὶ γονεῖς, ὑπολαμβάνοντες ὅτι ἐκ τῆς ἀφηγήσεως καὶ τῆς ἐξυμνήσεως ἐρωτικῶν παθῶν σφόδρα ἀμφίβολον ἦτο τὸ ἠθικὸν κέρδος, μᾶλλον δ' ὅτι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς διαφθορὰν τῶν νέων, ἀπηγόρευον τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου εἰς τὰ τέκνα των· τοῦτο δ' ὅμως οὐδαμῶς περιέστελλε τὴν διάδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τοὐναντίον δ' ἡ ἀπαγόρευσις, προσδίδουσα εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἀπόλαυσιν τὸ δριμὺ θέλγητρον τοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ, ἐκέντριζεν εἰς ὁρμὴν πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν ἐμποδίων.

Οὕτω δ' ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν οἱ ἀγνοοῦντες τὸν Ἐρωτόκριτον, διότι καὶ οἱ ἀναλφάβητοι πολλάκις εἶχον τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκούωσιν ἀναγινωσκόμενα ἢ ἀποστηθιζόμενα ἀποσπάσματα αὐτοῦ· ὅθεν γενικὴ ἦτο ἡ προκύπτουσα ἐκ τούτου ὠφέλεια. Συνετέλει δ' εἰς μόρφωσιν τοῦ ἤθους, ἀλλὰ προπάντων τῆς καλλαισθησίας τοῦ λαοῦ διὰ τῶν ποιητικῶν καλλονῶν, τῶν γενναίων νοημάτων, καὶ τῆς ἁδρᾶς, ἀψόγου καὶ ἁρμονικῆς στιχουργίας. Ἐν ἡμέραις δουλείας καὶ ἐσχάτης ἐθνικῆς καταπτώσεως ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ εἰς χεῖράς του ἀνάγνωσμα πολλῷ ὑπέρτερον τῶν συνήθων δημωδῶν βιβλίων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἡ βαθεῖα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐντύπωσις ἐκδηλοῦται καὶ εἰς πολλὰ φαινόμενα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ὧν τὰ γνωστὰ ἡμῖν ἀναγράφομεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

Ἐν Κεφαλληνίᾳ *Ἀριτόκριτος* λέγεται μετωνυμικῶς ὁ εὐειδὴς καὶ κομψὸς νεανίας[4]. Ἐν Ἀθήναις δὲ εἰρωνικῶς *Ἐρωτόκριτος* ἐνίοτε λέγεται ὁ ἐρωτομανὴς νεανίσκος[5].

3. M. Gaster, Literatura populară Română, Bucuresti 1883, σ. 129-131.

4. Νεοελλ. Ἀνάλ., τ. Β', σ. 169.

5. Ὡς βαπτιστικὸν ὄνομα οὔτε τὸ Ἐρωτόκριτος, οὔτε τὸ Ἀρετοῦσα συνηθίζεται· ἂν δέ που ἀκούεται τὸ ὄνομα Ἀρετοῦσα, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ ἔπος, ὃν ὑποκοριστικὸν τοῦ συνήθους ὀνόματος Ἀρετῆς. Ἀλλ' ὡς ὀνόματα λέμβων ἀμφότερα δὲν εἶναι σπάνια. Ὁ Ἰ. Κονδυλάκης δ' ὅμως βεβαιώνει (Ἐγκυκλοπαιδ. Λεξικ., 1893, τ. Δ', σ. 30, ἄρθρ. Ἐρωτόκριτος) ὅτι εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου φέρεται τὸ ὄνομα Ἐρωτόκριτος ὡς βαπτιστικόν.

Ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἡ Ἀρετοῦσα, τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔπους θεωροῦνται ἰδεώδη πρότυπα κάλλους καὶ νοημοσύνης ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κεφαλληνιακῆς παροιμιώδους ἐκφράσεως:

Καὶ ποῦθεμ ποῦ Ρωτόκριτος καὶ ποῦθεμ ποῦ Ἀρετοῦσα![6]

ἐπιλεγομένης πρὸς διαμαρτυρίαν πρὸς ἐκθειάζοντα τὴν ὡραιότητα ἢ τὴν εὐφυΐαν νέου ἢ νέας· ἐν ἄλλοις λόγοις: ἀπορῶ πῶς μᾶς παριστάνεις αὐτὸν τὸν νέον ἔχοντα πάσας σχεδὸν τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἢ τὴν νέαν ὁμοίαν πρὸς τὴν Ἀρετοῦσαν, ἐνῷ ταὐτίθετα ἀληθεύουσιν.

Εἰς παροιμιώδη δ' ἔκφρασιν μετέπεσαν μόνοι οἱ ἑπόμενοι στίχοι (Γ΄ 1355-1356):

Λέγει της ὁ Ρωτόκριτος, ἤκουσες τὰ μαντᾶτα,
ποῦ ὁ κῦρις σου μ' ἐξώρισε στῆς ξενιτειᾶς τὴ στράτα;

Ἐν τῇ παροιμιώδει ἐκφράσει ὁ μὲν δεύτερος στίχος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παραλείπεται, ὁ δὲ πρῶτος ἐκφέρεται διεσκευασμένος ὡς ἑξῆς:

Τάκουσες, (ἢ *Τάμαθες*) *Ἀρετοῦσα μου, τὰ θλιβερὰ μαντᾶτα;*

καὶ λέγεται συνήθως παιγνιωδῶς κατὰ τὴν ἐξαγγελίαν ἀπροόπτου τινὸς ἐναντιώματος, ὅπερ ἐπίκειται νὰ συμβῇ εἰς τὸν ἀκούοντα.

Ἄλλοι στίχοι τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον ἠξεύρω, δὲν ἔγιναν παροιμιώδεις. Τἀνάπαλιν δὲ πολλαὶ παροιμίαι δημώδεις ἐγκαταπλέκονται ἐν τῷ ποιήματι, τὰς ὁποίας πάσας καταγράφω εἰς τὴν συλλογήν μου τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν.

Ὁ λαός, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πλασμάτων τοῦ ποιητοῦ, ἐζήτησε νὰ ὁρίσῃ τοὺς τόπους τῶν γεγονότων, ἐντεῦθεν δὲ ἐπήγασαν αἱ πρὸς τὴν Ἀρετοῦσαν συνδεόμεναι τοπωνυμίαι. *Τῆς Ἀρετούσας τὸ παλάτι* ἢ *Παλάτι τῆς Ἀρετούσας* ὀνομάζονται ἐν πολλαῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου θέσεις, ἐν αἷς ἐρείπια παλαιῶν οἰκοδομημάτων[7]. Ἐν Ἀθήναις δὲ ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ὥρισε τὸν τόπον, ὅπου καθείρχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως πατρός της ἡ Ἀρετοῦσα. *Σπηλιὰ* ἢ *φυλακὴ τῆς Ἀρετούσας* ὀνομάζεται τὸ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα *φυλακὴ τοῦ Σωκράτους* γνωστότερον πανάρχαιον τριπλοῦν κατασκεύασμα ἐν τῷ βράχῳ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου· «γιατὶ λέγουν» κατὰ τὴν παράδοσιν, «πῶς ἐκεῖ ἐφυλάκισε ὁ βασιλιᾶς τῆς Ἀθήνας τὴν κόρη του Ἀρετοῦσα, ποῦ ἤθελε νὰ τὴν τυραννήσῃ γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Μουνιχίᾳ τὸ σπουδαιότατον τῶν ἐν αὐτῇ ὑπογείων ὀρυγμάτων νομίζεται ἐπίσης ὅτι ἦτο τῆς Ἀρετούσας ἡ εἱρκτὴ καὶ ὀνομάζεται διὰ τοῦτο *Σπηλιὰ τῆς Ἀρετούσας*[8].

---

6. Πολίτου, Παροιμίαι (ἐν τῷ μήπω ἐκδοθέντι Ε΄ τόμῳ, λ. Ἐρωτόκριτος 1, ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ Σπ. Παγώνη).

7. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 793. Βλ. καὶ Α. Κ. Χ[ούμην] ἐν Ἀνατολικῇ Ἐπιθεωρήσει, 1873, τ. Α΄, σ. 9.

8. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 79 - 80. 793. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία

Εἰς τὰ ἐρωτικὰ ᾄσματα προπάντων ἀνευρίσκομεν ἀναμνήσεις τοῦ ἔπους, διότι συχνάκις εἰς *λιανοτράγουδα* οἱ δυσέρωτες παραβάλλουσι τὰ ἐρωτικὰ πάθη τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσας πρὸς τὰ ἴδια. Δύο τοιαῦτα λιανοτράγουδα ἀναφέρει ὁ Στέφανος Κανέλλος, ὁ ποιητὴς τοῦ θουρίου ᾄσματος τῆς ἐπαναστάσεως *Ὦ λυγερὸν καὶ κοπτερὸν σπαθί μου*.

Τοῦ Ρωτόκριτου τὰ πάθη
τά 'παθα γιὰ μιὰν ἀγάπη.
καὶ
Ξένος γιὰ σένα κ' ἔρημος στὸν κόσμο ἐγυρνοῦσα,
καθὼς ὁ Ἐρωτόκριτος διὰ τὴν Ἀρετοῦσα[9].

Ἄλλα λιανοτράγουδα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἐραστὰς τοῦ ἔπους μοὶ εἶναι γνωστὰ τὰ ἑξῆς:

Τὰ πάθη μου δὲν τά 'παθε μηδὲ ἡ Ἀρετοῦσα,
ποῦ 'γάπα τὸ Ρωτόκριτο καὶ τὴν ἐτυραγνοῦσα[10].

Τὰ πάθη τοῦ Ρωτόκριτου ἔπαθα γὼ γιὰ σένα
καὶ σὺ δὲν εἶσαι ἡ Ἀρετὴ νὰ σὲ πονῇ γιὰ μένα[11].

Τὰ πάθη τοῦ Ρωτόκριτου τά 'παθα γὼ γιὰ σένα,
νὰ μὴν τὰ πάθη χριστιανὸς καὶ κάθε μάννας γέννα[12].

Ἐκ τῶν ᾀσματίων τούτων κατάδηλον γίνεται, ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἡ Ἀρετοῦσα θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς οἱ τέλειοι τύποι πιστῶν ἐραστῶν, ὧν ὁ ἔρως μετὰ δεινοτάτας δοκιμασίας ὑπερενίκησεν εὐτυχῶς πάντα τὰ ἐμπόδια. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον, ὅτι οἱ ἐρωτόληπτοι ἐκ τοῦ ὄχλου στίζουσιν εἰς τὸ στῆθος

τῶν Ἀθηναίων, τ. Α', σ. 272. «Μέχρι τῆς σήμερον δεικνύεται ἐν Πειραιεῖ τὸ *σπήλαιον τῆς Ἀρετούσας*, ὅπερ ἐχρησίμευσε τὸ πρῶτον ὡς φυλακή, εἶτα δὲ καὶ ὡς τάφος αὐτῆς». Ὁ Ellissen (Polyglotte d. europäischen Poesie, 1846, σ. 276, σημ.) ἀναφέρει ὅτι δύο Ἀθηναῖοι τοῦ ἔδειξαν ἐν Ἀθήναις τοὺς στύλους τοῦ Ὀλυμπιείου, λέγοντες ὅτι εἶναι ἐρείπια τοῦ παλατίου τοῦ παλαιοῦ Ρήγα Ἡράκλη, καὶ ὅτι τὸ παλάτιον ἐκεῖνο συνεκοινώνει δι' ὑπονόμων «μὲ τὸ ἅγιον κάστρον». Ἄγνωστον ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκεῖνοι ἐπανελάμβανον δημώδη παράδοσιν, ἢ ἔπλαττον πρόχειρον ἐξήγησιν τοῦ ἀγνώστου εἰς αὐτοὺς παλαιοῦ μνημείου.

9. Iken, Leukothea, Leipzig 1825, τ. I, σ. 171. Τὰ λιανοτράγουδα ταῦτα δὲν περιελήφθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Passow.

10. Θηραϊκὸν ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ. Παραλλαγαί τούτου: Κρητικὴ παρὰ Α. Ν. Γιάνναρη, Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, Ἀθ. 1889, σ. 49:

Τὰ πάθη σου δὲν τά 'παθε μηδὲ ἡ γι Ἀρετοῦσα,
ὄντεν τὴν εἶχα στὴ φλακὴ καὶ τὴν ἐτυραννοῦσα.

Ἀθηναϊκὴ παρὰ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν.:

Ἂς ἔχω τὴν ὑπομονὴ ὡσὰν τὴν Ἀρετοῦσα,
π' ἀγάπα τὸν Ρωτόκριτο καὶ τὴν ἐτυραννοῦσα.

11. Νεοελλην. ἀνάλεκτα, Ἀθ. 1871, σ. 278, ἀρ. 284 ἐκ συλλογῆς Π. Λάμπρου. Γιάνναρης, ἔνθ' ἀν. [Παραλλαγαί: *ἡ γι Ἀρετὴ νὰ μ' ἀγαπᾷ ἐμένα*].

12. Νεοελλ. ἀνάλεκτα, σ. 278, ἀρ. 283.

ἢ εἰς τοὺς βραχίονας αὐτῶν εἰκόνας τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσας[13], φιλοτιμούμενοι νὰ ἐξομοιωθῶσι πρὸς τὰ ἰδεώδη ταῦτα πρότυπα, καὶ νὰ δείξωσιν ὅτι μετὰ καρτερίας ἐπίσης ὑφίστανται τὰ ἐρωτικὰ βάσανα καὶ πάθη.

Ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἡ Ἀρετοῦσα καταλέγονται ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρετηρήσαμεν, εἰς τὰ ὀλίγα θέματα, τὰ ὁποῖα ἀρέσκεται ν' ἀπεικονίζῃ ἡ δημώδης τέχνη, ἂν δυνάμεθα νὰ ἀποκαλέσωμεν ἔργα τέχνης τἀπειρόκαλα καὶ ἄξεστα βαναυσουργήματα, τὰ κοσμοῦντα τοὺς τοίχους καπηλείων ἢ τὰ ἐστιγμένα σώματα βαναυσουργῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοῦ μὲν Ἐρωτοκρίτου ὁ τύπος κατ' οὐδὲν σχεδὸν διαφέρει, εἰμὴ ὅτι παρίσταται ἀγένειος τοῦ τύπου τοῦ *Μακεδόνου*, τοῦ ἑτέρου προσφιλοῦς θέματος τῆς δημώδους γραφικῆς, ἤτοι ἀρχαίου Ἕλληνος ὁπλίτου, ὡς φαντάζεται αὐτὸν ὁ λαός· φοροῦντος δηλ. χλαμύδα, κράνος, προσομοιάζον πρὸς τὸ κορινθιακόν, καὶ θώρακα βραχύν, τοῦ ὁποίου αἱ πτέρυγες μόλις που καλύπτουσι τὴν κοιλίαν καὶ ἔχοντος εἰς τὴν δεξιὰν κοντάριον, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν *σκουτάριον*, εἶδός τι πέλτης, διάφορον τῆς ρωμαϊκῆς ἀσπίδος (scutum), ἧς ἔχει τὸ ὄνομα. Τῆς δ' Ἀρετούσης ὁ τύπος δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὡρισμένος, καὶ ἄλλοι ἄλλως γράφουσιν αὐτόν· μᾶλλον δ' ἐκ τοῦ ἀρνητικοῦ χαρακτῆρος τῆς περιβολῆς τῆς ἀπεικονιζομένης εἰκάζεται ἡ πρόθεσις τοῦ τεχνίτου, διότι ἡ Ἀρετοῦσα δὲν πρέπει νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὰς σημερινὰς νεάνιδας, ὅθεν ζωγραφεῖται ἀσκεπὴς τὴν κεφαλὴν καὶ γυμνὴ τὸν τράχηλον καὶ τὰς ὠλένας. Αἱ παρατεθειμέναι δύο εἰκόνες, εἰλημμέναι πανομοιοτύπως ἐκ βενετικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου (1881) παρέχουσιν ἔννοιάν τινα τῶν τύπων τούτων[14].

Κατὰ τὸν τύπον περίπου τοῦτον τῆς γραφῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου διασκευά-

---

13. Πολίτου, Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, Ἀθ. 1878, σ. 3.

14. Αἱ εἰκόνες τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι πᾶσαι ἀντίγραφα ἄτεχνα τῶν ἐπιμελῶς καὶ μετά τινος τέχνης κατεσκευασμένων χαλκογραφιῶν, αἵτινες κοσμοῦσι τὴν ἐν Βιέννῃ ἐκδοθεῖσαν διασκευὴν τοῦ Φωτεινοῦ. Ἐκ τοῦ Φωτεινοῦ ὁμοίως ἀνεδημοσίευσε λιθογραφήματα τούτων ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει δεύτερος ἐκδότης τοῦ Νέου Ἐρωτοκρίτου (1845). Κακοτεχνοτάτας δὲ ξυλογραφικὰς ἀπομιμήσεις περιέχουσιν αἱ ἀθηναϊκαὶ λαϊκαὶ ἐκδόσεις.

Τὰς εἰκόνας τοῦ Νέου Ἐρωτοκρίτου τῆς Βιέννης ἐσχεδίασαν δύο καλλιτέχναι, ἄλλας μὲν ὁ Ἕλλην Γ. Μανδᾶς, ἄλλας δὲ ὁ Γερμανὸς Λεοπ. Λεῖπ (Lieb?), ἄγνωστον ἂν κατ' ἰδίαν ἐπίνοιαν, ἢ ἀκολουθοῦντες παλαιότερόν τινα τύπον. Μὴ ἰδὼν τὸ ἐν Λονδίνῳ ἱστορημένον χειρόγραφον τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀδυνατῶ νὰ κρίνω ἂν ἔχουσί τι κοινὸν αἱ ἱστορίαι τούτου πρὸς τὰς βιεννάιας χαλκογραφίας. Ἀλλ' ἡ ἑτέρα τῶν δημοσιευομένων ὧδε ἱστοριῶν ἐκ δύο σελίδων τοῦ χειρογράφου, ἡ ἀπεικονίζουσα τὴν στέψιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, παρουσιάζει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν παράστασιν τῆς αὐτῆς σκηνῆς ἐν τ. Α', σ. 307 τοῦ Νέου Ἐρωτοκρίτου, ὁμοιότητα, μὴ προερχομένην πιθανῶς ἐξ ἁπλῆς συμπτώσεως.

Αἱ εἰκόνες τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τῆς Ἀρετούσας ἐλήφθησαν ἐκ τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως, ἂν καὶ ταύτης εἶναι εἰλημμέναι ἐκ τοῦ Νέου Ἐρωτοκρίτου, διότι εἰς τἀντίτυπα τοῦ βιβλίου τοῦ Φωτεινοῦ τῶν ἐνταῦθα βιβλιοθηκῶν, τῆς Ἐθνικῆς καὶ τῆς Βουλῆς, δὲν εὑρίσκονται αὗται· πιθανῶς ἀποκοπεῖσαι, διότι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνατύπωσις περιέχει τὴν εἰκόνα τῆς Ἀρετούσας, ἀποκοπείσης ἴσως ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀντιτύπων ταύτης τῆς εἰκόνος τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

ζουσι τὴν μεταμφίεσίν των οἱ θέλοντες νὰ παραστήσωσι κατὰ τὰς ἀπόκρεως τὸν ἥρωα τοῦ ἔπους. Διότι δὲν εἶναι ὅλως ἀσυνήθης ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὰς ἀπόκρεως προσωπιδοφόρων μετημφιεσμένων εἰς Ἐρωτοκρίτους, δυσκόλως δ' ὅμως διακρινομένων τῶν κοινοτάτων καὶ συνηθεστάτων *Μακεδόνων*. Καὶ κατὰ τὰς ἐφετεινὰς ἀπόκρεως εἴχομεν ἐν Ἀθήναις ἕνα Ἐρωτόκριτον, ἐμφανισθέντα κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Κρεωφάγου.

Ἀλλὰ πολλῷ σπουδαιότεραι τῶν μεμονωμένων τούτων μεταμφιέσεων, ἐμφαίνουσαι ὁπόσον γνωστὸν καὶ προσφιλὲς εἶναι τὸ ἔπος εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, εἶναι ἡ παράστασις κατὰ τὰς ἀπόκρεως σκηνῶν τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ἡ ἀπαγγελία μακρῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ. Ἐνιαχοῦ ὁμιλοι μετημφιεσμένων ὑποκρίνονται πρόσωπα τοῦ ἔπους καὶ πρὸ τοῦ συνηγμένου πλήθους τῶν θεατῶν ἀπαγγέλλουσιν ἕκαστος τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ὑποδύονται, στίχους, καὶ μιμοῦνται κινήσεις καὶ πράξεις συμφώνους πρὸς τοὺς λόγους καὶ πρὸς τὰς περιγραφὰς τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ Χαράλ. Ἄννινος[15] περιγράφει ἐξ ἀνακοινώσεων ἄλλου αὐτόπτου τοιαύτην παράστασιν, γενομένην κατὰ τὰς ἀπόκρεως τοῦ 1889 ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Κεφαλληνίας Σάμῃ, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἐσυνηθίζετο νὰ παριστάνωσιν οἱ χωρικοὶ ἐν ὑπαίθρῳ ἐν μιᾷ τῶν Κυριακῶν τῆς περιόδου τῶν ἀπόκρεων, σκηνὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἡ πάραστασις, τὴν ὁποίαν περιγράφει, ἔγινεν ἐν τῷ πρὸ τῆς κωμοπόλεως τοῦ Αἰγιαλοῦ ἀναπεπταμένου τῆς Σάμης πεδίῳ.

«Οἱ ὑποκριταί, λέγει, ἦσαν κάτοικοι τοῦ χωρίου Πουλάτων, οἵτινες ἀνέκαθεν, ὡς φαίνεται, χαίρουσι τὸ προνόμιον τοῦτο, τυγχάνοντες ἐμμουσότεροι τῶν γειτόνων των. Ἀφοῦ ἠσκήθησαν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ χωρίου, διανεμηθέντες πρότερον τὰ οἰκεῖα μέρη, μετέβησαν ἐν πομπῇ κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν εἰς τὸν τεταγμένον χῶρον, προηγουμένων τῶν σαλπίγγων, τῶν *βουκίνων* κατὰ τὸν ποιητήν, καὶ ἑπομένου πολλοῦ πλήθους. Ἔφερον προσωπίδας καὶ ἱμάτια προερχόμενα ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου θεάτρου...

»Συνῆλθον λοιπὸν οἱ χωρικοὶ εἰς τὸν τεταγμένον χῶρον, ἔνθα εἶχεν ἀνεγερθῇ ἐπίτηδες ἐξέδρα, τὸ *πατάρι*, ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ὁ ποιητής, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔλαβον θέσιν ὁ Ρήγας, ἡ Ρήγισσα, ἡ Ἀρετοῦσα μετὰ τῆς τροφοῦ της Φροσύνης, οἱ κήρυκες κλπ. Οἱ ἄλλοι, οἱ ὑποκρινόμενοι τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ τὰ μετασχόντα τοῦ ἱπποτικοῦ ἀγῶνος ρηγόπουλα καὶ ἀρχοντόπουλα, τὸν Καραμανίτην, τὸν Κρητικὸν καὶ τοὺς ἄλλους, ἐξετέλεσαν τὸ *κονταροκτύπημα*, διότι ἐξ ὅλων τῶν σκηνῶν τοῦ ἐκτενοῦς ποιήματος αὕτη συνήθως προτιμᾶται διὰ τὰς τοιαύτας παραστάσεις ὡς θεαματικωτέρα. Οἱ ὑποκριταὶ ἠγωνίζοντο πεζοὶ καὶ ὄχι ἔφιπποι, ὡς θέλει ὁ ποιητής, καθότι τὸ τοιοῦτο θὰ καθίστα δυσχερεστάτην τὴν διεξαγωγὴν τῆς παραστάσεως. Μὲ διεβεβαίωσεν ὁ δοὺς μοι τὰς πληροφορίας ταύτας, ὅτι οἱ χωρικοὶ ἀπήγγελλον ἀπταίστως τοὺς στίχους τοῦ ποιήματος, ὅτι ἡ παράστασις διεξήγετο μετὰ ζωηρότητος καὶ ἑτοιμότητος, ἣν

15. Χ. Ἀννίνου, Παράστασις τοῦ Ἐρωτοκρίτου (ἔθιμον τῶν Ἀπόκρεων), ἐν Ἑστίᾳ εἰκονογραφημένῃ 1890, τ. Α΄, σ. 119.

ἤθελον ζηλεύσῃ ἠθοποιοὶ δόκιμοι. Καὶ αὐτὸς μὲν δὲν ἐνθυμεῖται ἂν ἦτο καί τις ἀπαγγέλλων τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ περιγραφικὸν τοῦ ποιήματος μέρος, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἀσύνδετον θ' ἀπέβαινεν ἐν τῇ παραστάσει τὸ δραματικὸν μέρος· ἀλλ' ἐγὼ πιστεύω ὅτι οἱ νοήμονες χωρικοὶ δὲν θὰ τὸ παρέλειψαν».

Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν εἶναι μοναδικὸν ἐν Ἑλλάδι, ὡς εἰκάζει ὁ Ἄννινος. Ὡς μ' ἐβεβαίωσεν ὁ Α. Καρκαβίτσας, εἶδε παῖς ἔτι ὢν τοιαύτας παραστάσεις σκηνῶν τοῦ Ἐρωτοκρίτου κατὰ τὰς ἀπόκρεως εἰς τὴν πατρίδα του Λεχαινὰ τῆς Ἠλείας. Ἐπίσης ἐσυνηθίζετο καὶ ἐν Ἀμφίσσῃ, ὡς ἔμαθον παρὰ τοῦ Ἀμφισσέως διδάκτορος Ἀλεξ. Δελμούζου, καὶ ἐν Ναυπάκτῳ κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Ι. Βλαχογιάννη.

Β΄

Τὴν περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ τὴν ποιητικὴν φύσιν καὶ τὴν συναίσθησιν τοῦ καλοῦ ἐλέγχουσι τὰ δημώδη ᾄσματα αὐτοῦ, ἀποδεικνύοντα αὐτὸν κράτιστον τῶν ποιητικῶν ἀρετῶν γνώμονα, ἐκύρωσαν αἱ κρίσεις καὶ τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ, «ἄλλον Ὅμηρον» ἀποκαλέσαντος τὸν Ἐρωτόκριτον, καὶ τῶν πλείστων τῶν ἀλλοεθνῶν, τῶν ὁπωσδήποτε ἀσχοληθέντων περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ πονήματος[16]. Ὅθεν παράδοξος καὶ δυσεξήγητος φαίνεται ἡ πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον ὀλιγωρία πάντων σχεδὸν τῶν δημοσιευσάντων ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας Ἑλλήνων. Ὁ μὲν Ζαβίρας (1805) ἀρκεῖται ἁπλῶς νὰ μνημονεύσῃ τὸ ὄνομα καὶ τὴν πατρίδα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔργου του[17]. Ὁ δὲ Σάθας περιέλαβεν εἰς 2-3 στίχους τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας αὐτοῦ (σ. 603) ὅσα ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ «Κρητὸς στιχουργοῦ»[18]. Ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς τοὐλάχιστον ὀλίγα μὲν λέγει περὶ τοῦ Κορνάρου, ἀλλ' ὀρθῶς κρίνει ἀποφαινόμενος ὅτι «ὁ Ἐρωτόκριτος τὸν ἀνέδειξεν ἄριστον ποιητήν»[19]. Ὁ πρῶτος δημοσιεύ-

16. Βλ. τὰς κρίσεις τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ἀλλοεθνῶν παρὰ Γιάνναρη, ἔνθ' ἀν., σ. 52. 45 κέ. Πρόσθες εἰς ταύτας, πλὴν τῶν δημοσιευθεισῶν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Γιάνναρη, καὶ τὰς ἑξῆς: Pouqueville, Voyage de la Grèce, Paris 1820, μέρ. Ι, κεφ. 32 (ὅπου δυσμενὴς κρίσις· ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' ὅμως ἐκδόσει, τοῦ 1826, οὐδεὶς περὶ Ἐρωτοκρίτου γίνεται λόγος). Iken, Eunomia, Grimma 1827, τ. Ι, σ. 11 - 13. Rud Nicolai, Geschichte der neugriechischen Literatur, Leipzig 1876, σ. 82 - 84. Ad. Ellissen, Versuch einer Polyglotte d. europäischen Poesie, Leipzig 1846, σ. 274 - 290. Mullach, Grammatik der griechischen Vulgarsprache, Berlin 1856, σ. 82. Εὐχαρίστως δὲ πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ σοφὸς Νορβηγὸς Sven Oftedal, τέως καθηγητὴς τοῦ ἐν Press Augsburg τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν φροντιστηρίου παρασκευάζει μακρὰν κριτικὴν μελέτην περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τοῦ ὁποίου ἐξαίρει τὰς ποιητικὰς καλλονάς.

17. Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, σ. 206.

18. Εἰς ἄλλα νεώτερα ἔργα του οὐ μόνον δικαιότερον κρίνει ὁ Σάθας τὸν Ἐρωτόκριτον, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ποιητικῆς ἀξίας αὐτοῦ.

19. Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἀθ. 1857, τ. Β΄, σ. 285.

σας Ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας Ἰακωβάκης Ρίζος Νερουλός, ἐπιτηδεύων, κατὰ τὴν εὔστοχον παρατήρησιν τοῦ Elissen, σεμνοπρεπῆ μυκτηρισμόν[20], φαίνεται ὡς αἰσχυνόμενος, διότι ἀναγκάζεται νὰ μνημονεύσῃ τὸ ἀγοραῖον καὶ ἄμορφον ἐκεῖνο κατασκεύασμα, καὶ σπεύδει νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἐλησμονήθη παντελῶς, ὡς τοῦ ἤξιζεν, καὶ ταῦτα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἠγνόει τὸν Ἐρωτόκριτον[21]. Ὁ δὲ Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆς ἐπίσης αὐστηρῶς κρίνει τὸν ποιητήν, μετριάζων δ' ὅμως ὁπωσδήποτε τὴν δριμύτητα τῆς κατακρίσεως διά τινων ὀλιγοστῶν ἐπαίνων. Ἐν τῷ πρώτῳ σχεδιάσματι αὐτοῦ περὶ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ἐν παρόδῳ ἀναφέρει τὸν Ἐρωτόκριτον, ὡς τὸ πρῶτον ποίημα, τὸ ἀποδεχθὲν τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἧς ἡ χρῆσις ἔγινεν ἔκτοτε μεγάλη, «πρὸ πάντων παρ' ἐκείνοις, οἵτινες γινώσκουσιν ὅτι ἡ ὁμοιοκαταληξία εἶναι ἐνίοτε ἐπιτηδειοτάτη νὰ συγκαλύπτῃ τὴν ποιητικὴν γυμνότητα»[22]. Ἐν δὲ τῇ γαλλιστὶ συγγραφείσῃ Βιβλιακῇ ἱστορίᾳ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος κρίνει τὸν Ἐρωτόκριτον ὡς τὸν ἀξιολογώτατον καρπὸν τῆς μιγάδος ἐκείνης λογοτεχνίας, τῆς ἀναπτυχθείσης ἐν Κρήτῃ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐμφαινούσης τὴν συγχώνευσιν τῶν ἰδεῶν τῶν συνοικούντων ἐν Κρήτῃ δύο ἐθνῶν, τοῦ ἑνὸς κατερχομένου τὰς βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ δ' ἑτέρου, τοῦ ἀξέστου καὶ ἀμορφώτου, δηλονότι τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀνερχομένου ταύτας. Ὁ Ἐρωτόκριτος, κατὰ τὸν Ραγκαβῆν, ἀμοιρεῖ καὶ εὑρέσεως καὶ πλοκῆς, καὶ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος παλιλογιῶν καὶ ἀνιαρῶν μακρηγοριῶν· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον συχνάκις ἀνὰ μέσον κοινῶν καὶ πεπατημένων ἐννοιῶν εὑρίσκονται ποιητικαί τινες καλλοναί, ἄξιαι καλυτέρων χρόνων καὶ καλυτέρου θέματος. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο δὲ λογοτέχνημα, τὸ ποίημα τοῦτο ὑπενθυμίζει τὰ γεγονότα καὶ τοὺς τόπους, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη[23].

Τὰ αὐτὰ δὲ περίπου ἐπαναλαμβάνει ὁ Ραγκαβῆς καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ διασκευῇ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός του καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ τούτου περιλήψει[24]. Ὡς ὁ Νερουλὸς καὶ ὁ Ραγκαβῆς καταδικάζει προπάντων τὴν λέξιν τοῦ ποιήματος. Καὶ ἐνῷ εἰς τὴν γαλλικὴν ἔκδοσιν παρατηρεῖ, ὅτι εἰς τὴν χάριν καὶ τὰς πρωτοτύπους καλλονὰς τοῦ ποιήματος ἐπιπροσθέτει ἀφελές τι θέλγητρον τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἂν καὶ παρεφθαρμένον ἐκ τῶν συχνῶν ἰταλισμῶν, ἐν τῇ γερμανικῇ διασκευῇ λέγει ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος ἐλέγχει τὸν Κορνάρον οἰκειότερον ἔχοντα πρὸς τὸ κρητικὸν ἰδίωμα καὶ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, σχεδὸν δ' ἀγνοοῦντα τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν· καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ περιλήψει τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἐρωτοκρίτου χαρακτηρίζει ὡς ἄξεστον, ἀπεριποίητον, παρημε-

20. Ἔνθ' ἀν., σ. 274: «manche Griechen affektieren jetzt vornehm die Nase darüber zu rümpfen». Ταῦτα λέγει ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ρίζον Νερουλόν.

21. J. Rhizos Neroulos, Cours de littérature grecque moderne, Genève 1826, σ. 153. Β' ἔκδ. (1827), σ. 142.

22. Ἐν Spectateur d' Orient, Athènes 1855, τ. III, σ. 314.

23. Rangabé, Histoire littéraire de la Grèce moderne, Paris 1877, τ. I, σ. 16 κέ.

24. A. R. Rangabé u. Daniel Sanders, Geschichte d. neugriechischen Litteratur, σ. 7 κέ. (Geschichte der Weltlitteratur in Einzeldarstellungen, Leipzig, W. Friedrich (1885). τ. VI, μέρ. 2). Ἀλ. Ραγκαβῆ, Περίληψις τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, Ἀθ. 1888, σ. 11 - 13.

λημένην, ἀτελῆ καὶ ἐν πολλοῖς διεφθαρμένην ὑπὸ τὴν ξένην ἐπιρροήν[25].

Τοιαῦται κρίσεις ἐπιφανῶν Ἑλλήνων λογίων, εἰδικῶς ἀσχοληθέντων περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐκλόνησαν ὁπωσδήποτε τὴν κρατοῦσαν ἀγαθὴν περὶ τοῦ ποιήματος γνώμην. Ἀλλ' ἂν ὁ Ἐρωτόκριτος δὲν εἶναι πλέον δημῶδες βιβλίον, ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀποξενοῦται ὁσημέραι τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, τὰ αἴτια τοῦ φαινομένου τούτου πρέπει μᾶλλον ἀλλαχοῦ ν' ἀναζητηθῶσιν. Ἡ μεταβολὴ τῶν ἐκδοτικῶν ὅρων ἐν Ἑλλάδι ἐπέφερε καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ λαοῦ μεταβολήν. Ἡ διάδοσις διὰ τοῦ πρακτορείου τῶν ἐφημερίδων κατὰ χιλιάδας ἀντιτύπων παρὰ τῷ λαῷ ἐπιφυλλιδογραφικῶν μυθιστορημάτων πρωτοτύπων ἢ μεταφρασμένων καὶ παντοίων ἄλλων ἀναγνωσμάτων, ἐχόντων τὴν ἀξίωσιν νὰ γίνωσι δημώδη βιβλία, οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἡ ἐπέκτασις εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις τῆς κυκλοφορίας τῶν ἡμερησίων φύλλων, εἰς ὧν τὴν ἀνάγνωσιν κατατρίβουσιν αὗται τὸν ὀλίγον διαθέσιμον πρὸς τοῦτο χρόνον, ἔφερον ἀναγκαίως τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν παλαιῶν δημωδῶν βιβλίων. Ἀραιαὶ δέ τινες ἐκδόσεις ἐν Ἑλλάδι γινόμεναι τῶν βιβλίων τούτων, καὶ πρὸ τῆς διαλύσεως τῶν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῶν τυπογραφείων καὶ μετὰ ταύτην, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναστείλωσι τὴν ἐπικράτησιν τῶν πολυπληθῶν καὶ διαρκῶς ἀνανεουμένων ἐφημέρων ἀναγνωσμάτων.

Καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος κοινὴν εἶχε τὴν τύχην μετὰ τῶν ἄλλων δημωδῶν βιβλίων. Ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ ἔχῃ ἀκόμη ἀναγνώστας ὀλιγοστούς, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως δυστυχῶς σήμερον δυνάμεθα πλησιάζοντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν νὰ εἴπωμεν ἐκεῖνο, ὅπερ ἀνακριβῶς ἐβεβαίου ὁ Νερουλὸς ὅτι συνέβη πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν· ὅτι δηλ. ἐλησμονήθη παντελῶς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὴν προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν θ' ἀναλάβῃ τὸ ποίημα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, καὶ θὰ τύχῃ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἀγάπης ἧς εἶναι ἐπάξιον, ὅταν καταδειχθῶσιν αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ διὰ καταλλήλων εἰσηγήσεων, καὶ κριτικὴ ἔκδοσις ἐπιμεμελημένη, ἀποκαθιστῶσα τὸ γνήσιον κείμενον, ἀντικαταστήσῃ τὰς πλημμελεῖς καὶ ἀπειροκάλους ἐκδόσεις, τὰς κυκλοφορουμένας σήμερον. Τὴν ἐθνικὴν δὲ ταύτην ἀνάγκην συνῃσθάνθη πρώτη, ὡς ἦτο φυσικόν, ἡ Κρήτη. Εὐθὺς ὡς ἀπατηλὴ ἀκτὶς ἐλευθερίας ἐφώτισε τὴν νῆσον, ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν Κρητῶν δι' ἀποφάσεώς της ἀνέθηκεν εἰς τὸν Κρῆτα λόγιον Ἀντώνιον Γιάνναρην τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Οὗτος δὲ παρεσκεύασε μέν, ὡς φαίνεται, κριτικὴν ἔκδοσιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη δυστυχῶς μέχρι τοῦδε νὰ τυπώσῃ, ὡς πρόδρομον δὲ ταύτης ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1889, ἐκτενῆ εὐσυνείδητον μελέτην περὶ τοῦ ποιήματος[26]. Ἐν τῇ μονογραφίᾳ ταύτῃ, ἐμπνεομένῃ ὑπὸ ἐνθου-

---

25. Ὁπόσον ἀνακριβὴς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος περὶ διαφθορᾶς τῆς γλώσσης διὰ ξενισμῶν καὶ πρὸ πάντων ἰταλισμῶν, ἐλέγχεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἐπιμελέστατα τὴν λέξιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου μελετήσαντος Γιάνναρη, ὅστις ἐν ὅλῳ τῷ ποιήματι εὗρε μόλις δέκα ἀραβικὰς λέξεις καὶ ὀγδοήκοντα περίπου ἰταλικὰς ἢ ἐνετικάς (Περὶ Ἐρωτοκρίτου, σ. 59).

26. Α. Ν. Γιάνναρη, Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ καὶ γλωσσικὴ μελέτη μετὰ γλωσσαρίου, ἐν Ἀθήναις 1889, 8ον, σ. η'+133.

σιώδους ἀγάπης πρὸς τὸ ἔργον, ἐλεγχούσῃ δὲ ἐμβριθῆ καὶ ἐπιμελεστάτην σπουδὴν αὐτοῦ, ἐξετάζονται μὲν λεπτομερῶς αἱ ἐνδείξεις, δσας ἠδυνήθη ὁ συγγραφεὺς νὰ περισυναγάγῃ, περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐποιήθη καὶ περὶ τοῦ ποιητοῦ, ἀναλύονται κριτικῶς τὸ ποίημα καὶ αἱ ἐξενεχθεῖσαι κρίσεις περὶ τούτου, ἐκτίθενται αἱ περὶ τοῦ κειμένου γνῶμαι τοῦ συγγραφέως, μελετήσαντος καὶ τὸ γνωστὸν ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ Σάθα ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καὶ καθορίζεται ἡ φθογγικὴ παθολογία τῆς γλώσσης αὐτοῦ. Ἐν τέλει δ' ἐπισυνάπτεται καὶ γλωσσάριον περιεκτικὸν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ λέξεων μετὰ τῆς ἑρμηνείας αὐτῶν[27].

Ἀπὸ τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ Ραγκαβῆ, δηλονότι ἀπὸ εἰκοσαετίας περίπου, δὲν ἠκούσθησαν πλέον ἐν Ἑλλάδι ἄδικοι καὶ ἀνεπίστατοι κρίσεις περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου[28]. Καὶ συνετέλεσε μέν πως εἰς τοῦτο ἴσως καὶ ἡ συγκεκροτημένη πραγματεία τοῦ Γιάνναρη, ἀλλὰ προπάντων ἀδύνατον καθίστη τὴν ἐπανάληψιν ἀσυστάτων καὶ ἐπιπολαίων γνωμῶν περὶ τῶν παλαιοτέρων ἔργων τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεγίστη ἐπίδοσις τῶν περὶ τῆς μέσης ἑλληνικῆς φιλολογίας μελετῶν καὶ ἡ σύγκρισις τῶν ἑλληνικῶν πρὸς τὰ ἀρχαιότυπα λογοτεχνικὰ δημιουργήματα τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν.

Δὲν παρετηρήθη δ' ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἔφεσις πρὸς ἀκριβεστέραν μελέτην τοῦ ποιήματος καὶ προσπάθεια πρὸς διδασκαλίαν τῶν πολλῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος αὐτοῦ, ἡ εὐλόγως προσδοκωμένη, ὡς ἀναγκαῖον ἀντίρροπον τῆς παραγνωρίσεως καὶ τῆς ὑποτιμήσεως. Διότι πλὴν βραχυτάτης τινὸς καὶ εὐστόχου κρίσεως περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὑπὸ τοῦ Ι. Δ. Κονδυλάκη ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ (1893) καὶ θερμοτάτης συνηγορίας τοῦ Κ. Παλαμᾶ ὑπὲρ κριτικῆς καὶ σοφῆς ἐκδόσεως τοῦ μεγάλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἀθανάτου ποιητοῦ, ὡς ὀνομάζει τὸν ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου[29], οὐδὲν ἄλλο ἐγὼ τοὐλάχιστον γινώσκω γενναιότερον ἔργον περὶ τούτου.

Ὅθεν λίαν εὐχάριστον θεωρῶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης ἐξέλεξεν ὡς θέμα διαλέξεως αὐτοῦ, γενομένης κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰανουάριον ἐν τῷ Ὠδείῳ, τὸν Ἐρωτόκριτον. Τὴν διάλεξιν ταύτην, δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς Παναθηναίοις καὶ ἀνατυπωθεῖσαν ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ[30], δυνάμεθα

27. Πληρέστατον γλωσσάριον τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Ρῶσος Σεστακώφ ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς τῆς Πετρουπόλεως, 1906, τ. XIII, σ. 58 κέ, 364 κέ.

28. Κακοφωνίαν ἀποτελοῦσιν οἱ λῆροι καπήλου τινὸς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου· ἀλλὰ πάντα τὰ γραφόμενα ὑπὸ τούτου εἶναι παντελῶς ἀνάξια τῆς προσοχῆς τῶν ἀληθῶς ἐπιστημόνων, οὐδὲν ἄλλο συναίσθημα παρ' αὐτοῖς κινοῦντα, πλὴν τοῦ οἴκτου.

29. Κ. Παλαμᾶ, Γράμματα, Ἀθ. 1907, τ. Β', σ. 154 - 162. Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ ὁρμηθεὶς πιθανῶς ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἐν τῷ Παντελιδείῳ δραματικῷ ἀγῶνι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου βραβευθεὶς ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ *Βρικόλακα*, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἀκαδημαϊκὴν σύγκλητον αἴτησιν, γενομένην ἀποδεκτήν, ὅπως τὸ ἀνῆκον αὐτῷ χρηματικὸν ποσὸν τοῦ βραβείου, κατατιθέμενον ἐντόκως, διατεθῇ ἐν καιρῷ ὑπὲρ ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀνταξίας καὶ τοῦ ποιητικοῦ κάλλους καὶ τῆς γλωσσικῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ. (Βλ. τὴν ἔκθεσίν μου τῆς κρίσεως τοῦ Παντελιδείου ἀγῶνος, σ. 67 - 68).

30. Γεώργιος Σωτηριάδης, Ἐρωτόκριτος, Ἐν Ἀθ. 1909, 12ον, σ. 30. Παναθήναια, ἔτος Θ', 31 Ἰανουαρίου 1909, σ. 209 - 217.

νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀποτελοῦσαν νέον σταθμὸν φιλοστόργου καὶ πεφροντισμένης ἀσχολίας περὶ τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν, διότι εἶναι ἐπιτηδειοτάτη ὅπως παρασκευάσῃ τοὺς πολλοὺς εἰς ἀπόλαυσιν ἑνὸς τῶν κρατίστων δημιουργημάτων αὐτῆς. Ὁ Σωτηριάδης, γλαφυρὸς καὶ εὐφραδέστατος ἀγορητής, ἐπίσταται εἴπερ τις καὶ ἄλλος τὴν δυσχερῆ τέχνην διὰ διδασκαλίας ἐπαγωγοῦ νὰ καθιστᾷ σαφῆ καὶ γνώριμα περίπλοκα ζητήματα καὶ νὰ ποιῇ καταδήλους δυσδιαγνώστους ἐνίοτε εἰς τοὺς πολλοὺς καλλονάς.

Ἀλλ' ἀκριβῶς αὐταὶ αὗται αἱ ἀρεταὶ τοῦ λόγου φέρουσι τὸν κίνδυνον, τοῦ νὰ ριζωθῶσι βαθέως καὶ δυσαπαλλάκτως πλάναι, ἂν ὡς βέβαια πορίσματα ἐπιστημονικῆς ζητήσεως ἐξαγγέλλωνται δογματικῶς εἰκασίαι ἀκροσφαλεῖς καὶ πλημμελεῖς δόξαι καὶ φαντασίαι. Ὁ Σωτηριάδης ἐν τῇ καλλίστῃ διαλέξει αὐτοῦ, ἐπαναλαμβάνων ἀνεξελέγκτως τὰς περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου γνώμας τοῦ Γιάνναρη, ἠρκέσθη νὰ περικοσμήσῃ ταύτας δι' ἀνθηρῶν χρωμάτων, ὅπως τὰς καταστήσῃ εὐπροσιτωτέρας εἰς τοὺς ἀκροατάς, προσθεὶς καὶ ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, συντελοῦσαν ὅπως ἐπισκοτήσῃ εἰς τὴν κρίσιν περὶ τῶν πρώτων νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων καὶ ἀτοπωτάτας περὶ τούτων ἐμποιήσῃ ἐννοίας. Ὅθεν δὲν θὰ θεωρηθῇ ἴσως περιττὴ καὶ ἄκαιρος ἡ δημοσίευσις παρατηρήσεών τινων περὶ τῶν γνωμῶν τούτων, ὅπως ἐξακριβωθῇ ἂν ἔχωσι βάσιν στερεὰν καὶ εἶναι προσῆκον νὰ ἐπικρατήσωσι, διαδιδόμεναι διὰ διαλέξεων καὶ ἄλλων ὁμοίων ἔργων, ἀποβλεπόντων εἰς τοὺς πολλούς.

Γ'

Πρὸς ἀσφαλεστέραν ἐκτίμησιν καὶ πληρεστέραν κατανόησιν τῶν παλαιοτέρων λογοτεχνημάτων, ἐπάναγκες εἶναι νὰ γνωσθῶσιν ὁ χρόνος, καθ' ὃν συνετάχθη ἕκαστον καὶ ἡ πατρὶς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. Ἕνεκα τούτου οὐδόλως ἄπορον, ὅτι ἡ κρατοῦσα πεποίθησις ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ εἶναι γνωστά, γνωστὸς δὲ ὁπωσδήποτε καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν συνετάχθη τὸ ποίημα, παρεπλάνησεν εἰς πλημμελεῖς κρίσεις περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ εἰς παρανοήσεις πολλῶν λεπτομερειῶν. Εὐνόητον ἐφαίνετο, ὅτι Κρὴς ποιητής, ἐξ εὐπατριδῶν Βενετῶν ἕλκων τὸ γένος, ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος, γράφων κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἀρχόμενον ἢ μεσοῦντα, ἢ καὶ κατὰ τὸν ΙΖ', θὰ ἦτο ἐμπεφορημένος φραγκικῶν ἰδεῶν καὶ θὰ ἐμιμεῖτο φραγκικὰ πρότυπα. Παρ' ὅλον δὲ τὸν ἀκραιφνῆ ἑλληνισμόν, ὃν ἀποπνέει τὸ ποίημα, τὸν κατάδηλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπιπολαιοτάτους τῶν ἀναγνωστῶν εὐεπίγνωστον, προκατειλημμένοι ὑπὸ τῆς σφαλερᾶς γνώμης, τὸ μὲν φαινόμενον τοῦτο πειρῶνται παντοιοτρόπως νὰ ἐξηγήσωσι, προσπαθοῦσι δὲ πανταχοῦ ν' ἀνιχνεύσωσι σημεῖα τοῦ φραγκισμοῦ καὶ ἀναζητοῦσιν ἐπὶ ματαίῳ τὰς φραγκικὰς πηγάς, ὁπόθεν ἤντλησεν ὁ Κορνᾶρος.

Ἡ ἐπήρεια τῆς πεποιθήσεως ταύτης, ὅτι Φράγκος ἐν τῇ ἐνετοκρατουμένῃ

Κρήτη ἐποίησε τὸν Ἐρωτόκριτον, προσδίδει τὴν ἐπίφασιν λογικῆς ἀκολουθίας καὶ εἰς τὰς ἀτοπωτάτας τῶν γνωμῶν. Ὅθεν ἐπὶ τῇ προϋποθέσει τῆς βενετικῆς καταγωγῆς τοῦ ἐξελληνισθέντος ποιητοῦ καὶ τῆς συντάξεως τοῦ ποιήματος περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος[31], δὲν θὰ ἐφαίνετο ὅλως ἀπίθανος ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας K. Dieterich, ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι παιδαγωγικὸν σύγγραμμα, πολιτικὸν ἐπιδιῶκον σκοπόν· ὅτι δηλ. ὁ ποιητὴς αὐτοῦ, εὐπαίδευτος ἀνὴρ ἐξ εὐγενοῦς βενετικοῦ οἴκου, ἔχων ἐπίγνωσιν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ζῶν δ' ἐν μέσῳ ἀγρίων καὶ τραχέων ὀρεινῶν, οἵτινες ἕνεκα τῆς πανουργίας καὶ ἀνυποταξίας αὐτῶν εἰς τοὺς νόμους πολλὰ θὰ παρεῖχον βεβαίως πράγματα εἰς τοὺς νέους κατοίκους τῆς νήσου, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ἐκάθησε καὶ συνέθεσε ποίημα, σύμφωνον πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἁπλοϊκῶν νησιωτῶν, τῶν ὁποίων αἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα ἦσαν οἰκεῖα αὐτῷ, τῶν ὁποίων τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ποίησιν ἐγίνωσκε· καὶ ὅτι τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὁ σκοπὸς ἦτο διὰ τῆς ποιήσεως νὰ διδάξῃ τοὺς δυσηνίους καὶ στασιώδεις Κρῆτας, πάσας τὰς ἀρετάς, ἃς βλέπομεν τόσον εὐρέως ἀναπτυσσομένας ἐν τῷ ποιήματι, χρησιμωτάτας δ' εἰς τοὺς Βενετοὺς δεσπότας τῆς νήσου, διότι συνετέλουν νὰ καταστήσωσι τοὺς κατοίκους πειθαρχικωτέρους καὶ εὐαγωγοτέρους. Ἐκ τούτου δ' ἐξηγεῖται διατί τόσον συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ πίστις τῶν ὑποτελῶν καὶ τοσαύτη ἀποδίδεται σημασία εἰς ταύτην, διήκουσαν δι' ὅλου τοῦ πονήματος, ἐκ τούτου καὶ ἡ ἔξαρσις τῆς πίστεως καὶ τῆς φιλίας, τῶν ἀρετῶν ἀκριβῶς ἐκείνων, ὧν πολλάκις κατεδείχθησαν ἐνδεεῖς οἱ Κρῆτες[32].

Ἡ γνώμη τοῦ Dieterich καταδεικνύει μέχρι τίνος βαθμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ ἡ παρανόησις τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ ποιήματος, ἂν ἡ μελέτη αὐτοῦ ἀφορμᾶται ἐξ ἐσφαλμένης ἰδέας περὶ τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ, βεβαίου ὄντος ὅτι μεγίστην ἔχουσιν ροπὴν καὶ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν τύπον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτὴν παντὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου, εἰς τὴν τεχνικὴν διάταξιν καὶ εἰς τὰ νοήματα αὐτοῦ, ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐποιήθη, αἱ βιοτικαὶ περιστάσεις τοῦ ποιητοῦ, καὶ πάντες καθόλου οἱ ὅροι τοῦ περιβάλλοντος.

Ἂς ἐξακριβώσωμεν νῦν τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ κρατοῦσαι γνῶμαι περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγράφη τὸ ποίημα.

Ἡ περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ γνώμη φαίνεται ἡ βεβαιοτάτη πασῶν, διότι στηρίζεται εἰς ρητὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, περατουμένου διὰ τῶν ἑξῆς στίχων (Ε΄ 1535 κἑ):

Βιτσέντζος εἶν' ὁ ποιητὴς καὶ τὴ γενιὰ Κορνᾶρος,
ποῦ νὰ βρεθῇ ἀκριμάτιστος, σὰ θὰ τὸν πάρῃ ὁ Χάρος.
Στὴ Στείαν ἐγεννήθηκε, στὴ Στείαν ἐνεθράφη,

31. Ὁ K. Dieterich (Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur, Leipzig 1902, σ. 83) παραδέχεται ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος συνετάχθη 50 περίπου ἔτη πρὸ τῆς *Ἐρωφίλης* τοῦ Χορτάτση, ζήσαντος περὶ τὸ 1600.

32. Dieterich, αὐτ., σ. 84.

ἐκεῖ ἔκαμε κ' ἐκόπιασε ἐτοῦτα ὁποῦ σᾶς γράφει.
Στὸ Κάστρον ἐπανδρεύθηκε, σὰν ὁρμηνεύγ' ἡ φύση,
τὸ τέλος τού 'χει νὰ γενῇ, ὅπου ὁ θεὸς ὁρίσῃ.
Οἱ στίχοι θέλου διόρθωση καὶ σάσμα, ὅσο μποροῦσι,
γι' αὐτοὺς ποῦ τοὺς διαβάζουσι, καλὰ νὰ τοὺς γροικοῦσι.

Ἀλλὰ τίς ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας ταύτης; Καὶ εἶναι ἐπαρκὴς μόνη αὕτη πρὸς πίστωσιν τοῦ ὅτι ὁ ἐκ Σητείας τῆς Κρήτης Κορνᾶρος εἶναι ὁ ἀληθὴς ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου;

Συνηθέστατα ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἡμῶν ποιήμασιν παρουσιάζονται ὡς ποιηταὶ διὰ τοιούτων δηλώσεων ἐν τῷ ἐπιλόγῳ, ἢ ἐνίοτε ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἁπλοῖ βιβλιογράφοι ἢ διασκευασταί. Δὲν εἶναι δ' ὅμως δίκαιον ὡς παρετήρησα ἀλλαχοῦ[33], κρίνοντες τούτους κατὰ τὰς σημερινὰς περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἰδέας, νὰ τοὺς ἐλέγξωμεν ὡς θρασεῖς λογοκλόπους. Τὰ εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένα ἔργα ἐθεωροῦντο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὡς κοινὸν κτῆμα, καὶ οἱ βιβλιογράφοι, ἐνῷ πιστῶς ἀντέγραφον τὰ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν κείμενα, ἐνόμιζον ἐπιτρεπομένην πᾶσαν μεταβολὴν καὶ προσθήκην εἰς τὰ δημώδη, καὶ εὐκόλως καὶ ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότος οἰκειοποιοῦντο ταῦτα, ἂν αἱ μεταβολαὶ ἦσαν πολλαὶ καὶ οὐσιώδεις.

Οὕτως ὁ Ζακύνθιος στιχουργὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος Μᾶρκος Δεφαράνας εἰς τοὺς *Λόγους διδακτικοὺς τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν* παρέλαβε πλείστους στίχους ἐκ τῶν παραινέσεων τοῦ Στεφάνου Σαχλήκη, ἂν καὶ τὰ ποιήματα τούτου ἔχουσι βαθέως ἀποτυπωμένον τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα. Καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ ἔργῳ του, τῇ *Ἱστορίᾳ τῆς Σωσάννας* ὁ αὐτὸς Δεφαράνας ἀκολουθεῖ παλαιότερον πρότυπον. Καὶ ἀμφοτέρων δὲ τῶν στιχουργημάτων τούτων, ὧν τὸ μέγιστον μέρος εἰς ἄλλους ἀνῆκεν, ἐξαγγέλλει ἑαυτὸν ποιητήν. Ὁ Ρόδιος Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶς ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ θεοῦ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐν τέλει τῆς *Ἱστορικῆς ἐξηγήσεως περὶ Βελισαρίου*, ἥτις εἶναι ἁπλῆ διασκευὴ παλαιοτέρας παραλλαγῆς, διατηρήσασα καὶ πολλοὺς στίχους ταύτης ἀμεταλλάκτους. Τοῦ ἔπους τοῦ *Διγενῆ Ἀκρίτου* ἡ ἐν χειρογράφῳ τῆς Ἄνδρου παραλλαγὴ φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα Εὐθυμίου τινός, τῆς δὲ νεωτάτης τῶν διασκευῶν αὐτοῦ, τῆς ἐκ χειρογράφου τῆς Ὀξφόρδης ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἐκδοθείσης, ποιητὴς καυχᾶται ὅτι εἶναι ὁ Χῖος μοναχὸς Ἰγνάτιος Πετρίτσης:

Ἂν εἶν' λοιπὸν καὶ θέλετε καὶ μένα τὴν πατρίδα
νὰ μάθετε καὶ τ' ὄνομα, νὰ βγάζετεν μερίδα,
ἀπὸ τὴν Χίον ξεύρετε εἶναι τὰ γονικά μου
Ἰγνάτιον τὸ ὄνομα, Πετρίτζη τὴν γενιά μου...
Ἐγὼ λοιπὸν ἐσύνταξα τοῦτο καὶ σύνθεσά το,
μὲ στίχους τοὺς πολιτικοὺς εἰς ῥίμα ἔποισά το[34].

33. Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, Ἀθ. 1907, σ. 7.
34. Στ. 3071 κἑ = Lambros, Romans grecs, σ. 236.

Τῆς *Ριμάδας τοῦ Ἀπολλωνίου*, ἂν καὶ εἶναι διασκευὴ παλαιοτέρας παραλλαγῆς τοῦ ποιήματος, δύο παρουσιάζονται ποιηταί, ὁ Γαβριὴλ Ἀκοτιᾶνος ἢ Κοντιᾶνος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Τέμενος· ὁ τελευταῖος οὗτος λέγει ἐν τέλει ὅτι ἐπεράτωσε τὸ ἔργον τὴν 1 Ἰανουαρίου 1500.

Εἰς τὰ Χανιὰ βρισκόμενος, εἰς τὸ νησὶ στὴν Κρήτην,

καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου διὰ τὰ σφάλματα αὐτοῦ:

Καὶ ἂν ἔσφαλα καὶ τίποτες, ἂς ἔν συμπαθημένος
γιατὶ ἔκαμα τὸ κάτεχα, καὶ τό 'χα μαθημένο[35].

Ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας ἐν ἀρχῇ τοῦ ποιήματος φαίνεται, ἄλλοθεν παρέλαβεν, ἔργον δ' αὐτοῦ εἶναι ἡ διασκευὴ εἰς στίχους ὁμοιοκαταλήκτους:

Νὰ γράψω το βουλήθηκα, καὶ νὰ τ' ἀναθιβάλω,
τό 'δα γραμμένο πούβρετες, κ' εἰς ρίμα νὰ τὸ βάλω[36].

Τὸ ποίημα ἔχει πολλοὺς κρητικοὺς ἰδιωτισμούς· ὅθεν ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Κοντιάνου παραλλαγὴ καὶ δὲν ἐσῴζετο ἡ παλαιοτέρα ἀμφοτέρων *Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου*, θὰ ἐφαίνετο βεβαιότατον ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ Τέμενος.

Ταῦτα πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐν τέλει τοῦ Ἐρωτοκρίτου μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Κορνάρου δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ποιητής, ἀλλ' ὅτι πιθανῶς μόνον ὀλίγας τινὰς μεταβολὰς ἔφερεν εἰς παλαιότερον ποίημα, ἢ τὸ διεσκεύασεν εἰς πολιτικοὺς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, τὸ *ἔβαλεν εἰς ρίμα*, ἴσως δὲ τὴν λέξιν μετέβαλε κατὰ τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἂν τὸ πρότυπον δὲν ἦτο γεγραμμένον εἰς τὸ ἰδίωμα τοῦτο. Ἄλλως δὲ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Κορνᾶρος, δὲν συναρθροῦται ὀργανικῶς πρὸς τὸ ἄλλο ποίημα. Τοῦτο προδήλως περατοῦται εἰς ἐπίλογον, ἐν ᾧ ὁ ἀληθὴς ποιητὴς ἐκφράζει τὴν χαράν του ὅτι ἐπέθηκε τὴν κορωνίδα εἰς τὸ ἔργον του, δι' εἰκόνος, ἧς τὴν ποιητικὴν καλλονὴν θὰ ἐκτιμήσωμεν καλύτερον, ἂν συγκρίνωμεν πρὸς τὴν συνηθεστάτην τῶν βιβλιογράφων κατακλεῖδα, τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι εἶναι ποιητικὴ παράφρασις:

Ὡσπερ ξένοι χαίρουσιν ἰδεῖν πατρίδα,
καὶ οἱ χειμαζόμενοι εὑρεῖν λιμένα,
οὕτω καὶ τῷ γράψαντι βιβλίου τέλος.

Ὁ ποιητὴς παραβάλλει τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ βιβλίου πρὸς τὴν προσόρμησιν πλοίου εἰς τὸν λιμένα· αἱ τρικυμίαι, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐλησμονήθησαν,

---

35. Ἀ π ο λ λ ώ ν ι ο ς, Βενετ. 1553, φ. 29^{β}.

36. Αὐτ., φ. 2^{α}, στ. 27 - 29· ἐπίσης καὶ ἐν φ. 21^{α} μνημονεύεται τὸ παλαιότερον πρότυπον:

Μακάριον ἐλέγασιν ἐκεῖνον τὸν ρουφιᾶνο,
σὰν τό 'δα στὴν ἀνάγνωσιν, ἤτις (= ἔτσι) ἀναθιβάνω.

καὶ μετὰ χαρᾶς εἶδον τὸ αἴσιον πέρας, ἐνδομύχως ἀποθαυμάζοντες, οἱ ἀναγνῶσται, οἱ μακρόθεν παρακολουθοῦντες τὰς τύχας τοῦ πλοίου. Ἀπεκδέχετ ι εὔφημον μνείαν καὶ εὐμενεῖς εὐχὰς ὡς ἀμοιβὴν τῶν κόπων, οὓς κατέβαλε. Συναισθάνεται τὰς ἐλλείψεις τοῦ ἔργου του, καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τῶν εἰδημόνων· ἀλλὰ μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας ἐκφράζει τὴν πεποίθησιν, ὅτι θ' ἀποστομωθῶσιν οἱ κακόβουλοι ἐπικριταί, οἱ τὰ πάντα ψέγοντες, ἂν καὶ εἶναι παντελῶς ἀδαεῖς τῆς τέχνης[37].

Μετὰ τὸν ἐπίλογον τοῦτον, ὃν ἀληθὴς ἔγραψεν ποιητής, ὁ τοῦ Κορνάρου εἶναι φανερὸν ὅτι παρέλκει· ὡς παρέμβλημα δὲ πεζὸν καὶ ἀδέξιον ἐλέγχουσιν αὐτὸν αἱ κοινοτοπίαι καὶ αἱ ἀντιφάσεις πρὸς τὸ ἄλλο ποίημα. Ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τῶν πλείστων διασκευαστῶν, ὁ Κορνᾶρος, κρίνει ἀναγκαῖον νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐχήν, ὅπως εὑρεθῇ ἀπολελυμένος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Τοιαύτην εὐχὴν βλέπομεν ἐπαναλαμβανομένην καὶ ὑπὸ ἄλλων στιχουργῶν καὶ βιβλιογράφων ἐν τέλει τῶν βιβλίων[38], ἀλλὰ φαίνεται ἡμῖν παράδοξος ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ, διότι εἶναι ἡ μόνη θεολογικὴ χριστιανικὴ ἔννοια ἐν ὅλῳ τῷ ποιήματι, τοῦ ὁποίου ἰδιαίτερος καὶ δυσεξήγητος χαρακτὴρ εἶναι ἡ παντελὴς ἔλλειψις χριστιανικῆς χροιᾶς. Ἐπίσης ὁμολογεῖ ὁ Κορνᾶρος, ὅτι οἱ στίχοι χρῄζουσι διορθώσεως, ὁμοιάζων κατὰ τοῦτο μὲ τὸν Ἰγνάτιον Πετρίτζην, ὅστις ἐπικαλεῖται τὴν συνεργασίαν τῶν ἀναγνωστῶν του πρὸς διόρθωσιν τῶν σφαλμάτων[39]. Ἀλλὰ τοιαύτη ὁμολογία, προσή-

---

37. Ε' 1517 κἑ:

Κ' ἐκεῖνον ποῦ ἐκόπιασεν, ἂς τὸν καληνωρίζουν·
κι ἂς συμπαθοῦν τὰ σφάρματα ἐκεῖνοι ποῦ γνωρίζουν.
Ἐσίμωσε τὸ ξύλο μου, τὸ ράξιμο γυρεύγει,
ἤρθε σ' ἀνάβαθα νερά, καὶ πλιὸ δὲν κινδυνεύγει.
Θωρεῖ τὸν οὐρανὸ γελᾷ, τὴ γῆς καὶ καμαρώνει,
κ' εἰσὲ λιμιῶνα ἀνάπαψην ἤραξε τὸ τιμόνι.
Σ' βάθη πελάγου ἀρμένιζα, μὰ ἐδάρθα στὸ λιμιῶνα,
πλιὸ δὲ θυμοῦμαι ταραχές, μάνιτες καὶ χειμῶνα.
Θωρῶντας ἐχαρήκασι καὶ ἐκουρφοκαμαρῶσα,
κι ὅσοι ἐκλουθοῦσα ἀπὸ μακρᾶς ἐδὰ κοντὰ ἐσιμῶσα.
Ἡ γῆς ἐβγάνει τὴ βουή, ὁ ἀέρας καὶ μουγκρίζει,
καὶ μιὰ βροντὴ στὸν οὐρανὸ τ'ς ὀχτρούς μου φοβερίζει,
ἐκείνους τσὶ κακόγλωσσους, ποῦ ψέγουν ὅτι ἰδοῦσι,
κι ἀπόκει δὲν κατέχουσι τὴν ἄφρα κιάς νὰ ποῦσι.

38. Οὕτως ὁ Γεωργιλᾶς ἐν *Βελισαρίῳ*, στ. 837 (σ. 347 Wagner):

Μύριες μυριάδες κρίματα καὶ ἄλλην μιὰν χιλιάδα,
νά 'χῃ ὁ γιὸς τοῦ Γεωργιλᾶ συμπάθησέ τον τώρα (Χριστέ μου).

Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ *Θανατικὸν τῆς Ρόδου*, στ. 641 (σ. 52 Wagner). Ἡ παλαιοτάτη τῶν τοιούτων εὐχῶν ὑπὲρ συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ βιβλιογράφου εὑρίσκεται ἐν κώδικι τοῦ 835 (Gardthausen, Griechische Paläographie, σ. 377 - 378).

39. *Διήγησις Διγενῆ*, στ. 3063 κἑ (σ. 236 ἔκδ. Λάμπρου):

Ὅσοι τ' ἀναγινώσκετεν καὶ ὅσοι διηγᾶσθε,
ἂν εἶν' καὶ σφάλμα εὕρετεν, νὰ μὴ μοῦ καταρᾶστεν,

κουσα εἰς τὸν ἀμαθῆ Χῖον μοναχόν, ἦτο ἀναξία τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἐνδειξις μᾶλλον οὖσα ὑπερβολικῆς καλογηρικῆς ταπεινοφροσύνης. Ἡ στιχουργία τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι τελειοτάτη, συγκρινομένη πρὸς τὴν τέχνην τοῦ πολιτικοῦ στίχου τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἑλλήνων ποιητῶν, καὶ ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν στιχουργίαν τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων. Τῆς ὑπεροχῆς δ' αὐτοῦ ταύτης εἶχε συνείδησιν ὁ ποιητής, ὅστις ἐν τῷ ἐπιλόγῳ του μετὰ κατ«φρονήσεως ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀμαθῶν κατηγόρων του, καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἱκανῶν νὰ κρίνωσιν, *ἐκείνων ποῦ γνωρίζουν*. Πρὸς τοὺς λόγους δὲ τούτους ἀντιφάσκουσιν αἱ ταπεινόφρονες ἐκφράσεις τοῦ Κορνάρου.

Τὸ ποίημα ἐγράφη περὶ τὸ 1500, ὡς λέγει ὁ Σωτηριάδης, στηριζόμενος εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γιάνναρη. Οὗτος οὐδαμῶς ἀμφιβάλλων, ὅτι ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος εἶναι ὁ ποιητής, ἐζήτησε νὰ καθορίσῃ τὸν χρόνον, καθ' ὃν οὗτος ἔζησε, βέβαιος ὅτι καθορίζει οὕτω καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐποιήθη ὁ Ἐρωτόκριτος. Εἰς τὸν καθορισμὸν δὲ τοῦτον βοηθήματα εἶχε δύο γενεαλογικὰς βίβλους τῶν Ἐνετῶν καὶ Ἐνετοκρήτων εὐγενῶν, συνταχθείσας τὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς εὐπατρίδου Νικολάου Μουάτσου (1770), ἀποκειμένην ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας, τὴν δὲ ὑπὸ τοῦ Fr. Barbaro (περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος), ἧς δύο ἀντίγραφα εὑρίσκονται ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ καὶ ἐν τῷ ἀρχείῳ Κορρέρ[40]. Παραλαβὼν τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κορνάρων εἰδήσεις τούτων, καὶ συμπληρώσας, ὡς λέγει, διά τινων σημειώσεων εἰλημμένων ἐκ τῶν ἀρχείων Frari, κατήρτισε γενεαλογικὸν πίνακα τῆς οἰκογενείας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ'. Ἐκ τῶν πέντε δὲ Κορνάρων, οἵτινες φέρουσι τὸ ὄνομα Βιτσέντζος, ὁ παλαιότατος μόνον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀποκλειομένων τῶν λοιπῶν διὰ πολλοὺς λόγους πιθανωτάτους, ὧν ὁ κυριώτατος, ὅτι ἔζων μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σητείας ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα (1537).

Ὁ Ἐρωτόκριτος, κατὰ τὸν Γιάνναρην, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γραφῇ μετὰ τὸ 1508, ὅτε συνέβη φοβερώτατος σεισμός, ὁ καταστρεπτικώτατος ὅσων ἀπ' αἰώνων μνημονεύει ἡ κρητικὴ ἱστορία, κατερειπώσας καὶ τὴν Σητείαν. Μετὰ δὲ τὸν σεισμὸν τοῦτον καὶ ἄλλαι δεινόταται συμφοραὶ ἐνέσκηψαν εἰς τὴν νῆ-

---

ὅτι ἐγὼ ὡς ἀμαθὴς πολλὰ ἔχω σφαλμένα,
γιὰ τοῦτο ἀπὸ λόγου σας ἂς εἶν' διωρθωμένα.

40. Ἀκατανόητον εἶναι, ὅτι μεταξὺ τῶν βοηθημάτων τοῦ Γιάνναρη δὲν καταλέγεται καὶ ἡ πραγματεία περὶ τῶν ἐν Καρπάθῳ Κορνάρων τοῦ Hopf, ὅστις πηγὰς ἔχων πλὴν τῆς τοῦ Muazzo καὶ ἄλλας παλαιοτέρας γενεαλογικὰς βίβλους καὶ δημόσια καὶ συμβολαιογραφικὰ ἔγγραφα τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας ἀκριβέστερον ἀναγράφει τὴν γενεαλογίαν τοῦ οἴκου τῶν Κορνάρων. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Hopf ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένος ὁ ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη καταρτισθεὶς γενεαλογικὸς πίναξ, καὶ δὴ καὶ εἰς τὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ Βικεντίου Κορνάρου, ὃν δέχεται οὗτος ὡς ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου (H o p f, Veneto-Byzantinische Analekten. Die Cornaro von Scarpanto ἐν Sitzungsberichte der k. Akad. d. Wissensch., Wien 1859, τ. 32, σ. 478 - 495).

σον μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλώσεως, λοιμοί, σεισμοί, στάσεις, ἐπιδρομαὶ Τούρκων, ὥστε οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν πρόσφοροι πρὸς γένεσιν μακροῦ ποιήματος, ἐξυμνοῦντος τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ἀνδρείαν.

Ἀλλ' οὐδὲ πρὸ τοῦ 1383 ἦτο δυνατὸν νὰ γραφῇ ὁ Ἐρωτόκριτος, διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέστη τὸ δουκᾶτον τοῦ Ναυπλίου, διατηρηθὲν μέχρι τοῦ 1540, τὸ δὲ δουκᾶτον τοῦτο μνημονεύεται ἐν τῷ ποιήματι, ὡς πιστεύει καὶ βεβαιώνει ὁ Γιάνναρης. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ἔζησε μεταξὺ τοῦ 1383 καὶ τοῦ 1508. Ἀλλ' εἰς τὸν γενεαλογικὸν πίνακα ἀναγράφεται εἷς Βιτσέντζος Κορνᾶρος, ὁ παλαιότερος τῶν πέντε Βιτσέντζων, γεννηθεὶς τῷ 1486, οὗτος ἄρα εἶναι ὁ ποιήσας τὸν Ἐρωτόκριτον. Δὲν ἀναφέρεται μόνον ἐν τῷ πίνακι ὁ γάμος τοῦ ποιητοῦ, ὁ μνημονευόμενος ἐν τῷ ποιήματι, ἐνῷ ἄλλων Κορνάρων ἀναγράφονται καὶ αἱ σύζυγοι.

Εὔλογος δ' ὅμως ἐγείρεται ἀπορία πῶς ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ συνέθεσεν ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος τόσον μακρὸν ἐπικὸν ποίημα. Ὁ μὲν Σωτηριάδης, γράφων ὅτι ὁ Κορνᾶρος ἐποίησε τὸν Ἐρωτόκριτον τῷ 1500, ἠθέλησε διὰ στρογγύλου ἀριθμοῦ νὰ δηλώσῃ τὸν χρόνον, διότι βεβαίως δὲν ἐφαντάσθη δεκατετραετῆ τὸν ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ὁ δὲ Γιάνναρης, ὃν οὗτος ἀκολουθεῖ, παραδέχεται (σ. 30) ὅτι ὁ Κορνᾶρος «εἶχεν ἤδη ποιήσῃ τὸν Ἐρωτόκριτον πρὸ τοῦ 1508 καὶ ὅτι ὀλίγῳ πρότερον ἢ ὕστερον τοῦ πανωλέθρου τούτου σεισμοῦ ἐπῴκησεν εἰς Ἡράκλειον, ἔνθα καὶ ἐγκατέστη νυμφευθείς». (Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐπιλόγου φαίνεται ὅτι ὅτε ἐπεράτωσε τὸν Ἐρωτόκριτον ἦτο ἤδη ἔγγαμος, νυμφευθεὶς ἐν Ἡρακλείῳ). Προσπαθεῖ δ' ὁ Γιάνναρης παντοιοτρόπως νὰ παραστήσῃ ὡς πιθανὴν τὴν ἀπιθανωτάτην γνώμην ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι ἔργον μειρακίου. Καὶ τὸν μὲν γάμον τοῦ Κορνάρου μετέθεσεν εἰς ὑστερώτερον χρόνον, παρὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ νεαρὰ ἡλικία τοῦ ποιητοῦ συμβιβάζεται, κατ' αὐτόν, ἄριστα πρὸς τὸν νεανικὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιήματος. «Ὁ ἔρως καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἀρετή, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, προϋποτίθενται ἡλικίαν νεαράν, καρδίαν θερμήν, φαντασίαν ζωηράν». Ἂς ἐπιτραπῇ ἡμῖν νὰ μὴ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν θ' ἀποδίδῃ, πιστεύομεν, πολλὴν σημασίαν ὁ συγγραφεύς. Ἕτερον δὲ τεκμήριον τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι καὶ ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀμάθεια αὐτοῦ. Διότι «ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ ἐλλείπουσι, πλὴν μικρῶν ἐξαιρέσεων, αἱ ἄλλως ἀναγκαῖαι περιγραφαὶ χωρῶν καὶ τοποθεσιῶν, ἱστορικῶν ἐπεισοδίων καὶ ἀρχαίων μύθων». Καὶ ἡ ἀμειγὴς πάσης ἀρχαΐζούσης καὶ λογίας φράσεως γλῶσσα τοῦ ποιήματος προσάγεται ὡς πρόσθετον τεκμήριον τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ, μὴ προφθάσαντος νὰ διδαχθῇ τὴν ἀρχαίαν, διότι ὑποθέτει φαίνεται ὁ συγγραφεύς, ὅτι ἂν εἶχεν ἑλληνομάθειαν ὁ ποιητὴς θὰ ἐκάλλυνε τὴν γλῶσσάν του δι' ἀρχαιοπρεπῶν λέξεων καὶ φράσεων.

Ἀλλὰ τοιοῦτοι λόγοι, προδήλως ὑπαγορευθέντες ὑπὸ τῆς ἀμηχανίας πρὸς συμβιβασμὸν τῶν ἀσυμβιβάστων, δυσκόλως πείθουσιν. Ὁ μακρὰν ἀνάλυσιν τῆς μονογραφίας τοῦ Γιάνναρη εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς δημοσιεύσας συμπολίτης αὐτοῦ Ἰω. Μ. Δαμβέργης, καίπερ ἀποδεχόμενος πάσας

τὰς ἄλλας γνώμας τοῦ συγγραφέως, ἀναγκάζεται νὰ διαφωνήσῃ αὐτῷ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ· φέρει δ' εὐλογωτάτας παρατηρήσεις πρὸς ἀναίρεσιν τῶν περὶ ἀγνοίας καὶ ἀμαθείας αὐτοῦ ἰσχυρισμῶν. Ἀλλ' ὅπως μὴ γίνῃ αἰτία, λέγει, ν' ἀμφισβητηθῇ κατ' ἐλάχιστον πᾶν ἄλλο προηγούμενον συμπέρασμα τοῦ ἐρευνητοῦ, συμβιβάζων τὴν διχογνωμίαν ταύτην πρὸς τὴν παραδοχὴν ὅλων τῶν ἄλλων, παραδέχεται ὅτι ἡ ἐν τέλει τοῦ ποιήματος δήλωσις τοῦ Κορνάρου εἶναι σκόπιμος ἀναχρονισμὸς καὶ ποιητικὸν τεχνασμα, καὶ ὅτι ἐν καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 1508 ἔγραψεν οὗτος τὸν Ἐρωτόκριτον.

Δὲν εἶναι δ' ὅμως πιθανωτέρα καὶ ἡ γνώμη αὕτη, προϋποθέτουσα τὸ μὲν ἄσκοπα καὶ ἀκατανόητα ποιητικὰ τεχνάσματα, τὸ δὲ τὸ δυνατὸν τῆς συγγραφῆς τοῦ ποιήματος ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ Κρήτη, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Σητεία, ἦτο ἀνάστατος. Ἡ παρατήρησις τοῦ Γιάνναρη, περὶ τοῦ χρονικοῦ ὁρίου πρὸ τοῦ ὁποίου ἐποιήθη ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι ὀρθή, ἄλλως δὲ ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ ἄλλων λόγων περὶ ὧν ὕστερον θὰ διαλάβωμεν.

Ἀλλ' ἴσως ἡ συζήτησις περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου εἶναι ματαιόσχολος, διότι οὗτος ἐγεννήθη κατὰ τὰς ἀκριβεστέρας ἐρεύνας τοῦ Hopf ἐν ἔτει 1476 καὶ οὐχὶ 1486, ἐδοκιμάσθη δ' εἰς τοὺς εὐγενεῖς τῷ 1498[41]. Ὅθεν εἶχεν ἡλικίαν κατάλληλον, ἀμφίβολον δ' ὅμως ἂν εἶχε καὶ ἔφεσιν πρὸς σύνθεσιν ἑλληνικῶν στίχων. Διότι ὁ Βιτσέντζος μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ἀντωνίου καὶ Ἀνδρέου καὶ τῶν ἐξαδέλφων του, τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου Κορνάρου, ἦσαν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Hopf, οἱ τελευταῖοι Βενετοὶ κύριοι τῆς Καρπάθου, ἐκδιωχθέντες αὐτῆς τῷ 1538 ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα. Δὲν φαίνονται δ' ἀκριβεῖς αἱ εἰκασίαι τοῦ Γιάνναρη, ὅτι οἱ Κορνᾶροι τῆς Καρπάθου «ὕστερον εἰς Σητείαν μεταστάντες μακρὸν ἤδη χρόνον πρὸ τοῦ ποιητοῦ εἶχον βαθμηδὸν ἀφομοιωθῇ πρὸς τὰ ἐγχώρια στοιχεῖα» καὶ εἶχον ἐξελληνισθῇ καὶ ὅτι καὶ ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ γλῶσσα τῆς οἰκογενείας ἦτο ἑλληνική, διότι «ξένη γενεὰ οἱασδήποτε καταγωγῆς, ἐγκαθισταμένη ἐπὶ μακροὺς χρόνους ἐν λίαν ἀποκειμένοις νησιδίοις ἢ ἄκραις, οἷα ἡ Κάρπαθος καὶ Σητεία, ἀμοιροῦσα δὲ πάσης ἀμέσου καὶ συχνῆς κοινωνίας πρὸς τὴν μητρόπολιν καὶ τὰ λοιπὰ πολιτικὰ κέντρα... ἐξαλλάσσει μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰ πατρῷα ἤθη καὶ τὴν γλῶσσαν». Οἱ Κορνᾶροι τοὐναντίον, οἱ ἄρχοντες τῆς Καρπάθου καὶ ἔχοντες κτήματα ἐν Σητείᾳ, διετήρησαν συχνὴν τὴν κοινωνίαν καὶ πρὸς τὴν μητρόπολιν Βενετίαν καὶ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς εὐπατρίδας τῆς Κρήτης, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Hopf, καὶ τὸ φρόνημα διετήρησαν βενετικώτατον. Ὁ πάππος τοῦ Βιτσέντζου Ἀνδρέας καὶ οἱ ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς αὐτοῦ ἐν τῇ στάσει τοῦ Σήφη Βλαστοῦ, πιστοὶ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις των, ἐπολέμησαν ὡς γνήσιοι Βενετοὶ πρὸς τοὺς στασιάσαντας Κρῆτας, περιελθόντες μάλιστα μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς στάσεως καὶ εἰς ἔριδας οἰκογενειακὰς περὶ διανομῆς τῆς ἀμοιβῆς, ἣν ἡ βενετικὴ πολιτεία ἀπένειμεν εἰς τοὺς Κορνάρους, αἰχμαλωτίσαντας

41. Hopf, Veneto-Byzantinische Analekten, σ. 494.

δι' ἐνέδρας τινὰς τῶν στασιαρχῶν[42]. Καὶ ἔγγονός τις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βιτσέντζου συνέγραψεν ἰταλιστὶ μακρὰν ἱστορίαν τῆς Κρήτης. Ὅθεν ἡ ἐντελὴς ἐξελλήνισις τοῦ Κορνάρου, ἥτις εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, δὲν προκύπτει ἐκ τῶν εἰδήσεων τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ ὑποτιθεμένου ποιητοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος ζήσαντος.

Θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα εἶναι τὰ πορίσματα, τὰ ὁποῖα συνάγομεν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἑτέρας γνώμης τοῦ Γιάνναρη περὶ τοῦ χρονικοῦ ὁρίου μεθ' ὃ ἐποιήθη ὁ Ἐρωτόκριτος, διότι ἀφορμᾶται ἐξ ἐσωτερικῶν τεκμηρίων. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη δὲν φαίνεται ἡμῖν εὔστοχος, αἱ δ' ἐνδείξεις αὐτοῦ τούτου τοῦ ποιήματος, εἰς ἃς νομίζει ὅτι στηρίζεται ἡ γνώμη του, δὲν ἔχουσι τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς αὐτὰς ἔννοιαν, μᾶλλον δ' ἴσως ἄλλαι ἐνδείξεις δύνανται νὰ καθοδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς προσδιορισμὸν τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν ἦτο, κατὰ τὸν Γιάνναρην, προγενέστερος τῶν μέσων τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος: Πρῶτον μέν, διότι ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως *τορνέσια* (ἐν τῇ ἐννοίᾳ κερματίων, χρημάτων)· τὰ δὲ τορνέσια καλούμενα νομίσματα, κοπέντα τὸ πρῶτον ἐν Γλαρέντσᾳ κατὰ μίμησιν τοῦ γαλλικοῦ δηναρίου τοῦ ὀνομαζομένου tournois, εἰσήχθησαν καὶ εἰς τὰς ἑνετικὰς κτίσεις, ἀλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, διότι ἐκόπησαν τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Δανδόλου (1343 - 1354). Δεύτερον δέ, διότι μνημονεύονται ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ τὰ δουκᾶτα τοῦ Ἀναπλιοῦ καὶ τῆς Μυτιλήνης, ταῦτα δ' «ἀναγράφονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ πρῶτον κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα τελευτῶντα, καὶ μάλιστα τὸ μὲν τοῦ Ἀναπλιοῦ πρῶτον ἐν ἔτει 1380, τὸ δὲ τῆς Μυτιλήνης ἐν ἔτει 1355».

Οἱ λόγοι οὗτοι οὐδεμίαν ἀπολύτως ἔχουσι σημασίαν πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Ἡ χρῆσις τῆς λέξεως *τορνέσια* ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ (ἐκ τοῦ ἰταλ. tornese) εἶναι προγενεστέρα τῆς κοπῆς τοῦ εἴδους τούτου τῶν νομισμάτων ἐν Ἑλλάδι. Ἄλλως δὲ συνηθεστάτη εἶναι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἡ χρῆσις λέξεων σημαινουσῶν ξένα νομίσματα (πρβλ. τάληρον, κολλωνᾶτο, ρεγγίνα, σφάντζικα, ντούπια, ρουπιὲς κτλ.). Τὴν δὲ λέξιν *τορνέσι* ἢ *τουρνέσι* εὑρίσκομεν εἰσηγμένην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἤδη πρὸ τῆς φραγκοκρατίας, ἀπὸ τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος. Ὁ *Πτωχοπρόδρομος* μεταχειρίζεται ταύτην καθὼς καὶ τὸ ὑποκοριστικὸν *τορνεσάκιν*[43]. Πρὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος τὴν εὑρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς *Χρονικοῖς τοῦ Μορέως*[44].

Τί δ' ἐννοεῖ ὁ Γιάνναρης λέγων ὅτι μνημονεύονται ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ δουκᾶτα τῆς Μυτιλήνης καὶ τοῦ Ναυπλίου; Δουκᾶτα οὐδαμοῦ τοῦ ποιήματος

---

42. Αὐτ., σ. 490.

43. Γ΄ 88, σ. 55 Legrand [*κᾶν τορνεσιοῦ χαβιάριν*], ΣΤ΄ 167, σ. 114 L. [*μ' ἕναν βελόνιν τορνεσιοῦ*], ΣΤ΄ 153 [*κᾶν τορνεσάκιν κάπου*]. Ἐν τῷ Ἡμπερίῳ καὶ Μαργαρώνᾳ, στ. 960 = Legrand, Bibl. gr. vulg., τ. 1, σ. 317 [*καὶ τώρα δὲ μοῦ βρίσκεται τορνέσιν εἰς τὸ χέρι*].

44. Στ. 2608, σ. 174 J. Schmitt [*τῶν τορνεσίων ἢ τῶν τουρνεσίων*].

μνημονεύονται. Ἀναφέρεται μόνον τὸ *ἀφεντόπουλο ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη* (Β΄ 142 κἑ) καὶ τὸ *βασιλόπουλο* ἢ *ρηγόπουλο τοῦ Ναπλιοῦ* (Β΄ 163 κἑ), ὁ γιὸς ὁ κανακάρης τοῦ ρήγα τοῦ Ναπλιοῦ Ἀνδρόμαχος. Ὅθεν σαφῶς διακρίνονται τἀξιώματα αὐτῶν. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ *ρηγᾶδες* καὶ *ρηγόπουλα* ἀναφέρονται τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Βλαχιᾶς, οἱ δ' ἄλλοι ἀγωνισταὶ εἰς τὸ κονταροχτύπημα εἶναι *ἀφέντες* ἢ *ἀφεντόπουλα* ἢ *ἀρχοντόπουλα*. Ὁ ποιητὴς θεωρεῖ ἄρα καὶ τὸ Ναύπλιον καὶ τὰς Ἀθήνας βασίλεια, ὡς τὸ Βυζάντιον, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Βλαχίαν, πολιτικῶς ὑπερτέραν κατέχοντα θέσιν τῶν ἄλλων, καὶ αὐτῆς τῆς Καραμανίας, ἣν ὁμοίως αὐθεντίαν ὑπολαμβάνει. Τὰς Ἀθήνας θεωρεῖ βασίλειον διὰ τὴν παλαιὰν δόξαν αὐτῶν, καὶ διὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας εἰς δουκᾶτον[45], τὸ δὲ Ναύπλιον ἴσως διότι ἐπὶ μακρὸν διετηρήθη ἡ μνήμη τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ΄ (1180 - 1208) κραταιοῦ ἄρχοντος αὐτοῦ Λέοντος τοῦ Σγουροῦ, καὶ διότι ἀπὸ τοῦ θανάτου τούτου μέχρι τῆς εἰς τοὺς Φράγκους ὑποταγῆς (1212) διετέλει ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ὁ Σγουρός, «ὁ ἐπαινετὸς ἐκεῖνος στρατιώτης», ὡς τὸν ἀποκαλοῦσι τὰ Χρονικὰ τοῦ Μορέως (στ. 1528), ὅστις «ἐκ μικροῦ μέγας ἔφυ»[46], ὁ *σεβαστοϋπέρτατος*[47] γαμβρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Γ΄[48], ὁ δεσπότης τῶν ὀχυρωτάτων τῆς Πελοποννήσου πόλεων, ὀνομάζεται μὲν *τύραννος* ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου (σ. 841, 20 Bonn), ἀλλ' οἱ ὑπήκοοί του καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες δὲν ἐθεώρουν βεβαίως αὐτὸν ὑποδεέστερον τῶν ἄλλων ρηγάδων.

Πάντως δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ναυπλίου οὐδὲν συνάγεται πόρισμα περὶ τοῦ χρόνου τῆς ποιήσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Αἱ χρονολογίαι, ἃς ἀναφέρει ὁ Γιάνναρης (1383 - 1540), οὐδὲν ἔχουσι νόημα. Ἡ μὲν δευτέρα εἶναι ἡ τῆς παραδόσεως τοῦ Ναυπλίου εἰς τοὺς Τούρκους, ἡ δὲ πρώτη, ἡ χρονολογία ἀποφάσεως τῆς ἐνετικῆς γερουσίας περὶ ἀποστολῆς μοίρας τοῦ στόλου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ὑπὸ τῶν Καταλωνίων δεσποτῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Τούρκων ἀπειλουμένου Ναυπλίου[49]. Ἄλλως δὲ καὶ ἂν ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ ἀνεφέρετο δουκᾶτον τοῦ Ναυπλίου καὶ τὸ ἔτος τῆς συστάσεως τοῦ δουκάτου ὑπεδήλωνε τὸν χρόνον μεθ' ὃν ἐγράφη τὸ ποίημα, πάλιν θὰ μᾶς ἦτο ἄχρηστον τὸ τεκμήριον τοῦτο. Διότι τὸ Ναύπλιον δὲν ἦτο δουκᾶτον ἀπὸ τοῦ 1383 μέχρι τοῦ 1540, ὡς ἀγνοοῦμεν πόθεν πλανηθεὶς ὑπολαμβάνει ὁ Γιάνναρης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐθέντου τοῦ Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Κι-

45. Καί βυζαντινοί συγγραφεῖς ἐπίστευον ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀθηνῶν εἶχον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκός. (Νικηφόρ. Γρηγορᾶς Ζ΄ 5, τ. Ι, σ. 239 Bonn = Γρηγοροβίου - Λάμπρου, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, τ. Α΄, σ. 480 - 481). Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι καὶ ὑπὸ τοῦ Δάντου καὶ ὑπὸ τοῦ Σαίξπηρ ὁ μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν Θησεὺς καλεῖται δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν.

46. Εὐφραίμιος, στ. 17284.

47. Γρηγοροβίου-Λάμπρου, αὐτ., τ. Α΄, σ. 367.

48. Νικήτ. Χωνιάτ., σ. 804 Bonn.

49. Buchon, Recherches historiques sur la principauté française de Morée, τ. II, σ. 402. Hopf ἐν Ersch u. Gruber, Encyklopädie, τμῆμα Ι, τ. 86, σ. 25.

βερίου Γουίδωνος τοῦ Ἀγγιανοῦ (1377), ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ καὶ κληρονόμος Μαρία ἐνυμφεύθη τὴν 17 Μαΐου 1377 τὸν Βενετὸν εὐπατρίδην Πέτρον Κορνᾶρον, ὅστις διώκησε τὰς πόλεις ἐκείνας διὰ συγγενοῦς του καὶ ἔπειτα, ἀπὸ τοῦ 1381, διὰ Βενετοῦ ἐπιτρόπου, μέχρις ὅτου μετά τινα χρόνον ἐλθὼν μετὰ τῆς συζύγου του ἐκ Βενετίας ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν διοίκησιν. Ἀποθανόντος δ' ἄπαιδος τοῦ Κορνάρου τῷ 1388, ἡ χήρα του ἐπώλησε τὴν χώραν εἰς τὴν Βενετίαν, ἔκτοτε δὲ μέχρι τῆς εἰς τοὺς Τούρκους παραδόσεως διῳκεῖτο τὸ Ναύπλιον ὑπὸ Βενετοῦ προνοητοῦ[50]. Τοὺς δὲ υἱοὺς τῶν Βενετῶν προνοητῶν δὲν φαίνεται πιθανόν, ὅτι θὰ ὠνόμαζε βασιλόπουλα καὶ ρηγόπουλα ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Καὶ ἡ μνεία τοῦ ἀφεντόπουλου τῆς Μυτιλήνης δὲν μᾶς χρησιμεύει πολὺ εἰς χρονικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ποιήματος. Ὁμιλῶν ὁ Γιάνναρης περὶ τοῦ δουκάτου τῆς Μυτιλήνης, ἐννοεῖ βεβαίως τὴν ἐγκατάστασιν ἐν Λέσβῳ τῶν Γατελούζων, παραχωρήσαντος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὴν νῆσον ὡς προῖκα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ εἰς τὸν γαμβρόν του Φραγκίσκον Γατελοῦζον (1355). Ἡ δυναστεία τῶν Γατελούζων κατεῖχε τὴν Λέσβον μέχρι τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς Τούρκους (1462)· ἀλλὰ μὴ δὲν ὑπῆρχον καὶ πρὸ τῶν Γατελούζων εὐγενεῖς βυζαντιναὶ οἰκογένειαι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ταύτῃ νήσῳ; Τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπεσπάσθη ἡ Λέσβος ἐπὶ βραχὺν μόνον χρόνον κατὰ τὴν φραγκοκρατίαν (1204 - 1247), ἀνακτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νικαίας Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, ἂν δὲν ὑπολογίσωμεν τὰς παροδικὰς ἐπιδρομὰς καὶ κατακτήσεις. Τὸ δὲ *ἀφεντόπουλο* τοῦ Ἐρωτοκρίτου δύναται ἐπίσης καλῶς νὰ προσαρμοσθῇ καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοὺς Γατελούζους περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς Λέσβου καὶ εἰς τὰς προηγουμένας.

Ὅθεν τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια τὰ ἐσωτερικά, ὅσα ἔφερεν ὁ Γιάνναρης, ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, πρὸς ὁρισμὸν τοῦ χρόνου, μεθ' ὃν ἐποιήθη, οὐδαμῶς φαίνονται ἀσφαλῆ. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὑπάρχουσιν ἄλλα, φανερά, ὡς νομίζομεν, καὶ σαφέστατα, ὁδηγοῦντα ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν χρόνων τῆς γενέσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τὰ ὁποῖα ἄπορον εἶναι πῶς δὲν ἔτυχον τῆς προσηκούσης προσοχῆς.

Τὰ τεκμήρια ταῦτα μᾶς παρέχουσι προπάντων τὰ παρασιωπώμενα ὑπὸ τοῦ ποιήματος. Οὐδαμοῦ αὐτοῦ ἀναφέρονται Τοῦρκοι. Ποίημα δὲ ἑλληνικόν, ἐξυμνοῦν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς τῶν ἡρώων του, θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ μὴ μνημονεύῃ τοὺς Ὀσμανίδας Τούρκους, ἂν ἐγράφη κατὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε οὗτοι εἶχον ἤδη καταλύσῃ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς, τὴν Πόλιν, πρὸς ἣν πᾶσα ἑλληνικὴ ψυχὴ μετ' ἀγάπης καὶ πόθου ἀείποτε ἀτενίζει, καὶ ἦσαν κύριοι ἀπάσης σχεδὸν τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Περιφρονήσεως δὲ καὶ χλεύης μᾶλλον θὰ ἐφαίνοντο ἄξιοι οἱ ἥρωες, οἵτινες ἀντὶ νὰ πολεμῶσι πρὸς τοὺς τυράννους τῆς δούλης πατρίδος των ἐπεδείκνυον τὴν ἀνδρείαν των εἰς κενοδόξους ἀγῶνας κονταροκτυπημάτων.

50. Hopf, αὐτ.

Τόσον δὲ παράδοξον καὶ ἀδύνατον φαίνεται ποίημα ἡρωικὸν ἐπὶ τουρκοκρατίας γραφὲν νὰ μὴ ἀναφέρῃ Τούρκους, ὥστε καὶ ὁ Γιάνναρης καὶ ὁ Σωτηριάδης πολλαχοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου διαβλέπουσι Τούρκους ἀνυπάρκτους. Ὁ πρῶτος λέγει ὅτι ἐν τῇ ραψῳδίᾳ τοῦ κονταροκτυπήματος ραπίζει καὶ ἐκδικεῖται ὁ ποιητὴς Τούρκους (ἐννοῶν τὴν ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι ἦτταν τοῦ Καραμανίτου), τὰ δὲ συναισθήματα αὐτοῦ πρὸς ἑκάστην τῶν χωρῶν, ἃς ἐκπροσωποῦσι τὰ ἐν τῷ ποιήματι πρόσωπα, κανονίζονται ὑπὸ τῆς πολιτείας ἑκάστης πρὸς τὸν ἐξ Ἀσίας ἐπελαύνοντα κοινὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐχθρόν. Ὁ δὲ Σωτηριάδης παρατηρεῖ μὲν ὀρθῶς, ὅτι ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ τιμᾶται ἡ ἀνδρεία ἡ ἔχουσα ἠθικὴν ἀξίαν, «ἡ μόνη δὲ δικαία αὐτῆς χρῆσις εἶναι ἡ ὑπηρεσία τῆς πατρίδος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ». Ἀλλὰ προσθέτει ὅτι «ὁ ἐχθρὸς οὗτος εἶναι ὁ προαιώνιος, ὁ ἀπαίσιος δαίμων τοῦ ὀλέθρου, ὁ Τοῦρκος, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐρημώσῃ τὸ πᾶν κτλ.». Ἐκπροσωπεῖται δ' ὁ Τοῦρκος ἐκ τοῦ Καραμανίτου τοῦ κονταροκτυπήματος.

Ἡ μνεία τοῦ Καραμανίτου ἐν ποιήματι, ὅπερ φαίνεται ἀγνοοῦν τοὺς Ὀσμανίδας Τούρκους, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι οἱ χρόνοι τοῦ ποιητοῦ συμπίπτουσι πρὸς τοὺς τῆς ἀκμῆς τοῦ καραμανικοῦ κράτους. Ἡ δυναστεία τοῦ Καραμάν, συνεχίσασα τὸ καταλυθὲν σελτζουκικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ 1277, ἐδέσποζε κατὰ τὸν ΙΓ΄ καὶ ΙΔ΄ αἰῶνα χωρῶν, αἵτινες ἦσαν ἄλλοτε τὸ ἀγλάισμα καὶ τὸ ἰσχυρὸν ἔρεισμα τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Κύριοι τῆς Καππαδοκίας, τῆς Λυκαονίας, τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Κιλικίας, πολλάκις διὰ τῶν ἐκ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιδρομῶν δηοῦντες καὶ ποιοῦντες ἀναστάτους τὰς ἑλληνικὰς νήσους, οἱ Καραμανῖται ἦσαν οἱ δεινότατοι τῶν πολεμίων τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνισμοῦ μέχρι τέλους τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, ὅτε ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ κράτους τῶν Ὀσμανιδῶν. Ὅθεν τοὺς ἐχθροὺς τούτους τῶν Ἑλλήνων εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐζήτησε νὰ συμβολίσῃ διὰ τοῦ Καραμανίτου ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀδυνατῶν νὰ προεικάσῃ τὸν ἐκ τῆς ραγδαίως αὐξανομένης δυνάμεως τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων ἐπικείμενον ὄλεθρον τοῦ ἔθνους, ἐθεώρει τοὺς Καραμανίτας, ὡς τοὺς μοιραίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐν τῇ γιγαντομαχίᾳ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς Ἀσιάτας βαρβάρους κατέλαβον τὴν θέσιν, ἣν πρὸ αὐτῶν κατεῖχον οἱ Σελτζοῦκοι, καὶ πρότερον οἱ Σαρακηνοὶ καὶ οἱ Πέρσαι[51].

Πλὴν τῆς παρασιωπήσεως τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου παρέχει ἡμῖν καὶ ἕτερον τεκμήριον, ἀνάγον ἡμᾶς εἰς τοὺς πρὸ τῆς τουρκοκρατίας χρόνους. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἀκόμη ἕδρα χριστιανοῦ βασιλέως. Τοῦ ἱπποτικοῦ ἀγῶνος μετέχει καὶ ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου· παρίσταται δὲ καταλαμβάνων τὴν προσήκουσαν αὐτῷ ἕνεκα τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρὸς τάξιν, ὑπέρτερος θεωρούμενος ὄχι μόνον τῶν υἱῶν

51. Ὁ Καραμανίτης λέγει ὁ ποιητής, ὅτι εἶχεν *ἔχθρητα πολλὴ μὲ τὸ νησὶ τῆς Κρήτης*. Ἴσως ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Σελτζούκων ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ κακώσεις τῆς Κρήτης.

αὐθεντῶν καὶ βασιλέων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων. Ὁ βασιλόπαις περιγράφεται ἐμφανιζόμενος εἰς τὸν ἀγῶνα μετὰ παρασκευῆς μεγαλοπρεπεστάτης, περιστοιχούμενος ὑπὸ πολυαρίθμου καὶ λαμπρᾶς συνοδείας πεζῶν καὶ ἱππέων, γινόμενος δὲ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν. Παραθέτομεν ὧδε πρὸς ἀπόδειξιν τούτων στίχους τινὰς τοῦ ποιήματος (Β΄ 365-436):

Μὲ στόλιση βασιλική, καὶ πλούσα πλιὰ παρ' ἄλλη,
καὶ μ' ἔπαρσες ρηγατικές, καὶ μ' ἀφεντιὰ μεγάλη,
ἐπρόβαλεν ὡσὰν ἀετός, στ' ἄλογο καβαλλάρης,
τοῦ βασιλιοῦ τοῦ Βυζαντιοῦ ὁ γιὸς ὁ κανακάρης...
Ἀδειάσασι, ὡς τὸν εἴδασι, κ' ἐκάμασί του τόπο,
κ' ἔλαμπε ὡσὰν αὐγερινὸς στὴ μέση τῶν ἀνθρώπω.
Ἐφάνηκε, ὡς ἐπρόβαλεν, ἡ ἀφεντιά, τὴν ἔχει,
καθένας τὸν ἐγνώρισε, κι ἂς μήν τονε κατέχῃ,
πῶς εἶν' ἀφέντης, βασιλιός, ψηλοῦ δεντροῦ κλωνάρι,
πειδὴ τὸν συντροφιάζουσι πεζοὶ καὶ καβαλλάροι...
Ἐπαίρνετο κ' ἐρέμπετο στὴν ἀφεντιὰ τὴν τόση,
στὴν μεγαλότητα κιανεὶς δὲν εἶν' νὰ τοῦ σιμώσῃ...
Σ' κιανένα ἄλλο ὁ βασιλιὸς (τῶν Ἀθηνῶν) τὴν κεφαλὴ δὲν κλίνει,
ἀμὴ αὐτουνοῦ πολλὴ τιμὴ δίδει τὴν ὥρα κείνη.
Μὲ πρόσωπο χαιράμενο, μὲ λόγια ζαχαρένια
ἐτοῦτον ἀποδέχτηκε, ὄχ' ἔτσι πλιὸ κιανένα.
Κι ἀπ' τὸ θρονί του τὸ χρουσὸ λιγάκι ἀνεσηκώθη,
πολλὴ τιμή, παρ' ἀλλουνοῦ, τουνοῦ τ' ἀφέντη ἐδόθη.
Ὅλοι τὰ μάτια τως σ' αὐτὸν στρέφου καὶ συντηροῦσι
καὶ δὲν ἀνεντρανίζουσι κιανένα πλιὸ νὰ δοῦσι.

Ταῦτα ἁρμόζουσι μόνον εἰς τὸν υἱὸν Ἕλληνος βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως· οὐδεὶς δὲ φαντάζεται ὅτι θὰ ἔγραφεν οὕτως ὁ ποιητὴς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅτε θ' ἀνεφέροντο τὰ ἔπη εἰς παῖδας Σουλτάνων· οὔτε ὅτι εἶναι πιθανὴ ποίησις ἐκτὸς τόπων καὶ χρόνων, συγχέουσα κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰ πράγματα διὰ πλασμάτων ἀντικειμένων ἄντικρυς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν γνωστὴν εἰς πάντας, ἀφοῦ ὁ λόγος εἶναι περὶ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἑτέρα παρασιώπησις, παραδοξοτάτη φαινομένη ἐν ἔργῳ Κρητὸς γραφέντι ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς ἐνετοκρατίας, εἶναι ἡ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Φράγκων καθόλου. Ὄχι μόνον δὲν ὀνομάζονται οἱ Ἐνετοί, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ Κρήτης ἐν τῷ ποιήματι λεγόμενα προϋποθέτουσι τὴν πρὸ τῆς ἐνετοκρατίας πολιτικὴν κατάστασιν τῆς νήσου. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις τῶν Κρητῶν, ἡ νῆσος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου διῳκεῖτο ὑπὸ δώδεκα ἀρχοντικῶν γενῶν, χριστιανῶν ὀρθοδόξων. Τὸ δὲ πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπὶ τῶν τελευταίων Κομνηνῶν ἢ ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων ἐδόθησαν εἰς δώδεκα βυζαντινὰς οἰκογενείας μεγάλα

τιμάρια ἐν Κρήτῃ[52]. Τὸ ρηγόπουλο τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν ποιητήν

τὴ χώρα τὴν ἐξακουστή, τὴν ὄμορφη Γορτύνην,
ὥριζε κι ἀποφέντευγεν αὐτὸς τὴν ὥρα κείνην.

Ἡ μνεία τῆς *ὄμορφης Γορτύνης*, ὡς τῆς πόλεως, ἧς ἦρχε τὸ ρηγόπουλο τῆς Κρήτης, μαρτυρεῖ γνῶσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς νήσου πρὸ τῆς ἐνετοκρατίας. Ἀληθῶς ἡ Γόρτυν ἦτο ἡ ἐπισημοτάτη πόλις τῆς Κρήτης. Ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου πιθανῶς, ἡ νῆσος διῳκεῖτο ὑπὸ ὑπατικοῦ ἔδραν ἔχοντος τὴν Γόρτυνα[53], ἥτις ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πρώτη τῶν κρητικῶν πόλεων· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου κατεστάθη ἡ μητρόπολις Γορτύνης, εἰς ἣν ὑπήγοντο πᾶσαι αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς νήσου, καὶ μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Σαρακηνῶν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ διετηρήθη ἡ αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ τάξις. Τὸ μέγα δ' ἀξίωμα τῆς πόλεως ταύτης πρὸ τῆς ἐνετοκρατίας ἐμφαίνει τὸ πλάσμα τοῦ ποιητοῦ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐκ Κρήτης ἀγωνιστοῦ τοῦ κονταροκτυπήματος.

Προσέτι δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορικὴ ἔνδειξις καὶ ἡ μνεία βασιλέως τῆς Βλαχίας, ἥτις ἔγινεν ὑποτελὴς εἰς τοὺς Τούρκους τῷ 1391.

Ἐνδέχεται δ' ὅμως νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι τοιαῦται ἐνδείξεις δὲν ἔχουσι τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτὰς σημασίαν, ἀφ' οὗ τὸ ποίημα ἀναφέρεται εἰς ἐποχὴν παρωχημένην,

στσὶ περαζόμενους καιρούς, ποῦ οἱ Ἕλληνες ὡρίζα,

καὶ ἀναπαριστᾷ ἄλλους βίους καὶ ἄλλας περιστάσεις, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσας πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἔζη ὁ ποιητής. Ἀλλ' ἂν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τῶν νεωτέρων ποιητῶν καὶ μυθιστοριογράφων, τῶν βαθυτέραν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος ἐχόντων καὶ ἐπιδιωκόντων πιστὴν ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις ἀναπαράστασιν αὐτοῦ, ὁσάκις ἡ ὑπόθεσις ἀπαιτῇ τοῦτο, ἂν εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνα κατάδηλα εἶναι τὰ μαρτύρια τοῦ συγχρόνου βίου, πολλῷ μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τοὺς ποιητὰς τῶν μέσων χρόνων. Οὗτοι ἐνόμιζον ὅτι πᾶν ὅ,τι περὶ αὐτοὺς ἔβλεπον ἀείποτε ὑπῆρξε, καὶ ὅτι ὁ ἀρχαῖος βίος, ὃν ἄλλως οὐδαμῶς ἢ ἀτελέστατα ἐγίνωσκον, δὲν διέφερε τοῦ συγχρόνου. Ὁ παραφράσας τὴν Ἰλιάδα Ἑρμονιακὸς διηγεῖται ὅτι εἰς τὸν Τρωικὸν πόλεμον ὁ Ἀχιλλεύς

φέρει στράτευμα Βουλγάρων
Οὔγγρων τε καὶ Μυρμιδόνων.

Ἐν τῷ *Ἀλεξάνδρῳ* τοῦ Γάλλου ποιητοῦ Lambert - le - Court, ὁ μὲν Φιλώτας ὁρκίζεται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, τοῦ βοηθήσαντος τοὺς Ἑβραίους νὰ διαβῶσι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὁ δ' Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν στέψιν του διατάσσει νὰ

---

52. Hopf, Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters ἐν Ersch u. Gruber, Encyklopädie, Σειρ. I, τ. 85, σ. 178 κἑ.

53. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Pauly - Wissowa, Real - Encyklopädie, ἄρθρ. consularis (τ. IV, στ. 1141).

τελεστῆ λειτουργία καὶ νὰ ψαλῆ ἀκολουθία, καθόλου δὲ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος ἀναφέρονται πάντα τὰ ἔθιμα, αἱ ἰδέαι, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωσις τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, καθ' ὃν ἔζη ὁ Γάλλος ποιητής[54]. Ἱσπανὸς δέ τις ποιητής, σύγχρονος τούτου, διηγεῖται, ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅπως μὴ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν Τροίαν, ἔκρυψεν αὐτὸν εἰς μονὴν Βενεδικτίνων[55].

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν ἀπετέλει βεβαίως ἐξαίρεσιν, ἀλλ' ἀνεπιγνώστως ἀντικατοπτρίζει ἐν τῷ ἔργῳ του τὴν σύγχρονον κατάστασιν. Ὅθεν ὁσάκις εὑρίσκομεν ἐν αὐτῷ ἱστορικήν τινα ἔνδειξιν πρέπει νὰ θεωρῶμεν ταύτην ὡς μαρτύριον συγχρόνων τῷ ποιητῇ πραγμάτων, καὶ ὄχι ὡς προσπάθειαν ἀτυχῆ πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν χρόνων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἐγίνωσκεν, εἰμὴ ἐκ τῆς φερομένης κατὰ τοὺς μέσους χρόνους φήμης περὶ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν λαμπρότητος καὶ σοφίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι πιθανῶς τὸ ἀρχέτυπον ποίημα ἐγράφη κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα, ὅτε ἤκμαζε τὸ κράτος τῶν Καραμανιτῶν, ἐν ὅσῳ ἀκόμη τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων δὲν εἶχε τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἤρχισε προσλαμβάνον περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐν Κοσσόβῳ μάχης (1385). Φαίνεται δ' ὅτι ἐποιήθη ἴσως ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἐν χώρᾳ ἑλληνικῇ μὴ φραγκοκρατουμένῃ, διεσκευάσθη δ' ὕστερον ὑπό τινος Κρητός, ὅστις δὲν ἦτο ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος, ὁ ἄρχων τῆς Καρπάθου, ὁ τῷ 1476 γεννηθείς. Ὁ δὲ τὸν δεύτερον ἐπίλογον τοῦ Ἐρωτοκρίτου γράψας Βιτσέντζος Κορνᾶρος, πιθανῶς ἦτο ἁπλοῦς ἀντιγραφεύς, ὀλίγας καὶ ἀσημάντους μεταβολὰς ἐπενεγκὼν εἰς τὸ κείμενον. Ἂν δ' οὗτος περιλαμβάνεται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη καταρτισθέντι γενεαλογικῷ πίνακι τῆς οἰκογενείας Κορνάρων ἢ εἶναι ἄλλος τις ἄγνωστος, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

Δ΄

Ἡ ὑποτιθεμένη ἐνετικὴ καταγωγὴ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου συνετέλεσεν μεγάλως εἰς τὴν διάγνωσιν φραγκικῶν ἠθῶν καὶ φραγκικῶν ἰδεῶν ἐν τῷ ποιήματι. Ἦτο τόσον εὔλογον καὶ τόσον ἀναγκαῖον, ἔργον Φράγκου, ὁσονδήποτε ἐξελληνισθέντος, νὰ φέρῃ βαθέως ἐγκεχαραγμένον καὶ ἀνεξίτηλον τὸν φραγκικὸν τύπον, ὥστε πᾶσα ἐξέτασις τοῦ Ἐρωτοκρίτου μὴ ἀνευρίσκουσα φραγκικῆς ἐπιδράσεως ἴχνη νὰ θεωρῆται ὡς ἀτελὴς καὶ ἐπιπόλαιος, ν' ἀναζητῶνται δὲ πανταχοῦ αἱ πηγαὶ τοῦ ποιήματος.

Οἱ ἀπὸ τοιαύτης ἀδιασείστου πεποιθήσεως ἀφορμώμενοι εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, εὔκολον ἦτο νὰ ἐξοκείλωσιν εἰς ἀκροτάτας γνώμας, θολού-

54. Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque de Roi, Paris, τ. V, σ. 111 - 112.
55. Fabre ἐν Bibl. universelle, Littérature, 1818, τ. VII, σ. 345.

σας τὴν ἀντίληψιν τοῦ ποιήματος καὶ παραπλανώσας τὴν κρίσιν περὶ τούτου καὶ περὶ τῶν ἄλλων μνημείων τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας.

Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ γνῶμαι ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου διάλεξις τοῦ Σωτηριάδου. Ὄχι μόνον ὁ Ἐρωτόκριτος, κατ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ σύμπασα ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία προῆλθεν ἐκ φραγκικῆς ἐπιδράσεως. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, κατὰ τὸν Σωτηριάδην, ἀφότου ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἔγινε λάφυρον τῶν ξένων κατακτητῶν, «τὸ χριστιανικὸν ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέβαλε τὰ δύο οὐσιωδέστατα γνωρίσματα τῆς μέχρι πρὸ ὀλίγου ἱστορικῆς του ὀντότητος, τὴν γνησίαν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐνεργὸν τοῦ ὑπερόχου πνεύματος δύναμιν». Ἀλλ' ἀποχωρισθεῖσα ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς παλαιᾶς μοναρχίας εἰσῆλθεν εἰς τὸ σύστημα τῶν φραγκικῶν κρατῶν καὶ παρεδόθη μὲ τόλμην εἰς τὰς νέας ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδράσεις, οὕτω δ' ἐπανεῦρε ταχέως τὸ παλαιὸν τῆς ψυχῆς σφρῖγος καὶ φραγκίζουσα ἀνεπλάσθη. «Ἡ νέα μας ἱστορία ἀρχίζει μὲ τὸν ἐκφραγκισμὸν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ποίησίς μας, ὡς ὑψίστη καὶ καθαρωτάτη ἔκφρασις τοῦ πνεύματος καὶ πιστὸν κάτοπτρον τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, γεννᾶται ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Δύσιν». Καὶ ἐπάγεται ὡς κατακλεῖδα, ὅτι «αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀνακαινίσεως, ὁ τέλειος ἐκφραγκισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος».

Τοιαύτη ἀπόλυτος θεωρία, οὕτω περιφανῶς ἀντικειμένη πρὸς τὰ πράγματα, μόνον ὡς παραδοξολογία ἀκατανόητος δύναται νὰ ἐκληφθῇ. Οὐδεὶς βεβαίως ἀρνεῖται, ὅτι εἴς τινα τῶν μνημείων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν λογοτεχνίας παρατηρεῖται φραγκικὴ ἐπίδρασις, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀσιατική, ἀλλ' ὡς φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς συναφείας καὶ πνευματικῆς κοινωνίας τῶν λαῶν. Ἡ τοιαύτη δ' ἐπίδρασις, ἥτις ἄλλως καὶ ἀμοιβαία ἦτο, ἀπέχει μεγάλως, παντελῶς διάφορον χαρακτῆρα ἔχουσα, τῆς ὀλεθρίας ἐπιδράσεως, ἥτις ὑποτίθεται τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς γνησίας ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὸν τέλειον ἐκφραγκισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων οὐδέποτε ἐξέλιπεν, ὡς μαρτυροῦσι τρανῶς παντοῖαι ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προπάντων δ' ἡ γλῶσσα, ἥτις ζῇ ἀπὸ αἰώνων, ἀπορροφήσασα καὶ ἐξομοιώσασα πρὸς τὰ ἴδια δσα στοιχεῖα ξενικὰ κατὰ καιροὺς παρέλαβεν. Ἡ δ' ἀνάπτυξις τῆς λογοτεχνίας ἠκολούθησε τὴν κανονικὴν ὁδὸν αὐτῆς, διατηροῦσα τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα ἀκραιφνῆ, διότι ἐκ τοῦ ἔθνους παρελάμβανεν ἡ λογοτεχνία τὰ κυριώτατα καὶ οὐσιωδέστατα στοιχεῖα αὐτῆς, πρόσθες δὲ καὶ τὰ ὑγιέστατα. Καὶ ἂν παρίδωμεν τοὺς ὑμνογράφους τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν κορυφὴν αὐτῶν, τὸν Ρωμανόν, καὶ περιορίσωμεν τὴν ἐξέτασιν εἰς τὴν λαϊκὴν ποίησιν τῶν ὕστερον χρόνων, εἰς τίνα ξένην ἐπίδρασιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν πλουσίαν ποιητικὴν παραγωγὴν τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος; Μόνον δὲ τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου δὲν ἀρκεῖ νὰ καταρρίψῃ ἐκ θεμελίων τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ γενέσεως τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Δύσιν καὶ περὶ τελείου ἐκφραγκισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος;

Τὸ σαθρὸν ἄλλως τῆς θεωρίας ταύτης καταφαίνεται ἀριδήλως ἐκ τῶν δύο μόνων συγκεκριμένων παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα φέρει ὁ Σωτηριάδης πρὸς πί-

στωσιν αὐτῆς, παρέχων οὕτως ἔδαφος πρὸς θετικὴν ἐξέτασιν καὶ συζήτησιν. Πλὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τὸν ἐκφραγκισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μαρτυροῦσι, κατ' αὐτόν, καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἐκεῖνα ᾄσματα, ὧν τὴν συλλογὴν αὐθαιρέτως ὠνόμασεν *Ἀλφάβητον τῆς ἀγάπης* ὁ πρῶτος ἐκδότης W. Wagner. Καὶ περὶ μὲν τῶν φραγκικῶν ἐπιδράσεων ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ θὰ διαλάβωμεν μετ' ὀλίγον. Τὰ δὲ δημώδη ἐκεῖνα ᾄσματα ὑπέλαβεν ὁ Wagner ὡς ποιηθέντα ἐν Ρόδῳ, καὶ ἀναφερόμενα εἰς ἔρωτας Ναϊτῶν ἱπποτῶν πρὸς Ροδίας γυναῖκας, ἐκ ψευδῶν τεκμηρίων, μάλιστα δ' ἐκ παρανοήσεων τοῦ κειμένου πλανηθείς. Τὴν γνώμην τοῦ Wagner ἀντέκρουσα ὡς ἀστήρικτον καὶ ἀπίθανον εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς συλλογῆς ἐν κρίσει τοῦ βιβλίου τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσα εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης Κλειὼ τῆς 1 καὶ 8 Μαρτίου 1880. Σήμερον δὲ οὐδεὶς πιστεύει εἰς τὰ περὶ Ναϊτῶν ἱπποτῶν εἰκοτολογήματα τοῦ Wagner, οὐδ' εἰς τὴν ροδίαν προέλευσιν τῆς ὅλης συλλογῆς τῶν ᾀσμάτων[56].

Ἀλλὰ τὰς ἀπὸ τοσούτου χρόνου ἀναιρεθείσας εἰκασίας ταύτας, ἐπαναλαμβάνει ὡς ἀναντιλέκτους ἀληθείας ὁ Σωτηριάδης. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐνῷ οὐδ' αὐτὸς ὁ Wagner παρετήρησε φραγκικὴν ἐπίδρασιν εἰς τᾴσματα, ἀλλ' ἀνεγνώρισεν ὅτι καὶ ἀναφορὰν εἰς τὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν ἔχουσι καὶ ὁμοια τὴν φύσιν εἶναι πρὸς τἆλλα δημώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς ἐμφαινομένην σφοδρότητα τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ ἐκ τῆς γειτνιάσεως τῆς Ρόδου πρὸς τοὺς φιλέρωτας καὶ ἀκολάστους λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας(!), ὁ Σωτηριάδης θεωρεῖ ὡς ἀναμφισβήτητον τὴν φραγκικὴν ἐπίδρασιν. Τὰ περιπαθῆ τῶν Φράγκων ᾄσματα ἐκίνησαν, λέγει, νέας χορδὰς εἰς τὴν λύραν τοῦ λαοῦ. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ θαυμασία ποίησις τοῦ λαοῦ. «Τοιουτοτρόπως παιδαγωγεῖται τὸ αἴσθημα, πλάσσεται ἡ γλῶσσα καὶ μορφώνεται ἡ ποίησις εἰς τὴν προσοικειωθεῖσαν τὸ πνεῦμα τῆς Δύσεως Ἑλλάδα». Εἶναι δ' ἀναγκαῖον ἴσως νὰ σημειωθῇ, ὅτι, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ δόγματος αὐτοῦ, ὅτι τὰ περιπαθῆ τῶν Φράγκων ᾄσματα τοσαύτην ἔσχον ροπὴν καὶ εἰς τὰ συναισθήματα καὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὐδὲν προσάγει μαρτύριον. Ἄλλως δὲ οὐδὲ νὰ εὕρῃ ἦτο δυνατὸν οὐδὲ μιᾶς εἰκόνος, οὐδὲ μιᾶς ἰδέας, οὐδὲ ἑνὸς κἂν στίχου τῶν ροδίων λεγομένων ᾀσμάτων τὸ φραγκικὸν πρότυπον· ἐνῷ τοὐναντίον ὄχι μόνον εἰς τἆλλα δημοτικὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα, ἀλλὰ καὶ εἰς μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν λογοτεχνίας ἀνευρίσκομεν πάμπολλα τὰ κοινά, ἀκόμη καὶ ᾀσμάτια ὅλα μὲ ἀσημάντους μόνον παραλλαγὰς ἐπαναλαμβανόμενα.

Πλείονα ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα δὲν ἔχουσι καὶ οἱ περὶ τοῦ φραγκισμοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου λόγοι. Ὁ Ἐρωτόκριτος, κατὰ τὸν Σωτηριάδην, «μᾶς εἰσάγει ἐντελῶς εἰς φραγκικὴν ἀτμόσφαιραν. Καὶ φαίνεται ἀκατανόητον πῶς ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν ἐκείνην τῶν δύο ἀντιθέτων κόσμων γεννᾶται ἐν μέσῳ λαοῦ ἑλληνικοῦ ἐκ ψυχῆς ἑλληνικῆς τόσον γνήσιον ἀπαύγασμα φραγκικοῦ πνεύματος».

---

56. Βλ. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur², σ. 813· τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως Γ. Σωτηριάδου, τ. Γ', σ. 56 - 57.

Ἀλλὰ ποῦ κρύπτεται τὸ φραγκικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, περὶ τοῦ ὁποίου πάντες ὁμιλοῦσιν, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου τὰ σημεῖα οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ ἐπιδείξῃ; Τὰ ἤθη καὶ τὰ πάθη ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ εἶναι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτηριάδης ὁμολογεῖ, «μέχρι τῶν λεπτοτάτων ἀποχρώσεων ἑλληνικά». Τὸ φραγκικὸν πνεῦμα ἀνεμένετο σαφῶς νὰ ἐκδηλωθῇ προπάντων ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους. Διότι αὕτη ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζει τὴν φραγκικὴν μεσαιωνικὴν ποίησιν, ἥτις ἐν τῷ ἔπει τοῦ *Τριστάνου καὶ τῆς Ἰσόλδης* ἐξίκετο εἰς τὴν ἀκροτάτην διατύπωσιν τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους, τοῦ ἐντεινομένου πολλάκις καὶ εἰς μανικὰς πράξεις. Ἀλλ' ὁ ἔρως τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι ὁ ἑλληνικός, ὁ ἔρως, ὃν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, ὁ ἰσχυρὸς καὶ βαθύς, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξοκέλλων εἰς παραφόρους ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ Φωριέλ, ὁ ἐπίσης καλῶς καὶ τὴν δημώδη ἑλληνικὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ποίησιν ἐπιστάμενος, ὡς μαρτυροῦσιν ἡ συλλογή του τῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων καὶ αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ περὶ τῶν ἱπποτικῶν ἐποποιιῶν καὶ περὶ τῆς προβηγκιακῆς ποιήσεως. «Ὁ ἔρως μάλιστα, λέγει, ὑποτυπώνεται ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ μετά τινος δὸς εἰπεῖν πρωτοτύπου κράματος ὁρμῆς καὶ ἁπλότητος, ἐξάρσεως καὶ ἀφελείας, ἐν ᾧ διακρίνεται ἔμπνευσις τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς γυναικολατρείας»[57].

Εὑρίσκει δ' ὅμως τὴν φραγκικὴν ἐπίδρασιν ὁ Σωτηριάδης προπάντων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος. Καὶ ἀφοῦ ἐκθέτῃ ταύτην διὰ βραχέων, ἐπιλέγει: «Δὲν εἶναι ἀνάγκη τίποτε περισσότερον νὰ λεχθῇ διὰ νὰ φανῇ πόσον ἀκραιφνῶς φραγκικὴ εἶναι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ ἔπους». Ἀλλ' οὐδὲν τὸ ἰδιαιτέρως φραγκικὸν ἔχει ἡ ὑπόθεσις, εἰμὴ τοὺς φραγκικοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους ἐκθέτων αὐτὴν μεταχειρίζεται ὁ Σωτηριάδης. «Ἡ Ἀρετοῦσα, λέγει, ἀνταποδίδει μὲ ἴσον πάθος τὸν φλογερὸν ἔρωτα τοῦ ἱππότου ὑποτελοῦς τοῦ πατρός της. Ἀλλ' ἡ θέσις μεταξὺ κυρίου καὶ ὑποτελοῦς εἶναι πολὺ ἄνισος». Οὔτε ἱππότας, οὔτε ὑποτελεῖς ἢ λίζιους γνωρίζει ὁ Ἐρωτόκριτος. Ἡ δ' ὑπόθεσις αὐτοῦ εἶναι ἁπλουστάτη. Ὁ Ἐρωτόκριτος ἀγαπᾷ τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ βασιλέως του καὶ τὴν ζητεῖ εἰς γάμον· ὁ δὲ βασιλεὺς ὀργισθεὶς διὰ τὴν αὐθάδειαν τὸν ἐξορίζει, τὴν δὲ θυγατέρα του φυλακίζει, διότι ἀγαπῶσα τὸν Ἐρωτόκριτον, ἀρνεῖται νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Ἐρωτόκριτος φεύγει, ἀλλ' ὅτε ἔμαθεν ὅτι κινδυνεύει ἡ πατρίς του, πολεμουμένη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βλαχιᾶς, τρέχει εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀγνώριστος (διότι διὰ μαγικῶν φαρμάκων μετέβαλεν ὄψιν), νικᾷ τοὺς Βλάχους, σῴζει ἀπὸ βεβαίου θανάτου τὸν πατέρα τῆς ἐρωμένης του, ἐλευθερώνει τὴν πατρίδα του, καὶ εἰς ἀμοιβὴν λαμβάνει γυναῖκα τὴν Ἀρετοῦσαν.

Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι ἁπλούστατος καὶ κοινότατος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δύσκολον νὰ εὑρεθῶσιν ἀναλογίαι καὶ ὁμοιότητες πρὸς πλείστας διηγήσεις τῆς φραγκικῆς ποιήσεως· ἀλλ' ἐπίσης καὶ πρὸς ἀσιατικοὺς μύθους, ὅπερ καταδεικνύει ὁπόσον ἀκροσφαλὲς εἶναι πᾶν συμπέρασμα περὶ προτύπων τοῦ

57. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, τ. I, σ. XX.

Ἐρωτοκρίτου εἰς τοιαύτας παρατηρήσεις στηριζόμενον. Εἶπόν τινες ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος ὑπενθυμίζει ἀνατολικὰ παραμύθια, διότι ὡς ἐν πολλοῖς τούτων καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ βασιλεὺς καὶ βασίλισσα ἄπαιδες μετὰ πολλὴν προσδοκίαν γεννῶσιν ὡραιοτάτην κόρην ἢ ὡραιότατον καὶ ἀνδρεῖον υἱόν· ὡς νὰ μὴ ἦτο τοῦτο κοινότατον ἐπεισόδιον παραμυθίων πλείστων λαῶν[58]. Ἄλλοι ἀνευρίσκουσιν ὁμοιότητας πρὸς διηγήσεις τοῦ *Σὰχ - ναμὲ* τοῦ Πέρσου Φιρδούση καὶ τοῦ δημώδους ἰταλικοῦ βιβλίου Reali di Francia (Τὰ βασιλόπουλα τῆς Γαλλίας)[59]. Ὁ δὲ Γιάνναρης ἀναφέρει ἐκ νεωτέρου τινὸς ἰταλικοῦ βιβλίου περὶ κονταροκτυπημάτων (1883) ἱστορίαν τινὰ γενικωτάτας παρουσιάζουσαν ὁμοιότητας πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι τὰς πηγὰς τοῦ βιβλίου ἐκείνου οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Ém. Legrand ἠδυνήθησαν ν' ἀνεύρωσιν.

Ὅθεν παντελῶς ἄγονος, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ἐλέγχεται ἡ ἀναζήτησις φραγκικῶν προτύπων τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀκριβέστατα δ' εἶναι ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει ὁ Γιάνναρης (σ. 36): «Οἱ φρονοῦντες ὅτι ὁ Κορνᾶρος ὠφελήθη ἐκ προγενεστέρων γραπτῶν μνημείων πολλὰ εἰκοτολόγησαν, ἀλλ' οὐδὲν ὡρισμένον ἀπέδειξαν, εἰ καί τινες αὐτῶν ἐμπείρως τοῦ πράγματος εἶχον».

Πρὸς μνημεῖα δ' ὅμως τῆς δημώδους φιλολογίας ἀνευρίσκονται ὁμοιότητες, αἵτινες πιθανῶς δὲν προέρχονται ἐκ τυχαίας συμπτώσεως. Τὸ χαρακτηριστικώτατον ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἥρωος, ἔχοντος παρηλλαγμένην τὴν μορφήν, σωτηρία τοῦ βασιλέως, ἡ κατανίκησις τῶν πολεμίων, καὶ ἡ ἀμοιβὴ αὐτοῦ, ἀνακτήσαντος τὴν προτέραν μορφήν. Παραπλήσια δ' ἐπεισόδια ἔχουσι πολλὰ παραμύθια καὶ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλων λαῶν[60].

---

58. Εὐλογώτερον θὰ ἦτο νὰ συγκριθῇ ὁ Ἐρωτόκριτος πρὸς τὸν *Ἡμπέριον καὶ Μαργαρώναν*, διότι ἐν τούτῳ ἡ βασίλισσα μετὰ τεσσαρακονταετῆ στείρωσιν γεννᾷ τὴν Μαργαρώναν, προσέτι δὲ ἀναφέρεται καὶ κονταροκτύπημα, ἐν ᾧ ἀναδεικνύεται νικητὴς ὁ ἐρώμενος τῆς βασιλόπαιδος.

59. K. Krumbacher, Byz. Litteraturgeschichte², στ. 871· ἑλλ. μεταφρ. Γ. Σωτηριάδου, τ. Γ', σ. 171. Ὁ Krumbacher ἀναφέρεται εἰς τὴν ποιητικὴν διασκευὴν τῶν Reali di Francia τοῦ Χριστοφόρου τοῦ Φλωρεντινοῦ, τὴν ἐκδοθεῖσαν τῷ 1534. Ἀλλ' οὔτε ἐν ταύτῃ, οὔτε ἐν τῷ πληρεστέρῳ καὶ παλαιοτέρῳ εἰς πεζὸν λόγον κειμένῳ εὑρίσκεται ἐπεισόδιόν τι, παρουσιάζον ὁμοιότητας ἀξίας λόγου πρὸς τὰ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ. Περὶ τοῦ δημώδους ἰταλικοῦ βιβλίου βλ. Grässe, Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte, Dresden 1842, τ. II, τμ. 3, σ. 303 κέ. Γάσπαρη, Ἱστορία τῆς ἰταλικῆς λογοτεχν., μετάφρ. Α. Σ. Βλάχου, τ. II, σ. 327 κέ.

60. Ἐν πολλοῖς παραμυθίοις, ὁ ἥρως μετηλλαγμένον ἔχων τὸ πρόσωπον (ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐπιθέσεως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δέρματος ἢ κύστεως ζώου μεταμορφωμένος εἰς κασσίδην) διαπράττει πολλοὺς ἄθλους, ἐν τέλει δὲ φανερώνεται καὶ ἀμείβεται. Ἐν τινι ἑλληνικῷ, ὁ κασσίδης μάχεται, νικᾷ καὶ σῴζει τὸν βασιλέα πατέρα του τρίς (Pio, Νεοελληνικὰ παραμύθια, σ. 175 κέ). Ἐν ἑτέρῳ τῆς Σύρου, καὶ ἐν παραλλαγῇ τούτου τῆς Τήνου, τὸ εἰς κασσίδην μετασχηματισθὲν βασιλόπουλο, μετὰ πολλοὺς ἄλλους ἄθλους κατασκευάζον θαυμάσια ἐνδύματα, νικᾷ ἐν ἱππικῷ ἀγῶνι, καὶ λαμβάνει ἐν τέλει γυναῖκα τὴν βασιλοπούλαν (Hahn, Griechische u. albanesische Märchen, ἀρ. 70, τ. II, σ. 58 κέ, 296). Ἐν φλαμανδικῷ ὁ ὑπηρέτης τοῦ παλατίου μὲ τὰ χρυσᾶ μαλλιά, ὁ ἀποκρύπτων ταῦτα μὲ κόκκινον σκοῦφον, σῴζει δὶς τὸν βασιλέα, ἡττηθέντα

Ἀφοῦ δὲ οὔτε φραγκικὰ πρότυπα ἐμιμήθη ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, οὔτε τὰ ἐκφαινόμενα ἐν τῷ ποιήματι ἤθη καὶ πάθη ἔχουσι φραγκικὸν τύπον, οὔτε ἡ λέξις ἐλέγχει ἔμμεσον φραγκικὴν ἐπίδρασιν, μόνα σημεῖα φραγκισμοῦ θὰ ἦσαν ἔθιμα καὶ τρόποι βίου φραγκικοῦ, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ καταδειχθῶσι σαφῶς τοιαῦτα ἐν αὐτῷ. Κατὰ τὸν Γιάνναρην (σ. 33), «ὁ καθ' ὅλου ρωμαντικὸς χαρακτὴρ τοῦ ποιήματος εἶναι ἀπαύγασμα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ἥτις παρίσταται ὡς εὐρὺ θέατρον ρωμαντικοῦ βίου καὶ ἱπποτικῶν ἀγώνων. Ἡ γένεσις τῶν ἐθίμων τούτων δύναται μὲν νὰ ἀναχθῇ εἰς παλαιοτέρους χρόνους, πάντες δμως οἱ ἱστορικοὶ συμφωνοῦσιν ὅτι ταῦτα ἀνεπτύχθησαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐντεῦθεν μετεδόθησαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην πρὸς δὲ καὶ αὐτὴν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι τῆς Παλαιστίνης».

Διὰ τούτων φαίνεται, ὅτι ἐννοεῖ ὁ Γιάνναρης τοὺς ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ περιγραφομένους ἀγῶνας τοῦ κονταροκτυπήματος, οἵτινες ἀναπτυχθέντες ἐν Γαλλίᾳ, μετεφυτεύθησαν, ὡς νομίζει, καὶ ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ὑπὸ τῶν Γάλλων, ὅτε ἦλθεν ἡ νῆσος εἰς ἄμεσον κοινωνίαν πρὸς τοὺς Γάλλους σταυροφόρους βοηθοῦντας τοῖς Ἐνετοῖς.

Ὅθεν πρόκειται περὶ ἑνὸς μόνον ἐθίμου καὶ οὐχὶ περὶ βίου καθόλου ρωμαντικοῦ καὶ φραγκικοῦ. Ἕνεκα δ' ὅμως τῆς ἐκτάσεως, ἣν κατέχει ἡ περιγραφὴ τοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος ἐν τῷ ποιήματι, καταλαμβάνουσα ἓν ὅλον τῶν πέντε βιβλίων αὐτοῦ, ἡ φραγκικὴ ἐπίδρασις θὰ ἦτο κατάδηλος, ἂν τὴν ὅλην τοῦ βιβλίου τούτου ἠρύσθη ὁ ποιητὴς ἐκ τοῦ φραγκικοῦ βίου, ξένα καὶ ἀλλότρια τῶν ἑλληνικῶν ἔθιμα ἀφηγούμενος.

Ἀλλ' οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες, οἱ διαδορατισμοί, ἢ ὡς διὰ ξενικῶν ὀνομάτων ἐλέγοντο, ἡ *τζούστρα* (ἰταλ. giostra) καὶ ὁ *τορνεμὲς* ἢ τὰ *τορνεμέντα* ἢ ὁ *τορνέο* (γαλλ. tornement, ἰταλ. torneo) ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Λέγοντες δὲ γνωστὰ δὲν ἐννοοῦμεν τὴν γνῶσιν, ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς τελέσεως τῶν τοιούτων ἀγώνων ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐν τῇ φραγκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι, ἢ ἐκ τῆς μνείας αὐτῶν ἐν ἑλληνικοῖς ποιήμασιν, ἅτινα εἶναι μιμήσεις ἢ μεταφράσεις φραγκικῶν[61]. Ἀλλ' ἐννοοῦμεν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἀγωνίσματος.

ἐν μάχῃ, νικήσας αὐτὸς τῇ βοηθείᾳ θαυμασίου ἵππου (Revue des traditions populaires, 1901, σ. 221 - 2). Πρβλ. καὶ δμοιον ἰταλικὸν ἐν Jahrbuch f. roman. u. englische Literatur (τ. VIII, σ. 253 κἑ) καὶ πολλὰ παράλληλα ἀναφερόμενα ὑπὸ R. Köhler (αὐτ., σ. 256 κἑ). Ὅμοιον σλαβωνικὸν ἐκ Podgajci τῆς Srem ἐν Sbornik τῆς νοτιοσλαβικῆς ἀκαδημίας, τ. XI, σ. 290 κἑ.

61. Τὰ χρονικὰ τοῦ Μορέως (στ. 3367 - 9, σ. 224 J. Schmidt) ἱστοροῦσιν, ὅτι κατὰ τὴν ἀπονομὴν συγγνώμης εἰς τὸν ἀποστάτην ἀφέντην τῆς Καρύταινας ὑπὸ τοῦ πρίγκηπα Γυλιάμου τοῦ Μορέως (1256) ἔγιναν πολλαὶ ἑορταὶ καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες:

Χαρὰν μεγάλην ἔποικαν οἱ νέοι καβαλλάροι,
τζοῦστρες, κοντάρια ἐτσάκισαν, χαρὲς μεγάλες εἶχαν.

Ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ 1304 κατὰ τὴν σύνοδον τῶν ὁμοτίμων τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μορέως ἐν Κορίνθῳ κατὰ τὸ Livre de la Conqueste, σ. 468 - 470. (Πρβλ. Ρωμανοῦ, Γρατιανὸς Ζώρζης, σ. 24). *Τζοῦστρες* πρὸς ἑορτασμὸν εὐφροσύνων γεγονότων ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰ ποιήμα-

Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς[62] λεπτομερῶς περιγράφει τὸ ἀγώνισμα ἐξ ἀφορμῆς τῶν γενομένων ἀγώνων πρὸς πανηγυρισμὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τῆς γεννήσεως υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ νέου (1332). Ἱστορεῖ δ' ὁ Γρηγορᾶς, ὅτι τοὺς ἀγῶνας τούτους καὶ πρότερον πολλάκις ἐτέλει ὁ βασιλεύς, τότε δὲ φιλοτιμότερον. Ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς μνημονεύει ἐπίσης τοιούτους ἱππικοὺς ἀγῶνας, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, διδαχθεὶς παρὰ τῶν ἐκ Σαβοΐας ἐλθόντων εὐπατριδῶν κατὰ τοὺς γάμους αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἄννης τῆς Σαβαυδικῆς (1328) καὶ τῶν μετὰ τοὺς γάμους ἐκεῖθεν συχνάκις ἐρχομένων, προσθέτει δ' ὅτι οὗτοι εἰσήγαγον τὸ ἄγνωστον τέως ἀγώνισμα[63].

Εἰς τὸν Καντακουζηνὸν πειθόμενοι δέχονται, ὅτι ἐκ Σαβοΐας τὸ πρῶτον εἰσήχθησαν εἰς τὸ Βυζάντιον οἱ ἱππικοὶ διαδορατισμοί, ὁ Κοραῆς[64] καὶ ὁ Λάμπρος[65]. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας πολλῷ πρότερον, εἰκάζομεν δ' ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἢ ἠγνόει τὸ πρᾶγμα, διότι ἴσως δὲν ἐγίνοντο ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐλῇ ἐπὶ τῆς μακρᾶς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος, ἢ διά τινας μεταβολὰς ἐθεώρει τὸν ὑπὸ τῶν Σαβαυδῶν ἱπποτῶν διδαχθέντα τρόπον διάφορον τοῦ συνήθους. Ὁ Λάμπρος ἐδημοσίευσεν ἐκ χειρογράφου τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης *Ἔκφρασιν τῶν ξυλοκονταριῶν τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ αὐτοκράτορος*[66], ἤτοι περιγραφὴν ρητορικὴν εἰκόνος ἀπεικονιζούσης κονταροκτύπημα, ἐν τῷ ὁποίῳ πρωταγωνιστεῖ ὁ αὐτοκράτωρ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Λάμπρος ὑπολαμβάνει τὸ ἀγώνισμα εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ *Ἔκφρασις τῶν ξυλοκονταριῶν*, διάφορον τῆς *ντζούστρας* τοῦ Γρηγορᾶ, τοῦτο μὲν διότι ὁ κῶδιξ τῆς *Ἐκφράσεως* εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ χρόνου ἐκείνου, τοῦτο δὲ διότι «ἡ γινομένη περιγραφὴ δὲν ἀν-

---

τα τοῦ *Φλώριου καὶ τῆς Πλάτζια Φλώρης* (στ. 1858, ἐκδ. Μαυροφρύδου), τοῦ *Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου, τῶν Θησέως γάμων καὶ Αἰμιλίας*. Εἰς τὸν *Ἡμπέριον καὶ Μαργαρώναν* (στ. 311 κἑ, σ. 257 ἐκδ. Λάμπρου) ἀναφέρεται κονταροκτύπημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἔπαθλον ἦτο ὁ γάμος μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως.

Ὁ Γιάνναρης ἀναφέρει τοὺς ὑπὸ τοῦ Cornelius (Creta sacra, τ. II, σ. 336. 341 - 342) μαρτυρουμένους ἱππικοὺς ἀγῶνας ἐν Κρήτῃ εἰς μνήμην τῆς καταστολῆς τῆς ἐν ἔτει 1363 ἐκραγείσης ἐνετοκρητικῆς στάσεως, ἀγομένους κατ' ἔτος τακτικῶς ἴσως μέχρι ΙΖ΄ αἰῶνος. Πρὸς δὲ καὶ τὴν μνείαν *τζούστρας* ἐν τῇ *Ἐρωφίλῃ* τοῦ Χορτάτση (Πρᾶξ. Α΄, στ. 337. 359. 362).

Καὶ ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὰς ἀπόκρεως ἐγίνοντο *τζοῦστραι* ἢ *τορνέο*, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος μέχρι τοῦ 1739· ἀλλ' αὗται εἶχον καταπέσῃ εἰς ἀγώνισμα εὐθυβολίας δι' ἀκοντίου, γινόμενον ὑπὸ πολυτελῶς ἠμφιεσμένων προσωπιδοφόρων. (Σ. Δὲ Βιάζης ἐν τῷ περιοδικῷ Ὀλύμπια, 1896, σ. 84 - 85). Τοιαύτην ἄλλως μεταβολὴν εἶχον ὑποστῇ ἤδη κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα οἱ ἱπποτικοὶ ἀγῶνες καὶ ἐν τῇ Δύσει.

62. Ι΄ 3, τ. Α΄, σ. 482 - 3 Bonn. Ὁ Γρηγορᾶς ὀνομάζει τοὺς ἀγῶνας *ντζούστραν* καὶ *τορνεμέν*, διακρίνων δύο εἴδη αὐτῶν.

63. Α΄ 42, τ. Α΄, σ. 205,14: «καὶ τὴν λεγομένην τζουστρίαν καὶ τὰ τερνεμέντα αὐτοὶ πρῶτοι ἐδίδαξαν Ρωμαίους οὔπω πρότερον περὶ τῶν τοιούτων εἰδότας οὐδέν».

64. Ἄτακτα, τ. Ε΄, σ. 346 - 347.

65. Νέος Ἑλληνομνήμων, 1908, σ. 13.

66. Αὐτ., σ. 3 - 18.

τιστοιχεῖ πρὸς ἀγώνισμα τελούμενον δι' ἱππικῆς μονομαχίας, ἀλλὰ πρὸς ἅμιλλαν, ἧς καθ' ἃ φαίνεται πολλοὶ συμμετεῖχον». Ἀλλ' ἡμεῖς τοὐλάχιστον ἐν τῇ *Ἐκφράσει* οὐδὲν βλέπομεν τὸ δυσαρμοστοῦν ἢ ἀσυμβίβαστον πρὸς περιγραφὴν κονταροκτυπήματος.

Ὁ Krumbacher[67], μνημονεύων τὴν *Ἔκφρασιν* ταύτην, λέγει ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν ἱπποτικαῖς τέχναις ἐμπειρότατον αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν, χωρὶς νὰ προσάγῃ ἀπόδειξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτι ἡ γνώμη ἦτο ὀρθὴ κατέδειξεν ὁ Λάμπρος, εὐστόχως συνδυάσας τὴν ἐν τῇ *Ἐκφράσει τῶν ξυλοκονταριῶν* περιγραφὴν πρὸς τὰς παρὰ Κιννάμῳ εἰδήσεις περὶ τῶν στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Οὗτος, κατὰ τὸν Κίνναμον, μετέβαλεν ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ τοῦ ὁπλισμοῦ καὶ τῶν ἀσκήσεων τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, παραλαβὼν ἐκ τῆς πολεμικῆς τῶν δυτικῶν ἐθνῶν ὅσα ἔκρινεν ἀναγκαῖα, ἐν οἷς κατελέγοντο καὶ οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες. Βεβαιώνει δ' ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος, ὅτι διὰ τῶν ἀσκήσεων τούτων ταχέως οἱ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἀνεδείχθησαν ὑπέρτεροι τῶν Γερμανῶν καὶ Φράγκων, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μετεῖχε τῶν ἀσκήσεων, πρωταγωνιστῶν διὰ τὴν φυσικὴν ῥώμην καὶ τὴν φιλοπόλεμον ὁρμὴν αὐτοῦ[68].

Παραβάλλων τὸ χωρίον τοῦ Κιννάμου πρὸς τὴν *Ἔκφρασιν*, ὁ Λάμπρος εὑρίσκει ὅτι αὕτη ἀνταποκρίνεται πληρέστατα πρὸς αὐτό. Τὰ *αὐτόξυλα δόρατα* τοῦ Κιννάμου εἶναι αἱ *ξυλοκονταριαὶ* τῆς Ἐκφράσεως, καὶ τὸ *παχὺ κατὰ δρῦν* δόρυ τοῦ βασιλέως τῆς Ἐκφράσεως εἶναι οἷον τὸ περιγραφόμενον ὑπὸ τοῦ χρονογράφου δόρυ τοῦ Μανουήλ. Ἀλλὰ μετά τινας ἄλλας παρατηρήσεις καταλήγει εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι ἡ ζωγραφία τὴν ὁποίαν περιγράφει ἡ Ἔκφρασις ἀπεικόνιζε μίαν τῶν ἐξαιρέτων ἐκείνων ἱππικῶν ἀσκήσεων, ὧν μετεῖχεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὄχι ἀγώνισμά τι ἱππικόν.

Εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον ὅτι ταὐτόξυλα δόρατα ἦσαν τὰ ἄλλως ἀσίδηρα λεγόμενα δόρατα ἢ ξυλοκοντάρια ἢ μὲ ἐμπεφραγμένα τὰ στόματα δόρατα, ὧν ἐγίνετο χρῆσις εἰς τὰ κονταροκτυπήματα. Ἀλλ' ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς Ἐκφράσεως περιγραφόμενος πίναξ ἀπεικόνιζε συνήθη στρατιωτικὴν ἄσκησιν δυσκολευόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν· μᾶλλον δὲ πιθανὸν φαίνεται ὅτι θὰ παρίστανεν ἐξαίσιόν τι ἀνδραγάθημα τοῦ βασιλέως, διεγεῖρον τὸν θαυμασμὸν καὶ κινοῦν εἰς πανηγυρισμόν. Τοιοῦτο δ' ἀνδραγάθημα ἐν ἱππικῷ ἀγῶνι μνημονεύεται ἀληθῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Κατὰ τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν (1156), θέλων ὁ ἡρωικὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς νὰ ταπεινώσῃ τὸ φρόνημα τῶν Φράγκων ἱπποτῶν, ἐπαιρομένων ἐπὶ τῇ δεξιότητι αὐτῶν εἰς τὰ κονταροκτυπήματα, ἔθεσεν ἀγῶνα, οὗ μετέσχον ἀντίπαλοι ὁμάδες

67. Krumbacher, Gesch. d. byzant. Litteratur², σ. 467.

68. Ἰω. Κίνναμος, σ. 125 Bonn: «Τὰς γὰρ ἐκ τῶν πολέμων ἀνέσεις πολέμων αὐτὸς ποιεῖσθαι θέλων παρασκευάς, ἱππεύεσθαι εἰώθει τὰ πολλὰ σχῆμά τε πολέμου πεποιημένος παρατάξεις τινὰς ἀντιμετώπους ἀλλήλας ἵστα. Οὕτω τε δόρασιν ἐπελαύνοντες αὐτοξύλοις κίνησιν ἐγυμνάζοντο τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις. Τοίνυν καὶ ἐν βραχεῖ Ρωμαῖος ἀνὴρ τὴν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν ὑπερῆρεν αἰχμήν. Οὐ μὴν οὐδὲ αὐτὸς βασιλεὺς τῶν ἀγώνων τούτων ἀπῆν, ἀλλ' ἐν τοῖς πρώτοις ἑτάττετο δόρυ κραδαίνων μήκει καὶ μεγέθει οὐδενὶ ξυμβλητόν».

Ἑλλήνων καὶ Φράγκων· καὶ τούτων μὲν ἡγεῖτο ὁ Φράγκος πρίγκηψ τῆς Ἀντιοχείας Γεράρδος, τῶν δ' Ἑλλήνων αὐτὸς ὁ Μανουήλ. Ὁ ἀγὼν ἔγινε μετὰ πολλῆς φιλοτιμίας καὶ πείσματος· οἱ μὲν Ἕλληνες ἤθελον νὰ ὑπερτερήσωσι τοὺς Λατίνους καὶ εἰς τὸ ἀγώνισμα τοῦτο, οἱ δὲ Φράγκοι ἠγανάκτουν μὴ ἀνεχόμενοι «Ρωμαίους κρατεῖν τὸν διὰ τῶν κοντῶν πόλεμον». Ἐνίκησαν δ' οἱ περὶ τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις δύο ὁμοῦ ἱππότας κατέρριψεν, «καθ' ἑνὸς μὲν ἐλάσας τὸν ἵππον καὶ τὸ δόρυ κραδάνας, ἐκείνου δὲ συγκαταβαλόντος τὸν σύνεγγυς τῇ ῥώμῃ τοῦ διακοντίσματος». Οἱ ἄθλοι τοῦ αὐτοκράτορος ἐνέπλησαν θαυμασμοῦ τοὺς Ἀντιοχεῖς βλέποντας αὐτοῖς ὄμμασιν, ὅσα πρότερον ἐκ φήμης ἤκουον περὶ τῆς ἐξαισίας ῥώμης καὶ τοῦ πολεμικοῦ μένους αὐτοῦ.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Νικήτα Χωνιάτου[69] περὶ τοῦ ἱππικοῦ τούτου ἀγῶνος εἶναι ὁ κάλλιστος ὑπομνηματισμὸς τοῦ χωρίου τοῦ Κιννάμου καὶ τῆς *Ἐκφράσεως*, πρὸς ἣν μάλιστα παρουσιάζει ἐν πολλοῖς καὶ ἀξίαν προσοχῆς συμφωνίαν εἰς τὸ λεκτικόν. Σαφῶς δὲ συνάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Χωνιάτου ἱστορουμένων, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, προνοῶν περὶ τῆς τελειοτέρας πολεμικῆς παρασκευῆς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, πλὴν τῶν ἄλλων εἰσήγαγε καὶ τὸ ἱπποτικὸν ἀγώνισμα τοῦ διαδορατισμοῦ δι' ἀσιδήρων δοράτων· διότι μόνον ἱππεῖς ἀπὸ μακροῦ ἠσκημένοι ἦτο δυνατὸν νὰ κατανικήσωσι τοὺς ἐπὶ τῷ ἀγωνίσματι ἐναβρυνομένους Φράγκους. Ὅτι δὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱπποτικὸν ἀγώνισμα ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ εἰσαχθέν, κατὰ Κίνναμον, εἰς τὸν στρατόν, καὶ ὄχι ἁπλῆ ἅμιλλα, ἧς πολλοὶ ὁμοῦ συμμετεῖχον, ὡς παραδέχεται ὁ Λάμπρος, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Χωνιάτου· ἐν τῷ ἱππικῷ ἀγῶνι τῆς Ἀντιοχείας «συνεπλέκοντο ἐξ ἀμφοῖν ἱκανοὶ ἀλλήλοις διαδορατίζοντες». Καὶ ἀληθῶς εἰς τὰ κονταροκτυπήματα ἐγίνοντο καὶ ἀγῶνες ὁμάδων. Ἐν αὐτῷ τῷ *Ἐρωτοκρίτῳ* προηγεῖται ἡ καθ' ὁμίλους συμπλοκὴ καὶ ἕπονται αἱ μονομαχίαι[70], (ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν δημοσιευομένων ὧδε ἱστοριῶν ἐκ τοῦ Λονδινείου χειρογράφου τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπεικονίζεται ἡ καθ' ὁμίλους συμπλοκή). Εἶναι δ' ἀναγκαῖον ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐν ἀρχῇ τὰ κονταροκτυπήματα (tournois) συνίσταντο εἰς ἀγῶνας ὁμάδων μόνον, ὕστερον δ' εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτων προσετέθησαν καὶ αἱ μονομαχίαι (joustes).

Αἱ ἀσκήσεις αὗται δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔπαυσαν ἐπὶ τῶν διαδόχων βασιλέων. Τοῦτο τοὐλάχιστον γινώσκομεν, ὅτι ἕνα αἰῶνα ὕστερον, ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῆς Νικαίας Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως, τὸ κονταροκτύπημα ἦτο προσφιλὲς ἀγώνισμα τῶν μεγιστάνων τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ὁ Παχυμέρης

---

69. Γ' 3, σ. 141 - 144 Bonn.

70. Β' 1265 - 1266:

Τρεῖς εἶχε ποῦ θὰ πολεμοῦν, καὶ δέκα ἀντικρυτά τως
νὰ δείξουσι τὴν τέχνη τως καὶ τὴν παλληκαριά τως.

Αὐτ. 1359 - 1360:

Ξαναφυσοῦν τσὶ σάλπιγγες, κ' ἤτονε τὸ σημάδι
οἱ καβαλλάροι δυὸ καὶ δυὸ νὰ τρέξουσιν ὁμάδι.

διηγεῖται (τ. Α΄, σ. 65 - 66 Bonn), ὅτι ὁ Γεώργιος Νοστόγγος «καθ' ἡδονὴν διατριβῆς ἱππαζομένοις τοῖς ἄρχουσιν ἐπὶ κοντῶν συντριβῆ... συνιππάζετο». Ἡ δὲ *συντριβὴ κοντῶν* εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ *τσάκισμα κονταριῶν* τῶν *Χρονικῶν τοῦ Μορέως* (στ. 3369), ὁ γαλλικὸς τῶν tournois ὅρος «rompre une lance».

Ταῦτα πείθουσιν ἡμᾶς, ὅτι τὰ κατὰ τὸ κονταροκτύπημα δὲν παρέλαβεν ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐκ τοῦ φραγκικοῦ βίου, καὶ δὲν πρέπει νὰ προσάγωνται ὡς μαρτύρια φραγκικῶν ἐπιδράσεων.

Ε΄

Περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* (ὧν ἡ πρώτη ἔγινεν ἐν ἔτει 1713, ἡ δὲ δευτέρα, ἡ καὶ καλυτέρα, τῷ 1737) διέλαβε διὰ πολλῶν καὶ ἀκριβέστατα ὁ Γιάνναρης (σ. 60 κέ). Χειρόγραφον δ' ἓν μόνον τοῦ ποιήματος εἶναι γνωστόν, τὸ ἐν τῇ Ἀρλειανῇ συλλογῇ τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου (ὑπ' ἀριθ. 5644), ἱστορημένον, γραφὲν τῷ 1710, ἤτοι τρία ἔτη πρὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ὑπὸ Ζακυνθίου πιθανῶς βιβλιογράφου. Τοῦτο πρῶτος ἐμελέτησεν ὁ Κ. Σάθας, σκοπῶν νὰ τὸ ἐκδώσῃ[71]. Δυστυχῶς δ' ὅμως, οὔτε ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Σάθα ἐξεπληρώθη, ἄγνωστον διὰ τίνας λόγους, οὔτε ὁ μετὰ τὸν Σάθαν ἐξετάσας τὸ χειρόγραφον καὶ λεπτομερῶς περιγράψας αὐτὸ Γιάνναρης ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὴν παρασκευασθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τοῦ χειρογράφου καὶ τῆς δευτέρας ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως, κριτικὴν ἔκδοσιν.

Παρῆλθον μέχρι τοῦδε εἴκοσιν ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Γιάνναρη, καὶ εἰκοσιτέσσαρα ἀπὸ τῆς τοῦ Σάθα· νομίζομεν δ' ὅτι πρέπει νὰ μὴ ἀναβάλλεται ἐπὶ πλέον ἡ τύπωσις, ἢ ἄλλος τις ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον, ἂν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σάθα ἢ τοῦ Γιάνναρη ἔκδοσιν παρεμβάλλονται εἰσέτι δυσχέρειαι. Ὁ Γιάνναρης παρετήρησεν εἰς τὸ χειρόγραφον καὶ ἐπουσιώδεις τινὰς ἤγουν φθογγικὰς διαφορὰς γραφῆς, οὐδαμῶς ἀλλοιούσας τὸ κείμενον, ἀλλὰ καὶ παμπόλλας οὐσιώδεις ἢ γλωσσικάς, ἀλλοιούσας ἢ τὴν λέξιν ἢ τὸν νοῦν τοῦ κειμένου ἢ ἀμφότερα. Ἡμεῖς δ' ὅμως ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τῆς πρώτης σελίδος ἐξ 28 στίχων, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ πραγματείᾳ του, παρατηροῦμεν τοὐναντίον, ὅτι τὸ χειρόγραφον περιέχει βεβαίως πολλὰς οὐσιώδεις καὶ ἐπουσιώδεις διαφορὰς γραφῆς, ἀλλὰ πλὴν εὐαρίθμων τινῶν γραφικῶν σφαλμάτων[72] αἱ διαφοραὶ αὗται ἀποδίδουσι γνησιώτερον τὸ κείμενον, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὸ ἀλλοιωθὲν νόημα ἀποκαθιστῶσι. Τὸ αὐτὸ δέ, ἂν καὶ ἐν μικροτέρῳ βαθμῷ, παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς 8 στίχους τοὺς περιεχομένους εἰς τὰς πανομοιοτύπως δημοσιευομένας ὧδε δύο σελίδας τοῦ χειρογράφου, ὅπου πλὴν δύο γραφικῶν σφαλμάτων (*κονταριὰ* ἀντὶ *κονταρά*, *ἐβγέκε* ἀντὶ *εὐγῆκε*), πᾶσαι αἱ ἄλλαι διαφέρουσαι

71. Κ. Σάθα, Ἕλληνες στρατιῶται, ἐν Ἑστίᾳ 1885, τ. ΙΘ΄, σ. 375.

72. Εἶναι ταῦτα: ἄγουρο, ἀσχημάδι ἀντὶ ἀσκημάδι, κανένα ἀντὶ κιανένα, ἀφουγκραστῆτε ἀντὶ ἀφουκραστῆτε, ἡ πίστη τους ἀντὶ ἡ πίστη τως, μπιστενὴ ἀντὶ μπιστική, ἄξια ἀντὶ ἄξα.

γραφαὶ τοῦ χειρογράφου εἶναι καὶ αἱ ὀρθότεραι. Ὅθεν τότε μόνον θὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχομεν ἀκριβὲς κείμενον τοῦ ποιήματος καὶ θὰ κατανοήσωμεν ἐντελῶς αὐτό, καὶ τότε μόνον θὰ δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἀσφαλῶς χρῆσιν αὐτοῦ ὡς γλωσσικοῦ μνημείου, ὅταν γίνῃ ἔκδοσις αὐτοῦ, κυρίαν βάσιν ἔχουσα τὸ ἐν Λονδίνῳ χειρόγραφον.

Ἀναγκαῖον δ' εἶναι νὰ μὴ παραληφθῶσιν ἐκ τῆς ἐκδόσεως, ἢ ὁπωσδήποτε ἄλλως νὰ δημοσιευθῶσι, καὶ αἱ τοῦ χειρογράφου ἱστορίαι, πολύτιμον οὖσαι μνημεῖον τῆς κοσμικῆς γραφικῆς παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ἄξιαι δὲ σπουδῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ξένην τέχνην καὶ πρὸς τὰ ἱστορημένα βυζαντινὰ χειρόγραφα.

Τῶν ἱστοριῶν τούτων δημοσιεύομεν ὧδε δύο δείγματα, ἐκ φωτογραφιῶν δύο σελίδων τοῦ χειρογράφου, τὰς ὁποίας παρακληθεὶς ὑφ' ἡμῶν ἔσπευσεν εὐγενῶς νὰ μᾶς ἀποστείλῃ ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ὄξφορδ διδάσκων τὴν βυζαντινὴν καὶ νεοελληνικὴν φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν Σῖμος Μενάρδος[73].

•

73. Μεταγράφομεν ὧδε τὸ κείμενον τῶν σελίδων τούτων ὠρθογραφημένον, σημειοῦντες ἐν τέλει τὰς διαφόρους γραφὰς τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1737.

φ. 121α

(Μ)' ἂς πῶ καὶ γιὰ τὴν κονταριά, ὁπῶδωκε κ' ἐτοῦτος,
μὲ τὴν ὁποία ἐκέρδεσε τοῦ στεφανιοῦ τὸ πλοῦτος.
(Η)βρηκε τὸ ρηγόπουλο τἀλύπητο κοντάρι
στὸ κούτελο, κ' ἐπῆρε του τῆς ἀντρειᾶς τὴ χάρη.

Περὶ τὸ πῶς ἔρριξε ὁ Ρωτόκριτος τὸν κυπριώτη καὶ ἐκέρδεσε τὴν τζόγια ἤγουν τὸ στεφάνι.

(Χ)άνει τζὶ σκάλες καὶ τζὶ δυό, τὸ χαλινάρι ἀφῆκε
ἐξάπλωσε τὰ χέρια του, κι ἀπὸ τὴ σέλλα ἐβιέκε

φ. 122α

Περὶ τὸ πῶς ἐπῆγε ὁ Ρωτόκριτος ὁμπροστὰ εἰς τὸν ρῆγα, καὶ ἡ Ἀρετοῦσα τοῦ ἔβαλε τὸ στεφάνι εἰς τὸ κεφάλι.

(Ε)πῆγε ὁμπρὸς εἰς τοῦ ρηγός, πεζεύγει, γονατίζει,
καὶ τὴ χρυσὴ του κεφαλὴ τὴν τζόγια τοῦ στολίζει.

Δ.Γ. Μ' ἂς ποῦμεν καὶ τὴν κονταριὰν ὁποῦ 'δωκε καὶ τοῦτος. — ὁποίαν — τὸ ρηγόπουλον — Χ. τὲς σκάλες καὶ τὲς δυό — ἐβγῆκε — καὶ τὴν χρυσὴν του κεφαλὴν μὲ τζόγια τὴν στολίζει.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ*

Ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπείας τῶν κριτῶν τοῦ Χατζηλαζαρείου ἀγῶνος περὶ τῆς λαογραφίας τῆς Μακεδονίας, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τὴν 13 Ἰουνίου 1910.

Τοῦ ἱστορικοῦ διαγωνίσματος περὶ τῆς Μακεδονίας, τοῦ ὑπὸ τοῦ φιλομούσου Μακεδόνος κ. Δημοσθένους Χατζηλαζάρου ἱδρυθέντος, κάλλιστον ἀλλὰ καὶ ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα εἶναι τὸ λαογραφικόν, τοῦ ὁποίου ἐπίσης αὐτὸς ἔγινεν ἀγωνοθέτης. Ἡ λαογραφικὴ ἐξέτασις εἶναι εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἐπιτηδειοτάτη πρὸς διευκρίνησιν τῆς ἐθνικῆς συστάσεως χώρας τινός, καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν καὶ κατανόησιν τῶν συναισθημάτων τῶν κατοίκων αὐτῆς, τὴν τελεσφόρως πολλάκις ὑποβοηθοῦσαν τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν αἰτίων ἱστορικῶν γεγονότων.

Διευκρινεῖ δ' ἡ λαογραφία τὴν ἐθνικὴν σύστασιν τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἐρευνᾷ, διότι τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἑδραῖον θεμέλιον εἶναι πρὸ πάντων ἡ κοινότης τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν παραδόσεων, τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων καὶ ἐπὶ πᾶσι, ἡ κοινότης τῶν πόθων καὶ τῶν ἐλπίδων. Εἶναι ταῦτα τὰ *ὁμότροπα ἤθη*, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ θαυμασίᾳ ἐκείνῃ διατυπώσει τῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης περιέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης, ἀπορρίπτοντες μεγαλοφρόνως τὰς συμφορωτάτας καὶ δελεαστικὰς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις, ἀπεδείκνυον πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅτι εἶχον σαφῆ ἐπίγνωσιν τῶν δεσμῶν, οἵτινες συνέδεον αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Τἆλλα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν ἀττικὸν ἐκεῖνον ὁρισμὸν συνιστῶσι τὸ ἔθνος, τὸ *ὅμαιμον*, ἤτοι ἡ κοινότης τῆς καταγωγῆς, τὸ *ὁμόγλωσσον*, καὶ τῆς λατρείας ἡ κοινότης, δυνατὸν νὰ μὴ συνυπάρχωσι πάντα εἰς ἓν ἔθνος, ἢ νὰ μὴ ἀποτελῶσι τὸ διακριτικὸν γνώρισμα ἑνὸς ἔθνους ἀπὸ ἄλλου. Ἀλλὰ τὰ *ὁμότροπα ἤθη* ἀρκοῦσι καὶ μόνα, ὅπως ἐποικοδομηθῇ ἐπ' αὐτῶν ἡ συνείδησις τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος. Λαοὶ ἑτερότροποι τὰ ἤθη δύνανται βεβαίως ν' ἀποτελέσωσι πολιτικὴν ἕνωσιν, νὰ συγκροτήσωσι κράτος, ἀλλὰ τοῦ τεχνητοῦ κατασκευάσματος τούτου ἡ συνοχὴ καὶ ἡ διάρκεια δρους ἔχουσιν ἢ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνάγκης, ἥτις ἔφερεν ἐν ἀρχῇ τὴν ἕνωσιν, ἢ τὴν τελειότητα τῆς κυβερνητικῆς ὀργανώσεως. Ἐνῷ ὁμοεθνεῖς πληθυσμοὶ κεχωρισμένοι κατὰ περίστασιν, κυριώτατον ἰδεῶδες τρέφουσι τὴν πρὸς ἀλλήλους προσέγγισιν καὶ τὸν ἀπαρτισμὸν ἀρρήκτου πολιτικῆς κοινωνίας.

---

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Λαογραφία 2(1910-11), σ. 249-265.

Αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι κατὰ ταῦτα ἔχουσιν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν, ὅταν γίνωνται εἰς χώρας ἀμφιλεγομένης ἐθνικῆς συστάσεως. Ὅταν ἡ ἐξ ἀτελοῦς γνώσεως ἢ ἐκ σκοπίμου διαστροφῆς τῶν πραγμάτων ἐπικρατῇ ἀσάφεια περὶ τοῦ ἐθνισμοῦ χώρας τινὸς ἀπηκριβωμένη καὶ εὐσυνείδητος λαογραφικὴ ἔρευνα αὐτῆς δύναται νὰ προσαγάγῃ ἀσφαλῆ καὶ ἐμφανῆ καὶ ἀναμφισβήτητα μαρτύρια, συντελοῦντα εἰς διαφώτισιν τῶν ἐθνολογικῶν ζητημάτων. Οὕτω λ.χ. καλλίστην συμβολὴν παρέσχεν ἡ λαογραφία εἰς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, διὰ προσθέτων ἐπιχειρημάτων ἐνισχύσασα τὰ πορίσματα τῆς ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως ἀνασκευῆς τῶν ἀσυστάτων θεωριῶν τοῦ Φαλλμεράϋερ.

Προκειμένου δὲ περὶ λαογραφικῆς ἐξετάσεως τῆς Μακεδονίας, πρόδηλος εἶναι ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτῆς σημασία, οὐδὲ ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ καταδειχθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ αὕτη. Ἡ δ' ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ συγκομίσει ἀφθονώτατον ὑλικὸν καὶ νὰ ἔχῃ ἤδη ἐπεξεργασθῇ αὐτό. Δυστυχῶς δ' ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ παρηυδοκίμησαν ἡμᾶς ἄλλοι σύνοικοι τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου λαοί. Πρῶτοι μὲν οἱ Ἕλληνες παρετήρησαν καὶ κατέγραψαν ἤθη καὶ δοξασίας ἐπιχωριαζούσας ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὀλιγοστοὶ ἦσαν οὗτοι, καὶ ὀλίγα καὶ ἀσήμαντα τὰ ὑπ' αὐτῶν παρατηρηθέντα ἐν παρόδῳ καὶ ἄνευ σκοποῦ συστηματικῆς ἐξετάσεως τοῦ βίου τῶν Μακεδόνων. Ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος ὁ Ζακύνθιος μοναχὸς Παχώμιος Ρουσσᾶνος, ἐν τῷ «Πρὸς τοὺς ἑλληνίζοντας» συνταγματίῳ αὐτοῦ μεταξὺ τῶν εὐαρίθμων παραδειγμάτων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν, ἀντικειμένων πρὸς τὴν χριστιανικὴν ὀρθοδοξίαν, τὰς ὁποίας θεωρεῖ λείψανα τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρείας, καταλέγει καὶ δύο τοιαύτας συνηθείας μακεδονικάς.

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ ἐκ Κοζάνης ἱερεὺς Χαρίσιος Μεγδᾶνος εἰς τὸ ἐν Πέστῃ τὸ 1810 ἐκδοθὲν « Ἑλληνικὸν Πάνθεον» αὐτοῦ, ἤτοι ἑλληνικὴν μυθολογίαν, παρεμβάλλει, συγκρίνων πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους, νεωτέρους μακεδονικοὺς μύθους καὶ δοξασίας, καὶ εἰς τὸ ἠθογραφικὸν αὐτοῦ βιβλίον «Λύχνον τοῦ Διογένους» (ἐν Βιέννῃ 1818) περιλαμβάνει εἰδήσεις τινὰς ἐκ τοῦ βίου τῶν Μακεδόνων. Ἔκτοτε σποράδην καὶ κατὰ μακρὰ διαλείμματα δημοσιεύονται ὀλιγοστά, ἐπὶ τῶν δακτύλων ἀριθμούμενα, μακεδονικὰ ᾄσματα ὑπὸ τοῦ Fauriel, τοῦ Ζαμπελίου, τοῦ Kind, τοῦ Οὐλερίχου, καὶ ἀσήμαντοί τινες λαογραφικαὶ ἐργασίαι, ὧν ἄξιαι ὁπωσδήποτε μνείας εἶναι αἱ περιγραφαί τινων μακεδονικῶν ἐθίμων, καθὼς καὶ ἡ συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων τοῦ κ. Θεοχ. Γερογιάννη, ἐκδοθεῖσαι ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ, τὸ φυλλάδιον «Μακεδονικά, ἤτοι νεώτερα ἑλληνικὰ ἤθη ἐν Μακεδονίᾳ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀρχαῖα», ἐκδοθὲν ἐν Ἑρμουπόλει τῷ 1879 ὑπὸ Μιχαήλ, καὶ ὀλίγα ἀλλ' ἀκριβέστατα καταγεγραμμένα ᾄσματα καὶ ἓν παραμύθιον ὑπὸ Εὐθ. Μπουντώνα ἐν τῇ καλλίστῃ μελέτῃ αὐτοῦ «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ» (Ἀθ. 1892). Πρώτη δὲ συστηματικὴ λαογραφικὴ ἐξερεύνησις τμήματος τῆς Μακεδονίας ἔγινε τὸ 1894 ὑπὸ τοῦ ἐν Λακκοβικίοις διδασκάλου κ. Ἀστερίου Δ. Γουσίου, τοῦ ὁποίου τὴν πραγμα-

τείαν περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Λακκοβικίων[1] ἐπη
πλουσίας συλλογῆς 166 δημωδῶν ᾀσμάτων[2]. Μετὰ τὴν δι
λογῶν τούτων παρατηρεῖται συντονωτέρα τις ἐργασία ἐν τῇ
γραφίᾳ, ἐμφαινομένη ἐκ τῶν εἰς περιοδικὰ δημοσιεύματα κατα
συχνότερον συναγωγῶν λαογραφικῆς ὕλης ἐκ Μακεδονίας. Μεθο
να τῆς μακεδονικῆς λαογραφίας πολλοῦ λόγου ἀξία ἔγινεν ἐπ'
πρωτοβουλίᾳ Ἄγγλων, οἵτινες ἀνέθεσαν εἰς τὸν κ. G. Abbott, περιε
Μακεδονίαν, νὰ μελετήσῃ τὴν λαογραφίαν τῶν ἑλληνοφώνων κατοί
τῆς. Τὸ κατὰ τὴν ἀποστολὴν ἐκείνην περισυναχθὲν ὑλικὸν ἐπεξεργασθεί
δωκεν οὗτος ἐν τῷ καλλίστῳ αὐτοῦ συγγράμματι «Macedonian Folklore
1903 ἐν Κανταβριγίᾳ.

Εἶναι ἀληθῶς δυσεξήγητος ἡ ὀλιγωρία τῶν Ἑλλήνων καὶ προπάντων τῶν Μακεδόνων πρὸς τὴν λαογραφίαν τῆς Μακεδονίας, μεθ' ὅλην τὴν ἐπίδοσιν, ἥτις παρατηρεῖται παρ' ἡμῖν εἰς τὰς λαογραφικὰς μελέτας. Ἡ δὲ πενιχρότης τῆς ἐκ τῶν ἑλληνοφώνων κατοίκων τῆς Μακεδονίας συγκομισθείσης μέχρι τοῦδε λαογραφικῆς ὕλης γίνεται καταφανεστέρα ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰς πλουσίας συλλογάς, ἃς ἠδυνήθησαν νὰ καταρτίσωσιν ἀλλοεθνεῖς λόγιοι μελετῶντες τὸν βίον καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν βλαχοφώνων καὶ σλαβοφώνων Μακεδόνων. Ὡς πρὸς μὲν τοὺς βλαχοφώνους, καὶ ἂν δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς μεγάλας καὶ σπουδαιοτάτας ἐργασίας τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Gust. Weigand καὶ τὰς ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ ὑπὸ τούτου διευθυνομένου Ρωμανικοῦ φροντιστηρίου τοῦ ἐν Λιψίᾳ Πανεπιστημίου δημοσιευομένας, ἀφθονώτατον ὑλικὸν ἔχει δημοσιευθῇ ἐκ Μακεδονίας ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ Βαγγέλη Πετρέσκου (1880-1881). τοῦ Obedenaru (1891), ἐν τῷ ὑπὸ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Μοναστηρίῳ ρωμανικοῦ γυμνασίου διευθυνομένῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ συγγράμματι Frăţilia, καὶ προπάντων ἐν τῇ πολυτόμῳ συλλογῇ τῶν ρωμανικῶν παροιμιῶν τοῦ Zanne (1895 κέ.) καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τῆς Ρωμανίας ἐκδιδομένῃ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Tocilescu «Λαογραφικῇ ὕλῃ» (Materialuri folkloristice), ἧς ὅλος ὁ Β΄ τόμος (1900) ἐκ 1072 σελίδων εἰς 4ον ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς λαογραφίας τῶν βλαχοφώνων Μακεδόνων.

Ἐνωρίτερον καὶ μετὰ μείζονος ζήλου ἠσχολήθησαν εἰς τὴν λαογραφίαν τῆς Μακεδονίας, καὶ προπάντων εἰς ταύτην, οἱ Βούλγαροι. Μετὰ τὴν ἐν Βελιγραδίῳ τὸ 1860 ἔκδοσιν τόμου δημοτικῶν ᾀσμάτων τῶν Βουλγαρομακεδόνων ὑπὸ τοῦ Σερβοβουλγάρου ἀρχαιοδίφου Στεφάνου Βέρκοβιτς, ἐξεδόθη τὸ 1861 ἐν Agram ὁ πρῶτος τόμος τῆς συλλογῆς βουλγαρικῶν ᾀσμάτων τῶν ἀδελφῶν Μιλαδίνοβ. Ἡ συλλογὴ εἶναι πλουσιωτάτη, ὡρμήθησαν δ' οὗτοι εἰς τὸν καταρτισμὸν αὐτῆς ἐκ πολιτικῶν μᾶλλον ἢ ἐπιστημονικῶν λόγων. Καταγόμενοι

---

1. Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα Λακκοβηκίων. Τοπογραφία, ἤθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Ἐν Λειψίᾳ 1894, 8ον, σ. 112.

2. Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, ἤτοι συλλογὴ τερπνῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, ᾀδομένων ἐν τῇ κατὰ Πάγγαιον χώρᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1901, 8ον, σ. 119.

Αχρίδος, ἦσαν ἐκ τῶν πρώτων καὶ φανατικωτάτων ἀπο-
γαρικῆς ἰδέας καὶ πολεμίων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας· ἐν
ὑπόθεν κατήγοντο, καὶ ὅπου ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν ἐχρημάτισεν
η διδάσκαλος ἐν βουλγαρικοῖς σχολείοις τοῦ Πριλάπου τὸ πρῶ-
ον ἐν ἄλλοις, συνήγαγον σχεδὸν ὅλον τὸ ὑλικὸν τῆς συλλογῆς
ι ἄλλοι δὲ πολλοὶ μετὰ τούτους Βούλγαροι ἠσχολήθησαν εἰς τὴν
αν τῆς Μακεδονίας, μάλιστα μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βουλγαρικοῦ
ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας· ἀλλ' ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ ἐρ-
, ἡ ἀποθησαυριζομένη ἀπὸ εἰκοσαετίας εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ 1891 δαπάναις
βουλγαρικοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐκδιδόμενον περιο-
κὸν σύγγραμμα «Ταμεῖον τῶν δημωδῶν παραδόσεων» (Sbornik zu parodni
umotvoreniya).

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ὑπομνήσεως ταύτης τῶν ὑπὸ προσοίκων λαῶν συντε-
λεσθεισῶν ἐν Μακεδονίᾳ λαογραφικῶν ἐργασιῶν ἐναργῶς καταφαίνεται ὁπόσον ὑπελείφθημεν οἱ Ἕλληνες, ἀμελήσαντες τὴν ἐκτέλεσιν καθήκοντος ἐπιστημονικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐθνικὴν σημασίαν ἔχοντος μεγίστην. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην συναισθανόμενος ὁ φιλόπατρις κ. Δημοσθένης Χατζηλαζάρου, ὅπως δοθῇ γενναία ὥθησις εἰς τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν τῆς Μακεδονίας, ἔθεσεν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἀγῶνα, οὗ τὸ ἔπαθλον χιλιόδραχμον, πρὸς σύνταξιν Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Μακεδονίας, ἤτοι «πρὸς πλήρη καὶ ἀκριβῆ συναγωγὴν ἠθῶν, ἐθίμων, δεισιδαιμονιῶν, δοξασιῶν καὶ μνημείων τῆς δημώδους φιλολογίας».

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἓν μόνον ὑπεβλήθη ἔργον, ἱκανῶς ἐκτενές, ἐκ 32 περίπου τυπογραφικῶν φύλλων. Ἀλλὰ καὶ ὁ μετασχὼν εἰς τὸ ἱστορικὸν διαγώνισμα περὶ τῆς Μακεδονίας προσέθηκεν ἐν ἐπιμέτρῳ τοῦ ὑποβληθέντος ἔργου του 37 δημοτικὰ ᾄσματα. Τῆς μικρᾶς ταύτης συλλογῆς μόναι ἀρεταὶ εἶναι ἡ ἀκριβὴς δήλωσις τῆς προελεύσεως τῶν ᾀσμάτων καὶ ἡ καταγραφὴ τούτων ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συλλογέως ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ. Προέρχονται δὲ τὰ ᾄσματα ταῦτα 14 μὲν ἐκ τῆς Δράμας (τὰ πλεῖστα ἐκ Ροδολίβι), 6 ἐκ τῆς Χαλκιδικῆς, 6 ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σισανίου, καὶ ἀνὰ δύο ἐκ Καστορίας, Σερρῶν, Θεσσαλονίκης καὶ Σιατίστης. Τὰ λοιπὰ σημειοῦται ὅτι ἐπιχωριάζουσι πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας. Τὰ ᾄσματα ταῦτα, ὧν πολλὰ δίστιχα ἢ ὀλιγόστιχα ἢ ἐλλιπῆ, εἶναι παραλλαγαὶ κοινῶν πανελληνίων ᾀσμάτων, πλὴν δύο ληστρικῶν. Ἂν τὸ παράρτημα τοῦτο τῆς ἱστορικῆς διατριβῆς ἦτο πληρέστερον καὶ ἀρτιώτερον, οὐδένα θὰ εἴχομεν ἐνδοιασμὸν νὰ χωρίσωμεν αὐτὸ τοῦ ἱστορικοῦ διαγωνίσματος καὶ νὰ ἐπιτρέψωμεν ὅπως συναγωνισθῇ ἐν τῷ λαογραφικῷ. Ἀλλ' ἡ παρεχομένη δι' αὐτοῦ συμβολὴ εἰς τὴν μακεδονικὴν λαογραφίαν εἶναι τόσον γλίσχρα καὶ ἀσήμαντος, ὥστε τοιαύτη ἀπόφασις οὐδένα θὰ εἶχε σκοπόν. Ἄλλως δὲ καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν ᾀσμάτων εἶναι πλημμελεστάτη, οὐδαμοῦ διατηρήσασα πιστῶς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα. Τὰ πάντα ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ συλλογῇ εἶναι παραδιωρθωμένα κατ' ἐπήρειαν τῆς γραφομένης, τῶν δὲ χαρακτήρων τοῦ μακεδονικοῦ ἰδιώματος ἔχει ἐξαλειφθῇ πᾶν ἴχνος. Ὅθεν ἀναγκαίως θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον τοῦ εἰς τὸν λαογραφικὸν ἀγῶνα ὑποβληθέντος ἔργου.